Kroniek over de troebelen van 1565 tot 1574 te Antwerpen en elders

Godevaert van Haecht

bron
Godevaert van Haecht, *De kroniek van Godevaert van Haecht over de troebelen van 1565 tot 1574 te Antwerpen en elders* (ed. Rob van Roosbroeck) (2 dln.). De Sikkel, Antwerpen 1929-1930

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/haec002kron01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

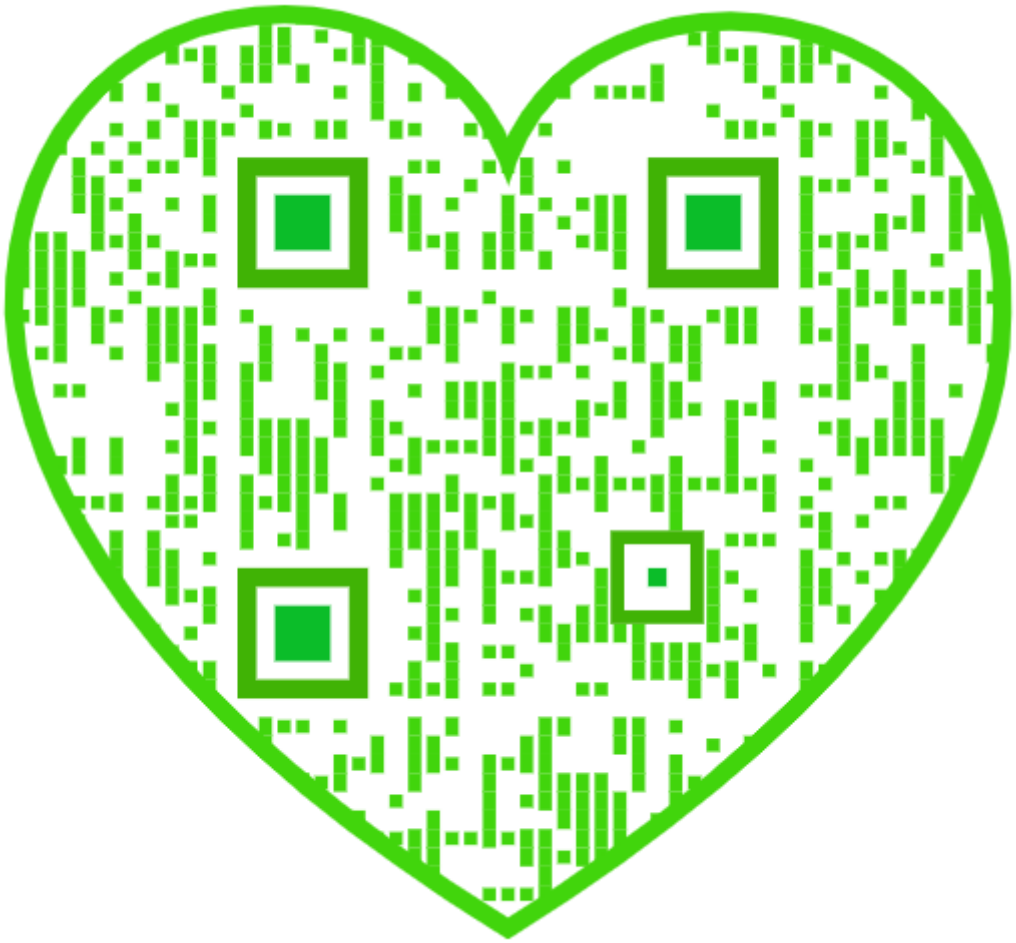

[Deel I]

Inleiding

HET was de E.H. Dr. Fl. Prims, stedelijk archivaris te Antwerpen, die in het Antwerpsch Archievenblad voor het eerst de aandacht vestigde op deze kroniek en wees op de groote waarde van dit handschrift voor de grondige studie der godsdiensttroebelen in onze stad(1). Weinig later verscheen alweer van zijn hand een beknopte studie over het handschrift, gevolgd door een uittreksel uit de kroniek: het verhaal van den beeldenstorm(2).

De voorbereidende studiën tot ons proefschrift(3) hadden ons in zekere mate vertrouwd gemaakt met de literatuur over deze periode, en meer bepaaldelijk met den geest en de waarde der kronieken, welke betrekking hebben op de tweede helft der XVIe eeuw. Reeds bij de eerste lezing van het onderhavige handschrift trof ons een zekere objektiviteit bij de bespreking van de gebeurtenissen, en vooral een ongewone volledigheid bij de vermelding der feiten.

De verdere studie van het dokument versterkte ons in de overtuiging, dat wij hier beschikten over een nieuwe waardevolle bron voor de geschiedenis van het Wonderjaar.

De geschiedschrijver, welke zich tot doel stelt de rol van Antwerpen in het historisch gebeuren van deze periode te schetsen, heeft voorwaar geen te kort aan materiaal, en kan zich zelfs op enkele synthetische studiën beroepen. Deze werken zijn echter ver van volledig en staan doorgaans in het teeken der subjektieve historiografie, welke vooral in zake godsdienstgeschiedenis, in de tweede helft der XIXe eeuw den heerschenden toon aangaf(4).

Het historisch onderzoek heeft sindsdien nieuwe feiten in het licht gebracht, en de beschouwingen gewijd aan het Antwerpen der XVIe eeuw zijn hierdoor merkelijk gewijzigd geworden.

Het zou bijna onmogelijk zijn op deze plaats een volledige bibliografie op te maken over de literatuur gewijd aan de geschiedenis der godsdiensttroebelen in Antwerpen: beperken wij ons evenwel tot een overzicht van het lokaal-Antwerpsche bronnenmateriaal, dan is het resultaat vrij pover.

Wij schakelen natuurlijk in dat geval uit, al wat ons een Pieter Bor, een van Meteren, een Haraeus, een Strada kunnen mededeelen: hunne belangstelling voor

(1) *Antwerpsch Archievenblad*, tweede reeks, 1e jrg. 1926, 1e afl., blz. 29.

(2) *Op. cit.*, 1e jrg. 1926, 4e afl., blz. 349.

(3) Dit proefschrift, eerlang te verschijnen, zal de geschiedenis der hervorming binnen Antwerpen voor de jaren 1566-1585 behandelen.

(4) O.a. het werk van C. RAHLENBECK, *L'Inquisition et la Réforme en Belgique, Anvers*. Bruxelles, 1857.

Antwerpen is okkasioneel, en volgt over heel de lijn den aard en het karakter der algemeene gebeurtenissen[1].

Op de eerste plaats treedt hier Jakob van Wesenbeke, de stadspensionaris met zijn *Description de l'Estat, succes et occurences advenues au Pais-Bas au faict de la Religion*[2]: hij brengt ons een schat van gegevens, doch ontglipt ons evenwel op een zeer belangrijk keerpunt in de ontwikkeling van het protestantisme, namelijk bij het afsluiten van het Religieakkoord van 2 September 1566. En voor de verdere periode blijft eveneens het niet minder belangrijke *Recueil des choses advenues en Anvers* achterwege[3].

Zoo J.C. Diercxsens, in zijn *Antverpia Christo nascens et crescens* als D. Papebrochius in de *Annales Antverpienses ab urbe condita ad annum* 1700 brengen ons inderdaad enkele nieuwe gegevens voor de studie van deze periode, maar zij missen het kenmerk, dat wij van het bronnenmateriaal in de eerste plaats opeischen: de gelijktijdigheid met het historisch gebeuren[4].

De ijverige stadsarchivaris P. Genard, wien de Antwerpsche historiografie zoo veel te danken heeft, publiceerde een zeer gevulde dokumentatie over de troebelen, gevoegd als bewijsmateriaal bij de niet onbelangrijke '*Justificatie van de Magistraat*' over de gebeurtenissen in de jaren 1565-1567[5].

Deze overrijke verzameling, verschenen in het *Antwerpsch Archievenblad* (A.A.), werd aldaar nog aangevuld door de publikatie van enkele fragmentaire reeksen van dokumenten, links en rechts in het *Archievenblad* verspreid: wij vernoemen hier o.a.

de dokumentatie betreffende Antoon van Stralen, A.A., VIII, II;

de 'Ordonnantiën rakende de Godsdienstige Geschillen' A.A., II, III, IV;

de publikatie van *Les Moyens pour remédier*, het beruchte rapport van Philippe d'Auxy, A.A., IX;

de lijst der personen vervolgd wegens den godsdienst, A.A., XIV, met aldaar de verwijzing naar de behandeling van hun proces, eveneens in het A.A., X, XI, XII, XIII e.a. te vinden: hier hoeft wel geene toelichting om de voornaamheid van deze dokumentatie te doen begrijpen. (Men zie de inhoudstafel op het A.A. in A.A. XXV, p. 467).

Maar toch kan deze '*Justificatie van de Magistraat*' en de dokumentatie welke haar is toegevoegd, niet zonder voorbehoud worden benuttigd. Immers alles is

(1) De werken in deze inleiding vermeld worden bij de aanteekeningen verder beschreven.
Men zie daarbij: H. PIRENNE, *Bibliographie de l'histoire de Belgique*. Bruxelles, 1902, n°s 2169, 2171, 2174, 2177, 2178, 2179, 2181.
Het werk van F. VAN DER HAER (Haraeus), *De initiis tumultuum Belgicorum* (1555-1567). Duaci, 1587.
F. STRADE, *De bello Belgico*, Decas prima (1555-1579). Romae, 1632.

(2) Gevoegd bij *Mémoires de Jacques de Wesenbeke* verder vermeld.

(3) *Recueil des choses advenues en Anvers, touchant le faict de la religion en l'an* M.D.LXVI, (1567).
Zie A VAN LAAR, *Bibliographie van de Geschiedenis van de Stad Antwerpen*, n° 1265. Brussel, 1927.

(4) A. VAN LAAR, *op. cit.*, n°s 256, 257, 263.

(5) *Antwerpsch Archievenblad*, 1^{e} reeks, vol. X, blz. 92 (A.A.).

verzameld en geschreven door... la partie en cause! Het is slechts voorgebracht, in zooverre het bruikbaar bleek bij de verdediging van de stad, en... niet bij de beschuldiging.

Brieven van en aan de 'Magistraat', van de afgevaardigden bij het Hof e.a. zijn weggelaten, gebeurtenissen zijn verzwegen...

Het is hier stellig niet de plaats om op de onvolledigheid, en de onbetrouwbaarheid van zekere gedeelten dezer verrechtvaardiging te wijzen, maar het kan volstaan te getuigen, dat een vergelijkende studie van den beeldenstorm hiertoe ruimschoots de noodige gegevens verstrekt.

Bijaldien blijft deze bronnenverzameling een geheel van getuigenissen, die een officieel karakter kunnen aanwijzen. Maar zelden klinkt hier de stem van het volk, van het levende Antwerpen...

Gelukkig kunnen wij ons nog op ander historisch materiaal beroepen: wij bedoelen de beruchte Chronycke van Antwerpen sedert het jaar 1500 tot 1575, genoemd het *Antwerpsch Chronykje*(1)!

In hoeverre is dit een betrouwbare bron. De geleerde uitgever van de eerste editie (1743) heeft gemeend zeker voorbehoud te moeten maken, en niet geheel ten onrechte(2), terwijl de heruitgevers(3) juist in de onpartijdigheid van het Chronykje zijn groote waarde meenen te ontdekken. Naar ons inzicht is de schrijver van deze kroniek sterk beïnvloed geworden, door een pro-Spaansche omgeving, en door zijn uitgesproken Roomsch-Katholieke overtuiging. Kijkt men even naar de gebruikte terminologie, dan komt al dadelijk het subjektieve element op den voorgrond: de lezing van de gedeelten gewijd aan den beeldenstorm is in dit opzicht stichtend, om dan niet te gewagen van zekere grove onjuistheden, welke wijzen, of op een tekort in de voorlichting of op een uitgesproken partijdigheid (o.a. beschuldigingen tegen den predikant Herman Modet).

Ook de volledigheid laat daarbij veel te wenschen over: zoo vinden wij voor de tijdspanne van 18 Oktober tot en met 25 December juist 8 vermeldingen, waarbij dan nog een drietal zonder eenig belang: en dit voor de periode, welke wij in het verloop der dingen zouden kunnen noemen, de 'aanloop tot den opstand'.

Over de aanbieding van het driemillioenmanifest geen enkel woord. Noch over de aankomst der nieuwe predikanten (wat zelfs de proost Morillon aan zijn aartsbisschop Granvelle bericht), noch over de bedrijvigheid der Calvinisten in de Decembermaand vinden wij eenige vermelding...

En de onvolledigheid wordt bedenkelijker na Nieuwjaar 1567, en verder voor de latere perioden.

Tevergeefs zoeken wij in het *Antwerpsch Chronykje* de bouwsteenen, welke ons moeten toelaten het beeld van de beroerde steden weer op te richten, tevergeefs speurt onze blik naar eenig teeken van dat levendige, dat immer bruisende Antwer-

(1) *Antwerpsch Chronykje*, door F.G.V. Leiden, 1743.
Zie A. VAN LAAR, *op. cit.*, n^{r} 269.

(2) *Antwerpsch Chronykje*, 'Voorbericht', f° 2, v^{o}.

(3) A. VAN LAAR, *op. cit.*, n^{r} 269, heruitgegeven in 1843.

pen: de schrijver van het *Chronykje* was stellig geen psycholoog; hij behoort tot de oude school der annalisten; zijn werk is een levenlooze aanteekening van feiten.

Dit materiaal werd ten slotte nog aangevuld door de zeer belangrijke publicatie van de *Briefwisseling der Antwerpsche Magistraat* gedurende de periode 1565-1566 door den Eerw. Heer Prims(1).

Er bestaan stellig nog andere voorname gegevens, links en rechts verspreid: wij noemen hier slechts de zoo belangrijke dokumentatie ons geboden, o.a. door de berichtgeving van Morillon, in de *Correspondance du Cardinal Granvelle*, of door de rapporten en avvisi der Engelsche, Duitsche en Italiaansche kooplieden, welke de gebeurtenissen hebben kunnen volgen(2).

Wat deze berichten gunstig van andere onderscheidt is de nuchterheid waarmede zij de gebeurtenissen vermelden, een nuchterheid, een belangloosheid welke echter lijdt aan het groote gebrek: het niet-begrijpen van de beteekenis van het gebeuren.

En hier komt de kroniek van Godevaert van Haecht de noodige aanvullende gegevens verstrekken.

Godevaert van Haecht is zich ten volle bewust van de eischen door de historische wetenschap gesteld. Hij wil de feiten bijwonen, en slechts in uitersten nood zich beroepen op getuigenissen van ‘redelijcke’ lieden. Hij heeft een gevoel voor de objektiviteit: hij heeft niet geschreven ‘om iemant te believen, d'een meer dan d'ander’. Hij geeft ons alles weer, zooals het zich voor zijn oogen heeft ontrold!

Hij overweegt de gevolgen van het al te vlug gelooven van zekere geruchten, en wil zijn lezers door de verstrekte voorbeelden den weg wijzen, om niet te haastig geloof te schenken aan berichten door slechte lieden, ‘*landtsceynders*’, met een vooropgesteld doel verspreid: van Haecht betoont zich hier werkelijk een kritische geest(3)!

Hij gaat het gebeuren ontleden, de oorzaak opsporen en soms de gevolgen voorspellen.

Dat de omstandigheden ook hem wel eens te machtig worden, kan ons niet verwonderen: niet altijd blijft hij bevrijd van zekere invloeden, welke de objektiviteit schaden.

De gebeurtenissen, waarvan onze gewesten het tooneel zijn, verklaren ons best hoe subjektieve invloeden zich in elk oordeel hebben kunnen mengen. Het sociale en godsdienstige konflikt laat zich op elk terrein gelden: het grijpt in op elke uiting

(1) J. PRIMS, ‘De briefwisseling tusschen Antwerpsch Magistraat en Gedeputeerden uit den tijd van Margarita van Parma en voornamelijk uit de jaren 1565-1566’ in *Bijdragen tot de geschiedenis*, XVIe jrg., 15 Augusti 1925.

(2) Wij bedoelen hier o.a.
K. HOEHLBAUM u.H. KEUSSEN (later Lau), ‘Das Koelner Inventar’, 2 B. (*Inventare hansischer Archive des XVI. Jahrhunderts*. Leipzig, 1895-1896).
Calendar of State Papers, Foreign Serie (ad an.).
De rapporten van *de Curiel* en *d'Auxy* door Prof. L. Van der Essen gepubliceerd en verder vermeld.

(3) Men zie het bericht *Tot den leser*, blz. 1.

van de menschelijke bedrijvigheid: beinvloedt het milieu, waarin men verkeert, tast het familieleven aan, en vooral, vervormt het godsdienstige wezen van den mensch en dit in een periode, dat de godsdienstige faktor alles beheerscht. Men kon niet gansch buiten het geweldige gebeuren blijven, dat alles en allen aangreep: de invloeden konden zich echter in meerdere of mindere mate laten gelden: en bij van Haecht kan in gemoede, en gelukkig, gezegd, in mindere mate.

Zelden wordt het karakter der feiten gewijzigd (zooals trouwens door de aanteekeningen zal blijken): de beschrijving der gebeurtenissen doorstaat gemakkelijk de vergelijking met officieele of neutrale rapporten (o.a. van vreemdelingen). Als besluit kan zonder eenig bezwaar geformuleerd, dat de tekst van van Haecht zich onderscheidt van het *Antwerpsch Chronykje* door een breederen geest van verdraagzaamheid, welke slechts zelden wordt geschonden(1).

Ten slotte vergt de uitgave van deze kroniek om enkele bizondere redenen toch een zekere verrechtvaardiging.

Indien de kroniek al te sterk lokaal is gekleurd, dan kan hare openbaarmaking wellicht van algemeen standpunt veroordeeld als een uiting van klein-historiografische bedrijvigheid. Wij zullen verder de waarde van deze beschouwing weerleggen. Doch indien de kroniek mag beschouwd als een dokument voor de algemeene Nederlandsche geschiedenis, is dan hare publikatie niet een zekere overbodige weelde, vermits een overvloed van materiaal ons voor de algemeene geschiedenis der godsdienst-onlusten hier te lande is beschikbaar gesteld?

Aan materiaal is inderdaad geen tekort.

Wie o.a. even Nyhoff's *Bibliotheca historica-Neerlandica*(2) doorbladert, of het overzicht, ons door Fris verstrekt(3), wil naslaan, zal al spoedig merken, dat geene periode uit de nationale geschiedenis zich in een dergelijke belangstelling mag verheugen, dan wel de tweede helft der XVIe eeuw.

Maar het verder onderzoek van zekere archieffondsen, het opduiken van nieuwe gegevens heeft reeds dikwerf het uitzicht der dingen doen veranderen. Een Motley, een Nuyens, een Van Vloten, om slechts een drietal historici te vermelden, zijn toch belangrijk aangevuld door het scherpzinnig onderzoek van een Bakhuizen van den Brink en zijn aardig overhaald geworden door Fruin, of door het meesterlijke werk van Rachfahl over de zestiendeeuwsche beroerten(4).

En heeft deze historikus het laatste woord gezegd?

(1) In dezen zin staat het werk van *Godevaert van Haecht* ongeveer op een gelijk plan met dit van *Marcus van Vaernewijck* (verder vermeld) waarin wij trouwens een groot deel der 'famen' (geruchten, tijdingen) bij van Haecht aangeteekend, terug vinden.

(2) NIJHOFF, *Bibliotheca historico-neerlandica*. Den Haag, 1899.

(3) V. FRIS, *Notes pour servir à l'Histoire des Iconoclastes et des Calvinistes à Gand, de* 1566 *à* 1568, vermeld blz. 147, nota 127.

(4) Bij het bezorgen van de nota's hebben wij rijkelijk geput aan het prachtige werk van F. RACHFAHL, *Wilhelm von Oranien und der Niederlaendische Aufstand*. Den Haag, 1906.

De onlangs verschenen verzameling der *Geuzenliederen*.[1], aangepast bij het geschiedkundig gebeuren, heeft meer dan ooit, wellicht onbewust, den nadruk gelegd op de psychologische faktoren, welke bij een beoordeeling der feiten, vooral in deze periode, hunne rechten opeischen. En in het licht van deze zienswijze moet de psychologie van den volksman nader ontleed.

De kroniek, welke wij hier pogen nader tot de historici te brengen, blijkt vooral in deze richting zeer belangrijk.

Men verwachte inderdaad niet 'de' gegevens welke het nu geformuleerde oordeel over den aanvang van den tachtigjarigen oorlog belangrijk zouden kunnen wijzigen. Daarom is vooreerst dit oordeel de vrucht van grondig onderzoek, en nuchtere beschouwing, en daarbij de auteur der kroniek van te geringe conditie en oningewijd in het 'waarom' der handelingen!

Maar toch verschilt deze kroniek merkelijk van andere dergelijke werken.

Godevaert van Haecht is een man uit het volk! De kritische beschouwingen, welke hem uit de pen vallen, zijn daarom de weergave van den volksgeest, welks komplekse karakter wij tevergeefs zoeken te ontleden uit de officieele bescheiden.

En het kennen van dien volksgeest heeft stellig zijn belang. De vraag is trouwens nog aktueel: in hoeverre was de Nederlandsche opstand een nationale beweging: in hoeverre werd hij als dusdanig door de volksmenigte beschouwd en gesteund? Waar wij reeds enkele aanduidingen hebben in deze richting, kan de benuttiging van deze nieuwe bron dus zeer belangrijk zijn.

Van Haecht onderscheidt zich hierdoor van andere kroniekschrijvers, welke door hun verkeer in hoogere kringen, in de nabijheid van de regeerders, nooit den polsslag van het volk hebben kunnen meten.

In dit opzicht is het o.a. merkwaardig, aan de hand van zijne gegevens te volgen, hoe de volksmenigte zich uit over de tribulatiën van een Egmont, over de houding van een Hoogstraten.

Teekenend en tevens een pleidooi voor de objektiviteit van den schrijver, zijn de beschouwingen, welke hij houdt over het eedverbond der edelen: zij getuigen van het bijna naïeve vertrouwen, van de geruststellende hoop, welke het samengaan der edelen deed ontstaan: maar de houding van sommige edelen ondermijnt het betrouwen, dat in het begin van 1567 omslaat tot twijfel, zelfs bij figuren als een Brederode, een Oranje: Egmont zelve blijkt een slachtoffer, 'verleidt duer 't serpent'.

Niet minder voornaam is de vraag, welke gesteld wordt in verband met het beroep op vreemde hulp? Welke houding wordt aangenomen door het gewone volk, dat al of niet van protestantsche beïnvloeding kan verdacht? Wij zullen bij van Haecht enkele uitingen aantreffen, welke er op wijzen, dat met een gespannen belangstelling het gebeuren in Frankrijk wordt gevolgd, en in verband gebracht met den strijd in onze gewesten. En uit het angstvallig nagaan van de bewegingen der Duitsche prinsen wordt het ons duidelijk, dat ook de belangstelling der volks-

(1) Wij bedoelen hier het *Geuzenliedboek* door Dr. E.T. KUIPER uitgegeven (verder vernoemd).

menschen, zij het dan onder invloed van de vreemde predikers of van zekere fraktie van de edelen, in die richting is georiënteerd.

Wij werpen slechts deze toevallige verhoudingen op: hoevele andere kwesties, even brandend, even voornaam kunnen hier niet gesteld? En in verband tot deze, zijne uitingen, moet hier de nadruk gelegd op het feit, dat van Haecht zich blijkbaar met voorliefde in een Luthersch midden beweegt. En deze vaststelling is niet alleen van belang voor het waarheidsgehalte van de kroniek, maar vooral voor de studie van het Lutheranisme, minder als dogmatisch 'credo', dan wel als politieke houding.

De schrijver schept ons, snijdt ons de figuur van den Lutheraan. Zij was ons vaag geteekend in de dogmatische geschriften van deze periode.

Men kende, zich steunend op zekere uitingen, de stelling van het Lutheranisme tegenover het politieke gebeuren. Uit de gegevens dezer kroniek wordt ons het aandeel dezer sekte - in vele gevallen een negatief aandeel - eerst duidelijk: het mag gezegd, dat op een gegeven moment in de evolutie der feiten, het Lutheranisme stremmend heeft gewerkt.

Meteen wordt ons verklaard, hoe het mogelijk was, dat wanneer later de prins van Oranje in het najaar van 1568 een invalspoging waagde in de Zuid-Nederlandsche gewesten, de verwachte hulp uitbleef; het doortastende Calvinistische element was onze stad ontvlucht: het hier verwijlende Luthersche contingent wees elk opstandige aktie van de hand(1).

En wat ons vooral na de lezing van het desbetreffend gedeelte duidelijk wordt, is het optreden van de Lutheranen op de Meir (Maart 1567).

Dit was minder een principieele houding, dan wel het resultaat van de in de laatste maanden gepredikte verduldigheid. De lijdzaamheid, door hunne leeraars herhaaldelijk, naar aanleiding van het verbod der prediking, voorgehouden, moest leiden tot het steunen van de overheid, ook wanneer de belangen van overheid en Lutheranen niet paralleel zouden loopen.

En de houding van de Lutheranen wordt nog begrijpelijker na de lezing van hun oordeel over de handelwijze der Calvinisten.

Die beoordeeling is niet altijd gunstig. Het is minder het religieus konflikt dat hier op den voorgrond treedt, dan wel het deelnemen aan de opstandige aktie, ook wanneer deze geen andere doeleinden beoogt, dan het opklaren van de godsdienstige verhoudingen.

Die beoordeeling wordt ongunstiger, naarmate de evolutie der feiten de houding der Calvinisten agressiever maakt. En niet zelden ontsnapt aan van Haecht de overweging, dat de houding der Calvinisten het optreden van de regentes wettigt.

Bedenkingen van dezen aard klinken des te vreemder, waar bij de leiders van

(1) Men zie hierover:
H. HETTEMA, Jr., 'De Route van Prins Willem in 1568' (*Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidskunde*, VIe reeks, deel III, afl. 1 en 2, blz. 1. Den Haag, 1925).
R. VAN ROOSBROECK, 'Enkele brieven van Alva betreffende Oranje's Inval in Brabant' (najaar 1568) (*Bijdragen tot de Geschiedenis*, XVIIe jrg. 1926, afl. 6, blz. 342).

de oppositiebeweging het uiterste werd aangewend om het samengaan van de twee groepen tot een eenheidsfront te bewerken. En het wordt ons klaar, dat niet alleen om dogmatische redenen, om een geschil over de Ubiquiteit, over het Avondmaal, het Calvinisme afzijdig en weigerend bleef voor deze vereeniging, terwijl ook het Lutheranisme niet tot de uiterste konsekwenties wou besluiten.

Voor het waarheidsgehalte van de kroniek heeft de godsdienstige en politieke overtuiging van Godevaert van Haecht groote waarde. De Lutheranen hebben de politieke gebeurtenissen van uit een bizonderen gezichtshoek beschouwd: vermits zij meenden niet betrokken te zijn in het politiek gebeuren, hebben zij hun oordeel hierover op een objektieve wijze kunnen formuleeren.

En nu de opwerping, als zou de al te sterke lokale kleur der kroniek hare publikatie overbodig maken?

De feiten uit den tachtigjarigen opstand hebben inderdaad een algemeen karakter: de lokale gebeurtenissen hebben althans weinig invloed gehad op het eindresultaat van het konflikt tusschen adel, protestanten en regeering. Het plaatselijk gebeuren heeft wellicht het detail beïnvloed, doch niets veranderd aan de groote lijn, welke doorheen het geschil slingert.

En de kroniek van van Haecht is inderdaad sterk plaatselijk gekleurd: meer, de schrijver heeft zijn werk ook als een dokument voor de geschiedenis der stad bedoeld. Herhaaldelijk verklaart hij ons daarbij, dat zoo het wezen der gebeurtenissen en de voortdurende kontinuïteit, als de geografische verspreidheid ervan, hem te machtig zijn: wel kijkt hij even buiten Antwerpens wallen, schetst in breede trekken wat elders geschiedt, om ten slotte in een 'confiteor' wegens zijn onvolledigheid, te wijzen op den rijkdom van het historische gebeuren in de stad.

Ik wil echter een schrede verder gaan. Welke ook die feiten zijn, hunne beteekenis groeit boven het lokale uit, omdat de algemeene bedrijvigheid der stad zelve, elk eng-plaatselijk karakter mist.

Het is binnen Antwerpen, dat zich de tragedie van den Nederlandschen opstand voltrekt. Hier wordt beslist, bepaald, georganiseerd wat elders gebeuren zal.

Bij het beschouwen van het aandeel van om het even welke stad in het groote konflikt der Nederlandsche gewesten, hoeft toch in eerste lijn rekening gehouden met het geestelijk en zedelijk prestige dezer plaats, en met de uitgestrektheid van het terrein, dat door haar wordt beïnvloed. En in dit licht beschouwd, zal toch niemand ontkennen, dat in de tweede helft der XVIe eeuw, de drijfkracht uitgestraald door een centrum als Antwerpen van ongemeene beteekenis is geweest.

Hoe kon het trouwens ook anders?

Het kosmopolitische karakter van Antwerpens bedrijvigheid brengt honderden vreemdelingen met elkander in kontakt, zonder eenig onderscheid voor de wijsgeerige en gods dienstige overtuiging van deze personen: alle geestelijke stroomingen ontmoeten elkander in de hoogere kringen van de bevolking, en worden in nauwgezette regelmaat met het ekonomische leven door al de gewesten rondgestuwd.

De regentes zelve heeft geen enkele sekonde getwijfeld aan de leiding door Antwerpen aan het konflikt gegeven, en veelbeteekenend klinkt ons hare vermaning aan Oranje, '... toutes aultres villes ont les yeulx fichèes sur ledict Anvers, pour suyvre l'exemple de leur conduicte...'[(1)].

Weinige historici hebben aan Antwerpen het reuzenaandeel in den aanvang van den opstand ontzegd.

Ons steunend op de algemeene belangstelling aan Antwerpen gewijd in verband met deze gebeurtenissen, zouden wij wellicht ertoe kunnen besluiten hierdoor alleen de uitgave der kroniek verrechtvaardigd te achten.

Evenwel moet toch de aandacht gevestigd op het afwijkende oordeel van den zeer geleerden historikus Bakhuizen van den Brink, waar deze in één zijner grondige historische beschouwingen de beteekenis der stad voor de geschiedenis van den opstand over heel de lijn vermindert, en bijna tot een nihil terugvoert[(2)].

Wij zullen weldra in ons proefschrift de rol van Antwerpen volledig kunnen toelichten, doch willen dit oordeel van een eminente persoonlijkheid niet zonder eenige kritiek voorbijgaan.

Bakhuizen van den Brink heeft zich voor de formuleering van zijn oordeel beroepen op de '*Justificatie van de Magistraat*', gericht aan Alva, gemaakt op verzoek van Alva, met het doel aan een eventueele bestraffing door Alva te ontsnappen. Hooger heb ik gewezen op de onvolledigheid van dit pleidooi, een onvolledigheid, welke vooral schuilt in de psychologische motieven, welke elk pro domo beheerschen.

Trouwens - en dit moet Bakhuizen dan toch ontgaan zijn - het is niet de stedelijke magistraat welke als motor in de opstandige gebeurtenissen is opgetreden: niet de magistraat is schuldig aan rebellie, en niet in hare verrechtvaardiging mag dus de argumentatie voor een oordeel over Antwerpen gezocht. Integendeel...

Dat Antwerpen niet het schouwspel van groote en veelvuldige militaire verrichtingen is geweest, vermindert geenszins het leidende, het koersgevende van zijn optreden.

Het zou ons al te ver leiden moesten wij hier al de feiten opsommen, te Antwerpen of bedreven, of beraamd, en welke op het verloop van den strijd beslissend hebben gewerkt: doch willen wij hier slechts even wijzen op den Beeldenstorm te Antwerpen en de gevolgen hiervan in de andere steden; de regeling van het Septemberakkoord (in andere plaatsen tot voorbeeld genomen); het aanbieden van het 3 millioenmanifest, beweging te Antwerpen ingezet; de Decembersynode met als gevolg de organisatie van het gewapend verzet: zijn deze feiten niet reeds voldoende om te besluiten tot het overwicht van Antwerpen? Om dan niet in het bijzonder de aandacht te verleenen aan de geweldige aktie, welke na Nieuwjaar door het Antwerpsche element ingezet wordt.

Steeds broeit en smeult binnen de muren van de groote stad de ijver voor de nieuwe religie, gepaard aan de opstandigheid van de ontstemde edellieden, wier

(1) De regentes in haar schrijven aan Oranje, den 3^{m} September 1566. A.A., XI, p. 61.

(2) R.C. BAKHUIZEN VAN DEN BRINK, *Studiën en Schetsen over Vaderlandsche Geschiedenis en Letterkunde*, V^{e} deel, blz. 80-81. Den Haag, 1913.

schuiloord ten slotte altijd Antwerpen is geweest. En was na de toegevingen der stad in April 1567 het verzet van de Nederlanden niet tijdelijk gebroken?

Is het na deze vluchtige en onvolledige beschouwingen nog gewaagd voorop te stellen, dat het lokale gebeuren van de grootstad ook van overwegend belang is geweest voor de ontwikkeling van het machtige, Nederlandsche element?

Om deze redenen alleen zou, naar onze bescheiden meening, het beschikbaar stellen van deze kroniek voor een ruimeren kring volkomen gewettigd zijn.

Maar het handschrift heeft echter nog grootere waarde, waar het gaat om de studie der kerkelijke toestanden: en hiermee bedoelen wij niet het onderzoek naar het algemeen kader van het godsdienststatuut, doch wel de kennis van de vele gebruiken, plechtigheden, zoo grondig en diepgaand gewijzigd door het indringen van de nieuwe godsdienstige stroomingen.

Van Haecht toont ons hoe het Roomsch-Katholieke leven der Antwerpsche bevolking is ontwricht, niet alleen door de openbare uitoefening van de nieuwe religiën, doch ook door de algemeene verwarring, welke vooral het Katholieke geloofsleven aantast: zekere instellingen, verband houdend met den kerkelijken ritus, worden nagelaten, omdat bij de overheid de vrees voor relletjes en beroerte sterker is dan de gehechtheid aan de integrale geloofsuiting.

Ook voor de protestantsche godsdiensten was een zekere angststemming nooit uit de lucht, wat evenwel niet zal kunnen beletten, dat de strijd voor de volledige uitoefening der religie een strijd is van elk uur, tot den laatsten dag!

De gebruiken in voege bij de nieuwe sekten waren ons ook uit zekere schriften bekend: wij vermelden in dit verband slechts het kerkelijke *Agenda van de Augsburgsche Confessie*[1]. Maar met alle recht kon de vraag gesteld: hoe kwam in deze moeilijke dagen het geheel van ritueele voorschriften in de praktijk. Van Haecht is hier van een groote hulp. Hij heeft de plechtigheden bijgewoond, verhaalt ons de uitreiking van het H. Avondmaal, verstrekt ons gegevens over de bestendige geschillen tusschen Lutheranen en Calvinisten, maakt ons vooral vertrouwd met de wereld van de Lutheranen, en hun getwist.

Ook de sekte der Wederdoopers wordt ons even vluchtig vernoemd: zij nam geen deel aan het openbare geloofsleven van de stad.

Het ambachtsleven heeft voor deze periode geen uiterlijke teekenen nagelaten, welke ons toelaten vast te stellen in welke mate de protestantsche stroomingen bij de arbeidende klassen hunne invloeden hadden laten gelden. Uitdrukkelijke bijzonderheden worden ook door van Haecht niet verstrekt. Maar de aandachtige lezing van enkele gedeelten der kroniek laat ons toe al spoedig deze invloeden aan te wijzen: het mag gezegd, dat het niet langer opgaat te beweren, dat zoo het Lutheranisme als het Calvinisme slechts de hoogere standen, de ontwikkelde klassen zouden hebben bereikt. De studie van het detail bij van Haecht levert hier verrassende resultaten.

Het zou bezwaarlijk gaan op deze plaats de ontleding van het handschrift

(1) Bedoeld is hier de *Agenda Christliche Kirchenordnung der Gemeine Gottes so in Antdorff der waren reinen unverfelschten Augspurgischen Confession zugethan*, MDLXVII. Schmalkalden bey Michel Schmuck.

verder door te voeren, maar toch wil ik even den klemtoon leggen op de waarde van het dokument voor de periode na de pacificatie der stad, zegge na April 1567.

Voor dezen tijd zijn de gegevens uiterst schaarsch: voor de vervolgde sekten is het een besloten tijd. Af en toe zal een al te vooruitstrevend Katholiek prediker de herinnering aan de prediking van 'het Woord Gods' doen herleven: van Haecht zal ons schetsen op welke wijze de Antwerpsche bevolking de gehechtheid aan zulkdanige sermoenen betoont. En evenals de ons bekende *Geuzenliederen*, zal van Haecht door menige bijzonderheid het bewijs leveren, dat noch Alva, noch het Spaansche gezag eenige sympathie mochten verwerven bij de bevolking.

In een woord, van Haecht schetst ons het kleine leven van een groote stad, het leven van den kleinen burger, van den ambachtsman gedurende deze zoo verwarde, zoo rumoerige en zoo onzekere tijdspanne.

Bij het bezorgen van de toelichtende nota's was het geenszins ons doel de in de kroniek vermelde gebeurtenissen verder te beschrijven, noch door het verstrekken van nieuwe bijzonderheden het geheel uit te breiden: evenmin stelde zich de noodzakelijkheid andere lezingen over de feiten, niet merkelijk verschillend van de hier gebodene, weer te geven.

Dergelijke werkwijze zou immers naast de kroniek een nieuw werk hebben opgetrokken, geen toelichting, doch een omgewerkte synthese.

Het bleef onze eenige bekommering de kroniek in te kleeden tot een goed bruikbaar stuk historisch materiaal; wij wilden daarom de waarde ervan voor den historikus verhoogen, de betrouwbaarheid ervan duidelijk aantoonen. Dus was het noodig de aangehaalde feiten te kontroleeren, en den lezer of benuttiger van de kroniek door vermelding van enkele schaarsche bibliografische gegevens behulpzaam te zijn bij het eventueel verder onderzoek.

Op weinige gevallen na, konden bijna al de aangehaalde feiten, wier kennis van eenig belang is voor de evolutie van het religieus statuut in de stad Antwerpen, nader worden aangewezen: soms wel in kleur en uitgebreidheid gewijzigd, maar in elk geval teruggebracht tot een werkelijk gebeuren.

Maar hiermede was daarom niet altijd voldaan aan de kritische eischen van de historische objektiviteit! Waar immers alleen nazicht kon worden uitgeoefend aan de hand van andere soms subjektieve gegevens was de stelligheid, de historische zekerheid niet altijd bereikt, doch alleen de waarschijnlijkheid verhoogd, en dit in ruimere mate, waar de vergeleken bronnen en dokumenten in aard, ontstaan en herkomst verschilden(1).

(1) Zoo zijn o.a. de berichten door *Morillon* aan *Kardinaal Granvelle* bezorgd doorgaans herkomstig van den deken *Roger de Taxis; Margaretha van Parma* wordt ingelicht, of door hare bijzondere vertrouwden in de stad (b.v. *de Curiel, d' Auxy*), of door de gedeputeerden van de Antwerpsche Magistraat. Wij moeten bij de vergelijking der bronnen ook rekening houden met zekere 'famen', d.i. tijdingen welke algemeen verspreid worden, en welke wij dus aantreffen bij de berichtgevers uit die periode.

Stelliger resultaat bereikten wij, waar door officieele bescheiden, brieven en rapporten de juistheid der door van Haecht verstrekte gegevens kon worden vastgelegd.

Als algemeen besluit kan gezegd, dat van Haecht ons hier verschijnt als een betrouwbaar berichtgever. Betrouwbaar vooral, waar zijn blik gericht blijft op de gebeurtenissen, welke zich binnen de muren der stad Antwerpen voordoen.

De troebelen hadden voor de stad een droeven tijd ingeluid: de sociale welstand was verdwenen door den stilstand in de ekonomische bedrijvigheid, en dit over geheel Nederland.

De ambachtslieden leven op de straat: zij volgen al de gebeurtenissen, zijn bij al de relletjes tegenwoordig. En het winterjaargetijde heeft zeker de levensvoorwaarden niet verbeterd.

En dit is ook het geval voor Godevaert van Haecht.

Hij heeft als getuige vele gebeurtenissen bijgewoond, heeft zich in de gesprekken der omstanders gemengd, luistert deze af, en teekent aan.

Hij heeft zich door zijn bekenden, zijn verwanten de feiten laten beschrijven, en dit alles te boek gesteld.

En waar de stedelijke magistraat in de officieele verrechtvaardiging over sommige feiten heenglijdt, andere niet vermeldt - en dit om zeer begrijpelijke redenen - zal Godevaert van Haecht onbewimpeld de toedracht der feiten mededeelen en niet ingewijd in de plannen der toenmalige politiekers, deze aanvullen met de bedenkingen van ‘de(n) man in de straat’.

Dat daarom zijne lezing der gebeurtenissen niet altijd de juiste is, laat zich verklaren door de werkwijze, welke door hem soms werd gevolgd: het *ut audit* of *ut vidit* is, vooral in dezen tijd, niet altijd de grootste waarborg.

Waar evenwel zijne voorstelling al te sterk afwijkt van andere berichtgevingen, hebben wij gemeend zulks te moeten vermelden: aan de scherpzinnigheid van den lezer om, zoo noodig, de besluiten te trekken.

Een bepaalde moeilijkheid werd stellig opgeleverd door den onbeholpen schrijftrant van den auteur.

De man was vooreerst geen ‘homme de lettres’, en daarom minder vertrouwd met de vormen van de taal. Daarbij was ook eenheid van schrijfwijze geen eigenschap noch kenmerk onzer taal in de XVIe eeuw: hiervan levert van Haecht het bewijs. Dezelfde woorden worden herhaaldelijk in een gansch verschillende schrijfwijze gebruikt, zoodat ons soms zekere uitdrukkingen onduidelijk blijven.

De punktuatie - in zooverre dit woord kan gebruikt - is zooals de E.H. Prims terecht aanmerkt, zeer ongelukkig: de tekst loopt door, ook waar een punt, komma of aanhalingsteekens van noode zijn: hierdoor wordt menig zinsverband verward. Waar het mogelijk was zonder bijvoegen van woorden hierin te verhelpen, is zulks geschied: indien een enkel woord moest aangevuld, werd dit tusschen haakjes geplaatst; dat niet elke passus daartoe geschikt bleek is verstaanbaar, en wordt terecht duidelijk bij het ontleden van enkele zinswendingen.

Het volledig behoud van des schrijvers spelling zou zeker de praktische waarde,

de gebruikswaarde, dus het essentieele, hebben verminderd: en ten slotte was de uitgave toch alleen als een historische en niet als een filologische bedoeld.

Een eenheid-spelling kon niet worden opgesteld: elke bladzijde van het manuskript stelde ons voor nieuwe moeilijkheden en verrassingen, waarbij de praktische toepassing van een algemeenen stelregel niet uitvoerbaar bleek.

Daarom besloten wij - in zoo verre mogelijk - tot het veralgemeenen van zekere schrijfwijzen: waar sommige woorden in een vier of vijftal vormen voorkwamen, werd overgegaan tot de vereenvoudiging: zoo kwam o.a. *nieuw* in de plaats van *nuw, nieu, nieuw, niew*, en *nie* (in verbinding); *bisschop* voor *biscop, bischop* en *bisschop; tusschen* voor *tussen, tusen, tuschen* en *tusschen*,...

Waar echter het woord bijna stelselmatig in twee vormen voorkwam, zonder eenige variante, werden deze behouden, omdat het ons voorkwam, dat wellicht reeds een ordenend orthografisch begrip was opgetreden: zoo *eischen* en *eisen, sieren* en *ciren, eenighe* en *eenige*, (doorgaans waar *g* gevolgd wordt door een *h*, geldt een dubbele schrijfwijze) *gevanghene* of *gevangene*: ook gebruikten wij *religie*, waar de auteur *riligie* schrijft, en *uyt*, waar *wt* wordt geplaatst.

Niet minder verward bleek des schrijvers kennis in zake de eigennamen: de onderscheiden schrijfwijzen werden behouden en in het namenregister saamgebracht bij de aangenomen schrijfwijze.

Het behoud van deze verscheidenheid kan wellicht behulpzaam zijn bij het identifieeren van zekere namen in andere dokumenten uit deze periode vermeld. Alleen waar in den tekst *'s Hertogenbosch* voorkomt, moet *tHertogenbosch* worden gelezen. In algemeenen regel hadden wij voor oogen het leveren van een *leesbaren* tekst, ook voor niet bepaald historisch geschoolde lezers.

Sommige uitdrukkingen hebben een specifiek Antwerpsche tint: zoo *quamper, doeghet*...: wij lieten ze meestal ongewijzigd, vooral wanneer zij niet storend werkten bij de lezing.

De eigennamen, vooral de persoonsnamen moesten daarbij worden toegelicht! Deze noodzakelijkheid kon echter niet worden ingeroepen voor namen als Oranje, Hoogstraten, Hoorn en anderen, personen die allen bekend zijn, ook aan wien in mindere mate vertrouwd is met onze vaderlandsche geschiedenis.

Voor andere minder bekende personaliteiten - o.a. predikanten - werden enkele algemeene gegevens verstrekt, en verder verwezen naar het desbetreffende artikel in het *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek* of in de *Biographie Nationale*.

Over den auteur van deze kroniek moeten wij - ongelukkiglijk - zeer kort zijn: hij is stellig een ongekende in de wereld der historiografie. Hij was schilder van beroep, doch van deze zijde zijner bedrijvigheid liet hij geen sporen na.

Hij werd geboren in het jaar 1546, maand Juli, als zoon van den Antwerpschen schilder Petrus van Haecht[1].

(1) Zooals blijkt uit het bericht *Tot den leser*.

Na een verblijf te Parijs - van April 1570 tot September 1571 - wordt hij als vrijmeesterszoon in het St-Lucasgilde der stad ingeschreven[1]. De rekeningen dezer gilde vermelden zijn naam nog voor de jaren 1585-1586 en 1588-1589[2].

Een akte van 1592 vermeldt hem als overleden[3]!

Anderen - o.a. Peter van Haecht, Hans van Haecht, Tobias van Haecht - wisten den naam der familie op het gebied der schilderkunst hooger op te voeren[4].

't Zijn dus slechts enkele spaarzame gegevens, welke over den man tot ons zijn gekomen.

Zooals hij zelf 'tot den leser' zegt, begon zijn loopbaan als historikus reeds op 18-jarigen ouderdom. Hij had dus zijn 19e levensjaar bereikt, toen zich hier te lande de eerste teekenen van de opstandige beweging voordeden. Het is niet uitgesloten, dat de geestdrift, de onstuimigheid, aan dezen ouderdom eigen, den jongen schrijver bij zijn aanteekeningen hebben beïnvloed. Deze nota's zijn echter door hem zelven bewerkt geworden, herschreven, zoodat de bezadigdheid van den rijperen leeftijd heel wat aan den toon zal gewijzigd hebben.

De door hem gevolgde methode is slechts te gissen: vermoedelijk teekende hij elken dag de gebeurtenissen aan, om ze geleidelijk uit te breiden.

Een los strookje papier, tusschen de bladen van de kroniek verloren, verstrekt ons eene aanwijzing: wij vinden hierop o.a. vermeld:

16 (vermoedelijk datum) *tijdinge 36 scepen vloete ontweken op Holland...*
16 hooren Middelborgh wet gevanghen enz.
17 hooren Switsers in lant 3 regimenten...
18 roep al peys worden...

Deze vluchtige nota's geven dus weer, niet alleen het essentieele bericht, doch ook de wijze waarop het tot hem komt.

Tijdens zijn afwezigheid (reis naar Parijs) zal zijn broeder de feiten aanteekenen, zoodat geen leemte in het handschrift valt aan te stippen.

Het handschrift zelve, berustend op het *Antwerpsch Stedelijk Archief*, nr 7005, wijst er op, dat ook dit overschrijven niet ononderbroken is voortgezet geworden. Waar het schrift voor de beginperiode aan duidelijkheid wel eens te wenschen over laat, wordt het rond het jaar 1568 vrij duidelijker, om op het einde (tweede helft 1574) derwijze te veranderen, dat het niet onmogelijk kan worden geacht, dat een jongere hand het kladwerk heeft overgeschreven.

(1) ROMBOUTS en VAN LERIUS, *De liggeren en andere historische archieven der Antwerpsche Sint-Lucasgilde onder zinspreuk: Wt ionsten versaemt*, dl. I, blz. 1572. Goyvaert Verhaecht. Antwerpen, 1872.
(2) *Op. cit.* Rekening van Frans Francken, den Oude, van 6 Oktober 1588 tot 2 Oktober 1589: Goyvaert van Haecht, 342.
Ook voor de rekening 1585-1586, blz. 304.
(3) *Stedelijk Archief, Schepenbrieven*. 1592. M.N., II, fol. 237.
(4) *Loc. cit., Nota's De Burbure*, V., III, fol. 168; - ROMBOUTS en VAN LERIUS, *op. cit.*, op de namen in het register.

De geschiedenis van het handschrift is ons slechts bekend door de gegevens, welke de E.H. Prims in de hooger vermelde studie in het *Archievenblad* verstrekte: zekere omstandigheden hebben verhinderd, dat de daar aangehaalde bronnen mij op het Stadsarchief konden ter hand worden gesteld: volledigheidshalve deelen wij voor de lezers de nota, door den geachten stadsarchivaris verstrekt, mede.

'Het opstel van Godevaert van Haecht kwam in Hollandsche handen. Het was langen tijd in het bezit van Abraham Gronovius, (1694-1774), die sedert 1741 bibliothecaris was aan de Hoogeschool te Leiden. Deze voegde, op losse bladen bij het lijvige boek zijn beoordeeling en ontleding van het manuscript: "De schrijver schijnt een zeer rechtzinnig man te zijn, verdoemende alle vervolgingen wegens religie en niet zonder verfoeïng aantoonende, het slechte leven van sommige monniken..." Na de inleiding te hebben afgeschreven overloopt Gronovius het geheele boek, er bij opteekenend welke stukken door den schrijver in zijn tekst zijn opgenomen. Naast stukken van officieelen aard (ordonnantiën, rekwesten enz.) zijn er ook strooibriefjes, spotdichten enz. in overgeschreven(1).

De Kronijk samen met de nota's, werd in 1785 uit de nalatenschap van A. Gronovius aangekocht door Te Water, uit wiens nagelaten verzamelingen (*Catalogus Te Water Libri manuscripti*, p. 45, n^{r} 26) ze in 1823 gekocht werd door een J.D. van Dam. Ze bevond zich vervolgens in de beroemde collectie van den heer Royaards van der Ham te Utrecht, en kwam vandaar in het bezit van den heer van Merlen te Heemstede. Deze laatste nu, een kleinzoon van Generaal van Merlen, te Antwerpen geboren en gesneuveld te Waterloo, gaf het handschrift ten geschenke aan de stad bij brief van 14 April 1899.

De heer Archivaris Van den Branden nam de gift in ontvangst op 28 April en sinds bleef het stuk met zeer veel zorg bewaard, maar ook beroofd van verdere belangstelling.

Bij het oorspronkelijke handschrift zond de heer van Merlen ook een volledig afschrift met een omstandige nota van den copist, die op zijne beurt, evenals Gronovius, vermeldt wat hij merkwaardigs is tegengekomen bij de lezing. De copist wijst er op dat het goed zou zijn deze tekst te publiceeren.

Naar ons beste weten is deze Kronijk nog nooit benuttigd geworden voor geschiedkundig werk...'(2).

Tot daar de E.H. Prims. Wij betreuren het, dat wij van de hier vermelde nota's geen kennis konden nemen.

Bij het verschijnen van deze kroniek rust op ons de plicht onzen dank te betuigen aan allen, die ons bij dit werk behulpzaam zijn geweest, en ons door hunnen

(1) Deze stukken werden door ons in de aanteekeningen verder beschreven, en zoo mogelijk werd de herkomst, of eventueel de publikatie ervan nader aangeduid.

(2) Wij willen alleen de aandacht vestigen op het feit dat in 1785 de historikus Te Water de kroniek aankoopt, en dat het groote werk van Te Water over het Verbond der Edelen (verder vernoemd) verschijnt van 1776 tot 1796. In het overzicht van het door hem gebruikte materiaal, wordt de kroniek niet vernoemd.

raad hebben bijgestaan, waar gemis van ervaring en bijzondere kennis zich lieten gevoelen: wij vernoemen hier de heeren M. Sabbe, Hoofdkonservator van het Plantijnmuseum, E. De Bock, uitgever, den E.H. Prims, stedelijk Archivaris, den E.H. Philippen, Archivaris van de Kommissie van Openbaren Onderstand.

Eveneens richten wij een woord van dank tot den heer J. Cools van het Stedelijk Archief, en tot het personeel van de Stedelijke Hoofdboekerij, die ons steeds met bereidwilligheid hebben ten dienste gestaan. Ten slotte danken wij van harte onzen leerling P. Borremans, die ons bij het opmaken der tafels van groote hulp was.

Moge deze uitgave - al weze ze slechts een nederige proeve - toch van zeker nut zijn voor hen, die in de studie van den vrijheidsoorlog de herinnering aan één der machtigste episoden uit de ontwikkeling van den Nederlandschen stam doen herleven.

Kerstmis 1928.

Lijst der werken, welke in de aanteekeningen met verkorten titel zijn aangegeven

A.A.: *Antwerpsch Archievenblad*, uitgegeven op last van het Gemeentebestuur, I^e^ en IIe reeks.
L.P. GACHARD, *La Bibliothèque Nationale de Paris*, 2 vol. Bruxelles, 1875-1877.
De *Gebodboeken* in de nota's vermeld berusten op het Stedelijk Archief.
Calendar of State Papers, Foreign Series, of the Reign of Elizabeth. Vol. VIII. (1566-68) Edited bij James Allen Crosby

Verzamelingen van brieven

L.P. GACHARD, *Correspondance de Guillaume le Taciturne, prince d'Orange*, 6 dl. Bruxelles, 1847-1866.
ID., *Précis de la correspondance de Philippe II sur les affaires des Pays-Bas*, 5 dl. Bruxelles, 1848-1879.
G. GROEN VAN PRINSTERER, *Archives ou correspondance inédite de la maison d'Orange-Nassau*, 1re série, 1552-1584, 8 vol. Leyde, 1835-1847.
KERVIJN DE LETTENHOVE et L. GILLIODTS VAN SEVEREN, *Relations politiques des Pays-Bas et de l'Angleterre sous le règne de Philippe II*, 11 vol. Bruxelles, 1882-1900 (Collection des chroniques belges).
E. POULLET et CH. PIOT, *Correspondance du Cardinal de Granvelle* (1565-1586), 12 vol. Bruxelles, 1878-1896 (Collection des chroniques belges).
J.S. THEISSEN, *Correspondance française de Marguerite d'Autriche, duchesse de Parme avec Philippe II*, éditée d'après les copies faites par M.R.C. *Bakhuizen van den Brink* (Werken van het Historisch Genootschap, reeks III, n^r^ 47). Utrecht, 1925.

Literarische bronnen

P. BOR, *Oorsprongk, begin en vervolgh der Nederlandsche oorlogen* (1555-1600), 4 vol. Amsterdam, 1679-1684.
JEAN CRESPIN (et SIMON GOULART), *Histoire des Martyrs persecutez et mis à mort pour la vérité de l'Evangile, depuis le temps des apostres iusques à present* (1619), avec une introduction par DANIEL BENOIT, 3 vol. Toulouse, 1885-1889.
E. VAN METEREN, *Historie der Nederlandscher ende haerder naburen oorlogen ende geschiedenissen*, 8 vol. Gorinchem, 1748-1763.
A.C.: *Antwerpsch Chronijkje* in het welk zeer veele en elders te vergeefsch gezogte geschiedenissen, sedert den jare 1500 tot het jaar 1574, zoo in die toen zoo zeer

vermaarde koopstad als de andere steden van Nederland, door F.G.V. (te Leyden bij Pieter van der Eyck, 1743).
E. LAVISSE, *Histoire de France, depuis les origines jusqu'à la Révolution*, IX vol, Paris, 1901. (Vooral VI band door MARIEJOL.)
F.H. MERTENS en K.L. TORFS, *Geschiedenis van Antwerpen*, 8 vol. Antwerpen, 1845-1853.
F. RACHFAHL, *Wilhelm von Oranien und der niederlaendische Aufstand*, 3 dl. Den Haag, 1906-1924.

Biographie nationale, publiée par l'Académie de Belgique. Bruxelles, depuis 1866.
Nieuw Nederlandsch Biographisch Woordenboek, onder redactie van P.J. BLOK en P.C. MOLHUYSEN (in publicatie, 7 dl. verschenen).

Tot den leser.

Also den geest my in myn jonckheyt beruerde over die deerlyckheyt die ick hoorde vertellen, die dicwils die landen ende steden overquam, so ben ick geneijcht geweest 'tgene dat ick hoorde ende sach te bescryven tot een memorie voer my ende voer andere na my, ende beghinde met den jaere ons heeren 1565 doen't in Nederlant redelyck stil ende peys was geweest sommige jaeren. Maer in Vranckeryck sendt den jaere 1561 was groote beroerte in vuel steden binnens landts om saecken der religien aengaende. Ende slecht en simpele van sulcx so, en begrepe ick niet, maer begonde met den couden winters die 't doen was, dwelck in menschen leven niet gesien en was.

Dit brocht my tot scryven, synde 18 jaeren, geboren in 't jaer van 1546 in Julis, makende voer oock wat verhaels van den enghelschen die twistich waeren. Maer na dat ick vùel papiers bescreven hadde tot den jaere van 1574 toe, en dochte 't my goedt dat eens te herscryven ende in desen boeck al by een te brengen en weynich gescicter te stellen en 't sommich, dat van geen estime en was uyt te laten oft corter te sluyten. Niet dat ick oyt daer iet toe versiert hadde, hoewel ick wel gescreven hebbe en noch denck te verhalen 't geen dat quay tonghen versiert hadden, en dat om beroerte oft vreese die daer doer quam, dwelck my oock mede nut dunckt, op dat men sulcx lesende, als men altemet quaet gerucht hoort, niet so haest en sou gelooven, want twiststockers oft landtsceynders sulcx altoos pleghen. Oock hope, dat 't gene dat ick scryven sal, sulcx nimmermeer doen en sal om iemant te believen, d' een meer dan d' ander, maer Godt den Heer bidde, dat ick altoos geheelyck in synen weghe mach wandelen *amen*.

GODEVAERT VAN HAECHT, *tafereelmaker* filius petri.

WAERACHTIGHE bescryvinghe van den Jaere 1565 van diveersche saecken die dese Nederlanden ende onse gebueren geschietden ende meest en voeral wat binnen Antwerpen gesciede, mits ick daer woonachtich synde, vuel dinghen selfs mocht hooren en sien. Nochtans en mach men alderweghen niet present syn, maer moet redelycke lieden gelooven en daer na scryven, oft moest selfs dicwils reysen oft iemant seynden, gelyck groote meesters van scryven wel doen, daer ick my niet by en gelycke, synde alleen een erbeyder, die myn werck voeral moest voorderen om by te leven, en voorts op leghe daghen oft by ontyden voer tytverlies wat scryven, om een memorie van de wonderlycke weerelt by my te bewaeren.

G.V.H.

1565.

+ ALSO in de twee voerleden jaeren 1563 en 1564 eenen grooten twist was tusschen die van Enghelant ende 't hof van Borgoengien en dat om de coopenschap van de enghelsche laekenen en het was verboden so wel daer als hier met den Enghelschen te handelen in alle des conicx van Spaengien landen, en oock mede omdat dit volck so grooten vryheyt in Enghelant niet en hadden, als de enghelsche hier hadden; ende vuel volcx werdt daer erm mede, daer en oock hier, voer die 't laeken daer maeckten en niet te doen en hadden, en hier vuel bereyders, tot Antwerpen. Maer sommige steden van desen lande, die laeken maeckten, die floreerden,+ en de enghelsche sochten haer laekens te vercoopen tot Empden en aen ander plecken maer 't en mocht al niet maecken, also dat die van Antwerpen haer verweten, dat se noch kreemers waeren en geen cooplieden en sy vraechden, oft hier noch geen gersch op de borse en wies, omdat sy er niet en waeren en so voorts, scimpende op malcanderen. Maer die enghelsche namen oock dicwils schepen op de zee, also dat men voer orloge sorchde(1).

+Verhalinghe van den twist tusschen d'enghelschen om de laekenen tegen 't hof van Borgoengien.

+Van 't contract dat er gemaeckt werdt doer de ermoede, die aen beyde syden was onder 't gemeyn volck, die daer bij leefden.

Maer in December 1564 werdt een contrackt gemaeckt, dat men vryelyck met malcanderen soù handelen gelyck sedert den jaer van 1548 ende waer 't dat men niet accordeerde en orloge quame, so sou men 't van beyde syden den coeplieden dry weken te voren seggen.

[18 December 1564]

+ Voorts aengaende den seer wonderlycken couden winter, die doer vrempdicheyt my brocht tot scryven, want sulcx als men tot Antwerpen daer doer sach gescieden en was in hondert jaeren oft vuel meer niet gesien; die syn beginsel met vriesen nam opten 18 dach December 1564 met alsulcken felheyt ende herticheyt, dat vuel volcx op schepen en

+Van den seer fellen winter 1564.

scuyten in Seelant sturven, die by nachten opt water waeren, eer se aen eenighe haven conden comen en oock elders. Ende het Scelde loopende verby Antwerpen was haest vol van den yse; by Bergen op Zoom quam een scuyte dryven, daer vyf mannen in vervrosen laghen.

[27 December 1564]

+ Op den 27 dach December so bleef 't Antwerpen voer den werf een seer groote scolle ys vast lighen daer dGielis den veermeester en oock brantmeester van Antwerpen terstont overginck, synde nochtans een seer swaer en grooten persoon. Maer des anderdaech ginck daer alle man+ over en het vroes al voorts toe, gelyck een stille rivire, also dat men aen 't bierhoot haest haest (sic) tonnen over rolde in Vlaenderen en ander coopmans goedt met sledden over sleypte en daer reden oock mannen te peerde overe.

+Wie aldereerst over 't Scelt voer Antwerpen ginck.

+Hoe men alderley goedt daer over sleypte.

+ Maer voer den werf was 't meeste volck. Daer stonden cramen van allerley snoeperye en bancket suycker, gebranden wijn, en oock waeren er tenten gesleghen, daer volck in bancketeerde, want men vercocht er bier en wijn en worsten en stoeckten vier op stucken van yse, ende staken een teeken uyt; sommige geriefden 't volck voer cleyn geldt, als 2 worstkens en een broyken voer eenen halven st. en soeten wijn voer een oerken, en so voorts, den pot spaenschen wyn 7 sts. Daer stonden+ oock sagers en daer werdt een scaep geslegen; daer vrochten cleermaeckers, want elc wou wat bedryven oft wat daer op coopen om de memorie te houden. De erbeyders, die maeckten aen den werf lange brugghen om 't volck gemackelyck neder te gaen, en ontfingen van elck dry myten; men ginc suytwaert wel 2 oft 3 mylen ten yse en also oock na Zeelant af. En dit duerde tot op den 1 dach Januarius 1565 doen begoste 't wat te regenen en daer na en ginck 't volck niet vuel over, dan dies over te doen+ hadden. Maer den pachter oft veermeester, benydende dat men 't goet over rolde en sleypte, mits dat het ys noch sterck bleef liggen, so begonde hy op den 2 dach daer een vaert doer te houwen met alle syn scuyteboeven om syn recht te hebben, en 't goedt metter scuyten over te halen. En het ys was eenen staenden voet dick, maer mits dat het aen 't bierhoot,+ daer hy arbeyde op den 4 dach der maent wech dreef, so was [het] verloren erbeyt die hy gedaen hadde. Maer voer den werf, daer bleef 't liggen tot op den 8 dach Januarius, en so lange ginck 't volck daer noch over; en daer na en lach 't voer stat niet meer vaste, maer opwaerts lach 't noch tot in Februario vast, als by Rypermonde: en men reet doer met wagen en peerden gelaeyen over, niettegenstaende dat het regende en sneeùde en dat het voor Antwerpen tot in Zeelant al open was, doer dien 't hooch uyter zee vloeyde.

+Hoe men daer allerley leckernye ende snoeperye op vercocht.

+En ander hantwerck op dede.

+Hoe den selven daer eerst over ginck, daer een vaert wou doer houwen en begonst hadde wel 't derde deel.

+Hoe 't aen de vaert eer wech dreef opwaerts en het breken quam meest doer den hoogen vloet.

[17 Januari 1565]

[+] Item op den 17 dach Januarius so werdt tot Antwerpen der statbuel onthalst op de Meerebrugge: en hadde gevanghen geseten van in 't jaer 1563 in December. Want seer qualyck wilden de heeren hem ter dootbrengen, omdat sy hem beminden en een sterck vroem man was en

[+]Hoe die statbuel van Antwerpen op S. Anthonis dach gedoyt wert.

hadde de stat gedient 30 jaeren. Maer hy hadde vuel dootslaeghen en ander moetwille aan vrouwen bedreven, waarom de klachten van de gemeynte te vuel waeren, die wraecke over hem riepen. Synen naem was Meester Geleyn, en was seer fraey van gebroken leden intesetten en te genesen.(2)

+ Item, alsoo 't nou wack weer was tot op den 19 dach, ende het ys noch niet al uyt den Scelde was als ommer opwaerts en dan vuel min in Holland uyt de soete rivieren, (maer daer en is 't so seer nieuw niet als die snelle rivieren en dan noch by der zee), soo beghinde 't weder na desen dach dapper te vriesen, maer de coude en was by de eerste niet te gelycken; maer doer de stillicheyt vroes 't nog vuel ys, also dat men by Antwerpen voer 't dorp van Ousterweel weer sach een wyle tyts stilliggen en sommige vleeschouwers met haer scapen daer overe gingen op den 24 dach.

+Van de tweede coude maer niet so fel.

+ Item desen winter waeren scier alle hoenderen en noch meer de hanen alle haer cammen swerdt worden vervrosen doer de coude. De coude hadde oock 't scamel volck, vuel oude willege boomen doen soecken;+ ja alle de galgen en raderen werden by nachte gestolen en verbrandt: geenen oft seer weynich torf was in Antwerpen te kryghen, want er in+ lange geen hollantsche scepen hadden connen comen, en was ook ten lesten verboden met den last te vercoopen en 't hondert mutsaers goù 3 gulden. Daer was tot Antwerpen een vrou die om torf te hebben eenen man 2 vingeren afbete.

+Hoe de hoenderen haer cammen vervrosen.

+Hoe galgen en de raderen verbrant werden ende gestolen.

+Van de berringe en waerom een man 2 vingeren afgebeten werden.

+ Item in 't eynde deser maent was 't grooten storm en onweder en wint met seer vuel sneeus, also dat ontrent Brusel en Luyck de peerden+ tot den buyck in den sneeu gingen. Met desen storm, en doer de stucken van den yse bleven in Zeelant 2 enghelsche scepen met laekenen te borsten, die naer Antwerpen meynden te comen, en sommige andere visschepen;+ oock brack in Hollant by Enckhuysen eenen dyck doer, met sommige huysingen met groote scade.

+Van vuel sneeu en storm, wat scade die dede.

+Hoe onder Zeelant 2 enghelsche scepen bleven, die volgende contract in Antwerpen meynden te comen.

+Noch eenen dyck doer d'ys gebroken.

Eindnoten:

(1) H. BRUGMANS, *Engeland en de Nederlanden in de eerste jaren van Elizabeth's Regeering* (1558-1567). Groningen, 1892. - Blz. 87: over de schorsing van den Intercursus; blz. 106-115: de toestanden te Antwerpen geschapen door het verbod van invoer van Engelsche goederen. Een voorloopig kontrakt van vrede werd 29 December 1564 afgekondigd. Cfr. 109-134.

(2) Cfr. A.C., blz. 60 en 62.

Februarius en Meert 1565.

+ Item in eynde Januarius en so voorts in sprokel, so begonde 't weder dapper (te) vriesen also dat het ys in den Scelde tot vuel plaetsen opwaerts noch niet gesmolten en was, maer men ginck en reden daer noù met waghen en peerden overe als

+Noch van den couden winter.

ontrent Rypermonde en den tolhuyse[+] als vorseyt; in alle landen, oock in Spaengiën wist men van dese snelle coude te spreken, so wel als hier. Men seyde, dat het in Holland in 't soet water op eenen nacht wel een tonne dick vrose; de brouwers en hadden[+] geen colen om mede te stoken tot Antwerpen, doer de langhe vorst; in Zeelant op vuel plaetsen was groot gebreck van bier, hout en soet water, mits daer geen scepen en conden ontrent comen doer het ys, also

[+]Ys een ton dick vroes op eenen nacht.

[+]Gebreck van hout, bier en soet water in Zeeland.

+ dat se haer solderinghe verbranden. En de neringe was slecht, maer op den 5 dach begondet te versoeten. Maer de derde groote vorst ende coude beginde op den 14 dach Februarius ende duerde tot op den 23, also dat er weder seer vuel ys in 't Scelde was. Ende op den 18 dach lach er weder tot Antwerpen voer den werf een scolle stille, ontrent een ure daer dGielis de veermeester voerseyt, als de eerste weder opstont: ende hadde iemant willen wedden hy souder over gegaen hebben. Maer hier+ na was 't gedaen en daer begonden van alderweghen scepen te comen, en varen. Het was bevonden dat het 3 voet diep in de eerde gevrosen hadde.

+De 3. coude en groote vorst.

+'t Werdt bevonden dat de eerde 3 voet diep gevrosen was.

[2 Maart 1565]

+ Item in 't jaer 1560 stillo braba. voer meerte den 2 dach, tot Antwerpen playsant aen 't nieuw stathuys den eersten steen: vuel volcx dien daer legghen sach.

+Van het nieuw stadhuys van Antwerpen.

en nou vier jaer daer na, ten scilde daghen egheen
hebben de wethouders en heeren haeren intre gedaen allegemeen
en een misse doen singhen en noch ick voorwaer segge saen
in 't jaer 1563 in den nasomer heeft daer eenen oliphant duergegaen.

+ Die synde in Antwerpen, vuel staetsie bedreef en reverentie dede den grooten heeren en was uyt Spaengien comen of Poortugal en werdt na Weenen, na den Ferdinandus keyser gesonden.

+Hoe daer een oliphant deur gegaen hadde.

+ Item het oude stathuys was vercocht met yser, loot en metaal, coper, soo 't stont, op conditie en ordonnantie, dat men 't soude afbreken en+ vuel scoone huysen dan in plaetse setten; welcke afbrekinghe men beginde op den 3 dach Meert 1565(3).

+Van het oude.

+(1564 na stille bra.)

[4 Maart 1565]

+ Item den 4 dach Meerte quamen de enghelsche coopvaerders tot Antwerpen aen, wel met 40 scepen en dit was d'eerste sent dat het geaccordeert was in 't eynde van verleden jaer.(4).

+Hoe na de coude de enghelschen handelen.

[10 Maart 1565]

+ Item op den 10 dach Meert woeyde 't eenen snellen wint, die men sach, dat alle de seylen ende latten van de muelens buyten Antwerpen afwaeyden.

+Van eenen grooten wint.

+ Item dees tyt was oock voldaen binnen Antwerpen het seer groot coophuys en waeghe huys, daer alle coopmans goeden in gelaeyen en ontlaeyen werden en geweghen werden en voer dese vryheyt van bewaeren moest voerdaen van den 18 dach. Meerte elcken waghen die geladen uytvoert 7 st. geven en 2 kerren also vuel(5).

+Bouwinge van 't groot coophuys.

Eindnoten:

(3) A.C., blz. 58, 60, 63
MERTENS en TORFS, dl. IV, blz. 112 en vlg.
(4) H. BRUGMANS, *op. cit.*, blz. 140 en 149.
(5) A.C., blz. 61.
MERTENS en TORFS, dl. IV, blz. 115, 530.
FL. PRIMS, *De overeenkomst tusschen de Hanze en Antwerpen, betreffende den bouw van het Oostersch Huis* in *Bijdrag. tot de Geschiedenis*, XIV, 1923, n° 5, blz. 396.

April 1565.

[+] Item dese maent, na alle voerleden groote coude begonde 't beter weder te worden ende het coren, dat scene al vervrosen, quam seer fraey aen, also dat men eer dese maent eynde noch aernen vondt, en het goude nou 38 st. dat men te voren de coude cochte om 28 st., maer men bevont dat seer vuel noetboomen en wyngaerden bedorven waeren.

[+]Van den coorne en van wyngaerden en noetboomen die bedorven waeren.

[7 April 1565]

+ Item op den 7 dach gesciede 't dat men sou uyt Antwerpen een vueren, die een dootslach gedaen hadde, om oock te onthalsen; ende een bruyt toegemaeckt met haer vrinden, verwachte dien buyten der stat om te verbidden, welck men, naer ouder gewoonte, niet en weygert. Maar de heeren, sulcx vernemende, doyden hem binnen 't gevanghenis, hoe wel sy op wech waeren; maer dat hy meer dan dien dootslach gedaen hadde, keerden sy weer, en also moest die bruyt met scanden thuys gaen.

+Van een bruyt die eenen mis [daeder] meynde te verbidden en moet verloren dede.

Meye 1565.

+ Item dese tyt waeren vuel Oostersche goeden duere, als hout, peck, terre, was en ander goeden, ende dat doer de orloge die er was tusschen den conick van Denemercken en den conick van Sweten, also dat den Denemercker een rivire geheeten de Som, gesloten hielt, en welcke peys te maecken, vuel heeren gemoeyt waeren. Ende desen crych, meest te water, hadde by 2 jaeren nou geduert, ende al om het missegghen van een wapen die sy vuerden, daer d'een segghen woude, dat het so niet en hoorde. Den conick van Spaengien, Philippus, dede vuel om die Som open te hebben,+ opdat de Oostersche goeden in de Nederlanden mochten comen, daer het coren meest van doen was(6). De keyser Maximilianus dede oock vuel om desen peys te maecken, opdat sy hem mochten helpen teghen den Torck, die hem veerdich maeckte; omdat dese keyser hem den tribuyt die Ferdinandus, syn vader, beloeft hadde, niet tydtlick gesonden en hadde, sondt hy se wederom(7).

+Corte verhalinge van de orloge van Sweten en Denemercken daer men vuel om dede om te peyseren.

+Dierte rees in 't coren doer die den Denemercker geen scepen liet varen opdat sy niet genomen en souden worden.

+ Item dees tyt was de stat van Antwerpen qualyck versien van coren en den roep was al, dat het noch seer dier sou worden. So was er een persoon die haer raet gaf, segghende: ‘Vult my 3 oft vier scepen met coren, ick sal't doen afslaen’. Want 't gans landt was beroert en tot Brusel was door het coren eenen oploop comen. Vuer sulcx vreesden sy oock en sy hadden weynich om in noot het gemeyn volck uyt te meten. En den roep was, dat tot Amsterdam geen coren en was, welck den stapel van het coren is. En desen dede dit coren vuren na Amsterdam en seyde, dat hy quam van Duwaey, daer men gemeynelyc coren vuert; en dit docht die corecoopers aldaer vrempt en vraechden na den prys, die hy kleyn stelde, en+ seyde: ‘Ick kans u noch vuel leveren voer dien prys wist ick waer't best gellen soude’. Maer omdat hy't vuel min presenteerde dan de merckt daer was, so en begheerden sy geen te coopen, maer elck socht te vercoopen: doen sach men wie coren veyl hadde. En die tyt waeren daer sommighe dies vuel opkochten voer de stat van Antwerpen, en kregen't doer dien middelt voer redelycken prys. Ende hier na hoorde men vuel hoe die van Amsterdam, die meest met coren omgaen, oorsaeck waeren van de dierte, die overal was geresen, meer dan den couden winter; want sy't in alle plaetsen hadden geweest opcocpen, hier binnenslandts. Ende omdat

+Hoe die van Antwerpen doer liste goeden coop coren kregen.

+Hoe die van Amsterdam oorsaecke in de dierte waeren.

vuel clachten over haer quamen, waeren sommighe uyt den hove van Brusel na Amsterdam getrocken om sulcke onredelycke coopenscap te remedieren. Ick geloove dat het hof wat in haer ooghe geworpen werdt: men leyde haer op, dat sy't gecocht hadden aen den conick van Denemercken: dat hy de Som sluyten soude, om dat sy profyt doen souden met haer coren. En in dese werden 30 scepen gesien, die door de Som[+] comen waeren, also die nou open was, hopende dat den prys oock volgen soude. Also dat het coren nou wat afsloech, en daer was coren genoech in't landt alhier; waer daer goede ordeninge, dese landen souden haer selven wel spysen. Maer het houtwageschot was seer dier geweest.

[+]Hoe Som open was en oosters goet quam.

[+] Item also in 't eerste van den boeck verhaelt is van den Enghelschen, en toegelaten was te handelen, hopende totter accordatie te comen, so syn nou de enghelsche heeren, die tot Brughe laghen, vertrocken sonder te accordeeren, vermits den conick en 't hof alle scade die sy op zee gedaen hadden... (*een regel afgesneden*)[(8)].

[+]Hoe die enghelschen son der accorderen sceyden.

Eindnoten:

(6) W.F. REDDAWAY. *The Scandinavian North* (The Cambr. Mod. Hist.), 1906, blz. 563.
D. SCHAEFER, *Weltgeschichte der Neuzeit*. Berlin, 1917, dl. 1, blz. 175.
W.F. REDDAWAY, *The Vasa in Sweden and Poland* (The Camb. Mod. Hist.), 1906, blz. 162.

(7) A.W. WARD, *The Empire under Ferdinand I and Maximilian II* (The Cambr. Mod.Hist.), 1904, blz. 169, 171.

(8) H. BRUGMANS, *op. cit.* Over de onderhandelingen te Brugge, blz. 135.
E. VAN METEREN, dl. I, blz. 306.

Junius 1565

[16 Juni 1565]

[+] Op den 16 dach deser maent, met groote donderen, so gesciede't tot Antwerpen dat den toren van 't gasthuys scier heel ontdeckt werdt van scaeijlien en sommighe berderen en sperrien waeren uytgheworpen; en uyt den muer van de suydtduere van der kercken was een stuc steens gebroken en oock den dorpel was ghescuert; men seyde, het was satans werck.

[+]Hoe 't gasthuystoren tot Antwerpen ontdeckt werdt doer den donder.

[21 Juni 1565]

Op den 21 dach Juny speelden de scilders van Antwerpen, welck is de Violiere, een scoon spel van sinnen uyt die wercken der apostelen, waer in sy ophielden aen 24 capit. en hadde alle den volcke wel behaecht, maer de geestelycheyt grimde. Daer was op den 19 dach was den Olyftak en den Jonghen Handtboghe inghehaelt, die tot Brusel om prys geweest hadden, en doen had men oock 2 spelen gespeelt, waeraf

d'een van den[+] mistroostighen mensch was, die men scriftuerlyck troostede met Godts wonderlycken wercken: maer men sprack er niet van bicht oft missen, also dat die rethoryck van haer niet bemint en is(9).

[+]Van scriftuerlycke spelen der Rethorycke.

Eindnoten:

(9) A.C., blz. 64.
D. PAPEBROCHIUS, *Annales Antverpienses*, t. III, p. 43 (édit. F. Mertens et E. Buschmann, Antv., 1846).
MERTENS en TORFS, dl. IV, blz. 285.
Het spel van Sinnen, hierbij opgevoerd, is vermoedelijk een vervolg op 'Een Spel van Sinnen op 't derde, vierde en vijfde capittel van 't Werck der Apostelen' dat in 1557 te Emden werd gedrukt, vermoedelijk van de hand van Willem van Haecht, den factor der Violieren. Wij weten inderdaad dat hij in 1563 en 1564 nieuwe spelen uit ''t Werck der Apostelen' dichtte. Zie hierover. J. TE WINKEL, *De Ontwikkelingsgang der Nederlandsche Letterkunde*, dl. I, 2, blz. 462, 1922. Haarlem, 2e uitgave.
Volgens een schriftelijke mededeeling van Prof. DE VOOYS, wien wij hier onzen dank betuigen, werd dit tweede spel, dat inderdaad bij het 24e Cap. eindigt reeds den 9. April 1564 opgevoerd.

Julius 1565.

[9 Juni 1565]

[+] Item op den 9 dach Julius so ginck men tot Antwerpen en in vuel plaetsen prossessie: en dien voernoen werdt 't verboden te wercken; en dit werdt gedaen, omdat den Torck ontrent Italien op het eyland van Rohdes was comen, nou Malta gheheeten, en hadde de stat Malta vast beleghert. En so, dat vuel galeyen van Venegien, van Napels en elders derwaerts gevaeren waeren om ontset te doene den eylande van

[+]Prossessie omdat den Torck voer Malta was.

+ Malta. En dit was den princepalen sluetel, om dan voorts in Italien te comen. Nochtans sommighe wysere dan ick, presumeerden dat het den paus zelve besteken hadde, dat den Torck dit jaer op de kristenen viel, gelyck syn vorsaeten dicwils gedaen hebben; oft ander princen teghen malcanderen gehust, maer dit om dat Maximilianus, den keyser, hem niet en hadde laeten croenen van den paus, seggende dat de vorsten hem te Aken gekroont hadden, en dat sulcx hem genoech was. En de vorsten hadden sommighe dingen voerhanden om het pausdom te krencken in+ Nederlant, 't welck Carel de 5. beleeft hadde, te weten, 't Confessie van Ausborch daer te... (*een regel afgesneden*)[10].

+Sommige seyden dat het s'paus besteck was, niet denckende dat hy in Italien sou comen, maer in Hongarien.

+Desen keyser Maximiliaen die werdt hier na corts van den paus omgecocht, also dat hy in 't gene dat den paus teghen was, niet doen en wilde.

[14 Juli 1565]

Item deestyt so werden tot Antwerpen ende mede in andere plaetsen sommighe dieven geraeybraeckt levendich. En dat was nou by den edeldom van den hove ghesloten, dat men se van nou voordaen so straffen+ souden, doerdien sy overal so vuel quaets deden. 2 werdt er tot Antwerpen op den 14 Julio also gedoyt, die met haer geselschap 150 cappen en mantels gestolen hadden, sonder alle die moorden, die se bedreven hadden. Onder dese was er, die noch gevangen waeren, daer er eene afwas, die den stommen man maeckte, die men seer vuel tormenten aen dede, eer hy spreken wilde, toch so clapte hy somtys in synen slape; en syn geselschap bekende dat hy wel dryerley talen conde, en bleef also langhe gevanghen. Maer van die was er noch tot Loven also gedoyt, en eenen tot Bochout by Antwerpen levendich verbrant; eenen packer hadden sy recht eer sy gevanghen werden tot Antwerpen scier syn hooft ghecloven, die in grooter pynen leefde noch 3 daeghen: en den stommen werdt op den eersten September geraeybraeckt en sprack dryerley talen: so lange gereest eer hy woude spreken[11].

+Den edeldom ordineert scerpe justicie teghen de dieven.

+ Item in dese maent werdt te hove ontboden den cardinael Granvelle als nieuwe bisschop van Mechelen van den edeldom van den lande, en hy was in Italien. Men seyde, daer waeren brieven aen hem ende sy dreychden hem om syn goeden en renten alhier te confisqueren. Maer wat sy screven, hy en quam niet, mits sommighe edelen met hem twistich waeren, omdat hy in't jaer 1563 het landt meynde vol bisschoppen te steken, dwelck oock meest doer synen raet was en doer raet van de inquisitie van Spangien ende hy soude als overste bisschop geweest hebben over alle andere, ja oft als paus in Nederlandt, want hy was tot Mechelen als bisschop inghehaelt van alle de pristers. Ende dat het de stat van Mechelen so lichtelyck concenteerde, dat deden sy, omdat sy daer meynden groote welvaert by te verkryghen, omdat het hof van de bisschoppen daer sou geweest hebben. Maer alle andere steden waeren er seer teghen, ende en wilden geenen bisschop hebben. Sommighe, so ick onthouden hebbe, werden diertyt d'een poorte ingehaelt en d'ander uytgeleyt, also dat weynighe van werden bleven; ja meest geen en wilden en dreychden doot te slaen, gelyck tot Antwerpen en elders, 't Gemeyn volck relde, also dat den Cardinael ten lesten hem versach uyt den lande[12].

+Van den cardinael Granvelle die alle listen dede om Nederlandt vol bisschoppen te steken en den edeldom te verdrucken.

+ Item in't eynde deser maent so viel't vuel reghens met donderen ende dit jaer waeren er luttel kriecken: sy gouden een st. en 2 st. het pont, maer haver, gerst, boeckweyt hadden wel haer weder en hebben daer geweest gelyck 't coren. +Van den fruyte.

Item in't eynde deser maent quam de tydinghe dat den Torck van Malta vertrocken was, en heer Jan Valet commandador van Malta scryft aldus aen den conick, welck ick op corste den sin verhale:

'Als hoe den Torck in Junio gewelt doende op dit eylandt voer Sint Elmo, daer de vyanden sommige stormen opgedaen hebben 4 ueren lanck durende, meer door miraculen wederstaen dan anders, want sy den Torck tot 4 reysen van binnen daer afsloegen, verliesende vuel volcx, ontrent+ 2000; maer de cristenen verloren oock 200 mannen en 150 gequetst. By welcke victorie wy seer, scryft hy, vercloeckt syn, hopende Malta wel te houden, so verre eenighe bystant van volcke gesonden werdt, waertoe men in Spaengien en Italien gereetscap maeckte'. Hij screef oock dat de vyanden gescoten hadden op Malta, binnen 18 daghen 13000 scueten, maer syn nou seer vercoelt, en niet so furieus, scryvende de plaetse waer de bystant van scepen best soude mogen arriveren, sonder van de Torcken belet te worden(13). +Van Malta en van den Torck die in 't eylandt was en van de stat vertrock.

Eindnoten:

(10) *Gebodboek*, vol. C, f° 13, 8 Juli 1565. Zie A.A., I, blz. 281.
E. VAN METEREN, dl. I, blz. 309.

(11) A.C., blz. 64-65.
PRIMS, *Briefwisseling Magistraat*, 1565-1566, blz. 413, n° 10.

(12) Over de rol van Granvelle in verband met den Nederlandschen opstand.
F. RACHFAHL, dl. II, blz. 288 en volg.
Hier is denkelijk bedoeld, het bevel der regentes aan den aartsbisschop van Mechelen, de besluiten van het Concilie van Trente in zijn gebied te publiceeren: 11 Juli 1565. Cfr. E. GOSSART, *L'Etablissement du Régime Espagnol dans les Pays-Bas*, p. 53. Bruxelles, 1905.

(13) Zie VAN METEREN, dl. I, blz. 309.
M. BROSCH, *The Height of the Ottoman Power* (The Cambr. Mod. Hist., 1904), blz. 12. - Het was de vice-koning van Sicilie, don Garcia de Toledo, die de lang verbeide hulp bracht en het ontzet bewerkte.

Augustus 1565.

[19 Augustus 1565]

+ Item in Augusti op den 19 dach so werdt tot Antwerpen in alle kercken en in meer steden vercondicht het concilium van Trenten dat daer nou corts ghehouden was; maer alle landen en waeren daer niet wel tevreden gheweest, want t' ginck meest al na 't spaens sin. Daer en waeren ten eersten de duytsche vorsten niet in tevreden en meer andere; aengaande van den houwelycken staet werdt gecondicht, dat gesloten +Van het concilium van Trenten.

was dat alle beloeftenisse oft heymelycke trouwe, daer de ouders niet by en[+] waeren geweest, voerdaen niet meer van weerden en soude ghehouden worden; en aengaende van den geestelycken staet, dat sou men vercondighen 30 daghen na desen, dat was te seggen dat sy er noch op versinnen wouden, maer daer en werdt noyt meer af vermaent[(14)].

[+]Daer was gesloten om groot vervolch te doen op diegene die teghen de roomsche kercke gelooven.

[+] Item deestyt beginde de dierte in't coren te comen, so wel in Vranckryck als hier. In Vranckryck, welcke oorsaecke men 't meest den voercoopers gaf, dies vuel opgecocht hebben, meynende dat het al vervrosen geweest sou hebben en hielden daer noch de dierte inne doer monopolien. Het coren gou 48 st., de terwe 4 gulden en meer, en eer half September gou het coren 3 gulden en in Vranckryck en elders was verboden witten broot te backen, omdat geen semelen verloren en souden gaen[(15)].

[+]Van dierte in 't coren.

Eindnoten:

(14) GOSSART, *op. cit.*, blz 53.
J.C. DIERCXSENS, *Antverpia Christo Nascens et Crescens*, t. II, p. 445 en volg. Antv., 1753.

(15) JACQUES DE WESENBEKE, *Mémoires* 1524-1566, p. 123 (édit. C. Rahlenbeck), Bruxelles 1859.

F. PRIMS, *Briefwisseling Magistraat*, 1565-1566, p. 419, n° 40.

September 1565.

Item deestyt wasser grooten twist tusschen de stat van Maestricht

+ en de stat van Luyck, om eenighe tollen byghecomen, die sy malcanderen te groot afgenomen hadden: en die van Luyck hadden sommighe van Maestricht, die quaemen om te middelen doot ghesmeten, so dat men vreesde voer een ergere, maer sommighe uyten hove van Brùsel trocken derwaerts ende het werdt gemiddelt[16].

+Twist tusschen Maestricht en Luyck.

+ Item deestyt, doer de dierte van coren, waeren alle gemeynten beroert. Die van Liere hadden sommighe corenbyters geslegen: elck coopman wilde nou scier met coren handelen nou sy sagen dat de dierte daer in quam. Tot Antwerpen waeren Ryselaers dies vuel opcochten, die oock van de gemeynte gedreycht werden. Doer de stilte van winde was oock gebreck van mele; maer den edeldom te hove was vergadert om eenich placcaet te ordineren en om het vervueren te verbieden; oft dat men aen haerlieden dat concent met gelt quam coopen, want elck sueckt hem selven. Maer 't volck was overal seer beroert en benaut, doer den langen fellen winter en nou doer de dierte[17].

+Alle volcken alle steden van vele landen waeren beroert doer dierte in 't coren.

[22 September 1565]

+ Item op den 22 dach van September werdt heer Anthonis van Strale een der alderbeminste heeren voer de gemeynte van Antwerpen, prince van de Violierblomme, gehult als heere van Mercxem en Dambrughe, welcke heerlyckheyt hy gecocht hadde van men heer van Berghen; ende vuel gulden en scutteryen en natien, ommers alle de Oosterlingen te peerde vermeerderden synen staet, alle mee derwaerts rydende en sonderlienge dede hem eere de Violierblomme daer hy prince af was en het was vuyl weder[18].

+Heer van Strale wordt heer van Mercxem en Dambrughe.

[29 September 1565]

+ Op den 24 dach van September werdt den haen van Ons Liefvrouwen toren opgeset, die afgedaen hadde geweest, omdat hy niet wel en draeyde na den wint en was nou nieuwelycx vergult[19].

+Den haen van den toren vergult.

+ Ten eersten, op 't cortste, was verboden geen coren oft geenderlaey graen uyt den 17 Nederlanden te vuren, op groote scade, oft in eenige pracktycke te doen vuren; en elck een verboden eenich coren te coopen, oft vercoopen sonder te vervuren in syn woonplaetse, willende dat laten liggen om sonder moeyte daer aen te winnen. Verboden oock graen te coopen oft vercoopen eer't volwassen is en oock eenen iegelycken verboden meer graens te coopen, die geen vercooper en is, dan hy voer 3 maenden in syn huys behoeft; bevelende oock van hof en conick weghen scerpe ondersoeckinghe te doen in allen huysen geestelyck en weerlyck. En waers meer bevonden werdt dan nootelyck waere, souden moeten vercoopen: en elck een verboden eenige monopolien oft practycke op't stuc van den corne te doen, op groote scade[20].

+Placcaet en verbodt van het coren voer een jaer te onderhouden.

[26 September 1565]

[+] Item den 26 dach September, so gesciede't tot Antwerpen in't Kipdorp dat den corensolder van Pauwels van Dale inviel ende dien gevel scuerde, duer de cracht van den balcke die gebroken was, alwaer een groote vergaderinghe van volcke gesciede. Ende sommighe officiers gingen't visiteeren, en quaemen seggen tot den volcke, daer en syn maer 200 veerdelen coren, en den black is out, al is het huys nieuw, en soo doer

[+]Eenen corensolder valt tot Antwerpen inne, waer doer vuel getiers quam.

outheyt meest gebroken. Maer sommighe vrouwen riepen: ‘Al bedroch en profyt in u borse, is het placcaet dat afgelesen is. Wat helpet ons, maer de corenbyters coopen't nou met geldt, dat sy't mogen in dierte houden: gy doet om den dieren tyt noù de cleyn honden dootslaen: dese sou men dootslaen, die het coren op den hals valt’. En de gelasen van dien huyse werden met steenen uytgeworpen, maer voorts werdet gestilt; maer de overheyt geboedt die heel strate te waecken oft het erm volck eenich gewelt woude doen, en die worpers werden den 27 dach geroepen, t'hueren verantwoorden(21).

[27 September 1565]

+ Item op den 27 dach September werdt buyten Antwerpen den prochiaen van het Kiel gevanghen uyt synen huyse gehaelt doer den mercktgrave van Antwerpen, ende werdt gevuert na Brusel wel bewaert, wel met 15 peerden. Ende bonden eerst den waker van't Kiel opdat hy niemant oproepen en soude, en sy vonden hem studerende en dit was uyt haet en nyt van het geestelyck capittel. Het was nou ontrent het derde jaer, dat dese daer gepredickt hadde, en hadde altoos in syn sermoon seer vuel volcx uyt Antwerpen en van vuel dorpen: want aen het kercxken was een scure gestelt, en noch stont meer volcx buyten der kercken en scure dan daer binnen stont, also dat den predickstoel oock buyten der kercken moest staen, soudt 't volck al ghehoort hebben. En desen loop en mochten de ander niet sien; oock en hielt hy niet vuel van aflaten van den paus, van den offer noch van bevarden, maer was cloeck+ in der scrifturen ende hadde daer by een seer luyde ende minnelycke faconde. Hy seyde wel, sy souden alle u wel die waerheyt leeren, maar 't soude haer in de kuecken scaeyen. Aldus en wist men niet hoe hem dese gevanggenisse vergaen soude: de gemeynte was daer seer in bedroeft, sonderlingen oock de borgers van Antwerpen, die hem alle feestdagen ginghen hooren in groote menichte. Hy was oock seer benyt van den prochiaen van S. Joris kercke, die hem dicwils het prediken heeft willen verbieden met helpe van het capittel, en dat omdat het Kiel placht subjeckt was onder syn prochie, voer synen tyt; maer aen den bisschop+ van Cameryck hadden sy't verkreghen van haer kercke een prochie kercke te maecken. Ende desen hadde nou het prochiaenscap gecocht voer 6 jaren, en heeft hem tot noch toe altoes wel verantwordt van dat hy den volcke geleert heeft: noù wilde men seggen dat hy het capittel iet besonders misseet hadde en daerom, gelyck een dief in der nacht, gehaelt werdt. Godt salt te goy versien(22).

+Van een wel prekende procihaen by Antwerpen op Kiel die in eenen nacht gevanghen werdt.

+Dicwils heeft hy noch te Brusel geweest om hem te verantwoerden en is oock eens lang sieck geweest van vergif.

+Dicwils is hy begeert geweest van menheer van Strale om tot Mercxem te prediken, want desen heer Godts wordt seer beminde en hadde daer nou oock eenen goeden leeraer maer hij en hadde soo goede faconde niet.

Eindnoten:

(16) Zie, niet over geschil, maar over noodzakelijkheid der tollenregeling. J. DARIS, *Histoire du diocèse et de la principauté de Liége pendant le XVIe siècle*, p. 266. Liége, 1884.
(17) Zie nota 15. - ‘corenbijters’ waren de opkoopers van het graan.

In verband met de schaarschte te Antwerpen, werd door de magistraat geboden, dat de bakkers de aanwijzingen der keurmeesters in zake het gewicht stipt moesten naleven: dat verder elk bezitter van een handmolen, dezen ter beschikking der buren moest stellen.

Gebodboek, C, f° 15, in dato 28 Aug. 1565. Voor de ordonnantie, waarvan sprake zie verder, nota 20.

(18) A.C., blz. 65, in dato 23 Sept. 1565.
Over A. Van Stralen:
J.P. VAN CAPELLE, *Anthonis Van Stralen* in *Bijdragen tot de Geschiedenis der Nederlanden*. Haarlem, 1827, blz. 205.
H. VANDER LINDEN, *Van Stralen, commissaire des Etats-Généraux et l'Union des Provinces belges au début du règne de Philippe II* dans *Bulletin de l'Académie royale de Belgique*, classe des Lettres, 5e série, t. X, 10-12, p. 305 (1924).

(19) A.C., blz. 65.

(20) De ordonnantie van het hof op het graan werd den 16 September 1565 gepromulgeerd.

STEDEL. ARCH. ANTW., *Plakkaatboek*, 1551-1567, f° 287.
PRIMS, *Briefwisseling Magistraat*, 1565-1566, p. 419.

(21) A.C., blz. 65.

PRIMS, *op. cit.*, blz. 420, n° 46.

Gebodboek, C, f° 16. 27 September: de magistraat roept de onluststokers ter verantwoording en verbiedt handelaars in koren te beleedigen.

(22) Die predikant is vermoedelijk Cornelis Huberti, in April 1563 als parochiaan van het Kiel voorgesteld, en vervangen na 18 September 1565. Zie over hem, en de verhoudingen tusschen de kerk van het Kiel en die van St-Joris.

Dr FLOR. PRIMS, *Geschiedenis van St-Joriskerk te Antwerpen*, blz. 130 en volg. Antwerpen, 1924.

October 1565.

Op den 2 dach October so werdt tot Antwerpen geboden dat alle backers souden moet(en) backen den gemeenten 7 pont broots voer 2 st. ende sy en backtens maer 5 pont oft nau also vele, maer doer vuel

+ claghens, dat sy't niet doen en conden oft doer steeckpenninghen so en werdt daer niet toe gedaen. In Vlaenderen in sommighe steden om het volck te contenteren was het coren op eenen penninck geset, te weten 2 gl. en 10 st. het beste, hooger niet te vercoopen, maer min; maer op den 6 october goudt tot Antwerpen noch 3 gl.[(23)].

+Gebodt tegen de backers: 7 pont voer 2 st. maer daer was groote ooghluycking; in Vlaanderen 't coren op eenen pennick geset.

+ Item deestyt moesten voortsaen de borgers van Antwerpen met ordonnantie gaen waecken om vuel gheboefte dat in stat was en om de benautheyt die er was, vreesende oft het erm volck eenich gewelt woude aengrypen. Oock waeren tot Loven sommighe dieven gedoyt, die beleden hadden dat se met haer medegesellen noch eenen goeden roof in Antwerpen hadden meynen te doen, doer brantstichten aen d'eensyde en aen een ander syde te rooven en dan haer bij den brant te verliesen: en alle backers en brouwers was bevolen of't so quame, dat terstont voer alle werck, souden water aenbrengen na d'oude sede.

+Borgerwacht begint in Antwerpen voer desen winter om de dieven.

+ Item in dese maent quam de tydinghe overal, hoe dat in't eynde van Augustus een groote ermeye van volck en scepen, galeyen uyt Italien en Spaengien tot Malta gearriveert waeren en den Torck heeft terstond de vlucht genomen met syn volck en scepen; maer hebben hem eerst, nadat de tydinghe was ghecomen, bij 4000 mannen afghesleghen, en noch dapper ter zee vervolcht, latende voer Malta oft op't eylandt vuel ghescuts, dat sy metter haest niet en conden wech kryghen. Ende voerwaer den lande van Italien was vuel gelegen aen dit Malta want 't was+ gelyc den sluetel van Italien ende haer brootkiste. En om dese victorie, so vierde men tot Antwerpen op den 14 dach aen het sop van den grooten toren met vuel lanteernen en oock met tortsen aen't nieuw stathuys en dit was voer dit stathuys de eerste vieringhe.

+Hoe den Torck van Malta gedreven werdt.

+D' eerste vieringe voer het nieuw stathuys tot Antwerpen.

Eindnoten:

(23) Vermoedelijk een herinnering aan het gebod in dato 28 Augustus, vermeld in nota 17, betreffende het gewicht van het brood.
De hierna vernoemde schikkingen betreffende de wacht tegen de bedelaars en maatregelen in geval van brand werden den 6 Oktober gepubliceerd. *Gebodboek*, C, f° 24, 27, 30.

November 1565.

+ Item dees tyt was er seer groote sterfte alle Oostlandt doere ende men duchtede seer, dat het wel voerder comen soude, want doer de dierte werdt vuel cranck broots gheten. En van dese dierte, was seer te verwonderen, want overal was corens genoech; tot Amsterdam en waeren scier geen solders te kryghen: de oorsaecke was al doer den voercoop die't noch al opcochten, hopende dat sy't noch brengen souden op 6 oft 7 gl.+ gelyck in't jaer 1557. Maer doen was't een ander wesen, want daer was eenen seer quaeden was geweest, maer nou was't redelyck, hoe wel elck meynde dat het al vervrosen geweest sou hebben: waerom alle steden haer meest wel versien hebben van oosters coren te coopen, maer sy houden 't oock al na de dierste merckt.

+Sterfte in Oostlandt.

+Van het coren.

Ende daer was een natie, die machtich[+] was, genoempt de fermetroosen, die met coren omginck. Dese fermetroosen waeren seer in den haet van de gemeynte; sy waeren residerende binnen Antwerpen en hadden haer contooren alle kerstenryck doere tot in Tor-

[+]Van de fermetroosen die in den haet der gemeynte waeren mits met coren omgaende.

+ kyen. En den roep quam ten lesten, dat sy haer coren, dat se in Antwerpen hadden, de stat over getransporteert hadden sonder winninghe oft weynich[24]. Maer ick geloofde best, dat het een smoutpeere was, ommers 't was even vuel voer de gemeynte, en van het seer scerp mandaet, dat vuel scerper was, dan ick hier voer in't corte verhaelt hebbe, en werdt niet toe gedaen. Dan het mach profyt syn voer het hof, want ten minsten moeten die corenbyters concent halen eer sy eenich graen mochten vervuren: ende alsoe dat het doer quaey toesicht op den 10 November gou 3 gl. 10 st. ja scier 4 gl. en de terwe 6 gl. En doer vuel commotien begonde men wats raets te soecken: op den 12 November begonde men tot Antwerpen elck huysghesin te bescryven, en hoevuel corens elck in huys hadde, want den breeden raet daerom vergadert was. Ende in sommige+ steden als tot Tienen, Diest begonde't wat af de slaen; oock sommighe steden begonden haer coren uyt te meten als ommers Loven, die gaf't voer 2 gl. en 10 st.

+Het coren slaet noch oppe tot bij 4 gl., de terwe 6 gl.

+Sommige steden begonden coren uyt te meten sorgende voer afval.

+ Item tot Breda geschiede't doer noot, dat de gemeynte eenen oploop maeckte en liepen tot den scoutet, begheerende dat men haer coren voer gelt doen soude: en hy gaf haer kleynen troost. Doen liepen sy na de solders, daer sy wisten, dats was, en wouden't hebben en die vercoopers baden grootelycx om genade, belovende dat sy't uytmeten souden, elck syn gerief. En de ambachten die vergaderden, en daer werdt gehoort, hoe den scoutet self vuel coren op den solder hadde, wachtende na meerder dierte, maer hy werdt bedrongen uyt te meten voer 3 gl. de veerdel.

+Commotie tot Breda om het coren.

+ Item tot Amsterdam daer den stapel van het coren was en mocht nou geen meer, om buytens lants te vuren, uytgaen. Daer lagen noch fransche scepen gelyck't daer oock seer dier was, dies noch weynich creghen met t'hoof consent, en daer was so wel quaey ordeninge als hier in Nederlant. Daer quam oock, hoorende dat het hier dier was, vuel terwe uyt Spaengien. Maer 't en waer geen noot waerder goey toesicht, want duysent en duysent cooplieden, die noyt met graen oft coren om en+ gingen, deden't dit jaer, daer de fermetroosen d'eerste van waeren en in grooten haete quaemen; en al dien voercoop heeft de dierte gemaeckt. Het werdt tot Antwerpen bevonden, dat de cloosteren die naer oude gewoonte per weken voer elcken ermen mensche een brooken gaven, wegende een pont oft meer, dat nou so vuel ermen quaemen dat se moesten backen voer een uytdeylen, dertich veerdelen coren[25].

+Tot Amsterdam en mocht geen coren meer uytgevoert worden.

+Voer een uytdeylen voer de ermen tot Antwerpen moesten gebacken syn 30 veerdelen coren.

[10 November 1565]

+ Item 16 November, so werdt tot Mechelen coren uytgemeten voer 3 gl. en 10 st., daer't volck seer om dronghe en als't by den avont quam so wilden die vercoopers ophouden, en 't selve coren noch 6 st. meer vercoopen 's anderdach, waerom een groote vergaderinghe en murmuratie gheschiede. En het erm volck riep om een oploop te maecken, maer niemant en dorst het vendel dragen, also dat de vergaderinge sceyde tot in der nacht. Doen maeckten sy eenen loosen oploop en getier, bespraeyende de straten met bloet van eenich dier, ende die corenbyters huysen

+Beroerte tot Mechelen om het coren.

+ waeren met bloede beworpen. Maer hadden de heeren der stat met de scutterye niet over haest in wapen geweest, daer soude noch quaeyer afgecomen hebben. Tot Diest was oock groote ermoede onder 't gemeyn volck, en die heeren laghen tot Antwerpen, wachtende na coren, dat sy tot Amsterdam ghecocht hadden om voer haer gemeynte uyt te meten. Maer daer was so vuel corens te vuren na alle weghen, dat de scepen ter Gouwe niet al gerieft en conden werden daer se ontlaeyen moesten worden, eer se conden doervaeren. Die heeren van Antwerpen hadden nou coren by haer, maer noch niet te seer vuel, waerom sy den gemeynen volcken noch niet en begonden uyt te meten, daer 't volck op craierden, segghende, 't en is haer noch niet dier ghenoech; den prys tot Antwerpen was nou 4 gl. en meer op de merckt. Maer de heeren deden't mogelyck om een beter, om of't noch dierder werdt, en dan noch meer gekerms sou syn,+ dat se dan wat mochten hebben, want in't jaer 1557 doen 't coren 7 gl. goude of daerontrent, so was't wel paeschen eer't 3 gl. goude en by den oost eer't 6 en 5 goude: maer nou was't verre van den oost, want men begonde eerst te saeyen, maer den tyt, het weder was tot saeyen seer bequaem en die van Antwerpen waeren oock noch coren verwachtende[26].

+Alle volcken beroert doer ermoede.

+Verhalinge van de dierte in 't jaer 1557.

[18 November 1565]

+ Item op den 18 dach, se hielt men tot Brusel de bruyloft van den sone van de hertoghinne van Perma, als goevernante van de 17 Nederlanden, ende troude de dochter van 's conicx broeder van Poortugal, daer die heeren van Antwerpen een costelyck bancket sconcken[27]. Dees tyt waeren oock sommige heeren bruyloften der stat van Antwerpen; dees tyt was oock te houwelyck ghegheven des Keysers Maximilianus dochter, den hertoch van Florencen des cuden hertochs sone, welcke feeste tot Florencen ghehouden werdt[28]. Ende by dese feesten en was geen ermoede noch dierte; dese feeste sou men tot Weenen gehouden hebben, maer daer waeren dachvaerden voerhanden om den Torcx wille[29].

+Van groote houwelycken en feesten.

+ Item in 't eynde van November, so begonde het coren 't Antwerpen af te slaen, want daer werdes ghegheven voer 3 gulden de veedel. Dit siende de heeren van Antwerpen, die nou wel versien waeren van coren, terwe en mele, dat haer uyt Spaengien en uyt Enghelant en elders in seer groote menichte toe ghecomen was, begonden't uyt te meten op den 24 dach, voer 2 gl. sorchgende voer den afval. Maer sy en wilden niet weten dat het haer aenginck en desen afval en duerde niet, hoe wel de stat afgelesen hadde dat sy't voer 2 gl. meten souden op den 26 dach. Maer daer en quam voorts niet af, en hier na gaven sy der gemeynten raet aen, (ghegheven) dat sy't tot den oost leveren souden voer 2 gl. en 10 st. Dies en souden de backers niet coopen dan van haer. Maer dit en woude de gemeynte niet accorderen, hopende op eenen afslach. Hier na gaven sy weder aen, dat sy't souden uytmeten tot profyt van de stat en geven't altoos 5 stuyvers min dan de merckt. Doen antwoerden den raet, oft het coren viel tot op 20 st. oft sy't voer 15 geven souden, en oft op 15 quam oft sy't voer 10 geven souden. Maer doen en wouden sy niet

+Hoe de heeren van Antwerpen haer selfs profyt sochten en niet der gemeyne welvaert aengaende het coren.

iet doen, maer vercochten't hier en daer weynich min dan de gemeyne merckt en hielde de dierte in eere(30).

+ Item also dese dierte meest een natie geweten werdt, die geheeten was de fermetroosen, want sy noyt te voren met coren om en ginghen, dan siende dat alle steden vreesden dat het coren al vervrosen sou syn, so was elck uyt om wat te hebben voer syn gemeynte. Doen sy dit saghen en hebben sy gelt noch goedt gespaert en daertoe vuel penninghen beleent en tot alle plaetsen 't coren opghecocht seer scadelyck, allen menschen en waeren dapper in den weeren, maer in grooten haet van allen volcke. En op den 26 dach so werdt tot Antwerpen op de borse onder de cooplieden van 't hofwegen afgelesen, dat de fermetroosen, die alle genoempt werden met haren name terstont souden betalen alle penninghen die sculdich waeren en dat niemant haer gelt meer leenen en soude, op de verbuerte van die penninghen en wie haer sculdich waere, dat men haer niet gheven en soude, also dat het scene dat het hof dese woude erm maecken om haer monopolie. Maer sy trocken ten hove om te procederen daer teghen en haer te verantwoerden; haer coren dat sy in Antwerpen hadden, hadden sy moeten de stat overlaten voer redelycken prys; maer ick geloove dat ser noch niet vuel af ontfanghen en hadden(31).

+Gebodt tegen de fermetroosen, de groote corenbyters.

+ Item in't eerste van deser maent November was tot Antwerpen volmaeckt de nieuwe casteerne poorte metter bruggen en oock de nieuwe Kipdorp poorte metter bruggen bijna gedaen(32).

+Nieuwe bouwinge der poorten van Antwerpen.

Eindnoten:

(24) Bedoeld is hier de familie Fourmestraulx, waarmede de stad kontrakten had afgesloten voor levering van graan.

F. PRIMS, *Briefwisseling Magistraat*, 1565-1566, blz. 424, n° 58.

(25) F. PRIMS, *op. cit.*, blz. 426, n° 67. - Het blijkt dat te Amsterdam gedeputeerden uit verschillende provinciën verbleven, ten einde voor hunne lastgevers koren aan te koopen.

(26) De Antwerpsche Magistraat had inderdaad alles ingespannen om zich voor de behoeften der stad, koren aan te schaffen. Niet alleen had men kontrakten met kooplieden afgesloten, maar gedeput. waren gezonden naar Amsterdam. Engeland, Ryssel met het oog op aankoop van graan.

Zie F. PRIMS, *op. cit.*, blz. 427, n° 70, blz. 435, n° 88, blz. 425, n° 65, blz. 437, n° 90.

(27) Zie hierover F. RACHFAHL, *op. cit.*, dl. II, blz. 541.

(28) Huwelijk van Francesco I dei Medici, zoon van hertog Cosimo, met Johanna, dochter van keizer Ferdinand.

(29) Voor de aanleiding hiertoe, zie nota 7 en 13.

(30) Over dit konflikt vinden wij geen verdere aanduidingen: het blijkt dat de Magistraat zich echter liet inlichten over den prijs van het koren in andere plaatsen.

Zie F. PRIMS, *op. cit.*, blz. 425, n° 64.

(31) De bedenkelijke handelsbedrijvigheid der Fourmestraux' is de aanleiding tot een proces, waarin de Magistraat en de regeering zich keerden tegen het houden van het monopool voor den handel in graan. Een plakkaat werd inderdaad tegen hen uitgevaardigd.

F. PRIMS, *Briefwisseling Magistraat*, 1565-1566, blz. 425, n° 64, 66 en volgende. Zoo groot was de haat der bevolking, dat de betrokken kooplieden niet ter vierschaar durfden komen uit vrees ‘furore populi!’

Zie PRIMS, *op. cit.*, blz. 426, n° 68.

(32) MERTENS en TORFS, dl. IV, blz. 110.
D. PAPEBROCHIUS, *Annales Antverpienses*, t. III, p. 41 (édit. F. Mertens et Em. Buschmann. Antv., 1846).

December 1565.

[+] Item nietteghenstaende de dierte die overal was, so was men noch vreesende voer meerder plaghe van orloghen binnens landts, gelyck de verleden jaeren in Vranckeryck geduert heeft; en al om saecken der religien aengaende, daer wonderlycke moort en allende ghesciet is, want den edeldom hem deylde. D'eene was met den conick en de papen, d'ander daer teghen ende beschermden de steden en lieden, die de nieuwe religie begeerden, welck was Calvinis leere, maer men noempde se daer huyghenoosen. Maer ten lesten werdt den hertoch van Gwise, die menige groote tirannye gedaen hadde over de huygenoosen predicatien, verjaecht en vermoort, moeder noch kint gespaert, van een ruyter gheheeten Poltrot een van syn eygen volcke, doerscoten. Ende dese, hem betrouwende op syn peert, doelde in der nacht, also dat hy smorgens niet verre van den leger en was, en werdt achterhaelt en tot Parys met geloeyende tangen syn vleesch afgetogen en ten lesten van een getrocken met 4 peerden sonder vuel te roepen van der pynen en als men hem vraechde oft ten noch niet leet en was, seyde hy neen!

[+]Wat moort in Vranckeryck in de verleden jaeren gesciet is: hoe den eenen borger den anderen heeft helpen verslaen en vermoorden, om de religie en believen van heeren.

En den prinse van Conde, als een overste van de huygenoosen, werdt gevanghen en so quamp't tot eenen ongedurigen peys, meest doer noot

+ doer aflyvicheyt van coninghen, want Henricus de 2 voer hem genomen hebbende en gesloten dat hy alle huygenoosen haer een ooghe soude uyt doen steken, werdt in een triomphe, willende perfoortse teghen een vroem heer, menheer de Lorge tornoyen, die't seer weygerde; maer hy moeste't scier doen, en dese stack hem de lancie doer Godts wille, doer een cleyn gaetken in de ooghe tot in de herssenen en starf. Syn sone Franssoys gecroont synde, en leefde maer 8 maenden, daarna stirf oock haestich en doer die doot werde't peys en Conde quam los: en desen Charle de 9, de 2. sone van Henri was onbejaert, alsoo dat de moeder de croone vuerde. Voor sulcken allende was men hier oock vreesende(33); sonderlinghe in't landt van Luyck, daer't oock al qualyck stont doer de dierte van coren, welck sy oock al de overheyt weten, want er corens genoech was; en doer desen nieuwen bisschop, dit jaer gecosen was, die groot vervolch dede tegen die de roomsche religie verlieten. Vuele verliepen uyt den lande: geen ballingen in syn [land] ontfangen en gaf hy genade; tot Sintruyden sondt hy boeren in stat en meynde sommige borgers met gewelt uyt te vueren, maar werden haer ontweldicht en selfs uytgejaecht... (*regel v.h. origineel gesneden*)(34).

+Hoe men hier in Nederlandt voer sulcx sorchde.

[13 December 1565]

+ Item op den 13 dach December werdt tot Antwerpen geboden dat men geen corenbyters en soude diffameren, oft na roepen achterstraten(35) en tot Amsterdam was't nou weder toegelaten coren uyt te vuren, maer+ alleenelyck voer overste der steden. Maer met steeckpenninghen, so werdt vuel toeghelaten, ende het gesciede, dat ontrent ter Gouwe en elders 't gemeyn volck met scuyten roeyden aen de scepen, en namen sacken vol corens uyt. En de overheyt en wist daer geen raet, want den+ hongher en ontsiet niemant; also dat se ten lesten op het coren moesten hout laeyen oft ander goedt, om dat het ongereet sou syn daer aen te geraecken: en geen ander coopenschap en dochte. En op den 22 dach December so begonde de stat van Antwerpen openbaerlyck coren uyt te meten voer 3 gl. min 2 st. slecht Oosters goet, het Brabants coren goude 3 gl. en 6 en 8 st. Maer die van Brusel deden vuel meer voer haer gemeynte: alle ambachten die meetten daer oock coren uyt voer haer gemeynte.

+Het werdt verboden den corenbyters te diffameren.

+Doer den honger werden de corenschepen in Hollant berooft in 't herwaerts comen.

+De stat van Antwerpen beginde in 't openbaer coren uyt te meten.

+ Item in 't eynde van desen jaere, so was het Nederlandt vol quade roepen en beroert doer brieven, die den conick Philippus uyt Spaenghien screef, willende de Spaensche inquisitie hier in dese landen ten executien gestelt hebben. Dat is te segghen, dat hy wilde instellen expresse persoonen die men noempt inquisituers, die met gewelt souden resideren in alle steden en doen elck ondersoeck van syn geloof. En wie bevonden werdt dat contrarie de roomsche kercke geloofde, sou men terstont sonder recht oft vonnisse mogen verbranden, gelyck men in Spaengien doet, welck landt tot den kristen geloove met gewelt ghedwonghen syn geweest. En soo en syn de Nederlanden niet, waerom sy oock niet also naer Spaensche wyse niet en willen ghedwonghen syn, hoewel er noch genoch gedoyt worden. Maer na Spaensche maniere, so en behoeft een man, die wel

+Quade roepen over al Nederlandt, omdat den conick daer socht de Spaensche inquisitie in te brengen met nieuwe bisschoppen.

+ vaert, maer eenen benydere, die hem een valsche getuyge brengt, dat hy iet tegen de kercke gesproken heeft, oft die hem eenich verboden boecxken in huys borcht, en lyf en goedt is verbuert! En oock begeert de conick in alle steden nieuwe bisschoppen in te stellen, daer geen en zyn. En hier teghen was den principalen edeldom van den lande om dit+ met redenen te wederstaen, maer de regente van alle de Nederlanden, als hertoginne van Perma, die sondt de copijen aen alle de principaelste steden eerste, en hadde de heeren der steden daer geerne toe gebrocht, om te aanveerden en te onderteekenen, maer en dorsten, ontsiende de+ gemeynten, die daer byster teghen riepen. En zy hadde met haer noch sommighe pluymstryckers als den heer van Barlaymont, den graef van Megen, den graef van Arenberch en meer andere, maer den graef van Egmont, den prince d'Orange, den graef van Huerne, den grave van Hoochstraten en meer ander als oock Culenborch, waeren haer en de inquisitie gansch contrarie gesint[36].

+Hier werdt er noch genoech gedoyt, volgende de placcaten van den keyser Carolus de V.

+Hoe de regente sulcx aen de steden versocht.

+Wat heeren haer behulpich waeren en wat heeren daer teghen waeren worden sommige genaempt.

+ Item in dese maent December so was den prochiaen van Mercxem verboden, omdat hy wel predickte, en dat die van Antwerpen daer seer na liepen, en den prochiaen van het Kiel hielt men noch tot Brusel als gevangen[37].

+Den pastoor van Mercxem wordt het prediken verboden.

+ Item in't eynde van desen jaere, so waeren oock eenighe brieven gecomen aen eenighe wyckmeesteren, in Italiaens ghescreven, vermanende haer dat sy toesien souden wat sy te doen hadden, als men haer de inquisitie sou te voren brenghen. Desghelycx hadden de heeren der stat oock eenen ontfanghen vermanende al 't selfste, dat se niet gehouden en waeren eenighe nieuwicheyt te aenveerden om te believen alleen het hof van Borgoengien, maer oock staen onder het keyserrycke, en dat sy daer oock raet af behoeren te nemen ende niet versmaden, oft by avonture, in dien sy alleen de regente volghen, haer namaels de stat uyt oersaecke van dien ontweldicht werde oft afgenomen, sy haer niet en souden kunnen verantworden, dat het haer niet geseet en waere. En men wist niet van waer dese brieven gecomen waeren, dan men presumeerde dat se ghescreven oft doen scryven waeren van den edeldom, die teghen de regente en teghen de inquisitie protesteren[38].

+Sekrete brieven gesonden aen die van Antwerpen om haer te verhoeden van de inquisitie.

+ Item deestyt so nam den hertoch van Mechelenborch vuel volcx aen, maer men wist niet wel waertoe; dan men hoorde dat den conick van Sweten hem 't gelt dede om hem te wreken op die van Lubeck, omdat sy den conick van Denemercken bygestaen hadden[39].

+Den hertoch van Mechelenborch nam volck aen.

+ Item den Torck maeckte weder gereetschap van volcke, denckende hem noch te wreken van die scade, die hy voer Malta geleden heeft.+ Item in desen somer starff vuel volcx van gemeene sieckte tot Antwerpen, also dat men seyde voer een cluchte, sy sullen al sterven die in't voerjaer over het ys in Vlaenderen gegaen hebben, daer er menich duysent over gheweest hadden; ick soude meynen van tien, niet één dier niet en syn gheweest[40].

+Den Torck neempt volck aen.

+Verhalinge van sterfte in Antwerpen.

+ Item, dit jaer waeren vuel van Antwerpen en elders na Jerusalem gheweest, die som al haer goedt daer op vercocht hadden.

+Van Jerusalemsche reysers.

FINIS.

Eindnoten:

(33) Zie LAVISSE, *Histoire de France*, t. VI, 1er partie, p. 1, 72 et seq.
De moordenaar van hertog de Guise was Poltrot de Méré.
Hendrik II werd gedood door kapitein Lorges, graaf van Montgomery.

(34) De bisschop was Gérard van Groesbeek, verkozen den 6 Maart 1563. Zie over zijn houding in zake vervolging der hervormden. PIRENNE, *Histoire de Belgique*, IV, p. 297.
J. DARIS, *op. cit.*, blz. 259. - Groesbeek werd in 1565 te Luik ingehaald.

(35) *Gebodboek*, C, fo 19. - A.A., I, blz. 282.

(36) Bedoeld zijn hier de brieven van 17 en 19 Oktober 1565 uit het Bosch van Segovia; zie GOSSART, *op. cit.*, 61. - F. RACHFAHL, *op. cit.*, dl. II, 543.
Deze brieven, eerst midden November aan den Staatsraad bekend gemaakt, verwekten een groote ontstemming: over den roep bij het volk, zie F. PRIMS, *Briefwisseling Magistraat*, 1565-1566, blz. 432, no 82.
J. DE WESEMBEKE, *op. cit.*, p. 134.

(37) Hier is dus bedoeld de parochiaan door heer Antoon van Stralen te Merxem behouden, vermoedelijk Jan van Diest.
Zie A.A., 8, blz. 199 (reeds in marginale nota door Van Haecht vermeld).

(38) Over deze aan de wijkmeesters gerichte brieven, zie F. PRIMS, *op. cit.*, blz. 428-429 en volg. 3, ook J. DE WESEMBEKE, *op. cit.*, p. 131.

(39) Over de gevolgen van deze twisten voor Lübeck, zie D. SCHAEFER, *Die deutsche Hanse* (Monographien zur Weltgesch., XIX), blz. 112-114.

(40) Zie over den aard van dergelijke epidemiën, ook genoemd haastige of Engelsche ziekte, die Antwerpen reeds vroeger had gekend:
C. BROECKX, *Note sur J. Vanden Kasteele et la Suette d'Anvers*, 1529. Antwerpen, 1849.

1566.

HIER beghint het jaer van 1566 in welck wonderlycke veranderinghen in Nederlandt ghescieden.

Januariùs.

+ Item in dese maent is den prochiaen van 't Kiel by Antwerpen tot Brusel uyt de gevanghenisse gebroken oft men liet het hem toe, niet wetende hoe men er met eeren afgeraecken soude[1].

+Den prochiaen van het kiel breekt uyt de gevangenisse.

+ Item deestyt so dede men tot Antwerpen scerp vervolch teghen de wederdoopers en andere, die contrarie der roomsche kercken waeren geloovende. Een timmerman was er gevanghen, dier vuel bedragen hadde, daer den mercktgrave snachts om uytrede om te vanghen, maer waeren vuele verloopen uyter stat doer waerschouwinghe. En niet teghen staende dit vervolch, die gedoyt werden, naer uytwysen der placcaten van Carolus quintus verleent, so en was de geestelycheyt noch niet gerust, roepende al om meerder strengheyt, die de inquisitie wilden doerdryven. Den roep was, dat den Cardinael Granvelle nou in Spaengien was, en den conick en den spaenschen raet daer toe moveerde, gelyck hy in de vorleden jaeren daer oock op uyt was, de landen vol bisschoppen te brenghen, maer en condes niet by brengen[2].

+Vervolch om de religie.

+ Item in Hollant lach hertoch Erick van Bruynswyck, vergaderende knechten met wille van de hertoginne van Parma[3], en de geestelycheyt en dede groot vervolch binnen den Haghe, den lieden om der scrifturen wille. Daer waeren vuel lieden die uyt het groot vervolch van Vlaenderen derwaerts gevlucht waeren, want den deken van Ronsen daer een groot tiran was, en nou werden sy daar oock gevanghen en verdreven[4].

+Vervolch op 't stuc van der religien in Hollant.

+ Item deestyt waeren oock brieven op de wyckmeesters doeren gehecht: het opschrift was: ‘doet op en leest terstont’, maer men hielt so sekreet dat het den gemeynen man niet weten en conde, en oock+ en was 't my niet gelegen seer na te loopen om te vernemen. Maer men hoorde opelyck, dat het vermaninghe was aen de gemeynte en waerscouwinghe, dat den cancelier van den hove de brieven oft copye van der inquisitien aen de heeren der stat ghesonden hadde, die uyt Spaengien ghecommen waeren, bevelende die uyt cracht des conicx te onderteekenen en te voldoen. Maer sy vreesden de gemeynte, anders hadden sy som

+Brieven op wyckmeesters doeren gehecht en op gescreven ‘doet op en leest terstont’.

+Op het stuc van der inquisitien aengaende.

den conick en de regente en de geestelycheyt daer wel in willen believen: oock sagen sy het discoort, dat onder den edeldom was, aen[5].

+ Item deestyt quampt in 't openbaer hoe dat de principale heeren van den Ghulden Vliese onder haer 7. een seer sterck verbont gemaeckt hadden: als den grave van Egmont, den prinsche Wilhelmus d'Orange, den grave van Culenborch, den grave van Huerne, den grave van Hoochstraten en den heer Heyndrick van Brederode en eenighe andere! Ende den cancelier, noch de regente, noch den grave van Meghen, noch Arenborch, noch Berlaymont noch egheene, die sy wisten dat de spaensche inquisitie voer goedt hielden en sulcx sochten te vervoorderen om de geestelycheyt te believen, en waeren niet gelooft te comen in den raet van haer sevenen, die sy seer sekreet hielden, ende in een teeken des vasts verbont so droeghen haer dienaers, op haer mantels, een geborduert busselken van 7 pijlkens[6].

+Van seven van de edelen, die een verbont 't sament maeckten teghen de inquisitie.

+ Oock hadden deestyt de vier hooftsteden van Brabant tsamen een verbont gemaeckt, mits siende dat den edeldom d'een anders dan d'andere van meenighe was, niet wetende wat haer overcomen soude. Ende also+ den edeldom den conick gescreven hebben meer dan eens, dat de inquisitie, die hy in alle steden ter executien gestelt hadde is tot der landen eeuwighe bederffenisse, waerop men hoort dat hy andtwoerdt oft synen raet aldaer, dat hy niemants landen en bederft dan de syne, maer de edelen sien dat hy 't syn en 't huere al mede bederven soude. Godt wete oft den conick vuel van de saken wete oft ommers niet wel onderricht en werdt, dan al in quaetste ofte van dat den spaenschen raet belieft, want van naturen is de conick goedhertich[7].

+De 4 hooftsteden van Brabant een verbont.

+Den Conick wil sijn landen bederven metter inquisitien.

[25 Januari 1566]

Item op den 25 dach Januarius voer den daghe, waeren tot Antwerpen 2 jonghe dochters en een horelosiemaeker uyt de gevanghenisse gebroken+ met groote practycke die hy te werck hadde ghestelt en sy waeren wederdoops gevanghen om haer religie. Ende soude naer wille van de regente de hertoginne van Parma corts gestorven in't openbaer en niet in't heymelyck, gelyck men sommighe jaeren gedaen heeft tot Antwerpen, so dat men se meestal verdronck in een groote tonne met den hooft nederwaerts. Maer nou scenet dat men't weder openbaer doen soude, tot spyt van alle die't noode sien. Maer dese waeren't ontcomen, hy hadde gebruyckt vuel cuypers boorkens, die hy in de muer boorde en daer leyde hy clupelkens tusschen en maeckte so een leere en clom om hooge, daer een cleyn stelling gat stont. Dat maeckte hy groot en liet een garen beneden: daer werdt hem een coorde aengebonden daer hy en de meyssens mede afquaemen[8].

+3 Gevangenen om der scrifture breken uyt met liste.

+ Item in dese maent so was tot Ausborch eenen rycxdach gehouden waer vuel gehandelt werdt van de saecken in Nederlant, want de cuervorsten beminden de Nederlanden ende en sochten meest niet dat dese met der spaenscher inquisitien souden ghequelt syn[9].

+Rycxdach tot Ausborch.

+ Ende in't eynde deser maent, so waeren de 7 heeren des verbonts vergadert tot Breda op't hof van den prinsche van Oraengien, daer sy wysselyck en sekretelyck raet hielden, hoe sy alle dinghen met redenen mochten wederstaen. Maer 't was te beduchten dat het ten lesten met gewelt sou moeten wederstaen worden, want hertoch Erich van Bruynswyck+ als wesende metter regenten en ander voorstanders van der inquisitien was nou tot Haerlem in Hollant en nam al sekretelyck crychsvolck aen(10).

+De 7 heeren des verbonts vergaderen tot Breda.

+Hertoch Erich van Bruynswyck neempt volck aan en doet vervoeren in Hollant.

Eindnoten:

(1) Hier is dus bedoeld *Cornelis Huberti*.
Zie nota 22, blz. 21; ook blz. 118.

(2) A.A., XIV, blz. 34, in dato 16 Januari 1566; 41 wederdoopers werden den 16 Februari bij verstek verbannen.
F. PRIMS, *Briefwisseling Magistraat*, 1565-1566, blz. 438, n° 93; blz. 443, n° 100.

(3) Erik II, hertog van Brunswyck, had zich reeds onder Karel V in den dienst van Spanje gesteld: nam deel aan den slag van St-Quentin (1557) en verwierf het pandheerschap over Woerden. Blijft in dienst van Spanje en dient achtereenvolgens Alva, don Requessens, en don Jan: vertrekt naar Italie, waar hij in 1584 overlydt.
Over zijne troepenwervingen: o.a.
F. PRIMS, *op. cit.*, blz. 438, n° 92.
GROEN, *Archives*, 1e Serie. T. II, blz. 23, 25, 29.
F. RACHFAHL, *Wilhelm von Oranien*, II, blz. 570.

(4) *Pieter Titelman*, deken van St-Hermeskerk van Ronse, in 1545 als kettermeester voor Vlaanderen (met Jean Pollet) aangesteld.
Zie A. HENNE, *Histoire du règne de Charles-Quint en Belgique*. Bruxelles, 1859, t. IX, p. 68.
W. NUYENS, *Geschiedenis van den Oorsprong en het Begin der Nederlandsche beroerten*, 1559-1567. I. 1e boek. blz. 227. - Amsterdam, 1865, 4 dl.,
JEAN CRESPIN, *Histoire des Martyrs*, t. II, blz. 70 en volg.

(5) JACQUES DE WESEMBEKE, *op. cit.*, p. 139/140.
F. PRIMS, *op. cit.*, 14 Januari, n° 113 (blz. 451), 115 (blz. 456). Zie tekst: A.A. X, blz. 323, nota III.

(6) Heel juist is deze voorstelling niet: van een bepaald verbond der heeren is nog geen kwestie, wel van zekere vergaderingen, bijeenkomsten o.a. te Breda, waar de toestanden door deze heeren werden besproken.
Zie hierover F. RACHFAHL, *op. cit.*, II, blz. 569, 573.

(7) Over het optreden der vier hoofdsteden van Brabant.
JACQUES DE WESENBEKE, *op. cit.*, p. 142, 144, 146 en 160, 161.
F. PRIMS, *op. cit.*, blz. 448 tot 471, nos 109, 114, 107, 141, 143.
Den 14 Januari werd reeds mondeling door deze steden geprotesteerd, en den 22 Januari werd een gezamenlijk verzoekschrift in de vergadering der Staten van Brabant voorgebracht.
Zie ook: P. BOR, *op. cit.*, I, f° 36; A.A., X, blz. 265.
GACHARD, *Corresp. Phil. II*, I, p. 534.

(8) Barbara en Medarda Catz, alsmede Symon Dondt, de drie ontvluchten, werden ten eeuwigen dage verbannen.
A.A., XIV, blz. 38 (en verdere verwijzing).
F. PRIMS, Briefwissel. Mag. blz. 465 en 467, nos 133, 136.

(9) Over dezen Rijksdag en de beteekenis voor den opstand:
F. RACHFAHL, *op. cit.*, II, 569, 572.
GROEN, *Archives*, II, p. 72 et seq. Willem van Hessen drong aan op het zenden van een suppliek aan den rijksdag, alhoewel men meende dat over de zaak der Nederlandsche provinciën niet veel zou worden gehandeld. (L. de Schwendi aan Oranje, 4 April 1566. Zie GROEN, II.)
M. RITTER, *Deutsche Geschichte im Zeitalter der Gegenreformation und des Dreissigjaehrigen Krieges*, 1. B., S. 349, 352. (*Bibliothek Deutscher Geschichte*),Stuttgart, 1889.

(10) Over deze vergadering te Breda, begin Februari 1566, zie F. RACHFAHL, *op. cit.*, II, p. 573. Berichten over de verdachte wervingen door hertog Erik waren hiertoe de aanleiding.

Februarius-Martius.

+ Item desen tyt so was't seer stille van vuele saecken mits aen allen syden raet ghehouden werdt. Ende den 14 sprokel so was't seer hooghe gevloeyt ontrent Antwerpen, also dat vuel kelders vol waters quaemen, en desgelycx wederom den 4. dach Meert, duer veul reghens storm en wint; oock waeren sommighe dycken doergebroken, also dat in Hollant in deser maent, oock vuel scaeyen gesciede.

+Scade doer hooghen vloet.

+ Item deestyt was het Nederlandt seer ghequelt met vuel myten, die seer cleyn waeren en ten lesten seer onwillich waeren, want men sach dat se met heelen tonnen overquaemen, doer vuel lieden dier proffyt aen wisten.

+t Landt was gequelt doer overvloedige cleyn mijten.

Item desen vasten so was 't tot Mechelen en tot meer plaetsen verboden te eten boter en case en eyeren, en so voorts: quellyck voer 't volck, want in geen herbergen en mochten sy sulcx den reysenden man voortslangen.+ Dit gebodt werdt daer gedaen in den naem van Granvellus, bisschop van Mechelen, al was hy buytens landts. Tot Antwerpen versochten de papen sulcx oock te verbieden, maer sommighe heeren antwoerden, oft sy 't volck wel wat anders wisten te koken. Nochtans dede men de papen noch al vuel te lieve, want op den 12 dach Meerte, werdt er eenen cruepelen en eenen anderen uyt de stat gebannen, omdat se op+ de hoecken der straten gesongen hadden goede scriftuerlycke liedekens, daer't volck meer by gesticht werdt, dan by een misse te hooren; maer sy hielden voer seer quaet, omdat er niet af in haeren coffer en quam(11).

+Tot Mechelen verboden boter, case, eyeren te eten desen vasten.

+'2 gebannen om geestelycke liedekens te singhen.

Item deestyt en mochte het volck in Engelant geen flouweel noch geen syden laecken draeghen, noch geen gheweer langher dan de geordineerde mate, welck den volck seer quelde.

Item deestyt was te Antwerpen een wilde vrouwe te sien, die met eenighe scepen was aencomen en was oudt 20 jaer; sy en adt niet dan+ rou vleesch, sy hadde een dochter by haer van 7 jaer en waeren gekleet met huyen van zeehonden; haeren man was ghescoten van de scippers, anders meynde hy in't scip te comen; haer suster was oock gevangen en gesconken eenen grooten heer en was by de 15 voeten lanck(12).

+Een wilde vrouwe tot Antwerpen te sien.

+ Item in't eynde deser maent, so quam er weder groot gerucht in't landt, ende tot Brusel was groote vergaderinghe der edelen en overheyt der steden, die van de regente ontboden werden. Den conick screef dagelycx brieven, dat hy in alle steden de inquisitie wilde gevolcht hebben, en hadde liever dat de landen daerdoer bedorven en verloren gingen, dan dat syn siele soude verloren gaen. Ende so den roep was, so was er+ vuel edeldoms, die al met de heeren des nieuwen verbonts wilden aenhouden en onderteekenen en tsamen de inquisitie wederstaen met redenen oft ghewelt: ende al Vlaenderen was oock seer beroert, en wilden oock van der inquisitien ontslaghen syn want sy daer over sommighe jaeren doerghedronghen is, oft ommers so grooten vervolch als de inquisitie mach inhouden (13).

+Vergaderinghe der edelen tot Brusel om de inquisitien.

+Vlaenderen soeckt oock ontslegen te sijn van der inquisitien.

+ En seer subyt werdt den borgeren van Antwerpen en ander plaetsen geboden des nachts scerpe wacht te houden, daer 'tvlock noch meer in beroert was. D'een seyde 't is om dat hertoch Erich volck aenneempt d'ander seyde 't is omdat de papen scrchden dat dese edelen des verbondts met hulpe van 'tvolck van der religie de stat souden innemen(14).

+Borgelycke wacht in alle steden.

En sulcke valsheyt versiert synde, screven sy den conick wel over, gelyck sy voer sommige jaeren selve op de hoeken van eenighe straten, of in den velde de beelden hebben doen breken en den conick over screven, dat de luytherianen oft ander volck van de nieuwe religie sulcx gedaen hadden, oorsaeck soeckende, dat den conick de inquisitie hier sou inbrenghen. Gelyck ick en vuel menschen gesien en ghehoort hebbe binnen Antwerpen, dat een verloopen monick onthalst werdt, omdat hy een coopman opter borsen doerscoten hadde, daer hy toe ghehuert was, sprack en bekende dat hy was degene, die het groot cruycefix buyten aen 't galgevelt gebroken hadde doer believen van den cardinaal van Granvelle(15).

Voorts so werden tot Antwerpen 3 scepen versien van gescut en daermede hielt men wacht op de rivire van den Scelde; alle de sluetelen der statpoorten werden verandert en tot Brusel so waeckte men nacht en dach. Oock quam eenen seer quaden roep onder het gemeyn volck tot Antwerpen, als dat sekere scepen met crychvolck uyt Spaengien gecomen syn, en doer Godts geheughen verdroncken syn: oft eensdeels+ daer iet af was? Maer sommige seyden van 6, sommige seyden van acht of van 10 scepen.

+Spaensche soldaten in zee verdroncken ende verstroyt.

Hierdoer was het volck meer geturbeert, seggende: Nou, so siet men dat de conick met gewelt ons de inquisitie wil brenghen! Den roep was, dat onlancx hertoch Erich oock binnen Antwerpen is geweest, en het concept was met dese spaengiaerden, by nachte in Antwerpen te comen en te vermoorden, alle die de inquisitie versmaden, welcke lieden de papen doer haer verraders meest wel weten.

[29 Maart 1566]

+ Item op den 29 dach Meerte so werden uyt Antwerpen ghebannen alle erm lieden en ander ledighe personen, en dat om alle quade roepen, die oock niet al sonder oersaeck en waeren(16).

+Het erm ledich volck wordt uyt Antwerpen gebannen.

Requeste opt corste.

+ *Aen de eerwerdighe heeren borgemeesteren en raet der vermaerder coopstat van Antwerpen, gepresenteert by de gemeyne borgerscap der selver stat*.

+Om de beroerte geeft den raet van Antwerpen een requeste over, soeckende vrijheyt van der inquisitie.

Vertoonen in alder oodtmoet de gemeyne borgerscap deser stat van Antwerpen, dat t' huerder kennis gecomen is, dat onsen heere, den conick, nou onlancx geleden ghelieft heeft, uyt Spaengien herwaerts over te seynden syn uyterste meyninghe opt stuc van der inquisitien in desen lande van Brabant gepubliceert en onderhouden te hebben, sonder exceptie oft onderricht van eenighe heeren, prelaten, edelen, staten oft leden des selfs landts. Ende want dese requiranten altoos vryelycken verhoept hebben, dat syne conicklycke maet. eertyts genoech geremonstreert synde, de quade consequenten van der selver inquisitien, als daer op de beloeften saliger memorie Karoli 5 gedaen aen de maesteyt van de coniginne saliger memorien tot Ausborch, mits oock de beloeften van onsen heere den conick binnen der stat van Antwerpen 1549; sendt nu oock onlancx geleden wel expresselyck by de comissarissen der selver stat beloeft heeft nemmermeer de voerscreven syne Nederlanden en bysondere de stat van Antwerpen soude willen beswaren met de voerscreven inquisitie. Bovendien is nochtans waerachtich, dat onse genadighe vrouwe de hertoginne van Parma goevernante, uyt crachte van synder maesteyts scryven in meyninghe is, boven de beloefte in Julio lestgeleden tot dien fyne ghescreven, de voerscreven inquisitie hier in dese stat onder 't decsel des consiliums van Trenten openbaerlyck eer acht dagen te doen publiceren en tot onderhoudenesse van dien een iegelycken te bedwinghen, autoriserende die bisschoppen en ander geestelycke persoonen daer af alleen de kennisse. Maer wat quader consequentien en jammerlycke desolatien dit selve den landen mede brengen sal en bysonder dese stat en is hier niet noot te verhalen, want het is myn heeren en syne maesteyt dicwils genoech gheremonstreert. En desnietteghenstaende, men noch wil voorts procederen teghens alle recht, equiteyt, billicheyt tot der publicatien en executie van de inquisitie, 't welck is het eeuwig fondement van de toenemende beroerte en desolatie van dese landen en der vermaerder costelyck juweel van Antwerpen; soo syn wy supplianten uyt redenen geoorsaeckt ende bedwongen openbaerlyck voer Godt en voer U, als onse magistraet te protesteren;

ende protesteeren mits desen, dat de voerscreven publicatie ende executie van der inquisitien onder 't decsel des conciliums van Trenten, gebuert, niet alleen en is teghen alle recht, maer oock directelyck teghens alle onse previlegien van Brabant en ander toesegghingen deser stat gedaen. En so verre feytelycken eenigen oppositie tegen dese publicatie gebuert, sustineren de supplianten sulcx voer geen oproer oft onghehoersaenheyt te connen gehouden oft geacht te worden voer den competenten rechters. Wy seggen competenten rechters, dewyle hier buyten alle justicie en billicheyt en teghens alle previlegien in't stuc van der inquisitien getracteert worden in 't 1,2,3, 4 artycule en in't leste van der blyder incompste. So versuecken wy als aen U onse magistraet, regeerders en mombaers sulcx onsen conick, sult den camergerechte, den heylighen roomschen keyserrycke te kennen geven, en syne Maet. voer den camergerechte, uyt cracht der gulden bullen desen lande van Brabant 1548 by der keyseren verleent en den rycxdach afscheyt den 26 Juny 1548, doen beroepen, en dach besceyden om aldaer, van onsent weghen bewesen te worden, dat de inquisitie contrarieert onse previlegien, omme aldaer voerts verclaert te worden, te syne ongefondeert, om sulcx in desen lande van Brabant te doen publiceeren en noch min om te doen executeeren. Uyt dien te meer, dat se de stat en gemeyne borgers van Antwerpen syn achtervolghende den contrackte van Ausborch gemaeckt tusschen desen lande en den duytschen lande 1548: en oock naer uytwysen den contrackte des religiens vrede van Pausu (Passau) 1552 en t' Ausborch 1555 gemaeckt, welcken wy naervolgende behooren vry en ongemolesteert te blyven in cas van inquisitie; en voerts te genieten alle tittelen previlegien en liberteyten gelyck ander staten des rycx leden die gebruycken, waer toe dese Nederlanden contribueren in lasten des rycx so vuel als 2 cuervorsten. Dit doende sult u behoerlycke officie genoech doen, anders wy protesteeren als boven ootmoedelyck[17].

+Vergaderinghe der edelen des nieuwen verbonts tot Brusel.

+ Item also voer geruert werdt, dat den edeldom ende staten des landts tot Brusel, in't eynde deser maent begonden te vergaderen, so is't te weten dat de geconfedereerde heeren des nieuwen verbonts aldaer gecomen syn, met seer grooten state van peerden, en sonderlinghe den heere van Brederode waerdoer de goevernante en ander hovelingen seer verscrickt waeren van al dat ruytervolck. En den roep was, dat het rontom vol ruyteren lach tot Brusel, maer sy antwoerden de regente, dat het geen ruyteren en waeren, dan alleen haer edelen en elck edelman syn dienaers, welck maeckte een grooten nombre. Maer men hoorde wel dat se om geen kleyn saeke aldaer en quaemen, so gewapent en gelyckher hant; en hertoch Erich was doer haer oock tot Brusel geroepen, maer niet gecomen, en den hertoch van Cleven was gescickt nae

Ausborch, hebbende mede bevel van dese edelen om syn rapport daer op den rycxdach te doen(18).

+ Item deestyt was tot Antwerpen groote quade presomtie in hertoch Erich van Brunswyck, die groot vrint was van de regente des landt en een groot vrint van de geestelycheyt. Den roep was over al, dat hy commissie hadde om Antwerpen in der nacht te overvallen en in te nemen, en te vermoorden alle, die haer teghen de inquisitie stellen oft soecken te beletten. Hy was oock somwijle in stat gesien, maer hoorde haest sulcke murmuratie, dat hy niet langhe hem en liet sien, of in een plaetse en bleef, maer sliep sommighe nachten in eenighe cloosters. Na dat 't volck riep, sou men de stat gansch overvallen, maer soo vuel was't, dat hier laghen in stat sommighe walsche cappiteynen en so die voer de wet ontboden werden, seyden sy dat se hier tot dienst besceyden werden. Maer moesten vertrecken eer't de gemeynte overal wiste, die al riepen, dat se doer hertoch Erich bestelt werden. Oock was den roep nou, dat doer de tempeeste in zee, daer voer afgeseyt is en sommige spaensche soldaten verdroncken en verstroyt waeren, in Engelant gearriveert syn en daer+ bekennet hebben, dat haer Antwerpen ten roof beloeft was om de weygeringhe der inquisitien tot eenen spiegel allen andere steden der Nederlanden. Men meynde oock volck in cloosteren te bergen, om sulcx te volbrenghen, en men hielt sterke borgerwacht maer 'tvolck vreesde(19).

+Quaey presomtie tot Antwerpen in hertoch Erich van Bruenswyck.

+Goede hope in de vergaderinghe der edelen hadde 't gemeyn volck.

Maer daer was noch eenighe hope in de vergaderinghe der edelen, die men hoorde, dat van vuel goede saecken handelden om de regente+ daertoe te verwillighen by redene oft gewelt en haer, en den cancelier, allen haer abuysen en frauden voerhielden: ende dese edelen des nieuwen verbonts hadden seer grooten aenhanck van gemeyne edelen, ende men hoorde, dat in't reysen na den prince van Oraengien en na den grave van Egmont gescoten was, so sy dicwils over ende wederover reysden(20).

+Sommighe van die teghen den nieuwe heeren des verbonts waeren, leyden laghen, die om te brenghen.

Eindnoten:

(11) Geen vermelding in de Vierschaarboeken.

(12) Zie A.C., blz. 66.

(13) Den 28 Maart 1566 had te Brussel een door de regentes beroepen zitting plaats: hieraan namen met de leden van den geheimen raad, al de Vliesridders en gewestelijke gouverneurs deel. Over de besprekingen:
JACQUES DE WESENBEKE, *op. cit.*, p. 171.
F. RACHFAHL, *op. cit.*, II, p. 584, 588.
F. PRIMS, *Briefwissel. Magistraat*, n° 182, blz. 498.

(14) De regente had inderdaad berichten over zekere 'conspiratie en entreprise' tegen de Nederlanden, en dit door Fransche edellieden.
Zie F. PRIMS, *op. cit.*, p. 492; ook over de maatregelen door de Magistraat genomen: n°s 176, 177, p. 494, 495.
JACQUES DE WESENBEKE, *op. cit.*, p. 168.
Stedel. Archief, *Gebodboeken*, vol. C, f° 27, 36, 39.
A.A., X, p. 276, 286.

(15) Het kruisbeeld, staande aan Ter Siekenhof, bij 't Galgenveld (huidige Koning Albert Park) alsmede dit op St-Andrieskerkhof werden in September 1562 gebroken.
De Magistraat gelukte er niet in de schuldigen te ontdekken: zie publicatie in dit verband, door de Magistraat, in dato 24 September. A.A., II, p. 364.

(16) Besluit van den Breedenraad van 26 Maart 1566, tot verwijdering van soldaten en vagebonden.

F. PRIMS, *Briefwissel. Magistraat*, blz. 495, n° 177.

(17) Deze rekwesten werden te A. verspreid den 3 April, en 's nachts in de huizen van de leden der Magistraat bezorgd.

F. PRIMS, *op. cit.*, blz. 507, n° 199.
Den 4 April werd door de Magistraat een mandement uitgevaardigd, tegen 't verspreiden van 'libellen en billetten'. A.A., X, 293.
Zie J.F. WILLEMS, *Belgisch Museum*, dl. IV, blz. 228. Gent, 1840 (de dateering door Willems is dus onjuist).

(18) De hertog van Kleef werd door de regentes beschouwd als deel uitmakend van het verbond: in haar onderhoud van einde Maart met gouverneurs en Vliesridders wees zij op het verkeerde van dergelijke medezeggenschap door vreemden.
F. RACHFAHL, *op. cit.*, dl. II, 591.

(19) Conf. JACQ. DE WESENBEKE, *op. cit.*, blz. 167.

F. PRIMS, *Briefwissel. der Magistraat*, blz. 479, n° 159.
Betreffende de aanwezigheid der Waalsche soldaten.

Id., blz. 493, n° 175.
A.A., X, blz. 288, 289.
Voor de getroffen maatregelen, *ib.*, blz. 276, ook nota 14.

(20) De vergadering der edelen behandelde inderdaad de zaak der inquisitie en der plakkaten: algemeen was de stemming ten gunste van een verzachting van het regiem, en afschaffing der inquisitie. (Zie nota 13.)
Ook aan de hoofdsteden van Brabant was, in antwoord op het rekwest, verklaring in dien zin afgelegd. Zie voor de kritiek: JACQ. DE WESENBEKE, *op. cit.*, blz. 163.

April 1566.

[+] Item in't eerste van deser maent so quaemen tot Antwerpen op diveersche dagen gesellen van avonturen in, van de frontieren van Spaengien en Gascoengien, maer sy sochten dienst op scepen oft ander werck. Maer doer dien sy quaemen 18 en 20 sterck ende dat het volck vol quader presomtien was, so vermoeyden de borgerwacht dat het soldaten waeren, om so allesskens in te comen, en leverden se in de handen der wet, die se uytter stat dede gaen, want 't volck was seer geturbeert in de spaensche inquisitie, die men sochte met gewelt in te brenghen(21). Daer was tot Antwerpen een spaengiaert, dier wel 20 jaeren gewoont hadde, die den roep hadde, dat hy inquisitiemeester soude gheweest hebben, en sommighen tyt hierna hoorde men opelyck, dat van 't hoefwegen, te weten, der regenten aenhanck en geestelycheyt, hem de inquisituerscap gepresenteert was, maer uit vreese der gemeynte... (een regel afgesneden)(22).

[+]Wie tot Antwerpen inquisituer soude geweest hebben.

+ Item tot Brusel was oock een spaengiaert, die daer een groot huys getimmert hadde, om inquisituer te wesen, maer siende dese vergaderinghe der edelen, die eendrachtelyck tsamen verbonden waeren, so vertrock hy subbyt na Brugghe in poste en so voorts na Spaengien. Ende hertoch Erich van Bruynswyck hadde oock tot Antwerpen-s'Hertoghenbosche en elders bespiet groote huysen om te coopen, meynende also in alle plaetsen een seker wooninghe te hebben. Na dat den voys van hem ginck, so soude hy een geweldich inquisituer gheweest hebben, die alle d'ander, als sy gevreest hadden om 'tvolck aen te tasten, met volck byghestaen sou hebben.

+Den inquisiteur van Brusel neempt de vlucht.

+ Maer voer half April, so quampt openbaer, wat den edeldom tot Brusel al ghetrackteert hadde, en wat requeste sy aen de regente en goevernante gepresenteert hadden, begeerende dat men die soude seynden aen den conick Philippus, haeren heere in Spaengien: die corts oock gedruckt werdt, opdat alle menschen haer meyninghe openbaer sou syn, en begeerden corte antwoerde. Maer elck vreesde voer den valschen spaenschen raet, die't al verergert, en heeft hier in 't landt noch vuel aenhancx.

+Den edeldom geeft een requeste tegen de inquisitie, die corts volget.

[11 April 1566]

+ Item op den elfden April, so quam meneer van Brederode als één van de principaelsten, die de 7 heeren des nieuwen verbonts in haer goedt voernemen begeerdt by te staen, binnen Antwerpen wel met hondert peerden. Ick en weete niet oft hy een van de 7 was, ende hy en alle syn edelen waeren van den hoofde tot den voete gekleedt in minnenbroeders grauwe, en elck droech onder synen mantel aen syn syde een bedelaers houten scotel. Oock was tot Brusel in't hof tmidden in de sale, een bedelaers male gehanghen gheweest. De ander heeren als Oraengien, Egmont, Culenborch, Hoochstraeten, Huerne en andere waeren te hove geweest met yseren ketenen om haeren hals, ter oorsaecken, omdat den cardinael Granvelle, nieuwe bisschop van Mechelen, daer sy som twistich teghen waeren, sonderlinge Egmont, die hem eens eenen kinnebackslach ghegeven heeft, eertyts geseyt hadde en beroempt, daer hy noch syn+ best om doet in Italien en Spaengien nou synde, dat hy maken soude, dat haer gouden ketenen wel yseren worden souden. En dese scotelen en grau kleederen was ter oorsaeck, dat een hovelinck en vrint van de regente geheeten Berlaymont, siende dese edelen al te hove comen, seyde tot haerder scanden: ‘Wat sullen dese Guesen al bedryven,’ haer gevende desen naem Gues, welck is te seggen bedelaer en noch meer verachtelyck. Welck woerdt wel waer genomen werdt, en maeckten daerom die cleederen en daer uyt werdt na geroepen: ‘vive le gues’ en al wat hierna in Nederlant hem verhief tegen de roomsche kercke kregen den naem guesen, gelyck in Vranckeryck huygenoosen[23].

+Hoe den edeldom yseren ketenen droech en grauwe cleederen droegen.

+Den naem gues begint, daer uyt sprote ‘Vive le gues’.

+ Daer't nou ter tyt stille en in sommighe steden en buyten steden is den huygenoosen, dat syn die van der nieuwer religien oft calvenisten,

+Hoe op dees tijt peys was in Vranckeryck tusschen den conick en de huygenoosen.

toeghelaten te predicken, maer in alle steden niet: maer elckx is syns concientie vry en d'een en mach d'ander niet misseggen en syn in vrede nou ter tyt[24], welck noch hier in de 17 Nederlanden met moorden en hangen en bernen teghen gehouden heeft. Maer in een jaer en heeft men in Brabant weynige om 't geloove gedoyt, maer in Vlaenderen, noch tot in desen jaere, want daer de inquisitie inghedronghen is[25].

[5 April 1566]

Hier soude behooren te volghen de Requeste, den 5 April 1566 by den edeldom tot Brusel aen de hertoginne van Parma ende regente van dese Nederlanden haer gepresenteert is; maer also den edeldom goedtgedocht heeft, 't selfde te doen drucken, omdat elck haer goede meyninghe weten soude, want sy van scandelycke aenslaghen geblameert werden, so heeft haer goedt gedocht, sommighe brieven van de regente gesonden, uyt bevel des conicx, aen diveersche steden en copye van sommighe brieven des conicx, die de haere seer gelycken voeraen te stellen, om de oorsaecken te sien, dat het wel noot is teghen sulcx te sustineren, so doen ick oock en daer na so volcht de requeste.

[+] *Margriete by die gratien Godts hertoginne van Parma en Plaisance, regente ende goevernante van dese Nederlanden etc*.
Lieve en wel beminde. Al eest so, dat men van d'beginsel van der aencompste ons heeren des conicx totter heerlyckheyt en regeringe van den lande so wel doer 't vernieuwen en confirmeren van de placcaten ende ordinantien by wylen loffelycker gedachten der keyserlycker maesteyt, wiens siele Godt genadich sy, op't stuc van der religien gemaeckt; als by den conick 't gene dat syne maet. naderhant, sonderlinge tsynen lesten vertrecke van dese landen na syn conickrycken in Spaengien gescreven heeft, opentlycken heeft moghen bekennen ende verstaen de goede ende salige begeerte en goede affectie, die syne Con. maet. altyts gedragen heeft tot onderhoudenisse van onsen ouden oprechten geloove ende Catholyke religie in den selven lande van herwaerts overe en tot verdryvinghe van allen seckten ende ketteryen, so heeft nochtans deselve con. maet. om seker redenen belieft by syne leste brieven syne voerseyde goede begeerte ons weder te ververschen, met expressen bevel U te verthoonen en voer te houden, dat hy geen saecke ter weerelt meer begeerende en is, dan de bewaernisse der voerseyde religie en syne ondersaten in goede ruste en eenicheyt te behouden, ende te bewaeren van inconvenienten, die in vuel plaetsen van der Cristenheyt doer veranderinghe van der religien gebuert syn. Wilt uyterlycken en verstaet dat de voergemelde placcaten van wylen de key-

[+]Dese volgende brieven sijn in sommighe steden en quartieren gepubliceert geweest.

ser Caroli 5 synen vader volcomelyck onderhouden en achtervolcht worden, en oock van meyninghe is scerpelyck te doen onderhouden, 'tghene dat by 't heylich concilium van Trenten geordineert is, sonderlingen aengaende de reformatie van de geestelyckheyt, sonder daer teghens te doen, op dat strauende de ketteryen, die quade manieren oock gebetert mogen worden. Ende voerts, dat men den inquisituers van den geloove in 't bedienen van haere officie, alle gonste ende bystant doen sal, en dat de inquisitie by den selven gedaen worde gelyck tot noch toe gedaen is geweest. En so na de geestelycke en weereltlycke rechten hem toebehoort, en so wy syne maet. in sulcke heylige gunstige saecke behooren gehoorsaen te wesen, so en hebbe ick niet cunnen onderlaten, dit teghenwordichs te scryven en by den selven van synent weghen te bevelen sonder in eenich punckt oft artikel teghen te comen oft laten gescieden, oock dat gy van tgene dat vorseyt is allen wethouderen sult bevelen te doen, sonder oochluyckinge oft verdrach. En opdat sulx te beter volbracht wordt, bevelen wy allen officieren, sulcx van halven jare tot halven jare te publiceren, en telcken een ander die sorge drage, opdat eene niet altyt verlast en sy en dat die selve niet en doe dan toesicht drage op de decreten en statuten van 't vorseyde consilium en t'allen 3 maanden ons in't lange voerscryft wat er is oprysende, ende eenen toevlucht op ons neempt in ghevalle van swaricheyt, oft aen den hooftpresident en lieden van syne maet. secreten rade etc...[26].

[+] *Extract uyt de leste brieven gesonden by de con. maet. aen myn vrouwe de regente met de leste expeditie, ruerende de religie*.

[+]In woorden op corste, maer 't geheel verstant.

't Eerst aengaende de placcaten, so wel oude als nieuwe op't stuc van der religien, dat syne maet, verstaen hebbende den staet in welcke de religie herwaerts over haer vindet, so en is van geene noode, de placcaten by den keyser gemaeckt, te veranderen. Maer syne maet. merckt, dat 't quaet dat er geresen is en noch vermeerdert, oorsaeck is de slappicheyt ende onnachsaemheyt van den rechters, waeromme hem belieft, so verre daer eenighe rechters syn, die se niet en derven oft en willen ter executien stellen, uyt vreese van oproer, dat men't hem advertere en ander in plaetse ordinere, die cloecker en vieriger syn tot de vorseyde executie, waeraf geen gebreck en hoort te syn, daer so vuel catholycke liefhebbers syn, etc. En sulcx doende te hopen is, dat men beter en corter sal remedieren de scade, die daer is, dan doer andere middelt. Ten tweeden. Aengaende den inquisitueren, dat men haer alle bystant doe in't bedienen van haere officie, gelyck in den brief breeder staet, en dat sy niet en concen-

teren, dat men van andere saecken handele, wetende dat het syne maesteyt ten herten gaet. Ten derden. Dat syne maesteyt belast haer hoocheyt, dat na dien het heylich concilium van Trenten alreede gepubliceert was, niet meer te doen en is dan ter executien te leggen, die den bisschoppen toe behoort. Haer hoocheyt huerlieden doen geven alle gonste, bystant die mogelyck is etc... als vore. Ten lesten, dat dit van noode is en tot welvaert van de religie, de welcke niet dueghen en soude, sonder dit selve: scryvende dat de heeren by haer synde, sulcx selve behooren haer te belasten en te vervoorderen etc...Zie voor dit 'extract': P. BOR, *op. cit*, I, f° 32.
De brieven werden den 9 Januari 1566 te Antwerpen door de Magistraat ontvangen, met begeleidend schrijven van den Raad van Brabant. Conf. A.A., X, blz. 256..

Den president van Hollant, Zeelant en Vrieslant hebbende dese brieven ontfangen van de regente, scryft die voorts aen de steden en meer daer toe of strenger.
Desen in synen brief al het voergaende gescreven hebbende, compt na en seet: Sult voorts scerpelyck onderhouden het placcaet by ons gedaen den 29 Marty 1564 nopende de vrouvrouwen en degene die sekeren tyt haer uyt der kercken houden en sondaechs en ander heylige daeghen geen misse en hooren; en die op wagens, in scepen, scuyten scandaluese liedekens singen teghens 't doopsel, 't sacrament en soo voorts. Doer de placcaten sal beletten eer sulcke haer vervoorderen in't openbaer te doen, want het de conick belieft als voere breeder verhaelt is. In den Hage, in Hollant, den 8 January 1566[28].

Hier volcht nou de voerreden oft propositie, die heer Heyndrick van Brederode dede voer de regente, eer den edeldom de Requeste presenteerde, om alle de placcaten, die by den conick seer gepresen worden doer ingeven van synen rade, te niet te doen by redene.
Myn Vrouwe. Der edelmannen vergadert in dese stat ende ander van gelycker qualiteyt in een tamelyck getal, de welcke om seker respeckten hunlieden hier niet gevonden en hebben, hebben gesloten voer den dienst van den conick en 't gemeyne welvaert van syne Nederlanden te presenteren uwe hoocheyt in alder ootmoet dese remonstrance, op de welcke haer believen sal te geven sulcx ordinantie als sy bevinden sal behoorlyck te wesen, biddende die te nemen voer goedt. Voorts myn Vrouwe, wy syn geadverteert, dat wy hebben beswaert geweest voer uwe hoocheyt, voer den heeren van den rade en andere, dat dese onse deliberatie principalyck heeft voorts gestelt geweest om te verwecken oproeren en muyteryen en dat d'alder afgryselycxste is; sy hebben ons opgeleyt, dat wy souden

[+] willen veranderen van prince; gemaeckt hebbende verbonden ende conspiratien met vrempde princen ende capiteynen, welck noyt gevallen en is in onse gedachten, en geheel contrarieert onse getrouwicheyt en t'gene dat uwe hoocheyt bevinden sal by dese remonstranse. Biddende niet te min ons te willen noemen en te ontdecken de gene, die so onrechtveerdelyck geblameert hebben so eerlycken geselschap. Daerenboven myn vrouwe, hebben de heeren hier teghenwoerdich verstaen, dat sommige van haer in't particulier bedraegen en beswaert syn van met vrempde so wel met franssoysen, duytsche als andere te effectueren den vermaledyden aenslach, bevindende ons daerin grootelycx te cort gedaen. Biddende ons so vuel te willen favuers doen, te noemen de aenbrengers, opdat het ongelyck ontdeckt worde en uwe hoocheyt daer over doe corte en exemplare justicie, en dat, om te beletten het quaet, dat daer uit soude moeghen comen, wel versekert synde, dat uwe hoocheyt nemmermeer toelaten sal, dat so eerlycken geselscap so beswaert sal blyven met so scandaluesen feyten etc... Ghesciet op den 5 April 1566[29].
De regente was haer lieden wel scoon voer het hoot, maer anders in haer absencie, geloovende meer haeren valschen raet, die't haer al ten quaetsten aengaven opdat men wie't lief oft leet waere, de inquisitie ende placcaten soude indringhen.

[+]Voerreden van de requeste.

Hier volcht de requeste by den edeldom overgegeven en gepresenteert op den selven dach, cort van woerden maer diep in't gronderen; soeckende seer de vergaderinghe van de algemeyne generale vergaderinghe der staten op 't feyt van de religie, opdat die souden ordineren 't gene, dat bevonden soude worden goedt en goddelyck en redelyck, maar vuele en sochten dese... (een regel afgesneden).
Requeste by den edeldom gepresenteert op't corste, maer den selven gront.

Myn Vrouwe. 't Is genoech bekent dat altyts over al cristenheyt grootelycx vermaert is geweest en noch is de groote getrouwicheyt van den volcke van dese Nederlanden tot haeren heere of prince, in de welcke den edeldom altyts de principaelste is geweest, als degene, die noyt gespaert en hebben lyf noch goedt tot bewaernisse van dien. Waerin wy, ootmoedige vasalen van syne maet., willende altyt beter en beter doen, so dat wy by dagen en nachten ons selven gereet vinden om hem te doene met lyf en goedt ootmoedigen dienst. Ende siende in wat staet de saecken van desen tyt staen, so hebben wy liever gehadt wat ondancx te behalen, dan uwe hoo-

cheyt eenighe saecken te verswyghen, die namaels souden mogen comen tot achterdeel van syne maesteyt en bederffenisse van syne landen, hopende dat den tyt bewysen sal dat dese waerscouwinghe behoorde gerekent te worden onder d'alder notabelste dienste, die wy oyt mogen hebben gedaen oft noch mogen doen. Waerin wy ons selven sekerlycx perswaderen, dat uwe hoocheyt niet en sal cunnen anders dan wel nemen. Hoe wel dan, myn Vrouwe, dat wy geensins en twyffelen, dat al hetgene dat syne maesteyt, eertyts en sonderlinge nou geordineert heeft aengaende de inquisitie en scerpe onderhoudinge van de placcaten op't feyt van der religien, t'en heeft eenich fondament oft juste tittele gehadt. Ende dat omme te continueren al hetgene, dat wylen den keyser Carolus saliger gedachten, ten goeden opsiene ende meyninge geordineert hadde, nochtans aensiende, dat de differentie van den tyt teghen d'ander met haer brengt, versceyden remedien, en alreede sedert sommige jaeren de voerseyde placcaten, nietteghenstaende, dat se niet ter executien gestelt en hebben geweest scerpelyck en met alle riguer, nochtans oorsaecke ghegheven hebben van vuel grieven en inconvenienten. Maer voerwaer de leste resolutie van syne maet., duer welcke hy niet alleen en verbiet te modereren de placcaten, maer oock wil dat de inquisitie onderhouden worde en de placcaten in aller riguer ter executien gestelt worden, ons genoech occasie gevende om te vreesen, dat de beroerten sullen vermeerderen, en ten lesten mach volgen, een generale beroerte en oproer, so wy merckelycke aen den volcke alreede voer ooghen sien en gewaer wordt over al, gehoept hebbende, dat uwe hoocheyt oft de heeren staten aen u daerin remedie souden gesocht hebben. Maer nou wy gesien (hebben), dat sylieden om sommige saecken, die ons onbekent syn, hunlieden sulcx niet vervoordert en hebben, en dat 't quaet vermeerdert en de generale muyterye voer de poorte is, so hebben't wy voer goedt aengesien, dat wy sculdich syn den eedt van trouwe en waerheyt, mits oock de liefde, die wy tot hem dragen en tot onsen vaderlandt, niet langer te verbeyden: hopende dat hy onse waerscouwinge in't goede sal nemen, siende dat ons de saecke naerder aengaet dan eenige ander, nu dat wy meest in't perykel syn van alle inconvenienten en bederffenissen, mits ons goeden en huysen meest gelegen syn buyten op't landt, gereet tot den roof van alderweerelt. Ende gemerckt dat, achtervolgende den riguer van den placcaten, gelyck syne maesteyt dat beveelt, so en sal niemant van ons lieden, ja niemant van alle de landen van herwaerts overe, van wat qualiteyt oft condicie hy sy, die niet bevonden en sal worden, sculdich te syn van confiscatie van lyf en goedt, en subjeckt gemaeckt synde de valsche besculdinge van den eersten benydere, die welcke om deel te hebben in't verbuert goedt, sal willen iemant bedragen, onder't decsel van de

placcaten, staende alleen in ooghluyckinge van den rechter, welck wy considererende, te meer oorsaeck hebben U te bidden goede ordinantie daerin te stellen en eenen gescickten persoon aen den conick te senden om hem te bidden, van cnsent wegen, dat hem believe hierin te versien so wel voer nou als voer namaels mits 't selve nemmermeer en sal connen geschieden, en dat hem believe sulcx van synen volcke te nemen, want van noode is voer de bederffenisse van alle de landen. Ende omdat syne maet. geen oorsaeck hebben en soude te dencken, dat wy (die niet en pretenderen dan hem te bewysen seer ootmoedigen diensten) souden willen hem bedwingen en wet te stellen tot onsen beliefte, so wy niet en twyfelen dat ons tegenpartye hem dat sal willen uitleggen tot onsen achterdeele, so bidden wy syne maet, dat hem believe te maeken ander ordinantien, by advyse en overeendraghen van al de staten generael en generalyck vergadert, opdat versien worden, so merckelycke peryckelen, doer bequaeme middelen. Biddende oock uwe hoocheyt, dat dewyle syne maet. hooren sal en letten op onse rechtveerdige requeste, daerentusschen versien wilt op de vorseyde perykelen, doer een generale scorssinghe, so wel van de inquisitie als van alle executien van der voerseyder placcaten, totdat syne maesteyt daer anders sal op geordineert hebben. Wel expresselyck protesterende, dat wy voer so vuel als't ons aengaet, ons gequeten hebben in dese waerscouwinghe, so dat wy ons nou ontlasten voer Godt en voer de menschen, so verre eenich oproer, muyterye oft bloetstortinghe gesciet, doer gebreck van in tyts remedie gestelt te hebben, wy geensins en cunnen besculdicht worden, als verswegen te hebben so merckelycken quaet, nemende Godt, en den conick en uwe hoocheyt tot getuyghen, en menheeren van synen rade ende onse concientie, dat wy gedaen hebben als leale dienaers en getrouwe vasalen, sonder daerin te buyten te gaen de limiten van ons devoir. Waerom wy uwe hoocheyt te hertelycker bidden, dat gy't wilt verstaen eer dat er quaet afcome, en sult wel doen.

Gepresenteert by den edelen en welgeboren heere, heer Heyndrick van Brederode verselscapt met vuel heeren en edelen des conicx Nederlanden, den 5 april 1566[30].

De antwoerde gedaen tot Brussel op den **6** *april* **1566** *op de requeste van den edelen doer mijn vrouwe de hertoginne van Parma, regente ende gouvernante over dese des conicx Nederlanden***.**

[+] Haer Hoocheyt, verstaen hebbende 't gene dat versocht wordt in der requeste, is wel gelibereert te seynden die aen syne maesteyt, en te doen haer devoir om te verwillighen syne maesteyt, om te condessenderen [+]Den 6 April.

totten versoecke en niet en hooren anders te hopen, dan dat syn aengeboren goedertierenheyt sal modereren; hebbende alreede haer hoocheyt doer bywesen en advys van de goeverneurs van den lande ridders van der orden en lieden van den rade, en staten ende secreten, by haer seynde,[+] begonst te bedencken ende te maecken een moderatie van de placcaten op't stuc van der religien om dese te presenteren aen syne coniclyke maesteyt; welcke moderatie haer hoocheyt hoept, dat sulcke sal geven een iegelyck redelyck contentement. Ende gemerckt, dat haer macht so niet verre en streckt, gelyck de remonstranten wel considereren, dat sy soude moghen scorssen de inquisitie ende placcaten, gelyck sy begeeren en dat het niet en betaempt het landt te laten, aengaende de religie, sonder wet; haer betrouwende dat de remonstranten sullen tevreden wesen, van dat sy senden sal aen syne maesteyt en dat, terwyle dat verwacht wordt syn antwoerde, haer hoocheyt besorgen sal, dat so wel by de inquisituers, daer die tot nou toe geweest syn, en by d'ander rechters manierlyck in huer lieden lasten sullen wesen, so dat men geen oorsaecke en sal hebben van hem te beclaghen. Betrouwende dat de remonstranten haerlieden oock so sullen regeren, dat het van geenen noode sal wesen anders daerin te leven. En het mach wel gehoept syn doer hulpe, die haer hoocheyt doen sal, dat syne maesteyt de landen sal ontlasten van der inquisitien, daer die is, na dat men heeft mogen verstaen, dat verclaert is op de requeste van de hooftsteden van Brabant, dat die daermede niet en sullen beswaert wesen. En haer hoocheyt sal haer stellen vuel te vryelycker om te doen haer devoir, ten eynde vorseyt, als sy sekerlyck weet, dat de remonstranten een vast propoost hebben niet nieuws te willen voortstellen in de oude religie, die men onderhout in dese landen, maer die te conserveren ende bescermen met alle haere macht etc... [(31)].

[+]Bij de regente en haeren rade wordt geordineert een moderatie.

De replique oft bedanckinge van den edeldom op de antwoerde van de regente den 8 April.

Myn Vrouwe! Gesien hebbende de appostille die u belieft heeft ons te geven, so en hebben wy niet willen laten u voeral ootmoedelyc te bedancken van de corte expeditie van dien, sonderlinge van 't goet contentement, die U.L. gehadt heeft in onse vergaderinghe, dat om geen saecke en is geweest, dan tot synen dienst, tot welvaert, ruste en vrede van den lande. En tot meerder ruste van den lande, souden wy wel begeert hebben, dat de apostille wat breeder ende claerder hadt geweest. Niettemin naer dien, dat uwe hoocheyt alsulcken macht niet en heeft als wy wel souden begeeren, waerin wy droeve syn, so betrouwen wy ons na de hope, die gy ons ghegheven hebt, dat gy sulcke ordene daerin stellen sult, so wel by de wethouders als by de inquisituers, haer bevelende haer te onthouden van alle vervolghinghe, voortscomende uyter inquisitien, mandementen oft placcaten, oude oft nieuwe, totter tyt, dat syne maet.

andersins daeraf geordineert heeft. Van onsentweghen, myn vrouwe, gemerckt, dat wy niet en begeeren, dan te volgen al hetgene dat duer syne maet. met advys ende concente van de generale staten vergadert synde, sal geordineert worden, totten onderhouden van de oude religie, so hopen wy ons in sulcker voegen te regeren, dat uwe hoocheyt geen oorsaeck sal hebben van qualyck tevreden te wesen. Ende is't dat iemant bedryft eenich oproerich feyt, dat uwe hoocheyt en de raden van de state ordinere sulcke straffe als de verdienste van 't feyt eysen sal. Anderwerf protesterende dat, indien daer eenich quaet afcompt, doer gebreke van goede ordinantie daerin gestelt te hebben, dat wy ons devoir gedaen hebben. Biddende 't selve in't goede te nemen, ons presenterende te blyven seer getrouwe en onderdanige dienaers, en voer Uwe voeten te sterven voer haeren dienst, alle reyse als't uwe hoocheyt believen sal ons te ghebieden[32].

Hier volcht de Requeste van de Vier Leden des landts van Vlaenderen, de Steden en Casselryen mede gevoecht, op 't feyt van der inquisitien.

Den 11 April 1566.

Vertoonen en bidden in alder oodtmoet de Vier Leden van uwen lande ende graefschap van Vlaenderen, so voer de steden en casselryen en in den name van alle de inwoonders en ondersaten van den selven lande, hoe dat geleden eenen tyt, sy gepresenteert hadden uwer maet. requeste, omdat den selver soude believen den supplianten te laten genieten in de qualiteyt van huerlieder ouder liberteyten en vryheden, ende te verbieden den inquisituers en ander geestelycke persoonen, eenige nieuwicheyt in te brengen doer de pracktycke van der inquisitie, en dat op de voerseyde requeste noch niet en hadt geordineert geweest, omdat uwe maet. begeerde eerst te verstaen de meyninghe van de supplianten, achtervolgende de requeste hier by gevoecht; so is't dat sy, om daer op te voldoene, hun nu addresseren tot uwe maet. als daer toe bedwongen doer de obligatie van haerlieden eedt, en welvaert van den lande, ende oock nieuwelyck daertoe verweckt duer de nieuwe pracktycken en listen van myn heere de bisschop van Brugghe en meester Peeter Titelman, hem seggende inquisituer, als 't blyckt by de copyen van der articulen by henlieden voerghehouden. U biddende regaert te nemen op de redenen in't langhe verhalet in de requeste, en sonderlinge, dat uwe andere landen, haerlieden gebueren, niet en syn also in slavernye gehouden van de inquisitie, waerduer die van Vlaenderen geoorsaeckt syn hun te vertrecken en dit landt te verlaten om vry te wesen van sulcke quellinghe. Uwe maet. believe den supplianten te laten genieten en peyselyck gebruycken haer oude rechten, vryheden en costuymen, en wandt de inquisitie dese contrarie is; die wel te casseren en te niete doen, en doen ophouden. En

so voorts begeerden sy wel te blyven by de oude catholycke religie, als alle placcaten te niet waeren, en de geestelycken haer niet en moeyden met den weereltlycken rechte[33].

[15 April 1566]

+ Op den 15 dach April ontrent den avont, so verbranden by den avont over het veer by Antwerpen 12 huysen en scuren, van welcken grooten brant vuel volcx verscrickt was; want het was den tweeden Paeschdach, so dat vuele uytter stat waeren wandelen, ende het scene van verre dat den brant in der stat was. En duerde tot middernacht, en daer verbranden 2 calveren en een peert; vuel volcx meynde dat het eenige verraderye waer geweest[34].

+Brant bij Antwerpen op 't veer.

+ Item, also deestyt sommige edelen vergadert waeren, als den prinsche van Oraengien, menheer van Bergen en andere, so vertrocken sy op den 17 dach weder na Brusel om raet te houden. Men hoorde opelyck, dat de geestelycheyt vuel saecken van den edelen, alle te quaetsten, na Spaengien overscreven om haer te besculdighen aen den conick, daer tot Brusel de regente aenghegeven, dat eenighe nieuwe leeringhe tot Antwerpen openbaer gepredickt was, om de saecken te verergeren. Den roep was, dat alreede eer de requeste van den edeldom na Spaengien was, dat 4 grau monicken naer Spaengien in poste waeren, om de edelen, die 't samen verbonden waeren te vermaecken en te blameren aen den conick en synen raede.

+De heeren worden met quaet beticht aen den Conick.

Somma men merckte wel, dat de regente met haeren aenhanck de geestelycheyt groot geloof gaf en d'ander niet, want vuele edele en begeerden met de heeren des nieuwen verbonts niet te segelen, hoewel die niet dan 's lants welvaert en sochten[35].

[21 April 1566]

+ Item op den 21 dach April, des sondaechs na Paeschen, so ginck de geestelycheyt tot Mechelen prossessie generale, en ordineerden sommighe daghen om te vasten. En dat, omdat er tydinghe gecomen was, dat Granvellus, haeren nieuwen en eersten bisschop, was geworden viceroy van de stat van Napels. Desen was groote oorsaecke om bisschoppen en de inquisitie in Nederlant te brenghen.

+Van scerpe justicie die de inquisitie in Spaengien dede.

Men hoorde, dat men te meer nou seer scerpe vervolghinghe in Spaengien dede metter inquisitien, omdat Nederlant versocht van sulcx ontslaghen (te) syn, opdat sy daer niet groyen en souden. Men hoorde dat er in Spaengien, tot Madriet desen vasten gedoyt syn 27 persoonen, waeronder waeren scmmighe van 's conicx hof, een edele uit Vranckryck, eenen Veneetsiaen, 2 doctoren en daer was oock mede verbrant den neve van den Focker residerende in Antwerpen, en dese is camerlinck geweest van ons conicx vader, keyser Carolus. Den roep was eerst, dat dese ontvlucht was in een clooster, en het heel clooster syn leeringhe gehoor gaf en daerom geraseert en sou verbrant syn. Somma menich mensch compt daer deerlyck in den doot, die de beelden niet en eert gaende op der straten, en om meer ander simpel saecken. Daer was occk

noch een groot heer gevanghen, die van 's conicx raedt was, en sommighe sekreten aen

+ heeren van desen lande overgescreven hadde. Het is oock in Spaenigen gebuert, dat de conick een vader met syn huysghesin verbranden, ende doer deernisse werdt hy weenende, ende de inquisitueren seyden, dat hy daerom den doot sculdich was, ende deden hem een adere laten en dat bloet verbranden en ander penitentie doen(36).

+Verhalinge wat sij den Conick self gedaen hebben.

+ Item deestyt was binnen Antwerpen den roep, dat er tot Brusel in 't huys (van) den inquisituer die verloopen is na Spaengien, een briefken gevonden was, daer wel 400 borgers van Antwerpen in stonden, die men voer d'eerste als die inquisitie in haer macht geweest sou hebben, sou omgebracht hebben(37). Ende daer was myn heer van Strale, een wel bemint heer van de gemeynte den eersten af, gelyck't hierna in 't jaer 1568 hy van duc d'Albe gevanghen en tot Brusel onthalst werdt, sittende in eenen stoel, doer sieckte en outheyt. Ick geloove dat hy in den haet was, om dat hy tot Mercxem by Antwerpen, daer hy heer af was, eenen predicant oft pastoor onderhielt, die 't volck geerne hoorde predicken Godts woerdt, dat hy meer prees dan vuel missen(38).

+Voersegginge dat menheer van Strale en meer andere gecondemneert waeren bij den Spaenschen raet.

+ Item in 't eynde van April was eenen post uyt Spaengien gecomen, sommige seyden van den paus van Roomen, brengende seker bescheet van de moderatie, alhier tot Brusel geordineert by de regente en haeren raedt, voer goedt was aengesien by den conick oft paus en cardinalen, ende vuel heeren der steden waeren gewillich die te aenvaerden. Maer op den 27 nacht April so werden hier in Antwerpen, ende in die ander 3 hooftsteden van Brabant briefkens gesaeyt, die gedruckt waeren, waerscouwinghe doende, wat de moderatie in hielt. Ende men wist niet wie't gedaen hadde, maer men vondt er smorgens vuel in diveersche straten liggen, daer de coppye af hier volcht en 't volck was wel soo ongerust in dese moderatie als in d'inquisitie en placcaten(39).

+Moderatie geordineert op 't feyt van der religien waer af 't volck beroert was.

Vermaninge aen de regierders ende gemeynte van de vier hooftsteden van Brabant.

+ Besundere goede heeren! U lieden is 't anderen tyden geremonstreert, dat de placcaten ende ordinantien op't stuc van der religien eertyts gemaeckt en sekeren tyt van jaeren ongenadelyck onderhouden, mits vier onwedersprekelycke nulliteyten, syn crachteloos van onweerden, en in desen lande van Brabant niet langer tolerable, als wesende gemaeckt sonder concent van den staten, inbrengende een nieuwe onnatuerlyck recht ende openbaere cracht, wille en tirannye, voer den tyt van wylen keyser Carolus 5. in desen lande van Brabant noyt gehoort noch gesien; contrarie den claren text van der blyder incompst by haer maesteyt gesworen; te niet doende allen ouden rechten en previlegien, contrarierende oock den religions vrede en liberteyten van den heyligen keyserrycke, daer 't hertochdom van Brabant met allen synen toebehoorten in is begrepen, in sulcker vuegen, dat alle de executien van de plac-

+De moderatie wordt alle menschen ontdeckt door saeyboecxkens.

caten tot nou toe gedaen, anders niet en is dan openbare cracht geweest en gewelt en weygeringe van rechte, justicie, daermede men onse oude rechten en previlegien mede met voeten getreden heeft. Voorts heeft men U te voeren geleydt de lichte middelen tot voerdeel van U, uwen vaderlandt, voer u vrouwen en kinderen, welck gy van eedts wegen sculdich syt, dats te weten, dat gy onsen conick als hertoch van Brabant niet eer en sult gehoorsaem syn, voerdat hy die placcaten en mandementen sal te niet gedaen hebben. Dit heeft de conick u bevolen also te doen in de blyde incompste en gesworen te straffen degene, die u souden wederspreken oft blameren, dit doende...

Ulieden, goede heeren, is noch oock kennelyck, dat den edeldom van dese landen, dese saeck verstaende, en aenmerckende, dat de wethouders ende regierders in dese saecken niet en deden gelyck sy van eedts en concientien wegen sculdich waeren haer devoir te doen, hebben aen haer hoocheyt requeste ghegheven om sulcx te niet te brenghen, tot sulcken eynde, dat men sou seynden aen den conick; by welke requeste en middele van scorssinge van executie alle ondersaten van den lande gestilt syn. Maer de cardinalisten sulcx benyende, soeckende het landt en den Co. te bederven, hebben sommige gedeputeerde der steden beleydt om de requeste te beletten ende geordineert een blauwe **moderatie** van de placcaten, by welcke moderatie de getrouwe ondersaten, om 't feyt van haerder concientien en religie doer eenen verradere oft vyant bedragen synde, souden voer d'eerste reyse, so verre sy by den bichtpaep haer geloove verloochenen vry wesen, en voer de tweede reyse uyten lande gebannen worden. Maer vindende haer concientie so geperswadeert, dat sy haer geloove niet en conden verloochenen, souden worden als vore, levendich verbrant en 't goedt geconfisqueert, en voorts meer ander diergelycke articulen, waermede de cardinalisten de voergaende beroerten soecken te vermeerderen en niet te verminderen.[+] Gelyck oock de hertoginne en regente onlancx geleden heeft doen casseren 3 van haer edelmannen, omdat se van compaignie worden waeren van de andere heeren en edelen, haer voerhoudende dat se teghen den eedt gedaen hadden, die sy den conick gesworen hadden, so dat merckelyck te sien is, wat den goeden ondersaten van den cardinalisten te verwachten staet. So is den hoochsten noot eysende dat gy, bysondere goede heeren, tot den dienst van den Co. en van den lande, ende conformelyck der requesten van den edeldom, onder den naem of't decsele van moderatie niet nieuws en laet inbrengen, want die in effeckt erger is met bedeckter redenen, om elck om lyf en goedt te brengen en uyt den lande te verdryven, welck voer den tyt van den keyser noyt gesien, contrarierende allen onsen[+] previlegien van Brabant; welck de cardinalisten aenmerckende, hebben daerom lange gepractiseert, goede heeren en ondersaten, u die te nemen en te berooven. Waerom van noode is, dat gy U terstont voecht openbaerlyck met den edeldom, en in u eerste vergaderinghe by gemeynen

[+]Daer was 't sommige plaetsen verboden die sustige boecxkens gevonden hadde soude overbrengen en niet voorts leenen op lijf en goedt; en wie wijsen conde die 't gedruckt hadde, soude 600 gl. hebben, maar 't en quam niet uyt.

[+]Den regierders der 4 hooftsteden van Brabant wordt geraden haer met de verbonden edelen te voegen.

consente resolveert en u gecommiteerde deputeert om aen den edeldom sulcx te verclaeren: dit doende en sult geene vyanden derven vreesen; ingevalle van verachtinghe sult doer de cardinalisten den landen haest sien in een deerlycke, wonderlycke verwoestinghe(40).

Eindnoten:

(21) Er was inderdaad een begrijpelijke onrust naar aanleiding van de onderhandelingen betreffende de inquisitie in de Staten van Brabant; de verspreiding van schimpschriften herbegon.
F. PRIMS, *op. cit.*, blz. 494, n° 176.
JACQUES DE WESENBEKE, *op. cit.*, p. 168.

(22) Vermoedelijk is hier bedoeld, *Hieronymo de Curiel*, factor van den Spaanschen koning. Zie: L. VAN DER ESSEN, 'Épisodes de l'histoire religieuse et commerciale d'Anvers dans la seconde moitié du XVIe siècle', *Bullet. Com. Royale d'Hist. de Belg.*, 1911, t. LXXX, p. 321/362.
Voor Brussel is bedoeld *Alonzo del Canto*. Zie over hem en zijn eerste bedrijvigheid: F. RACHFAHL, *op. cit.*, II, p.415/420.

(23) J.L. MOTLEY, *La Révolution des Pays-Bas au XVIe siècle* (traduction G. Jottrand, A. Lacroix), Bruxelles, 1861, II, p. 33, note 2; volgt de kritiek over het ontstaan van den naam 'Geus'.
A.C., 68.
Over de verhouding Egmont-Granvelle:
J.L. MOTLEY, *op. cit.*, I, 364 en nota 2 aldaar.
R. VAN BASTELAER, 'L'origine et l'application du mot *Gueux* aux signataires du Compromis des Nobles', (*Bullet. de l'Acad. Royale d'Archéol. de Belgique*, 1911, t. XIV, p. 317/323).

(24) LAVISSE, *op. cit.*, t. VI, 1, p. 74.
Bedoeld is hier het *Edit de Pacification d'Amboise*, 19 Maart 1563, gesloten. Dit edikt werd gewijzigd door het *Edit de Vincennes*, 14 Juni 1564 en de *Déclaration de Lyon*, 24 Juni 1564.

(25) J. CRESPIN, *op. cit.*, t. III.
Hier vinden wij o.a. voor Vlaanderen vermeld: *Lievin de Blekere*, van Pamele bij Oudenaarde, p. 497; - *Guillaume Hoseus*, van Brugge, p. 499; - *Boudouyn Dommissents*, van Armentières, p. 514. - *François Soete*, van Aalst, p. 513; - *Jean Tuscan*, van Oudenaarde, p. 506; - Zie ook JACQUES DE WESENBEKE, *op. cit.*, p. 194.

(26) Zie volledige tekst bij P. BOR, *op. cit.*, I, fol. 32, in dato 18 December 1565.

(28) Vermoedelijk is dit mandement bedoeld bij I. LELONG, *Historische beschrijvinge van de Reformatie der Stadt Amsterdam*, f° 525. Amsterdam, 1729.

(29) Zie tekst van deze voorrede bij P. BOR, *op. cit.*, I, f° 58.

(30) Volledige tekst bij P. BOR, *op. cit.*, I, f° 58.
JACQUES DE WESENBEKE, *op. cit.*, 344 (Fransche tekst).
Volledig ook bij GROEN, *Archives*, II, p. 80, 84.

(31) Ook bij BOR, *op. cit.*, I, f° 59.
JACQ. DE WESENBEKE, *op. cit.*, p. 347.

(32) P. BOR, *op. cit.*, I, f° 60.
Voor het volledig verloop der feiten zie o.a. de synthese bij:
F. RACHFAHL, *op. cit.*, 592.
W. NUYENS, *op. cit.*, I, 2, blz. 35.
J.L., MORTLEY, *op. cit.*, t. II, p. 29 en volg.

(33) A.C., blz. 68.
J. DE WESENBEKE, *op. cit.*, p. 194.
F. RACHFAHL, *op. cit.*, II, p. 634.

(34) A.C., blz. 69.
(35) Over de verdeeling van den adel en de scheiding in de Liga:
F. RACHFAHL, *op. cit.*, II, blz. 600.
W. NUYENS, *op. cit.*, dl. I, 2, blz. 27.
(36) Focker was de naam, waarmede men de machtige financiers, de Fuggers, aanduidde: vermoedelijk is hier bedoeld een neef van Antoon Fugger, die te Antwerpen het Fockershuis bezat, en een groot aandeel heeft gehad in de financieering van Keizer Karels ondernemingen.
Zie: R. EHRENBERG, *Das Zeitalter der Fugger*, blz. 120. Jena, 1896. - Antoon Fugger was echter reeds in September 1560 overleden.
Over de aktiviteit der Spaansche Inquisitie: LLORENTE, *Histoire critique de l'Inquisition d'Espagne*, 4 vol. Paris, 1897.
Ook: J. CRESPIN, *Histoire des Martyrs*, op. III, p. 1 en volg.
(37) Bedoeld is hier ten huize van *Alonzo del Canto*.
Dat deze den koning voortdurend op de hoogte stelt van de houding van zekere personen, blijkt uit zijn briefwisseling met den koning. (GACHARD, *Corresp. de Philippe II*, t.I.)
Dat ook lijsten van verdachten door spaansche agenten werden opgemaakt, wordt bevestigd door het beruchte *Moyens pour remédier*, zie:
Prof. Dr. L. VAN DER ESSEN, *De politieke verklikkerij in de handelswereld te Antwerpen, gedurende de tweede helft der XVIe eeuw*. (Handelingen v.h. tweede Vlaamsch Philologencongres. Gent, 1913.)
H. PIRENNE, *Histoire de Belgique*, T. III, p. 400.
Het is evenwel niet uitgesloten, dat dit bericht op geen enkele ernstige basis steunt, en slechts moet beschouwd als een der stemmingmakende geruchten: in het jaar 1568, midden September, gaat een zelfde gerucht betreffende dokumenten gevonden in de woning van het lid van den Beroerteraad, Vargas. (Zie op deze datum in de *Kroniek*.)
(38) Over hem nota 18/1565, blz. 20.
(39) Van goedkeuring door den koning was geen kwestie: zie F. RACHFAHL, *op. cit.*, dl. II, p. 628.

Zie over de Moderatie, en hare aanneming door sommige Staten:
W. NUYENS, *op. cit.*, dl. I, 2, blz. 46 en volg.
J.L. MOTLEY, *op. cit.*, t. II, p. 44 en volg.
F. RACHFAHL, *op. cit.*, dl. II, blz. 606.
(40) JACQUES DE WESENBEKE, *op. cit.*, p. 210. Over de verspreiding van dit manifest, brief der regentes aan de stedelijke Magistraat, in dato 1 Mei 1566. A.A., X, blz. 307.
Door de Magistraat werden inlichtingen ingewonnen. Zie A.A. X, blz. 310/11 en volgende.

Mayus 1566.

[1 Mei 1566]

[+] Item op den eersten Meye so ordineerden de geestelyckheyt tot Antwerpen een generale prossessie met brandende keersen, om te bidden, dat Godt den grooten Torck wilde keeren, die men in Hongeryen en Oostenryck was verwachtende; ten andere opdat Godt alle saeken van desen lande de religien aengaende ten besten wilde scicken. So was haer uytspraecke; maer sy sochten wraecke en moort en gewelt te hebben over de concientie[41].

[+]Prossessien om den Torck en eendracht in der religie.

Item deestyt was buyten Antwerpen op Neerkiel wederom een nieuwe[+] pastoor gecomen, die so wel Godts woerdt predickte, dat 't volck daer meer liep, dan sy tot den anderen deden, die 't met gewelt verboden was en gevangen is geweest en so verdreven. Also was er nou weder eenen nieuwen haet en die geestelyckheyt van Antwerpen en mochte[+] niet sien, dat het volck daer liep, soliciteerden tot Brusel om desen syn predicken daer oock te verbieden. Den pater van de Satroosen tot Lier, mits sy grontheer syn van het Neerkiel, mits voer tyden van Merten van

[+]Eenen nieuwen geleerden pastoor op 't kiel gecomen soeekt men oock te verdrijven.

[+]Ende het predicken werdt hem verboden.

Rossem haer clooster daer stont, die deden vuel om desen predicant daer te houden, en sommighe overheyt van daer, want desen haer niet en blameerde; maer hy ontdeckte de scrift naecktelyck, en sy en mochten 't niet verdragen[42].

Tot Brusel hebben sy deestyt oock eenen monick verdreven, die[+] 't volck geerne hoorde en was genaempt Balthasar Houwaert: desen sondt haer de (cappe?) thuys, na dat sy hem het predicken verboden en op 't leste, so 't volck noch in menichte in de kercke quam, meynende Godts woerdt te hooren, so werdt dit briefken in menichte daer onder 't volck gestroyt:

[+]Tot Brusel wordt Balthasar Houwaert, een monick, om sijn predicken benyt en 't self verboden.

Laet u niet verwonderen, gy goede lieden,
dat broeder Balthasar Houwaert hier niet meer en preect,
want hy heeft onsen wolf in syn kele gesien,
die niet en wilt hebben, dat hy ons meer preeckt.
Hy heeft ons Godts woerdt te naecktelyck ontdeckt
de waerheyt te bloot getoent voer alle man.
't Simpel volck tot Godts woerdt 't ondersoecken verweckt,
noyt meerder misdaet, wat dunckt u daer van?
[+] Waer hy niet wel werdich gedaen in den ban,
die doer syn preecken, so de wolf seyt vuel blamen,
meer volcx ontsticht en beroert heeft dan
allen den hoop der edelen te samen,

[+]Een saeydicht tot Brusel in de kercke gesaen om 't verbieden van 't predicken van eenen monick, doer een pastoor en andere die 't deden verbieden.

die hun lest te hove presenteren quamen,
tot welvaert des lants, om ons te bescermen
hoewel de wolven dat anders namen.

O hooveerdich vadt vol geveynsder curen
het is geensins te verwonderen niet,
dat gy, een wolf synde, te deser uren
U nochtans als een herder vertoont, soo men siet.
Na dien de duvel hem selven oock wel biet
als een engel des lichts, verstaet wel de saken,
hoewel gy u voer pastoor eerst aensien liet,
so sy dy nochtans een wolf worden wel vol wraeken,
want de oprechte herders verliesen haer spraecke
so saen als gy u keelgat open doet.
Oock vervolch dy de scapen t'hueren ongemaecke
en soeckt se te verscueren, ja te suypen haer bloet
[+] dus wordt gy van ons, o wreet wolf, verwoet.
Godt moet geclaecht syn, o heere der heeren,
die van een wolf een scaep cont maecken soet,
van Saulus eenen Paulus, naer 't scrifts leeren,
wilt toch alle wolven in scapen verkeeren.
FINIS.

[+]Aen den pastoor van der capelle.

niemant en hadt gedaen[43].

[10 Mei 1566]

Item in dese maent van Meye, op den 10 dach, so waeren de generale staten van Vlaenderen, Henegou en Artoys tot Gent vergadert, daer men corts hier na hoorde, wat van 't hofwegen haer daer voerghehouden werdt, welck hier na volcht.

Copye van de principaelste articulen, die van weghen der goevernante den staten van Vlaenderen voorgeleet werden, om te onderhouden op den 11 *Meye, en is in effeckt de moderatie oft erger omers en niet beter dan de oude placcaten*.

In den eersten wy verbieden alle seckten, heresien binnen onsen[+] lande van herwaerts overe, en willen niet toelaten ander leeringe dan de catholycke kercke ons lange geleert heeft.

[+]De moderatie, die van Vlaenderen voerghehouden.

Wy verbieden alle ongeorloefde vergaderinghen; 't sy in 't secreet oft in 't openbaer, buyten oft binnen de steden, en alle prekinghen oft exercitien van doopen oft nutten, ander gestalten van 't sacrament oft ander acten contrarie der kercken voerseyt.

Verbieden oock alle kettersche boecken en scriften en alle disputatien in der scrifturen, dienende om iemant te verleyden tot dwalinghe.

Aengaende alle ketters, predicanten en leeraers, diaconen, ministers, sullen gebrant worden, oft sy berou hebben oft niet; maer berou hebbende[+] sullen alleen doer 't sweerdt sterven. Maer ander menschen, van dese verleydt synde, die sullen wy wat moderatie doen op onsen ouden placcaten: so verre sy van de waerheyt onderrecht synde, haer geloove voer den bisschop oft officiael verloochenen, sullen gratie hebben voer d' eerste reyse; maer blyvende opstinaet, sullen gebannen worden en bedwongen terstont te vertrecken. Maer den wederdoopers blyvende opstinaet en sullen geen gratie hebben.

[+]En haer goet den vrienden gheven.

Aengaende den aenhouder van predicanten en ander hooftpersonen der ketters en sulcx wetende en selve ketters synde, sullen verbueren lyf en 't goedt voer haren vrinden als boven.

Aengaende den printers, druckende kettersche boecken, liedekens, pasquillen en gewoon syn sulcx te doene, 't sy oft sy sulcx self niet so en syn, sullen gestraft worden metter doot, en verlies van goede als boven, tensy dat men bevindt, dat sy 't gedaen hebben eens uyt giericheyt oft armoede, sullen gestraft worden metten ban oft na gelegentheyt.

Verbieden oock iemant te langen oft laten sien oft lesen eenighe boecken gemaeckt by Martinus Lutherus, Joannes Elocompadius, Hulricus Swinglius, Martinus Bucerus, Joannes Calvinus, oft andere verboden boecken, en dat oock niemant sal maecken, oft scilderen eenighe beelden ter scanden van der maget Maria oft eenighe santen, oft te breken eenighe gemaeckt tot haerder eeren op arbitrale correxcie[(44)].

Noch verbieden wy allen leeken oft simpele menschen de heylige scrifture te leeren, oft uyt te leghen, op pene na gelegentheyt.

En om in alles wel te versien, willen wy, niemant en sal comen woonen van d' eene plaetse oft stede in d' ander, hy en sal brengen certificatie van den pastoor van synder woonplaetse. Maer aengaende den cooplieden en ander vrempte uytlanders en verstaen wy niet te moeten brengen dese certificatie, maer willen dat sy haer stille houden en niemant en scandaliseren. Voorts vuel meer ander articulen en blau moderatie, te lanck al te verhalen[(45)].

[25 Mei 1566]

Item op den 25 dach van Meye in der nacht, so werden wederom in die vier hooftsteden van Brabant briefkens gesaeyt, die gedruckt waeren om elck de waerschuwen teghen het inbreken van der inquisitien ende men en wist wederom niet wie 't gedaen oft doen doen hadde, waeraf in 't corte de copye hier volcht.

> *Vermaen aen de regierders van den lande van Brabant teghen die calumnien van den cardinael Granvelle, nieuw bisschoppen, Viglius, Morillon, teologuen van Loven, dekens ende prochianen, monicken en Allonso del Canto en meer andere inquisitueren*. 1566.[(46)].

Een iegelyck, Godt sy lof, is nou bekent, dat den edeldom van dese landen aen de regente requeste heeft overghegheven ten eynde dat de

placcaten, gegeven doer den keyser en daerna van ons conick geconfirmeert, souden worden geaboleert. Niet dat den selven edeldom denckt den conicklycke maet. mate oft breyde te stellen teghen oft buyten de blyde incompste, oude rechten ende previlegien van dese Nederlanden. By haere requeste oock hebben versocht, om alle quade opinien te wederstaen, dat by de generale staten, generalyck vergadert synde, daerin souden versien sonder quetsinge der ouder rechten en previlegien. Oock, Godt lof, is bekent, dat de voers. Viglius met synen aenhanghers om te niet te doen de requeste ende de scorssinghe van executie van de placcaten, by haere hoocheyt geaccordeert, hebben om den edeldom den wech te ondergaen, gedicht sekere moderatie van de placcaten met vuel dobbele en listighe laeghen onder 't decsel van gratien, maer ten eynde een iegelyck om lyf en goedt soude comen, gelyck sulcx noch den staten van Vlaenderen van wegen des conicx nou op den XI Meye lestgeleden is voergehouden. En geven alleen de scult van dien, en van allen oproer den bovengenoempde persoonen, beclagende dat de conick en haere hoocheyt van de Cardinalisten also verleydt worden, verhalende oock dat haere maesteyt[+] wel versekert syn, dat in den lande van Brabant over de 40.000 menschen bereydt syn, niet alleen metten edeldom te onderteekenen, maer metten eyghen bloede van hen, hen vrouwen en kinderen te conserveren al sulcx; te weten, te bescermen allen haeren ouder liberteyten, rechten en previlegien. Bidden en begheeren alle die getrouwe ondersaten, te apprenderen sulcke vredebrekers, die noch daghelycx de moderatie met dobbele en listighe woerden veranderen en die ter justicien te brenghen en te straffen na gelegentheyt, als tot sulcx behoort tot exempele van andere gelycke oproerders. En so voorts waeren meer dinghen verhaelt den previlegien van den lande aengaende, die dese soecken te verdrucken, alhier om cortheyt uytgelaten, want het al van gelycken was, gelyck de andere waerschouwinghe voer verhaelt[(47)].

[+]40.000 menschen getrouwe des conicx en bereydt met hen bloet haer vryheden en rechten te bescermen.

[26 Mei 1566]

Item op den 26 dach van Meye so werdt 't Antwerpen en tot meer[+] plaetsen den aflaet van den paus afgelesen en alle de offerande soude syn tot sterckmakinge van Malta, vreesende dat den Torck daer weder voer sal comen. En wie belast waer met bevaerden, sou dat oock met gelt tegen synen bichtvaer quyten, maer 't volck seyde vuel: ‘'t Is meer om ons selven met dit gelt te straffen dan om den Torck te wederstaen.’ Nochtans ginck tot Antwerpen vuel volcx metter prossessien[(48)].

[+]Des paus aflaet wordt gepredickt.

Item in dese maent van Meye, daer tot Ausborch vergadert synde vuel edelen en vorsten op dien rycxdach, en hoort men niet, dat iet besunders aengaende de religie gesloten was. Dan, al ordinantie gemaeckt[+] was om den Torck te wederstaen, want de keyser Maximilianus meest vreesde, dat den Torck in Hongeren sou comen, waertoe hem vuel volcx sou gedaen worden. En alreede begonde aen te nemen en in Spaengien werdt oock volck aengenomen tot dien eynde, want het geroep was, dat den Torck aen diveersche syden wou inbreken. Nochtans was hem de

[+]Rycxdach: gereetscap van orloge op den Torck.

clachte gedaen van 't vervolch, dat hier in Nederlant gesciede, en beloefde aen den conick in Spaengien te scryven(49).

+ Item deestyt was 't oock noch al orloghe tusschen den conick van Denemercken en Sweten, welck alreede lange geduert heeft en al doer eenen haet en misseggen van een wapen.

+Van orloge tuschen Sweten en Denemercken.

Eindnoten:

(41) Hiervan geene vermelding in de gebodboeken.

(42) In het jaar 1542 werd de kloosterkerk van de Karthuizers op het Kiel door brand verwoest: er bleef slechts een kapel over, later door de Karthuizers, nu te Lier gevestigd, vergroot: de kapelanie werd door de Karthuizers vergeven.
Zie F. PRIMS, *Geschiedenis van St-Joriskerk*, blz. 129.
Hier zou eerst Mathys van Statfelt hebben gepredikt: zijne preeken verwekten zulkdanigen toeloop, wegens hunne protestantsche kleur, dat hem het prediken door de Magistraat werd verboden, totdat meerdere inlichtingen over den parochiaan zouden zijn ingewonnen. Mathys werd, aldus J. de Wesenbeke '*déchassé*', doch later terug op het Kiel aangesteld. Intusschen werd hij vervangen door Franciscus Alardus, eveneens een luthersche parochiaan, later in de schuur van St-Michiels als predikant werkzaam.
Zie hierover: A.C., blz. 69.
STADSARCHIEF, *Briefwisseling Magistraat en Gedeputeerden*, 1566. Brieven van 18 en 21 Mei 1566.
STADSARCHIEF, *Staten van Brabant. Brieven Magistraat*, 1558-1570.
Brief Jan Gillis aan Magistraat: bij onderzoek op 't vikariaat te Brussel bleek de parochiaan niet geadmitteerd te zijn en ook geen vaste residentie te hebben. 26 Mei 1566.
J. DE WESENBEKE, *op. cit.*, blz. 248.
J.W. PONT, *Geschiedenis van het Lutheranisme in de Nederlanden tot* 1618, blz. 69 en volg. Haarlem, 1911.
Over beide predikanten zal verder worden gehandeld.

(43) BALTHASAR HOUWAERT, broeder van den dichter Jan-Baptist Houwaert, geb. te Brussel plm. 1525. Dominikaner monnik, gaat tot de Luthersche leer over en werkt als predikant te Antwerpen, na den Beeldenstorm. Na de vlucht uit Antwerpen, anno 1567, treedt hij op als predikant der vluchtelingengemeente te Aken. Zie over hem:
Biogr. Nat., t. IX, p. 560 (artik. door CH. RAHLENBECK).
J.W. PONT, *op. cit.*, p. 79, 96, 98, 317, 332.

(44) Zie over deze verboden boeken:
F.H. REUSCH, *Der Index der verboten Bücher*. Bonn, 1884, t. I, blz. 98 en volg. Door een voorgaand edikt van 13 April 1550 had Keizer Karel de lektuur van de werken dezer theologen formeel verboden.
A HENNE, *op. cit.*, t. IX, p. 96.

(45) J. DE WESENBEKE, *op. cit.*, blz. 209; de Fransche tekst aldaar blz. 366.
Nederlandsche tekst bij P. BOR, *op. cit.*, I, f° 64.

(46) A. DE WESENBEKE, *op. cit.*, blz. 210: de namen door hem in nota vermeld.

(47) A.A., X, blz. 326/328 in dato 26 Mei 1566.

(48) A.A., X, blz. 327.
STADSARCHIEF, *Gebodboek*, C, f° 42; - A.A., I, blz. 283.

(49) Zie over den Rijksdag van Augsburg en den Turkenoorlog.
M. RITTER, *op. cit.*, I, 273.
F. RACHFAHL, *op. cit.*, II, blz. 666/667.

Junius 1566.

[2 Juni 1566]

[+] Item op den 2 dach deser maent, als Pfincxten dach, so verbranden buyten Antwerpen, tot St. Willeboorts XI buysen ende corts hierna so verbrantden in Zeelant tot Ermuyden by hondert huysen.

[+]Van brant in Zeelant en Antwerpen.

Item deestyt werdt tot Antwerpen gesien, ten huyse van Pauwels van Dale, dat syn coren, dat hy te vuel in huys hadde, dat synen solder in 't voerleden jaer inghevallen was; nou presenteerde hy 't te gheven voer 7 st. de vierdeel, voer de beesten te gheven, want het was bedorven; maer het beste goude noch ontrent 2 gld. en de stat mat coren, oosters goedt, voer 30 st. en min. Maer in Vranckeryck mocht elck man voer 3 st. broots 't daech eten, maer den oost was nou voerhanden.

[9 Juni 1566]

Item op den 9 dach als op den ommeganck dach, so waeren tot Antwerpen vuel edelen van de 't samen geconfedereerde, als den prinche van Oraenghien, graef Lodewyck van Nassou, synen broeder, den grave van Egmont, den grave van Huerne, en meer andere, die seer bemint waeren van 't gemeyn volck meestendeel, en dat, omdat sy teghen de inquisitie oponeerden[50]. En het was tot Antwerpen feeste en ommeganck gelyck 't plach. En daer waeren geordineert by de ander wagens,[+] die omreden, 4 nieuwe punckten: het eerste was genoempt ‘de speloncke van discoert’, het 2, ‘'t slants welvaren’, 3, ‘'t sprinschen voerspoet’, 4 ‘'t volcx salicheyt’, en was al wel figuerlyck en fraey geordineert met vuel scoonder devysen na den tyt, en bewesen, dat alle dingen gescienden na 's heeren wille. Maer daer was eenen grouwel onder het volck, want die heeren van der stat 's morgens vroech hadden met de honderste ende tiende mannen elcken borger doen waerscouwen, dat hy in sommighe daghen, niet en sou uyter stat gaen, noch niet voorder van huys dan men hem sou weten te vinden, of 't noot waere, ende dat elck syn kinderen en huysgesin soude by huys houden. Hierin was het buyten volck seer beroert, maer het verginck al wel. Maer daer waren vuel quay roepen onder 't volck: sommigen seyden: ‘Dewyle den ommeganck gaet, en 't volck eet en drinckt, sal de stat in brant gestoken worden’, en meer ander logenen[51]. Maer so vuel was er af, dat de gemeynte beminde seer den edeldom, die teghen de inquisitie waeren. Ende de heeren van der stat en regeerders hadden meest al twee aensichten, want sy en conden den edeldom de stat niet geweygeren, en oock mede goedtschier aen te doen. Maer metter herten hielden sy meest aen de regente en haeren aenhanck, oock niet wetende hoe sy 't best doen souden, maer sy minden

[+]De edelen tot Antwerpen versaempt op den ommeganck.

meest al de geestelyckheyt. Daerin hadden sy al wel versien, dat sy al papistece overheyt in hadden gestelt, in alle steden scier, en 't hof, te weten de regente met de cancelier en andere siende, dat den edeldom tot Antwerpen dicwils was en daertoe bemint, vreesden oft sy, als men de inquisitie oft moderatie sou willen inbrenghen, dat sy de stat souden inhouden; en daerduer sochten sy goy ordeninghe onder de borgeren te houden om sulcx te beletten, welck men niet en sou hebben connen doen, hadden sy gewilt, want de borgers meest waeren met haer.

Item sommige daghen hier te voren, so waeren de minnebroeders tot[+] Antwerpen gecomen voer den borgemeester op 't stathuys en seyden in openbare colegie: 'Doet ons volck en munitie om ons clooster te bescermen, want wy sien, wy sullen overvallen worden, wy en moghen in vrede niet achter straeten gaen'! Waerop de heeren vraechden, oft sy dan wilden gewelt doen. 'Weest te vreden oft gaedt, daer gy vrede vindt' dat was de antwoerde, die sy creghen, omdat sy so sotten werck versochten, waerdoer den oproer vermeerderen soude. 't Was wel also, dat sy gaende achter straeten, doer het seer licht volck menich scamper woerdt moesten verdraeghen, doer dien vuele oock wisten, sy meer riepen om 't volck te persequeren, metter inquisitien en placcaten, dan eenige ander monicken, waerdoer sy meer in den haet waeren[(52)].

[+]Die graumonicken tot Antwerpen eyssen crychvolck oft borgerwacht om haeren convent te bescermen.

[+] Oock was opelyck onlancx hier na 't geroep gecomen, en oock waerachtich, dat de conick van Spaengien oft synen raet passagie begeert hadde aen de moeder van den conick van Vranckeryck, Catharina de Medices, want Charel haer sone onbejaert was; passagie om seker volck na Nederlant te seynden; en daer werden oock sommige goeden op vercocht, dat hy corts hier soude syn. Maer den ammirael van Vranckeryck noch den prinsche van Conde, als overste van de huygenoosen en ooms en namaeschap van den conick, mits sy peys hadden gemaecht tusschen de Chatolique en de huygenoosen, en wilden in sulcke passagie niet accordeeren, wetende dat het soude syn tot bederffenisse van haer en van de Nederlanden, principael, en tot ruyne van de 't samen gesworen edelen, die teghens der inquisitie waeren[(53)].

[+]De conick van Spaengien eyst passagie doer Vranckeryck.

[+] En den roep liep in Spaengien overal, dat de conick, maer ick segge de spaenschen raet, voer haer namen, liever dan de inquisitie geenen voortsganck hier hebben en soude, de gansche landen bederven en raseren souden, welck haer mogelyck van Godt niet toe gelaten en sal worden. Den tyt sal leeren, maer het verdroet dien valschen raet aldaer, dat men sulcx aldaer hier weygerde, waerdoer sommige steden en quartieren van Spaengien oock wilden verantworden seggende: 'Wy syn gelyck Nederlant, eenen conick subjeckt, waerom sy dan meer vry dan wy.' En den spaenschen raet estimeerde, dat se alle contrarie de roomsche kercke waeren, die hier in 't landt waeren woonachtich, maer 't was noch verre.

[+]Den roep was in Spaengien dat men liever Nederlant sou raseren dan sonder inquisitie laten.

[+] Item deestyt den roep synde dat den conick soude overcomen, so sochte de hertoginne van Parma te vertrecken na Italien, en begonde

[+]De regente socht, te vertrecken hoorende van 's conicx compste.

sommige goeden wech te seynden; maer den edeldom wilde dat sy blijven soude, totdat den conick sou comen en dat sy dan eerst rekeninghe doen soude en so bleef sy noch regerende, want hy quam niet(54).

Item deestyt was eene van de inquisituers tot Antwerpen en hadde geerne hem na Spaengien 't scepe bestelt, maer niemant en wilde hem hier om geen gelt vuren, seggende, hy sou ons, hem daerbrengende, mogelyck aen eenen staeck setten: dit dede, dat sy van alderwerelt met vingeren nagewesen werde.(55).

Item deestyt was tot Antwerpen eenen steen te sien, die een simpel mensch gevonden hadde, daer men vuelderleye graens sach opligghen.

Item deestyt waeren 3 mylen boven Gent 2 kinderen geboren te samen 2 hoofden hebbende en 4 ermen, maer 2 voeten; en opsnydende vonden 2 magen en 2 herten en een levere; en het hadde een van die gesproken, dat dit een seer wonderlyck jaer sou syn, so was den roep overal.

En ten propoeste van dien, quam te gedencken, dat tot Gendt over seven jaer in stat geprophiteert was, dat eenen grooten vogel aen den toren hem verhangen soude, welck over 3 of 4 jaer gesciet is; en dan sal in 't huysken aen de kerck daerna eenen cruepelen scoelapper comen woonen, op 2 crucken springhende, en dan sal't het jaer van wonder syn. Welck nou present soo was, waer vele menschen seyden, gelyck't wel bleke, dat dit jaer wonderlyck wou syn(56).

[13 Juni 1566]

Item op den 13 dach Junius, alsoe 't tot Antwerpen als doen naer+ oude costuyme prossessie met den sacrament was, so waeren vuel quade roepen in de stat, dat men dier wyle, dat men de prossessie dede, in de kercke een predicant van de nieuwe religie soude sien gaen op den stoel predicken; oft dat men den priester 't sacrament gaende uytter handt sou werpen; en meer ander onstichtelycke dinghen werden doer oproerders gestroyt onder 't volck; maer 't verginck al wel. Maer corts+ hierna hoorde men, dat die van der nieuwer religien dien dach, en op den 16 dach buyten Antwerpen sterck van volcke in eenighe boschen gepredickt hadden. Vuele presumeerde, dat de geestelyckheyt sulcke vermetelycke, onstichtelyche stucken self uytgaven, omdat se met sulcx haer clachte souden doen aen de regente, en na Spaengien aen den conick scryven, tot voordel van d'inquisitie te seynden(57).

+Quade roepen gestroyt in Antwerpen.

+Prekinge van die van der nieuwer religien in boschen.

Item deestyt werden hier al het Nederlant dore vercocht houten scotelkens gelyck sommige bedelaers hadden en uyt sulcke droncken de edelen, te weten de t' samen geconfedereerde en haeren aenhanck. En dese begonden alle de gemeynten te coopen en voer een nieuwicheyt uyt+ te drincken en te seggen: ‘Ick breng 't u à la mode de gues’, en dan riepen sy: ‘vive le gues’. Noch so droegen de edelen pennincxkens aen haren hals, waerop op de eene syde was 't conicx figure en op d' ander syde, een bedelaers male, daer 2 handen trouwys doerstaecken. En dit

+Van de guesscotelen daer 't volck uytdronck.

was al, omdat den heer van Berlaymont metten aenhanck van de regente dese edelen ‘gues’ genaempt hadden, welck te seggen is, erger oft min dan bedelaers. Daerom drincken sy uyt scotelen als bedelaers en noch so wilden sy tot den conick tot den bedelsack toe, in syn gerechticheyt getrou syn; en elck wilde scier sulcx nadoen in al de Nederlanden en sonderlinge tot Antwerpen(58).

+ Item deestyt was binnen 's Hertoghenbosche een beroerte gecomen, also dat de gemeynte haer begonde te wapenen, en dat ter oorsaecke omdat de heeren van der stat met de geconfedereerde oft tsamen verbonden edelen niet en wilden onderteeckenen. En also was 't meest al overal: tot Antwerpen waeren oock sommighe heeren seer in den haet van de gemeynte als den mercktgrave, Lansloet van Ursele en syn sone,+ den treserier en heer Heyndrick van Berchem. Ja, het volck gaf haer na, en niet al sonder oorsaecke, dat, hadden sy binnen Antwerpen de inquisitie oft daerna de moderatie connen doerdringhen, men soude haer seker somme van penninghen gesconken hebben: hiertoe waeren de geestelycke al gewillich(59).

+Die van den Bosche oponeren teghen haer oversten, omdat die den edeldom versmaeden, maer met scoone worden werdt de gemeynte gestilt.

+Sommige heeren gespecificeert, die in der gemeynten haet waeren tot Antwerpen.

Hier volcht een boecxken, welck eenighe wyse en verstandighe mannen lieten uytgaen tot onderwysinghe en waerscouwen allen regierders en staten deser Nederlanden, van 't gene dat sylieden verstaen en versoecken geordineert te worden op 't stuc van der religien. 1566 *den* 12 *Juny*(60).

> Laet u nu onderwysen, gy coninghen ende goeverneurs op eerden, dient den heer met vreesen en verblyt u met hem; cust den sone, dat hy niet toernich en worde, en gy op den wech vergaet, want syn+ tornicheyt sal aenbernen, maer wel allen die op hem betrouwen. Psalm 2.

+Oude of R: overz:

Allen menschen natuerlyck verstant hebbende, en eenichsins geoeffent in de cristelycke religie, moeten bekennen dat het catholicxse salichmakende geloove sy een enckel gave Godts, hercomen doer het ingeven van den heylighen geest, by middele des gehoorts, en exercitie des woerdt Godts. Sulcx dat alle degene, die contrairie willen sustineren, souden+ van een iegelyck gehouden worden voer onwyse en van Godt verlaten menschen. Also als in d'ander advertissementen is genoech geseet, overmits den welcken is genoech blyckende, dat de cardinalisten, daer sy hun vervoorderen seer presomtueselyck de menschen te bedwingen met gewelt tot onderhoudinghe van hen catholyck geloove, hoe wel sy 't selve niet en doen uyt rechten iver totten christelycken geloove, maer teghen haer eygen concientie, welwetentheyt, alleenelyck om haer tirannye te bevestigen; gebruyckende daertoe moorden, hangen, branden, verdrincken,

+Rom. 10
ephe 1
1 tessa 2
phili 1
2 pirr 1

levendich delven, bannen en confiscatie van goeden, tot verdruckinge des conicx en syne ondersaten, synde grontvyanden alder redelyckheyt. Ende hoewel de keyser Carel en ons conick, syn sone, beyde gesworen en beloeft hebben voer alle tyden den hertochdomme van Brabant, tegen haere ingesetene niet te gebruycken eygen wille, foortse oft gewelt, oft die te belasten met eenighe nieuwicheyt, maer altoos te handelen na haeren ouden rechten, privilegien, vryheden, hercomen en usantien.

Dien nietteghenstaende, so hebben de pretense geestelyckheyt so verre gepractiseert, abuserende de goedtheyt van wylen Carolus de 5, dat sy in Brabant en in alle landen van herwaerts overe hebben ingedronghen sekere ordinantien ende placcaten op 't stuc van der religien, dewelcke sy sedert oock hebben doen confirmeren en publiceren op den name ons aldergoeden heere de conick Philippus van Hispanien, syn sone. By middele van welcke placcaten hebben sy hun gevoordert en noch doen, teghen alle goddelycke en weerlycke rechten, teghen de blyde incomptste, en met een nieuwicheyt te voren noyt gesien, te bedwinghen de getroue ingesetene des landts tot den geloove, met alle gewelt voer verhaelt, contrarie allen rechten, en den exempelen der apostelen en oude leerarts der Cristenkercke. Merckende nou de cardinalisten, dat den edeldom, voersiende de beroerten, die doer de onverdraechlycke tirannye soude rysen, hebben 't willen beletten, en siende sy cardinalisten, dat sy doer sulcx (te) beletten souden gefrusteert worden om te blyven in haer tirannich voernemen, hebben gesocht de staten van den lande te abuseren en hen voergehouden sekere Moderatie op de placcaten en ordinantien, wesende de selve moderatie in effeckt ergher en ongoddelycker dan de ordinantien en placcaten. En want sulcx 't onser kennisse gecomen is, so hebben wy als getrouwe ondersaten ons willen quyten en aen U, edele en eerwerdighe heeren staten, proponeren en aviseren dat hier na volcht...

Ten eersten is noodelyck, volgende de requeste van den edeldom, dat sonder aviseren oft modereren, de placcaten worden gecasseert, als contrarierende alle goddelyckheyt en redene, en wesende een enckele nieuwicheyt, waerdoer en onder sulcx decxsele geen mensche vry en is te verliesen lyf en goedt, oft een groote scande, volgende de moderatie den staten van Vlaenderen den 5 en den 11 Meye voergeleet, waervoer vuele de doot kiesen souden, dan haer concientie te verloochenen. Ende om de landen niet onversien te laten van goede polecye op 't stuc van der religien, en om te wederstaen alle quade seckten, tenderende tot oproer, so en is er geen beter middele dan hetgene, dat by den edeldom in de requeste versocht is, dats te weten, dat by de generale staten van 't conicx erfnederlanden t' samen vergadert, sonder iemant uytgesteken, daerop ordinere wat rechtelyck is.

Maer de cardinalisten, daeraf Viglius, wesende onlancx misprister geworden, de principaelste af is, sorgende dat doer die generale ver-

+ gaderinghe alle haer ongoddelycke handelinghe ontdeckt sou worden, en dat men van haer valsche administratie soude rekeninghe eysen, hebben so verre gebrocht, dat de hertoghinne van Parma doer haer verleyt synde, niet en wil byeen roepen de generale staten; maer heeft gevoordert de heeren der steden apart te roepen en also elcken bysondere te betrecken, om te mogen comen tot de pretence Moderatie; wesende oorsaeck om de staten om d' een teghens d'ander te setten, want d' eene valt gewillich en d' ander niet, d'een sou wel willen en vreest syn gemeynte, en soo voorts...(61).

+De regente en wil de staten niet vergaderen.

Ja, dat meer is, hebben aen borgemeesteren en scepenen der 4 hooftsteden van Brabant begeert, dat sy sulcke moderatie souden ontfangen en voorderen, sonder den breeden raet en natien daerop te vergaderen, en noch gesonden den 9 Juny aen de selve steden besloten brieven, onderteekent met 't conicx hantteeken, belovende hen vrydom van der inquisitie so verre sy ontfangen de moderatie, waerin de inquisitie ende de placcaten al in gefondeert is met duysterheyt; 't welck geen heeren en is georloeft iet te concenteren van eenige scattinge, sonder den breeden raet: hoe vuel te min dan, daer goedt, bloedt, lyf en siel is aenhangende(62)

Desen aengemerckt, moet er neersticheyt gedaen syn, dat er niet geordineert en worde, sonder de generale vergaderinghe der 17 landen, waer duer te hopen is een vrede doer Godts genade en voerspoet in den lande, die door de placcaten te niet gaet. En aengaende de religie, mach daerin geordineert worden, dat men goddelyck en redelyck sal bevinden te behooren ten dien eynde, dat de catholycke religie en openbare executie mach blyven in haer geheel sonder geturbeert te worden, tot onderhouwen onsen voerscreven oude rechten, en wie d'eene of d' ander misdoet sal gestraft worden etc.

+ Waertoe grootelycx dient te concidereren, bysonder voer den lande van Brabant, dat den keyser Carel de vyfte met hertoch Mauritius van Sacxsen, cuercorst, gemaeckt hebben in de stat van Passau, een religionsvrede, in welcke pacificatie onder ander articulen is begrepen, dat men van doen voertaen, om de verscheydenheyt der religie en soude molesteren, en wat men in den naesten rycxdach soude gesloten worden, soude gehouden worden onverbrekelyck, welcke geschiede in 1555 in Februari(63). So is daer gemaeckt een generale religionsvrede, in presentie van de comissarissen deser erfnederlanden, so voer den catholycquen+ als voer den aenhangers van de confessie tot Ausborch overghegeven, welcken vrede alle provincien des heyligen rycx behooren te genieten en onder andere 't hertochdom van Brabant, als wesende een lit en leen des rycx, gestelt in den vyfden cryts oft cirkel des rycx provintien(64). In versekeringhe van welcken, so is waer dat dese erfnederlanden, bysondere 't hertochdom van Brabant heeft in alle rycxdaghen gesonden huer comissarissen en gedeputeerden: op den rycxdach gehouden 1551 was den grave van Meghen en den heere van Bossu; in der selver qua-

+1552 den lesten July.

+1530/25 Juny.

liteyt is oock gecompareert in den teghenwoordighen rycxdach, de raetsheere Philippus Cuebel, dewelcke van wegen des rycx gesommeert is geweest tot betalinge van der contributie, die dese landen sculdich syn te doene om den Torck te resisteren(65).

En soo voorts was in dit boeck meer verhaelt, hoe nootelyck de generale vergaderinge der staten hier waer, opdat den geestelycken oft die van ander opinie syn, geen ongelyck en gesciede. Sulcx doende en sal de geestelyckheyt haer niet cunnen beclagen, dat sy in haeren wellustighen vrede geturbeert worden en sullen also tyt en stont hebben om, volgende de exempelen der apostelen en voervaderen, te studeren en de+ afgeweken van catholyck geloove met evangelischer leere te onderrichten, opdat het bloet der onnoosele cristenen, ('t welck roept wraecke voer Godt) tot haerlieder ernstiger instantie over 42 jaren vergoten, van haer niet geeyst en worde(66).

+Jan en Hendrick 2 Augustynen monicken worden tot Brusel verbrant den eersten July 1523.

En sonder de vergaderinghe der staten iet te ordineeren, bysondere in prejuditie des religionsvrede, so soude sulcx van onweerde syn en geen oproer verminderen maer vermeerderen, want wesende nou ontdeckt en in 't licht gebrocht, het effeckt van der blyder incomptst, religionsvrede en in gemeyne spraecken gedruckt syn met meer ander rechten en previlegien deser Nederlanden, so en souden de ondersaten des lants nemmermeer willen toelaten, dat men haer een punckt daeraf soude berooven, het waer onder 't decxsel van Moderatie oft andersins. Daerenboven en is 't niet, onder reverentie gesproken, in de macht des conicx, als hertoch van Brabant, noch den staten, noch van niemanden van desen lande, als litmaten des rycx, te frusteren de beneficien van des rycx afsceyt 1555 en bysondere van den articulen des religionsvrede(67). En so verre iemant daer iet tegen doet, hopen de inwoonderen van desen lande, dat hen als litmaten des rycx de remedie, die op dien rycxdach geordineert is, teghen sulcke moetwillighe vredebrekers gestatueert is,+ niet geweygert en sal worden. Gelyck nou onlancx op den rycxdach de cuervorsten hen hebben beclaecht aen den keyser, in presentie van Philips Cuebel, comissaris, van dat men hier in Brabant vervolcht de goede getrouwe ondersaten en met alderleye tormenten doyt: daer sulcx een leen ende litmaet des rycx is en begrepen onder den religionsvrede, biddende deselve cuervorsten, dat syne Maet. believe daerteghens te versiene, naer geordineerde costuyme in 't afscheyt des religionsvrede, en dat alle vervolginge cessere en biddende, dat hy seynde aen den conick in Hispaenien en aen de regente van Nederlant, d' welck syne maesteyt beloefde en gedaen heeft(68).

+Macximiliaen, keyser.

Maer ick geloove, dat den raet van Spaengien op niemant niet vuel en acht; maer de conick is van naturen goedt, maer sy houden hem verblindt en doen vuel, dat hy niet en wete. Maer alle dit voergaende considererende, so is te verwonderen wat excusatie de goeverneurs ende staten van desen lande namaels sullen connen bybrengen, so verre iemant

van hen consentere eenighe acte contrarie des voere verhaelt is, 't sy in den name van moderatie oft andersins. Den 12 Juny 1566.

Deestyt was noch een requeste oft waerscouwinghe gheworpen in de huysen en plaetsen, daer de overheyt van Antwerpen die was vindende, sonder oock te weten van wien sulcx quam en was van gelycken inhoudende als dit voergaende, ophet aldercortste hier verhaelt[69].

Also vuele ghesproken is en het lant beroert is geweest in de vergaderinghe der edelen tot Brussel en nademael dat in 't licht gecomen is, wat sy ontdeckt en begeert hebben, so soude hy wel onmenschelyck syn, die sulcx niet en soude begeeren. Wie is er o almogende Godt, die niet beweecht en wordt, als hy siet simpele ende slechte liedekens, die Cristum soecken en meynen te vinden haere salicheyt, teghens alle liefde omgebracht worden? En dan de onnoosele kinderkens van hen vaderlycke goeden berooft blyven en worden de gemeynte op den hals gedronghen! O groote wreetheyt, is 't niet genoecht, dat d' ouders verbrant en in aschen voer den wint verstroyt syn? Moeten die leden, ja Cristus leden, die sulcke syn rycke toeseet, namaels lyden en verloren gaen? Sulck roept wrake voer Godts aenschyn; daerom heeft Godt so edelen geesten verweckt om sulcx te niete te doen, en is weerdt in alle cronycken verhaelt te worden, die sulcx voerstaen tot 't gemeyn beste en tot scande van alle die contrarie willen[70].

[+] Maer boven alle andere hebt gy, o regierders van Antwerpen, u een cladde aenghevreven, die het water van der zee niet en sal afwasschen! Niet omdat gy u met den edelen niet en hebt willen voeghen, want Godt heeft hen alleen den loon en eere willen geven. maer hebt u verbonden tot observatie en executie van de placcaten, en men verstaet wel uit den mont van de regente, dat gy sulcx te voren gepresenteert hebt en selve sulcx eerst opghegeven hebt en meer ander dinghen[71].

[+]Die heeren 't Antwerpen worden beschuldicht dat sy de placcaten presenteren te observeren.

Eerwerdighe heeren, wy souden wel willen, onder correctie, onderricht syn van wien u desen last ghegeven is en de saecken van de edelen odiuex te maecken; 't is wel een groote saecke: 't was genoech, dat er van absolitie of moderatie geen questie meer en was; waertoe diende dese nieuwe confirmatie by ulieden gedaen? Men disputeert niet of gy u hadt behooren te voegen metten edelen oft niet, want dien aengaende hadden mogen rysen diversche consideratien, maer uyt wat redenen en propoosten waert gylieden tot sulcx geneghen, daer alle de edelen en alle getrouwe ondersaten scier de herten van alle menschen nou contrarie waeren. 't En is den middelt niet, eerwerdighe heeren, om de stat daer te bewaeren in haeren fluere, dat gylieden gepresenteerd hebt met alle neersticheyt en riguer te observeren de placcaten, daer sulcx alreede in Vlaenderen en die inquisitie wordt opghehouden en dencken niet meer daeraf te doen; wie en sal niet liever wesen ter plaetsen, daer de meeste

vryheyt is? En also verlaten dese stat en vertrecken na Gendt oft Brugghe oft dien gelycke bequame steden totter coomenschap. Want sulcken spraecken beginnen onder de natiën alreede te rysen, om van hier te vertrecken na Brugghe oft elders, die sulcx afgeslagen hebben, welck Brabant presenteert en sonderlinghe die van Antwerpen. En daer syn eenighe, die der stat grootheyt haten en doer de vryheyt te eer verleyt souden syn om te wesen, daer men geen vervolchgenisse van de scrifture en doet, want tot sulcke plaetsen is peryckel van oproer en oploop van volcke en 't profyt en confiscatie van den goede, maeckt rassche voeten om bloet te storten[72].

Doet dan open, eerwerdighe heeren, U ooghen des dach en duncket U niet goedt U te voegen metten edelen, doet U saecken apart en valt syne maesteyt anderwerf te voete: de rechtveerdicheyt sal voor U bidden by gemeyne accoorde; hy sal U qualyck sulcken saecken cunnen geweygheren en met ter herten, want men verstaet dat de ander dry steden van Brabant wel gesint syn geweest haer te voeghen metten edelen en hadden die van Antwerpen doer blinde voersichticheyt sulcx niet gekeert, gelyck die van Vlaenderen self alle neersticheyt doen om van alsulcx eeuwelyck ontslaghen te syn. Daerom en sal men 't U niet qualyck cunnen afgenemen, dat gy volcht alsulcken edelen en vrome voergangers, want eerwerdighe heeren, gy sult moghen oorsaecke wesen, dat het versueck van den edelen aen den conick sal qualyck genomen worden, doer 't presenteren van die van Brabant; en wilt daer in Uwen eedt en coneientie bewaren en sult weldoen[73].

Onder stont gescreven aldus. Alle Uwe Eerw. dienaeren, eenighe getrouwe en sorchvuldichge borgeren van den gemeynen ingesetene, tot welvaren en vrede binnen Antwerpen.

Hier volcht eenen langhen brief oft boecxken, geordineert by den edeldom, oft doer eenige geleerde, welsprekende mannen doer haer believen, die scynt aen den Conick gesonden te syn. En is ommers openbaer gedruckt geweest, omdat hy elck openbaer sou syn, oft hy dan gesonden is aen syne maesteyt oft niet, dat en wete ick niet, maer syn openbaer uytgegaen.
***Begint aldus*:**

> Remonstrance aen den grootmachtighen conick van Spaengien etc., op de requeste by den edeldom der conicklycke maesteyts erfnederlanden, die in April de hertoginne van Parma als regente deser Nederlanden gepresenteert werdt[74].

Genadighe Heere! Hoewel wy niet en twyfelen, dat wylen de keyserlycke maet. van saliger gedachten, uwen vader, ordineerde de placcaten op 't stuc van der religien, en heeft beweecht geweest te onderhouden,

+ met een vierige liefde, het catholyck geloove om de eere Godts te voorderen, en alle seckten uit te roeyen; waertoe gy oock gesint syt, willende die niet alleenelyck scerper bewaeren, maer daerby oock voeghen de onderhoudinge van 't concilie van Trenten, om te geringher te comen thuerder meeninghe. +Tot Trenten gesloten 1565.

Soo hebben nochtans wy, onderdanige ondersaten van uwe maet., vuer so vuel als 't ons beroepinge aengaet, begeeren oock te voorderen uwe meeninghe doer alle middelen, die ons mogelyck syn; maer aensiende den staet van uwe landen van herwaerts overe in groote peryckelen, die over ons hooft syn hangende, niet alleene doer de groote bloetstortinghe, die men nou ter causen van de religien 42 jaeren lanck gedaen heeft met alle wreetheyt, doer brant, sweerdt en bast en water en alle tormenten; maer oock om de groote volstandicheyt van de ingesetene der landen, die welcke liefver duysent dooden lyden en al haer goedt verliesen, dan die benauwinghe der concientien te verdragen, welcke saecke tenderende is tot een groote verwoestinge van den geheelen lande.

So hebben wy ons begeven om naerder te overlegghen de meeninghe van wylen de keyserlycke maet. (ende de uwe). Maer overleet hebbende dien tyt, dat de placcaten eerst uythinghen, met desen tyt present, en den gront van de placcaten ingesien hebbende, so bevinden wy dat de keyser daertoe verweckt is doer vuel aenbrengen; en die 't deden, niet noch en kenden diegene, die sy met heresie en oproer beschuldichden, 't sy 't was doer wat middelt als sy conden te niet brenghen, die haer affsceyden van de roomsche kercke en de gedenckenisse geheel te doen vergaen. En om het selve te volbrengen hebben sy gevolcht geweldige middelen, waermede sy niet gevoordert en hebben, maer oorsaeck ghegeven van vermenichfuldinghe van alle seckten, doer dien sy alle rechten in 't procederen en alle previlegien verworpen hebben, en al de weerelt suspeckt gemaeckt en hebben also de duere geopent voer alle beroerte en tweedracht.

Waeromme, overleggende onse beroepinghe, hebben gedacht dat men ons met goeden rechte soude besculdigen mogen van ontrouwicheyt, indiens wy niet te kennen en gaven den staet van der saecken van herwaerts overe, de religie aengaende. Biddende dat uwe maet. opsicht nemen wilt op den tegenwordigen tyt, so hebben wy ons verstout u te vertoogen de aldersekerste remedie, doer de experientie, die wy hebben van de saecken van herwaerts overe, hoe wel wy weten dat er sommige syn sullen die door eenen boosen aert u sullen raden ons geen gehoor te geven, so hopen wy nochtans dat uwe maet. meer acht sal nemen op de goede redenen van onse saecke, die uyt liefden comen tot welvaert van den lande, dan op haere gedichte en groote versierde luegenen.

+ Want het is genoech bekent dat het een achtbaere en princelycke duecht is en een costelycke ciraet van eenen conick te aenhooren de clachten, requesten en advertissementen van synen ondersaten, bysondere +Herodiam in den 1e boeck Swetonius in 't leven van Octavius en Tiberius, keysers van Roomen(75).

[+] als die de saecken van der religien ende justicien aengaen. En dat so vuel te meer, omdat uwe maet. dat by solemnelen eedt beloeft heeft, geen requesten oft iet, dat men u presenteeren sou, qualyck nemen sal, oft oock niet toelaten, dat men, die sulcx doende, eenich verdriet aendoen sal, welck ons te meer doet verhopen, dat uwe maet. ons niet alleen goedt en genoech gehoor sal geven, maer oock voer goedt nemen onse voergaende requeste en dese remonstrantie, die welcke tendeert totter eere Godts, onderhouwinge der justicien, vermeerderinge uwer hoocheyt en gemeynen vrede van uwen lande.

[+]Maes. dit beteekent maesteyt.

Te weten, dat wy in aller ootmoet begeeren uwe maet. te vertoogen, dat de placcaten ende allen formen van inquisitien, hoewel dat sy tot goeder meyninge gemaeckt syn geweest, en connen nochtans geen stat grypen in dese landen na de gelegenheyt destyts; en dat om vuele redenen, dewelcke uwe maet. sal believen te overlegghen in der maniren, als die by ons hier gestelt syn, aen u biddende, en die op de waerheyt gefondeert syn, merckelyck bewysen, dat die placcaten syn onnut en contraire de welvaert en den weerlycken rechten, en oock de previlegien van[+] den lande, die uwe maet. beloeft heeft te onderhouden. En dese placcaten brengen (de) een generale bederffenisse, so sal u maet. believen een soeter remedie te ordineren en die ander gansch te niete te doen, als daerduer, dat den name Godts mach geëert worden, syn kercke wederbracht tot eenicheyt, de benaude concientien tot een heylighe vryheyt, d' abusen geweert worden en de justicie in haer geheel gestelt worde, en dat men so over allen uwen volcke mach vrede en eenicheyt sien. Dit doende, so sullen uwe ondersaten geoorsaeckt syn Godt te bidden voer die welvaert en in gestadige gehoorsaemheyt tot den dienst van uwe maesteyt te stellen.

[+]In de blyde incompste gesworen.

Ende om te vertooghen des vorseyt is, opdat uwe maet. kenne te beter de groote redenen, die wy hebben in de requeste, so sullen wy op 't cortste uytlegghen de principale punckten van de placcaten, die ons meest beswaren.

Ten eersten, daer is een groot getal verboden boecken en sal noch meerder wesen, daer by gevoecht synde die nieuwelycx verboden syn in den concilie van Trenten of doer den paus verboden syn; noch is verboden dat men in syn huys geen vergaderinghe en sal houden, sonder uyt te sceyden wat getal van volck voer vergaderinghe gehouden sal worden; desgelycx, dat niemant en spreke noch en disputere van der heyliger scrifture 't sy in 't openbaere of 't sekrete, sonderlinge in sware saecken, den geloove aengaende, ten waeren doctuers van Loven oft diergelycken. En dese verbiedinghen en syn niet gedaen op den geestelycken ban oft seker gelt, gelyck men eertyts plach de openbare ketters te castyen, maer op verbuerte van lyf en goedt. Ja, dat meer is, die volherden in eenige opinien conforme den verboden boecken, sullen so wel vrouwen als mans, levendich verbrant worden, maer hebbende berou en afstaen

sullen onthalst en de vrouwen gedolven worden; 't goedt in alle maniren verbuert blyvende, contrarie allen previlegien. En alle ontfangers oft aenhouders van suspeckte persoonen in 't geloove, sullen oock verbueren lyf en goedt, en sy, sulcx wetende, terstont niet aen en brengen aen den officiers van de bisschoppen oft inquisituers, sonder acht te nemen op maechscap, vrintscap, gebuerte oft sonderlinge kennisse. Ordinerende den aenbrengers seker somme van gelt oft den tienden pennick, en bevolen allen rechters voorts te varen tot executie sonder te versoeten, modereren oft te veranderen op de verbuerte van haer officie, ten eeuwigen dage geen te vercrygen, en den geestelycke officiers en inquisituers alle bystant te doen en te vangen, die sy als suspeckt haer overgeven, op de pene als voren. So dat daer doer de inquisitie opelyck bevesticht is, gelyck men oock bevinden can uyt de brieven en het mandement, die onlancx uyt Spaengien syn gesonden den 17 Octobris 1565(76).

Maer 't soude te lanck vallen allen de articulen van de placcaten ende inquisitie te verhalen: so sullen wy alleen de hooftpunckten examineren opdat uwe maet. mach verstaen wat quaden consequentsie sou wesen het onderhout van dien.

Aengaende de manire van procederen, so sal een iegelyck bevinden dat se geensins den rechten gelyckformich en syn, en noch min den previlegien.

Ten eersten moet den inquisituer een ordinaire en competente juge syn van de plaetse, daer de misdadiger te rechte staet; ja, dat hy oock niet en doe dan in directe consideratie van synder officie en vermogen: anders en soude de inquisitie niet alleenelyck teghen alle recht en reden syn, maer oock gansch van onweerden en machteloos wesen.

+ Ende achtervolghende dit recht, so heeft uwe maesteyt gesworen dat se in Brabant niet en sal doen handelen, dan doer competente rechters, so dat men niet en mach iemant vanghen, tensy dat den officier eerst genomen en hem ondervraecht heeft scerpe informatie van de suspicie. Maer in de placcaten, in plaetse van competente rechters, syn gestelt sekere priesters oft monicken van den paus, en bisschoppen daertoe gecomitteert, welcke beter voegen soude haer apten en gardianen+ gehoorsaemheyt te bewysen, oft haer mettenen en vesperen te singen, dan haer met den rechten te moeyen. Waerby uwe maesteyt oock gesworen heeft in geender maniren toe te laten, dat de geestelycke persoonen in Brabant eenighe kennisse van den rechten sullen hebben, dan alleen in dry saecken te weten: van den testamenten, beloeften in huwelycken en aengestorven geestelycke goeden, en heeft altyts also onderhouden geweest by allen uwe voersaten: so, dat wylen hertoch Philips van Borgoengien by syn ordinantie van den 17 January 1447 alle ondersaten van Brabant verboden heeft op lyf en goedt te doen eenige maniren van rechten voer de geestelycke, tensy met verloff van de ordinaire

+In de blyde incompste.

+In de blyde incompste.

officiers van de 4 hooftsteden en om saecken, die in de previlegien gespecificeert staen.

Desen hertoch heeft by ander 2 brieven van den 20 Octobris 1451 en van den 27 Novembris 1457 synen ondersaten van Brabant willen bewaren van alle geestelycke juridictie, en bevolen geensins te gedooghen, dat iemant soude gedaecht oft bescadicht syn by de geestelycke juridicktie, dan achtervolgende den ouden rechte en costuymen van Brabant, en te straffen, die sulcx deden en oorsaecke in sulcx souden geven. Welcke saecken alle syn nacomers gesworen en beloeft hebben te onderhouden; so, dat wylen conick Philips van Castilien, uwen grootvader, die verboden heeft in Brabant eenighe conservatorien te gebruycken, en by andere previlegien te maecken eenige nieuwe comissarissen, sonder consent van de staten van den lande. Welck Carel de 5, uwen vader, oock gesworen heeft en oock uwe maet. in de blyde incompste, met uytgedructen woerden, en te niet te doen wat teghen de oude rechten gedaen waer, oft sou moghen gedaen worden: en alle officiers van Brabant hebben sulcx elck in 't particulier gesworen.

Dies aengaende en derf uwe maet. niet vrempt geven, dat die van Brabant so neerstich en in so menige maniren de geestelycke belet hebben te usurperen eenighe rechten, dan in dry saecken voer verhaelt, welck haer in haer eyghen wetten oock verboden is; so dat wy ons seer verwonderen, dat sy aen u maet. vervoorderen te hebben de kennis van den weerlycken rechte en heresien, en dat sy in dat stuck de palen en limiten van hueren voersaten gestelt, willen overtreden, en gebruycken, in plaetse van den geestelycken ban, het sweerdt, vangen en pynighen. Wy en disputeren hier niet van de bisschoppen des rycx, dewelcke weerlycke heeren syn van haeren lande, en alsulcke rechten over hals en buyck: dat laten wy Godt scyden, dat sulcke 2 sweerden gebruycken over haere ondersaten, haer houdende niet alleen voer geestelycke bisschoppen, voer vorsten en heeren, welcke Godt 't sweerdt belast heeft; maer aengaende de ander bisschoppen, dekens en monicken, diewelcke ander manire gebruycken dan den geestelycken ban, in plaetsen daer ordinaire overheyt is, dien van Godt en uwe maet. 't sweerdt ghegeven is, so is 't claer dat se haer beroepinge overtreden. Want sien wy niet, dat den apostelen verboden is 't quaet cruyt uyt te trecken, dat onder goed cruyt gesaeyt was, en hoe wel Petro alreede toegeseyt waeren die sluetelen des hemels, so is hem nochtans 't sweerdt verboden, so Cristus leert etc., te kennen gevende, dat hy niet geroepen was om 't sweerdt te gebruycken: ‘Die coninghen der eerden hebben heerscappen over de haere, so en sal 't onder u niet wesen’. En achtervolgende dit, seyt Petrus, dat de bisschoppen niet en behooren eenige heerlyckheyt te gebruycken over de erve van den heere, welcke de geloovige syn. Welcke leeringe in de oude kercke so sterk onderhouden werdt, als dat er geordineert is geweest, dat men die pristers,

bevonden synde geweer dragende en haer iet moeyende, in den ban dede, waer dat blyckt, dat sy niet en behooren inquisitie te doen, informatie te nemen, iemant te vanghen oft in de weerlycke handt over te leveren.

+ Maer als daer een verdoelt is, die hooren sy opten wech te brengen doer vermaninge, goede exempelen als Paulus Timotheum leerde, waer en in welcken brief hy het officie van eenen bisschop verhaelt. En Jan Crisostomus leert oock, dat men den ketters niet met dreygementen cracht en gewelt, maer met den worde Godts te vermanen (heeft). Ambrosius leert desgelycx: 't selve is geconfirmeert by vuel concilien; in 't concilie van Meaux is den pristers verboden wapenen te draghen, en van den concilie van Poitiers desgelycx; by den concilie van Toleten is verboden by den pristers den prinschen by te staen, en dat een prister, sentencie gevende oft oorsaeck wesende, dat bloet sou gestort worden, soude in den ban syn en met gevangenisse gestraft te worden. Ende in de weerlycke rechten, by de oude keysers is geordineert, dat blyckt in de boecken van de keyserlicke rechten, dat de weerlycke rechters sullen kennisse hebben, so wel van den ketteryen als andere misdadige saecken.+ So is 't blyckelyck dat 't gene, dat haer in den concilie van Trenten toegelaten is, contrarieert allen geestelycke en weerlycke rechten en alle oude rechten en previlegien.

+Timoth., 3.

+1565

+ Indien men wilde segghen, dat men sal last geven den ordinaire officiers, om te procederen ter inquisitie naer inhoudt van de placcaten, so soude daer noch vuel quaets uyt mogen rysen, allen rechten contrarierende of het misdaet moest groot wesen; maer om in huys gehadt te hebben eenige verboden boecken, oft testament gedruckt sonder previlegie, of gedisputeert te hebben van der scrifturen, oft om geseyt te hebben, dat onder de Cristenen geen onderscheyt en behoort te wesen, oft dat het beter waer om hoererye te schouwen, dat een prister gehuwt waere, oft om geseyt te hebben, dat het goedt waere, dat men 't sacrament uytdeylde in twee gestalten en ander diergelycke saecken en connen voerwaer voer geen groote misdaden geacht worden, die te recht wilden ordeelen. Maer op sulcx syn de inquisituers meest gefondeert, om dat voer quaet te achten, en dit is in de eerste en outste kercke al voer goedt gehouden geweest. En wy en disputeren niet oft, die sulcx seggen, weldoen, maer men behoert voer so schandelycken misdaden niet te achten, als dat sulcke de inquisitie onderworpen syn, want diveersche bisschoppen en oude leerders hebben sulcx al voer goedt gehouden, dwelck hier al genoempt en in 't lange verhaelt werde: welck ick om 't vercorten uyt late.

+Wat de inquisitie voer misdaet rekent.

Naer dien dan alle voergenoempde saecken in de oude kercke ontfangen ende voer goedt gehouden syn, als nut tot den rechten catholycquen geloove, so is 't dan wel teghen reden, dat men sulcx nou eyset voer so grooten misdaet! En genomen oft het nou so leelyck gedaen waere, so en is 't noch niet so vuel, om daer informatie op te nemen, noch

min om daerom iemant te vangen, op het aenbrenghen van eenen mensche; 't waer genoech als sulcx in den mont waere van alle de gemeynte, dat den rechter dan vername en dat het oock der waerheyt gelyck waere.

Maer in de placcaten en wordt van de reden niet geroert, maer op het aenbrengen van wien, dat het sy, is haer toe gelaten inquisitie oft versoeck te doen en te vangen een persoon, staende ten goeden naem en faem, en dat by daghe oft by nachte, 't sy man oft vrou, jonck oft out. En den aenbrenger wordt grooter loon toegeseyt, dies moet hy 't houden staende, welck oorsaecke geeft van alle ontrouwe ende valscheyt. Aengesien dat die geerne ryck waer, met ander verlies, soude lichtelyck valscheyt versieren, oft iemant een verboden boeck in syn huys bergen oft onversiens in worpen. Dat souden oock mogen doen wraeckgierige menschen om haer leet te wreken, en dan moet diegene, die soo bedrogen is, terstont openen, 't sy by nachte oft by dage, openen alle syn sloten, boecken en papieren, ja moeten lyden, dat men haer vrouwen en dochteren ondersoecke tot op haer bedde. Uwe maet. can wel mercken, dat sulcx teghen alle billicheyt en reden is. Insgelycx dat men, volgende de placcaten, soude moeten het minste woerdt aenbrenghen, 't minste woerdt, dat sal gehoort hebben aengaende de religie, ja, al waerdt uyt den mont van synen vader. Verbiedt oock eenighe suspeckte persoonen te herbergen, eten, drincken oft iet te geven, welck teghen de wet der natuere is en alle vrintschap, gebuerscap soude doen vergeten en alle trouwicheyt. En sulcke verboden stryden teghen die cristelycke liefde, die ons beveelt[+] onse vyanden alle duecht te doen, al waeren sy oock van een ander geloove, soo Paulus seyt, en is teghen alle geestelycke en weerelycke rechten.

[+]Gala. ca. 6.

En 't soude te lange vallen, alles wat de inquisitie bybrengt; het is den verstandighen genoech geseyt. Nou willen wy comen tot de penen en correcxtien, die tot de overtreders van de placcaten gestelt syn, te weten, dat diegene, die in eenige punckten sustineren, sal men de vrouwen als de mans levendich verbranden; en de mannen, die 't afgaen onthalsen, en vrouwen delven, verliesende altoos het lyf metten goedts, waerop dient vuele geconsidereert te syne. Ten eersten is 't teghen alle reden, dat men als ketters punieert, die disputeren in der scrift, en die ondersoecken, welcke niet alleen de oude leeraerts toegelaten en hebben alle menschen, al en syn 't geen pristers oft doctoren, maer 't werdt oock in der scrifturen gepresen. Leest Actor, 17, 2; Patri, 1; Mat. 13; 2, Timoth. 3, wat Paulus daer seyt! Leest van Davidt Psal. 1. 119! Crisostomus pryset oock, Jeronimus in den brief aen Leta gesonden, desgelycx seydt dat de ambachtslieden en scaepherders behooren psalmen te singen, en alle oude leeraerts en propheten insgelycx! Wat reden is er eenen mensch te willen dooden, hebbende oft lesende eenen boeck, die by de geleerde van Loven niet toegelaten en is of by den paus? Hebben de oude leeraerts sulcx gedaen? Voorwaar neen, sy hebben 't

toegelaten, opdat men de waerheyt te beter kennen soude; heeft men niet gesien, dat onse bybels en testamenten hier in 't landt met concent en previlegien gedruckt, in Vranckeryck en in Spaengien verworpen syn; wat den eenen doctor oft paus voer goedt houdt, dat de ander dat als ketters verwerpt en verbiet!

Hier waer noch wel vuele te verhalen van allen de goede onderwysinge, die aen den conick gedaen werdt, so uytter scrifturen als by de oude rechten, oude leeraerts en oude scrift. Oock werdt verhaelt, al het leven en geloove van die men noempt van der nieuwer religien te syn, en wat ketters men eerstyts plach te dooden, die teghen de dryvuldicheyt spraken, teghen den sone Godts leerden en so voorts. En hoe hy 't voer Godt oock soude connen verantworden, so vuel onnoosel bloets te vergieten, die (in) alle maniren de scrifturen volgen, en den conick getrou syn! Welcke lange redenen ick late te verhalen, om de menichte en lanckheyt; ten eynde bidden aldus: So bidden wy seer onderdanichlycken, dat believe de placcaten, die noch strenger syn dan de Spaensche inquisitie, die oock eerst ingestelt is teghens degene, die van Cristus, noch van onsen geloof niet en mochten hooren! Doch over alle dese Nederlanden wilt te niete doen, als teghen alle reden gefondeert, ordinerende op 't stuc van der religien, dat een iegelyck sal mogen leven naer getuyghen van synder concientien, binnen synen huyse, sonder gemolesteert te worden, en dat men straffe degene, die onstichtelyck oft scandelyck leven. Dit doende sullen uwe landen voerspoedich prospereren en anders sullen declineren, en verlaten worden van menich duysent en so sal alle negotiatie vergaen en al tot ruyne comen en u vyanden gesterckt worden[77].

FINIS.

Hier was deestyt noch een boecxken uytgegaen en gedruckt, en van eenighe geleerde mannen geordineert en gesonden oft gescreven aen den conick Philippus, hem raet gevende met vuel scoonder redenen doer wat middelt hy de seckten en nieuwe leeringen, die nou oprysende syn, soude uytroeden ende te niete brenghen. Begeerende daertoe geen middelt dan, dat men haer toeliete de vergaderinghe, predicatie en disputatie te houden, en die, verwonnen synde doer Godts wordt, sal wel verdwynen gelyck dat in de oude kercke een gebruyck is geweest. En was versiert met vuel scoone redenen, maer om de lanckheyt, en omdat ick mynen boeck der gesciedenissen van desen tyt present niet vervullen en soude met ander lieden ordinantien en oude verhalinghe, hoewel die gescickter en welsprekender gescreven syn dan de myne, so late ick sulcx achtere, mits de lange redenen my verdroten, hoe wel 't wel bequame waere te verhalen. Maer gevoelende oock, dat sulcx van de geleerste van die van den nieuwe religie oft calvinisten geordineert was, en al biddende waeren

+ en voer den besten raet gaven, te moghen comen tot de openbare predicatie, so sach ick dat sy haer opwierpen en over al het landt met gewelt begonden te predicken, sonder toelatinghe van den conick oft eenighe heeren, so achtede ick te min om dat boeck te verhalen. Maer oock was 't al te vergeefs wat in Spaengien aen den conick quam: den raet was syn overhooft, geen scoon redenen en helpen daer; 't waeren al roosen voer de verckens![78].

+Die van der nieuwen religien versochten te mogen predicken; verhaelden oock van haer menichte vuele.

[24 Juni 1566]

Item op den 24 dach Junius 1566 als op S. Jansdach, soo gesciede 't dat een nieuwe religie, te weten van de calvinisten al het Nederlant doer, scier buyten alle steden gepredickt werdt, in Brabant, Vlaenderen, Henegou, in Artoys, in Hollant, Zeelant en Vrieslant. Ende hier tot Antwerpen predickten sy ontrent Berchem in 't bosche en dit waeren+ Walen en Franssoysen en waeren ontallyck omtrent 3000[79]. Men seyde oock, dat men in duyts gepredickt hadde in een ander contreye, maer 't was onseker; maer 't gesciede openbaer den eersten sondach daer na; en desen predicant seyde, siende syn menichte, dat hy niet meer in 't bosch sou predicken, omdat het volck op de boomen clomme, ende badt, dat sy al stil souden wesen en geen beroerte maecken. Somma het geschiede, dat de geestelyckheyt terstont posten na Brusel sonden aen de regente, daer oock sommighe heeren der stat van Antwerpen waeren, en dit gaf elck wonder, dat sulcx scier overal gesciede op eenen dach[80].

+Preekinge van nieuwe leere in al Nederlant.

[25 Juni 1566]

+ Item op den 25 dach werden tot Antwerpen briefkens vercocht, waerin stont in 't midden een langhe mast gedruckt, daeraen hinck de inquisitie en het placcaet; aen d'een syde trocken met seelen de heeren van de lande, aen d'ander syde den paus, cardinalen en ander adherenten. Boven de heeren stont gescreven:

+Scimpbrief tegen de papen.

> De gues met goeden ackoort en dispositie
> Begeeren af te trecken 't placcaet en inquisitie.

Boven de andere stont:

> Met macht en goeden raet
> Willen wy behouden inquisitie en 't placcaet[81].

[26 Juni 1566]

+ Item op den 26 dach Junius, de heeren van Antwerpen van Brusel comende, vergaderden terstont den breeden raet en begeerden consent van de gemeynte, oft sy mochten den predicant vangen en haeren wille daermede doen; oft sy de borgeren, daer gaende mochten haer borgerscap oft poorterye verbuert maecken en soo voort. Maer den raet en wildes niet concenteren, latende haer voerstaen, dat het niet en gesciede sonder toelaten van de edelen, die tegen d'inquisitie waeren, so en wilden sy vrint noch vyant wesen, maer lieten toe, dat men 't met de honderste en tiende mannen oft cnapen van den ambachten soude verbieden, maer sonder eenighe pene. Voerwaer de heeren en souden 't de gemeynte niet gevraecht hebben, maer sy vreesden voer oproer, en trocken weder

+Breeden raet tot Antwerpen om de sermoonen te verbieden.

naer Brusel[82]. In ander steden en werdt sulcx verbieden noch niet versocht en daer was er t' sommighe plaetsen, die met wapenen na de predicatie gingen.

[29 Juni 1566]

+ Op den 29 dach, als op Peeter en Paulus dach, so begonden die calvinisten van Antwerpen te predicken op het Laer achter Borgherhout+ in duytsche en franssoys, ende waeren wel 6000 menschen in, als oft meer, so vrouwen en mans, en noch lieten 't vuele om het verbieden; ende de borgeren moesten met ordinantie de poorten sterck waecken, die som liever by 't sermoon geweest hadden. Maer de waeckers en moeyden haer niet met iet te vragen oft gebieden: in ander steden en werdt om sulcx niet gewaeckt, maer de geestelyckheyt vreesden hier terstont en hadden wel willen beletten[83].

+Beginsel van predicken op het Laer.

+6.000 in dat sermoon.

[30 Juni 1566]

+ Item op den 30 en lesten dach Junius waeren de geestelyckheyt vroech aen de heeren der stat van Antwerpen om middelt te soecken, om de predicatie te verbieden en te beletten. Maer sommighe seyden: ‘Gy hebt verboden het predicken van den prochiaen van het Kiel en van Mercxem, die van u overste bisschoppen ingestelt waeren; nou preeken dese in boschen en velden; het is al u eygen scult, en het is gelyck een olie brandende; hoe 't meer begoten wordt, hoe 't meer brandt.’[84]. + En het gesciede, dat op desen dach in de predicatien waeren wel 20.000 menschen; al seyde ick meer, ick en soude niet liegen, want den hoop der duytscher gemeynte was vuel meerder dan men gesegghen can, oft dat sy conden gehooren. Den predicant was geheeten Hermanus en hadde een stercke stemme; maer mits de groote hitte en conde den hoop niet al blyven staende; den predicant was geacht de geleertste van alle d' ander predicanten in d'ander steden[85].

+De geestelycke sochten beletsel, maer en conden.

+Twintich duysent menschen vergadert in de predicatie.

Maer vuel borgeren van Antwerpen wensten om te hebben eenighe predicanten van de confessie van Ausborch, welcke leerringhe den keyser Carolus eertyts dese landen beloeft hadde: vuel calvinisten voer sulcx vreesende, gaven uyt dat het alle een leere was, en dat dese de rechte confessie predickte, en dat het verscil so cleyn was, dat se lichtelyck ackorderen souden; maer syn predicatie verbitterde het volck seer teghen het pausdom[86].

+ Item deestyt werden de wapenen seer vercocht: elck borger versach hem van geweer en bussen en roeren; diveersche cooplieden cochten vuel wapenen, en huerden mannen die sy gaetsierden om, als 't noot waere, haer huysen te bescermen, also dat menich mensch met benautheyt bevangen was, niet wetende hoe dese nieuwicheyt vergaen sal, in alle plaetsen opgeresen, in oft by steden, dorpen en vryheden[87].

+Die wapen werdt seer gecocht binnen Antwerpen ende overal.

[+] Item tot Gendt hadden de heeren haer meyers opgeroepen van de omliggende dorpen, en waeren sterck ontrent 40 peerden om de predicatie aldaer buyten Gendt te verstooren, om de papen te believen.

[+]Die overheyt van Gendt wilde de predicatie verjagen, maer moesten selfs wycken.

Maer so sy aenquaemen, so bleef den meesten hoop staen: en een van haer woude in den hoop loopen om te verjaghen, maer sy waeren so vuel en begonden so te worpen met keyen en steenen, dat die peerden de vlucht naemen, ende predickten voorts uyt haer sermoon(88).

+ Item hier tot Antwerpen gesciede 't dicwils, so op alle binnenbrugghen en aen de poorten der stat de borgers nou nacht en dach waeckten, eenige monicken oft papen vasthielden, totdat sy riepen: 'Vive le gues', welck nou een gemeyn spreeckwoerdt was. Also dat de geestelycke nou een groote benautheyt leden overal, en niet vuel volcx in haer kercken en creghen. En vuele gingen elders uit nieuwicheyt(89).

+Die monicken achter straten gaende, werden gequelt om te roepen: 'Vive le gues'.

+ Item in 't eynde deser maent, was heer Heyndrick van Brederode, heer van Vianen, gecomen binnen Amsterdam: en die heeren aldaer, gelyck van meer ander steden, waeren seer papists ende en hieten hem niet willecom. Maer sonden hem wyn in syn herberge, die hy wederom sandt, seggende: 'De vrintschap der heeren waer my aengenamere.' Ende de oude gulde van der stat quam in 't verbondt van den edeldom(90)

+Brederode binnen Amsterdam.

Eindnoten:

(50) De abt van St-Bernard bij Antwerpen, Thomas Tilius, de latere calvinistische predikant, had meerdere edelen op een feest in de abdij uitgenoodigd: daarna werden de edelen door de stedelijke magistraat ten stadhuize ontvangen.
Ook de hertog van Aerschot was hier aanwezig: Brederode verwijlde intusschen te Bergen in Nederland.
Zie: E. POULLET et C. PIOT, *Correspondance du cardinal Granvelle*, t. I, p. 311.

(51) De bevolking werd aanhoudend door allerlei geruchten en schriften in ongerustheid gebracht. Kort voor den ommegangsdag had men, zoo op de Beurs als elders, biljetten verspreid gericht tegen het aannemen van de moderatie. A.A., X, p. 332.
Dit verklaart wel eenigszins de heerschende stemming.

(52) Dit feit vind ik nergens vermeld. Is het weer een der fel verspreide, stemmingmakende '*famen*'?

Stellig is het evenwel dat de Minderbroeders zich, meer dan eenige andere geestelijke orde, in den haat der calvinisten hadden gesteld: de reden hiervan moet gezocht in het agitatorische optreden van deze monniken, welke openlijk in hunne preeken de hervorming dorsten aantasten. Morillon vond het gewenscht hunne krachtdadige houding aan Granvelle te berichten. De latere feiten zullen aanwijzen in hoeverre de Minderbroeders hiervoor door de calvinisten werden bedacht.

(53) Zie het schrijven der regentes aan de Antwerpsche wethouders in dato 9 Juni 1566. A.A., X, p. 334.
Trouwens, de koning werd voortdurend door kardinaal Granvelle aangezet de leiding der zaken in de Nederlandsche gewesten ter hand te nemen.
E. POULLET et C. PIOT, *Correspondance Granvelle*, I: meerdere brieven in de maand Juni en Juli.

(54) Hiervan geen spoor in de briefwisseling der regentes. Moet dit gerucht de bevestiging zijn van zekere gezindheid, door de regentes betoond ten gunste van de verzachting van het regiem, gezindheid welke in strijd was met de wenschen van haar heer en broeder?
Stellig is het dat de koning over de denkwijze zijner zuster getrouw werd ingelicht Zie F. RACHFAHL, *op. cit.*, b. 621 en 627.

(55) Vermoedelijk gaat het hier weer over Alonzo del Canto.

Het bericht blijkt echter zeer onwaarschijnlijk: er was immers gelegenheid om op andere wijze Spanje te bereiken. Morillon beweert echter dat Alonzo bleef wachten op zekere tijdingen uit Spanje.

(56) In andere kronieken niet vermeld.
Andere wonderlijke en verschrikkelijke teekenen werden trouwens nog te Gent waargenomen in het jaar 1586 en eveneens te Antwerpen bekend gemaakt. De duivel had zich nu zelf op den toren der St-Janskerk neergezet. Een zekere overeenkomst met het aangehaalde wonder is dus merkbaar.
Het bericht hierover werd in 1586 bij P. Brackfelt te Antwerpen gedrukt.

(57) Over de prediking buiten de stad zie: A.C., blz. 69; - A.A.X, p. 337-338.

(58) De proost Morillon vermeldt inderdaad, dat in den ommegang meerdere gildeleden de geuzenteekens openlijk droegen: dat zelf deze teekens in juweelen werden verwerkt en door edele damen gedragen.
Zie E. POULLET et C. PIOT, *op. cit.*, I, p. 305 en volg.

(59) Als markgraaf fungeerde Jan van Liere van Immerseele, Ridder, Heer van Baudries.
Heyndrick van Berchem was buitenburgemeester der stad. Lanceloot van Ursel, vervulde het ambt van schepen, terwijl als tresorier de koopman Christoffel Pruynen was aangesteld.
Het beruchte stuk *Moyens pour remédier*, vermeldt evenwel den tresorier als martinist, terwijl Lanceloot van Ursel en zijn zoon als 'doubteux' zijn aangeteekend. A.A., IX, 407-426.

(60) Vermeld bij J.K. VAN DER WULP, *Catalogus van de Tractaten, Pamfletten, enz. over de Geschiedenis van Nederland*. Amsterdam, 1866-1878, n° 122.
Advertissement bijde goede ende ghetrauwe ondersaten ende inwoonderen der C M. Erfnederlanden gedaen, aen de Gouverneurs ende Staten derselver landen van tghene dat sijlieden verstaen ende versuecken geordonneert te worden op tstuck van der Religie, 16 blz.
Vermoedelijk te Antwerpen gedrukt. Ook bij P. BOR, *op. cit.*, I, f° 43.
Zie de kritiek van Morillon op dit pamflet. E. POULLET, C. PIOT, *op. cit.*, t. I, p. 336.

(61) J. DE WESENBEKE, *op. cit.*, 212.
W. NUYENS, *op. cit.*, I, 1, blz. 48.
E. POULLET et CH. PIOT, *op. cit.*, t. I, p. 252, note 2.

(62) J. DE WESENBEKE, *op. cit.*, 217.
W. NUYENS, *op. cit.*, I, 1, blz. 49.
F. RACHFAHL, *op. cit.*, II, p. 611.
Over de stemming te Antwerpen. A.A., X, blz. 332.

(63) Zie over het verdrag van Passau: H. BARGE, *Die Verhandlungen zu Linz und der Vertrag von Passau*, 1893.

(64) Brabant had eerst den 21 Januari 1549 de beslissingen van de onderhandelingen van Augsburg, (26 Juni 1548), waarbij de Burgondische kreits in het Duitsche rijk werd ingesteld, aangenomen.

Zie H. PIRENNE, *Histoire de Belgique*, t. III, 107.
A. HENNE, *op. cit.*, t. VIII, blz. 329.

(65) De door den Burgondischen kreits verschuldigde sommen als lid van het Rijk werden tot in 1552 regelmatig betaald. Later was zulks niet meer het geval.
A. PIRENNE, *op. cit.*, t. III, p. 138.
A. HENNE, *op. cit.*, t. VIII, p. 338.
Philips Cuebel, raadsheer en meester der rekwesten van den geheimen raad had inderdaad den rijksdag bijgewoond als commissaris van den koning, en was zeer tevreden over de houding van den keizer en over de genomen beslissingen.
Hij keerde den 23 Juni terug in het land.
Zie E. POULLET et CH. PIOT, *op. cit.*, p. 333.

(66) Bedoeld is hier het verbranden der beide Augustijner monniken *Hendrik Vos* en *Jan van den Esschen*, den 1 Juli 1523.
Zie W. PONT, *op. cit.*, p. 29.

(67) Religievrede, welke in den Rijksdag te Augsburg in 1555 werd overeengekomen.
De zittingen namen een aanvang in Februari: het Rijksafscheid volgde den 25 September 1555.

Zie G. WOLF, *Der Augsburger Religionsfriede*, 1890. Stuttgart.

(68) M. RITTER, *op. cit.*, t. I, blz. 352.
E. POULLET et CH. PIOT, *op. cit.*, t. I, p. 333.
Hierover verscheen rond deze tijd:

‘Een cort verclaren in wat manieren die Roomsche Keyser Maximilianus zijnen Rycxdach ghenomen heeft tot Ausborch den 25 May ende hoe dattet toe ghegaen is.’
Gedr. tot Cuelen.

Zie P.A. TIELE, *Bibliotheek van Nederlandsche Pamfletten*, dl. I, n° 65. Amsterdam, 1858-1861.

(69) A.A., X, blz. 332.
9 Juni 1566: Advertentie aen Madamme van sekere billetten aende Borse geplect ende andere.

Dit manifest door J.F. Willems gepubliceerd, werd evenwel verkeerdelijk aanzien als een vertoogschrift, dat in 1565 aan de Magistraat zou zijn overhandigd.

Zie J.F. WILLEMS, *Belgisch Museum*, 4^{e} deel, p. 228. (Gent, 1840.)

(70) De aanhef van dit vertoog wijst duidelijk op de herkomst: de calvinistische oppositie te Antwerpen begon zich meer en meer te roeren: dit blijkt ook uit voorgaande advertentie aan de regentes.

(71) Over de houding van de Magistraat schrijft Morillon aan Granvelle: ‘... non obstant tout ce que peult le magistrat, qui est bon et se conduict par l'advis de ceste court...’
E. POULLET et CH. PIOT, *Correspond. de Granvelle*, t. I, p. 334.

(72) De onrust in de stad was inderdaad zoo groot, dat zekere natiën van kooplieden besloten hadden de stad te verlaten, indien geene maatregelen werden getroffen.
E. POULLET et CH. PIOT, *op. cit.*, t. I, p. 335, 342.
De magistraat vreesde, dat zekere lieden het inzicht koesterden, dewelvaart der stad te vernietigen. A.A., X, p. 342.

(73) Intusschen bleef Brabant in de afwachtende houding en alles deed vermoeden dat de Staten van dit gewest de Moderatie geenszins zouden aanvaarden.
F. RACHFAHL, *op. cit.*, t. I, p. 610.
De gang der onderhandelingen wordt ons ontdekt door de brieven der Antwerpsche gedeputeerden aan hunne lastgevers, de Magistraat.
STADSARCHIEF, *Staten van Brabant. Brieven Magistraat*, 1556-1570. Maanden Juni, Juli 1566.

(74) Rond het einde der maand Juni bericht Morillon aan den kardinaal dat opstandige schriften te Antwerpen worden verkocht: ‘les requestes des Geutz qui se vendent en Anvers avec ung pernicieux commentaire’.
E. POULLET et CH. PIOT, *op. cit.*, t. I, p. 348.
Wordt hiermede het volgende schrift bedoeld?
Of staan wij voor: ‘Een kort Christelijk bedenken, de Coninklijke weerde in Hispanien, Heeren Philippo toegeschikt, hoe men alderhande oproeren, die in de Nederlanden van wegen de Religie te besorgen zijn, moet bejegenen, en de secten en ketterijen, die daer dagelijx wassen en toenemen: uitroden.’ Vermeld bij P. BOR, *op. cit.*, t. I, f° 43.

(75) Bedoeld is hier het werk van CAJUS TRANQUILLUS SUETONIUS, *Vitae XII imperatorum*.

(76) De beruchte brieven uit Bosch van Segovie, in dato 17 en 27 Oktober 1565, waardoor werd bevolen de plakkaten tot beteugeling der hervorming met alle strengheid door te voeren (reeds hooger vermeld, n° 36, blz. 22).

(77) De calvinistische herkomst van dit schrift laat wel geen twijfel: het was trouwens ook rond deze tijd, dat vanwege de calvinisten de belijdenis des geloofs aan den koning werd gestuurd, samen met een inleidend vertoog: zie over beiden bij P. BOR, *op. cit.*, t. I, f° 43.

(78) Vermoedelijk het traktaat, bij P. BOR, *op. cit.*, t. I, f° 43, vermeld als: ‘Een korte verhalinge gesonden aan Konink Philips, onsen genadigen en oversten Heere, tot welvaert ende profijt zijnder Majest. en sonderling van zijne Nederlanden, in 't welk werd gewesen de middel, die men houden soude moeten om te beletten de oproer en commotien die geschieden mochte om de twedracht der Religien wille, en om uit te roden de secten en ketterijen.’

Ook bij L. PETIT, *Bibliotheek van Nederlandsche pamfletten*, dl. I, n° 116. 's Gravenhage, 1882-1884.

(79) Zie A.A., X, p. 109 en 341.
A.C., 70.
F. RACHFAHL, *op. cit.*, t. II, p. 638.
CH. RAHLENBECK, *La Réforme en Belgique; Anvers*. p. 61. Bruxelles, 1857.

(80) De Nederlandsche predicatie had reeds Zaterdag 29 Juni plaats. A.A., X, p. 352.
Zie verder.

Dat de openbare preek nu overal geschiedde was het gevolg van de beslissingen der Synodale vergaderingen in de maand Juni te Antwerpen gehouden.

Zie F. RACHFAHL, *op. cit.*, t. II, p. 659 (nota n° 2).

(81) A.C., 70.
Morillon zendt een der biljetten aan den kardinaal en weet zelfs de op de biljetten aangeduide personen te identificeeren: zoo noemt hij o.a. Alonzo del Canto, Granvelle, Viglius, Morillon.

E. POULLET et CH. PIOT, *op. cit.*, t. I, p. 348.

(82) Verslag van de zitting van den Breedenraad: de Magistraat stelde inderdaad het verbod der prediking voor. De afvaardiging der ambachten en die der poorterij bleken hiermede niet akkoord. Zie A.A., X, p. 341, ook blz. 347.

(83) Zie verslag over deze preek. A.A., X, blz. 352.

(84) Op 30 Juni had inderdaad 's morgens een zitting van den Breedenraad plaats: vermoedelijk kwam van de katholieke leden van de Magistraat het voorstel tot beteugeling der preeken. De predikanten wien het preeken verboden was, zijn Mathijs van Statfelt, en Jan van Diest. A.A., X, p. 351.

(85) De predikant, *Hermannus Moded*, ook *Herman Strijcker*, is voorwaar geen onbekende voor de Antwerpsche kerkhistorici.
Over hem: G.J. BRUTEL DE LA RIVIÈRE, *Het leven van Hermannus Moded*. Haarlem, 1879.
Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek, dl. III, blz. 862 (artikel door van Schelven).
Biographie Nationale, XIV, het artikel door Charles Rahlenbeek.

(86) Spijts de pogingen van vooraanstaande edelen (o.a. Oranje, Lodewijk van Nassau) gelukte men er niet in calvinisten en lutheranen rond eenzelfde geloofsformule - de Wittenberger Concordie - te vereenigen. Beide groepen werken en agiteeren dus los van elkaar. Zie over de gevoerde onderhandelingen: PONT, *op. cit.*, p. 63 et seq.

(87) De onrust in de stad was steeds groeiend: door de Magistraat werden bijzondere maatregelen getroffen met het oog op de regeling van de wake. A.A., X. Zie ook E. POULLET et CH. PIOT, *op. cit.*, t. I, p. 353.

(88) Zie D. JACOBS, *Het Wonderjaar te Gent*, blz. 2 en volg. (uit de *Tijdspiegel*. Amsterdam, 1906).

(89) Dit feit zou, aldus Morillon, aan den deken van Antwerpen zijn overkomen.
E. POULLET et CH. PIOT, *op. cit.*, t. I, brief v. 28-7-66.
GACHARD, *Corresp. de Philippe II*, t. I, p. 433, brief Alonzo del Canto aan den koning.

(90) De Magistraat van Amsterdam was de hervorming geenszins toegedaan. Zoo had de stad Amsterdam alleen van de provincie Holland geweigerd een verzoekschrift te onderteekenen, gericht aan de regentes, met het oog op de bijeenroeping der Staten-Generaal, de opheffing van inquisitie en plakkaten. Amsterdam bleek bereid de moderatie te aanvaarden.
W. NUYENS, *op. cit.*, I, 2, p. 50.

Julius 1566.

[1 Juli 1566]

[+] Op den lesten Junio en den eersten Julio was tot Antwerpen wederal den breeden raet vergadert om de nieuwe predicatie te doen verbieden oft te doen verstooren. Maer sommighe wyckmeesteren versaghen haer uyter stat, omdat se in sulcx niet concenteren en souden, als de heeren der stat haer voerhielden: en die er present waeren en wouden oock niet concenteren. Maer de ambachten sonden haer cnapen som om en som niet, dat sy elck verboden den 2 dach Julio, als Ons Lievrouwendach, uytter stat te gaen oft in den sermoone, en oock werdet van statswegen op den selven dach voer noen afgelesen, dat niemant na de noen en soude gaen ten sermoon, op de pene daertoe staende: maer daer en werdt geen pene genoempt en oock gingen die honderste mannen en tiende mannen 't selve waerscouwen(91).

[+]Raet om de predicatie te verbieden.

[+] Maer't en baette al niet: daer liep noch vuel volcx toe en vuel die droeghen corte wapenen mede, sincroeren en pistoletten, want den roep liep in stat, dat den predicant Hermanus doerscoten sou worden ende d'ander verjaecht en geslaghen, ende Hermanus en predickte niet. Maer daer preeckten 2 ander in onse tale en een in franssoys, en het gesciede, doen een predicant aen de vergaderinghe quam, hebbende vuele van de gedeputeertste van dier religien rondt om hem, en dronghen tsamen doer 't volck, waerdoer een vreese en geloopt quam onder 't volck. En mits dien openbaerde hem een man te peerde, die 't aengenomen hadde Hermanus te doerscieten, ende scoet losse; maer men en wiste niet oft hy na den predicant scote, oft dat hy meerder verbaestheyt onder het volck

[+]Oproer in de predicatie doer quaet, dat op handen was.

woude maken, want het was eenen mallen papists, geheeten Floris, een lywatier, woonende by des coordekens huys binnen Antwerpen. En hadde syn peert onder hem, so dat hy merckelyck gehuert was van de geestelyckheyt, oft hadde 't sonder loon uyt mallicheyt, om haer te believen, sulcx quaet voergenomen; maer hy viel van verbaestheyt self van den peerde, waerduer hem niet misdaen en werdt. Ende als 't wat gestilt was het geloop en gecrysch der vrouwen ende kinderen, so liep het peertvolck in de wegen om te sien oft er eenich verraet was, ende weder comende schoten, die bussen hadden, alle losse om te sien, dat se niet sonder wapen en waeren, en elck stack syn wapen omhooghe. Vuel mantels waeren verloren, en vuel ander dinghen; en daerna quam noch een geloop doer eenen waghen, daer duytsche cooplieden oplaghen, die wat luyde riepen totten wageman, ‘staet stille’, omdat sy den hoop eens oversien souden: maer dat verginck stilder en predickten doen voorts en stelden plaetse, daer hy 't brengen soude, die iets vonden hadde[92].

+ Hier doer, en doer ander quade roepen, werdt in Antwerpen de wapen seer opgerust; elck borger cocht wat: alle dage hoorde men roeren en pistoletten lossen, ende het werdt bevonden, dat er van den eersten Julio tot den 5 Julio wel 2000 gecocht waeren. Ende den gemeynen raet eysten de sluetelen der stat uyt de heeren handen, want op haer was quade suspitie, te weten op den mercktgrave, amptman, menheer van Berchem, Lansloet van Ursele ende syn sone; ende men seyde haer na, hadden sy de moderatie op de placcaten gemaeckt teghen die van der nieuwer religie connen doergedringhen, dat se elck souden eenen grooten scenck gehadt hebben: en sochten noch alle maniren om de geestelycke te believen, en d'ander te verdrucken[93].

+Quay suspitie op sommige heeren van Antwerpen.

+ Ende deestyt werden binnen Antwerpen van dese heeren, als van des statsweghen, knechten aengenomen om des daech de poorten te wachten, om de borgers te ontlasten van 't waeken soo 't scene, ende om welstaens wille en sochten sy niet dan inwoonderen, borgers en borgers kinderen, en sonderlinge oude crychlieden, die van den handel wisten[94].

+Knechten in Antwerpen aengenomen, daer men quaet betrouwen in hadde.

[5 Juli 1566]

+ En op den 5 Julio en werden maer 2 poorten van der stat open gedaen, waerin 't volck beroert was, ende men metste eenighe gaten in de statmuren toe, alrecht oft men vreesde. Ende het quam ontrent 9 uren voer noen, dat een huys van eenen scrynwercker in de Lomberstrate verbrande, waerdoer meerder vreese in stat(quam): ende daer vergaderdevuel volcx, mits quam oock een geloop, soo dat alle dueren toe smeten, alsoo dat er borgerwacht moest gestelt worden, ende alle der stat poorten werden gesloten; ende 3 menschen bleven doot aen den brant. Ende eenich gheboefte wilde huysen oploopen, hadden de borgeren haer niet fellyck toe

+Comotie doer brant binnen Antwerpen.

ghesproken: de omliggende dorpen meynden, dat de stat verraden was, doerdien dat er so vuel quaey roepen waeren en sy den brant saghen[95].

[+] Item eenighe heeren van den verbont teghen d'inquisitie waeren binnen Liere vergadert geweest deestyt, daer sy eenighe van de predicanten van Antwerpen ontboden, om sommighe saecken te alieren, want de goevernante met haeren aenhanck waeren qualyck op haerlieden tevreden, willende segghen, dat se oproerders waeren en oorsaeck waeren in de predicatie, die overal ghesciede in oft buyten vuele steden[96].

[+]Vergaderinghe der edelen tot Liere, omdat men haer oplegde, dat sy oorsaeck waeren in de predicatien overal.

[+] Ende het ghebuerde op den selven 5 dach Julio, dat heer Hendrick van Brederode ende sommighe ander edelen, als Culenbergh, dien avont inquaemen, om quaet te verhoeden: want den grave van Meghen, met wille van de regente en geestelyckheyt, meynde deestyt de stat van Antwerpen in te nemen metter nacht. Ende daertoe waeren die knechten[+] meest aengenomen, want alle de heeren van der stat waeren meest geneghen de geestelycke te believen, ende niemant en was met de gemeynte, dan den edeldom des nieuwen verbonts, die haer oock wel betrouden in Antwerpen, siende dat de gemeynte tot haer geneghen was; ende de andere haer partye hadden wel willen meester van Antwerpen syn, om de sterckheyt der stat; waertoe sy niet en sagen te geraecken, waerom sy verraet sochten om metter nacht de borgers te overvallen[97].

[+]De graef van Meghen meynde met synen aenhanck Antwerpen in te nemen.

[+]En den edeldom, die van de gemeynte bemint was, hadde liever Antwerpen te hebben in noot dan eenighe ander.

Maer sy en dorsten niet aengrypen als eenighe edelen binnen waeren, waeraen de gemeynte een overhooft hadde. Aldus was elck scier treckende om Antwerpen tsynen vordeel te hebben.

[6 Juli 1566]

Ende op den 6 dach Julio deden de wethouders wederom den breeden raet vergaderen, begeerende de predicatien te verbieden, oft op te scryven haer namen die derwaerts ginghen, den raet oock voerhoudende de moderatie op 't stuc van der religien gemaeckt, te moeten aenveerden. Maer het werdt haer alle geweygert en ontseet ende scerpelyck aengesproken, ende der stat sluetelen werden haer afgenomen en de wyckmeesters[+] in handen ghegeven. En werden oock ondervraecht, waertoe sy sonder gemeynen raet die knechten aen hadden genomen[98]. En den grave van Megen was deestyt in stat, maer de heeren en wilden nergens af weten; maer den aencomende nacht was Brederode en Culenborch met haer edelen bevreest noch voer quaden aengryp van den grave van Megen met haeren papen aenhanck, want sy en dorsten niet slapen gaen, maer hielden wachte en de borgerwacht werdt van doen gesterckt[99].

[+]De heeren van Antwerpen moesten der stat sluetelen overgeven.

[7 Juli 1566]

Item op den 7 dach Julio so ginck men tot Antwerpen weder even dapper ter predicatien, ende men hoorde dat de edelen den borgeren geseyt hadden, als ommers Brederode, dat het geen wysheyt en was, dat men met sulcken menichte uytter stat

ginck na de predicatie. Maer de calvinisten en wouden sulcx niet verlaten, want daerdoere vermeerderden sy en droeghen nou alderleye wapenen mede: lanck en cort geweer,[+] roeren, hellebaerden en so voorts, want den roep die was, dat den graef van Aerenborch, als oock een van den papen voerstanders, tot Bochout

[+]Men begonde nou met alle wapenen na den sermoon te gaen.

liggende, eenich volck by hem hadde om de predicatien te verstooren[100], Ende sy seyden, dat Brederode haer adverteert hadde, wilden sy ommers ter predicatien gaen, dat sy haer souden versien van wapenen.

Maer in der stat werdt sonderlinghe scerpe borgerwacht gehouden, nacht en dach, en elck versach hem van wapenen: alle ooghenblick en hoorde men sommige dagen niet dan scieten, so elck syn busse proefde. Vuel ryck volcks en cooplieden namen met haer juweelen de vlucht uyt Antwerpen na ander steden, sommige canonicken en ander rycke papen weecken oock uytter stat vreesende oft de calvinisten, doerdien sy so lancx so stercker werden, de stat innamen en haer beroefden. Somma elck vreesde en daer werden, sommige poorten toe gehouden en verboden by nachte met trommelen achterstraeten te gaen[101].

[8 Juli 1566]

+ Item op den 8 dach Julio quam wederom stercken quaden roep in de stat, als dat er crychvolck boven Herentals gesien waeren, die na Antwerpen quaemen, waerom de borgeren ende oversten van de natien na de wet liepen, vragende wat haer sins was, oft sy dat verraden wilden, roepende: ‘Wy en willen geen crychvolck, noch vrinden, noch vyanden.’ Ende de cooplieden seyden: ‘Laet ontbieden onsen borchtgrave, den prinsche van Oraengien’, die nou te Brusel was. Maer de heeren seyden: ‘Daer en is geen volck, en men derft den borchgraef niet ontbieden: wy en hebben geen vyanden’, en lieten haer 's avonts wederom comen: ende hadden dry mylen rondtom der stat laten bespieden en geen volck gesien. Maer de gemeynte creech slappen troost van de heeren: dan deden het uytvluchten verbieden, want desen dach waeren ontallyck vuel kisten en coffers scepe gedaen, die niet en mochten afvaren. Maer den raet der+ stat bleef ongerust, en sonden selve eenen poste na Brusel om den prinsche van Oraengien in stat te hebben, opdat elck op hem mocht betrouwen en goede orde stellen[102].

+Die heeren seyden: ‘De stat heeft nou sulcke previlegien’, dat men hem niet en dierf halen.

+Die borgeren van Antwerpen ontbieden den borchgraef.

+ En desen was eene van de heeren des nieuwen verbonts, ende en conde noch niet haest gecomen, waerom dat de gemeynte begeerde, dat heer Heyndrick van Brederode niet vertrecken en soude, den prinsche en waer gecomen[103]. Ende de borgerwacht werdt weder verdobbelt, en het gesciede, dat ontrent middernacht de gansche stat in wapen quam, elck met syn geweer in der doren en dat, doer een quade fame niet sonder reden: en elck huys stack licht uyt: menich mensch was benaut. De oorsaecke was (dat) een man te peerde quam gereden by des Keyserspoorte in de vaert aldaer, ende mat aldaer de diepte en riep tot eenen anderen, die buyten was: ‘Ten is niet te diep, het sal wel syn’, en reet voorts weder ter stat in, sonder te seggen ‘compt’. Also en wist men niet oft er iet voerhanden was oft niet, voer desen nacht. Maer een man aen den cant cackende, hadde 't gehoort, ende de spuye was opengelaten: en ginck 't de borgerwacht aen de poorte waerscouwen, dat de spuye van de vaert open was. Ende sonden mannen aen den borgemeester, en voorts aen den spuymeester, en die seyde: ‘Het is versuympt!’

+Vreese in Antwerpen elck in wapen in der nacht.

Ende soo ontgaf men de gemeynte alle quaet vermoeden. Maer de heeren, hebbende de statsluetelen in handen, moesten die wederovergeven: en heer Heyndrick van Brederode met syn edelen hadden oock niet geslapen, gelyck de borgeren.

+ Ende de nacht daerna, waeren 2 muytmakers loopende doer Borgerhout en Dambrugghe, dorpen by Antwerpen, roepende: ‘Men slaget in stat al doot!’ waerom die dorpen licht uytstaken: ende die wacht van de stat, siende dat licht en hoorende de verbaestheyt meynden, dat er crychsvolck in geweest hadde, ende riepen d' een helft van der stat wederom uytten slape. Maer den grave van Meghen was op den 9 dach Julio+ uyt Antwerpen ghegaen na Mechelen, want het was hem geraden, dat hy uytgaen soude eer der quaet afquame, om de quade presomtie, die de borgers op hem hadden. Ende in 't uytgaen swoer hy, dat hy 't Antwerpen noch te passe brenghen soude, dat men hem niet sien en mocht[104].

+Beroerte doer muytmakers.

+Den graef van Meghen moest uyt ontsach uyt Antwerpen wycken.

+ Item den 10 dach Julius, so meynde den heer van Brederode op het stathuys met de heeren tsavonts te blyven eten ende noyde ten lesten hem selven: en vrolyck wordende met syn edelen riepen: ‘vive le gues’, en so mochten dat sommighe papisten hooren en overdraghen; also dat de fame doer de stat liep, dat de calvinisten het stathuys inhadden. En de geestelycken waerscouden 't malcanderen en gingen som buytens huys slapen, als ommers den prochiaen heer Mercelis van Sint Andries kercke[105].

+Doer 't roepen op een maeltyt van ‘vive le geus’ sey men dat de Calvinisten tot Antwerpen 't stathuys in hadden.

[11 Juli 1566]

+ Item op den elfsten Julio werdt tot Antwerpen afgelesen, dat geen van de heeren van der Oerden, noch van de staten des lants, en hadden consent ghegeven in de openbare predicatie der Calvinisten, die nochtans op haeren naem sulcx deden, sonderlinge op den naem van Brederode[106] Maer dit gaven sy uyt, omdat het volck daer te meer toe geneghen soude syn, ende sy wisten wel, dat den edeldom haer geen leet doen en souden, want oft d'een partye, die de inquisitie willen voerstaen haer wouden overvallen, so souden sy bystant aen haer hebben. En daerom heeft den edeldom haer oock waerscouwen gedaen, als men haer predicatie heeft willen verstooren, niet omdat sy haer seer soecken voer te staen, maer vreesden voer meerderen oproer daerdoer te comen. Maer den edeldom, te weten des nieuwen verbonts, soecken meer die confessie van Ausborch, welck is Mertinus Lutherus leere voer te staen, welck Carolus Quintus dese landen beloeft heeft. En dat souden sy eer verantworden: en die leeringhe en werpt haer niet oppe tegen den wille der overheyt, oft noch niet so vuele, soeckende voer alle, dat niemant om syn geloove gevanghen noch gedoyt en werdt, en de vergaderinghe van de algemeyne generale staten, gelyck sy in haer requeste in April ghegeven, begeeren. Wat die aengaende de religie accorderen, dat sou men houden, is haer meyninghe[107]. Maer de calvinisten syn van aert+ al en waer geen hoocheyt, met haer landen en steden in te houden, en met gewelt te predicken: en meer ander acten, gelyck sy noch gedaen hebben

+Het werdt tot Antwerpen afgelesen, dat niemant van den edelen de Calvinisten hadde consent ghegeven om te predicken.

+De Calvinisten halen 2 gevangen met gewelt, uyt Ermentiers.

in de stat van Ermentiers op den 7 Julio, eysende 2 gevangenen uyt, die om der religie 2 jaeren gevangen geweest hadden. Ende de heeren seyden: ‘Wy begeeren beraet sommighe dagen!’ En de bisschop van Atrecht was in stat, ende so als sy uyt der predicatien quaemen, quaemen sy op de merckt ende besetten de straten en haelden de gevangenen met gewelt uyt: maer sulcx en is tot Antwerpen noch niet gesciet[108]!

Item op den 9 dach Julius hadde heer Heyndrick, also de nieuwe Kipdorp poorte gemaeckt was metter brugghen, de oude brugghe doen af breken en de poorte toe metsen, en op den 13 dach visiteerde hy het clooster van S. Machiels, die achter een poorte aen 't Scelt hadden, daer de gemeynte altoos op murmureerde; en hy seyde, dat men 't in 't sustighen tyt behoorde toe te maken, ende op eenen ronden steenen toren, dier neffens lach behoorde gescut te stellen, en met eerde te vullen om wacht op te houden[109].

Ende tot Brusel waeren nou de staten des lants vergaert geweest en oock den edeldom, maer en conden niet accorderen; de geestelyckheyt begeerde vuel gelt te verscieten, elck na haer macht, om de roomsche kercke voer te staen en anders niet, en de ander te verdryven[110]. Alle dese maniren behaechden die van Antwerpen qualyck, vreesende dat de stat noch eens ingenomen soude worden van de eene oft van d' andere. Den roep was oock, dat den conick van Spaengien met volck na de Nederlanden woude comen; ende conden de papenvoerstanders Spaengiaerden in 't landt gekryghen, 't waer te beduchten, dat sy de heeren des nieuwen verbonts souden met gewelt willen verdryven, daer sy nou maer teghen malcanderen en protesteren oft procederen.

+ Maer ondertusschen begint men aen beyde syden al wat crychsvolcx heymelyck aen te nemen en so sorcht men, dat elck ten lesten steden inhouden sal. Ende in Nederlant en Duytschelant en Vranckeryck, tot op de frontieren, riep 't volck al: ‘vive le gues’, welck is so vuel te segghen als, wel moet het de heeren des nieuwen verbonts in Nederlant vergaen haer saecken, die sy voer hebben. Ende in Vranckeryck was nou een accort tusschen die van der religien en papisten[111].

+Hoe men scier al cristenryck doer seyde ‘vive le gues’.

[13 Juli 1566]

+ Item den selven 13 dach, so quam ontrent den avont den prinsche van Oraengien binnen Antwerpen, mits ontboden synde, wesende borchgraef der selver stat, en werdt van Brederode ingehaelt en van sommige borgeren en cooplieden, ontrent 200 peerden als, en hy was seer willecom, want hadden 't vuel cooplieden en borgeren geweten, sy souden hem wel met meerder menichte van peerden ingehaelt hebben, ende de inhaelders waeren wel versien van roeren[112]. Ende geen heeren van der stat en haelden hem in, maer sy verwachteden hem in 't huys van Aken, daer hy gelogeert werdt[113]. Men soude 't oock te hove qualyck genomen hebben, dat sy eenige heeren, die teghen de inquisitie waeren, seer feesteerden, want de regente met haeren aenhanck hebben dese jaeren daerin sorchvuldich geweest, dat scier alle goevernuers der steden seer goedt

+Den prinsche van Oraengien compt in Antwerpen.

paeps syn, daerom dat alle gemeynten als sonder hooft syn: nochtans moesten sommige heeren al weynich met de gemeynte huelen.

Ende het gesciede in het incomen van der statpoorten, dat de edelen van Heyndrick van Brederode riepen: ‘vive le gues’, ende doen riep alle de gemeynte, met duysent stemmen: ‘vive le gues’, ende comende aen 't huys van Aken, riep elck wederom: ‘vive le gues’, maer den prinsche hadde liever gehadt dat se geswegen hadden(114). Den grave van Egmont werdt in Vlaenderen oock wel so vrindelyck ontvangen ende bemint in vuel steden, omdat hy haer bescermt hadde van der inquisitien. In Spaengien, in sommighe steden was oock al comotie om der inquisitien, willende vryheyt hebben van sulcx gelyck de Nederlanden, die geen vryheyt ghegeven is, maer sy hebben 't aen haer selven genomen doer der calvinisten predicken.

[14 Juli 1566]

+ Item den 14 en 15 dach Julius, so liep men uyt Antwerpen wederom even dicke na de predicatie achter Borgerhout, en vuele noempde dit plat veldt de ‘groen kercke’; ende haer wegen besetten sy met wagenen en soldaten, die sy huerden, want den roep was weder, dat sy verstoort souden worden van den droschaert van Brabant, die genoempt was, Hans de Graef; maer 't en gesciede, mits dat den prinsche van Oraengien binnen Antwerpen was(115).

+Predicatie gedreycht te verstooren doer den droschaert oft roy roede van Brabant.

[15 Juli 1566]

+ Item op den 15 dach so vertrock Brederode met synen state uyt Antwerpen na Sinttruyden, alwaer op den 18 Julius alle de heeren ende edelen des nieuwen verbonts malcanderen besceyden hadden, daer sy henen trocken met alle haer macht, met eenighe ruyteren en knechten, alrecht oft sy vreesden, oft de regente met haeren aenhanck onversiens haer overviele, als sy also in een cleyn stedeken byeen waeren: daerom trocken sy gewapent, om daer met malcanderen raet te houden. Maer den prinsche van Oraengien, die bewaerde Antwerpen, alwaer de borgers noch niet sonder vreese en waeren, stekende noch alle nachten in vuel straten licht uyt. En oock wist men, dat hertoch Erich van Bruynswyck, dienaar van der regente, eenich crychsvolck by hem hadde. Ende wat sy hier sloten sul dy breeder van lesen in 't eynde van deser maent(116)

+Vergaderinghe der edelen, die men guesen noemptde tot Sinttruyden met alle haer macht daer ontrent.

[17 Juli 1566]

+ Item op den 17 dach, so was tot Antwerpen den grooten breeden raet vergadert, ende den prinsche was daer self present ende alle ambachten waeren daer, ende oock de predicanten oft haer overste. Ende des prinschen aenspraecke was, dat hy wel begeeren soude, dat men de predicatie soude laten oft tenminsten voorder

+Grooten raet in 't prinschens presentie om de predicatie tot Antwerpen te beletten.

van der stat predicken gaen, waerop sy lieden antwoerden, dat se liever binnen de stat waeren, ende gaven een requeste over om een kercke binnen der stat te hebben[117]. Maer de heeren der stat gaven den raet aen, na het bevel, dat sy hadden van der regente, vragende oft sy lieden wouden helpen om de predicatie met gewelt te verbieden, oft ten minsten oock consent geven om die te verdryven; maer den ganschen raet en oock den prinsche begeerden achterraet te houden tot op den 19 dach Julius[118]. Binnen

dien tyde vergaderde elck ambacht syn gemeynte, opdat elck sou syn advys geven, ende sommighe dekens ende wyckmeesteren waeren wel tevreden geweest in 't verstooren der predicatien, latende haer voerstaen, dat de predicatie oorsaeck was van alle quade neeringhe. Ende sulcx was oock het aengeven van de heeren der stat, dat de predicatie oorsaeck was van alle verachterringhe der stat: maer de quade neeringhe was nou overal. Maer de meeste menichte van der ambachten oversten ende generalyck alle de gemeynte ende met den prinsche van Oraengien gaven t' samen requeste over, alsdat se geensins en wouden consent geven om de predicatie te verstooren, maer haer hielden aen hetgene dat de algemeyne generale staten van den lande souden ordineren, also verre dat het niet en contrarieerde haeren ouden rechten ende previlegien[119]. Ende vuele persoonen waeren quaet vermoeyende op den prinsche van Oraengien, omdat hy selfs aengaf sulcx te verlaten, twyfelende dat hy wankelde; maer ick merckte wel, dat hy vuel dingen dede om alle menschen te hooren spreken en sprekende te maken.

Ende noch boven desen, so ontboden de heeren diveersche persoonen en sommighe cooplieden, die onder geen natien oft gulden begrepen en waeren, om te hooren wat die van sin waeren; oft sy niet en wouden het preeken doen en helpen beletten; welcke oock spraecken gelyck de gemeynte[120]. Ende doen werdt van de heeren de antwoerde tot Brusel aen de regente gedaen, gelyck sy die van de gemeynte ontfangen hadden, ende also werdt voer haer openbaer, dat de meeste voys van Antwerpen al was de roomsche kercke niet voer te staen, en so was Antwerpen seer in den haet van alsulcke voerstanders[121].

[19 Juli 1566]

+ Item op den selven 19 dach Julius was oock ontboden den cappiteyn van de calvinisten, die sylieden hielden om te goeverneren haerlieden knechten, die de predicatie wachteden, seggende, dat al wat hy dede uyt liefde was en niet om de stat eenighen hinder te doene, maer oft er eenich oproer oft comotie quame, 't selve na syn vermoghen met syn crychvolck soude beletten. En de heeren lieten hem gaen, totdat men hem weder ontbode, ende begeerde wel borge te stellen over 3 tonnen goudts, dat doer haer niets quaets ghescieden en soude, mits begeerende oock borge, dat men haer oft haere predicatie geen hinder doen en soude[122].

+Cappiteyn der Calvinisten werdt oock voer de wet ontboden.

+ Item den selven 19 dach trock den prinsche van Oraengien uyt Antwerpen weynich tyts na Duffel, alwaer den graven van Huerne was, daer sy en sommighe andere van den verbonde t' samen spraecken, en trocken voorts duer, haestelyck na Sinttruyden. Maer den prinsche keerde in Antwerpen om dese stat te bewaeren, als wesende borchgraef derselver stat, ende sommighe van der calvinisten predicanten waeren oock tot Sinttruyden gereyst[123].

+'t Samen sijn van der edelen tot Duffel.

+ Item deestyt was den graef van Meghen, als wesende partye teghen de edelen des verbonts, gecomen binnen's Hertoghenbosche, ende het

+Den graef van Meghen treckt uyt vreese uyt 's Hertoghenbosche.

volck en bewees hem geen eere. Maer synde in syn herberghe, so quam terstont een fame binnen der stat, dat hy daer crychsknechten soude inbrenghen, ende doerdien waeren de borgeren rasch in de wapen ende sloeghen alle de poorten wel gade ende waeckten de merckt, daer hij te herberghe was, niet wetende wat hem overcomen soude, doende allen de nacht niet dan scieten. Maer 's morgens ten eersten reedt hy stil ter poorten uyt, en niemant en dede hem iet, maer haer gesicht en gerucht joech hem ter stat uyt, met de bonette in syn hant(124).

+ Item deestyt nam Hans de Grave, droschaert van Brabant noch meer volcx aen, dan hy hadde, en den roep was al om de predicatie te verstooren. Ende daerom hielden de calvinisten nou 's nachts wacht op haer groen kercke, als sy tsanderdaech predicken wouden, want den roep was, dat desen haer het velt wou afnemen, en daermede van syn beloefte gedaen soude hebben: want vuele seyden, dat hy meer socht 't gelt van de geestelyckheyt, dan de verstoornis der predicatie. Maer sy wilden haer velt behouden, want sy geen so bequamen ontrent der stat en wisten; ende de calvinisten seyden: So men ons verstoort, so sullen wy in dry daghen wel 3000 peerden, sonder 't voetvolck, van 't volck van de religie uyt desen lande byeen hebben(125).

+Van Hans de Grave, die de predicatie socht te verstooren.

Item den 22 dach so was tot Antwerpen aen de Werfpoorte een gevecht onder de waeckers ende doer dat geruchte liep een minnebroeder uyt die Borchtkercke met den volck, ende dese hadde gepredickt, dat men de beelden niet en soude scieren, ende men meynde hem daerom te capittelen, maer hy verliep uyt den clooster(126).

+ Item buyten Antwerpen stelden de calvinisten nou al sekere ordinantie in haer predicatien: de vrouwen saten in de middelt in eenen rinck met staken en coorden afgepaelt; haer huerlinghen en soldaten, die de wacht hielden, maeckten een slachoerden na den sermoone, en dan scoten sy losse, en riepen somtyts ‘vive le gues’. En van Mechelen, van Liere quam vuel volcx om te hooren, omdat men daer niet en preeckte. En ontrent de predicatie vondt men oock bier en ander dinghen te coope. Ende tot Gendt, buyten stat, daer waeren sy gemeenelyck over de 20.000 in de predicatie sterck en quaemen daer van ander stedekens, daer men niet en predickte. Ende als 't 2 heylichdaghen waeren, bleven sy 's nachts daer, om niet weder te keeren en sliepen en coeckten som in 't velt(127). Tot Bergen op Zoom en predickte men nou niet, welck van de overheyt aldaer belet werdt; maer vuel borgeren liepen na Steenbergen, daer men predickte, en so was 't meest al Vlaenderen, Hollant en Zeelant doere, dat men predickte: daer men 't verbode, liepen sy na den grooten hoop(128).

+Van orden in de predicatie over al Nederlant.

[23 Juli 1566]

+ Item den 23 dach so vergaderde tot Antwerpen wederom den grooten breeden raet, te weten, alle de ambachten en de 9 gulden: en om de menichte, dat se niet wel in een camer sitten en conden, so werden sy in 2 cameren geset: maer het was meest om haer te bevanghen. Het aengeven der heeren was, dat se geen middelt en saghen om het quaet

+Raet in Antwerpen om knechten aen te nemen, welck niet geconsenteerd, al meynden sy de gemeynte te bedriegen.

geboefte en vagebonden uytter stat te crygen; vreesende, dat die eens iet quaets aenrechten souden, begeerden daerom aen te nemen binnen stat 2500 mannen, die de borgers souden ontlasten van de dach waecke, en dat elck syn neeringhe dede, en dat se die ledige boeven uytter stat mochten cryghen. Maer den raet en gaf geen gehoor en den prinsche van Oraengien en moeytdes hem niet, seggende alleen: 'Borgers siet toe', opdat men hem te hove niet vermaken en soude, dat hy al het quaet den borgeren ingaf. En so den raet geen gehoor en gaf, vielen sy op 1200, begeerende niet, dan scaemel borgeren aen te nemen en wilden ordineren, dat den ryckdom die betalen souden, en souden besien oft se de geestelyckheyt oock conden verwillighen daertoe wat te geven. Maer den raet seyde: 'Ten lesten souden wy onsselfs roede moeten betalen, en gaef men consent tot 1200, daer souder meer onder menghen. Weetty gelt te vinden, betaalt de scaemele, die door het waecken haer werck verletten, dachhuere.' Ende siet, eenen heere, geheeten Heyndrick van Berchem ginck by de gulden seggen, die boven saten: 'De ambachten hebben geconcenteert!' En het was geloghen, maer hadden 2 daghen beraet genomen; en so deden oock de gulden; en doen weder vergaderende en werdt er niet geconcenteert: alle de listige aenlegginge doer geestelycken raet en mochten niet helpen en het behaechde den prinsche[129].

[+] Item, als men geenerleye manire en conde vinden, om de predicatie ten lesten te moghen verbieden, en daghelycx versterckte, so werdt deestyt toegelaten, dat den prochiaen van 't Kiel, die lest verdreven was, dat hy weder preeken mochte en de stat gaf dat consent mogelyck meest, om den anderen hoop te verminderen. En die briefkens werden binnen Antwerpen op der papen kerckdueren geplackt, dat die 't beliefde, mochten gaen hooren, also dat er ten eersten wel 3000 menschen waeren. Maer hem en was geenen tyt toegeseyt, hoe lange dat het soude mogen dueren. En die daer quaemen, waeren meestal mertenisten, dats volck, die Mertinus Lutherus leere volgen ende de confessie van Ausborch: want dese leeraer dit seer volchde[130]. Ende op het Laer en sach men[+] noch niettemin volcx, en haer predicant verboedt haer het scieten, seggende, opdat Godts woerdt daer doer niet gelastert en worde, maer hielden wacht met stillicheyt en oock peerden, die een myle oft half ure reden om te sien oft iet voerhanden was[131].

[+]Met scande moesten de geestelycke den prochiaen van het Kiel by Antwerpen weder laten preeken daer, ten eersten wel 3.000 menschen quamen.

[+]De Calvinisten preeckten nou sonder te scieten na en voer.

[21 Juli 1566]

[+] Item op den 21 dach Julius hadde men oock tot Mechelen ende tot Hertoghenbosche begonst te predicken, en oock tot Tuernout en in meer ander plaatsen, was 't dagelycx voortsgaende ende tot 72 plaetsen hadt men 't begost op den 24 Juny, op Sint Jansdach[132].

[+]Beginsel van predicken tot Mechelen en Bosche.

[24 Juli 1566]

[+] Item op den 27 dach Julius werdt tot Antwerpen in vuel kercken briefkens geplackt, dat men in de Borchtkercke predicken soude het woerdt Godts, soeckende nou allen haer beste predicanten om 't volck te trecken van der Calvinisten leere. Maer

[+]Twist in clooster tot Antwerpen.

elck seyde: ‘Sullen sy nou Godts woerdt preeken eerst? wat hebben sy suslange jaeren geleert?’

Deestyt verliepen hier en daer sommighe monicken uyt haer clooster, nou eerst gevoelende, dat sy niet recht geleert en hadden: tot Antwerpen in 't Minnebruersclooster hadden de monicken oock seer gevochten onder malcanderen, mits dat de jonckste niet meer metten brootsack en wilden bedelen gaen, en der gemeynten spot syn: en daer was er doot en gequetst[133].

+ Item deestyt waeren tot Gendt, die noch gevanghen saten om der religien, so wel wederdoopers als ander, los en vry uytgelaten op 't conix cost, en hier tot Antwerpen was er oock noch sommighe van outs gevanghen, die men wel wilde losselaten, wouden sy haer costen betalen en so bleven sy[134].

+Gevanghene tot Gendt om der religie los en vrij.

+ Item deestyt was over al Hollant een vreese gecomen, doerdien hertoch Erich hadde begeert doer het lant te trecken, waeruyt den roep was, dat hy Amsterdam metter nacht hadde meynen in te nemen; ende also, dat men sommighe nachten al Hollant licht uyt stack in vuel steden, gelyck men in Antwerpen gedaen heeft, en hielden scerpe wacht[135].

+Vreese in Hollant voer Hertoch Erich.

+ Item deestyt was 't oock gesciet, dat meester Jacop van Weesbeeck, pensonaris der stat van Antwerpen, gereyst synde van statsweghen na Brusel by der regente het raport doende, dat den raet der stat geensins concenteeren en wilde, om met gewelt de predicatien te beletten. Ende sy wilde hem het placcaet medegeven, om opter galge te verbieden na de predicatie te gaen! Maer hy leyde 't neder, seggende: ‘U placcaten en gelden daer niet: 't waer moet verloren, en om my, die sulcx sou brengen, in verdriet te comen.’ Ende tot Brusel, Mechelen en Loven was 't opter galgen verboden, en desen pensonaris was groot by den prinsche van Oraengien noch tot Antwerpen synde. En de regente hielt haer so qualyck, dat se, soo sy haer geliet, niet op de regente des nieuwen verbonts en paste[136].

+De regente wilde op de pene van der galgen de predicatien overal doen verbieden.

[28 Juli 1566]

+ Item op den 28 dach predickte men weder op het Kiel voer noen, en daer waeren by 7000 menschen, en men sonck oock psalmen naer costuyme van de confessie: maer de prochiaen begeerde dat het de gemeynte laten woude, seggende: ‘Ick en hebbe noch geen vasticheyt om te mogen blyven predicken,’ dat men de overheyt gehoorsaem wesen moeste by maten. Maer de calvinisten, naer noen preekende, en hy niet, seyden sy: ‘Men moedt Godt meer onderdanich syn dan den mensch’, alreede op hem scimpende. Desen prochiaen werdt oock gedaecht van den erfprochiaen van St-Joriskercke voer het capittel ende het capittel hadde 't preeken hem geern weder verboden, oft, dat hy haer eedt doen soude, buyten de roomsche kercke niet te leeren. Maer alle haer bannissement was niet, want den prinsche van Oraengien gaf hem consent tot+ te predicken, en hy verliet nou de misse; maer hadden de papen geweten, dat hy nou geen misse gedaen en sou hebben als vore, sy en souden hem niet hebben laten ontbieden: en hy strafte haer dwalende afgoderye meer dan te voren[137].

+Den prochiaen van het Kiel predickte met consent van den prinsche.

+Men sonck op 't Kiel nou occk psalmen en verliet de misse.

Item hier volcht nou een boecxken, dat openbaer gedruckt was doer believen van eenighe, omdat de boose listen van den cardinael Granvel alle menschen soude openbaer worden, die hy en meer andere des paus adherenten begrepen heeft in dese Nederlanden, ende daernae volcht hetgene, dat de tsamen gealieerde heeren gesloten hebben tot Duffele, en tot Sinttruyden in stat gesloten hebben. Oock waeren deestyt opelyck gedruckt eenighe figuerlycke briefkens tegens de roomsche kercke.

Daer was gestelt een kercke, daer waeren gespannen aen vuel edelen treckende, met ander volck, en daer stont by geschreven aldus:

> ‘De lutherianen uyt Duytschelant,
> die calvinisten uyt Vranckeryck
> en de gues uyt Nederlant,
> die trecken de roomsche kercke in 't sandt.’

Noch stond er aen d'ander sye:

> ‘Willen langhe blyven trecken dese drye,
> so valt de winckel omverre met al de creemerye’[(138)].

Verclaringe van de menichfuldige loose practycken, so van de inquisitie en placcaten by den cardinael geinventeert, om boven keyseren en coninghen en lantsheeren te domineeren. Welck tirannich voernemen de edellieden ende staten van 't Nederlant wetende, hebben met goede rechtveerdighe saecke met hen edele ende gealieerde teghens die tirannige inquisitie geopposeert, ende tot abolitie van de placcaten gecontendeert.

[+] Beminde vrinden. 't Is gebuert, dat den keyser Carel de 5. in 't jaer 1548 opten rycxdach tot Ausborch allen de Nederlanden so voer hem, als voer syne nacomelinghen, eeuwelyck verbonden heeft, wesende oock vrint en vyant, van de vrinden ende vyanden van 't keyserryck. En so souden de Nederlanden contribueren als 2 cuervorsten ende hoewel er anders maer 7 en syn. Welck van noots weghen de keyser dit verbont heeft moeten maken, om in toecomende tyden daeraf niet berooft te worden, want sommige van dien worden 't keyserryck te leen gehouden als: Vrieslant, Gelderlant, Brabant, en Hollant met noch diveersche rycxsteden als Zutphen, Groeningen, Leewarden, Campen, Deventer en Swol, Nimmegen, Mastricht, Namen, Lemborch, Lutsenborch, Valechyn, Cameryck, Venlo, Amsterdam, Utrecht, sHertoghenbosche, Antwerpen, Mechelen, Dermonde en meer andere geincorporeert. Ende den[+] keyser, overdenckende dat hy anno 46. en 47. teghen 't ryck sonder oorsaecke georloecht hadde, doer verleydinge van de papen, heeft hem daerom bedacht, dat in comende tyden alle die landen en steden weder om soude willen hebben, heeft om sulcx te beletten dat verbont gemaeckt. Alwaer de keyser oock, doer verleydinge van de papen heeft doen maken

[+]Wat landen en steden onder het Keyseryck begrepen syn van de 17. Nederlanden.

[+]Hoe voertyts Carel de 5. het Interim maeckte wesende in effeckt de inquisitie.

+ sekere ordinantie, die genoempt worde het ‘Interim’, wesende in effeckt de spaensch inquisitie. Hebben oock hertoch Mauris ende merckgraef Aelbrecht van Brandenborch metten keyser voer den landtgraef van Hessen geaccordeert, sonder dat hy ‘eenich’ gevanghen soude. Welck contrackt is by den bisschop van Atrecht, als principael raet van den keyser, wesende nou cardinael Granvelle, verandert geweest, ende in 't woerdeken ‘eenich’, ‘eeuwich’, geset, waerom hertoch Maurits genoodicht was teghen den keyser te oerloghen, om hem dit te doen veranderen, ende den landtgraef los te hebben, ende het Interim af te hebben: en is de keyser machtich geworden, en moest voer hem van Ysbroeck vlieden(139).

+Hoe de cardinael Granvelle doer 't veranderen van een woerdt vuel orloghen in Duytschelandt brochte.

+ Corts daerna is weder tot Ausborch eenen rycxdach gehouden, alwaer den keyser den hertoch van Sacxsen heeft moeten loslaten, ende oock den landtgrave van Hessen, ende moest oock aldaer het Interim wederroepen, by hem tot Ausborch geordineert. En op desen rycxdach is geordineert geweest sekere ordinantie, welcke genoempt wordt de confessie van Ausborch, welck vermelde, dat men niemant en soude om syn geloove oft religie dooden, welck de keyser heeft beloeft in syn Nederlanden te doen onderhouden, maer niet volbracht. Ende ter causen van welcke veranderinghe van des landtgraven contrackt van 't woerdt ‘sonder eenich’ voer ‘sonder eeuwich’, verandert gedaen by den bisschop van Atrecht, nou cardinael Granvelle, en om het tirannich Interim, by hem gheinventeert, en om dese fauten heeft hy met syn adherenten verweckt den conick Hendrick van Vranckeryck, die teghen den keyser en synen sone by de 8 jaeren lanck georloecht heeft tot groote scade van+ de Nederlanden(140). En de papen van Spaengien wetende, dat den keyser dit gedaen hadde, en haer tirannicheyt begonde te mercken, en hy die placcaten van 't Nederlant gemaeckt teghen die van der religie in 't Nederlant niet soo scerp en dede onderhouden, hebben alle listen gedaen om hem in Spaengien te kryghen en het leven te benemen. En om hiertoe tegeraecken, hebben sy hem geraden van alle syn Nederlanden te sceyden, en die synen sone over te geven, en het keyserrycke te renuncieren, gelyck hy oock gedaen heeft, belovende hem in Spaengien te onderhouden en jaerlycx 3 tonnen gouts te geven. Welcke overgevinge sy den conick synen sone hebben doen doen, omdat hy van alles simpel en onwetende was, en niet dan Spaens en conde spreken, wetende dat sy hem als een kint souden regieren.

+Hoe de Confessie van Ausborch geordineert werdt.

+Hoe den cardinael daerom den conick van Vranckeryck verweckte te orloghen teghen den keyser.

+ Noch hebben sy aldaer des keysers suster, vrou Leonora. coniginne van Vranckeryck aldaer gecregen om het leven te benemen, omdat sy haer niet langer en souden betalen 't gene, dat sy haer met haeren eersten man, den conick van Poortugal, beloeft hadden. Noch hebben sy daer gecregen vrou Marie, keysers suster en coniginne van Hongaryen, omdat er niemant syn en soude, die den conick iet sou derven wysmaken. En hebben haer regente gemaeckt van 't conickrycke van Valence, waerin sy vondt vuel

+Hoe de Spaensche papen den keyser met syn susters maeckten in Spaengien te krygen om het leven te benemen.

tirannighe costuymen, die sy begeerde te refformeren, maer de papen en wilden 't niet gedooghen, waerom sy begeerde van het goevernement te sceyden en wederom in 't Nederlant te keeren. Maer de papen, sulcx merckende, hebben haer het leven oock genomen met fenyn, omdat sy daer huer tirannicheyt niet openbaeren en soude(141).

Durende welcke orloghe van Vranckeryck, hebben de Oosterlinghen anno 1556 den conick gepresenteert den Nederlanden te spysen van coren eenen termyn van 50 jaren durende, elcke veerdel Antwerpsche mate voer 12 st, en 't selve heeft den conick geaccordeert en oock de staten van den lande en haer tot Gendt en tot Antwerpen plaetse doen geven en tot meer ander plaetsen; en het werdt tot Gendt afgeroepen ende sy stelden borge sulcx te volbrengen.

+Hoe de Oosterlinghen presenteerden haer coren voer 12 st. te leveren, welck van de papen belet werdt.

+ Maer die bisschop van Atrecht nou cardinael Granvel met de ander bisschoppen, apten ende prelaten hebben den conick aenghegeven, souden de Oosterlinghen sulcken contrackt onderhouden, so souden sy vergaen, mits haerlieden fondatien in 't coren en ander granen geleghen en is, en niet en soude boven de 14 st. gelden, welcke niet genoech syn en soude om haer kercken en cloosteren met de reparatie te onderhouden. En hebben den conick een eye ghegeven om van de erme gemeynte eenen osse te kryghen ende brochten de dierte daerin. Want de Oosterlinghen, sulcx hoorende, hoewel haer scepen met coren geladen waren om voer den winter hier te syn, lieten se daer geladen ligghen, totdat Antwerpse en ander corencoopers haer sulcx quaemen afcoopen om winninge. En in 't jaer 1557, daer na en conde men geen coren om geldt cryghen, waerom de steden uyt noot deden overal uytroepen, dat elck syn coren soude al ter merckt brengen, op de verbuerte van het coren ende noch hondert gulden in gelde(142).

Welck de papen hoorende, hebben haer seer beclaecht aen den prinsche van Piedmont als gouverneur van het Nederlant, seggende, dat sy noch corens genoech hadden om het lant een jaer lanck te spysen; en souden sy sulcken menichte ter merckt brengen, sy en souden geen cooplieden vinden om te coopen(143). Maer sy vreesden voer den afslach, en gaven hem oock een eye, omdat hy toeliet, dat sy so vuel souden brenghen, als men op elcken mercktdach behoeven soude. En creghen voer haer eye wel een coppel ossen, want dat men cochte voer dry oft vier gulden, brachten sy tot 6, 7, 8 gl., deselve mate, die die oosterlinghen voer 12 st. ghegeven souden hebben.

+Hoe, nadat de landen overal, so doer dierte als doer oerloge seer verermt synde, de papen Granvelle tot cardinael deden maken.

+ Corts daerna arriveerden vuel cooplieden tot Amsterdam, die oosters coren brachten, maer terstont deden de papen doer den selven Piedmont eysen den tienden penninck van het oosters coren, en die 't weygerde, sulcke scepen niet en sou laten anckeren, op de verbuerte van lyf en goet(144). Also hadden de papen liever dat 't coren in zee verdronck, dan dat de erme wat betercoops souden hebben: also dat dit jaer by

hondertduysent menschen van gebreck gestorven syn, want men alsdoen tot Brusel een pont broots 2 st. cochte, en hebben also alle het gelt van erme en rycke gekregen, en haer bloet gedroncken en 't vleesch ghegeten(145).

+ De papen nou wetende, dat de landen, so wel Duytschelant, Italien, Vranckeryck als Nederlant verermpt was, so doer orloghen, als doer den dieren tyt, dochten dat het nou recht tyt was om boven de keyseren en coninghen te domineren, oft die 't leven te doen nomen. En om hiertoe te geraecken, ordineerden sy den bisschop van Atrecht cardinael te worden, mits hy seer in de gratie van de regente was, die hy als een kint regierde en noempde hem oock vader; ende hadden voerhanden hem daerna paus te maken, ende den cardinael van Lotringen soude wesen paus in Vranckeryck, en genoempt worden Godt den Sone, en den paus van Nederlant Godt den Heylighen Geest, welcke nieuwe pausen souden weten, wat sy jaerlycx Godt den Vader als paus van Roomen uitreycken souden, dies souden sy gifters syn van de beneficien, elck in syn quartier. Ende om noch te beter te domineren boven lantsheeren, so hadden se geordineert alle de nieuwe bisschoppen om de weerlycke overheyt te bedwinghen als kinderen(146).

+Om hem den derden paus te maken, als een in Roomen, een in Vranckeryck en een in Neerlant, willende maken Godt den vader, Godt den sone, Godt den heylighen Geest.

+ Ende also den conick na syns vaders doot na Spaengien moest, om het landt te ontfangen, ende hier gelaten hadde 7 heeren en 5 geestelycke om de landen wel te regieren, ende Granvelle was rabbi van hen vyven, en de regente, hertoginne van Parma, was de 13. En de 5 geestelycke hebben eenen van de 7 heeren aen haer syde gekregen, geheeten Berlaymont, belovende syn kinderen vuel beneficien; en is van nature gierich en van cleynder afcomste: en so syn se nou haer sevenen, en die 't al inventeren(147). En hebben uyt Spaengien vuel jongens tot Lueven gesonden, om latyn en duyts te leeren, om metter tyt bisschoppen te worden.

+Spaensche jongers worden geleert om bisschoppen in Nederlant te worden.

+ Daerna hebben sommighe bisschoppen willen inleyden, als tot Antwerpen en 's Hertogenbosche en elders, welck de staten en ander heeren des lants niet geconcenteert en hebben; ende doer begeerte van sommighe cloosters, soo van Sinte Bernaerts by Antwerpen als van Tongerloo, daerteghen geopposeert hebben, daeraf willen(de) adverteren den conick(148). Ende daerom hebben die van Antwerpen met die staten van Brabant haerlieder redenen by twee ambessaten scriftelyck den conick in Spaengien doen presenteren, biddende daertoe seer ootmoedelyck, die wel te willen verstaen, om van sulcx te ontlasten, en te scouwen de bederffenis van den lande(149). Welcke scriftelycke redenen hebben de papen van Spaengien gecreghen, eer den conick die open gedaen hadde, ende daerby gesien de secreten van Brabant; ende die hebben daerop gedicht alsulcke antwoerde, als hen beliefde, en deden sulcx den conick oversenden, inhoudende dat nietteghenstaende hen

+Ambessaten van Antwerpen na Spaengien om den conick van de bisschoppen te spreken.

+ rescriptsie, souden ontfanghen de bisschoppen. Heeft daerenboven de cardinael Granvelle hem tot Mechelen doen inleyden in absentie en teghens den danck van de heeren en staten van de lande, als nieuwe aertsbisschop van Mechelen. En sommige ander bisschoppen syn ontfangen geweest, en sommige geweyghert, welcke weygeringhe de dry pausen merckende, met haeren adherenten, hebben alle listen gesocht om hen tirannich voernemen te volbrengen(150). Hebben daerna, durende het concilium van Trenten, bevonden noch ontrent 7000 cloosters; ordineerden dat elck 2 uytseynden souden om te bedwinghen de steden en heeren, die sulcx weygerden, welck tirannich voernemen de heeren van Ausborch, doer groote vernufticheyt, gewaer geworden syn.

+Van 7.000 cloosters werden geordineert twee uyt elcx te comen, om met gewelt de bisschoppen in te stellen.

+ Daerna heeft de cardinael verwillicht hertoch Erich van Bruynswyck om met gewelt in Brabant te comen, om die bisschoppen voorts in te dringhen, welcken hoop den edelen vorst van Cleve doer syn landt niet en wilde laten passeren, ten waer, dat hy verclaerde waerhenen hy wilde, teghen wiens en waerom: welck hy niet doen en wilde, maer seyde, dat hy wiste dat het syn hemde soudt scueren! Also scaempde hy de meesters te noemen(151). Ende ontrent Mastricht lach den prinsche van Oraengien en den grave van Egmont en meer andere met volck om Brabant te bescermen: dit hoorende Bruynswyckx volck weken hem af(152). Daerna heeft de cardinael alle listen gesocht om synen broeder bisschop van Luyck te maecken, om daer mede Brabant en ander landen te bedwinghen;+ noch heeft hy hertoch Erich tot Leyden een seer groot huys doen coopen, om aldaer syn vergaderinghe temaken en van ontrent Haerderwyck af t' scepe, teghens den eersten Paeschdach, lestgeleden 2 jaeren, en so met gewelt in te setten: en dit mordadich voernemen is sommige papen van Hollant kennelyck geweest, en dicwils seyden: ‘Wee u Hollant eer den tweeden Paeschdach comen sal.’(152 Ende eenen redelycken tyt voer Paeschen heeft de cardinael uyt Nederlant moeten vertrecken en is afgeset (te) sant geworden(153).

+Hoe de cardinael, doer den hertoch van Bruynswyck, meynde de bisschoppen in te stellen.

+Hoe den cardinael met syn consorten doer denselven, en doer den grave van Meghen, de stad van Antwerpen en meer ander meynden in te nemen by verract.

Ende daerenboven heeft hy hertoch Erich het geweldich huys en lant van Gaesbeke doen coopen, om aldaer by Brusel syn vergaderinghe te doen, en so met gewelt hem weder te doen insetten. Heeft daerna den selven Erich op 't hoff van 's Gravenhage doen legghen in Hollant, om van daer syn volck te scepe tot 't Scevelinghen aen te brengen, om daer haer voernemen te volbrengen: welck leydt een half ure van Den Hage. Welcken hoop ontrent vastelavont lestleden 1566, men van daer heeft doen vertrecken(154). Noch hadde dese Erich bevel om te Paeschen lestgeleden met 4000 mannen Antwerpen secretelyck in te nemen: noch hebben syn adherenten, ontrent Paeschen lestgeleden, Antwerpen meynen in te nemen doer Sinte Michiels clooster, welck een open duere aen 't water hadde; noch hebben sy in 't eerste van Julio doer den grave van Meghen deselve stat meynen in te nemen, maer de heeren des lants waren ge-

waerscout, also dat doer Godts believen sy nergens hun tirannich voernemen en conden te wege brengen[155].

En den 14 July lestgeleden heeft den grave van Meghen uyt 's Hertoghenbosche moeten vertrecken, die daer teghens hem waeck houden. Ende den cardinael, merckende verdreven synde, dat Brabant teghen hem gansch opposeerde, heeft so vuel gedaen, dat de regente de inquisitie in Hollant heeft doen publiceeren, om den cardinael, haeren vadere, daer in overheyt te setten en te sien, wie daer teghen wesen soude: ende hertoch Erich beroempde hem daeraf executuer te syn[156].

+ Ende also den keyser den conick Philips, synen sone, alle syn landen overghegeven hadde, ende het keyserrycke gerenonceert hadde, so heeft den conick by den prinsche van Oraengien de keyserlycke crone wederom gesonden; nadien, doen dom Ferdinando, 's keysers broeder, tot keyser gecoren was, so is den prinsche wederom aen den keyser gesonden geweest als ambessaet van het Nederlant, om te vernieuwen en te confirmeren 't vorscreven verbont, by synen vader gedaen[157].

+1548 tot Ausborch.

+ En nadien dat conick Hendrick van Vranckeryck overleden was, ende synen outsten sone, Franciscus de 2. ontfinck de croone, die een beminder was van de religie. Waerom de Cardinael van Lothringen met den hertoch van Gwise alle listen gesocht hebben om dien te vergeven, welck vergif verkeerde in een laserye; noch was den hertoch van Vendthosme en den prinsche van Conde, synen broeder, beminders van de religie. Hebben daerom de papen aldaer alle listen gesocht den selven hertoch te verleyden, getrout hebbende de dochter van Naverre, behoorende van rechtswegen conick van Naverre te wesen, hem belovende, wilde hy de religie verlaten, sy souden hem de croone oft ten minsten de jaerlycxe vruchten doen hebben: ende verleydt synde, so begeerde hy voldoeninge. Maer sy seyden, wy en hebben 't metter herten niet gemeynt, en u broeder is noch als vore, dien sy gevanghen hadden om te dooden. En om dat te volbrenghen hadden sy den conick verleydt, dat hy met den hertoch van Vendthosme uit Bordeaux trecken soude, opdat er genen oploop en sou gescieden: ende bereet wesende om te trecken, quam de conick een flaute aen, en stierf. En den cardinael van Lothringen met syn adherenten, siende het overlyden van den conick, en hebben den edelen prinsche van Conde niet derven dooden, maer losgelaten: daerna is gesuccedeert Carel, den 2 sone noch residerende.

+Van der papen listen in Vranckeryck en van den prinsche van Conde en hoe sy conick Franssoys verg(aeven).

Daerna hebben sy, den hertoch van Gwise en den hertoch van Vendthosme, orloechsvolk gedaen, om teghen den prinsche van Conde en de stat van Rouwaen en ander, te orlogen, alwaer Vendthosme gescoten werdt, en daer na stierf: en den prinsche bleef perseverende[158].

Durende welcken twist heeft den cardinael Granvelle de heeren en edellieden van het Nederlant willen bedwinghen, om dien cardinael van Lothringen ende de papen van Vranckeryck bystant te doen teghen den prinsche van Conde, segghende, dat de geestelycke, alle de werelt doere,

+ een lichaem waeren, hebbende daertoe diveersche brieven van den conick uyt Spaengien gecreghen[159]. Waervan die heeren haer excuseerden, als wetende haer tirannighe intentie; dat hen intentie was haer selven paus te maken, en noch is; en meynden oock den hertoch van Gwise conick van Vranckeryck te maken, gevende hem consent syn crychsvolck en andere, die ryck waeren, te dooden en de besoldinghe te cabassen onder het decsel, te segghen, dat se huygenoos oft van der religie waeren; maer Godt heeft eenen verweckt, die hem 't leven vercortte: maer tot confirmatie van dien seyde Gwise wel, dat hy niet alleen en was van lande, maer van gelde so ryck als een conick, hopende alle den edeldom en gemeynte te destrueren, en dan met gelt en gewelt conick te worden[160].

+Hoe hy Gwise meynde conick te maecken, en de heeren van Nederlant sochte te dwingen de papen in Vranckeryck te helpen.

Binnen welcken middelentyt heeft de prinsche van Oraengien getrout de dochter van hertoch Mauritius van Sacxsen, die met vuel vrinden en heeren tot Brussel gecomen is; ende de regente begeerde aen den prinsche, dat syn huysvrou haer soude comen besoecken en daer werdt tyt gestelt[161].

+ Ende daer vergaderden van beyde seyden vuel edelen om dese salutatie te sien: en siet Granvelle is te voren by de regente gecomen en geseyt: ‘Gy moet dese luyteriaenster een wreet aensicht toonen, want haeren vader heeft de eerste luytherianen plaetse geghunt.’ Ende de regente, die geerne elck bemint hadde, en sonderlinge den cardinael, die sy vader noempde, heeft de prinssesse daerom aengesien sonder spreken: en sy, dat siende, is oock wederom gekeert sonder spreken; dies vuele verwondert waeren[162].

+De groete van de regente ende de prinssesse van Orangien.

+ Daerna heeft den cardinael Granvelle andere brieven van den conick uit Spaengien gecreghen, inhoudende dat de Nederlantsche heeren, cesserende alle excusatien, op alle gehoorsaemheyt die nieuwe bisschoppen souden ontfangen worden ende, dat se de papen van Vranckeryck bystant doen souden, meynende dat de heeren sulcx niet en souden derven laten. En siende, dat sy haer verexcuseerden, so werdt hy rasende gram en seyde, dat hy woude, dat sy souden de nieuwe bisschoppen ontfangen ende de papen van Vranckeryck bystant doen; ende bovendien de roomsche kercke woude wederom gereintegreert hebben, gelyck sy eertyds geweest is, al soude hy er hondert duysent op een ure doen verbranden, ende aen de overste eerst beginnen, als aen de prinssesse van Orangien. Welcke tirannighe woerden de heeren hoerden, waeren verbaest, gram, en den prinsche van Oraengien werdt grammer en seyde: ‘Men sal 't hem vergelden, hem gevende sekere portanten, die hy sal dragen allen syn daghen[163].’

+Den cardinael vermeet hem 100.000 menschen op een ure te verbranden.

+ Na denwelcken tyt is anno 1563, eenen rycxdach beroepen tot Francfoort, waer teghens hem den prinsche gereet maeckte, als ambessaet van 't Nederlant. Maer den cardinael dede hem wederroepen, waeraf den prinsche hem bedanckte, dat hy hem van sulcx ontlaste, maer ‘evenwel hebbe ick daer te doene, als een rycxheere, als grave van Nassouen en

+Verhalinge van eenen grooten rycxdach, daer voer den cardinael wat gecockt werdt.

Catsenellenboge.' Oock maeckte hem bereet den grave van Egmont, aen wien den cardinael oock dede ontbieden, dat hy syn geldt wel mocht sparen en daer niet te doene en hadde: maer hy seyde: In spyt van hem sal ick reysen, ick heb noch hondert duysent croonen te vuel, om te besoecken de vrinden van myn huysvrou, welck was een dochter van Beyeren(164). Also socht hy alle listen, dat se daer niet trecken en souden, en syn quaet voernemen niet daer openbaeren en souden, en eenige verbonden oft aliancen maecken om haer te wreken. Oock reysde met haer den heere Heyndrick van Brederode, oock den grave van Huerne, Culenborch, Hoochstraten, oock den grave van den Berch ende meer andere. Op dien rycxdach waeren oock die conickrycken, als Hongarien, Boemen Polen, Sweden, Godtlant, Wandelant, Engelant, Scotlant, Ierlant, Vranckeryck, occk de prinsche van Conde met syn gealieerde, alle welcke landen hebben eertyds onder 't Roomsche pausdom geweest ende het ryck mede(165).

Ende hoorende alle die boosheyt, ende vermetelycke woerden van den cardinael en synen aenhanck, ende mits het gansch Nederlant aen 't ryck verbonden is, en som te leene gehouden werdt, en sommige steden het ryck toe behooren, hebben beloeft al te samen het Nederlant te bescermen. Oock syn sommige principaelste Italiaensche heeren oock mede in dit verbont, die dat deden, omdat de papen daer oock de inquisitie wilden hebben, ende noch 14 groote heeren van Spaengien, om aldaer de inquisitie ontslagen te wesen. Op welcken rycxdach heeft hem aen 't ryck beclaecht den hertoch van Beyeren, en hulp en bystant begeert om het hertochdom van Brabant wederom te hebben, welck hem toebehoort van na het overlyden van vrou Jacobe, gelyck de cronycke van Brabant, Hollant en Seelant breeder verclaert(166). Desghelycx heeft hem beclaecht den heere van Brederode, wien van rechtswegen 't graefscap van Hollant en Seelant toebehoort, en hulpe begeert; ende den hertoch van Beyeren ende den vorst van Cleve syn namaechschap van desen Brederode en tsamen verbonden. Ende des voernoempden heeren van Brederode vrouwen moeder was, van de la Marsche uyt Vranckeryck, maechschap van den prinsche van Conde, en meer andere: syn huysvrou was een dochter van den grave van Nieuwenaert uyt Duytschelant.(167) Voorts, die pausen van desen rycxdach wetende, hebben den Torck geadverteert, dat hem wou believen daer eenen ambessaet te seynden, opdat se uyt vreese van dien, niet en souden derven haer boosheyt verhalen, oft aliancen maecken, welck sy so sekretelyck deden, dat hy 's niet en merckte en handelden openbaerlyck seer vrindelyck met de bisschoppen(168).

[+] Corts hierna hebben de papen van Spaengien den grave van Egmont aldaer by den conick in Spaengien doen ontbieden om het leven te nemen: maer die groote heeren, dat merckende, namen hem in haer bewaeren om 't selve te beletten: maer uyt spyt maeckten sy so vuel, dat hy de inquisitie selfs moest overdragen in 't Nederlant, om te besien wie er teghen

[+]Hoe Egmont in Spaengien ontboden, de inquisitie self moest overbrengen.

[+] opposeren soude, ende hielden hem voer haeren knechte. Ende also Brabant daer teghen was, heeft de goevernante, om te believen haeren vader, de cardinael, de tirannighe inquisitie in Hollant doen publiceren, om te doen onderhouden, mits sy geen previlegien en hadden gelyck die van Brabant, en alle inquisituers ende executuers oft bedienders daertoe geordineert, om oock te siene wie er hem teghen sou derven stellen(169).

[+]Hoe de inquisitie in Hollant afgelesen was.

[+] Achtervolgende welcke tirannighe inquisitie, syn buyten en binnen Brusel diveersche huysen geordineert geweest om aldaer de voergenoemptde prinschen te doen dooden, gelyck noch onlancx de papen van Spaengien gedoyt hebben eenen pagie van den conick, den sone van den Focker (Fugger) van Ausborch. En in presentie van den conick heeft oock den cardinael met syn adherenten, durende dat hy in 't Nederlant was, seer suptylyck in de landtraden van Brabant die tirannighe inquisitie versocht, als doer den bisschop, broer Cnyf van Groeningen, den blinden esel, bisschop van Remunde, droncken Claesken, bisschop van Haerlem, Sonnius, bisschop van 's Hertoghenbosche en doer meer ander nieuwe bisschoppen(170), en sy selve hevet in den sekreten raet versocht, waerop een raetsheere antwoerde, dat het een nieuw placcaet oft ordinantie was, in de Nederlanden noyt geobserveert, seggende, dat hy sulcx bevel van den conick niet gelaten en was, dan na de cude placcaten elckeen recht te doene. Om welcke weygeringhe de cardinael werdt rasende, ende 2 raetsheeren aen de Spaensche papen besculdichde als voer ketters. En dese deden den conick scryven, dat men dese 2 heeren[+] soude vanghen, ende haer goedt confisqueren, onderricht synde dat se ketters waeren. De heeren, sulcx wetende, hebben haer ter purge gestelt aen den prinsche d'Orange en den grave van Egmont(171): daerna heeft den cardinael de brieven gepresenteert aen den procureur generael, en versocht om 't selve te volbrenghen, maer 't werdt hem belet, en die prinschen screven aen den conick, dat hy den cardinael niet en hoefde so grooten geloof te geven: maer beliefde 't hem so, so begeerden sy ontsleghen te syne van haerlieden eedt en overheyt, en dat hy syn landen selve quame regieren, want sy en wilden geen tirannen syn en niemant dooden sonder te weten redene waeromme; want den cardinael seyde: ‘de conick weet waerom, ick en hoef oulieden niet te onderrechten’(172).

[+]1566 in Meerte.

[+]Die hy meynde dat hem de antwoerde gedaen hadden en d'ander waeren hem gunstig.

[+] Daer screef den conick ander brieven, ende hy wederriep syn eerste, bevelende voorts de regente, dat sy dese heeren weder stellen soude in haeren state, name en fame en den cardinael sou doen vertrecken binnen sekeren tyde uit Nederlant. Welck hy hoorende, werdt gram, en seyde, ter maeltyt wesende van den cancelier: ‘Daer syn vuel sotten in eenen capruyn, die 't my gedaen hebben, dicwils, maer ick sals gedachtich[+] wesen’, omdat hij Lucifers val gekregen hadde; verachtende also de edele heeren, ende hem beroemde, dat hy se noch soo erm maecken (sou) dat sy noch lyve cleederen, en uyt scotelen drincken, en ysere ketenen

[+]Om wat oorsaeck de cardinael uyt Nederlant moest vertrecken.

[+]Nota: wat hy heeft gedacht en gevroken aen Egmont en Huerne 1567.

dragen souden: welcke sy alreede doen, maer niet van ermoede[173].

Item hebben die 3 pausen den Torck anno 1565 voer Malta doen comen, en nou wederom 1566 in Hongerijen doen comen, om also de weerlycke heeren te quellen, opdat sy haer tirannich voernemen te beter souden moghen volbrenghen. En de papen en den Torck syn van een opinie, want wat heerlyckheyt den Torck inneempt, doet hy alle de edelen dooden, opdat se haer teghen hem niet verheffen en souden. Also oock de papen, die soecken 't selve en oock alle machtighe om te brenghen met de tirannighe inquisitie, en also alleen te domineren[174].

FINIS.

Hier volcht
Der guesen handelinghe en oprechte meeninghe, waerinne 't besceet wordt gedaen van weghen de goevernante, op 't vertoonen ende requeste, overghegeven aen haere hoocheyt, by den edelen heere van Brederode met den anderen edelen van dese Nederlanden. Anno* 1566 *in April.

Dit stont voer op 't boecxken al gedruckt, die men openbaerlyck vercocht.

Antwoerdt, danckseggighe en protestatie op 't selve besceyt aen de hoocheyt van de regente van 't Nederlant, ghesciet tot Duffele en tot Sinttruyden in stat. Item breeder verclaringhe opt selfve antwordt, duer voorderen en begeeren van de selve haere hoocheyt*[175]*.

Voerredene tot den leser.

Theeft ons niet alleen goedt gedocht en nootsakelycken, goedtwillighe lesere, in 't licht te brenghen de handelinghe ende oprechte mee-

ninghe der hoochgeboren edelen ende andere heeren en jonckeren des gemeynen Nederlants, als vasalen ende getrouwe dienaers des conicx maesteyts, die men nou is ‘gues’ noemende, geschiet den 4. April 1566 aen de hoocheyt van de goevernante by requeste, ende oock mondelinghen verthoont. Mitsgaders alles, dat daerna gesciet is, opdat een iegelyck redelyck mensche verstaen en wete, die getrouwe waerscouwinghe gedaen ten dienste van synder conick. maet. ende tot vryheyt ende welvaren van alle syne Nederlanden, hoewel sy van sommighe quaetwillighe en bysondere, die by sulcx goedt voernemen scade souden lyden, als kettermeesters, officiers en gierighe aenbrengers, geacht worden voer oproerders, en invoerders van nieuwicheden. Maer wie dit wel overlesende, sal contrarie bevinden, hoe wel eenige ongeschickte hovelinghen seyden: ‘Unge stat de gues’, (sic) dat is een hoop guyten oft rabauwen oft bedelaers; qualyck bedacht synde, want sy hoorden wel eer anders genoempt geworden[176].

Myn Vrouwe.

Sy en connen uwe hoocheyt niet weerdelycken genoech dancken van de goede presentatien, die ons op den 18 deser maent gedaen syn van mynheere de prinsche van Oraengien ende den grave van Egmont tot Duffele, welcke ons by gescrifte gelaten hebben de meeninghe van uwe hoocheyt, so hier na volcht, diewelcke in 9 articulen is[177].

+ Daer van de eerste is, dat gy afgeveerdicht hebt myn heere de marquis van Berghen en den grave van Montigni, aen den conick, om syne maesteyt te verthoonen onse requeste, waeraf wy U bedancken, en verhopen dat hy sal verstaen onse goede meeninghe[178].

+Marquis van Berghen gesonden met Montigni na Spaengien, die noyt weder en keerden.

Ten tweeden syn ons vernieuwt de presentatien, die wy gedaen hebben tot omme te sterven in den dienst van syne maet. en voer uwe voeten, daerinne wy altoos begeeren te volherden, noch noyt van andere meeninghe geweest (syn).

Ten derden, dat wy souden weten dat niet nieuws gedaen soude syn, beroerende d'inquisitie en de placcaten, naerdat wy onse requeste hebben gepresenteert, volgende onsen versoeck en wy gelooven wel dat uwe hoocheyt alle tselve voldaen heeft; maer die van der overheyt en hebben de brieven van uwe hoocheyt niet wel geobedieert, maer altoos voortsgevaren met vanghen en spannen der menschen, welck wy wel meynen, dat teghen uwen wille is, laten wy ons beduncken.

+ Ten vierden, dat wy als goede en getrouwe ondersaten, volgende onsen beloeften, souden willen verdrucken die ongeregeltheyt van den sectarissen, waerin wy ons best gedaen hebben: en oock om het preken te beletten, welck wy het volck niet en hebben connen beletten, vermoeyende, dat sy oorsaeck genomen hebben op het langhe vertrecken van de antwoerde van uwe hoocheyt, op hetgene dat u.l. gehoort heeft,

+Het langhe vertoeven met de antwoerde, die de regente doen soude op de requeste, is oorsaecke van de prekinghe openbaere.

in onse requeste geeyscht werdt, belovende antwoerde te doen hebben binnen 2 maenden, die noch te doen is. En oock op de manire, die men heeft in 't vergaren van den provinciaele staten, en die in sommighe poinckten gedaen syn, teghen d'oude manire van doen. En oock mede op de dreygementen, die daghelycx gedaen syn, so wel teghens ons, als oock 't gemeen volck, en bysonder doer geestelycke persoonen.

Alle welcke redenen 't volck gebrocht heeft tot openbare prekinghe en vergaderinghe, so sy ons selve geseyt hebben; ende begheerden wel, dat uwe hoocheyt hen so langhe niet opghehouden en hadde op 't gene dat in onse requeste versocht is, seggende, dat se gedruckt en geport waeren in haerder concientien, dit selve volck[179].

Ten vyfden. Dat die dinghen strecken tot oproer, en dat men opentlycken seyt, dat die uytlanders hen der saecken bemoeyen, en oock die geweest syn onse vyanden, daerop seggen wy, myn vrouwe, dat so dicwils als de uytlanders hen de saecke sullen willen bemoeyen, so sullen wy te peerde climmen, en de eerste syn, die haer sullen keeren; maer dat wy ons souden voeghen te stellen teghen de vasalen en ondersaten van den conick, en bevinden wy geensins dat 't selve dienste soude syn, maer bederffenisse van den lande ende verwoestinghe geheel, daer sy hen begeeren te voeghen onder de resolutie van de generalen staten.

Het seste, dat de sectarissen van hen geven dat het predicken soude syn doer onsen bevel en consent, dat sou men wel mogen ordeelen, dat onse requeste, in April overghegeven, tot onderhoudenisse van onse vaderlant eenighe oorsaecke is van de openbare predicatie. Daerop so antwoerden wy, myn vrouwe, dat wy noyt niemanden daertoe geraden en hebben, maer ten contrarien ons beste gedaen hebben, om te beletten doer den oproer, die wy vreesden, dat daer uyt comen soude; maer siende, dat wy se niet en conden bestiren, hebben wy haer laten doen so sy 't verstonden, en daervoer setten wy ons alle ter purge, dat wy 's al onsculdich syn; maer dat er eenighe onder ons edele geselschap syn, die de prekinghe voer goedt achten, omdat se van de selve religie syn, dat bekennen wy; nochtans en sal haer de religie niet verhinderen te doen 't ghene dat se sculdich syn te doen tot dienste synder maesteyt, so sy ons in 't generael belooft hebben en versekert.

Ten sevensten, dat wy sculdich souden (syn) naer onse vermoghen hen lieden te beletten, en dat wy metter daet souden bewysen onse meeninghe goedt te syn, ende dat onse requeste gepresenteert is geweest, om den conick dienst te doen, en het landt een weldaet; daerop seggen wy, myn vrou, dat wy in alle 't selve hebben ons uyterste neersticheyt gedaen, maer siende, dat hem het volck tot noch toe niet en heeft laten bewillighen om te volgen onse voerhoudinghe, so bidden wy uwe hoocheyt te soecken goede middele, daertoe wy ons seer geerne sullen voeghen en begeven met ganscher willen.

Ten achsten, dat wy ons niet en behooren te mistrouwen op den conick, die noyt tirannye teghens syn ondersaten en heeft gebruyckt: daerop antwoerden wy myn vrouwe, dat wy ons op den conick niet en mistrouwen, maer hebben vast betrouwen en wenschen hem hier: en hoorende d'een en d'ander, soude wel goede ordinantie stellen, soo wy syn goedheyt kennen. Het laetste, dat uwe hoocheyt niet en twyfelt, dat syne aet. alle niet gedencken en sal, maer vergeten, en dat uwe hoocheyt dicwils tot onsen voordele aen syne maet. gescreven heeft, seggen wy dat wy meynen niet gedaen te hebben teghens hem, dat hy soude behooren te vergeten. Nochtans, myn vrouwe, sal uwe hoocheyt ons vergeven, is 't dat wy nou vryelyck en onbeveynst uytspreken en ou ons hert ontdecken. Onse compaignie laet hem beduncken, dat gy groot mistrouwen op ons lieden hebt, overmits de openbare bewysinghe tot Duffele by de heeren gedaen, als prinsche d'Oraengien, grave van Egmont en Huerne uyt bevel van uwen name ter contrairie te kennen is ghegeven, doer welcke mistrouwen ons verweckt syn vuel vyanden, die wel hebben gemoet geweest ons te vernielen, en openbaerlyck hebben derven redenen spreken, streckende tot oproer. Ende dat meer is, hebben dagelycx onder 't volck verbreyt, om ons in den haet te brengen, seggende, dat de ccnick te lande comende, ons soude straffen als rebellighe en meer lasteringhe. Welcke lasteringhe nochtans wy tot eenen tyt wel hebben willen lyden en al swyghende verdraegen, hoewel wy nochtans daertoe goede oorsaecke souden hebben. Maer die heymelycke aenslaghen, die wy hebben ontdeckt en noch ontdecken sullen, hebben ons tot dien noot gebracht, dat wy hebben moeten middelen soecken, om vrinden te maecken in eenighe landen, om ons te helpen, indien dat men de vasalen des conicx teghens ons soude willen verwecken. Waerom wy uwe hoocheyt bidden, onse versekeringhe in 't goede te willen nemen, also 't selve niet en streckt, dan tot een goede meeninghe, te weten tot versekeringhe van ons eyghen persoonen, en goeden en tot dienste van syne maesteyt en bescermen van synen lande. Begeeren dat wy sullen wesen onder bescermenisse van de voerscreven heeren en onder haer versekeringhe, biddende oock uwe hoocheyt een post te willen seynden aen den conick, om dese heeren dien last te geven, opdat wy ons te vryer mogen geven tot dienste van syne maet. en versekert mogen wesen, dat ons niet en sal gescieden om 't presenteren van onse requeste, verwachtende middelertyt, dat by consent en besluyt der generale staten syne maet. daer ander middelen sal hebben geordineert.

Bovendien, myn vrouwe, en mogen wy cu niet verswyghen, dat ons ter wylen dat wy tot Sinttruyden waeren, een requeste, hier by gevoecht, is gepresenteert geweest van weghen een groote partye volcxs, die oock by monde hebben aengheboden haer wapenen af te leggen, ende hen te ondergeven alle 't gene, dat by de generale staten henlieden bevolen sal worden oft geordineert, de religie aengaende, mits dat uwe hoocheyt ons

gebiedt, henlieden te doen sulcke versekeringe, dat wy henlieden sullen beloven ons met henlieden te voegen, om niet te gedoogen, dat men henlieden eenich gequelt oft gewelt doen sal, so lange de resolutie by de generale staten noch ongedaen sal syn [180]. Begeerende dat uwe hoocheyt sal verdeelen in steden en provincien eenige van onslieden, die de requeste hebben gepresenteert om henlieden te houden in goeden regimente, in handen van welcke sy haer wapenen sullen stellen. Anders, myn vrouwe, sylieden doer vreese, die se hebben, verrast oft overvallen te worden, van nootswegen tot andere sullen moeten haere toevlucht nemen, om hen te betrouwen; ende sorggende, dat sylieden souden willen de franssoysen in 't landt brengen, onse erfvyanden, so hebben 't wy uwe hoocheyt geadverteert, en ons behoorlyck gequeten oft er iet quaets na volchde, ons presenterende in als tot synen dienste, so dicwils als 't uwe hoocheyt believen sal, om (te) sterven voer uwe voeten, en begeeren antwoerde[181].

Myn vrouwe, menheere van Egmont heeft ons verclaert, dat uwe hoocheyt wel begeert meerder verstant van eenige punckten, gestelt in sekere articulen van onsen gescrift, uwe hoocheyt gepresenteert, welck claer genoech is; maer soeckt den tyt te verlanghen. Maer om u begeerte te voldoen, willen wy 't breeder uytleggen en om te antwoerden op 't derde articule, daer uwe hoocheyt versoeckt, dat wy die steden souden noemen, daer de gevangenen van der religien syn, en dat is tot Dornick, Rysel, Bergen, Aixe, Aeth, Brusele, Gendt en ander plaetsen, en dat vuele en uyt crachte van de placcaten.

[+] Aengaende de 4, 5, 6 articulen, dat wy souden bewysen en doen blycken wat neersticheyt wy gedaen hebben om 't volck in ruste te houden en het preken te beletten, seggen wy myn vrouwe, dat gy muecht seynden in alle plaetsen aen de consistorien en dienaers der nieuwer religien, so men die noempt, en aldaer vernemen en sullet also bevinden.

[+]Wat neersticheyt den edeldom gedaen heeft om het predicken te beletten.

Soo vuel als 't aengaet het 4 articule, daer questie is van de manire van doen, die gepleecht is in 't vergaderen van de provinciale staten, die in sommighe saecken gedaen syn teghens d'ordinancie, seggen wy dat ons geensins aengaet om 't selve te bewysen, also 't selve is seggen van 't gemeyn volck, die ons hebben gespecificeert, dat men gewoonelyck is te vergaderen de staten van Vlaenderen voer die van Artoys, en van d' andere staten heeft men eenighe geroepen, die in 't vergaeren niet gewoon en is te wesen en, die er behooren te syn, niet geroepen oft ten minsten so laet, dat sy er niet en conden wesen; noch geen tyt ghegeven om te antwoerden, seggende dat het U beliefde opter daet antwoerde te hebben op de moderatie van de placcaten, sonder te willen laten copye. Ende dat er brieven gescreven syn aen sommighe goevernuers van steden, om de gedeputeerde van dien, en ander edelen te trecken tot haer meeninghe.

Ende op 't articule van onse doleance, daer wy seggen ontdeckt en

verstaen dreygementen en heymelycke aenslaghen, seggen wy, dat claerlyck genoech terstont vernomen hebben, nadat wy onse requeste gepresenteert hebben, dat vuel heeren, immers heeren van der oerden van ons afgetoghen syn, scouwende onse geselschap als oproerders trackterende onder henlieden vuel dinghen in 't sekreet en openbaer, te voren ongewoon te doen. Immers hebben eenighe van hen bloetvrinden gewaerscout, dat sy hen met ons niet voegen en souden, en haer eer betrachten. Henlieden voer ooghen houdende, wat ons als de conick compt sal ghescieden, oock verclarende degene, die onse compromis hebben onderteekent, dat die syne maet. beloeft perdon, so verre sy hen van ons sceyden.

En also sy heeren syn, die stemmen in den raet hebben en opineren, so is wel te vermoeden dat sylieden (naer 't gevoelen dat sy van ons hebben) syne maet. willen informeren en geven sulcken advys, die niet en mogen wesen anders, dan tot achterdeel van ons en bederffenis. Oock die posten, die menichmael uyt Spaengien gecomen syn, sonder eenighe resolutie te brenghen op onse dinghen, oock mede die waerscouwinghe, die wy hebben gehadt uyt Vranckeryck, dat syne maet. begeerde passagie voer seker getal van spaensche crychlieden, en oock versochte aen de coniginne, moeder van den conick, en den raedt gelycke bystant, als sy gedaen hadden den conick van Vranckeryck gedurende de inlantsche orloghe van Vranckeryck: en den hertoch van Savoyen heeft hem hulp en bystant beloeft, om met macht herwaerts te comen. En oock mede, dat wy weten, dat de geestelyckheyt extraordinaire heeft opgebracht een tonne goudts, die wy wel gedacht hebben, dat teghens ons soude te werck gestelt worden, gelyck oock eenighe van henlieden haer wel beroempt hebben. Dat oock noyt eenighe van de ridders van der oerden, oft heeren van den gulden vliese, oft uwe hoocheyt ons geen versekeringhe en hebt willen doen, dat den conick teghens ons niet procederen en soude.

Alle welcke voerscreven redenen ons gebracht hebben in desen uytersten noot, om ons te versekeren en vrinden te maecken, hoewel wy leetwesen hebben; en dat niet by den franssoysen, dan in dese landen en in Duytschelant, dat willen wy u wel versekeren.

[+] Soo vuel als 't aengaet, dat uw hoocheyt begeert te weten wat volck wy verstaen, (daer wy spreken van subjeckten en vasalen) verclaren wy, dat 't selve altemael syn inwoonders van dese landen van herwaerts overe, onsen compromis verwilligende[182].

[+]Den edeldom bekent geen vrinden gemaeckt te hebben, tot bystant, dan binnenslants oft in Duytschelant.

Ende ten lesten, myn vrouwe, 't gene dat aengaet onse versekeringhe volgende 't gene, dat in onse scrift begrepen is, bevinden wy in geender maniren ons mogen tevreden geven, ende ons vertrouwen op allen dengenen van onsen geselschap, anders dan op de versekertheyt, die uwe hoocheyt ons geven sal, indien 't haer belieft, sy oock, alle de heeren ridders van der oerden, ende bysonder van de dry heeren als prinsche d'Oranghe, grave van Egmont en graef van Huerne, opdat sy lieden mogen middelaers wesen, tusschen den conick, uwe hoocheyt en ons; geensins

nochtans verstaende, dat de laetsten (lasten?) en bevel, dat wy begeeren henlieden ghegeven te worden, eenichsins uwe hoocheyt en authoriteyt soude verminderen, maer dat alle bevel, dat sy doen sullen, wesen sal bevel van uwe hoocheyt.

[+] Nochtans meynen wy genoech, dat eenighe goevernuers haer sullen belgen van 't gene, dat wy versoecken, dat sy voertsaen geen crychvolck en sullen mogen aennemen binnen noch buyten dese landen, anders dan onder het bevel van dese dry heeren, en dat dese, nadat sy het bevel en getal van crychvolck van uwe hoocheyt sullen weten, dat sy sullen (aenstellen) alsulcke cappiteynen, als haer goedt duncken sal, om syne maesteyt te dienen. Welck belgen der goevernuers wy wel souden willen voercomen, maer wy gelooven dat uwe hoocheyt sal insien, dat in dese versekeringhe minder perickel is, dan in de versekeringhe die wy te voren genomen hadden, ten eynde dat wy uwe hoocheyt geensins verder en willen versien oft verbinden, noch alle heeren in de beloefte, die sy doen sullen, dan totter tyt, dat syne maet. 't selve sal afgeslagen hebben en refuseren; begeerende alleen, indien hy 't refuseert, dry weken te syn onder haer bescutsele, na den dach van het advertissement van syn refuseren, opdat wy onder dien tyt mogen versien van ander versekeringhe.

[+]Den edeldom verbint hen niet te doen sonder advijs van dry heeren, als Oraengien, Egmont en Huerne.

Beroerende de versekerheyt, die uwe hoocheyt begeert van ons geselschap, wy versekeren uwe hoocheyt dat wy nou voortsaen niet altoos en sullen handelen sonder raet en advys van die dry heeren, en aengaende de macht, die wy hebben buytenslants, wy bieden ons selven altoes te geven tot dienst van syne maesteyt en des landts welvaren, doer advys der staten.

FINIS.

Eindnoten:

(91) A.C., 71.
A.A., X, p. 344, advies van de Poorterije.
A.A., II, p. 386, publicatie van 2 Juli.
J. DE WESENBEKE, *op. cit.*, p. 222.

(92) Vermeld, zonder aanduiding der oorzaak, A.C., 71.

(93) De sleutelen van de Magistraat afgenomen:
Zie GACHARD, *Corresp. de Philippe II*, t. I, brief Alonzo del Canto, p. 433.
E. POULLET et CH. PIOT, *op. cit.*, t. I, p. 353.

(94) Eerst den 23 Juli werd dit middel aan den Breedenraad voorgesteld en gaf aanleiding tot ernstige geschillen. (Zie verder)
Op eigen gezag echter had de Magistraat aan schepen *Jan van Schoonhoven* bevel gegeven lieden aan te werven, wat aanleiding gaf tot groote murmuratie, 5 Juli 1566.
J. DE WESENBEKE, *op. cit.*, p. 232.
In de Justificatie der Magistraat is hierover geen relaas. (A.A., X.)

(95) A.C., blz. 72.
J. DE WESENBEKE, *op. cit.*, p. 233.
A.A., X, p. 371.

(96) Vermeld: A.A., X, 366.

Zie ook: *Sentences contre les habitans de Lierre* in J. VAN VLOTEN, *Nederlands Opstand tegen Spanje* (1564-1567), p. 158. Haarlem, 1856.
o.a. Aanklacht tegen *Roeloff de Stakenbroeck* en *Claude de Billemont, Seigneur de Bermont*.
Breedvoerig behandeld bij: F. RACHFAHL, *op. cit.*, t. II, p. 660.
Aldaar werd vooral over de te houden bijeenkomst der edelen te St-Truiden gehandeld.
Ten huize van Billemont, te Lier, waren op 4 Juli 1566 met Brederode, graaf van den Bergh, Lodewijk van Nassau en Kuylenburg, vermoedelijk ook predikanten aanwezig!
Zie W. NUYENS, *op. cit.*, 70.

(97) Over het verblijf en de gedragingen van Brederode te Antwerpen:
E. POULLET et CH. PIOT, *op. cit.*, t. I, p. 352, 354, 358.
A.C., 72.
GROEN, *Archives*, II, p. 140, 142, 148.

(98) Deze zitting van den Breedenraad wordt slechts eventjes in de Justificatie der Magistraat vermeld.

Jacob van Wesenbeke, de stadspensionaris, werd echter door de Magistraat naar het Hof gedeputeerd, om aldaar verslag over deze zitting te verstrekken. De besluiten van deze zitting, overeenstemmend met het door *van Haecht* gegeven verslag, bij:
JAC. DE WESENBEKE, *op. cit.*, p. 234.
A.A., X, blz. 116 en 373.

(99) JAC. DE WESENBEKE, *op. cit.*, p. 236.
A.C., blz. 73-74.
Charles de Brimeu, graaf van Mghem, gouverneur van Gelderen en Zutfen, ridder van het Gulden Vlies, had zich openlijk als getrouw aanhanger der regentes aangesteld.
Over hem: F. RACHFAHL, *op. cit.*, t. II, p. 664.
Biographie Nationale, t. III, p. 66.

(100) De graaf van Arenberg, Jean de Ligne, eveneens Vliesridder en aanhanger der regeeringspolitiek, gouverneur van Friesland, Groningen, Overijssel.
Over hem: *Biographie Nationale*, t. I, p. 367.
A.C., blz. 74.
J. DE WESENBEKE, *op. cit.*, p. 236.

(101) A.C., blz. 73.
STADSARCHIEF, *Gebodboek*, vol. C, f° 45 v°; - A.A., X, blz. 368.

(102) A.C., blz. 74.
Vooraf had men de regentes verzocht zelf in de stad te willen komen, of indien zulks onmogelijk was, een heer van het Hof te zenden.
A.A., X, 116, 384, 386.
J. DE WESENBEKE, *op. cit.*, p. 243 en volgende.

(103) GROEN, *Archives* II, p. 149.
A.A., X, p. 116.

(104) J. DE WESENBEKE, *op. cit.*, p. 242.
E. POULLET et PIOT, *op. cit.*, t. I, p. 365.
Hier vindt men het verslag over het slechte onthaal, en den volksoploop, die het verblijf van den graaf van Meghem verwekte. Dit verslag vormt een scherpe tegenstelling met de gegevens verstrekt over het onthaal van Brederode in Antwerpen.

(105) Deze gebeurtenis vinden wij niet vermeld. Kenschetsend voor de atmosfeer is evenwel het feit, dat de proost Morillon uit Brussel bericht over den deken van Antwerpen: '...M^{r} le doyen qui s'est venu jecter en ce lieu...',
E. POULLET et CH. PIOT, *op. cit.*, t. I, p. 353.

(106) Men had inderdaad op 11 Juli een schrijven van de regentes - in dato 9 Juli - bekend gemaakt, waarin werd verklaard dat het houden van preeken geschiedde tegen den wil van den koning en de regentes, en geenszins met de goedkeuring der voorname heeren en vliesridders.
A.A., X, p. 118 en p. 378.

(107) De gedachte de Staten-Generaal bijeen te roepen vond in de regeeringskringen meer en meer instemming en werd o.a. door niemand minder dan Viglius en Assonleville gedeeld.
Zie F. RACHFAHL, *op. cit.*, t. I, 676.

(108) A.C., p. 78.
De bisschop van Atrecht moest aanzien, toen hij aldaar preekte, dat de calvinisten kalm voortgingen hunne preeken te houden.
POULLET et CH. PIOT, *op. cit.*, t. I, p. 372.

(109) Hier is bedoeld Hendrik van Brederode. De toegang van St-Michielsabdij op de Schelde bleef een zwak punt in de verdediging van de stad. Op aandringen der calvinisten zal dan ook dra een verandering in de bewaking geschieden. Het feit wijst echter aan, in hoeverre Brederode zich met de 'verzekering' der stad bemoeide.

(110) Zie o.a.: A.A., X, p. 374, over de werkzaamheden van de afgevaardigden van de hoofdsteden.

De regentes had aan de prelaten in de Staten een bijzondere leening verzocht van 50.000 florijnen.

Zie GACHARD, *op. cit.*, I, p. 433.
E. POULLET et CH. PIOT, *op. cit.*, I, p. 356, 381.
Morillon weet te melden dat de som niet 50.000, doch 60.000 gulden bedraagt, terwijl de gedeputeerden van Antwerpen bij de Staten 80.000 gulden aangeven. STEDELIJK ARCHIEF, *Staten van Brabant. Briefwisseling van de Magistraat*, 9 Juli 1566.
De brieven van de maand Juli uit deze verzameling lichten ons trouwens in, over de gevoerde onderhandelingen in de Staten.

(111) Over het aannemen van krijgsvolk.
E. POULLET et CH. PIOT, *op. cit.*, t. I, p. 364, 381.
GACHARD, *op. cit.*, t. I, blz. 433.

(112) Over de intrede van Oranje te Antwerpen:
A.C., 75 (13 Juli en niet 14 zooals in A.C.).
A.A., X, 391.
J. DE WESENBEKE, *op. cit.*, p. 249.
E. POULLET et CH. PIOT, *op. cit.*, p. 375.

(113) J. DE WESENBEKE, *op. cit.*, 249.
Over het hof van Liere:
MERTENS EN TORFS, *Geschiedenis van Antwerpen*, t. IV, p. 118.

(114) A.C., 75.
A.A., X, 391, brief v. Oranje.
J. D. WESENBEKE, *loc. cit.*
POULLET et CH. PIOT, *op. cit.*, t. I, p. 375.

(115) A.C., 75

(116) Een flinke samenvatting over deze bijeenkomst van St-Truiden bij:
F. RACHFAHL, *op. cit.*, t. I, p. 679 en volgende.

(117) Oranje begeerde inderdaad met zachtheid de predikatien te verhinderen: zie zijn brief aan de regentes, in dato 15 Juli 1566. A.A., X, blz. 394.
De 'propositie' door de 'regeerderen' der stad aan den Breedenraad gedaan in A.A., X, blz. 398: ook door de wethouders - de hand van Oranje is hier echter al te merkbaar - werd als middel tot cessatie der troebelen, de vergadering der Staten Gneraal vooropgesteld.
Het verzoek van de calvinisten over een plaats voor de predikatie te mogen beschikken was reeds vroeger gebeurd: immers den 3 Juli hadden de wijkmeesters zulkdanig rekwest overgemaakt. Daarna volgde een tweede rekwest in denzelfden zin. Bij J. DE WESENBEKE wordt evenwel deze tweede onderhandeling gesteld vóór 17 *Juli*, en wordt ook geen gewag gemaakt van de aanwezigheid van den prins.
Zie J. DE WESENBEKE, *op. cit.*, 227 en 245.

(118) Zie J. DE WESENBEKE, *op. cit.*, 262.
Voor het houden van achterraad. A.A., X, blz. 121.
De voorstellen van de Magistraat werden den 18 Juli aan de 'goede mannen' van de zes gilden van de schutterij, aan die van de Rederijkerskamers en van een paar godsdienstige vereenigingen, voorgelegd, terwijl den 19 Juli hetzelfde geschiedde voor kooplieden en andere burgers.
A.A., X, *loc. cit.*

(119) Voor het antwoord der betrokken korpsen op de voorstellen:
A.A., X, 121, 122: men wilde inderdaad de vergadering der Staten over deze punten laten beslissen.

(120) De Justificatie van de Magistraat vermeldt dat de kooplieden en burgers aandrongen niet met geweld tegen de preeken op te treden. A.A., X, 122. 20 Juli 1566.

(121) De stadspensionaris Jacob van Wesenbeke was de afgevaardigde naar de hertogin.
J. DE WESENBEKE, *op. cit.*, p. 264.
A.C., p. 76.

(122) Dat Oranje met de afgevaardigden van de gereformeerden onderhandelde is ook vermeld bij:

J. DE WESENBEKE, *op. cit.*, p. 253.
Morillon weet daarbij te berichten, dat de calvinisten bereid waren groote sommen de storten, om over zekere plaatsen voor hunne preek te mogen beschikken.

(123) Zie over deze bijeenkomst, F. RACHFAHL, *op. cit* t. II. p. 684.
Niet graaf van Hoorne, wel Egmont was daar aanwezig, en met Oranje, door de regentes gedeputeerd.

(124) Zie E. POULLET et CH. PIOT, *op. cit.*, t. 1, p. 379.

(125) A.A., X, p. 122.
A.A., X, p. 403, verklarend schrijven van de regentes in dato 20 Juli.
Toegelicht bij J. DE WESENBEKE, *op. cit.*, p. 263 en volg.

(126) Dit feit is niet vermeld. Wel waren Minderbroeders enkele dagen vroeger in hunne kerk, door zekere personen lastig gevallen geworden.
A.C., p. 73.

(127) Over het aantal toehoorders der predicatie te Gent, zie o.a.:
V. FRIS, 'Notes pour servir à l'Histoire des Iconoclastes et des Calvinistes à Gand, de 1566 à 1568', p. 35. (*Handelingen der Maatschap. v. Gesch. en Oudheidk. te Gent*, dl. IX, 1909.)
OOK POULLET et CH. PIOT, *op. cit.*, t. I, p. 388.

(128) De predikers verschijnen in al de gewesten:
Belangrijke details vernemen wij o.a. bij:
P. CUYPERS VAN VELTHOVEN, *Documents pour servir à l'Histoire des troubles religieux du XVIe siècle, dans le Brabant Septentrional*. Bois-le-Duc (1566-1570).
(1 deel), p. 3 en volg.

E. DE COUSSEMAKER, *Troubles religieux du XVIe siècle dans la Flandre Maritime*. Bruges, 1877, 4 vol.

A. HOCQUET, *Tournai et le Tournaisis au XVIe siècle au point de vue politique et social*, p. 118 et suiv. (Mém. couron. Acad. Royale de Belg. Classe des lettres, t. I, 1904.)
V FRIS, *op. cit.*, p. 31.

(129) De vertoogen, zoo vanwege de Magistraat, als door de onderscheiden leden van den Breedenraad voorgebracht
A.A., X, p. 404-424.
De ambachten waren geen voorstanders van het innemen van krijgsknechten en wilden liever zelf al de lasten van waak en wacht op zich nemen.

(130) A.C., 78.
J. DE WESENBEKE, *op. cit.*, 247-248.
De stukken in verband met het onderzoek, later over de wederaanstelling van Mathijs van Statfelt ingezet, zijn bijeengebracht in
A.A., IX, 307 en XI, 14.

(131) A.C., p. 77 en 78.
A.A., X, p. 426.

(132) VAN HEURN, *Historie der stad en Meyerye van's Hertogenbosch*, IIe dl., p. 22.
Utrecht, 1776.
De predikant zou Cornelis van Diest zijn geweest. Ook: E. POULLET et CH. PIOT, *op. cit.*, t. 1, p. 390-397.

(133) Over dit feit vinden wij geen berichten: wij willen toch de aandacht trekken op het schrijven van protonotaris Castillo aan Granvelle, in dato 15 Augustus, waarin wordt gewezen op de slechte houding van zekere geestelijken: de correspondent vermeldt een twist bij de paters van St-Michiel, die - aldus Castillo - aanleiding gaf tot het vermoorden van twee of drie paters! Verwisseling der namen o.a. door van Haecht is niet uitgesloten.
Zie E. POULLET et C. PIOT, *op. cit.*, t. I, blz. 413.
Zie ook de refutatie van dit bericht door E. VALVEKENS, O.P., 'De Sint-Michielsabdij te Antwerpen vanaf 1564 tot 1596', blz. 25 (*Analecta Praemonstratensia*, jrg. II en III, 1926-1927, Tongerloo). Het *Necrologium der St-Michiels abdij* vermeldt geene dooden voor 1566.
Het *Necrologium* der Minderbroeders, integendeel, geeft drie afgestorvenen voor 1566 aan.

(134) JAC. DE WESENBEKE, *op. cit.*, p. 267. Hier wordt echter bijzonder gedoeld op het geval van Jacques Soreau, die in zijn woning te Antwerpen was aangehouden, in strijd met de stadsprivilegien, en naar Vilvoorde gevoerd. Hij wordt later, zooals uit de kroniek blijkt, uit de gevangenis te Vilvoorde, door zijn geloofsgenooten bevrijd.

(135) J. DE WESENBEKE, *op. cit.*, p. 266.

(136) Jacob van Wesenbeke, de stadspensionaris, werd inderdaad naar Brussel gezonden, teneinde aan de regentes de besluiten van den Breedenraad betreffende het verbieden van de preek en de regeling der waak mede te deelen.
JAC. DE WESENBEKE, *op. cit.*, p. 263.

(137) Over de preek der calvinisten. A.A., X, p. 436.
Over de onderhandelingen welke door de Magistraat met het Kapittel waren gevoerd ten einde den prochiaen van het Kiel te laten optreden, zie A.A., IX, p. 310: verslag der onderhandelingen, p. 308: brief van de Magistraat aan den Aartsbisschop.

(138) Het 'boecxken' hier aangeduid en waarvan verder een verkorte wedergave volgt, is denkelijk bedoeld, waar Morillon aan Granvelle bericht: 'J'entendz qu'il y en at une nouvelle contre V^re^ Ill^me^ S^re^ que passe les précédentes.'
POULLET et CH. PIOT, *op. cit.*, t. I, p. 405.

De juiste titel en beschrijving bij VAN DER WULP, *op. cit.*, n° 124.
Het pamflet werd eveneens in het Fransch en in het Duitsch vertaald.

De duitsche uitgave bij KNUTTEL, *op. cit.*, n° 114.
De fransche uitgave van dit pamflet werd door Ch. Rahlenbeek gepubliceerd en bezorgd: 'Les subtils moyens par le cardinal Grandvelle avec ses complices inventez pour instituer l'inquisition', édit. Ch. Rahlenbeek. Bruxelles, 1866. (*Collection de Mémoires relatifs à l'histoire de Belgique*, n° 23.)
De aangehaalde schimpdichten misschen door Morillon aan Granvelle overgemaakt: zie POULLET et CH. PIOT, *op. cit.*, t. I, p. 426.

(139) Bedoeld is hier het 'Augsburger Interim', dat den 15 Mei werd gepubliceerd. Zie G. BEUTEL, *Ueber den Ursprung des Augsburger Interims*. Dresden, 1888.
Synthetisch: THEODOR BRIEGER, *Die Reformation*, p. 360. Berlin, 1914.
Over den gevangen landgraaf Philips van Hessen:
TURBA, Verhaftung une Gefangennahme des Landgrafen Philipp (*Arch. f. Oesterr. Gesch.*, 1896, p. 199).
A. HENNE, *op. cit.*, t. IX, p. 127.
Ysbroeck is hier in de plaats van *Innsbruck* gesteld.

(140) Zie A. HENNE, *op. cit.*, t. IX, p. 145 en volg.

(141) 'Les subtils moyens par le cardinal Grandvelle...', *op. cit.* (édit. Rahlenbeek), p. 7, note 2.

(142) Over de duurte van het koren, A.C., 56.

(143) Emmanuel Philibert, zoon van den hertog van Savoie, Karel III, en van Beatrijs van Portugal, prins van Piemont, en gouverneur der Nederlandsche gewesten. M. GACHARD, 'Le duc Emmanuel Philibert de Savoie' (*Bulletin de l'Académie, Royale de Belg*. XXII), p. 685.

(144) Zie A.A., I, 260/261: de maatregelen te Antwerpen getroffen.
Over de algemeene krisis:
J. WEGG, *Antwerp*, 1477/1559, p. 313. London.
W. NAUDÉ u. SCHMOLLER, *Getreidehandelspolitik der europaeischen Staaten vom* 13. *bis* 18. *Jahrhundert*, S. 325. Berlin, 1901.

(145) J. WEGG, *loc. cit.*
'Les subtils moyens par le cardinal Grandvelle...' (édit. Rahlenbeek), p. 11, note 1.

(146) De 'kardinaal van Lotringen' is *Charles de Lorraine*, broeder van den hertog de Guise, en met dezen, raadgever van Frans II.
Over de aanstelling van Granvelle tot kardinaal en de gevolgen voor de Nederlandsche gebeurtenissen: zie E. MARX, *Studien zur Geschichte des Niederlaendischen Aufstandes*, S. 172. Leipzig, 1902.

(147) Deze gegevens zijn stellig onjuist: zie over de inrichting van het bestuur bij de afvaart van koning Philips:
F. RACHFAHL, *op. cit.*, t. II, ab p. 39.
E. MARX, *op. cit.*, p. 4.
Over 'Karel, graaf van Berlaymont', *Biogr. nation.*, t. II, p. 250.

(148) Zie hierover: A. ERENS o. praem. 'Tongerloo en 's Hertogenbosch. De dotatie der nieuwe bisdommen in Brabant', (*Vlaamsch Historisch Boekenfonds*, n° 2), Tongerloo, 1928.

(149) A. ERENS, *op. cit.*, p. 71, 95, en volg.

(150) Over het onthaal der bisschoppen in sommige steden, zie F. RACHFAHL, *op. cit.*, t. II, p. 235 en volg.
De intrede van Granvelle in Mechelen, J.-L. MOTLEY, *op. cit.*, t. I, p. 404.

(151) Over hertog *Erik von Brunswyck*, zie hooger.
De duitsche vorsten hadden zich voorgenomen geen hulp te verleenen aan Filips II in den franschen oorlog. Meerdere vorsten weigerden de toelating soldaten in hunne gewesten aan te werven: ook de hertog van Kleef nam deze houding aan.
F. RACHFAHL, *op. cit.*, p. 191.
E. MARX, *op. cit.*, p. 258.

(152) Over de houding van den Nederlandschen adel in dezen franschen godsdiensttwist,
F. RACHFAHL, *op. cit.*, t. I, p. 189 en volg.
E. MARX, *op. cit.*, t. I, p. 252 en volg.
Oranje en Egmont kwamen inderdaad bijeen te Maastricht met meerdere edelen, in het voorjaar van 1562.
Zie F. RACHFAHL, *op. cit.*, p. 187.

(152 Granvelle had zijn broeder *Charles Perrenot, abt van Tavernay*, voorgesteld. Het was evenwel *Gerard van Groesbeek* welke als bisschop van Luik werd aangesteld.

(153) Zie F. RACHFAHL, *op. cit.*, p. 288 en volg.

(154) Over de poging van hertog Erik het kasteel van Gaesbeek te koopen.
Zie WAUTERS, *Histoire des environs de Bruxelles*, t. I, p. 156. Bruxelles, 1850/57.

(155) J. DE WESENBEKE, *op. cit.*, p. 245.

(156) Over de slechte ontvangst van den graaf van Meghem te Breda en te 's Hertogenbosch.
Confer.: POULLET et PIOT, *op. cit.*, t. I, p. 379.

(157) Betreffende de reizen van Oranje als gezant van den koning,
F. RACHFAHL, *op. cit.*, p. 219, 221, 223.

(158) Over deze gebeurtenissen, die den strijd betreffen, waarin Antoine de Bourbon, duc de Vendôme, souverein van Navarra, prins Conde en Frans II gewikkeld zijn,
zie: LAVISSE, *op. cit.*, t. VI, 1: p. 6, 27, 58, 69.
Antoon van Bourbon stierf den 17 November 1562.

(159) GACHARD, *Corresp. Philippe II*, t. I, p. 211.

(160) Dood van hertog de Guise: LAVISSE, *op. cit.*, t. VI, 1, p. 72.
Hij stierf den 24 Februari 1563.

(161) Over dit huwelijk: R.C. BAKHUIZEN VAN DEN BRINK, *He huwelijk van Willem van Oranje*. Amsterdam, 1853.

(162) Deze ontmoeting zou nooit hebben plaats gehad.
Zie: 'Les subtils moyens...', *op. cit.*, édit. Rahlenbeek, p. 26, note 1.

(163) Over de ontwikkeling van deze feiten: F. RACHFAHL, *op. cit.*, t. II, p. 175 en volg.

(164) Egmont huwde den 8 April 1544 Sabina van Beieren, paltsgravin en hertogin van Beieren, en werd aldus schoonbroeder van den keurvorst Frederik III.

(165) Over de bestendige betrekkingen, door den Nederlandschen adel met Duitschland onderhouden, en doorgaans gesteund op nauwe verwantschap, zie:
E. MARX, *op. cit.*, p. 271 en 283.

(166) Bedoeld is hier Jacoba van Beieren, wier goederen door Filips de Goede na het verdrag van Delft (3 Juli 1428), niet zonder moeilijkheden, werden afgenomen. Brabant was na de dood van Jacoba's gemaal Jan IV, overgegaan in de handen van dezes broeder, Filips van St-Pol, die in Augustus 1410 overleed, en dan door Filips de Goede, bloedverwant van Filips van St-Pol, opgevorderd.
De duitsche keizer liet deze feiten niet zonder luid protest voorbij gaan.
Zie hierover: PIRENNE, *Histoire de Belgique*, t. II, p. 231 en volg.

(167) Brederode was de zoon van Philippine de la Marck, zuster van den heer van Sedan en van Erard, prins-bisschop van Luik.

(168) Na den vrede die de overleden keizer Ferdinand voor een periode van 8 jaren had onderteekend met Soliman II, bleven de Turken in bestendige onderhandelingen met den nieuwen keizer Maximilianus II, ten einde van dezen zekere toegevingen, o.a. in zake het bewind over Transsylvanie te bekomen.
Zie A.W. WARD, *op. cit.*, p. 169.

(169) De reis van graaf Egmont naar Spanje.
Zie: T. GOSSART, *op. cit.*, p. 60.
F. RACHFAHL, *op. cit.*, p. 467.

(170) Bedoeld zijn hier de minderbroeder Johannes Knijff, Willem Lindanus, Nikolaas Nieuwland, en Frans Sonnius, welke tot bisschoppen werden aangesteld.

(171) Over deze geschiedenis vinden wij geen aanvullende berichten.

Zie hieromtrent: ‘Les subtils moyens par le cardinal Grandvelle avec ses complices inventez pour instituer l'inquisition’, *op. cit.*, édit. Ch. Rahlenbeek, blz. 33, nota 1.
Over het verzet in de Staten van Brabant tegen de wijze waarop de bisdommen werden ingevoerd.

Zie: AMBR. ERENS, o. praem, *op. cit.*, blz. 67 en volg.
E. MARX, *op. cit.*, p. 367.

(172) Zie over het ontslag van Egmont en Oranje:
F. RACHFAHL, *op. cit.*, t. II, p. 156.

(173) Toespeling op het livrei van de ligaedelen en op het herkenningsteeken der edelen van het verbond.

(174) Over de invallen der Turken, zie hooger: blz. 20, nota 13.

(175) Vermeld bij VAN DER WULP, n° 123. - De beschrijving van het titelblad stemt overeen met de schets door van Haecht weergegeven.

(176) Lees hier: ‘Un tas de gues’, toespeling op de uitspraak die aan de edelen den naam ‘Geuzen’ zou hebben bezorgd. Zie hooger.

(177) Over de onderhandelingen te Duffel.
F. RACHFAHL, *op. cit.*, d. II, p. 685.
De genoemde tekst in 9 artikelen bij J. DE WESENBEKE, *op. cit.*, p. 372.

(178) Zie hierover.
F. RACHFAHL, *op. cit.*, t. I, p. 613.
W. NUYENS, *op. cit.*, dl. I, 2, blz. 52.
E. GOSSART, *op. cit.*, p. 67.

(179) Het uitblijven van een beslissing, o.a. in zake het bijeenroepen der Staten. Generaal, het afkondigen der Moderatie.

(180) Bedoeld is hier het rekwest der hervormden aan de edelen te St-Truiden overgegeven en de verzekering door de vereenigde edelen aan de hervormden verstrekt.
Zie: J. DE WESENBEKE, *op. cit.*, blz. 258.
F. RACHFAHL, *op. cit.*, t. II, p. 690.

(181) Het inbrengen van Fransche hulp bleef voortdurend de oorzaak der bezorgheid van de regentes. Zie o.a. de vermaningen aan de Antwerpsche Magistraat over de aanwezigheid van Franschen in de stad.
A.A., X, p. 364, 369.
Deze vrees werd trouwens door de vooraanstaanden der regeeringspartij gedeeld. Zoo verwittigt kardinaal Granvelle den koning voor dit gevaar (17 Juli 1566) terwijl anderszijds Morillon zijn meester bericht, dat te Antwerpen meer Franschen verblijven dan te Orleans.
Zie POULLET et PIOT, *op. cit.*, t. I, p. 386, 388.

(182) Het is inderdaad rond deze periode dat de eerste geruchten over het aanwerven van troepen in Duitschland de ronde beginnen te doen.
Zie o.a.: GROEN, *Archives*, t. I, p. 175, 178, 196, 197.
POULLET et PIOT, *op. cit.*, t. I, p. 364, 381, 382.
Te St-Truiden zou hierover worden gehandeld.

Augustus 1566.

In dese maent en hielden de predicatien der nieuwer religien alle sondaghen ende feestdaghen niet oppe, maer versterckten alle daghen meer en meer. Ende de calvinisten hoorden dreygingen, omdat den droschaert van Brabant uyt bevel der regente aennam een deel onghescelde boeven, so dat den roep was, dat men de predicatie van Antwerpen sou verstooren oft haer gewoonelycke plaetse achter Borgherhout innemen. Welck sylieden dachten te wederstaen, leggende selfs volck van wapenen des nachts te voren op die plaetse, als sy preken souden, ende prekende so hielden sy oock scerpe wacht, en begonden nou oock persoonen te trouwen: ende dat doende, deden sy goede leeringhe en onderwys(183).

Ende den prochiaen op 't Kiel predickte oock, ende men sonck daer[+] oock psalmen na Martinus Lutherus leere, oft confessie van Ausborch, maer den predicant en sonck niet mede dan de gemeynte, en daer quam

[+]Van de predicatien en lasterden malcanderen.

vuel volcx. En de bisschoppen sochten 't hem seer te verbieden, maer en conden: ende desen wilden de calvinisten straffen, omdat sy 't sweerdt en gewelt gebruyckten om haer leeringhe te beschermen, ende sy seyden, dat hy een guychelaer was, en meer ander scandalen hier al te lanck te verhalen, also dat men een wonderlycke weerelt sach. Maer in ander steden was 't meest al calvinist[184].

[4 Augustus 1566]

Item op den 4 dach Augustus quam de prinssesse van Oraengien tot Antwerpen met een sone en dochtere en ten selven daghe hielt den prinsche een groote maeltyt in St. Michiels cloostere[185]. En ten selven daghe hielden de calvinisten oock haer predicatien met scerpe wacht van ontrent 300 mannen, som huerlinghen en som by ordinantie, oft ermen, die sy onderhielden, ende na den sermoone, dat gemeynelyck ontrent 3 uren duerde, maeckten sy een slachoerden en scoten, en riepen: ‘vive le gues’. Den droschaert was nou met syn volck ten Hellegaet overgesceept in Vlaenderen, en vermeerderde daer noch synen hoop: en den grave van Meghen nam oock eenighe knechten aene; also en wist men niet wat het noch ten lesten worden soude[186].

Dit was deestyt openbaerlyck gedruckt:

Smenschen aenslagen tot diveersche wegen, syn op den wech der salicheyt gelegen.

D'eene wil doer Cristum ten hemel binnen,
d'ander doer santen en santinnen;
d'eene is tevreden met 't reyne Godts woort,
d'ander soeckt menschen leeringe vol discoort;
d'eene wilt doer 't geloof syn salicheyt verstercken,
d'ander doer den heyligen scyn en eyghen wercken.
D'eene gebruyckt maer water na Godts woort in 't doopen,
d'ander sout, olie, speecksel en cruysen met hoopen;
d'eene neempt het avontmael na Cristus lesse,
d'ander niet, maer hoort slechts een messe.
D'eene aenbidt Godt na de waerheyt in den geest,
d'ander syn creatuer oft haer beelden meest;
d'eene heeft Godt voer syn overste alleen genomen,
d'ander verheft me den paus van Roomen;
d'eene wilt de scriftuer hebben gemeene,
d'ander laet se de papen alleene.
D'eene gelooft, dat ons Cristus suyvert van alle sonden,
d'ander heeft daertoe een vagevier gevonden;
d'eene wilt Godt syn sonden belyden,
d'ander neempt eenen bichtvaer ter syden.
D'eene ontfanckt syn salicheyt uyt genaden,
d'ander wilt se cryghen doer syn weldaden.

D'eene en wilt keerse noch toortse gedooghen
d'ander ontsteeckt se voer blinde ooghen.
D'eene wordt vervolcht als Cristus met de synen
d'ander doyt se met onmenschelycke pynen!
Dus, beminde leser, vraecht onder malcander,
Wie best op den rechten wech is, d'eene oft d'ander?

[6 Augustus 1566]

+ Item op den 6 dach Augusti, so werdt tot Antwerpen den breeden raet vergadert, waerdat de heeren eyschten, dat de borgeren scerpere wacht souden houden, ende op alle breede plaetsen souden waken, en beter gewapent souden syn van harnas, bussen en spicen, segghende dat se vreesden dat de calvinisten op sulcke bequame plaetsen souden vergaderinge maken en de stat innemen. Ende begeerden den borgeren te ordineren sommighe persoonen, die van der statsdienst waeren, tot cappiteynen en overste, die haer op en af der wacht souden leyden en begeerden, dat de borgeren dese eenen eedt souden doen om getrouwe te syn. Maer den 7 en 8, so gaven die borgeren en wyckmeesteren antwoerde, dat sulcx haer niet goedt en docht, en dat die in statsdienst waeren, genoech met haer officien te doen hadden; maer begeerden bequame borgeren daertoe te kiesen, en waeren die borgeren niet genoech gewapent, dat men haer wapenen sou geven, want elck daertoe geen gelt en hadde. Ende dat dochte den prinsche van Orangien, als borchgraef van Antwerpen seer goedt; dies begeerde hy overste cappiteyn te wesen en eenen in syn plaetse te stellen, die 't dagelycx bedienen soude. Also werdt dit geaccordeert, maer 't en was den wille niet van de heeren der stat, maer teghen haeren danck, want sy sochten de regente en de papen te believen en vuel loose listen te vinden, om ten lesten de predicatien te verbieden ende de oude placcaten te vervolghen[187].

+Die heeren van Antwerpen versoecken in den raet vuel listen om die van der nieuwer religien te verdrijven met haer predicatie.

+ Den prinsche, noch den edeldom, en sochten oock niet de calvinisten al haeren wil te laten, maer elck in tamelyke stilte te houden; maer den edeldom, soude ick wel meynen, dachten haer wel of 't noot waere, haer selven in dese stat te bescermen: en 't hof met haeren aenhanck sochten wel haer daer uyt te houden, maer en dorsten 't niet openlycken segghen. Also werdt Antwerpen van beyde syden gevrydt en menighe liste omgeleydt.

+Den edeldom en de regente sochten beyde voer al Antwerpen te houden voer haer.

En alle de goevernuers, van alle steden, waeren meest al papists gesint, hoewel dat sy nochtans niet en connen daermede thaeren vermete comen, gelyck sy noch onlancx begeerden een gebodt te doen, om de predicatie te verbieden, seggende: ‘Gy borgeren consenteert, want als gy ontslegen syt van der inquisitien, moderatie en placcaten, wat wilde meer’, maer en wilden niet segghen op wat manire sy dat doen souden. So seyde de gemeynte: En oft gy sulcx stelde op de pene van lyf en goedt, en sulcx onderhielt, en wy souden 't consenteren en sien dat ons vrinden, suster oft broeder souden verbueren lyf en goedt, en waer dat niet inqui-

sitie genoech? En 't en werdt niet geconsenteert, als wel met reden, want scoon, maer vol fenyn[188].

+ Item op den 6 dach Augusti, so werdt tot Antwerpen een jonckman gevanghen, die een reffereyn vercocht hadde, welck der papen abuysen vermelde, ende daerom werdt hy 6 jaeren uyt den lande gebannen: ende+ omtrent Paeschen lestgeleden werdt eenen cruepelen gebannen, die geestelycke liedekens gesongen hadde; dese was nou wederom gecomen, boven het bannissement en gevanghen, is sitten sterven van honger in 't gevanghenisse[189].

+Sommighe worden gevanghen om reffereynen vercocht teghen 't pausdom.

+ Over dese waeren der stat heeren deestyt seer bloetgierich, maer alle straetscenders liet men domineren; die en conden sy niet vinden. Ja, den mercktgraef liet se wel loopen, al brochten de borgers die gevanghen; maer of 't hem lief of leet was, hy moest nou wel hooren, dat alle hantwerckers psalmen en geestelycke liedekens songen, niet hier alleen, maer in alle steden deser Nederlanden. En oock werden op den 7 dach Augusti tot Antwerpen gevanghenen om der religie losgelaten, en oock in ander steden uyt bevel van den hove[190].

+Nochtans quam sulcken besceet uytten hove, dat men de gevanghen om der religien overal losse liet uytgaen.

+Dit en mochten de papen niet wel verdragen, want de graumonicken te Antwerpen vindende jongers bij 't clooster singen, sloegen se, maer moesten hen... (onleesbaar- afgesneden).

[10 Augustus 1566]

+ Item den 10 dach Augusti, so gesciede 't op 't Kiel, by Antwerpen, in de predicatie een disputeringhe van 2 papen van Loven, die den predicant wilden berechten, omdat hy geseyt hadde, dat Paulus den Corinthiers preesch, omdat sy haer gemeynte geen gebreck en lieten lyden; so vraechde den eenen, wesende prochiaen van Sinte Peeters kercke, tot Loven, oft hy spreken mochte, en seyde: Gy segt van Paulo, ende versmayt ons, die onder 't pausdom syn, en segt dat wy ons gemeynte gebreck laten lyden; ende ick bevinde, dat Paulus self onder den Corinthiers gebreck geleden heeft. Toen strafte hy hem weder, seggende: ‘Seet Paulus niet, dat daechs Godts woerdt geleert heeft en des nachts gearbeyt; hoe sou hy dan gebreck lyden? Maer ick en hebbe 't pausdom niet te nagesproken; dan, gy weet, dat er vuel canonisten syn, die vuel beneficien hebben, en houwen hoeren en peerden; en vuele en hebben nou om by te leven: en sulcx is voertyden ghegeven om d' arme lieden te houwen!’ En hy wilde noch al spreken, maer 't volck maeckte te vuel getiers en riepen: ‘Slaet, slaet’; maer hy werdt bescut en in een huys hadden sy noch sommighe disputatien; en werdt gevanghen voer den prinsche gebrocht, in der stat, omdat hy sulcx aengegrepen hadden onder sulcke menichte volcx. En geraeckte losse, stellende borge, want sylieden plegen lyf en goedt te nemen, die sulcx deden[191].

+Disputatie in den sermoon op 't Kiel.

[11 Augustus 1566]

En op den XI dach weder prekende, so strafte hy doen 't pausdom noch meer, seggende: ‘Sy laten de bordeelen woonplaetse, omdat de paus en syn adherenten self bordeel houwen’, en so voorts. En ick sou meynen, dat er wel 14000 menschen waeren, oft seer na by[192]. En de calvinisten predickten oock al met 3 predicanten,

maer altoos nanoen; en op 't Kiel voernoen, en haer vergaderinghe werdt geestimeert op 24000 menschen: niet dat er so vuel uytter stat quaemen, maer van allen om-

+ liggende dorpen en oock wel uyt sommighe steden, daer men niet en preeckten; en de plaetse werdt nou genoempt de groen kercke omdat het een groen velt was: en straften seer der pausen abuysen(193). En sommighe monicken in de stat prekende, seyden wel, dat se alle verdoempt waeren, die daer buyten stat ten sermoen ginghen: ende de Jesuwiten, die nochtans geen leeraerts openbaer en hadden, seyden wel, dat alle de predicanten duyvelen waeren, oft de duyvelen op haer scouderen hadden, die 't haer inbliesen.

+Van de groen kercke.

Ende also de papen alle listen soecken om de predicatie te beletten, so hadden sy 't so verre gebrocht, dat den prinsche verboedt uytter stat met wapenen na de predicatie te gaen, waerom den scoutet den borgeren sulcx afnam; maer dat en was syn bevel niet, also als sy den prinsche ginghen clagen, so moest de scoutet den borgeren wederom geven, want al was 't verboden, so en was 't niet georloeft hem sulcx af te nemen(194). Maer de calvinisten toenden altoos haer ongehoorsaemheyt en men begonde nou oock te predicken tot Mechelen buyten stat, en oock tot Loven buyten, maer 't waeren Vlamingen van calvinisten, die dat deden om de borgers uyt te locken ter predicatien(195).

+ Nou moet ick oock een weynich verhalen van dat de calvinisten in Vlaenderen bedreven: 't en waer niet mogelyck voer een hantal te scryven, dat in vuel plaetsen gesciede in Hollant, Zeelant en Vrieslant en elders, maer so d'een voer dede, so deden d'ander na, by gelycken. Also op den 4 dach Augusti was tot Gendt, buyten stat, een groote predicatie der calvinisten vergadert, van diveersche steden: ende die steden sloten haer poorten toe, sonderlinghe die van Brugghe hielden haer poorten toe, en scerpe wacht, stellende het gescut op die muren om haer uyt te keeren: en die calvinisten hielden hun byeen, en werden dagelycx meerder van getal, want uyt Antwerpen en van elders werden haer van de dapperste toeghescicht, om oft men haer wou overvallen, haer souden moghen+ verweeren; en beroemptden haer, dat se met den geweldighen hoop voer Brugghe souden comen predicken en niet vandaer gaen, voer dat men haer die 2 gevanghenen om de religie, die de papen de wet hadden doen vanghen, een maent te voren, wederom loslaten soude(196).

+De calvinisten werden uyt Brugghe gesloten, die na Gendt ter predicatien geweest hadden.

+Die van Brugghe stelden 't gescut op de muren.

+ En den grave van Egmont als goevernuer van Vlaenderen, bedraeyt in dese vergaderinghe, die niet en sceyde, quam op den 8 dach Augusti tot Gendt en hield sommighe propoosten met de heeren, en vertrock haest na Brugghe met ontrent 70 gewapende mannen te peerde, haer bevelende, dat sy het gescut souden afvoeren van de muren, en die poorten openen en de borgers in laten en vertrock voorts na ander steden. En op den 9 dach, als Lauwereys dach, trock den geweldighen hoop na Brugghe en als sy tot Eeckeloo, dat een vryheyt is, quaemen, trocken sy met haer victaliewagens op de merckt en vraechden de overheyt, oft sy in de kercke souden moghen predicken: en vreesende dee se haer open doen, maer het tiende deel en mocht er niet in, maer deden 't om den reghen en stelden

+Maer den graef van Egmont dede 't verbieden en de poorten opdoen.

den stoel aen de duere: ende vertrocken synde, en wilde den paep in de kercke niet misse doen, sy en moesten die eerst wyen.

Ende comende doen met den geweldighen hoop voer Brugghe, so predickten sy: ende den grave van Egmont quam by haer, en vraechde wat volck sy waeren; maer hy wiste 't wel, en sy seyden: ‘wy syn gues’. Noch vraechde hy, waerom sy so gestockt en gewapent waeren van bussen en seyden: Wy nemen exempel aen Vranckeryck, niet van sin ons te laten als scapen vermooren; ende (hij) seyde: ‘Siet dat ick geen clachten hoore.’ En waeren, soo men hoorde, wel 50000, ende hadden posten loopende op Gendt en elders; want hadden die van Brugghe qualyk gewilt, so soude den hoop haest noch meerder geweest hebben, want tusschen Gendt en Brugghe was noch eenen ouden haet[197]. Ende de predicatie geeyndt synde, trocken sy, al singhende aen de muren vuel psalmen, en sommighe van haeren volcke, noch binnen synde, songhen mede, staende op de muren; en de borgeren ginghen in de stat, latende haer geweer in de poorte. En als sy uyt wilden, gaf men 't haer wederom.

[15 Augustus 1566]

+ En den 15 dach quam den hoop der calvinisten voer Aelst, en de heeren sloten de poorte, maer ten lesten lieten sy se daer passeren: al singhende trocken sy tot op een dorpken, daer 't kermisse was, en comende daer in de kercke, liepen de papen daer uyt en daer predickte den sceelen predicant, die lange in Antwerpen gepreeckt heeft: en Hermanus was tot Gendt prekende buyten stat, die oock lange in Antwerpen gepreeckt heeft; maer daer waeren nou al nieuwe gecomen, en die geuseerde voervechters werden so al voorts gesonden, om het spits af te byten[198].

+De calvinisten trecken singhende doer Aelst en preken buyten op een dorp.

[13 Augustus 1566]

+ Item op den 13 dach gesciede 't, dat Hans de Grave, droschaert van Brabant, brocht 3 wagenen harnas van by Brusel, daer syn volck gemonstert was, na Mercxem by Antwerpen: en den lesten wagen werdt gesien van de borgerwacht, die aen de poorte was, en 't was al met stroy gepackt. En soo dien ingebracht werdt, werdt bevonden, dat elck harnas geteekent was metten naem van dien 't paste; en vercondichten dat den prinsche van Oraengien. Ende des anderdaechs geboden de heeren der stat, dat de borgerwacht den harnaswagen soude laten gaen, seggende dat het den prinsche geboedt, maer sy antwoerden: ‘Ten sy dat den prinsche self compt oft wy en sullens niet doen.’ Hier sach men, dat de heeren der stat teghen haer gemeynte weder was, want de gemeynte ontboedt den prinsche, en quam daer: en het werdt bevonden, dat het synen wete noch wille en was, en bedanckte de borgers van haer goede toesicht. Maer de droschaert ontsculdichde hem seer, maer men wist beter: men gevoelde, dat sy op den ommeganckxdach van half Oost meynden de predicatie te verstooren, want so sy nou voernoen preken, en een out gebruyck is te stat te sluyten, so langhe den ommeganck gaedt, so en souden sy geen vlieden op de

+Den droschaert brengt subytelyck harnas by Antwerpen om de predicatie te verstooren.

stat hebben gehadt; en op den 14 dach Augustus werdt den breeden raet vergadert in der prinschen presentie, alswaer de heeren,

so van den raet en van den prinsche om haer mishandelinghe werden qualyck toegesproken[199].

[15 Augustus 1566]

+ Op den 15 dach smorghens gelycx den daghe, maeckten de calvinisten gereetschap om op een pleyn tot Antwerpen in de Nieuwstat te preken, want sy vreesden de verstooringhe, omdat de droschaert noch 2 wagens harnas hadde, en men wiste dat het volck tot Mercxem en ontrent Mishagen, in 't clooster lach en draeyde. Maer den prinsche en wilde 't niet consenteren in 't stat te preken, seggende: ‘Hebdy met 200 mannen w acht gehouden, stelt er vierhondert en draecht wapenen genoech mede, hebdy vreese; maer ou en sal niet gescieden.’ En deden alsoo, coopende noch wapenen en predickten voer en nanoen, en so oock de mertinisten op 't Kiel, maer die ginghen sonder wapenen. En den prinsche hadde 40 mannen tot hellebardiers uyt Antwerpen aengenomen om hem te volghen en den roep was, wilden de calvinisten in stat predicken comen, dat hy dan de stat verlaten wilde, en trecken na Breda in syn eygen stat[200].

+De calvinisten meynden tot Antwerpen binnen te predicken.

Item tot Vilvoorden in stat was in 't passeren eenen predicant der calvinisten gevanghen: maer sy sonden terstont daer 16 gewapende mannen, vragende de heeren, oft sy dien wilden loslaten, oft, dat sy metten geheelen hoop hem wouden halen; ende vreesende, lieten sy hem met haer gaen.

+ Ende ontrent Cortryck, op vuel dorpen, hadden de calvinisten der overheyt bevolen, wisten sy eenich profyt te doen, met de beelden en santen in der kercken staende, dat sy die souden uytnemen ende sy lieten se staen; daerenboven syn de calvinisten gecomen en hebben se gebroken en uyt der kercken geworpen: en het goudt en silver, dat sy in der kercken vonden, dat werdt gesmolten en der overheyt overghelevert.+ 't Asfmyten begonde van dorp tot dorp voorts te gaen: en daer was er ontrent 600 calvinisten wel gewapent, die 't deden, en hadden van de frontiren eerst begost, als van Sinttoomas en daerontrent en quaemen so al na Gendt nederwaerts[201].

+De calvinisten doen beeltstorminghe in Vlaenderen.

+600 moeten doen de beeltstorminghe over al Vlaenderen.

[18 Augustus 1566]

+ Ende op den 18 dach Augustus was 't tot Antwerpen den ommeganck ende daer waeren 4 nieuw punckten, bewysende hoe die 4 deelen des werelts al in 't wergaren waeren. Ende den houten block Marienbeelt werdt noch omgedraghen van huerlinghen, daer men plach gewillige genoech te vinden. En den gemeynen roep was al: ‘Maeyken, Mayken compt! Mayken dit is ouwen lesten uytganck, gy moet in een besloten clooster gaen’, en so voorts, en de prinssesse van Oraengien loech, als sy den block sach, gesciert, draghen[202].

+Van den ommeganck van Antwerpen.

[+] Ende op den ommegancxdach gingen de calvinisten oock weder na de groen kercke ter predicatien, en oock de mertinisten na het Kiel, welcken prochiaen aldaer leerde Mertinus Lutherus leere, oft het confessie van Ausborch: en dese predicatien ghescieden nou vroegher, omdat se voer het poortsluyten in stat souden syn, want het out gebruyck was, de poort te sluyten, dewyle de prossessie omgaet. En elck verachtede

[+]Van de predicatie op den ommegancx dach voer de beeltstorminghe.

seer sulcx blocksleypen: en de calvinisten leerden, dat men geen beelden oft santen in den tempel en behoorde te hebben, maer die behoorde uyt te roeyen; den mertinist en wilde so rigorues niet syn, en den simpelen verargeren, maer dat men se sou laten staen als steenen oft blocken en niet sireren, noch licht voer setten, noch niet eeren oft aenbidden(203).

+ Ende na den noen en predickten de calvinisten niet; dan op 't Kiel werdt het sermoon gedaen en na den sermoon songen sy Mertinus psalmen, na haer manire, hoewel den predicant niet mede en sonck: maer 't was met synen wille; en mits dat de calvinisten niet en preeckten, was er vuel daer gecomen om te luysteren. Ende na den sermoon maeckten sy discoort, heffende ander psalmen en voysen aen onder de mertinisten; hier sach men den haet! Nochtans (was) tusschen dese 2 religien geen groot verscil, dan meest in 't nutten van 't sacrament; en de mertinisten syn der overheyt meer ghehoorsaem, want de calvinisten gebruycken gewelt, als 't niet na haeren sin en mach gescien: en dat dicwils gebleken is overal. Godt die kent de beste en wil geven dat se overcomen moghen(204).

+De calvinisten maken discoort met singhen in de mertinisten predicatie.

[19 Augustus 1566]

+ Item deestyt was tot Brusel groote vergaderinghe der staten van den lande en van vuel dorpen en steden, ende den prinsche van Oraengien trock op den 19 dach Augustus oock na Brusel in de vergaderinghe. En de overste der calvinisten en mertinisten in diveersche steden en dorpen hebben aen den edeldom dicwils gequelt om kercken en plaetsen te hebben in de stat op dorpe, en dit heeft den edeldom dicwils de regente te kennen ghegeven, dat se noch dagelycx versochten om binnen de steden te preken, waerop sy antwoerde: ‘Gy lieden segget my en sy en seggens my niet; en dat sy 't ou seggen, dat is, dat gy se aenhangt!’ En daerom waeren nou tot Brusel gecomen uyt vuele steden en dorpen 2 oft 3 van de gedeputeerste calvinisten, en oock sommighe mertinisten, om in presentie van de staten, 't selve te begeeren als voerseyt is(205).

+Vergaderinghe der edelen en staten tot Brusel, daer oock vuel calvinisten en mertinisten waeren en oock den prinsche selve.

+ Item op den 19 dach Augustus als 's anderdach, na de kermisse, so predickten de calvinisten voer en na noen; op wercdagen en hebben se noyt gepredickt, maer 't was omdat het vrempt volck ten sermoon sou comen(206).

+De calvinisten predicken des maendaechs na den ommeganck.

+ Op den selften 19 dach gesciede 't, dat een simpel mensche in de groote kercke op den stoel clom, en seyde: ‘Ick en ben paep, noch mertinist noch calvinist, maer wil die noch al onderwysen!’ En daer quam een scipper, die hem met gewelt af den stoel haelde, en hem sloech. Maer 't volck werdt gram en verjoegen den scipper, en leytden den simpelen uyt der kercken. Van daer liep die simpelen ter poorten uyt in der statvesten in 't water, tot over de middelt, en beriep alle man om te disputeren in der scrifturen, ten viere die 't verliesen sou; van daer liep hy na der calvinisten groen kercke, en seyde: ‘Laet sien oft sy my, oft ick haer, onderwysen sal.’ Maer sommige lieden hielden hem en leytden hem tot Borgerhout in een herberge, omdat hy onder de menichte des volcx geen beroerte en sou maken(207).

+Van eenen simpelen, die in de kercke wou preken en alle religies bescamen.

Van de wonderlycke afsmytinghe der beelden in allen den Nederlanden, daer scier geen dorpen af vry en waeren, en weynich steden, mits dat het tot Antwerpen eerst syn beginsel hadde, doer den calvinisten. 1566 *Augustus* 20.

[+] Het ghesciede tot Antwerpen op den noen, dat men opsetten soude het Marien beelt, dat omghedraghen hadde geweest na de oude costuymen. En gelyck de menschen nou van diveersche opinien syn, so gescieden daer diveersche spraecken: d'een sach 't devotelyck aen, d'ander loech en seyden: ‘Doet se niet seer’, en so voorts, en sonderlinghe waeren de kinderen bou(t) in 't spreken en gecken en seyden: ‘Sy en staet niet so vast, men sou se lichtelyck noch afstooten’: also dat een wyf, die ten offer sadt, den kinderen met water gote. En de papen deden den mercktgraef halen, om 't volck uytter kercken te doen gaen, die oock quam met syn sergianten; maer daer waeren wel 200 mannen calvinisten, die en wouden niet uyt en werden er in gesloten. En doen gingen sy psalmen singhen; dit duerde een ure oft twee; ten lesten sochten sy som raet om een dore open te kryghen en uyt te syn. En van buyten vergaderde doer dese fame vuel geboefte, die oock hielpen dat er een dore open spranck, doer dringhen. Daer liep doen 't geboefte in met hoopen, en begonden na 't singhen te smyten en te breken alle de beelden, en autharen en sonderlinghe de beelden in de kisten: dat werdt al gerooft; groote smedenhamers en ander bylen waeren er haest genoech, daer se alle der kercken cameren en afsluytinghe met sulcx gewelt mede openden: en daer en bleef niet geheels in de gansche kercke, dan dat eenighe overste der ambachten daer in dronghen, en met bidden haer autharen bescermden, noch moesten afbreken en uyt doen draghen; geen siborien, en ander kelcken, en werdt oock niet gemydt, brandtleeren werden gerecht, daer sy de hoochden mede beclommen. Ende geen heere der stat en dorst hem laten sien, om te beletten: sulcken vreese was onder haer[208]. Maer de gemeynte loech meest, want de papen, de levende beelden en werden niet gesocht om iet te misdoen. De calvinisten nou siende, dat het silver en gelt al gestolen werdt en 't selve op haeren naem gesciede, en oock voerhanden hadden genomen te doen, so stelden sy wacht aen alle de kerckdueren, en namen haer 't silver af, ondersoeckende; maer daer was er alreede vuel wech, en sy leverden 't selve de wet overe; maer 't gelt en cleynicheyt uyt de offerkisten en ander scaprayen bleef al achtere. Alle dit voorstellen der beeldenafsmytinghe was by de calvinisten geordineert, maer quam eer te passe, dan sy 't meynden: dies 't maer te ongescickter en gesciede[209].

[+]Afsmytinghe der beelden in Antwerpen.

Als 't nou aen den avont quam, ende in de groote kercke niet vuel meer van beelden te breken en was, so sceytden sy haer in diveersche hoopen, ende liepen na alle de andere kercken en cloosteren, en deden daer al desgelycx. Sommighe vrouwen en mans cloosteren lieten haer

cloosters poorten open; die niet open en waeren scoten sy met bussen en roeren open oft met ander gewelt; ende waer eenighe borgers waeren, die geerne capellen of cloosteren bescermpt hadden met reden oft welspreken, daer trocken sy dan af en haalden meerder macht in de ander kercken: also, dat haer niemant en dorst teghen staen; met vuel tortsen en ander dicke branddende keerssen liepen sy dien nacht van d'eene kercke en clooster na de andere; en daer en bleef niet geheels in alle die kercken, noch oock in der monicken sellen oft wooninghen. Ende vuele en hadden er noch niet opghewacht, meynende dat se alleen de groote kercke souden gekuyst hebben, om daer te predicken; ende alle der monicken huysen binnen haer conventen werden berooft; sommighe sochten 't goedt, sommighe de beelden, en sommighe de kisten, en sommighe het bier en wijn, dat se vonden.

Ende de borgeren, die overal met de wapen in de doeren stonden, en begeerden den quayen hoop niet te roeren, so langhe sy geen borgershuysen en ruerden, ende en hadden oock geen bevel om daer teghen te syn van eenighe overheyt, bewarende alleen de stat; want anders hadden de calvinisten haer mogen daerteghen stellen, en so soude d'een borger teghen den anderen geweest hebben.

[+] Sommighe quaywillighe smeten in de cloosters de tonnen in stucken, en lieten den wyn en bier loopen, oft om te gereeder haer potten en kruycken vol te sceppen. Ende van alle dese ongescicktheyt en woest worpen en breken en hoorde men niet, dat een mensche gevallen was, oft iemant erm oft been gebroken. Die kercken lagen overal besaeyt van de gescuerde scriften en boecken; ja, in sommighe cameren ginck men scier tot aen de knieen doer 't gescoert papier en franssyn; voer de clocke twaelf uren in der nacht, was 't al afgeworpen en gebroken en 't was begost t' 's avondts ten 5 uren. Dan 't geboefte bleef al sitten drincken in de cloosteren, en[+] geen monick oft nonne en was geslagen noch gestooten dat hinderen mochte, maer sommighe waeren de bedden wel uyt haeren lyve gestolen[(210)].

[+]Sonder acht te nemen op goede boecken oft brieven van verlanghe.

[+]Over de 24 cloosters en kercken en capellen waeren in Antwerpen.

Ende in oer nacht brochten 12 cappiteynen der calvinisten de heeren van der stat vuel silvers overe, en seyden, dat sy wel begeerden dat de dieven, die iet gestolen hadden, souden gestraft worden. Waerop de heeren seyden, dat onder 't decxsel van dien vuel gestolen werdt, en oock van haeren eyghen volcke, waertoe sy consent gaven die te straffen, en seyden dat het haer leetwesen was, dat er so vuel foortse gedaen was, in onbehoorlycke afsluytinghen, daer vuel brieven gescuert syn: maer dat er kerckenautharen gebroken, en beelden afgeworpen waeren, dat is Godts believen, meynden sy, tot straffe der geestelyckheyt[(211)].

[21 Augustus 1566]

[+] Ende op den 21 dach Augusti 's morgens trocken de calvinisten en beeltstormers uyt op alle de dorpen, en waer kercken oft cappellen waeren, werdt al desgelycx gedaen, oock in de aptdyen; en de santen en cruysen op straten en bleven niet geheel; en voorts deden de calvinisten

[+]De beeltstormers trecken uyt Antwerpen over alle dorpen.

al desgelycx in alle de Nederlanden, weynige steden costen 't teghen houden[212].

+ Item, also nou den 21 dach de kercken overal vol gebroken houts, en beelden laghen en sonderlinghe, in de groote kercke tot Antwerpen, so deden alle de gulden en ambachten het coper metael en yser al vergaren en uytvuren, en de gebroken gestoelten, dat noch niet al af en was, selve voorts al uytbreken en uytdoen, want de calvinisten wilden de kercke scoon hebben; en huerden noch sommighe mannen, die noch eenige hooghe beelden, als de 12 apostelen, die boven de opgaende pilaeren stonden, afworpende waeren, en voorts het groot cruysen ander dinghen; de ermen, die haelden de gebroken beelden en ander gebroken hout met hoopen uytter kercken, want sommighe die gaven 't al te voren, niet denckende sulcx weder op te richten. De papen en monicken ginghen nou meest alle in weerlycke kleederen achter de straten, om uytten spot te wesen; vuele en dachten oock niet weder in haer clooster te comen[213].

+Die ermen, die haelden vuel houts uyt de kercken.

+ Item op den 21 dach Augusti, so hielden de heeren metter gemeynten raet, omdat het geboeft, al was er vuele uytter stat, noch vuele was er, die in de cloosters bleven sitten drincken. Want vuel roempden haer, de bordeelen te verjaghen, als uyt den name van de calvinisten, die dicwils gepreeckt hebben, dat men haer om 't geloove verdreven heeft en de bordeelen mochten wel wooninghe hebben; maer der papen huysen souden mede aengestaen hebben, die som by borgers en vrinden inwoonen, die mede 't haer verloren souden hebben; so werdt geackordeert dat men 't geboefte niet meer achter straten en sou laten passeren; en de wachten werden versterckt, alle breede pleynen beset met vuele borgeren en altoos elck waeckte noch in syn duere. En die geen wapenen en hadden, dede de stat spicien en roeren hebben, want sy hadden nou haren wille genoech gebruyckt: ende die poorten werden toegehouden: maer 2 mael daechs en dede men se open om den reysenden man, maer vuele werdt er gevangen,+ die metten goeden meynden uyt te gaen, die haer cousen vol silvers hadden van der kercken roof: daer werdt oock een peert weerhouden, toebehoorende eenen franssoys, dat geladen was als eenen muyl, met silver[214].

+Raet om het geboefte te bedwingen.

+Vuel dieven der kercken gevangen.

[22 Augustus 1566]

Item op den 22 dach, so predickte Hermanus, predicant der calvinisten, in ons Lievrouwen kercke voer en na noen, met toelatinge der heeren der stat, om te vermanen, van de gestolen goederen wederom te brengen: en daer werdt den 23 dach een galghe gherecht op de merckt, en geboden, dat elck den roof oft die eenighen wechgeworpen roof gevonden hadde, binnen 24 uren sou weder brengen, op de pene van der galgen. En daer werden vuel dieven gevangen, maer men en wou geen justicie doen, voer den prinsche d'Orange, die den 19 dach na Brussel getrocken was, sou wederom comen syn[215].

+ Item op den 23 dach quamen de heeren der stat met sommighe scutters van de gulden ontrent den avont in Onser Vrouwen kercke, en deden 't al uytgaen, dat er in was, want daer en was nou niet besunders

+De kercken werden alle gesloten.

meer te breken; dan de calvinisten begonden sommighe dicke muren der bysonder chooren doer te smyten, om de kerck eenvoudich te maken, en meynden daer den 24 dach, als sinte Bartolomeeus dach, weder te preken: maer de heeren en woudens niet consenteren, sonder consent van den hove te hebben. Ende desgelycx werdt gedaen in alle kercken en cloosteren, en werden al toegesloten en hielden wacht daeromtrent; maer haer werdt geconsenteert in de Nieuwstat op de pleynen te predicken(216).

Item tot Antwerpen in Onser Lievrouwenkercke werden gevonden sommighe sekrete kelders en leelycke kuylen, alwaer een gevangen vrouwe gevonden werdt, waervan vuele geseyt was, dat eenighe canonicken daer hielden, tot scandale(217).

+ Item in 't Minnenbroeders clooster waeren gevonden in diveersche diepe cuylen, 5 oft 6 gevangen monicken, naer welcker stemmen hooren, men scier de calvinisten een heelen dach haddesien graven. En de monicken, die in 't clooster waeren en wistents niet te wysen; die overste, die 't wisten en haer dagelycx gespyst hadden, waeren verloopen: en den roep was, dat se som 5 en 10 jaeren daer geseten hadden, sonder sonne oft mane, en weynich lichts te sien, en bekenden, alleen omdat se het evangelium te recht hadden begonnen te leeren, daerom daer geset waeren: en waeren som totter helft scier swerdt, so sy in haeren dreck saten. Desgelycx waeren gevonden in gemetste cuylen 2 vrouwenbroeders-monicken oft carmelieten so men die noempt; siet wat een tirannye over haer eyghen volck! ordeelt of er Godt niet een straffe sculdich en was?(218)

+Van monicken, die in gemetste cuylen gevonden werden.

Ende tot Lier en Mechelen hadden sommighe kercken haer autharen self afgenomen, maer sommighe calvinisten van binnen, wilden die loopers van buyten binnen laten, om al de ander oock te doen uytroeden, maer de ander borgers en heeren der stat waeren er teghen; so was er deestyt overal vreese en benautheyt(219).

[24 Augustus 1566]

+ Item op den 24 dach, so werdt den predicant der mertinisten consent ghegeven van de heeren der stat te moghen predicken in Sint Joris kercke, alwaer vuel kinderen gedoopt werden, die dese dagen geboren waeren, dewyle geen oerden in geen kercke en was: 't was al verdestruweert(220). Ende de calvinisten predickten in de Nieuwstat en oock in de Borchtkercke, welcke haer niet al met consent, maer half duer dreygen geopent was; en gingen nou sonder wapen, want de borgerlycke wacht en liet niet toe, die geen behoorlycke wacht en hadde, met eenighe wapen achter straten te gaen: oock en wilden sy d'een noch d'ander niet verhinderen, maer de heeren der stat stelden na noen daer stercke borgerwacht aen de kercke, niet willende toelaten den calvinisten daer te predicken: maer preeckten noch in de Nieuwstat(221).

+Den predicant preeckt met consent in St Joriskercke volgende de confessie.

Maer den predicant der mertinisten bleef predicken in S. Joriskercke en seyde: ‘Ick en ben noch calvinist, noch mertinist; men hoeft de doctoren niet te gelooven, maer d'woerdt Godts, dat ick U leere.’ En daer quam een beroerte in die predicatie, doer veel peerden, die aen de poorte

der stat waeren om uyt te syn, die snellyck daer verby liepen na een ander statpoorte, mits dat de poorten niet doergaens open en waeren: en doer dat peerdegeloop meynde 't volck, dat er eenen oproer in stat was en liepen uyt der kercken(222).

+ Ende desen na noen quaemen twee heeren van Brusel gesonden, van weghen den prinsche van Oraengien, borchgraef van Antwerpen: dese brochten eenen brief, alsdat de calvinisten mochten vryelyck binnen Antwerpen predicken in de Nieuwstat, totdat de heeren haer een ander plaetse souden bewysen: en dese brieven werden in de predicatie gelesen, welck den volck seer verblytde. Ende also men hoorde, so hadde de regente en haeren aenhanck, de ander heeren van der oerden beloeft te doen vergaderen de generale staten van den lande, en dan sou men de religie houden, so die geleerde en verstandige van den lande dat goedt bevinden souden; maer sy en dachte 't self beloefte niet te houden, wetende, dat het pausdom niet mede gaen en soude(223).

+De regente beloeft metter tijt de algemeyne generale staten te vergaderen, dat sy niet en dacht te houden.

[28 Augustus 1566]

Item den 25 dach Augustus 1566, als sondachs, so meynden de papen in de kercken wederom tot Antwerpen sommighe autharen wat te verscieren en missen te doen, daer sy eer om jàechden, dan om te predicken; maer de wet verbode 't haer, seggende: Laet alle seremonie, totdat wy consent hebben van den raet tot Brusel, opdat den oproer niet vernieuwt en worde(224).

+ Maer sy deden 't noch heymelyck in sommighe capellekens. Ende tot Brusel werden desen dach alle de kercken toegesloten, omdat men vreesde, dat sy, calvinisten, daer van gelycken souden willen doen, als scier overal het landt gedaen is. Tot Mechelen, daer was in het Begynhof al de beelden gebroken en sommighe kercken van binnen de beelden afgenomen. Maer sommighe borgeren calvinis gesint, wilden 't al uytgeroyt hebben, en de autharen gebroken, ommer in een kercke, omdat de calvinisten daerin souden predicken: en sommighe borgeren wilden 't teghen houden: also dat overal benautheyt was en vreese(225). Tot Gendt stonden 3 galgen op de merckt, om de dieven, die roof uytter kercken genomen hadden: want de calvinisten, al was 't haer werck en wille, en begeerden niet dat de dieverye ongestraft sou syn, maer spraecken seer om die te hangen na haer verdienste. Maer sy moesten daer noch buyten der stat blyven predicken, en die papen begonden binnen Gendt wederom haer diensten te doen(226).

+Van de afsmytinge tot Gendt en Mechelen en van Brusel.

+ Item over al Hollant was 't oock scier al gedestruweert en niet sonder vuel oproeren. En tot Amsterdam en was noch maer (in) een oft twee kercken de beelden uytgeworpen, te weten het Minnebroers clooster oft bervoeters: en de heeren der stat wouden 't teghen houden, also dat er den scoutet 2 doot sloech en daer werdt er noch 3 dootgedronghen. Maer sy moesten wycken en (in) dat gansche clooster en werden niet alleen de beelden gebroken en de autharen geraseert, maer der ganschen kerckenhuysen uyt grooten haet. En na dit predickten de calvinisten op die

+Der Graumonicken clooster tot Amsterdam wordt al geraseert behalven de kercke.

kercke[227]. Sulcke deerlycheyt en gescietde tot Antwerpen niet in 't scenden van alle de kercken, niet so vuel, dat men hoorde, dat iemant eenen vinger gequets was; nochtans waeren die beelden also doerhouwen, dat men er geen faetsoen aen en sach, welck oock vuel menschen, catholycke, deerde. En ander seyden: ‘Laet u deeren, dat se so vuel cristen bloets gestort hebben’; waerom dat sommıge seyden: ‘Sou ick haeren tempel en autharen niet scynden: sy hebben die levende tempels, myn susters, broeders oft ander maeschap gedoyt oft doen dooden’.

De mertinisten predickten desen dach wederom in S. Joriskercke, stellende den stoel in der dueren, also dat het volck op 't kerckhof d'woerdt Godts hoorden, want de kercke was te kleyn; en doopte kinderen en al in duytsche, na inhout der confessie van Ausborch. Dese mertinisten en hielden 't afsmyten der beelden niet voor goedt, seggende dat men se metten worde Godts hoorde uyt der menschen herten te stellen en anders niet; want anders en syn 't maer figuren, en die mogen de calvinisten op 't geldt wel sien, die se niet en verworpen. Also Godt kendt de beste, ick en ordeel se niet; maer den pastoor van S. Joris, die altoos seer teghen de predicanten van 't Kiel is geweest, als vore wel gehoort is, dese moest nou lyden dat dese, die nochtans geen missen oft seremonien en onderhielt, gelyck die ander noch deden, nou in syn eygen kercke preeckte[228].

[26 Augustus 1566]

[+] Item den 26 dach Augusti quam den prinsche van Oraengien wederom binnen Antwerpen, ende desen selven dach, so predickte men oock buyten Brusel, welck tot noch toe niet gesciet en is gheweest[229]. En deestyt begonde men oock eerst te predicken in 't landt van Luyck, en de bisschop quam met hondert peerden, en hoorde der calvinisten predicatie buyten[+] Mastricht ende en roerde haer niet: maer daer was er wel 5 oft 6000 vergadert[230].

[+]Den prinsche compt in Antwerpen.

[+]Beginsel van predicken voer Brusel en Mastricht.

[+] Item men hoorde, dat tot Doernick onder eenen authaer gevonden was vuel goudts en silvers, weerdt ontrent 20 tonnen goudts na den meesten voys. Ende het is gesciet op den 26 dach Augusti, dat tot Mesenen, een aptdye geleghen by Dornick, sijn gecomen ontrent 200 beeltstormers en vraechden na den apt, en seyden: ‘Wy moeten de afgoden hier oock uytroyen’, en thoonden haeh bescheet, 't selve dat se hadden; en den apt seyde: ‘Het mach wel syn is 't bescheet goedt, dats so; nou gaet eerst in myn huys, eet en drinckt en maeckt U sterck tot den werck’; sy deden also, en doen gingen sy en deden haer werck. En den apt was uytgegaen, en hadde eenen cappiteyn verweckt en sommige boeren; en dese waeren na den wercke weder aen 't drincken en werden uytgedreven en wel hondert geslegen: en die verloopene deden groote clachten tot Dornick[+] en ander steden, om 't selfde te wreken, maer de steden hielden 't teghen, opdat sulcx niet voort loopen en soude[231].

[+]Eenen grooten scat gevonden tot Doernick.

[+]Beeltstormers in Vlaenderen geslagen, die op 't landt liepen.

Item also den prinsche van Oraengien nou tot Antwerpen was, en elck op hem betroude en de borgeren nou 6 daghen nacht en dach seer

scerpe wacht gehouden hadden, en alle nachten lichten en lanteernen uytghesteken en seer weynich gerust hadden, want doergaens waeren er quade roepen, dat het geboefte iet bedryven soude: maer nou werden de wachten seer vermindert en in goede orden gestelt.

+ Ende men begonde tot Antwerpen met wille van de heeren en consent van den prinsche, knechten voer soudye aen te nemen, waertoe acht cappiteynen genomen werden, wesende heeren van Antwerpen, en dat om de stat te bewaeren en elck in vreden te houden(232). En men hoorde, dat de prinsche van Oraengien, den grave van Egmont en den grave van Huerne en sommige andere van de regente de saecken in handen ghegeven waeren, om die van der religien plaetsen te geven om te predicken en in stilte te houden, maer de geestelycke weder in haer kercken en cloosteren te laten comen en haer gewoonelycke diensten te doen. Ende na de generale staten vergaderinge, die geordineert was in October, soude hem elck voegen, na dat daer gesloten sou worden. Maer de papen met de regente sochten al treyneringhe om, metter tyt, gewelt uyt Spaengien te krygen, en dan haeren wille te doen: den tyt leerde 't al.

+Den prinsche van Orangien laet borgers en borgerskinderen van Antwerpen aennemen voer soudye om de stat te bewaren.

+ Nadat den prinsche van Oraengien binnen Antwerpen was, so begonden sommige nonnen en monicken, die noch eenich goedt hadden, dat weder in haer clooster te dragen, (oft dat haer ghegeven werdt van vrinden) en begonden weder te woonen in haer cloosters, die se sus lange ydel gelaten hadden. Maer sommige wilden er uyt blyven, nou sy daer uyt waeren; dese en werden oock niet gedwongen daer al noch in te gaen(233).

+Monicken, nonnen en begynen begonden weder in haer clooster te woonen.

[28 Augustus 1566]

+ Item op den 28 dach Augusti, so werden tot Antwerpen dry kerckdieven gehanghen en dry gebannen uyt den lande, en in ander steden oock(234).

+Kerckdieven gehanghen.

Item deestyt is er een mandaet uytgegaen van weghen de hertoginne van Parma, als regente van den Nederlande, en oock met wille van de heeren van der oerden, die nou gesceyden waeren uyt Brusel, om de steden in stilte te stellen: ende het inhout op 't corste was ditte, sonderlinghe voer die van Artoys, dat alle borgeren en ingesetenen van den lande, dat sy voortaen sullen beletten eenige beelden te breken oft kercken te laten scenden, op arbitrale correxie, ende met wapenen en gewelt 't self sullen bescermen; en indien eenighen raet der steden daerin consenteren oft laten gescieden (sou), sullen verliesen alle haere previlegien; en dit is meest over (al) afgelesen geworden, sonder tot Antwerpen, mits dat daer niet iet meer te breken en was(235).

+ Maer den selven 28 dach werdt afgelesen tot Antwerpen, dat de geestelycke elck weder in haer cloosters en kercken souden gaen, en haer missen en ander diensten doen als vore, en dat haer niemant dat beletten en soude, op de pene van der galghen: noch d'een noch d'ander iet te misseggen, op de selve pene. En na dit mandaet, so murmureerden 't volck seer, sonderlinghe de calvinisten, en ginghen 't den prinsche claghen;

+Gebodt tot Antwerpen tot vordeel van der papenkercken.

maer hy gaf haer te verstaen, dat het tot vrede was tenderende, ende also werdt dat selfte op den 29 dach, als St Jansdach, weder vernieuwt en gelesen op alle hoecken van der straten, en oock in druck gestelt. Maer omdat er murmuratie onder het volck was, so en deden sy dien dach geen kercken open, maer in sommige catholycke huysen deden sy missen(236).

[31 Augustus 1566]

Item den 31 en lesten Augusti, om de murmuratie, die onder het volck was, so vergaderde den gemeynen breeden raet, willende weten+ waertoe de knechten aengenomen werden ende wie se betalen soude, oft waermede! En die heeren seyden: 'Om die predicatie te bewaeren, oock de statpoorten en de kercken der catholycken, opdat geen comotie oft scandale d'een noch d'ander en gesciede: en de betalinghe is gevonden, sonder dat de gemeynte daer cost sal af hebben.' Ende om 't volck tevreden te stellen, so werdt van wegen den prinsche van Oraengien afgelesen, dat de inquisitie ende placcaten ende ander mandementen, eertyts gedaen teghen die van der religie, te niet waeren, ten eeuwighen daghen de landen daeraf souden niet belast syn, maer vry wesen; en dit met advys van de staten, ende wille van de regente en consent van den conick, behoudelyck, dat hem elck sou voegen na 't gene, dat by de generale staten geordineert sal worden, waerop de prinschen seer wel tevreden waeren en oock een iegelyck. Maer de regente, noch haeren suptijlen raet, die 't geloofden en dachten 't niet te doen; maer dit en wist men niet, want elck hadde hope, maer het bleeck metter tyt(237).

+Daer wordt gelesen, dat ten allen dagen de landen vrij van der inquisitien sullen wesen.

Eindnoten:

(183) Het optreden van den drossaert verwekte in de stad een groote beroering, en was mede aanleiding tot het zich geducht wapenen van de calvinisten in de preek.
Zie: A.A., X, 147, 391, 395, 403.
J. v. WESENBEKE, *op. cit.*, p. 263, 271, met bijzondere nota door Rahlenbeek, die inderdaad wijst op de verdachte inzichten der regentes.
POULLET et PIOT, *op. cit*, t. I, p. 422.

(184) Het stadsbestuur had inderdaad bij het vicariaat van het aartsbisdom Kamerijk aangedrongen, om toelating en aanstelling te bekomen voor den predikant van het Kiel, omdat deze naar hun inzicht, de opgehitste gemoederen tot kalmte zou kunnen brengen.
Zie: J. v. WESENBEKE, *op. cit.*, 271.
PONT, *op. cit.*, p. 69.
POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 387.
A.A., IX, p. 311. - Brief aan de Vicarissen Generaal van het aartsbisdom van Kamerijk.

(185) Zie: POULLET et PIOT, *op. cit.*, t. I, p. 397, 406.

(186) Over deze preek, zie brief van Oranje in dato 5 Augustus 1566. A.A., X, p. 453.
Er bleek inderdaad een verzwakking merkbaar te zijn in het bijwonen der preeken.
POULLET et PIOT, *op. cit.*, t. I, p. 406.
Graaf van Meghem en hertog van Arenberg ageerden inderdaad rond Deventer: over hunne plannen had men echter geen gegevens. POULLET en PIOT., *op. cit.*, T.I. p. 391.

Hellegaet, plaats bij-Niel aan de Rupel: daar was het veer over de Rupel, dat in de XVIe eeuw zeer veel werd benuttigd.

(187) Zie de beslissingen in deze zitting genomen:
A.A., X, 127.
VAN WESENBEKE, *op. cit.*, p. 268.
Als gevolg van deze zittingen verscheen een ordonnantie op de waak.
A.A., II, p. 387. Ook gedrukt bij Willem Sylvius.

(188) De toestand van de katholieke elementen in de Magistraat was ook te Antwerpen zeer moeilijk, en verwekte bij sommigen meer dan een blijk van belangstelling. Zie o.a. POULLET et PIOT, *op. cit.*, t. I: brieven van Morillon in Juli en Augustus.

(189) Zekere Aerdt Coremans, boekbinder, werd den 9 Augustus voor zes jaar verbannen, omdat hij aan de beurs pasquilles had verkocht.
Zie A.A., IX, blz. 304.
Wellicht is hier bedoeld het hooger gedrukt gedicht, dat inderdaad 'der papen abuysen' vermeldde.

(190) Zie POULLET et PIOT, *op. cit.*, t. I, p. 402. - Brief van protonotarius Castillo aan Granvelle, 8-8-1566.

(191) Over dit beruchte twistgesprek:
PONT, *op. cit.*, p. 70.
POULLET et PIOT, *op. cit.*, t. I, p. 416 en 422.
J. DE WESENBEKE, *op. cit.*, blz. 269.
A.C., 79.
A.A., X, p. 458.
A.A., IX, p. 313. - De informatie hierover genomen, en de weergave van de diskussie door Petrus Cunerus en de getuigen.
De versie van G.v. Haecht is dus, in tegenstelling met vorige, een luthersche versie.

(192) Deze getallen kunnen ons niet verbazen.
Het auditorium van de predicaties bedroeg 20 à 25.000 toehoorders.
Zie *Cal. State Papers*, 1566/68, p. 107.
Ook A.A., X, p. 437.

(193) Uit de verklaring van den deken van St-Pieter, Petrus Cunerus, blijkt dat menschen van Leuven, alhier ter markt komende, de preeken bijwoonden en in de stad terug, de nieuwe gedachten gingen verspreiden.
A.A., IX, p. 314.
Uit Mechelen en Lier kwamen eveneens toehoorders ter predicatie.

(194) A.C., 80.

(195) Predicatie te Mechelen. Zie POULLET et PIOT, *op. cit.*, t. I, 390.

(196) MARCUS VAN VAERNEWYCK, *Van die beroerlicke tijden in die Nederlanden en voornamelick binnen Ghendt* (1566-1568), vol. I, p. 46-55. Uitg. F. Van der Haeghen: Gent, 1872/1881, 5 vol. (Vlaamsche Bibliophilen).
De tocht liep over Eecloo: ook hier hield men preeken, zoo als verder verhaald wordt: zie in de *Justification d'Eccloo* bij J. VAN VLOTEN, *op. cit.*, p. 166 in bijlagè V.

(197) A.C., p. 80.
Dit alles breedvoerig verhaald bij F. RACHFAHL, *op. cit.*, t. II, blz. 705.
MARCUS VAN VAERNEWYCK, *op. cit.*, t. I, p. 54-55 en volg.
G. BRANDT, HISTORIE DER REFORMATIE, I^{e} dl., f° 372. Amsterdam, 1677.

(198) Eerst in de tweede helft van Augustus verbleef Herman Modet te Antwerpen: hiervoor preekte hij o.a. te Gent, te Brugge, te Wondelghem, te Deynze.

(199) A.C., p. 80-81.
J. DE WESENBEKE, *op. cit.*, p. 274.
A.A., X, 461; XI, p. 1.

(200) De gebeurtenis, door van Haecht hier weergegeven, is echter niet zoo eenvoudig: door brieven en anonieme berichten waren de calvinisten ingelicht geworden, dat maatregelen getroffen waren om de preeken te beletten en o.a. de toehoorders der preeken te verdrijven: daarom namen zij het besluit voortaan hunne preeken in de stad te houden.
Zie: A.C., 81.
J. DE WESENBEKE, *op. cit.*, p. 273, 274, 275 en volg.
A.A., X, p. 129, 462 en volgende: kopij der berichten, welke een overval der preeken deden vermoeden.

A.A., XI, p. 2 en 3.

(201) F. RACHFAHL, *op. cit.*, t. II, p. 709.
J. VAN VLOTEN, *op. cit.*, blz. 85 en volg.
J. DE WESENBEKE, *op. cit.*, p. 279.
V. FRIS, *op. cit.*, p. 16.
Met Sinttoomaas is hier St. Omaars bedoeld.

(202) Over de beteekenis van deze nieuwe 'punckten':
'*Ordonnantie inhoudende de niew Poincten van den Ommeganck halff Oogst, Anno* 1566, *ghenaempt den Tijt present*.'
Gheprint Thantwerpen bij Hans de Laet.

KNUTTEL, *op. cit.*, I, n° 149*a*.
Het Mariabeeld werd door zekere burgers met weinig eerbied begroet:
A.C., 86.
J. DE WESENBEKE, *op. cit.*, p. 282.

(203) De diskussie hieromtrent tusschen calvinisten en lutheranen gevoerd volgen wij bij
G. TJALMA, *Philips van Marnix, Heer van St-Aldegonde*, p. 57, 69. Amsterdam, 1896.
Het was immers Philips van Marnix die de verdediging van de calvinisten opnam tegen zekere beschuldigingen van Luthersche zijde geformuleerd.

(204) A.A., XI, p. 5.
Over de geschillen tusschen beide religies:
Zie J.W. PONT, *op. cit.*, p. 83 en volg.

(205) Over de vergadering der Vliesridders en de bijeenkomst der edelen te Brussel.
W. NUYENS, *op. cit.*, t. I, 2, p. 146.
F. RACHFAHL, *op. cit.*, t. II, p. 717 en volg.
Ook afgevaardigden der consistories verwylden te Brussel.
F. RACHFAHL, *op. cit.*, t. II, p. 720.
Over het vertrek van Oranje en zijne schikkingen:
A.A., XI, 3; X, 129, 130.
J. V. WESENBEKE, *op. cit.*, p. 282.

(206) A.A., XI, p. 5.

(207) A.C., p. 86.
J. DE WESENBEKE, *op. cit.*, p. 283.
A.A., XI, p. 5.
De lezing over dit feit door van Haecht verstrekt, herleidt alles tot het optreden van een bijna krankzinnig man, die o.a. ook de calvinisten wil bestrijden, waar bij andere bronnen, dit optreden in het teeken van de anti-roomsche aktie wordt gesteld.

(208) Onaangezien enkele aanvullende nota's verwijs ik hier naar de publicatie van dit gedeelte door.

F. PRIMS, 'Een nieuw verhaal van de Beeldstormerij te Antwerpen' (A.A., *Nieuwe Reeks*, 1e jrg., 1926, 4e afl., p. 349).
Een kritische studie van den Beeldenstorm, met uitvoerige bibliografie en enkele nieuwe dokumenten zal trouwens eerlang het licht zien.
Over de houding van de Magistraat:
J. DE WESENBEKE, *op. cit.*, 284-286.
A.A., X, p. 134.

(209) Dit wordt inderdaad gestaafd door de verklaring van Herman Modet:
Cf. J. VAN VLOTEN, *op. cit.*, p. 92 en 182 (bijlage IX).
De beeldenstorm zou hun plan betreffende de petitie aan de regentes dus hebben verstoord.
Ook J.W. PONT, *op. cit.*, p. 72.

(210) Een treffend beeld van den beeldenstorm geeft ons het verslag van een Engelsch ooggetuige *Richard Clough* bij

J.W. BURGON, *The Life and Times of Sir Thomas Gresham*. London, 1839, 2 vol. in 8°, p. 137, t. II.

Ook F.H. HESSELS, *Ecclesiae Londino Batavae Archivum*. Cantabrigiae, 1887, 4e dl. *Epistolae Ortelianae*, blz. 37, beschrijving door *Abraham Ortelius*.
Ook A.A., X, blz. 130 (Justificatie van de Magistraat).

(211) De hier bedoelde '12 cappiteynen' waren de oversten van de gewapende lieden, die de wacht tijdens de preeken moesten waarnemen.

Voor het terugbrengen van het zilver A.A., X, blz. 134.

(212) J. DE WESENBEKE, *op. cit.*, p. 287.
A.C., p. 82.
P. BOR, *op. cit.*, t. I, f° 88 en volg.

(213) A.C., p. 90.
A.A., X, p. 136-137.

(214) J. DE WESENBEKE, *op. cit.*, 288.
A.A., X, p. 136-137.

(215) A.C., blz. 91.
A.A., X, p. 138: de preek van Herman Modet zou echter niet met toelating der 'Heeren' gehouden zijn, integendeel, Hermannus heeft de wachten 'fortselijck gepasseert' en met geweld de kerk ingenomen.
Dit blijkt ook uit de lezing bij J. DE WESENBEKE, *op. cit.*, p. 292.
Voor de publicatie van de Magistraat:
A.A., XI, blz. 6 en A.A., II, blz. 400.
Voor het vangen der beeldstormers:
A.A., X, p. 138.
J. DE WESENBEKE, *op. cit.*, p. 302.

(216) J. DE WESENBEKE, *op. cit.*, p. 295-297; 304-305.
Hieruit blijkt dus dat de Magistraat niets concenteerde in zake het houden der preeken binnen de muren, doch alleen verzocht bepaalde kerken niet in te nemen. Zie *op. cit.*, p. 307 en 308.

(217) Nergens vermeld.

(218) Als bij 217, nergens vermeld.
Vermoedelijk staan wij voor produkten eener al te kleurige fantasie, wat in deze bewogen dagen licht verklaarbaar is. Te meer, waar in enkele berichtgevingen van bepaald anti-kerkelijke zijde over deze gruwelijke 'kuylen' geen woord wordt gerept. (*J. de Wesenbeke, Richard Clough*).

(219) Voor Lier: o.a.J. VAN VLOTEN, *op. cit.*, p. 158 'Sentences contre les habitants de Liere'.
POULLET et PIOT, *op. cit*, t. I, p. 431.
Voor Mechelen zie nota 225.

(220) J. DE WESENBEKE, *op. cit.*, p. 307.
A.A., XI, blz. 13.
Cal. State Papers, 1566-1567, p. 128. Bericht v. George Gilpin.

(221) Het was Hermannus Modet die in de Borchtkerk als predikant was opgetreden voor de 'Duytsche' predicatie, terwijl Taffin de 'Waalsche' preek hield in de Nieuwstad voor het Oostersch huis.

A.A., XI, p. 12.
A.C., p. 92.

(222) A.A., XI, p. 13; A.A., X, p. 142.
A.C., p. 92. Zie nota 220.

(223) Hier is dus bedoeld het bezoek van den Heer van Thoulouse en Nicolaas van Hames.
A.A., XI, p. 13.
A.A., X, p. 141 en volg.
Betreffende het antwoord der Regentes aan de Edelen van het verbond.
A.A., XI, p. 40 en volgende.
F. RACHFAHL, *op. cit.*, ab. p. 721.

(224) De toestand waarin al de kerkelijke gebouwen verkeerden, maakte trouwens de uitoefening der diensten onmogelijk, wat wel blijkt uit het schrijven van Oranje aan de Regentes, in dato 27 Augustus 1566. A.A., XI, p. 20.
Zie ook A.A., XI, p. 37.

(225) POULLET et PIOT, *op. cit.*, t. I, p. 429 en 441. Verslag over den beeldenstorm van Mechelen.
Voor Brussel, *op. cit.*, t. I, p. 432, 440.
Ook *La défense de Messire Antoine de Lalaing*, p. X en volg;...éd. 1834, Mons.
(*Soc. des Bibliophiles de Mons*, n° 6.)

(226) D. JACOBS, *op. cit.*, p. 30 en volg.

(227) P. BOR, *op. cit.*, f° 91.

(228) Over het optreden van den parochiaan v.h. Kiel, zie nota 220.

Van luthersche zijde verscheen een schrift tegen de verwoesting der beelden, getiteld: '*Stercke Bewijsinghe dat men wel magh Ghedenck-ende Ghetuyghenisse - Beelden, maer geen omme die aen te bidden hebben*'. Breda, anno 1566.
Toegelicht bij G. TJALMA, *op. cit.*, 54 en volg.

(229) Terugkomst van Oranje: A.C., p. 92.
A.A., X, 143.
Over de preeken te Brussel zie zeer belangrijke bijzonderheden bij:
F. RACHFAHL, *op. cit.*, t. Ii; p. 737 en 738.
POULLET et PIOT, *op. cit.*, t. I, p. 432 en 440.
A. HENNE et A. WOUTERS, *Histoire de la ville de Bruxelles*, t. I, p. 405. Bruxelles, 1843-1845.

(230) Cfr. H. PIRENNE, *op. cit.*, p. 297.
G. BRANDT, *op. cit.*, dl. I, p. 449.

(231) FERY DE GUYON, *Mémoires*, p. 145, éd. A.L.P. De Robaulx de Soumoy. Bruxelles, 1858. (*Collect. Mém. relatifs à l'histoire de Belgique*, n° 1).; bedoeld is hier de rijke abdij van Marchiennes: de lezing van van Haecht is evenwel sterk geïllustreerd.
Zie ook: PONTUS PAYEN, *Mémoires*, t. I, p. 187 (éd. Henne, Bruxelles, 1860), (*Collect. Mém. relatifs à l'histoire de Belgique*, n° 10).

(232) A.A., XI, p. 38.
A.C., p. 92.

(233) De bedoelingen van Oranje zoo snel mogelijk den R.K. godsdienst in eer te herstellen, blijkt wel uit zijn schrijven aan de Regentes in dato 28 Augustus A.A., XI, p. 27.

(234) A.A., XI, p. 27; IX, p. 327.

(235) Tekst van deze ordonnantie, A.A., XI, p. 31.
Verontschuldigingen van de Magistraat aan de Regentes over het niet publiceeren: A.A., XI, p. 35.
A.A., X, p. 147.

(236) A.C., p. 93.
A.A., II, blz. 401, tekst van het eerste en van het tweede gebod.
A.A., X, p. 145.

(237) A.A., II, p. 402; A.A., XI, p. 29.
Publicatie gedaen den lesten Augusti 1566, beruerende der abolitien vander 'Inquisitien'.
A.C., 93: over het aanwerven der knechten 'al sonder des Breeden Raets consent...'.

September 1566.

[1 September 1566]

Op den eersten dach September, so deden de papen haer eerste sermoon[+] en misse na de destrucxtie: ende de gansche wet was in der kercken, om ontsich te maecken eenighe quaetwillighe oproerders(238). En sy hadden oock geerne gesien, dat de gulden der scutteryen wacht aen de kerckdueren ghestelt hadden, maer sy gaven voer een antwoerde, dat sy geen papenknechten en wouden syn: 'Sy mogen volck huren, sy hebben de macht wel!' En die knechten, die men begonde aen te nemen, waeren noch sonder oerden, maer de calvinisten en mertinisten hadden borge gestelt, dat sy den catholycken haere diensten niet beletten, noch doen beletten en souden; ende de wet was borge gebleven, dat men haer[+] niet beletten en soude haere predicatie. En haer was toegelaten te mogen timmeren elck dry kercken oft plaetsen, om in 't drooghe te predicken en haere diensten te doen, elck daer se plaetsen conden kryghen. Ende also hadden de mertinisten alreede een groote scure gehuert, daer een predicant predickte na de confessie van Ausborch oock, en was genoempt Franssoys, een monick eertyts uyt Brusel verdreven(239). Ende daer werden noch predicanten uyt Duytschelant ontboden, ende den selven

[+]Beginsel van seremonie en sermoon te doen in Ons-Lievrouwenkercke.

[+]Den mertinisten en calvinisten werdt toegelaten elck 3 kercken te mogen timmeren binnen Antwerpen en daar was vrede onder malcanderen beloeft te houden.

dach predickte tot Borgerhout den prochiaen van 't Kiel, die 1564 daer predickte, en 1565 in September werdt hy verdreven[240].

+ De wederdoopers verhieven haer oock in sommighe steden van Hollant en Zeelant en ontrent Antwerpen onder 't hout oft in 't bosche heymelyck[241]; also dat men scier seyde: 'Hier is Cristus, daer is+ Cristus.' Wonderlycke disputatien waeren er in alle geselschappen en familien en vrinden; d'een hielt met desen, d'ander met dien; ende also men nou in de groote kercke het pausdom weder plaetse gaf, so waeren+ er alreede vuel papisten, die presenterende waeren gelt te geven, tot oprechtinghe der autharen, cruycefixen en ander siraten.

+Heer Franssoys begonde te predicken in 't scure.

+De wederdoopers wirpen haer oock oppe.

+De papisten die presenteteren de kerck weder te verchiren.

[2 September 1566]

Item op den tweeden dach September, so deden de 8 vendelen knechten binnen Antwerpen haeren eedt, synde nou al gereet. Ende den 4 dach werdt weder een gebodt gedaen, dat men om de saecken der religien aengaende, 't sy oock van wat religie, malcanderen niet en sou mogen iet missegghen met woerden, oft wercken, op lyf en goedt[242]. En der knechten eedt en was niet streckende om d'een oft d'ander voer te staen,+ dan om alle dingen te middelen, tot vrede tenderende. Also dat de papen nou dagelycx in alle kercken begonden haer getyden, missen en vesperen te singhen. Ende de natien der cooplieden waeren desen vierden dach by den prinsche ontboden, om eenen vasten vrede te maken onder malcanderen+ in stat, en daer waeren oock sommige predicanten ontboden, so van der mertinisten en andere, die nou oock alle daghen begonden te preken, so wel d'eene als d'andere: maer dit werdt verboden: dan eenen dach ter weken en voorts alle sondagen en heylich daghe[243].

+De knechten in Antwerpen doen haeren eedt.

+Eenen religionsvrede werdt in Antwerpen gemaeckt.

[4 September 1566]

Item op den 4 dach Septembris so werdt tot Mechelen, al was 't op de galge verboden, noch in een kercke de beelden afgeworpen van de calvinisten, en tot Brusel wilden sy al desgelycx doen[244]; maer de regente dede 't teghen houden oock met wille van den raet van der stat, want in Sinter Goelen kercke werdt crychvolck en geschut gestelt. Maer haer was+ buyten stat plaetse gewesen om te predicken en de statwerdt oock, gelyck Antwerpen en meer ander steden, met borgelycke knechten bewaerdt, en wie uyt Brusel ginck 't sy ten sermoon oft elders, die werdt synen+ naem gescreven, oock als hy in quam[245]. Vuele vreesden, dat de calvinisten met groot gewelt noch wat dryven souden: tot Bergen op Zoom en Brugghe en was oock noch niet gestormpt, maer een iegelyck vreesde er voer bloetstortinghe.

+Tot Mechelen werdt noch een kercke de beelden afgestormt.

+Tot Brusel, Brugghe, Bergen vreese voer alsulcx, met bloetstortinghe te gescietden.

[8 September 1566]

+ Item, also nou op den 8 dach Septembris de papen overal haer diensten deden, uytgesceyden in Sint Joriskercke, alwaer de mertinisten noch in predickten en leerden met consent van den prinsche en der stat; en begroeven daer oock haer doyen, singhende psalmen. Ende in alle ander+ kercken, soo begroef elck syn doyen met de vrinden, sonder de papen te moeijen, die niet paeps gesint en waeren; maer 't volck hadde noch al quaet vermoeyen in t' krychvolck. Maer dese predicanten der calvinisten

+De mertinisten hielden noch St-Joriskercke.

+Van die manire van begraven.

predickende in de Nieuwstat op vier plaetsen en de mertinisten op 2 plaetsen als in de groote scure voerseyt en S. Joris, vermaenden 't volck tot stillicheyt; en dat se niet quaets vermoeyen en souden, 't waer al in vrede gedaen[246]. Also dat de papen oock wederom begonden met haer lange kleederen over strate te gaen; de Sellenbroeders oft begravers der doyen dienden elck na synen believe: die niet en begeerden, dat sy de doyen[+] met haere gewoonelycke monicxcappen droegen, so deden sy lange mantels aen, daer een lyck op geborduert stont, voer desen tyt geordineert: also werdt menigeen nou sonder pape oft misse begraven, maer belesen van den predicant[247].

[+]De Sellenbroeders dienden elck na syn gesintheyt.

[10 September 1566]

[+] Item den 10 dach Septembris werden tot Antwerpen 4 kerckdieven gebannen en in ander steden werdt er vuel gehanghen; men sach oock aen oft sy vuer de beeltstorminghe niet met dieverye besmet en syn geweest: die werden sonder genade gehanghen[248].

[+]Kerckdieven gebannen.

Denselfden dach geschiede 't, dat eenen hont, die een blase aen den steert (had) gebonden vol erten en boonen, quam geloopen tot Antwerpen in de kercke, van welck gerucht en naloop het volck uytter kercke liepe;[+] en om die turbatie werdt hy gebannen uytter stat, die dat gedaen hadde, Maer de man quam, en verontsculdichde hem, en met getuyghen, dat syn meyninge niet en was om den hont daer te jagen, maer voer een genuchte dat dede, niet denckende, dat den hont na de kercke loopen soude, noch daer niet ontrent gebracht en hadde, gelyck de papen aengaven[249].

[+]Eenen hont met een blase erten liep in de groote kercke.

Item in dese maent trock Hermanus, predicant der calvinisten van Antwerpen na Gendt, om sommige gevangenen der calvinisten los te kryghen, die men nu seyde, dat vuel gelts in de kercken aldaer gestolen[+] hadden. En sylieden wilden seggen dat, wat kisten sy opghesmeten hadden, dat sy 't de overheyt gelevert hadden, en dat men 't by haer moest soecken, oft, dat de papen meer seyden, dan 't was. En oock trock hy daer, om hem te verantwoerden voer den grave van Egmont, als gouvernuer van[+] Vlaenderen; want de papen aldaer en monicken, hadden hem seer besculdicht en geseyt, dat hy den meesten dief en moorder was; ten minste was hy een groot aenvuerder van beeltstorminghe, so in syn predicatie als oock metter daet. En daer comende, hielt den grave hem syn besculdinghe vore, maer hy wist hem wel te verantwoerden, en begeerde de gevangenen losse: ende bracht daer wel 700 van de treffelycxste borgeren, die alle begeerden te betalen, 't gene dat men van der gevangenen eyschte, so verre men dat met der waerheyt conde bewysen. Maer Egmont liet de gevangenen uyt, dede oock die borgeren thuys gaen ende sommige monicken vergeeren en bracht Hermanus daer by, die terstont seyde: ‘Dese wete ick, dat my meest besculdighen.’ Maer Egmont liet van sulcx swyghen, en dat se disputeren souden, en hielt haer voer haer decreten, die sy niet en conden verantwoerden; dies Egmont haer scandelyck blameerde en strafte, en stont de religie seer voere: maer en bleef niet geduerich[250].

[+]Van den grave van Egmont.

[+]Van Gendt en van Hermanus die daer trock.

[15 September 1566]

+ Item op den 15 dach Septembris, so deylden de mertinisten tot Antwerpen in de scure, het avontmael uyt naer Godts instellinghe, hebbende dese scure seer gerepareert, ende rontom vol hangende cameren gemaeckt, en eenen autaer in 't midden gestelt om het sacrament uyt te deylen. Maer in Sint Joris kercke en deden sy geen reparatie, want sy niet en wisten, hoe langhe sy daerin souden mogen preken. De calvinisten en hadden noch geen besloten plaetse, dan onder den blauwen hemel; sy en hadden noch geen erve(251).

+Die mertinisten deylen het sacrament uyt binnen Antwerpen.

[17 September 1566]

+ Item op den 17 dach Septembris gesciede 't, dat den prochiaen van St. Joris kercke, die eertyts die erfscap gecocht hadde, en nochtans moest lyden, dat der mertinisten predicant daerin preeckte en leerde, maer grammelyck quam hy nou en stiet het becken ter eerden, daer den predicant in doopen soude de geboren kinderen. Maer elck riep: 'Desen heeft nou de galghe verdient, na het verbodt'; maer men liet de papen meer toe dan andere, omdat sy niet claghen en souden, dat men haer verdruckte; maer de gemeynte murmureerde(252).

+Den paep van St-Joris stoot het water om, daer den predicant in doopen soude.

[18 September 1566]

+ Den 18 dach quamen sommighe Spaengiaerden cooplieden voer het Minnenbroederscloosterspade om eenen bichtmonick te hebben, maer sy vreesden en wilden niet open doen. En na vuel cloppens lieten sy van binnen een roer afgaen; doen riep elck: 'Daerin is crychvolck', en daer was groote murmuratie, noch 's anderdach den heelen dach, also dat den prinsche moest daer comen en 't volck verdryven en crychlieden daer stellen. En gingh self binnen gesien, maer 't volck was ongerust. Also groot was de murmuratie, dat ander cloosters oock vreesden en 't self dat sy weder in haer cloosters gebrocht hadden, uytvluchteden met haer goedt(253).

+Murmuratie aen 't Minnenbroederscloosterspade.

+ Item deestyt dede den prinsche van Oraengien buyten alle de poorten van Antwerpen opt de eynden van de bruggen toevallende poorten maecken.

+Valpoorten werden tot Antwerpen gemaeckt.

[21 September 1566]

+ Item den 21 dach, so preeckten opelyck buyten Antwerpen de wederdoopers: maer heer Adam van Berchem verbode 't haer terstont, uytten naem van den prinsche; oock was binnen Antwerpen verboden geen vergaderinghen aen cloosters oft kercken te maecken oft teghen de dueren te dringen op lyf en goedt(254).

+Wederdoopers prekinghe verbod.

[+] Item deestyt namen de calvinisten een kercke met gewelt tot Venlo in stat, daer sy in preeckten en deestyt begonde men oock te predicken tot Hasselt in 't landt van Luyck; de bisschop hadde daer geweest met hondert peerden en de borgerwacht sloten die poorte: maer de borgemeesters deden die open, maer de bisschop, siende dat elck borger in syn dore geweert stont, so vertrock hy haest weder uyt, begeerende dat sy na den verloopen monick niet hooren en souden, die haer preeckte: hy soude haer eenen predicant uyt Duytschelant bestellen. Maer sy lieten haer duncken, dat het maer scoone clappen was, ende sy maeckten, dat se den 22 Septembris eenen calvinist hadden, die haer preeckte[255].

[+]Van Venlo en Hasselt, daer men nou oock preeckte, en na de confessie niet en wilden hooren oft wachten.

[25 September 1866]

+ Item, den 25 dach verlieten de mertinisten S. Joriskercke, en dien predicant, die predickte nou op een plaetse genoempt ‘den Lijmhof’, daer sy een kercke begonden te fonderen: en de calvinisten begonden 2 kercken te timmeren, een voer de Walen en de andere genoempt ‘de Mollekens rame’; en der Walen kercke werdt achtcantich gemaeckt; ende men vrocht aen dese kercken seer neerstich, en sommige vrouwen en mans van de calvinisten vrochten by tyden sonder loon; en daer werdt vuel+ totter kercken bouwinghe ghegeven: elck mocht 3 kercken timmeren wilden sy. Ende de calvinisten niet hier, maer overal, lieten haer namen opscryven, opdat men sou weten hoe sterck sy waeren: en de mertinisten hadden oock het selfte bevel, maer vuel lieden en deden 't noch niet geern, vreesende oft er noch eens vervolch quame(256).

+Hoe men tot Antwerpen 3 nieuwe kercken 't seffens begonde te timmeren.

+Die van der religien teekenden allen haer namen, mannen en vrouwen.

Also nou dese kercken so met neersticheyt gefondeert werden, ende+ vuel cooplieden haer daer in voorderden, so werdt het op den 26 dach Septembris van weghen der goevernante verboden, dat se boven der eerden haer kercken niet en souden moghen van steene opbouwen, dan alleen van houte, ende den prinsche quamp, 't selve verbiedende, begeerende dat se heure daerin wilden tevreden stellen. En dit en was niet, dan dat den raet der papen aenghegeven hadden, dat se haer kercken so sterck van muren fondeerden, dat het wel bequaem sou syn om kasteelen afte maecken en daer duere de stat na haeren wille en souden inne moghen nemen. En de muren en waeren maer 2 voet en halven dicke, niet te gelycken by der papen kercken, en dan maeckten sy die noch dunder boven d'eerde; also dat doer dese valsche vindinghe het werck sommighe daghen stille (stond), maer sy waeren seer qualyck tevreden, sonderlinghe de calvinisten, en seer ongerust: maer ten lesten wrochten sy voorts soo't begost was, half met consent van den prinsche en half niet; maer hy gevoelde wel, dat het maer valsch aenghegeven en was(257).

+Het kerckentimmeren werdt verboden doer papen aengeven voer eenen tijt.

+ Item de calvinisten, die onderhielden haer erme besondere: en die van haere religie niet en waeren en gaven sy niet, waerduer sy vuel erme onder haer gemeynte creghen, som doer ermoede en som uyt geveystheyt om wat te kryghen, en dan en kreghen sy van de aelmoesseniers der stat niettemin, want die en maeckten so nau geen onderscheyt. De mertinisten, die lieten in haer kercken comen de aelmoesseniers der stat, die 't geldt ontfingen, dat voer de erme ghegeven werdt, willende haer niet afsceyden van de ordinantie der stat, noch geen onderscheyt onder de aelmoessen maecken(258).

+Hoe die calvinisten haere ermen besonder afsceytden van de andere der statermen.

Het was wel also, dat het vuel duytsche heeren en oosterlingen vrempt gaf, dat men die beeltstormers ende swermers, screven sy, so vuel vryheydts in de Nederlanden gaf, dat men haer binnen de steden liet kercken timmeren. En dese voorderden de mertinisten seere; daer werden oock+ in Duytschelant en Oostlant ruyteren en knechten aengenomen, also dat men niet en wiste voer wien. Den roep was oock, dat den conick uyt

+Het vergaderen der Staten werdt al uytgestelt.

Spaengien sou comen met krychvolck: men en sach oock noch geen gereetscap om de generale staten te vergaderen om eenen religionsvrede te maecken, maer de regente socht al het verlenghen doer papen raet, die my duncken, na dat het gaedt, al soecken vertreck totdat se help en gewelt opwecken connen, en dan de ander weder mogen uytwysen, so se ingecomen syn: den tyt sal leeren, want sy hadden dan hier, dan daer menighen benauden dach.

Also dat oock haer ommeganghen, processien als S. Andries ommeganck en Michiels processie al achterbleven, en in ander steden noch meer;[+] want tot Alckmaer, in Hollant, werden de papen en monicken al uyt haer cloosteren en kercken gejaecht, en ook uyt der stat[259]. En onlancx, als verhaelt is, werden tot Amsterdam de Minnenbroeders uytten clooster gejaecht en 't clooster geraseert: en tot Dordrecht, en sommige andere, daer 't noch niet ghesciet en was, (was) vreese onder de borgeren, dat de calvinisten gewelt souden aenrechten. Hierop draeghen sy haeren roem, dat sy oyt Godts woerdt meer verbreyt hebben dan de mertinisten, en[+] altyts oock meer vervolch daerom geleden hebben en gedoyt en gebrandt syn geweest en verjaecht met hoopen; maer het gewelt, dat sy oock oyt gedaen hebben, so in Vranckeryck en elders, als sy sterck waeren, en dat sy nou oock in 't landt doen en kan ick niet bevinden, dat het met het Evangelium ackordeert; den leser mach ordeelen, het dunckt my een ‘wesen’, dat so te gescien staet, tot straffe des landts en plage der papen.

[+]De papen lieten sommighe processien en ommeganghen achter blijven. Oock andere uytwendicheyt.

[+]Hoe de calvinisten haer roemen altoos meer gedaen te hebben dan anderen.

Item op eynde van der maent Septembris heeft den grave van[+] Meghen, een voerstander der papen, doer haren raet het stathuys inghenomen, en vuel heeren afgeset en uytgejaecht en een nieuwe wet gestelt, die de papen souden voerstaen: also dat daer benautheyt in de stat was. En de borgeren, die uytter stat waeren, en conden niet wederom incomen sonder eedt te doen, de roomsche kercke te sweren; aldus dat men al sach, dat de papen practiseerden alle overheyt te stellen, die haer souden voerstaen[260].

[+]Den grave van Meghen verset de wet tot Nimmegen met gewelt.

Ende tot Mechelen is 't gesciet, dat de heeren der stat hebben doen[+] vasthouden den predickstoel der calvinisten, die sy mede droegen, als sy buyten der stat ginghen predicken; maer ten lesten passeerde daer den grave van Hoochstraeten, dien 't sy claechden, en hy beval dat men haer den stoel sou laten volghen, en oock die gevangenen loslaten, die daer lange geseten hadden voer d' beginsel der prekinghe; dit dede hy om vrede, want sy hadden haer vermeten, dat sy se met gewelt souden uythalen[261].

[+]Den grave van Hoochstraten dede eenige gevangenen om de religie tot Mechelen loslaten.

[+] Item ter contrarie van den papen, heeft den grave van Culenborch in syn stat begeert een kercke te hebben om de nieuwe religie te laten preken: ick en weet niet oft hy calvinis oft mertinis voerstont. Ende begeerde alleen de kercke van het gasthuys, maer sy weygerden 't seer, waerop hy antwoerde: ‘Wilde my het gasthuys niet laten, so sal men er

[+]Den grave van Culenborch doet in een kercke de beelden uytworpen en oock verbranden met redene.

ou in jagen', en liet toe alle die beelden af te worpen in de principael kercke en alle die beelden, siraeten en korsuyfelen, dat niet bequaem en was om te draghen, in 't middelt van der kercke verbranden: en dat bequaem was, als lywaet en ander dingen, wierp hy voer den ermen. En daer waeren goudtsmeden, die de assche begeerden te coopen, want daer was vuel borduersel en ander misgewant dingen verbrandt, maer hy seyde: 't En is niet te coope; ten lesten quamen noch 2 welsprekende mannen en seyden: 'Heere, 't is beter dat gy die assche vercoopt, dan dat het goudt verloren gaen soude'. Doen seyde hy: 'Wel coopet', en sy antwoerden: 'Heere, wy en hebben dat versciet niet, vercoopet die 't begeeren, en de macht hebben.' Ende hy seyde: 'Het is dan ulieden gesconcken!' En dese goudtsmeden vonden daer by 4000 gulden goudts inne(262).

+ Item in 't eynde van deser maent quam de tydinghe, hoe dat den Torck het kasteel oft stat van Ziget, gelegen in Hongerijen, met gewelt+ ingenomen heeft, alwaer den edelen grave van Serin in doot gebleven is, die te voren menigen storm afgeslegen heeft. En den Torck heeft selve in 't persoon, daer van in 't eerste van Augusto daer voergeleghen, maer moest wycken van den grooten stanck der dooden die er was. Den keyser Macximiliaen heeft met synen leger op de frontieren blyven hoveren, en domineren en liet desen vromen cappiteyn so scandelyck overvallen, sonder ontset te doen; en hadde nochtans seer groote menichte van ruyteren en knechten, meer dan oyt keyser dede, en liet den Torck het landt so bederven; daer werdt oock corts hierna een boecxken in Duytschelant gedruckt, geheeten 'het Nachtegaelken', dat het al vermelde, de scandale van dit verlies, daer hy soo scoonen regiment by hem hadde: maer den drucker werdt er oock om vervolcht. Oock en wist men anders niet voer het sekerste, dan ten was al paus besteck, dat den Torck dit jaer in Hongerijen is gevallen, omdat de vorsten des rycx den keyser souden moeten bystaen, vreesende dat sy anders haer seer gemoeyt souden hebben met de saecken in Nederlant, vreesende dat se 't pausdom daer met de confessie verdruckt souden hebben, en blyven nou noch sitten(263).

+Den Torck windt met gewelt Ziget, tot scande van den keyser.

+Ende den Torck Solômanus sterft in 't leger voer Ziget van het roomelesaen.

Item in 't eynde deser maent Septembris werden vuele borgeren+ alreede van statswegen gequelt om gelt te geven, alle maenden, tot de 1600 knechten, die aengenomen waeren om de stat in vrede te houden, daer vuele qualyck toe gesint waeren; en 't gemeyn volck riep al: 'Waerom en souden die papen die niet betalen.' Maer sy en quelden niet dan rycke borgeren en oock sommighe cooplieden en borgeren, bysondere die tot de nieuwe kercken gelt ghegeven hadden; maer 't en mocht al niet helpen; maer ick liet my voerstaen, dat de geestelyckheyt de reste geven soude en sus al creghen, dat sy conden(264).

+Om de betalingen van knechten werden sommighe borgers gequelt.

Eindnoten:

(238) A.C., p. 93.
Relaas over de eerste mis: A.A., XI, p. 36.

(239) De onderhandelingen van Oranje met de vertegenwoordigers van calvinisten en lutheranen hadden als uiteindelijk resultaat het afsluiten van het godsdienstkontrakt, waardoor aan de calvinisten en ook aan de lutheranen drie plaatsen in de stad werden toegekend, waar hunne

preeken konden gehouden worden. De ‘schure’ hier vernoemd behoorde aan de St-Michiels abdij, de predikant welke hier optrad was de apostaat *Franciscus Alardus*.
Zie overhem de biografische nota's bij
Dr. J.W. PONT, ‘Catechismus van Franciscus Alardus’, p. 3-18, (*Jaarboek der Vereeniging voor Nederlandsch.-Luthersche kerkgeschiedenis*. Amsterdam, 1909, deel II).
Voor het godsdienstkontrakt: A.A., XI, 48, 56.
De Regentes ging met dit kontrakt stellig niet akkoord.
Zie hare kritiek en de verdediging door Oranje: A.A. XI, p. 61 en volg.

(240) Cornelis Huberti, hooger vermeld.
De duitsche predikanten zouden eerst over een maand, anderen later, verschijnen: zie verder.

(241) A.A., XI, p. 65. De wensch van Oranje bijzondere maatregelen te treffen om de wederdoopers te bestraffen werd door de Regentes afgewezen. A.A., XI, p. 70.

(242) Zie den ‘*artikelbrieff*’ die het aanwerven der burgers regelde: A.A., XI, p. 52. Den 3^{n} September werd een ordonnantie afgeroepen, ten einde de verdraagzaamheid in zake godsdienst onder de burgers te bevorderen.
Zie den tekst: A.A., II, p. 405; de verklaring: A.A., X, p. 150.

(243) Over het onderhoud van Oranje met de natiën van kooplieden: A.A., X, p. 152; A.A., XI, p. 66.
Het godsdienstkontrakt bepaalde inderdaad dat slechts mocht gepreekt worden ‘des Sondaeghs ende Heylichdaeghs, maer op geen andere daghen, het en waere des Woensdaeghs, als inde weke geen Heylichdach en compt...’

(244) De toestand in Mechelen was evenwel niet gunstig: de graaf van Hoogstraeten bracht wel orde, maar bestrafte de schuldigen niet: zie de klachten van Morillon:
POULLET et PIOT, *op. cit.*, t. I, p. 450.
‘*La défense de Messire Antoine de Lalaing*’, *op. cit.*, p. XII, XIII.

(245) A. HENNE et A. WAUTERS, *op. cit.*, t. I, p. 406.

(246) A.C., p. 94.
Artikel II van de overeenkomst met de calvinisten, liet aan deze laatsten toe, in afwachting in de Nieuwstad te blijven preeken: de lutheranen konden bij gemis van predikanten slechts op twee plaatsen sermoon houden.

(247) A.C., p. 95.
De Cellebroeders waren te Antwerpen belast met het begraven der dooden: ook met het reinigen en kisten van aan besmettelijke ziekten overleden personen.
Zie MERTENS en TORFS, *op. cit.*, t. IV, p. 212.

(248) De *‘Tijdordelijke tafel der namen van personen te Antwerpen in de XVIe eeuw, voor het “feit van religie” gerechtelijk vervolgd’* vermeldt slechts 3 verbanningen van beeldstormers, en dit in dato 28 Augustus: A.A., XIV, p. 38.

(249) Zie de proclamatie van de Magistraat tegen de schuldigen: A.A., II, p. 405.

(250) Modet verliet de stad rond 26 Augustus en bleef tot einde Oktober te Gent. Den 9 September werd hij aldaar voor de schepenen gedaagd.

(251) Een tiental dagen later zouden de calvinisten met het bouwen hunnen kerken beginnen.

(252) A.C., p. 95.

(253) A.C., blz. 95.
A.A., XI, p. 92-94.
Een gebod werd uitgeroepen teneinde dergelijke relletjes rond kerkelijke instellingen te voorkomen: A.A., II, p. 406.

(254) A.C., p. 95 en 96.
A.A., X, p. 162.

(255) Over de gebeurtenissen in het Luiksche, zie:
GACHARD, *Analectes Belgiques ou recueil de pièces inédites, mémoires, notices concernant l'histoire des Pays-Bas*, t. I, p. 174. Bruxelles, 1833-1835.
G. BRANDT, *op. cit.*, t. I, blz. 398.

(256) De ‘Lijmhof’ was een bleekhof gelegen in de Oudaenstraat en was voorzien in de overeenkomst: A.C., p. 98.
Over den bouw der kerken:
A.C., p. 96, den 24 September werd met den bouw der kerken begonnen.

(257) A.C., p. 97.

(258) De aalmoezeniers waren de personen van stadswege belast met het beheer en de verdeeling der gelden bestemd voor de armen: zie over hunne instelling: MERTENS en TORFS, *op. cit.*, t. III, 430; t. IV, 251.

(259) GIJSBERT BOOMKAMP, *Alkmaer en deszelfs Geschiedenissen*, p. 149 en volg. Rotterdam, 1747.

(260) Over de gebeurtenissen te Nijmegen.
J.F. LE PETIT, *La grande chronique ancienne et moderne de Hollande, Zélande, etc.* t. II, p. 133. Dordrecht, 1601.
POULLET et PIOT, *op. cit.*, t. II, p. 8 en 57.
GACHARD, *Correspondance de Guillaume le Taciturne*, t. I, p. 460.

(261) Zie hooger nota n^{r} 244.

(262) F. RACHFAHL, *op. cit.*, t. II, p. 760.
GACHARD, *Corresp. Philippe II*, t. I, p. 471.
De graaf van Kuilenburg had een slechte faam: reeds in Mei 1566 had de buitengewone pauselijke legaat, Aartsbisschop van Sorrento, als opdracht een pauselijk schrijven aan den graaf te overhandigen, om hem aan te zetten terug te keeren in den schoot der Roomsche Kerk.

(263) M. BROSCH, *op. cit.*, p. 126.
De stad Sziget was op 8 September 1566 in handen van de Turken.
Bedoeld zijn hier denkelijk de schriften van *Wilhelm Klebitz* die de handelwijze van keizer Maximilianus II fel laakten.
Zie: 'Les substils moyens...', *op. cit.* (éd. Rahlenbeck), p. XVIII.
Klebitz was vooral gekend wegens zijn theologische bedrijvigheid.
Zie: C.G. JOECKER, *Allgem. Gelehrten Lexicon*, t. II, p. 2112.

(264) A.C., 98: hier vinden wij enkele aanduidingen betreffende de soldij der aangeworven benden.

De onderhandelingen over de bezoldiging ervan werden eerst later in Oktober ingezet. A.A., X, p. 163.

October 1566.

[1 Oktober 1566]

+ Item op den eersten dach deser maent, so ginck tot Antwerpen eerst het stathuys open om elck recht en crom te doen: van den 20 Augusti tot nou toe en hadde men van geen saecken geroert; ende doen quaemen de knechten opder merckt wacht houden, en 's nachts bewaerden sy oock de kercken, die nieuwe nou getimmert, opdat eenige quade papisten die versche muren by nachte niet en souden omworpen, en daer dan beroerte uyt comen mochte(265).

+De statknechten waeckten oock de nieuwe kercken.

[3 Oktober 1566]

+ Item op den derden dach October 's morgens, so vertrock den prinsche van Oraengien uyt Antwerpen na een huys gelegen ontrent Rypermonde, geheeten Willebroeck; men wist niet waer hy henen was: voer 's nachts quampt hy weder, en men wist niet wat daer te doen was geweest; dan sommighe hadden gesien oft gehoort, dat daer meer heeren vergaert hadden geweest en dat den prinsche geturbeert van daer gesceyden was. Dit bleef voorts seer stille, maer lange hierna quamp't eerst in 't licht, en hoewel die gemeynte 't gene dat hier gescietde, niet so haest en wiste, so duncket my goedt 't selve nochtans hier te verhalen.

+Van de vergaderinge tot Willebroeck.

So is 't te weten dat den prinsche van Oraengien ende meer andere heeren van der oerden, die tsamen in 't verbont waeren, als den grave van Egmont, den grave van Huerne, den grave van Culenborch en graef van Sheerenberch(266), meyne ick, een van was, den grave van Hoochstraten en de andere my onbekend, ick geloove, dat Brederode een oock was; daer was er 7 als, en hadden malcanderen hier ontboden om raet te houden sekretelyck, en omdat se wisten, dat den grave van Egmont haer afgevallen was en hadde laten omcoopen van de goevernante, de hertoghinne van Parma, en hem beloeft hadden de heerlyckheyt van Gaesbeeck in Vlaenderen geleghen, ende beloefden oock allen syn kinderen in 't geestelyck en weerlyck voorts seer groot te maecken: en (doer) dese+ woerden was hy verleydt, en so was haer verbont gescuert, ende hadde den eedt gedaen de roomsche religie te voorderen. Ende den prinsche van Oraengien, daer eer wesende dan den grave van Egmont, so ginck hy sitten in de kuecken op den vleeschblock, vanwaer hy niet en wilde, voerdat Egmont hem gesproken hadde.

+Hoe Egmont van het verbont afgevallen was.

En incomende vraechde hy na synen cosyn en seyden: ‘Hy sidt op den vleeschblock!’ En als sy nou byeen waeren, ende mocht vraghen waerom ditte, so antwoerde hy: Daer soeckt gy my op te brenghen, maer 't mocht u wel eerst overcomen, want gy sult de brugge legghen, daer de Spaengiaerden sullen overcomen. Ende na vuel redenen, en dat den+ prinsche mocht segghen; ‘Gy sult u selven in den peryckel brenghen’, en hy hem betroude op de scoon beloefte van de goevernante, die hy wou segghen, dat haer alle wel verantwoerden soude aen den conick en wel gratie vinden; maer den prinsche seyde: ‘Siedt daer de gratie’, en trock

+Hoe den prinsche van Oraengien aldaer na manire van spreken profiteerde.

+ uyt synen boesem seker bescheet, dat hem de secretaris van des conicx raet in Spaengien sekretelyck overghescreven hadde, hoedat die 7 heeren des verbonts met allen haeren aenhanck, die van meyninghe syn geweest de inquisitie te wederstaen en de Spangiaerden daer uyt te houden, alle verwesen syn de doot te sterven.

+Hoe den prinsche tot Willebroeck Egmont thoonde, hoe sy alle van den inquisitieraet verwesen waeren.

En dit en heeft Egmont niet langer geswegen, dan totdat hy by de+ regente quam, dit terstont na Spaengien screef en den secretaris werdt gedoyt om die waerscouwinge. Ende Egmont seyde den prinsche: Ick en hebbe den eedt so vast niet gedaen, ick en mach dien wel afgaen. Maer hy liedt hem al met woerden paeyen, maer des prinschen meyninghe was: Doet U beliefte, ick sal 't gene, dat de conick my belast heeft, als te wesen goevernuer van Hollant en Zeelant en 't borggraefschap van Antwerpen bewaeren in vrede, so langhe als ick kan, maer haer compste uyt Spaengien en sal ick niet verwachten(267).

+Hoe, die uyt Spaengien dese waerscouwinghe gedaen hadde, hierna gedoyt werdt.

Ende den graef van Egmont was goevernuer van Vlaenderen, ende van de vergaderinghe der staten en werdt nou niet meer geroert. 't Was nou genoech dat 't verbont gescuert was, nou en dorsten de andere niet meer spreken, vreesende oft men haer aentasten soude. Ende het gemeyn volck en conde noch niet haest gemercken, dat Egmont afgeweken was,+ want hy doergaens die van der nieuwer religie gevoordert hadde, noch op desen dach voer die vergaderinghe tot Willebroeck, maer mogelyck om haer alle te leeren kennen; want die van Brugghe waeren tot Gendt, by hem om te moghen eenen predicant te hebben, welcke hy terstont vraechde, hoe vuel sy waeren, die sulcx begeerden, en seyden: '1600', en seyde:+ 'Wel spreeck U overheyt der stat aen', die haer wilden wysen buyten stat, maer sy hadden liever binnen geweest en beloefde haer goey antwoerde te geven, als hy van daer sou comen; maer ginck eerst na Brusele by de goevernante, die hem seer flateerde ende om den hals hinck(268).

+De gemeynte en wist noch niet haest den sin van Egmont, haeren gouvernuer.

+Die van Brugghe versocht.

Item deestyt was er eenen grooten roep in 't Nederlant, dat de+ conick uyt Spaengien op de compste was; d'een seyde: 'Hy is te Piedmont', ja in sommighe steden werdt geseet: 'Hy is te Brusel, hy is tot Antwerpen' en al was 't uytgeven. Ten lesten seij men: 'Den Spaenschen raet en wil hem niet quyt syn'; maer 't en was niet al sonder oorsaecken.+ Daer werdt afghesproken om herwaerts te comen met Spaengiaerden oft eenen grooten heer te seynden, om de landen te regieren en onder de inquisitie te brenghen, wetende dat het nou niet gescien en kan, dan met groot gewelt en geen vrouwenwerck en is. Maer het is misselyck, hoe 't Godt, den heer, voegen sal. Haer gewelt en is noch niet gereet, maer 't quaetste is, dat 't verbont gescuert is, en nou is 't te duchten, dat elck sal soecken af te wycken(269).

+Hoe een fame doer 't gansch landtliepe, dat de conick comen was, niet al sonder oorsacke.

+Vuel goedts werdt er op vercocht en weddinghen op gedaen op syn compste.

[9 Oktober 1566]

+ Item op den vierden dach october, so is 't gesciet in Hollant in de stat van Delft, dat er vrouwen een deel syn gecomen in der Graumonicken clooster en songen psalmen in haer kercke: en de monicken joeghen

+Die Graumonicken worden tot Delft van de vrouwen uytgejaecht en alle papen en monicken binnen Alckmar worden oock uyt gejaecht.

die vrouwen uyt. Doen syn die vrouwen met de mans wedergecomen, en hebben de monicken ter stat uytgejaecht voer de tweede reyse: en soo er nou niet vuel beelden te breken en waeren, so braken sy nou der monicken huysen. Ende al hetselfte gebuerde in 't eynde der lesten maent, alle de papen en monicken, die binnen Alckmar waeren(270).

+ Item deestyt werden tot Utrecht de monicken en oock nonnen som, oock uytter stat gejaecht, maer de canonicken en papen lieten sy blyven: oyt syn de monicken en besondere de grauwe meest gehaet geweest, maer de canonicken die er tot Utrecht vuel waeren, moesten mede met de borgeren waecken(271). Het was my te vuele, dat in Hollant al ghesciede om al te scryven, 't waer my scier aen Antwerpen al genoech.

+Tot Utrecht werden oock die monicken uytgejaecht.

[6 Oktober 1566]

+ Item den 6 dach Octobris so predickten de predicanten der mertinisten, als hoe dat den prinsche van Oraengien geboden hadde, dat alle borgeren van Antwerpen, die de confessie van Ausborch begeerden voer te staen, dat sy souden haer naemen opscryven, en noempden sommighe huysen, daer men sulcx doen soude; want den prinsche hadde een contrackt met die van der stat gemaeckt, die bysondere met cracht en macht voer te staen, en so begeerde hy wel te weten, wie daertoe helpen soude oft wie hy voerstaen soude. En sy deden 't oock te gewilligher, mits hebbende bevel: en de calvinisten deden 't oock al het landt doere. Sy en waeren niet geeren mertinisten oft calvinisten genoemt, elck wilde goede kristenen syn en dien naem vuren. Maer sy scandaliseerden malcanderen seer: sy noempden de mertinisten ‘vleescheters’, omdat se het avontmael gebruyckten na Godts woerdt; en sy hieten de calvinisten ‘beeltstormers’, ‘swermers’ en ‘vernufte’, omdat se niet voorder en wilden gelooven, dan sy en conden begrypen(272).

+Den mertinisten werdt oock bevolen haer namen te teekenen.

't Is wel waer, dat in vuel steden vuel geestelycke personen waeren, die wel gewilt hadden, dat de confessie van Ausborch waer vast overal geweest, die nergens niet vuel geleert en werdt, opdat se van 't gewelt der calvinisten ontslagen hadden geweest; maer de principaele paepen en bloetgirighe geesten practiseerden noch al om d'eene met den anderen te verdryven; maer nochtans hadde de keyser Carolus, ons conicx vader, gesworen en beloeft die confessie van Ausborch in dese Nederlanden te doen onderhouden(273).

[10 Oktober 1566]

+ Item op den 10 dach Octobris was wederom tot 's Hertoghenbosche een groote beroerte, want de gemeynte wirp doen de beelden in de groote kercke uyt, die in Augusto bescermpt was, en joegen alle de papen en+ monicken, die sy vinden conden, ter stat uyt. Ende den scoutet, Bracht genoempt, wilde met 200 knechten een kercke bescermen, maer doen liepen vuele oock ter stat waerts in en quamen oock met wapenen also, dat den scoutet doer een groot huys moest uytter stat

+Ten Bosche werden do papen ter stat uytgejaecht met den scoutet.

+Daer werden oock sommighe cloosters geraseert.

vlieden. De rechte oorsaeck van desen en conden ick niet vernemen; vuele seyden, dat de wet den raet der stat en overste der gemeynte geeijscht hadde beken-

tenisse haers geloofs, welck sy niet doen en wilden; som mige wilden oock seggen dat Heynderick van Brederode oorsaeck ghegeven hadde, omdat de papen haer vermeten hadden haer handen in syn bloet te wassen: en haer nou ontboden hadde, daer synde, dat se voer sonnescyn souden uyttrecken, oft hy sou haer doen, als sy hem hadden willen doen: ende en namens geen acht(274).

+ Ontrent Brusel, Diest, lagen al sommige ruyteren en knechten die 't hof aenghinghen, en men gaf uyt, dat men vreesde de franssoysen, dewyl het landt verweerdt was. Maer ick duchtede, dat het om ander saken was. Sulcx en was in Brabant, tot noch toe niet gesciet: en tot Brusel oft Loven en waeren de kercken noch niet gesceynt, dat se met waecken tegen hielden, want daer was er noch al binnen, die 't geern gesien hadden, en men en wist niet, hoe 't al vergaen sou(275).

+Ruyters en knechten die vergaderde de regente.

[11 Oktober 1566]

+ Item op den elften dach Octobris, so dede den prinsche van Oraengien tot Antwerpen den breeden gemeynen raet vergaderen, en oock alle de cappiteynen van synen knechten, die binnen Antwerpen aengenomen waeren, ende dede een begeerte op de borgeren, dat men niet toestaen en soude eenighen oproer om papen en monicken uyt te jaeghen, gelyck alreede in Hollant op vuel plaetschen gesciet was, en oock 't Hertoghenbosche: ende die cappiteynen moesten hem sweren, dat se noch d'eene noch d'ander niet voerstaen en souden, dan wie eenich gewelt wou bedryven, dat beletten en keeren souden: en den knechten was oock haer eerste maent soudye betaelt, en haer voergehouden, die 't niet aen en stont langer te dienen, sou men orlof geven en een ander in plaetse stellen. De predicanten der calvinisten en mertinisten waeren oock voer den prinsche ontboden, en dese beloefden oock 't volck tot vrede en geenen twist te verwecken. Ende den prinsche van Oraengien vertrock den 12+ dach October na Breda, om voorts na Hollant te trecken ende het volck in vrede te stellen, mits dat het nou tot Antwerpen al in goeden oerden was: en liet den grave van Hoochstraten in syn plaetse(276).

+Den prinsche van Oraengien vertreckt uyt Antwerpen na Breda, om voorts in Hollant te trecken en 't volck in vrede te stellen.

+Den graef van Hoochstraten blyft in 't prinschens plaetse.

[15 Oktober 1566]

+ Item den 15 dach quam tot Antwerpen een heel scip papen en monicken uyt Hollant aen van de stat van Delft; maer de crychlieden sonden 't scip wederom, omdat het geen comotie maecken en soude; daer was er oock vuele van Bosche te voet ingecomen, want tot Antwerpen was+ elck vry(277). Maer daer was oock al spraecke onder de calvinisten, om de papen uyt te jaeghen als elders, nou den prinsche van Oraengien uyt was, ende sy hadden 't geern gedaen, maer de predicanten en haer overste waeren beletsel. En daer waren vuel papen en monicken, die al packten en sackten, ende daer quam een stercke murmuratie onder het volck, dat er by nachte heel kerren vol clooten op den toren van de groote kercke gedaen waeren; oft die oproerders versierden 't om het volck oproerich te maken.

+Een scip met papen quam tot Antwerpen aan.

+Murmuratie in Antwerpen om de papen oock uyt te jaeghen.

[17 Oktober 1566]

Ende bovendien, dat die quaey suspitie onder het volck was, so dede

den grave van Hoochstraten in de groote kercke een misse singen en dat op den 17 dach Octobris, en quam die hooren met syn huysvrouwe:[+] ende de papen haelden een orgelken in der kercken, want alle der kercken orgelen waeren gebroken. Ende hierom murmureerden 't volck noch meer, omdat Hoochstraten der papen misse ginck hooren, latende haer duncken, dat hy haer meer wou voerstaen dan den prinsche van Oraengien[278]. En nochtans hadde den prinsche sommighe daegen voer syn vertrecken oock een misse gehoort, niet sonder murmuratie des volcx. Maer wouden de heeren de papen niet iet te lieve doen, en niet eens in haer kercken comen, sy soudens haer wel beclaghen aen de regente en aen den conick. Ende mits dese misse, so vergaderde ontrent der kercken vuel volcx, waerom dat na den noen de kercke niet open gedaen werdt; doen vergaderden daer noch meer volck en al murmurerende was 't: 'Sy sullen van den toren scieten, daer syn clooten oppe, en bier ingedaen, daer moet[+] crychvolck in syn,' en so voorts. 't Was al: 'Men moet die papen, die dienen, oock uytjaeghen;' ende ontrent den avont begonden sommighe calvinisten psalmen te singhen voer der grooter kercken duere, ende den graef van Hoochstraten met sommighe cappiteynen der crychlieden quam daer verby gereden ende verbode 't, maer sy en swegen niet langer, dan totdat hy wech was. En wat laeter quam daer een joncker aen de kercke, geheeten joncker Bergemont, en was droncken: ende comende aen een kerckduere, daer sommighe jongers met voeten op stieten, seyde hy: 'Neempt van die brantleeren en loop se daermede open,' daer den quayen hoop gewillich toe was en deden also, en liepen daer in en hy mede; en maeckte hem aen 't smyten en breken, en sloech syn rapier in stucken, maer daer en was niet vuel te smyten: maer begonden aen der heeren wapenen te climmen en braken 't gescildert Gulden Vliesch ten eersten[279].

[+]Doerdat den graef van Hoochstraten ter misse ginck, quam meerder murmuratie.

[+]De groote kerck tot Antwerpen werdt opgeloopen, daer Joncker Bergemont, een dronckaert, raet toe gaf.

Also haest als nou den graef van Hoochstraten dit vernam, so was hy met het vendel knechten, dat op de merckt was, voer de kercke ende dede[+] alle borgeren van daerontrent gaen, ende cappiteyn Bracht met een deel knechten liep ter doren in en Hoochstraten met syn hellebaerdiers liepen een ander duere open en quamen aldaer in. Al welck sy wel belet souden hebben, hadden se, eer het daer toe quam, knechten gestelt, maer wilden sien oft iemant 't gebodt sou derven breken en sonderlinghe Bracht dachte, beginnet, so sal ick 't wreken, dat myn broeder uyt Bosche moest wycken voer de calvinisten[280]. Als sy nou inquamen, sloeghen sy sommighe ter eerden, maer daer waeren vuele borgeren ingeloopen, die de kercke niet en begeerden te breken, maer wouden het spel aensien; dies, geslagen wordende, begonden sy dapper met steenen te werpen, die daer lagen van de beelden, die in Augusti gebroken waeren; doen riepen de knechten: 'Waerom worpty, wy en soecken maer vrede;' en lieten de borgeren uytgaen. Maer die smyters en dorsten niet wel neffens de

[+]De kercke wordt van de knechten weder ingenomen.

knechten uytgaen, maer joncker Bergemont ginck uyt, maer werdt gegrepen en hy seyde bouwelyck: ‘Laet my gaen, ick en hebbe niet gedaen, men wete wel waer ick woone;’ ende noch geen bescheet wetende, lieten sy hem gaen.

+ Maer als haer dochte, dat de onsculdighe meest uyt waeren, riepen sy: ‘Grijp aen’, en werden al gevanghen, jonck en out: maer daer liepen noch sommige ter gelasen uytte, maer sommige seer jonck van jaeren maeckten groot gescreyt, die den graef van Hoochstraten liet losse gaen; maer daer bleef er 22 gevanghen, diewelcke dat ten eersten joncker Bergemont bedroegen, die een bastaert was: syn vader is geweest hoefmeester van den prinsche van Oraengien. En dese Bergemont was een groot dronckaert en hoereerder, hebbende nochtans nou een echte spaensche vrouwe; ende werdt in der nacht van syn bedde gevanghen gehaelt, want de ander gevanghenen bedroegen. En in 't vanghen was een doot gebleven, en oock sommighe knechten met worpen gequets, ende 't volck riep noch van verre: ‘Gy papen knechten, nou blycket, dat gy papenknechten syt’, dies men voer meerder oploop vreesde, en alle de knechten moesten dien nacht waecken en alle cloosteren besetten en den borgeren werdt bevolen licht uyt te steken[281].

+Joncker Bergemont wordt van syn bedde gehaelt.

[18 Oktober 1566]

Ende op den 18 dach October, als sinte Luyckas dach, gelycx den daghe, so begonde men gereetscap te maecken om sommighe gevanghenen op de merckt te hanghen. En so werdt er daer 5 ghehangen en Bergemont was de zeste; maer vuele en kenden hem niet, mits hy ontcleedet was en+ hadden hem wat quaets aengedaen. Nochtans hadde syn huysvrouw geweest aen de prinssesse van Oraengien, diewelcke vroech gesonden hadde aen Hoochstraten en der heeren van der stat, dat men hem, noch geen gevanghenen niet dooden en soude, voer dat den prinsche weder en quam. Maer som seyden: ‘Dat bevel quam te laet’, maer geloof ick niet; maer dat se er me duere wilden om een grouwel en ontsich te maecken.

+Joncker Bergemont wordt gehanghen met meer andere.

Ende soo men begonde te hanghen, quam Bergemonts vrouw groot misbaer maecken, en oock sommighe andere; een kermans sone werdt oock seer beclaecht[282]. En daer quam dicwils geloop, en geen poorten der stat en gingen open voer 9 uren, dat de justicie gedaen was; geen+ papen kercken en werden dien dach open gedaen, maer alle ander predicanten en lieten niet te preken: en daer waeren nieuwe predicanten voer de mertenisten gecomen, die nou oock op de Peerdemerckt begonden te preken in eenen hof, geheeten ‘den Reyger’, daer sy een kerck na timmerden: en dat was haer derde[283].

+De mertinisten beginnen haer derde kercke.

[19 Oktober 1566]

Den 19 dach seer vroech, so werden de gehangene afgedaen, ende van den vrinden begraven; en de vrouwe van Bergemont was misvallen van kinde; also haeren man doer dronkenscap te verliesen, die anders niet calvinis gesint en was.

Als nou het volck doer dese justicie beroert was, so was nochtans

elck meest bekennende, dat maer recht gedaen en was, want het mandaet by den prinsche d'Oraengien gedaen, met ackoort van een iegelyck, was so gedaen, dat wie d'een oft d'ander misdede, soude metter galghen gestraft[+] worden. Maer de meeste murmuratie, daer het volck in geturbeert was, is ditte, dat den pastoor van Sint Joriskercke, die 't aldereersten gebroken heeft, niet gehangen en is, noch gestraft, stootende nochtans der mertinisten predicants becken omverre, daer hy in doopte: en niet sonder consent van den prinsche in die kerck gecomen was; en hem en is niet misdaen, omdat het den paep van dier kercken was(284).

[+]'t Volck murmureert meest, omdat den prochiaen van St-Joris kercke niet gestraft en is geweest, die 't verbodt eerst gebroken heeft.

[20 Oktober 1566]

Item op den 20 dach waeren weder alle kercken der papen open, doende haere diensten en den graef van Hoochstraten en werdt van de[+] gemeynte niet seer geacht, siende dat hy so dicwils ter misse ginck; sommige seyden, dat hy 't dede, omdat syn huysvrouwe present was en dat geern sach, maer ick geloove dat hy der papen voorderinghe so seer niet en socht als haer giften en gaven. Ende de calvinisten en mertinisten predickten oock elck in dry plaetsen oft begoste kercken, die altyts ontallyck volck by haer hadden, niet te gelycken by dat in der papen kercken quam. En desen dach predickte oock wederom tot Borgerhout op 't velt, heer Cornelis, den eersten predicant, die van het Nederkiel by Antwerpen[+] verdreven is geweest(285), en tot Dueren preeckte oock nou een predicant, ackorderende wel met de confessie van Ausborch oft mertinisten, en is om de waerheyt over sommige jaeren uyt Wynegeem boven Dueren verdreven geweest; en men sonck daer oock psalmen(286).

[+]Den graef van Hoochstraten werdt van vuele gehaet, omdat hy ter missen ginck, en hieten syn hellebardiers 'blocksleypers' die metten prinsche over eens, niet ter missen en waeren.

[+]Tot Borgerhout en Duoren werden oock psalmen gesongen in de sermoonen.

[+] Item den 20 dach 's avonts Octobris, quam een dronckaert voer thuys, daer Hoochstraten thuys lach, en eyschte hem ter doren uyt, seggende: 'Bergemont was myn vrint en maechscap, ick sal't op U vergelden', maer de gemeynte trock ten lesten hem met foortse wech. Maer om de groote vergaderinghe, die alreede was, so werdt er een vendel knechten gebrocht, die 't volck deden vertrecken; en daer waeren 2 borgeren[+] gevangen, die sommige daghen te voren geroepen hadden 'papen knechten', en het werdt op lyf en goedt verboden, dat niet te roepen oft te seggen(287).

[+]Een dronckaert dreychde Hoochstraten, omdat Bergemont gedoyt was.

[+]Het werdt op lyf en goedt verboden den knechten 'papenknechten' te noemen.

Item deestyt was tot Antwerpen voerhanden, onder de calvinisten[+] en mertinisten, dat de predicanten souden disputatie houden oft sy mochten ackorderen, opdat den laster en verachtinghe, die dese gemeynten malcanderen doen, mocht een eynde hebben. Maer de graef van Hoochstraten en wildes niet ackorderen oft toelaten, want sulcx oock sonder vergaderinghe des lantraets niet en dient gedaen te syn; dit selfte was oock voerhanden tusschen den hertoch Augustus, die mertinis is, en den palsgrave aen den Ryn, die calvinis gesint is; en so vermaende elck syn gemeynte tot biddinghe, opdat Godt daerin wou wercken, dat se mochten ackorderen: maer ten lesten hoorde men, dat van disputatie wegen niet besunders gedaen en was(288).

[+]Sprake van disputatie onder de mertinisten en calvinisten.

+ Dan daer waeren onder de vorsten sommighe saecken overdraghen den crych aengaende, om de Nederlanden sonder onderscheyt te maecken, te bescermen voer 't gewelt der spaengiarden, daer vuele afgeseyt werdt, dat gereetscap in Spaengien gemaeckt werdt, en dat de conick selve comen soude, daer de papisten en papen seer op hoepten, meynende dan, dat se alle gulden en ambachten souden dwinghen haer autharen weder op te rechten, ende de kercken verchiren sullen, daer alreede vuel toeghegeven werdt(289).

+De vorsten des ryex overdraghen geen ondersceyt te nemen en de Nederlanden niet te laten bederven om dese saecken.

+ Binnen Antwerpen syn 2 cloosters en een apdye, die alle weken den ermen broot gaven, welck haer voertyts beset is: en ick hebbe in scerpen tyt bevonden, dat elck wel 30 vierdelen coren moest backken, om elck een pont te geven: en in desen benauden tyt en souden se niet min behoeven: en nou en gaven se niet(290).

+De cloosters en gaven nou geen aelmoessen, welck haer meer profyt was, dan de beeltstorminghe scier scade is.

[22 Oktober 1566]

+ Item op den 22 dach Octobris waeren sommighe van de heeren des gescuerden verbonts noch vergadert tot Culenborch, by den grave als een mede, en den prinsche van Oraengien was oock daer, en Heynderich van Brederode en andere. Maer den grave van Egmont en hoorde men niet, dat daer is geweest; men wist noch niet, wat men aen hem hadde; den grave van Hoochstraten en conde men nochtans niet segghen, dat+ teghen de religie was, nochtans ginck hy daghelycx ter misse. Over al het landt laghen herwaerts en derwaerts knechten en ruyteren gesaeyt, die som van de voergenoempde heeren aenghinghen en som de regente en haeren aanhanck: also dat men niet en wiste, wat het ten lesten noch worden sal, oft se openbaer vyanden sullen worden oft niet, en sy waeren haest gesceyden(291).

+Vergaderinge van edelen tot Culenborch.

+Krychvolk vergadert in diveersche contreyen.

Item deestyt werden tot Antwerpen sommighe figuerlycke scampighe briefkens, gedruckt synde, verboden te vercoopen en de vercoopers gebannen: als die begravinghe der misse, de omtreckinghe der Roomscher+ kercken, daer stont, hoe die edelen die omtrocken teghen de paus en cardinalen en bisschoppen; en meer andere diergelycke scimpbrieven, welck de papen na Spaengien gesonden hebben, en verclaert, dat de edelen dit hebben doen maecken. Maer 't en was also niet, maer eenige lichte geesten practiseerden dit, omdat met sulcx nou gelt te gewinnen was; maer hadde 't den edeldom bedacht en terstont doen verbieden, so hadde haeren mont gestopt geweest(292).

+Scimpighe briefkens worden verboden om quaet aengeven.

+ Item deestyt werden van Antwerpen predicanten van de Confessie gesonden na Mechelen, die daer nou den 27 en 28 Octobris buyten der stat predickten so wel als de calvinisten, en waeren doer begeerte der gemeynte met consent van der stat daer ontboden: en dit spete den calvinisten seer(293).

+Die confessie wordt oock tot Mechelen gepreeckt.

[28 Oktober 1566]

[+] Item den 28 dach predickte een calvinist tot Walem, en den paep dier kercke was noch so stout, dat hy aen d'een eynde syn misse dede; en de boeren swegen. Maer doen hy dronck, riep een: ‘Gy en hebbe 't nie-

[+]Van ontstichtinge die hier en daer gesciede.

mant gebrocht', en doen begonden sy scier alle te roepen: 'den conick drinckt', en so voorts, en de paep liep wech. Menich scandael gesciede oock herwaerts, doer sommige oproerders, die onder de calvinisten syn, als tot Middelborch in een kercke, daer een paep misse dede en luttel volcx was, nam een het hostie en vreef 't den paep in 't aensicht, en sneedt hem de miskleederen van den lyve(294).

+Den predicant tot Aelst gevanghen doer ongehoorsaemheyt.

+ Item op den 28 dach is 't ghesciet in Vlaenderen, tot Aelst, dat de calvinisten souden een myle van der stat preken, welck sy niet en hebben willen doen: waerom de heeren der stat een groot gescut lieten over haer vlieghen in eenen boom, dat de tacken onder het volck vielen: en bleven noch voorts preken. waerom de heeren bespiet hebben, dat den predicant, als de gemeynte gesceyden was, met syn naeste oft vrinden in een herberge ginck en werden alle vijf gevanghen(295).

+Over de predicatien der calvinisten wordt gescoten tot Breda.

+ Item denselven dach is 't oock gesciet binnen Breda, daer de calvinisten langhe gepreeckt hebben binnen der stat, niet wyt van het hof van den prinsche van Oraengien, die nou daer was, en bewees haer een ander plaetse oock binnen; maer sy en waeren niet gehoorsaem en quamen weder preken op 't selve en den prinsche seyde 't haer, dat se vertrecken souden. Maer en wilden niet, en so dede hy oock een stuc gescuts lossen, daer sy mede verstroyden, en een werdt geraeckt en dat op 't hooft. En den prinsche dede oock eenen predicant van der Ausborchsche confessie comen(296).

+Die dorpen bij Antwerpen verliesen haeren predicant duer de calvinisten.

+ Item deestyt, omdat by Antwerpen, tot Dueren en Borgerhout, predicanten van de Confessie preeckten, wilden de calvinisten daer oock eenen stellen, waerom dat het eene met het ander verboden werdt doer den graef van Hoochstraten uyt Antwerpen. En de gemeynte der dorpen gaven requesten over om haer predicanten weder te mogen preken en d'ander niet: maer en werden niet gehoort(297).

+Knechten worden in Vilvoorden gebrocht.

+ Item in 't eynde van October so werden vanweghe de goevernante en regente 6 vendelen binnen Vilvoorden gebrocht, en daer lach er noch 4 vendelen te Halle en oock sommighe werden in Vlaenderen ghescickt; men wist niet hoe 't noch al vergaen sal.

Eindnoten:

(265) A.C., p. 98.
(266) Bedoeld is graaf Willem van den Berg, zwager van Oranje, die evenwel hier niet aanwezig was.
(267) Deze vergadering had wel den 3 Oktober, doch niet te Willebroek, maar te Dendermonde plaats: aanwezig waren slechts Oranje, Egmont, Hoorn, Lodewijk van Nassau en Hoogstraeten.
Zie over deze zeer belangrijke zitting en de gevolgen:
F. RACHFAHL, *op. cit.*, t. II, p. 791.
W. NUYENS, *op. cit.*, t. I, 2, p. 181.
(268) De feiten betreffende Brugge.
H.S. JANSSENS, *De Kerkhervorming te Brugge*, dl. I, p. 57, II, 141. Rotterdam, 1856.
De houding van Egmont was niet al te klaar. Morillon beweert dat bij zijn eerste bezoek 400, en bij zijn tweede bezoek, einde September 1566 reeds 8.000 calvinisten waren. POULLET et PIOT, *op. cit.*, t. II, p. 26.
(269) F. RACHFAHL, *op. cit.*, p. 801.

Algemeen achtte men de komst van den koning als hoogst noodzakelijk, zooals de sekretaris Armenteros het aan Ant. Perez schrijft, 'pour opprimer les mauvais et soulager les bons' (in dato 16 November 1566).
GACHARD, *Corresp. Philippe II*, t. I, p. 480.

(270) Voor den beeldenstorm aldaar. G. BRANDT, *op. cit.*, dl. I, p. 372.
In '*Beschrijving der Stadt Delft*', 1729. Delft, p. 439: hier blijkt dat inderdaad het klooster der Minderbroeders in bezit bleef der calvinisten, die er hunne preeken hielden. Over het verdrijven der geestelijken geen verdere vermelding.

(271) De gebeurtenissen te Utrecht:
G. BRANDT, *op. cit.*, t. I, p. 377.
POULLET et PIOT, *op. cit.*, t. II, p. 28.
GACHARD, *Correspondance de Guillaume le Taciturne*, t. II, p. 264.

(272) De strijd rond het avondmaal was juist een der hinderpalen welke de samenwerking tusschen calvinisten en lutheranen op politiek terrein onmogelijk maakte.
Zie: PONT, *op. cit.*, p. 85.

(273) Doelend op het feit dat de Nederlandsche provincien deel uitmaakten van het Duitsche Rijk als de Burgondische kreits, en daarom ook mochten begrepen worden in de onderhandelingen van Augsburg en de vrede welke hierop volgde.

(274) P. CUYPERS VAN VELTHOVEN, *op. cit.*, t. I, p. 71: verslag van den schout over de beroerte, p. 79, brief van de schepenen aan de regentes: de aanleiding was het zenden van regeeringscommissarissen voor het volledig herstel der R.K. religie.

(275) Te Leuven hadden slechts een paar optootjes plaats: het bleef een veilig oord voor de geestelijkheid.
POULLET et PIOT, *op. cit.*, I, p. 433.

(276) Over het vertrek van Oranje en de getroffen schikkingen: A.A., X, p. 165.

(277) Niet vermeld: vermoedelijk in verband met het begin van oproer in 's Hertogenbosch, en de tweede beeldstorming te Delft hier hooger door van Haecht verhaald.

(278) De murmuratie zou - aldus de Magistraat - vooral ontstaan zijn na de gebeurtenissen van 's Hertogenbosch: de Magistraat op de hoogte gebracht van de plannen der rumoermakers, had de wacht op den toren der kerk versterkt, en de plaats voorzien van de noodige verdedigingsmiddelen: hierin vond een deel der bevolking de aanleiding tot samenscholing voor de kathedraal.
Zie: A.A., X, p. 167. Over de mis: A.C., p. 99.

(279) A.C., p. 99.
A.A., XI, blz. 117.

(280) Het verslag van de Magistraat aan de Regentes - in dato 18 September - is natuurlijk gunstig voor het beleid der wethouders: de rumoermakers maakten gebruik van het oogenblik, dat de burgerwacht uiteenging, om in de kerk te breken: vermits de Magistraat opstootjes voorzag, had de kapitein der wacht van dien dag, heer Dirk van Brecht, de kerk bewaakt: dit verklaart het spoedig ingrijpen der wacht, welke zich op de Groote Markt bevond.
A.A., XI, 117 ook p. 122.
Er moet daarbij aangemerkt, dat kapitein Dirk van Brecht, oud-schepen, bekend stond als geus en protestant zooals wij verder zien zullen.

(281) A.C., p. 100.
De schuldige was *Jan de Boubert*, alias *Pergamont*.

(282) Over de veroordeeling tot de 'Executio' der zes schuldigen, zie:
A.A., IX, p. 333 en volg.
A.A., XIV, p. 40.
A.A., XI, p. 123.

(283) Na heer *Mathijs*, de predikant van het Kiel, en *Franciscus Alardus*, die in de 'Schuur' optrad, treffen wij te Antwerpen o.a. *Balthasar Houwaert*, uit Brussel, *Ditmarus Tymannus*, en *Ligarius* aan.
Zie PONT, *op. cit*, p. 79.

(284) Zie: A.C., p. 95.

(285) *Cornelis Huberti*, reeds vroeger vernoemd.

(286) Nergens vermeld; vermoedelijk de apostaat *Jan van Diest*, door heer Antoon van Stralen in Merxem gesteld en die wellicht in genoemde gemeenten was opgetreden.

(287) Dit gebod gepubliceerd in A.A., II, blz. 408.

(288) Het 'disputeeren' over zekere geschilpunten tusschen beide religies schijnt inderdaad een wensch geweest te zijn, die nog sterker op den voorgrond trad, toen de duitsche theologen in Antwerpen kwamen. De lutheranen gaven met dit doel zelf een traktaat uit, terwijl een calvinistisch predikant, Antonius Corranus, eveneens door een schrift, eenheid poogde te brengen.
De verklaring die van Haecht ons geeft wijst de richting: de stedelijke overheid zou nooit een twistgesprek hebben geduld, en kon, de hand op het kontrakt, zulks bepaald afwijzen.
Zie PONT, *op. cit.*, p. 85.

(289) Doelt op de onderhandelingen welke door Lodewijk van Nassau werden gevoerd (en blijkbaar door Oranje gesteund) met Duitsche luthersche prinsen, ten einde steun voor de zaak der Nederlandsche protestanten te verwerven.
Zie F. RACHFAHL, *op. cit.*, t. II, p. 842 en volg.

(290) De tijd was inderdaad zoo 'benaud', dat sommige kloosters zelf de hulp van de Magistraat moesten inroepen o.a. de Minderbroeders. A.A., XI, p. 25, de zusters van het Maria Magalena klooster. STEDEL. ARCHIEF, *Rekwestboek*, 1566, f° 187.

(291) F. RACHFAHL, *op. cit.*, t. II, p. 814.
GACHARD, *Correspondance de Guillaume le Taciturne*, t. II, p. 269, ook 255.
POULLET et PIOT, *op. cit.*, t. II, p. 110.
Van deze samenkomst zond Oranje een verslag aan de Regentes: hij had den graaf van Kuilenburg gewezen op zijn vreemde houding, gansch in strijd met de overeenkomst tusschen de Regentes en de edelen: Kuilenburg had zich over zijn optreden verontschuldigd. Ook Brederode werd gewezen op de geruchten, welke over hem werden verspreid: hij trachtte zich door een uitvoerig schrijven bij de Regentes te verrechtvaardigen.

(292) Hieromtrent liet de Magistraat een gebod uitroepen, dat het drukken en verspreiden van 'boecken, quaternen, figueren oft pasquillen tenderende tot spotte van deen oft dander Religie' streng bestrafte. A.A., II, p. 406, in dato 2 Oktober 1566.

(293) PONT, *op. cit.*, blz. 241: dit gebeurde ten einde de samenkomsten van lutheranen te Mechelen te leiden, vermits de calvinisten aldaar ook door Antwerpen waren gesteund.

(294) Hier omtrent een relaas door sekretaris Armenteros aan Antonius Perez, sekretaris van den koning, brief van 16 November 1566.
Zie GACHARD, *Corr. Philippe II*, t. I, p. 480.

(295) Het was Andries Berteloot, herkomstig van Hondschoote, die den 27 Oktober aldaar werd gevangen.
Zie H.O. JANSSEN, *De Kerkhervorming in Vlaanderen*, t. I, p. 35. Arnhem, 1868.
Ook J. BURGON, *op. cit.*, t. II, p. 169.

(296) Zie over het gebeuren te Breda en de taktiek van Oranje. PONT, *op. cit.*, p. 189.

(297) Het prediken in de stad verving immers de menige predicatiën, welke vroeger rond Antwerpen waren gehouden. Eens het religieakkoord gesloten mocht dus buiten niet meer gepreekt: zoo verbood de Magistraat, begin September, het optreden van een predikant aan St-Willebrordus kerk. A.A., XI, 71.

November 1566.

[1 November 1566]

[+] Item op den eersten dach deser maent, als Alderheylighen dach, so werdt in alle der papen kercken het sacrament uytghedeylt, na haer oude gewoonte; ende de ander predicanten preeckten oock in haer 6 plaetsen, en desen dach vierden sy oock niet, latende aen haer kercken timmeren gelyck op ander slechte heylighe daeghen ende en verboden niemant te wercken, die 't hadde(298).

[+]Die papen reyckten het sacrament uyt.

[+] De mertinisten deylden in een kercke gemeynelyck alle sondaech het sacrament uyt, maer de calvinisten, die en haddens noch niet gedaen

[+]Die mertinisten deden 't alle Sondaghe.

in Antwerpen, noch oock in geen steden, soude ick wel meynen, ommers niet openbaer.

Item in d'eerste (daghen) deser maent was wederom een beroerte binnen Mastricht, also dat de papisten met sommighe vrempde knechten, die heymelyck in gecomen waeren, meynden de calvinisten uyt te jaeghen: maer sy waeren oock haest in wapenen, also dat tusschen beyden eenighe[+] doot bleven, maer de hoopen en quamen niet byeen. En in de voerseyde maent, welck ick niet verhaelt en hebbe, waeren oock sommighe knechten in cloosters gesteken, maer de borgeren, meest die calvinisten, deden se uytgaen oft souden se uytgesleghen hebben: en doen moest men haer, eer se uytter wapenen wilden, 2 kercken doen van de papen, eer sy sceyden wilden. En dit speet de papen nou noch meer, en dachten se uyt te dryven,[+] en de stat was 2 daghen gesloten; den bisschop van Luyck hadde er geern met 200 peerden in geweest om te middelen, maer en creech geen geloof, maer een ander dede 't[(299)].

[+]Van beroerte tot Mastricht.

[+]Om de calvinisten uyt te jaeghen, die er teghen waeren.

[+] Item op desen hooghen Alderheylighen dach, so werdt ontrent elf uren den predicant van Aelst gehanghen aen een galghe. Ende ick sach dat die gemeynte der calvinisten tot Antwerpen hierin seer droevich was, en seyden: ‘Aelst sal 't noch over 50 jaere beclaghen’. Maer die van Aelst waren de minste oorsaecke: het was den wil van de regente, die oorsaeck nam op haerlieder ongehoorsaemheyt als vorseyt is, maer waer Egmont doer haer niet gecorumpeert geweest, hy en sou's niet gedoocht hebben[(300)]

[+]De predicant der calvinisten wordt tot Aelst gehanghen.

[+] Deestyt is't oock gesciet tot Brugghe, als de calvinisten buyten der stat ter predicatie waeren, daer sy oock een kercke timmeren, so hadden de papisten der statbrugghe seer dick van slyck doen legghen: en de calvinisten quamen al singhende tot de knien daer doere en der stat[+] knechten, die de poorten wachteden, wilden 't singhen verbieden en sloeghen tegen malcanderen: en daer bleef er drij doot. Sy hebben eens in stat gepreeckt, en oock begost te timmeren, maer het was haer weder verboden[(301)].

[+]Tot Brugghe was een monick, die broeder Cornelis hiet, die wonder bedreef.

[+]De papisten van Brugghe doen die van der religie een scamperheyt. De borgemeester dede singhen verbieden, maer sy songhen voort.

Also dat men den handel niet verstaen en conde: ende den grave van Huerne was deestyt noch tot Antwerpen met syn graumonicx cleederen[+] ende yseren ketenen om synen hals, gelyck sy som langhe gegaen hebben als Brederode en meer andere, maer principael als sy reysen. En dit werdt gedaen tot spyt van den cardinael van Granvelle, die 't hem vermeten hadde, dat haer goude ketenen yseren souden worden: en so deden sy 't alreede, als wel voerseyt is[(302)].

[+]Den handel was quaet te verstaen, en den grave van Huerne droech noch de yseren ketenen.

[3 November 1566]

Item op den derden dach November so deylden de calvinisten tot[+] Antwerpen het sacrament uyt in de Duytsche kercke, en oock in der Walen kercke, die noch niet voltimmert en waeren, en oock in de Nieuwstat onder de derde predicatie, onder den blauwen hemel, want haer derde kercke en was noch niet begost: ende dit duerde van smorgens na het sermoon tot by den avont, principael in der Duytscher kercke, geheeten

[+]Hoe die calvinisten binnen de stat van Antwerpen het avontmael uytdeylden.

de ‘Mollekens rame.’ En daer was vuel volcx gecomen van ander steden om dit te sien, want sy hadden te voren den dach genoempt en deden in deser maniren: alle die mans vore, en daer was een langhe tafel gedeckt met een wit lynen cleedt, en daerop stont een scotel met gebacken broot, gelyck een snede O op sulcx faetsoen.

Ende als den predicant sadt in 't middelt en voorts de tafel vol, so vuel als er aen conden, sprack hy dese woerden: ‘Dat broot, dat wy breken, is de gemeyntscap des lichaems Cristi; neempt ende eedt’, ende gaf 't elck in de handt, ‘gedenckt en gelooft, dat het lichaem Cristi eens gebroken is aen de stamme des cruys, tot versoeninghe ende volbetalinghe onser sonden.’ En daerna gaf hy den kelck, en seyde: ‘Dits den kelck, daer wy Godt mede danckseghhen: neempt en’ (als boven), maer den eenen gaf den anderen den kelck voorts, en als den lesten gedroncken hadde, stonden sy alle op en quamen weder ander sitten en ten lesten de vrouwen, somma ontrent acht hondert in die kercke alleen. En dewyl sy aten en droncken, so was noch een predicant op den stoel, die des heeren doot vercondichde en syn lyden, dit alleen doende in synder gedachtenisse; welck alle wel goey woerden waeren en oock scriftuerlyck; maer sy lieten achter die woerden, die Cristus selve gebruyckt heeft, en oock Paulus totten Corintien. XI. ‘neempt, eedt dit is myn lichaem’, en so desgelycx van den kelck. En dese woerden gebruyckten de mertinisten, ende ontfinghen 't oock in den geloove, so de woerden luyen; niet volgende haer begryp oft menschelyck vernuft, want, conde men 't begrypen, hoe sulcx mogelyck waer, so en waer 't geen geloove. Maer de Walen hadden op haer tafel 3 scalen geset, en ontfinghen den wyn elck besundere van den predicant: en hadden 2 tafelen, een daer de vrouwen quamen en een daer de mans quamen, om eer gedaen te hebben; maer anders en was tusschen haer geen ondersceyt, want het was een religie. En in geen ander steden en hadden sy 't tot noch toe hier in 't Nederlant niet uytgedeylt, daerom waeren vuele hier gecomen[303].

Maer der mertinisten manire docht my eerwerdichlycker en stercker in 't geloove na Godts instellinghe; sy stelden eenen authaer in 't midden; ende den eenen predicant, aen d'eene syde gaf dat hostie gebacken van mele, en aen d'ander syde gaf een ander den kelck en spraecken de woerden Cristi, maer sy knielden als sy't ontfinghen. Maer daerom seyden de calvinisten, dat sy daer gelyck de papen eenen afgodt afmaeckten, maer het docht my wel eerbiedelyck staen, en hielden dat niet alleen voer een gedachtenisse: en in 't uytdeylen sonck de gemeynte psalmen[304].

Groote tweedracht was onder de menschen, tusschen vrinden, susters en broers: d'een prees dit, d'ander dat, en sy lasterden seer malcanderen. Godt, de heer, kent die beste; d'een seyde: ‘Gy syt vleescheters en bloetdrinckers’; d'ander seyden: ‘Gy syt swermers en beeltstormers’ en so voorts; en daer was Hermanus, predicant der calvinisten, wel de prin-

cipaelste af. Dese was een vligende geest, overal daer wat stouts aen te grypen was, daer was hy[305].

+ Item het is oock te weten, dat alle die by de calvinisten nou ten avontmael geweest hadden, te voren haer predicanten beloeft hadden, dat sy tot geenen daghen het pausdom voorderen en souden, niet by syn, daer men in der papenkercken kinderen doopen oft trouwen soude, oft in ander saecken, contrarie de broederlycke liefde. Want Paulus was wel metten heydenen, heydens, metten Joden, een jode, en so voorts, opdat hy, by haer wesende, haer mocht vermanen, niet willende de menschen+ so bodt voer het hooft stooten. En voerwaer, dit was een groote quellinge onder het volck: elck socht volck van syn religie, die hy beminde: die nou een cnape oft maerte huerde, die vraechde, van wat geloove hy was.

+Die calvinisten die ten sacrament gingen, beloefden eerst het pausdom niet meer toe te staen.

+Die nou een bode huerde, was 't de manire geworden, dat men na syn religie vraechde.

+ Item de papen werden nochtans so lanch so stercker, de andere verachtende, so wel de mertinisten, als de calvinisten: ende predickten openbaerlyck, dat de conick op de compste was met volck uyt Spaengien, verhopende dat men haest dan alle ambachten haer authaeren sou doen oprechten, en oock haer cappellen, die se som tot packhuysen verhuerden. Ende de regente sondt desen tyt 2 vendelen Walen by Liere, maer de gemeynte sloet haer poorten toe, en sommighe heeren hadden se geerne in gehadt. Maer eenen scoutet sprack seer met de gemeynte om de Walen niet in te laten, dies hy haest voer de regente ontboden werdt. Maer+ op den 8 dach Novembris, so creech de borgemeester en ander heeren wel so straffen brieven, dat sy niet dorsten de knechten langher daer uyt houden. En de cappiteynen der knechten deden scoone beloeften, haer vredelyck met de borgeren te houden, totdat sy daerin waeren en vielen de borgeren seer lastich[306].

+De papen seyden opelyck, dat de conick uyt Spaengien quam, maer het en waeren maer dreygementen: dan daer werdt krychvolck bereydt.

+Tot Liere werdt vanweghen der regente Walen ingebrocht.

Item deestyt was er een groote grouwel onder de calvinisten en oock+ mede onder den mertinisten, mits siende dat de regente met haeren aenhanck al gewelt van crychvolck begonde aen te nemen; so hier en oock in Duytschelant eenighe ruyteren, want het scene dat de Duytsche+ vorsten haer de saecke niet beletten en wouden, als sulcx waere om de swermers en beeltstormers te verdryven, die sy meest niet sien en mochten. Maer vuel cooplieden en mertinisten, doerdien sulcken spraecke ginck, dat het scier scene, dat sy er toe helpen souden, (sonden) vuel brieven na Duytschelant in vuel steden, dat sy hier in Antwerpen scier soo sterck waeren als de calvinisten, en oock in meer ander steden waeren prekende, en waer 't dat d'eene verdreven werdt, dat sy niet beter vaeren en souden[307].

+Vreese onder den calvinisten.

+De calvinisten met de mertinisten ordineerden den conick een somme gelts te geven om eeuwighen vryheyt.

Ende deestyt hadden de calvinisten en mertinisten van de Nederlanden overdraghen, dat sy den conick souden geven 30 tonnen goudts, daer se den ryckdom toe verwillighen souden, op sulcker conditie, dat se ten eeuwighen dagen souden moghen blyven predicken, hopende dat

se metter tyt ackorderen souden en een religie worden. Ende hadden 't sommighe hoocheyt en de regente aenghegeven, om 't selve den conick over te scryven. Maer daer en was geen gehoor; sy meynden als 't den conick beliefde, hy soude van de landen wel gelt kryghen sonder sulcke versekeringhe, en also bleef dat steken. Beter hadde 't gesweghen geweest, want de papen souden liever so vuel geven, om dat selve te verdryven(308).

[6 November 1566]

Item den 6 dach November, so vergaderde tot Antwerpen den breeden raet met oock de natien, en ackordeerden, ende wilden dat de gemeyne borgeren snachts de poorten waken souden, ende de scutteryen met de heer souden omgaen, alsoo 't oock voortaen gedaen werdt, oft anders wilden vuel cooplieden vertrecken; en wel met redenen, doer quaet voernemen van de regente om Antwerpen in te nemen, en de nieuwe religie+ te verdryven. En daerom en wilden de borgeren, en cooplieden de crychknechten de wacht niet alleen laten; al waeren 't meest borgeren, sy waeren gehouden te volghen haere cappiteynen. Ende oock hadden de calvinisten sekere waerscouwinghe van Brusele, doer eenighe sekrete vrinden gekreghen,+ hoedat in Antwerpen eenighe knechten secretelyck in waeren, en dagelycx quamen, en daerom die Walen ontrent Liere laghen, die er deestyt noch niet in en waeren(309).

+Quaden aenslach om de calvinisten uyt Antwerpen te dringen en de stat in te nemen.

+Scerpe borgerwacht werdt geordineert doer gemeynen raet.

En daerom hadden de calvinisten den 5 dach Novembris een supplicatie overghegeven, uyt wat redenen men haer wou verdryven oft overvallen teghen de ordinantie, met haer by den prinsche in September gemaeckt, en beloeft hebben, dat sy haer souden voeghen, nadat by de generale staten sou geordineert worden; en die dat niet en genoechde, soude men tyt geven om syn goedt te vercoopen en te vertrecken. Maer de heeren van Antwerpen gaven haer slechte antwoerde, al hadden sy nochtans borge gestelt, dat van harentweghen den geestelycken niet verhindert en sou worden, daer haer overste voer borge gebleven waeren voer vier tonnen goudts. De heeren wirpen haer voer den nase, dat het de conick so niet en nam, dat de kercken so gesceynt waren; en den grave van Hoochstraten en trocx hem niet seer aene, oft hy en wist mogelyck van den aenslach niet, maer sommighe heeren wisten 't al wel. Maer de borgeren waeren seer in de weere met scerpe wacht. willende also de ingesetene, 't sy calvinisten oft andere, niet laten overvallen oft vermoorden ende in 't clooster van Sinte Michiels, daer bysondere knechten toe waeren, die den apt (en) de stat half betaelden, die werden afgedanckt en voorts van d'ander knechten met behoorten gewaeckt(310).

En omdat men wiste, dat sommighe vrempdelinghen ingecomen waeren tot quade meyninghe, so werden doer de wyckmeesteren alle herbergen doersocht en op den 7 dach werdt een gebodt gedaen, dat alle vrempdelinghen, die binnen een maent waeren ingecomen, souden terstont uytter stat vertrecken, oft haer voer de wet comen verthoonen vanwaer se gecomen waeren, en tot wat eynde. Ende tot op den 12 dach November werdt alle nacht licht uytgesteken uyt alle borgershuysen(311).

[9 November 1566]

+ Item op den 9 dach November, so werdt tot Mechelen gehanghen een die onlancx tot Walem in de misse geroepen hadde eerst: ‘De conick drinckt’. Ende mits hy stierf, so saghen vuel menschen over de stat een+ vierighe strale vlieghen; en dese was een goudtsmidt, ende beclaechde seer, dat men hem ter onscult doyde: voerwaer het was een simpel saecke, alleen om een woerdt(312).

+Om een simpel saecke wordt tot Mechelen een man gehanghen.

+En men sach een teecken.

+ Ende de calvinisten, siende dat de regente alle gewelt sochte, sorchden ten lesten noch in Antwerpen oock overvallen te worden en versochten daerom aen de mertinisten tsamen een verbont te maecken en malcanderen in den noot by te staen; maer sommighe heeren, die ontraeytden den mertinisten, want sy en hadden noyt gewelt gedaen en so bleef 't ongedaen(313).

+De calvinisten versochten met de mertinisten een verbont te maecken.

Item deestyt hadden de mertinisten, mits dat het nou winter was en+ haer kercken noch niet onder 't drooge en waeren, een haale gehuert, geheeten ‘het hasewindeken’, om daerin te mogen predicken eenen tyt, en dat met consent van den grave van Hoochstraten en andere heeren. En doen wouden de calvinisten oock sulcke plaetse hueren, totdat haer kercken in 't drooge souden wesen, maer doen werdet, om vrede te houden, alle beyde verboden. Sommighe heeren ommers, die met de regente waeren, saghen liever, dat dese 2 religien twistich waeren dan niet.

+Den calvinisten werdt geweygert plaetse te hueren om in 't drooge te preken, totdat haer kercken boven toe waeren, maer het bleef al droech weder op Sondaghe.

Ende om seer quade suspitie, die dicwils onder het volck was, versochten+ dese personen, als hoofden van de calvinisten, Mercus Peris, menheer Bernoeylie, Karel van Bombergen, van haer borge ontslegen te syn, seggende: Quame eens eenen oproer, en dat sommighe van onsen volcke teghen onsen danck haer iet moeytden, men sou terstont segghen, dat het eenen aenslach waere van onse gemeynte; en sy wilden den grave van Hoochstraten en ander heeren een groote somme scencken, maer sy en wilden dese cooplieden, die der calvinisten borge waeren, niet ontslaen(314).

+Die voer de Calvinisten borge gebleven waeren, hadden geern ontsleghen geweest.

+ Item op den 9 dach November, so quam Hermanus, predicant der calvinisten, in den raet der heeren van Antwerpen en vraechde oft sy bereet waeren om te volbrenghen 't gene, dat haer van de regente bevolen was, welck was, dat se alle de predicanten der calvinisten en haer overste op 't stathuys ontbieden souden, en haer gevanghen houden: en noemptde dach en ure, wanneer sulcx te Brusel gesloten was. Maer de heeren en dorsten hem niet aentasten, en lieten hem gaen. Ende hy vraechde, oft hy niet en soude moghen preken, sy seyden neen, want 't was hem verboden en geen andere, omdat hy furieus was, niet al sonder oorsaeck, maer hy ontstichde het volck, altoos roepende om wraecke. Maer (de)+ heeren en souden 't niet gedaen hebben doer vreese, maer sommighe als Berchem en den mercktgrave en ander souden 't geavontuert hebben, hadden 't ander willen accorderen. Maer 't hadde te duchten geweest, dat de gemeynte der calvinisten met groot gewelt souden derwaerts

+Hoe men tot Brusel by den raet van de regente (socht) alle de predicanten der calvinisten te vanghen in Antwerpen.

+Hermanus werdt syn predicken verboden om syn straffheyt.

geloopen hebben, waerom men hoorde, dat Jan Verheyden, binnenborgemeester seyde: Latet niet beginnen, wy en onse kinderen souden 't beclagen(315).

[11 November 1566]

+ Item den XI dach November, so was 't tot Antwerpen de manire, dat geduert heeft van Merten van Rossems tyt, groote vieren te stoken, welck nou verboden was in desen tyt van troubele(316).

+Mertens vier werdt verboden.

+ Item deestyt was de regente en den canselier tot Hertoghenbosche, daer vuel papen en begynen uytgejaecht syn en hadde daer (gaerne) crychvolck ingebrocht, maer de borgeren en wilden 't geensins consenteren(317).

+De regente versocht ten Bosche crychvolck in te brengen.

+ Item deestyt waeren 2 ambessaten uyt Duytschelandt te hove by de regente gecomen, daer men niet vuele af en hoorde, waerom sy gecomen waeren, dan om bystant te hebben van de Nederlanden teghen den somer, om den Torck te wederstaen; en begeerende, dat se de landen sou maken in vrede te houden; also men oock hoorde, dat de conick uyt Spaengien+ nou oock gescreven sou hebben, en selve niet en sal connen gecomen, sorgende, waer hy uyt Spaengien, 't selfte haest daer gescieden sou.

+Ambessaten van Duitschelant.

+Den roep van des conicx compste neempt een eynde.

Item deestyt, so werdt de predicatie, so wel van de mertinisten als van de calvinisten, tot Mechelen verboden, doer bevel van de regente en+ welbelieven van de overheyt aldaer. En op den 23 dach November trock Mr. Jasper, predicant der calvinisten, uyt Antwerpen, voernemende tot Mechelen op te merckt te preken. Maer sy en dorsten maer predicken voer noen buyten Liere, want al was nou binnen Lier crychsvolck, de cappiteynen en verboden 't haer niet: en na noen predickte hy tot Walem. Maer eer dese maent noch uyt was, werdt wederom toegelaten te mogen predicken buyten Mechelen, eenen calvinist en eenen mertinist, maer niet in de stat(318).

+Predicatie tot Mechelen verboden en weder toegelaten.

Item deestyt versochten de calvinisten tot Antwerpen seer om in+ Spaensch te moghen preken, maer den grave van Hoochstraten en wildes niet consenteren, ende sy reysden daerom na Brusel by de regente, maer 't en werdt niet geconsenteert; voerwaer het soude den papisten seer gespeten hebben, want de Spaensche natie was tot Antwerpen groot(319).

+De calvinisten versochten in Spaensch te moghen preken.

[25 November 1566]

Item den 25 November so quamen tot Antwerpen 4 doctoren uyt+ Duytschelant met vier wagens, hebbende meer mannen by haer, gesonden van weghen der cuervorsten, en brachten met haer de rechte ordeninghe der confessien van Ausborch. Ende so ick verstont, en quamen dese niet om 't volck te predicken, maer om de andere predicanten te stercken, en te disputeren teghen de calvinisten, die langhe van disputatie te houden gesproken hebben. Onder dese geleerde doctoren was eenen genaempt, Joannis Spannenborch; en trocken den 27 dach na Brusele met

+4 mertinisten doctoren quamen tot Antwerpen.

haest, en quamen corts wedere: maer die calvinisten en riepen nou niet vuel van disputatie en d'eene seyde al quaet van d'andere[320].

+ Item deestyt bedreven de calvinisten vuel wils binnen der stat van Valecyn, want over al Vlaenderen, daer sy buyten de steden predickten, was haer verboden binnen te preken; ja en daer se niet gepreeckt en hebben, en mochten sy nou dat niet beginnen. Maer binnen Valecyn maeckten sy kercken teghen den wille van de overheyt, en begonden de wet te verstellen en previlegien te maken na haren wille(321). Hoe 't vergaen sal, ist Godt bekent: in Vlaenderen werden al knechten aengenomen; men duchtede seer voer den grave van Egmont, die men nou sach, dat metter regente aenhielt, ten lesten alle de predicatien met gewelt sal verbieden, die goeverneur van Vlaenderen is, en de predicatie seer voergestaen heeft. Maer is omgecocht doer het scencken van Gaesbeeck en doer beloefte, dat men alle syn kinderen groote maecken sal(322).

+De calvinisten stellen een wet en heeren na haeren wil in Valecyn.

+ Item in 't eynde van deser maent werdt de stat van Valecyn, aldaer de calvinisten heeren na haeren wille gestelt hadden, van der regenten oft van 't conicx van Spaenigen wegen omringt met 900 peerden, en oock sommich voetvolck, besettende alle passagie, makende een beginsel van beleghe aldaer(323).

+Valecyn wordt omsingelt.

Eindnoten:

(298) 'die 't hadde'. Dit mag een aanduiding zijn voor het sociaal en ekonomisch verval der stad, dat zich onder den invloed der politieke onrust scherper begon af te teekenen en vooral in 1567 een snel tempo aannam.

(299) GACHARD, '*Analect. Belgiques*', *op. cit.*, p. 198.
Brieven van den Bisschop aan de Regentes, 26 October, 8 en 13 November 1566.

(300) H.Q. JANSSEN, *op. cit.*, t. I, p. 35.
J. CRESPIN, *op. cit.*, t. III, p. 527.

(301) H.Q. JANSSEN, '*Geschiedenis der Kerkhervorming te Brugge*', *op. cit.*, p. 72.

(302) Over dit verblijf van Hoorn in de stad geene aanwijzingen.

(303) Over het onderscheid tusschen beide religies in het uitdeelen van het avondmaal. Zie PONT, *op. cit.*, p. 107.
Zie voor dezelfde ceremonie na Kerstmis: A.C., p. 103.
POULLET et PIOT, *op. cit.*, t. II, p. 97.

(304) Enkele maanden later zou onder de lutheranen, dus in hun eigen gemeente, een felle strijd over het uitdeelen van het avondmaal ontstaan.

(305) Wij zien in hem inderdaad een der meest agitatorische predikanten: te Antwerpen, te Gent, in het Limburgsche treedt hij op in oogenblikken van wanorde en verzet: hij duikt begin 1567 weer te Antwerpen op wanneer de calvinisten gewapender hand hunne voorrechten willen handhaven.

(306) CHR. VAN LOM, *Beschrijving der Stad Lier*, blz. 50. 's Graavenhage, 1740.

(307) Wijst op de diepe kloof, welke vooral in Duitschland calvinisten en lutheranen scheidde: de duitsche vorsten, de Augsburgsche confessie toegedaan, bleken bereid hulp te verleenen aan de Nederlandsche protestanten, indien deze zich op de confessie wilden vereenigen.
Zie F. RACHFAHL, *op. cit.*, t. II, p. 846.
De onderhandelingen zijn te volgen in: GROEN, *Archives*, t. I, briefwisseling November, December, Januari 1566.

(308) Over het 3 millioen-rekwest te Antwerpen.
J.C. DIERCXSENS, *op. cit.*, t. II, P. I, p. 555.
A.A., XI, p. 125 en volg.
De beweging had plaats over het geheele land.

Zie RACHFAHL, *op. cit.*, t. II, ab pag. 802.

(309) Vermoedelijk in verband met de plannen, die wij enkele dagen later, door DAUXY zien ontwikkelen: namelijk een overval van de stad.
L. VAN DER ESSEN, *Les progrès du luthéranisme et du calvinisme dans le monde commercial d'Anvers et l'espionnage politique du marchand Philippe Dauxy, agent secret de Marguerite de Parme, en* 1566-1567, p. 185, 190, 191.
Vierteljahrschrift fuer Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, XII. Band, ½ Heft, p. 152.

(310) Over de heerschende onrust en de getroffen maatregelen geeft A. van Stralen in zijn briefwisseling zekere aanwijzingen. Zie: A.A., VIII, 104-108.
Het rekwest der gereformeerden zal eerlang worden gepubliceerd.

(311) Ordonnantie om 's avonds zonder licht niet uit te gaan. A.A., XI, p. 135.

(312) GACHARD, *Corresp. Philippe II*, t. I, p. 481.

(313) Zie L. VAN DER ESSEN, 'Les progrès du luthéranisme et du calvinisme...' *op. cit.*, p. 200-201.

(314) Deze personen, leidende figuren in de calvinistische wereld, hadden zich vroeger door een som van 3.000 gulden borg gesteld voor het niet storen der R.K. kerkdiensten.
Karel van Bombergen en Marcus Perez hadden aan de onderhandelingen met Oranje voor het akkoord deel genomen; Bernouilli eveneens een koopman had zich minder op het voorplan bewogen.

(315) Over deze gebeurtenis zijn in de officieele bescheiden geen aanduidingen. Stellen wij alleen vast zooals hooger gezegd, (nota 309) dat het plan bestond de stad door regeeringstroepen in te nemen, en de ketters te verdrijven; eveneens dat inderdaad een predikant uit Maastricht in de stad is verschenen; dat ten slotte Herman Modet begin November in het Luiksche was opgetreden. Het is dus niet uitgesloten dat hier Modet wordt bedoeld.
Antoon van Stralen die verslag geeft over de gebeurtenissen dezer dagen, vermeldt niets over dit voorval. (A.A., VIII, p. 106.)

(316) Zie de ordonnantie van de Magistraat.
A.A., XI, p. 134.

(317) CUYPERS-VAN VELTHOVEN, *op. cit.*, p. 91 en volg. Niet de Regentes, doch de Kanselier van Brabant, Jan Scheifve en een kommissaris waren in den Bosch verschenen om orde te brengen. Een ingestelde burgerwacht weigerde den eed in handen van den schout af te leggen.
POULLET et PIOT, *op. cit.*, t. II, p. 49.

(318) Bedoeld is hier predikant *Jasper van der Heyden*. Hij had reeds vroeg (1557) de gemeente te Antwerpen gediend. Verbleef alhier tot 1567, en keerde in 1579 terug naar de zich sterk ontwikkelende Antwerpsche kerk. Over hem: *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, dl. II, p. 570.

(319) Bedoelde prediker was *Antonius Corranus*, gezegd Bellerive, apostaat, van Spaansche herkomst, oud-predikant der hertogin van Ferrare. Zie de stukken in verband met dit verzoek: A.A., XI, p. 156, 154 en volg.
Het werd hem geweigerd als prediker op te treden: hij poogde de calvinisten en lutheranen te verzoenen door de publicatie van een uitgebreiden brief aan de 'Herders der Duytschen gemeenten'.
Zie PONT, *op. cit.*, p. 85.

(320) A.A., XI, 157-159.
A.A., VIII, p. 209-219.
De '4 doctoren' waren: Cyriacus Spangenberg, Martinus Wolff, Joachim Hartmann en Herman Hamelmann, allen duitsche predikanten.
Zie PONT, *op. cit.*, p. 78, alwaar biografische verwijzingen.

(321) Over de gebeurtenissen te Valencijn.
Zie: PONTUS PAYEN, 'Mémoires', *op. cit.*, I, p. 268.
LE BOUCQ, *Histoire des troubles advenus à Valenciennes*, p. 19. éd. Robaulx de Soumoy. Bruxelles, 1864. (Collect. Mémoires relat. à l'Hist. de Belg.),

(322) Over de houding van Egmont in Vlaanderen. Zie: F. RACHFAHL, *op. cit.*, t. II, p. 829.
De verandering was bij Egmont vooral na de bijeenkomst te Dendermonde en het daaropvolgend onderhoud met Armenteros ingetreden.

(323) Zie F. RACHFAHL, *op. cit.*, t. II, p. 322.

December 1566.

[1 December 1566]

In 't eerste van deser maent was tusschen die van der religie oft calvinisten[+] en de gheestelyckheyt van 's Hertoghenbosche een contrackt gemaeckt om elck malcanderen in vrede te laten, gelyck binnen Antwerpen en elders, also dat daer nou de uytgejaechde papen en nonnen weder in stat quaemen en haer diensten, missen en ander seremonien begonden te doen als te voren(324).

[+]Contrackt binnen Bosche tusschen de papen en die van de religie.

[5 December 1566]

Item op den 5 dach December werdt tot Antwerpen op de Peerdemerckt in der mertinisten kercke een cleermakers vrouwe gegraven, en dit was de eerste, die in eenighe nieuwe kercken gegraven werdt, want elck begroef syn dooden op der papen kerckhoven en elck na syn manire, soo 't hem beliefde. Maer daer waeren wonderlycke arguatien onder 't volck: waer een houwelyck versocht werdt, daer vraechde men elck na syn geloove oft religie; waer een kint te doopen was, daer moest men getuyghen soeken na de religie gesint, daer hy 't wou doen doopen; waer men een cnaep oft maert sou hueren, was 't oock te vragen: 'Hoe sy dy gesint.' En dan noch het meeste, den man wou hier, de vrou daer; oft daer ouders gestorven waeren, d'een wou se na die manire begraven hebben, en d'ander na dese en so voorts.

[+] Item in 't eerste deser maent werdt tot Hulst een predicant der calvinisten gehanghen, ende dat van weghen der regente(325). Maer die van Valecyn joegen de papen en monicken al uyt, nou sy belegert werden, en oock sommighe oude heeren en andere die niet calvinis en waeren, met[+] wyf en kinderen, omdat den cost te langher duren soude, die men haer socht te benemen.

[+]Tot Hulst werdt een predicant gehanghen.

[+]Die calvinisten jagen al wat geestelyck was uyt Valecyn.

+ Ende deestyt is oock tot Brusel gecomen de grave van Huerne, eyschende van der regenten syn betalinghe, die de conick hem sculdich was, want hy cappiteyn was van het casteel van Doernick, alwaer sy nou eenen Spaengiaert ingestelt hadde, waerom Huerne nou betaelt wou syn: en 't werdt hem geweygert. En is daerom na Weert gereyst in syn landt, en heeft tot Huern en tot Weert alle de papen doen uytjaeghen: en gaf elck 4 st, maer die oude wou hy geven 4 st. des daech; also was dit een wonderlycke weerelt(326).

+Den grave van Huerne jaecht alle de papen uyt syn landt en aenveerdt haer (goedt?)

+ De mertinisten en calvinisten, die predickten seer teghen malcanderen en sommighe der mertinisten predicanten trocken met consent in sommighe Vlaemsche steden en werden ontfangen met consent van den hove: maer ick liet my merckelyk voerstaen, dat het hof en de papen de tweedracht+ der mertinisten wel behaechde, en der mertinisten predicanten deden ontfangen, om 't volck van de calvinisten te trecken, want de mertinisten en soecken geen gewelt en connen 't weder verbieden; en de overheyt, die de mertinisten soecken voer te staen, denckt de regente met haeren listighen aenhanck al wel mettertyt te verdryven, tensy dat het Godt niet en belieft. Maer ick sach een vreese hier tot Antwerpen onder de calvinisten, hoewel sy, so wel als de mertinisten, haer 3 kercken noch al voorts timmerden en oock in ander steden. En sy gaven wel vuel spraecken uyt, dat men wat vrempts sou hooren, en dat de calvinisten van ander steden te velde souden comen oft knechten aennamen om Valecyn te ontsetten; maer my docht dat het verre noch van daer was: de vreese was onder haer, en mits sy geen behulp meer aen Egmont en hadden, die haer eerst aldaer in sterckte, en nou de regente al laet geworden met gebieden en herbieden(327).

+De predicanten der mertinisten worden in Vlaenderen gesonden en ontfangen.

+De calvinisten compt overal in Vlaenderen vreese.

[15 December 1566]

+ Item den 15 dach Decembris, so gesciede 't tot Ypren, dat de calvinisten van buyten de stat uytter predicatie quamen, en als de predicant binnen quam, soo waeren doer papen raet, in een huys knechten geleet, mogelyck niet sonder wete van de overheyt; dese scoten dapper na den predicant, maer andere werden gequets en sy waeren, na bevel, sonder wapenen ter predicatie geweest; ende elck liepe om wapenen, maer den predicant, die erbeytde seer om 't volck te stillen, om oorsaeck te hebben van claghen: maer de papen werden selden gestraft(328).

+Na den predicant tot Ypren wordt gescoten.

Ende deestyt werden oock sommighe predicanten der calvinisten tot Antwerpen voer de heeren ontboden, en vraechden haer wie de scade+ betalen soude, die in de kercken en cloosters gedaen is. Waerop sy wel antwoerde gaven, en seyden: ‘Wie houden de weduwen en weesenkinderen van die haer vaders overlanghe jaeren gedoyt syn en van haer goeden berooft, welck waer lichter om doen?’ Also dat de heeren sweghen.

+Men vraechde de calvinisten wie de scade der kercken betalen soude.

Maer tot Hasselt hebben de calvinisten tot in dese maent toe, al buyten der stat gepredickt; maer sedert den 8 doch hebben sy met gewelt daer binnen gepreeckt, en de overheyt gequets, die 't wouden beletten.

Also dat se oock al gewelt doen in vuel plaetsen, ende de bisschop van Luyck nam oock volck aen, om die van Maseyck en Hasselt en andere, die hem seer rebelleerden[329].

[19 December 1566]

+ Item den 19 dach Decembris, so quamen 's avonts ten 10 uren sommighe pastooren en canonicken voer de heeren, op 't stathuys en seyden, dat se wel wisten en verstaen hadden, dat de gemeynte der calvinisten hadden onder haerlieden gemaeckt honderste en tiende mannen om, met seker ordinantie, ons en alle monicken uyt te jaeghen. Maer+ 't en was also niet: dan daer was onder haer wel vermaen af geweest; maer omdat myn heer van Hoochstraten nou tot Brusel was, so was er alreede vreese onder haer ende waeren oock seer hittich om den calvinisten wraecke te doen gescieden[330].

+Vreese onder de papen.

+Nochtans so werdt voer haer krychsvolck doer de regente vergadert.

Ende de regente vergaderde tot Brusel en daerontrent daghelycx vuel knechten, ende het was verboden eenighe victalie binnen Valecyn of Dornick te vuren, in welcke steden de calvinisten meesters waeren, en hadden oock alreede crychsvolck daer ontrent; ende de calvinisten maeckten oock vergaderinghe van crychsvolck te velde ontrent Ypren, maer ick duchtede, dat se al quaden raet hadden: men en conde niet hooren, dat eenighe van de principael heeren haer de saecken wilden moeyen[331]. Men en conde niet mercken, wat de heeren, die teghen d'inquisitie syn geweest, nou voerhanden hadden; dan men sach, dat elck sweech en lieten de regente al doen, soo sy 't verstont, sedert dat se gesien hebben, dat den grave van Egmont met de regente aengehanghen heeft, en haer in Vlaenderen laet doen, dat sy wil. En daer gedaen hebbende, mach dan in Hollant en Zeelant en Vrieslant en Gelderlant en Brabant mede van gelycken doen, alwaer 't den prinsche van Oraengien en Brederode en Huerne en andere noch al in stilte houden, en maecken dat elck tevreden is, dat de papen haer diensten doen en de andere oock predicken en haer biddinge doen, hopende noch tot de generale vergaderinghe der staten te comen, daer hem dan elck na beloeft te regieren. Maer de regente belovet en ick duchte, als sy sterck van gewelt sal syn, (sy) niet en denckt te doen[332].

+ Item deestyt hadden de calvinisten een plaetse gehuert in de Nieuwstat tot Antwerpen by het coophuys, daer sy in predickten, welck waeren geweest een deel stallinghen, daer se nou de sceymuren doer ghesmeten hadden, en so was 't redelyck bequaem en onder 't drooghe: maer sommighe, die noemptden 't nou den ‘Calfstal’ omdat sy er nou in preeckten[333]. Ende grooten twist was er tusschen haer en de mertinisten.

+De calvinisten repareren haer derde kercke, welcke eenen koestal te voren was.

En te meer craierden sy, omdat nou de mertinisten onder malcanderen+ verscheydenheyt hadden, want op de Peerdemerckt in haer een kercke, geheeten ‘den Reygher’, predickte een predicant geheeten Joannes Ditmaer[334], desen en brack het hostie niet, in 't uytdeylen des sacraments, en de andere predicanten hebben suslange gebrocken. Maer hy

+Van verschil dat onder de mertinisten quam in 't sacrament.

+ seyde: ‘Na de confessie van Ausborch behoort 't heel te wesen, en ick heb 't 18 jaeren lanck in Duytschelant anders niet uytgedeylt’, niet misprysende syn broeders, omdat sy 't gebroken hadde; seggende: ‘Onse salicheyt en is niet in 't breken, maer in 't geloofich ontfangen.’ Also wilde hy 't om der calvinisten wil niet veranderen, oft de ander doen veranderen, seggende: ‘Wouden wy effen gelyck Cristus dat gedaen heeft, so en mochten er geen vrouwen ontfangen, noch tot geen siecken draeghen en den crancken behoeft de medecyn, leert Cristus selve. Ende in dien tyde en wist men de wete niet, om so wel cleyn hostien te backen en de heere werdt altoos gekent in 't breken des broots, so effen brack hy 't, dat ons niet mogelyck en waer sonder cruymelen, en so mach men 't wel heel laten.’ Maer nochtans bracht het groote murmuratie onder het volck(335).

+Hy leerde oock, dat sy niet lange breken en souden, maer dat om den swacken en den krancken in 't verstaen toelieten, gelyck Paulus de besnydenisse wel toeliet en selve Timoteo besneedt, omdat hy de Joden winnen soude; welck besnyden Cristus verbode; maer doen sy 't geheel wilden so houden, stelde hy sich daer teghen.

En die geleerde, uyt Duytschelant gecomen, hielden somtyts eenighe disputatie met de calvinisten, maer het moveerde meer twist dan vrede. Ende de spraecke was geweest, dat men in de vergaderinghe der generale+ staten sou eenighe disputatie houden, alwaer dat mocht de reden gehoort worden, en het beste d'overhant houden ende tot eenicheyt comen. Maer de regente noch haren aenhanck, noch alle de papen en soecken niet de vergaderinghe der generale staten, noch oock niet de ackordatie noch eenicheyt der 2 religien, maer hebben liever, dat se twistich syn en dat is haer een voordeel(336).

+Van twist onder 't volck, om dese 2 religien, die elck de beste willen syn.

+ En het gesciede, op den 2 kersdach oft 26 December, in der mertinisten kercke na den noen, die genoempt was den ‘Lymhoff’, dat 8 calvinisten crackeel sochten teghen die daer quamen, om de kinderen te doopen. En den predicant seyde oock wat, en sy riepen: ‘Bloetdrinckers en vleescheters’; ten lesten riepen sy: Steeckt, slaet, latet bloet in een pan loopen, so mach men buelinghen maecken. Maer doer het gekrysch der vrouwen sceyden sy(337).

+Twist in der mertinisten kercke doer de calvinisten, die gewelt sochten.

+ Item deestyt begonden eenighe calvinisten, die in Vlaenderen te velde begonden te liggen, de kercken en aptdyen te verbranden, met de hoeven en scuren daerby, en dat ontrent Dornick, en Valecyn en Rysel. Ende dese lieten haer noemen ‘guesen’, ende begonden haer heel op te werpen en knechten aen te nemen, en deden de papen vuel spyts, daer sy se vonden. Ende onder al werdt oock verbrant de aptdye van Mesenen, alwaer den apt in de afsmytinge de smyters dede verslaen(338).

+Die calvinisten te velde liggende,verbranden de apdye van Mesenen en meer andere.

[26 December 1566]

Item den 26 December en den 29 December werden de calvinisten gesleghen te Waterloo in Vlaenderen en te Lannoy, van der regenten+ crychsvolck, daer de calvinisten wel in beroert waeren; maer sy waeren als scapen sonder herder, synde sonder hoofden, alleenelyck hadden se eenighe cooplieden tot overste. En sommighe calvinisten trocken noch uyt Antwerpen om de knechten aen te vuren, maer daer was er wel by 700 geslaghen en sy waeren 14 oft 15 vendelen geweest. Maer noch som, on-

+De calvinisten oft guesen worden in Vlaenderen gesleghen.

ghewapent, en sommighe van de knechten van Antwerpen liepen uyt den dienste derwaerts, en die orloff begeerden en de calvinisten oft guesen wilden voerstaen, men liet se loopen[339]. Ende deestyt nam heer Heyndrick[+] van Brederode hier buyten Antwerpen crychsvolck aen, om na Vianen in syn landt te scicken, dat hy wilde bescermen: ende de calvinisten lieten haer duncken, dat het tot haeren voerdeel sou wesen. Maer[+] my dochte, dat ick sach, dat de heeren, die teghen d'inquisitie verbont gemaeckt hebben, de regente al laten handelen met de calvinisten, so sy wilt, en laten de calvinisten doen, so sy 't verstaen, opdat sy niet sculdich gevonden en worden teghen den conick te wesen, dan met goede redenen en vermaninge sonder gewelt[340].

[+]Brederode neempt volck by Antwerpen aen.

[+]De calvinisten meynden, het soude haer voerdeel wesen.

Item deestyt maeckten de calvinisten en mertinisten teghen malcanderen sommige refereynen en liedekens, en waer niet al om scryven, de woerden en twisten, die er gebuerden. Godt kent die beste.

Item den lesten dach quam een droncken paep in der calvinisten Walen kercke en stiet den Walen predickstoel omverre en brack. En werdt gevangen, maer hadde een calvinist oft mertinist sulcx gedaen, de doot sou gevolcht hebben[341].

Dit is nou het eynde van dit verdrietich jaer, maer Godt de heere hadde de vruchten en zeevisch seer overvloedich gegeven, het coren had men voer 30 en 33 st: maer de neringhe van ander coopenschap was cleyn.

FINIS 1566.

EINDE 1566.

Eindnoten:

(324) CUYPERS-VAN VELTHOVEN, *op. cit.*: over de onderhandelingen met de gereformeerden, blz. 113.
Het afgesloten kontrakt, dat dus het religiestatuut vastlegde, p. 115.

(325) Niet vermeld bij J. CRESPIN, *Histoire des Martyrs*.
Wel werd half November de predikant der calvinisten *Balthasar Pieters*, in die stad werkzaam, door de troepen van Egmont verjaagd.
H.Q. JANSSEN, *De Kerkhervorming in Vlaanderen*, dl. I, p. 248.

(326) Over dit geschil van Hoorn met de hertogin.
Zie: GACHARD, *Corresp. Philippe II*, t. I, p. 483; aldaar ook een verklarend schrijven van Hoorn aan de Regentes in dato 20 November, p. 486.

(327) J. LEHNEMANN, *Historische Nachricht von der vormahls im sechzehenden Jahrhundert beruehmten Evangelisch-Lutherischen Kirche in Antorff*. Francfurt a/M., 1725, p. 54, 55 en 62.

Wijst op de verhouding tusschen de 'ketters' en de overheid.

(328) Zie enkele aanduidingen.
H.Q. JANSSEN, *op. cit.*, t. I, p. 257.

(329) Zie H. PIRENNE, *op. cit.*, t. IV, p. 297-298.
Ook DARIS, *op. cit.*, p. 273.

(330) A.C., blz. 102.
Deze geruchten waren blijkbaar in verband met de aanwerving van krijgsknechten rond de stad, en het plan der calvinisten zich met geweld tegen elke poging tot verdrukking te verzetten.
VAN DER ESSEN, Le progrès du luthéranisme..., *op. cit.*, p. 198.

(331) CH. TERLINDEN, *Liste chronologique provisoire des édits et ordonnances des Pays-Bas. Règen de Philippe II* (1555-1598), p. 76. Bruxelles, 1912.
In dato 14 December 1566 werd de stad Valencijn rebel verklaard en aan elkeen verboden eenige betrekking met de stad te onderhouden. Denzelfden dag ging een ordonnantie tegen de gewapende benden welke zich in Vlaanderen vertoonden, *op. cit.*, p. 75.
De predikant Petrus Dathenus spoorde in Zuid-Vlaanderen de calvinisten tot gewapend verzet aan.

(332) De vastberaden houding der Regentes in zake de beteugeling van Doornik en Valencijn scheen inderdaad meerdere edelen tot kalmte te brengen: althans Egmont toonde een ijver die zijn naam bij de protestanten in Zuid-Vlaanderen zou gehaat maken.
Zie: F. RACHFAHL, *op. cit.*, t. II, p. 829.

(333) A.C., p. 97. Hier plaatst de schrijver deze gebeurtenis evenwel einde September 1566, wat ons inderdaad juister toeschijnt, omdat rond deze tijd bij gemis van kerk, de preeken nog steeds in open lucht plaats hadden.

(334) *Ditmar Tymannus*, een hollandsch predikant die meerdere jaren in Duitschland was opgetreden, en alhier zeer geliefd was.
Zie: PONT, *op. cit.*, 79 en 96.

(335) Zie: PONT, *op. cit.*, p. 84.

(336) De duitsche theologanten hadden alhier door hunne strakheid heel wat twist en verwarring gesticht: hunne houding is er wellicht niet vreemd aan, dat de Luthersche gemeente alhier minder aanhangers bij de bevolking vond.
Zie: GROEN, *Archives*, t. II, p. 307 en 402.
J.-P. BLOK, *Correspondentie van en betreffende Lodewijk van Nassau*, p. 58. (*Werken van het Histor. Genootschap*. Utrecht, 1887.)
F. RACHFAHL, *op. cit.*, t. II, p. 847.

(337) De woorden '*Bloetdrinckers*' en '*Vleescheters*' doelen op de theorie der Ubiquiteit, door de lutheranen hier gehuldigd: de aanwezigheid van Christus' lichaam 'in den heylighen avondmael'.

Zie: PONT, *op. cit.*, p. 106.

(338) HOCQUET, *op. cit.*, p. 158.

(339) Over deze gebeurtenissen:
PONTUS PAYEN, *op. cit.*, t. I, p. 279.
POULLET et PIOT, *op. cit.*, t. II, p. 186.

(340) Eerst rond Februari nam het aanwerven van troepen aanvang. Wel had men einde December het besluit daartoe genomen. Begin Januari had echter de vlucht van calvinisten uit Vlaanderen, heel wat strijdvaardige elementen rond Antwerpen vergaderd.
A.A., XI, p. 210, 211, 222.
F. RACHFAHL, *op. cit.*, t. II, p. 861.

(341) A.A., XI, p. 198. Brief van Hoogstraeten aan de Regentes.

1567.

HIER begint het jaar 1567 dwelck naer de consideratie wel vrempt en wonderlijck scene te wesen. De Heere almachtig wil de syne syn gedachtich.

Januarius

[1 Januari 1567]

+ Op den eersten dach van desen jaere in der nacht, so verbranden tot Brusel ontrent dertich wooninghen; ende, daer was eenen grooten grouwel in de stat, so wel onder hoocheyt als onder den raet van der stat ende gemeyne borgheren. Wandt de hertoginne van Parma als regente van dese Nederlanden, wesende tot Brusel, sorghende voer verraderye, dede gebieden, dat elck borgher in huys sou blyven ende besetteden de straten ontrent den brandt met eenich krychsvolck, also dat daeromtrent niemant en mocht comen. En lieten 't branden sonder blussen langhen tyt, welck den besten raet niet en was. Daer bleven in 't eerste huys 2 dienstmaerten en in een ander 2 kinderen. En daer werden 2 mannen sommighe daeghen hier na gevanghen, die men wilde scult geven in desen brant.

+Ontrent 30 huysen verbranden binnen Brusel.

+ Item gelyck vore wel geseydt is van den twist, die tusschen 't volck was, die som mertinisten gesint waeren en som calvinis, en dat meest in 't nutten en ontfangen van het sacrament. Also gesciede 't op den eersten dach van desen jaere, dat een predicant der calvinisten de mertinisten gaf des Heeren besnydenisse ende syn uytstortinghe des bloets aen 't cruyce, haer tot eenen nieuwen jaer, segghende ‘Nou vraghen wy haer, is Godt in al gelyck sy segghen; waer bleef dat bloet, dat er uytgestort werdt? Sy moeten kennen dat wy gelyck hebben, en gelyck wy 't sacrament ontfangen alleen tot een gedachtenisse, oft sy moeten segghen, dat het bloet weder in liep.’ Siet wat een vernuft, en stelen Godt syn almachticheyt, omdat sy 't niet begrypen en connen. Ick hebbe gehoort en gesien, dat sy preeckten en vraechden de heele vergaderinghe: ‘Gelooft gy dat Cristus is in dat broot, dat wy breken in, onder en boven, in ons, om ons en by ons, gelyck de mertinisten? Hy is toch ten hemel gevaren!’ En de gemeynte riep: ‘Neen, neen, neen, wy’! Dit docht my eenen grooten laster Godts, daer (de) scrifture nochtans claerlyck af tuycht en seedt: ‘Ick ben tot den eynde der weerelt; ten anderen, die my lief heeft, die houdt myn woerdt, en myn vader en ick sullen tot hem comen en ons wooninghe

+Van twist tusschen de mertinisten en calvinisten in 't geloof.

maecken.’ En doen Cristus dit sprack, was hy Godt vereenicht met de menscheyt, die na de verryssenisse noyt gesceyden en is; en meer redenen souden hierop dienen, te lanck te verhalen.

Sy en gelooven oock niet, dat doen Cristus stierf, synen geest ter hellen daelde, segghende: ‘So moest hy ook de pyne hebben’; maer de mertinisten leeren dat Godt met synen geest was, en daer Godt is, daer is de hemel en so is Godt altoos in den hemel en by ons; en de hemel is voor ons onsienelyck: maer dat en can haer vernuft niet begrypen, en conde men begrypen, so en waerder geen geloof![1]

+ Item in 't eerste van desen jaere, so de prinsche van Oraengien tot Amsterdam was, ende geheel Hollant in vrede stelde, ende overal de papen weder haer diensten liet doen en sulcx gebode, en oock de andere liet kercken en tempels bouwen, opdat elck sou tevreden syn, so dede hy nochtans syn dochtere, die hy hadde van syn eerste huysvrouwe, de hertoginne van Bueren, van Brusel halen, die daer was by de regente en scickte se na Duytschelant, so ick meyne. Syn huysvrouw, die hy nou hadde, hertoch Mauritius dochter, was noch tot Antwerpen, maer die was altoos straff tegen haers mans kinderen; syn sone, broeder van die jonge dochter, was tot Loven in studie. Dat den prinsche met sommighe edelen syn dochter dede halen, dede het gemeyn volck vermoeyen, dat men iet vrempts sou hooren[2].

+Den prinsche van Oraengien dede syn dochtere van Brusel halen.

+ Maer my dochte, het was dese oorsaecke, de spraecke was dese, dat in Spaengien knechten aengenomen werden, ende de oude gernisoenen werden besceyden op Milanen. Also was de spraecke, dat de conick met gewelt van spaengiarden sou comen. Maer ick duchtede, dat hy selve niet comen en soude, al was de spraecke so om te meer volcx te verwillighen, maer dat den spaenschen raet eenighen tirant overseynden sullen met gewelt[3].

+In Spaengien werdt vuel crychsvolcx vergadert om in Nederlant met den conick te comen.

Item in 't eerste van desen jaere, so werdt de stat van Dornick van des graven van Egmonts volck sonder gewelt ingenomen, dewyle dat de calvinisten buyten der stat predickende waeren. Hier begonde den grave van Egmont syn afvallicheyt eerst te thoonen; daer bleven oock eenige borgers doot, maer seer weynich, al liep den roep eerst van groote moort. Dat was doerdien sommighe de vlucht subyt met pack en haer beste namen, die som tot Antwerpen toe quaemen. En noch eenen predicant, die in stat was, werdt terstont gevanghen; hierna moesten de inwoonderen alle haer wapenen op 't casteel brenghen. Die van Valecyn werden so langhs so meer belegert; menighen reysenden man werdt gescoten van 't gernisoen, dat tot Rysel op 't casteel en oock tot Dornick op 't casteel lach, op goedtduyncken dat se gues waeren[4].

+ Item deestyt hadde een leeraer der mertinisten genoempt Ilericus, een geboren grieck, een boecxken gemaeckt uyt den cappittel Joannis in 't 6., waeruyt de calvinisten vuel geleert hebben, en thueren voerdeel nemen dat wordeken: ‘Het vleesch en is niet nut.’ Maer haer werdt uyt

+Van een boecxken uyt Joannis in 't 6. cap. tegen de calvinisten.

dit boecxken anders onderwesen, dat den evangelist dat niet en verstaet by Cristus vleesch, maer daermede meynende de Caphernaiten vleesch, die niet bequaem en waeren, dat na den vleesche te begrypen, maer in 't geloof behoorden te contenteren en vuel ander redenen. Welck boecxken eenighe van der calvinisten predicanten op den predickstoel droeghen, om dat te scandaliseren voer haer gemeynte.

Ende deestyt vertrocken eenighe doctoren der mertinisten als Joannis Spannenborch weder na Duytschelant. die gecomen waren om cristelyke ordene te geven en te stellen onder de mertinisten, so sy oock gedaen hebben, maer desen Ilericus bleef[5].

+ En de calvinisten werden van de predicanten der mertinisten ter disputatien beroepen, om den twist ten eynde te brenghen, en telsste (te leste?) vermaenden de mertinisten openbaer, dat se dit dicwils begeert hadden en noch bereet waeren. En de calvinisten riepen van sulcx eer de mertinisten eenighe gedeputeerde predicanten hier hadden, en nou maecken sy haer al te soecken! Ende het is gesciet deestyt, dat in een huys syn vergadert geweest 12 mannen mertinisten en calvinisten, maer geen leeraerts, eenen heelen dach en hadden elck eenen advocaet om haer redenen te scryven, die sy in 't disputeren gebruycken souden. En den calvinist, die d' woerdt meest dede en byna verwonnen, en niet en conde spreken en met imborsticheyt meynde te spreken, kreege den mont vol bloets en daerduer deden, die se t' samen geroepen hadden, ophouden.

+Hoe die calvinisten ter disputatien geroepen werden, van de mertinisten tot Antwerpen.

[12 Januari 1567]

+ En den 12 dach Januarius vermaenden de calvinisten predicanten 't volck tot bidden, hopende dat se ter disputatie comen souden en met Godts hope mochten ackorderen; maer ick hoorde haest, dat het niet daertoe comen en soude, want haer meyninghe was, dat sulcx gescieden soude op een open plaetse, op de merckt oft in een kercke, welck de hoocheyt niet toelaten en sal om den oproer te scouwen. Maer der mertinisten meyninghe was, dat het gescieden soude in een besloten plaetse, en den onverstandighen daer uytsluyten, en laeten alleen 20 oft 30 mannen van elcker syden by de predicanten comen als toehoorders, en daerby eenighe gedeputeerde der stat: maer de calvinisten en sochten dat niet, maer wilden dat het elck hooren en verstaen soude[6].

+Die calvinisten hebben van haer eerste altyts geroepen om in 't griecx en hebreesch te disputeren, en nou daer eenighe syn van der mertinisten predicanten, die dese tale cunnen, nou soecken sy ander oorsaecke.

+ Item deestyt hadde de regente, hertoginne van Parma, geerne binnen Antwerpen gecomen, maer wilde eerst eenighe ruyteren en knechten in stat hebben. Ende het quam haest in 't openbaer, dat eenighe van de treffelyckste borgeren tot 18 oft 20 toe, dit begeert hebben, doer papen raet, en dat men dan sou beyde dese versceyden religien verdryven. Ende van desen aenslach hoorde men, dat heer Heyndrick van Berchem borgemeester van der stat, een af was; nochtans hadde hy de eerste geweest, die de mertinisten consent gaf binnen der stat te preken. Ende mits dat het openbaar was, so bleve 't achter. Maer sy hadden 't oock den graef van Hoochstraten aengesocht, die nou goevernuer in Antwerpen

+Aenslach om met gewelt die 2 religien uyt Antwerpen te verjagen.

was, dese ruyteren in te laten, en dan die predicatien te verbieden en haer te verdryven; maer hy en gaf op haer saecke geen antwoerde(7).

[17 Januari 1567]

+ Item op den 17 dach Januarius so predickte IJsebrant wederom uyt het boecxken, dat de mertinisten uytten cappittel Joannis. 6. tegens haer gemaeckt hadden, en omdat de calvinisten niet en gelooven, dat het broodt en wyn is het lichaam en bloet Cristi, ‘welck broodt en wyn’, screef Ilericus voorseyt, ‘syn elementen, maer doer d' woerdt Cristi, so is 't een sacrament in 't uytdeylen’. Daerop seyde hy tot den volcke: ‘En soudt niet so syn, 't heeft ooren om te hooren,’ ende verweckten so 't volck meer tot twist en scandalisatie. En ten lesten seyde hy: ‘Men sal se noch slaen met den sweerdt, daer men het pausdom mede geslagen heeft.’ Met het sweerdt des geests sey hy na, maer men weet wel, dat se noyt de papen met des geests sweerdt geslagen en hebben; en dede 6 sermoonen op dat boecxken, altyts dat by hem hebbende(8).

+Isebrant, de predicant der calvinisten verweckt 't volck meer tot twist tegen de mertinisten.
Sommige seyden wel: ‘Dese vleescheters sullen Christus gebeente oock eten moeten.’

Item den selften 19 dach Januarius, so predickte IJsebrant, dat haere medebroeders tot Dornick in groote lijden waeren, en de vrouwen gescoffiert werden ende so voorts, maer 't en was al uyt so quaet niet: dan benautheyt genoech, dat elck knechten moest houden, want sij mochten noch buyten der stat predicken, maer op groote genade. Maer sij riepen al het quaetste om het volck tot wraecke te verwecken.

+ Ende na den noen, so werden in haer predicatie 2 brieven voorts gegheven, eenen aen IJsebrant, en eenen aen mr. Joris. Maer IJsebrant, die was beter bedacht dan Joris, den brief niet lesende openbaer, want daer stont in een droefheyt, daer hij syn volck mede bedroefde: als hoe dat sij alle vercocht waeren op de leveringhe na, met de ruyteren die men hier in begeerde, en dat dese voerseyde 18 borgeren daer eenen scenck de regente voer beloeft hadden en oock de ruyteren te betalen. Doer welcke oproerighe waerscouwinghe 't volck seer verscrickt was, want het was te voeren in 't openbaer, ende der personen namen stonden geplackt op der kerckduere van der minnenbroeders clooster. Maer die dese brieven daer overgaven sochten oproer, want het ginck der mertinisten sowel aen als haer; ende die predicanten seyden, mits sulcx gehoort hebbende, dat men doch om quaede aenslaghen het sweerdt niet aenveerden en soude, maer Godt bidden sonder ophouden. Maer doer de predicatie van Joris waeren die calvinisten meer baest; want hij seyde: ‘Mochten wij noch gelijck die kinderen van Israel met ons goeden uyt den lande treckken, en dat er geen bloet gestort en werde’; also dat vuele dien nacht niet en dorsten slapen gaen. Ende de heeren, hoorende dat er beroerte was onder het volck, deden heymelijck noch 2 vendelen knechten sonder trommel wecken, die in haer self woone waeren, want het waeren al ingesetene, die tot der borgers huys niet en laeghen; ende sommighe lieden staecken al licht uyt.

+Oproerighe brieven comen in der calvinisten predicatie.

[20 Januari 1567]

Ende op den 20 dach was er groote murmuratie onder het volck ende die desen aenslach aengegheven hadden, werden van elck bekent;

en wilden haer versconen, maer sij werden op volle borsse bescaempt en ‘foy verraders’ na haer geroepen en daer afgedronghen[9].

Ende den 21 dach werdt tot Antwerpen een gebodt gedaen, dat, wie den man conde wijsen, die de brieven in de predicatie gegheven hadde, soude hebben 200 gulden, verclarende dat het al versiert was, dat er geseydt werdt, en daer sommighe personen met besculdicht werden; maer men wist wel betere, maer 't werdt gedaen om het volck te stillen[10].

+ Item om deser saecken trocken 8 calvinisten en 3 mertinisten na Hollant bij den prinsche van Oraengien, om te weten oft sijn contrackt en beloefte geen macht en hadde haer te bescermen van sulcx overvallen, want doer hem was haer den 2 September 1566 toegelaten de openbare predicatie, mits belovende te volgen 't gene, dat bij de generale staten geordineert sou worden, oft die 't niet volgen en wilde, soude tijt hebben om sijn goeden te vercoopen en uyt den lande te vertrecken, welcke vergaderinge de regente al achter houdt, al hadde sij 't beloeft[11].

+Die calvinisten seynden sen den prinsche om die quaeij aenslagen.

[21 Januari 1567]

+ Item des nachts na den 21 dach Januarius is 't geschiet tot Hasselt, in 't landt van Luyck, dat de calvinisten alle der papen beelden afgeworpen hebben, en alle die beelden en ander siraten hebben sij op de merckt gebrocht en daer verbrandt. En ontrent 2 maanden lanck hebben de calvinisten aldaer binnen op de merckt gepredickt, en hadden daer geerne een papenkerck gehadt, maer het werdt geweygert en nou gebruyckten+ sij dit gewelt; en dit gewelt dachte de bisschop wel te wreken en wilde rechtelijcke procederen, alsulcke te moghen straffen. Ende hier was den predicant der calvinisten, Hermanus, present: lange is hij tot Maseyck geweest en oock tot Mastricht: overal waer wat stouts aen te grijpen is, dunckt mij, dat hij ontrent is. Tot Mastricht is langhe grooten twist geweest onder de kinderen en jongens, die malcanderen sloegen en hoopen vergaerden: d'eene was papists en de ander calvinists[12].

+Tot Hasselt werden de beelden nou verbrandt en uyt der papen kercken geworpen doer de calvinisten.

+Ende de omliggende dorpen brochten oock haer boecken en beelden som binnen oft sij haelden 't en werden al op de merckt verbrandt.

+ Item deestijt werdt tot Antwerpen verboden en elders, eenighe wapenen uyt te mogen vueren sonder consent en paspoorten. Ende dat ter oorsaecke, omdat men sommighe steden geen wapenen toeseynden en soude: wandt deestijt werdt doer de regente de stat van Valecijn opgheeyst in den naem van den conick, en eysten, dat men daerin sou maecken, een kasteel op den kost van de gemeynte, ende dat se alle de kercken souden versieren als sij te voren waeren, op haeren koste en noch 15 persoonen tot haeren wille. Maer haer werdt geantwoerdt, dat se noch liever den lesten man wouden waeghen, en dan de stat ten lesten in brant stellen. Maer de regente en was niet vervaert van dat dreygen, maer dede van Mechelen en van Brusel vuel gescuts ende ander munitie na Valecijn vueren om de stat te bescieten. Ende die van Valecijn, die stelden oock haer gescut op sommighe torens, die se met eerden vulden en op de muren[13].

+Die stat van Valecyn werdt opgheeyst en daer werdt nou gescut derwaerts gescickt.

+ Item deestijt is 't gebuert ontrent Ypren in Vlaenderen, alwaer den grave van Egmont consent in 't voerleden jaer gegheven heeft een houten

+Egmont begint doer de regente verleydt synde, die van de religie te straffen.

kercke te timmeren, nou hadde hij consent gegheven van deselve kercke te breken, ende van dien hout een galge te maecken[14].

[23 Januari 1567]

+ Item op den 23 dach hoorde men, dat doer spot, dat der regenten knechten en ruyteren deden, die van Valecijn uytquamen en hadden in 't midden van haer seer vuel gescuts. En als die ruyteren meijnden in te vallen, sceyden sy haer als 2 vluegelen en lieten 't gescut onder de ruyteren losse ende verstroyden er 400 en daer bleef er ontrent 200; en het gescut was noch niet daer.

+Scermutsinge voer Valecyn.

+ Item die van Maseyck namen deestijt 6 vendelen guesen oft calvinisten in tot haerder bescerminghe, daer die calvinisten der stat seer blijde in waeren en scoten van blijscap, meynende nou wel bewaert te sijn voer den bisschop.

+Die van Maseyck nemen 6 vendelen guesen in teghen den danck van den bisschop, haer heere.

+ Item deestijt was den graef van Hoochstraten in de plaetse van den prinsche binnen Antwerpen, maer hij was goevernuer van Mechelen; maer de regente hadde daer nou eenen anderen, een jonckheere, een waele; vrempt te verstaen, want dit was geen teeken dat hij seer papist was, al hadde hij in Antwerpen den naem[15].

+Hoochstraten als gouverneur van Mechelen wordt afgesedt.

+ Item op den 23 dach geschiede 't buyten Antwerpen in Borgerhout, dat, ter oorsaecke van disputatie in der religie, een man doodgesteken werdt, ende daer bij was heer Cornelis den eersten predicant, die op 't Kiel buyten Antwerpen predickte. Maer hij en conde 's niet gebeteren, het gesciede verradelijck, want den steeck werdt over een duere gegheven. Ende hier duer vermaenden de mertinisten en calvinisten predicanten op den 29 dach Januarius haer gemeynten, dat sij haer doch wachten souden van onnutte disputatien en geen scimpelijcke liedekens oft reffereynen en souden maecken, opdat sulcx scandale niet meer en gescien.

+Dootslach om disputatie.

+ Item in 't eynde deser maent, hadde de hertoginne van Parma vorhanden de predicatie der mertinisten tot Antwerpen te doen verbieden, doer raet van haeren aenhanck, mits dese altoos gehoorsaem wilden wesen der overheyt, om dan daerna de ander met gewelt te verbieden. En het volck was hierin beroert, ende de predicanten vermaenden 't volck, oft het so quaeme, dat sij toch geen oproer en maecken en souden, noch het sweerdt niet aenveerden, ende anders niet doen dan bidden sonder ophouden. En oft het wesen moeste, so wilden sij liever vertrecken en het stof van haeren scoenen cloppen, dan om haerentwille landen oft steden bedorven souden worden: en liefver dat doen, dan met de calvinisten verbont te maken, malcanderen te bescermen met ghewelt[16].

+Hoe vorhanden was, der mertinisten predicatie alleen voor het eerste te verbieden.

Item in 't eynde van deser maent, waer(en) de edelen des nieuwen+ verbonts tot Brusel ontboden, voer de hertoginne van Parma, als regente van des conicx Nederlanden. Maer sij en wilden er niet comen, iet quaets vermoeyende: maer sij waeren bij malcanderen gecomen tot Breda, als den prinsche van Oraengien, den grave van Huerne, den grave van Culenborch, den grave van Hoochstraten, heer Heyndrick van Brederode en sommige andere. Maer men hoorde niet, dat Egmont daer was geweest,

+De edelen werden voer de regente ontboden maer't geloef was uyt.

[+] want hij was haer afgeweken en van de regente verleydt met giften en gaven en noch dagelijcx hem vuel dinghen beloefden en sijnen kinderen. Ende men hoorde, dat graef Lodewijck van Nassou, des prinschens broeder, uyt den hove gebannen was[(17)].

[+]Lodewyck van Nassou werdt gebannen.

Eindnoten:

(1) Zie over dit geschil: PONT, *op. cit.*, p. 85; ook p. 106: de luthersche belijdenis over de 'de tegenwoordigheid syns lichaems in den heilighen avondmael'.

(2) Van de eerste gemalin, Anna van Egmond, gravin van Buren, had Oranje twee kinderen. Zijn dochter Maria, gravin van Nassau, geboren te Breda in 1556 vertrok, na haar verblijf bij de regente te Brussel naar haar oom Johan te Dillenburg, waar zij verder werd opgeleid. Zij huwde Filips van Hohenlohe-Langenburg, en verbleef verder te Buren, waar zij den 10 Oktober 1616 overleed. Haar broeder, Filips Willem, graaf van Buren, geboren te Buren, 19 December 1554, werd dus opgeleid te Leuven, waar hij na het vertrek van den prins bleef. Hij werd evenwel 14 Februari 1568 op bevel van Alva aldaar opgelicht, naar Spanje gevoerd, en keerde eerst in 1596 terug in de Nederlanden. Hij overleed te Brugge den 28 Februari 1618.
Zie over beiden: *Nieuw, Nederlandsch Biograf. Woordenboek*, dl. I, kol. 1300 en 1412.

(3) Zie berichten over deze komst:
GACHARD, *Corr. Phil. II*, t. I, p. 497. Brief koning aan regentes, 31 December 1566.
POULLET et PIOT, *op. cit.*, t. II, p. 194, 31 December 1566.

(4) Zie hierover.: A.D. HOCQUET, *op. cit.*, p. 164 en volgende. Niet Egmont, doch wel Philippe de Sainte-Aldegonde, heer van Noircarmes was de bevelhebber, die, alhoewel belast met het beleg van Valencijn, Doornik innam.
POULLET et PIOT, *op. cit.*, t. II, p. 201, in dato 31 December 1566.

(5) Deze predikant, *Matthias Flacius Illyricus* geheeten, was geboren te Albona, in Illyrië: van daar dus de naam Illyricus.
Zie over zijn zeer bewogen leven:
WILHELM PREGER, *Matthias Flacius Illyricus und seine Zeit. Erlangen* 1859.
Ook PONT, *op, cit.*, 80.
Over zijn optreden te Antwerpen:
F. PRIMS, 'De St-Joriskerk en Matthias Flacius Illyricus' in *Dietsche Warande en Belfort*, XXIVe jrg. 1924, p. 175 en 224.

(6) De hooger beschreven samenkomst van lutheranen en calvinisten vinden wij nergens vermeld.

Uit de briefwisseling van Flacius blijkt ook, dat een twistgesprek nooit plaats vond, spijts het aandringen van de lutheranen. De marginale nota van den schrijver stemt overeen met volgende uitlating van Flacius, bij Preger aangehaald uit een brief van 23 November 1566: '... Sie haben vorher oefters in den Predigten die Unsern zur Disputation herausgefordert. Jetzt schweigen Sie.'
PREGER, *op. cit.*, II dl., p. 292.
Het was aan de luthersche leeraars trouwens opgelegd geene disputatie te houden, zonder toelating der stedelijke overheid. A.A., VIII, p. 213.

(7) Dit plan was reeds vroeger door de katholieken voorbereid en wel onder de leiding van den reeds genoemden *Philippe d'Auxy*.
Zie L. VAN DER ESSEN, 'Le progrès...', *op. cit*, p. 186, 189, 193.

(8) Hier is bedoeld predikant *Ysbrand Balck* (soms gelatiniseerd tot *Trabius*), welke gediend had te Emden, Norden, Leeuwarden. Na den aftocht in 1567 vertrok hij naar Engeland, doch was

een der eersten, welke na de Pacificatie van Gent, en wel in 1578, te Antwerpen als leeraar fungeerde.
Over hem: *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, dl. I, p. 226.

(9) A.C., blz. 104.
De genoemde M. Joris is *Joris Wybo*, ook genaamd *Joris Sylvanus*, of *Joris de Vlamynck*: geboren te Thielt (1530) diende hij als leeraar te Lier, Antwerpen, en na 1567 bij de vluchtelingen gemeenten in Engeland. Sterft te Londen den 23 Juni 1576.
Zie over hem *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, dl. III, 1494.

(10) A.C., p. 104.
A.A., II, p. 409: tekst van het gebod.

(11) GACHARD, *Corresp. de Guil. le Taciturne*, II dl., p. 339.
In een schrijven van 21 Januari 1567 meldt Oranje aan de regentes burgers van Antwerpen te hebben ontvangen, welke hem over een geschil in zake de uitoefening der nieuwe religie onderhielden. Zijn hier deze gedeputeerden bedoeld?

(12) Zie M. DEWEZ, *Histoire du Pays de Liége*, II, p. 165, 166, 167. Bruxelles, 1822. Ook, over den algemeenen toestand: POULLET et PIOT, *op. cit.*, II, p. 211, 10 Januari 1567.

(13) A.C., p. 105.
Door een ordonnantie van 14 December 1566 had de regentes alle verkeer met de stad Valencijn verboden.
TERLINDEN, *op. cit.*, p. 76.
Over het beleg van de stad: PONTUS PAYEN, *op. cit.*, I, p. 268.

(14) H.Q. JANSSEN, *op. cit.*, dl. I, p. 256.
Algemeene aanduidingen over het optreden van Egmont in West-Vlaanderen, na 1 Januari 1567, bij F. RACHFAHL, *op. cit.*, t. II, p. 829 en volg.

(15) Aangesteld was *Robert de Trazegnies*, heer van Sepmeries, maître d'hotel van de regentes.
De aanstelling gebeurde in dato 22 Januari 1567. De regentes noemde hem; 'fort zéleux de la religion catholique et homme de bien'.
Morillon merkt aan; '... qui est bon seigneur et ne pescherat par malice'.
Zie GACHARD, *Corresp. Phil. II*, t. I, p. 500-508.
POULLET et PIOT, *op. cit.*, t. II, p. 287.

(16) A.A., XI, p. 216. Brief der regente in dato 23 Januari 1567, aandringend op het herstel der orde, en ophouden der preeken, daar de koning weldra in het land zal komen.

(17) Over de bijeenkomst te Breda, zie: RACHFAHL, *op. cit.*, t. II, p. 852.
Vermoedelijk werd het gerucht betreffende Lodewijk van Nassau gemakkelijk geloofd, omdat Lodewijk in Januari naar Duitschland was vertrokken. Trouwens aan Lodewijk van Nassau was de toegang tot Brussel ontzegd; zie: TE WATER, *Historie van het verbond en de smeekschriften der Nederlandsche edelen*, IV, p. 423. Middelburg, 1776-96.
De lijst der edelen, aan wien de toegang tot Brussel verboden was, wordt hier door Te Water medegedeeld: juist is deze evenwel niet: wij zullen weldra gelegenheid hebben enkele wijzigingen aan te brengen.

Februarius, Sprokel 1567.

[1 Februari 1567]

[+] Item op den eersten dach deser maent, quam den grave van Hoochstraten, die tot Breda was geweest, wederom binnen Antwerpen, ende men was hem verblijdende, met eenen jongen sone, die hem geboren was. Den 2 dach quam heer Heyndrick van Brederode ende den graef van Culenborch oock, ende men was den grave van Huerne ende den edelen prinsche van Oraengien verwachtende, die doer sijn wijsheyt geheel Hollant gestilt hadde, en de papen overal weder in 't haere gestelt, opdat men niet segghen en soude, dat men se met gewelt verdreven hadde. En den calvinisten waeren oock plaetsen som in de steden en som daer buyten bewesen om te predicken, totter tijt toe, dat bij de generale staten anders gesloten sou worden.

[+] Vergaderinge der edelen tot Antwerpen eensdeels om den geboren sone van Hoochstraten.

Maer wat duecht hij doet, 't is te beduchten,[+] wil de regente, doer het scrijven van Spaengien, so voorts als sij begint in Vlaanderen, dat het al niet sal sijn wat hij gedaen heeft. De papen willen toch alleen sijn; nochtans waer hij geen middelaer, in Hollant souder weynich sijn, die haer cruyne souden derven ontdecken. Den roep was, dat hier eenighen raet sou gehouden worden, maer het was meest om den geboren sone van Hoochstraten en bij malcanderen wat te verhuegen, want sij waeren haer wel betrouwende binnen Antwerpen[18].

[+]Hoe de papen overal weder in haer diensten quaemen.

[2 Februari 1567]

[+] Item den 2 dach Februarius plach men tot Antwerpen altoos een processie met brandende lichten te doen, welck nou oock gedaen werdt; en op sustige feestdagen werden cleyn orgelen in de kercken gebrocht om onder de misse te spelen, want der kercken orgelen waeren al gebroken in de beeldstorminghe, welcke beeltstorminghe den conick oft den spaenschen raet so qualyck neempt, dat het scynt aen syn scrijven, so de regente verclaert, dat hij se sal uyt den lande drijven al soude hij d'een[+] stat voer, d'ander na, raseren. Ende na de beeltstorminghe en heeft men aen de edele, die te voren teghen de inquisitie waren, niet connen sien wat sij voorderen, want men haer de scult oock oplegghen wille; en dan het meeste, dat haer verbont gescuert is doer het afvallen van Egmont, 't welck noch voer de gemeynte niet seer openbaer en was, maer het begonde vast te blijcken, dat jammer was[19].

[+]Hoe de conick die nieuwe religie hem vermat te doen verdryven, al sou hy het gansche landt bederven.

[+]Doer het afvallen van Egmont was der edelen verbont gescuert.

[+] Item op den 2 dach Februarius na noen werdt de predicatie der calvinisten buyten Mechelen verstoort, doer bevel van de regente, van der roy roeden volck, die ontrent 400 haeckgescutten waeren en ontrent 20 peerden: en de calvinisten en hadden niet om haer te verweeren, want het was over een wijle haer verboden met wapenen na de predicatie te gaen van de overheyt van Mechelen, oft de predicatie te laten. Ende daer

[+]Hoe de predicatien tot Mechelen verstoort werden en de gevanghenen werden na Vilvoorden gevuert.

was groot gecrijs onder de vrouwen; sij en scoten niet, maer sij stalen de mans cappen en vrouwen huycken en borsen, slaende metter bussen en sommige vrouwen liepen in 't water. Ende den predicant werdt gevanghen, ende meer ander met hem, die sij vuel lieten loopen, maer de principaelste behielden sij, waeronder 2 advocaten waeren. Den eenen scudden sij den flouweelen rock uyt en bonden hem aen eens peerts steert. Terstont so liepen sij voorts na der mertinisten predicatie, maer dese was gesceyden; maer vraechden al na den predicant, en hij was haer gepasseert, ongekent; maer joegen en sloegen noch die se vonden en namen eenen gevanghen, die men hiet, 'Lepelaar'; desen was seer in den haet der papen, omdat hij bemint was en vuel siecken trooste in huer uytterste[20].

+ Dese verstoornis en vreese besturven noch sommige vrouwen en het maeckte een vreese over vuele steden, daer se preeckten buyten noch. En den roep was te voren, dat het gescieden soude, waerom dat beyde de predicanten daech te voren voer de heeren gingen en vraechden, oft sij haer verboden te preken oft bevel hadden om te verbieden? Sij seyden 'neen', maer souden wel begeeren, dat hij merghen niet en preeckte. Maer so avontuerden sy 't, segghende: 'Als gij 't ons niet en verbiet, maer beveelt gij 't te laten, so sullen wij 't laten.'

+Vreese overal duer de verstoornis van Mechelen.

+ Maer in Vlaenderen ginck 't nou heel geckelijck: alle die calvinisten, die in 't eynde des vorleden jaere te velde sijn geweest, en geslagen werden en gevanghen, dese werden al vervolcht en aen tacken en boomen gehanghen en haer goeden geconfisqueert en verbuert gemaeckt: en alle die in steden oft dorpen woonen en daer geldt toe gedaen hebben oft wapenen aengevuert hebben, oft eenige bijstant gedaen hebben! Oock sommighe dorpen ontrent Dornick en Rijsel werden huer wapenen al afgenomen, en wat bij oft handadich is geweest aen de apdijen oft cloosteren, die verbrant zijn oft beeltstorminge, werdt al metter doot gestraft[21].

+Groote justicie werdt in Vlaenderen gedaen over de guesen oft calvinisten.

[4 Februari 1567]

+ Item den 4 dach Februarius quam den prinsche van Oraengien met den grave van Huerne binnen Antwerpen met haeren edelen, met ontrent 60 peerden, en men was den grave van Egmont oock verwachtende. Men hoorde wel dat het meest was om den geboren sone van Hoochstraten, en sij souden oock noch geerne vrintscap met Egmont houden, en hij wilde noch al scoon kint sijn en met den prinsche aenhouwen en ander heeren. Maer sij en betroudens hem niet, en hij en hielt geen dinghen vore de regente verborghen; so wist sij hem te hebben, ende beloefde hem scoon dinghen, en dat het de conick nimmermeer gedencken soude, dat hij gedaen hadde[22].

+De prinsche van Oraengien quam binnen Antwerpen.

+ Item deestyt was tot Hertoghen bosche beroerte om de verstoornis van de predicatie van Mechelen, want sij en wilden aldaer niet meer buyten der stat predicken, maer staeken der Masen dijck doere, om de stat met water te bevrijen, mits vreesende, dat de regente de stat soude

+Die van Bosche en wilden niet meer buyten stat preken.

willen beleggen, want sij hielden den cancelier van Brabant teghen sijnen wille daer binnen der stat. Ende de graef van Megen, die 't metter regente[+] en papen aenhielt en lach niet wijt van der stat, over Mase, en corts hierna quam den grave van Arenborch oock daer voer lighen van der regente wegen[23].

[+]Sy worden belegert.

[+] Item deestijt hadde de bisschop van Luyck de passagien van der stat van Hasselt besedt, alwaer de calvinisten met Hermanus, den predicant, den meester in maeckten; en namen oock krijchvolck aen en Hermanus was predicant en cappiteyn van den krijchshandel, haer betrouwen was op hem.

[+]Hasselt wordt van den bisschop belegert.

[+] Item op den 7 dach Februarius so quam den grave van Egmont binnen Antwerpen met de huysvrouwe van den graef van Mansvelt, ende op den 8 dach so werdt den sone van den grave van Hoochstraten gedoopt van den apt van Sinte-Michiels clooster. En dat gesciede in 't Vrouwenbuersclooster, daer al de edelen en vrouwen present waeren. Ende elck[+] was hopende vordel in dese vergaderinghe, so wel de papen als andere, maer het mishaechde de papen seer, dat Brederode binnen Antwerpen was, in welcken sij sonderlingle mistrouwen hadden. Want het scene dat hij hem scickte hier langhe te blijven, en de calvinisten deden hem een ledich huys en sij bestelden hem wat hij behoefde, scier al sonder sijnen coste. En sij, papen, hadden een requeste aen den prinsche gegheven, om hem uytter stat te hebben[24].

[+]Hoe Egmont in Antwerpen quam en den sone van Hoochstraten gedoopt werdt in der papen kercke.

[+]Hoe de papen sochten raet om Brederode uyt Antwerpen te krygen.

[8 Februari 1567]

[+] Item op den selven 8 dach, so werdt den predicant der calvinisten van Vilvoorden tot Mechelen gebrocht met ontrent 30 peerden en daer gehanghen. Tot Atrecht in Artoys was oock deestijt eenen gehanghen[25].

[+]Den predicant wordt tot Mechelen gehanghen en eenen tot Atrecht.

Ende ten selven daghe hadde de regente, so nou veel edelen tot[+] Antwerpen waeren en haer, so mij docht, wel souden willen obedieren in alle dat redelijck is, brieven gesonden, dat se terstont de predicatien der nieuwer religien souden doen verbieden, en sonderlinghe der calvinisten. Waerom de edelen 't selve den prinsche alleen in handen gaven, mits hij goevernuer en oock borchgraef van Antwerpen (was): diewelcke de calvinisten dede ontbieden, mits sij dien dach anders te doen hadden,[+] dat se den 9 dach 's morgens bij hem souden comen. Ende denselven dach vreesden de overste der gemeynten binnen der stat, dat sulcx niet sonder oproer vergaen en soude, en deden den breeden raet vergaderen. Maer het werdt geseydt, dat men eerst sien soude, dat de edelen hierin doen souden.

[+]De regente seynde brieven in de vergaderinghe der edelen om de predicatie tot Antwerpen te verbieden.

[+]Den calvinisten wordt dit voergehouden, en maeckten groote vergaringhe voer des prinschen huys.

[9 Februari 1567]

Ende den 9 dach s'morgens als Sondaech, so quamen de predicanten der calvinisten bij den prinsche van Oraengien in 't huys van Aken, daer oock meer edelen waeren. Ende daer vergaderden oock vuele van haeren volcke, want eenighe oproerders, die haer ontrent huer kercken hielden, die seyden: ‘Men sal hier niet preken, gaedt aen 't huys van Aken, aen 't prinschen huys’, omdat se 't volck daer locken souden en eenen grooten hoop maecken. Also dat de heeren merckende, dat sij niet van sin en

+ souden wesen haer predicatie te laten, so werdt haer noch ter tijt consent gegheven als vore, maer de papisten, die en waeren daerin niet wel te vreden, omdat men der regenten bevel niet en dede, segghende oft men dat moest laten om een hoop gepuffels en blijden hoecxvolck dat is 't quartier van der (...) daer vuel erm volcx en hoeren woonden. Waerom dat op den 10 dach vuel calvinisten vrouwen haer verthoonden voer des prinschen huys en waeren al rijckelijck gekleet, omdat men sien soude, dat het niet al erm volckxken en was. En sommighe van haeren volcke spraecken van oproer, segghende: 'Wij sullen noch eens den blauwen voorschoot opsteken, dan sullen wij de papen wel anders quellen dan ons mans gedaen hebben.' Ende haer overste als Merquis Peris, Bernoilie, en Karel van Bombergen, die den prinsche borge gebleven waeren voer een tonne goudts, dat haer gemeynte geen oproer maken en soude, dese soliciteerden om van haer borge ontsleghen te sijn, oft de gansche vrijheyt der religien (te) hebben, gelijck't den 2 September lestgeleden gesloten is, waer't anders, sorchden sij, dat haer gemeynte wat quaets aenrechten soude[26].

+Vuel vrouwen der calvinisten verthoonen haer ryckelyck voer des prinschen huys, omdat er geseyt was, dat het erm gepuffel was.

+ Item op den 11 dach Februarius, so vergaderden wederom vuel calvinisten vrouwen vuer des prinschen huijs, en sommighe ginghen binnen voer de prinssesse, haer biddende, dat sij aen haeren man wilde verwerven te moghen hebben gedurighe vrijheyt. Maer sij seyde, dat haer man daer genoech om dede, ende niet en conde gebeteren. Ende wilden haer religie seer prijsen ende haer een boecxken geven, bij haeren predicanten geordineert, maer sij en wildes niet aenveerden en seyde ten lesten, dat se geen swermers boecken en leesde, want in haers vaders landt, hertoch Mauritius, was over al 't confessie.

+De vrouwen van de calvinisten vergaderden voer de prinssesse van Oraengien.

+ Item op den 7 dach, so verbrande in den avont tot Diest eenen peertstal, daer 6 scoonder peerden verbrantden ende daer was groote grouwel in de stat, dat er met den brande, doer de calvinisten, beeltstorminghe gescieden soude, want daer en is noyt geen gedaen noch oock niet gepreeckt. Maer doen de beeltstorminghe geschiede overal, namen sij de beelden uytter kercken, die daer in 't leste van den jaere weder in gestelt werden, also de heeren en de scutterijen al omghinghen van d'eene kercke aen de andere. Ende Hermanus, predicant der calvinisten, die nou tot Hasselt is, heeft hem wel dicwels geroempt daer te comen, maer hij heeft nou daer werckx genoech. Hij screef hier aen syn gemeynte tot Antwerpen, dat hij noch wel gemoet was, en dat se om hem niet droef en wilden sijn, want hij moest eens sterven; maer soude eerst maken, dat het pausdom van hem sou weten te spreken. Des bisschops van Luycx volck hadden nou die van Hasselt het water benomen, also dat sij nou moesten muelens maken, om met 2 mannen en met peerden te malen. Hij nam oock knechten aen om de stat te bescermen: alle die uytgaen wilden en hem niet sweren, liet hij gaen, maer lieten al haer goeden daer, also dat Hermanus cappiteyn en predicant was, welck mij wel oncristelijck dunckt (te) wesen[27].

+Van brant tot Diest.

+ Item, die van Valecijn, die van der regente volcke oock belegert waeren, sijn deestijt met gewelt uytghetrocken en hebben alle de dorpen berooft, scier 3 mijlen in't ronde, van vee, coren en alderleye goedt, en meest degene, die sij wisten, dat paeps gesint waeren, en brochten 't al in der stat. Welck vuel menschen verwonderde, dat het haer niet belet en werdt, segghende: ‘'t Sal gemaeckte orloghe sijn.’ Maer 't en was!

+Die van Valecyn berooven alle haer dorpen.

+ Item deestijt waeren den heere van Culenborch en graef Lodewijck van Nassou, broeder van den prinsche van Oraengien, in Duytschelant, waeraf eenen grooten roep was, dat sy ruyteren en knechten aen namen, om de regente te beletten de steden te bederven en de papen so voer te staen. En 't volck hadder groote hope op, meest de mertinisten, dat se so vuel bijstants van de cuervorsten krijghen souden, dat men de confessie van Ausborch sou moeten overal ontfanghen, gelijck de keyser beloeft hadde, maer het was noch wijt van daer[28].

+Van graef Lodewyck, die in Duytschelant was.

+ Item deestijt quam tot Antwerpen den heere van Limborch, die voer den bisschop vreesde, en was uyt het landt van Luyck gevlucht, want hij socht de religie voer te staen. En was over Brusel comen, alwaer de bisschop hem eenen brief nae screef aen de regente, dat sij toesien soude, dat den vos haer niet en ontginck: maer nou hij tot Antwerpen was ontboedt hij den bisschop, dat hij van den vos geen noot en hadde, maer dat hij hem van den steert wachten sou[29]!

+Desen heer en syn geselschap droeghen nou al vossesteerten aen haer hooft.

[12 Februari 1567]

Item den 12 dach Februarius, als den eersten dach van der vasten, so predickten weder de calvinisten als andere, ende het gesciede ontrent der Walen kercke, dat er een busse afghescoten werdt, ende van vreese liep er vuele ter kercken uyt, omdat men seyde so vuel van de predicatie te verbieden.

[13 Februari 1567]

Ende op den 13 dach werdt sommighe wagens met harnas gevuert van Antwerpen na Diest, waeruyt den roep was, dat des prinschen van Oraengien bende, en meer andere, daer souden vergaren, mits hij heere van Diest is. En op denselven dach waeren alle de edelen die tot Antwerpen vergadert sijn geweest ter blijder maeltijt ten huyse van den grave van Hoochstraten, die gelogiert was ten huyse van Jasper Doets[30].

[17 Februari 1567]

+ Ende den 17 dach so vertrock heer Heyndrick van Brederode met sommighe van sijn edelen na Hollant in sijn stat van Viane, en met hem trock den grave van Limmen, die men den vossesteert noemptde, want hij en sijn volck droeghen al

+Brederode trock metten vossesteert na Hollant.

vossesteerten aen haer hoeden: maer sommige van de sijne bleven noch tot Antwerpen[31]. Ende eer dese vertrocken, en nadat se vertrocken, so werden tot Antwerpen en buyten vuel knechten aengenomen, die men vraechde oft sij voer 't geloof, oft voor den paus wilden vechten: en als sij ‘voer het geloof” seyden, werden[+] sij aengenomen, anders en wisten sij niet wien sij dienen souden. En 't volck creech hier moet in, maer de papen noch haeren aenhanck niet; men twijfelde, dat het voer Brederode was al was hij wech. Men hoorde, dat de edelen tot Antwerpen vergadert een nieuwen aenslach gemaeckt

[+]Vuel, knechten die 't geloof wilden voerstaen werden tot Antwerpen nou aengenomen.

hebben: men sal 't sien metter tijt, maer men conde daer niet sekers af weten; maer men sach openbaer dees knechten inscrijven, daer vuel gevluchte walen toe liepen en vuel van (de) Antwerpse gesellen: so moest het wel den wille van den prinsche mede wesen(32).

+ Maer hierduer begonden sommige guijten vuele onstichtelijcke reffereynen en liedekens te singhen, verhalende alle der papen oude scandalen: en dat ontrent der calvinisten kercken op 't sceyden van den sermoone, welck sij hadden behooren te verbieden, maer sij hadden nou wat moets. Voerwaer het was een vremptde weerelt: elck wilde de beste wesen, niemant en werdt nou met een ongeloovighe vrouwe, cnape of maerte gequelt, want elck vraechde te voren: ‘Van wat religie sijdt gij, oft wat geloove hebt gij’: maer vuel twist is er tusschen man en vrou, moeder en kint.

+Vuel onstichtelycke liedekens werden gesonghen voer der calvinisten kercke.

+ Item op den 17 dach Februarius 's avonts ten 10 uren, als op den eersten Sondach in den vasten, so begonde tot Antwerpen den toren van de Minnenbroederskercke te branden en de brantclocke begonde te trecken. Maer die ontrent de kercke woonden, mits advijs van de heeren, deden ophouden, vreesende voer beroerte en voer gemaeckten brandt doer de calvinisten, maer de goevernuers der stat en den prinsche van Oraengien en den graef van Hoochstraten waeren haest daer te peerde. Ende den toren was in geloeyenden viere en vonden der clooster poorten noch gesloten, so dat de monicken nergens af en wisten: maer deden se open loopen en vonden de monicken droncken en sommige slapen en de tafel noch gedeckt, en goeden wijn daerop en goedt vleesch gesoden en gebraden en capuynen, en oock 3 hoeren, welck nochtans gehoude vrouwen waeren, en sij verbieden 't ander menschen. Ende de 2 hoeren waeren met de monicken te bedde, en de derde sadt aen de tafel en sliep, en dit werdt gesien van die heeren, en alle die daer waeren en nochtans en wilden 't vele papisten niet gelooven: maer dese monicken sijn oyt de geveynste geweest, en souden se wel verdoemen, die sulcx deden in den vasten. En dese hoeren ginghen half naeckt na huys loopen, en de eene werdt bekent en woonde aen de Engelsche borse daer bij, en 't volck leydtden se thuijs en vraechden haren man of 't sijn vrouw was; (hij) seyde ‘ja’, dies 't volck riep: ‘'t Is een suyver vadt, bewaer se wel.’ En 's anderdaech vergaderden daer vuel kinderen voer die duere, en riepen haer na; dan quam sij somtijts uyt en seyde: ‘Ick en ben niet die gij meynt.’ Dan riepen die weder: ‘Gij en sijt se maer, die capuynkens geten hebt.’

+Van den brant van 't minnenbruers clooster en van goedt vleesch, dat men daer vondt en oock levendich vleesch en al in de vasten.

Ende den toren verbrande geheel en het cappe van der kercken oft choor, daer die op stont, en vuel monicken sellen, want niemant en bracht water aen, elck seyde: ‘Laet het bordeel branden’, ende de heeren verlieten den brant en deden alle der stat crijchslieden oproepen sonder trommel, stellende stercke wacht en het was seer (onrustig?) in de stat en elck stack licht uyt. Maer ontrent 3 uren in der nacht bracht den

prinsche daer 2 vendelen knechten om de menichte van den volcke te keeren, en riep erbeyders om te blussen, en beloefde haer te betalen, die er doen vuel gereet was. Maer haer huysen waeren meest al verbrant, maer sonder blussen soude de principael kercke in brant gecomen hebben. Ende daer waeren voer den daghe al posten van ander steden, die den brant gesien hadden, om te vernemen wat er was. Ende men conde niet weten van waer desen brant quam, maer men vondt se al droncken, en men wiste, dat sij altoos vreesden, dat se noch eens uytgejaecht souden worden van de calvinisten. En daerom stelden sij ts' avonts eenen monick in den toren om te luysteren of er geen gerucht in stat en was, en vermoeyden, dat dese het licht qualijck bewaert hadde. Maer de papen en papisten en wildens al niet gelooven, dat er gevonden was vleesch en hoeren, segghende: ‘De guesen brochten 't daer in, en de vrouwen quamen, opdat sij haer maechscap helpen souden uytten brande’. Maer men wist beter: de vrouwen en loopen niet ten brande en laten haer mans thuys! Ende de krijchsknechten droncken het bier uyt, dat se in de kelders vonden, voer dat se wacht hielden[33].

[18 Februari 1567]

[+] Item op den 18 dach werden noch al knechten binnen Antwerpen aengenomen als over, ende dat op vier plaetsen, en den hoop werdt groot en ginghen vast met den mesch aen sijde: en de papisten vreesden som voer dit aennemen ende bestelden sommige goeden uytter stadt. Maer den 19 dach Februarij werdt er een gebodt afgedaen, dat alle vagebonden souden voer sonnenscijn vertrecken, en dat men geen knechten meer aennemen soude, en dat die aengenomene terstont vertrecken souden, welck het volck vrempt gaf. Maer sij en liepen oock niet seer, want t'en was den wille van den prinsche, maer de goevernuers sochten seer de papen en de regente te believen en die en hielden niet op, t'en werdt verboden. Maer op den noen, so ginck den marcktgrave ter plaetse, daer men vast dronghe om te laten inscrijven en seyde: ‘Siedt wat gij doet, sij sullen ou op een vleesbanck brenghen’, en wou de cappiteynen vanghen, maer en dorste[34].

[+]Hoe dat nou al crychsvolck binnen Antwerpen aengenomen werdt.

Ende ontrent den avont so ginck denselven met cappiteyn Bracht en met heere Anthonis van Strale oock cappiteyn der stats knechten, met haer dienaers buyten Antwerpen, ten Dambrughe, daer men oock knechten aennam, welck sij uyt bevel van de regente ende believen van papen de cappiteynen wilden vanghen. En omringden het huys, maer sij quamen uytgesprongen, ende Bracht kreech eenen swaren slach met een sweerdt, en hij was gepansiert, so dat het peert seer gewondt werdt. Ende daer waeren terstont wel 500 van de nieuwe knechten vergadert, en dreven die scutten, die met de cappiteynen gecomen waeren, ten dorpe uyt, en Bracht werdt staende gehouden, en moest roepen wel drijmael: ‘Vive le gues’ en hadde Strale niet ten besten gesproken, sij souden daer al gebleven hebben; hij was heer van dien dorpe, en mochte wel vernemen voer wien daer knechten aengenomen werden. Maer men sach wel, dat se met wete

van den prinsche van Oraengien aengenomen werden, want de cappiteyn quam met haer binnen sijn clachte (doende) aen den prinsche van Oraengien[35].

+ Hier na trocken de aengenomen knechten al uyt der stat na Dambrughe, maer men mocht geen harnas oft bussen uytter stat vuren. Ende cappiteyn Bracht hadde geerne met de 8 vendelen statsknechten uyt geweest, om die knechten te Dambrughe te slaen, maer den prinsche en wilde geen concent geven en daer en werden maer 2 poorten open gedaen. En den 20 dach sach men waer dat dese nieuwe knechten henen wilden, treckende na Outsterweel: en daer voeren van de stat 5 scepen, die men hueen (huelcen?) noempt, en daer waeren stille haer wapenen in en voeren na Hollant voer heer Heyndrick van Brederode, die in sijn stat te Vianen was. Ende de spraecke was, dat hij de men (sic) hem gelijck wel heere van heel Hollant hoorde te wesen: men sal nou sijn meyninghe sien[36].

+Hoe die nieuwe knechten na Hollant gevuert werden te scepe ontrent 2000 sterck in als.

+ Item deestijt begonden de graumonicken tot Amsterdam haer clooster weder op te bouwen, dat van de calvinisten geraseert is geweest en ander kercken begonde men in vuel steden weder al te verciren: maer hier tot Antwerpen was haer clooster duer den brant seer gesceynt also, dat sij in haer kercke noch geenen dienst en hadden, maer in ander kercken daer se preeckten, seyden sij openbaer, dat se belogen werden van al dat men van haer seyde.

+Van de minnebruers van Amsterdam en Antwerpen.

+ Item deestijt waeren die calvinisten uyt Hasselt uytgetrocken teghen d' bisschops volck, dat er voerlach en namen haer sommighe veltstucken gescuts af.

+Van Hasselt.

+ Ende desen tijt hielden die van 's Hertoghenbossche den cancelier van Brabant noch aldaer, segghende: ‘Wat ons overcompt, sal ou overcomen.’ En den grave van Meghen, met den grave van Arenborch, lagen daer vore en hielden met haer cappiteynen deestijt eenen raet in een clooster bij der stat, alwaer die calvinisten groot gescut na stelden en scoten sij daerin, dat sij 't moesten verlaten. En ontrent den 26 dach verlieten sij de stat en trocken na Hollant om de steden te besetten teghen heer Heyndrick van Brederode oft om sijn stat Viane, die hij sterck maeckte te bederven; ende die van Gorckum stelden 't gescut op de muren tegen Megens compste[37].

+Van 's Hertogenbossche die van d' belegh verlaten werdt. Die calvinisten aldaer met de heeren en papisten waeren tsamen overcomen geen crychsvolck in te laten.

[23 Februari 1567]

+ Item op den 23 Februario is 't gesciet, dat ontrent 200 soldaten van der regente wegen seer vroech gecomen sijn binnen Berghen op Zoom, en dat met wille van de gravinne, huysvrouwe van de graef van Berghen, die al noch in Spaengien is, van in 't voerleden jaer in den somer met den grave van Montigni: en worden daer met vrintschappen gehouden. Godt wete hoe 't eynden sal, en oft oock met haeren wille is, dat men haer aldaer houdt; en sij meynden binnen 2 maenden wederom hier te wesen en bescheet te brengen op de requeste van den edeldom, die sij den conick presenteerden. Maer al wat de conick beveelt en overscrijft is, dat men de predicatie verbiede. Godt wete oft het also is, oft de brieven

+Hoe tot Bergen op Zoome van der regente volck inquam.

niet tot Brusel gescreven en worden of van sijnen raet in Spaengien sonder sijnen wete. Maer dese vrouwe van Bergen was seer papists en oock de ander overheyt, ende de calvinisten predicatie werdt daer nou verboden. En daer werdt een galge op de merckt gestelt[38].

+ Ende deestijt was wederom tot Antwerpen eenen brief van den conick gecomen, die de regente aen den prinsche van Oraengien bestelde en aen den grave van Hoochstraeten, vermellende, dat men terstont soude de predicatien verbieden van de nieuwe religie over al de 17 landen. En daer beneffens screef de regente eenen brief aen de heeren van Antwerpen, dat se haer diligentie doen souden aen den prinsche, dat se verboden werden. Want de conick screef (oft iemant in sijnen naem, gelijck den cardinael Granvel wel gedaen heeft, en noch hier van sijn aertsoen genoech is) dede men 't niet, so soude hij, te lande comende, datselve doen en moeten doen, dat hem leet wesen sal. Maer de regente, gelyck als 't serpente door 's duyvels raet, gaf scoen woerden, belovende degenen, die sonder predicatie oft exercitie van der religie niet leven en conde, soude 6 maenden respijt hebben om te vertrecken, daer 't hem beliefde en sijn goedt te vercoopen t' sijnen scoonsten; en voorts en sou men van 't geloove niemant ondersoecken oft inquisiteren. Also dat men op den 26 dach de predicanten der calvinisten voer de wet ontbode, maer de mertinisten niet, want die en wilden teghen den wille van de overheyt niet blijven predicken. En de calvinisten eysten copije van des conicx brief, en als sij dien in haer consistorie overlesen hadden, souden sij daerop antwoerde geven. En de heeren deden neersticheyt, omdat het den prinsche haer verbieden soude, want sij meest al seer paeps gesint waeren; maer den prinsche seyde gemeynelijck: Verbiedt men 't haer, so sal er een erger af comen[39].

+Brief om de predicatien te verbieden.

+ Item op den 25, 26 en 27 dach Februario was alle daghe in Ons-Lievevrouwen kercke tot Antwerpen een beroerte in den sermoon, daer een graumonick predickte, mits dat het in de vasten was. En verhaelde vuel fabulen van santen en miraculuese houten cruijsen, en dat hij gesien hadde, dat een ketter een cruijs brack en daer bloet uyt liep; maer hadde 't mogelijck self daerin gedaen oft sijns gelijcke, en die ketter gehuert te breken om 't volck te bedrieghen. En blameerde seer de ander leeraerts der nieuwer religien en seyde, sij soude verboden worden, al sou men alle de landen bederven. En werdt uytter kercken gejaecht: 't volck wist nou wel beter.

+Beroerte in der papen kercke doer een monick, die oude fabulen by brochte.

[27 Februari 1567]

+ Also meynden nou een iegelijck tot Antwerpen, dat men op den lesten dach van Sprokel niet predicken en soude, maer dat alle die nieuwe kercken souden toegesegelt sijn met des conicx segel. Maer mits quam op den 27 dach de tijdinghe, dat de stat van Amsterdam was inghenomen van de guesen, te weten van 't volck van Brederode, met hulpe van de calvinisten, duer welcke tijdinghe het verbieden heel stil was. Maer ten lesten hoorde men, dat het anders niet en was, dan dat de calvinisten haer

+Hoe die heeren en papisten teghen de calvinisten tot Amsterdam in wapenen waeren om 't verbieden van de predicatie.

aldaer in wapenen hadden geworpen, omdat men haer het predicken wilde verbieden uyt cracht derselver brieven. En de papisten met de overheyt hadden de merckt in, metten stathuys en waeren also teghen malcanderen in wapenen sommighe daghen. Maer ten lesten werdet sonder bloetstorten gemiddelt, dat elck sou blijven in sijn exercitie der religie als van te voren [(40)].

[+] Item in 't eynde deser maent, hadden sommighe heeren van Gendt eenen boosen aenslach voerhanden, als dat se den ganschen raet der gemeynten en de heeren die haer contrarie waeren, souden doen sweeren de roomsche kercke voer te staen en de andere te verdrucken. Maer Godt gaf, dat men eenen scepen der stat en principaelste van den raetslach, smorgens doot neven sijn vrou vondt; en sijnen medeghesel, dat hoorende, was so verscrickt, dat hij nederviel ende terstont stierf. Corte dagen daerna stierf oock mijn heer van Waterlingen. Maer den deken van Ronsen[+] was nou weder hem verheffende, doende vuel vervolchs in West-Vlaenderen over de calvinisten, die bij Ypren in wapenen geweest hadden, oft die gelt oft goedt daertoe gedaen hadde: also dat vele volcx daer uyt den lande verliep, en tot Antwerpen en elders quamen. Dit alles quam doer het afvallen van den grave van Egmont, wesende goevernuer van Vlaenderen. Maer dien eedt van Gendt bleef achter, welck noch vuel volcx vluchtich gemaeckt sou hebben; waer Egmont niet omgecocht, hij en soudts niet toegelaten hebben, sijn volck so te verdrucken.

[+]Van eenen boosen aenlach tot Gendt maer Godt vercorte haer het leven.

[+]Van vuel vervolch, dat in Vlaenderen was daer Egmont wel oorsaeck in was; en selve haer concent gegheven heeft te predicken en nou verbiedt.

't Is wel also, dat de calvinisten vuel uytrechten dat niet en behoort, maer dat soû hij wel gemiddelt hebben had hij gewilt, maer heeft sijn volck verlaten als scapen sonder herder, en sijn in 't wilt geloopen en worden nou van de wolven gejaecht en verslonden[(41)].

[+] Item in 't eynde deser maent bracht den bisschop van Luyck noch 3 vendelen versche knechten voer Hasselt om die stat te benauwen, die Hermanus met de calvinisten inhielt.

[+]De bisschop van Luyck bracht noch versch volck voer Hasselt.

[+] Item deestijt was 't seer quade neringe overal, in alle ambachten; alle bouwinge stont nou stille: eenen metser, die 16, 18 st. heeft gewonnen, vrocht geern om 7 en 8, het coren was gracelijck te weten 30 st.; het oosters 26 en 28 st. de zeevische overvloedich, maer in alle landen was weynich te winnen.

[+]Van de quay neringe in alle de landen.

Eindnoten:

(18) Over het herstellen van de rust in Holland door Oranje, zie: GACHARD, *Corresp. Guill. le Tacit.*, t. II, p. 283, 291 en volg.
Zie: P.J. BLOK, *Willem de Eerste, Prins van Oranje*, dl. 1, ab p. 155. Amsterdam, 1919 (Nederlandsche historische Bibliotheek, n° 11).

(19) Over de processie: A.C., p. 106.

(20) A.C., p. 106.

(21) Zie voor het Doorniksche: A. HOCQUET, *op. cit.*, p. 165 en volgende: van 3 tot 28 Januari werd de ordonnantie betreffende het inleveren der wapens zeven maal vernieuwd, en bracht aldaar groote beroering te weeg.

(22) A.C., p. 106.

(23) CUYPERS-VAN VELTHOVEN, *op. cit.*, p. 144. De briefwisseling tusschen den graaf van Meghem en de regentes betreffende de bewegingen rond 's Hertogenbosch.

(24) A.C., p. 106-107.
(25) A.C., p. 106. Het was de predikant *Martinus Smetius*, vroeger pastoor van Sleidinge, welke gedood werd. Zie: H.S. JANSSEN, *op. cit.*, dl. I, p. 295.
(26) Marcus Perez, rijk koopman, van Spaansche afkomst, was een der leidende figuren van de calvinistische gemeente; hij was lid van het Consistorie en nam een ijverig deel aan de kollekte voor het 3 millioen gulden manifest; einde Maart 1567 verliet hij de stad.
Over hem: J.A. GORIS, *op. cit.*, p. 582.
L. VAN DER ESSEN, 'Épisodes de l'histoire religieuse et commerciale d'Anvers', *op. cit.*, p. 31.

AUGUSTE BERNUS, *Un laïque du XVIe siècle, Marc Perez, ancien de l'Eglise réformée d'Anvers*. Lausanne, 1895.
Fernando Bernuy, eveneens een rijk Spaansch koopman, die zich in het protestantsch midden bewoog, vermoedelijk calvinist, en niet lutheraan, zooals gemeld bij J.A. GORIS, *op. cit.*, p. 587.
Karel van Bombergen (Bomberghen), behoorde tot een aanzienlijke familie: doctor in de rechten, heer van Haren, later communemeester te Mechelen; was betrokken geweest in de ondernemingen van den drukker Plantijn; fungeerde als lid van het Calvinistische consistorie.
Over hem:
HENRI VAN BOMBERGHEN, *Généalogie de la famille van Bomberghen*. Bruxelles, 1914.
Alle drie werden ze gedagvaard voor den Raad van Beroerten den 21 Februari 1568 en gebannen.
A.A., XIV, p. 48.
(27) M. DEWEZ, *op. cit.*, p. 166-167. Ook *Nieuw Nederl. Biograf. Woordenboek* op HERMAN MODET.
(28) RACHFAHL, *op. cit.*, t. II, p.
P. BLOK, *Correspondentie van en betreffende Lodewijk van Nassau en ander onuitgegeven documenten*, p. 68. Utrecht, 1887.
(29) *Willem van de Marck*, heer van Lumey (Lummen), Seraing, Borset, de latere vice-admiraal der Watergeuzen.
(30) *Gaspard Ducci*, een Italjaansch koopman, welke te Antwerpen een zeer bewogen leven heeft gehad. Hij was betrokken in de grootste financieele ondernemingen, welke de internationale politiek van Keizer Karel in het leven riep. Over hem: A.J. GORIS, *op. cit.*, p. 375.
Zijn financieele verrichtingen herhaaldelijk behandeld bij: R. EHRENBERG, *Das Zeitalter der Fugger*. Jena, 1896.

P. GENARD, 'Un procès célèbre au XVIe siècle, Gilbert van Schoonbeke contre Gaspar Dozzi', *Bull. Comm. Royale d'Histoire*, 4e série, t. XV (1888).
(31) A.C., p. 117.
KERVIJN DE LETTENHOVE et L. GILLIODTS VAN SEVEREN, *Relations politiques des Pays-Bas et de l'Angleterre sous le règne de Philippe II*, t. 4, p. 413. Bruxelles, 1882-1900.
(32) A.A., XI, p. 258.
KERVIJN, *op. cit.*, t. IV, p. 416.
(33) Over den brand bij de Minnebroeders: A.C., p. 107. Hier wordt inderdaad vermeld, dat zekere geruchten werden verspreid over het gedrag der paters (hier dus medegedeeld), maar 'd Welck men al valsch en versiert bevond'!
De berichten van de wethouders over deze ramp: A.A., XI, p. 225. Het gerucht liep, dat de brand zou ontstaan zijn, niet 'bij accidente, maer bij toedoene van andere' (*loc. cit.*, 254).
De informatien ex officio genomen, *op. cit.*, p. 226-253.
(34) A.A., XI, p. 259.
A.C., p. 107-108.
(35) A.C., p. 108-109.
(36) A.C., p. 109.
GACHARD, *Corresp. Guill. le Taciturne*, t. II, p. 407.
(37) Over het gebeuren te 's Hertogenbosch, zie: CUYPERS-VELTHOVEN, *op. cit.*, p. 186, 190 en volg.

Ook J. TER GOUW, *Geschiedenis van Amsterdam*, VIe dl., p. 165, 153. Amsterdam, 1889.
POULLET et PIOT, *Corresp. Granvelle*, t. II, p. 288. Zie ook deze kroniek, p. 185.
(38) Over het verblijf der beide afgezanten zie bij GACHARD, *La Bibliothèque Nationale de Paris*. Bruxelles, 1875-1877, de berichten door den Franschen ambassadeur bij het Spaansche Hof, Forquevaux, aan de Fransche koningin medegedeeld, t. II, p. 205, 211, 216, 224, 228 en volg.

GOSSART, *op. cit.*, p. 92.

(39) A.A., XI, p. 264-269. Articuleh van Haerder Hoocheyt vanden XX^{em} February 1566 om deur middel van dyen die predicatien ende exercitien vander nyeuwer religien te doen cesseren. Antwoord van de Magistraat, 28 Februari, *op. cit.*, p. 271.

(40) J. TER GOUW, *op. cit.*, t. VI, ab. p. 162.

(41) D. JACOBS, *op. cit.*, p. 78, geeft den eed, welke door de burgers moest afgelegd worden, en duidt daarbij aan, dat het afnemen van den eed niet minder dan zes weken duurde! De deken van Ronse, Titelmans, ontving kort hierna, begin April, een geschenk van den koning als belooning voor zijn ijverig optreden.
GACHARD, *Corresp. Phill. II*, t. I, p. 522.

Meerte 1567.

[2 Maart 1567]

[+] Op den tweeden dach Meerte so vermaenden de predicanten der mertinisten den volcke tot Antwerpen, dat se niet murmureren en souden oft het quame, dat se de predicatie moesten laten, maer Godtheyt bidden, dat se de overheyt wilde verlichten, dat se de gerechticheyt mochten voerstaen; en verhaelde dat de monick, die gepreeckt hadde, dat se verdreven souden worden, al souden alle de landen bedorven worden, dat niet van Godt, maer van den duyvel geleerdt hadde. Ende de calvi-

[+]Hoe die calvinisten waren vastende.

nisten hadden sommighe sondagen gevast, ende vastende bleven sij 's morgens als de predicatie uyt was sittende in haer kercken, tot dat de predicatie nanoen uyt was, en so sach en wist een iegelijck dat sij waeren vastende; dese seremonie docht mij oock heydensche wijse (te) sijn.

+ Item den 2 dach deser maent, so ginghen noch ontrent 500 mannen tot Outsterweel te scepe, die buyten Antwerpen aengenomen werden en al na Hollant voer Heyndrick van Brederode: en dese droegen al vuel vossesteerten! Den roep was, dat hij rechte heere van Hollant was, al hebben sijn ouders haer met Vianen laten paeyen, en dat nou doer middelt van de calvinisten hoopte te krijghen: en namen noch dagelijcx knechten aen bij Antwerpen. Maer der regenten cappiteynen begonden hem al te volghen binnen Hollant, also dat den grave van Meghen met volck van wapenen binnen Utrecht quam, welck een seer papistece stat is.+ En daer binnen sijnde, begonde hij sommige borgeren, die calvinisten waeren, te vanghen en nam het casteel van Utrecht in, welck den prinsche van Oraenghien en meer andere seer mishaechde, sorgende dat den aengrijp van Brederode niet wel te wercke gaen en soude.

+Hoe noch 500 mannen na Vianen voer Brederode scepe gingen.

+Hoe Meghen met volck binnen Utrecht quam van der regenten wegen.

+ Deestijt quam hertoch Erich van Bruynswijck met eenich volck te scepe voer Dorderecht en de borgemeester van dier stat dede de scutterijen vergaderen, seggende, dat sij hem eenen heer moesten helpen inhalen! Maar sij en hielden niet op, sij en wilden eerst den naem weten, en doen sij't hoorden, seyden sij: 'Dien papist, die ons eeuwelijck metter spaenscher inquisitien dreycht en wilt inbrenghen, dese en willen wij niet', en namen de heeren de sluetelen af en hielden selve wacht; dit deden de heeren, vreesende 't gemeyn volck, denckende, als sij sien dat hij metter scutterijen ingehaelt wordt, sullen sij hem laten incomen; maer haeren raet en werdt niet verhoort. Dit gerucht comende tot Vianen, sondt Heyndrick van Brederode sijnen hoefmeester daer, om de borgeren goeden raet te geven+ en bijstant te presenteren, maer sij hielden haer stat selve vrij(42).

+Hoe hertoch Erich meynde in Dort te comen.

+Hasselt werdt bescoten.

+ Item in 't eerste van deser maent, so begonde de bisschop van Luyck de stat van Hasselt te bescieten en Hermanus, haeren predicant en voervechter, was daer nou uyt en beloefde haer bijstant en onset te doen van Maseyck en Mastricht; maer 't was seer te duchten, dat hij haer in der noot verlaten soude, en hadde alle gesworen met hem te leven en te sterven

+Hermanus in den noot uyt Hasselt.

+ Item deestijt waeren de heeren van Antwerpen doer bevel van de regente ende aendringhen van de geestelijckheyt daghelijcx soliciterende aen den prinsche, dat hij de predicatien wilde doen verbieden, waerop hij antwoerde: 'Ick en sals niet met mijnen wille concenteren, want gij siet, sij en willens niet laten, ende die calvinisten sijn machtich ontrent 12000 mannen op te brenghen in dese stat, en als gij 't haer verbieden wilt, so wil ick 2 daghen te voeren weten, om uyt dat peryckel te wesen.' Sij lieten haer voerstaen dat, woude den prinsche consent gheven, dat sij't haer wel verbieden souden, met de 8 vendelen knechten, die in stat waeren sterck ontrent 1600 mannen, welcke cappiteynen meest goevernuers dersel-

+Hoe de heeren van Antwerpen noch vuel deden om de prekinge te verbieden, maer als sy 't doen wilden, woudt 't den prinsche 2 daghen te voren weten.

ver stat waeren, maer de knechten en souden teghen de borgeren niet geern gevochten hebben, mits selve borgers wesende, en som oock van der selver religien, also dat sommighe nochtans, voer sulcx vreesende, haer lieten afdancken en ginghen haer tot Outsterweel laten inscrijven.

[3 Maart 1567]

+ Item den 3 dach Meerte quam te Dueren bij Antwerpen een bende ruyteren van den grave van Arenborch, en den roep quam, dat er meer daertoe in comen souden, waerom vuel volcx na de muren liep. En daer quamper 7, om in de stat te comen, maer de valpoorte ginck toe, totdat se aenspraecke gedaen hadden, ende na de aenspraecke sou een vuerder van de knechten dese ingelaten hebben: maar de borgers riepen en tierden en wouden haer daerteghen stellen. Ende den 4 dach bleef de stat gesloten, totdat heer Adam van Berchem van des prinschen en stats wegen uytgesonden werdt, en begeert werdt, dat se voorder van de stat haer wouden houden(43).

+Een bende ruyteren vertoonde haer by Antwerpen, waerduer 't volck beruert was.

[4 Maart 1567]

Item op den 4 dach Meerte werden de predicanten der calvinisten en mertinisten voer de heeren ontboden, en voergehouden van weghen der regenten, dat sij souden de predicatie laten, opdat des conicx oft haers broeders gramschap te minder mocht wesen als hij quame, waerop sij antwoerden, dat sij duer haer cappiteynen haer gramscap so wel getoont heeft in Vlaenderen over degene, die de predicatie gelaten hebben, dat des conicx gramschap qualijck meerder sou mogen wesen, en sijn compste wilden verwachten.

+ Item op den 4 dach Meerte so ginghen noch ontrent 300 guesen, die tot Outsterweel aengenomen waeren tscepe na Vianen in Hollant voer Brederode(44).

+Noch 300 guesen ginghen scepe na Hollant.

[6 Maart 1567]

+ Item op den 6 dach quam den roep tot Antwerpen, dat de bisschop van Luyck Hasselt gewonnen hadde, maer 't en was also niet: dan sij begonden vrouwen en kinderen uyt te laten, die des bisschops volck meynden in te dringhen, maer die van Hasselt waeren er op versien, en hadden groot gescut in haer poorte gestelt, daer sij het bisschops volck me keerden en scoten er ontrent 20 doot en doen vertrocken sij buytens scuets.

+Hoe de bisschop van Luyck in Hasselt meynde te vallen, maer gescoten werde.

+ Item op den 6 dach was tot Antwerpen den breeden raet vergadert, alwaer de heeren versochten, dat men in de 12 wijcken sou ordineeren 12 scoutets en dat elcken onder hem sou hebben 300 mannen, om alle de stat in stilte te houden en het quaet geboefte daer uyt te keeren. Maer haer werdt geantwoerdt, dat sulcx so vuel waere als 12 inquisituers van der spaenscher inquisitien en elck 300 mannen,

+Hoe de heeren van Antwerpen versochten 12 scoutenen te maken.

die souden de stat wel dwinghen en mochten ander noch inlaten, also dat sulcx afgeslegen werdt, maer den raet begeerde, dat men weder 3 oerlochscepen op den Scelde legghen soude, en alle scepen visiteerde, als in 't vorleden jaer en daer van des stats knechten oplegghen[45].

Item deestijt was er seer grooten roep over geheel Nederlant, en sonderlinge tot Antwerpen, en al van de menichte van den volcke, die

+ graef Lodewijck van Nassouwen, broeder van den prinsche van Oraengien, in Duytschlandt was aennemende. Ja seyden dat hij met vuel ruyteren en knechten over den Rijn was en dat de kinderen van hertoch Hans van Sassen en den landtgrave van Hessen daer bij waeren, en tot Mechelen haers vaders gevangenis wilden sien, also dat die Mechelaers vreesden. En het en was al niet dan clap en cout van volcke, oft uytgegheven om sommighe eenen hope te gheven, dat het de regente en haeren aenhanck+ niet altoos na haeren wille en sal hebben. Maer deestijt waeren de calvinisten tot Turnout bedwonghen de predicatie (te) laten, vreesende overvallen te worden in die open plaetse, en dien predicant quam tot Antwerpen.

+Van den grooten roep dat des prinschen broeder uyt Duytschlant sou comen en 't was al cout voor dit jaer.

+Predicatie tot Turnout gelaten.

[7 Maart 1567]

+ Item op den 7 dach Meerte, so sou men tot Antwerpen eenighe publicatie gedaen hebben, maer de calvinisten maeckten sulcke vergaderinghe op de Merckt, dat het gelaten werdt, en daer was seer grooten raet in de stat, mits vreese van oproer. Seer dicwils werden de predicanten der mertinisten voer den prinsche ontboden, en oock de calvinisten; en daer was groot vermoeyen, dat de calvinisten eenich gewelt wouden aenrechten en daertoe uyt haer eyghen authoriteyt volck van wapen tot Outsterweel aennemende waeren, want het volck en cappiteynen, dies daer vuel aengenomen hadden voer Brederode, waeren nou alle wech na Hollant, en daer werdt noch weder volck aengenomen; en men wist niet tot wat eynde oft voer wien, en met merckte wel dat het den rechten wille van den prinsche niet en was.

+Antwerpen seer becommert, omdat de calvinen volck van wapen aennamen.

Ende deestijt werden in Antwerpen voer de regente buschieters van groot gescut aengenomen, maer men hielt ('t) so secrete als men conde, maer ick geloove dat het den prinsche wel wiste, maer en wilde geen vijant van der regente wesen dan met redenen.

[8 Maart 1567]

+ Ende op den 8 dach Meert quam Hans de Grave, droschaert van en in Brabant, als roy roede met een deel peertvolck en voetvolck bij den nieuwen hoop tot Outsterweel, maer sij waeren hem te sterck, en moest wijcken en behielden eenen van de sijne gevanghen(46). En op den selven dach so trock den grave van Hoochstraten in poste na Brusel bij de regente, so vele meynden, om te weten oft de regente wilde scorsen van steden te beleggen oft niet. Maer sommighe vermoeytden, welck ick best geloofde, dat hij haer was (gaan?) verclaeren, dat hij, noch den prinsche haer die aenneminghe tot Outsterweel niet aen en droeghen, noch met+ haeren wille niet en was, en haer beste mocht doen om te verstroijen. Men en wist niet, wat men aen heeren hadde; ‘'t Is quaet’, seet men ‘in heeren (boecken) te studeren’. So was 't nou sonderlinge in deser tijt: de prinssesse vertrock nou uyt Antwerpen en de spraecke was, dat den prinsche sou volgen, waeruyt wel te mercken was, dat er eenich peryckel op handen was.

+De roy roede meynde de guesen tot Outsterweel te slaen.

+Quaet in heerenboecken studeren.

[+] Item op den selven 8 dach, so smeten die knechten tot Outsterweel aengenomen, die men guesen noemptden, de beelden in die kercke aldaer

[+]Beeltstorminge tot Outsterweel.

af, en brachten 't op eenen hoop ende verbrandtden 't in der kercke, en beroofden oock des pastoors huys en smeten sijnen huysraet in stucken[47].

[9 Maart 1567]

+ Item op den 9 dach Meerte, so vertrocken de guesen van Outsterweel na Mercxem smorgens vroech met 3 vliegende vendelen, welcke waeren wit, swerdt en root, en waeren ontrent 700 mannen, maer meest noch ongewapent. En menich borger volchde, al om te sien wat sij bedrijven souden; en daer waeren 2 predicanten der calvinisten bij, eenen duytschen en eenen franssoys, en de knechten was verboden meer eenighe kercken oft huysen te roeren sonder bevel, en geen boeren overlast te doen. En tot Mercxem logierden de cappiteynen in 't huys van Hans de Grave, haeren vijant, welck de cnapen haer moesten open doen, en eer se van Outsterweel gesceyden waeren, hadden sij elck betaelt; haer cappiteynen waeren te peerde, maer eer den avont (quam), quam haer eenen brief uytter stat van den prinsche en van heer Anthonis van Stralen, als heere van Mercxem en een cappiteyn van de knechten binnen Antwerpen, begeerende aen haer, dat se van sijn vrijheyt trecken soude, opdat de regente geen oorsaeck en sou hebben op hem te verstooren, en quamen hem dat te lieve, en trocken na Dueren.

+De guesen vertrocken van Outsterweel na Mercxen en Dueren.

[10 Maart 1567]

+ En op den 10 dach so trocken sij uyt met 200 mannen op alle groote speelhuysen, daer sij al het geweer namen, dat se conden vinden: en die haer niet willich open en deden, braken sij met crachten open, en namen noch al volck aen. En dit trecken duerde om wapenen te soecken tot op den 12 dach, ende hadden het geweer genomen van des ammans huys van Antwerpen, die een huys van plesantien bij Dueren hadde; dese ontboedt haer, dat se sijn wapenen hem souden wederleveren, waerop sij antwoerden, dat men haer dan sou laten volgen haer wapenen, die se binnen Antwerpen gecocht hadden: en men en liet geen uyt Antwerpen vuren[48].

+De guesen beroofden alle groote huysen buyten Antwerpen van wapenen.

+ Item op den tienden dach na noen, so werdt het der stats knechten binnen Antwerpen verboden, dat se niet meer en souden moghen buyten de poorte gaen, want als sij de wacht niet en hadden, so liepen sij uyt als ander borgers, gapen wat de guesen al bedreven buyten: en eenighe verlieten desen dienst en lieten haer buyten inscrijven.

+Der stats knechten van Antwerpen werdt verboden uyt der stat te wandelen.

+ Item op den 9 dach Meerte so werdt tot Oudenaerden de predicatie verstoort van der regenten volck, al waer 16 menschen doetbleven waeren, en daermee en wilden sij 't noch niet laten, maer gingen nou weder met wapenen ter predicatie, also dat in Vlaenderen meest haer al contrarie liep, doer dien dat Egmont, die haer eerst in de predicatie gesterckt heeft en meer dan eenige heeren, wesende goevernuer van Vlaenderen, haer nou selven tegen was.

+Predicatie tot Ooudenaerde verstoort.

[+] Item dewijle men nou buyten Antwerpen dese guesen was vergarende, so was Hermanus, predicant der calvinisten, binnen stat, die lange te Hasselt en daer ontrent is geweest, en haer in den noot verlaten (heeft); en waer hij is, daer gesciet gewelt. Also dat men vreesde, dat sij

[+]Hoe Hermanus predicant der calvinisten nou binnen Antwerpen was, in wiens presentie luttel vrede gesciet.

iet voerhanden hadden, ende men liet haer al geworden: den prinsche en wilde vrint noch vijant van haer wesen, maer heeft haer te verstaen gegheven,[+] wilden sij haer houden aen de confessie van Ausborch, die de keyser Carel gesworen hadde in dese landen te onderhouden, so mocht hij daertoe noch help krijghen, en vrintscap aen den conick verwerven. Ende sij seyden en beroempden haer, dat sij de rechte confessie waeren leerende, welck valsch is! Maer de regente en de heeren en gouvernuers van Antwerpen soechten het pausdom te believen, en hielden d'eene so suspeckt als de andere. Ende nochtans deden 1566 in Augusto de confessionisten de stat groote duecht en gaven den raet, en waeren de eerste in wapen na de beeltstorminge, doen 't quaet gebloefte noch dreychde 't stathuys in te nemen en meer ander dingen. En hadde 't gesciet, so souden de calvinisten haer de wet gestelt hebben, dat doer gemeyne borgerwacht belet werdt en dit soecken sij noch[(49)].

[+]Hadden de calvinen met de confessie willen houden, so sou den prinsche haer mede geweest hebben.

[12 Maart 1567]

Item op den 12 dach Meerte na noen, so vertrocken de guesen van[+] Outsterweel (sic) van Dueren wederom na Outsterweel, want haer werdt gewaerscout van den prinsche van Oraengien, dat se haer versien souden, want sij souden besocht worden; en waeren nou ontrent 2000, maer daer waeren seer vuel lichte guyten onder, en noch som ongewapent; maer daer quam nou geweer voer haer, welck, men twijfelde, sij met list uyt Antwerpen gekreghen hadden. En een deel trocken na Wilmerdonck, daer paep Dale, een canonick tot Antwerpen, een sterk huys hadde ligghen en hadde daer ontrent 30 mannen opgedaen, die haer weerden, maer de guesen brochten hoy en stroo daer voer, en quamen so metten brant inne, dies de andere de vlucht achter uyt doer de grachten namen; en smeten 't al in stucken, dat sij vonden, en namen al het geweer: en sij waeren 't licht achtende, dat haer geseyt werdt, dat se corts van der regente oft papen knechten besocht souden worden[(50)].

[+]Guesen quamen weder tot Outsterweel ligghen.

[+] Ende ontrent den avont, so quam den grave van Arenborch met ontrent vierhondert ruyteren en noch 3 vendelen knechten in het dorp van Dueren ligghen, om ten naesten daghe teghen die van Outsterweel te slaen: en dese waeren uyt Vlaenderen comen en ten Hellegate over 't Scelt gesceept, en deden de dorpen grooten overlast, want bier en was haer niet goedt genoech: men moest haer wijn halen; en roofden al dat haer behaechde, 't scene oft sij geheel in vijanden landt quamen. En sij vraechden den reysenden man na sijn geloove en eenighe hadden geantwoerdt: ‘Vive le gues’, en hebben se doerscoten: mogelijck dat sij gehoort hadden, dat er guesen ontrent Antwerpen waeren, en meynden dat sij 't waeren; en sommighe waeren gevanghen gehouden[(51)].

[+]Arenborch compt na Outsterweel en syn volck dede de dorpen grooten overlast.

Item desen selven avont werdt binnen Antwerpen geboden 3 nachten licht uyt te steken ende de wacht van de burgeren werdt verdobbelt, en oock der stats knechten, siende dat er peryckel voerhanden was. En ontrent tien uren inden avont begonden de calvinisten in de Meere, welck was in 't midden van Antwerpen, vergaderinghe te maken met wapenen,

segghende: ‘Daer is verraet in de stat’, maer sij werden van haer overste gestilt en ginghen na huys. Maer de overheyt van de stat en socht anders niet, dan dat die van Outsterweel geslagen mochten worden; ende joncker Bracht, cappiteyn binnen der stat van een vendel knechten, die hadde vuer den avont uytgeweest ende 2 houten brugghen doen breken, omdat men niet op den corsten wech soude connen uyt Antwerpen comen na Outsterweel, en die guesen onderstant doen, wetende dat de calvinisten dat van meyninghe waeren, als 't noot sou wesen.

[13 Maart 1567]

Ende op den 13 dach Meerte 's morgens vroech, so begonden de calvinisten wederom in wapenen te comen op de Meerebrugge. Ende ontrent 8 uren quam den roep, dat Arenborch met sijn ruyteren en Malotte, Beavoys en Manteville, drij cappiteynen, elck met een vendel walen, na Outsterweel waeren om de guesen te slaen(52). En dewijle sij van Dueren en Borgerhout opgetrocken waeren, so quamen de inwoonders van daer met wagens en kerren en met packen en sacken van haer beste goeden na Antwerpen gevlucht, vreesende dat sij, wedercomende, haer geheel beroven souden en de stat bleef gesloten; dan men liet de dorplieden met haer goeden in, maer niemant uyt; en daer was groote beroerte in de stat: de calvinisten sloten de Meere met wagens en kerren af, en werden sterck.+ Ende haeren roep was: ‘Vive le gues, en al, die die cristelijcke religie (wille) die wapen hem en come bij ons.’ En daer quamper vele, jonck et out, rijck en erm, en seer veel gepuffel en geboefte viel er bij, mits hopende, dat men kercken en geestelijcke huysen berooven soude. Ende de heeren der stat deden neersticheyt om seer stercke borgerwacht te stellen, maer vuel hondertste ende tiende mannen, en ander, waeren al te soecken, wesende meest al onder den hoop der calvinisten; de 6 gulden der scutterijen werden oock geroepen te comen op de Merckt, maer de helft bleef wel achtere, en elck maeckte hem te soecken, al en wilden sij met de calvinisten niet aenvallen segghende: ‘Wij en willen de papen niet voerstaen, en den calvinisten partijich vallen.’ Den prinsche van Oraengien en den grave van Hoochstraten, wesende op 't stathuys, waeren seer bedraeijt, niet wetende hoe sij 't aenlegghen wilden. En de heeren der stat deden de Merckt oock toe bolwercken en groot geschut op de eynden stellen; en alle de vensteren van 't stathuijs werden versien van dobbel haken, en der stats knechten waeren op de Merckt, behalve het achtste vendel: en dese riepen oock al meest, sij en wouden haer lijf+ voer de papen niet wagen. En cappiteyn Brachts vendel was aen de poorte van Outsterweel, en den roep was al, dat sij, calvinisten, souden uyttrecken om die van buyten te helpen.

+Van de furieuse vergaderinghe der calvinisten: in wapenen binnen Antwerpen.

+Van de guesen die geslagen werden tot Outsterweel.

+ En den slach gesciede ontrent 9 uren binnen het dorp van Outsterweel en de guesen werden vliedende, want sij noch niet vuel van crijchhandel en wisten. En daer verbrantden 2 huysen, daer er ingevloden was, die haer dapper weerden, en sij werden vervolcht over 3 mijlen verre en geslaghen over de 500 in als, en noch eenighe waeren in 't Scelt ver-

+Mons[r] Toulousen en 2 ander cappiteynen der guesen werden daer verslagen.

droncken, en ontrent hondert gevanghen: en haeren hoop was ten minsten 1500; en de doijen werden naeckt berooft en het dorp werdt oock berooft(53). En de calvinisten van binnen, den brant siende, werden rasende+ dat sij er niet bij en waeren, ende cappiteyn Bracht, die moest vlieden, en sijn vendel swoer met de calvinisten te leven en te sterven en sijn vendragher werdt cappiteyn gecosen; sij souden hem dootgesmeten hebben, omdat hij eenighe brugghen gebroken hadde om op den cortsten wech na Outsterweel te comen. Ende de mertinisten binnen Antwerpen en wilden haer de saecke niet moeyende, maer bleven bij huijs, noch en+ wilden oock de papen niet voerstaen! Dan eenighe, woonende onder de gebuerte van vuel calvinisten, waeren met gewelt bedwongen haer wapen te nemen ende met de calvinisten te gaen; also was 't oock bij bedwanck en doer vreese, dat dit een vendel haer gesworen hadde, want niet alle en was 't haeren wille. Ende vuele van de calvinisten, en sonderlinghe vuel waelen, die onder haer waeren, riepen openbaerlijck, dat sij eer se+ sceyden souden, alle papen en monicken, nonnen en begijnen en papisten souden ter stat uyt jaegen, en alle wat met de papen aenhielt; dreyghende oock de mertinisten, om welcke oorsaecke de overste der mertinisten ginghen spreken met de overste der calvinisten, haer vragende, wat sij van de goevernuers der stat waeren eyschende: oft sij niet tevreden en waeren met het contrackt, dat tusschen haerlieden en den raet der stat en met den edelen prinsche gesloten was op den tweeden dach van September 1566, welck was inhoudende dat elck sou vrij wesen in 't gebruyck van sijnder religie en d'een noch d'ander niet te missegghen. Maer sij gaven voer een antwoerde, dat haer gemeynte daer niet mede en sou tevreden wesen, en so sceyden sij van malcanderen.

+Cappiteyn Bracht moest vlieden voer de calvinisten: syn vendel moest haer sweren.

+De calvinisten roemptden haer alle papen en haeren aenhanck uyt te jaegen.

+De mertinisten presenteren met de calvinisten aen te houden, so verre sy het contrackt van September wilden houden.

+ Ende op den noene, so verstoutte hem den prinsche van Oraengien met den graef van Hoochstraten en heer Anthonis van Stralen en sommige edelen en ginghen na de Meerebrugghe onder den hoop der calvinisten ende in 't uytgaen seyde den prinsche tot eenighe borgeren: ‘Staet mij bij, ick wil met ulieden leven en sterven.’ En daer comende, werden sij doergelaten: maer als hij in 't midden was, gaf den gemeynen hoop den prinsche en de anderevuel scandelijcke namen en hieten haer ‘verraders’, en seyden ‘Nou wildij wel met ons sijn, maer hadt eerst met ons geweest, en gemaeckt dat die van Outsterweel niet gesleghen en waeren en haer in stat laten comen!’ Ende den prinsche wouden sij de scult geven; en der calvinisten overste, ontrent 20, waeren al te peerde, ende sij riepen noch al om uyt te trecken en de pape knechten te slaen, die noch al ontrent Antwerpen+ waeren. En sij deden den prinsche roepen: ‘Vive le gues’, welcken naem eerst uyt den edeldom gecomen is; ende omdat den prinsche haer het uyttrecken ontraeijde, segghende: ‘Gij sult in u doot loopen, de ruyteren souden u bederven’, so quamper eenen, die woude den prinsche doerscieten, hem dicwils noemende ‘verrader’. Waerop den prinsche antwoerde: ‘Hebdij sulcx aen mij bevonden, so doeghet!’ Maer den scuet

+Den prinsche om beters wille geeft hem onder den hoop der calvinisten en wordt seer gedwongen.

+De calvinisten haelden 16 stucken artelrye uyt den Eeckhof.

werdt belet; maer smeten noch de poorte open, en daer was er een deel uyt, maer quamen weder in. En doen wilden sij groot gescut hebben van den prinsche om in de Meere te stellen, waerop den prinsche seyde: ‘Gij weet wel waer 't is, wilde 't hebben gij mueget halen, want de goevernuers der stat en sullen 't u niet geven.’ Welck sij doen met gewelt uytter stat artelrije huys haelden, geheeten den Eeckhof: en clooten en buspoeder daertoe, tot 16 stucken. En ordineerden meesters daertoe, en nochtans en souden sij dat niet wel hebben cunnen gebruycken sonder peryckel van huijsen te vellen. Ende daerna wilden sij haer versien hebben van alderleye wapenen, want vele van haeren volck waeren slappelijck gewapent;[+] en de prinsche seyde weder: ‘Gij weet waer 't is, halet!’ en trocken in de Coeperstraet, alwaer de vercopers vele wonen en deden haer daer leveren ontrent 2000 spicen en vuel harnas en scilden en al wat sij van[+] doene hadden, en lieten 't opscrijven; en hier volcht een cleyn beworp, hoe sij in oerden stonden in der Meere.

[+]Die calvinisten haelden alderleye wapenen in de Coeperstraet.

[+]Den hoop was ontrent 10000, so elck dien estimeerde en vele seyden 12000.

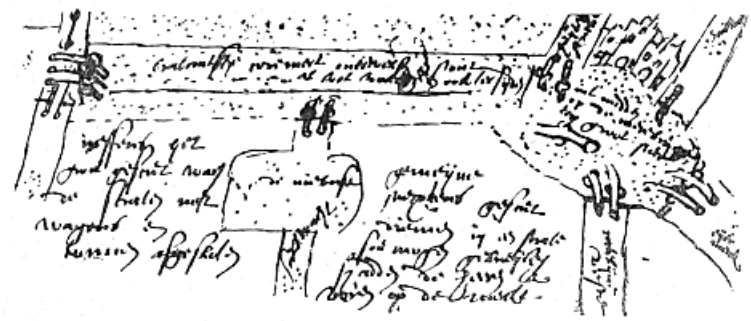

Ende dewijle de calvinisten die wapenen haelden in de Coeperstraete en stonden 7 dicke aldaer ontrent, 3 uren lanck tot op de Engelsche borse; ende mits dat de Coeperstrate niet wijt van der Merckt en is, so meynden vele menschen, dat sij voorts souden trecken en de Merckt innemen. En een cappiteyn der statsknechten genaempt heer Adam van Berchem, die had se geern van daer gedreven, maer d'ander heeren hielden hem teghen, siende dat de knechten meest onwillich waeren en oock de 6 gulden der scutterijen, want sij waeren onsterck en de ander seer geweldich. Ende doen sij dese wapenen hadden, so trocken sij weder na de Meere, en riepen nou tot den volcke: ‘Wie met ons wil de cristelijcke religie voerstaen, die come, men sal hem wapenen geven.’ Te voren hadden sij geseyt: ‘Die met ons wil, die hale thuys wapenen’[(54)].

+ Item op den selven 13 dach Meerte ontrent den avont, so sonden de calvinisten commissarissen aen de goevernuers van der stat, oft sij het stathuijs metter minnen wilden overgheven, oft niet, belovende alle rechten en wetten in wesen te laten, maer wilden 5 heeren in handen hebben als cappiteyn Bracht en cappiteyn Adam van Berchem en heer Heyndrick van Berchem, den mercktgrave en den amptman. Waerop haer slechte antwoerde gegheven werdt, ja noch neen; maer den prinsche van Orangien+ sulcx hoorende, seyde: ‘'t Stathuys en is ou niet geweyghert’, en so quamen de overste daerna weder, en seyden: Siet wij en willen het pausdom niet verhinderen, dan met raedt en advijs van der stat, maer willen dat den prinsche sal der stat sluetelen hebben, en dat wij sullen met der statsknechten waken half en half, en dat sij ons sullen dat sweeren; en dat men geen ander volck en sal in stat laten, noch geen brieven van den hove gelesen sullen worden, dan in ons presentie; en morgen so sal men daer een vast contrackt af maken, en van ander articulen ackorderen, maer dit willen wij terstont, opdat er een fame van ackoort gae voer den nacht: en het werdt also gedaen! En elck scote losse van blijschap, en+ de Merckt werdt geopent en 't gescut werdt ingedaen en de krijchknechten trocken som af; en daer quamen calvinisten bij waken en aen allen poorten, en oock in Sinte Michiels clooster, mits dat het aen 't water lach. Maer+ daerin deden sij gewelt, brekende der monicken sellen open, en roofden dat haer aen stont, en maeckten, dat in der kercken weder opgericht was, weder te scanden: maer sij en lieten in geen ander kercken noch cloosteren dan hier, daer men gewoon was wacht te houden. Maer sij en waeren haer gescut niet wech doende uytter Meere, welck dat een teeken was als, ‘wij sullen dit contrackt naer onsen wille doen maken, oft wij doen 't met gewelt!’ En oock ter middernacht, so haelden sij sommige gevangenen uyt en alle andere van sculden: en ander saeken liepen mede af, als te segghen, de stat is ons, wij doen, dat wij willen(55).

+De calvinisten eysten 't stathuys oppe met minne.

+Peys werdt met haer gemaeckt en het gescut werdt van de Merckt gedaen.

+De calvinisten waken half en half met der stats knechten.

+De calvinisten lossen de gevangenen der stat.

[19 Maart 1567]

+ Item op den 14 dach s'morgens, so was er groote vergaderinghe buyten de poorten van volck, die geerne in geweest hadden. Ende Hermanus predicant der calvinen, met de andere predicanten, kreghen de sluetelen van den prinsche en deden een landtpoorte en een waterpoorte open en toe, als er volck vore was: en daer quamen eenighe gequeste van Outsterweel in. En het was geseyt, dat den prinsche de sluetelen sou hebben en die hadde sulcke commissie mogen geven eenighe van sijnen edelen, hoe wel hij doer sijn goedheyt haer al dede, dat sij begeerden. Ende sij moesten laten blijcken voer den vremptdelinck, dat sij meesters waeren van Antwerpen, want sij en bedienden nou geen ampt des predicants, maer des heeren eender stat; nou sach men, oft sij de hoochheyt niet en sochten voer de menschen: sij en hadden sulcx niet behooren te begeeren, al had men 't gepresenteert.

+Hermanus predicant der calvinisten hadde de sluetelen van Antwerpen.

Ende op den 14 dach Meerte, ontrent den noene, so werden de goevernuers der stat en den raet der ganscher gemeynten geroepen in des

prinschen huys; en oock die van der consistorien der calvinisten waeren (daer), om met haer een nieuw contrackt te maken van vrede: maer al was 't, dat de goevernuers nou vrede thoonden en de wapenen afgedaen hadden, sij hielden haer even foortsich in de Meere, dewijle den raet vergaderde ende hadden onder haerlieden gemaeckt 22 cappiteynen ende oock pijpen en trommelen, die sij daech te voren niet en hadden; en waeren noch al de stat dore met de knechten op de wacht half en half, en vele riepen noch al: ‘Papen en monicken moeten nou uyt’.

[+] Ende Hermanus, predicant, met Jasper, predicant, ginghen omme al de stat dore, op alle wachten, en waer sij vergaderinghe van volcke saghen, vercondighende dat den raet vergadert was, en dat sij hoepten, dat het also geackordeert sou worden, dat elck tevreden sou sijn, en tot voorderinghe van de cristelijcke religie, die ick niet voor cristelijck en conde gescrijven, wandt sij meynden haer religie, die mij dunckt en soe 't blijckt, foortsich sijn. Want boven dese ginghen noch een deel van haere gewapenden hoop omme, visiterende alle cloosteren, oft sij daer geen vergaderinghe en vonden: maer alle nonnen en begijnen waeren meest van daech te voren uyt in haer vrinden huysen, ende uyt het minnebruers clooster brachten sij noch 5 monicken, die se bevalen niet weder na huer clooster te keeren: ende sonder stooten en waeren sij uyt den handen niet geraeckt. Ende in dit clooster hadden se weder sommighe dingen in stucken gesmeten, ende dit en mispresen sij niet. Ende het was gehoort, dat sij, predicanten, onder haeren hoop in de Meere geseyt hadden, aldus: ‘Broeders hebt goeden moet, wij hopen victorie te hebben eer wij sceyden,[+] ende de papen en papisten, met de nieuwe papisten, ter stat uyt te drijven’, waerbij sij meynden de mertinisten, die sij nieuwe papisten noemden[(56)].

[+]Raet vergadert om het contract te sluyten.

[+]De calvinisten roempden haer de mertinisten met de papen uyt te jaegen.

Ende hier volcht het contrackt, dat er gesloten werdt en was ontrent 10 uren in den avont eer 't al geackordeert was, want qualijck conde men 't de gedeputeerde der calvinisten na haeren sin gedoen, 't was al: ‘Ons gemeynte en sal dat niet willen, oft dat so niet verstaen.’[(57)]

Articulen van den generalen peyse, gesloten binnen Antwerpen, den 14 Meert 1567, tusschen den edelen prinsche d'Orange, den magistraet der stat en andere van der religien, en alle gemeyne borgeren en ingesetene der selver stat.

1.

[+] In den eersten, dat alle borgeren deser stat, hoedanighe en van welcker religie noch ter tijt bij provisie toegelaten, sullen sij der genaden eedt doen, dat sij getrouwe sullen blijven der conicklijcke maesteyt ende deser stat, en ten dienste sijn sijnder maet. ende der gemeyner welvaert, en alle ingesetenen derselver helpen voerstaen, na haer uyterste vermueghen.

[+]Dits het nieuwe contrackt, gesloten tusschen die goevernuers van Antwerpen en die van der religien.

2.

Item, dat de goevernuers, noch de magistraet niet en sullen inlaten eenich garnisoen noch volck van wapenen van buyten, dan bij consente van alle de leden deser stat met haeren vollen achterraet, sonder distincxie te maken ter saecken van de religie.

3.

Item, dat een iegelijck hem sal moeten employeren na sijn uyterste vermueghen, tot onderhoudinghe van der ouder liberteyt ende previlegien deser stat, en bijsonder van der blijder incompsten.

4.

Dat de contrackten gedaen den 2 September lestleden sullen blijven van weerden en achtervolcht, totdat bij sijne maesteyt met sijne generale staten, op 't feyt van der religie anders sal worden geordineert.

5.

Item, dat alle de leden der stat en die van der religien ende die geestelijckheyt sullen malcanderen beloven en toesegghen, dat sij d'een den anderen niet en sullen misdoen, maer malcanderen bescermen, so iemant gewelt gedaen werdt.

6.

Item, dat tot versekeringhe en ruste van een iegelijck, de statsluetelen sullen gelevert worden in handen van sijnder excelentien, te weten in 't prinschen handen.

7.

Item, dat er voortaen sal gehouden worden groote scerpe wachte, so (der) borgeren en der stat knechten gelijckelijc, sonder onderscheyt te nemen op de religie.

8.

Item, dat tot noch toe gedaen is sal verstaen worden gedaen te wesen tot bewaernisse van der stat, en dat niemant daeromme, dat gisteren oft heden gesciet is, sal achterhaelt worden.

9.

Dateen iegelijck van der waken niet wesende, hem terstont sal vertrecken in sijn huys en doen sijn neringe na sijn gewoonte.

10.

Item dat tot versekeringe der stat sullen aengenomen worden 400 peerden, en de riviere oock bewaert sal worden met scepen van orloghen, als de goevernuers dat nootelijck sullen bevinden.

11.

Dat alle ingesetenen deser stat, so geestelijcke als weerlijcke, niemand uytgescheyden, sullen contribueeren in gelijcke costen en lasten, wat tot bescerminghe der selver stat sal gedaen worden.

12.

Dat het gescut sal worden gestelt op der stat muren ende vesten, en voorts wesen in bewaernisse van den goevernuer voergenoempt.

13.

Dat, oft eenige quaetwillighe onder 't dexel van der religien, iet souden willen voorstellen, tenderende tot turbatie, so sal een iegelijck, van wat religien hij sij, 't selve helpen beletten en dien quaetwillighen achterhalen.

14.

Dat een iegelijck dit sal beloven te onderhouden en doen onderhouden, en dat de knechten in dienst der stat wesende, en noch souden mogen worden aengenomen, dit selfste sullen sweren.

15.

Tot vaster effectien van desen generalen vrede, so bidden alle de leden deser stat, en insgelijcx die van der religie, dat sijn excelentien believe dit tegenwoordige te aenveerden, tot dienste van der maet. en gemeyne welvaert.

Alsoo 't nou spade in den avont was eer dit gesloten was, en voer den volcke niet en conde uytroepen, so werdet nochtans gelesen onder de gewapende calvinisten ende elders, ende 't en behaechde haer geheel

+ niet. Want verstaende, dat de papen souden blijven als vore en oock de mertinisten, en dat sij haer souden moeten sceyden, so werden sij som geheel rasende ende beroempden haer vele dinghen, wel met den wille van haeren predicanten, die niet en sochten dan alleen de predicatie in stat te hebben. Also dreychden sij de papen en de mertinisten, met de papisten, met 4 st. in de borse uytter stat te jaghen; en sommighe hoeren en vrouwen brochten desen nacht sacken bij, om den roof in te steken, die sij ten minsten uyt der papen huysen meynden te halen, segghende: ‘Laet ons wijn drincken, mergen sullen 't de papen betalen;’ maer men sach haer grootelijcx falen.

+Hoe de calvinisten het contrackt van peyse niet en wilden onderhouden, maer riepen noch meer: ‘Papen en monicken en mertinisten uyt’, en haer wonder roempden.

Als nou den prinsche van Oraengien hoorde dat de calvinisten tegen het contrackt waeren murmurerende, so was hij seer ongerust van herten, en badt haer overste, dat se haer gemeynte wouden toch in stilte houden; waeren sij niet te vreden, men soude haer ten naesten daghe te vreden stellen. Maer eenighe van de overste der mertinisten seyden, dat men haer gemeynte oock soude doen wapenen, en sien hoe sterck sij souden worden en haer daer mede dwinghen; maer de goevernuers der stat, noch den prinsche, noch de predicanten der mertinisten oft confessionisten en hadden daer geen behaegen in, maer seyden dat men Godt sou bidden. Ende nochtans om sulcx den prinsche aen te gheven waeren sommighe van de mertinisten 's morgens seer vroech in 't prinschen huys gecomen, ende daer quamen oock 3 predicanten der calvinisten, als Ysebrant, Jasper en Joris, om den prinsche te verclaren in wat articulen haer gemeynte niet te vreden en waeren, ende Hermanus, predicant, dede de trommelen omslaen, dat elck die de religie wilde voerstaen soude comen in de Meere, mits eenighe die nacht gerust hadden, oft om den hoop te vermeerderen. Ende oock so sonden sij sommighe calvinisten tot de overste der mertinisten, als namelijck tot Gielis Hofmans, een groot coopman van Antwerpen en tot meer andere, en wilden haer dwinghen te comen bij (de) calvinisten en te sweeren haer religie te laten, en met haer aen te vallen en: ‘So sal't u gemeynte oock doen, oft wildij niet, so sullen wij u met de papen en papisten uytjaghen’; waerop sij beraet begeerden, ende conden qualijck een ure tijts gekrijghen om met de andere te spreken. En doen vergaderden sij op de nieuw Borsse, en seyden tot den calvinisten: ‘Siet, wij houden ons aen 't contrackt van gisteren, en wilt gij anders, so siet wat u overcomen mach.’

+ En de calvinisten, doen merckende dat de mertinisten haer souden willen wapenen, so sonden sij een valsche trommel uyt, die ick hoorde omslaen en uytroepen, dat beyde de religien waeren overcomen en wie dese wilde voerstaen, soude comen op de Meerebrugghe, en dat omdat sij so het meeste volck krijghen souden. En kreghen sommighe mertinisten bij haerlieden, die niet beter en wisten, en dat merckende maeckten som met list weder uyt te comen en vele moesten haer wapen daer laten en so uytgaen. Ende ontrent 7 uren 's morgens begonden de confessionisten

+De mertinisten begonden haer te wapenen tegen de calvinisten.

te vergaderen en te wapenen op den Oever aen 't Conicxmunte en in 't Fockershuijs op de Steenhouwersveste, en begonden 3 vendelen van de statsknechten, die op den Oever waeren, goeden moet te geven die som liever op de Meeret geweest hadden. Maer doen se wel onderrecht werden, grepen sij eenen moet daer in, hoorende dat der calvinisten handel niet goedt en was. Ende dewijle de drij predicanten voergenoempt bij den prinsche waeren en half twistende teghen eenige mertinisten, die daer oock bij waeren, en wel hadden willen uytsegghen, dat haer gemeynte maer een religie en wilde, maer so plompt niet en dorsten uytsegghen, maer sochten 't bij te brenghen met lange redenen, so quam daer de tijdinghe voer den prinsche, eer sij haer reden uyt hadden, als dat de mertinisten op den Oever in wapenen waeren. En so en werden sij niet langer gehoort, ende den grave van Hoochstraten seyde: ‘Nou is 't tijt, dat wij gaen; dit hebbe ick u gisteren geseyt, nou suldij ou moghelijck wel met minders paeyen moeten!’ En den prinsche was hem oock wapenende met sijn edelen en hellebardiers[58].

[+] Als nou den prinsche van Oraengien ende den grave van Hoochstraten met haer edelen wel opgeseten waeren, so reden sij terstont naden Oever, ende daer hoorende dat de calvinisten eenen valschen trommelslager omgesonden hadden, want hij was gevanghen; al waerom den prinsche met trommelen dede omslaen, dat alle die de confessie van Ausborch wilden voerstaen ende de conick ende stat getrouw blijven, die souden terstont comen met wapenen op den Oever, also dat er in seer corten tijt een groote menichte vergaderde. Ende den prinsche beval oock uyt der stat artelrije huijs al het gescut te halen, dat sij noch vonden, daer se haer sijstraeten mede bevrijen mochten gelijck de calvinisten: ende het werdt also gedaen! Ende die geen wapenen en hadden, werden van der stats weghen in de Munte wapenen gegheven, ende den prinsche was nou beter gemoeyt dan de ander dagen te voren, niet dat hij bloet sochte, maer hij hoepte, dat die niet tevreden en waeren te stellen, nou wel swichten souden, als sij dit gewelt saghen, hopende, dat hij 't nou wel middelen soude.

[+]Men sloech binnen Antwerpen de trommel, wie de confessie van Ausborch wilde voerstaen soude comen op den Oever voer 't Conicx munte.

Ende de calvinisten, die op de Merckt waeckten onder de knechten en elders, die verlieten dat en liepen weder na de Meerebrugge, hoorende dat geruchte der mertinisten vergaderinghe, ende de goevernuers der[+] stat met 5 vendelen der stats knechten, hielden de Merckt weder vrij en met de 6 gulden der scutterije en ander borgeren, die oock op de Merckt vergaderden; ende alle de vensteren van het stathuijs werden weder vol roeren geleydt, en het groot gescut weder op de eynden der Merckt gesleypt: en voorts weder met tonnen en wagens afgesloten, gelijck op den 13 dach. Ende daer waeren noch eenighe calvinisten in 't clooster van Sinte Michiels, die daer dien nacht gewaeckt hadden; dese werdt gevraecht van de mertinisten en de goevernuers der stat, die van den Oever quamen, oft haer beliefde daer uyt te vertrecken met minscap,

[+]De Merckt wordt weder van de heeren ingenomen en met gescut versien.

welck sij weygerden. Maer haer werdt geseyt: ‘Compt eenighe van ulieden uyt en siet wat volck hier buyten is, oft gij die muecht wederstaen.’ En siende die groote menichte, so verlieten sij 't. En de goeverneurs der stat waeren daer present, al te peerde, en de ander daghen en dorsten[+] sij scier noyt buyten het stathuys treden; en sij stelden de borgeren 5 dicke tot achter op de veste, en de 3 vendelen knechten stonden op den Oever, en dit was een seer lange strate van den Oever op de veste, en stonden dick bij een.

[+]De Oosterlingen en Duytsche natien brochten uyt ontrent 200 peerden tot bystant van de confessie.

Ende den prinsche met sijn edelen en hellebardiers was gereden na de Nieuwstat, in 't groot Oosterlinghen huys, welcke cooplieden en oock de Duytsche natie, dat al beminders van de confessie sijn, aldaer vergaderden al te peerde, met vuel roeren behanghen neffens de sadelen. En dese hadden noch al vuel mannen gehuert en gewapent na den Oever gesonden, en quamen metten prinsche gereden na de Merckt, sijnde stercke ontrent 200 peerden wel gemonteert. En neffens de peerden liepen haer knechten oock versien met stocken en roeren, en vonden de merckt wel gebolwerckt, en elck scote losse, doen sij op de Merckt waeren. Van daer reden sij al te samen na den Oever, daer sij de menichte der mertinisten vonden en ander borgeren: en waren so gegroeyt, dat se nou van aen de Munte tot op de veste 9dicke stonden in oerden, want vele papisten quamen haer bij, denckende: ‘Best houden wij met dese aen, die en sullen ons niet verjaghen.’ Ende doen die natien daer quamen, werdt al het gescut oock gelost, also dat vuele menschen, die in huysen waeren en sonderlinge die buyten de poorten stonden, meynden, dat de ermeyen aen malcanderen geweest hadden[(59)].

Ende als nou de Spaengiarden, Italianen en Poortugaloysers saghen, dat de confessionisten gewapent waeren, ende wetende dat, waer 't dat de calvinisten de overhandt kreghen, dat sij meer dan eenighe souden verdreven worden, want dese cooplieden boven andere in den haet van 't gemeyn volck waeren, so hebben sij haer oock gewapent seer rijckelijck, en abondantelijck van alderleye wapen, te voete, ende waeren ontrent duysent mannen en sij stonden in oerden van Sint Jacopskercke tot op de Wijgaert brugghe[(60)]. En op den Oever waeren ten minsten 8000 mannen sonder de 8 vendelen stats knechten en de 200 peerden, en sonder vuel borgeren, die noch in alle straten waren en met de mertinisten wilden aenhouden. En de calvinisten waeren ten minsten 10.000; noyt en was Antwerpen also in wapen als desen dach. En de calvinisten waeren noch evenseer tirende en willich om te vechten, en sonderlinge de walsche calvinisten, daer vuel gepuffels onder waeren die na den roof waeren hopende: maer sij dreychden den onverveerden, want haer partije was seer geweldich en wel gemoveert om aen te trecken. Maer den prinsche socht allen raet om te middelen en haer doer dit gewelt te dwinghen het contrackt te onderhouden. Ende de Enghelsche natie was oock in wapen aen 't Enghelsch huys: ende dese en de calvinisten waeren van eender

religien; maer sij en seyden niet, dat sij d'eene noch d'ander wouden voerstaen, maer haer goeden bescermen. Maer de Spaengiarden riepen somwijls: ‘Vive le paus’, maer vele seyden: ‘Vive le confessie’, als 't anders niet wesen en mach, dachten sij, en riepen oock: ‘Vive le roy’; den roep der mertinisten daer vuel papisten onder waeren, was: ‘Vive le roy en vive le confessie’; het was beter dat er papisten onder waeren, al hadden sij liever d'een so wel wech als d'andere, dan dat er so vuel canalie onder geweest hadde, als onder de calvinisten waeren, en die riepen: ‘Vive le gues’. ‘Papen en monicken moeten uyt’, dicwils daer bij[61].

Item, ontrent den noene, so trock den prinsche van Oraengien en den grave van Hoochstraten en de natien, die te peerde waeren, na de Meerbrugghe bij de calvinisten ende de heeren ginghen onder den hoop, maer de natien niet. En stekende de handt op in een teeken van peyse, sprack hij met de cappiteynen en ander overste der calvinisten: en haer werdt bevolen, dat sij volchgende het contrackt, haer souden sceyden ende contenteren eer haer een erger overquame. Ende de cappiteynen en overste, wel siende dat den mertinisten aenhanck de sterckste was, mits doergaens groeyde en alle straten noch vol waeren, en al met haer wilden aenvallen, so deden sij haer beste om haer gemeynte te stillen. En den prinsche met desen scoonen state reedt wederom na de Merckt en als hij sceyde, so scoten de calvinisten oock alle losse, waerduer vuel volcx weder meynde, dat de hoopen aen malcanderen waeren. En sij stampijden vele van quaetheyt, dat sij niet anders aengetast en hadden, eer de mertinisten in de wapenen waeren, en noch en wilden sij niet sceyden wat sij gebeden werden, maer de degelijcxste begonden al te beven. Ende den prinsche beval elck borger een root veltteecken aen te doen, die de stat en den conick wilden voerstaen, also dat terstont heele stucken rootsaeye na den Oever gedragen werden, en daer verscuert en oock in ander straten: den hoop der mertinisten oft haeren aenhanck was ontallijck.

Ende ontrent half achternoen ontboden de calvinisten aen de mertinisten, dat sij eerst de wapenen souden nederleggen; sij souden dan van gelijcke doen, en sommige riepen: ‘Papen bloet en borgers goedt’. Ende als sij nou saghen, dat de mertinisten al roode veltteekens hadden, so deden sij nou al desgelijcke en te voren hadden sij groene ofte egeene. Maer omdat sij versochten, dat de mertinisten de wapen eerst souden aflegghen, so overdroegen de mertinisten onder malcanderen, en swoeren, sij en souden niet vertrecken, de calvinisten en souden haer gescut wederom gelevert hebben, daer sij 't gehaelt hadden, en dat was daer de mertinisten in wapen stonden; en dat haer geweer op eenen hoop laghe op de brugghe. Ende elck wilde scier al derwaerts, om haer te verdrijven: de Spaengiarden raesden oock om te beginnen, so dat den prinsche genoech te bidden hadde, om haer in alle stilte te houden. Maer sij hadden overdragen met de goevernuers, dat so verre sij dien avont niet en sceyden, dat men haer

sou besluyten en uythongeren, oft dat men doer de huysen, sommige colommen der vensteren en dueren sou breken, en so incomen van plaetsen, daer haer groot gescut niet gestelt en was: oft eenige scuyten met poeder onder de brugghe stiren, en so haer oerden scueren.

Maer ontrent den avont waeren de mertinisten sonder vuerder een lanck reck getrocken om teghen de calvinisten te slaen. En als den roep[+] voer den prinsche quam, so sondt hij eenige personen bij haerlieden en dede haer bidden, dat se wat vertoeven souden. De wijlen waeren de calvinisten aen de heeren en den prinsche geweest en seyden, dat sij haer gemeynte niet en conden bedwinghen de wapenen daer neder te legghen, vraghende oft de heeren haer niet en souden contenteren, dat elck, die daer sijn eyghen wapen gebrocht hadde, met die soude moghen na huys gaen, en die se op de brugghe ontfanghen hadden, dat se die daer souden nederlegghen. En het werdt geconcenteert, en so sceyden sij met scanden. En terstont sonden de heeren daer 2 wagenen, die de spicien wechvuerden en oock peerden, die 't groot gescut wechvuerden, want de mertinisten en wouden niet sceyden, sij en sagen dat. En vele leijden haer eygen wapen oock neder, omdat sij haer scaempden mede na huys te comen. De Spaensche en Italiaensche cooplieden, die waeren haer oock terstont sceyende, want dat beval den prinsche, omdat haeren hoop geen oorsaeck[+] van twist geven en soude. Maer vuel calvinisten vrouwen waeren 2 daghen blyde geweest, maer desen dach niet, en sommighe, siende dat se met scanden waeren sceyende, spraecken scandelycke en oproerighe woerden, vragende, wat herten sy hadden, die so met scanden wykende waeren.

[+]De calvinisten moesten met scanden vertrecken en haer wapen nederlegghen in Antwerpen.

[+]De mertinisten vertrocken in oerden over de Merckt eer sy sceyden en werden bedanckt.

Maer als sij nou al gesceyden waeren, so trocken de mertinisten van den Oever in oerden over de Merckt met pypen en trommelen en 4 vliegende vendelen, die de stat haer gedaen hadden en werden van den prinsche en van de ander heeren seer bedanckt van haeren trouwen dienst, en haer werdt geseyt: ‘Die eenighe wapen van ons ontfanghen heeft, die draecht se vry mede thuys tot dat men se is eyschende, oft gy die noch van doene hadt.’ Ende sommighe trocken in Oerden over de Meerebrugghe, daer de calvinisten gestaen hadden, roepende: ‘Vive le roy’, ‘vive le confessie!’ Maer qualyck conden de calvinisten haer tot sceyen begeven: maer de overste seyden: ‘Siet, wy sullen dan van ou sceyen, en siet wat u overcomen sal!’ En so wirpen sy vele, sonderlinghe die Walen, met grooter tornicheyt haer wapen nedere, en so nam haer hoocheyt op den derden dach een eynde. En waeren also ontrent 2 daghen heeren van Antwerpen, want sy deden dat se willen! En den nacht was seer stille, want elck stelde hem ter rusten, ja de stat was scier sonder wacht(62).

Item op den 16 dach Meerte werden de poorten van Antwerpen open gestelt, maer alle goeden werden gevisiteert wat er uyt oft inquam. En het was nou in stat geheel stille, maer de heeren hielden de Merckt noch versien met ghescut, en de roeren bleven noch al in 't stathuys ligghen sommige daghen. Ende elck dede weder syn predicatie als te voren, mits

dat het sondach was, ende de calvinisten scaemptdens haer seer, dat sy gedreycht hadden iegelyck, die met haer niet aenhouden en wilden, met 4 stuyvers uyt ter stat te jaghen, en geroepen hadden: ‘Papen bloet en borgers goedt.’ Maer sy gaven sulcke uytspraeck, dat het erm gepuffel sulcx al gedaen hadde, als 't waerachtich was, maer sy riepen 't al tot haer, sonder acht te hebben, oft boeven oft dieven waeren. 't Was al goedt, als den hoop groot en quaet werdt, en waerter toegecomen, 't sou al ‘gaudeamus’ geweest hebben. En sy verweten de mertinisten, dat se heel papisten waeren worden, omdat er vuel onder haeren hoop waeren, en so begonst het volck malcanderen hier mede te quellen.Maer met allen recht mochten sy sulcx wel doen, want die een iegelyck dreycht uyt te jaghen, die haelt de stat over synen hals en die is men sculdich te wederstaen eendrachtelyck sonder ondersceyt van religie te maken. Ende Ysebrant, predicant der calyinisten, was verhalende in syn predicatie, dat wel dicwils de kinderen van Israel hebben moeten vlieden, en nochtans ten lesten victorie hadden, sterckende haer, om noch eens het sweerdt te aenveerden, welck Cristus nochtans verbiedt(63).

Ende de geestelycken deden oock weder haeren dienst, die sy dry daghen gelaten hadden, maer mits de cloosteren al uytgeloopen waeren, so wel die haer verbonden hebben haer leven niet op strate te comen als andere, die bleven noch sommighe dagen gesloten eer se er inginghen, maer de prochiekercken waren al open als te voren. Ende de calvinisten[+] en moeijden haer nou geen waken van de stat, maer waeren heel stille en Hermanus geen eere behaalt hebbende, versach hem haest na een ander, also dat sommighe papisten hem noempden: ‘Den vliegenden duyvel!’

[+]Hermanus vliegende duyvel.

[17 Maart 1567]

[+] Item op den 17 dach, so vertrocken sommighe heeren van Antwerpen na Brusel om de regente, hertoginne van Parma, het contrackt dat binnen Antwerpen, tot vrede tenderende gesloten was, te toonen, en oft het haer beliefde 't selfde te onderteekenen, om also te mogen worden onderhouden. Maer 't was seer te duchten, dat sy 't al verworpen sal en liever sagen de gouvernuers van Antwerpen, uytgesceyden den prinsche en noch eenighe, dat beyde de religien verboden werden en hebben oyt haer beste daerom gedaen, hoewel sy nou de mertinisten seer bedanckten. Dat dede den noot, want sonder die sy waren mogelyck som doot.

[+]Heeren na Brusel om het contrackt der regente te toonen.

[19 Maart 1567]

En op den 19 dach Meerte werden by Brusel aen galgen en boomen ontrent 50 guesen, die tot Outsterweel by Antwerpen gevanghen waeren, (gehanghen) en Hans de Grave,

roy roede en droschaert van Brabant, vermat[+] hem, dat hy se noch al wel vinden en hanghen soude, die haer daer ontloopen waeren, want hy hadde des scryvers boeck, daer hy al de namen in vondt. En hierna werden noch eenighe geransoent, die gelt te geven hadden, ende al de hoofden en authuers der calvinisten van Antwerpen werden seer van de regente gedreycht, en sonderlinghe die haer in dese beroerte uytgesteken hadden en in 't generael allegadere. Ende sommighe

[+]Ontrent 50 guesen van Outsterweel by Brusel gehanghen.

van de knechten binnen Antwerpen ligghende, werden gevangen omdat sy haer vendel verlaten hadden en waeren by de calvinisten geloopen(64).

+ Item deestyt waeren vuel dorplieden al in Antwerpen vluchtende doer een fame, dat er ruyteren na Antwerpen quamen, maer het waeren twee benden van den prinsche en van Hoochstraten.

+Doer den roep, dat de regente sou met gewelt in Antwerpen comen oft daer voere, so was er vuel volex uytvluchtende.

En op den 20 dach was elck prekende, en des nachts daerna waeren vuel dueren der huysen in Antwerpen al geteekent met wit kryt, som sus *+ som soo × + en dat sonder ondersceyt, want het waeren so wel calvinisten en mertinisten huysen geteekent, als papisten: also en conde men niet bevroyen wie 't gedaen mocht hebben, maer men vermoeyde meest, dat het calvinisten gedaen hadden, als willende wysen oft te kennen geven: ‘Wy en syn noch so seer vreesende niet als gy meyndt, wy hebben noch wat vremps in onsen sin.’ Maer vele volcx begonde uyt Antwerpen te vluchten met haer goedt na Mechelen en elders overal en sonderlinge papisten, want de fame begonde te loopen, dat de regente sou met krychsvlock voer Antwerpen comen en de stat belegghen, wilde men 't volck niet inlaten en de predicatien beyde laten. Also dat eenighe mertinisten en calvinisten oock waeren haer goeden uytscickende, ende onder het decxsel van vluchten van vervaertheyt werdt menighe banckroet gemaekt.

Ende dit vluchten duerde al dese maent dore, ende op den 23 dach+ Meerte vermaenden de predicanten der mertinisten den volcke, dat se niet so lichtelyck met haer goedt uytloopen en souden, segghende: ‘Laet se loopen, die den coninck gewelt gedaen hebben, die syn statspoorte opgesmeten hebben, en de stat gedreycht te berooven ende sijn gevangenen losse gelaten hebben.’ Om welcke saecke twist was onder de cooplieden, die van de overste der calvinisten de sculden wilden betaelt hebben van die voer scult gevanghen staten, maer sy waren haer dagelycx verliesende uytter stat. Maer de predicanten bleven prekende, ende de heeren+ van Antwerpen tot Brusel synde, en conden aen de goevernante niet verwerven, dat de predicatie mochte blijven binnen Antwerpen, also, dat de natien der cooplieden oock eenighe gedeputeerde daer sonden om sulcx te verwerven. En sonderlinge werdt vele gedaen, omdat de mertinisten mochten blyven predicken, ende op den 26 dach trock myn heere de grave van Hoochstraten selve derwaerts: maer al hadden dese de stat en den coninck grooten dienst gedaen, sy en was doer haeren quaden (raet?) dat niet achtende, maer hielt haer aen des conicx, haers broeders, scryven, segghende: ‘Hy wil dat alle predicatien sullen ophouden.’ En van den generalen lantraet te vergaderen, daer de heeren des verbonts seer en+ lange om gesoliciteert hadden, en was geen gehoor. Ende Viglius Morillon bisschop, en van haeren rade, hoorende, dat men quam soliciteren om het contrackt gesloten binnen Antwerpen te onderteeckenen, was so gestoort, dat men hem sach ter eerden vallen en meynden, dat hy doot was en gemerckt van de handt Godts, maer genas weder metter tyt(65).

+Menige banckroet met eeren, doerdien elck was scier vluchtende.

+De grave van Hoochstraten na Brusel om voer Antwerpen te bidden.

+Viglius bisschop viel van gestoortheyt ter eerden, omdat men badt om de predicatien te mogen houden.

Dese en syns gelycken deden veel quaets overscryven van den edeldom en van de steden in Spaengien aen den conick, hem ghevende te verstaen, dat de vergaderinghe der generale staten anders niet uytbrengen en soude, dan den conick uyt den lande te stellen en eenen anderen heere te kiesen. En Godt wete, oft die brieven om de predicatie te verbieden en de predicanten en authuers van sulcke te bannen, oock uyt Spaengien comen; oft sy niet onder den valschen raet tot Brusel gescreven en worden en geordineert en 't conincx handt en zegel conterfeyten, gelyck vele wel presumeren. De Heer is een kender van al, maer dat Roomsche serpent, dat het quaet meetrockt is oyt listich geweest.

[23 Maart 1567]

+ Item op den 23 dach Meerte, so werdt de stat van Valecijn van de calvinisten de regente overgegheven, mits leverende haer predicanten in handen der cappiteynen, die er voerlaghen, van der regente wegen. En de stat was 2 daghen lanck bescoten met 60 stucken tseffens. Te voren was 't eens geackordeert de stat over te gheven, maer doen sy hoorden, dat de calvinisten Antwerpen in hadden, dachten sy wel ontset te kryghen; maer sy vielen bedrogen gelyck de calvinisten van Antwerpen en liepen op de afgescoten muren en riepen: ‘Misericorde, totdat de conick in 't landt compt, die concenteren wy dan, dat met ons syn beliefte doe.’ En moesten haer predicanten leveren, die na Dornick als gevangen gevoert werden; en doen trock den leger in de stat, daer sy bleven dese maent en deden overlast genoech en groot ransoen gheven: en het waren 12 vendelen knechten en 500 ruyteren(66).

+Valecyn wordt de regente overgelevert.

+ Item deestyt werden by Cuelen, tot Kerpen, knechten vergadert, waeraf den roep ginck, dat het voer graef Lodewyck, sprinschens broeder, was. Maer sulcx was al calvinisten uytgheven, om haer gemeynte goeden moet te gheven; maer men bevondt ten lesten opelyck, dat het voer de regente was, die daer een regiment duytsche knechten vergaderde oft meer, om eenighe steden te dwinghen en Brederode uyt Hollant te dryven. Vuel calvinisten maeckten 't volck so seer twyfelachtich, dat de sprake langhe ginck, dat Valecyn niet in en was. Maer boven in Duytschelandt werden noch eenighe ruyteren en knechten vergadert, daer metter tyt af hooren sal, wien sy sullen dienen.

+Vergaring van volck tot Kerpen voer de regente.

Ende op den 16 dach deser maent begonde die vergaderinghe aldaer+ en op den selven dach so begonden de calvinisten met gewelt buyten Cuelen te predicken, in een dorp geheeten Roode kercken: en waeren ten eersten dage by 2000 menschen aldaer, en hadden eenighe wapenen by haer; maer de predicant en quam in stat niet, maer ginck in een scip en werdt over den Ryn gestelt, maer het was te duchten dat het de bisschop niet lange lyden en sou(67).

+Predicatie der calvinisten voer Cuelen.

Item in 't eynde deser maent waeren eenighe ruyteren van de regente treckende ontrent Antwerpen, daeraf 't landtvolck vreesde, maer sy trocken voorts na 's Hertoghenbosche, alwaer de calvinisten de predicatie niet en wilden laten, en daerenboven den cancelier van Brabant daer

+ al in stat hielden en niet en wilden uytlaten: en so werdt de stat weder gedreycht.

+Prekinge tot Gendt verboden en over alle Vlaenderen.

[30 Maart 1567]

Maer op den 30 dach Meerte, so werdt de predicatie der calvinisten binnen Gendt verboden, en moesten 't laten doer de vreese van Valecyn; en corts daerna quam daer oock crychsvolck in.

En in Antwerpen waeren de geestelyckheyt haeren Paeschen houdende na de oude gewoonte, en waeren den ‘Goeden Vrydach’ oock cruypende, maer so de groote cruycen gebroken waeren, (waeren) in alle kercken en cloosteren cleyn cruycen geleyt: en op den Palmensondach en hadden sy geenen esel te sleypen, maer hielden de processie voer memorie(68).

+ Item op den 30 dach Meerte is den grave van Hoochstraten van Brusel binnen Antwerpen gecomen, en soo men hoorde was hy daer getrocken om te verwerven, dat de predicatien souden mogen blyven binnen Antwerpen en sonderlinge, die van der confessie. Maer 't was verre om iet te verkryghen, eenighe gratie; sy was de confessie van Ausborch achtende voer de wortele en 't fondament van alle de seckten ende ketteryen. Ende was eyschende van de edelen, die 't samen verbonden syn geweest tegen de inquisitie, eenen nieuwen eedt te doen, als te sweeren boven den eedt, die se gedaen hebben den conick, de Roomsche kercke oock souden sweeren voer te staen, opdat dan alle goevernuers der steden en de gemeynten dan van gelycke souden doen, oft het landt verlaten en gebannen worden(69).

+De regente oft haeren raet acht de confessie voer de wortelen van alle ketteryen.

+ Item deese Paeschdaghen waeren de calvinisten en mertinisten noch binnen Antwerpen prekende, maer de calvinisten seyden: ‘Wy moeten eerst gesuyvert syn van de scorfte scapen, eer wy 't sacrament sullen+ uytdeylen’, also dat sy alle haer mishandelinge leyden op het quaet geboefte, dat onder haer is geweest. Maer de mertinisten useerden het avontmael uyt te deylen, gelyck sy alle sondage lange gedaen hebben.

+Mertinisten deylden 't sacrament uyt en de calvinen niet.

+Nochtans was men in Antwerpen noch beyde de religien prekende.

+ Item deestyt scickte de prinssesse van Orangien oock eenighe kisten en cofferen uyt Antwerpen na syn stat Breda, welck was een teecken,+ dat sy scickten te vertrecken. Ende in Vrieslant werdt de predicatie oock meest al gelaten, en oock in Zeelant, maer tot Steenbergen en Breda was+ men noch prekende. In Hollant stondet oock heel misselyck: daer en wisten de steden niet met wien sy 't aengrypen wouden, doerdien sy+ hoorden, dat de calvinisten in Antwerpen nou seer flauden. En den grave van Megen en hertoch Erich van Bruynswyck lagen ontrent Vianen met veel volcx tegen Brederode's volck, die daer wel 6 of 7000 waeren, en daer gescieden sommighe scermutsinghen, ende heer Heyndrick van Brederode was binnen Amsterdam. En de calvinisten hadden wel gewilt, dat se van syn volck daer binnen hadden gehadt, maer de goevernuers der stat sochten meer der regenten volck in te laten(70). Maer ick geloof wel, hadde hy met gewelt willen in Amsterdam wesen, dat hem de calvinisten daertoe wel geholpen hebben souden; maer ick en konde anders niet mercken, dan dat geen van allen de edelen niet en soecken de calvinisten seer voer

+Prinsche scickt syn goeden uyt Antwerpen.

+In Zeelant en Vrieslant meestal de prekinge gelaten.

+Hollant en wist niet oft se met Brederode wilden aenvallen oft niet.

+Scermutsingen tusschen Brederodes volck en der regente.

te staen. Want so sy sulcx wouden, souden sy de regente wel vuel te sterck wesen; maer sy mercken, dat ten lesten, als 't al gedaen waere, de calvinisten den lande geen welvaert wesen en souden en selve al het landt na haeren wille regeeren en geen oerden noch hoocheyt volgen.

Ende dese feestdaghen waeren de borgemeesteren van Mastricht[+] binnen Antwerpen gecomen om eenighen raet aen den prinsche te hebben, oft aen Antwerpen, om haer saecke der religie aengaende, te middelen, want sy waeren van de regente gedreycht belegert te worden, omdat de calvinisten de predicatie niet laten en wouden; en sy vreesden tot Brusel te comen, vreesende gehouden te worden, omdat sy 't by crachte niet en deden beletten en haer gemeynte in onderdanicheyt te houden. En tot Leewarden in Vrieslant werden de borgeren seer gequelt om de Roomsche kerck te sweeren en voer te staen in alle maniren.

[+]Mastricht gedreycht beleyt te worden oft de predicatie te laten.

Eindnoten:

(42) POULLET et PIOT, *Corresp. Granvelle*, t. II, p. 288. 'Mais ceulx de Dordrecht tiègnent ferme...'

(43) Het leger van Arenberg had zich in de nabijheid van Turnhout gekampeerd: vermoedelijk waren het dus enkele voorposten of verdwaalden van de legerbenden. Later werden de soldaten tot Santhoven en tot Lier gebracht, alzoo de stad omsluitend.
Zie GACHARD, *Corresp. Guill. le Tacit.*, t. II, p. 505.

(44) GACHARD, *op. cit.*, t. II, p. 411, spreekt echter van 600 'testes'.
Een paar dagen vroeger waren evenwel ook schepen met soldaten vertrokken: vermoedelijk de benden, die den aanslag op Rammekens wilden volbrengen. Zie hiervoor blz. 185.
P. BOR, *op. cit.*, t. I, f° 156.
Zie ook J. VAN VLOTEN, *Nederlands opstand tegen Spanje in zijn eerste wording en ontwikkeling* (1567-1572) en p. 235 en 239. Haarlem, 1858.

(45) Zie A.A., XI, p. 281, de concepten aangaande de wachten aan de poort, op de rivier, en het aanstellen van vijf officieren.

(46) A.C., p. 111 vermeldt de vernietiging van het huis van den drossaard te Merxem: dit blijkbaar in verband met het optreden van dezen officier. Ter zelfder plaats wordt ook het vertrek van Hoogstraeten naar het hof medegedeeld.

(47) A.C., p. 111.
A.A., XI, p. 289, brief van 9 Maart 1567.

(48) Zie A.A., XI, p. 290, 291: de verwoestingen en het optreden der rebellen; het nemen van wapens op het Kiel; XI, p. 292: deze laatste aanduiding blijkt niet overeen te stemmen met de verklaring van den kapitein Jan Denys; de wapens werden niet gestolen, doch gekocht!
VAN VLOTEN, *loc. cit.*

(49) Een nieuwe aanduiding betreffende het deelnemen aan den beeldenstorm door de lutheranen: zij zouden dus reeds vroeger bereid zijn gevonden tegen de calvinisten op te trekken.

(50) De 'guesen van Outsterweel' was de naam, welke men deze ronddolende benden schonk. Betreffende de verwoesting van het speelhuis van den kanunnik Peeter van Dale. Zie AC., p. 112.

(51) Zie nota 43, het naderen der benden van Arenberg rond Antwerpen.

(52) De kapiteinen welke hier worden bedoeld zijn *Philips van Lamoy*, heer van Beauvois *Valentin de Pardieu*, seigneur de la Motte, en *Alexandre Manteville*, heer van Breux.

(53) Over het gevecht van Oosterweel: MERTENS en TORFS, *op. cit.*, dl. IV, p. 375.
Een uitvoerige beschrijving bij: BURGON, *op. cit.*, t. II, p. 201.
GACHARD, *Corr. Guill. le Tacit.*, t. II, p. 505.
A.C., blz. 112.

PONTUS PAYEN, *op. cit.*, 297 en volg.
KERVIJN, *op. cit.*, t. IV, p. 429.

P. BOR, *op. cit.*, t. I, f° 157.

(54) Verslag over deze gebeurtenissen.
A.C., blz. 114.
De teekening stelt de Meir voor; met ten Zuiden de nieuwe Beurs en aan de Oostelijke zijde de 'catelijne veste', de 'eyermerckt', de 'merebrugghe', de 'huyvettersstrate'.
De tekst op de teekening luidt als volgt:
Brabantsche coremert overwelft en stont al vol volckx en ook ter syden.
Neffens het groot gescut waeren de straten met wagens en tonnen afgesloten. Gemeyne stucxkens gescut, die men in een strate soe mogen gebruycken hadden de heeren te voren op de merckt.

In 't midden op de merebrugghe een groot stuck.
Zie ook A.A., X, p. 203 en volg. officieele rapport in de Justificatie van de Magistraat.

P. BOR, *op. cit.*, t. I, f° 157 en volg.

(55) Zie A.A., X, blz. 206, 207.
A.A., XI, blz. 293.

'Copie des articles ou premier contract faict avecq ceulx en la Meere, en date du XIIIe de mars 1566 stil de Brabant.'

(56) De feiten schijnen hier werkelijk niet overdreven voorgesteld. Ook in de Justificatie verklaart de Magistraat: '... dat oyck ennighe begonsten in de cloosters te loopen ende te voeren den Steen opengebroken hadden.' A.A., X, p. 207. A.C., blz. 117, 118.

(57) Voor dit kontrakt, zie A.C., blz. 116.

A.A., XI, p. 294. IIe Capitulatie oft contract aengegaen ten tijde van den troublen inde Mere, in date 14 Martii 1566 stilo Brabantiae.

(58) Zie A.C., p. 118, 119, 120, 121.
A.A., X, blz. 208, 209.
Zie over den genoemden *Gielis Hofmans*, een der rijkste kooplieden der stad, L. VAN DER ESSEN, *op. cit.*, p. 28.

(59) A.C., p. 122, 123.

(60) A.C., p. 123.
A.A., X, p. 209.
Verslag van Oranje bij GROEN, *Archives*, t. III, p. 50, in dato 17 Maart 1567. Ook KERVIJN, *op. cit.*, t. 4, p. 431, 433.

(61) A.C., p. 124.
Treffend is in dit verband de preek welke men broer *Cornelis* in den mond legt, naar aanleiding van het samengaan van katholieken en lutheranen.
PONT., *op. cit.*, p. 88.

(62) A.C., blz. 125, 126.
A.A., X, p. 210.
Te vermelden: In bezit van het Stedel. Archief Antwerpen, een 'Zeitung' uit dezen tijd: '*Andtorffischer Empoerung, so sich zwischen den Papisten und den Geusen, als man sie nennet, nechst den* 13, 14 *und* 15. *tag Martii zugetragen, kurtzer Bericht / etc...*' s.l., MDL XVII.

(63) Voor de beoordeeling der calvinisten over de lutheranen, PONT, *op. cit.*, p. 89 en 585.

(64) A.C., p. 127: geeft evenwel als datum 18 Maart; vermeldt daarbij, dat de kapitein Jan Denys, oud-baljuw, bij de gehangenen behoorde; dit is onjuist. Bij J. VAN VLOTEN, 'Nederlands opstand tegen Spanje (1564-67)', *op. cit.*, p. 230, geeft het verhoor, dat nog den 26 Maart werd afgenomen.

(65) Over het vluchten van kooplieden uit de stad, zie A.C., blz. 126.
A.A., XI, p. 302.
Er werd door de Magistraat inderdaad aangedrongen op het bijeenroepen der Staten-Generaal, zie A.A., XI, p. 301. Remontrance à Son Altèze donnée 22 Martii 1566, stilo Brabantiae.
Over de reis van Hoogstraten en van de Oosterlingen naar het hof: A.C., blz. 126, 127.

(66) De overgave van Valencijn:
POULLET et PIOT, *op. cit.*, t. II, p. 488.
PONTUS PAYEN, *op. cit.*, t. I, p. 310-322.

PASQUIER DE LE BARRE et N. SOLDOYER, *Mémoires pour servir à l'histoire de Tournai* (1565-1570), II, p. 263, éd. A. Pinchart, Bruxelles, 1859-1865. (Mémoires relatifs à l'histoire de Belgique.)

(67) Hier is bedoeld het dorpje *Rodenkirchen*, ten Zuiden van Keulen, aan den Rijn.

(68) Vermoedelijk bedoelt schrijver hier een uiting der XVIe eeuwsche devotie, hierin bestaande den kruisweg van Jezus-Christus op dezen dag te gedenken, door het afleggen van een zelfden weg: op zekere plaatsen, waar kruisbeelden opgericht waren, werden dan de episoden van den tocht naar den Kalvarieberg herdacht.

Over deze devote oefening, welke in de XVIIe eeuw in de St-Jorisparochie geschiedt, zie FLOR. PRIMS, 'Geschiedenis van St-Joriskerk', *op. cit.*, p. 253.

(69) Over dezen nieuwen eed en de houding der hoofden van het eedverbond. RACHFAHL, *op. cit.*, p. 880 en volg.
Oranje weigerde evenwel zich hiertoe te leenen, zie o.a. GROEN, *Archives*, III, p. 45.

(70) De nederlaag van Valencijn was het teeken tot de algemeene ontmoediging bij de opstandelingen; van regeeringszijde werd integendeel krachtig opgetreden. Zie over de gevolgen F. RACHFAHL, *op. cit.*, t. II, p. 878.
Vianen opende op 5 Mei de poorten voor den Hertog Erik. zie J. VAN VLOTEN, *op. cit.*, p. 141.

Voor Amsterdam: J. TER GOUW, *op. cit.*, t. VI, p. 181.

April 1567.

[1 April 1567]

[+] Op den eersten dach van April so werdt tot Antwerpen een mandaet gedaen van weghen de goevernante, in den naem van den conick, welck te voren in alle steden van Brabant en elders gedaen was, welck was[+] aengaende de inwoonderen van 's Hertoghenbosche, bevelende dat men die soude in alle maniren verhinderen en gevangen nemen, en geen van haerlieden eenighe betalinge doen, totter tyt toe, dat sy souden leveren binnen Brusel den cancelier en eenighe andere van den hove, die de calvinisten aldaer in stat hielden. Ende werdt oock vercalert dat Antonius van Bomberghen, cappiteyn der calvinisten, hem beroempt sulcx bevel van heer Heyndrick van Brederode, die heer van Vianen is, te hebben, die met veel volcx binnen en buyten Vianen leydt en eenighe acxie op Hollant pretendeert; ende desen Bomberghen hebbende 8 vendelen knechten binnen Bosche, verclaert die oock doer syn bevel is daer houdende in de[+] stat[(71)]. Also was der calvinisten meyninghe tot Antwerpen, oock de knechten tot Outsterweel aengenomen, binnen te brengen; maer 't is haer gefaeilgiert en roempden haer oock van den wille van Brederode; maer 't was al cout. En vuele vreesden noch dat Brederode met de gouvernante accorderen sal, en brenghen so al syn volck in den doot, welck al meest calvinisten syn in haer herte; maer ick hoore, dat hy haer geen gehoor en wil geven, sij sou hem geern mede bedriegen. Maer men hoorde, dat de grave van Muers hem noch 8 vendelen toe scickte, en vele wilden seggen dat hy wel tien duysent sterck is. 't Is seer quaet in heeren boecken studeren: de tyt sal 't al in 't licht brengen, dat nou doncker in 't verstant was.

[+]Die van den Bosche worden gehouden als vyanden omdat se den cancelier hielden.

[+]Gebodt tegen die Boschenaers.

[+]Van heer Heyndrick van Brederode en syn volck.

[2 April 1567]

[+] Item op den tweeden dach April waeren vuel edelen, sonderlinghe van degene, die 't samen verbonden syn geweest, vergadert tot Willebroeck, als namelijk den prinsche van Oraengien, den grave van Egmont, den grave van Hoochstraten ende andere: ende dit was haer leste 't samen-

[+]Edelen vergadert tot Willebroeck.

+ sprekinghe, daer Egmont by was: ende sceyden half twistelyck. Men hoorde niet, dat sy elders besonderlyck om vergadert waeren, dan om de predicatien binnen Antwerpen, die de regente wilde gelaten hebben;+ hoe men daerin handelen soude, want de calvinisten waeren ongewilich ende sommighe der statheeren ende natien, als Oosterlinghen en Duytschen, deden vuele aen de regente, om de predicanten van de mertinisten te mogen houden, om den grooten dienst, die de mertinisten de stat gedaen hadden. Maer en kregen vast geen gehoor, want sy wilde dese edelen nu oock bedwinghen eenen nieuwen eedt te doen, te weten de Roomsche kercke sweeren voer te staen, welck Egmont alreede gedaen hadde: en al de overste dit doende, sullen de gemeynte 't selve oock moeten sweeren: maer men presumeerde dat sommighe liever hadden het hof en het landt te laten, en so sullen oock vele gemeyn lieden; ende Egmont vraechde alhier tot Willebroeck den prinsche, waerom hy die calvinisten, die verraders,+ die hem so geblameert hebben niet en strafte, waerop de wyse prinsche seyde: ‘Sy hebben my verrader geheeten, en wat syn wy alle beter? Ende en wouden het contrackt niet houden, ende wy hebben 't saemen ons so sterck verbonden om de waerheyt voer te staen en de inquisitie te keeren, en wy en doens niet doer U beletsel, o Egmont, en 't sal ou over den hals comen’[72].

+De regente dede de edelen een nieuwen eedt doen de Roomsche kercke voer te staen.

+De prinsche en meer anderen en waeren 't niet van sinne.

+Egmont en den prinsche sceyden twistich.

[3 April 1567]

Item op den 3 dach April quam heer Heyndrick van Berchem van+ Brusel weder tot Antwerpen; maer daer en was aen de regente niet te verwillighen: dies heer Anthonis Verstrale (van Stralen?) met eenighe andere terstont na Brusel reden, die een groot liefhebber der gemeynte was, om syn beste te doen aen de regente: maer 't was al verloren erbeydt. Die geleerde van Loven, ende den ganschen raedt van de regente, hielden die van der confessie ergere dan de andere, en wilde de predicatien te niet hebben en oock gernisoen in Antwerpen brenghen. Ende tot Gendt waeren de borgeren alreede wel bedwongen te sweeren, dat se onderhouden souden alles, wat men haer gebieden salle, sonder allegatie te nemen+ op vroeginghe van der concientien. Ende tot Mastricht hadden sy haer predicanten uytgeleijdt, maer de regente wilde daer noch volck van wapenen in stat hebben. Ende de natien der Spangiaerden en Italianen, met sommige papisten, en sochten noch anders niet, dan dat de regente volck in Antwerpen hadde en overal, en dat de predicatien verboden waeren, hoewel nochtans de mertinisten in Antwerpen haer goedt en bloedt bescermpt hebben: want sy souden d'eerste geweest hebben, die met de papen souden aenstoot geleden hebben. Maer sy geven uyt dat sy de calvinen bedwongen hebben, omdat sy mede in 't wapen waeren: maer sy souden haer haest opgebrast hebben, hadden sy met de mertinisten niet een geweest, daer sy me aenvielen, om also haer lyf en goedt te bewaeren.

+Gendt werdt weder onderdanich gemaeckt der inquisitie, die daer eenen corten tyt vryheyt hebben gehadt.

+Predicanten tot Mastricht uytgeleydt.

[7 April 1567]

+ Item op den 7 dach April, so sondt de regente een mandaet binnen Antwerpen, welck quam ontrent den avont en noch waeren sommighe

+Predicatie in Antwerpen verboden doer 't mandaet van de regente in 't conicx name.

heeren tot Brusel; en dit hadde 15 articulen, die sy wilde onderhouden hebben, die ick hier op 't cortste verhale[73].

1.

Alle ministers ende predicanten van alle secten en nieuwe religien, sullen hen wech maken terstont, en hen sal gegheven worden vry geleije om wech te gaene.

2.

Het sullen oock cesseren alle predicatien en alles wat dien aenruert.

3.

Ende sullen repareren en restitueren die kercken der catholiquen, die sy hebben geruwineert en gesackageert.

4.

Het sal oock overal gedaen worden den dienst Godts ende de sermoonen der catholiquen en andere ecklesiastiquen.

5.

Het sullen oock stille staen alle die wercken van de nieuwe tempels,

6.

Ende sullen worden wechgedaen en geraseert, indien 't syne maesteyt belieft, ende durende dien tyt en sal niet gedaen worden contrarie d'oude religie.

7.

De inwoonderen deser stat sullen dragen onderdanicheyt syne maet.

8.

En sullen onderhouden alle mandamenten, gedaen van dat desen trouble begost.

9.

Alle fugitiven, apostaten en andere quade persoonen sullen wesen

gebannen uyt de gemeyne welvaert, en de justicie sal worden gestelt in haer geheel en geobedieert.

10.

Het crychsvolck, wesende in dese stat, sellen sweeren onderdanicheyt ende onderhouden alle haere articulen als vore.

11.

Dit gedaen synde, en sal men niemant in dese stat en meer ander plaetsen vervolgen, duer 't feyt van der religien aen lyf noch goedt, so lange, als door syne maesteyt en den advyse van de heeren van rade ende staten van desen lande sal anders wesen geordineert, welck sy dan eerst sullen sculdich syn te onderhouden, als andere subjeckten van herwaerts overe.

12.

En die dees niet en begeeren te achtervolgen, sullen tyt hebben om te vertrecken.

13.

Sonder hierin te bevangen kerckroovers, moorders en ander feyten crimen lege maestatis.

14-15.

Dit doende belast haer hoocheyt haer beste te doen en te verbidden aen syne maestyt, alle dingen in't goede te nemen, mits dit achtervolgende.

Item, als den prinsche van Orangien dit mandaet wel overlesen hadde, so ontboedt hy noch dien avont de predicanten en sonderlinghe beval hy sommighe predicanten der mertinisten, dat uytgeloopen monicken waeren, dat sy haer versien souden metten eersten, want daer was eenen genaempt Balten Huwaert, die een vrouwenbroeder in Brusel is geweest en over een jaer uyt den clooster liep, en noch eenen, geheeten Franssoys (Alardus?) die wel 20 jaer uyt het pausdom is geweest; dese hebben vervolginghe en strenge gevangenisse onder het pausdom geleden, en daerom hebben sy se oock dicwels seer gestraft, waerom dese meer dan andere in den haet syn: ende

de prinsche beclaechde seer haerlieden, dat sy, waerduer de stat duecht gesciet is, moesten vertrecken[74].

[8 April 1567]

+ Ende op den 8 dach April, de calvinisten dit vernemende, waeren bevangen met een sonderlinge groote vreese en liepen met hoopen uytter stat, met haer gereetste goeden, te wagen, te scepe; groot gescreye sach men al de stat duere, sonderlinge aen wagens en scepen; menighe man sceyde van syn vrouwe, den eenen bruer van den anderen, den vader van syn kint. En vuele liepen wech met vrouwe en kinderen, latende haer onbequame goeden voer de sculden; menighe banckroete werdt hier mede bedeckt; vele liepen naer Oostlant, naer Empden, naer Duytschelant en vele naer Engelant: en daer was er so vuele uyt Vlaenderen gecomen, dat de coniginne geen volck meer en woude laten woonen uyt dese landen, dan in 2 desolate stedekens: daer gaf sy haer vryheyt; d'eene was genaempt Zandtwyck, maer tot Londen en mochten sy niet blyven. De vreese jaechde haer wech, en sommighe scickten binnen een maent oft 2 weder te comen, als sy hooren en vernemen souwen, hoe de regente met de blyvende handelen sal, niet betrouwende op haer scoon woerden. Sy vreesden, dat se alle van lyf en goedt souden aengesproken worden, die in wapen geweest hadden. Maer eylacen, huys en hof en renten en conden sy niet mede sleypen! De mertinisten en waeren niet vuel vluchtende, dan de hoofden en overste som; en sommighe scickten haer goedt wech, denckende haer lyf te verborgen als 't qualycke begonde te gaen, maer de predicanten van beyde waeren noch meest hier[75].

+Veel calvinen nemen de vlucht seer deerlyck om sien uyt Antwerpen.

[9 April 1567]

+ Item op den 9 dach April, so werdt der calvinisten kercke tot Gendt begonst te raseren van de Walsche soldaten, die de regente in 't eynde van Meert daerin gesonden hadde, ende haeren predickstoel braecken sy in vuel stucken en liepen met die spinteren achter straten tot spyt van de calvinisten.

+Calvinisten kercke tot Gendt geraseert.

+ Item deestyt werdt in Duytschelant de stat van Gota beleydt doer eenen ouden haet, en dit hadde alreede lange geduert en dat werdt gedaen van 't keysers wegen om te believen den bisschop van Weertsberch: ende de stat was langhe beleydt, eer sy wisten waerom. Maer ten lesten eysten sy, dat men leveren sou Willem van Grombach, een goevernuer dier stat met synen aenhanck, dien sy doen leverden: en werden vry van den belegghe. Ende desen werdt gedoyt als een verrader, met syn camerlinck en sommighe andere: en sommighe werden na den keyser gevuert. En al meest tot onrecht: want desen Grombach heeft voertyts den bisschop van Weertsborch een groote somme afgedobbelt, welcke de bisschop hem weygerde te betalen: en so viel dese Willem met ruyteren in 't bisschops landt, ende haelde eenen roof: maer de bisschop hevet hem t' onrecht vergolden[76].

+Van het belegge van Gota.

+ Item deestyt hoorde men oock vele van groote gereetschap van orloghe, die den Torck bereyde tot Constantinopel, waervoer Italien vreesde, dat hy daer met gewelt van geleyen en scepen sal aanvallen.

+Torck gereetscap van orloghe.

Item op den 9 dach April so waeren de mertinisten en calvinisten noch in alle haer 3 kercken prekende: en dit was den lesten dach haerder

+ predicatien en was Woensdach, welck haer toegelaten was dien dach alle weken te predicken. Maer vuele van de gemeynte, sonderlinghe der calvinisten, waeren al uyt der stat en noch deden niet dan vluchten sonder ophouden binnen en buyten der stat. In een dorp buyten Antwerpen waeren alreede by hondert huysen ledich, en was genoempt Berchem: en in Antwerpen sach men menich huys gesloten, en cnapen en marten hielden menich huys open en gaven uyt, dat haer meesters ter merckt waren getrocken; elck weende in dese sermoonen.

+Den lesten dach, dat men de nieuwe religie predickte in Antwerpen.

Item den selven dach, na noen, quamen de heeren van Antwerpen+ wederom van Brusel, ende op den 10 dach ontboden sy alle de predicanten, haer bevelende, dat sy binnen 24 uren haer souden moeten vertrecken uyt den lande en daer deden de calvinisten een vermaninge oft predicatie voer de heeren. En doen dese gesceyden waeren, dede Joannes Saligher een sonderlinghe scoon verclaringe voer de heeren, en den prinsche was daer present: en vermaende, hoe dat sy den engel des vreedts nou verjoegen, en dat den engel des onvreedts haer overcomen sal. Maer de goevernuers der stat bekenden en gaven daer brieven af, dat dese niet iet teghen den wille van der stat gedaen en hadden, noch niet ingecomen en waeren sonder concent; ende de natien der Duytschen en Oosterlinghen bescickten, dat elcken van dese predicanten der martinisten souden hondert gulden in Duytschelant en in Oostelant vinden(77).

+Predicanten nemen orlof voer de heeren der stat.

Ende den prinsche van Oraengien maeckte oock gereetscap om uyt den lande te vertrecken, want hy en wilde synen ouden eedt niet veranderen, die hy den conick gedaen hadde en nou de Roomsche kercke te sweeren; en op den 8 dach creech hy tydinghe om noch te blyven, maer hy en wildes niet gelooven, wat scoonicheyt 't serpent hem toeseyde, sorgende voer het slingeren van den steerte. Ende dese voergenoempde natien sonden posten te hove, oft sy souden hebben haer oude vryheyt en previlegien en vryheyt der conscientien, gelyck sy altoos hebben gehadt, oft dat se me wilden vertrecken; welcke oude vryheyt haer toegeseyt werdt, maer sonder eenich gebruyck te hebben van haerder religien(78).

[11 April 1567]

+ Item op den elften dach April 's morgens vroech, dede den prinsche dese natien voer hem ontbieden, en oock de wyckmeesters en anderen raet der gemeynte ende nam orlof aen haer. En eer die quamen, waeren sommighe overste der mertinisten by hem, en was seer bedroeft gelyck een iegelyck, behalve papen en papisten, die waeren som lachende. En den prinsche seyde, nou mocht men wel singen: ‘Uyt dieper noodt, roep ick tho dy, heer Godt; aenhoort myn roepen!’ welck is den 130 psalm; en weende en meer met hem. Maer sommighe goede papisten seyden wel: ‘De mertinisten en hebben niet verdient dit vluchten, want sy hebben ons bloet bescut.’

+Den prinsche neempt seer droefelyck orlof aen den raet van Antwerpen.

Ende de papen en monicken hadden nou, daer se langhe om geroepen hadden ende begonden sommighe te dreyghen, die haer cappe verlaten hadden, en haer tot wercken gestelt hadden, dat se wederom souden in-

comen, oft souden doen hangen. Ende het gesciede tot Antwerpen, dat eenen antwoerde op volle strate: ‘Gy vrouwen crachters, laet my in myn wesen en blyft in 't ouwe! Ick mach sulcx wel segghen, want gy hebt myn suster vercracht!’ Also, dat de kinderen die monicken met steenen begonden te werpen; en het was te gelooven, want wie sou willen syn suster bescamen? En eenighe andere leeke monicken deden sy weder incomen, oft vluchten, omdat se haer vuyl niet breyden en souden.

[+] Ende op den selven elfden dach ontrent 9 uren, so vertrock den prinsche van Oraengien met syn huysvrouwe uyt Antwerpen, en menich coopman en borger met hem te voet en te peerde, also dat sy in als waeren ontrent 70 peerden; en siende de droefheyt van de borgeren en conden sy haar van weenen niet onthouden, ende trocken na Breda. Ende[+] den grave van Hoochstraten dede den prinsche uytgeleyde, en sommighe heeren der stat, en heer Adam van Berchem, cappiteyn van een vendel knechten en luytenant van den prinsche, trock met hem met alle syn huysgesin en liet een ander syn officie. Ende de predicanten der calvinisten trocken metten prinsche, om duer de menichte beter bewaert te syn, want sy en hadden geen brieven van de goevernuers, gelyck de mertinisten. Ende als sy doer Mercxem trocken, so lach de royroede daer met ontrent 300 mannen, en 't waer te duchten geweest, dat se de predicanten daer gehouden souden hebben boven de beloefte, hadden sy niet by de menichte geweest. Ende der mertinisten predicanten ginghen te scepe na Breda, om so voorts van daer na Duytschelant oft elders te trecken, van daer se waeren, want in 6 daghen moesten sy uyt den lande. En Joannes Saliger, tscepe synde, dede aen den oever oft kaye een scoon vermaninghe,[+] dat se alle weenden, die 't hoorden, op 't landt staende en die in scip waeren, want het scip was vol mertinisten; maer 't en was niet om scryven de deerlyckeyt en screyinghe, dat men sach van calvinisten, die de vlucht namen. Ick soude meynen, dat er desen dach scier 4000 menschen uytgevlucht waeren, so grooten vreese was er onder 't volck.

[+]Prinsche vlucht gelyck andere.

[+]Predicanten te lande en te scepe uyt Antwerpen.

[+]4.000 menschen vluchten scier op eenen dach uyt der stat onder jonck en out.

Wie oyt teghen papen oft monicken oft andere, eenighe arguatie oft disputatie hebben gehadt, die waeren nou vreesende, dat sy 't haer nou vergelden souden en verraden. En durende de predicatie heeft elck stoutelyck en vry syn hert uytgesproken! En dan sonderlinghe, die in wapenen in de Meere syn geweest en haer daer wat uytgesteken hebben, oft bevel gehadt, verliepen uyt doer groote vreese.

Ende des prinschen edelen deden de predicanten der calvinisten uytgeleyde tot Overmase, ende hy bleef noch tot Breda eenighen tyt[(79)]. En op den 12 dach April so voeren noch wel 20 scepen van Antwerpen, al geladen met vluchtende goedt en volck; ende den breeden raedt werdt vergadert doer der gemeynten roep, om van de heeren te weten oft er so grooten peryckel voerhanden was, als den gemeynen roep was; en de Oostersche en Duytsche en Engelsche natien wilden oock vertrecken, waerdoer noch vuel ander borgers souden gevolcht hebben, maer werden so

+ seer gebeden, dat se bleven. En daer werden mannen geordineert om de regente te bidden, om een perdon generaal, en dat se toch met luttel volcx wou comen in stat[80].

+De authuers der calvinisten oft overste van de beroerten werden in geroepen op lyf en goedt en sus vondt men huysen en renten.

[15 April 1567]

Item deestyt, als op den 15 dach April, quam sekerder tydinghe van de regente, als dat de cooplieden, die in dese stat waeren residerende, souden alle haer oude vryheyt hebben en niet wanttrouwich en hoefden te wesen; ende alle, die niet misdaen en hadden, dan dat se ter predicatie geweest hadden, en sou niet gescien; noch oock niet, die in de Meere in wapenen geweest en hadden, uytgesceyden die authuers en hoofden van dien, en die de gevangenen gelost hadden; uytgescheyden, die tot Outsterweel in wapenen geweest hadden, oft die oock gelt tot dien crych gedaen hebben, dese en souden geen perdon genieten. Maer werden alle op den 17 dach tot hueren verantwoerden geroepen binnen den tyt van 14 dagen, op de pene van lyf en goedt. Maer die ontwetelyck gelt gedaen hadden, souden gratie hebben, want de calvinisten hebben van sommige lieden met listen gelt gecreghen, uytgevende om haer ermen te onderhouwen en kercken te bouwen, al was 't al betaelt, en imployeerden ('t) aen de aengenomen knechten. Maer 't volck hadde kranck betrouwen op der regenten beloeften[81].

[16 April 1567]

+ Item op den 16 dach April op den noen, so verbrantden in Vlaenderen tot Rypermonde 32 huysen sonder scuren en stallen, en quam eerst uyt de brouwerye.

+Tot Rypermonde 32 huysen verbrant.

[18 April 1567]

+ Item op den 18 dach April, so trock myn heer van Hoochstraten uyt de stat van Antwerpen na Brusel om de regente te spreken, synde ontboden; en den prinsche werdt daer oock ontboden, maer en quam daer niet. Vuele seyden al, dat Hoochstraten met de regente overcomen was, en den nieuwen eedt gedaen hadde, maer contrarie werdt bevonden; en sceyde van Brusel met den grave van Huerne[82]. Culenborch en meer andere waeren oock alle wech, ende op den 22 dach so vertrock den prinsche van Breda na Duytschelant. En tot Weert in stat, daer Huerne heer af was, hadden tot noch toe eenighe predicanten van de mertinisten gepredickt, en oock tot Hasselt, daer de confessie by provisie toegelaten was te predicken eenen tyt lanck. Den prinsche liet synen sone, de jongen grave van Buren tot Loven in de studie: dese stelde hy syn goeden over, maer 't gereetste nam elck uyt syn hof wech: Hoochstraten was oock eerst tot Hoochstraten getrocken, eer hy vertrock[83].

+Prinsche en Hoochstraten en Huerne en andere uyt den lande.

+ Item deestyt werdt den cancelier, die tot Hertoghenbosch gehouden is geweest, van de calvinisten geconvoyeert en gebrocht binnen Brusel met ontrent 20 borgeren uyt de gulden van den Bosche, en waeren met de regente overcomen. Maer Antonius Bombergen, cappiteyn der calvinisten, moest syn crychsvolck afdancken en trocken meest na Brederode in Hollant.

+Den cancelier wordt met ackoort uyt den Bosche weder vry tot Brusel gelevert.

+ Item deestyt werden tot Antwerpen ruyteren en knechten ende hovelinghen geforiert, die met de hertoginne van Parma souden incomen.

+Groote reparatie der keraken, tegen de compste van madame de Parma tot Antwerpen.

Ende ontrent den 20 dach April begonde men tot Antwerpen alle kercken seer te verchieren, ende sonderlinge Sinte Michiels cloostere, alwaer de regente sou logieren. Alle de gebroken beelden, daer niet vuel aen te doen en was, werden vermaeckt, en gebroken cruysen op de wegen oft straten, die werden weder opgerecht; eenighe ambachten, die haer outaertafelen niet gebroken en waeren, en uyt der kercken waeren gedaen, die moesten se verchieren en weder in der kercken brengen; en die geen en hadden, wederom een op te richten en te doen maken. Men wist niet wat doen om haer en haeren raet te believen; sommige ambachten waeren gewillich en sommige niet[84].

+ Item op den 16 dach April werdt tot Ypren in Vlaenderen eenen predicant der calvinisten gehanghen, en 2 van haere soldaten; en so daer vele borgeren quamen dringhen om de justicie te sien, so en mochten de Walsche soldaten dat niet lyden, ende scoten onder den hoop. En daer bleven wel 20 borgeren doot, en vele gequets, die in 't peryckel van sterven waeren: en der crychshoeren, die beroofden terstont de doyen, en dreychden de stat te plonderen; maer de borgers wilden sulcx keeren, en quamen met wapen in haer dueren staen: en so lieten sy sulcx blyven.

+In Ypren een predicant gehanghen met oploop.

En de stat sondt commissarissen te Brusel, om aen de regente haer clachte te doen, want de soldaten wilden noch segghen, dat het al calvinen waeren, die er gecomen waeren om den predicant te ontweldigen; maer het waeren meest papisten om de justicie te sien. Maer de soldaten werdt vuel wils toegelaten: en als eenighe quamen clagen, dat den overlast onverdragelyck was, die de soldaten deden, so werdt van de regente oft haeren raet geantwoerdt, dat sy sulcken volck al socht. Het scene dat wy 't al verdient hadden, wat overlast dat er gesciede, en voer grooten overlast waeren die van Antwerpen vreesende[85].

+ Item der regenten aengenomen volck tot Kerpen, en meer ander Walen trocken som al na Hollant om den leger te Vianen op te smyten, ende heer Heynderick van Brederode was met eenighe edelen binnen Amsterdam maer sonder volck; en de 2 kinderen oft jonge heeren van Batenborch lagen binnen Vianen en den leger van den graef van Meghen en hertoch Erich van Bruynswyc lagen niet wyt van daer, also dat men vreesde voer verstroyinghe van Brederode's volck, die ten minste wel 12.000 waeren. En so men hoorde, eyschte hy gelt van alle de consistorien der calvinisten in Hollant en sonderlinge van die van Amsterdam, oft hy wilde alle haer aenslagen in 't licht brenghen, die ick geloof, dat hy vuel wiste, want sy al gemeynt hebben, dat hy met dat volck voor haer sou vechten: maer het scynt, dat hy ander acxie op Hollant Heeft en haers niet en wil moeyen; aldus en conde men den handel niet begrypen[86].

+Van Brederode.

[22 April 1567]

+ Item op den 22 dach so werdt tot Brusel Jean Denys gehanghen, die een cappiteyn van de guesen tot Outsterweel was, en deestyt werdt by by Antwerpen, tot Luythagen, eenen nettenbreyder gehanghen met syn 2 sonen, die oock de calvinisten gedient hadden, maer het waeren te

+Jean Denys cappiteyn van de guesen tot Brusel gehanghen.

voeren roovers geweest. En dier is er vuele den calvinen toegevallen geweest, en worden oock nou vele aen galgen en boomen gehanghen; maer oock menich goedt mans kint, die er onnoosselyck toe comen syn(87).

[24 April 1567]

Item op den 24 dach April, so werden van de 8 vendelen statsknechten+ ten 2 vendelen afgedanckt, en men souder de reste oock afdancken. Ende deestyt lagen er 16 vendelen Walen niet wyt van Antwerpen op vele dorpen, om in Antwerpen te comen, want de regente wilde dese eerst in stat hebben; ende de statsknechten waeren seer toernich, omdat sy tegen den somer afgedanckt werden, en dat sy de stat trouwelyck gedient hadden en daerenboven noch de vremptde wouwen inbrenghen; en swoeren seer, dat sy se er uytkeeren souden, en daer was 2 dagen vuel twist om en gingen buyten de stat en vochten seer teghen sommige, die se alleen vonden. Ende de heeren sonden noch posten uyt aen de regente, om te bidden, dat se maer 6 vendelen en sou inbrengen, en dat men 4 vendelen van der statsknechten in dienst sou houwen om den meesten vrede. Maer het was al moet verloren, en sy wouwe die XVI vendelen al in hebben(88).

+Sommige vendelen der statsknechten afgedanckt en bracht grooten twist.

[25 April 1567]

+ Item op den 25 dach na noen, so werdt de knechten van Antwerpen verboden meer uyt te trecken oft te gaen om te vechten teghen de Walen, die buyten der stat lagen. En op den 26 dach 's morgens, so werden alle der statsknechten vergadert voer haer hopmans doren, so wel die afgedanckte als de andere; ende daer werdt haer vermaent, dat sy vrede moesten houden. En dewyle sy daer waeren, so werden de Walen ingehaelt, en den eersten intocht was 9 vendelen ende werden van heer Antonis van Stralen ingehaelt, die een goedt heer was en seer bemint van syn gemeynte; daerom dede hy 't, opdat de gemeynte te beter tevreden sou syn, en sien souden, dat het soo wesen moest. Maer daer was meer vreesen voer der statskrychsknechten, die hadden haer vuel geroempt, waerdoer vuel borgers vreesden, dat de Walen niet met minne en souden mogen incomen; maer sy werden vergadert uyt de passagie van de Walen; ende in die poorte en hielt men doen oock geen wacht. En de afgedanckte maeckte men wys, dat se gelt ontfangen souden, en oock was 't by lyfstraffe verboden; also verginck't al in 't goede.

+Sestien vendelen Walen van der regente wegen comen in Antwerpen.

Ende den anderen hoep werdt ingehaelt van den amptman, daer graef Carel, sone van Mansvelt, overste af was; ende vuel hoeren en quade nalopers quamen er mede in, en het was geordineert, dat die uytter stat blijven souden: maer, met slagen en conden sy die niet uytgehouden; werdt een geslegen, d'ander liep dore; maer de soldaten waeren meest+ vrome genoech, en wel gewapent, en waeren vele van de oude gernisoenen; en de borgers moesten haer geven hout en sout, asyn en licht en slaepplaetse(89).

+Noch 2 van der stats vendelen werden afgedanckt.

[27 April 1567]

Ende op den 27 dach werden noch 2 vendelen statsknechten afgedanckt, maer de ander 4 vendelen bleven in dienst en werden gelogiert in de Nieuwstat en oock in borgers huysen, gelyck de Walen; maer haer

soudye werdt gemindert, en het werdt de afgedanckte terstont geboden rapieren af te leggen, gelyck d'ander wapen en op lyfstraffe eenighe oproer teghen de Walen te maken: en dit gebodt werdt op alle brugghen afgelesen, want alreede waren 2 statsknechten in stat dootbleven en eenen Wale(90).

[26 April 1567]

+ Item op den 26 dach April quam een regiment Duytsche knechten van wegen der regente binnen Mastricht, wesende 10 vendelen; dese hadden eenige predicanten by haer, die in effeckt leerden de Duytsche+ leere oft confessie van Ausborch na haers landts manire, maer den borgeren oft ingesetenen des landts en mocht sulcx niet gebueren. Onse predicanten van Antwerpen, die de confessie geleert hadden, waeren nou som tot Wesel som tot Homborch en som in Duytschelant.(91)

+Grave van Evelsteyn compt met Duytsche knechten.

+Quamen in Mastricht, prekende een leere, die de borgers verboden was.

+ Vele vermoeytden oock, dat de belegeringhe van Gota eensdeels gemaeckte dinghen is geweest om crychsvolck te vergaderen met liste, ende nou te besceyden voer de conick van Spaengien, want men hoorde, dat den paus, de keyser, den conick van Spaengien en den conick van Vranckryck samen een verbont gemaeckt hebben, om de Roomsche kercke+ voer te staen en ander religien te verdryven uyt allen haere steden, ja oock ander landen en heeren meynden te beorloghen om de Roomsche kercke te reformieren. Maer ick hope, dat Godt haer tirannicheyt wederstaen sal en die Duytsche vorsten, al en synsynoch geen volck aennemende, mochten sulcx wel wederstaen; den roep was seer onder 't gemeyn volck, dat die vergaderinghe voer Gota van de vorsten was, maer contrarie werdt bevonden.

+Van Gota.

+Keyser, coningen en paus verbonden om de Roomsche kercke te reformeren.

+ Item op den 27 dach April, na den noen, was binnen Antwerpen een seer scrickelycke beroerte, also dat de Walen de poorte toesloten en liepen alle in wapen, slaende de trommelen alerme. Ende mits sy niet lange in stat en waeren geweest, en conden sy som haer huysen niet vinden om aen haer wapenen te comen; en sommige borgeren waren wandelen, mits dat het Sondach was, en haer huysen werden open geloopen om wapenen uyt te halen. En de Walen deylden haer in 4 deelen, elcken hoop was 4 vendelen; en de 4 vendelen statsknechten waeren oock in wapen in de Nieuwstat, maer de Walen sorchden, dat sy verraden waeren en dat die, en de 4 afgedanckte vendelen ende borgeren haer aencomen souden. Maer sy vreesden sonder noot; maer sy maeckten een iegelyck en haer selven vervaert met haer loopen en tieren. De oorsaecke was doer dronckaerts en vechteryen: een van de afgedanckte knechten, droncken synde en geheeten ‘Kleynken’ hadde willen teghen de wacht vechten, en werdt gevanghen, en was anders een goedt geselle vermaert; en een onverlaet, een trompetter, droncken synde, liep oock achterstraten met een messe en een trompet, slaende alerm, en werdt oock gevanghen; ende dit was de oorsaecke, dat se dit getier maeckten. En niemant en mocht ontrent haer vergaderinghe comen; en dese 2 gevanghenen werden op den 28 dach 's morgens gehanghen en noch 2 van de Walen, die te

+Groote beroerte binnen Antwerpen.

voren, eer sy in Antwerpen quamen, gevanghen syn geweest. Maer het gaf hier eenen scyn, dat men sou scerpe justicie doen over d'een, so wel als over de andere(92).

+ Ende op den selven dach voer noen, so quam Margariete, hertoginne van Parma, goevernante van de Nederlanden, binnen Antwerpen en met allen haeren state en hovelinghen: met den grave van Egmont, hertoch van Arscot, met Berlaymont, Arenborch en Mansvelt, en ander edelen van haeren aenhanck en met 5 benden ruyteren, en reden ten eersten in de kercke over de Merckt. Ende het scene, dat het haer mishaechde, dat die 2 borgeren gehangen waeren om de eerbiedinghe, die haer van de borgeren gedaen was: en die ruyteren bleven som binnen der stat en som buyten in de dorpen(93).

+Regente met het Spaensche hof in Antwerpen.

[30 April 1567]

Item op den lesten dach April werdt een borger en een van de afgedanckte knechten van de Walen moetwillich dootgesteken, sonder oorsaeck en daer en werdt geen justicie over gedaen.

+ Item deestyt werden tot Ypren alle de ambachten ontboden om te sweeren de Roomsche kercke voer te staen en den conick en de regente gehoorsaem te syn in al, dat se gebieden souden, oft het tegen haer concientie waer oft niet: ende seer weynich was er, die 't sweeren wilden en werden gebannen uyt 't conicx landen; maer vele seyden gedwongen eedt (dat) van onweerden is, maer vele verliepen. Binnen Lier was 't selve oock begost, maer het bleef steken, want de spraecke was, dat dit de goevernuers om de papen te believen gedaen hadden, sonder bevel van den raet van den hove. Maer tot Antwerpen was men voer sulcx oock vreesende, dies het vluchten noch geen eynde en nam.

+Borgers van Ypren gedwongen de kercke te sweeren.

+ Item in dese maent hadde heer Heyndrick van Brederode, binnen Amsterdam synde, 5000 mannen van Viane doen comen voer Amsterdam, meynende die daer in te kryghen. Maer de heeren, noch den raet van de stat en wildens niet concenteren, also is er hy in 't eynde deser maent uytgesceyden met alle syn edelen en het ander krychsvolck boven Amsterdam, in als over de 12.000 mannen, in een plaetse geheeten Ter Vele, latende binnen Viane weynich volcx, om dat te bewaeren: maer men vermoeyde, dat hij begonde te wycken voer der regenten volcke(94).

+Brederode wyckt met syn volck boven Amsterdam.

Eindnoten:

(71) Voor de dokumenten betreffende den inval. van Antoon van Bombergen in 's Hertogenbosch. Zie CUYPERS-VAN VELTHOVEN, *op. cit.*, p. 212.
Antoon van Bombergen (Bomberghen), verwant aan den reeds genoemden Karel van Bombergen had een fel bewogen leven achter den rug.
Geboren te Antwerpen in 1532 diende hij reeds vroeg onder Egmont, verwijlde in Zweden, Duitschland, en streed in Frankrijk aan de zijde der hugenooten. Men zie de hoogen vermelde *Genealogie der familie van Bomberghen*. (nota 26).
Ook A.C., p. 128.

Voor de afgekondigde 'placcaet', A.A., XI, p. 304.

(72) Over de bijeenkomst te Willebroek, zie RACHFAHL, *op. cit.*, II, p. 883.
Het '*vuel*' edelen bij van Haecht is onjuist: slechts de graven van Egmont en van Mansvelt waren hier met Oranje saamgekomen.

(73) De onderhandelingen begin April door de stedelijke Magistraat met de regente gevoerd volgen wij in A.A., X, ab. p. 219.
Het mandaat van de regentes hier door den schrijver bedoeld: A.A., XI, p. 312: 'Déclaration de Son Altèze le 7 d'Apvril 1567, daermede wordt verhouden het chastoy, dan tegen die geexcipieerde.'
Als basis van de onderhandelingen werden hier de artikelen genomen, door de regentes aan de Magistraat voorgesteld den 20 Februari 1567. A.A., XI, p. 269.

(74) Zie over Balthasar Houwaert, nota 43, blz. 137, voor Alardus, nota 239, p. 159. Balthasar Houwaert vestigde zich te Aken en diende daar de luthersche gemeente. Zie PONT, *op. cit.*, p. 317.
Alardus vestigde zich te *Wilster* na een verblijf in Holstein. Hij stierf als leeraar te Wilster in 1578.
Zie W. PONT, 'Catechismus van Franciscus Alardus', *op. cit.*, p. 12 en 18.

(75) Zie over het verblijf der vluchtelingen in deze plaatsen: A.A. VAN SCHELVEN. *De Nederlandsche Vluchtelingenkerken der XVIe eeuw in Engeland en Duitschland*. 's Gravenhage, 1909.
Ook W. PONT, 'Geschiedenis van het Lutheranisme', *op. cit.* Aanteekeningen over de gemeenten Woerden, Wesel, Hamburg, Keulen, Aken: aldaar verdere bibliografie.

(76) Het geschil tusschen heer *Wilhelm von Grumbach* en den bisschop van Wuerzburg, *Melchior von Zobel*, vond zijn oorsprong in het overgaan der Grumbachsche bezettingen in handen van den bisschop, in volge het verdrag van Passau (1552). Hieruit ontstond nu een werkelijke burgeroorlog, die bij de aanstelling van een nieuwen bisschop *Friedrich von Wiersberg*, nog in hevigheid toenam, vooral waar Grumbach gesteund werd door Johan Friedrich, hertog van Saksen. De keizer menigde zich in het konflikt, en als gevolg hiervan werd de stad *Gotha*, waar zich Grumbach bevond, belegerd en viel door kapitulatie in handen van de keizerlijke troepen, op 13 April 1567.
Men zie hierover: ORTLOFF, *Geschichte des Grumbachschen Haendel* (Jena, 1868-1870).
Ook RITTER, *op. cit.*, t.I.

(77) A.A., X, p. 222: het afscheid der predikanten van de Magistraat en het verleenen der vrij geleide.

P. BOR, *op. cit.*, t. I, f° 166.
Ook A.A., XI, blz. 316-317.
Joannes Saliger, ook genoemd *Beatus*, was een der Duitsche predikanten, welke in het najaar van 1566 de Antwerpsche luthersche gemeente kwamen bijstand bieden. Hij was geboortig van Lubeck, en nam een bewogen aandeel in den beruchten strijd rond het Avondmaal.
Hij was als zijn vriend Matthias Flacius Illyricus, zeer bedrijvig, en van een strijdminnende natuur. Zijn hardnekkige houding te Woerden, met het doel de Augsburgsche confessie te verdedigen, dwong hem de Nederlanden te verlaten.
Over hem: *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek, op. cit.*, t. II, p. 1256. Zie ook: Dr. E.T. KUIPER, *Het Geuzenliedboek*, dl. I, p. 48. Zutphen, 1924.
Lied van Joris Sylvanus 'aen de verstroeyde Ghemeynte van Antwerpen' bij het vertrek uit de stad.

(78) A.C., blz. 129.
POULLET et PIOT, *op. cit.*, t. II, p. 351. Reeds den 5 April 1567 weet Morillon te berichten, dat Oranje het land zal verlaten.

(79) A.C., blz. 129-130.
Over vertrek: POULLET et PIOT, *op. cit.*, t. II, p. 373. Brief van 13 April 1567.
F. RACHFAHL, *op. cit.*, t. II, p. 885.
P.J. BLOK, 'Willem de Eerste, Prins van Oranje', *op. cit.*, dl. I, p. 169.
Zie Dr. E.T. KUIPER, *op. cit.*, dl. I, p. 45. 'Een nieu Liedeke'.

(80) Zie in dat verband de verklaring van de Antwerpsche magistraat aan de regentes, in dato 16 April 1567. A.A., XI, p. 327.
De natiën van kooplieden o.a. de Engelsche, Oostersche en Portugeesche natie hadden inderdaad verklaard de stad te verlaten indien geen 'beter hope' van het hof kwam.
STEDELIJK ARCHIEF *Staten van Brabant, Magistraat aan gedeputeerden, bundel* 1567. Brief van de Magistraat in dato 7 April 1567.

(81) A.C., p. 131.

(82) Hoogstraten werd inderdaad door de regentes naar Brussel beroepen.
Zie A.A., XI, p. 342. Het schrijven van de regentes aan Hoogstraten in dato 17 April, en zijn antwoord denzelfden dag.
A.A., X, p. 224 en 225.
Het was bij dit onderhoud met de Regentes, in dato 20 April, dat Hoogstraten vernam dat de Graaf van Mansvelt, de gunsteling der regentes, voortaan als gouverneur van Antwerpen zou fungeeren.
Den volgenden dag bekwam Hoogstraten zijn 'conge'.
Zie GACHARD, 'Analectes historiques', t. II, p. 488 (uit *Bull. Comm. Royale d'Histoire*), 5 vol. Bruxelles, 1856-1871.

(83) Zie over den jongen graaf van Buren, nota 2, blz. 246.
Zie ook F. RACHFAHL, *op. cit.*, t. II, p. 886.

(84) Over de pogingen tot herstel der kerken, zie POULLET et PIOT, *op. cit.*, t. II, p. 425.

(85) Conf. MARCUS VAN VAERNEWIJCK, *op. cit.*, dl. II, p. 229.

(86) Zie F. RACHFAHL, *op. cit.*, t. II, blz. 892.
P. BOR, *op. cit.*, f° 168.
TER GOUW, *op. cit.*, t. VI, blz. 191 en volg.
W. NUYENS, *op. cit.*, dl. I, p. 261.

(87) Zie over de bedrijvigheid van *Jan Denijn* 'cappiteyn' van de calvinistische benden het in nota 64 vermelde verhoor bij J. VAN VLOTEN, *op. cit.* (1567-1572), p. 230.

(88) Over de stemming bij de stadsknechten naar aanleiding van hunne afdanking. Zie KERVIJN, *op. cit.*, t. IV, p. 448 en volg.: berichten uit Antwerpen in dato 16 April en 21 April.
Ook aldaar het verslag van *John Worral* aan *Thomas Gresham*, p. 450, in dato 27 April.
De troepen der regentes verbleven rond en in het dorp Mortsel. POULLET et PIOT, *op. cit.*, t. II, p. 412.

(89) Zie de intrede van Mansvelt met de vendelen Walen. A.C., blz. 131.
A.A., X, p. 225.
POULLET et PIOT, *op. cit.*, t. II, p. 377: Morillon meldt over het regiment van den zoon van graaf van Mansvelt: 'Touttesfois il at le plus scabreux régiment de tous, qui faict une foulle incréable par tout.'
Deze beoordeeling zal later vele gebeurtenissen verklaren.
Ook KERVIJN, *op. cit.*, t. IV, p. 452. Zie vermeldingen in nota 88.

(90) A.A., I, p. 288.
Gebod tegen het beleedigen der soldaten: de wapens moeten afgelegd.
STEDELIJK ARCHIEF. *Gebodboek*, C., f° 67. Gedrukt A.A., IX, p. 352.

(91) Bijna alle luthersche predikanten hadden zich naar Duitschland begeven. Het waren vooral de regimenten van graaf van Everstein welke door de eraan toegevoegde luthersche predikanten geweldige onrust in de katholieke wereld brachten: de burgers van Maastricht volgden opnieuw de predikatien van deze legerpredikanten.
POULLET et PIOT, *op. cit.*, t. II, p. 464, ook 396.
GROEN, 'Archives', *op. cit.*, t. III, p. 77-78.

(92) De twee schuldige landsknechten waren *Hans van der Meren* en *Adolf van Beveren*. Zie A.A., XIV, p. 44, de beslissing der Hooger Vierschaar.
A.A., IX, p. 354, 355.
A.C., p. 131.

(93) Over de intrede der regentes: omstandig verlsag.
A.C., p. 132.
A.A., X, blz. 225.

(94) TER GOUW, *op. cit.*, t. VI. De onderhandelingen met Amsterdam, p. 184 en 205.
J. VAN VLOTEN, *op. cit.* (1564-1567), p. 139-140.
P. BOR, *op. cit.*, t. I, f° 167.

Mayus 1567.

[1 Mei 1567]

[+] Item in 't eerste van Meye quam den roep tot Antwerpen, als hoe dat heer Heyndrick van Brederode, heer over Viane, die nou syn volck hadde ligghen boven Amsterdam in 't Waterlant, Ter Vele, en daerontrent; en hadde Viane verlaten, mits hertoch Erich en de grave van Megen daerontrent waeren; en den grave van Arenborch bracht oock van der regenten wegen volck na Hollant. Nochtans, so was hy met sommighe edelen overgesceept na Empden, en verliet syn knechten: maer (liet) de kinderen van Batenborch als overste onder syn volck; sommighe seyden, dat het

[+]Heer Heyndrick van Brederode verlaet syn krychsvolck.

geen wycken en was, maer dat hy by een vergaderinghe der verdreven oft gevluchte heeren moest wesen tot Dillenborch boven Cuelen. Maer vele seyden noch, dat den grave van Empden volck aennam, om Brederode by te staen: maer 't en was niet, dan om syn eyghen landt te bescermen; maer hy, noch den vorst van Cleve, al was er vuel roeps af onder 't gemeyn volck, en begeerden haer teghen het hof van Borgoengien niet te stellen, als men haer niet en ruerde[95]. Nochtans was 't een jammer, dat alle dat volck in peryckel was van geslagen te worden; nochtans waeren sy sterck genoech, maer daer geen hooft en is, is 't peryckeleus vechten. Oock en waeren se niet so wel alle versien van wapen, als haer vyanden; men vermoeytde, dat se alle wycken sullen, die kunnen overgeraecken. Maer 't hof begonde eenighe scepen met gescut te versien en krychsvolck, om het overvaren te beletten en haer 't scepe te vervolgen en te bevechten[96].

+ Item de regente, binnen Antwerpen synde, ginck met allen haeren aenhanck dickwils ter kercken, dan in de eene kercke, dan in de andere: en de kercken werden wederom so seer verchiert, als 't mogelyck was: hoe lancx, hoe meer, want alle ambachten en gulden moesten weder haer autharen verchieren. Ende deestyt was tot Antwerpen vuel gelts tscepe aencomen voer de regente uyt Spaengien, om syn landen te beschermen en de Roomsche kercke.

+De conick seyndt gelt oft synen raet om de inquisitie voer te staen.

+ Item deestyt was 't den borgeren tot Antwerpen verboden op de brugghen der statpoorten stil te staen, op de verbuerte van den mantel, also dat de borgeren dat seer gewoon waeren; so werdt menigen mantel van de soldaten genomen, sonder haer eerst te adverteren, anders dan dat het gepubliceert was en oock op de poorte gescreven. Item op den 4+ dach Meye, so werdt tot Antwerpen de jaermerckt ingeroepen na de oude gewoonte, een iegelyck syn oude vryheyt; maer uyt dese oude vryheyt waeren dese uytgesteken: alle vagebonden, ballingen, ministers ende predicanten van de quade seckten, verloopen uytlandtsche ketters en apostaten; ende insgelycx die hoofden ende authueren van de beruerten, en die haer hebben laten inscryven, en wapenen in 't velt tegen den conick gedragen hebben, en de kercken gesceynt en beelden gebroken hebben syn in den ban des heyligen rycx[97]. Item deestyt is hertoch Erich van Bruynswyck van der regente wegen binnen Viane gecomen in de stat van Brederode, want syn volck was er al uyt en so en dede de gemeynte geen wederstant.

+Verbodt tot Antwerpen op de brugghen stil te staen.

+Wie uyt de vryheyt der jaermerckt van Antwerpen gestoten werdt.

[7 Jmei 1567]

+ Item op den 7 dach Meye so werden tot Antwerpen 6 van der royroeyen sergianten gehanghen, die sonder haers meesters wete buyten Antwerpen overlast gedaen hadden: en den luytenant van ‘Spelleken’ de royroede, stierf subyt en dese hadden hun geroempt noch vuel borgers te hanghen, die noch achter straten ginghen[98].

+7 boeven gehanghen.

+ Item op den 7 dach Maye quam de tydinghe tot Antwerpen, als dat heer. Heyndricx van Brederode volck gesleghen en verdreven was, maer

+Brederodes volck verstroyt en gevanghen.

't en was al uyt also niet; maer sy waeren al tscepe wechgevlucht na Emptden en over de Suer zee: maer daer waeren eenighe schepen genomen doer den grave van Megen, die alle gevangen genomen werden, ende daer waeren de overste meest in, als de 2 kinderen van Batenborch, en die werden som na Vilvoorden gevuert. Ende de gevluchte knechten trocken vast na het landt van Cleve opwaerts en sceyden soo, ende men en hoorde nou niet sekers van Brederode, waer hy was. Wie conde desen handel gronderen: men meynde dat hy wonder uytgerecht sou hebben, maer nadat er Egmont, een pylken van die bussel van sevenen, uytgetrocken is, so is nou die gansche bussel verstroyt(99).

+ Item deestyt, so werdt tot Antwerpen de wapenen van de borgeren bescreven, waerduer de borgeren vreesden, dat sy 't souden moeten overbrenghen. Maer men beloefde, dat sulcx niet gescieden en sou, en oock waer 't ongelyck, want hadden de borgeren geen wapenen gehadt, sy en souden de calvinisten in Meert niet hebben connen wederstaen.

+Wapenen uyt Antwerpen bescreven.

[10 Mei 1567]

+ Item op den 10 dach so spuelden de Walsche soldaten binnen Antwerpen een guyterye met Sint Jop, stellende eenen camauten op een peert, daer sy vuer spuelden: ende voer desen geconterfeyten Jop moesten de papen een misse doen, en deden 't geerne voer haer dienaers en voerstanders; ende nou dorsten sy weder wel met het sacrament gaen bellen, als men de krancke besocht, welck sy een jaer oft daerontrent gelaten hebben(100).

+Guyterye in de kerck bedreven doer de Walen.

+ Item den selven dach werden tot Antwerpen 3 beeltstormers gehanghen op de Merckt en hadden oock tot Outsterweel in dienst geweest; noch werden op den Oever dry van der royroeden sergianten gehanghen: also dat nou 2 galgen in Antwerpen stonden(101). Item deestyt waeren+ tot Valecyn wel hondert borgers gevanghen calvinisten, die de stat ingehouden hebben teghen de regente en dit en waeren maer van de prinsipaelste: ende alle papisten, die voer het belegghe van Valecyn uyt der stat gevlucht waeren en met de calvinisten niet en wilden aenhanghen, die waeren nou vrije, dat se geen soldaten in haer huysen en dorsten (moesten?) houden.

+Beeltstormers gehanghen.

+Hondert borgers tot Valecyn gevanghen.

+ Item den selven dach werdt tot Antwerpen een Italiaen gevanghen, die een calvinist bedraghen hadde en vuel quaets afgeseyt meer dan 't was en dat omdat hy niet en soude derven betalen: de somme was duysent pont Brabants, meynende also quyt te syn van syn scult; denselven+ dach werden tot Antwerpen 8 boeren van Turnout gevanghen ingebracht, die men opleyde, dat se beeltstorminge gedaen hadden.

+Een Italiaen gevanghen om syn verraders hert.

+Boeren gevanghen om beeltstorminge.

Item deestyt moesten die borgeren van Liere alle sweeren de conick en der regenten getrouwe te syn, ende dat, in al dat men haer gebieden sou, al waer 't teghen haer concientie, sweerende oock de kercken en geestelycke persoonen en goeden te bescermen: en daermede so waeren sy vrye van krychsvolck uytter stat; voer sulcx waeren ander steden vreesende, en dit dede vuel volcx uyt den lande wycken.

+ Item deestyt is den grave van Meghen met crychsvolck binnen de stadt van Amsterdam gecomen, waerdoer vuel ryckdoms, die calvinist waeren, gevlucht syn[102].

+Den grave van Meghen in Amsterdam.

[12 Mei 1567]

+ Item op den 12 dach in Meye quamen binnen Antwerpen 2 ambesaten uyt Duytschelant gesonden van den keyser Macximilianus, waeruyt 't volck verblyt werdt, latende haer voerstaen, dat sy van eenighe vorsten gesonden werden om beter middel in de landen te kryghen, en dat de confessie van Ausborch mocht geleert worden, en 't vervolch een eynde mocht hebben; maer sy quamen om na Engelant te trecken en een houwelyck te versoecken, vanwegen des keysers broeder aen de coniginne van Engelant. Maer men hoepte, dat se wyser sou syn, want 't en was maer om het landt tot den pausdom weder te brenghen, want men verstaet dat syn broeder seer papists was. En daerenboven hadden vuel groote heeren, als den keyser, den conick van Spaengien en Vranckeryck en andere met den paus een sterck verbont gemaeckt, de Roomsche kercke in haeren lande voer te staen en andere landen daertoe te dwinghen; maer een heere is er boven haer in 't alderhoochste[103].

+Een houwelyck werdt versocht aen de coniginne van Engelant om tot voordeel te comen van de Roomsche kercke.

+ Item deestyt waeren tot Antwerpen by den raet van de regente de 4 nieuwe kercken van de calvinisten en mertinisten, die sy in corten tyt opgetimmert hebben, verwesen om te vercoopen; dies souden de coopers die moeten terstont tot in den gront afbreken en haer profyt met de stoffe doen en elders toe gebruycken. Ende sy hebben elck 3 kercken gehadt, maer die 2 en waeren maer gehuerde scuren; maer dit waren gecochte erven en so waeren die al verbuert[104].

+De nieuwe kercken tot Antwerpen werden verwesen gebroken te worden tot in den gront.

[13 Mei 1567]

Item op den 13 Mey werdt tot Breda een gebodt gedaen van der regenten wegen, dat alle die teghen den conick wapenen gedragen hebben, souden vertrecken binnen 3 dagen uytter stat.

[15 Mei 1567]

+ Op den 15 dach werden tot Gendt 3 beeltstormers gehanghen en den 18 dach noch 5: maer dit waren meestal boeven te voren geweest; maer die boeren onlancx in Antwerpen gebracht werden afgelaten, want sy en hadden de beeltstormers maer wagens oft peerden geleendt, en dat by bedwanck.

+Tot Gendt beeltstormers gehanghen.

+ Item deestyt moesten binnen Antwerpen de cramen van 't groot kerckhof gedaen worden, en daer niet meer weder en quamen, want het de heeren, de canonicken, also beliefde. Sy hadden nou al haer willeken: en teghen dit hoochtyt was er eenen steenen Cristus gestelt met een riet en roede, daer men weder keerskens voer ontstack

+Stichtinge der afgoden.

en der ambachten autaren werden alleskens opgericht; maer de oude cleercoopers hadden daer een scilderye brocht, die de papen niet wel en behaechde, te weten,[+] eenen Cristus en eenen Moyses, groote figuren met de tafelen gescreven; waer in gescreven was, naer het inhout, dat men geen beelden en sou eeren noch aenbidden. En Cristus hadde duyvel en doot onder de voet en het hantscrift was gescuert, en hadde al voldaen. En dat bewys en stondt

[+]Eenen stichtelyck autaer en mochten de papen niet sien.

haer niet aen, want so en waeren haer missen niet: en het volck stondt dick om sulcx te sien[105].

+ Ende de gansche kercke en het kerckhof en alle de autaren werden gewyt van den bisschop van Cameryck; maer hy weygerde eerst den autaer van de oucleercoopers te wyen, maer de sommige die spraecken ten besten en soo werdt hy oock besproeyt als andere; en hadde van elck ambacht 6 gl. voer den grooten erbeyt.

+De kercken en autairen werden gewyt van den bisschop van Cameryck.

[17 Mei 1567]

+ Item op den 17 dach Meye, op den Pfincxen avont, so werdt tot Bergen van wegen de gravinne van Bergen, huysvrou van menheer van Bergen, die alnoch in Spaengien is met de grave van Montigni van in 't voerleden jaer, een seer tirannich gebodt gedaen: en dat met wille van de goevernante van den lande, gebiedende, dat alle degene, die in de calvinisten kercke haer kinderen doen doopen hebben oft aldaer getrout syn, haer souden vertrecken binnen drij daghen uytter stat van Bergen en haer vryheyt, op de pene van lyf en goedt. Waerdoer een groot gescreye en uytvlucht daer wasse, want ontrent 300 mannen sonder vrouwen+ en kinderen namen de vlucht; en voer sulcx was men tot Antwerpen noch vreesende. Voerwaer hadde haer man in 't landt geweest, sy en soudts niet gedacht hebben te derven doen; maer sy was seer papists gesint. En het was te verwonderen, dat dese heeren in Spaengien gesonden van wegen den edelen van den lande en met believen van de regente, niet weder en quamen! 't Is te duchten, dat sy nimmermeer wederom en sullen moghen comen? Maer sustighen tirannich gebodt en is noch nergens gedaen, maer sommige calvinisten hadden haer, doen sy daer breeckten, quay woerden gegheven[106].

+Tirannich verbot van Bergen op Zoom.

+Graef van Bergen en Montigni noch in Spaengien.

+ Item op den 17 dach Meye, so quamen in Antwerpen noch 3 ambesaten uyt Duytschelant, die welcke op den 22 dach weder uyt trocken, hebbende suslange met de regente en haeren raet geconverseert. Ende 't gemeyn volck liedt hem voerstaen, dat se van der Duytsche vorsten wegen gesonden waeren, ende de regente vraechden,oft sy met minnen de confessie van Ausborch ontfangen (soude?) oft niet? Maer 't was al cout; sy waeren van 's keysers wegen comen, die met den conick van Spaengien en andere in 't verbont was, de Roomsche kercke voer te staen. En so wilden sy oock ordinantie maken om een alloye en seker gelt te slaen van een gewichte, en daeraf waeren sy sprekende[107].

+Noch 3 ambesaten comen in Antwerpen.

[22 Mei 1567]

+ Item op den 22 dach Meye, so werdt tot Antwerpen een van der mertinisten kercken vercocht, genaempt de erve ‘den Reyger’ en graef Carel, sone van Mansvelt, hadde die eerst gecocht; dies syn vader gram was, seggende: ‘Ick meynde, gy waert edelman en geen coopman.’ Maer niemant en wou se coopen, en op den 26 dach werden de andere gecocht, maer 't waeren gemaeckte cooplieden. Maer op den 28 dach Meye begonden sy de kercken te doen afbreken, ende begonden aen de

+Nieuwe kercken vercocht in Antwerpen.

mertinisten kercken eerst, want dat is de wortel van alle ketteryen, so de papen leeren:
en so werdt de stoffe gecocht, elck syn gerief: d'een cocht hout, d'ander steen,

yser, loot, scalien en so voorts, ende vonden so papisten genoech die 't cochten[108].

[28 Mei 1567]

+ Item op den 28 dach werdt een groot gebodt gedaen binnen Antwerpen, hier te lanck noch te verhalen, maer noch en was 't so quaet niet als 't gebodt van Bergen, maer gemodereert. Maer sommighe monicken leerden wel, dat se al verdoempt waeren, die in de Roomsche kercke niet getrout en waeren, en de kinderen, die elders gedoopt waeren, bastaerden in den hemel sullen syn. Maer van sulcke en werdt hier niemant uytgebannen, dan alle predicanten of andere, die sy hoorden, dat noch in 't heymelyck vergaderen oft preken; en alle, die dese plaetse leenen oft herbergen en diergelycke dinghen, sullen voorts aen lyf en goedt verbueren[109].

+Straf gebodt in Antwerpen, maer niet 'gelyck het gebodt van Bergen.

[29 Mei 1567]

+ Item op den 29 dach Meye so quamen noch 3 ambesaten aen de regente binnen Antwerpen uyt Duytschelant en vertrocken weder op den lesten dach.

+Ambesaten in Antwerpen.

+ Item deestyt begonden die papen in Vranckeryck doer den jonghen conick Carel, de 9. van dien name, haer seer op te steken en wilden der huygenoosen haer vryheyt, die se haer in den lesten peys, na de doot van monsieur Gwise, beloeft hadden, weder nemen, en haer steden belegghen. Maer den edelen prinsche van Conde, die was oock volck aennemende en meer ander edelen om de huygenoosen oft calvinisten te bescermen.+ In Duytschelant waeren sommige vorsten oock volck van wapenen aennemende, want in dat verbont van den paus, keyser, Spaengien en Vranckeryck hoorde men, dat se gesworen hadden, dat se niet ophouden en souden, sy en souden Hertoch Augustus, de palsgrave aen den Ryn en Engelant, en andere alle gedwongen hebben tot de Roomsche religie[110].

+Apparentie in Vranckeryck om te orlogen om de religie.

+Van quaet verbont der grooter prinschen.

+ Item op den 29 dach Meye was 't tot Antwerpen de groote processie, oft Sacramentsdach, na d'oude costuyme; maer de ambachten waeren nou meer gedwongen vuel tortsen in de processien te seynden, dan sy pleghen: en voorts volchde daer vuel volcx na met brandende licht, ende de regente oock selve, met al het heel hof, stuenende Egmont op syn scoudere; waerom sommige seyden: ‘Het serpent lacht Adam toe, en hy sal doer Eva bedrogen worden.’ Maer hij is al lange in 't net geweest[111].

+Sacramentsprocessie in Antwerpen.

+ Ende deestyt moeste der oucleercoopers autaer met een kleet gedeckt worden, want de papen en mochten niet lyden, dat het volck daer altoos Godts geboden was lesende; en sommige van haer wilden 't uyt den tempel gedaen hebben, seggende: ‘'t Is kettereye’, en sommige concenteerden, dat het blyven sou: dies sou men het scrift veranderen in latyn, en daerop bleef 't noch gedeckt staen. Maer corten tyt; het moest er uyt.

+Cristelyck onderwys moest gedeckt in den tempel staen.

[+] Item op den 29 dach Meye werdt op 't Scelt voer Antwerpen een vrou en eenen man moetwillich van de Walsche soldaten, die de wacht hadden aen de Waterpoorte, doerscoten, haer vermetende tusschen beyde

[+]Van lichtveerdicheyt der Walsche soldaten in Antwerpen, om onder 't volck te scieten.

doere te scieten: en met sulcke grillen syn onlancx 5 of 6 personen dootbleven en daer en werdt geen recht gedaen dan over dese, want 't was te seer scandich: en werdt den 30 dach onthalst(112).

+ Item in 't eynde deser maent quam seker tydinghe tot Antwerpen aen de regente, als hoe dat menheer van Bergen op Zoom in Spaengien gestorven was syn natuerlycke doot, soo men seyde; maer men vermoeyde,+ dat hy van de inquisituers vergeven was, en seer te duchten was, dat den grave van Montigni niet beter varen en sal. En is gestorven op den 17 of 18 dach Meye, doen syn huysvrouwe tot Bergen so strengen gebodt dede doen over die van de religie. Maer sy mach dien dach wel gedencken: en seer subyt, eer dese tydinghe in 't openbaer was, sondt de regente noch hondert mannen in Bergen op Zoom, vreesende oft die gemeynte aldaer, doer de doot van haeren heere, haer souden willen rebelleren teghen 't gebodt, onlancx aldaer gedaen(113).

+Syn lichaem was over landt uyt Spaengien brocht en tot Bergen begraven.

+Van de doot van mons^{r} de marquis van Bergen in Spaengien gestorven: lange is 't geseyt, dat het eynde, de doot sou syn.

+ Item in 't eynde deser maent werden tot Valecyn 2 ministers en eenen predicant der Calvinisten gehangen, en een seer machtich, ryck man, met synen sone onthalst. En den ouden man, sieck synde, werdt in eenen stoel onthalst, en een vrouwe beclaechde seer deser doot en werdt daerom van de soldaten doerscoten: en doer dien oproer bleven noch 4 oft 5 borgers doot(114).

+Predicant en ministers en een rycken borger tot Valecyn gedoyt en 't goedt verbuert.

+ Item in 't leste van deser maent, so werden de ander vier vendelen knechten, dat borgers van Antwerpen waeren, afgedanckt, want de stat moest evenwel de Walen onderhout doen, en so wilden sy desen cost scouwen; en werden eerlyck betaelt, en (hadden?) goeden dienst gehadt, want sy en hadden niet dan de stat bewaert. Ende sommige lieten haer weder inscryven om het hof te dienen, maer eer 4 daghen hierna, werden sy weder afgedanckt, vermoeyende, dat se niet gewillich en souden syn om predicatien te verstooren en in alle maniren het pausdom voer te staen en te bescermen(115).

+De statsknechten van Antwerpen werden voorts afgedanckt.

[31 Mei 1567]

+ Den lesten Meye nacht so verbrantden tot Antwerpen het werckhuys geheel van des conicx Munte(116).

+Munte brant.

Eindnoten:

(95) De ontvangst van Brederode was echter niet hartelijk: op 30 April kwam hij aldaar aan, doch wegens de afzijdige houding van den Graaf van Oost-Friesland trok hij verder naar Bremen. Cfr. F. RACHFAHL, *op. cit.*, t. II, p. 893. Men zie ook J. VAN VLOTEN, *op. cit.* (1567-1572), p. 254-255.

P. BOR, *op. cit.*, t. I, f° 168.

(96) Zoo graaf van Meghem als Arenberg hadden reeds schepen opgetuigd om den weg naar Oost-Friesland voor de vluchtelingen af te sluiten.

Het was een van Arenbergs vaartuigen, dat zooals wij verder zien zullen, een schip met geuzenleiders en soldaten wist te overvallen.
Zie J. VAN VLOTEN, *op. cit.* (1567-1572), p. 245.
Brief van *Arenberg* aan de regentes, in dato 5 Mei 1567: '...ayant à cest effect faict esquipper batteaulx de guerre... et seq.'

(97) Over het bezoeken van kerken door de regentes, zie A.C., blz. 132.
Het uitroepen der Sinksenmarkt: A.C., blz. 133, 134.

(98) De 'roy-roede' hier met den naam Spelleken genoemd, Jan Grauwels geheeten, was eerst in Januari door het hof aangesteld.
A.C., blz. 105.

(99) *Chronijck der stadt Antwerpen* (G. BERTRIJN), p. 187, Maatschappij der Antwerpsche Bibliophilen, n° 5. Antwerpen, 1879.
Een verslag over het gebeuren, bij POULLET et PIOT, *op. cit.*, t. I, p. 457.
J. VAN VLOTEN, *op. cit.* (1564-1567), p. 141. Zie ook nota 96.
GACHARD, *Corresp. Phill. II*, t. I, p. 533.
Het verhoor der gevangenen: POULLET et PIOT, *op. cit.*, t. II, p. 648.

(100) A.C., p. 133.

(101) Zie A.C., blz. 133-134.
Ook A.A., XIV, p. 44.
De beschuldiging door de Hooger Vierschaar. A.A., IX, p. 355 en volg.

(102) TER GOUW, *op. cit.*, t. VI, p. 198: Meghem bleef voor Amsterdam legeren. Eerst den 8 Mei kwam de heer van Noircarmes met zijn troepen in de stad. *Op. cit.*, p. 217.

(103) Deze 'ambesaten' kwamen ook te Gent.
Zie MARCUS VAN VAERNEWIJCK, *op. cit.*, t. II, p. 222. Bedoeld is hier dus een huwelijk van Karel van Steiermarken met koningin Elisabeth van Engeland. Het waren de graven Stolberg en Koenigstein welke als afgezanten van den Keizer naar Engeland gingen. De heer van Maldeghem werd hun door de regente toegevoegd.
Zie KERVIJN, *op. cit.*, t. IV, p. 457, 458, 459. Aldaar ook over het vermoeden van het huwelijk en over een verbond der Roomsche vorsten. *Op. cit.*, p. 460.

(104) Zie A.C., blz. 134.
Het vertoog der regeeringsbenden aan de regentes, ten einde over die kerken te mogen beschikken: A.A., IX, p. 358. Door appostille van 9 Mei 1567 voldeet de regente aan den wensch, evenwel onder dit beding, dat op de plaatsen der kerken kruisen zouden worden gesteld, *loc. cit.*

(105) Men leze over dit feit het bericht uit Antwerpen in dato Mei 1567, met beschrijving van het beeld en het verhaal van het konflikt.
GROEN, *Archives*, t. III, p. 78, n° CCLXXIII. 'Nouvelles diverses pour la plupart relatives aux Pays-Bas.'

(106) Vermeld wordt het verdrag bij MARCUS VAN VAERNEWIJCK, *op. cit.*, t. II, p. 222-223.
Zie ook POULLET et PIOT, *op. cit.*, t. II, p. 464, brief van 24 Mei 1567.

(107) Deze afgezanten en hunne opdracht ook genoemd bij MARCUS VAN VAERNEWIJCK, *op. cit.*, t. II, p. 239.
Evenwel was de 'cout' hier de waarheid: inderdaad waren gezanten door de keurvorsten aan de regente gestuurd geworden, ten einde een bemiddelingsverzoek aan den koning over te maken, ten gunste der Augsburgsche confessie.
Men zie hierover: F. RACHFAHL, *op. cit.*, t. II, p. 898.
GROEN, *Archives*, III, p. 41/80.
Bull. de la Comm. Royale d'Histoire, 4e série, t. V, p. 392.
J.S. THEISSEN, *Correspondance française de Marguerite d'Autriche, duchesse de Parme*.

(108) A.C., p. 134.

(109) Zie over het ontstaan van dit edikt: F. RACHFAHL, *op. cit.*, t. III, p. 31 en volg.
A.C., p. 135.
De drijfveeren welke de regentes aanzetten een niet te strenge houding aan te nemen, vinden wij in haar schrijven van 24 Mei aan den koning toegelicht: vrees voor de ekonomische welvaart der stad.
In zijn schrijven van 30 Juni 1507 gebood de koning de regentes het edikt terug in te trekken.

THEISSEN, *op. cit.*, t. I, p. 363 en volg.

GACHARD, *Corresp. Phil. II*, t. I, p. 550, note 1.

(110) LAVISSE, *op. cit.*, t. VI, 1re p., p. 93.
Ook KERVIJN, *op. cit.*, p. 465.

(111) A.C., blz. 135 (als datum 20. dach Mey).
Zie het desbetreffend gebod: A.A., I, p. 288.
STEDELIJK ARCHIEF, *Gebodboek*, C, fo 72.

(112) A.C., p. 136.

(113) Over de dood van dezen edelman: J.F. WILLEMS, *Mengelingen van historisch vaderlandschen inhoud*, p. 328. Antwerpen, 1827-1830.
GACHARD, *Corresp. Phil. II*, p. 540 en volg., brief in dato 26 Mei.
GACHARD, 'La Biblioth. Nationale', *op. cit.*, t. II, p. 238.
Op bevel van den koning moest de regentes in zijn stad Bergen een sterke wacht stellen (brief van 2 Juni).

(114) PONTUS PAYEN, *op. cit.*, t. I, p. 328.
KERVIJN, *op. cit.*, t. IV, p. 464.
RACHFAHL, *op. cit.*, t. II, p. 877-878.
Het waren de predikanten Peregrin de la Grange en Guido de Bray, de konsistorialen Michel Herlin en zoon.

(115) Het was inderdaad de bedoeling der regentes een deel der stadsknechten in haar dienst te nemen: de voorkeur welke de koning echter gaf aan Duitsche vendels wijzigde wellicht haar inzicht.
STEDELIJK ARCHIEF, *Staten van Brabant. Magistr. aan gedeput. bundel* 1567-brief 21 April 1567.

(116) De Munte werd in 1474 gevestigd in de Hal van Cruyninghen op den Oever, alwaar men in 1566 een nieuw gebouw oprichtte.
Zie MERTENS en TORFS, *op. cit.*, t. III, p. 248; t. IV, p. 117.

Junius 1567.

[1 Juni 1567]

[+] Item op den eersten dach Junius, ontrent den avont, was tot Antwerpen een groote beroerte aen de Kipdorp poorte, waervan de stats afgedanckte knechten de eerste oorsaecke waeren, so sy buyten waeren geweest, 't vendel bedrincken naer crychsgebruyck. En quamen droncken na de stat en wilden tegen de Walen oft wachte van de poorte vechten, en de Walen sloten de valpoorte; dies sy na de Walen met steenen en beenen over de poorte wirpen, en de Walen, staende op de brugghe scoten doer de houte poorte en geraeckten sommige onnoosele borgeren en vrouwen. En de Walen, uytcomende, smeten eenen doot en namen sommige gevanghen: en dit geruchte quam al de stat doere, en Carel, sone van

[+]Carel, sone van Mansvelt, bedryft moorders werck in Antwerpen.

Mansvelt, die quam met eenen grammen moet en sloech onder goede borgeren, en smete een jonckman, die met syn vrou en kinderen, ter poorten inquam, en quetste noch een out man. Maer die jonckman sprack hem in franssoys toe, om wat oorsaeck hy hem sloech: maer den grooten, hooveerdighen sot en wilde geen woerden verdragen, doerstack den man; en syn vrouwe, om het elendich kermen, werdt seer geslaeghen; een bevruchte vrouwe was oock met een spicie doerloopen. O lanckmoedighe, en vreedsamighe prinsche van Antwerpen, wat hebdy gy 's al verdragen in Antwerpen! En hier na liep de sprake lanck in Antwerpen, dat des goevernuers sone van Antwerpen, want Mansvelt was goevernuer, een groot moorder was, en vuel hovelinghen en heeren van der stat spraken hem des feyts groote scande. En de weduwe van den man, doer raet, soliciteerde lange om een gifte te hebben voer haer kinderen, en moeyde vuel vrinden, en verquistede vuel gelts, en haer werdt wel wat scoons toegeseyt, maer en kreegh noyt niet[117].

Ende om deser oorsaecken werdt de afgedanckte knechten geboden geen rapieren noch ander wapenen te draghen, noch geene ander borgeren; en in alle poorten werden geordineert officiers te wesen, dagelijcx, om toesicht te hebben aen den reysenden man, die met wapenen incompt[118].

[8 Juni 1567]

Ende op den 8 dach Junius, so was een beroerte aen de Roypoorte, ende de borgeren wirpen so vreesselyck met steenen, dat de Walen de poorte moesten verlaten en vloden op de Peerdemerckt in der mertinisten kercke, daer sy haer bescermpden: en daer was eenen dootbleven! En het was haer eygen scult, vechtende onder malcanderen en het leste wilden sy haeren moet op de borgers coelen.

+ Item deestyt was er vuel spraecke, dat duc Dalbe met een groote ermye volcx uyt Spaengien op de compste was na de Nederlanden, waerduer men sach dat er eenighe swaricheyt in 't hof was onder den edeldom ende grooten raet, want sy mochten wel dencken dat de Spaengiarden heeren sullen syn, en sy maer haer knechten en sullen wesen; maer de principael edelen syn gevlucht.

+Voerspraeck van de compste van duc Dalbe.

+ Item deestyt hoorde men vuele van eenen rycxdach, die in Duytschelant van den keyser oft van de vorsten beroepen was, maer den keyser en conde niet verhoort worden om 't pausdom voer te staen. Maer eenige vorsten maeckten aliantien en verbonden om den prinsche van Oraengien en de ander heeren by te staen, en weder in haer eere te stellen in Nederlandt, en daer liepen vuel spraecken, dat tot sulcx vuel knechten in Duytschelant veerdich waeren en om de confessie van Ausborch in 't landt te brenghen, daer vuel menschen na haeckten, en geloofden sulcke spraecken, Maer 't was noch al te vroech: de knechten, die er aengenomen werden in der bisschoppen oft ander papisten steden, was noch al voer den conick van Spaenigen[119].

+Rycxdach tot Spiers, gevluchte heeren uyt Nederlandt maeckten vrinden.

+ Item deestyt was er twist tusschen den bisschop van Cameryck ende de canonicken van Antwerpen, die haer wilde sommige beneficien af-

+De geestelycke cloosteren en andere moesten gelt opbrenghen om haer religie voer te staen.

nemen tot profyt van den conick, om de knechten, die sy dagelycx aennemende waeren, te betalen en die som in 't landt waeren en lange gedient hebben. En daer was groot kraekeel; maer ten lesten werdt het gemiddelt, dat sy en alle cloosteren van den lande souden opbrengen een groote somme gelts, men hoorde van vyftien tonnen goudt; maer de cloosteren waeren vele in de 17 landen(120).

[14 Juni 1567]

+ Item op den 14 dach Junius so werdt tot Antwerpen gepubliceert de nieuwe valuatie van den gelde gesloten en geackordeert metten rycke, te weten, van eenen nieuwen daelder, doende 32 st., en den gouden gulden, 34 st.; ende over al Duytschelant werden van gelycke penninghen gesleghen en hierom waeren alle de ambesaten gecomen, daer vuele meynden, dat het al om ander saecken was.

+Valuatie van nieuw gelt.

[17 Juni 1567]

+ Item op den 17 dach Junius so werden tot Antwerpen briefkens geplackt op de hoecken van der straten, dat alle die eenighe stoffe wilden coopen van de gebroken stoffe der nieuwer kercken, soude comen by moniseur de la Malotte, een cappiteyn der soldaten gelogeert in 't huys van Culenborch, belovende goeden coop te geven.

+De stoffe der gebroken kercken te coopen.

[18 Juni 1567]

+ Item op den 18 dach trocken van de 16 vendelen Walen, die in Antwerpen waeren, 4 vendelen uyt na Namen ende daer quamen 2 vendelen ander weder in, die den eersten dach eenen borger doerschoten, uyt lichtveerdicheyt spelende metter bussen. En het gesciede, dat van die 4 vendelen die uytgetrocken waeren, ter Sieckenen, in 't clooster, grooten overlast deden, soeckende 2 van haeren soldaten, die de royroede gevangen hadde+ eenige dagen te vueren. Dese wilden sy losse hebben, en onder 't decxsel van dien, joegen sy de nonnen uyt, omdat sy se wysen souden, en namen den pater syn tesche en braken sommich siraet der kercken, dat weder opgerecht was. En van daer liepen sy in de Lije. in 't huys, daer de roy roede 6 gevangen walen hadde, die sy verlosten, en deden in sommige huysen overlast; also dat den roep in stat quam, dat der papen knechten gues werden en beeltstormers waeren. Ende graef Carel, sone van Mansvelt, reet in der nacht uyt Antwerpen met 300 scutten, om dese foortsighe te volghen, ende sloech eenen cappiteyn ter eerden, omdat hy versprack syn knechten, seggende: ‘Omdat se in eenen bogaert fruyt geten hebben heeft men se gevangen gestelt.’ Niet dat Carel de rechtveerdicheyt so voerstont, maer het was syn sotte opgeblasentheyt: en werdt voer een moorder in Antwerpen geacht niet sonder reden; ende de royroede brocht die gevangenen wederom in Antwerpen en noch meer daer toe(121).

+Knechten uyt Antwerpen en ander in.

+De uytgetrocken Walen deden overlast in een clooster tot scande.

[21 Juni 1567]

+ Item op den 21 dach Junius, so werden tot Antwerpen 2 personen gehanghen, die tot Outsterweel in dienst waeren geweest, en daerna werden der 2 Walen gehanghen, die overlast in 't clooster voerseyt gedaen hadden, op den 25 dach[122].

+Guesen gehanghen.

+ Item deestyt quam tot Antwerpen een poste met 8 peerden uyt Spaengien, van welcke compste een fame uytgegheven werdt, alsdat den conick gereetschap maeckte, om met synen sone over te comen hier

+Poste, dat de conick sal comen.
Fame van des conicx compste uyt Spaengien.

in dese Nederlanden, en dan synen sone hier in 't besit sou laten. Ende[+] die heeren van Antwerpen verblytden haer gemeynte, seggende: 'De conick sal haest hier syn, ende beloeft allen volcke vergiffenisse, als slechts de predicanten, ministers en authuers van de beroerte en beeldenbrekers[+] wech syn.' Maer menich mensche hadde al quaet betrouwen op de scoon beloeften, mits wetende wat verbont dat er gemaeckt was tusschen de vier grootste van (de) kristenheyt als den paus, coningen (van) Vranckeryck en Spaengien, en den keyser Macximiliaen en meer andere noch met haer; dat sy 't al uytroeyen souden, wat tegen de Roomsche Catholycke religie geloofde. Ten anderen en geloofde men niet, dat de conick comen sou, oft de Spaensche inquisitueren en sullen hem volghen.[+] Maer men wiste dat due Dalva met een ermeye op de compste was, vermoeyende dat men daerom dit uytgaf, omdat 't volck niet te seer vluchten en sou, wetende dat dit eenen tirant was. Ende in Spaengien en wist men nochtans anders niet, den conick en sou volghen: maer 't werdt al gedaen, omdat meer edelen en gemeyn krychvolck gewillich souden syn na Nederlant te trecken.

[+]'t Volck verblyt som.

[+]Van het verbont der grooter heeren.

[+]Due Dalbe op den wech.

[+] Ende in Vranckreyck werdt vuel volcx van beyden syden aengenomen, ende de huygenoosen hadden vele edele, die haer en den prinsche van Conde wilden voerstaen. En den conick met het geslachte van Gwise en andere, die de papen wilden voerstaen, namen oock vuel volcx aen. Ende de Duytsche vorsten namen oock volck aen, die se loopgelt gaven om alle uren gereet te syn, als 't haer believen sou. En den hope was groote van de gemeynte in 't Nederlant, dat se haest in 't lant vallen souwen, en haer van de tirannye verlossen, en ducque Dalva daer uyt houden en de gevluchte heeren inbrenghen. Maer sy droegen sorge voer haer selven, want den keyser nam al volck aen om den conick van Spaengien toe te seynden, acht nemende oft hy in haer landt niet en sou meynen te vallen: so wilden sy 't keeren, al was 't haeren heere. Ende men hoorde dat Engelant, Scotlant en Denemercken en oock sommige vorsten den prinsche van Conde bystant doen wilden met gelt oft volck.

[+]Preparatie van orloge in Vranckeryck om der religie.

[22 Juni 1567]

[+] Item op den 22 dach Junius, so gesciede buyten Antwerpen eenen campslach van 2 jonckers, die onder de Walen dienden; en haer cappiteynen concenteerden 't te mogen vechten lyf om lyf, sonder harnas aen te hebben; ende die er dootbleef was den neve van den koordeken binnen Antwerpen, die opperste van de canonicken is. Maer het beroude haer, dat sy se niet met harnas en hadden laten vechten, want seer haest was 't gedaen, en useerden rapieren en anders niet[(123)].

[+]Campslach lyf om lyf.

[+] Item deestyt hoorde men, dat de coniginne van Scotlant gevangen was van haer eygen ondersaten, mits dat het in 't licht gecomen was, dat sy haeren man hadde vergeven, omdat hy de Roomsche religie was hatende[(124)].

[+]Scandich verraet in Scotlant.

[+] Item in dese maent predickte in 't clooster van Sinte Michiels, daer 't hof en de regente present was, den bisschop van Atrecht in franssoys

[+]Van de leeringhe van den bisschop van Atrecht.

sommighe sermoonen, waeraf vuel volcx verwondert was. Seggende, dat de regente niet sculdich en was iemant om syn geloove te dooden, ende alle die sulcx leeren, leeren tegen Godts woerdt, 't welck nou wil doerdringhen, 't en sal branden noch dooden helpen. Voerwaer den cardinael Granvelle, die voer desen bisschop van Atrecht was, die soude wel anders[+] seggen, maer is nou tot Napels. En seyde wel eertyts, dat hy de Roomsche kercke sou reformeren, al sou hy er hondertduysent op een ure doen verbranden, en aen de grootste eerst beginnen, als aen de prinssesse van Oraengien. Godt wete, oft dien duyvel dit vuer niet en stockt, met dit valsch verbont, dat gemaeckt was. En nou was 't so verre gecomen, dat vele edelen en gemeyne lieden sonder getal, uyt de landen gevlucht syn om saecken der religien aengaende, en Godt wete hoe sy varen sullen, die iet misdaen hebben tegen de papen oft hare religie en haer op scoon woerden betrouwen[(125)].

[+]Verhael van den cardinael Granvelle.

[+] Ende een groote myle buyten Antwerpen, in de aptdye van Sinte Beernaert, was den apt aldaer menich goedt sermoon doende; ende nou Godts woerdt in Antwerpen niet meer rechtelyck geleert en werdt, begonden vuel borgers daer te gaen, en te ryden en te scepe te vaeren, en sonderlinghe mertinisten, want tusschen syn leeringhe en de confessie van Ausborch en was geen verscil. En hy en seyde goedt noch quaet van der missen oft ander seremonien, wetende, dat het volck daeraf genoech onderricht was, hem moeyende alleenelyck met Godts woerdt: maer men en sonck er geen psalmen.

[+]Hoe die van Antwerpen te wagen, tscepe na S. Beernaerts ter predicatie liepen, om Godts woerdt te hooren, gevoelende weder den ouden smaeck by dien apt.

Ende daer waeren op den 29 dach Meye wel tweeduysent menschen van diveersche dorpen, maer meest uyt Antwerpen. Ende de liefde groeytde in hem te meer, nou het volck te wagen, te scepe, te voete so vuel en verre quam en dat stoutelyck denckende: ‘Dit is van der Roomscher kercken een, ons en kan hier niet quaets af volgen’. Ja verstoutten haer, psalmen op de wagens, en in scuyten te singen; ende eenige nydige onder de papen, die 't geloop niet en mochten lyden, deden hem voer de regente ontbieden en haeren raet: en hem vraechden oft hy luyters was, en de confessie leerde, oft diergelycke woerden. Maer men hoorde dat hy antwoerde: ‘Is de confessie Godts woerdt, so leer ick die, want ick en gae buyten Godts woerdt niet.’ En so bleef hy preken, en hy en berispte niemant, maer seyde tot den volck: ‘Gaet stil en sedich thuys, opdat men my niet na segge, dat ick nieuwicheyt leere’; willende seggen: ‘En singt niet’, maer en verboets niet openbaer[(126)].

[28 Juni 1567]

[+] Item op den 28 dach Junius 's avondts ten 5 uren, was wederom een groote beroerte binnen Antwerpen doer eenen cappiteyn van de Walen, die droncken was ende woude al smyten wat hem gemoette, ja, sloech 't volck, die voer haer doere sadt. Ten lesten sloech hyaen de brouwerye in de Nieuwstat eenen biervuerder van 't peert, en liep hem na in de brouwerye en gaven hem 3 wonden! Maer gelyck de brouwers vuel knechts hebben, so moest hy, en de Walen, die by hem waeren uyt ten huys vlieden. Daer

[+]Beroerte doer de Walen in Antwerpen, en dat meer dan ick scryve.

na was hy noch rasender, en wilde eenen scipper in 't water stooten, en dede het heel vendel vergaren; en liep selve na der Merckt en dede de trommel alerm slaen. Maer syn knechten, siende 't peryckel, en dat het scipvolck haer bussen op de scepen waeren vullende, en de brouwers knechts vuel waeren, so sceyden sy haer; en als ander vendelen daer waeren en vonden sy niet dan borgers, die sy deden sceyden, maer den cappiteyn hadde vele borgers te voren gequets(127).

+Opbouwen van der minnenbruers clooster.

+ Item deestyt werden de wyckmeesters allegader, en elck in syn quartier, bedwonghen met de minnenbroeders oft grau monicken om te gaen voer alle borgershuysen, want sy en mochten geen gelt handelen; en dit gelt was om haer clooster weder (en) de huysen op te timmeren, die in Meert lestleden verbranden. Ende cregen vuel gelts van sommige, die 't brochten uyt liefden sonder eyschen. Insomma, dat sy de bouwinge corts begonden in forme van conicxpaleysen, by de verckenscoten, die 't te voren waeren: en is haer so eenen geluckighen brant geweest en profyt (128).

Eindnoten:

(117) A.C., p. 137.

(118) A.A., I, p. 288.
STEDELIJK ARCHIEF, *Gebodboek*, vol. C., f° 71.

(119) Over de troepenaanwervingen voor Spanje in Duitschland zie men F. RACHFAHL, *op. cit.*, t. III, p. 14 en 15.
Betreffende de 'swaricheyt' aan het hof over de komst van Alva, *loc. cit.*, p. 17.
Ook POULLET et PIOT, *op. cit.*, t. II, p. 504.

(120) Zie GROEN, *Archives*, t. III, p. 78, n° CCLXXII. *Nouvelles diverses, pour la plupart relatives aux Pays-Bas. Mai* 1567.
Het geschil liep vooral over het al of niet erkennen van het gezag van den aartsbisschop van Kamerijk over de kathedraal van Antwerpen, en de kerken onder haar afhankelijkheid.

(121) Zie A.C., blz. 138.

(122) A.C., blz. 138.
A.A., XIV, p. 44.

(123) De koordeken was *Roger de Taxis*, geboren te Mechelen in 1513, gestorven te Antwerpen in 1593. Hij was tevens proost van St-Pieters te Leuven, en stond in briefwisseling met den proost Morillon, wien hij o.a. inlichtingen verschafte over de gebeurtenissen te Antwerpen.

(124) Hier was bedoeld de gevangenneming van *Maria Stuart*, beschuldigd van den moord op haar echtgenoot Hendrik Stuart Darnley.

(125) Het was de beroemde bisschop van Atrecht *François Richardot* welke hier de preek hield. A.C., p. 138.
Deze geleerde bisschop, geboren te Mory in 1507, te Atrecht gestorven in 1574, was, na meerdere reizen in het buitenland, Granvelle opgevolgd te Atrecht. Hij zou op een bepaald oogenblik zekere betrekkingen met Calvijn onderhouden hebben, en gaf blijk van een meer dan gewone verdraagzaamheid.
Men zie *Biographie Nationale*, dl. XIX, p. 269.

(126) Het was de reeds genoemde Thomas Tilius, welke hier dus als predikant optrad.
Reeds den 1 Februari 1567 had de regentes den koning ingelicht over het slechte gedrag van den prelaat, en van den koning, toelating ontvangen hem gevangen te nemen: den 13 Juli zendt zij het verslag van zijn prediking aan den vorst.
Zie GACHARD, *Corresp. Phil. II*, p. 531, 541, 557.

(127) A.C., blz. 139.
Over het rondgaan der wijkmeesters met de Minderbroeders: A.A., IX, blz. 453.
De nieuwe gebouwen werden eerst later begonnen: in 1573 was het werk nog niet af: in 1570 werd evenwel reeds een deel der kerk gewijd.
Zie SCHOUTENS, *Geschiedenis van het voormalig Minderbroedersklooster te Antwerpen*, blz. 61, 62. Antwerpen, 1894.

Julius 1567.

[2 Juli 1567]

+ Item op den tweeden dach deser maent, was er weder ontallyck vuel volcx tot Sinte Bernaerts ten sermoone; daer waeren 4 scepen vol met volcx gecomen, en 3 pleyten ende vuel scuyten en dertich wagens en vuel te peerde, also dat er uyt Antwerpen wel 2000 persoonen waeren, en op den wech songen se psalmen. Maer dit was syn leste predicatie; het volck ginck hierna eens om niet: also en mocht de waerheyt geen stede hebben, seer neerstich waeren de papen om sulcx te beletten(129).

+Des apts preken van St-Bernaerts verboden.

+ Maer desen dach gebuerde 't, dat een Walsch cappiteyn een borger doerstack voer syn duere, uyt nyt, omdat hy een vaendrager was geweest van de statsknechten, die nou afgedanckt waeren. Ende om de moort en beroerte, die daghelycx gesciede, so werdet op den 4 dach geboden onder de knechten, dat het alle vergeven was, wat tot noch toe gesciet was, dies souden sy sweeren voortsaen vrede en vrintscap te houden: en dit was den raet, die men hiertoe socht.

+Moort van een cappiteyn.

[5 Juli 1567]

+ Item op den 5 dach Julius, so werden ontrent den avont 2 sonnen gesien en vuel volckx hadden groote vrempdicheyt gesien in de locht; niet in de locht alle, maer sommige sagen de scaduwe op de eerde van ruyteren en knechten, die doer de locht trocken, en het was groote droochte en hitte.

+Wonderteeckenen van orloge in de locht.

Ende daer was meer fame van orloge dan ick scryve; den roep was, dat gelyck eenen mists subyt compt, dese landen souden overvallen worden van der vorsten weghen en uytgevluchte heeren; men hoort niet te+ scryven voer 't en gesciedt, maer om de groote fame dienet verhaelt. En nochtans en gesciede 't dit jaer niet, en nochtans maeckte het hof oft de regente eenen leger in 't landt van Litsenborch, en vergaderde daer

+De regente sloech een leger te Litsenborch.

+ vuel volcx; en hierdoer meynden vuele persoonen, dat er orloghe voerhanden was, en dat sy vreesden. Maer het was, omdat se een ermeye uyt Spaengien waeren verwachtende met duc Dalbe en hem daer souden teghen comen en ontfanghen; en alle victalie gereet sou syn om de engelen te ontfanghen, want sommige papen en monicken vreesden noch wel, dat het haer altoos suswel niet vergaen en soude; maer mocht de conick over comen en vuel Spaengiaerden mede brengen, die sy engelen hieten, so hoepten sy wel bewaert te syn en haeren stoel vast te setten(130).

+Men was nu due Dalbe verwachtende met engelen.

[8 Juli 1567]

+ Op den 8 dach waeren wederom diveersche vechteryen en oproeren in Antwerpen, tusschen de Walen en de borgeren: het werdts byna een ambacht of quaey usantie.

+Oproer doer de soldaten.

+ Item deestyt, also 't gansch hof noch tot Antwerpen was, so werdt er grooten raet gehouden om een kasteel binnen Antwerpen te maecken, waerom sommige papisten ende papen om riepen, om aldaer een gernisoen te houden, opdat geen ander leeringe haer in dese stadt meer en soude derven opworpen. Maer den coopman en ander goey borgers en sochten sulcx niet; ende op den 7 Julio so begonden sy eenighe ordinanciers te doen meten, en meynden 't te maken aen den watercant, in Sinte Michiels clooster en daerontrent tot aen de Munte. Maer sommighe raeyden van buyten te maken, herdt aen de stat, om den cost te scouwen van vele huysen, die sy souden moeten coopen en afbreken(131).

+Raet werdt tot Antwerpen gehouden, om een kasteel te maken.

[13 Juli 1567]

+ Item op den 13 dach Julio, so ginck men tot Antwerpen in alle kercken processie generale, met brandende keerssen, omdat het gemeyn volck bidden soude, dat hy met goede avonture mocht overcomen. Maer ick geloove, dat sy som wel beter wisten, al maeckte men de gemeynte dit wys; en ick geloove, dat dit niet alleen hier, maer in vuel steden gedaen was; en het was oock ten stathuyse afgelesen, dat hy op de compste was(132).

+Men dede processien om des conicx compste, maer sy meynden engelen.

+ Ende desen selven dach, so quam subyt in Antwerpen den grave van Hoochstraten met ontrent 20 peerden, ende al het volck was van dies verwondert, want by te voren gevlucht was, gelyck den prinsche van Oraengien ende andere. En den roep was terstont onder het volck, dat alle de gevluchte heeren souden weder comen en present souden syn tegen des conicx compste, opdat hy alle heeren sou vinden in haeren state, gelyck hy die gelaten en gestelt hadde. En de grave van Megen was oock van Antwerpen gevaren na Zeelant, om daer, soo men hoorde, 5 oft ses scepen te bereyden van orloghe om den conick in te halen. Maer 't was verre van so na; ick geloove, dat sy 't al uytgaven en wel beter wisten, ende meynden vuel vogels in 't net te kryghen, maer sy en willen niet vallen.

+Den graef van Hoochstraten quam voer de regente, maer vertrock haest weder na Dillenborch, daer de ander gevluchte edelen waeren.

Ick geloove, dat sy de gevluchte heeren alle ontboden hebben, om met desen scoonen scyn van des conicx compste te bedriegen. Maer alleen Hoochstraten heeft

hem verstoutet, ende hy was, die oyt minst hem gemoeyt hadde iet te voorderen, dat teghen de regente oft teghen de Room-

sche religie was; ende hy vertrock wederom op den 16 dach Julio. Ende[+] in syn incompste weygerde hem de regente spraecke, mogelyck het spete haer, dat hy de andere niet al mede en brochte. Ende so had se haer net mogen toetrecken, en duc Dalbe, als hy comen sal, hem die dan in handen leveren, want daer sal twist vallen, waerom sy die edelen heeft laten vluchten en niet gegrepen, dat sy wel hadde connen doen(133).

[+]De regente sceyde den 18 Julio uyt Antwerpen na Brusel.

[20 Juli 1567]

[+] Item op den 20 dach Julio, gescieden tot Antwerpen diveersche vechteryen doer de Walen, al dien dach in diveersche straten en noch te voren, en daer na waeren eenighe vrouwen vercracht van eenen Walschen soldaet, en van graaf Carel, sone van Mansvelt, selve. Hoe souden sy dan justicie doen over de gemeyn soldaten, die dagelycx menigen borger quetsten over doot, en som oock terstont stierven.

[+]Van vechteryen en vrouwenvercrachtinghe in Antwerpen doer de Walen.

[22 Juli 1567]

Den 22 dach wilden de Walen een groote maeltyt verstooren van Oosterlingen, maer sy moesten wycken; sy meynden oock by nachte den scoutet syn cappe te nemen; op den 23 dach hadde den mercgrave een Wale gevangen, die een duere opengeloopen (hadde), maer werdt hem ontweldicht. Somma alle quaet gesciede, nou de regente wech was(134).

Eindnoten:

(129) A.C., blz. 139.
POULLET et PIOT, *op. cit.*, t. II, p. 490.

(130) A.C., blz. 140.
F. RACHFAHL, *op. cit.*, t. III, p. 42.
POULLET et PIOT, *op. cit.*, t. II, p. 517.
GACHARD, *Corresp. Philippe II*, t. I, p. 558. Brief van Prats aan Antonio Perez.

(131) Reeds in Mei 1567 had de regente haar plan over de oprichting van een citadel aan den Koning medegedeeld.
THEISSEN, *op. cit.*, p. 356, brief van 3 Mei; p. 365, in dato 24 Mei.
Zie ook POULLET et PIOT, *op. cit.*, t. II, p. 425 en 475.

(132) A.C., blz. 140.
De gezant van Margaretha van Parme, *Gaspard de Robles*, bracht o.a. deze verzekering uit Spanje mede, dat Alva onze gewesten niet zou betreden, alvorens de koning zou in het land zijn gekomen.
RACHFAHL, *op. cit.*, t. III, p. 43-44.
KERVIJN, *op. cit.*, t. IV, p. 480, ook p. 474 voor de processie.

(133) GACHARD, *Corresp. Phil. II*, p. 558: 8 schepen werden uitgerust ten einde den koning tegemoet te varen.

In hoeverre ook de regentes geloof hechtte aan het nieuws van de komst des konings blijkt uit hare briefwisseling met Hieronymo de Curiel, factor van den Koning, welke werd verzocht de noodige fondsen te leveren voor de uitrusting der schepen.

Zie *Rijksarchief. Brussel. Papiers d'État et de l'Audience*, registre 266, f° 198 en volgende, in dato 23 Juli 1567.

Betreffende de komst van Hoogstraten, vinden wij geen aanduiding: deze terugkeer is bevreemdend, te meer daar Hoogstraten rond dezen tijd in het Keulsche verbleef.

POULLET et PIOT, *op. cit.*, t. II, p. 596.

(134) De regente had, vermoedelijk wegens de ontvangst van Alva, onze stad den 18 Juli verlaten. A.C., blz. 140.

Augustus 1567.

Item deestyt waeren sommige borgeren uyt Antwerpen vluchtende om alle de ongereghelтheden, die er gescieden ende noch vreesden, dat er gescieden souden. En de overheyt begonde selve te flauwen, en te segghen: 'Die op de Meere in wapen syn geweest moghen haer wel versien; die er[+] noch in Antwerpen was.' Maer vele hoepten, dat het iegelyck niet en wiste, en bleven op hope. Ende deestyt, so waeren nochtans de calvinisten tot Antwerpen so stout, dat se buyten Antwerpen waeren heymelycke predicatie houdende, daerom dat oock listen geleydt werden om te verstooren. Ende binnen 's Hertoghenbosche en overal was groote vervolginghe. Ende[+] op den 10 dach Augusti werdt tot Antwerpen een vergaringe van wederdoopers bespiet en overvallen op 't Scelleken, en daer werd er sommige gevangen ende gepijnicht[(135)].

[+]Vervolch overal.

[+]Heymelycke predicatie.

[+] Item deestyt reden die van Loven met ontrent 200 victalie waghens na Lutssenborch, daer men duc Dalbe was verwachtende: en hierdoer sach men, oft die sophisten niet na syn compste en waeren hakende.

[+]Die van Loven trecken duc Dalbe tegemoet.

[14 Augustus 1567]

[+] Item op den 14 dach Augusti quam graef Lodewyck Ladron met 12 vendelen Duytscher knechten binnen Antwerpen en hy was van pauselyck geslacht, ende de Walen van madamme de Parma trocken uyt Antwerpen[(136)].

[+]Ladron quam in Antwerpen.

[15 Augustus 1567]

[+] Item op den 15 dach werdt tot Antwerpen, Mechelen en overal geboden duc Dalbe leger victualie aen te vueren in 't landt van Luyck, die men hoorde, dat ontrent 12000 mannen by hem hadde van Spaengiarden.

[+]Gebot om provisie voer duc Dalbe.

[+] Op den 15 dach, so was 't tot Antwerpen, na de oude costuyme, den ommeganck van ons Lief Vrou, en dien block werdt omgedragen en die

[+]Van den ommeganck.

+ nieuwe knechten hielden de wachte, dat se niet in ongeluck comen en sou. En nou duc Dalbe tot Litsenborch was, so sceyde den leger, die de regente daeromtrent geleydt hadde, en op den 18 dach Augusti werden tot Antwerpen de Walsche soldaten uytgebannen, omdat vuele in stat bleven draeyen en swerven[137].

+Regenten leger sceydt nou daer duc Dalbe in 't landt was.

[20 Augustus 1567]

+ Item op den 20 dach Augustus, so quam duc Dalbe met 20 vendelen Spaengiarden en sommighe peerden binnen de stat Loven, ende tot Brusel, Liere en elders werden Spaengiarden geforiert en sommiger persoonen namen de vlucht uyt den lande, willende de tirannye niet verwachten. Ende corts hierna, trocken de Spaenigarden uyt Loven, na Gendt en synen ganschen leger trock vast al te lande in. En syn haeckgescutten hadden meest al lange roeren, die men noempt muschetten, die sy in micxkens leyden.

+Due Dalbe compt in Loven en Brusel.

[23 Augustus 1567]

Ende op den 23 dach so quam duc Dalbe met 10 vendelen Spaengiarden en 300 peerden binnen Brusel en hy werdt van Mansvelt en Egmont ingehaelt. Maer men hoorde haest, dat hy Egmont,... noch geene van dese landen, seer feesteerde, maer vuele seyden, dat hy Egmont verweet, wat hy gehandelt heeft met de gevluchte prinschen, en duc Dalbe werdt gelogiert in 't hof[138].

Ende buyten Brusel hadden de Spaengiarden een vrouwe vercracht, waerom de boeren eenige dootgesmeten hadden: en daerna quam de menichte, en grepen 7 boeren, die sy gevanghen in Brusel brachten, tsamen met coorden gebonden; maer eenighe borgeren, siende de boeren weenen, sneden de coorden over, ende de boeren vloden in borgershuysen ende eer den eersten en tweeden dach passeerde, waeren 5 oft 6 Spaenigarden so van borgers en Walen doerscoten, die iet achter van ander waeren, en scoten se van verre voer eenen vogel.

+ Item desen nacht werden tot Antwerpen sommige persoonen gevanghen, als Gielis van Diest, drucker, en Jan Molyns, copersnyder, en Hans van Scille, ordinancier, was 't ontloopen; dese hadden geordineert en concent van den hove, te drucken figuerlyck de inquisitie van Spaenigen, hoe men de menschen daer doyt en brandt, hebbende aengeheven, dat het eenen spiegel sou wesen voer't volck van desen lande. Maer't capittel van de papen tot Antwerpen sogen daer fenyn uyt en deden dese vanghen, waerom Jan Molyns hierna 6 jaeren uyt Antwerpen gebannen werdt[139].

+Druckers lyden vervolch om der inquisitien.

+ Ende deestyt is den apt van Sinte Beernaerts aptdye met een somme gelts uytgevlucht ende name een vrouwe mede, die hy troude in 't landt van Cleve, niet willende duc Dalbe verwachten[140].

+Den apt van Sint-Beer-naerts by Antwerpen vluchtich.

[+] Item deestyt werden tot Brusel van Ducdalf wegen, de gevluchte edelen geroepen te hove te comen teghen den 26 deser maent: ende alle andere heeren waeren dier tyt present ende ontfinghen hem voer goevernuer generaal van den lande, ende toonde syn commissie, die hy van den conick hadde, eyschende alle sterckten ende casteelen van den lande en meer ander dinghen, niet aensiende eenige rechten oft previlegien van den

[+]Due Dalbe werdt tot Brusel ontfanghen als goevernuer van sconicx landen en toont syn commissie.

lande. Ende niemant en dorst teghen hem iet weygeren; sy huelden alle met hem, meest om gesien te worden, en eyschte oock die wapenen der borgeren van Brusel; maer dat werdt hem van den raet van der gemeynten ontseet; en daer en waeren geen van de gevluchte heeren gecomen.

[31 Augustus 1567]

+ Ende op den lesten dach deser maent, so was tot Brusel een beroerte. doerdien van de Spaengiarden 2 borgeren dootghesmeten waeren, also dat de scutteryen en ander borgeren haer begonden te wapenen, maer de Spaengiarden meynden 't al te vernielen, roepende: 'Al toutes luterianos', en seyden over al, in alle steden, dat het landt haer ghegeven was, meynende, dat sy 't scier al ijdel souden gevonden hebben; maer te Brusel was er noch genoch in, om die tien vendelen uyt te drijven. Maer haer overste ende cappiteynen deden so vele, dat sy 't stilden, belovende justicie te doen. Maer als 't gestilt was, so deden sy omslaen, dat sy niet meer 'toutes luterianos' en souden roepen, en dat was de justicie, die sy deden. Ende sonder dese beroerte so soude duc Dalbe tot Antwerpen geweest hebben, maer het werdt uytgestelt. Maer het scene, dat den overste der Duytschen niet toelaten en soude, dat eenige Spaengiarden in de stat souden comen ligghen; maer de stat was genoech verlast met syn volck. Het scene oft hy 't scier met gewelt gekeert sòu hebben; maer sy saeren 't al eens: d'een was van 't paus wegen, en d'ander van daer ontrent gecomen!

+Beroerte tot Brusel om de Spaengiarden.

+ En het was geboden, dat men den Spaengiarden, in stat comende om iet te coopen oft vercoopen, sou trackteren voer haeren penninck, ende eenighe hoocheyt der Spaengiarden, in Antwerpen comende, werden gelogiert in 't huys van Ferdinande Bernoeylie, een machtich, ryck coopmanshuijs en seer groot, en gestaen op de Eyermerckt, welcke Bernoeylie uyt den lande gevlucht is, wesende van der calvinisten religie: en so waeren syn huysen en renten al verbuert; ende een goede heere, die vuerde+ dese daer terstont in, willende haer eer aendoen(141).

+Eenighe van de Spaengiarden comen tot Antwerpen in 't huys van Bernoeylie.

Item in 't eynde deser maent gesciede 't buyten Antwerpen, dat 5 Spaengiarden eenen hovenier iet vraechden en so hy 's niet en verstondt en antwoerde hy niet: waerom sy hem dreychden; dies, hy greep een mande, die hy onder den hoop wirp en ontwellichde een syn rapier en+ quetste sommige, dat se al bloeyende in Antwerpen quamen, en joech se alle van hem. En hier doer quam den roep al Antwerpen duere, dat er vuel Spaengiarden buyten waeren om in te syn, ende den overste der Duytschen reedt met macht uyt om te besien; en in 't wederom comen vondt hy groote menichte van borgeren aen de poorte, die hem wel eerden, meynende dat hy goedt gemeynts was, maer den merckgrave, mede incomende, sprack de borgeren qualyck toe, segghende: 'Gy en compt om geen duecht!' Also hadden de landen de quaetste Spaengiarden by haer selven. En vuel papen en papisten seijden nou al: 'Godt sy geloeft, dat de heylige engelen met vreden uyt Spaengien tot hier toe gecomen sijn.'

+Eenen boer verjaecht 5 engelen.

+Van de heylige engelen van Spaengien.

Men hoorde vele van grooten overlast, die de Spaengiarden deden binnen der stat van Gendt, waerom dat die Leden van Vlaenderen vraech-

den, oft deden vragen aen de regente, oft die commissie van duc Dalbe inhielt, dat het cryschvolck sulcken overlast doen soude, waerop sy beloefde de clachte aen den conick van Spaengien te scryven, maer anders[+] en hadden sy niet.

[+]Uytvaert van mynheer van Bergen.

Eindnoten:

(135) Betreffende de aanhouding der wederdoopers op het Schelleken: A.C., blz. 141.
A.A., IX, p. 459-461.
A.A., XIV, in dato 5 September.
Voor de gebeurtenissen te 's Hertogenbosch: A.C., blz. 141.
Bij CUYPERS-VAN VELTHOVEN vindt men de bekentenissen en het verhoor der aangehoudenen, *op. cit.*, ab p. 294.
De vrees der Antwerpsche magistraat wordt ons verklaard door het vernietigen v.h. edikt van 24 Mei, op bevel van den koning. Cfr. nota 109.
Ook A.C., blz. 140.

(136) POULLET et PIOT, *op. cit.*, t. II, p. 584.
GROEN, *Archives*, t. III, p. 114.
KERVIJN, *op. cit.*, t. IV, p. 485.

(137) GROEN, *Archives, loc. cit.*, p. 115.

(138) GROEN, *Archives, loc. cit.*, ook p. 119.
POULLET et PIOT, *op. cit.*, t. II, p. 592, geeft als datum 22 Augustus; 595, en volg.
A. HENNE et A. WAUTERS, *op. cit.*, t. I, p. 412.

(139) Het was de drukker *Gilles van Diest* welke reeds gedeelten had gedrukt van het werk *d Inquisitie van Spaengnien*.
Hans van Schille en Hans van Bauhuysen waren eveneens in deze uitgave betrokken: de eerste als teekenaar, de tweede als ontwerpen, uitgever!
Gilles van Diest werd gevangen genomen, terwijl beide anderen werden gedagvaard, zonder evenwel te verschijnen!
Zie A.A., II, p. 414, 415, ook X, p. 6; A.A., XII, p. 409; IX, p. 467, 468.
Jan Molijns was hierin vermoedelijk niet betrokken, hij was in het vorige jaar uit de stad gebannen: A A., dl. XIV, p. 40, n° 451.

(140) Men zie hierover:
POULLET et PIOT, *op. cit.*, t. II, p. 610, 616.
GACHARD, *Corresp. Phil. II*, t. I, p. 575.

(141) ALGEMEEN RIJKSARCHIEF, *Papiers d'Etat et de l'Audience*, vol. 505.
In het '*Estat sommier de Guillaume le Saige, touchant son entremise des biens immeubles consisgnez soubz le quartier d'Anvers...*' vinden wij vermeld voor Ferdinand Bernuy, f° 2.
'La grande maison questoit la demourance du dict Bernuy est occuper par ordonnance de son Ex^{ce} sans payer aulcune chose. Icy pour memoire.'

September 1567.

[2 September 1567]

Item op den tweeden dach deser maent werdt tot Berghen op Zoom de uytvaert gehouden van menheer van Bergen, die in Spaengien gestorven[+] en 't lichaam overgesonden is[142].

[+]Scriftuerlyck autaer wordt uyt den tempel gedaen.

Ende deestyt so werdt doer wille van de papen tot Antwerpen een nieuw tafel, die d'ambacht van de oukleercoopers op haeren autaer gestelt hadden, uytgedaen, daer lange questie om geweest is, so voere verhaelt is, en dat, omdat het bewees dat Cristus al voldaen hadde: en so en souden haer sielmissen niets syn.

Item deestyt geschiede 't, dat in West-Vlaenderen als ontrent Bel, Grevelingen en daerontrent wederom beeltstorminghe geschiede; en de kercken aldaer waeren wederom begonst te verchieren en nou wederom[+] werden gesceyndt[143].

[+]Stralen wordt gevanghen.

[9 September 1567]

Item op den 9 dach September is 't gesciet, dat heer Antonis Verstralen, out borgemeester van Antwerpen, ende was luytenant van de 8 vendelen knechten binnen Antwerpen, daer den prinsche van Oraengien overste af was, en dese was penninckmeester en seer bemint van den gemeynen borgere; ende uyt Antwerpen rydende om na Brusel te reysen, werdt hy vervolcht van graef Lodewyck Ladron, overste der Duytscher knechten binnen Antwerpen en werdt gevanghen in Liere gevuert, en daerna weder vervuert tot Vilvoorden op 't slot. Ende gelyck een rasende liep desen Ladron uyt, want Strale was een ure met synen wagen vore; en vuel scutten liepen hem na en syn ander cappiteynen, also dat Antwerpen, doer dit uytloopen niet wetende de reden; noch men hoorde oock niet opelyck, waerom hy gevanghen was; en alle syn goeden buyten en binnen Antwerpen werden bescreven terstont, en syn sloten toegeseghelt met 't conicx seghel. Hij was heere van Mercxem en Dambrugghe by Antwerpen; men hoorde, dat hy besculdicht werdt om eenighe rekeningen, maer men vermoeijde meest, dat den ouden haet der geestelyckheyt de meeste oorsaecke was, omdat hy een liefhebber der waerheyt was en over eenige jaren eenen predicant en pastoor te Mercxem hielt, die wel leerde en vuel borgers om uyt liepen ten sermoone, welck den geestelycken raet van Antwerpen seer geerne belet hadde, en hy wilde dien houden tegen[+] haeren danck[144].

[+]De grave van Egmont en Huerne gevanghen van due Dalbe.

Ende deestyt is 't geschiet, dat den grave van Huerne tot Brusel te hove gecomen is, ende dat, doer bidden en langhe scryven van den grave van Egmont, synen swagher, die daghelycx by duc Dalbe was, ende meynende, dat hy wel bemint was, dat hy Huerne wel verantwoerden sou, met hulpe van de regente en Mansvelt, daer hy groot by was. Maer Egmont is gehouden geweest by duc Dalbe als een lockvogel, want als

Huerne gecomen is, ende merckende dat er geen vogelen meer in de locht en waeren, heeft se beyde gevanghen genomen met haer edelen en secretarissen, die by haer waeren, op den elfden dach September. Ende hierdoer quam een vreese over de 17 Nederlanden, en vuel quade roepen werden gesaeyt; en tot Brusel werden eenighe oude gevangenissen scoon gemaeckt, waerdoer daer de spraecke was, dat alle borgeren, die buyten de stad in der calvinisten predicatien geweest hebben, souden gevanghen worden. O Egmont, Egmont! Wat hielp hem nou, dat hy van 't verbondt der edelen geweken was? Dit was hem van den prinsche van Oraengien wel voerseyt, dat hy ander bedroech, en selven ten lesten hem bedrogen sou vinden(145).

[12 September 1567]

+ Item op den 12 dach September trocken de Spaengiarden van Gendt in 't casteel, welck de cappiteyn sonder consent van Egmont haer niet en hadde willen overgeven. Maer nou was het signet van Egmont hem getoont, oft hy begeerde, dat men 't haer geven soude, dat se wilden, opdat hy vry mocht geraecken. Wel te recht hadde de prinsche geseyt: ‘Egmont, gy sult de brugge syn, daer de Spaengiarden sullen overcomen!’ Voerwaer, ick geloove, hadde hy met de andere eendrachtich gebleven, sy en souden noyt hebben derven comen, want wel eertyts syn se in 't landt geweest, en alle middelen en list gesocht om te blyven resideren en haer in state te stellen; maer doer eendrachticheyt der staten met de previlegien van den lande, hebben sy moeten wycken. Maer nou, doer dese troubelen en tweedrachten, in dese landen geresen, syn se weder ingecomen en vullen alle de sterckten en steden met crychsvolck, en vinden vuel verraders van 't vaderlandt; maer sochten alle heeren te niet te brenghen en haer selven groot te maken en al (de) previlegien uyt te roeyen en de Roomsche kercke voer te staen, daer sy haer hoocheyt, die se soecken, me bedecken, en al die met haer aenhanghen en stryden, tegen haer selven, ontwetende(146).

+Nou quamen de Spaengiarden eerst tot Gendt in 't casteel.

[13 September 1567]

+ Item op den 13 dach September werden tot Antwerpen 4 wederdoopers levendich verbrant en haer goeden geconfisqueert(147).

+4 Wederdoopers levendich verbrant.

+ Item deestyt, so werdt in Spaengien noch wederom volck van wapenen aengenomen; ende de spraecke heeft tot Antwerpen langhe gegaen, dat de conick overcomen sou, gelyck men om goede avontuere dede bidden onlancx. Ende in Spaengien, tot Madriele, syn sommige persoonen ter stat uytgegeeselt, omdat sy seyden: ‘De conick sal na Nederlant reysen.’ Ende de regente, de hertoginne van Parma, hadde eer duc Dalbe in 't landt was, den grave van Megen op zee gesonden, met orloechscepen en krychsvolck op de fame van den conick te verwachten. Maer deestyt syn van de Engelsche eenige genomen, en 't is bevonden, dat eenige verraderye in Engelant besteken was om dese, en oock de Spaensche scepen te laten havenen, en so 't landt te winnen sonder groote crachte. En den keyser en den paus sonden Ducdalf noch dagelycx volck(148).

+Volck en scepen in Spaengien bereet en hier, om Engelant verradelyck te dwingen tot den pausdom.

[+] Item deestyt so werden tot Brusel 12 nieuwe raetsheeren gecosen, die

[+]Bloetraet geordineert.

genoempt werden ‘den troubelen raet’; te verstaen, dat sy souden rechten en vonnissen geven over de gevangenen, saecken der religien oft den lande aengaende, maer het werdt van de gemeynte haest verandert, en werden genoempt ‘Heeren van den bloetraet’[149].

[+] Ende tot Antwerpen waeren nou 3 scoutets geordineert, omdat 't vervolch over de goede wel gaey geslegen sou worden. Maer de gerechticheyt en werdt niet voergestaen; de soldaten in Antwerpen, dat Duytsche waeren, deden so wel grooten overlast in Antwerpen als de Spaengiarden in ander steden, en één soldaat hadde meer geloofs dan tien borgeren. Het ongelyck, dat in vuel borgers huysen gedaen werdt, waer te lanck te verhalen, en haer overste geloofden haer rabauwen. Ende overal begonde men den mensche te quellen, sonderlinge deestyt in Zeelant om de lieden te dwinghen ter kercken oft ter misse te comen. En den herbergiers werdt verboden iemant eten oft drincken voer te setten op Sondaghen oft feestdagen, voer na de hoochmisse; maer het dooden en branden was deerlyck over alle de landen.

[+]Nieuwe scoutets in Antwerpen.

[22 September 1567]

[+] Item op den 22 dach September werdt den grave van Egmont ende den grave van Huerne, wel bewaert met Spaengiarden, gesonden gevangen na Gendt op 't casteel. Ende ter selver tijt werdt heer Antonis Verstrale uyt Vilvoorden na Brusel gevuert. Ende hy, duc Dalbe, eyste de wapenen van Brusel, welck hem ontseet werdt, ende dreychde de muren van 's Hertoghenbossche te raseren. Somma de duvel was overal rasende[150].

[+]Egmont en Huerne, na Gendt gevuert.

[+] In Vranckeryck begonde de conick vuel volcx te vergaderen tegen den prinsche van Conde en andere gealierde, die de huygenoosen willen voerstaen. In Switserlant werden ontallyck vuel, 5000, Switsers vergadert[+] voer den conick, maar in Duytschelant werden oock ruyteren vergadert tot behoef van den prinsche van Conde tegen den conick. Ende menige saecke en moort geschiede daer in 't landt, die ick om tytswinninge liedt doerloopen, en om diveersche luegentalen, die haren loope hadde: my meest userende te scryven van dese landen, en sonderlinge van dat in Antwerpen gesciede.

[+]Vuel, 5.000, Switsers werden ten dienst van den Franschen conick aengenomen.

[+]Ruyters voer den prinsche van Conde in Duytschelant aengenomen.

[23 September 1567]

[+] Item deestyt werdt overal en op den 23 Septembris tot Antwerpen een smeekende gebodt ghedaen, al noch in de name van madamme de Perma, verbiedende een iegelyck te vluchten voertsaen uyt eenighe stat oft dorp; sonder die ommers om eenighe saeke willen haer woonplaetse veranderen, sullen gehouden syn 't selfde een maent te voren te segghen oft te kennen te geven aen den officier, verbiedende allen scippers en wagelieden eenich vluchtgoedt te laeijen; verhalende, dat een iegelyck op haere genade en beloefte wel hoeft te betrouwen. En die uytgevluchte werden ingeroepen, om weder vryelyck haer neringhe en coopenscap te mogen doen, mits onderhoudende onse catolycke religie, op de verbuerte van haere renten en eenighe

[+]Scoon gebodt om niet meer te vluchten.

achter gelaten goeden. In somma, die hem niet en wilde tot dese religie voeghen en dorsten niet haesten te comen, soo se oock niet en deden[151].

[27 September 1567]

+ Ende op den 27 dach werden tot Antwerpen 3 beeltstormers gehanghen, maer alsulke en was in dit gebodt geen beloefte gedaen; dan haddet op die simpelyck doer de predicanten verleydt syn, en om mistrouwinge, vluchten oft gevlucht syn, en geen beeltstorminge gedaen en hebben, noch geen authuers oft hoofden van de beroerten en syn geweest; dese, voordts levende na de Roomsche religie, souden mogen blyven oft wedercomen; maer elck vreesde(152).

+3 Beeltstormers gehanghen.

+ Ende deestyt waeren vuel geestelycke persoonen vergadert tot Cameryck en dat, soo men hoorde, om het concilium van Trenten te veranderen, in 't gene dat haer mishaechde(153).

+Vergaderinge der geestelycke tot Cameryck.

Ende deestyt waeren in alle steden vuel verraders gemaeckt om te verraden en aen te brenghen, die niet paeps gesint en waeren, oft eenige worden uyt haeren monde lieten gaen teghen duc Dalbe oft teghen de geestelycke. En dese verraders werden genoempt van 't gemeyn ‘seven stuyvers penningen’, want haeren loon was 's daechs so vuel(154).

[26 September 1567]

+ Item op den 26 dach September was binnen Gendt een groote beroerte tusschen de borgeren en de Spaengiarden, die welcke buyten de stat een bleyckerije beroeft hadden met vuel lyewaets; also dat om dier sake de clocken binnen en buyten Gendt alerm op diveersche dorpen (deden), om den overlast die de Spaengiarden overal deden. Maer die van Gendt begonden met gewelt tegen haer in te loopen, roepende tot de overste: ‘Doet justicie, oft wy sullen 't selve doen’. Also werdt er 10 oft 12 gevanghen en terstont 3 gehanghen, die de dieverye gedaen hadden(155).

+Oproer in Gendt doer dieverye der Spaengiarden. 3 werdt er gehanghen en half by bedwanck.

+ Item deestyt syn er ambesaten tot Brusel geweest van den vorst van Cleve en noch van andere vorsten, die duc Dalbe gedaecht hebben te comen tot Spiers in de rycxcamere, oft dat hy de grave van Huerne, die een huysvrou van Beyeren hadde, en Egmont sou losse laten. Maer hy en paste noch op dagementen, noch op geen out gebruyck, noch op geen heeren, maer liet hem duncken, dat hy met cracht, list en verraet die werelt dwingen sal. En men hoorde dan de vorst van Cleve heeft doen vragen wie syn vyanden syn, omdat men secretelyck na syn lyf en landt staet, wat hy tegen de conick van Spaengien misdaan heeft(156).

+Due Dalbe wederom tot Spiers ontboden doer ambesaten.

Eindnoten:

(142) Betreffende het overbrengen van het lijk zie men:
GACHARD, ‘*La Bibliothèque Nationale*’, *op. cit.*, t. II, p. 239, brief van Forquevaulx aan de Fransche koningin 30 Mei 1567.

(143) Nieuwe woelingen deden zich inderdaad voor in Fransch-Vlaanderen: priesters werden mishandeld, kerken verwoest.

KERVIJN DE LETTENHOVE, *Huguenots et Gueux*, t. II, p. 101. Bruxelles, 1884, 6 dl.
MARCUS VAN VAERNEWYCK, t. III, p. 187.
POULLET et PIOT, *op. cit.*, t. III, brief van 18 Januari 1568.

(144) Hier is natuurlijk bedoeld Antoon van Stralen, waarover hooger (nota 18 p. 20).
A.C., p. 142.
POULLET et PIOT, *op. cit.*, t. II, p. 3 en volg.; p. 18.
Men zie over de beschuldiging en de akten van het proces: A.A., VIII, p. 1 en volg.; ook A.A., II, p. 238.
Ook bij PONT, *op. cit.*, p. 47.
KERVIJN, 'Relations...', *op. cit.*, t. V, p. 6 en volg.

(145) A.C., blz. 143.
POULLET et PIOT, *op. cit.*, t. III, p. 1, 3 en volg.
KERVIJN, *loc. cit.*
GACHARD, *Corresp. Phil. II*, p. 576.

(146) B. DE JONGHE, *Ghendtsche geschiedenissen*, dl. I, p. 93. Ghendt, 1752, 2 dl.
GACHARD, *Corresp. Phil. II*, t. I, p. 575.
KERVIJN, *op. cit.*, t. V, p. 8.

(147) A.C., blz. 143.
A.A. XIV, p. 46, n°s 521-524: aldaar verdere verwijzingen.
Het waren herdoopers, behoorende tot den groep gevangen op het Schelleken.

(148) GROEN, *Archives*, III, p. 115.
Uit de berichtgeving van den Franschen ambassadeur Forquevaulx blijkt duidelijk welke maatregelen werden getroffen met het oog op het vertrek van den koning.
GACHARD, '*La Bibliothèque Nationale*', *op. cit.*, t. II, ab p. 242; ook brief van 21 Augustus 1567, p. 245.

(149) Over de stichting van den Beroerteraad, zie men naast het werk van GACHARD, 'Notice sur le Conseil des troubles institué par le Duc d'Albe' in *Bullet. de l'Acad. Royale de Belgique*, XVI, of 'Le Conseil des Troubles' in *Etudes et notices historiques*, dl. I, p. 142. Bruxelles, 1890.
RACHFAHL, *op. cit.*, t. III, p. 98 en volg.
POULLET et PIOT, *op. cit.*, t. III, p. 5 en note 1 aldaar.

(150) POULLET et PIOT, *op. cit.*, t. III, p. 38.
KERVIJN, *op. cit.*, t. V, p. 11, 13.

(151) A.C., blz. 144, alhier als datum vermeld 18 September.

(152) A.C., blz. 144.
A.A., XIV, blz. 44, n°s 502, 503, 504. Reeds den 2 Mei was hun proces in gezet. Aldaar verdere verwijzingen.

(153) POULLET et PIOT, *op. cit.*, III, p. 55.
F. RACHFAHL, *op. cit.*, III, p. 134.

(154) Dat inderdaad verklikkers werden aangesteld blijkt uit de verklaringen van Gilles Joly, valschmunter, in vrijheid gesteld om door zijn vroegere betrekkingen met de calvinisten het gerecht behulpzaam te zijn in het vangen van verdachten.
Men zie ALGEMEEN RIJKSARCHIEF, *Raad van Beroerten*, vol. VI, f° 12, 11, 20.

(155) MARCUS VAN VAERNEWYCK, *op. cit.*, t. III, p. 62.
B DE JONGHE, *op. cit.*, t. I, p. 95.
Beiden gewagen slechts van twee terechtgestelden.

(156) KERVIJN, *op. cit.*, t. V, p. 20-21.
Over de houding van den 'vorst van Cleve', RACHFAHL, *op. cit.*, t. III, p. 233.

October 1567.[+]

[+]De passagien van Parys besloten van den prinsche de Conde en ander huygenoosen.

[1 Oktober 1567]

Item in 't eerste deser maent begonde men vuele te hooren van de macht van ruyteren en knechten, die den prinsche van Conde hadde in Vranckeryck, in Loreynen, en de conick begonde voer hem te wycken na Parys, by hem hebbende 5000 Switsers sonder ander Franssoysen. Maer den prinsche van Conde en andere gealieerde met hem, hadden vele Duytsche ruyteren, ende begonde vele passagien van Parys van verre te besetten; en vele, die niet paeps gesint en waeren, liepen uyt Parys na den leger, maer werden oock eensdeels vermoort. Maer men hoorde, dat

sommich volck, dat den heere van Brederode en den prinsche van Oraengien en andere aengenomen hadden, al na Vranckeryck gescickt was, hopende dat se aldaer haest gedaen souden hebben, verbrandende aptdyen en cloosteren aldaer. De Heere wil't al ten besten laten vergaen tot 's landts welvaren.

+ Ende corts hier na, merckende het hof van Borgoengien, dat den prinsche van Conde begonde voerspoet te hebben, want hy hadde de stat van Sint Denys voer Parys sonder vuel teghenspoets ingekreghen, waerom dat den grave van Arenborch met sommighe ruyteren en knechten derwaerts getrocken is om Parys te ontsetten. Maer sy moesten haer wyt van daer houden, want des prinschen volck was om haer gecomen en syn+ dapper geslegen. En den roep was, dat die conicklycke aptdye van 't krychsvolck van Conde beroeft was, maer 't en was niet also; den prinsche van Conde deet se bescermen en oock was den prinsipalen scat van daer al gedaen binnen Parys, te weten sonderlinge den mersysen gouden godt, daer eens een conick eenen erm af ontleent hadde en eenen coperen vergulden doen aensetten; maer den heelen godt en quam niet meer weder en sturf met desen orloge oft, daer werdt gelt afgemaeckt[157].

+Prince de Conde in Sint Denys met syn ermeye.

+Parys benaut en beleet.

+ Ende siende die van Parys, dat den prinsche van Conde en monsieur Vendom, en den heere Chastillon, amirael van Vranckeryck, ende andere Fransche heeren, die de hugenoosen voerstonden, so machtich waeren, want sy Sint Denys inhadden, en hadden onder ruyteren en knechten wel 60000 mannen, en Parys benauden, so socht de conick raet om te peyseren, ende de moeder van den conick, Catharine de Medicis, socht raet: en reysde by haer na Sint Denys, maar 't was seer te duchten, dat het tot geen ackoort comen en sou[158].

+Conde met 60.000 mannen in 't velt ontrent Parys.

+ Item deestyt so werden tot Antwerpen op de plaetsche van de 4 afgebroken kercken der mertinisten en Calvinisten, een houten cruyce gestelt, alsoo dat tot Camerycx onlancx gesloten was, ende van welcke kercken het fondeersel uytgeroeyt was; ende de stoffe werdt noch dagelycx vercocht[159].

+††† werden gestelt op de geraseerde kercken.

[24 Oktober 1567]

+ Item op den 24 dach October werdt tot Antwerpen het casteels ordinantie gemaeckt, hoe groot dat men 't beginnen sou, en vuel spitters, gravers en dyckers waeren van alle syden gecomen, want daer was lange af getrackteert, tot leetwesen van de gemeynte; maer sommige cooplieden als Spangiarden, Italiaenen en eenige ryckaers, doer liefde der papen, hebben+ 't begeert over lange. En men sach, dat menighen hovenier syn erve sou verliesen en syn vruchten, daer in wesende; ja men beloefde haer wel die te betaelen, so die voertyts gecocht is, doen 't dorren, mageren gront was, en niet na de weerde van den tyt present, nou die geerbeyt en vet+ is, en doerbout en vruchtbaer; en noch is 't misselyck, wanneer sy betaelt sullen worden; en eenige en wilden na dien prys niet betaelt syn, want 't en was weerdt om 't ontfangen. En dan was't seer te duchten, dat men

+'t Groot casteels van Antwerpen ordinantie werdt gemaeckt.

+3 Beeltstormers gehanghen.

+Duc Dalbe compt in Antwerpen.

der scoone stat muren sou raseren, en de dorpen, die hert aen 't casteel souden liggen, al 't Hooch en Neer-Kiel en des merckgraven Lye[160].

Ende op denselven dach, smergens, werden doer de roy roede buyten Antwerpen 3 beeltstormers gehanghen aen de passagie, meer tot een monster en om te believen duc Dalbe, die daer dien nanoen passeerde met synen state, van Brusel comende in Antwerpen, dan met opsicht, oft sy de doot oock verdient hadden; duc Dalbe hadde t' synder gerde ontrent 300 Spaensche ruyteren, en alle de Duytsche van Ladron waeren in wapenen en de grave van Mansvelt quam me in Antwerpen en meer andere[161].

[25 Oktober 1567]

+ Op den 25 dach October, so werdt het nieuwe casteel van Antwerpen met syn 5 blockhuysen in 't ronde eenen voet diep gegraven, opdat duc Dalbe haest de heel mate en ordinantie sien sou; ende met een trompet omgesleghen, dat de gravers geen cruyden oft wortelen uytter eerden en souden trecken op de galge, maer dat elck syne (cruyden) sou mogen laten staen, so lange als 't niet en hinderde. Maer elck begonde 't syne uyt te trecken, opdat het niet genomen oft vertreden en sou worden[162].

+Van beginsel van 't groot casteel van Antwerpen.

[27 Oktober 1567]

+ Item op den 27 dach October is 't gesciet, dat den secretaris van Arenborch tot Brusel uytgereden is met sommich gelt in eenen wagen, om eenige ruyteren en knechten, synde op de frontiren van Vranckeryck, te betalen, die niet wel voorts en wilden om den prinsche van Conde van Parys te keeren, waertegen die van Parys somwylen uyttrocken en scermutseerden. Ende 't gesciede, dat den wagen met de peerden niet wyt buyten Brusel wesende, de peerden werden brieschende en vreesende, al hadden sy den vyant gesien, en wirpen den wagen met haer selve in de gracht; en daer versmoorde den secretaris en 2 knechten niet beter dan doot.

+Den secretaris van Arenborch versmoort op den wech.

+ Ende deestyt was grooten twist binnen de stat van Mets in Loreynen tusschen de borgers en 't kasteel; want dese stat wilde eygen wesen ende haer niet moeyen met het volck van den prinsche van Conde, noch en wilden oock 't conicx volck niet in laten; ende hebben op een nacht vuel gescuts voer het kasteel gevuert en dat subytelyck bescoten en bestormt en ingekregen om haer stats meester alleen te wesen. En vuel cloosteren werden berooft, en som oock verbrant van de hugenoosen, die nou Parys benauden, mits daer al overal ontrent wesende.

+Twist in Mets in Loreynen.

Eindnoten:

(157) E. LAVISSE, *op. cit.*, t. VI, 1re p., pag. 94 en volg.

Betreffende de hulp door Meghem en Arenberg te verleenen: KERVIJN, *op. cit.*, t. V, p. 29.
A.C., p. 146.

(158) E. LAVISSE, *op. cit., loc. cit.*, p. 97.
Vermits men tot geen akkoord kwam werd de stad Parijs door de hugenooten belegerd.
KERVIJN, *op. cit.*, t. V, p. 34 en 35.

(159) Dit was immers de voorwaarde gesteld bij het overlaten der tempels aan de soldaten.
Ook D. PAPEBROCHIUS, *op. cit.*, t. III, p. 132.

(160) KERVIJN, *op. cit.*, t. V, p. 28.
D. PAPEBROCHIUS, *op. cit.*, t. III, p. 132 (in dato 15 October 1567).
A.C., p. 146.

(161) D. PAPEBROCHIUS, *loc. cit.*
KERVIJN, *op. cit.*, t. V, p. 29 en 32 (brief van 26 October 1567, met verslag over de intrede).
A.C., p. 146.

(162) A.C., p. 147.
D. PAPERBROCHIUS, *op. cit.*, t. III, p. 133.
KERVIJN, *op. cit.*, t. V, p. 36.
MARCUS VAN VAERNEWYCK, *op. cit.*, t. III, p. 123 en 131.

November 1567.

[2 November 1567]

[+] Item op den tweeden dach deser maent predickte tot Antwerpen een Spaensch monick in presentie van duc Dalbe en ander overheyt, haer ophisschende teghen alle, die teghen de Roomsche kercke gelooven segghende, dat men die beeltstormers en sacramentenverworpers en beroovers haer hert behoort uyt te roeyen en voer de honden te worpen. En desgelycx werdt van de papen en monicken van dese landen oock wel geleert.

[+]Hoe due Dalbe en ander van papen geleert werdt tirannye te doen.

En nochtans was 't quaet genoech, al en had men die overheyt niet opgehist; men hoorde, dat uyt Vrieslandt en Hollant wel 400 edelen gevlucht syn, die alle haer goeden en erven prys gemaeckt werden; wat getal souden dan alle steden uytbrengen van gemeyn borgeren, die gevlucht syn?

+ Item deestyt was tot Antwerpen groote fame en beroerte doer subyte vergaderinghe van ruyteren en knechten, een goedt getal, waerdoer alle papen voerstanders beroert werden: en de poorten van Nimmegen werden toegebolwerckt en uyt 't Hertoghenbossche trocken subyt knechten in Nimmegen; en den grave van Megen, synde nou metter scepen uytter zee gecomen, want van 't conicx compste en was geen hope meer, of 't verraet en wou niet lucken. Desen trock nou met knechten van Antwerpen en elders al na Gelderlant, en al de groote moeyte gedaen was, so vertrock dien hoop na Vranckeryck wesende tot dienste van den prinsche van Conde[163].

+Subyte vergaderinghe in Gelderlant maeckte den Spaengiarden en haren aenhanck een verscricken, en daer werdt wonder af geseyt.

[5 November 1567]

+ Item op den 5 dach Novembris, so begonde men tot Antwerpen doer wille van duc Dalbe en geestelycken raet der stat, walle en mure te breken voer het casteel, en met deselve eerde werdt de veste gevult; en het was noch eenen cleynen tyt, dat dit gemaeckt is geweest, want ick hadde noch doer de oude Croonenborch poorte gegaen, ende so was 't noch een nieuw werck, want het was het leste werck, dat aen der stat mure gemaeckt was; also dat Antwerpen, dat rontom gesloten was, nou open gemaeckt werdt[164].

+De muren van Antwerpen werden afgebroken.

Ende hy wilde oock den Croonenborch toren afhebben en meer andere, en een strate 60 voeten breet tot op de Merckt, welck een onmogelyck werck waere, dan met breken van vuel huysen; en aen 't kasteel sou men mogen timmeren tot op hondert voeten na; maer elck scoude dat quartier, ende het mishaechde menighen borger, overdenckende wat daer uyt can volghen, dan dat de stat voer een roof sal open ligghen. En vreesende oft de borgeren dit souden beletten willen, so waeren eenige Spaensche ruyteren in gecomen ten selver uren, om daer tegen te syn oft men dit beginsel, dat tegen het gemeyn welvaert was, hadde willen beletten. Ende men begonde deestyt in 't nieuwe casteel wacht te houden met Duytsche knechten, en menigen borger werdt syn mantel genomen, die te na op 't werck quamen.

+ Item deestyt hoorde men, alsdat den peys tusschen den conick van Sweten en Denemercken gemaeckt was, doer groote diligentie van den prinsche van Oraengien en de cuervorsten des rycx, opdat sy eendrachtelyck den prinsche souden moghen bystaen, gelyck sy den prinsche van Conde doen, en toesicht willen hebben, dat de Spaengiarden haer so vast in Nederlant niet en setten, dat se Duytschelant ten lesten oock dwinghen, mits dat den keyser haer vrint is; maer moet nou voorts na raedt leven synder vorsten en den conick van Spaengien in dese saecke geen bystant meer doen.

+Peys tusschen Sweten en Denemercken.

Vuele werdt gehoort van de menichte van ruyteren, die nou vast in[+] Vranckeryck trocken voer den prinsche van Condé; men hoorde al van 8000, sonder het voetvolck: en die haer ontrent Gelderlant vertoont hebben, is maer voer den voertocht geweest, hoewel 't den Spaengiarden een verscricken maeckten, en niet geerne derwaerts en trocken, en begonden nou al wederom te keeren; op den 13 November quamen 3 vendelen Duytschen weder in Antwerpen, die uytgetrocken waeren; de Spaengiarden uyt Liere en van elders, quamen oock al wederom; maer acht vendelen uyt Engen, van boven Brusel gecomen, souden in Bosche trecken; en die Duytsche aldaer liggende souden na Harderwyck trecken met eenighe Spaengiarden, in welcke stat de borgers meest selve de beelden uyt de kercken geworpen hadden, en tsamen overdragen niet te wycken, als men haer daerom sou willen aentasten: en nou wel te duchten is, dat sy sullen moeten vlieden[(165)].

[+]De knechten na Nimmegen getrocken, comen al wederom.

[13 November 1567]

[+] Item op den 13 dach Novembris, so werdt den meyer van Berchem by Antwerpen van de Spaengiarden dootgesteken.

[+]Meyer van Berchem doetgesteken van Spaengiarden.

[+] Item deestyt quam den roep tot Antwerpen en overal, dat den prinsche van Conde de stat van Parys ingenomen hadde, maer ten lesten hoorde men 't recht besceet, als hoe dat er voer Parys, tusschen Sint-Denys en Parys eenen swaren slach gesleghen is op den tienden Novembris, op Sinte Mertens avont, tusschen den prinsche van Conde en des conicx volck ende die borgeren van Parys, wel 16000. En den conick hadde wel by hem 5000 Switsers, sonder ander volk en 12 stucken gescuts, meynende also met gewelt der hugenoosen macht en den prinsche van Conde te overvallen, dewyl hy op syn onsterckste was. Ende den hongher dede haer noot om uyt te trecken, maer sy werden so fellyck gedreven, dat se malcanderen dootdronghen in de poorte van Parys, al vliedende, ende daer werdt er seer vuel geslegen en gequets, so wel borgers als andere soldaten,[+] en den heere van Mommerancie, conictabel van Vranckeryck bleef daer doot; ende haer gescut verlieten se, en haeren ganschen leger was verstroijt, Ja, de Parisiennen bekenden vele, dat, hadden de hugenoosen tot in[+] de stat gevolcht, de stat waer haer geweest, so grooten vreese was binnen de stat. Ende en meynden oock anders niet, sy en quamen vast in; vuel papen en monicken en 700 graumonicken waeren binnen de stat oock al in wapen; welck de huygenoosen oock bedachten, en wilden sulcx periculuesen wereke niet aengrypen, maer en wisten haer vreese en flauwicheyt niet.

[+]Van den slach voer Parys op St-Mertens avont.

[+]Die van Parys seer geslegen.

[+]Conde verlaet Parys.

Ende corts hierna verliet den prinsche van Conde Parys en oock Sint-Denys; mits dat des conicx bystant van alle syden begonde aen te comen, so trock hy met een deel volcx na het Duytsche quartier om syn bystant in te halen en oock begonde hem de victalie oock te failgeren, en hadde oock een deel volcx verloren. De spraeck was meest dat er wel 20000 mannen bleven waeren, so van beyde syden, maer men vermoeyde, dat de conick van Vranckeryck met de borgeren wel so vele mannen ver-

+ loren hadde, want menigen borger was er nog gequets, die daerna sturven. Ende sy gaven uyt, dat het al haerder conicktabels scult was, het ongeluck dat haer gesciet was, seggende, dat hy der hugenoosen vrint was, en syn volck niet aenvuerde. En besculdichden also den dooden tot onrecht, ja, seyden dat een van syn eygen soldaten hem doerscoten hadde.

+Den goeden ouden heere conicktabel, gebleven.

[14 November 1567]

+ Ende op den 14 dach Novembris, so trock den grave van Arenborch met 6 vendelen ruyteren, en een deel voetvolcx van Cameryck na Parys tot 't conicx bystant van wegen 't hof van Borgoengien: en den roep was, dat er by 300 edelen met hem waeren getrocken, maer ten lesten hoorde men, dat het meest monicken en papen waeren, die van weelden me gingen en niet al weder en quamen[166].

+Arenborch met volck en papen na Vranckeryck tot conicx hulpe.

[16 November 1567]

+ Op den 16 dach Novembris, Sondach wesende, so werdt de croone van des Croonenborch toren afgebroken, ende den scoonen toren was men dagelycx brekende. Desen toren, hoorde men, dat wel 500 jaeren out was, en gesticht, oft ten minsten, die croone daer op gestelt, van weghen des heylich rycx cuervorsten. Maer duc Dalbe en achtede op outheyt, scoonheyt oft anders; synen moetwille moest voorts. En dit was met de geestelyckheyt goedt werck: en ander hantwerck en mocht men op heylighe dagen niet doen; en dese incarnatie werdt doen gemaeckt, bewysende jaer, maent en dach:

+De croon van den toren afgedaen.

Den sestiensten Novembris op eenen // Sondach
Des borchs croone 't Antwerpen elck afdoen // sach[167].

[18 November 1567]

+ Item op den 18 dach Novembris gesciede een groote scande en gewelt binnen Antwerpen van Lodewyck Ladron, overste der Duytscher knechten, nemende met 200 scutten het stathuys in, daer alle de heeren waeren; en quam in de colegie ende dreychde alle de wet, en moesten hem beloven alle daghe te brenghen op alle wachten berringhe voer syn soldaten, ende noch alle maenden voer elcken soldaet een croone voer den scenck, omdat sy dit ghegeven hadden de Walen, die met madamme de regente in Antwerpen gelegen hebben; en dit deden de heeren om haer te believen, en moesten dese met gewelt geven. En duc Dalbe was in stat en liet also 't conicx raethuys overweldighen[168].

+Stathuys van Antwerpen werdt van Ladron ingenomen.

[24 November 1567]

+ Item op den 24 dach November werdt tot Antwerpen een groote scattinghe geeyst van duc Dalbe, ende dat tot bouwinghe van den casteele, waerom den gemeynen raet dagelycx vergadert werdt; ende het gemeyn volck murmureerde seer, maer duc Dalbe dede seer vuel scoon beloefte doer synen raet, als dat, so haest als 't casteel soude gefondeert syn en weynich weerbaer, so sou men de knechten, die in 't stat laghen in 't casteel legghen, ende de borgeren niet meer belasten. Also dat hem geconcenteert werden vier tonnen goudts, die men sou vinden op alle huysen en erven, mits daeraf eens gevende den hondersten en tienden pennick; en oock werden eenige imposten gesedt op bier, hasen, conynen, capuynen

+Die van Antwerpen moesten geven 4 tonnen gouts totte bouwinge van het casteel.

en ander gevogelte; en dat soude 2 jaeren duren, en dan sou het bier en andere dinghen weder niet meer geven dan het out gebruyc, en waerdt dat er iedt overde, dat sou wesen tot voordeel van de stat. En sommige wyckmeesters beclaechden de mishandelinge, die er in den dienst van den stat (gebeurde), en van geen dinghen rekeninghe gedaen en werdt; maer die voer 't gemeynbeste spraecken, werden van de hoocheyt gedreycht.

+ Ende doen dit geconcenteert werdt, so vertrock duc Dalbe op den 29 dach na Brusel, latende die van Antwerpen brieven van versekeringe van vele geloeften, al en dacht hy 's mogelyck niet te onderhouden(169).

+Duc Dalbe treckt na Brusel.

+ Als men nou tot Antwerpen het nieuwe casteel soude beginnen, eenen muere te trecken voer de eerde wallen, so werdt gesien een groote mismakinge ende foute, want de rechte muren oft streckmuren tusschen de 5 blockhuysen, so werdet bevonden, dat dese muren de eerste busgaten stoppen soude; also moesten sy alle die rechte wallen des muers dickte achterwaerts setten, en dan den muer beginnen, oft sy hadden moeten de blockhuysen uytsetten en dit was grooten cost en noch lanck werck.

+Van een foute aen 't casteel, als men sou de muren beginnen.

+ Item deestyt quam een tydinghe, dat een hoeder van horenbeesten by Cuelen, dryvende aen den avondt syn beesten na de stat, en daer gemoeyten vele ander beesten, en werden so seer vechtende al dien nacht, dat er 80 beesten dootgevonden (werden).

+Vechterye noyt gehoort onder horenbeesten by Cuelen.

+ Item deestyt werden binnen Antwerpen van geestelycke persoonen en ander papisten vuel scimpelycke scriften en boecxkens gemaeckt tegen die van der nieuwer religien en haere leeraerts, die nou uyt den lande verdreven waeren, willende nou haer leere goedt maecken en de ander valsch bewysen te syn; maer doen die hier in stat present waeren, en preeckten en leerden, doen en dorsten sy niet een boecxsken tegen haer maecken, dan nou in haer absentie(170).

+Vuel boecxkens werden nou hier in 't landt gemaeckt tegen ander leeringhen.

Eindnoten:

(163) Het gerucht werd verspreid dat vreemde benden, bestemd voor de hugenooten, in de nabijheid van Nymegen vergaderden.
A.C., p. 147.
KERVIJN, *op. cit.*, t. V, p. 37, 38, 41.
POULLET et PIOT, *op. cit.*, t. III, p. 89.

(164) A.C., blz. 148.
D. PAPEBROCHIUS, *op. cit.*, t. III, p. 133-134.
KERVIJN, *op. cit.*, t. V, p. 39, brief van 14 November.

(165) Over de troepenwerving ten gunste van Conde in Duitschland geschied, zie KERVIJN, *op. cit.*, t. V, p. 52.
Door *Engen*, boven Brussel, is bedoeld *Enghien*, alwaar Alva een deel zijner troepen gelegerd hield (zie GROEN, *Archives*, t. III, p. 116).

(166) E. LAVISSE, *op. cit.*, t. VI, 1re p., pag. 99. De gesneuvelde was de 'connétable Anne de Montmorency'.
Betreffende den tocht van Arenberg:
RACHFAHL, *op. cit.*, t. III, p. 93.

KERVIJN, *op. cit.*, t. V, p. 51, 53.

(167) A.C., p. 148.
D. PAPEBROCHIUS, *op. cit.*, t. III, p. 134.
Over den Kronenburgtoren, zie MERTENS en TORFS, *op. cit.*, t. I, p. 55-59, alwaar bijzonderheden over de oprichting.

(168) A.C., blz. 149.

(169) A.C., blz. 150.
D. PAPEBROCHIUS, *op. cit.*, t. III, p. 135.
Men zie bij KERVIJN, t. V, p. 46, de brief van *A. Blijleven* aan *Thomas Gresham, op. cit.*, in dato 29 November, alwaar '*Concept des moyens pour ayder ceste ville d'Anvers à descharger ses grosses debtes et charges esquelles elle se retroeve presentement, ensamble d'assister Sa Majesté en ce que par l'excellence du ducq d'Alva a esté requis*'.

(170) Hiermede bedoelt de auteur vermoedelijk de dogmatische schriften rond dezen tijd verspreid en vooral tegen de lutheraansche predikanten en hunne leeringen gericht: men zie over de schriften van *Wilhelmus Lindanus*, titelvoerende bisschop van Roeremonde, en *Ravesteyn Tiletanus*, PONT, *op. cit.*, p. 99.

December. 1567.

[3 December 1567]

[+] Alsoo men deestyt der stat van Antwerpen muren was brekende ende oock den ronden Croonenborch toren, welcke muren van den toren waeren 7 voet dicke; en om die haest ter eerden te hebben, so werdt dien onder uytgebroken en met houdt onderstelt; en daer werdt den 3 dach[+] December 't vier ingesteken, en doen viel de meeste helft terstont, ende d'ander helft werdt met coorden met foortsen neder gewonden en getrocken. En dit gesciede op S. Barbaren dach: en desen stercken toren hadde gestaen 500 jaeren, en men hoorde dat over 125 jaeren eenighe heeren haer vervoordert hadden de croone af te doen en den toren begost te breken; maer de vorsten moeijtdens haer so seer, dat het weder opgericht werdt. En nou heeft duc Dalbe de croone daer af en den toren gansch te gronde, ende alle de heeren der stat en deden er noyt vuel teghen; maer dat meer is, als een deel pluymstryckers en tafelvrinden der papen, laudeerden 't al. Godt weet hoe 't noch al vergaen sal(171).

[+]Den scoonen Croonenborchtoren van Antwerpen wordt van duc Dalbe ingeworpen.

[+]Desen hadde omtrent 500 jaer gestaen.

+ Hier volgen de namen van sommige duytsche vorsten, die men hoorde, dat met den prinsche van Conde een verbont gemaeckt hadden, hem teghen den conick van Vranckeryck en de papen te bescermen, ende hadden vuel ruyteren hem toegesonden en daerna sullen sy den prinsche van Oraengien oock bystaen; den prinsche van Oraengien is oock me in 't ver bont, den palsgraeve van Aveerren, den hertoch van Wirtsenborch, den hertoch van Sturen, den hertoch van Tweebruch, de jonge landtgraven van Hessen, hertoch Willem van Sassen, merckgrave van Brandenborch, merckgrave van Baden en meer andere(172).

+De heeren des verbonts om den prinsche van Conde voer te staen.

+ Item deestyt werden hier in 't landt doer 't paus bevel processien geordineert en den paus Pius, nou present de 5. van dien name, hadde 9 dagen lanck dat selve gedaen, en verleende oock eenen aflaet hiertoe, die haer waeren bichtende en t' sacrament gingen: en dat, opdat het ongeloove ende de ketters, so sy se noemen, in dese landen geresen, souden mogen 't ondergebrocht worden; ende op den 7 dach December so begonden die van Mechelen processie te doen(173).

+Den paus ordineert processie om syn vyant te weerstaen.

[9 December 1567]

+ Item op den 9 en XI December werden binnen Gendt sommige dieven en beeltstormers gehangen, en het gesciede, dat er een loove brack, daer volck opsadt, waerdoer een beroerte quam en de Spaengiarden, in de stat liggende, staken en scoten onder het volck en de borgers braken de steenen uytter straten en wierpen met steenen, maer de cappiteynen deden groote neersticheyt om te stillen, aen d'een en d'ander syde, maer daer waeren 8 borgers dootgescoten en vuele gequets en oock vuel Spaengiarden gewont. Maer sy dreychden de stat van Gendt in brant te steken en te plonderen, dies die van Gendt haer clachte tot Brusel aen duc Dalbe quamen+ doen; diewelcke met een bende ruyteren derwaerts trock, want daer was een vendel Spaengiarden, die muytineerden en scuerden 't vendel en beroempden huer alle quaet; van dewelcke dat er op den 18 dach 6 gehangen (werden). En daer werdt een vendrecht en een cappiteyn voren gesleypt op een horde, en daerna gequartiert; maer dese hadden voergenomen den grave van Egmont en den grave van Huerne losse te laten(174).

+Beroerte tot Gendt.

+Spaengiarden in Gendt gehangen.

+ Item deestyt quam den roep van eenen grooten slach, die er geschiet is in Vranckeryck tusschen den prinsche van Conde en den conick op Sinte Barbaren dach; en den grave van Arenborch, die van weghen 't hof van Borgoengien uyt beliefte van duc Dalbe den conick tot hulpe is geweest, heeft oock scade in syn volck geleden, maer de conick ongelyc meer dan Conde. Men hoorde oock weder van vuel monicken, die in desen slach geweest syn en gebleven; de spraeck was van 1400 mannen van beyde de partyen, maer sommige seyden vuel meer(175).

+Slach in Vranckeryck op Sinte Barbaren dach.

+ Item deestyt vrocht men tot Antwerpen seer neerstich in 't casteel en oock aen 't breken der statmuren voer het casteel, also dat men nou over het water ginck te voete, want de vesten gevult waeren. En wonder cluchten hoorde men van het casteel, te weten, dat de vyant daer 's nachts

+Clachten van temptatien in 't casteel.

de crychslieden quelden, oft quelden malcanderen, want't was een woeste plaetse! Somma, hoe 't was, eenighe waeren van verscrickheyt van de schiltwacht in de veste gevallen, en andere waeren kranck van vervaertheyt; somma, wonder temptatien werden vertelt.

+ Item in 't eynde deser maent, so werden tot Brusel wel 30 Spaengiarden gevanghen, daer men vele afseyde, dat duc Dalbe meynden te vermoorden en meer andere, en so voorts, het landt wouden verlaten, dat sy sagen, dat noch vol volcx was, en wel merckten, niet eeuwich en souden mogen beheeren, al was 't haer beloeft in Spaengien. Voor het minste meynden sy heymelyck te vlieden na Spaengien en daer was er sommige alle wech, doer vreese en fame, die er ginck, van groote orloghe, die er tegen duc Dalbe opstaen sal uyt Duytschelant[176].

+Spaengiarden gevanghen, die van duc Dalbe wouden vlieden.

+ Item in dese maent heeft den prinsche van Conde de stat van Riems in Champanien belegert ende in 't eynde van den jaer daer synen wille afgekregen: en dede de papen daer binnen groote scattinghe geven en de stat en borgeren swoeren hem trouwicheyt en synen leger te spysen, so wel als des conicx volck; en van synen ruyteren haelden haere voeragie tot binnen de frontieren van 't landt van Henegou, maeckende daer een vreese.

+Riems wordt Conde te wille by noot.

[30 December 1567]

+ Item op den 30 dach December, so sceijde Margariete als hertoginne van Parma uyt Brusel na Italien, verlatende nou het gouvernement van de 17 landen aen duc Dalbe. Ende sommige hovelingen als Berlaymont, Mansvelt, Aerschot den hertoch, deden haer uytgeleije tot Litsenborch, daer sy meynden, dat den hertoch van Parma, haer man, haer halen sou; maer soo men hoorde, en hadde hy 's geenen wille, wesende op haer vergrampt en seggende, dat sy de oorsaeck is, dat menich edelman uyt de landen heeft moeten wycken, en dat Egmont en Huerne gevanghen syn[177]

+De regente sceydt uyt de Nederlanden.

+ In 't eynde van desen jaere dede duc Dalbe tot Bergen, mits daer seyndende syn commissarissen, al het goedt van den heer van Bergen, die in Spaengien gestorven is oft vergeven, al bescryven, omdat verbuert te maken, oft ommers dat te geven, die 't hem beliefde. Ende men duchtede seer, dat den grave van Montigni, die tsamen daer gesonden waeren van wegen de edelen van den lande met de requeste 1565, niet beter varen en sal[178].

+Duc Dalbe doet 't goet van myn heer van Bergen opscryven ende werdt verboden meer iet te gebieden in den naem van mynheer van Bergen.

+ Item deestyt hadde duc Dalbe boecken doen drucken in Spaens, daer in stont, hoe hy met luttel volcx dese 17 landen gewonnen en gedwonghen heeft, en 't volck wederom tot den catholycken geloove gebrocht heeft. 't Is wel waer, hij hadde 't landt geheel in syn gewelt, maer wat geloof 't volck hadde in 't herte is Godt bekent! En oock en is er niet een stat, die hem geweygert heeft, 't was hem al te voren bereyt, so en sou hy hem met recht niet vuel connen beroemen. Ende uyt oorsaecke van desen dede hy voer het Nieuwjaer een steeckspel tot Brusel beroepen.

+Duc Dalbe dede boecken drucken en scilderen van syn victorie.

+ Item in dese maent is 't in Italien van het sneeuwwater oft doordien de vorst de riviren stopt, sulcken vloet geweest, dat heel bosschen, huysen en dorpen omgeloopen syn en oock een groot deel van de stat van Verone. +Vloet in Italien.

In 't eynde van desen jaere werden van eenighe voersichtige liedekens en refereynen gemaeckt op de beclaginghe der maecht van Antwerpen, die scier al haere eere verliest, mits wordende geregeert doer vremptde momboirs als doer duc Dalbe en Ladron, die met 12 vendelen daer binnen leydt; en elck treckt en pluckt, en setten haer metten borsten bloot, mits brekende haer muren, maer sulcx valt hier al te lange te verhalen[179].

Dan hier volcht noch een incarnatie, dat het jaer bewijst ende dit doet in telletteren:

> Nouw brecken sy oude stichtingh 't scynt een // verkleenen
> En maecken weder nieuwe van de selve // steenen.

FINIS 1567.

Nota. - Aanteekening 302 voor het jaar 1566, pag. 164, stelt het verblijf van Hoorn in de stad Antwerpen in twijfel: ook hier heeft Godevaert van Haecht gelijk; in een brief van Antoon van Stralen, in dato 2 November lezen wij:... mits mijn Heer van Horne eergisteren inde stadt is gecommen, die ick gisteren den gansen dach hebbe geselscap moeten houden, daer gheen discoursen en hebben gebroken. A.A., VIII, p. 317.

EINDE VAN DEEL I.

Eindnoten:

(171) A.C., blz. 151.

(172) Betreffende de hulp van de Duitsche prinsen vinden wij eenig detail vermeld in het schrijven van den Engelschen afgevaardigde *Henri Cobham*, in dato 26 December 1567, vermeld bij KERVIJN, *op. cit.*, t. V, p. 60.
Over het verbond met de Duitsche prinsen:
E. LAVISSE, *op. cit.*, t. VI, 1re p., pag. 99: het was vooral Frederik III paltsgraaf van den Rijn, welke hier de leiding aangaf.
Ook RACHFAHL, *op. cit.*, t. III, p. 220.

(173) Zie A.C., blz. 151

(174) A.C., blz. 151.
MARCUS VAN VAERNEWYCK, *op. cit.*, t. III, p. 147 en volg.

(175) E. LAVISSE, *op. cit.*, t. VI, 1re p., pag. 98-99, ook nota 166.

(176) MARCUS VAN VAERNEWYCK verhaalt ons echter ongeveer dezelfde geschiedenis voor de stad Gent, *op. cit.*, t. III, p. 111.
HENNE en WAUTERS in hunne *Histoire de Bruxelles* maken van dit gebeuren geen gewag!

(177) Over de aanvraag tot ontslag en de afreis der regentes, zie RACHFAHL, *op. cit.*, t. III, p. 113, 120.
Niet 30 December, wel 31 December wordt als dag van het vertrek aangegeven. De *Chronyck der Stadt Antwerpen* (toegeschreven aan Bertrijn, *op. cit.*) vermeldt eveneens 30 December.
Men zie over de regentes en hare rol in de Nederlanden:
F. RACHFAHL, *Margaretha von Parma, Statthaltherin der Niederlande* (1559-1567) München-Leipzig, 1898.

(178) Cfr. POULLET et PIOT, *op. cit.*, t. III, p. 158 (in dato 21 December) en de nota aldaar verstrekt.

(179) Blijkbaar is hier bedoeld, het *Refereyn* vermeld bij E.T. KUIPER, *op. cit.*, dl. I, p. 71, nr 34.
Door schrijver wordt dit lied later gedateerd, omdat in vers 38-39 een toespeling zou gemaakt zijn op den tienden penning.
Men vergelijke evenwel vers 20, met de aanduiding bij van Haecht: men plaatst de stad ‘metten borsten bloot’: deze woorden wijzen op den bouw der citadel en de afbraak der vesten; vers 38-39 duiden op de taksen opgelegd ten einde de kosten van den kasteelbouw te dekken. Ook het ‘*Claech-liedt over den onderganck van de vermaerde coopstadt Antwerpen*’, *op. cit.*, p. 54, handelt over deze periode.

[Deel II]

1568.

BEGINSEL des jaers 1568 met welck men vreesde voer orloge hier in Nederlant.

Januarius.

+ Also het tot Antwerpen naer veler steden out gebruyck ende maniere is, dat se op den eersten dach van 't nieuwe jaer alderley aerdicheyt vercoopen met diveersche cramen op de straten, welck nou hier tot Antwerpen doer wille van de geestelycke verboden was voerts te doen oft eenige winckels te openen; maer den dach en was so seer hooghe niet: men en mocht aen 't casteel wel wercken, spitten en graven en timmeren, en de boeren en dorpen rontom Antwerpen werden nou met ordinantien bedwongen te comen wercken met haer peerden.

+Men vrocht aen 't casteel op den jaersdach en men mocht niet vercoopen.

+ Deestyt werdt tot Antwerpen den dobbelen arent gestelt op den toren van 't scoon nieuw Oosterlinghen huys, welck nou volmaeckt was en werdt begonst in 't jaer 1564, maer waer 't niet gemaeckt, ick geloove, 't en sou nou niet begonst worden in desen tyt des vervolchs[1].

+Oosterlinghen huys voldaen.

[2 Januari 1568]

+ Item op den tweeden dach van desen jaere, so werdt tot Brusel een Spaensch cappiteyn, die omhooghe gestelt was, doerscoten, want syn vonnis was soo gewesen en daer scoten treckende tien vendelen Spaengiarden knechten na, ende daer was er noch 2 verbeden, die ten eeuwighen daghe gebannen werden uyt al des conincx landen. En dit waeren van degene, die van meyninge waeren met een deel knechten uyt den lande te vlieden, oft so vele oock seyden, Ducdalbe eerst meynden om te brenghen; en daer was er noch vele gevangen[2].

+Ducdalbe doet justicie tot Brusel over de Spaengiarden.

+ Item in deese maent was er eene vergaringhe oft rycxdach gehouden van vele vorsten tot Francfoort, ende den prinsche van Oraengien en meer andere gevluchte heeren waeren al derwaerts[3].

+Rycxdach tot Francfoort.

[10 Januari 1568]

+ Ende teghen den 10 January dede Ducdalbe tot Brusel comen de heeren en goevernuers van vele steden om hem te sweren getrouwicheyt, want hy wel gevoelde, dat er aenslagen teghen hem gemaeckt werden; so werdt hy nou gegroet in syn goevernement mits de regente nou wech was was[4].

+Ducdalbe ontbiet vuel heeren by hem.

[12 Januari 1568]

[+] Item op den 12 Januarius hielt Ducdalbe tot Brusel steeckspel ende vuel scimpernye beweesen sy daer figuerlyck, dat sy heeren van dese

[+]Tornoyespel te voet, voer Duc Dalf volck tot Brusel.

landen waeren, en spotteden metten hope, die 't gemeyn volck hadde op de Duytsche ruyteren. Nochtans sou men dese triomphe 8 daghen eer gehouden hebben, maer daer quam eenen roep, dat de Duytsche ruyteren, die voer den prinsche van Conde in Vranckeryck waeren getrocken, doer het landt van Litsenborch herwaerts wouden inbreken en soo werdt het eens uytgestelt. Maer sy en hadden maer om victualie soo na geweest. Ende de oerloge in Vranckeryck begonde hert aen te gaen; de conick hadde alle dorpen bevolen alle hoy, stroo en groen in de steden te brenghen en die 't weygerden werden afgebrant; en daer 's prinschens volck quam en bevonden de victualie voer haer gevlucht, staken sy in brant.

+ Item doer het groot vervolch dat in Vlaenderen en sonderlinghen in West-Vlaenderen gedaen werdt teghens die vander nieuwer religie ofte calvinisten, so is er een deel quaeyen hoop te samen geloopen, die haar onthouden in de boschagien en in eenighe plecken oft dorpen, daer by oft in ligghende; so is 't geschiedt op den 12 dach deser maent, dat sy syn uytgecomen ende hebben tot Bel en ander dorpen daer ontrent, alle de kercken berooft en de beelden en ander siraeten nieuwelycx gestelt, uytgeroeijt en gebroken, en oock eenighe gevangen en haer nuesen en ooren afgesneden. Want een deel onpatientighe waeren daerby doer vervolch, dat haer van de papen gedaen werdt, willende haer selven wreken en nochtans compt Godt de wraecke toe. Ende dese werden hierna genoemt de wilde guesen[5].

+De wilde guesen in Vlaenderen doen beeltstorminge en ander gewelt.

+ Item deestyt hoorde men vuel van groote onsprekelycke sterfte, die in Constantinopelen is geweest in 't voerleden eynde des jaers; de spraecke was, dat er wel 2000 menschen op eenen dach stierven. Ende den Torck hadde daer groote gereetscap gemaeckt om op Italien te+ vallen, maer syn ordonantie was heel gescuert.

+Groote sterfte tot Constantinopelen.

Item deestyt quam den roep dat Ducdalbe scryven uyt Spaengien creghen hadde, dat hy den grave van Egmont en den grave van Huerne, heer Antonis van Straelen ende de kinderen van Batenborch en ander edele en onedele al dooden sou; maer sy begeerden haer met rechte (te) verantwoerden en haer werdt noch toegelaten te procederen[6].

+'t Vonnis van heeren gevangen uyt Spaengien gecomen.

[20 Januari 1568]

+ Item ontrent den 20 dach Januarij sijn boven in Vlaenderen sommighe boeren gehanghen, omdat sy na eenighe calvinisten predicatie geweest hadden: waerom het gesciede, dat de dorpen, die daerontrent laeghen, oproerich werden treckende de clocken en sloegen eenighe Spaengiarden doot. Ende de wilde guesen uyten boschagie, die haer streckt tot by Sint Toomas en Dordini quamen haer by om in sulck werck te stercken[7]. Dese deden ondersoecken oft de papen van de dorpen geen oorsaecke en waeren in de gedoyde boeren en vonden 't also oft in ander dergelycke; en vingen 4 papen: de drye werden onthalst en den vierden wist so te couten, dat hy 't ontquam, hem bevelende te hove te gaen verclaeren dese gesciedenisse. En den roep liep breet en wyt, dat dese

+Van de wilde guesen.

wilde guesen in 't bosche wel 8000 sterck waeren en wel 800 peerden; maer 't was so vele al wel niet, maer bedreven stoute stucken en het bosche was wel 8 of 10 mylen groot. Ende hier na werdt het tot Gendt en over alle dorpen en steden geboden, dat een iegelyck sou scerpe toesicht en wacht houden tegen sulcke, die de kercken comen sceynden en priesters dooden en haer verhinderen aen lyf en goedt; en men sou de priesters en zielbewaerders voerstaen en bescermen, en die 't weygerdt oft de guesen niet aen en brenght, sal syn huys geraseert worden en voorts gestraft worden als van de selve wesende[8].

+Een gevangen edele van de wilde guesen ontcomet met vrempde avonture.

+ Item deestyt is 't gesciet, dat tot Gendt in Vlaenderen (men) een edelman gevangen ingebrocht heeft, die men besculdichde, dat hy een wesen sou van de wilde guesen, die haer in 't bosche houden; en daer men lichtelyck in 't bosche sou connen comen, hadden sy een walle opgeworpen en hielden haeren legher in 't midden. Ende Ducdalbe, gehoort hebbende van desen gevangen, sondt synen provoest generael, die men noemptde Spelle de roy-roede, om dien na Brusel te brenghen, ende desen den gevanghen uyt Gendt vurende, bleef slapen op een dorp buyten Gendt, en beval, slapen gaende, synen lieutenant de wacht met de sergeanten ende den gevanghen, en dese werdens eens en clommen teender vensteren uyt en nam syns meesters boegiet en 2 peerden en vloden na de wilde guesen.

+Der stat nieuwe walle werdt gegraven.

+ Item deestyt, te weten in 't eynde deser maent, so werdt begost tot Antwerpen de nieuwe walle gegraven, te weten van aen Sint Jorispoorte tot aen 't casteel responderende; ende der stat oude vesten waeren gevult en de muren byna al geraseert, ende en waeren niet out, want sy en+ hadden maer ontrent 20 jaer gestaen;

+Der stat gebroken scoon muren werdt beclaecht en oock het vullen van de veste, welck wel een scoon vliet sou geweest hebben profytelyck voer den scipper en cooplieden.

maer een eynde walle en mure bleef noch staen aen Sint Jorispoorte en een scoon huys, dat daerop stont toebehoorde de gulde van de scermers, welck sy met requeste vercregen hebben. Maer sommige presumeerden, hadden de heeren der stat so vuel moeyten gedaen om der stat vesten niet te vullen, sy souden 't wel gecregen hebben, en dat men daer een vliete af gemaeckt hadde om scepen in te comen van den Sceltcant en daer brugghen over gemaeckt! Maer de heeren, doer papen raet, waeren meer aenhangende met de vremptdelinghen dan met haer gemeynte oft eygen vaderlants welvaeren. Sommighe seyden oock: ‘Dat scermers hoff sal ten lesten noch van eenen Spaenschen joncker bewoondt worden, anders en sou men 't niet geconcenteert hebben, maer 't sal eens prys worden’[9].

+Hoe deestyt oock gesproken werdt om 5 dorpen binnen Antwerpen te brenghen.

+ Item deestyt werdt oock seer gesproken van Antwerpen te vermeerderen ende een eerde walle te graven en het *Kiel, Lye, Berchem, Borgerhout* en *Dambrugge* en dese 5 dorpen in de stat te brengen, waeraf wel eertyts gehandelt is, doen Antwerpen in synen fluer was, welck nou declineert en noch meer sal, is 't te duchten, so lange de Spaengiarden in 't landt syn[10]. Maer sommige meynden, omdat met dit maken van 't casteel vuel lieden haer erve genomen is en haer geeft dat men wil,

also oock nou sulcx beginnen sou dewyl Ducdalf in 't landt was, opdat niemant voer 't syne sou durven spreken, die door dat graven 't huer oock verliesen souden. Maer eenige persoonen, die hier erve verloren hebben aen 't casteel en hebben met de presentatie niet willen te vreden wesen, maer een hopen hadden den tyt noch te leven, dat 't casteel weder gebroken sou worden en een iegelyck vry sou mogen spreken en also noch 't syn mocht vinden. Maer die haer laeten paeyen met weynich gelts syn uytgecocht ende en connen niet eyschen[11].

[24 Januari 1568]

+ Item op den 24 dach January is 't tot Brusel gesciet, dat Ducdalbe met 2 trompetten heeft doen omslaen op de hoecken der straten ende scandelycken heeft doen inroepen, alle gevluchte edelen van de 17 landen, die men hoorde, so jonckers en edelen, dat wel 1200 waeren en meer: en den tyt werdt haer gestelt binnen dry vyftien daghen op de verbuerte van allen haere goeden, renten en heerlyckheden in dese Nederlanden liggende en op den eeuwigen banne voer haer en haere kinderen. Ende sommighe van dien werden genoempt als heer Heyndrick van Brederode en den graef van Culenborch, den graef van Hoochstraten, Loduwyck van Nassou ende andere. Ende sonderlinghe den prinsche van Oraengien, die werdt gescolden, als 't hooft van alle oproerders ende rebellen des conicx; hem noch na gevende, dat hy volck na Zeelant en Hollandt gesonden heeft om sommighe sterckten in te nemen en oock Antwerpen meynde in te nemen, hadden 't sommighe niet belet. En den goeden heer werdt so valschelyck belogen: also ick gesien hebbe en oock lesen mocht van het jaer 1567 in Meert, en voerwaer hadde hy Antwerpen willen nemen, geen mensche en sou daertegen geweest hebben[12].

+Duc Dalbe doet den prinsche van Oraengien seer scandelyck inroepen.

+ Item des nachts na den selven dach, so verbrande tot Middelborch doer den blicxem de kercke van de aptdye, welcke begonde in 't sop van den toren ende so brande al dat houtwerck geheel binnen uyt en oock dat scoon stuck op den hooghen autaer gedaen doer Genni van Mabuse, welck van vuel constenaers beclaecht werdt. Ende den bisschop presenteerde het crychsvolck vuel gelts, dat sy blussen souden, maer sy sloeghen de wynkelders gade, haer vol suypende, seggende: 'Wat vier van den duyvel ontsteken is, is onbluschelyck.' Daerna werden de stat erbeyders en scippers ontboden, die ommers so vuel deden, dat het aen geen huysen en begonde; ende met dit self (te) onweder so verbrande oock de nieuwe kercke tot Dort in Hollant, also dat men seyde: 'De duvel wordt gues, wie sal haer dan wederstaen!'[13].

+Kercke tot Middelborch verbrant.

+ Item deestyt so werdt tot Antwerpen het regiment Duytsche knechten gemonstert, daer eens paus broedere Loduwyck Ladron overste af was en werden betaelt; maar haer werdt so vele gecort voer haer kleederen, die men haer gemaeckt heeft, dat sy niet vuel en ontfinghen, dies sy alle murmureerden en seyden: 'Sy en wouden de papen niet langer dienen.' En daer waeren van 12 vendelen vier die achter en voer haer borste saeyen Borgoensche cruycen droeghen, daer sy 15 stuyvers voer moesten geven;

+300 Duytsche in Antwerpen gevanghen.

dies sy die meestal verscuerden en som oock haer mouwen, daer de straten dick mede besaeyt werden. Ende haerer werdt er op den 22 en 23 dach January wel 300 gevanghen en haer wapens afgenomen en men hadde niet blocken genoech om haer te veeteren en wandelden voer het gevanghenhuys sonder geweer ende en wouden niet gaan loopen, meynende dat alle de ander, oock muyterende, haer verlossen souden; maer lieten malcanderen in den noot. So moesten sy ten lesten genade bidden en sweeren haer overste trou te syn als goede cluppels[14].

+De boschiers of wilde guesen overvallen een cappiteyn binnen Honscoten in Vlaenderen; berooven de kerck en dooden papen.

+ Item deestyt is 't gesciet, dat een bende Spaensche ruyteren syn gecomen ontrent den bosschagie, daer haer de wilde guesen hielden ende vonden 10 van dese bosschiers, die haer so dapper weerden met scieten, dat sy moesten wycken wesende ontrent hondert. En doer 't gehoor quamen meer ander haer te helpen, so dat sy de ruyteren verdreven en geheel verstrooyden en dasser (dat sy er) een deel doot scoten. Ende corts daerna quamen eenighe van desen en overvielen subyt de vryheyt van Honscoten in 't eynde deser maent, al waer eenen cappiteyn in lach met 40 soldaten, wachtende dese plaetse. Ende gewaer werdende, dat sy in waeren, meynde syn volck in oerden te stellen, maer werdt haest doerscoten en al syn soldaten geslegen en verstroyt; en liepen voorts na de kercke, die sy beroofden en de beelden uytwierpen en smeten 2 of 3 papen doot, maer en deden 't gemeyn volck niet, en die en moeyden haer oock d'een noch d'ander niet; en liepen voort weder na haer bosch.

Eindnoten:

(*Men zie de algemeene bibliografische aanduidingen*, dl. I. *Het eerste deel van deze uitgave werd aangehaald* G.V.H.)

(1) Voor den bouw van het Oostersch huis, zie: G.V.H., dl. I, p. 5, nota aldaar.

(2) A.C., p. 152 (8 Januari). - MARCUS VAN VAERNEWIJCK, *op. cit.*, dl. III, p. 95.

(3) Te Keulen verbleven enkele voorname gevluchte edelen: een bijeenkomst der keurvorsten zou weldra te Fulda worden gehouden.

(4) RACHFAHL, *op. cit.*, dl. III., p. 125.

(5) RACHFAHL, *op. cit.*, p. 284.
POULLET et PIOT, *op. cit.*, t. III, p. 174.
E. DE COUSSEMAKER, *Troubles religieux du XVIe siècle dans la Flandre maritime*, t. I, p. 21 en volgende.

(6) Men zie over dit proces: M. DE BAVAY, *Procès du comte d'Egmont et pièces justificatives*. Bruxelles, 1853, p. 18.

(7) MARCUS VAN VAERNEWIJCK, *op. cit.*, t. III, p. 199.

(8) RACHFAHL, *op. cit.*, t. III, p. 286. - POULLET et PIOT, *op. cit.*, t. III, p. 195. - A.C., p. 153.

(9) A.C., p. 152. - Zie volgende nota, alwaar de werken van TORFS zijn vermeld: deze geven breedere verklaring over den bouw van het kasteel.

(10) Over deze vergrootingen der stad zie men:
L. TORFS, *Nieuwe Geschiedenis..., op. cit.*, dl. I, p. 180. - L. TORFS, *Les agrandissements et les fortifications d'Anvers*, p. 78 tot 83. Brussel(s.d.).

(11) A.C., p. 152.

(12) A.C., p. 153.

(13) MARCUS VAN VAERNEWIJCK, *op. cit.*, t. II, p. 229. - De hier vermelde schilder is Jan van Mabuse, die een tijd te Middelburg verbleef.
(14) A.C., p. 152. - POULLET et PIOT, *op. cit.*, t. III, p. 191.

Februarius 1568.

[2 Februari 1568]

+ Item den 2 dach deser maent, so deden de geestelycke met brandende lichten, na haer oude gewoonte (processie); ende deestyt geschiede 't, dat eenighe pastoors uytgestreken werden van scalcken, die haer riepen om met den sacrament te comen en vloden heymelyck van haer; ende en conden de papen 't huys, daer den siecken sou syn niet vinden. Hier loeghen sommighe calvinisten mede, maer 't was groote onstichtinghe, ende met sulcken feyten waeren de papen haer aen 't hof seer beclagende, dat de stat vol ketters was ende te meer gernisoens moest men in stat houwen, tot last der gemeynten(15).

+De calvinisten prysen, dat men met de papen spot hout en sulex brengt twist.

[5 Februari 1568]

+ Item den 5 nacht deser maent werden binnen Antwerpen vuel calvinisten huysen doersocht, die onlancx in een heymelycke predicatie hadden geweest; daer was er al 10 oft 12 gevangen, maer vele hadden presomtie gehadt, dat se verraden waeren en sliepen van huys, maer Spelle de roy-roede van 't hof, also genoempt, lach wel tot 30 plaetsen in 't goet.

+Calvinisten in Antwerpen gevanghen en dat om nieuwe heymelycke predicatie.

Ende 't gesciede, dat hy present wesende op der Vrydach merct in een oucleercoopers huys, dat hy seyde tot der vrouwen: ‘Is ou man wech, so sult gy mede gaen’. En sy seyde: ‘Geern’, maer de kinderen weenden, en sy sprack: ‘Cust den man’, dies hy self werdt weenende om de be-

druckte kinderen en sprack: ‘Vrouwe, blyft by u kinderen’; nochtans was hy een hertbaer man en wreet gelyck sulcke plegen. Ende dese waeren alle doer een joncker verraden, die Heyndrick van Brederode gedient hadde, en hem onder dese vergaderinghe gevoecht hadde; maer haest dreychde hy haer te verraden, mits sy hem onderhoudinge weygerden, en liep te hove om syn perdon, dwelck hy creech, mits belovende de andere aen te brengen, so hy oock gedaen heeft(16).

+ Item deestyt syn de wilde guesen wederom binnen Honscoten gecomen, ende sloegen eenen paep den hals af, die stout misse en dede; en noch soo smeten sy twee ander doot. Oock hebben de overste haer beste gedaen, om de boeren dit te doen beletten, maer seyden: ‘Wy en kennen ons vrinden noch vijanden.’ Oock hebben de guesen aenstoot gehadt van 't crychsvolck van S. Toomas, maer deden se wijcken.

+De papen werden weder in Honscoten dootgesmeten.

[9 Februari 1568]

+ Item den 9 en den 10 nacht February, so werden tot Antwerpen wederom sommighe borgeren gevanghen, die bedraghen waeren in de heymelycke predicatien geweest te hebben, waerom den breeden gemeynen raet hem grootelycx aen de heeren en wet van Antwerpen beclaechden, omdat men de roy roede die niet en behoort dan op 't velt oft in dorpen te vanghen, maer in geen stede. Maer de heeren waeren almeest besmet met *liefde* tot de papen en tot de Spaengiarden, niet acht hebbende op de rechten en de previlegien van den lande, want Ducdalve terdet sulcx met voeten(17).

+Noch vervolch in Antwerpen.

+ Ende in Vlaenderen tot Yperen en elders, werdt het volck gequelt met belydinghe haers geloofs te doen, waerduere vuele weken uyt den lande ende vuele liepen na den quaeijen hoop in 't bosche. Ende Ducdalbe wilde den 5 man in Vlaanderen kiesen, om syn vyanden overal te wederstaen ende syn Spaengiarden by te staen, maer het werdt hem van scalcken wel voerseyt, dat hem daeraf geenen goeden dienst gescienden en souden, als van den heere van Berlaymont, die sonderlinge seer met Ducdalbe aenhout, omdat hy syne kinderen groot maken soude. De spraecke was, dat Berlaymont wel seer gaerne saghe, dat Egmont en Huerne en ander edelen gedoyt werden(18).

+Berlaymont hist Duc Dalbe oppe.

+ Item deestyt trackteerde men in Vranckeryck seer van peys, nochtans hadde den conick nou 3000 ruyteren tot assistentie gekreghen, daer Willem van Sassen overste af was, en jaerlycxse soldye van de Fransche kroone treckt. Maer heeft beloeft, dat hy tegen de religie niet dienen en+ sal, also trackteert men van peys. Maer Conde heeft noch onlancx een goedt deel Italiaensche ruyteren gesleghen, die de paus den coninck toesondt. Ende den conick van Vranckeryck werdt seer gedreycht van 't hof van Borgoengien oft Ducdalbe, als dat men hem sal houden als erfvyant van den conick van Spaengien, so verre hy met den prinsche van Conde ende die van der religie peys maeckt(19).

+3.000 Ruyteren voer den conick van Vranckeryck op wech.

+Den conick van Vranckeryck wordt doer den conick van Spaengien gedreycht, so verre hy peys maeckt met Conde. Italianen van den paus, geslegen.

[12 Februari 1568]

[+] Item op den 12 doch Februarij quam de tydinghe uyt Spaengien, hoe dat des conicx sone Carel aldaer gevanghen was met syns vaders

[+]'t Conicx sone in Spaengien gevanghen.

wille ende dat, omdat het in 't openbaer was gecomen, dat hy op handen hadde en langs op handen is geweest uyt Spaengien te vlieden na dese Nederlanden, om die selve te goeverneren, gelyck hy daer groote liefde toe hadde. En nou presumeerde men, dat het volck dat heer Heynderick van Brederode in 't voerleden jaer aengenomen hadde om tot dienste te wesen en so souden dese met hulpe der ander edelen der regenten macht wel gebroken hebben en Ducdalbe uyt den lande gehouden hebben: maer en conde niet ontcomen, en so conden dese niet uytrechten. Den roep was, dat hy syn vader hadde willen ombrengen, maer men moest wat versieren om een oorsaeck te hebben om hem te vanghen. Maer men hoorde, dat het dom Jean, bastaert broeder van den conick in 't licht bracht, dat 't conicx sone wilde na Nederlant wesen om dat te regeeren. En dit was den sone, die de conick hadde by de dochter van Poortugael ende hadde eenen hooghen rugghe; en haest sey men van syn doot in 't gevangenis[20].

+Edelvrouwen in Spaengien gevanghen.

+ Ende nou hadde de conick tot een huysvrouwe de suster van den conick Carel van Vranckeryck nou present residerende; ende corts hierna quam de tydinghe, hoe dat er vuel staetjufvrouwen en jonghe dochteren van des conicx huysvrouwe gevanghen waeren van der inquisitien weghen, omdat sy bevonden waeren haer userende te lesen in eenighe scriftuerlycke boecken[21].

+Wilde guesen werden belegert van cappiteyn Malotte.

+ Item deestyt hadde Ducdalbe cappiteyn Malotte na de wilde guesen gesonden met 800 Waelen, die noch vele boeren van ontrent Ypren te helpen nam, maer hy moest wycken en screef Ducdalbe om meerder assistentie, also dat hy van verre de passagien begonde te besetten, opdat sy niet meer uytcomen en souden.

+De sommige van de staten soliciteerden om Egmont en ander gevanghene los te hebben.

+ Item deestyt so waeren de staten van den lande tot Brusel een deel vergadert ende soliciteerden seer om de gevanghenen los te hebben, als den grave van Egmont en Huerne en andere. Maer sommighe en sochten sulcx niet, also dat se niet eendrachtich en waeren; en nochtans presenteerden sommige borge te stellen en haer wettelyc wouden verexcuseren, maer Ducdalbe en paste op recht noch previligien. Daer waeren oock deestyt ambassaten uyt Duytschelant comen, om voer de gevanghennen+ te spreken, en sonderlinghe voer de uytlandtsche edelen, als de kinderen van Batenborch en andere, die gevanghen syn by Ducdalbe, wesende in den dienst van Brederode; also des niet doende so werdt hy gedreycht. Ende ter selver tyt sondt hy 14 Spaensche cappiteynen wederom na Spaengien om noch vier ofte 5000 Spaensche soldaten hier in 't landt te doen brenghen, gevoelende dat hy vyanden was verwachtende[22].

+Ducdalbe, socht middelt om meer Spaengiarden in 't landt te hebben.

+Loose vindinghe om met gewelt te bichten moeten comen.

+ Item deestyt waeren tot Loven by de geleerde raetsslagen gemaeckt, opdat een iegelyck sou moeten desen vasten bichten en oock te Paeschen ten sacrament (gaen), meynende alle de namen van die er quamen op te scryven, en dan soumen omgaen en sien wie daer niet geweest en waere, en die in ander kercken getrout waeren, sou men sonderlinge penitentie

stellen; de kinderen die daer gedoopt waeren en sou men niet herdoopen, maer men sou se in de catholicxse kercke brengen en daer sout en smout geven, dat de ander niet en achten; maer in sommige steden seyden sy wel, dat die trouwe van onweerden was[23].

+ Item deestyt quam diveersche tydinghe van Roomen, hoe dat daer een beroerte is geweest, doer dien de paus sommighe edelen gevanghen+ hadde ende socht te dooden, waerdoer een beroerte is gecomen onder 't gemeyn volck en hebben den paus op Engelenborch gejaecht ende oock syn er, soo men (seyde), sommige cardinalen doot gebleven. Waerom hy de edelen dooden wilde en wist men niet, maer men hoorde ten lesten, dat sy daer seer teghen hebben gemurmureert, dat de paus niet alleen 1500 ruyteren na den conick van Vranckeryck sondt, maer sondt daer mede dry tonnen goudts, die welcke genomen syn en 't volck verstroyt en gesleghen doer eenige hugenoosen, so voren geroert is. Men hoorde, dat het het volck van den conick van Navarre gedaen hadde, die oock met den prinsche van Conde is, en houden daer ontrent Lions en ontrent de frontieren van Spaengien en Italien haeren leger; 't volck seyde: De paus is gues, hy seyndt haer gelt om te orloghen[24].

+Twist in Roomen.

+Paus gelt genomen en syn ruyteren geslegen.

[16 Februari 1568]

+ Item op den 16 dach February, so werdt den jongen grave van Buren, welck is den sone van den prinsche van Oraengien, die hy behouden heeft van syn eerste huysvrouwe, de gravinne van Buren, gebrocht van Loven tot Antwerpen doer bevel van Ducdalbe, om dien metten eersten wint na Spaengien te seynden, om den conick te dienen, soo men seyde, maer 't was om (hem) daer eeuwich te houden en geen residentie en sou hebben hier in 't landt. Ende was een jongelinck van 14 oft 15 jaeren, en lach tot Loven ter scolen: ende 't is wonder dat den prinsche synen sone niet mede en nam; maer die van Loven hebben sulcken previlegien, dat niemant daer geen klercken en mach uythalen sonder wille van die van Loven, maer Ducdalbe en paste op geen rechten noch previlegien. Ladron overste der Duytschen liet tot Antwerpen den jongen prinsche alle aerdicheyt sien, maer wat men hem dede, hy was altoos treurich, niet wetende hoe men in Spaengien met hem handelen sou: maer de conick was syn peter[25].

+'t Prinschen sone wordt tot Antwerpen brocht om na Spaengien te seynden.

+ Also nou de orloghe in Vranckeryck op het alderhertste was, so werdt op den 8 dach Februarij d'inhout van desen hier na volgende in 't corste, gepubliceert en daerna over het gansch conickryck, welck met corte woorden was, dat een iegelyck hem sou wapenen om het begonnen werck te voleynden en 't conicx vyanden te keeren, te kennen gevende, dat se haere vyanden den prinsche van Condé en andere genoech en te vuel gepresenteert hebben; maer ick geloove, dat er hier vele genoempt wordt, die haer liever teghen den conick souden wapenen dan met hem.

+Hoe den conick van Vranckeryck syn heel conickrye dede scier wapenen.

Alle die van onsen huyse syn, sullen haer vinden terstont by onsen persone; die van onser ordinantien syn, sullen haer vinden onder haer

vendel in dese tegenwordighe monster, ende die andere edelen ende soldaten, die welcke uyt hueren vryen wille ons dienen, sullen hen vinden by onse goevernuers ende luytenanten in huere provincien; die van Vranckeryck, Campanien en Borgoengien in onsen leger en ermeije by onsen broedere en luytenant generael; die van Piccardyen by den overste van Piennen; die van Normandyen by d'overste van Carrouges, die van Orliens, Berry, Anjou, Touraine en Le Maine, by onsen cosyn en prinsche den dolphyn; die van Guyenne, Poictou by d'overste van Montlier; tot keeren van die van Rochielle, die van Limosin by den overste van Escars; die van Bretannien by den overste van Bouilley; die van Averne en Borbonnois by de overste van Sint Heraut; die van Forest by den overste van Urfé, die van Lionnois by den president van Biragut; die van Daulphiné by den overste van Gordes; die van Languedoc by den overste van Joyeuse, ende die van Provincien by den grave van Lende, omme in alle de voerscreven plaetsen ons te doene sulcken dienst, als wy van hem verwachtende syn, en sullen 't aen hen namaels verdienen(26).

+ Bovenal dat de conick van Vranckeryck dese groote moeyte dede en al die macht hadde, so en conde hy teghen den prinsche van Conde en syne gealieerde (niet), maer heeft deser maent noch eenen grooten slach verloren ontrent Bleys, welcke stat den prinschen volck oock ingenomen heeft, en noch eenighe andere stedekens daer ontrent; ende stelde wacht op alle passagien ende oock ontrent Lions, also dat sommige legers van den conick groote ermoede leden. Ende hertoch Willem van Sassen en wilde den conick scade noch dienst doen teghen de religie, hem+ houdende in Loreynen en ontrent Mets, also dat van noots weghen den conick bedwongen was synen vyant te gemoet te comen, so dat men corts hierna weder van accordatie begonde te spreken(27).

+Den conick lydt scade en Bleys werdt van Condé ingenomen.

+De noot dwingt, den conick groot tot accoort.

[21 Februari 1568]

+ Item op den 21 dach February werden tot Antwerpen en voorts overal, alle gevluchte persoonen om de religie ingeroepen tot haeren verantwoerden; 't selfde is oock gedaen geweest deestyt over al Vlaenderen, ende dat op den eeuwigen ban en verbuerte van haeren erfgoeden. Ende terstont waeren daer eenighe die er op betrouden, denckende: ‘'t Sal om eenen scenck te doen syn’, en trocken na Brusel om haer remis te hebben(28).

+Alle gevluchte van de 17 landen om der religien, 't sy mertinisten oft calvinisten werden, ingeroepen en elc in syn stat.

[23 Februari 1568]

+ Item op den 23 dach February was Antwerpen in groot peryckel doer den grooten toren van de Roypoorte, die binnen begonde te branden; welcken brant gecomen was doer versuymenisse van den lootgietere, die eenige reparatie aen de goten doen sou. En in desen toren stonden op eenen solder 8 oft 10 tonnen buspoeder, welck de meeste vreese was, daer een goedt deel van de stat af hadde mogen bedorven, en dan hadde 't quaet geboefte en het krygsvolck oock moghen rooven en stelen; also den eersten mensche, die 't avontuerde en met natte sacken daer in liep

+Antwerpen in groot peryckel doer eenen poedertoren, die begonde te branden.

om die tonnen voer al te decken hadde 6 gulden, en voordts veel andere na advenant
en so werdt het al wel gedaen; maer had men geen stoute man-

nen gesonden, 't soude menich menschen 't leven gecost hebben en grooten brant geworden hebben[29].

+ Item deestyt werdt doer wille van Ducdalbe al het gescut en ander munitie tot Breda uyt 't prinschens van Oraengien hof in 7 scepen gedaen om na Antwerpen te brenghen, en een cappiteyn genoempt Quayribbe van Loven, bewaert nou het hof van Breda van Ducdalf wegen met 30 mannen[30].

+Al het gescut uyt Breda doet Ducdalbe na Antwerpen scepen.

+ Item deestyt is gestorven boven Cuelen in Duytschelant, ick geloof tot Dillenborch, den vromen en beminden heere, heer Heyndrick van Brederode, heer van Viane; ende vuele en geloofdens noch in lange tyt niet, meynende dat hy Ducdalbe noch eens met een deel volcx besoecken sou[31].

+Van de doot van Brederode.

+ Item dese maent is er tot Namen een man deerlyck getormenteert, omdat hy eenen paep het hostie ontslagen hadde. Eerst werden hem syn handen afgebrant, d'een voer d'ander na, en daerna meer leden en hem werdt eenen stock in den mont gebonden om 't roepen te benemen.

+Een wordt tirannelyck tot Namen gedoijt.

Eindnoten:

(15) Deze feiten worden niet bevestigd door andere bronnen: maar het aantal gestraften in deze periode wijst er inderdaad op, dat vele ketters in de stad waren gebleven, en verder hun godsdienst beleden.
(16) A.C., p. 154. - Was de aanbrenger hier de beruchte Gilles Joly?
(17) A.C., p. 155.
(18) Noch Rachfahl, noch Morillon oordeelen zoo ongunstig over Berlaymont. RACHFAHL, *op. cit.*, p. 184. POULLET et PIOT, dl. III, p. 190.
(19) Over de voortdurende 'rumoeren' en 'famen' zie men tevens MARCUS VAN VAERNEWIJCK, t. III, p. 245. Ook KERVIJN, *op. cit.*, t.V.
(20) A.C., p. 155. - Over deze beruchte geschiedenis, zie men de studie van F. RACHFAHL, *Don Carlos. Kritische Untersuchung*. Freiburg 1921. - Hier vinden wij tevens rijke bibliografische vermeldingen.
(21) Bedoeld is hier Elisabeth de France, dochter van Hendrik II en Catharina de Medicis. - De hier aangehaalde feiten vonden wij niet bevestigd! (o.a. GACHARD, *La Bibliothèque Nationale, op. cit.*, de briefwisseling van den Franschen gezant bij de koningin biedt niets in deze richting).
(22) Over de bemoeïingen der Duitsche vorsten: RACHFAHL, *op. cit.*, t. III, p. 176, 187 en volg. - Over de Staten van Brabant in dit verband: POULLET et PIOT, *op. cit.*, t. III, p. 215.
(23) Dergelijke maatregelen waren reeds in Mei en Juni 1567 in overweging genomen. Cfr. R. VAN ROOSBROECK, *Het Wonderjaar te Antwerpen* (1566-1567), p. 455 en volgende. Antwerpen 1930.
(24) Als Paus, regeerde toen de heilige Pius V, die vele veranderingen tot betere ordening der kerk doorvoerde. - Over hem: FALLOUX, *Histoire de saint Pie V*. Angers, 1846. Ook RANKE, *Histoire de la Papauté pendant les XVI*e *et XVII*e *siècles*. Bruxelles, 1844, t. II, p. 55.
(25) Over de ontvoering van Oranje's zoon Willem: RACHFAHL, *loc. cit.*, p. 254.
(26) Zie MARCUS VAN VAERNEWIJCK, *op. cit*, t. III, p. 248.
(27) LAVISSE, *Histoire de France*, dl. VI, 1, p. 100.
(28) A.C., p. 156.
(29) A.C., p. 157.
(30) Bedoeld is hier Pieter de Quaderebbe, meier van Leuven.
(31) Hendrik van Brederode stierf midden Februari 1568 op het slot Harnhof te Recklinghausen, dat sijn vriend Joost van Schaumburg toebehoorde.

Martius 1568.

[2 Maart 1568]

+ Item op den 2 dach Meerte, als vastelavond dach, so werdt den sone van den prinsche van Oraengien t' scepe gedaen tot Antwerpen om na Zeelant te varen ende Loduwyck Ladron, overste der Duytsche in Antwerpen, met syn edelen, voeren me tot in Zeelant. En vuel borgeren beclaechden den jongen prinsche, dies de hellebardiers 2 borgers sloeghen, waerom oock eenighe steenen in 't scip geworpen werden. Ende de Unisersiteyt oft doctoren van Loven hadden den prinsche doen arresteren, maer 't en mocht niet helpen; Ladron wist wat bevel hy van Ducdalbe hadde; men seyde: ‘Gy siet, hy en is niet gevanghen, hy draecht syn mesch aen 't lyf.’ Maer men sloech hem wel gade waer hy was; de conick wil hem in Spaengien groot maken. en verheffen; 't mach wel so syn, maer hy werdt sonder iemants vragen uyt Loven gehaelt met 14 oft 15 peerden[32].

+Des prinschen sone na Zeelant om voorts na Spacngien te vuren.

+ Item des nachts na den selven dach, so werden binnen Antwerpen meer dan dertich persoonen gevanghen, om saecken der religien aengaende; maer te vele plaetsen en vonden sy niemant thuys en daer werdt het goedt evenwel bescreven en eer vierdaghen hierna vuel vercocht. Ende dit en gesciede niet alleen in Antwerpen, maer in vuel plaetsen en principael in Henegou, also dat het eenen droeven vastelavont tyt was ende Mr Michiel Nostrodammus hadde voerseyt is syn prononcicatie, dat den vastelavont tyt becleet sou syn met droefheyt[33].

+Vuel volex gevanghen om de religie.

[3 Maart 1568]

+ Item op den derden dach werdt tot Antwerpen van der stat weghen, doer begeerte der papen afgelesen, dat niemant desen vasten en sou moghen

+Verboden vleesch te eten.

vleesch eten op hondert gulden scaeij, 't en waer om sonderlinghe sieckte, en dat met consent van synen bichtpape.

+ Item deestyt begonde men in Vranckeryck zeer van peys te trackteren tusschen den conick en den prinsche van Conde met die van der religien, ophoudende van te orloghen. Maer men sorchde seer, dat den conick doer der papen listighen raet anders niet en socht dan te bedrieghen, maer nochtans een iegelyck sou wel rust begeeren: maer nou het daer op ackoort stont en dat elck aldaer syns geloofs vry sal moghen leven, so begonde men hier in Nederlant te meer vervolch aen te grypen om 't pausdom te voorderen en d'ander te ruineren(34).

+Spraeck van peys in Vranckeryck.

[9 Maart 1568]

+ Item des nachts na den negensten dach Meert werden wederom sommighe borgeren binnen Antwerpen gevanghen, die eenich bewint in den dienst der nieuwer religien gehadt hebben, ende oock werden sommighe op de dorpen buyten Antwerpen gevanghen en 't goedt al verbuert(35).

+Volck om de religie gevangen.

+ Item op den 9 dach Meert quamen tot Antwerpen de 7 scepen aen van Breda uyt 't prinschens hof, die Ducdalbe daer heeft doen laeyen; d'een was gelaeyen met spicen, d'ander met harnas, d'ander met clooten, d'ander met veltstucken en voorts de reste met groote stucken: en het voer verby Antwerpen na Gendt, omdat het casteel van Antwerpen noch onbequaem was.

+'t Prinschens gescut werdt van Breda verby Antwerpen na Gendt gevuert.

+ Item deestyt werden van 't hofsweghen tot Mechelen 2 pensenarissen gevanghen en na Brusel gevuert. Ende het behaechde vuel papen het groot vervolch, dat over de 17 landen gesciede ende het gemeyn volck riep seer om orloghe tegen Ducdalbe, opdat hy daer duer mocht cesseren van 't groot vervolch(36).

+Pensenarissen gevanghen tot Mechelen na Brusel gevuert.

+ Item deestyt so sach men tot Antwerpen en elders dat de sommige Italiaensche en Spaensche cooplieden, maer de Italiaenen sonderlinghe, waeren de geconfisqueerde (goeden) der gevanghene en verloopene verpachtende, waer doer sy in eenen grooten haet der gemeynten quamen, ende alle de sculdenaeren oft weeskinderen goeden, die de lieden somtyts in handen hadden en gaven niemanden niet(37).

+De Italianen verpachten der verbuerder goeden van die van de religien.

[12 Maart 1568]

+ Item op den 12 dach Meert so werdt den sone van den prinsche van Oraengien in Zeelant t' scepe gedaen en voer na Spaengien(38).

+Graef van Buren in Zeelant t' scepe na Spaengien.

[14 Maart 1568]

+ Item op den 14 dach Meerte so gingen de papen tot Antwerpen processie generale mits dat het Sondach was; maer sy deden 't ter memorie van de groote victorie, die sy hadden teghen de calvinisten op den 15 Meert in 't voerleden jaer. Voerwaer het is groote victorie geweest voer haer, maer die doer Godts gratie die victorie creghen, vervolghen sy so seer als de calvinisten. En sy segghen, dat sy se deden sceyden, maar de trommel werdt omgeslegen, wie de confessie van Ousborch wou voerstaen, dat die sou comen op den Oever met syn wapenen en niet, wie 't pausdom wou voerstaen. Also vergaderden daer so vuel mertinisten, die sulcx leeren, dat sy de calvinisten in menichten te boven gingen, maer vuel papisten mengden haer daer onder, denckende: ‘'t Is beter dat wy onder

+De geestelycken tot Antwerpen houden memorie van den 15 Meert 1567.

dese scuylen, dan dat de calvinisten ons uytdreven!' En daerom scryven sy haer die victorie self toe, en die eenighen dienst den mertinisten gedaen hebben in der kercken oft authuers syn, moeten vlieden als andere en dit is haeren loon voer dat se mogelyck haer bloet bescermden[39].

[17 Maart 1568]

+ Item op den 17 dach Meert werden tot Antwerpen 3 wederdoopers verbrant, te weten den vader met 2 sonen: en den derden sone was syn geloove afgegaen, synde maer 12 jaren outs en quam syn vader en broeders groeten in 't vier gaende, ende beval haer den Heere[40].

+Den vader met 2 sonen om syn geloof verbrant.

+ Een monick, president der graumonicken tot Antwerpen, predickte op den 15 dach Meert, dat er vier quaey stoelen op der eerden syn, te weten: den stoel van quaey justicie, quaey opinie en den stoel van Lutherus en Calvinis, 'daer alle ketterye uytgesproten is', sey hy, welcke navolgers men behoort te verbranden en uyt te roeyen. Siedt wat een liefde sy droegen die haer Cristus navolgers roempden! Ende deestyt werdt weder een nieuw cruyceficx gestelt in Onslievrouwen kercke en een orgele en ander siraetten, costelycker dan te voren.

+Reformatie der roomscher kercken en daghelycx om bloetstorten werck.

+ Item in dese maent ende desen yasten was tot Antwerpen een prekeeren monick Godts woerdt rechtelyck leerende, dies de kercke vuel te kleyn was; ende eenighe ypokryten hadden hem nageseyt, dat hy een mertinist oft lutheriaen was, omdat sy sagen, dat vele mertinisten hem volchden in 't sermoon. Waerop hy antwoerde openbaerlyck (daer oock sommighe canonicken present waeren en ander geestelycke overheyt om hem te begrypen), als dat hy noch mertinis, noch calvinis noch swinglius, noch dóops en was, maer Godts woerdt rechtelyck sou leeren en niet laten om geestelyck noch weerlyck; maer sy hadden alreede eenen haet op hem, omdat hy het geloop hadde van den volcke.

+Het preken van heer kerstiaen werdt benyt om des volcx geloop.

Ende de Duytsche knechten in Antwerpen, nou scier 9 maenden geweest hebbende met eenen veltpaep en wel hadde willen prediken overlanghe, maer 't en mocht hem niet gebueren, omdat de borgeren mede ten sermoon souden comen, maer nou was 't hem toegelaten, dies moest hy misse doen gelyck ander papen en monicken. En den prekeeren monick, heer Kerstiaen, en was syn misse niet versmaeyende en daerom en connen sy hem niet achterhalen[41].

+ Item geschiede 't op sommige dorpen by Antwerpen, en tot Gendt, en in Gelderlant en souden 't geern overal so verre brenghen, als dat die buyten de Roomsche kercke getrout waeren oft gedoopt, souden hertrout en herdoopt worden.

+Hertrouwinge in de Roomsche kercke.

[18 Maart 1568]

+ Item in dese maent van Meerte vielt so vuel sneeuws en sonderlinghe op den 19 en 18 Meert, dat in vele jaren desgelycx niet gesien is[42].

+Grooten sneeuws.

+ Item deestyt was 't tot Antwerpen alle groote herberghiers bevolen, haer te provideren van haver en hoy, en een iegelyck sou hem versien van coren: maer

+Vervolch en justicie.

omdat sulcx een iegelycx macht niet en is, so dede de stat vuel groens oppe, want de spraeck was, dat de Duytsche ruyteren

die den prinsche van Conde gedient hebben en meer andere, in 't landt souden vallen en voer d'eerste Antwerpen belegghen. Maer Ducdalbe wilde de landen verscricken met tirannige justicie, opdat sy haer niet lichtelyck overgheven en souden, bevelende overal groote justicie te doen, also dat er vele gevanghen werdt en sommighe na Brusel (gebrocht).

[30 Maart 1568]

Ende op den 30 Meert werden er elve calvinisten tot Gendt gehanghen, daer 't nou vrye jaermerckt was, en elck om 't scoonste hadde voortsgedaen, en vreesden voer beroerte, en dat de Spaengiarden so eenen roof souden nemen(43).

Denselven dach werdt tot Brusel een wederdooper verbrant en 't vier viel van hem, dies hy langhe leefde; en riep, dat men hem sou lossen van den stake, opdat hy mocht in 't vier vallen; en gelost synde, viel noch meer uyt den vier: doen riep hy weder, dat men hem doch in 't vier sou stooten, also dat hy een mertelaar sturf(44).

Tot Valecyn werden deestyt oock eenighe gedoyt, en over de 17 landen; ende de sprake was, dat er so edel en onedel wel duysent persoonen gevanghen waeren in al de Nederlanden(45).

Eindnoten:

(32) A.C., p. 158.
(33) A.C., p. 158. A.A., dl. XIV, p. 54.
(34) De prins van Conde had Chartres ingenomen: hierdoor was Parijs, vooral in de bevoorrading bedreigd en bleek de koning geneigd vrede te sluiten. Anderzijds was de toestand in het leger van Condé ver van gunstig.
(35) A.C., p. 158 (in dato 5 Maart).
(36) Den 3^{n} Maart geschiedde de aanhouding der pensionarissen Pieter Wasteel en Jan van der Cammen. - POULLET et PIOT, *op. cit.*, t. III, p. 216.
(37) Over deze goederen, en hunne verpachting zie men de rapporten van den rentmeester Willem le Saige, A.R.A, *Pp. Et. et de l'Aud.*, bundel 505^{5}.
(38) RACHFAHL, *op. cit.*, p. 254 en volgende.
(39) A.C., p. 158. - Over deze gebeurgtenissen zie men G.V.H., dl. I, ab. p. 190.
(40) A.A., dl. XIV, p. 54, n°s 630, 631, 632. - A.C., p. 159.
(41) Vooral de benden door Erik van Brunswijck ter beschikking gesteld hadden aan de uitoefening van hunne Luthersche belijdenis gehouden, spijts de protesten. Men zie: G.V.H., dl. I, p. 216, en aldaar nota 91.
(42) A.C., p. 160.
(43) MARCUS VAN VAERNEWIJCK, *op. cit.*, dl. III, p. 302.
(44) MARCUS VAN VAERNEWIJCK, *op. cit.*, dl. IV, p. 2.
(45) JEAN MEYHOFFER, *Le Martyrologe protestant des Pays-Bas*, p. 162, alwaar eveneens kritische studie over het aantal slachtoffers.

April 1568.

[1 April 1568]

Item den eersten dach April, so trocken 6 vendelen Spaengiarden, die b nnen Gendt laghen na Brusel, mits Ducdalbe wilde groote tirannye doen: maer binnen het casteel bleef er noch.

[2 April 1568]

+ Ende op den 2 dach so werden tot Brussel 10 Vlaminghen gehanghen en onthalst, omdat sy van der calvinisten religien waeren en haer namen geteekent hadden: en eenighe waeren thueren verantwoerden geroepen en soo gevanghen gehouden[46].

+10 Vlaminghen tot Brusel gehanghen.

[3 April 1568]

+ Op den derden dach so werdt tot Gendt een priester verbrant, en derwaerts gaende badt hy Godt, dat hy hem stercken woude in syn geloove; hy hadde 't pausdom verlaten en hadde met de andere predicanten gepreeckt en geleert. Ende de overste der Spaengiarden, die hem tot den brande leijden bespotten en bespoghen hem om syn standtvasticheyt; een Spaens paep tierde oock, als hadde hy hem willen het aensicht op crabben; ende doen hy onder het houten huijsken gaen sou, stack hem een Spaengiart doer het hooft, den een oor uyt de ander in, en creech noch ander slaghen, also dat hy onder vuel tirannen was en scier doot, eer 't vier brantde[47].

+Een priester tot Gendt verbrant.

+ Item tot Valecyn was het vervolch oock groot en overal; en vuele namen de vlucht na Vranckeryck, omdat het daer nou peys was ende niemant om syn geloove en mocht vervolcht worden, maer elck vry leven na syn concientie. Ende den grave van Arenborch, die de papen van Vranckeryck en den conick van wegen 't hof van Borgoengien hadde

+Van den peys van Vranckeryck, daer sommighe uyt Henegou en Artoys nou in vluchten om de vryheyt der concientie.

bygestaen, was nou weder tot Brusel en syn volck op den wech en den prinsche van Conde waeren sommighe steden in handen gegheven, tot versekeringhe. Godt geve dat den peys wel onderhouden mach worden; maer noch onlanch heeft den hertoch van Gwise meynen monSr Dandelot, cappiteyn van Conde, te overvallen noch na den peys, maer werden selve geslegen: en de conick sweerdt, dat hy van dien aenslach niet geweten en heeft(48).

+ Item deestyt hebben eenige Engelsche papen en nonnen, die daer in 't landt niet blyven en moghen, het clooster van Mishagen by Antwerpen gecocht, en woonden daer byeen: Godt weet wat suyver leven sy leyden! En de nonnen die daer te voren woonden, waeren banckroet gespeelt en hadden 't clooster verlaten voer de sculden en pachtenaers, en waeren tot Breda gaen woonen in een ander clooster(49).

+Engelsche papen en nonnen quamen in een clooster by Antwerpen woonen.

+ Item deestyt werden tot Antwerpen alle huysen en renten bescreven om te betalen den hondersten en 10 penninck, die beloeft was in 't eynde van 't vorleden jaer tot de bouwinghe van het casteel, welck gelt de Italianen verscoten hadden op interest; maer den borgers was beloeft vryheyt van soldaten, maer sy deden also sy wouden(50).

+Antwerpen geeft scatting tot des casteels bouwinge.

[4 April 1568]

+ Item op den 4 dach April, so gesciede 't tot Antwerpen, in Sint Joris kerck, dat den voerseyden Kerstiaen prekermonick sou comen prediken en de kerck overvloeyde van den volcke. Ende so quamp er een graumonick, die meynde te preken en dronge vast doere; maer 't gesciede, dat Kersten een ander doere was ingecomen, en was noch eerste op den predickstoel. Dit deden dese monicken uyt haet en nyt, omdat se sien souden of 't volck niet van haer en sou hebben gaen loopen, als 't wel gesciet sou hebben. En sy uyt nyt gingen verclaren aen Lodewyck Ladron, alsdat daer op handen was Duytsche psalmen te singhen, welck sy niet wel en conden bethoonen, maer sy hebben altoos gecraeyt, dat de borghers de uytgeloopen monicken en ander scoelappers en vrempde predicanten nageloopen hebben; maer sy sien wel, wouden sy niet blint syn, dat de borgheren geen uytnemers der persoonen en syn, maer Godts waere woerdt beminnen, en dat volgen, daer sy 't connen hooren.

+Van de predicatie van heer Kerstiaen.

[5 April 1568]

+ Item op den 5 dach April werdt tot Brusel een Spaengiart gehanghen, so hy te peerde van buyten en quam niet wetende, dat hy ter galgen reedt, alrecht oft men hem daerom gesonden hadde, maer de oorsaecke en wist men niet, en werdt eerst 4 oft 5 maal onder de galge doergesleypt.

+Spangiart tot Brusel gehanghen.

[6 April 1568]

+ Item op den 6 dach April werden buyten Brusel na den wech van Gendt noch 7 Vlaminghen onthalst en de lichamen stiet men in de eerde; en op den 7 dach werdt er noch 4 gedoyt, ende onder dese was een man van Antwerpen, die tien sonen hadde; dese presenteerden alle voer haeren vader te sterven, maer 't en mocht haer niet gebueren(51). Ende deestyt was er noch eenighe losse gelaten, mits sy beloefden af te staen en niet lesen, noch scryven en conden; maer songhen wel psalmen doer het gehoer geleert: en men hadde haer oock doen singhen.

+XI Personen werden tot Brusel gedoyt.

Ende men hoorde dat Ducdalbe deestyt voerhanden hadde eenighe gevanghen edelen te dooden, maer daer waeren posten uyt Vranckeryck om sulcx te beletten, also dat hy cesseerde 't sy doer dreygementen of andersins.

[7 April 1568]

+ Item op den 7 dach April so gesciede 't, dat een deel droncken Duytsche knechten in der nacht thuyscomende en noch wouden eten en drincken, en so een meysken die gewacht hadde, totdat sy alle comen souden syn, en mits sy alle daer in vielen, ginck sy segghen en cloppen tot haer geburen: ‘Segt u soldaten, dat se thuyscomen, sy syn t' onsent.’ Waerom sy gestoort waeren, ende sloeghen ende stieten dit meysken op der straten, so dat het onder haer handen sturf, ende leydend 't in 't midden der straet op eenen slyckhoop, daer men 't smorgens doot vondt. Ende daer werdt er sommighe afgevanghen, maer anders en werdt er niet afgedaen; maer waer eenen borgere iet teghen haer dede, daer eyste men terstont lyf en goedt; dit gesciede aen de Hoykenspoort achter de Munte.

+Een meysken vermoert doer de soldaten in Antwerpen.

[9 April 1568]

+ Item op den 9 dach April quamen tot Antwerpen sommighe Spaensche scepen aen met coopenscap waere, ende brochten mede eenen grooten scat voer Ducdalbe om hem teghen syne vyanden te bescermen ende de Roomsche kercke voer te staen en syn tirannije.

+Scat uyt Spaengien voer Duc Dalbe.

[11 April 1568]

+ Item op den elften dach so werden tot Antwerpen alle gevluchte wederom ingeroepen tot hueren verantwoerden op de verbuerte van allen haeren goeden, maer sy dachten wel op de compste der Vlaminghen tot Brusel, die 't met den hals betaelt hebben. Ende oock werdt er een ingeroepen, die 't met den hals betaelt hebben. Ende oock werdt er een ingeroepen, die hem vermeten hadde, dat hy eer dry dagen Onslievrouwen kercke sou te niete doen; ende het werdt gelesen, dat hy hadde eenen rossen baerde! Die desen wiste te wysen sou hebben 600 gulden(52).

+Gevluchte werden tot Antwerpen ingeroepen.

[13 April 1568]

+ Item op den 13 dach April so werdt tot Brusel een van de prinsipaelste cappiteynen der wilder guesen gehanghen en was genoempt Hanekam. Desen was gevanghen doer cappiteyn Malotte volck en na Brusel gesonden. Ende hierna verdwenen dese wilde guesen uyten bosche, verloopende herwaerts en derwaerts, mits dat op

+Hanecam cappiteyn der wilde guesen gehanghen.

diveersche plaetschen volck aengenomen werdt voer den prinsche van Orangien tegen Ducdalbe, daer sy henen liepen[53].

+ Op den 13 dach April so werden tot Antwerpen vuel scoelmeesters, wel 30 in als, verboden scole te houden, ende dat, omdat sy van de Roomsche kercke geweken syn geweest, en hebben haer kinderen geuseert psalmen te singhen en chatesismus te leeren, 't sy na der calvinisten oft mertinisten usantie in 't verleden jaer[54].

+30 Scolen werden verboden meer te mogen leeren.

+ Item deestyt is de conick van Vranckeryck met volck van wapenen gecomen in de stat van Rouwaen, omdat sy gerebelleert hebben teghen den peys! En hebben die sulcx sou hebben comen aflesen van 't conicx weghen, uytgejaecht en som dootgesmeten, en hebben de contrackten en brieven gescuert. Ende daer werdt tot een goede scyn justicie gedaen[55].

+Rouwaen rebellerende tegen den peys werdt gestraft.

Item op den 15 dach bestelde Ducdalbe alle syn bagaetsie na het bosche van Zenuwe, meynende synen Paeschen daer in 't clooster te houden. Maer het was in 't licht comen, dat ruyteren en knechten daer verborghen waeren, die hem meynden te vangen; maer doen keerden allen de wagenen wederom en Ducdalbe bleef binnen Brusel[56].

+ Item op den 14 dach deser maent is 't gesciet, dat den grave van Evelsteyn hebbende 3 vendelen Duytsche knechten binnen Mastricht, consent ghegeven heeft, dat se souden mogen gaen eten en drincken in der papen en canonicken huysen, maer anders niet iet rooven. Dit was om quaey betalinge, die er gescietde en dat sy beter de macht hadden, dan de borgeren: maer droncken synde, liepen na de kercke en smeten dueren open om gelt te hebben[57].

+Duytsche knechten vallen in der canonicken huyse tot Mastricht om eten en drincken.

+ Item deesen Paeschen gescieden in vuele kercken wonderlycke sermoonen, willende een iegelyck wys maeken, dat men het sacrament maer in een gestalte en behoorde (te) geven, waerom sy den wyn niet en segenden na haer gewoonte. Ende tot Lier, Brusel en Gendt en elders, so geeselden de Spaengiarden haer selven tot een penitentie.

+Spaenigarden geeselen haer selven.

+ Item deestyt is 't gesciet, dat den grave van Limmen met een deel volcx op den voertocht van wegen den prinsche d'Orangie is gecomen in 't landt van Lyck en lach ontrent Gulpenberch; maer het was meest gedaen om vuel volck uyt Luyck en Mastricht tot huerwaerts te kryghen. Alsoo 't gesciede, dat uyt vuel steden volck derwaerts liep en werden noch al na het landt van Cleve en na Cuelen gesonden, daer de principael vergaderinge was. De spraecke was dat de grave van Limmen 5000 mannen sterck was; en nadat vuel Spaengiarden uyt diveersche steden na het landt van Luyck gecomen syn, so is hy getrocken na den Gelderschen cant ontrent Zittert. En tot Brusel en tot Antwerpen en overal werdt+ de trommel oock omgesleghen in 't conicx name voer Ducdalbe, en daer liep geboefte genoech toe; ende in alle steden so werden de wachten versterckt, vreesende dat eenige steden verraderlyck souden ingenomen worden, oft dat de gemeynten haer souden opwerpen en de steden voer den prinsche inhouden[58].

+Van den grave van Limmen, die met volck in 't landt van Luyck was.

+Duc Dalbe neempt volck aen.

[26 April 1568]

+ Item op den 26 dach April en voorts dese maent durende, mits vuel tydinghen, die men hoorde van den grave van Limmens volck en van de compste van den prinsche van Oraengien met gewelt, so werdt al het groot gescut en oock alle enckel en dobbelhaken, poeder en clooten, in somma alle de wapenen en munitie, spicien en ander harnas de stat van Antwerpen toebehoorende over nacht en dach gevuert en gesleypt uyt den stathuys en ander plaetsen in het nieuwe casteel, en oock vuel eycken plancken en ander gereetscap om het geschut op te stellen. Somma het gansche landt was beroert en omdat er sommighe Spaengiarden uyt 's Hertoghenbosche waeren te velde getrocken, so werden vier vendelen Duytsche uyt Antwerpen derwaerts gesonden, opdat Brabant wel bewaert sou syn[59].

+Gescut en ander wapenen van Antwerpen subyt in 't casteel gedaen.

+ Ende in 't eynde deser maent so werdt den grave van Limmen met syn volck by Dalen verdreven en gesleghen, welck is in 't landt van Gulick, also dat de Spaengiarden aldaer te storck quamen; en men verstaet dat er maer ontrent 600 gebleven en syn en dat het des prinschen wille niet en was, dat se so diep in 't landt quamen; maer den grave van Limmen, die men oock noempde den ‘vossensteert’, dat was eenen woesten cop en moest wat bedryven. Maer menich huysman werdt mede 't syn quyt, en vrouwen en dochteren werden gescoffiert van de tirannige Spaengiarden(60).

+Guesen werden by Dalen geslegen.

[28 April 1568]

+ Item op den 28 dach April, so werdt tot Antwerpen verboden nieuwe tydinghe voorts te segghen oft daerna te vraghen, op de pene van gegeeselt te worden; ick geloove, dat dit meest gedaen werdt om groote fame, die liep, van de macht van den prinsche van Oraengien. en van vele vorsten en heeren, die men hoorde, dat met hem verbonden waeren en met hem souden comen en verbonden waeren; 't welck de Duytsche knechten niet geern en hoorden, en onwillich werden Ducdalbe en de papen te dienen(61).

+Nieuwe tydinge werdt tot Antwerpen verboden te segghen.

+ Item deestyt was tot Antwerpen commotie onder het volck, mits in 't licht gecomen was, dat de papen doer haer listighe voerstanders geordineert hadden eenen loosen alerm te maken met het crychsvolk, en te roepen: ‘vive le gues’, ‘vive le prinsche’, en dan al die tot sulcx souden uytloopen souden dootslaen, om also de stat te suyveren van haer vyanden; maer d'een dede d'ander waerscouwinge. om voer sulcx te wachten; also lieten sy 't achter.

+Moorderye in Antwerpen voerhanden doer papen aenslach.

Eindnoten:

(46) Men zie POULLET et PIOT, *op. cit.*, dl. III, p. 220.
(47) A.C., p. 160. - MARCUS VAN VAERNEWIJCK, *op. cit.*, t. IV, p. 2.
(48) MEYHOFFER, *op. cit.*, p. 162, handelt samenvattend over de bestraffing der burgers van Valencijn. - Ook MARCUS VAN VAERNEWIJCK, *op. cit.*, dl. IV, p.l.A.C., p. 102.
(49) Het godshuis Sion te Mishagen lag op het gebied der gemeente Ekeren. Over de werking der uitgedreven Engelsche geestelijken zie: R. LECHAT, *Les refugiés Anglais dans les Pays-Bas espagnols durant le règne d'Elisabeth* (1558-1602) (Univ. de Louvain, Recueil de travaux n° 38, 1e serie).
(50) A.A. dl. I, p. I, p. 290. Gebodboek, 16 Februari.
(51) POULLET et PIOT, *op. cit.*, dl. III, p. 220. - A.C., p. 160. - MARCUS VAN VAERNEWIJCK, *op. cit.*, dl. IV, p. 13.
(52) Zij waren reeds op 3 Maart gedagvaard. - Zie A.A., dl. X, p. 11.
(53) Deze kapitein was Hendrik van Nedonckel, heer van Hannecamp.
Zie ook POULLET et PIOT, *op. cit.*, t. III, p. 225. - RACHFALL, *op. cit.*, t. III, p. 288.

(54) Op 3 April had Alva aan de onderzoekers te Antwerpen een naamlijst overgemaakt, ten einde het verhoor van enkele schoolmeesters aan te vatten. Eerst in Augustus begon het algemeen onderzoek.
(55) Over de wijze waarop de koning optrad tegen de verdachten na de vrede van Longjumeau, zie LAVISSE, *op. cit.*, t. VI, 1, p. 104.
(56) KERVIJN, *op. cit.*, t. V, p. 89, 94.
(57) Hier is bedoeld graaf Filips von Eberstein. Een deel der Maastrichtsche burgers had zich bij de geuzenbenden in het Luiksche aangesloten (met het oog op beleg van Roermonde).
(58) Voor de aanwerving van soldaten te Antwerpen, zie A.C., p. 160.
(59) Over deze militaire voorbereidingen A.C., p. 161 en volg.
(60) Zie *Bulletin de la Commission Royale d'Histoire*, t. XVI, p. 225. - Men zie RACHFAHL, *op. cit.*, p. 299 en volgende.
(61) A.C., p. 162. - A.A., dl. I, p. 291.

Meye 1568.

[+] Item in 't eynde van deser maent April lestgeleden, so syn eenige guesen subytelyck binnen de stat genoempt Grave (gecomen), waerom Ducdalbe terstont gereetscap dede maken en gescut uyt Mechelen vueren om Grave te belegghen; maer seer haest verlieten sy 't wederom. Ende mits dat de fame was loopende, dat Ducdalbe de stat van *Weert, Huerne*[+] en *Eyndthoven* syn Spaengiarden tot eenen buet gegheven hadde, mits dat dit den gevanghen grave van Huerne toebehoorde, so hadde hy die van der religie daer overlange groote vryheyt gegheven, al waer nou soo grooten uytvlucht was, dat de steden geheel ydel werden van volcke eer de Spaengiarden daer quamen; maer noch beroofden sy sommige, die se op den wegen vonden ende scoffierden vrouwen en dochteren, gelyck sy oock ontrent Dalen in Gulckerlandt gedaen hebben; en sommighe dorpen en die van Dalen tot groote ontscult beroofden, want wat connen de dorpen gebeteren, dat haer vyanden daer comen[(62)].

[+]Grave werdt van eenige guesen ingenomen en weder verlaten.

[+]'t Volck uyt Weerdt en Huern nemen de vlucht om seker redene.

+ Ende corts hierna so quam de tijdinge, dat graef Loduwyck van Nassouwen, 's prinschens broeder met een deel vromer soldaten in Vrieslant vergaderde.

+Graef Loduwyck met volck in Vrieslant subyt comen.

[9 Mei 1568]

+ Item op den 9 dach Meye quam tot Antwerpen een rumoer, doer een scuyte met cooplieden, die van de wacht vervolcht werdt en nageroeyt: en scoten in de scuyte een man doot. En doer die vervaertheyt liepen de ander al aen eenen cant, en de scuyte sloech om en vielen al in 't water, vrouwen en mans; maer daer en verdronck niemant doerdien 't aen stat was ende doer neersticheyt van sciplieden. Maer alle de knechten liepen in wapen doer dese sake, en haer eygen scult en menighen borger werdt geslagen en gestooten, die vergaringe maeckte.

+Beroerte tot Antwerpen doer de soldaten sonder noot.

+ Item deestyt maeckte graef Loduwyck van Nassou synen legher in een plaetse genoempt Dam, geleghen bij Groeninghen in Vrieslant: want dese plaetse was aen 't water ende bequaem om te houden en is eertyts een stat geweest; en als hy dit in hadde, so waeren die van Groeninghen bevreest en terstont deden de heeren de gemeynte sweeren de stat en de conick trou te syn, en de Roomsche kercke voer te staen. Ende den roep was van 23 vendelen knechten, en soo de spraecke was, dat elck vendel 500 sterck was en dat er 2000 peerden by waeren: maer 't en was also niet, daer en waeren geen ruyteren by oft seer weynich. Ende den grave van Arenborch met syn volck en noch eenighe Italiaensche ruyteren, onlancx met hem uyt Vranckeryck gecomen, en oock den grave van Meghen met syn volck trocken vast derwaerts om Groeninghen te ontsetten, want de spraecke was, dat men Groeninghen met Dam seer sou benauwen, welck Dam sterck gemaeckt werdt[63].

+Hoe den Dam by Groeninghen ingenomen werdt.

+ Ende deestyt werdt by langhen raet der geestelyckheyt heer Kerstiaen, een monick van den prekeren oerden binnen Antwerpen syn preken verboden, ende noch 6 oft 7 andere tot hem van ander cloosteren; en dese werden versonden na ander steden, om daer te preken en daer gedreycht te worden om ander fabulen van 't veeghevuer, sielmissen, bevaerden 't volck te leeren, want sy wilden al met der rechter scriftueren doere; en daer hadt de gemeynte van Antwerpen liefde toe, en quamen met sulcken menichte, dat het haer verhuechde en bloeytden in viericheyt tot Godts woerdt. Maer de andere en mochten 't niet verdraghen al souden se het verjagen.

+Heer Kerstiaen en ander monicken versonden om de waerheyt.

[17 Mei 1568]

+ Item op den 17 dach Meye so deden de papen tot Antwerpen een seer sonderlinghe scoon misse met groot gebombam, vermanende te bidden om reeghen doer de droochte, en om peys in vrede, die sy niet en sochten, 't en waer wel na haren wille, en dat sy mochten blyven branden en moorden, die haer van de waerheyt vermaenden en haer valscheyt straffen.+ Ende om in haer hoocheyt te blyven, hebben sy nou Ducdalbe en andere voerstanders, die nou alle frontiren dede besetten met Spaengiarden en ander crychsvolck, mits sorgende voer het inbreken van den prinsche van Oraengien, die cryschvolck boven Cuelen aenneempt: also

+Missen om peys.

+Duc Dalbe beset alle passagien.

+ dat het plat landt van Luyck grooten overlast lyden van de Spaengiarden. maer alle de steden hielden scerpe wacht, haer niet willende inlaten, Den oversten der Duytschen binnen Antwerpen, genoempt Loduwyck Ladron, die doer papen raet dede vanghen den bode van Cuelen, so hy uyt Antwerpen reysde, om te sien wat brieven hy hadde en het inhoudt van dien te weten, oft den prinsche vrinden in stat hadde, die om syn compste riepen oft hem eenige assistentie presenteren(64).

+Landt van Luyck leden scade.

+ Item deestyt was tot Loven en daerna tot Brusel vergaringhe der Staten om te raetslagen, hoe sy 't wouden aenlegghen, want Ducdalbe wilde 't al met gewelt wederstaen, ende vuele van de staten waeren al van den selven sin. Ende graef Loduwyck, 't prinschen broeder, was alreede in Vrieslant tot Dam met een goedt getal in een bequaeme plaetse; ende den grave van Meghen is hem aengecomen met 7 vendelen knechten en noch 3 vendelen uyt Groeninghen, maer hebben met scanden moeten vlieden ende syn vuel doot gebleven. Dies den grave van Arenborch subyt tot Brusel in poste quam. om meerder assistentie te hebben, begeerende dat Ducdalbe daer Spaengiaerden wou by seynden.

+Graef Loduwyck, prinschen broeder, doet den grave van Meghen vluchten met syn volck.

+ Corts hier na syn oock een goedt deel Spaengiarden uyt Hollant van Muyden, Sluys en daerontrent over de Suerzee gevaren na Vrieslant, ende gehavent synde, begonden sy met de dorpen te handelen, gelyck oft sy in vyanden landt gecomen hadden met rooven en vrouwen vercrachten, gelyck sy gewoon syn. Dies de boeren te hoop geloopen syn ende hebben sommighe spuyen opgetrocken oft dycken doergesteken, also dat se meest al verdroncken; ende en sagen de guesen oft graef Loduwycx volck haere vyanden niet. En bleven daer doot, doer dien sy alle menschen tot vyanden maeckten, gelyck men opelyck hoorde, dat se binnen de stat van Grave oft daerontrent een vrouwe hebben vercracht en haer kint tot spijt+ brieden; en 't ander plaetsen de man in den bornput hinghen, en de vrouwen besichden: en na sulcx wercx volcx sulcx loon. Also is 't oock gewis, dat de papen, die met dit volck meynen 't pausdom te verstercken, maer sullen 't meer verminderen, gelyck in Duytschelant, Vranckerycs, Engelant en elders wel gebleken is, dat se met gewelt niet gewonnen en hebben.

+In Vrieslant werden een deel Spaengiarden verdroncken eer sy by haer vyanden quamen.

+Na boose wercken compt quaeyen loon.

[22 Mei 1568]

+ Item op den 22 dach Meye so werdt tot Brusel eenen calvinisten predicant, een jonck man, levendich verbrant. Syn tonge werdt hem met eenen stock voeruyt gebonden, elck deerde 't, die 't sach; desen was gevanghen tot Dalen in den slach onder de guesen, en hadde tot Antwerpen 1566 dickwils gepreeckt onder de walsche predicatie; maer cappiteyn Vileers aldaer gevangen was noch vry van den doot. Maer ten selven daghe werden noch 2 jonckers aldaer onthalst, die in Hollant van Meghens volck gevangen waeren of daeromtrent, en heymelyck knechten meynden aen te nemen(65).

+Predicant tot Brusel verbrandt, 2 edelen onthalst.

+ Item op den 22 dach Meye werdt tot Antwerpen van het casteel den eersten steen geleydt, ende werdt genoempt Gabriel, na den Spaenschen cruysheere, dien (hem) leyde: ende alle de groefen van de rechte streck-

+Eersten steen van het casteel.

muren tusschen de blockhuysen werden 8 voet achterwaerts geleydt tot grooter cost: en 't moest syn, oft de mure sou voer het eerste busgat gecomen hebben, oft hadde moeten sonder muren blyven[66].

[24 Mei 1568]

+ Item op den 24 dach Meye so werden tot Gendt en tot Dermonde 600 wagens met haer peerden en voerlieden gemontert, die Vlaenderen moest opbrengen tot dienst van Ducdalbe en elck landt so na advenant. En tot Mechelen werden by duysent scuyten gemaeckt om brugghen af te maken op de riviren, also dat men opelyck sach dat Ducdalbe een orloghe was verwachtende van den prinsche van Oraengien en ander vorsten des rycx.

+Duc Dalbe maeckt groote gereetscap van orlogen.

Ende den grave van Arenborch als goevernuer van Vrieslant was op den 20 dach subyt na Vrieslant getrocken om de Spaengiarden en andere aen te vuren en graef Loduwyck uyt den Dam te slaen met syn volck. Also quam de tydinghe tot Antwerpen op den 26 dach Meye van eenen+ dapperen slach, die aldaer geslegen was op den 23 dach Meye by den avont, waer dat den grave van Arenborch gebleven was[67]. Dit gesciede in deser maniren: graaf Loduwyck ende graef Adolf, t prinschens broeders met graef Joos Scouwenborch, toghen uyt den Dam na Heyligerle en daerontrent, en maeckten haest een loose vlucht om een bequaem velt te vinden na Winschoten, daer sy haer in vyf hoopen deylden: de ruyters in den leeghen wagepat, de Walen vyfhondert in een bosche ende grachte, daer sy haer berchden tot dat de vyanden aenquamen, den verloren hoopken stont ontrent de galge, de Duytsche scutten lagen langsch het moer; meest elck (hadde) een Spaensch lanck roer van den vyanden gekregen in diveersche scermutsinghen en waeren oock 500 sterck. Den graef van+ Arenborch quam aen met 10 vendelen Spaengiarden, die welcke toernich waeren, omdat noch 5 vendelen Duytschen uyt Vrieslant met haer quamen, om teghen soo kleynen hoop te stryden, die noch stercker was dan sy saghen; maer ick geloove, dat Loduwycx volck in als over de 2000 niet en waeren, en hadde een bende ruyteren, waeraf den roep wel ginck, dat hy 2000 ruyteren hadde, maer 't en was also niet; maer hy groeytde dagelycx. Ende de Spaengiarden werden verbaest sy siende van diveersche syden bevochten te worden en Arenborch synder 18 te peerde werdt haest gescoten, en versmoorde, voorts vluchtende in een grachte. En de Duytsche 5 vendelen namen oock haest de vlucht en de Spaengiarden riepen haest: ‘misericorde’, ‘Sainct Jaque noster Dam de Lorette’. Dit en duerde geen ure, maer de loopers werden seer vervolcht en som aen boomen gehangen tot ontrent 50; ende in den Dullaert daer verdronck er vele en noch sach men er begraven by 1800. En van Loduwycx volck en was er geen hondert bleven, maer Adolf, syn broeder, is er bleven en syn cancelier; 230 Duytschen waeren gevangen en vuel wagens maer de peerden meest ontloopen, maer waeren vol broot en wyn, cruyt en poeder, en 6 stucken gescuts uyt Groeningen, genoemt ut, re, mi, fa, sol, la[68].

+Van den slach in Vrieslant.

+Arenborch en Adolf van Nassou doet bleven.

Item in 't eynde deser maent, so trocken wederom van diveersche[+] steden vuel Spaengiarden na Vrieslant, maer men hoorde dat sy niet meer slaen en souden, Ducdalbe en soude selve present wesen. Ende men hoorde dat den grave van Arenborch en graef Adolf tot Heyligherle[+] by een geghraven laghen; ende men hoorde, dat aen eenen boom vuel Spaengiarden hangende, daer onder gescreven hinck: 'Salich is den boom, die dese vruchten draecht.' Ander spotters seyden: 'De Vriesche boter en sal dit jaer niet dueghen, daer is te vuel specx in gedropen'. Maer een[+] Spaensch monick predickte tot Brusel, alsdat de Spaengiarden hebbende voer 't geloove gestreden salich syn, en terstont ten hemel voeren; maer de andere verdoempdij ten eeuwighen daghe.

[+] Item deestyt quamen de ruyteren, die met graef Willem van Sassen den conick van Vranckeryck gedient hebben doer ouden eedt, maer nochtans niet seer voer hem gevochten, mits de orloghe om de religie was; maer hebben aldaer peys gemaeckt! Maer van dese ruyteren 4000 was nou den graef van Swertsenborch overste, om van 't heylich rycx weghen den prinsche van Oraengien by te staen en meer andere[(69)].

[+]Adolf en Arenborch by een geghraven.

[+]Salich is den boom die de Spaengiarden draecht als vruchten.

[+]De doye Spaengiarden al salich, maer de anderen verdoempt.

[+]De ruyteren, die in Vranckeryck gedient hebben vergaderen nou boven Cuelen tot dienst van den prinsche.

[29 Mei 1568]

[+] Item op den 29 dach Meye so werdt tot Brusel den prinsche van Oraengien, graef Loduwyck, syn broeder, den graef van Hoochstraten en den graef van Culenborch en noch 2 ander heeren van Ducdalbe in[+] den naem van den conick gebannen ten eeuwighen daghen uyt alle des conicx landen[(70)]. Maer Loduwyck hielt hem met gewelt in Vrieslant en den prinsche maeckte gereetscap om met meerder gewelt in te comen.[+] Ende terstont na dese publicatie werden 2 Vlaminghen onthalst ende het hof van Culenborch was verwesen geraseert te worden, omdat in dit huys sylieden 't verbont eertyts tsamen gemaeckt hadden, de inquisitie uyt den lande te houden[(71)].

[+]Prinsche en ander heeren tot Brusel gebannen.

[+]'t Hof van Culenborch verwesen geraseert te worden.

[+]2 Vlaminghen, vader metten sone, onthalst.

[30 Mei 1568]

[+] Item op den 30 dach Meye so werden vuel gevanghen heeren ende edelen na Brussel gebrocht uyt de gevangenisse van Vilvoorden, waeronder oock waeren de twee gevanghen kinderen van Batenborch, die gevanghen werden doen heer Heynderick van Brederode met syn volck vluchte nam uyt Hollant, doerdien sy en andere edelen haer saecke niet wel te weghe en conden brengen, 1567 in Maye[(72)].

Also dat Ducdalbe de doot van Arenborch, en sonderlinge van syn Spaengiarden wilde wreken, doer dien 't hem van syn bichtpape oock geraden werdt, hem ingevende, dat hy geen victorie hebben en sou, so lange hy de luyterianen en ketters spaerde.

[+] Item den 30 Meye donderde 't so seer, dat op sommige dorpen de meydansch boomen werden gebroken en gewronghen, en voer Antwerpen werdt een scipper

[+]De kinderen van Batenborch en andere na Brusel om te doyen.

[+]Quaet bedreef den boose met donder.

uyt syn meersse doot neder geworpen met eenen donderslach, en den mast was seer gespleten en gescuert.

Eindnoten:

(62) Over de inneming van Grave door de geuzen en de aankomst der Spaansche troepen aldaar, zie men BERNADINO DE MENDOÇA, 'Commentaires sur les évenements de la guerre des Pays-Bas (1567-1577)' dl. I, p. 89. (*Collection de mémoires relatifs à l'Histoire de Belgique*. Bruxelles, 1860).
(63) Over datgene in dato 9 Mei verhaald, A.C., p. 162. - Voor de gebeurtenissen rond Groningen en Dam: MENDOÇA, *op. cit.*, p. 93 en volgende.
(64) Oranje ijverde zonder rust voor de werving van nieuwe benden: dan te Dillenburg, dan weer in de omgeving van Essen, of Duisburg vormde hij benden: de vele onderhandelingen nu met verwanten of met de Duitsche prinsen gevoerd, leverden echter weinig resultaat op. De voorbereiding van den inval in Brabant zette zeer ongunstig in.
(65) De hier bedoelde calvinistische predikant was *Jan Rudsemelis*, amper 24 jaar oud.
(66) A.C., p. 163.
(67) Mendoça getuigt dat Lodewijk van Nassau vrijwillig de plaats *Dam* verliet, omdat deze hem geen zekerheid bood. Hij werd bij dezen terugtocht achtervolgd door Arenberg. - MENDOÇA, *op. cit.*, dl. I, p. 945.
(68) Over den slag van Heyligerlee, waar Arenberg en Adolf van Nassau den dood vonden, zie MENDOCA, *op. cit.*, p. 97.
Ook RACHFAHL, *op. cit.*, p. 328.
(69) Zoo eenvoudig als hier van Haecht de zaak voorstelt was deze evenwel niet. Over de drukke onderhandelingen met de Duitsche vorsten over eventueele hulp, zie RACHFAHL, *op. cit.*, ab p. 363.
(70) RACHFAHL, *op. cit.*, p. 337 (28 Mei).
(71) A.C., p. 163.
(72) Over het gevangennemen van deze edelen, zie G.V.H., dl I, p. 219.
RACHFAHL, *op. cit.*, p. 338 beschrijft breedvoerig dit gebeuren.

Junius 1568.

Die genoempt wordt de wedemaent openbaerlyck,
Wat nou der weduwen en weesen maent claerlijck.

+ Op den eersten dach werden tot Antwerpen op de merckt 2 wederdoopers levendich verbrant, die den 25 Meye verwesen waeren onder den scoutet van 't Kiel by Antwerpen(73).

+2 Doopers levendich verbrant.

[1 Juni 1568]

+ Item op den eersten dach deser maent so werden tot Brusel 18 edelen onthalst, waeronder dat waeren die twee kinderen van Batenborch, ende den hoogen provoest oft royroede, genaempt Spille, was bevelhebber van dese tirranye doer 't bevel van Ducdalbe. Ende met geluyt van trommelen en trompetten werden dese ter doot waerts geleydt omdat 't gemeynte niet hooren en sou wat sy spraecken. En daer quam oock vreese en geloop onder het volck waerdore menighen borger syn kleet verloer en geslagen en gequets werde van de Spaengiarden. Ende eenighe werden na haer doot noch gehangen onder haer ermen als: ‘Siet sy en hebben 't sweerdt niet verdient, 't is gratie.’ En sommighe spraecken haer biechte; en sommighe riepen alleen tot Godt, seggende, als de kinderen van Batenborch sonderlinge, dat sy noyt teghen den conick misdaen en hebben, noch niet van meyninghe en syn geweest anders dan het rechte evangelium voer te staen, daer sy malcanderen in sterckten. En de spraecke was, dat Ducdalf sone en vuel jonckvrouwen hem te voete vielen, om voer dese jonge frische mannen gratie te hebben, maer en werden niet gehoort.

+18 Edelen werden gedoyt met die kinderen van Batenborch.

Ende daer was er vele onder de Spaensche en Italiaensche natien der cooplieden papen en haeren aenhanck, die haer seer verblytden in dit werck, maer daer was er noch meer droef dan blyde.

[2 Juni 1568]

+ Item op den 2 dach Junij werden tot Brusel noch 3 edelen onthalst, daer by was cappiteyn Villeers, die in Gulckerlant in den slach van Dalen gevangen was. Desen is seer familiart geweest met Ducdalbe, also dat vele meynden, dat hy doer syn behaechlyck couten vry gegaen sou hebben; den tweeden was den hoochbaeliu van Engen boven Brusel en den derden oock van goeden huyse(74).

+Noch 3 edelen onthalst. Villeers en anderen gedoyt.

[3 Juni 1568]

Item op den derden dach werden uyt Antwerpen uyt den Spaenschen pagadors huys 3 wagenen gelts gevuert om na Vrieslant te vuren om den Spaengiarden betalinge te doen en andere om 't crychsvolck gewillich+ te maecken teghen graef Loduwyck te stryden. Ende den hertoch van Aerscot siende allen dese tirannye en mits Ducdalbe

+Aerscot wyckt uyt Brusel.

hem na Vrieslant wilde seynden, is uyten hove gevloden in Henegou, vreesende te varen als Arenborch[75].

+ Item op den derden dach Juny werdt tot Mechelen Jan Lepelaer levendich verbrant om syn geloove ende leefde scier een ure lanck, dat hy braeyde. Dese hadde die van der nieuwer religien dienstelyck geweest en anders niet; hy was seer bemint en den siecken een trooster. En het

+Jan Lepelaer tot Mechelen verbrant om de religie.

gesciede dat een monick daegh te voren voer (hem) dede bidden, noemende hem den goeden Jan, seggende noch meer: ‘Waer hy een ketter, ick en sou er niet voer bidden’. Hierom werdt desen man van ander monicken benyt[76].

+ Item deestyt quam de tydinghe als dat graef Loduwyck een sterck clooster in Vrieslant ingenomen hadde, daer hy 2 stormen op dede en scier duysent mannen om verloren heeft, want daer waeren vuel Spaengiarden in. Maer men hoort vele van den slach, den 23 Mey gesciet, dat de vroemste Spaengiarden, die Ducdallbe hadde, daer gebleven syn en vuel hootstucken. Ende om dese scade is hy rasende in gramschap, doende tirannye[77].

+Loduwyck neempt in Vrieslant een clooster in en al dootsmyt.

Ende op den 4 dach Juny soo werden de grave van Egmont en den grave van Huerne gevangen liggende tot Genth op 't casteel met eenen+ waghen gebracht na Brusel om gedoyt te worden, ende werden bewaert met 12 vendelen knechten Spaengiarden. Ende tot Brussel comende+ werden sy op 't stathuys geleyt en daer bewaert dien nacht: ende Berlaymont en noch een droegen haer de tydinghe, dat se haer bereyden souden om te sterven doer believen van den conick van Spaengien: maer ick geloove best, dat het den raet der inquisitien Ducdalbe geraden heeft ende andere liefhebbers der inquisitien. Ende op den 5 dach, so werdt Egmont en Huerne onthalst, en 2 prelaten sloeghen de lichaemen in floweele cleederen, maer de hoofden werden ontrent 2 uren lanck op staken gestelt in yseren pinnen, opdat het een iegelyck sien sou. Also was men oock vermoeyende, dat se na Spaengien syn gesonden, alwaer dese heeren en alle die in 't verbont syn geweest teghen de inquisitie van Spaengien, van der inquisitien langhe syn verwesen geweest: gelyck den wysen prinsche van Oraengien Egmont waerscouwde en voerseyde, doen hy van syn verbont afviel by de regente, hertoginne van Parma, die hy betrouwde, dat sy hem aen Ducdalbe en aen den conick van Spaengien wel verantwoerden sou.

+Den graef van Egmont en den grave van Huerne werden onthalst.

+Egmont liet achter 12 kinderen. Huerne een sone en een dochtere.

Maer Ducdalbe liet hem een wyle in vrede, omdat andere haer oock verstouten souden te hove te comen, gelyck Huerne quam doer 't scryven van Egmont, synen swager, en werden doen beyde gevanghen; waerom Egmont oock begeerde eerst te sterven, omdat syn swager niet dencken en sou, dat hy na syn doot gratie vinden (sou). Dit was nou synen loon, dat hy afgevallen was en de papen voerstont. Hier was mogelyck den cardinael Granvelle goey help in, die eertyts Egmont wel gedreycht heeft, doen Egmont teghen de inquisitie was en Egmont den cardinael een kinneback gaf; en daer heeft hy gewepelt en so en werdt hy so seer niet beclaecht als Huerne; den buel was lange te soecken, omdat hy 's niet geern en dede, sodat sy langhe spraecken[78].

[6 Juni 1568]

+ Item op den 6 dach ghesciede 't tot Antwerpen, als dat een slecht graumonick in syn predicatie dede bidden ‘voer die sielen der heeren’ seyde hy ‘die haer bloet voer het Cristen geloove gestort hebben’.

+Een monic, die voer de gedoyde heeren bidde daer de andere om grimden.

Ende in de doot van dese hebben haer vuel papen seer verblyt ende na 't segghen van dese, so souden se t' onrecht gedoyt syn: ende daer was groot geclap af onder het volck. Maer sanderendaech veranderde hy syn woerden, segghende, dat sy het Cristen geloove hebben willen verdrucken en voer die sielen behoort te bidden! Welck hem so was doen segghen.

[7 Juni 1568]

+ Item op den sevenden dach 's avonts spade, so gesciede 't dat dry borgers kinderen met een viole neffens de gesloten poorte aen 't casteel over de wallen van Antwerpen quamen, en dat me consent van de sciltwacht, die gelt van haer nam. Maer aen de ander wachten comende en kennende, hoe sy ingeraeckt waeren, so werden sy gevanghen, ende de sciltwacht loochende het gelt. Dies Ladron, overste der knechten, haer geboedt te hanghen 's anderdaechs aen de poorte, daer se neffens ingecomen waeren, en dede haer derwaerts vueren. Dies de geheele borgerye beroert was om dese onschuldige doot, ende de vrinden en ouders en susters liepen seer al weenende lancx de straten, en hadden graef Loduwyc Ladron, overste der Duytschen, te voete gevallen; maer den tiran en gaf geen gehoor. Ende nadat den eenen opklom, en was den outsten van dese, so quam syn moeder ende suster, ende siende hem soo hooghe met den strop om den hals, so gaven sy eenen luyden roep, waerdoer een groot geloop quam. En elck riep om steenen en wapenen, als dat het gerucht en getier quam over al de stat: en daerduer so leyden de knechten hem weder van der leeren, en sloten hem in eenen rinck, want sy stonden en beefden, vreesende de borgeren, die vuel steenen geraept hadden en behielden die by haer. Maer niemant en wirp, so langhe sy niet weder op en clommen: ende in de stat sloegen alle de trommelen alerm. Maer ten lesten quam den roep, dat sy gratie hadden: eenige cooplieden hadden haer verbeden en sommige groote vrouwen; en dit was goedt, want 't volck was gram en 't crychsvolck was vuel, maer een rasende gemeynte doet gewelt; maer sommighe sturven haest doer de benautheyt en niet meer en dachten te leven[79].

+Beroerte in Antwerpen om dry borgers kinderen die Ladron doyen wilde.

+ Item deestyt werden vuel wagens met poeder en ander wapenen en oock gelt uyt Antwerpen en elders gevuert, al na Vrieslant gevuert en oock trocken vuel Walen en Spaengiarden na Vrieslant. Ende eenige Walen, synde 't scepe gegaen op de Mase, werden by Remunde van een kasteelken in grondt gescoten. En men hoorde, dat dit den oom van de+ kinderen van Batenborch gedaen hadde, welcke kinderen Ducdalbe gedoyt heeft. Ende Ducdalbe hadde oock scattinghe geeyst uyt het landt van Luyck, welck den bisschop en andere wel gewilt hadden, maer de steden en wilden niet, haer steden sterckende en gescut op de muren stellende, gelyck Sintruyden en andere[80].

+Ammonitie en volck na Vrieslant.

+Het landt van Luyck weygert Duc Dalbe scattinge.

[10 Juni 1568]

+ Item op den 10 dach Juny werdt tot Antwerpen geboden op lyf en goedt, dat niemant, die in 't casteel niet te doen en hadde, daer niet in-

+Hoe 't tot Antwerpen verboden werdt in oft ontrent den casteel te comen.

gaen en sou, noch oock rondt om gaen kycken, dan elck syn passagie recht heyen.

+ Ende deestyt werdt tot Diest de uytvaert van de oude prinschesse van Oraengien gehouden, moeder van den prinsche, maer haer sone en is er niet geweest, synde van Ducdalbe als ballinck des landts (verdreven) welcke oude vrouwe, als goevernante van Diest, onlancx gestorven is. Ende nou moest de stat van Diest eenen nieuwen eedt sweeren den conick van Spaengien en Ducdalbe onderdanich te wesen(81).

+Moeder van den prinsche d'Oraengien te Diest gestorven.

[13 Juni 1568]

+ Item op den 13 dach Juny, so was 't tot Antwerpen den Pfinxen ommeganck, maer mits dat er vremptde soldaten in stat laghen, so en mochten de scutteryen niet in wapenen wesen; dan, met tabbaerts gingen sy in de processie, ende in plaetse dat de papen plegen het oesnydenis te draghen, dat in de beeltstorminge gedestruweert is, so droeghen sy nou een vergult cruyseficx. Maer op den 17 dach hielden sy naer oude costuyme de processie van 't sacrament, ende alle borgheren werdt doer de honderste en tiende mannen de wete gelaten, dat se souden moeten een tortse draghen, oft doen draghen, voer het sacrament. Maer sy en deden's meest niet; maar was er noch wel duysent lichtende vore, en alle pleynen waeren beset met soldaten om sulcx crommeganck te bewaeren; maer hadden de lanckmoedighe ende verdrachelycke borgeren qualyck gewilt, sy hadden met de tortssen alle de Duytsche wel uytgedreven en haeren aenhanck, als elck met een brandende tortse gecomen hadde, na het bevel, al waren haer de wapenen verboden(82).

+Van den ommeganck en processie tot Antwerpen, waer men elck borger geboedt een tortse te brengen, welcke men plach uyt liefde te doen.

+ Item deestyt trock noch al van Ducdalf volck met brugscuyten en ander munitie en oock gelt na Vrieslandt, maer hielden hen al wyt van graef Loduwycx legher, die voer Groeninghen lach, want de spraecke was, dat sy niet meer slaen en wilden voer Ducdalbe en sou self daer present wesen, die noch tot Brusel was; maer daer gesciedtden dagelycx scermutsinghen en afsettinghen van convoyen met victalie, daer ick niet af en roere om de logenen, die er onder mengden(83).

+Duc Dalbe scickte noch al volck en munitie na Vrieslandt om Loduwyck te slaen.

[22 Juni 1568]

+ Item op den 22 Juny, so werden tot Amsterdam 7 treffelycke persoonen gedoyt, som gequartiert, som gehangen en onthalst, onder welcke waeren oock 2 vrouwen, die verdroncken werden. En dit was al treffelyck volck en sturfen alleen, omdat sy beeltstorminghe gedaen hadden oft niet paepsgesint en waeren: ende alle de beelden des werelts en syn niet weert dat er een mensch om sterft; maer dat te voren boeven oft dieven geweest hebben, is een ander saeck. Maer in Amsterdam was overheyt, die seer tyrannich en papists waeren(84).

+Rycke borgeren en vrouwen tot Amsterdam gedoyt om saken, de religie aengaende.

[+] Item om desgelycken saecken werden tot Brusel 2 persoonen onthalst en ontrent den avont werdt er 2 levendich verbrant, die men oock onthalst sou hebben; maer omdat sy haer niet bichten en wilden moesten sy branden en onder dese 4 was een borgemeester van Doernick[(85)].

[+]4 mannen tot Brusel gedoyt doer bevel van Duc Dalbe en synen raedt.

[25 Juni 1568]

+ Item op den 25 Juny ontrent den avont syn sommighe Spaensche en oock Italiaensche cooplieden uyt Antwerpen gereden om Ducdalbe, die sy beminden, te vertegenen, die van Brusel na Antwerpen sou comen, en+ binnen Mechelen waeren gecomen 17 vendelen Spaengiarden van Gendt, die met Ducdalbe souden voorts trecken na Vrieslandt; maer 't kasteel van Gendt was bewaert met 2 vendelen Spaengiarden.

+Spaensche natie uyt Antwerpen treden Ducdalf tegen.

+7 Vendelen Spaengiarden achter.

[26 Juni 1568]

+ Item op den 26 dach Juny, so werdt tot Brusel een gevierendeelt, die men opleyde, dat hy de stadt van Arras hadde meynen te leveren in der calvinisten handen, maer des menschen belydt was, dat hy noyt en dachte; ten selven dage werdt tot Antwerpen een lakenbereyder gehanghen, die lang gevanghen hadde geweest, welcke scade hem verdroete, begeerende te leven los oft te sterven. Hij was een seer goedt man: dan al dat hy oyt gedaen hadde was, dat hy anno 1567, 13, 14 Meerte bevelhebber was onder de calvinisten en sommige cloosteren doer liep en visiteerde; hy liet achter een vrouwe met 8 oft 9 kinderen, ende en dede noyt mensch quaet. Maer dit was papen haet: sy wilden gestraft hebben sulcx gewelt en quaet, maer die haer den 15 dach verlosten, ja haer bloedt bescutten, loonen sy oock met moorden, bannen en hanghen(86).

+Brusel een gevierendeelt. Tot Antwerpen een gehangen, seer te klagen om de kinderen.

+ Item op den 26 dach 's avonts quam Ducdalbe binnen Mechelen, alwaer een Spaengiardt gevanghen was, die tegen synen cappiteyn hadde willen vechten, die Ducdalbe geboedt te hangen, waerom de soldaten murmureerden en sulcx, soo 't scene, souden willen beletten; waerom hy op 't gevangenis tot Mechelen onthalst werdt, en werdt den anderen dach uytbrocht op de merckt, oft plaetse daer een galge stont en daer onder de galge neder geworpen.

+Duc Dalbe in Mechelen. Een Spaengiard gedoyt tot Mechelen.

[27 Juni 1568]

+ Item op den 27 dach 't avonts so quam Ducdalbe met synen state binnen Antwerpen, met omtrent 200 ruyteren met roeren voer hem en hondert met lantien achter hem: en Loduwyck Ladron, overste der Duytsche knechten van Antwerpen, en ander cappiteynen en oock sommighe heeren der stat, als den mercktgrave, reden hem teghen een myle buyten der stat; sy brochten mede tenten en pavilioenen om haest te vertrecken na Vrieslant(87).

+Duc Dalbe compt in Antwerpen.

+ Item deestyt quam de tydinghe, hoe dat in Vrieslant op den 23 dach+ Juny, als Sint Jans avont, voer Groeninghe een dapper scermutsinge gesciet is: want graef Loduwycx leger overviel subyt 4 vendelen Walen, die er buyten lagen en meynden in Groeninghe te comen. En den graef van Meghen quam uyt Groeninghe om haer te ontsetten niet sonder scande, want hy moest weder invlieden en vuel wagenen en begaetsie werdt haer afgenomen en vuel geslagen; en Meghen, den grave, was selve seer gequets(88).

+Scermutsinge voer Groeninghen.

+Meghen selver gequetst.

[28 Juni 1568]

+ Item op den 28 dach Junius reedt Ducdalbe rondtom het casteel van Antwerpen, welcke muren dat men fondeerde; en des nachts daerna, so werden de heeren der stat voer hem ontboden, haer bevelende der

+Wat Duc Dalbe de wethouders beval eer hy uyt Antwerpen sceydte.

papen en geestelycke geboden en haer begeerte te onderhouden, haer goedt en kercken te bescermen, de ander ketters en leeraerts te vervolghen, de feestdaghen der kercken en vierdaghen te doen vieren. Gelyck men oock corts hier na sach, dat er sommige gevangen werden, die op den 29 dach, als Peeter en Pauwelsdach waeren werckende.

[30 Juni 1568]

+ Item uyt Antwerpen trock Ducdalbe den 30 en lesten Juny na Bosche om soo voorts na Vrieslant te trecken; en oock uyt Brusel en Mechelen waeren al de Spaengiarden uyt en vuel gescuts, en trocken met haest, want den roep was groot van des prinschen vergaringhe ontrent Cuelen; waerom hy hem te meer haestede om graef Loduwyck uyt Vrieslant te verdryven, eer den prinsche synen broeder te hulpe quam. Maer graef Loduwyck was tamelyck sterck, maer vele sorchden, dat in synen leger verraders waren, omdat Ducdalbe self derwaerts wou, oft was om den Spaengiarden moet te geven, want sy vreesden graef Loduwyck van Nassouen onder de oogen te comen[89].

+Duc Dalbe treckt self na Vrieslant om graef Loduwyck te slaen.

+ Item desen selven dach werden tot Antwerpen doer bevel van Ducdalbe gepubliceert en vernieuwt al de oude plackaten, gemaeckt teghen die van der religien en dit werdt gedaen over alle de landen, omdat die eertyts gecasseert syn geweest, also dat vele seyden: ‘Dit testament hebben de papen van Ducdalbe metten levende lyve van hem gekregen, oft hy in Vrieslant bleef.’[90].

+Alle de tirannighe plackaten werden vernieuwt teghen die van de religie.

+ Ende op desen dach werdt tot Brusel noch een edelman gevierendeelt, die men verraderye opleyde, maer ick geloof dat hy voer 't slandts welvaren gestorven is.

+Een edelman tot Brusel gevierendeelt.

Item deestyt werden tot Antwerpen oock nieuwe wyckmeesters gecosen,+ ende dese werden ondervraecht en ondersocht, oft sy oock van de Roomsche christelycke religie waeren van canonicken, daertoe geordineert, en het selfte werdt gedaen alle dekens en ouders van de ambachten[91].

+Den gemeyntenraet moest al catholicx wesen.

+ Item deestyt is gestorven den ouden hertoch van Bruynswyck, broeder van hertoch Erich, die altoos 't hof van Borgoengien gedient heeft en volck gedaen; desen was eenen grooten standaert van de papen en syn sone cruepel wesende, was evangelis gesint, waerom hy uyt syns vaders hof moest blyven. Syn ander 3 sonen waeren eertyts op der Lunenborgerheye gesleghen, daer hy desen wel voer wenste; en heeft onderhout van den prinsche en ander heeren moeten hebben om te leven. En nou self hertoch wesende, vondt groote scatten en wil den prinsche van Oraengien by staen en voer synen vader houden, omdat hy hem duecht gedaen heeft[92].

+Van de doot van den hertoch van Bruynswyck onlancx gestorven en van syn sone die evangelis is.

+ Item ten lesten dach Junius werdt oock geboden wie den legher van Ducdalbe volchde met spyse en ander goedt sou tolvry wesen.

+Geboden den legher van Due Dalbe te spysen.

Eindnoten:

(73) A.C., p. 164.
(74) A.C., p. 164. - Het waren Jan van Montigny, heer van Villers, Filips van Namen, heer van Hoei, Quintin Benoit, baljuw van Enghien.
(75) De ontevredenheid van Aerschot wordt circa 5 Juni 1568 ook bij KERVIJN, *op. cit.*, dl. V, p. 110-111 aangegeven.
(76) Jan Lepelaar werd den 2 Februari 1567 gevangen. - G.V.H., dl. I, p. 175. - A.C., p. 164.
(77) Over de inneming van deze abdij bij Groningen, zie: MENDOÇA, *op. cit.*, p. 112.
(78) Het laatste bedrijf van deze tragedie werd hiermede ingezet. Men zie hierover breedvoerige samenvatting bij RACHFAHL, *Don Carlos op. cit.*, ab. p. 340 (met bibliografische aanduidingen). - Vergelijkend A.C., p. 165.
(79) A.C., p. 168.
(80) Over de organisatie van het verzet door Alva in Friesland, zie MENDOÇA, *op. cit.*, ab p. 112. - RACHFAHL, *op. cit.*, ab p. 423.
(81) Gestorven was Anna van Lorreinen, weduwe in eerste huwelijk, van Rene van Nassau-Chalons, prinses van Oranje, douairière van Diest.
(82) A.A., dl. I, p. 291, Gebodboek.
(83) MENDOÇA, *op. cit.*, ab p. 114.
(84) De *Bibliographie des martyrologes protestants néerlandais*, uitgegeven in de 'Bibliotheca Belgica', vermeldt onder nummer 581 de beide gedoode vrouwen. De mannen worden niet vernoemd. Deze vindt men evenwel vermeld bij J. TER GOUW, *op. cit.*, t. VI, p. 270-271.
(85) Deze terechtstellingen vonden wij niet aangeduid. Wel is aangegeven op 28 Juni de onthoofding van JEHAN LEGRAIN, zie: *Martyrologe..., op. cit.*, ('Bibl. Belg'), n° 460. - Ook CRESPIN, *op. cit.*, t. III, p. 598.
MEYHOFFER, *op. cit.*, geeft evenwel *Jehan le Griem*, in dato 26 Juni 1568.
(86) A.C., p. 169. - A.A., dl. XVI, p. 56, n° 638.
(87) A.C., p. 169.
Voor het gebeurde te Mechelen, zie men MENDOÇA, *op. cit.*, p. 115.
(88) MENDOÇA, *op. cit.*, p. 113.
(89) A.C., p. 169. - MENDOÇA, *op. cit.*, p. 117.
(90) Over deze ordonnantie, zie TERLINDEN, *op. cit.*, p. 88, 27 Juni 1568, *Sur l'application rigoureuse des ordonnances en matière de religion*.
(91) Over de instelling der wijkmeesters zie MERTENS en TORFS, *op. cit.*, dl. III, p. 237, 238.
(92) De hier bedoelde Julius van Brunswyck was evenwel niet zoo hulpvaardig als van Haecht dit hier voorstelt: zoo geldnood, als onstandvastigheid van zijn gezag, riep hij in om werkelijke hulp te weigeren, althans uit te stellen. - Zie ook KERVIJN, *op. cit.*, dl. V., p. 119. POULLET et PIOT, *op. cit.*, III, p. 289.

Julius 1568

[1 Juli 1568]

+ Op den eersten dach deser maent quam de royroede binnen der stat van Antwerpen, die genoempt was Spelleken, en daer werden eenige wederdoopers ghevangen, vrouwen en mans, ende bracht oock eenighe ghevangenen met hem van Brusel, om die Ducdalbe na te vuren. Ende heer Anthonis van Strale sou men oock mede na Vrieslant gevuert hebben, maer hy was te kranck, so hy onlancx gepynicht werdt, synde nieuwelycx beswaert van eenighe papen en canonicken van Antwerpen; anders soude hy los gegaen hebben, maer sy hadden eenen sonderlinghen haet op hem, omdat hy tot Mercxem eenen predicant op syn heerlyckheit hielt, die daer pastoor was, en daer vuel volcx van Antwerpen na liep, welck sy niet lyden en mochten, grypende eenen haet, en nou bewesen metterdaet[93].

+Hoe heer Antonis van Strale losse gewesen was, maer van papen wederom beswaert.

+ Item deestyt werden tot Antwerpen gemaeckt en geordineert vuel heymelycke en onbekende verraders, om die anders dan van der Roomscher religie waren, aen te brengene; ende daer was er geordineert wel 500; sommige seyden 100 en souden elck hebben 7 stuyvers daechs ende van die sy aenbrengen souden haer gedeelte (hebben). En sommige bedelaers, die oock alles dat sy hoorden de papen tegengaende en dat overbrengende, souden half so vele hebben. En van gelycken werdt nou in vele steden geuseert, Godt betert! En seer corts werdt een verrader seer gewont, die borgers verraden hadde.

+Vuel verraders werden gemaeckt die men 7 stuyvers penningen noemptde.

+ Item deestyt was het vervolch in Vlaenderen seer groot, en sonderlinge in Dornick; 't scene, men soudt al vangen en hangen wat oyt in eenighe nieuwe predicatie geweest hadde. Ende daerontrent Sint Toomas laghen de wilde guesen noch, die vuel cloosters en papen beroofden oft rantsoen namen, en ontrent Dornick en elders laghen noch eenighe Spaengiarden, die sulcx souden beletten, maer die quelden den huysman, gelycx sy deestyt by Dornick enen hoevenaer met alle syn gesin doerschoten, omdat se geen gelt te geven en hadden. Van desen guesen quam dicwyls 't geroep, dat sy Franssoyen by haer hadden en in 't landt wouden breken; en die 16 Spaengiarden, die desen hoevenaer doyden, werden van de boeren vervolcht en meest dootgesmeten.

+Vervolch in Vlaenderen. Van de wilde guesen.

[4 Juli 1568]

+ Item op den 4 dach Julio quam den graef van Meghen te voet en te peerde in der nacht uyt Groeninghen, om graef Loduwyck in synen leger te overvallen; maer sy moesten met scande weder in de stat vlieden, want Loduwyck was goey wacht houdende, en versloech vele van syne vyanden. Maer Ducdalbe en was noch daer niet, maer dagelycx so volchden hem noch vele wagenen met wapenen en ander ammonitie van orloghe. En syn sone trock het landt van Gelre in met een deel Spaengiarden om den grave van 't Heerenberge te verdryven, die in syn stat gecomen was.

+Scermutsinge voer Groeninghen in der nacht. Duc Dalf sone treckt na 't Heerenberge.

Item op den X dach Julio werden tot Antwerpen 2 calvinisten onthalst om de religie[94].

[12 Juli 1568]

+ Item op den 12 dach Julio, so quam de tydinghe, hoe dat Ducq Dalba sone de stat van 't Heerenberghe ingenomen hadde, ende al vermoort hadde, dat er vonden was. Van dese victorie was wonder te segghen, en vuele papen seyden: ‘Eer 8 daghen en sullen die in Vrieslant liggen met graef Loduwyck niet beter varen.’ Maer op den 13 dach so quam terstont ander tydinghe, als hoe dat sy in 't stedeken geen mannevolck gevonden en hadden, dan eenige oude ende vrouwen, ongewapende, die sy vermoorden; de andere waeren al gevlucht op 't casteelken daerby ligghende. Ende de Spaengiarden derwaerts comende werden van diveersche syden bevochten, want den graeve van 't Heerenberghe lach met een deel volcx, en som te peerde, in 't bosche; ende die inwoonders van 't Heerenberghe, die in 't casteelken gevlucht waeren en oock vuel boeren quamen al gelyck aengevallen, also dat er 8 oft 9 vendelen Spaengiarden verstroyt werden. Ende desen 13 dach quamen 9 wagens met gequetsten in Antwerpen en den 14 dach noch 7 wagens en den 15 dach noch 4 wagens, en in meer ander steden van gelycken. Ende men hoorde dat er 7 oft 8 Spaensche vendelen op 't casteelken vloghen: dit was de eere, die Ducdalf sone daer haelde, daer eerst een ander fame af liep[95].

+Hoe de Spaengiarden 't Heerenberghe in 't landt van Gelre innamen en haest geslegen werden.

[20 Juli 1568]

+ Item op den 20 dach deser maent quam de tydinghe tot Antwerpen, als dat alle graef Loduwycx volck gesleghen was, ende hy gevanghen en meer andere doer de menichte van Ducdalf volck; ende men luyde noch dien voernoen de groote clocke van blyschap: maer 't en was al uyt soo niet. Den prinsipalen slach en gesciede niet voer op Magdaleenen dach, den 22 dach deser maent Julio, maer haer docht dat sy de verraderye seker hadden en Loduwyck gevoelende, dat er verraet in synen legher was, was opwaerts getrocken na *Wedde*. Maer op den 22 dach gesciede 't dat Ducdalbe met gewelt aenviel, ende hy hadde vuel Oostersche ende Breemersche knechten, die welcke de vyanden voer ooghen siende, ‘gelt’ riepen, synde van haer cappiteynen, dat verraders waeren opgerockt: en deser was er ten alderminsten 2000, ende gaven een oorsaecke dat Loduwycx ander volck, sulcx siende, voer den vyant oock moesten wycken, vreesende van achter gesleghen te worden. Ende noch dede Loduwyck vuel van synen volcke eenen dyck doergraven, meynende de Spaengiarden te verdrincken, maer den tyt viel te cort: hy moeste met alle syn vrinden vlieden na Emptden. Maer de verradersche cappiteynen werden van Ducdalbe vrindelyck ontfangen, maer de gemeyne knechten meynden oock genade te hebben, werden al vermoort, en som in scueren gejaecht en soo verbrant; want de tirannighe Spaengiarden moesten haeren moet coelen. En vermoorden oock vuel boeren, die graef Loduwyck spyse gedaen hadden, welck sy oock moesten doen, en verbranden sommige dorpen; en roofden se eerst en scoffierden vrouwen en dochteren; somma 't scene dat sy 't conicx landt bescermden, maer bedurven 't meest, want Ducdalbe gaf haer 2 daghen om de dorpen te rooven[96].

+Van den slach in Vrieslant, daer graef Loduwyck moest vlieden, mits verraderye en so was Duc Dalbe te stouter self te comen.

Item als Ducdalbe nou den legher van graef Loduwyck verslegen en verdreven hadde, so waeren vele blyde, sonderlinghe de papen en haeren aenhanck, ende ordineerden teghen 'd eerste der nieuwer maent eenen dach om processie te doen en te bidden en Godt te loven en te dancken van der grooter victorien, gebiedende oock iegelyck syn werck te laten en te vieren, totdat sulcx gedaen sou syn. Ende overal screven sy brieven van deser victorie, die met vuel verraderye lange besteken was, maer dat sweghen sy wel, ende het vervolch was destyt groot in al de Nederlanden. Tot Doernick waeren in dese maent over de 50 persoonen om de religie gehangen, gebrant en onthalst: men dwonck de man de vrou aen te brenghen oft de vrou de man, oft beyde te sterven. Tot 't Hertoghenbossche is er oock 9 of 10 om der religie gedoyt en meest overal, maer in Vlaenderen meest(97).

Eindnoten:

(93) Over de ziekte van Antoon van Stralen worden wij door Morillon ingelicht.
POULLET et PIOT, *op. cit.*, dl. III, p. 291. - Men had hem een zware tortuur doen ondergaan.
(94) A.C., p. 170. - A.A., dl. XIV, p. 54, n° 633, p. 57, n° 648 (vernoemd op 9 Juli).
(95) VAN VLOTEN, *Nederlands opstand tegen Spanje, op. cit.*, dl. II, p. 90.
RACHFAHL, *op. cit.*, p. 444.
(96) Over den veldslag van Jemmingen zie men: MENDOÇA, *op. cit.*, ab p. 123.
RACHFAHL, *op. cit.*, ab p. 427.
(97) Over de vele terechtstellingen te Doornik zie: A. HOCQUET, *op. cit.*, p. 297.

Augustus 1568.

[1 Augustus 1568]

+ Item in 't eerste deser maent, so werdt het casteelken van Ulphen, geleghen by 't Heerenberghe, daer onlancx een deel Spaengiarden gebleven syn, nou van de Spaengiarden belegert met 17 vendelen. En hebben daer begonnen voer te comen uyt Vrieslant, nadat se Loduwyck verdreven hebben, ende haelden buschieters uyt Antwerpen om dat te beschieten; maer corts so hoorde men, hoe dat sy 't in hadden, want de graef van 't Heerenberch en de borgeren en boeren waeren metter nacht in stilheyt daerafgetrocken, siende dat de Spaengiarden voer haer genomen hadden, daer niet af te sceyden.

+De Spaengiarden krygen het casteelken van 't Heerenberghe weder in.

[3 Augustus 1568]

+ Item op den 3 dach Augusti, welcken dach dat men tot Antwerpen processie ginck, soo 't geordineert was; ende daer werden diveersche personen gevangen, die niet en hadden haer wercken willen laten ende vieren ter eeren der grooter victorien van Ducdalbe in Vrieslant by Groeninghen gesciet. Ende een kerman, een moesmeijer, die hadde duer de processie gereden, en duer synde, stack hy den erme

+'t Volck werdt gevangen en gebannen, omdat sy om de victorie niet en vierden.

op tot spot, die welcke gevangen werdt; en daar na op den 7 dach, werdt hy aen de Engelsche borsse, daer sulcx gesciet was, gegeesselt en voorts gebannen 8 jaeren, omdat hy haer verstoort hadde in de processie[98].

Daer werden oock verraders deestyt in de groote kercke gestelt, die 't volck verboden te wandelen oft te clappen durende eenighen dienst, en gewaerscoot synde en niet en lieten, souden haer moghen het opperste cleedt af nemen: en meer andere grillen de papen nou bedreven.

[6 Augustus 1568]

+ Item op den 6 dach werden tot Antwerpen wederom alle scoelmeesters ontboden voer de wet, en haer werdt voergehouden te sweeren, de Roomsch catholycke kercke ende haer kinderen daerin te fonderen; ende oft er eenighe waeren, die ander boecken in scole brochten om die te leeren, doer

+Scoelmeesters moesten sweeren de kercke.

de ouders bevel, dat sy sulcx souden aenbrenghen; maer vele verlieten de scole[99].

[11 Augustus 1568]

+ Item op den elften dach Augusti, so werden tot Liere 4 persoonen om saecken der religie onthalst, welcke treffelycke van dier stat waeren, en een was een componist der rethorycken, genaempt Ambrosie Mol[100].

+Personnen te Lier gedoyt.

+ Item deestyt quam de tydinghe, dat den grave van Montigni, die met mynheer van Berghen over 2 jaeren getrocken was met de requeste der edelen, aldaer nou oock gedoyt was en vermoort, gelyck een hoen. En desgelycx hebben sy doctor Hubert onthalst, die een vrindt voer het Nederlant was. Maer hoe souden sy dese sparen, die des conicx sone niet gespaert en hebben, en den conick so weten te beclappen, dat hy concent daer toe ghegheven heeft, welcken sone Carel, die in 't beginsel des jaers gevanghen werdt, is in 't gevanghenisse gestorven oft vergeven; want men hoorde nou opelyck, dat hy eer vyf daghen na syn gevanghenisse doot is geweest en vergeven, gelyck die inquisituers mynheer van Bergen oock vergeven hebben, over een jaer en 't lichaem in Nederlant sonden[101].

+Hoe des conicx sone Carel in 't gevanghenisse gestorven is en Montigni, den grave, en ander in Spaengien gedoyt.

+ Item deestyt so quamper seer grooten roep over al de landen, dat den prinsche van Orangien met menichte van ruyteren en knechten vast aenquam en niet wyt boven Cuelen en was. Ende vuel gesellen van Antwerpen en elders, liepen noch al derwaerts om den prinsche te dienen. Ende Ducdalbe beghonde alle syn volck na de Mase te seynden, en dede volck in Mastricht, also dat de papen oock wel betrouden, dat Ducdalbe alle syn vyanden wel wederstaen soude, al hadde den prinsche vuel vorsten met hem oft ommers haer machte[102].

+Van den prinsche d'Orange.

[11 Augustus 1568]

+ Ende op den elften dach deden de papen alle scoelmeesters en vrouwen in 't cappittel comen, en desgelycx op den 12 dach Augusti ende haer werdt gevraecht van de canonicken, oft sy ter predicatie geweest en hadden der calvinisten en mertinisten. Sommighe seyden: ‘Wie en heeft, daer niet geweest.’ En na vuel ondervraegens, wilden sy se doen eeden als vore verhaelt; en sommighe werdt 't scoelhouden verboden, die niet en wilden sweeren ende die vluchtich waeren, quamen de heeren in 't goedt. En een scoelvrou werdt gevanghen en een gesocht, die 't ontvlucht was, omdat sy verboden boecken by de Roomsche kercke geleert hadde; ende eenighe gevluchte scoelmeesters, oft die haer op straet niet en lieten sien, oft voer het cappittel niet geweest en hadden, werden tot haeren verantwoerden geroepen voer de Wedt, oft men wilde haer goeden verbuert maecken[103].

+Scoelmeesters voer de papen om te ondersoecken ontboden.

[14 Augustus 1568]

+ Item op den 14 dach Augusti werdt tot Antwerpen een om der religien levendich verbrant; men gaf uyt dat het een dooper was, maer 't was een calvinist, een scoenlapper, seer geleert in der scrift, maeckende de heeren, die hem verwesen, stomme[104].

+Een calvinist verbrant.

+ Item deestyt waeren ontrent Antwerpen gecomen over de 1500 horen beesten, die de Spaengiarden in Vrieslant gestolen hebben, gebrocht

+De gestolen beesten uyt Vrieslant worden tot Antwerpen gebrocht.

en hadden se haere soetelaers vercocht, sonder noch die se aen ander quartieren gevuert hebben en sonder ander vee, dat se gestolen hebben, waermede aldaer menich dorp bedorven is. Maer die vleeschouwers en woudens meest niet coopen; maer men vondt noch girighe genoech en sommige soetelaers van Duytsche cochtens vele, die 't vuer de knechten sloegen, al cochten 't veel borgers om den goeden coop; en sonderlinch 't scamel volck socht den besten coop, als 't geslegen was, so en sach men niet dat het roof was.

[+] Ende Ducdalbe was tot Gorckum, so hy uyt Vrieslant was comen, doende syn volck merceren na Mastricht, daer hy oock scanscorven, brugscuyten en spicien en ander wapenen uyt vele steden henen scickte,[+] want den prinsche van Oraengien hadde een scoon eremije gereet en begonden deestyt over den Ryn te scepen[(105)]. Den roep was, dat 12000 ruyteren, maer men wist opelyck dat er ten minsten wel 8000 souden byeen wesen en 15000 voetvolcx, want alle vorsten wilden hem bystant doen en waeren met hem verbonden, te weten dese hiervolgende:

[+]Due Dalbe seynt allerley gereetscap van orloge na de Mase.

[+]Het heyr van den prinsche van Orangien sceept over den Ryn.

[+] hertoch Augustus en den palsgrave,
den mercktgrave Johan van Brandenborch
den mercktgrave van Castrim,
den mercktgrave Joris van Aenspach
hertoch Julius van Bruynswyck,
hertoch Willem van Sacxen,
den hertoch van Lunenborch,
den hertoch van Pomeren,
den hertoch van Wirtsenborch,
die van Pruysen,
die kinderen van den landtgrave van Hessen,
den hertoch van Mechelenborch

[+]De heeren die met den prinsche gesworen hadden.

en andere groote heeren, en die tien geleden des rycx.

Den graef van Swartenborch als overste der peerden, en dit waeren de cappiteynen:

Holsteyn, den hertoch, overste der knechten,
Otto van Malserck,
Adam Weis,
Roossenborch,
Rotbaert Willenhoven,
Willem van Huisvelt,
Conraet Choesvelt,
Joos Ryen,
Herman Ridderseele,
Herman Wolf;

dese waeren cappiteynen der ruyteren[(106)].

***Dit volgende boecxken hadde den prinsche van Oraengien doen drucken ende in 't eynde deser maent sondt hy 't herwaers en derwaert in de Nederlanden, opdat elck synen rechtveerdighen handel sou weten en kennelyck wesen*[(107)].**

Wilhelm, by der gratie Godts, prinsche tho Oraengien, grave van Nassouwen, Catzellenboge, Vianden, Dietzs, heere en baroen tot Breda, Diest, Grimbergen, Arlon, Noceron en borchgraef tot Antwerpen en Beschanson, alle getrouwen ondersaten, de conicklyke majesteyt, saluyt!

Dit was
't conicx
wapen

co^{e} m^{t} is te
seggen conicklyeke
majesteyt.

Weynich luyden in de Nederlanden is onkennelyck, dat de Spaengiarden over lange jaeren gearbeyt hebbende om na haeren moetwille te mogen regieren des co. mat. Nederlanden, hebben dese grootelycx gediffameert van ketterye aen syne ma^{t}, also dat syne goetheyt misbruyckt synde doer de Spaengiarden, geaccordeert heeft te moeten innemen de inquisitie binnen syne Nederlanden; want dese natie wel verstont, dat so verre de landen dat gedoochden, het volcomen gouvernemente en regieren niet en mocht faelgieren; ende ingevalle men sulcx weygerde,[+] te weten d'exercitie van der inquisitien, de landen haer tot eenen rycken roof souden open staen. Maer den edeldom van dese landen dat merckende, heeft versocht aen syne mat. abbolitie van der strenger inquisitien ende placaten met alle welsprekentheyt en soeticheyt op 't stuck van der religien.[+] Waerna, doer eenen onwysen yvere des gemeynen volcx eenige[+]ongeregeltheyt is gevolcht, dewelcke met groot recht en redene als eenichsins was excusabel doer onnutte en traghe remedie daertoe gedaen; maer oock mede doer het ongestadich vertreck van syne mat. compste in dese landen met versceyden brieven den volcke en steden onwaerachtich belooft dicmael.

[+]Soo 't blyckt by de requeste 1566 in April na Spaengien gesonden.

[+]Als predicatie en beeltstormen.

[+]De regente en ander payden 't volck altoos met beuselen.

Maer des niet tegenstaende hebben de Spaengiarden en ander quade menschen, syne maesteyt wat in dese landen gesciet is, al verkeert en ten quaetste aengegeven, soodat syne mat. den hertoch van Alba met Spaensch krychsvolck in dese landen gesonden heeft, die nergens om gecomen en is, dan om (de) goede met de quade, en vuel onsculdighe met weynich sculdighe sonder onderscheyt te verjaghen, te hanghen en onthalsen; nadat hy de edelen, graven en baroenen eerst sal gedoyt hebben en haer landen en steden genomen en berooft, om also tot het eeuwich goevernement te geraken, gelyck sy in Italien en elders overlanghe hebben gepleecht. Ende hebben sulcke bloetdorstighe langhe behindert, dat

syne maesteyt na dese landen niet gecomen en is, maer hem alles in al verkeert aenghegeven hebben. Ende om een saeck seer cleyn van gewichte by dese te gelycken, quam syn vader keyser Karel doer syne versoende vyants landen getrocken, hem selven hasarderende, te weten alleene om de sake van Gendt te stellen.

En nou doer dit belet worden vele gedoyt in dese landen, en wreedelyck verdreven en goedeloos gemaeckt tot deerlycke vererminghe der onsculdigher wyven ende kinderen, als een onverdragelyck jock op dese landen van herwaerts overe, daer de inquisitie ingedronghen wordt, gelyck elck kennelyck is, dat aen de gierichеyt oft haet en nyt van eenen verradere is, hanghende lyf en goedt en eere van vrome luyden. Want na dat den hertoghe van Alva nou eenmael onder de voeten heeft getreden allen bescreven rechten, alle previlegien en contrackten by syne mat. besworen synde, wat syn doch alle goede ondersaten van hem verwachtende, dan in noot te comen van Godt te verloochenen, landt en goeden te verlaten oft gemartiriseert te worden? Wat staet over alle landen te verwachten, die noch onlancx in weelde, justicie, vrede, neeringe en ryckdom floreerden, dan gewelt in goedt en bloet, scendinghe van maechden en vrouwen en moorderye! Seker heeft hy dese tirannye derven doen, dewyle syn saken in groote onsekerheyt stonden; wat sal hy dan doen, indien hy dese landen bedwonghen hebbende, hem selven volcomelyck meester vindt? Dan sullen eerst de goede gestraft, de quade geert worden en de landen van vrome lieden en ryckdom gebloot worden, so dat se wel sot en dul moghen geacht worden, dese die op eenighe bedriechelycke beloeften van Duc Dalbe oft andere, onder des conicx name (betrouwen). Soo men genoech gesien heeft aen de onthalsde graven en ander edele en goede borgeren, die door eene onsekere hope van goedertierenheyt hebben moeten smaecken des Albaensch felheyt; en oock mede aen de brieven onder gewisse conicx name den volcke allomme voergelesen, dat vuel uytten lande begon te loopen, opdat se binnen 't landt souden blyven om haeren erbeyt, op goedt betrouwen van syn mat. gnade. Welcke gnade den genen, daerop betrouwende, op versceyden plaetsen elendelyck vergaen is met der doot, want de officiren hadden brieven in 't secreet, dat se niettegenstaende de gnade den volcke voergelesen, souden voertvaren en executie doen als vore.

Waeromme wy, Willem van Nassouwen by der gratie Godts, prinsche van Oraenghien, den voerscreven elendighen staet der Nederlanden al over eenighe jaeren voersien hebbende, en onsen eedt betrachtende, hadden deselve jammeren doer het invoeren der inquisitien de landen over het hoot hanghende, getrouwelyck syne mat. voergehouden, op hope dat syne maesteyt 't selfde ter herten nemende, metter inquisitien sou ophouden. Maer siende 't selfde al te vergeefs, voermits geen saecken hem ter ooren en moghen comen, dan doer de Spaenghiarden en ander gecorrompeerde tonghen; ende merckende mede den uytersten noot

daer dese landen in waeren van in eeuwighe slavernije te comen, te meer oock syne maesteyts goedertieren nature goede kennisse hebben, wetende dat hij van der saecken qualyck geinformeert is. Ende so hebben wij uyt saecken voerscreven en sonderlingh oock versocht synde by den ondersaten, so wel die verdreven syn als die daer binnen noch sitten, so wel by die van der catholycken, als van der gereformeerden religien tot geenen fijne anders, dan tot Godts eere in 't verstaen van syn heylich woerdt en dienaeren, en tot beletsel van de geheele bederffenisse, die wapen in de handen genomen, biddende alle goeywillighe haer te openbaeren en ons te hulpe te comen oft haer steden te bewaeren sonder Spaengiarden in te laten, nou wij toch met een machtighe crychsheyr[+] al in 't trecken syn; hetwelcke indien 't getrouwelyck gesciet, wij betrouwen dat het de conick eenen grooten dienst sal syn en ons oock eenen lust sal wesen om u lieden meer en meer te bescermen en te vrijen van der albaensche tirannije. Sullen daer beneven onse eendrachtelycke kosten scaden moeyten ende erbeyden gerecompenseert achten, duer sulcke ulieden bevonden oprechticheyt vromicheyt en danckbaerheyt. Maer wee hen die souden moghen comen om te hincken en 2 heeren dienen, welck Godt niet ongestraft en sal laten en wy sulcke scelden als verraders en soo voorts op 't cortste hier verhaelt.

[+]De spraecke was onder de gemeynte, dat by aldien den prinsche victorie vochte, dat de vorsten des rycx Ferdinandus sone, oock Ferdinandus genaempt en broeder van desen keyser Maximiliaen wilde tot een goeverneur generael in dese landen stellen, mits hy van des conicx bloede was, want syn vader was des conicx oom.

[16 Augustus 1568]

Item op den 16 dach Augusti so werdt tot Antwerpen afgelesen dwelck oock overal gedaen is, dat niemant den prinsche van Oraengien moghen dienen noch bijstant doen in eenighe maniren, noch iemant van de sijne herberghen op de pene van lijf en goedt. En Ducdalbe was deestijt tot 't Hertoghenbosche, ende sommighe Spaengiarden waeren bevreest om met hem uyt te trecken na Mastricht en den prinsche te verwachten, soeckende middelt om daer te blijven, en presenterende den goede borgeren gelt om haer te verborghen. Maer Ducdalbe, dat gevoelende, dede gebieden haer niet te herberghen.

[+] Ende tot Utrecht wesende, heeft hij daer sommighe doen dooden, en een oude vrouwe van 92 jaeren onthalst, omdat zij 2 van haar dochters oft dochters dochteren, die om de relighie gevlucht waeren, geherberght hadde! Ende so geraeckten de officiers oft tirannen aen 't goedt.

[+]Van syn tirannye tot Utrecht gedaen.

[+] Item deestijt so werden tot Antwerpen van der officiren weghen, doer papen raet, sommighe scoelmeesters en vrouwenhuysen opengebroken, mits dat het bevonden werdt, dat haer beste goederen uytgevlucht waren bij ontijden en sij selven niet en waeren tot haeren verantwoerden gecomen ten gestelden daghe, om haer lijf oock te verliesen [(108)].

[+]Scoolmeesters huysen opengebroken.

[19 Augustus 1568]

Item op den 19 dach Augusti quamen drij vendelen Walen uyt Zeelant, die daer geleghen hadden; omdat se van daer, so Ducdalbe betroude, geen vijanden en waeren

verwachtende, voeren dese na Mechelen en convoyeerden aldaer vuel geschuts en brugscuyten, die na Mastricht

gebrocht werden om den prinsche te keeren, also dat Ducdalbe de Mase wel vast dede besetten.

+ Item deestijt quam den roep seer sterck, alsdat des prinschen sone, grave van Buren, ende noch eenighe jonghelinghen van keyserlijcke stamme in Spaengien gedoijt waren van de tirannighe inquisituers. Maer 't en was niet also: maar desen graaf van Buren werdt groot geacht bij den conick, want den raet van Spaengien hoepten dese in de selve tirannye te fonderen, voer goedt te houden, mits hij jonck was[109]. +Fame van des prinschen sone in Spaengien gedoyt te syn.

Maer de uytspraeck ginck nou, dat des conicx sone in de gevangenisse gestorven was; maer het en was niet op Sinte Magdaleenen dach gesciet; maer was vergeven, zoo haest als hij gevanghen was, so vore verhaelt is in 't eerste van desen jaere. En so is desen Carel, na sijn grootvader, van 't vergiff terstont gestorven, welcken so seer verlangde de Nederlanden te sien en dies te meer gehaet was. Ende regieren den conick also, dat hij, wil men wel mompelen, tot sulcx consent ghegeven heeft; maer sijn hert is nou knagende, waer hij 't conterfeytsel siet[110].

+ Item deestijt sijn sommighe Spaengiarden ontrent 600 boven Mastricht tot IJpen over de Mase getoghen, om te gaen bespieden des prinschen legher, die den roepe was, dat nabij was. Maer alleenlijck lach op dese sijden den heere van Limmen, met een regiment knechten en ander kapiteyns. Dese was genaempt den ‘vossesteert’, maer de vossen quamen dapper onder de Spaensche hoenderen, also dat se meest achterbleven, want dese hadden peertvolck bij haer; en so hielden sij haer voordaen op deser sijde van der Mase, maer de meesten hoop was noch bij Cuelen[111]. +Spaengiarden geslagen over Mase.

[22 Augustus 1568]

+ Item den 22 Augustus in den avont trocken sommighe knechten met Jacop Hencxhoven uyt Antwerpen in Vlaenderen na Borcht, daer 9 valsche munters bijeen goedtschier maeckten: en daer werdt er 6 gevanghen en waeren van Antwerpen, en in der stat werdt er oock sommighe gevanghen, die 't uyt wisten te geven, mans en vrouwen[112]. +Valsche munters gevanghen.

+ Item deestijt moest het land van Brabandt Ducdalbe wederom opbrenghen 6 tonnen goudts en al de ander landen so na advenant tot deser orloghe, die hij verwachtende was, en waeraf dat Antwerpen op den 23 dach sijn aendeel concenteerde, want niemant en dorste 't hem weijgheren; de heer wil 't versien. +Duytschen uyt Antwerpen na Mastricht.

[26 Augustus 1568]

Item op den 26 Augusti so trocken de Duytsche knechten uyt Antwerpen na Mastricht daer Loduwijck Ladron overste af was, en vuerden vuel victualie mede, en ten selven daghe arriveerden aen Antwerpen 8 scepen met Spaengiarden, sijnde ontrent 600 ermer mannen, want men sach noyt ermer gespuys en vuylyck ter wapen en terstont hoorde men dat er kleederen in de makerije waeren en waeren 3 maenden op zee

geweest. Dese hadden bevel om in de stat te logieren, maer mits daer de sterfte onder was, werden sij bij 2 vendelen Duytschen, die op 't kasteel

bleven, geforieert en lagen op 't Kiel en daaromtrent, totdat men borgers verwillighen sou om noch bedden te gheven en daer doer vrij de stat te houwen. Ende die een bedde ghaven, beloefde men vrijdom te gheven van soldaten, al waer 't dat er noch eenighe in 't stat quaemen.

+Hoe de Spangiarden geern in alle steden in 't landt van Luyck geweest hadden dan vast in den leger te blyven: de steden hielden scerpe wacht.

+ Item in 't eynde van deser maent so trocken daghelycx ontallijck vuel wagens uyt Mechelen na Ducdalf leger bij Mastricht, geladen met alderleye gereetscap van orloghe; de ijdel wagens moesten van alle wegen derwaerts ende de frontiren van Vranckerijck bleven oock sonder gernisoen, want Ducdalbe en den conick van Vranckeryck streden beyde voer de papen. Ende grooten twist was er deestijt in 't landt van Luyck, omdat de steden eendrachtelijck geen Spaengiarden en wilden inlaeten 't en waer vijf oft 6 t' seffens, en sommighe egeen; en den bisschop en dorst hem in Luyck niet geven, hem houdende tot Hoey en hadde wel gewilt dat sijn steden de Spaengiarden meer betrout hadden, maer sij en wilden niet; in Luyck was er 8 gecomen om te begheeren, dat se souden moghen vrij uyt en ingaen. En daer werdt een doot geworpen, en de ander die werden gevanghen, uyter gemeynten ooghen geleydt en werden weder losse gelaten niet willende vrint noch vijant sijn, dan haer steden vrijhouden en hielden scerpe wacht en 't gescut overal op de muren. Binnen Tongeren werden oock eenighe Spaengiarden dootgeslaghen, die doer wouden dringhen, en binnen Luyck waeren knechten aengenomen om de stat wel bewaert te sijn. En Ducdalbe en begeerde dat landt oock niet tot vijandtscap, opdat se den prinsche met alle sijn heyr niet te helpen en namen en passagie gaven(113).

+Verraderye in 't prinschen leger ontdeckt.

+ Ende deestijt hoorde men oock van eenighe verraderije die, in des prinschen leger, die nou omtrent Aken lach, geopenbaert was, want Ducdalbe en spaert geen gelt aen sulcx. De spraecke was, dat hij beloeft hadde 2 tonnen goudts, die hem den prinsche conde leveren levendich oft doot; de spraecke was al, dat hij geweldich, als tot ten vroemheyt, sou over de Mase trecken en daer leger slaen: maer hij scickte dat nou te laten, nou sijn verraders gevanghen sijn oft gedoyt. En hier doere gereest te langere eer den prinsche aenquam, daer men so vroech af geroepen heeft. Ende nou quam den roep, dat een groot deel na Hoochborgoengien trocken om des paus volck te slaen, dat afquam: maer 't was geloof al uytgeven; maer sy spreytden haer wyt om de menichte en victalie(114).

Eindnoten:

(98) A.A., dl. XIV, p. 60, n° 683. - A.C., p. 172.
(99) Zie A.C., p. 172. - A.A., dl. XIV ab. p. 56, ook dl. XII, ab. p. 298.
(100) Deze terechtstellingen niet vermeld in de *Martyrologe..., op. cit.* (Bibl. Belg).
(101) Over de geruchten betreffende den dood van dezen edelman zie POULLET et PIOT, *op. cit.*, t. III, p. 324, 332. Hij werd evenwel eerst in 1570 gedood.
(102) Het was de inzet van den inval van Oranje in Brabant, in het najaar van 1568. Voor bibliografie verwijzen wij naar R. VAN ROOSBROECK, *Enkele brieven van Alva betreffende Oranje's inval in Brabant. Bijdragen tot de geschiedenis* jrg. XVII (1920), n° 6 p. 341.
(103) A.C., p. 172. - A.A., dl. XII, ab. 298,
(104) A.A., dl. XIV, p. 60, n° 686. - A.C., p. 173. - A.A. geeft aan 13 Aug.

(105) Over de voorbereidingen van Alva rond Maastricht. - RACHFAHL, *op. cit.*, ab p. 494. - MENDOÇA, *op. cit.*, ab p. 163. - KERVIJN, *op. cit.*, t. V, p. 165.
(106) Over de samenstelling van Oranje's leger, zie: RACHFAHL, *op. cit.*, p. 480 en nota op p. 688. - KERVIJN, *op. cit.*, t. V, p. 146 en 152.
(107) Deze Justificatie gedrukt bij BOR, dl., *op. cit.*, p. 3 van de 'Authentijke stukken.'
(108) Een dertigtal leerkrachten werden verbannen. Men zie naam en bizondere vermeldingen in *Chronyck der Stadt Antwerpen (Bertrijn)* p. 236.
Ook A.A., dl. XIV, p. 56 en volg.
(109) De graaf van Buren, Filips Willem, zal in 1596 naar de Nederlanden terugkeeren, en wordt lid van den raad van State.
(110) Zie hierover de aangehaalde kritische studie van RACHFAHL.
(111) Bedoeld is hier *Willem van de Marck*, heer van Lumey, Seraing, en Borset.
(112) Deze valschmunters door provoost Jacob Hencxthoven aangehouden, werden den 24 September te Gent gestraft. Zie MARCUS VAN VAERNEWIJCK, *op. cit.*, dl. IV, p. 247.
(113) Over de voorbereidingen van Alva, zie MENDOÇA, *op. cit.*, ab pag. 164.
(114) Vermoedelijk is hier bedoeld het bloedige geschil tusschen Waalsche en Duitsche soldaten, waarbij Nicolas van Hames gedood werd.

September 1568.

[1 September 1568]

+ Op den eersten dach deser maent, so quamen de 600 Spaengiarden, die onlancx bij Antwerpen gearriveert syn op 't nieuwe casteel ligghen, daer noch 2 vendelen Duytschen laghen en hebben so langhe op de dorpen

+Spaengiarden quamen op 't casteel lighen.

geleghen. En snachts daerna werdt er een vendrecht der Spaengiarden tusschen het casteel en de stat vermoort met wel hondert steken en men bevondt niet wie 't gedaen hadde en syn gelt en was niet berooft.

[3 September 1568]

+ Item op den derden dach na noen so quamen 6 vendelen Walen in Antwerpen, sijnde over de duysent mannen en dese werden alreede in de borgershuysen geforieert al was er vrijdom beloeft, mits sy som bedden gegheven hadden oft syn toebehoorte; ende haer overste was+ monsieur de Reux uyt Vlaenderen, en hebben op de dorpen sommighe daghen genoeg overlast gedaen; somma met de gemeynte werdt nou wel gegeckt(115).

+6 vendelen Walen van Monsieur de Reux in Antwerpen.

+De papen en waeren niet gerust maer er laghen weder knechten in stat.

+ Item deestijt so gebuerde 't, dat 12 vendelen Spaengiarden verbij Hasselt trocken na de Mase ende riepen, tot de borgeren oft sy de stat wilden overgheven; en so sy neen riepen, scoet eenen Spaengiart met haghel, daer een borger mede doot bleef en vuel gequets. Dies de borgers 't groot geschut wilden lossen, maer de overheyt met bidden beletten 't en de cappiteynen der Spaengiarden brochten den soldaet voer de stat en sloeghen hem, bewijsende dat het haer leet was, maer hadden hem behooren te hanghen. Maer sy waeren so hooveerdich, dat haer docht, dat geen landt oft stat voer sulcke heeren en hoorde gesloten te syn en selve en syn 't maer dreckdragers in Spaengien som geweest(116).

+Hasselt werdt van de Spaengiarden gedreicht.

[4 September 1568]

+ Op den 4 dach Septembris werdt meester Antoni, een scermer binnen Antwerpen, onthalst en hadde wel een jaer gevanghen geweest,: en dat omdat hij in der calvinisten vergaringhe buschieter sou geweest hebben 1567, 14 Meerte(117).

+Antoni de scermer onthalst.

+ Item deestyt hoerde men openbaerlijck, dat het in Vranckeryck wederom orloghe werdt tusschen den conick en den prinschen van Conde, die oom van den conick is en de huygenoosen oft die van der gereformeerde religien is voerstaende also, dat den conick alle syn macht wederom heeft vergadert, nou hij siet dat de vorsten des rycx den prinsche bijstaen om Ducdalbe uyt de Nederlanden te drijven; so gevoelen de papen aldaer, dat dit sou moghen veranderinghe van religie in Nederlant brenghen ende dat sy dan te eer souden bedwonghen worden te volghen. Ende hebben daerom desen jonghen conick Carel desen peys, in April lestgeleden gesloten, hem doen wederroepen, en openbaar orloghe den eersten September geroepen, meynende subijtelyck den prinsche van Conde te overvallen, waerom men hoorde, dat oock alreede den prinsche Casimirus met ruyteren na Masiers is opgetrocken om in Vranckeryck te vallen om den prinsche Conde niet in den last te laten, hopende dat den prinsche d'Orangien noch sterck genoech sou sijn voer Ducdalbe; maer dit doet al treyneren(118).

+Openbaer orloghe in Vranckeryck geroepen.

[6 September 1568]

+ Item den 6 September so werdt tot Antwerpen en in alle steden geboden den legher van Ducdalbe te spijsen en alderley victalie aen te vuren en die 't beliefde te doen, sou vrij wesen van tollen, wechgelt en

+Geboden Duc Dalf legher te spysen.

andere imposten. En ter contrarie was 't verboden den prinsche iet toe te seynden; ende binnen t' Hertoghenbosche en andere steden hebben diveersche daghen alle de backers moeten backen om na den legher te seynden, al souden 't de gemeynte gebreck gehadt hebben; ende noch waeren er vuel boerenwagens gearresteert, die men 't selfde sou hebben[+] doen vuren sonder de soetelaers cost.

[+]Geboden alle graen in de steden te brenghen daer Ducdalf meester af was.

Ende over Mase en aen de Mase, overal was 't scerpelick verboden op pene van affgebrant te worden, dat elck sou sijn coren en ander graen en hoy en stroy binnen Mastricht en ander steden brenghen opdat, oft den prinsche inbraecke, niet sou vinden[119].

[+]Den palsgrave nam scepen op den Rijn met Italiaensche goeden.

[+] Item deestyt heeft den palsgrave aen den Rijn genomen ontrent 20 scepen met Italiaensche goeden ende dat, omdat sy meynden doer te vaeren, sonder den sculdighen tol te gheven. Ende onder dese syn 3 scepen geweest, die ten Rijn opvoeren, in dewelche vuel goeyen en scatten waeren van Loduwijck Ladron, cappiteyn der Duytsche knechten die binnen[+] Antwerpen geleghen heeft, welcke goeyen en scatten hij in Antwerpen vergaert en de borgers afgetranslateert hadde en nou na huys meynde te scicken, nou hij met Ducdalbe in den legher moest.

[+]Twist tusschen de soldaten in Antwerpen.

Item deestyt was er twist in Antwerpen tusschen de Spaengiarden op 't kasteel en de Walen liggende in Antwerpen, also dat se dicwils vochten en sommighe doot bleven alle dagen. En t'en hielp gebieden noch herbieden alle dese maent durende.

[16 September 1568]

[+]Men begonde over Charles des conicx sone doot te Juyen.

[+] Item op den 16 dach September so begonde men tot Antwerpen de groote clocke te luyden, 6 wekende durende dreymael daech, over de doot van den conicx sone in Spaengien gestorven in 't gevanghenisse, maer iegelijk geloofde meest, dat hij vergeven was met raet der inquisitien, Somma 't pausdom floreerde nou weder seer ende claechde seer, dat het gemeynte niet genoech hem en gaf tot opbouwinghe haerder kercken huysen, ciraeyghen der outaren, die gebroken geweest hebben[120].

[+]Duc Dalbe doet vuel boomen over Mase afhouwen ende Valckenborch pilgieren.

[+] Item deestyt heeft Ducdalbe syn volck goedtijts over Mase gesonden en seer vuel boomen doen afhouwen, opdat hij van verre syn vijanden soude sien comen; ende hebben het huys, stede en landt van Valckenborch geheel berooft, omdat den heere van dien bij den prinsche was[121].

[+]Rotsiele van de hugenooten ingenomen.

[+] Item deestyt quam de tijdinghe, alsdat den prinsche van Condé, die de hugenooten in Vranckeryck voerstaet, de stat van Rotsiele, een sterke stat aen de zee, met liste ingekreghen heeft. Ende des conicx ermeye van Vranckeryck die voor 't pausdom strijt werdt geweldich ontrent Orliens[122].

[21 September 1568]

[+]Processie om victorie te kryghen, beelt van teenen om de lichticheyt.

[+] Item op den 21 dach so ginghen de papen in alle kercken processie ende vermaenden den volcke tot bidden, opdat Ducdalbe mocht victorie cryghen, die nou selve in persoone te velde was. Ende op 19 dach was 't de ommeganck van St. Andries en

het heylich †: ende hadden nou geordineert een beelt van teenen en een cleyn †,
latende de swaer blocken

in de kercke, want sy sagen dat tirannye noch geen liefhebbers voortsbrochte om vuel te draghen.

+ Item in 't eynde van deser maent, so quam de tijdinghe alsdat den prinschen van Orangien met alle syn macht na Remunde quam, geleghen+ aen de Mase in 't landt Gelre, also dat Ducdalbe vreesde heel Gelderlandt te verliesen. Ende also die van Weert tot noch toe geen Spaengiarden en hebben willen inlaeten, die dicwils passagie geeyst hebben in 't vergaren van desen legher in 't landt van Luyck, so sondt Ducdalbe nou een groote menichte derwaerts om met gewelt in te nemen, mits vreesende oft den prinsche daerontrent over Mase quame, daer terstont een sterckte in Brabant sou hebben. Ende die van Weert hoorende dat haer noot was nakende ende niet haer sterck genoech en kenden, droeghen Ducdalbe de sleutelen van 't hof en stat teghen, begeerende genade die sy qualyck conden cryghen en mosten soldaten houwen en haer huysen werden peertstallen en eenighe, die geerne verloopen hadden, werden op straet geplondert(123).

+Prinsche met macht na Remunde.

+Weert werdt Duc Dalbe overgegheven.

+ Item deestyt quam de tydinghe als hoe dat den keyser Maximilianus binnen de keyserlycke stat van Weenen hadde toegelaten de predicatie der mertinisten oft de confessie van Ausburch te moghen predicken binnen de stat van Weenen en andere plaetsen daerontrent, welcke sy langhe jaeren wel begeert hebben en haer is geweyghert geweest: en oock was de keyserinne daer noch seer teghen. En den keyser is mede in 't verbont gheweest met den conick van Spaenghien en met den conick van Vranckeryck om geen religie in haer landt te houden dan de Roomsche kercke. Maer de vorsten en hebben hem niet langher willen voer heere houden: hij en heeft moeten afstant doen en bij synen eersten eedt blyven van syn+ crooninghe, want doen en was hij op 't paus crooninghe niet achtende, al heeft hij hem doer de vrouwe oft giften laten verleyden; also dat se nou eendrachtelyck den prinsche bijstant doen, also dat men hoort dat den prinsche d'Oraengien so heerlycker ermeye van ruyteren en knechten bijeen heeft, als oyt keyser gehadt heeft(124).

+De confessie van Ausburch werdt nou in Weenen gepredickt, maer het pausdom bleef onge turbeert.

+Prinsche d'Oraengien 8.000 ruyteren en 30 vendelen voer het minste: was meest sprake van 12.000 ruyteren.

[24 September 1568]

+ Item op den 24 dach September so werden tot Vilvoorden dry persoonen, 3 gevanghenen uyt Brussel, tot bevel van Ducdalbe en synen bloedighen raet onthalst, te weten menheer van Wackerzeel in Zeelandt en een penssenaris van Mechelen ende heer Antonis van Strale, heere van Merxem en Dambrugghe bij Antwerpen: en was eertijts borgemeester van Antwerpen ende lieutenant van de acht vendelen borgeren, die in 't jaer 1566 en 67 binnen Antwerpen gedient hebben, doer gemeynen raet en believe van den prinsche d'Orangien. In somma dese syn getrouwe vasallen geweest voer haer vaderlandt ende gemeyne welvaert ende syn niet bloetgierich geweest om de onnoosele van saecken den geloove aengaende, te dooden. Ende desen Strale was out en sieck, alsoo dat hy in een stoel sittende, onthalst werdt. Haer goeden waeren al verbuert, over lange bescreven; hy onderhielt een wyle eenen pastoor, die de ge-

+Stralen onthalst en andere heeren.

meynte leerde te wachten van der pausen abuysen en afgoderije, waerom vuel volck na Mercxem plach te loopen, welck de papen spete ende hebben syn doot gesocht[125].

+ Item also dese goede heeren ontrent den noene gedoyt werden, soo werdt er na den noen een so grooten en seer scoonen reghenboghe gesien, dat alle menschen getuychden, dat se noyt desgelycx gesien en hadden.

+Seer sconen reghenboghe.

[25 September 1568]

+ Ende op den 25 dach Septembris so werdt tot Antwerpen een silversmit verbrant, welck een calvinist was. Hadde hij hem willen bichten, soo sou men hem gracie gedaen hebben en maer gehanghen hebben; men gaf uyt dat het een wederdooper was om 't volck te contenteeren, maer het was een groot oproerder doen de calvinisten Antwerpen meynden te dwingen 1567, 15 Meert, sonder ondersceyt van mertinissen oft papisten te nemen. Maer die duecht, die de mertinisten oft confessionisten daer deden en de papen mogelyck haer bloet bescutten, en werdt haer niet geloont, maer moeten oock vluchten als anderen.

+Silversmit verbrant.

+ 2 scoelvrouwen werden desen dach geexamineert omdat sy mertines boecken geleert hadden, en hadden alreede langhe gevanghen geweest; wat souden sy dan de mannen doen? En somma Ducdalbe oft synen raet deden nou in meer plaetsen haer tirannye, latende haer voerstaen, dat hy de ketters sparende, so sy die al noempden, geen victorie en sou hebben teghen syn vijanden. Ende naer den raet van Ducdalbe so waer de meeste tirannye ende bederffenisse noch voerhanden, want elck sou vlieden uyt den lande[126].

+Scoelvrouwen van den lijf bedingt.

+ ***Copye van 't besluyten van synen nieuwen rade van 12, inhoudende diveersche persoonen in 't generale by hun alreede verordeelt om lijf en goed gebrocht te worden, en is gevonden binnen den huyse van Mercus Nonius+ in de camer van Vergas aldaer gelogiert, wesende president van den selven nieuwen rade. Uyt den Spaenschen overgeset.***

+Hier volgen moordadige articulen by den Spaenschen raet gesloten.

+Maer noch niet perfeckt ter executien gestelt.

1. Ten eersten allen die geene, die hier voertyts versocht en daer doer vercregen hebben, dat het Spaensch crychsvolck niet in de Nederlanden gebleven en is.
2. Ende oock den edeldom, die de supplicatie overghegeven heeft tegen de inquisitie ende plackaten, met alle die 't selve versoeck gepresen hebben.
3. Item alle de staten en steden van dese landen, die supplicatie hebben overghegeven tegen de nieuwe bisschoppen, inquisitie en oock om te hebben moderatie van de plackaten.
4. Item alle de gene 't sy heeren, edelen, officiren, provincialen oft substituyten, die de nieuwe predicatien onder 't scyn van nootelyck te wesen toegelaten oft daertoe gecommitteert hebben.

5. Item alle de hoofden van de gulden ende ambachten, wyckmeesters, hondertste ende tiende mannen en diergelycke, die hen selven met de goeywillighe onderdanen in 't beginsel in hasart van lijf en goedt

niet en hebben gestelt teghens de supplicatie van den edeldom, predicatie, beeltstormerijen en om deselve met wapenen te wederstane.

6. Oock alle edelen, heeren etc. van wat qualiteyt die syn, die de eerste supplicatie van den edeldom, predicatie, beeltstormerije in 't beginsel met raet en daet niet en wederstonden, maer die aengesien met conventie ende verbaestheyt.
7. [+] Item alle de gene die mainteneren oft voer goedt houden, dat 't volck van dese landen overmits haer rebellie, daerin luttele onsculdich syn, dat sy niet en souden berooft worden van alle haer oude liberteyten, rechten, costuymen en privilegien.
8. Item alle die voer goedt houden, dat den hertoghe van Alva om hier namaels te verhoeden van gelycke rebellicheyt, 't landt en ondersaeten niet en souden moghen blooten en veraermen, den ryckdom en 't goedt, daer alle wederspannicheyt uyt voortscompt aen hem slaen en daer mede het verwoest en verloren volck tot obedientie brengen.
9. Oock alle de gene, die segghen dat de conick noch Ducdalbe sedert de voerleden rebellie en voortsaene niet en souden moghen doen tegen haeren eedt, toeseghen oft contrackten, perdonnen oft desgelycx als het selve teghen ketters gesciet.
10. Item alle die segghen dat Egmont en Heurne en ander heeren en edelen teghen rechte syn gedoyt.
    Item alle die met dese verloopene verbannene edelen en verraders van haeren lande confereeren oft favuer bewijsen oft kennisse houden oft boetschappen, in eenige maniren haer gunstich syn.
11. Item alle, die segghen dat Ducdalbe en synen rade tirannen syn en geen competente rechters, ongehouden te observeren de privilegien van de landen, die niet en syn dan abuysen daer alle quaet af compt.
12. Item alle degene, die segghen dat het ongoddelick en tirannich is de wijven en kinderen te dooden van de ketters oft huere fautuers, hoe katholyck sy syn, en haer goedt te confisqueren.
13. Alle de gene die segghen, dat private persoonen in tijden van orloghe ter cause van heresien niet sculdich en syn de ketters met wapenen te dooden, waer sy die vinden in dorpen oft steden.
14. Alle die segghen, dat men in cas van heresien niet en mach alle aenbrengers gelooven van wat qualiteyt die syn en daerop voorts varen, hebbende 2 persoonen sonder anders te procederen.
16. Item alle die de rechters diffameren van tirannye, van dat sy doende haer officie in dese punckten souden te straf wesen, welcke strafheyt, al waer 't dat se scene excessyf te syne, by goede kerstenen menschen al behoort geexcuseert te wesen en gelaudeert, als comende uyt een sonderlinghe liefde totten oude kersten geloove. En sullen gestraft worden, die er op bevonden worden.
17. Ende want men by experientie by dese rebellicheyt bevindt, dat alle het quaet toegecomen en van langerhant gepracktiseert is by

[+]Privilegien gecasseert.

middelen van houwelycken met heretycke persoonen so van hooghe als van nedere staten, die hen dagelycx so van maechscappen als ryckdommen dagelycx hen daer mede hebben meynen te verstercken. Ende so de conick daerin sculdich is te versiene, so is by syne maesteyt en synen rade tot voorderinge van den ouden kersten geloove gesloten, dat niemant van[+] wat qualiteyt oft condicie hy sy, syn kinderen en sal moghen ten houwelyck geven sonder consent. Ende dat de notabelste ende machtige hen selven noch haere kinderen niet en sullen besteden, dan na believen en ordinantie van syne excellentie op de pene van lyf en goedt opdat het oncruyts eens uyt mach geroeyt worden. Finis[127].

[+]Niemant en sou moghen houwen dan met sulcke als't den Spaenschen raet believen sou.

[24 September 1568]

[+] Item op den 24 dach September werdt tot Gent eenen valschen munter gesoden in 't water en den sone onthalst; dese werden den 22 Augusti tot Borcht by Antwerpen gevanghen en de moeder en dochter noch gevanghen.

[+]Valsche munters gedoyt.

[25 September 1568]

[+] Item op den 25 dach werdt tot Antwerpen openbaer gepubliceert en daerna den 26 dach in alle kercken gecundicht, alsdat een iegelyck gehouden sou wesen het sacrament gaende tot de crancke iegelyck dat sal eeren, en dat van elcker syden en tegen over 2 geburen sullen medegaen en van elcker syden 2 vrinden en tortsen op pene van gecorrigeert te worden; een wyle tijts hebben sy 't gebruyck gehadt diefleyders te laten volgen, die 't volck wilden vanghen die 't niet en eerden, maer nou en wilden vele vrinden en geburen niet megaen, segghende wy en soecken met geen diefleyders te gaen; maer hun voernemen was nou dat te laten, ende de colfdragers in de mou en Judas geslachte werck te geven. Maer dit voergenoempte plackaet en dorsten sy niet doen publiceeren, want hun vijanden waeren voerhanden[128].

[+]Gebodt om het sacrament op de straeten gaende te eeren.

[+] Item deestyt moesten alle cloosteren, dorpen en vryheden seker getal van gemalen coren en ander victualie seynden in synen legher; en sonder dese ordenantie, dat die hy voerstaet hem geordineert hadde, so souder gebreck gecomen hebben, want hy syn volck houdt te moetwillich en namen en gaven, dat sy wouden[129].

[+]Alle cloosters, aptyen en dorpen moesten den legher van Ducdalbe spysen.

Eindnoten:

(115) A.C., p. 174. - Met Monsieur de Reux is bedoeld, Jean de Croy, graaf van Roeulx, heer van Beauraing, kapitein generaal van Vlaanderen.

(116) Maastricht was door Alva als plaats van samenkomst voor alle benden aangewezen: over deze samentrekking der troepen, zie MENDOÇA, *op. cit.*, p. 105. - Het gebeuren te Hasselt vinden wij niet vermeld.
(117) A.C., p. 174. - A.A., dl. XIV, p. 56, n° 642. - Deze onthoofding had plaats op 5 September.
(118) De 'prinsche Casimirus' is de zoon van den paltsgraaf, Frederik III.
Over Johann Kasimir en zijn aandeel in de Fransche geschiedenis, zie LAVISSE, *op. cit.*, t. VI, 1, p. 99.
(119) Deze taktiek wordt bij MENDOÇA, *op. cit.*, p. 168 vermeld. - Zie R. VAN ROOSBROECK, *op. cit.*, p. 345.
(120) A.C., p. 174.
(121) Einde September had Oranje het land van Valkenburg laten bezetten, RACHFAHL, *op. cit.*, p. 498.
(122) LAVISSE, *op. cit.*, t. VI, 1, p. 106.
Ook VARILLAS, *Histoire de Charles IX*, Cologne, 1686, t. II, p. 130.
(123) Cfr. MENDOÇA, *op. cit.*, ab pag. 168.
(124) Over de houding van den keizer in den strijd tusschen Spanje en Nederland, zie men RACHFAHL, *op. cit.*, p. 556. Ook J. JANSSEN, *Geschichte des deutschen Volkes seit dem Ausgang des Mittelalters*, dl. IV, ab pag. 283.
Over de luthersche neigingen bij den keizer, RACHFAHL, *op. cit.*, p. 564-565.
(125) Over STRALEN, G.V. H, dl. I, p. 20, nota 18. - A.C., p. 176.
RACHFAHL, *op. cit.*, t. III, p. 493.
De dokumenten over het onderzoek: A.A., dl. VIII, p. 194 en volg.
(126) Deze twee 'scoelvrouwen' waren Anna Verbrugge en Engelken Prieels; zie A.A., XIV, p. 60, n°s 678, 688; ook dl. XII, ab pag. 303.
(127) Over deze 'besluyten' en de verspreidig en vervorming ervan zie men: POULLET et PIOT, *op. cit.*, dl. III, p. 377.
BOR, *op. cit.*, p. 249. Ook in de berichten bij KERVIJN, *op. cit.*, treffen wij ze aan: men zie vooral de meening van Morillon. - KERVIJN, *op. cit.*, t. V, p. 160.
(128) De ordonnantie hiertoe werd op 25 September uitgeroepen, en den 14 Juni 1569 vernieuwd. - Zie A.A., dl. II, p. 423.
(129) TERLINDEN, *op. cit.*, p. 89 en 90. - R. VAN ROOSBROECK, *op. cit.*, p. 344 en 345.

October 1568.

Item deestyt hoorde men, dat de orloghe in Vranckeryck tusschen de hugenoosche prinschen begonde bitter te worden, also dat men hoorde, dat se malcanderen dapper gesleghen hadden, want des conicx macht werdt groot.

[5 Oktober 1568]

[+] Item op den 5 dach Octobris, soo werdt tot Antwerpen de uytvaert gehouden van des conicx sone, welck diestyt in alle steden meest gedaen werdt. Ende het gesciede, dat de heeren der stat de natien der cooplieden ontboden, die sy wisten dat sulcx niet geern doen en souden, als Engelsche,

[+]De uytvaert van den conicx gedoyden sone in Spaengien.

Oosterlinghen en Duytschen, die niet in der papen (kercke) en comen gelyck Spaensche, Italiaensche en ander cooplieden, maer het geschiede, dat sy antwoerden, dat waeren de heeren tevreden, dat sy den stoet vermeerderen tot des conicx en der stat eere, dat wilden sy geerne doen, maer niet gehouden misse te hooren noch ten offer te comen. Waerin de heeren tevreden waeren, want den conick en soude den vremptden coopman niet derven dwingen tot den pausdom en ordineerde een capelle oft afsluytinghe, daer sy souden moghen wesen by malcanderen tot dat den dienst gedaen is om met den stoet weder uyt te gaen. Maer doen seyden sy weder, wy willen in een open plaetse blyven, want een ander mocht in comen en doen daer een paep misse doen om te sien oft wy souden blyven. Ende 't verwonderde de Spaensche natie ende borgeren mede, dat sy in desen tyt der grooter vervolginghe soo dorsten spreken(130).

[4 Oktober 1568]

+ Item op den 4 dach October, soo nam het volck van den prinsche van Oraengien het kasteelken van Herckenteel in, gelegen over Mase by oft boven Luyck, ende Ducdalbe hadde geern de in stat van Luyck synen wille gehadt om uyt en in te loopen over Mase, maer den gemeynen raet en wilde geen crychsvolck passagie geven noch van d'een noch van d'ander seyde. Ende Ducdalf volck hadde nou Valckenborch verlaten, maer eerst meest berooft; en den prinsche begeerde, dat Ducdalbe wat wycken woude, totdat hy over Mase mocht comen, hy soude hem slach leveren, oft wilde hy overcomen, hy soude 2 mijlen te rugge wycken, maer hy socht alle middel om het overcomen te beletten. Ende Ducdalbe hadde ontallyck vuel minckysers by hem en ander instrumenten om synen vyant te krencken en oock vuel regalle en ander vergif, welck een vroem krijgsman niet en behoorde te gebruyken. Ende op den 6 dach so monsterden de Walen, dier acht vendelen was binnen Antwerpen; monsieur de Ruexs was haer cornel oft overste; sy hebben dicwils gelt van de stat geeyst oft sy dreychden se met rooff: ende het scene dat het nou noot was om na den legher te trecken(131).

+Kasteel Herckenteel van den prinsche ingenomen.

[6 Oktober 1568]

+ Item op den 6 dach October, so werden tot Antwerpen 400 veerdelen rogghe en terwemeele uytgevuert tscepe na Ducdalf legher, welcke het clooster oft aptije van S. Michiels binnen Antwerpen moest leveren; in dese maniren, creech hy noch van alle steden dorpen en cloosteren synen legher gespijst, want hy gaf de soldaten so vuel wils, dat niemant haer vuel en socht te brengen om profyt aen te doen(132).

+400 vierdelen meele uyt de apdye van Sinte Michiels na Ducdalfs legere.

+ Item op den 6 dach October so quamen tot Antwerpen gearriveert noch 3 vendelen Spaengiarden over de 600, niet sterck in als, en waeren meest ongewapent en leelyck jonck gespuys en werden gelogiert op de dorpen buyten de stat. Ende op den selven dach so monsterden tot Antwerpen de 8 vendelen Walen, die in

+Noch 600 Spaensche leelycke jonge soldaten arriveeren tot Antwerpen.

Antwerpen lagen, daer monsieur de Reulx cornel af was, ende hebben overlast genoch gedaen in der stat, willende haer betalinghe van de stat hebben[133].

Ende in der nacht quamen vuel posten tot Antwerpen, die seker

+ tijdinghe brachten uyt Ducdalf legher, als dat den prinsche desen dach ontrent den avent met alle syn ermije over de Mase was gecomen tusschen Stockem en Maseyck ende eenighe wagens met gelde, die den 5 dach uytgereden waren na Ducdalf legher quamen wederom, want 't en was nou geen tijt om gelt te tellen. Ende op den 7 dach soo trocken terstont 4 vendelen Walen uyt Antwerpen na Breda en Diest, des prinschen steden, om+ dat gernisoen daer te verstercken, mits vreesende dat 't prinschen volck derwaerts comen soude ende oft de knechten te swack waeren, de borgeren haer souden willen overgheven. Na dit overcomen hadden langhe+ vuele menschen gehaeckt, hopende dat de steden dan souden teghen Ducdalbe rebelleren en den prinsche bijstant doen. Maer de duvel werdt te seer ontsien, so lange hem den steert niet gecort en werdt en oock was al van syn volck overal meest, en de geestelycke hebben langhe wel sorge gedraghen, dat alle wethouders en goeverneurs der steden al goedt paeps en Spaensch gesint waeren(134).

+Den prinsche quam met syn ermeye over Mase.

+Ducdalbe dede Diest en Breda en ander steden versien van soldaten.

+Walen uyt Antwerpen.

+ Item terstont als nou den prinsche met syn ermeye over de Mase was, te weten omtrent 12.000 ruyteren ende 15.000 knechten, de spraecke was wel van meer, so sondt hy Ducdalbe, die synen legher tusschen Mastricht en Luyck te Bilse hadde, een ambesaet, hem gevende een handschoen om slach te leveren oft dat hy uyt den lande trocke, welcken bode hij terstont met leersen en sporen, so hij gereden quam, dede hangen aen een boom, welck geen Torcken en souden doen, gevende altoos de ambesaeten vryheit(135).

+Ducdalbe dede des prinschen ambesact hangen.

+ Ende hy hadde by hem groote menichte van boerenwagenen, also dat hy daermede een seer stercken wagenborch maeckte doereen gevlochten, also dat de ruyteren aen synen legher niet en conden doen, ende den prinsche conde qualyck victalie kryghen, want alle steden waeren voer hem gesloten, maer hy omringde Ducdalf legher also, dat hem oock qualyck iet conde toecomen.

+Duedalbe sluyt hem in een seer vasten wagenborch tot Bilsen.

[9 Oktober 1568]

Item op den 9 dach Octobris mits Ducdalbe oft syn aenhangers groote sorghen droeghen voer Antwerpen, vreesende dat de borgers haer souden rebelleren, so leyden sy nou de 2 vendelen Duytsche, die op 't casteel laghen by sommighe Spaengiarden in de borgers huysen, daer oock noch 4 vendelen Walen laghen. Ende op de merckt brachten sy vier stucken gescuts om die wel te bewaeren ende de 600 Spaengiarden, die den 6 dach arriveerden, werden nou van de dorpen in 't casteel geleyt by de andere: ende vuel gescuts werdt er op de wallen van het casteel gestelt, al recht oft de vijant voer de hant geweest hadde(136).

[10 Oktober 1568]

+ Item op den tienden dach was 't tot Antwerpen geboden processie generael te gaen, bevelende oock den volcke 3 daghen dese weke te vasten en te bidden ende penitentie te doen, gelyck de ninivieten, opdat se mochten den prinsche haeren vijant verwinnen, en dat Ducdalbe mocht victorie kryghen, seggende de plaghen syn

+Processie omdat Ducdalbe mocht victorie krijgen.

over den hals, maer 't gemeyn volck, hoepte meest dat haer verlossinghe was naeckende[137].

+ Item deestyt so reden sommighe heeren uyt Antwerpen, die de meeste liefhebbers waeren van Ducdalbe als den mercktgrave, scoutet en amptman na de Kempen, alle de dorpen dore, verbiedende de boeren den prinsche iet toe te seynden ende haer gebiedende haer coren uyt te dorsen ende in de steden te brenghen: ende dit was overal gedaen, want alle overste der steden waeren den tirant toegedaen, welcke nou nochtans wat benautheyt hadde, seynde geheel omsingelt van des prinschen menichte, also dat sommighe van Ducdalf raet in Antwerpen wesende, haer goeden maeckten op te packen na Vlaenderen, vreesende dat hy den slach verliesen sou, en dat den prinsche dan terstont voer Antwerpen vallen sou. Maer+ 't was oock te duchten, dat den prinsche victalie gebreck sal hebben, want geen steden en vielen hem toe gelyck hij wel gehoept hadde[138].

+Heeren uyt Antwerpen reysen uyt om t' graen te doen inbrengen.

+Ducdalbe besingelt.

+ Eenighe Spaengiaerden, die van des prinschen volck gevangen waeren, werden levendich haer tonghe uytgetrocken, d'ooghen uytgestoken en voorts gedoyt tot wraecke van den gehanghen ambesaet ende sommighe Walen werden in synen legher gesonden om dat te vercondighen.

+Spaenigarden met tormenten gedoyt.

[12 Oktober 1568]

+ Item den 12 dach, so werdt oock in alle steden en dorpen verboden den prinsche te spijsen en geboden alle graen in de steden te vuren en hoy en stroy te verbranden, en oock werdet verboden nieuwe tydinghe te verseggen en wie eenighe boecxkens hadde van die den prinsche hadde laten uytgaen als hier vore verhaelt is, dat hy die sou overbrenghen op pene van lyf en goedt: en wie een wiste, dat iemant een hadde sou 20 gulden hebben van aenbrenghen[139].

+Geboden coren in de steden te brengen en hoy en stroy te verbranden.

Item des nachts na den 12 dach ginghen 2 vendelen Duytsche 't scepe uyt Antwerpen om voorts in Mechelen en van daer op Loven te geraecken, om eenighe provande in Ducdalf legher te convoyeren, waert mogelyck!

+ Deestyt is 't gesciet tot Breda, dat een scoenlapper botteclapper geseyt hadde: ‘Ons prinschen wilt tegen Ducdalf oorloghen en wat raet als hy erm gecryght sal syn? Best comt hy dan by my leeren lappen!’ En nou was dit op syn deure gescreven:

+Cluchte tot Breda gesciet.

> Gy scoenlapper en laet u niet verlangen
> ons prinsche, u heer, u leerjongen compt, hy sal u doen hanghen!

[14 Oktober 1568]

+ Item op den 14 dach Octobris, so quamen wederom 4 vendelen Walen in de stat van Antwerpen liggen by de andere, in plaetse, dat er 2 vendelen Duytsche uytgetrocken waeren. Ende dese Walen quamen uyt Breda, also dat dese stat altoos grootelycks belast werdt ende alle borgeren werden bescreven en oock alle vremde gesellen; ende elck moest maken eenen brief te kryghen van syn leste woonplaetse, onderteekent van den prochiaen aldaer om te weten, dat se goedts paeps oft catholicx waeren oft moesten vertrecken[140].

+Soldaten en beschryvinge in Antwerpen doer papen raet.

[+] Ende deestyt waeren vuel clercken vluchtende uyt Loven en oock sommighe borgeren van Brusel en Mechelen, vluchteden na Antwerpen en elders, maer den borgeren van Loven werdt het scerpelyck verboden, maer de clercken lieten sy vluchten. Ducdalf lach noch besinghelt van des

[+]Hoe Ducdalbe begraven lach in eenen seer stercken waghen borch tot Bilsen by Mastricht en van den prinsche omringt.

+ prinschen menichte, maer synen legher lach vast gesloten in een seer stercken waghenborch, onverwinnelyck, sommighe seyden van tien dicke, by Mastricht tot Bilsen, maer men sorchde, dat den prinsche mits syn menichte van peerden so haest gebreck sou hebben als Ducdalbe en mits oock alle steden voer hem gesloten waeren.

+Vlucht uyt Loven. Brusel en Mechelen.

[15 Oktober 1568]

+ Item op den 15 dach so quamen tot Antwerpen 17 wagens met poeder en clooten gelaeyen op 't casteel, die uyt Mechelen gevaren waeren na Ducdalf legher, maer en conden daer niet by comen en werden nou hier brocht.

+17 wagens met poeder en konden by Ducdalf niet.

+ Item deestyt was den prinsche van Oraengien persoonelyck binnen de stat van St. Truyden, waer hy eerst eenen ambesaet gesonden hadde: ende de borgemeester weygerde hem en syn volck in te laeten doer raet van den apt, aldaer dies er gescut na de stat gestelt werdt; maer als de borgeren dit merckten so ontweldichden sy de sluetelen, en deden de poorten open, want sy seyden dat se geen wacht tegen den prinsche, maer teghen de Spaengiarden hielden. Ende als den prinsche binnen was, so logierde hy in de apdye, en des abs goedt en silver werdt al bescreven ende hy werdt bewaerdt als gevangen; ende cloosteren en papen moesten 't volck meest logieren, en men backte en broude daer vuel voer des prinschen legher, corts daerna creech hy Leewe oock in[141].

+Hoe den edelen prinsche in S. Truyden quam en den apt gevangen nam.

[17 Oktober 1568]

+ Item op den 17 dach Octobris so ging men tot Antwerpen processie generale met den sacramente, vermanende 't volck tot bidden voer Ducdalbe, die sy self seyden, dat in noot was van victalie. Sommighe Spaensche cooplieden seyden brieven te hebben van victorie, daer geen ander volck tydinghe af en hadde, dan eenighe scermutsingen gescieden+ somtyt. Desen selven dach quam tot Antwerpen noch een van Ducdalf sonen, 't sey eygen of behout oft bastaert, dese quam in poste uyt Spaengien doer Vranckeryck en brocht noch 5 oft 600 Spaengiarden mede, die scepe in Zeelant gearriveert waeren; dese reede des avonts weder uyt met 20 scutten en 2 wagens bagaetsie om middel te soecken by syn vader te geraecken[142].

+Processie om voer Ducdalbe te bidden.

+Noch een van Ducdalf sonen comen met Spaengiarden.

[18 Oktober 1568]

+ Item op den 18 dach Octobris quamen noch 2 vendelen Walen binnen Antwerpen, die uyt Henegou waeren, also dat er 10 vendelen in de stat waeren sonder de Spaengiarden, die op 't casteel laghen; ende op den 17 dach was er in den legher een dapper scermutsinge gesciet. Ende voerwaer dit was eenen crych sonder gnade:

+10 vendelen Walen nou in Antwerpen.

men rantsoende geen gevangene[+] oft weynich, ja Ducdalf hinck meer dan soldaten, als wegelieden en provandiers, die den prinsche dienden en in syn handen quamen.

[+]Crych sonder rantsoeninge.

[20 Oktober 1568]

[+] Item op den 20 dach Octobris so quam wederom een tijdinghe, als hoe dat in Vranckeryck wederom eenen grooten slach gesleghen was, waervan de tydinghe was, als dat den prinsche van Condé en andere hugenoosche prinschen den slach gewonnen hadden, ende den conick en die van Guise en andere pausche voerstanders vuel volck verloren hadden; nochtans was er van beyde seyden groot volck gebleven. Ende

[+]Slach in Vranckeryck om de religie.

des conicx macht was noch groot en groeyde seer, also dat men hoorde dat sommighe hugenoosche soldaten herwaerts te lande inweken, mits sy van de ermeye afgesceyden waeren ende vervolcht werden: de sprake quam van vuel duysenden, maer ick geloove, dat se over 3.000 niet en waeren en waeren al in 't monnixgrau bervoets gekleedt; de spraeck was oock onder een iegelyck, dat se den prinsche tot assistentie quamen, maer sy sochten self bystant(143).

[21 Oktober 1568]

+ Item op den 21 dach seer subijt so trocken alle de Walen, 10 vendelen uyt Antwerpen, na Mechelen en Brusel, mits tydinghe hebbende, dat de voersyde Franssoysen haer vertoont hadden voer Brusel en haer hielden in 't bossche van Zenuwen, niet wetende wat sy van sinne waeren(144).

+10 vendelen Walen seer subyt uyt Antwerpen trecken na Brusel.

[22 Oktober 1568]

Ende op den 22 dach so trocken 4 vendelen Spaengiarden uyt het casteel van Antwerpen na Vilvoorden, also dat se voer haer steden wel+ sorge droeghen: en nou en was in de stat geen volck, maer noch waeren 5 vendelen Spaengiarden op 't casteel ende de scutterijen waeckten nou de poorten der stat, maer niet langhe en werdt het haer betrout, want op den 24 Octobris so arriveerden uyt Zeelant 600 Spaengiarden, die+ stracx uyt Spaengien gecomen waeren so voerseyt is: ende dit was een gepuffelt: dese werden in de stat geleydt, hoewel op 't casteel plaetse genoech was. Ende wat er erm naeckt aenquam, 't werdt hier al gekleedt als jonckers.

+Geweken hugenoosen voer Brusel.

+600 Spaengiarden arriveeren tot Antwerpen.

+ Item op den 20 dach en den nacht daerna, so hoorde men tot de stat van Antwerpen toe vuel groot gescuts afgaen, waer dore men meynde eenen seer grooten slach gesleghen was. Maer Ducdalbe en wilde uyt syn waghenborch niet, also dat het al niet dan scermutsingen en syn geweest en vuel verloren scueten. Nochtans hoorde men, dat hy ten minsten wel 5.000 peerden hadde; maer hoe 't was oft niet, die beyde de leegers gesien hadden, verclaerden na haer beste duncken, dat den prinsche wel 3 ruyteren teghen een hadde, maer hy en hadde maer 30 vendelen. Maer ick geloove, dat 't getal minder was: des prinsche ermeye trocke eensdeels af om de Franssoysen te ontsetten en in synen legher te halen, en daerom hadde hy geern Ducdalf legher uytgelockt en daer is er tenminste 13 of 1500 geslagen van beyde seyden. Ducdalbe volchde wel, maer sloech terstont weder eenen wagenborch. Van dese scermutsinge liep de mare+ overal, dat er eenen grooten slach gesleghen was, maer ten hadde niet te bedieden; maer den prinsche meynde de stat van Tienen wel subeyt te overvallen en te beloopen om vuel victalie dier in was, maer Ducdalbe dede beletsel met scermutselen en sloech nu syn wagenborch daeromtrent(145).

+Den prinsche dede grote scermutsinge op Ducdalf legher.

+Ducdalf legher nou by Tienen.

[25 Oktober 1568]

[+] Item op den 25 dach Octobris, so quamen tot Antwerpen ontrent 20 van Ducdalf ruyteren in, waerin sommighe paepen en Spaensche cooplieden blijde waeren, want sy in langhe geen seker tydinghe van haer vrinden gehoort en hadden: ende waeren som tot vluchten gestelt en som wech, doer dien sy gehoort hadden, dat sy besingelt waeren, daer vuel

[+]Acht wagens met gelt werden uyt Antwerpen gesonden na Ducdalf legher die nou by Lueven lach.

borgers in verblijt waeren, en lieten haer noch voerstaen dat dit incomen een teeken van scueringhe was, maer men sach dat se den 26 dach weder uyt reden met 6 wagens, daer tonnekens met gelt op waeren, en haeren legher lach nou te Heveren bij Loven, ende des prinschen legher lach nou ter Vueren tusschen Loven en Brusel, al waer nou de Franssoysen die haer een wyle by Brusel gehouden hebben by hem quamen; maer men vermoeyde, dat den prinschen ten leste sou moeten wycken, by foute van victualie, want geen steden hem mede en vielen oft weynich, Ducdalbe[+] ontsiende en beset seynde; also spreyde den prinsche hem wyt en breet ende hielt den apt van S. Truyden by hem gevanghen en eyste 20.000 (gulden) ransoen van de stat van Leewe, welck dede den grave van 't Heerenberghe in 't prinschen naem, want als hy Leewe eerst opeyste so versochten sy bystant aen die van Tienen om de stat teghen te houden. Maer de heeren trocken selfs by den prinsche in den legher om gratie ende 30.000 gulden eyste den prinsche tot ransoen van den apt van Sint Truyden[146].

[+]Den apt van Sint-Truyden werdt op 30.000 gulden ransoen gestelt boven dat alle syn silver hem berooft was.

[26 Oktober 1568]

[+] Item op den 26 en 27 dach Octobris so ginck men tot Antwerpen processie generale en men dede dicwels singende missen om te bidden, dat Ducdalbe, haeren voervechtere, mocht victorie hebben; maer die niet paeps en waeren noemptden dit moortmissen en dat wel met reden, want haer hert en was niet dan moorden, soo men sien sal bijdien de Spaengiarden het landt inhouden connen.

[+]Biddinghen met missen ende processien voer Ducdalbe.

[+] Item deestyt so quam de tydinghe, als hoe dat ons conicx vrouwe in Spaengien gestorven was, welck was syn derde en was des conicx dochtere van Vranckeryck, suster van conick Carel de 9 nou present residerende. Het volck presumeerde, dat sy oock van den inquisitien meesters vergeven was, gelycke des conicx sone, omdat sy niet advertissement gedaen en hadde in 't eerste van desen jaere, doen hare camenieren en dienstjufvrouwen scriftuerlycke boecken waeren lesende en som gevangen werden: nou Godt is 't al bekent[147].

[+]Van de doot van ons conicx Philippus huysvrouwe in Hispaengien.

[28 Oktober 1568]

[+] Item op den 28 deser maent so gescietde wederom dapper scermutsinghen tusschen des prinschen en Ducdalf legher ende men hoorde, dat des prinschen volck doer de scanschen gebroken was ende synen legher wel gesceynt soude hebben; maer vermoeytden dat sommighe van 't prinschen lieutenants en ander heeren dat niet en wilden, maer de knechten meer achterhielden dan aenvuerden; 't scene om beters wille, maer Godt weet alle dinc, Ducdalbe en spaerde geen gelt aen verraderyen en heeren om te coopen. Nochtans beval hy syn soldaten in Mechelen, Loven, Lier, Brusel en overal scerpe wacht te houden, want hy vreesde, dat den prinsche eenighe stercke steden in crygen sou met eenen loop en doer bystant van borgerye.

[+]Dapper scermutsinge in de leghers.

[+] Item deestyt so is den hertoch van Holst(eyn) in 't landt gecomen met een deel ruyteren en knechten men seyde van 4.000 als, en bedorf het landt over Mase: en men conde niet hooren wie hy diende; hy beroofde de kercken so wel als de boeren; men seyde meest, dat het hof aen hem

[+]Hoe den hertoch van Holstein in 't landt quam met ruyteren en knechten.

ten achter was en also om betalingen quam ende niemant dienst en dede[148].

[29 Oktober 1568]

+ Item op den 29 dach Octobris, so werdt tot Antwerpen wederom afgelesen, dat alle degene die den leegher ducque de Alva begeeren te victalieren, souden vrij wesen van alle tollen, imposten en acsysen; ende was nou by Loven ende den heere van Berlaymont bleef borge voer alle de scade, die de provandiers die dese sake aangrepen, souden moghen lyden, versekerende dat de passagie op Loven vry was te water en te lande; also dat sy groote neersticheit deden, want daer is broots gebreck geweest ende nou waeren vuel hoeren en naloopers uyt den legher gebannen ende sommighe knechten sceyden oock uyt den legher.

+Gebodt om Alva te spysen op Loven.

+ In 't eynde deser maent so brack den prinsche van Oraengien synen legher wederom oppe van ter Veuren by Brusel en sloech neder tusschen Tienen en Loven en streckte hem oock tot by Diest, also dat sommighe seyden, hy waer geerne weder over Mase uyt den lande, welck 't gemeynte meest niet en geloofde. Ende den borgemeester van Leewe was by Ducdalbe gecomen om hem te verontsculdigen, dat het teghen synen danck was dat 't prinschen volck daer, ingecomen was; maer Ducdalbe die vraechde of hy geen meester van syn gemeynte en was, waerom hy se also+ regeerde, en dede hem hanghen. Ende sommighe heeren van Diest waeren oock op wegh om hem aen te spreken en dat het haer scult niet en was, dat syn volck daer niet in en was; ende dit hoorende van Leewe, so vreesden sy hem aen te spreken, ende begeerden nou dat hy daer gernisoen sou seynden. Maer deweyle sy nou uyt waeren, so syn de borgeren binnen+ Diest seer twistich geworden tot vechtens toe, want sommighe waeren den prinsche, haeren heere, trouwe en hadden hem geern in gehadt oft syn volck, en sommighe wilden de Spaengiarden: maer het werdt noch geslist sonder bloetstorten[149].

+'t Prinschen legher nou by Tienen.

+Borgemeester van Leewe gehangen.

+Grooten twist in Diest.

[31 Oktober 1568]

Den lesten Octobris so gesciedender dapper scermutsinghen voer Tienen, duerdien 't gernisoen, dat Ducdalbe vuel daer in hadde, uytquam teghen 't prinschen volck, also dat Ducdalbe selve posten tot Antwerpen sondt, dat den prinsche Tienen in hadde en dat men goey wacht sou houwen; maer haest screef hy weder contrarie[150].

+ Item deestyt vertrocken sommighe Spaensche soldaten onlancx uyt Spaengien gecomen uyt Antwerpen in 't casteel, daer haer bedden en matrassen met syn toebehoorten, van statsweghen bestelt, moesten bereet wesen. Ende sommighe van haer oversten namen haer bedden ende toebehoorten en ander service van handoeken, servetten, scotelen, potten, stoelen en al mede en als de borgeren daer teghen seyden, seyden sy: ‘'t Hoort al ons’. Noch eenighe bleven in stat ligghen, al waeren de gemeyn soldaten op 't casteel. Sey men van vertrecken, so seyden sy: ‘vertreckt gy, 't is ons al gegeven wat in 't landt is eer wy uyt Spaengien sceyden’;

+Wat de stat van Antwerpen al lyden moest van de soldaten.

en sommighe soldaten seyden oft haer wysgemaeckt was, dat sy vuel huysen en straten en steden scier ledich vinden souden en vol

goedts, so de ketters verlopen waeren. Godt betert, daer waeren ledighe huysen genoech, verloopen was 't volck om de vervolginghe en de vryheyt der conscientie elders te hebben, maer 't goedt was uyt: som mede, som heymelyck vercocht en so voorts.

+ Item deestyt hoorde men dat in Oostlandt omtrent Denemerken by 300 scepen bedorven en verdroncken waeren met coomenscap, van welcke scade in Hollant by duysent verdroncken menschen aengecomen seyn; men hoorde, dat de Oosterlinghen met een groote menichte nou meynden tot Antwerpen te arriveeren, maer dit was groot achterdeel; ten anderen hadden sy wel gehoept, dat voer haer compste Ducdalbe verdreven sou syn, daer 't hem oock noch qualyck toe stelde[151].

+Groote scipsscade in de Oostersche Zee.

Eindnoten:

(130) Zie ook A.C., p. 177. - Het detail betreffende de vreemde kooplieden wijst wel op het bizondere statuut, waaraan deze in zake godsdienst onderworpen waren.

(131) Over het verzoek van Alva aan den bisschop van Luik om dezen aan te zetten garnizoen in te nemen, zie MENDOÇA, *op. cit.*, p. 176.
Voor het verder verloop van dezen tocht zie men nu ook het verslag van Courteville, bij GACHARD, *Correspondance de Guillaume le Taciturne*, t. III, p. 319.
Ook H. HETTEMA, 'De route van Prins Willem in 1568', in *Bijdr. v. Vaderl. Gesch. en Oudheidkunde*, VIe reeks, deel 3, aflev. 1 en 2 (1925).

(132) Over deze leveringen zie R. VAN ROOSBROECK, *op. cit.*, p. 344.

(133) A.C., p. 178.

(134) Betreffende den overtocht der rebellen over de Maas, zie R. VAN ROOSBROECK, *op. cit.*, p. 346 en de aldaar gepubliceerde brieven.

(135) Zie MENDOÇA, *op. cit.*, p. 171.

(136) A.C. p. 178.

(137) Ook op 29 September was een processie uitgegaan, als dankzegging en tevens de hulp van God inroepende voor het sukses van Alva's benden.
Zie A.A., dl. I, p. 423.

(138) Die graanlevering schijnt inderdaad niet zoo gemakkelijk te zijn gegaan: rond Breda was o.a. de hulp van legerbenden vereischt. - A.C., p. 177, ook p. 178.

(139) Zie A.A., dl. II, p. 425. - Vermoedelijk werd ook de 'Justificatie' van den prins in de stad verspreid.

(140) A.C. p. 178.

(141) MENDOÇA, *op. cit.*, p. 195.

(142) A.C., p. 179.

(143) Over de Fransche hulp en de geringe gevechtswaarde hiervan, zie R. VAN ROOSBROECK, *op. cit.*, p. 356. - Brief van Alva, 17 Oktober.

(144) A.C., p. 179.
R. VAN ROOSBROECK, *op. cit.*, p. 349.

(145) Bedoeld is hier het gevecht van Lijsmael (Linsmeau), waar ongeveer 2000 rebellen zouden gesneuveld zijn, *loc. cit.*, p. 351.
MENDOÇA. *op. cit.*, ab pag. 199.

(146) RACHFAHL, *op. cit.*, p. 515 en volgende.

(147) Elisabeth de Valois, koningin van Spanje, stierf den 3 Oktober 1568. Over haar ziekte en dood, zie GACHARD, *La Bibliothèque Nationale à Paris*, dl. II, p. 260. Ook PRAT, *Histoire d'Elisabeth de Valois*. Paris, 1859.

(148) De hertog van Holstein werd door de bevolking soms beschouwd als de generaal van de rebellenbenden: hij was de zaak van Oranje krachtdadig bijgetreden. RACHFAHL, *op. cit.*, 447, 466.
(149) Over het gebeurde te Diest, zie R. VAN ROOSBROECK, *op. cit.*, p. 353 en p. 359, brief van Alva in dato 27 Oktober. - MENDOÇA, *op. cit.*, p. 125. - Ook KERVIJN, *op. cit.*, dl. V, p. 177.
(150) MENDOÇA, *op. cit.*, p. 150: het bericht was evenwel voorbarig.
(151) Niet in de A.C. vermeld.

November 1568.

[1 November 1568]

+Swaer inlandtsche orloghe in Vranckeryck.

+ Item in 't eerste van dese maent was er weder tydinghe van eenen grooten slach, die in Gascoengien gesciet was tusschen den conick en den prinsche van Conde, waer groot volck van beyde seyden gebleven was(152).

+Prinsche trock met synen legher in 't landt van Luyck en voer de stat.

+ In 't eersten oft lesten der voergaende maent, so is den edelen prinsche met synen legher vertrocken van de stat van Tienen na Luyck ende Ducdalbe vervolchde hem, ende in 't optrecken geschiede groote scermutsinge omtrent Tienen, daer vuel Duytschen bleven van die Ducdalbe dienden. Ende op den 6 dach quam de tydinghe, dat den prinsche met syn volck voer Luyck lach op den berch, en de stat opeyste omdat sy hem geweygert hadden provande te laten volghen. Ende Ducdalbe, die lach tot Tongeren en daerontrent, en den prinsche die eyste hem dicwils om slach te leveren; maer hy en wilde niet, hem vastleggende in een seer stercken wagenborch.

+Tirannye binnen Tienen gedaen.

Ende deestyt is 't gesciet, dat Ducdalfs soldaten+ liggende binnen Tienen hebben gehadt 15 gevangenen van des prinschen volck, die sy stelden bedwongen in de poorte der stat in presentie van een iegelyck en lieten se honger lyden en leyden haer een doot peert vore om te eten; den prinsche dede oock alle de Spaengiarden aen boomen hangehen, die hy cryghen conde(153).

+Die goey gemeynte van Diest bedrogen en som gevangen.

+ Item deestyt werdt Ducdalf nou weder meester van Diest, want doer den raet der overheyt is mons. Norcam met weynich peerden daer ingecomen van Duc Dalfs weghen, ende sy hebben sommighe borgeren gevanghen van die prinsepaelste, die onlancx in wapenen waeren om de Spaengiarden uyt de stat te houden, en nou was er een vrese over de gansche gemeynte, ende waeren dagelyckx 't gernisoen verwachtende(154).

+Beeltstormers in Hollant verstroyt.

+ Item deestyt waeren sommighe beeltstormers en roovers versamelt, die de dorpkercken beroofden, want in Hollant en hadde Ducdalbe geen gernisoen dan weynich tot Amsterdam, maer ten lesten werden dese verstroyt en gevanghen.

[8 November 1568]

+ Item op den 8 dach November, so hoorde men, hoedat des prinschen legher wederom uyt het landt van Luyck draeyde na Namur afcomende, ende sommighe van synen volck die verbrantden een clooster voer de stat, dat op den berch lach. Waerom die van Luyck oock in den steert sloeghen want de Franssoysen hadden de voerstat gedreycht, waerom sy uyttrocken. Ende den prinsche riep Ducdalbe dicwils om te slaen, maer hy en wou geen slach leveren.

+Den prinsche draeyt van Luyck af na Namen.

+ Item also nou den prinsche van Oraengien van Luyck seer subyt afgetrocken seynde, so hoorde men dat synen legher vol verraderyen gevonden was ende sommighe van syn cappiteynen gevanghen waeren, onder welcke oock was synen lieutenant, dat nochtans een out crychsman was, die hem den palsgrave toegescickt hadde ende was altoos een liefhebber+. hebber des woerdts Godts, en is nou gevanghen na Duytschlandt gevuert hem hebbende laten verduyvelen met grooten scat, die Ducdalbe hem sou gheven, en meynde den prinsche te leveren voer Luyck. Ende den bisschop gaf den prinsche goey woerden, maer onthielt hem de vrije passagie om de voyraghe te passeren. Ende dese verraders souden een muyterije ende alerme in den legher gemaeckt hebben en dan sou Ducdalbe aengevallen hebben; ja sommighe presumeerden, dat den bisschop van Luyck syn borgeren verwillicht hadde om den prinsche te slaen; in somma het bleeck, dat sy in 't vertrecken in den steert sloeghen, nemende oorsacke omdat de Franssoyssen d' apdije verbrantden. In somma men hoorde, hadde dese verraders gedaen, Ducdalbe waer langhe gesleghen geweest metten eersten. Ja de ruyteren en knechten waeren gewillich doer syn vasten wagenborch te brecken, maer de verraders sochten al treyneren; en nou was 't landt bedorven, de victalie oppe, also dat den prinsche moest wycken om de victalie. Ende hadde nou van dese hughenoosen tot synen crychshandel raet, ende sommighe presumeerden dat hy de hughenoosen het crychsheir over transporteerde, want het in Vranckeryck wel van doene was. Also was 't gemeyn volck seer verwondert+ van den vremptden handel. Ende tot Cuelen was eenen cruysvaert beroepen van alle vorsten teghen d'eynde deser maent(155). Nochtans was er een vreese onder Ducdalf legher en papen, vreesende dat dit trecken van den prinsche noch qualyck vergaen souden, nou hy oft syn volck cloosters en kercken brantden en roofden.

+Verraderye in des prinschen legher bevonden.

+Men vermoeyde dat het met den raet van den keyser Maximiliaen was

+Cruysvaert tot Cuelen beroepen.

+ Item in dit afcomen van den prinsche so gescieden dapper scermutsinghen, want Ducdalbe gevoelende, dat den prinsche na Henegou weeke, hadde hem geern den wegh ondergaen, opdat hy weder den opgeteerden wech hadde moeten keeren, scickende een regiment in Brusel en meyndt oock een regiment Walen in Nijvelle te kryghen, welck sonder gernisoen was; maer den prinsche geraeckte erst daer in en vondt daer vuel victalie en vuel papen goeyen, dier er ingevlucht waeren. Maer 't en mocht noch niet vuel helpen voer de menichte om langhe te houden; maer Ducdalbe verloor hier vuel volckx op den 8, 9 en

+Den prinsche quam in Nyvelle met vuel scermutsinghen. 't Gemeynte kost d'een noch d'ander niet keeren.

tienden dach November, die niet sonder scermutsinghen en eynden, van welcke vuel gequetste tot Antwerpen, Mechelen, Brusel en elders in bracht werden(156).

[11 November 1568]

+ Item elften dach November werdt doer Ducdalf bloetraet by Antwerpen in de heerlyckheyt van Merxem en Dambrugghe een Spaengiart gehult en van de dorpen doer ontsach ontfangen in de plaetsche van heer Antonis van Strale, den goeden landtvader, die Ducdalbe doen doyen heeft; en de vrouwe en kinderen en behielden niet, want die roerende goeden waeren oock al beschreven en verbuert. Godt betert(157)!

+Een Spaengiart werdt in Stralens goedt gestelt.

[13 November 1568]

+ Item op den 13 dach November, so quamen in Brusel, Mechelen en Antwerpen wederom vuel gequetste in uyt Ducdalf legher, ende daer was nou seker tydinghe, hoedat den prinsche doer Henegou te lande uyt trocke. Ende Ducdalbe dede alle muelenysers in de steden brenghen+ en alle victalie den prinsche ontvuren, waer 't mogelyck was; ende den prinsche oft syn volck beliepen alle cloosteren en apdyen, die sy roefden, en sommighe verbranden sy, daer sy niet en vonden; also werdt oock verbrandt het huys van mons. de Reux, die een groot cappiteyn van Ducdalbe is en vyant van den prinsche. Ende omtrent Valecyn ghescietden dapper scermutsinghen, want Ducdalbe trock hem dapper na; ende men+ hoorde, dat den prinsche niet alleen van nootsweghen uyt den lande en trock, by gebreck van victualie mits alle stercke steden voer hem gesloten waeren, maer meest om den grooten noot, die 't was, den prinsche van Conde bystant te doen in Vranckeryck en de huygenootenprinschen syn+ volck over te setten; want men hoorde dat den prinsche moest tot Cuelen wesen in een grooten rycxdach oft cruysvaert, die daer in 't eynde deser maent sou gehouden worden. Ende doer spyt, dat Ducdalbe den prinsche niet en conde slaen, maer nou weer eenighe groote personagien oft cappiteynen+ piteynen verloren hadde, die tot Brusel dood inbrocht waeren, so moest hy 't op den onnooselen wreken, gelyck tirannen plegen, doende een seer out ryck man in Henegou hanghen in syn poorte, hebbende anders geen oorsaeck, dan dat den prinsche daer in huys gelogeert hadde; alrecht oft de man machtig geweest hadde hem te keeren, oft hadt moeten thuys verlaten en dat in hasart te stellen van berooft en verbrandt te worden.+ En desen heere was een out capiteyn, die den keyser Carolus de vijfde en syn sone, ons conick, seer grooten dienst gedaen heeft, welcke hem desen tirant qualyck loontde. En nochtans scynt des conicx landen te bescermen, maer mocht noch wel oorsaech wesen van die te verliesen, hoe wel hy die nou nochtans in syn gewelt hadde. Godt wilt versien(158).

+Gequetste werden uyt Ducdalf legher gesonden.

+Den prinsche trock doer Henegou uyt den lande.

+Het crychsheyr was in Brabant wel van doen.

+Ryexdach tot Cuelen beroepen, daer den prinsche moest wesen.

+Gebalsemde doyen werden tot Brusel inbrocht duer scermutsinghe geschiet in Henegou.

+Ducdalbe dede een out heere in syn poorte hanghen, omdat hy den prinsche gelogiert hadde.

[19 November 1568]

[+] Item op den 19 dach November so werden tot Antwerpen van den bloetraets weghen sommighe gevluchten om der religie ingeroepen tot hueren verantwoerden, op de pene van haere goeden, huysen, erven oft renten, welck sy liever te verlaten hadden, dan het lyf mede. Ende daer waeren eenighe personen, die er acht op genomen hadden, ende bevonden dat sedert Ducdalbe in 't landt geweest is ende dat is een jaer oft weynich

[+]Hoe Ducdalbe op een jaer doer papen en boosen raet en syn selfs aert sesduysent menschen om haer geloove gedoyt heeft in dese landen.

meer, 6.000 menschen om de religie oft saecken der religien aengaende gedoyt (syn) binnen dese 17 Nederlanden, so in steden en dorpen, sonder degene die verloopen syn sonder getal, en sonder 't volck, dat in 't velt geslagen is. En dit rekenen sommighe voer een rechtveerdige justicie, ende vuel papen dunckt, dat Ducdalbe noch niet genoech en doyt[159].

+ Ende hierin sterckte hem den heer van Berlaymont ende meer andere verraders van hun vaderlandt, hen selven en haer kinderen groot makende by 't slandts verderffenisse.

+'t Huys van Berlaymont sterckte Ducdalbe seer in syn tirannye.

+ Item in 't eynde deser maent hoorde men, hoe dat des prinschen ermeye hebbende een wyle tyts stil geleghen binnen Crevecuer ende ontrent Sinte Quintyn en hem versien van boschuyt ende victualie, nou dieper in Vranckeryck begonde te trecken, want velen hebben gemeynt, dat hy versien synde, wederom soude keeren, mits dat Ducdalbe synen legher noch al hielt ligghen ontrent Cameryck. Ende noch werden alle siecke en gequetste liggende in diveersche steden op de pene van de galge bevolen te comen oft haer te laten brenghen in den legher, want vele Spaengiarden werden bevonden den siecken te maecken, mits vreesende 't prinschen ermye, daer men af hoorde, dat Vranckeryck nou beefde. Maer men hoorde dat den prinsche tot Cuelen was, maar hadde nou eenen Franschen heere tot eenen leuytenant oft die d'ermeye heel overgenomen hadde[160].

+Hoe den prinsche dieper in Vranckeryck begonde te trecken.

+ Ende in Duytschlandt, in der bisschoppen steden, waeren oock vuel ruyteren aengenomen ten minsten 4.000 tot behoef van den conick en papen van Vranckeryck, waerom den prinsche te meer noot hadde om naer Vranckeryck te keeren om den prinsche van Conde by te staen. Ende die ruyteren waeren nou op den treck: haer overste was mons. d'Aumaile, een Fransch heere, also dat het te vreesen is, dat de oerloghe daer bitter sal worden; ende Ducdalbe, die provideerde synen legher noch dagelyckx van gelt en ander dinghen[161].

+Den conick van Vranckeryck creech oock ruyteren uyt Duytschlandt.

+ Ende de hertoch van Tweebrugghen hadde oock noch beginsel van bestellinge van ruyteren en knechten voer de huyghenoosche prinschen ende versamelde die in 't palsgraven landt, en was byna verrast, mits dese voerseyden ruyteren daerontrent passeerden.

+Van den hertoch van Tweebrugghen.

+ Ende den paus sondt deestyt volck te voet en te peerde uyt Italien in Vranckeryck by den conick, om syn religie te bescermen.

+Den paus seyndt oock volck in Vranckeryck.

[20 November 1568]

+ Item deestyt werden tot Ypren 2 wilde geusen cappiteynen seer deerlick gemartiliseert; eerst achter straten gesleypt en haer borsten afgenepen en ooren afgesneden en gegeeselt, daerna aen eenen staeck gebonden ende een druypende pecktonne boven haer hooft en beneden een cleyn vier en so gebraeyen: en waeren seer patientich in haer lyden. Ende op den 20 November werdt Gilis van de Sande een coopman van Antwerpen, die den prinsche op syn eygen borse gedient hadde in Ducdalf legher gehanghen, en met hem werdt noch een capiteyn, die oock in 't velt gevanghen was, seer deerlyck verbrant. In somma, 't ginck de papen al

+Twee wilde guesen tot Ypren seer getormenteert.

seer wel na haeren wille: wie nou weder sturf sonder 't sacrament, die en wilden sy niet graven, maer aen een galghe hanghen(162).

[28 November 1568]

+ Item op den 28 dach November werden 12 gevanghen borgeren van Diest uytgevuert na Brusel, doer Hans de Grave droschaert oft royroede van Brabant. Sommighe vrouwen liepen al weenende na, menich borger was er noch uytgevlucht; de oersack was, dat sy middel gesocht hadden om des prinschen volck daer in te laten, hoe wel 't den prinsche self niet begeerde: ende de heeren lieten vuel wagens en soetelaers passeeren na+ 't prinschen legher, also dat se niet en dachten iet te misdoen; ende de geesteryke, nonnen en begijnen loegen in haer borgers verderfenisse. Den bisschop van Luyck vingk en hinck oock menighen borger van Sint Truyden en vuel verliepen, want alle die 't coren van den apt gecocht hadden, die den prinsche gevanghen hadde, dreychde hy te hanghen, synde daer met 700 mannen ingecomen(163).

+Twaalf gevanghen van Diest na Brusel gevuert.

+Den bisschop van Luyck strafte oock syn steden die den prinsche gunstig waeren.

Eindnoten:

(152) LAVISSE, *op. cit.*, t. VI, p. 108. - VARILLAS, *op. cit.*, ab pag. 134.
(153) MENDOÇA, *op. cit.*, p. 216. - RACHFAHL, *op. cit.*, p. 527.
(154) Zie nota 149. RACHFAHL, *op. cit.*, p. 525.
(155) Over den aftocht van Oranje uit het Luiksche, en de plundering der abdijen RACHFAHL, *op. cit.*, p. 528. - De route bij HETTEMA, *op. cit.*,
(156) Over den terugtocht naar Henegouwen van Oranje's benden, zie MENDOÇA, *op. cit.*, p. 29. - Ook HETTEMA, *op. cit.* - RACHFAHL, *op. cit.*, ab pag., p. 531
(157) Over de goederen van Antoon van Stralen, zie men een rijke verzameling bescheiden in A.A., dl. II (p. 238-291) en ook in A.A., dl. VIII, bijeengebracht (ab pag. 176).
(158) MENDOÇA, *op. cit*; p. 29. - RACHFAHL, *op. cit.*, p. 532.
(159) Zie A.C., p. 180: verkeerdelijk is aldaar Septembris gesteld.
De beraming over het aantal slachtoffers vergelijken wij met de resultaten van de kritische studie van J. MEYHOFFER, *op. cit.*, 107.
(160) Over het laatste bedrijf van den inval van Oranje in Brabant, d.i., het binnenvallen in het Fransche grondgebied, zie MENDOÇA, *op. cit.*, ab pag. 222.
(161) Over de mogelijke hulp van Fransche benden, zie RACHFAHL, *op. cit.*, p. 530, 534, 537. - Ook KERVIJN, *op. cit.*, dl. V, p. 177. - Met mons. d'Aumaile is bedoeld, Claude de Lorraine, duc d'Aumale.
(162) Over de verdrukking, welke weldra na de overwinning van Alva, sterker dan ooit gevoeld werd, zie men RACHFAHL, p. 545.
De bepaling volgens dewelke de dooden ‘sonder 't sacrament’ aan de galg zouden worden gehangen, werd inderdaad weldra gevolgd. *Stedelijk Archief*, Oosterlingen, dl. V, ordonnantie van Alva in dato 8 oct. 1568: ook de vreemdelingen waren dus in dien maatregel begrepen.
(163) Voor de bestraffing in het Luiksche, zie men RAHLENBECK, *L'Eglise de Liége et le Révolution*, o.a. p. 217. Bruxelles, 1862. - Bij GACHARD, *Correspondance de Guillaume le Taciturne, op. cit.*, dl. III, p. V. POULLET et PIOT, *op. cit.*, t. III, 426 en 431. - MEYHOFFER, *op. cit.*, p. 170-171.

December 1568.

[1 December 1568]

+ Item op den eersten dach deser maent so werdt tot Antwerpen begonst te luyden over de doot van de coniginne van Hispangien en was des conicx derde huysvrouwe, dochter van conick Henri van Vranckeryck; ende de spraecke liep oock gemeyn, dat sy gelyck 't conicx sone vergheven was, omdat se kennisse van het evangelium hadde. Ende op den elften dach werdt de uytvaert gehouden en in ander steden desgelyckx; ende president Vergas was de eerste in den rouwe, die van den bloetraet was van Ducdalbe, en liet hem den sleyp op heffen, aloft hy als den conick voergegaen hadde[164].

+De uytvaert van de coniginne van Spaengien werdt in Nederlandt oock gehouden.

[2 December 1568]

+ Item op den 2 dach arriveerden tot Antwerpen noch 250 Spaensche soldaten, mager en naeckte hamels en werden in Vlaenderen 5 daghen geleyt, totdat de borgers van Antwerpen, die 't best vermoghen, weder bedden in 't casteel souden geven om de heeren op te mesten.

+250 Spaengiarden en vier sceepkens met vuel gelts arriveren tot Antwerpen voer Duedalbe.

[6 December 1568]

Item op den 6 dach December so arriveerden tot Antwerpen 4 cleyn sceepkens uyt Spaengien, daer vuel gelts en scats in was tot betalinghe van syn gernisoen oft de cantooren der Spaenscher en Italiaenscher cooplieden, die hem leeninghe deden dagelycx op interest. Ende op elck scipken waeren tweelef riemen om in noot sneliyck uyt der vyanden oft roovers handen te roeyen: maer syn onbescadicht overcomen.

[8 December 1568]

+ Item op den 8 dach December, so ginghen de papen processie generale tot Antwerpen en elders, vermanende den volcke Godt te loven en te dancken, dat den vyandt, te weten den prinschen d'Orangien uyt den lande met scande hadde moeten wycken, en hoepten nou haest goede neringhe in de landen te hebben; en het selfte was op den 7 dach oock ter puyen afgelesen van der wets weghen. Maer den goeden heer werdt val-

+Men dede processien omdat den prinsche uyt den lande was en hy werdt seer geblameert.

schelyck beloghen, dat hy met scanden geweken was, want Ducdalbe en doerst hem noyt slach leveren, hem sluytende altoos in een stercken wagenborch; en den prinsche van Conde hadde bystant in Vranckeryck van doene, want des conicx en des paus macht was groot ende mons. d'Aumalie bracht noch 4.000 ruyteren aen, die in des bisschops van Mens en Triers landt waeren aengenomen, die den prinsche met syn ermeye hoepte te keeren. Ende oock wilde men segghen, dat den prinsche vertrock uyt bevel van de vorsten vergadert tot Cuelen. Also den handel en was voer mij niet te verstaen, maer met scanden en was hy niet geweken, maer vondt weynich steden die hem bystandich waeren, synde al in des tyrans gewelt beset, so dat de gemeynten geen duecht en conden doen, dien sy beminden[165].

[13 December 1568]

+ Item op den 13 dach moesten alle de boeckverkoopers van Antwerpen en andere steden alle de opscriften van haer boecken, die se vercochten overseynden na Loven om daer van de sophisten oversien te worden en sommighe te verbieden[166]. +Visitatie van boecken.

[17 December 1568]

+ Item op den 17 dach werdt tot Brusel en den 20 dach tot Antwerpen afgeroepen als ballinck, den prinsche van Oraengien ende in alle steden, ende werdt gescolden als een moorder, snaphane en moorder, niet werdich wesende om orloghe teghen te voeren, so sy seyden[167]. +Den prinsche werdt gescolden.

+ Ende den legher van Ducdalbe brack oppe en de soldaten trocken weder na alle quartiren en in sommighe steden; en sommighe werden+ afgedanckt. Ende daer ginck een groote spraecke dat Ducdalbe doot was, maer contrarie werdt gesien op den 23 dach December, want hy werdt tot Brussel ingehaelt met processie en sacramente, comende uyt den legher: ende aen de stat comende ginck hy uyt syn cossie of osbaer op syn peert sitten, opdat hy wel gesien sou worden. +Duedalf legher brack oppe. +Ducdalbe, die doot hiet, quam in Brusel.

+ Item deestyt werdt van 't houwelyck getractiert tusschen den conick van Denemarcken en de suster van den prinsche van Oraengien, welck oock hierna volbracht werdt en den peys van hem en den conick van Sweten bevesticht[168]. +Houlyk van den conick van Denemarcken en des prinschen suster.

[29 December 1568]

+ Item op den 29 dach December so werden tot Antwerpen de poorten toegehouden, daer vuel volckx in verwondert was; maer omtrent den noen so sach men waeromme: daer was tydinghe gecomen, dat er wederom 4 Spaensche scepen comen waeren met vuel silver scat en gelt, die byna van de huygenoosche orloechschepen gejaecht waeren in de havene van Engelant. Men seyde, dat er 17 tonnen goudts in waeren; ick scicke, dat het de helft was. Dese en wilde de coniginne +Hoe de Engelsche natie tot Antwerpen gevanghen werdt en de reden waerom.

niet laten uytgaen seggende: ‘Ick en hebts niet genomen, 't is my thuis gecomen ende myn landtsrecht is 't, dat er geen gelt mach uytgaen, daerom compt en coopt er goedt vuer oft latet my gebruycken, ick sal er interest afgeven.’ Ende hierom so werden alle de Engelsche cooplieden ontboden voer Loduwyck Ladron, overste der Duytsche knechten binnen Antwerpen; maer daer quam alleen den factuer van de Engelsche natie; maer die sondt hy weder

uyt om de gansche natie te halen. Maer sy vreesden en weygerden 't; doen seyde hy met liste: ‘Maeckt morghen een banket gereet in 't Engelsch huys, ich sal daer comen om met u allen te spreken, maer niemant en sal leet gescieden’. Maer als hy quam en de Engelsche natie daer present was, so volchde hem een vendel Duytschen en so werden sy allen gevanghen; niet gevanghen, maer haer rapieren afgebonden en moesten daer niet uyt den huyse gaen en werden daer bewaert en aen de poorten werdt seer scerpe wacht gehouden, oft er eenige uyt wilden, want eenige waeren van de muren van haer hoven gevallen en daer was er by hondert gevanghen; maer den courtmeester oft penningmeester was over 3 daghen wech. Ende in ander steden werdt van gelycken gedaen: ende sommige Engelsche scepen aen de stat liggende werden de zeylen afgedaen, ende hierna so arriveerden noch 3 oft 4 Engelsche scepen in Zeelant, die van dese saecken niet en wisten en werden oock gehouden; en dit gedaen synde sondt Ducdalbe eenen post na de coniginne oft 't haer beliefde 't geldt weder te geven[169].

+ Item in 't eynde van desen jaere was er groote spraecke van een nieu volck, dat wederom vergadert werdt teghen Ducdalbe in 't Vroukenslandt, welck leydt oostwaert ende paelt niet wyt van Vrieslandt; ende Ducdalbe dede in Vrieslandt gebieden alle hoy en stroy en graen in de steden te brenghen: de gemeynten sorchden seer voer crych. Maer het verginck al wel; de reden was dese: de vrouwe van desen landeken was een jonge dochtere ende sy hadde eenen coseyn, die nader oire van den lande wilde syn dan sy, oft also na. Ende vreesende, dat hy haer verdryven sou, nam sy 't hof van Borgoengien tot bescerminghe, mits haer het landt presenteerende na haer doot en so en dorst hy hem noyt opworpen. Maer sy was nou gestorven en so was den jonghen heer terstont daer gecomen in de principael stat, ende werdt vrindelyck ontfangen, met hem hebbende 40 oft 50 peerden. Ende Ducdalbe van de doot hoorende, scickte oock terstont volck derwaerts, die tot Deventer toe getrocken waeren. Maer doen de Oosterlingen vernamen, dat de man wel ontfangen was, scickten hem terstont meerderen bystant, opdat Ducdalbe hem niet overvallen en sou ende haer soo na aen haer palen comen goeverneeren; en hierdoer vertrock Ducdalf volck niet voorder, maer vreesden dat Vrieslandt aenstoot van dit volck lyden sou[170].

+Van volck dat in 't Vroukens landt vergaderde, daer Ducdalbe voer vreesde.

+ Ende Ducdalf vreesende weder voer nieuw vyanden so, begonde hy weder tirannye te doen, welcke men hoorde, dat synen getrouwen bichtmonnick hem raeyde oft anders en sou hy teghen Engelandt oft andere vyanden, die hem mogen oft scynen voerhanden te syn, geen victorie cryghen.

+Ducdalf bichtpaep maeckt hem wys, dat hy geen justitie doende, geen victorie en sou hebben.

[31 December 1568]

+ Ende so werdt er den lesten December tot Vilvoorden 6 personen onthalst, waeronder was een borgemeester van Groeninghen, ende een ander out heere van een dorp in Vlaanderen van 90 jaeren: en dat, omdat hy de beeltstorminge niet en hadde belet oft doen beletten. Ende tot

+Tot Vilvoorden, Dornick Utrecht en in den Haghe werden sommighe gedoyt.

Doornick wasser een gedoyt deestyt om gelyke saecken; tot Utrecht in Hollant en in den Hage 4 oft 6 sonder wat noch in andere steden gesciede en ick niet al en conde vernemen.

Item deestyt hoorde men, dat in Vranckeryck omtrent Tours een dapperen slach gesleghen was tusschen den jonghen conick Chaerle den 9, ende den prinsche van Conde; ende soo men hoorde, hadden de hugenooten oft het volck van Conde vuel victaliewaghens genomen: onder allen eenen daer het silver op was van des conicx tafel, welck sy hem hebben wederom gesonden, bewysende dat sy 't conicx eere niet en sochten te verminderen, maer begeerden vryheyt der conscientien en een goey policye en de vrempdelinghen uyten goevernemente en so voorts: maer 't pausdom rayt den conick anders(171).

Van den couden winter.

Item den winter van dit teghenwoordich jaer van 1568 was seer cout en seer te gelycken by het jaer 1564, maer omdat men tot Antwerpen voer de stat niet over den Scelde ten ys en ginck, so en werdt desen winter so cout niet geacht, nochtans was 't een snelle coude. Ende beginde op den 8 dach Decembris ende op den 12 dach ginck men over alle stille riviren; also dat tot Antwerpen opt casteel in 2 of 3 nachten 10 Spaengiarden van coude sturven van die sieckachtig waeren, mits sy sulcken coude ongewoon syn. Ende som werden doot op den schiltwacht gevonden; de borgerijen liepen seer om berringhe ende op den 15 dach lach een groote scholle ys voer de stat stille, maer den veermeester van 't veerstal voer Antwerpen, liet die breken aen de canten, soodat se doerdreef, opdat hy 't veer open sou houden. Maer opwaerts omtrent Scelle, Tolhuys en Rypermonde, daer ginck men al over het Scelde te voete; en na den 21 dach so ginck men aldaer met wagenen en peerden overe. Ende voer de stat lach dicwils een scolle stille, maer 't geluckte, dat se met den getyde al keerde. Maer in 't eynde der maent doyde 't wat, maer op den kersdachg inck men tot Hoboken een cleyn myle van Antwerpen noch over het Scelde.

Ende den winter duerde noch tot den 1e dach January 1569, doen donderde't en hagelde en blichsemde 't seer voer den noen, een half ure durende; onder alle was een blixem so seer lichtende, dat het volck, dat in de kercken scuylde oft haer devotie dede, daer uytliep van verscricktheyt.

FINIS 1568.

Eindnoten:

(164) A.C., p. 100.
(165) Zie RACHFAHL, *op. cit.*, p. 530-537. - Over de zitting te Keulen, KERVIJN, *op. cit.*, dl. V, p. 177.
(166) De algemeene bepalingen over boekenonderzoek door Karel V vastgelegd, verplichtten tot dit onderzoek der zich in magazijn bevindende boeken. In 1568 verscheen te Luik een eerste

Index-lijst (volgens concilie van Trente), in Februari 1569 werd door Alva een algemeen optreden tegen de boekhandelaars ontketend. Zie REUSCH, *Der Index der verbotenen Bucher, op. cit.*, t. I, p. 99 en 401. - Reeds in Augustus was zulks voorgenomen, zie TERLINDEN, *op. cit.*, p. 189.

(167) Dit vonnis was den 28 Mei 1568 geveld. Zie MARCUS, *Sententien, op. cit.*, p. 70.

(168) Ook bij KERVIJN, *op. cit.*, dl. V, p. 177.
POULLET et PIOT, *op. cit.*, t. III, p. 443.

(169) Over deze verwikkelingen, zie KERVIJN, *op. cit.*, dl. V, p. 197 en volgende (zoo over de verwikkelingen in Engeland als in Vlaanderen).
Ook A.C., p. 182.

(170) Vermoedlijk betreft het hier de opstandige beweging, welke zich einde November voordoet en waarover Morillon zijn meester bericht.
POULLET et PIOT, *op. cit.*, t. III, p. 425. - Ook J. WAGENAAR, in zijn *Vaderlandsche Historie* vermeldt deze feiten, *op. cit.*, dl. VI, p. 281 en 282.

(171) Einde 1568 was het leger der Hugenooten terug onder leiding van Conde en Coligny en leverde enkele schermutselingen tegen de koninklijke benden, welke zich onder leiding van den hertog van Anjou tot belangrijke dagen voorbereidden. Zie LAVISSE, *op. cit.*, t. VI, p. 107.

1569

Januarius.

+ ALSO daer in 't eynde des voerleden jaers eenen nieuwen twist begonst was te rysen tusschen Ducdalbe nou ter tyt gouvernuer van des conicx 17 Nederlanden en de coniginne van Engelant, die hem sommighe scepen met gelde onthielde, so en waeren den eersten dach deser maent noch geen statpoorten gedurich open duer sommighe van de Engelsche natie, die 't ontloopen waeren en gesocht werden. Maer corts hierna, so hoorde men dat de Spaensche en Italiaensche cooplieden in Enghelant oock al gevanghen waeren en oock de Nederlantsche, maer die liedt se noch op borge uytgaen ende oock en woude sy den post van Ducdalbe aldaer gesonden niet eens aensien, maer sondt selve posten in Spaengien aen den conick, haer swager, om van haer saecke te spreken en over Duc Dalbe te claghen, preparerende altoos by provisie volck en scepen van orloghe oft Ducdalbe iet wou aenrechten(1).

+In Engelant werden oock alle de cooplieden gevanghen.

[1 Januari 1569]

+ Item op den eersten dach so vercondichden de paepen in alle kercken van des paus aflaet en dat men den 2 dach processie gaen soude en in de weeke te bichten en twee daghen te vasten. Maer op den tweeden dach weerriepen sy 't totdat se ander besceet souden hebben, seynde van menigen sin.

+Van des paus aflaet.

+ Item op den eersten dach predickte tot Antwerpen een graumonick, gevende de magistraeten der stat de 3 wyse conigen van Orienten tot eenen nieuwen jaer, segghende: ‘Hadden sy de wysheyt als dese conighen gebruyckt, vuel saecken en waeren niet gesciet als de beeltstorminghe en ander troubelen’. Seggende: ‘Ick sou 't den mercktgrave, scoutet en andere seggen, al waeren sy present, dat sy d'oersaecke syn’; en de heeren dit vernemende waeren seer qualyck tevreden, want om lichte oorsaeck Ducdalbe menighen man edel oft onedel gedoyt (hadde), vreesende dat de monicken dat dervende openbaer segghen, wel aen Ducdalbe souden derven segghen.

+Van sommige monicken fenynighe predicatie.

+ Ende een ander monick seyde, dat elck zou bidden dat Ducdalbe, die voer 't Cristen geloove stryt, mocht victorie hebben, want den tirant, den prinsche d'Oraengien, seyde hy, is op syn wedercompste uyt Vranckeryck; ende daer waeren tot Antwerpen boeckxkens gesaeyt waerin den prinsche hem beclaecht, dat hy het landt heeft moeten verlaten by foute van victalie en dat de steden hem niet en syn toegevallen, oft ten minsten niet geprovideert en hebben, gelyck 't gescal wel was eer hy in 't landt was, of elck hem soe toegevallen hebben(2).

+In 's prinschen naem werden boecxkens gesaeyt oft met synen wille, wat is onseker, de weerelt was subtyl.

[2 Januari 1569]

+ Item op den 2 dach Januaeri 1569 gesciede 't dat tot Antwerpen een gevangen man los quam, geheeten Willem Moor, ende hadden hem gevangen uyt den legher van Ducdalbe gebrocht; dese hadde den prinsche gedient met tien peerden, ende Ducdalbe hadde desen gevanghene Loduwyck Ladron gesconcken, die overste van een regiment Duytsche knechten was. Ende heeft hem uyt den legher tot Antwerpen gebrocht, ende hem gestelt op 24.000 guldens ransoen, en gaf dien eenen van syn edelen te bewaeren ende dien ginck uyt eten, en stelde daer twee soldaten by op de Meerebrugge, die met den gevanghen speelden om wyn. Ende dewyl dese tsaemen speelden, ginck den gevanghen propelyck ter dueren uyt; ende daer werdt 200 gouden gulden op gestelt dien leveren conde. Maer in 't vermaenen seyden sy, dat desen den prinschen gedient hadde, hem noemende prinschen van Oraengien en niet verrader, moorder oft snaphaen gelyck in 't bannissement den 20 Decembris lestgeleden gesciede. Ende den XI dach quamen noch 4 vendelen Duytsche in Antwerpen(3).

+Willem Moor een gevangen, quam wonderlyck losse.

[5 Januari 1569]

+ Item op den 5 dach January werdt doer bevel van Ducdalbe een waeckhuys afgebrocken en aldaer een stellagie opgemaeckt om gevangenen te onthalsen, ende daer werden 26 gevangenen op den XI dach January uyt Vilvoorden na Brusel gevuert ende noch eenighe uyt Mechelen en Antwerpen. Maer 't gesciede, dat sommighe geestelycke apten, prelaten, synde staten van den lande, baden om scorsinghe van sulcke justicie der religien aengaende, waerin men hoorde, dat hij verwondert was, seggende: ‘Tot sulcx hebdy my ontboden, ick sal 't den conick scryven.’ Maer sommighe vreesden dat het loose stricken souden syn(4).

+Tirannye werdt uyt bidden wat uytgestelt.

[13 Januari 1569]

+ Item op den 13 dach werdt tot Antwerpen een van de Duytsche soldaten doetgesteken in een herberghe aen 't Bierhooft, van een scipper, en terstont quam den weerdt in den last, want den provoost viel daer in huys met vuel knechten soeckende den weerdt: en hem niet vindende droncken sy alle syn bier uyt, alrecht oftet den weerdt hadde cunnen beteren; alsulcken recht brochten Ducdalf vrinden nu in den lande.

+Borgers werden noù lichtelyck verongelyckt.

+ Item den 13 dach January was 't omtrent een half ure durende soo boosen weder van donderen, hagelen en blicxemen, dat noyt niet vuel deestyts jaers gesien en is, ommers niet van donderen en blicxemen.

+Van donder ende blicxem.

+ Item deestyt was er groote muyterye onder Ducdalf soldaten, meest Nederlantsche die in Groeningen, in Mastricht, Valecyn, 't Hertoghenbosche en in sommighe steden van Gelderlandt laghen: en dat om de betalinghe, willende van de steden betaelt syn.

+Muytery onder soldaten om betalinghe.

[+] Item deestyt seyde men vuele van eenen slach, die den conick van Vranckeryck, Carel den 9, geslagen hadde teghen het volck van den prinschen van Oraengien ontrent Sainte Vitrici, waeraf sommighe papisten den conick de victorie toescreven. En sommighe seyden dat hy dit jaer eenen quaden nieuwen jaer hadde en wel 7.000 mannen gelaten hadde;[+] maer des prinschen van Condé en Oraengiens ermeye en conden niet byeen comen. Ende op den 14 dach quam tot Brusel een ambesaet uyt Vrancke-

[+]Slach in Vranckeryck teghen den prinschen d'Oraengien.

[+]Ambesaet om bystant aen den papen conick van Vranckeryck te senden.

ryck, soeckende onderstant van Ducdalbe om ruyteren te hebben[5].

+ Item dewyle den conick en mons. d'Aumale besich waeren om den prinschen van Oraengien uyt den lande te keeren, so namen de huygenoosen oft den prinsche van Condé vuel stedekens in Britannien inne en alle papen en monicken verdreven.

+Condé, den prinsche en sliep niet.

[14 Januari 1569]

+ Item op den 14 dach werdt een van Ducdalf sonen tot Antwerpen seer feestelyck ingehaelt van de Spaensche en Italiaensche cooplieden ende van de heeren van de stat ende van de cappiteynen der Duytsche knechten in Antwerpen ligghende, ende van de cappiteynen der 10 vendelen Spaengiarden, die op 't casteel laghen; ende den 16 dach ginck hy het casteel besichtighen en doen scoet men al het groff gescut losse, maer de gemeynte en feesteerende hem niet seer. Ende op den 18 werdt hy by de heeren der stat op 't stathuys genoyt, waervan de spraecke quam, dat hy in 't eynde van de maeltyt 't silverwerck al na hem nam; maer men hielt 't seer verborghen om de gemeynte. De spraecke was (dat) Ducdalbe desen sone, genaemt de grandt prior, geordineert hadde tot goevernuer van Brabant; ende daer waeren noch twee sonen van Ducdalbe; somma het landt creech magher capuynen genoech om vet te maken[6].

+Een van Ducdalf sonen werdt t'Antwerpen seer feestelyck ingehaelt; daerna nam dese hellebaerdiers aen om eenen stoet te maken in Antwerpen en kleede se in 't swert.

+ Item deestyt werden onder Engelant sommighe coopvaerders, die uyt Spaengien en Portugal quamen van der coniginne scepen genomen, ende sommighe in grondt gescoten om de saecken, die Ducdalbe tot Antwerpen aengericht hadde, als voeren verhaelt is.

+De coniginne nam scepen ter zee.

[17 Januari 1569]

+ Item op den 17, 18 ende 19 dach January werden tot Valecyn over de 50 personen gedoyt; die haer wouden biechten werden onthalst ende de reste verbrant; haer vonnis was, dat sy eerde gedraghen hadden in 't jaer 1567 om haer stat te stercken teghen de hertoginne van Parma, als doen goevernante der Nederlanden. Diertyts hadden de Calvinisten daer de stat in ende wilden de predicatie niet laten, voer dat sy hoorden dat het tot Antwerpen misluckt was, maer de regente hadder sommighe om gestraft en voorts vergeven. Maer dit en was de papen niet bloets genoech gestort, maer hebben nou Ducdalbe opgehist, die dit dede doen ende tot Dornick wasser oock 10 gedoyt om saecken der religien aengaende[7].

+Groote vervolginge en tirannye binnen Valecyn en Dornick.

[23 Januari 1569]

[+] Item op den 23 dach doer vuel sneeuwe ende coude quam tot Antwerpen beroerte, en mits dat het Sondach was, so wirpen de kinderen en jongens malcanderen seer met sneeuweballen; onder alle werdt een Maryen beelt geraeckt, dat boven een poorte aen de Wilde Zee straete in een rondeel gescildert was, daer een canonick woonde ende ten lesten begonden de jongens na dit beelt te werpen ende creghen voorts hierin een behagen, dat haer teeken bleef staen hoe na sy wirpen; ten lesten quamen eenighe Spaengiarden, die de jongens dan met rapiren verjoegen en vloden in de naeste huysen, daer se juyst niet en woonden; dese maeckten hier swaer saecke af ende gaven te kennen den capiteyn generael van de Duytsche, die in Antwerpen laghen, genoempt Loduwyck Ladron, broeder van den

[+]Om een beelt met sneeuwe beworpen werden mans en vrouwen gevangen en noch sonder scult.

cardinael van Trente, die daer quam met synen provoost, ende dede vernemen na de ouders van die jongens van die geworpen hadden, en grepen die sy eerst vonden. Die een was een scrynwercker genoempt Heyndrick van den Bosche, en 2 oft dry vrouwen en bonden se met groote ketenen te samen en leyden se wech en quamen met groote moeyten af. Elcke suchtede, dat men dit moest lyden van de vrempden, en die sprack werdt geslagen[8].

+ Item deestyt was Ducdalbe wederom knechten aennemende van Walen in Henegou en Artoys ende socht oock sulcx gespuys in Antwerpen: en nochtans hadde hy de Walen van mons. de Reux afgedanckt sonder gelt te geven, dispenderende alle het geldt in verraderyen meest en quade aenslaegen, ende laetende de knechten moetwils genoech op 't landt doen in plaetse van volle betaelinghe. De spraecke was seer, dat den prinsche+ d'Oraengien uyt Vranckeryck sou wederom keeren, maer den tyt moet het leeren. Den hertoch van Tweebrugghen begonde in Duytschelant oock ruyteren ende knechten aen te nemen om den prinsche van Conde noch+ bystant te doen[9]. Ende Ducdalbe die eyste wederom 90 tonnen goudt van de 17 Nederlanden om mede te orloghen, omdat de coniginne syn gelt dat uyt Spaengien comen was op zee genomen hadde ende de zee onveylich was om meer te cryghen. Ende so men hem des weygherde, woude hy huerlinghen kiesen uyt de landen, die op haer borse souden moeten dienen: maer daer hadde 't volck hoope af, ende dat sy hem toch souden contrarie vallen en met syn Spaengiarden ten lande uyt smyten, so liet hy 't blyven ende die van Brusel noch Antwerpen en wouden al noch in dese scattinghe niet concenteeren[10].

+Alva nam wederom volck aen.

+Den hertoch van Tweebrugghen nam ruyteren en knechten aen voer den prinsche van Condé.

+Ducdalbe eyste noù scattinghe omdat in zee syn gelt genomen was oft won huerlinghen hebben.

+ Item deestyt is den grave van Hoochstraten in Vranckeryck in 't prinschen leeger gestorven van 't roomelesoen ende het lichaem werde tot Cuelen brocht, daer meer vrouwen dan de syne waeren, als de weduwe van Huerne en de andere ende hadde daer haeren eyghen predicant, welck was Balthasar Hauwaert die tot Antwerpen gepredict heeft, maer de bisschop socht het seer te beletten. Godt betert[11].

+Van de doot van den grave van Hoochstraten.

[27 Januari 1569]

+ Item den 27 January werden tot Brusel 2 personen om saecken der religien aengaende onthalst, d'een was van Gent, d'ander van Dornick. Men seyde dat het beeldenstormers waeren, maer nochtans dat gesciet sonder bloetstorten.

+2 uyt Brusel om de religie gedoyt.

[29 Januari 1569]

+ Item den 29 dach trocken subyt 10 vendelen Spaengiaerden uyt het Antwerps casteel na Diest, maer sommighe presumeerden dat se na+ Lutsenborch souden trecken, want den grave van Mansveldt als gouvernuer en was hem, Alva niet seer subjeckt, hebbende noch noyt ten hove geweest sedert dat Huerne syn huysvrouwen broeder, gedoyt is: nochtans is hy seer paeps anders, en goedt Spaensch. En so Ducdalf 3 sonen nou alle tot Antwerpen waeren, trocken die 2 na Brusel, maer den derden bleef

+10 vendelen Spaengiarden uyt Antwerpen.

+2 van Alva sonen na Brusel.

met 2 vendelen en syn hellebardiers op 't casteel: ende de Spaengiarden namen noch
2 vendelen van de Duytsche uyt Antwerpen

op 't casteel ende de uytgetrocken Spaengiarden vuerden vuel bedden mede uyt den casteel, die de borgers daer hadden moeten opleveren(12).

+ Item den 29 dach werden 2 gevangen uyt Antwerpen na Brusel gevuert; den eenen was een contuluerder van het casteel, beclapt seynde aen Ducdalbe van den bisschop van Luyck, hem aentygende dat hy een gues oft ketter was, mits hy hem vuel sculdich was, welck gelt de bisschop den conick oft Ducdalbe presenteerde te leenen, opdat hy wraeck sach doen over synen vyant oft sculdenaer.

+2 gevangen uyt Antwerpen na Brusel gevuert.

+ Item in 't leste van dese maent January so heeft Ducdalbe tot Valecyn alle de overheyt van der wet doen vanghen, die hem te voeren alle de andere gedoyt hebben, niet aensiende sonderlinghe oft sy catolycke waeren oft niet, dan omdat sy haer leven niet meer in 't perykel gestelt en hebben ter tyt, doen de calvinisten de stat inhielden 1567 tegen de hertoginne van Parma en dat niet met kracht belet en hebben, welck sy mogelyck niet machtig en waeren. En alle der voergaender gedoyde en verdreven mannen werden de huysen goeden ende renten verbuert gemaeckt; 't selfde gebuerde oock tot Antwerpen en elders(13).

+Hoe de gansche wet tot Valecyn gevangen werdt doer Ducdalf bevel.

+ Item deestyt keerde den prinsche van Oraengien uyt Vranckeryck tusschen Lutsenborch en Straesborch met syn ermeye oft een deel daeraf wederom na Duytschlant, latende sommighe ruyteren by den prinsche van Condé, voerwien den prinschen ten minsten so vele gedaen hadde, dat syn ermeye byeen gecomen was. De spraecke was wel dat hy weder in 't landt gevallen sou hebben, waervore den bisschop van Luyck oock vreesde, makende syn stat sterckere, sommighe torens op de muren der stat met eerde vullende, want hy hadde den prinsche in 't aftrecken verby Luyck grooten spyt gedaen, waerom hy nou oock vreesde. Maer 't is een wonder verstant, also in 't landt te comen en sonder iet uyt te richten weder daeruyt te sceyden; dan geen treffelycke steden en vielen den prinsche mede, gelyck hy wel gemeynt hadde; so verdreef hem 't gebreck van de victalie ende de steden ontsagen de tirannye van Ducdalbe(14).

+Hoe den prinsche van Oraengien noù uyt Vranckeryck na Duytschlandt trocke.

+ Ende tot Rosendael was een witte monick, die altoos seer scimpte op den prinsche van Oraengien; maer deestyt vermaende hy in syn predicatie, dat den prinsche so goeden heere is geweest van name en fame, van wiens goedtheyt, vroemheyt genoech heeft weten te seggen; maer sey hy, gaet hy met dieven, roovers, snaphanen en moorders omme, ende heeft in 't landt van Luyck en uyt een clooster wel so vele silvers gestolen als in een brouwerye van 9 aexhoyen gaen sou, elck aexhoot is onderhalf ame.

+Van den lof en blame die een monick tot Rosendael prekende, den prinschen van Oraengien gaf.

Eindnoten:

(1) Over den algemeenen toestand van dit konflikt, zie men: KERVIJN, *op. cit.*, t. V, p. 216. - Ook BURGON, *The Life and Times of Sir Thomas Gresham*, vol. II, p. 276 en volg., Londen, 1839.

(2) Zie K. VAN DER WULP, *op. cit.*, dl. I, p. 31, n°s 190, 191. - Ook BOR, t. I, p. 255.

(3) A.A., dl. I, p. 293. - Ordonnantie betreffende het aanbrengen van den vluchteling, hier genoemd Constantijn van Geelikercken van Keulen.

(4) Zie over transport der gevangenen, POULLET et PIOT, *op. cit.*, t. III, p. 445.

(5) Over de hulp aan Frankrijk, POULLET et PIOT, *op. cit.*, t. III, p. 450. - Ook MENDOÇA, *op. cit.*, t. I, p. 226. - Ook GACHARD, *Bibliothèque Nationale*, t. II, p. 278.
(6) Zie A.C., p. 183. - Het oordeel van Morillon, POULLET et PIOT, *op. cit.*, t. III, p. 449.
(7) Voor Valencijn zie MEYHOFFER, *op. cit.*, p. 163: op 17 Januari werden 10 ketters gedood; 18 Januari: 20; 19 Januari: 20; voor Doornik, zie HOCQUET, *op. cit.*, p. 298: op 19 en 20 Januari vielen 12 hervormden. - Zie tevens A.C., p. 183. - Ook POULLET et PIOT, *op. cit.*, t. III, p. 453.
(8) A.C., p. 183.
(9) Over de ongeregeldheden der soldaten op het platte land, zie men POULLET et PIOT, *op. cit.*, t. III, p. 454, 465, 467.
(10) Hoe Morillon den toestand der gemoederen beschouwt, blijkt bij POULLET et PIOT, *op. cit.*, t. III, p. 451. - Dat de stemming in het land ten overstaan dier nieuwe maatregelen niet gunstig was, blijkt uit den brief van Alva aan den koning, in dato 4 April, GACHARD, *Corresp. Phil. II*, t. II, p. 78.
(11) Antoine de Lalaing, graaf van Hoogstraeten stierf te Sissans den 11 December 1569. - Zie over hem *Biographie Nationale*, t. XI, p. 85.
(12) Zie ook A.G., p. 183: in dato 28 Januari. - POULLET et PIOT, *op. cit.*, t. III, p. 470.
(13) Men volge de geruchten bij Morillon, POULLET et PIOT, *op. cit.*, t. III, p. 445, 453, 459, 460.
(14) Oranje verbleef te Straatsburg. - POULLET et PIOT, *op. cit.*, t. III, p. 465. - KERVIJN, *op. cit.*, t. V, p. 308.

Februarius.

[1 Februari 1569]

[+] Item in 't eerste van deser maent quamen tot Antwerpen diverse brieven vermeldende van de wonderlycke tydinghe van Garnaten, in welck conickryck de geel mooren wonen, ende hebben die tirannye der

[+]Hoe de Mooren in Garnaten de papen ende Spaansche inquisitueren verdreven hebben, assistentie nemende van den barbaris.

Spaenscher inquisitueren niet langher cunnen verdraghen, want men hadde haer alle tot slaven gemaeckt, die altoos om eenen sekeren pennick aerbeytden, ende bovendien ter kercken bedrongen waeren te gaen, houten en steenen beelden aen te bidden. Te voren eerden sy Godts scepselen als sonne, mane en sterren, ende hadden nou eenighe aliancie met den barbaris gemaeckt, die haer een scip wapenen gesonden hadde, waermede sy de Spaengiarden, papen en andere inquisitueren mede uyt den lande geslagen en vuel dootgesmeten hebben; ende de kercken waeren noyt, so men hoorde, in Nederlant gesceynt als dese syn. Maer vreesende de Spaensche macht, so hebben sy haer wel 18.000 't samen geworpen op eenen berch: ende dat soude gesciet syn op kersdach, als men haer meynde in de kercke te sien comen met devocien, maer keerden nou weder na haer oude wet, niet wetende van den evangelium[15].

+ Item in 't eersten van dese maent werdt op zee van der coniginnen scepen een cleyn sceepken genomen, daer eenen ambesaet in was, die Ducdalbe na Spaengien sondt met diveersche commissien: hoe hy en in wat manieren dese landen sou in syn obedientie cunnen houden, die van buytens landts vrinden toequamen, daer Ducdalbe noch voer vreesde; te weten voer het inbreken van den prinsche d'Oraengien, die noch met syn ermeye ontrent Straesborch lach. Ende doer dese tydinghe geboet Ducdalbe de Engelsche natie vaster te houden dan te voren, die men op borge hadde latèn uytgaen; d'eerste van deser maent werden oock eenighe+ gevangenen om der religien uyt Antwerpen nae Brusel gevuert, ende eenighe wederdoopers werden gevanghen[16]. Den prinsche van Oraengien was van den conick vervolcht, die nou by Mets lach met syn ermeye; maer den prinsche d'Oraengien hadde so vele gedaen, dat den prinsche van Condé ermeye die in last was, byeen was comen en vry opgebrocken waeren na Provincien en Languedock. 't Is verwonderlyck dat se niet samen den conick wederstonden, maer het is quaet in heeren boecken+ studeeren; tot Rouwaen en tot Parys werdt groote tyrannye gedaen om het pausdom in synen fatsoen te houden, vuele werden verjaecht oft bedwongen ter misse te comen.

+Een van Ducdalf ambesaten werdt op zee gevangen van de Engelsche.

+Gevangenen na Brusel gevuert.

+Den prinsche van Oraengien moest uyt Vranckeryck wycken duerdien hij bij den prinsche van Condé niet conde comen.

[8 Februari 1569]

+ Item op den 8 dach February, so werdt tot Antwerpen met de Breeden Raet Ducdalbe tot des crychgebruyck wederom den 10 en 20 pennick op huysen en renten geconsenteert. En seer sterck besettede hy de frontieren, vreesende oft den prinsche wederom wou inbreken, die nou+ met syn ermeye by Straesborch is, treckende wederom so in Duytschelant, waer den conick van Vranckeryck hem vervolchde met macht tot aen syn quartiren eynde. Maer de prinsche heeft so vele gedaen, dat den prinsche van Condé te beter heeft connen passeren propelyck in 't quartier der Hugenoosen als in Languedock en daeromtrent.

+Scattinge.

+Prinsche met sijn ermeye bij Straesborch.

+ Item op den 8 dach so werdt tot Antwerpen een gebodt gedaen, dat alle personen die in 't jaer 1567 en 1566 met die van andere dan de chatolycke religie geteekent hadden gelyck doen het gebruyck was,

+Gebodt tegen die van der religien.

't selfde soude comen verclaren aen de commissarissen van Ducdalbe binnen den tyt van 30 daghen; 't soude al vergeven syn, ende die 't niet en deden, sou men 7 weken daerna alle haer goeden confisqueren. Maer 't en werdt niet geacht, denckende een iegelyk, 't en is niet van noode in de stricken te loopen(17).

Item deestyt hadde Ducdalbe vernomen, dat met consent en borge, de Engelsche natie tot Antwerpen achter straten ginck, heeft sulcxs verboden, ende die scerper doen bewaeren; ende de coniginne maeckte groote gereetscap van orlogsche scepen, die oock som alreede ter zee waeren. Also, dat den XI dach February de tydinghe quam, dat se wel 80 zeylen op zee genomen hadden van scepen, die uyt Spaengien quamen; ende corts daerna heeft sy oock eenighe visscepen en oock twee briescepen van Delft omtrent den Briele (genomen) also dat den quaden crychsbeginsel den coopman scadelyck was(18).

[19 Februari 1569]

+ Item op den 19 dach February werden tot Antwerpen twee gebroeders gehanghen uyt Vlaenderen geboren van by Aelst, en werden seer beclaecht, wat men noyt haer op quaey feyten bevonden hadde, dan dat sy beeltstorminge gedaen hadden 1566. Tot Bergen in Henegou werdt in deser maent oock een sulcken man gehanghen, die van Antwerpen was ende een ander quam hem stercken in 't geloove; dies de wet hem dreychde, maer hy seyde: ‘Laet my myn werck doen, en dan doet gy het ou’; ende werdt gevangen en corts daerna gehanghen: also dat het vervolch overal groot was; in Vranckeryck en sonderlinghe tot Parys en Rouwaen werdt er dagelycx oock gemartiliseert(19).

+Gebroeders om beelt storminge gedoyt en ander volck in vele plaetsen.

+ Desen nacht te voren werdt tot Antwerpen by de nieuwe wage 17 doopers gevangen in haer vergaderinghe ende werden terstont gepynicht om andere te beclappen ende daer werdt er noch eenighe gevangen, doer het pynighen beleden.

+17 wederdoopers tot Antwerpen in der nacht gevangen.

+ Item deestyt begonde men te trackteeren van 2 groote houwelycken, die noch dit jaer niet volbracht en werden, te weten, van den conick Philippus van Spaengien en van 't keysers Maximiliaens dochter, syn nichte; ende van den conick Carel de 9. van Vranckeryck ende de ander dochter des keysers, daer 't pausdom seer toe erbeyde; meynende doer sulcx vordeel te hebben(20).

+Groote houwelycken op handen.

+ Item deestyt hadde de coniginne van Engelant wederom 5 Spaensche scepen op zee genomen ende stelden al het volck en scippers gevanghen; ende des sulcxs wou sy doen sonder ophouden, totdat de ambassaduers, die sy aen den conick gesonden hadde om hem selve te spreken, souden wederom gecomen syn; want sy en wilde met Ducdalbe niet te doen en hebben, segghende, dat hy t' onrecht haer cooplieden gevanghen houdt tot Antwerpen en elders; ende dat sy recht hadde om 't gelt te nemen, dat sy in 't voerleden jaer nam, want die scepen in haer landt gevlucht quamen ende previlegie heeft, geen gelt uyt haer landt en mach gaen; men moet het daer besteden en waer voer coopen. Hoewel synen ambas-

+De coniginne van Engelant nam noch al scepen.

saduer, aen haer gesonden, wilde segghen, dat het des conicxs, haer swaghers gelt was; maer sy wist beter, dat het cooplieden gelt was, die 't hem mochten geleent hebben.

+ Ende hielt dien ambassaduer gevangen, omdat hy noch in Engelant synde, screef aen Ducdalbe, dat hy haer cooplieden sou aentasten, en sy werdt sulcx gewaer, eer hy uyt den lande cost geraecken(21).

+Due de Alva soeckt raet aen piloten om eenen anderen wech op Spaengien te seylen maer was om niet.

Item deestyt en wilde Ducdalbe tot Antwerpen geen Spaensche goederen, wynen, olie of fruyten meer op Oostlant laten laeyen, mits hy hoorde, sy Engelant daer mede spysden. Ende vergaderde vele piloten ende oude scippers om van haer te weten, of men niet en soude connen varen van hier in Spaenigen sonder verby Engelant te varen, vreesende dat hy ten lesten sal moeten 't hooft in den scoot legghen, want sy seyden neen, ten waer een jaer lanck reysen doer de Oostersche onbekende coude zee, welck niet wel om volbrengen en waer, om 't peryckel van veel ys en andere peryculen.

[27 Februari 1569]

+ Item op den 27 dach February werdt tot Antwerpen ende elders, als wesende den eersten sondach in den vasten, des paus aflaet gecondicht, ende men ginck dien dach processie generale, ende men soude dese weke vasten ende ten naesten sondach 't sacrament gaen ende weder processie gaen; ende alwie ter predicatie ter nieuwer religien geweest hadden, soude al vergeven syn doer 't paus macht; maer die gewelt gedaen hadden, dat was 't conicxs wille te straffen na synen wille, welck was den deckmantel, daer de leelijcke beeste 't fenyn mede deckte(22).

+Van des roomschen gesonden aflaet.

+ Item deestyt was er wederom groote vergaderinghe in Duytschelant, ende de spraecke was vele onder den man, alsdat de stat van Luyck van des prinschen van Oraengien oft ander vorsten weghen sou belegert worden, siende de groote vergaderinghe die omtrent Straesborch gemaeckt werdt. Ende die van Luyck vreesden oock selve om die groote scamperheyt, die den bisschop den prinsche in 't aftrecken van synen legher verby Luyck gedaen hadde, die hem te voren seer geflateert hadde. Maer 't was den grave van Tweebrugghen, die des prinschen volck en meer andere meest aennam, maer den prinsche en was oock niet ledich.

+Luyck vreesde voer beleggen, siende nieuwe vergaringe.

Eindnoten:

(15) Zie GACHARD, *Corresp. Phil. II*, t. II., p. 72. - Ook *Bibliothèque Nationale*, t. II, p. 276.
(16) Voor de gevangen herdoopers, A.C., p. 184
(17) Op 8 Februari werd inderdaad den tienden en twintigsten penning door den Breedenraad toegekend, zie A.C., p. 184. - Zie ook verder in dato 19 Februari. De publikatie hier bedoeld is vermoedelijk diegene, involge dewelke aan de edellieden, onderteekenaars van het eedverbond, nog een maand uitstel werd verstrekt; zie GACHARD, *Corresp. Phil. II*, t. II, p. 673.
(18) Zie hierover, het kapen van Spaansche schepen en andere, KERVIJN, *op. cit.*, t. V, p. 297, 306, 309, 319 en volg.

(19) De twee gebroeders Leemssen waren van Axel afkomstig: A.A., dl. XIV, p. 64, n°s 707-708.
(20) Het huwelijk van Karel IX met aartshertogin Elisabeth van Oostenrijk werd voltrokken op 14 Januari 1570. - Filips II zou huwen met de aartshertogin Anna van Oostenrijk, die vroeger voor zijn zoon don Carlos was bestemd geworden.
(21) Behandeling van dit konflikt bij GOSSART, *op. cit.*, p. 155, betreffende den ambassadeur, p. 170: deze was 'resserré en son logis'. - Zie ook KERVIJN, *op. cit.*, t. V,: de briefwisseling van den ambassadeur, aldaar uitgegeven.
(22) A.C., p. 185. - Het gebod, betreffende deze processie: A.A., dl. II, p. 428, in dato 26 Februari.

Meerte.

[2 Maart 1569]

+ Op den 2 Meerte werdt tot Antwerpen een man gehanghen van Ypren, die een jaer lanck gevanghen was geweest ende dat om saecken der religien aengaende; ende die van Antwerpen vindende geen oft weynich faulte in desen man hebben hem eens na Brusel gesonden by den secreten raet van Ducdalbe, die men noempt den bloetraet, maer hebben hem tot Brusel verwesen en werdt tot Antwerpen gehanghen sonder ander vonnisse te hebben(23). Ende op den selven dach en ure, so gingen de papen processie van des paus aflaet en perdoens weghen ende sommighe uytgevluchten werden ingeroepen ende 5 van der principaelste gevangenen van de weder-

+Tirannye over het volck van ander religien dewijl 't paus aflaet nochtans noù in 't gebruyck was.

doopers werden den 3 dach uytgevuert na Brusel om geexamineert te worden, en dat al in den tyt van gratien[24].

+ Item deestyt was tot Antwerpen een kint geboren, hebbende op 't hoofd een faetsoen van een monicxcappe, wesende van een monick verscrickt, die voer haer doere quam bidden, gelyck sy 't voer manire hebben.

+Een monster geboren.

[5 Maart 1569]

+ Op den 5 dach Meerte quamen tot Antwerpen twee bootsgesellen met een scuyte aen, synde uyt Engelant gevloden en werden van Ducdalfs wegen ondervraecht, ende bekenden van de groote gereescap van oerloochscepen, die de coniginne maeckte, ende de fame die er was, dat sy met gewelt op Zeelant wou vallen en Walcheren innemen, en oock werden die van de religie, die uyt dese landen in Engelant gevlucht zyn, gedwongen de wapenen te aenveerden, om haer landt te helpen winnen, om welcke fame. Ducdalbe Walcheren met meer soldaten deet besetten.

+Preparatie van orloghe in Engelant teghen Ducdalbe.

[7 Maart 1569]

+ Item op den 7 dach Meerte vercreghen die cooplieden van Antwerpen en elders wederom concent te moghen handelen op Hamborch en andere Oostersche steden, by Ducdalbe te voren verboden, omdat hy wistte, dat het de Engelsche dan daer haelden wat sy begeerden. Sodat er terstont vele scepen en sonderlinge met hoppecruyt geladen hadden, denckende oftet haest verboden werde, maer hy moest het toelaten, opdat hy Oostenlant niet oock tot vyantscap en verweckte[25].

+Ducdalbe moest toelaten op Hamborch te handelen hoewel 't de Engelschen dan creghen.

+ Item op desen dach quam tot Antwerpen een poste brenghende tydinghe, hoe die geel mooren synde bevochten van den conick van Spaengien met een deel soldaten, maer hebbende al vernielt, mits hebbende bystant van den barbaerschen conick, also dat heel Spaengien beroert was, hoe men dese weder onder het jock der inquisitien sou connen brengen.

+Hoe die van Garnaten 't conicxs soldaten geslagen hebben en Spaengien beroert werdt.

+ Item deestyt begonde den grave van Tweebrugghen en meer andere Duytsche heeren met vele ruyteren en knechten in Vranckeryck in te breken tot assistentie van den prinsche van Condé en andere huyghenoosche prinschen, maeckende synen leeger in Loreynen omtrent, hebbende dapper scermutsinghen tegen mons. Dumalie, cappiteyn van den conick van Vranckeryck Carel de 9. van dien name.

+Den graef van Tweebrugghen treckt met macht in Vranckeryck.

[12 Maart 1569]

+ Item op den 12 dach Meert so werden tot Brusel 2 wederdoopers levendich gebrant, en op den 15 dach tot Antwerpen een gehangen, die te voren dootgepynigt was. Ende Ducdalbe eyste op den 14 dach Meerte groote scattinghe op de 17 landen en

+3 wederdoopers gedoyt.

dat wel tot 100 tonnen gouts, mits[+] dien hem op zee van de coniginne van Engeland vuel gelts onthouden[+] was ende noch dagelycx van haer Spaensche scepen genomen werden en gehaelt tot in Zeelant[(26)].

[+] Ende de conick van Vranckeryck screef oock minnelyck om help aen Ducdalbe, mitsdien Ducdalbe volck gereet hadde ende Tweebrugghen wel met 8000 ruyteren sonder 't voetvolck daer in 't lant viele; maer duc de Aniou, luytenant generael syns broeders, haestede hem in alle maniren

[+]Ducdalbe eyste groote scattinghe.

[+]De coniginne roofde scepen tot in Zeelant.

[+]De conick Charel de 9 soeckt bystant aen Ducdalbe om Tweebrugghen te wederstaen.

om den prinsche van Condé te slaen eer den grave van Tweebrugghen daer by sou syn.

[16 Maart 1569]

+ Item op den 16 dach Meerte so gesciedet tot Antwerpen, dat daer alle de stat in alle de boeckdruckers en oock boeckvercoopershuysen een rot soldaten in vielen, van weghen Loduwyck Ladron, overste colonel ende dese Duytsche mofmaffen daer in vallende, aten en droncken wat se in de huysen vonden, haer hebbende ongebaerlyck genoech, maeckende de stat beroert en menich bedroeft hert. En dit gesciede desen dach scier alle de landen doere, synde also by den raet van Ducdalbe met de sophisten van Loven en andere papen geordineert ende wirpen alle de boecken die omhooge in de winckels laghen neder ende alle die in elck huys waeren werden al in een camer gedaen en die werdt van voerseyde colonels wegen en oock van des statswegen toegesegelt; en voorts weder van eenighe papen daertoe gecommiteert synde, gevisiteert. Ende dit is langhe op handen geweest, ende dat hadden sy wel willen doen in alle de borgers huysen, maer en dorsten 't niet wel bestaen[27].

+De Duytsche knechten tot Antwerpen vallen subeyt in alle boeckvercoopers huysen.

[19 Maart 1569]

+ Ende het gesciede op den 19 dach Meerte, dat 5 of 6 boeckvercoopers ende druckers gevanghen en haer goet bescreven, al eer men haer huysen nochtans gevisiteert hadde, maer sy hadden doer bespieders en verraders geproeft, dat se eenighe verboden boecken hadden vercocht. Ende dit waeren van de voernaemste catholyckste boeckvercoopers; maer uyt giericheit hadden sy dat meest gedaen ende daeronder was er eenen, genoempt Peter van Keerbergen, by wien in 't jaer 1568 alle scimpernye by de papen geordineert teghen de mertinisten en calvinisten gedruckt was, in wiens gevangenisse hem een iegelyck verwonderde[28].

+Catholycke boeckvercoopers gevangen.

+ Item deestyt waeren tot Brusel nieu Spaensche royroeden by den raet van Ducdalbe geordineert ende den luytenant van Spelleken, die gevangen is, werdt nou oock gevangen omdat hy na der verraders aenbrenghen niet al gevangen en hadde, maer self waerschouwinge gedaen, omdat sy vlieden souden bytyts[29].

+Nieù Spaensche royroeden geordineert opdat se tiranniger syn souden.

+ Item op den 19 dach Meerte so werden tot Antwerpen 4 wederdoopers levendich verbrant, ende riepen, siende 't vier aencomen, seer vierich tot Godt ende eenighe van haeren broeders, staende onder 't volck riepen haer teghen, seggende: ‘Broeders stryt vromelyck’, waer na des tirans officiren omsagen en so quam een geloop onder 't volck en een dueren toe geclep tot 2 reysen, ende omtrent een half vendel moffen waeren op de merckt, die beefden van vreese, meynende dat 't gemeynte op haer gevallen sou hebben, maer 't verginck noch wel van dieshalven[30].

+4 wederdoopers verbrant met geloop onder 't volck.

[21 Maart 1569]

[+] Item op den 21 dach Meerte waeren doer gebieden, geroepen van Ducdalbe alle de staten van de 17 landen, die daer oock meest quamen, uytgescheiden die van Campen, Swol en 't Heerenberch en Vrieslant ende eyste een onmogelycke scattinghe op alle coopenscap te weten, den tienden en hondersten pennick van elcke verhandelinghe en somma van tien handelinghen sou hy 't al hebben. De staten ontseyden 't en creghen

[+]Van een scattinghe, die Ducdalbe eyste om alles te crijghen wat in de werelt was.

21 daghen haer beraet om de apsenten te ontbieden, die niet comen wouden[31].

[23 Maart 1569]

+ Item op den 23 dach Meerte werden tot Middelborch alle de heeren van der wet gevangen, doer bevel van Ducdalbe ende dat deden de Duytsche soldaten, die er in laghen. De rechte oorsacke en hoorde men niet, dan so vele was 't Ducdalbe socht hem te versekeren van dien lande, vreesende oft de coniginne van Engelant dat sou willen innemen, want+ men sprack oock van dry casteelen in 't landt van Walcheren te maecken. Ende wel 60 oft 70 van de gevanghen Engelsche cooplieden tot Antwerpen waeren 't ontvloden, want men hadde haer laten op haeren eedt en geloove vrij gaen achter straten, maer 14 oft 15 was er bleven; ende den overste te weten den coertmeester was oock ontloopen, waerom een van de Duytsche capiteynen was die desen sonderlinghe bevolen was te bewaeren. Oock werde 't deestyt wederom verboden over alle de Nederlanden hoppecruyt oft ander goeden naer Hamborch oft Oostwaerts te vuren, omdat Ducdalbe sach dat het de Engelsche van daer wel creghen. Ende de spraecke was dat den hertogh van Feree uyt Spaengien doer Vranckeryck quam om na Engelant te reysen, welcken hertogh een Engelsche vrou hadde getrout doen ons conick in Engelant was: ende desen scene 't, sou de saecken middelen tusschen Engelant en Ducdalbe[32].

+Vuel heeren en borgers tot Middelborch gevanghen.

+Vuel wederdoopers die daer pleghen vry te preken 1566 namen de vlucht. Vuel Engelschen verloopen uyt Antwerpen.

[22 Maart 1569]

+ Item den 22 dach Meerte, so quam de tydinghe uyt Vranckeryck van eenen seer grooten slach, die gesciet was op den 13 dach Meerte, als 't sondachs, durende dien heelen dach in 't vervolghen, tusschen des conicxs broeder als capiteyn generael van syn ermeye ende des conicx oom, den prinsche van Condé, wiens geheele ermeye verstroyt was; ende hy, liggende in 't midden onder de doyen rechtede hem oppe, welck meynde dat hy vry geraecken soude, werdt haest gesien, met welcken soldaet hy parlementeerde, maer haest quam noch een ander soldaet die hem doerscote; hieraf was langhe spraecke, oft hy levende oft doot was, maer ten lesten hoorde men de waerheyt.

+Van den grooten slach in Vranckeryck, daer de prinsche van Condé bleef.

Ende dit was gesciet, tusschen Nieucasteel ende Jarnack, maer oock niet sonder verlies van des conicx seyde, want men sloech al de trommel tot Parys om nieuw volck ende de conick lach met weynich volcx binnen+ Mets in Loreynen; ende den grave van Tweebrugghen begonde vast al in 't landt te trecken: ende Ducdalbe sondt 1500 peerden en 3 regimenten voetknechten in Vranckeryck tot des conicx onderstant met den ouden grave van Mansvelt, goevernuer van Litsenborch[33].

+Ducdalbe seyndt den grave van Mansvelt met volck den conick tot assistentie.

+ Men heeft langhe in Vranckeryck en sonderlinghe tot Parys geroepen, waer Conde de moort gesteken, 't waer al gewonnen; maer nou was er voer haer weder een ander op de bane, te weten den grave van Tweebrugghen met ruyteren en knechten, wesende al voer syn doot van hem ontboden en van ander hugenoosche steden en

+Noch geen eynde al was Condé doot.

heeren als van weghe de conick van Naverre en syn moeder en den cardinael van Borbon en meer andere die noch leven.

[25 Maart 1569]

+ Item op den 25 dach Meerte, quam tot Antwerpen een Spaensch sceepken aen, gelayen met oraenie appelen, daer een iegelick in verwondert was; maer sommighe seyden: De coniginne heeft 't goedt uyt Spaengien overvloedich, sy seyndt Ducdalbe wat fruyts! Maers ommighe papen en Italiaensche en Spaensche cooplieden seyden: 'Die hoere sal 't nou so breet niet hebben, maer beter coop geven nou Condé doot is'.

+Een onnoosel sceepken comt sonder Engelsch peryckel tot Antwerpen uyt Spaengien, welck wonder scene.

+ Deestyt was er doer Ducdalbe weten eenighe verraderye in Engelant besteken doer cappiteynen, die hy uytgesonden hadde en seyden dat se gebannen waeren en versochten daer geloof te cryghen om volck aen te nemen teghen Ducdalbe. Ende deestyt werden vuel overste van diveersche+ dorpen gevanghen in de Kempen, omdat se niet tirannich genoech geweest en hadden, ende de gevangenen van Middelborch werden na Brusel gevuert, ende de heeren van Hulst meynde Ducdalbe oock te doen vanghen maer waeren 't verloopen.

+Alva meynde verradelyck eenighe haven van Engelant te cryghen.

+Ende veul overste van dorpen werden gevangen.

+ Deestyt dede Ducdalbe het casteel van Antwerpen seer victalieren van alle nootelycke spyse, coren en wyn, olie en sout, asyn, speck en soo voorts.

+Ducdalbe dede het casteel seer spijsen al was hij tot Brusel.

[29 Maart 1569]

+ Item op den 29 dach Meerte, so werden tot Antwerpen noch vier mannen, die doops oft mennonists gesint waeren, levendich verbrant ende haer tonghen waeren met yseren vyskens vast gemaeckt ende daerover eenen doeck gebonden, omdat men 's niet sien en soude; welck erger was dan een balle in den mont, want als sy nou haer pynichden om iet te spreecken, quetsten sy haer tonghe seer, ende verbrant synde, werden die lichamen op 't galgevelt, buyten der stat aen eenen staeck geset ende de hoofden daer oppe, na maniere van d'oude tirannye ende dat noch al op het bevel of 't mandaet van Carolus Quintus, daer haer de rechters mede ontsculdighen, welck haer voer den rechterstoel Cristi niet helpen en sal(34).

+4 doopers levendich verbrant.

+ Item in 't eynde deser maent werden wederom 12 Spaensche scepen van de coniginne van Engelant genomen die na Nederlant meynden te comen.

+12 Spaensche scepen op zee genomen.

Item in 't eynde van dese maent hoorde men vele van de doot van den prinsche van Condé en syn ermeye om welcke blyschap die van Parys en ander steden vierden en bedreven vruecht om de groote victorie, hoewel sommige noch langhe tyt van syn doot niet gelooven en wilden. Ende al scene 't met de papen, al genomen 't was noch achterdeel, want een ergere sy waeren verwachtende; want den grave van Tweebrugghen begonde in te breken en alle papen hoeven, dorpen en apdyen te branden, waer hy aenquam.

Eindnoten:

(23) Vermeld bij A.C., p. 186: evenwel andere versie: de man was van Doornik en werd veroordeeld wegens opstandigheid.
(24) Betreft de wederdoopers den 18 Februari gevangen. - Zie in dit verband de geboden uitgeroepen den 3 Maart: A.A., dl. II, p. 429.
(25) Betreffende den handel van Engeland op Hamburg, zie enkele aanduidingen bij KERVIJN, *op. cit.*, t. V, p. 301. - Ook o.a., 361, 366 et seq.
(26) Over de finantieele plannen van Alva, zie GACHARD, *Corresp. Phil. II*, t. II, p. 69 en 70: 7 en 10 Maart.
(27) A.C., p. 186, in dato 17 Maart. - Men leze het schrijven van Alva aan den Grooten Raad van Mechelen betreffende dit toezicht, GACHARD, *op. cit*, p 674, 7 Maart 1569.
(28) A.C., p. 187. - A.A., dl. XIV.
(29) Deze feiten betroffen dus den helper van Spelleken, alias Grouwels. - Zie POULLET et PIOT, *op. cit.*, t. III, p. 487 en 524. - Ook BLAES, *Mémoires anonymes sur les troubles des Pays-Bas* (1565-1580), t. I, p. 84 en 85. Brussel, 1859-1866. - BOR, *op. cit*, t. I, p. 270.
(30) A.C., p. 187.
(31) A.C., p. 187. - GACHARD, *Corresp. Phil. II*, t. II, p. 69, brief van 7 Maart. - Ook p. 78, brief van 4 April: bondig verslag over deze zitting; zie ook BOR, *op. cit.*, t. I, p. 280.
(32) Over het gebeuren in Middelburg. A.C., p. 188. Betreffende de betrekkingen met Hamburg, zie KERVIJN, *op. cit.*, t. V, p. 301, 361, 366. - Zie ook BURGON, *The Life and Times of Sir Thomas Gresham*, t. II, p. 323.
(33) A.C., p. 188. - LAVISSE, *op. cit.*, t. VI, 1, p. 108. De veldslag had plaats op 13 Maart 1569. De kapitein Montesquiou doodde Condé. - Zie ook GACHARD, *Bibliothèque Nationale*, t. III, p. 282, 472.
(34) A.C., p. 188.

April.

[3 April 1569]

+ Item op den 3 April werden wederom 3 doopers levendich gebrant, sonder eenigh worgen oft poeder by haer te doen, dan geveeterde tonghen als voren[35]. +Drij doopers verbrant.

[2 April 1569]

+ Op den 2 April werden twee van de Duytsche knechten liggende in

+Valsche munters gebrant.

Antwerpen onder den colonel Aelbrecht Ladron levendich gebrant en dat om valsche munte die se geslagen hadden.

+ Item deestyt, quam de fame dat doer de Duytsche ambesaeten den peys van de 2 conigen Sweten en Denemercken gemaeckt was, welck orloechsvolck wel na Nederlant mocht comen mettertyt, want men hoorde dat graef Loduwyck van Nassouwen 't prinschens broeder van Oraengien daerop wachtede.

+Peys in Sweten en Denemercken.

[6 April 1569]

+ Item op den 6 April so werdt tot Antwerpen en voorts al overal verboden wel scerpelyck met de Engelschen te handelen, totdat sy alle de penninghen ende gearresteerde goeden souden wederom hebben gegeven; verbiedende voorts eenighe scepen te varen sonder wel versien te syn van soldaten en alle provisie van orloge en groot gescut om alle de zeeroovers te wederstaen, niet roepende openbaar orloghe tegen de coniginne, maer misprijsende dat sy so vuel zeeroovers en zeescuymers is aenhoudende ende de geroofde scepenen in haer havenen laet brenghen; ende al doer misverstant van de penningen, die uyt Spaengien waeren comen voer Ducdalbe en op zee genomen syn en in Engelant by haer gearresteert, met haer seer fletserende, haer noemende noch suster; maer cost hy met verraderyen in 't lant comen, dat soeckt hy seer, want hy met gewelt niet aen haer wel en can[36].

+Verbot niet ter zee te varen sonder amirael oft orloghe gereetscap.

+ Item in dese maent waeydet so vele hooghe winden, dat in den Scelde voer Antwerpen sommighe zeevisschen gesien werden; dese sach men somtyts spelen, maer op den 18 dach werdt er eenen by Borcht aen de Vlaemsche syde gevangen en werdt op 't landt gevonden soo 't water ontloopen was, ende was 12 voeten lanck en 2 vademen dicke en werdt genoempt hilvisch.

+Groote zeevischen voer Antwerpen gesien en eenen gevangen en gegheten.

+ Item deestyt werden 10 vendelen Nederlantsche knechten, die den grave van Meghen tot eenen overste hadden, afgedanckt met luttel gelts; hieraen sach men dat Ducdalbe hem op geen Nederlantsche tonghe en wou betrouwen; het moesten al Waelen oft Spaengiarden oft Hoogduytsche syn.

+Grave Meghens volck werdt afgedanckt.

[19 April 1569]

+ Item op den 19, 21 en 26 dach April werdt tot Antwerpen den Breeden Raet voergehouden en desgelycxs in alle ander hooftsteden van de groote scattinge, die Ducdalbe was eyschende, te weten den tienden pennick van alle goeden eeuwelyck durende, ende oock dat niet eens, maer elcke verhandelinghe. Maer de steden, die ontseydent hem alle, gelyck oock de staten gedaen hebben. Dan vele wesen op Antwerpen, so die deden souden sy mede doen; ende dreychde dese stat, segghende: ‘Als hy wilde dat het al syn was, omdat daer d'eerste beeltstorminghe gedaen was, ende dat niemant dat belet en hadde,’ hebbende te voren alle de namen geeyscht van die de stat dienden. Ende sommige concenteerden 't alle, en sommige seyden: Laet liever alle die van machte syn eens de helft van haer goedt geven en

+Breeder Raet van de scattinghe die Ducdalbe eyste in de steden versocht.

alle geestelyckheyt des gelycxs; maer 't en was dat niet wat hy sochte, maer de landen geheel op te eten en werdt noch gansch afgeslegen[37].

[26 April 1569]

+ Item op den 26 dach April werdt den luytenant van Spelleken de royroede tot Brusel gehanghen ende syn meester was gevangen en scerp bewaert. Men seyde meest, dat sy Ducdalbe noch niet tirannich genoech en waeren ende het meeste, dat se gierich geweest hebben, haer met gelt laten hebben sommighe gevangene van haer vry coopen; en somma haeren loon compt; die quade worden met de quade gestraft(38).

+Luytenant van Spelle gehangen.

[27 April 1569]

Ende op den 27 April so werdt tot 't Hertogenbosche een vrouwe+ ende eenen man om haer religie levendich verbrant ende na het lantsmannier maeckt men haer 't hout en vier overvloedich: maer de Spaensche soldaten ligghende in dese stat maeckten 't vier cleyner na haeren sin, en lieten de man so braeyen en daerna doerstaken sy dien noch met rapiren. Ende op den 29 dach so werden tot Antwerpen oock 2 vrouwen verbrant met geveeterde tonghen als vore(39).

+Wederdoopers gebrant.

+ Item op den 27 dach April, so werdt tot Brusel een van des paus cardinalen feestelyck ingehaelt, brengende van Roomen voer Ducdalbe een gulden sweerdt, omdat hy voer 't roomsch catholyck geloove sou vroomelyck stryden ende bracht voer syn sone oock eenen cardinaels hoet(40).

+Ducdalbe wordt van Roomen gesonden een sweerdt.

+ Item in 't eynde deser maent is er eenen dapperen slach gesleghen van den grave van Tweebrugghens volck ende des prinschen van Oraengien volck teghen de ermeye des conicx van Vranckeryck Carel de 9: ende geschiede tusschen Dison en Gre vyf dachreysen van Parys na Lens toe; ende tot wraecke van den seer edelen prinsche van Condé en spaerde den Hertogh van Tweebrugghen geenen edeldom en sonderlinghe geen papen, noch monicken, noch haer kercken, apdijen, noch hoeven, noch dorpen, die hem niet en spijsden, maer vernielde 't en verbrande 't al, hangende papen en monicken aen boomen en tacken, also dat vele papen+ en monicken de vlucht uyt den lande namen, vreesende dat hy 't heele landt winnen sou, waeraf 2 wagenen monicken en eenen met canonicken in 't eerste van Meye tot Antwerpen arriveerden, hoewel sy meest haer tot Parys wel betrouden; ende vuel kleyne stedekens werden ingenomen(41).

+Den grave van Tweebrugghen wint een slach teghen den conick. Tweebrugghen werdt de duyvel genoempt doende de papen en haer lant verwoesten.

+Papen vlieden uyt Vranckeryck.

+ Item deestyt werdt tot Franckfoort eenen rycxdach beroepen, daer alle vorsten souden moeten wesen om de saecken van Vranckeryck en oock van dese landen te middelen. Maer men vermoyde, dat de geestelycke cuervorsten daer meest toe dronghen, mits sy saghen dat de saecken in Vranckeryck bitterlyck aenginghen ende de conick vuel meer verloer dan wonne; nochtans was er van byde syden groot volck gebleven. Ende men hoorde dat Tweebrugghen, den grave, daer oock geroepen was om wat stil te staen, maer sommigen seyden, dat hy daer oock begeerde te wesen om syn aenspraecke te doen, bystant en versch volck te kryghen, daer men nu meer afhooren sal in 't sceijden des rycxdach.

+Rycxdach tot Franckfoort beroepen.

Eindnoten:

(35) A.C., p. 190 (in dato 2 April). - A.A., dl. XIV, p. 64, n°s 717, 719, 722 (in dato 1 April).
(36) A.C., p. 85. - Dit verbod werd den 31 Maart ontworpen: zie KERVIJN, *op. cit.*, t. V, p. 354.
(37) A.C., p. 189.
(38) Men zie hieromtrent de vermeldingen bij nota 29.
(39) A.C., p. 190 (verkeerdelijk op 30 April). - A.A., dl. XIV, p. 64., n°s 720, 271.
(40) A.C. p. 190.
(41) Over dit Duitsche hulpleger, LAVISSE, *op. cit.*, dl. VI, 1, p. 109. Het verslag van dien inval door don de Lannoy bij POULLET et PIOT, *op. cit.*, t. III, p. 574.

Mayus (Meye) 1569.

+ Item op den Meynacht trocken uyt casteel van Antwerpen een vendel Spaengiarden en oock so vuel Duytschen om meyen te gaen houwen, maer de Spaengiarden brochten in 4 wagenen met gestolen scapen en ander vee en diveersche goeden uyten dorpe van Wilryck en daer omtrent: ende de Duytsche hadden haer vol en sadt gedroncken maer niet vele gestolen en den roof moesten de boeren noch thuisbrengen.

+Soldaten uyt het Antwerpsch casteel souden Meyen houwen, maer 't waeren scapen en ander goeden.

[1 Mei 1569]

+ Item in 't eerste deser maent werdt wederom tot Antwerpen diveersche daghen den grooten Breeden Raet vergadert, om Ducdalbe de geeyste onmogelycke scattinghe te concenteeren, welck de heeren ende scepenen concenteerden, uyt vreese, by conditien indien 't andere steden laudeerden. Maer de ambachten ende de gansche gemeynte en wilde 't niet concenteeren, seggende: 'Wil hy 't hebben, hale 't van de gemeynte, maer wy en willen 't niet concenteeren, 't en waer een redelycke scattinghe op 't plat lant'; maer dat sloeghen de geestelycke af, want 't ginck haer meest teghen. Also stelde men 't meest in handen van de staten ende so trocken de heeren met desen besceede in 't lange na Brusel. Maer corts hierna ontseyden 't de staten van den lande ganschelyck ende verfoeyden de heeren van Antwerpen en Dordrecht en noch eenighe andere, die gewillich geweest waeren om sulcx te ackordeeren teghen haer rechten ende privilegien[42].

+De groote scattinge wordt van alle steden geweygert en van de staten Ducdalbe ontseet.

+ Item deestyt publiceerden die van Calis peys met den conick van Vranckeryck en met Engelant, omdat sy siende de preparatie, die in Engelant (geschiede) vreesende of het op haer gecockt werdt; ende deestyt werdt in Engelant oock een plackaet van Placebo gepubliceert teghen den conick van Spaengien, gelyck Ducdalbe hier tot Antwerpen gedaen hadde in 't conicxs name, ende sy bande oock alle roovers uyt der zee ende hielt den conick oock voer geen vyant; maer de scepen die sy in zee sondt en hielt se voer geen roovers; somma elck wilde het beste kint syn, maer de coniginne hadde de panne met de stele vastere[43].

+Calis roept peys met Engelant en Vranckeryck.

+ Item nadien Ducdalbe de scattinghe ontseet was, quam de fame, dat hy sou vertrecken, ende dat dom Jean, 't conicxs bastaert broeder sou in 't landt comen en die regieren; maer ick geloof dat hy 's niet en dachte, maer was een dreygerye, omdat die doer den Torck wat ontsien is, hier oock so ontsien sou werden.

+Fame van Ducdalbes vertrecken.

[3 Mei 1569]

[+] Item op den 3 dach Meye werdt tot Antwerpen gevonden een doot man gepackt in eenen mande, die by nachte op Sainct Andries kerkhof gegraven was; men vermoyde, dat hy van ander religie was ende daerom heymelyck gegraven werdt, want de papen hadden wie sonder bicht stierf, gesloten dat men hem aen een galghe sou hangen, ende op den 4 dach werden se 't hueren verantwoerden geroepen, die dese gegraven hadden op de pene van lyf ende goedt; ende hadden se gecomen sy en

[+]Conclusie: alle personen die sonder bichte oft sacrament sterven werden aen een galghe gehanghen. De canonick Doncker dede met syn consorten een galghe maecken om die sonder bichte storven te hangen.

souden niet vuel beter gevaren hebben. Ende denselven werdt opengegraven en aen de galghe gegraven ende ten selven daghe werdt uyt Antwerpen een vrou gevuert en aen een galghe gehanghen, mits sy tevoren haer selven verhanghen hadde(44).

[5 Mei 1569]

Ende op den 5 dach Meye was er gestorven de huysvrouwe van Heyndrick Dortmont, woonende aen de Groote Merckt, doende maelerye neeringe, wiens goedt al bescreven werdt van den weerlycken oft tirant rechters en dat ter oorsacken dat die vrouw sonder bichte gestorven was, want sy waeren Mertinus leeringe volgende. Ende den man hielt hem verborghen ende de vrinden soliciteerden om de vrouwe te moghen graven, maer een canonick, heer Doncker, seyde raschelyck: ‘En sydt met haer begraeffenisse niet belaeyen, bindt haer een touwe om den halsch, sleypt se op een kerre en vuert se naer de galghe’. Ende dese vrouwe en dit huys verstroyinghe werdt seer beclaecht, want sy waeren de scamele menschen gunstich, ende daer waeren over de 600 menschen, die voer haer erbeytden, so binnen en buyten Antwerpen; so doer vele biddens van diveersche persoonen werde noch in stat gegraven, maer op Sint Jacops kerckhoff oft daer neffens was een ongewyde plaetse; maer de verstandighe ende oock het doot lichaem waeren daer niet ongerust in als 't geen oneerlycke plaetse en was(45).

[16 Mei 1569]

Maer op den 16 dach Maye werdt een out man genoempt Bartholomeus van Swynricht eenen strop om den hals gedaen en met een kerre uytgevuert en aen een groote nieuwe galghe gehanghen, ende de huysvrouwe verliep 't en 't goedt was verbuert. Ende dese galghe werdt genoempt van 't gemeyn volck des canonicks Donckers galghe, mits hy de meeste in desen raet was geweest. Ende 't gesciede, dat hy en meer andere canonicken geen lange jaeren en leefden ende sturven oock sonder bichte oft sacrament te ontfanghen, so gy den datum vinden sult, ende 't Godt belieft my so langhe te sparen, totdat ick so verre herscryve uyt myn cladboecken, want ick selden tyt hadde.

[8 Mei 1569]

[+] Item op den 8 dach ginghen de papen en haer adherenten tot Antwerpen en oock in ander steden processie om te bidden, dat het mochte reegenen en ten andere dat den conick van Vranckeryck, die seer aengevochten werdt van vele vyanden, die tegen de Roomsche kerck waeren, mochte victorie hebben tegen alsulcken.

[+]Processien dat den conick in Vranckerijck mochte victorie vercryghen.

+ Item op den elsten nacht Meye werden tot Antwerpen 10 oft 12 groote ryckaerts gevangen ende naer Brusel gevuert voer Ducdalbe, om dieswil dat sy hem beloeft hadden, waer de scattinghe by den Breeden Raet geconcenteert, sy wisten met de gemeynte raet, en souden hem binnen 15 daghen daerna 14 tonnen goudts verscieten; welck de heeren vernomen hadden en niet en wisten te cryghen, so hebben sy die hem gelevert opdat sy 't hem voldoen souden oft sien hoe sy 't cryghen souden(46).

+Inventuers van Ducdalf geeyste scattinghe gevanghen na Brusel gevuert.

+ Item op den 8 dach Meye was buyten Antwerpen tusschen Ranst en Wynegem in 't bosche een heymelycke predicatie van Calvinus leere,

+Heymelycke predicatie in 't bosche buyten Antwerpen en haest vernomen en eenige gevangen en middelt gegeven om te beletten

waeraf een advocaat met name Jeronimus Frans beclapt was, en werdt gevanghen ende bekende, dat se waeren omtrent 300 sterck ende werdt op den 13 Meye ontpoortert om gepynicht te worden. Maer hy beriet hem aen den raet van den hove, so werdt hy derwaerts gevuert. Ende hierdoor gesciede 't dat Ducdalbe gestoort was, dreygende in de dorpen van Antwerpen wel so vuel soldaten te legghen, die haer sulcke vergaderinge wel beletten souden; maer de boeren en meyers der dorpen namen den last self aen om den last der soldaten te scouwen, houdende wacht en namen acht waer 't volck wandelde ende cregen bevel, dat se niet sparen en souden waer so heymelycke predicatie vonden(47).

+ Item deestyt quam den apt van Sint Truyden, die den prinsche van Oraengien in 't voerleden jaer uytgevuert hadde, eerst wederom, mits nou betaelt hebbende syn ransoen, sonder alle syn silver en ander meubelen dat hy verloren hadde by het innemen derselve stat.

+Den apt van Sint-Truyden nou eerst losse gelaten.

+ Item deestyt was tot Parys een monster te sien, als een torxhooft, ende het haer was gevlochten als eenen crans van slanghen ende den baert, dat waren oock slanghen ende de slanghen leefden en was vonden in een eye in Hooch Borgoengien, ende vuel grote heeren deden 't monster conterfeyten.

+Een monster gevonden in een hinneneye van Vranckeryck.

[19 Mei 1569]

+ Item op den 19 Meye werden tot Antwerpen sommighe personen die gevlucht waeren, mits men de vrou of de man aen de galghe gegraven hadde, thueren verantwoerden geroepen, opdat se het bescreven goedt met eeren souden mogen houden, als se niet en quamen; ende voorts geboden so wie subyt sonder bichte oft sacrament sturf soude aen de galghe gegraven worden; ende wie 24 uren soude sieck gelegen hebben en sonder bicht stierf sou gehanghen worden: ende voorts werdet de papen verboden missen in de huysen te doen, 't en waere sonder 't sacrament te geven, welck sy wilden dat openbaer metter bellen gebrocht worden en 2 diefleyders om te bewaeren(48).

+Tirannich gebodt om aen Donckers galghe te hangen die haer niet en bichten.

[18 Mei 1569]

+ Op den 18 Meye werden tot Liere 4 personen gedoyt om saecken der religien aengaende.

+Tot Liere 4 gedoyt om saecken der religien.

[20 Mei 1569]

+ Op den 20 Meye verhing een vroue haer selven binnen Antwerpen in haer scouwe met de vlechten van haren haeyre in presentie van haer kinderkens doer groote ermoede; vuel moorders waeren op de banen en capdieven in de steden sonderlinghe tot Antwerpen.

+Een vrou in 't haeyre verhangen.

+ Item deestyt vluchtede den secretaris van Ducdalbe uyt Brusel en trock in Engelant, waerom een poortier tot Brusel gevangen werdt.

+Secretaris van Ducdalbe gevlucht.

[21 Mei 1569]

+ Op den 21 nacht van Meye werden die soldaten van Ladron uyt het Engels huys gedaen, die daer vyf maenden gelegen hadden om dese cooplieden gaey te slaen, maer waeren 't meest ontvlucht ommers de rycxste ende so liet men de minste nou oock losse ende so thoonde Ducdalbe, dat hy de quaetste niet syn en woude, latende eerst los en vry.

+Engels huys weder vry gestelt.

[22 Mei 1569]

+ Item op den 22 dach Meye so ginck tot Brusel den ommeganck na de oude costuyme, dan so vuel meer dat als nou de scutteryen in haer

+Brùselsch ommeganck in 't harnas.

wapenen ginghen, welck in sommige jaeren om des troubels wil gelaten is geweest, maer Ducdalbe begeerdet te sien ende de Spaensche soldaten waeren wel vervaert, dat se so vuele gewapende saghen en nietemin ongewapende, maer 't verginck al in 't goede.

+ Item deestyt quam de tydinghe, dat de cuervorsterheeren tot Francfoort al twistich gesceyden waeren, want de geestelycke hadden begeerte, dat men alle die uyt dese landen daer in 't landt gevlucht syn, souden weder uytgeseet worden om na haer landt te trecken, waermede de anderen tevreden waeren hadden de bisschoppen voer alle de personen, die daer vele waeren, willen borghe stellen, dat Ducdalbe haer niet verhinderen en soude aen lyf noch goedt; ten anderen werdt versocht dat men den grave van Tweebrugghen ende den prinsche van Oraengien oft haer ermeyen soude inroepen op den banne uyt Vranckeryck te comen, ende dat men de saecken sou andersins modereren. Maer die van der religien in Vranckeryck soliciteerden contrarie daertegen om assistentie, also dat den prince Casimirus met 4.000 ruyteren ende 40 vendelen knechten noch afgeveerdicht werdt den grave van Tweebrugghen tot assistentie, ende Ducdalbe hadde daer oock eenen ambesaet gesonden, maer en werdt niet verhoort[49].

+Eynde des rycxdach tot Franckfoort.

[25 Mei 1569]

+ Item op den 25 dach Meye werden tot Brusel 3 mannen levendich verbrant en 2 onthalst om saecken der religien; de dry waeren van Dornick 2 van Ypren, I van Ronsen en een van Diest. En ten selven dach werden tot Antwerpen 4 doopers gebrant met geveeterde tonghen als voren[50].

+XI mannen gedoyt.

[24 Mei 1569]

+ Item op den 24 Meye so maeckte men tot Antwerpen gereetscap en forieringhe teghen de compste van Ducdalbe ende men stelde het casteel rondom vol gescuts, want hy soudt comen besiene, ende daer was differentie onder de meesters van den casteele, so sou hy 't besiene, hoe men 't meesterlycx en best volmaecken soude. Ende vuele vreesden, dat hy quam om justicie te doene, want vuele was er gevangen, die onlanx in eenige heimelycke predicatie geweest hadden; ende vuel treffelycke huysen werden doersocht om eenige die uyt Valeceyn en Dornick gevlucht waeren, en van haeren goeden hier gevonden werden; in somma, men sochte nou over d'onnoosele.

+Ducdalbe werdt tot Antwerpen geforiert?

[27 Mei 1569]

+ Item den 27 dach was tot Antwerpen een goed geselle gestorven in de scipstraete en dat sonder bichte en werdt aen een galge buyten stat gegraven; en dit was groote

+Een sonder bicht gestorven aen de galghe gegraven.

gratie, want hadden de papen connen vernemen, dat hy sieck gelegen hadde, hy hadde moeten daeraen hanghen. Op ander plaetsen gesciet desgelyckx, tot Dornick en sommige plaetsen, werden sy in eenen peertstal gegraven; en dit gebuert somtyts oock wel papen selve oft van hueren voerstanders, dat de heere haer verrast, maer dan segghen sy: 'Men heeft wel geweten dat hy chatolyck was ende en werden niet scandelyk gegraven.'

[+] Het gesciede op den 27 dach Meye, dat Ducdalbe metter barsien van Brusel na Antwerpen quam van achter in Sinte Michiels clooster;

[+]Ducdalbe compt in Antwerpen.

ende op 't casteel werdt sommich gescut gelost ende syn Spaengiarden scoten oock, en lieten vierpylen vlieghen; ende op den 28 dach reedt hy rondtom het casteel ende in 't triompheren was hy byna geraeckt met eenen houten cloot, waerom hy niet daerin en rede tot op den 30 dach Meye(51).

+ Item mits nou de meyeren buyten Antwerpen wacht hielden, tegen heymelycke predicatien, die in boschen souden moghen gescieden, also gesciede 't op den 30 dach Meye, dat sy 4 gevangenen in de stat brochten, die sy achter eenen cant vonden sitten lesen: dese werden terstont gepynicht om te weten oft sy in geen predicatie corts in boschen gesciet, geweest en hadden, en den eenen beclapte syn suster die gevangen werdt met haer gesin.

+Volck die men vindt in 't veldt levende gevanghen en gepynicht.

Item deestyt hoorde men vele van brandstichters die tot Franckfoort, Nuerenborch, Straesborch gevanghen waeren en oock tot Emptden, die men hoorde dat van Ducdalbe uytgesonden waeren, omdat dese steden syn vyanden meer favoriseeren dan hem, aen volck en ander dinghen wat sy van doene hebben.

+ Item deestyt hadde Ducdalbe hier tot Antwerpen en overal geerne sommighe cloosteren te niet gedaen en sou die monicken in andere gedaen hebben om eensdeels dat goedt te veroerloghen, maer sy en wilden daer geenszins na hooren. De Peerpots monicken ende Bogaerden monicken te Antwerpen, wou hy by de Minnenbruers doen(52).

+Ducdalbe versocht de monicken van 3 cloosteren in een te doen en 't goedt te verorloghen.

Eindnoten:

(42) Alva schreef op 1 Juni 1569 aan den koning, dat hij nog steeds met de staten onderhandelde over hunne toestemming voor den tienden penning. GACHARD, *op. cit.*, t. II, p. 93.
(43) Einde 1568 waren reeds onderhandelingen gevoerd tusschen koningin Elisabeth en de hugenoten, waarbij de koningin sterk had aangedrongen op het bezit van Kales. Over een plakkaat tegen Engeland, zie KERVIJN, *op. cit.*, t. V, p. 354. - Ook BOR, *op. cit.*, p. 279 handelt over dit geschil.
(44) Over den doode van St-Andrieskerkhof, de proklamatie: A.A., dl. II, p. 436. - Ook A.C., p. 191 voor beide gevallen.
(45) Enkele dagen later, op 27 Mei 1569, werd door Alva aangedrongen, dat deze maatregel, het begraven onder de galg en het in beslag nemen der goederen, stipt zou nageleefd worden. Zie GACHARD, *Corresp. Phil. II*, t. II, p. 676.
(46) A.C., p. 192.
(47) A.C., p. 191. - Ook A.A., dl. XII, p. 378, 379 en volgende.
(48) A.A., dl. II, p. 437, A.C., p. 193; betreffende het begeleiden van het H. Sacrament, zie de ordonnantie A.A., dl. I, p. 292, 25 September.
(49) GACHARD, *Corresp. Phil. II*, t. II, p. 97. - Ook KERVIJN, *op. cit.*, t. V, p.393.
(50) A.C., p. 193. - A.A., dl. XIV, p. 64, n° 724 en p. 68, n°s 755, 756, 757 (in dato 24 Mei).
(51) A.C., p. 193.
(52) Zie MERTENS en TORFS, *op. cit.*, t. IV, p. 216.

Junius 1569.

[1 Juni 1569]

+ Item op den eersten Juny vertrock Ducdalbe wederom van Antwerpen na Brusel om een groote bruyloft die daer was, te weten van mons. de Lalaing uyt Henegou en de dochter van den grave van Arenborch die den 23 Meye 1568 verslagen werdt in Vrieslant; maer Ducdalf sonen+ bleven tot op den 6 dach als den ommeganck plach te gaen. Maer de fame was dat de ses gulden der scutterye souden in 't harnas gaen, maer 't en gesciede niet nou Ducdalbe wech was, die velen liever saghen gaen dan comen. Ende na dese bruyloft werdt oock een steeckspel beroepen te voete ende te peerde, alwaer de Spaengiarden geen eere in behaelden+ tegen de Nederlantsche heeren, want sy werden uyt den sadel gestooten, ja Ducdalfs sone selve, ende daer waeren eenighe te bersten gevallen oft gestooten waerom de Spaengiarden eenighe meynden om te brenghen(53).

+Ducdalbe na Brussel.

+De bruyloft van Mons. de Lalaing en de dochter van Arenborch.

+Steeckspel te Brussel.

+ Item in 't eerste van dese maent hoorde men vele van den grave van Tweebrugghen ende van den prinsche van Oraengien die met haer leghers in Vranckeryck laghen omtrent Orliens ende den conick hadde vuel kuerlinghen aengenomen die dapper geslegen werden in diveersche scermutsinghe.

+Van de leghers van Tweebrugghen en Oraengien.

Ende het plat landt werdt seere bedorven, dorpen, hoeven, cloosteren

en aptdyen verbrant, also dat men oock hoorde dat den conick wel peys soude begeeren ende doer syn moeder hadde doen versoecken, maer syn moeder Catharina de Medicis is selve den raet in alle boose aenslaghen, orloghen en peys als 't vuylen sou willen; ende den keyser hoorde nou op den 10 dach dat selve hadde doen versoecken, dat men de voerseyde leghers sou inroepen, maer en hadden geen gehoor.

+ Ende om diveersche tijdinghe die uyt Vranckeryck quamen, so werdt op den derden Juny verboden geen nieu tydinghe voorts te segghen op arbitrale correcxtie, ten waere dat de seggers 't selve sou connen goedt gedoen(54).

+Verboden nieutydinghe uyt Vranckeryck over te segghen.

[10 Juni 1569]

+ Item op den 10 dach so was 't tot Antwerpen 't sacraments ommeganck met vercierde straten van meyen, stroysel, tapyten en scilderyen naer d'oude paepsche afgodische wyse en onderal werden 2 stucken scilderye gestelt, die wel scimpich waeren tegen de heeren en andere die 't pausdom niet voer en stonden. Ende den colonel Loduwyck Ladron ginck achter den brootgodt met ander van der statsheeren en van syn Duytsche ginghen tersyden met roeden en wapenen om te bewaeren(55).

+Van des sacraments ommeganck.

[17 Juni 1569]

+ Item op den 17 dach Juny werden tot Mechelen noch 2 beeltstormers gehangen. Deestyt dreychde Ducdalbe die van Artoys seer, omdat sy in de groote scattinghe niet en wilden geven en sonderlinge die van Atrecht, also dat de fame was dat hy met gewelt derwaerts wilde, omdat sy syn soldaten uyter stat hielden; maer die reyse werdt noch gescorst ende daer werden eenighe heeren gescickt om te modereren, wat niemant en woude concenteeren.

+Beeltstormers gehanghen. Ducdalbe dreycht Artois om het weygeren van de groote scattinghe.

Ende om den tyt te verwachten hadde hy een ander ordinaris scattinghe geordineert ende die voeral geeyst van die van Loven, maer sy ontseyden 't hem oock uyt vreese van d'ander steden, hoewel dit een seer paepsche stat is.

+ Item deestyt waeren vuel roovers in zee doer sommige scippers, die uyt Hollant en Zeelant verdreven waeren, die iet teghen 't pausdom oft teghen Ducdalbe miseet hadden, die welcke dees tyt Oostersche scepen hadden aengetast.

+Verjaechde scippers maecken de zee onveyl.

+ Item deestyt waeren omtrent Loven so grooten hagelsteenen geallen als eyeren en daertoe seer vele ende den wech van den Roeselberch was so vol gruys en steenen gewaeyt, dat men der nau doergaen en conde; ende tot Berijn boven Dinant waeren dry menschen van den donder verslaghen in huys; maer het dack van den huys vloech af en op sommighe velden was 't coren so verslaghen, dat men niet dan de grau eerde en sach(56).

+Van groote hagelsteenen en ander onweer.

+ Deestyt so werden die borghers van Gendt, Nimmeghen ende meer andere gequelt om haer belydinghe te doen oft sy te Paeschen oft te Phinxteren lest geleden oock 't sacrament ondtfanghen hadde in de pauschelycke kercken. Ende omdat buyten Antwerpen te Borgerhout so vuel verdreven Waelen uyt Henegou en Artoys quamen woonen om

+Tot Gendt en in sommige ander steden werden de borgers ondersocht oft sy 't sacrament geweest hadden.

+ de vryheyt der concientien, so werdt men doer de menichte gewaer, dat se niet ter misse en quamen, ende daer werdt ondersoeck gedaen ende so werdt er wel 400 huysgesinnen uyt dat dorp ende ander omliggende vertrocken; maer in Antwerpen werdt sulcx noch niet bestaen te vraeghen(57).

+400 huysgesinnen buyten Antwerpen om sulexs ondersoeckinge verdreven.

[22 Juni 1569]

+ Maer op den 22 Juny werden 2 oude mannen wederdoopers tot Antwerpen levendich verbrant ende het vier was so groot ende het waeyde so seer datter op de merckt byna een huys mee in brandt quam, thuys genoempt 'den bonten mantel'(58).

+Twee doopers oude mannen in Antwerpen verbrant.

+ Item deestyt was tot Brusel by Ducdalbe eenen ambesaet comen uyt Vranckeryck, versoeckende assistentie van volck en ammonitie,+ also dat uyt Antwerpen vuel wapenen na Parys gescickt werden; ende uyt Engelant syn tot Rotssielle vuel wapenen en provisie voor de hugenooten aengecomen ende in de vendelen van Tweebrugghen stont+ gescreven: 'Mach men hangen met hangen betalen, dan sal de grave van Tweebrugghen syn scaeye wel verhalen'.

+Den conick van Vranckeryck soeckt bystant aen Ducdalbe.

+Den grave van Tweebrugghen cryght provisie van Engelant.

+Dicht in de vendelen van Tweebrugghen.

[28 Juni 1569]

+ Item op den 28 dach Juny werdt tot Antwerpen een Spaengiart, soldaet wesende gehanghen en 4 gegheeselt, omdat sy overdraghen hadden sonder paspoort uyt den lande te trecken en waeren op de passagie gevangen: de saecken die Ducdalbe bedreef behaechden haer niet langere.

+Soldaten der Spaengiarden gestraft die vluchten wilden.

+ Item deestyt waeren weder op zee 6 Spaensche scepen genomen van de Engelsche; dese hadden meynen met gewelt doer te geraecken, want sy waeren wel versien, maer vonden haer meesters.

+Spaensche scepen genomen.

[29 Juni 1569]

Item deestyt, den 29 dach, werden de wyckmeesters van Antwerpen ontboden op 't casteel, die sy voerhielden dat men alle wyntaveniers, vleeschouwers, viscoopers, vettewaeriers oft borgers die ossen sloeghen, soude dwinghen van haeren casteels cost sou coopen, want al wat daerop was begonde te bederven; of het was doer de nieuw bouwinghe en wist men niet, maer 't en werdt haer niet geconcenteert, dan dat sy een iegelyck vercoopen souden die 't begeerde onbedwonghen, so werd es vuel daerna na Brusel gesonden en na Namen; sonderlinghe de bedorven kase werdt scier alle de landen overgesaeyt en sonderlinghe in 't lant van Namen(59).

+ Item in 't eynde deser maent, so quam de tydinghe hoedat den grave van Tweebrugghen, wesende een overste der Duytscher ruyterye, gestorven was in Vranckeryck ende synen luytenant werdt in syn plaetse gestelt, die noch wel so

+Van de doot van den grave van Tweebrugghen.

strenghe was op 't pausdom als synen meester: dies vuel papisten haer in de doot niet en verblytden ende hy was gestorven op den XI dach Juny[60].

[+] Item in 't eynde deser maent hoorde men vuel van Limose, hoedat doer der vorsten volck en de hugenooten en 't prinschen van Oraengien volck beleegert was; ende meynden 't conicx broeder en haer moeder[+] daer in te hebben, maer waeren snellyck uytgevloden. Maer daer werdt van 't conicx volck een goedt deel geslaghen omtrent de stat van Limose;

[+]Hoe des paus volck dat den conick van Vranckeryck sou te helpen comen, geslagen werden.

[+]Des paus flouweelen ruyters worden geslagen.

in dese maent syn oock gecomen uyt Italien seker voetvolck, men seyde van 3.000 en 1.000 peerden, seer costelyck gewapent, hebbende achter en voor een geborduurde paus crone. Dese syn gecomen in en omtrent 't stedeken van Pergues in 't landeken van Pergoter; op dese heeft de conick en de papen van Vranckeryck seer langhe gehoept ende syn van den amiraels volck subeyt overvallen, die by hem hadde het overgebleven volck van den prinsche van Condé en heeft oock noch by hem de kinderen van Naverre met mons. Dangelot. Dese hebben haer al omtrent Rotsielle gehouden en hier opgewacht en hebben se meest alle geslaghen ende eenen seer rycken roef en seer vuel flouweelen rocken gekreghen; men hoorde dat den amirael swerte ruyteren by hem hadde die de meesten buet hebben(61).

Eindnoten:

(53) Het geldt hier Filips, graaf van Lalaing, zoon van Karel van Lalaing, die na een verblijf in Spanje, eerst in December 1567 was teruggekeerd.
(54) Het verspreiden van valsche berichten verwekte ontstemming: de Fransche ambassadeur schrijft aan zijn vorst, den 30 Oktober 1569: '... infinyes maulvaises nouvelles que certaine cannaille de gens ne cessent jamais de faire courir par deçà, et plus en la ville d'Anvers que en toutes aultres'. GACHARD, *Biblioth. Nationale*, t. II, p. 476.
(55) A.C., p. 194.
(56) Over dezen storm verhaalt Morillon, dat het geleek op 'un grand tremblement de terre'. Dit geschiedde den 13 der maand. Zie POULLET et PIOT, *op. cit.*, t. III, p. 606.
(57) De verklaringen van Gilles Joly bevatten aanduidingen over het verblijf der verbannen protestanten rond Antwerpen: A.R.A., *Conseil des Troubles*, t. VI.
(58) A.C., p. 194. - A.A., dl. XIV, p. 68, n°s 763, 764.
(59) Een ordonnantie hierover werd den 6 Augustus uitgevaardigd, A.A., dl. I, p. 295.
(60) LAVISSE, *op. cit.*, t. VI, 1, p. 109.
(61) Zie VARGILLAS, *op. cit.*, t. II, p. 167.

Julius 1569.

[+] Item deestyt en was 't in 't conickryck van Garnaten, geleghen onder Spaengien, noch niet stille, maer de Mooren van dien lande voeren noch als vore voorts met papeninquisitueren doot te slaen en ander Spaengiarden, die haer in de slavernye hebben helpen houden, verbrandende en destruwerende alle apdijen en cloosteren en op den platten lande geleghen en houden haer sterckte op eenen grooten berch. Maer de conick van Spaengien wesende noch meester van de stat van Garnaten, seyndt dagelycx groote menichte van Spaengiarden derwaerts, maer sy vernielen 't al wat omtrent haer compt. De fame was, dat sy den Barbaris tot eenen vrindt hadden en oock sommighe van desen lande haer daer ondermenghen, om der kercken roof te genieten. Maer de Mooren en weten niet van den Evangelium, biddende weder des hemels firmamenten aen, welck noch beter is dan de steenen en houten blocken, die men haer heeft doen eeren en vercieren en bidden. En somma Spaengien was

[+]Van dat de Mooren in Garnaten aenrechten, 't conicx volck vernielende, apdyen brandende.

beroert, hoe men dese weder onder het jock der Spaensche inquisitie sou connen brenghen: men seyde, dat se wel 60 apdyen verbrandt hadden[62].

+ Item, dit jaer ist so overvloedich van allerlei kriecken en oock peeren als in vuel jaeren is geweest, also dat men de beste kriecken om een oert cocht en som om negen myten. Ende 't was by Antwerpen gebuert, dat een gewormte onder de kriecken gewassen was en leefde; het hadde eens menschen tronie sonder mont of ermen, onder als een draecxken; 't hadde aen 't lyf 6 borsten en onder oock 6 en boven 't hoofd als eenen myter, achter gestelt als een Spaensch wyf cappe.

+Van overvloedicheyt der kriecken.

+ Item deestyt waeren tot Brusel 4 ambesaeten uyt Duytschelant by Ducdalbe gecomen ende den eenen quam sommighe daghen tot Antwerpen: ende dewyle dese in 't landt waeren stont de tirannye over die van der religien stille, want tot Doernick en Ypren was er sommige verwesen, die niet en storven; ende tot Antwerpen souden 4 Duytschen

+Ambesaeten van den keyser Maximiliaen aen Ducdalbe nou sy sagen dat het in Vranckeryck de Roomsche religie tegenliep.
Tirannye staet stille om dies willen corte daeghen.

gehanghen hebben, die van den eenen ambesaet verboden werden. Men conde sonderlinghe niet gehooren, waerom dese quamen, maer men hoorde dat het was om des peys in Vranckeryck te maecken, daer hem den Keyser Maximiliaen mede moeyden; men gaf uyt dat den Torck op Weenen wilde comen, maer 't was meest 't keysers uytgeven, omdat de vorsten haer ruyteryen, die in Vranckeryck syn, souden inroepen. Maer sy en wilden niet, so langhe den keyser syn verbont, dat hy met den conick van Spaengien en Vranckeryck en den paus gemaeckt hadde, niet wederroepen en wilde, en dat alle uytgevluchte heeren en edelen niet in haeren staet geset worden(63).

+ Item deestyt hebben de Engelsche weder een scip genomen, dat van Antwerpen was afgevaeren, en daer was een ambesaet in, die by Ducdalbe geweest hadde en weder na Poortugal wou reysen.

+Engelsche een scip genomen.

+ Item deestyt verliepen uyt het Antwerpsch casteel vuel werclieden als spitters en gravers om te gaen in 't velt oosten, waerom haer verboden werdt op de galghe sonder consent weg te gaen, also dat Ducdalbe in alle maniren gewelt gebruyckte.

+Spitters en gravers moesten op pene van galge in 't casteel blyven wercken.

[5 Juli 1569]

+ Item op den 5 dach trock den ambesaet wederom na Brusel ende op den selven dach was er een persoon gestorven sonder bichte, welcke men deestyt wou al aen de galghe begraven, maer omdat dese ambesaeten in 't lant waeren, gaven de papen consent, dat men hem sou op 't gewyde graven. Maer corts hierna was buyten de stat tot Deurne eenen sonder bicht gestorven, die de vrouwe in den hoff groef ende vluchtede wech, dese werdt uytgedaen en onder de galghe gegraven(64).

+Scoonen scyn: een doyde ontgraven.

+ Item op den 5 dach Julius so werdt tot Antwerpen van de heeren uyt cracht van Ducdalbe den Breeden raet vergadert, eyschende de seer groote scattinghe op alle coopenscappen en dat telcke verhandelinge en somma dat hy 't haest alle hebben soude: en de heeren wouden de wyckmeesteren en dekens scier dwinghen, sonder achterraet doen concenteeren terstont; maer en wilden geenssins niet concenteren en diesgelyx geen ander steden in Brabant, noch in Vlaenderen; hebbende alreede sommighe commissarissen van Gent en Atrecht gevanghen, omdat se hem het raport brochten, dat haer gemeynten niet concenteren en wouden, gebruykende oock alle listen en valsche scrifften, willende sommige steden wysmaken dat andere geconcenteert hadden.

+Van de seer groote scattinghe die Ducdalbe was eyschende en geweygert werdt.

[9 Juli 1569]

Ende op den 9 dach quam Ducdalf sone in Antwerpen met 7 postpeerden, omdat men hem sulcx weygerde. Ende doen werdt den raet dicwils vergadert, schier al de maent durende; somtyts werden sommighe wyckmeesters voer Siapien Vitellus, Ducdalfs raetsheer, ontboden, somtyts sommige ouders voer de canonicken in 't capittel, gebruykende smeeckende woerden om sommige te betrecken tot het concenteren. Sommige daghen werden sy en de stat gedreycht: sommige grauwe monicken predickten openbaer dat men hoorde gewillich te syn in 't concenteren.

Maer op den 22 dach seyde Ducdalf sone, soo men synen vader dit noch wou weygeren en woude hy daer niet present wesen; ende sommigen begonden flauwelyck met de heeren te spreken, segghende: ‘Waer de gemeynte tevreden, wij waren tevreden,’; waerop Ducdalf sone seyde met de canalie is raet; ende men heeft vuel heeren en keyser sulcx wel ontseet, al wou hy 's hem seer belgen. Ende den 25 dach trock Ducdalfs sone met halve hope na Brusel; den 29 dach werde 't de heeren plat en ront afgeseyt, seggende: Die 't u concenteeren willen staen wanckelyck; wy achten meer dat wy sterven souden voer des landts gerechticheyt, dan van de gemeynte overvallen te worden, en sullen 't genieten wat er compt(65).

+ Item onlancx is 't geschiet dat Ducdalbe oock eenighe cloosteren heeft willen te niet doen in dese landen ende die monicken by ander conventen doen gaen, omdat hy haeren renten en goederen aenveerden+ soude, waerom sy eenen poste na den paus sonden, die haer tydinghe brocht in dese maent, dat sy Ducdalbe souden obedieren; onder dese waeren oock begrepen de Bogaerden monicken tot Antwerpen, die men by de Fransiscus monicken wou wysen, maer sy en wouden 't niet, willende liever de cappe verlaten; ende sy begonden het gereetste te vluchten, vreesende oft men haer wou dwinghen maer 't bleef steken(66).

+Hoe Ducdalbe nou sommige cloosteren te niet dede in 't goedt.

+Bogaerden te Antwerpen wou men te niet doen.

[20 Juli 1569]

+ Item op den 20 dach Julius so quamen tot Antwerpen 200 Spaensche ruyters in, ende men seyde dat er noch 15 vendelen volgen souden ende ons doen concenteren de geeyste scattinghe, maer sy trocken duere, subyt en meynden tot Bergen op Zoom met gewelt te halen de dochter van men heer van Merode om die Ducdalfs sone te gheven, maer sy was gevlucht na Duytschelant(67).

+Ducdalfs sone meynde ontscakinghe te doen, maer failgeerde.

[24 Juli 1569]

+ Op den 24 dach werden tot Antwerpen 10 personen, die uytgevlucht waeren om saecken der religie aengaende, thueren verantwoorden geroepen op pene van lijf en goet, ende op den 29 dach werdt er weder eenen man, een coopman, na de galge gevuert omdat hij sonder bicht gestorven was, ende noch eenen werdt gevonden, dat heymelyck by nachte aen de statwallen gegraven was, dat de honden uytbrochten, want de menschen vreesden de tirannen, die 't lichaem die oneere deden en dan noch 't half goedt namen; was dan de vrouwe van de selve religie en dat sy 't vernamen, so was 't goedt al verbuert en moest noch vluchten.

+Volck ingeroepen om 't lyf te laten en eenige aen de galge gegraven, die sonder 't sacrament sturven maer Sodomiters waren vry als 't bleeck.

[26 Juli 1569]

Ende 't gesciede op den 26 dach dat een out rabaut wesende een dienaar van St. Jacopskercke, die de papen den wyn schenckte totter missen, eenen jongelinck meynde

beestelyck te gebruycken oft te buggeren, makende hem wys dat er een meysken in 't haveren velt was; maer den jongelinck siende, dat hy hem meynde, stelde hem te weere en sloech hem dat de nuese en mont bloeyde en riep dat vuel volcx quam en den bugger werdt wel bekent, en liep so bescaempt na de stat. Maer dese en werden niet van de papen aen de wet beclaecht om te vervolghen oft uyt te bannen[(68)].

[25 Juli 1569]

+ Item op den 25 dach bedreven de Spaengiaerden op 't Antwerps casteel groote melodije om dat het St. Jacops avont was met vuel scieten na haer lants manire, maer daer borste een stuc daer der dry mede doot bleef en wel 7 gequets, ende sceynde oock een scouwe in de stat, daer den man bij den viere oock gequets werdt.

+De Spaengiarden bedryven vrolickheit om Sint Jacops dach, diese som niet en leefden.

+ Item op den lesten deser maent quam den marcktgrave tot Antwerpen in 't clooster van de bogaerden en setteden sommighe monicken in den kercker; dit hadden de minnebruers doen doen, omdat se haer de scult gaven, dat Ducdalbe haer wou doen by haer comen. Maer na sommighe daghen werden s'ys weder eens, want t'gemeynte loech seer, seggende: ‘'t Ryck sal niet langhe staen: den eenen duivel is teghen den anderen’[(69)].

+Deen clooster dede d'ander verdriet aen in Antwerpen.

+ Item in 't eynde deser maent was er seer groote spraecke van peys in Vranckeryck, want de conick was in Parijs comen, en syn legers waeren van noots weghen gesceyden; hy hadde so tegen de vorsten en den prinsche van Oraengien wel 40 stedekens verloren, en hadden noch 4 leghers te velde; maer die van Parys histen de conick weder oppe, doende hem syn edelen weder opmaenen teghen half Augusti; ende Ducdalf rayde hem oock tot crych, seynde hem noch wapenen want anders was hy den tocht op synen hals verwachtende.

+Groote fame van peys in Vranckeryck doer noot maer 't pausdom en Ducdalf raden tot crych.

+ Item deestyt gebuerde 't in Parys dat een vrouwe synde in barensnoot haer gebeden werdt, dat se sommighe santen sou aenroepen om verlossinghe; maer sy seyde: ‘Niet dese maer de Heere alleen mach my helpen.’ Welck de papen aengebrocht werdt, en werdt uytgehaelt en inde rivire geworpen en de vroevrouwe met haer, omdat se seer bat dat men de vrucht eerst bewaeren soude.

+Een cristelycke vrouwe met de vrouvrouwe in de rivire geworpen.

Eindnoten:

(62) Voortdurend werden soldaten, o.w. edellieden, ook Don Juan, tegen de opstandige Mooren uitgezonden: zie GACHARD, *Bibliothèque Nationale*, t. II, p. 282.
(63) GACHARD, *Bibliothèque Nationale*, t. II, p. 473: de Fransche agent, Ferrals, meldt de aankomst van een Duitsch gezant van den keizer, den graaf van Montfort.
(64) Zie de reeds vroeger vermelde ordonnantie van Alva op dit punt. Bij MERTENS en TORFS, *op. cit.*, dl. IV, p. 447.
(65) A.C., p. 195.
(66) A.C., p. 195.
(67) Bedoeld is hier de edele jonkvrouwe van Merode-Westerloo, de erfgename van den markies van Bergen.
(68) Betreffende het uitvoeren van het lijk naar de galg, A.C., p. 195 en A.A., dl. XIV, p. 68, n° 766 (in dato 28 Juli).
(69) A.C., p. 195.

Augustus 1569.

+ Also deestyt den kasteleyn van het Antwerps casteel Sanxo Daver genoempt bruygom was, trouwende tot Brugge eens Spaengiarts dochter; soo men hoorde, soo was de vader een bankrotier. Met deser feeste hielt men groote pomperye, hoewel hy eertyts maer een trommelslager was; men hoort dat Ducdalbe hem tot syn feeste sconck 2000 cronen; ende teghen den 15 dach dede hy tot Antwerpen een steeckspel beroepen, willende diertyt met de bruyt thuiscomen op 't casteel, waerom men tot Antwerpen in 't eerste van deser maent begonde te forieren daer de heeren de Spangiarden die ten steeckspele souden comen, logieren souden(70).

+Een steeckspel wordt tot Antwerpen beroepen van den casteleyn bruygom.

[3 Augustus 1569]

+ Item op den derden deser maent ende daerna werdt tot Brusel en over alle de Nederlanden verboden, dat egeene personen van dese oft+ andere landen niet en souden moghen brenghen in dese landen eenighe wolle oft eenighe lakenen in Engelant gemaeckt, visiteerende oock

+Gebodt teghen de Engelsche lakenen.

+Ducdalbe meest tot onrecht geneghen.

eenighe winckelen, hoevele Engelsche lakenen sy noch in huys hadden, die se mochten uytmeten; dit scene dat gedaen werdt uytprofyt voor dese oft andere landen, maer daer werden vuel lakenen Ducdalf wegen genomen, die eenighe Oosterlinghen en ander natien hier gebrocht hadden, uyt crachte van een gebodt hier te voren gedaen, dat men met de Engelsche niet handelen en soude, waerin de vrempde natien gelyck 't een out gebruyck is, meynden vry te syn(71).

+ Item den derden Augusti saghen 2 Spaensche soldaten tot Antwerpen eenen dronckaert gaen, die sy aenloeghen, seggende 'bouraitse'; dies hy synen poengiart uyttrock en hielt de eenen hem de nuese af; en 't volck roepende: 'Slaet doot', so liep den anderen tot den halse in 't water. Maer des avondts werden terstont de gebueren aen de Coeperbrugghe ontboden voer de wet om informatie te nemen van de saecke: maer seer dicwils verongelyckten sy menich borger, daer en dede men geen moeyte om. Terselver tyt werden tot Mechelen 2 Spaengiarden van eenen cruienier vergeven, en dit was oock een kerckmeester, een groot gierich papisto haer weygerende olie, asyn, vier en licht, dat menich scamele haer geven moest; en omdat hy 't weygerde cochten sy te meer salaets om vuel olie te moeten hebben, en hy dede daer vergift in. En sy werden so subyt sieck en dick, dat sy uytcropen en claechden 't andere, nemende remedie; en den man vermoeyende, dat het hem qualyck vergaen sou, vlode uyt en thuys werdt geheel berooft.

+Twee Spaengiarden tot Mechelen vergeven met salaet oft olie.

[6 Augustus 1569]

+ Item op den 6 dach werden tot Antwerpen 2 wederdoopers levendich verbrant, de monden opengespert en de tonghe vast gevyst teghen 't spreken ende 't waeren oude rycke mannen, gewoont hebbende tot Antwerpen op de Oude Borse; ende den derden wesende te seer out oft te cruepel gepynicht, werdt op 't gevangenisse onthalst(72).

+Drie wederdoopers gedoyt.

+ Item deestyt werden van de Engelsche op zee 16 oft 17 scepen genomen, meest Bertoenen, niet willende toelaten, dat eenighe scepen na Nederlant varen souden, Ducdalbe ten spyte.

+Engelsche nemen scepen op zee.

+ Item omtrent desen tyt seyde men vele, hoedat de stat van Poictiers, geleghen 40 mylen boven Parys sterck belegert was van den graef van Tweebrugghen en van den prinsche van Oraengien, synde met alle haerder macht daeromtrent; ende dese gansche maent liep dese fame van dat de stat met gewelt was ingenomen en sonderlinghe in 't eynde deser maent; maer 't en was niet also, want de conick dede vuel neersticheyts om te ontsetten, want daer was vuel edeldoms inne(73).

+Putiers in Vranckeryck belegert van den graef van Tweebrugghen en Oraengien en Condé.

[7 Augustus 1569]

+ Item omtrent den 7, 9 en 10 dach Augusti, was 't so quaden weder van reghen en wint, dat de papen processie met den sacrament gingen binnen haer kercken voor 't quaet weder en oock voer peys en vrede, so sy seyden. Men hoorde, dat omtrent Loven 't sandt so van de bergen voer sommighe huysen was gedreven, dat men de

+Van quade onwedere en processien daerom.

dueren moest ontgraven, ende daer was een profecye uytgegaen, die men seyde, dat uyt Grieckenlandt was gecomen, vermellende, dat in September overal so vuel huysen

souden omwaeyen, dat het van noode sou wesen de menschen in speloncken en kelders te salveren, en haer voer 14 daghen coste te provideren en omdat het nou so begost, so stelden daer vuel papisten haer geloof in, maer t'en gesciede niet.

+ Item deestyt quam tot Brusel een hertoch in met properen state met name, duc de Nazielle, die men hoorde dat edelder was dan Ducdalbe en quam doer Vranckeryck, en hoorde dat hy daer in 't perickel is geweest van geslagen te worden, en dat syn voetvolck verloes; men hoorde niet de oorsacke waerom dat hy hier in 't landt quam: de fame was dat hy hier het landt bewaeren soude en dat Ducdalbe met alder macht in Vranckeryck trecken soude den conick, tot assistentie(74).

+Hoe due de Nazielle doer Vranckeryck uyt Spaengien in Brusel quam.

[11 Augustus 1569]

+ Item op den elften dach Augusti voer uyt Antwerpen wel 20 wagens met harnassen en ander wapenen na Diest om sommighe Spaengiarden, 6 vendelen, die binnen Diest laghen, te wapenen om uyt te trecken, want die van Diest hadden dese wel 7 maenden lang den cost gegeven, wel lackerlyck, also dat de erme lieden scier uytgeteert waeren. Ende daer waeren 2 wagens met vrouwen na Brusel geweest by Ducdalbe, hem te voet vallende en ootmoedelyck biddende om verlost te worden, ende hy geloefdet haer ende hief se oppe, dat noyt vele en gebeurde.

+Wagens met harnas na Diest; Ducdalbe creech medelyden met die van Diest.

+ Maer hy en conde syn woerdt so haest niet volbrenghen, omdat de cappiteynen na Antwerpen ten steeckspele waeren; ende men forierde+ tot Antwerpen noch een seer voer men heeren en haer naloopers. De fame liep oock dat Ducdalbe self sou comen, en vele vreesden, dat hy met dese triomphe vuel volcx inbrenghen soude, en so de scattinghe met gewelt doen concenteren; sommighe monicken vreesden oock, dat hy comende, haer dwinghen soude 2 cloosters byeen te gaen en haer goeden 't aenveerden, wenschende hem onderweghen den hals te breken; dit seyden sommighe waerachtich en sy hebben om hem geroepen, opdat hy die sy ketters noemen sou straffen; maer 't en ginck haer oock niet al te effen, sommige creghen Spaensche monicken tot overste, 't welck haer verdroet.

+Antwerpen vreest dat hy noch met gewelt sou de scattinghe doen geven.

+Eenige monicken en sulcke hebben om hem geroepen wenschen hem den hals te breken.

+ Op den 11 dach Augusti quam Ducdalfs sone, die men noemptde den Grandt Prior van Brusel tot Antwerpen, ende sy eysten dat men haer tegen den 15 dach sou openen der gulden cameren rontom der merckt ende de cameren van de grootste ambachten, om aldaer te cleeden en te sireren alle die ten steeckspele souden comen; dat afgeslaghen synde by de heeren der stat, eysten sy der silversmeden pandt, maer sy lieten haer met minders paeyen, men sorghde voer 't silverwerck.

+Ducdalfs sone comt in Antwerpen.

[13 Augustus 1569]

+ Ende op den 13 dach quam des casteleyns bruyt van Brugge tot Antwerpen aengeseylt met des stats barsie, en men hielt een bancket op 't veer voer Antwerpen, en men scoet op 't casteel al hadde een coniginne gearriveert en een stuck berste daer en een Spaengiart mede bleef. Ende de bruyt werdt van achter in 't clooster van

+De bruyt van den casteleyn arriveert.

Sinte Michiel ingelaten, welcke poorte de Spaengiarden opensmeten, want de cornel graef Aelbrecht

+ Ladron, die met syn Duytsche knechten de stat te bewaren hadde, weygerde de sleutelen; also waeren sy hierom langhe twistich, also dat Ducdalbe hierna tot Antwerpen comende qualyck conde den peys gemaecken; daer waeren wel ander poorten om in te comen(75).

+Een poort smyten sy met eenen smit open om de bruyt in stat in te laten.

[14 Augustus 1569]

+ Item den 14 dach sondt Ducdalbe posten tot Antwerpen aen de heeren en capiteynen, die ten steeckspele waeren gecomen, dat sy souden maken den 18 dach weder onder haer regimenten te wesen, en so sy vast inquamen werden eenighe borgers over doot gequets, die Monsrs te na traden, so dat men vreesde dat het niet ten beste vergaen en soude; oock groeven sy vrempde instrumenten op de merckt om met buspoeder vieringe te maken, so dat men seer voer brandt sorchde.

+Ducdalf gebiet haer triomph cort te maken.

[15 Augustus 1569]

+ Op den 15 dach smorgens, daer menich mensch blyde en was so ginck 't weer dapper regenen, desgelycx na noen, also dat alle haer vieringe bedorven was, maeckende grooten smoor; daer waeren op de merck gegraven wel 330 vaetkens met poeder gebonden met yzeren banden en voorts met hout en savel gedeckt; vuel volcx hadde haer beste gevlucht, maer Godt gaf water genoech. Maer de clock 4 uren was 't scoon weder, doen quamen de heeren ten spele, wel gesydet, bepluympt, geflouweelt en so voorts maer al te voete; haer lancikens waeren so sterck als glas, also dat sy malkanderen geen seer en deden: 't volck en dede niet dan spotten, omdat se niet te peerde en speelden. Op den 17 dach staken sy in de Meere te peerde door eenen rinck, ende ten lesten ginck er een man sitten op een houten peert, die daer gelt mede wonne en op syn harnas bracken sy wel 200 lancien en sy waeren doen weder al anders+ in 't habyt, seer costelyck; ende daer gescieden sommighe vechteryen tusschen haer naloopers en den gemeyn volcke; op den 18 dach na den noene stacken sy weder doer den rinck binnen den casteele, maer voer den noen en desgelycx den voergaenden dach voernoen was er so boosen weder van regenen, groote donderen en blicxemen. En in desen nacht viel van 't casteel eenen hoeck muers tot den gronde af en met dit onweder vielen in Vlaenderen tot Eekeloo sommige huysen van d'overste van den dorpe en meer andere ongelucken.

+Van 't steeckspel.

+Van 't onweder.

+ Ende daer was deestyt een man gehanghen doer wille van de Spaengiarden van Brugge, die in de kercke een groot beelt sou rechten, en roepende: ‘Ick moet vallen, oft het beelt’, en dat latende vallen; de Spaengiarden deden hem vangen en by der wet verwysen en hangen, seggende, dat hy 't uyt haet dede en van die 't vonnis gaven waren eenighe huysen gevallen.

+Een man gehangen, die eenen block had laten vallen.

[21 Augustus 1569]

+ Item op den 21 dach Augusti so was 't tot Antwerpen den ommeganck na de oude manire en ons lievrouwen block werdt omgedragen en des anderendaech so gesciedender, so in de stat en de naeste dorpen wel 7 dootslagen.

+De Spaengiarden trecken uyt Diest en Loven.

Op den 21 dach trocken de cavelieros uyt Antwerpen meest wech, ende vuerden vuel wagenen mede na Diest om haer bogaetsie uyt te

vuren, treckende de 6 vendelen, die 7 maenden op der borgers hals in haere stat gelegen hadden, nou den 26 dach binnen Loven, maer de papen van Diest waeren vry geweest[76].

+ Item dewyl de triomphe tot Antwerpen was ende Ducdalbe tot Brusel de pensonarissen van vele steden ontboden hadde, so dede hy haer concenteren en oock te onderteekenen de groote scattinge, die hy was eyschende, maer daermede en was 't noch niet ghegeven.

+Ducdalbe dede van pensenarissen de scattinge onderteeckenen.

+ Item terselver tyt was tot Brusel gecomen den proest van Utrecht, clagende van ermoede die er was onder vele scippers en bootsgesellen over al Hollant, doer dien men met den Engelschen niet en mocht handelen en doer scade die sy deden op zee, ende niet en wou toelaten dat men hem daerteghen sou sterck maecken; ten anderen begeerde hy dat men sou ophouden van tiranniseren, ende uyt Brusel treckende, dede Ducdalbe hem vervolghen met 10 peerden, maer was in Utrecht eer sy hem achterhaelden, ende so dat sy hem terstont niet en dorsten aentasten, verstack hy hem, maer syn goedt werdt geconfisqueert, want dewyl hy uyt was waeren Spaensche vendelen in Utrecht gecomen, maer den capitevn van 't casteel, die en wou daer geen ophebben, dan in de stat.

+De proest van Utrecht syn goedt geconfisqueert.

+ Item deestyt hoorde men dat Ducdalbe voer hadden hadde noch 12 casteelen te maken in dese Nederlanden om de landen mede te dwingen, te weten een tot Brusel, Mechelen, Amsterdam, Campen, Deventer, Swol en Groeningen en so voorts, maer 't is te duchten, dat hy se niet altoos besitten en sal.

+Hoe Ducdalbe voernam noch vuel casteelen te maken.

+ Item deestyt gesciedet dat 4 roovers by Geele logierden in een herberge daer een Spaensch capiteyn geforiert was, haer uytgevende voer cooplieden, welcken sy op eenen nacht vermoorden en beroofden, en voorts verliepen met haer peerden, hem nemende syn peerden, ende den jongen liep uyt, roepende moort; dies de ruyteren alle weghen introcken en vonden ten lesten haer, maer sy sloegen tegen 30 Spaengiarden en verloren van elcke syde eenen man ende ontrenden 't. En doen namen sy den weerdt gevangen en vuerden hem na Brusel alrecht oft hy conde weten, wie hy logierde, maer vuel overste van den dorpe volchden den weerdt om hem te verantwoerden.

+Een Spaensch capiteyn wordt vermoort en die vier roovers slaen teghen 30 Spaengiarden.

[23 Augustus 1569]

+ Item op den 23 dach Augusti werdt weder eenen dooden uyt Antwerpen gevuert ende aen een galge gegraven, omdat hy sonder bicht oft sacrament gestorven was, ende terselver tyt was er eenen droncken paep van de trappen in een bordeel dootgevallen, wesende onderprochiaen van Sint Andries kerck; desen en werdt niet gehangen; maer den man op de camer boven 't bordeel werdt gevangen, willende optyghen, dat sy hem afgestooten hadden.

+Een man sonder bicht gestorven aen de galge gehanghen, eenen paep niet.

+ Item deestyt hoorde men, dat uyt Engelant alderhande provisie gesceept werdt, na Rotsielle, van waer men dan voorts den legher spijsde voer Putiers; ende die van Rouwaen vreesden seer, dat sy na dese beleegeringhe oock last lyden souden, gravende dagelycx aen haer stat

+Engelant spyst den leeger voer Putiers en seyndt oock gescut en volck.

om die te connen houden, ende die Engelschen beletteden oock, dat herwaerts qualyck sout cost comen(77).

[27 Augustus 1569]

+ Item op den 27 dach Augusti quam des avonts Ducdalbe tot Antwerpen, hebbende in de aptdye van Sinte Beernaerts dien morgen eenen bischop ingebrocht; dit was onlancx in meer aptdyen gesciet: men seyde dat hy quam om den grooten heer Duc de Nazielle te besoecken, die daer sieck lach, maer vele sorchden dat hy meest quam om de groote scattinghe te doen concenteeren, waertoe hy den Breeden Raet op den+ 24 en 25 hadde doen vergaeren, maer sy bleven by haer eerste propoosten. Ende deestyt syn eenighe ruyteren en knechten in Vrieslant gevallen en hebben daer een groote aptdye berooft en verbrant en namen de apdisse gevanghen en trocken opwaerts na Emptden synde t' scepe aengecomen, wesende meest verjaecht volck van dese landen gevlucht(78).

+Ducdalbe comt in Antwerpen.

+Een apdye in Vrieslant gevangen.

+ Item deestyt scickte Ducdalbe 5 vendelen Spaengiarden na Gendt om daer op den casteele te liggen ende de stat in subjectie te houden+ en dier op lagen souden na Hollant trecken; die gemeynte van Rotterdam hadden eenighe gevangen, wesende die Godts woerdt beminden met gewelt uytgehaelt, welck de scriftuer oock niet en leert.

+Vyf vendelen Spaengiarden trecken na Gendt.

+Die van Rotterdam halen met gewelt gevangenen uyt.

+ Item in 't eynde van dese maent was tot Antwerpen groot gerucht al van de stat van Puitiers, die belegert was van de Hugenoosche prinschen: d'een seyden sy is in, dan sey men weder contrarie, maer het belegghen duerde tot den 7 dach Septembri, maer men conde niet gehooren, dat het met gewelt ingenomen was, maer geaccordeert, dat sy ommers daer aftrocken, 't sy doer gifte oft andersins(79).

+Eynde van 't beleggen van Poictiers, 't beginsel was van den 24 July seer hert en geweldich.

Eindnoten:

(70) A.C., p. 196. - Don Sancho d'Avila, kastelein van Pavia was tevens kapitein van de lijfwacht van Alva.

(71) Over die moeilijkheden zie men ook MERTENS en TORFS, *op. cit.*, dl. IV, p. 438. Over de latere behandeling der Engelsche goederen zie: GACHARD, *Corresp. Phil., II*, t. II, p. 121. Brief van Alva, 15 Januari 1570.

(72) A.C., p. 196. - A.A., dl. XIV, p. 68, n°s 767, 768, 770.

(73) LAVISSE, *op. cit.*, t. VI, 1, p. 110. - Ook VARILLAS, *op. cit.*, t. II, p. 175.

(74) Hier is vermoedelijk bedoeld Don Pedro Manriquez de Lope, hertog van Nejara, wiens vertrek, begin Oktober, door den Franschen ambassadeur wordt bericht. - GACHARD, *Bibliothèque Nationale*, t. II, p. 4.

(75) A.C., p. 196-197.

(76) Deze zware belegging van Diest geschiedde involge de weerspannigheid door deze stad den 8 Oktober 1568 betoond, tijdens Oranje's inval in Brabant. Diest had toen ongeveer 1400 soldaten moeten herbergen.

(77) KERVIJN, *op. cit.*, t. V, p. 460, geeft inderdaad aan dat een vloot bestemd voor La Rochelle begin September is uitgevaren.
(78) Voor den inval der knechten in 'Vrieslant': A.C., p. 199. - Ook VAN VLOTEN, *op. cit.*, t. II, p. 148. - De aanwezigheid van Alva te Antwerpen, GACHARD, *Corresp. Phil. II*, t. II, p. 105.
(79) LAVISSE, *op. cit.*, t. VI, 1, p. 110. De belegering werd opgeheven: Coligny wilde strijd voeren in het veld: de slag van *Moncontour*.

September 1569.

[2 September 1569]

+ Item op den 2 dach, so dede Ducdalbe tot Antwerpen de wyckmeesters der stat voer hem ontbieden, desgelycx daerna oock, opdat se souden accordeeren en hem ontsien te weygeren de scattinghe, die hy so langhe+ geeyschet heeft, maer sy antwoerden, also sy dicwels gedaen hebben, dat sy geensins de macht en hadden te concenteeren in der gemeynten goedt. En terstont dede hy tot Brusel halen synen ouden ende nieuwen raet, die men noemptde den bloetraet, waerin 't volck beducht was: maer dien gecomen seynde ende daermede vergadert synde op den 8 dach, so danckte hy den bloetraet oft nieuwen raet af, waerin 't volck verwondert was, wat dese scoonen scyn bedieden soude, ende in plaetse van dien maeckte hy een generalen inquisituer des geloofs over Brabant en den deken van Ronschen inquisituer voer Vlaenderen, in somma dat het de bedencken is, dat eenen van desen so erch sal wesen, als de 12 of 16 andere ende altoos en liepen de reste niet verre(80).

+De wyckmeesters van Antwerpen weygeren Ducdalbe de scattinge in syn presentie.

+Ducdalbe danckt den bloetraet af en kiest inquisituers.

[13 September 1569]

+ Item op den 13 dach Septembris liet Ducdalbe syn bogaetsie uyt vuren na Brusel, maer quam des anderendaech weder in; alsdoen werdt

+Ducdalbe dede de scattinge publiceeren.

uytgestroyt dat hy na Groeninghen sou trecken, om een casteel te doen maken; ende hy scorste syn reyse 7 daghen. Ende den selven 13 Septembris, so dede hy tot Antwerpen en daerna elders de scattinghe publiceeren, al en was die niet geconcenteert, makende een groot plackaet, en liet het openbaer vercoopen, maer 't was gemodereert, te weten, dat elck maer eens en sou den honderdste pennick geven van alle onrurende goeden en oock maer eens van alle rurende goeden, en die syn goedt niet over de hondert gulden en waere, sou vry syn; te voren was 't geeyst, t'elcke verhandelinge, maer 't bleef al steken(81).

[15 September 1569]

+ Op den 15 dach Septembris, so werdt tot Antwerpen de wet verset en de heer Heyndrick van Berchem werdt borgemeester, dat vele verwonderde, want hy die van der confessien Sint Joris kercke opende om in te preken en dorste oock wel tegen de goevernante segghen: ‘So gy dat volck soudt verdryven, so moet ick eerst wech, want sy hebben de stat bescermpt van quaet, al hadden sy evenveel voerdeels’(82).

+'t Antwerpen werdt de wet verset en heer Heyndrick wordt borgemeester.

+ Item deestyt braeken tot Brusel 16 gevangenen uyt, die om saecke der religien wille gevangen waeren, hebbende de wachters droncken gemaeckt, onder welcke was een advocaet van Antwerpen met name Jeronime Vranck, en twee pensenarissen van Mechelen; en tot Honscoten in Vlaenderen was er 6 uytgebrocken, in welcke plaetse men de vrouwen gevangen nam. En tot Brusel was eenen hovenier, die eenen naeckten man, die uytgeloopen was een cleedt aengegheven hadde, alle syn goedt prys gemaeckt en in Hollant was er oock eenighe uytgebroken, en geboedt tot Antwerpen en alom, dat men se niet herbergen en sou op lyf en goedt ende men presenteerde gelt, die 't sou weten aen te brenghen.

+Vuel gevangenen om der religien breken uyt op diveersche plaetsen.

[18 September 1569]

+ Item op den 18 dach Septembris so gaf den colonel Aelberecht liggende met Duytsche knechten in Antwerpen syn foye, te weten een groote maeltyt, al waertoe Ducdalbe selfs hem presenteerde ende oock Siapin Vitellus, die commissie hadde om van Ducdalfs weghen na Engelant te reysen om trackteeren, dat de scepen weder souden moghen varen en handelen ende de coniginne gaf hem consent en vry galeye te mogen comen, maer hy en dorst de reyse niet aenveerden, vreesende dat sy haer+ woerdt sou houden gelyck sy lieden(83). So werdt de reyse noch opgehouden ende den colonels reyse, die 't scene dat oock seer nootelyck was, bleef oock achtere maer de knechten souden evenwel gebleven hebben. Ende het gesciede dat een van syn soldaten dien avont quam op een bruytloft mede goedt schier makende, als een andere, ende droncken synde vermat hy hem, dat hy de bruyt beslapen soude en niemant anders, dies hy een wonde creech; ende toen quam den provoost des andersdaechs en nam den bruydegom en noch 2 of dry vrienden gevangen mede; ende noch twee oft dry andere vrienden gingen doen clagen aen

+Siapin Vitellus hebbende commisie om na Engelant te reysen en dorst niet.

+Hoe den oversten van de Duytschen banket hielt, omdat synen persoon dacht te vertrecken.
En van een bruyloft, die om een van syn soldaten in droefheyt quam en geen recht en dede.

den colonel, ende dese so goedt als de reste hielt die oock gevangen, totdat sy seggen souden wie de soldaet geslagen hadde, maer geraeckten

noch dien avont losse maer niet sonder scade, alsus was Antwerpen bedwonghen.

[19 September 1569]

+ Item op den 19 dach Septembris werden tot Brusel 4 treffelycke persoonen gedoyt; den baeliu van Middelborch werdt gehangen, en op de leer staende swoer hy dat hy de oorsaeck syns doots niet en wiste; en doen hy gevangen werdt, so lach Siappin Vitelli, den Italiaen hierboven geruert, 't synent thuys, seggende commissie van Ducdalbe te hebben hem na Brusel te leveren; desen Vitelli was oock de heerlyckheyt gegheven van Merxem en Dambrugghe, daer heer Antonis van Strale heer af was, die Ducdalbe oock gedoyt heeft; een van desen was oock een van Brusel, wonende op de merckt in den Horen, en noch 2 andere personen(84).

+Vier treffelycke persoonen worden tot Brusel gehangen.

[20 September 1569]

+ Item op den 20 dach Septembris so trock Ducdalbe uyt Antwerpen na Brusel, ende op den 22 dach so werden tot Antwerpen wel 36 persoonen die om sommige saeken der religie aengaende overlange uytgevlucht syn tot hueren verantwoerden geroepen, ende sommige van die sy in riepen waeren te sommige steden gedoyt, welck vrempt was te verstaene(85).

+36 persoonen ter hueren verantwoerden geroepen.

+ Item in dese maent heeft Ducdalbe eenighe soldaten gekreghen binnen Deventer ende heeft alsdoen beyde de borgemeesters gevanghen genomen, dewelcke op den 23 dach verby Antwerpen tscepe gevuert werden na Brusel by Ducdalbe; de oorsacke was dat sy lieden niet en hadden willen concenteeren in de groote scattinghe, haer houdende aen haer privilegien, want Campen, Deventer en Swol dat waeren vry steden, hebbende haer hier voertyts vrygecocht; ten anderen is 't gesciet in Augusti lestgeleden, dat Ducdalbe daer oock eenighe cloosters heeft willen te niet doen. En heeft daer eenen gecommiteerde gesonden, die welcke van de sommige cloosters wou doen by andere gaen oft dat sy hem souden aenbrengen ende te kennen geven alle de persoonen die niet chatolycx en waeren, en so souden sy blyven, maer sy overdroeghen, datse liever souden uytgaen dan verraders worden. En so dede hy, die uytstellende, daer sommige verraders in; ende nam eenige gevangen, maer den borgemeester ontweldichde hem die. Doen weeck der gecommitteerde uyt der stat ende meynde haer dat so te passe te brengen. Maer het gesciede in 't eynde deser maent, dat de borgers sijn oploopich geworden ende hebben de soldaten haer de wapenen afgenomen ende uytgejaecht, nemende de overste gevangen, ontbiedende aen Ducdalbe, dat hij haer hueren gevangene levere, sy souden hem syne leveren; dies de borgemeesters terstont losse gelaten werden, want Campen en Swol hadden Deventer geloeft bystant te doene(86).

+Borgemeesters van Deventer werden van Ducdalfs wegen gevangen na Brusel gevuert en van haer borgers gelost.

[23 September 1569]

+ Item op den 23 dach Septembris so werden wel 70 wagens met ammonitie uyt Brusel gevuert na Vranckeryck tot assistentie van den conick Carel de 9, die wederom groot volck vergaderde tegen de hu-

+Ducdalbe doet den conick van Vranckeryck bystant.

genoosche prinschen, makende synen broeder daer overste af en so dede Ducdalbe bystant so van gereetscap en oock gelt en volck.

+ Item deestyt werden die van Loven vry van de Spangiarden, die uyt Diest daer gecomen waeren, mits gevende 18.000 gulden daer de helft de geestelycken af betaelden en d'ander helft de borgers en trocken naer de frontiren van Artoys; en 't gesciede dat deestyt 12 Duytsche+ soldaten in Artoys te Houtenisse groot overlast deden in eens boeren huys, drinckende en scinckende ende den boer verweckte omtrent 40 boeren dier in vielen en werden al doerstocken, maer sy weerden haer seer luttel synde sadt gedroncken(87).

+Loven wordt vry van 't Spaensch gernisoen.

+12 Duytsche soldaten worden van boeren om brocht.

[26 September 1569]

+ Op den 26 dach September so vertrock in poste den grandt prior, Ducdalf sone, na Brusel om die tijdinge, die gecomen was, dat sommighe verdrevene uyt dese landen waeren gecomen op 't eylandt geheeten Vlietlant, daer het stedeken van Testel op leet, daer sy met cleeyn gewelt waeren ingecomen, ende vulden een kercke met eerden; dese werden genoemt de Waterguesen ende namen en beroofden de Hollansche scepen en vuerden sommige na Engelandt ende hielden haer daer tot in 't eerste quartier van October, ende sloegen doen weder met den roof in de see, mits hoorende dat Ducdalbe ruyteren en knechten begonde derwaerts te scicken; maer heel Hollant hadde haer gevreest, meynende dat se stercker waeren en dreychden dijcken doer te steken(88).

+Hoe de Watergeusen Vlielant innamen en vuel scepen roofden.

+ Item deestyt seyde men vuele van groote tirannye, die in Spaengien gedaen was deestyt in de stat van Valedelit, daer de inquisitie vuel volcx t' seffens verbrant hadden onder welcke oock eenige van qualiteyt syn geweest, die groot by den conick waeren; ende de Mooren in Garnaten deden dagelycx vuel scade in des conicx volcke, dies sy te meer syn rasende(89).

+Tirannige justicie in Spaengien.

+ In 't eynde deser maent quam de tydinghe tot Antwerpen hoedat op den 13 September tot Venegien met scoon weder 't vier gecomen is in de dry torens van den artionael oft casteel oft wapenhuys, so men dat mocht noemen, in welcke torens vuel poeders was en hiermede bedorven so van brant en vallinghe wel 100 galeyen ende 80 huysen; ende desen artionael is so groot, dat men daer wel 300 galeyen en hondert groote scepen in can bergen, en hebbende daer wel 50 jaeren overgebout en noch deden; ende en conden niet weten hoe 't gecomen was. Dan nochtans was de fame, dat sy te voren waerscouwinghe hadden, dat sulcx te gescieden stont en daerom vuel poeder uytgedaen hebben, en nochtans niet al en dorsten uytdoen, vreesende ander verraet. Ende sonder dat er noch meer poeders in geweest hadde, hadde mogen heel de stat bederven en tuschen twijfelinge is 't haer overcomen, 't sy doer verraet van den Torck, die eenige van de regeerders mach omgecocht hebben oft by ongeluck.

+Van de deerlijcke destruktie in den artionaele tot Venegien duer poeder.

Eindnoten:

(80) Deze verandering niet aangegeven bij GACHARD, *Notice sur le Conseil des Troubles*, p. 64 (*Bulletin de l'Acad. Royale de Belgique*, t. XVI). - Wel was de raad uitgebreid geworden.
(81) Zie over het kasteel te Groningen, Dr. DIEST LOGIN, *Geschiedkundige beschrijving der stad Groningen*, p. 411, Groningen, 1852. - Voor de verpachting van den tienden penning, zie GACHARD, *Corresp. Phil. II*, t. II, p. 112, brief van 31 Oktober 1569.
(82) Zie over deze beschuldiging, R. VAN ROOSBROECK, *Het Wonderjaar te Antwerpen*, 1566-1567, p. 59 (*Recueil des Travaux publiés par les membres des Conférences d'Histoire et de Philologie*, 2e série, 19e fascicule,) Antwerpen-Leuven, 1930.
(83) Bedoeld is hier Sciapin Vitelli, markies van Cetona, kampmeester van Alva; over den tocht naar Engeland, zie verder.
(84) Over deze heerlijkheid zie A.A., dl. VIII, p. 116 en dl. II, p. 238.
(85) Over deze indagingen vinden wij geene vermeldingen: vermoedelijk gaat het hier over een nieuwen roep van vroegere ingedaagden.
(86) De reden der misnoegdheid in Overijsel ging vooral over het optreden van raadslid Quarre in zake het onderzoek tegen de steden: de steden Zwolle, Campen en Deventer hadden tot gemeenschappelijk verzet besloten, zich steunend op hunne bizondere privilegien. - J. VAN HATTUM, *Geschiedenissen der stad Zwolle*, dl. III, p. 61 en volg., Zwolle, 1767.
(87) Zie nota 76 betreffende het garnizoen van Diest: o.a. ook POULLET et PIOT, *op. cit.*, t. III, p. 476.
(88) BOR, *op. cit.*, t. I, p. 289, VAN VLOTEN, *op. cit.*, t. II, p. 150. - Ook A.P. VAN GRONINGEN, *Geschiedenis der Watergeuzen*, Leiden, 1840.
(89) GACHARD, *Corresp. Phil.* II, t. II, p. 107.

October 1569.

[1 Oktober 1569]

+ Op den eersten nacht Octobris werdt tot Mechelen een Spaensch soldaet op sijn bedde vermoort van eenen anderen soldaet om welcker oorsaeck men de stat 2 dagen gesloten hielt om den moorder te vinden; in sulcker estime wordt een Spaensch soldaet gehouden. Ende den achten+ dach werdt tot Antwerpen een Italiaensche hoere binnen 't gevangenisse onthalst, omdat een ander haer meynden te verbidden om haeren scoonen scyn. Sy hadde haeren eygen man vermoort, ende sy gaf uyt dat sy 't gedaen hadde, omdat hy calvinis gesint was, mits men nou al veroordeelt ten brande, die niet met den paus en houden, meynende dat sulcx haer scoonen soude.

+Spaensch soldaet vermoort tot Mechelen.

+Een moordenaresse van haeren man tot Antwerpen onthalst.

+ Item deestyt so trock Siapin Vitellus als ambesaet van weghen des conicx van Spaengien naer Calis om so over te scepen na Engelant, hebbende oock brieven van Ducdalbe. Maer men hoorde, als dat de conick dicwels aen Ducdalbe gescreven heeft om met de coniginne te trackteren om de zee vrye te hebben mits in Spaengien groote dierte was; ende tot Antwerpen lagen vuel scepen geladen met provande, maer sy en dorsten niet varen uyt vreesen eenigher Engelsche scepen ende oock om de Waterguesen, die haer noch al op zee hielden aen den Empderschen cant; ende desen Siapin Vitellus was van den aert als synen meester Ducdalbe, wel vermoeyende dat hy niet dan om de coniginne te bedriegen ende het lant in tweedracht te brengen uyt en reysde. Ende hoe wel hy vry geleyde versekert was, en dorste hy de reyse niet wel aennemen overmits+ tot Calis comende, den roep quam dat den hertoghe van Norfocx gevangen was, doerdien hy de coniginne van Scotlandt, die gevangen is in Engelant, te wyve eyste, ende hadde vuel boeren van syn quartier oproerich gemaeckt. Maer desen Vitelle, dit hoorende bleef met allen synen state tot Calis ligghen tot dat hy hoorde dat sulcx gestilt was; ende doen trocke hy daerna overe in Engelant alwaer hy seer feestelyck ontfangen werdt met alle de syne. Ende de brieven die haer quamen van haeren broeder, de conick van Spaengien, die waeren seer willecom, maer die brieven van Ducdalbe en wilde sy niet ontfangen, lesen noch hooren lesen, noch sien. Ende doen Vitelle daer te hove was, so werdt Norfocx eerst gevangen gestelt op den tour tot Londen, omdat hy dese moordadige vrouwe te wyve begeerde, welck men wel gevoelde dat van Ducdalf raet was. Ende openbaer werdt metter tyt dat er listige aenslagen gemaeckt waeren om de coniginne van Engelant om te brengen, en syn selven heere van Engelant en Scotlant te maken, welck hy ten lesten metten hals betaelde. Ende Vitellus moest een wyle tyts uyten hove blyven, omdat hy Ducdalf briefen aen den raet gepresenteert hadde, maer syn beloeft vry geleyde werdt hem gehouden en bleef lange daer liggen soliciteren(90).

+Siapin Vitelle treckt als ambesaet in Engelant daer hy dit jaer bleef.

+Vitelle in Engelant comende so werdt Norfocxgevangen.

[10 Oktober 1569]

+ Op den 10 Octobris ende daerna so quamen tot Antwerpen diveersche tydinghen van groote victorien, die den conick van Vranckeryck oft synen broedere Henry voor hem gecreghen hadde teghen den ammirael en andere Huyghenoosche prinschen, welcke tydinghen dagelycx vervolchden; ten lesten hoorde men dat sulcx gesciet was op den derden deser maent met groote scade van beyde seyden, maer meest tot 't conix voordeel; ende daer gescieden diveersche batalien op eenen dach onder alle; so hoorde men dat mons. de la Nouwe gevangen was, wesende een der principaler capiteynen der huygenoosche prinschen. Maer sy en wilden 't noch also niet laten liggen; men hoorde corts hierna, dat den prinsche+ van Oraengien alleen met 7 peerden tot Heydelberch in Duytschlant gecomen was, met nieuwe bestellinge om noch al derwaerts te seynden, maer van dese victorie was groote spraecke tot Antwerpen en blyscap onder papisten, en bysonder in 't hoff van Ducdalbe; ende al Vranckeryck en sonderlingx tot Parys, waeraf den roep was dat den ammirael,+ mons. Dangelot en meer andere daer in brocht waeren, en daer gehangen waeren. Maer 't en lesten en hoorde men dat het maer conterfeytsels en waeren, also ick die noch sach hangen in 't jaer hierna; ende een figure so groote als 't leven hadden sy gesneden van houte en die gecleedt met een hemde ende dat na gelyckenisse van den ammirael ende dat werdt aen de galge van Monfacon gehangen buyten Parys[91].

+Cort verhael van diveersche batalien omtrent Mon contour gesciet tot conicx voordeel en der hugenosen scade.

+Prinsche van Oraengien in Duytschelant gecomen om weder nieuwe ruyteren te vergaren.

+Conterfeytsels van Huygenoosche prinschen tot Parijs en buyten Parijs aen de galgen gehangen.

+ Ende tot Antwerpen en elders werden op den 23 dach oock processien gedaen om de victorie van Vranckeryck gelyck tot Parys gedaen syn. Ende de conick vervolchde syn victorie, beleggende de stat van St. Jean Dangely, welck duerde tot den 2 December; ende daer sturven buyten omtrent 2.000 soldaten van ermoede ende binnen een duysent, en anders en werdt er niet veel uytgerecht, want men begonde in 't eynde deser+ maent na peys te trackteren, die ter perfectien quam, in Augusti daerna. Maer den grondt was vol moorderyen gelyck 't bleecke in Augusti noch een jaer daerna, tot Parys eerst en daerna alle 't landt overe, soo men+ na hooren sal. Maer desen winter gescieden er noch sommige moorderyen: die van de religien namen met verraet van de mulders Nimes in, in Languedock, daer se vuel soldaten en papen ombrochten; ende het innemen van Borgas en Berry failgierde, waerdoor sommige binnen gedoyt werden op den 21 Decembris en hier is 't in 't corte geseyt van der Fransche orloge, maer het tracteren van desen peys was den grondt en fondament van de noyt gehoorde moorderye[92].

+Processien gehouden tot Antwerpen om de Fransche victorie.

+Cort besluyt van de Fransche crych.

+Peys begint tot een fondament van scandelycke moort al beydet lange daerna.

[12 Oktober 1569]

+ Om niet te vergeten 't goedt behaghen dat de papen te Antwerpen hadden in dese tydinghe van Vranckeryck. So is 't te weten, dat op den 12 dach Octobris een wederdooper levendich verbrant werdt, de tonge synde met een instrument vast gevyst om niet te connen spreken[93].

+Een dooper verbrant.

[15 Oktober 1569]

+ Ende op den 15 dach so werdt een gebodt by der wet doer haeren raet gedaen om haer sacrament te eeren, als dat achter straeten gedragen werdt by eenighe krancken. Ende so wie dat weygerde te vergesel-

+Gebodt om der papen sacrament te eeren.

schappen oft die de rugge keerden, oft hen water gingen maken aen een mure, oft die een strate inkeerden oft een ander middel sochten om dat niet te revereren oft oock die in der missen den offer ontweken oft den peys niet en custen, die sou men aengrypen moghen ende ondersoecken wat het voer personen waeren, willende also haer religie met gewelt vast setten, houdende hier toe vuel verraders om op sulcx acht te slaen en aen te brenghen(94).

[16 Oktober 1569]

+ Ende op den 16 dach gesciedet dat der stat gecomiteerden, die men noempt foriers van de soldaten, mits bevel van Loduwijck Ladron haeren overste, gevanghen werden en in boeyen geslagen, omdat sy syn soldaten, die somwylen verwisselt werden, te weten, die in 't casteel lagen werden in 't stat geleet, niet tot haeren contentement wel gelogiert werden. Maer 2 scepenen der stat quamen haer verantwoerden, mits sy nou meer moeyten hadden om 2 vendelen, dan sy plegen met syn geheel regiment van 12 vendelen, die er gelegen hebben; en dat mits elck borger nou syn camer verhuerde om de belastinghe van soldaten vry te syn. Maer hier sach men 't gewelt dat men moest verdragen, so wel in de politycke saecken, als in punten der concientien roerende.

+Der statforiers werden van de soldaten in 't stockhuys gevangen.

+ Op den platten lande gebuerde niet minders; 't gebuerde deestyt dat een Spaensch 'ruyter 2 houten vekens verbrande, omdat de wegen quaet waeren by Ekeren en so over 't plat landt mocht ryden; ende comende aen 't derde vraechde hy na de sluetelen ende so de boeren seyden, die 't vast gedoochelyck aensaegen om een erger te huden, dat de sluetelen op 't huys van Veltwyck waeren en so daer niemant thuys en was, begonde hy de poorte open te branden, maer ten lesten quam hem een vreese aen en hielt oppe(95).

+Een Spaensch ruyter verbrant de vekens van den velde om de goede passagie te nemen.

[31 Oktober 1569]

+ Op den lesten Octobris so quam een Spaensch cruysheere van het casteel van Antwerpen ingereden, die eenighe daghen te voren met 17 Spaengiarden en eenen wagen uytgereden was met dertienhondert croonen, om daermede in Vrieslant eenen casteel beginnen te bouwen, ende daer quamen 2 snaphanen te peerde, die elck 7 scueten scoten sonder laden ende doorscoeten terstont 3 Spaengiarden en reden wat uyt den wegen ende laeyden weder; doen vloden de Spaengiarden en sy behielden den buet. En daerna beroofde deselve noch 2 monicken die op een kerre saten en meynden na Nimmegen te ryden om ossen te coopen voer haer convent, maer 't was te vuele al te scryven sulcke avonturen.

+Twee snaphanen berooven 17 Spaengiarden daer eenen cruysheere bij bij was.

Eindnoten:

(90) Over de onderhandelingen van Vitellus, zie KERVIJN, *op. cit.*, t. V, p. 466-582: vooral p. 487 en 488.
(91) LAVISSE, *op. cit.*, t. VI, 1, p. 110. - Ook A.J. BUTLER, *The wars of religion in France*, p. 13 (*Cambridge Modern History*, vol. III). - Dat Oranje in Heidelberg was blijkt bij GACHARD, *Bibliothèque Nationale*, t. II, p. 479.
(92) A.A., dl. I, p. 296, ordonnantie betreffende de processie. Bedoeld is hier Saint-Jean d'Angely. Zie, LAVISSE, *loc. cit.*, BUTLER, *op. cit.*, p. 14.
(93) A.C., p. 200. - A.A., dl. XIV, n° 787.
(94) Zie over deze beslissing GACHARD, *Corresp. Philip. II*, t. II, p. 676, rondschrijven van 27 Mei 1569. - Ook het schrijven van Alva aan den koning, p. 98, in dato 14 Juli 1569.
(95) Gemeente Eekeren, in de onmiddellijke omgeving van Antwerpen, bij de Schelde.

November 1569.

[+] Item in 't eynde deser somer isser groete sterfte geweest in Spaengien ende Poortugal en sonderlinge tot Lisseboenen; men hoorde dat binnen Lisseboenen 11.000 ende 80 menschen in een weke gestorven syn; ende in Italien was groote dierte en sonderlinge in Venegien; daer sconck

[+]Van sterfte in Lisseboenen en van dierte van graen in Italien.

de stat elck mensch een ducaet voer elcke mate corens die men daer brochte en vercochtent dan wat se conden.

+ Deestyt was tot Brusel eenen ambesaet van den conick van Vranckeryck ingecomen, versoeckende noch bystant aen Ducdalbe van volck ende ammonitie, synde anders gedwongen met zijn vijanden te ackorderen, waeraff den ammirael nou de principaelste is, doende noch dagelyckx den conick scade, hoewel men van peys trackteerde. De fame was oock dat den prinsche d'Oraengien nou in Duytschelant synde, weder al volck aenneempt(96). Ende 't voerleden jaer is gestorven den ouden hertoch van Bruynswyck, ende nou is den jongen hertoch Julius,+ den jongsten sone, ontfangen: de twee oudste sonen bleven op den Lutsenborger heye versleghen. Maer desen en was noyt van den vader bemint, hem houdende wel 16 jaeren by den prinschen van Oraengien; ende voer die vrintscap begeerde hy den prinsche oock bystant te doen om hem weder in syn lant te helpen, maer het was noch tot in 't jaer 1582 eer den prinsche weder met gewelt voer Remunde quam, ende nochtans niet vuel met gewelt en voorderde dan tot dat Godt gaf(97).

+Den coninck van Vrankeryck geeft te kennen aen Ducdalbe dat hy genoodich is te peyseren met syn vyanden oft men soude hem sonderlinge bystant moeten doen.

+Hoe den jongen hertoch Julius van Bruynswyck den prinsche d'Orangien groote bystant presenteerde.

+ Item deestyt so dede Ducdalbe 5 capiteynen van ruyteren gevangen na Vilvoorden vueren, die men opleyde, dat sy den pagador, een Spaensch edelman vermoort hadden; ende deestyt, te weten den 6 November, werden tot Brusel een capiteyn en eenen forier onthalst, die vuel dorpen gerantsoeneert hadden en met dreygingen van ruyteren en knechten te moeten logieren, vuel gelts afgenomen hadden.

+Ducdalbe dede justicie dat te verwonderen was over die 't landt t'onrechte belast hadden.

[11 November 1569]

+ Item den 11 Novembris, so brocht de royroede van Brusel tot Antwerpen 2 gevangenen in vergeselscapt met 20 peerden, en dese hadden wel een jaer oft meer gevangen geweest. Den eenen was een out man van Antwerpen, die een paep in syne predicatie hadde willen straffen; den anderen 15. dach werdt hy daer om op eenen scavot gestelt en bescaemptheyt aengedaen. Maer den anderen was eenen waele en ryck+ man, wesende contreluerder van 't casteel en was seer bemint van de erbeyders, synde voertyden oock een contreluerder van 't casteel van Heddyn geweest. Ende hy werdt op den 6 dach gehangen en daerna gequartiert en ten casteele uytgehangen, maer daerna weder gegraven, maer het hoot bleef ter statspoorten uytstecken; men leyde hem oppe, dat hy middel gesocht hadde om den prinsche van Oraengien 't casteel te leveren, doen die met macht in 't lant was, maer hy sterfeer dat hy 't noyt en dachte, noch oock in syn machte niet en was. Maer men hoorde, dat hy een groot proces gewonnen hadde tegen den bischop van Luyck, dat hem en syn geslachte aenginck, ende so presumeeren vele dat dese hem dit becocht hadde, gelyck 't sulcx wel meer gesien is(98).

+Een out man gescavotteert.

+Een contreluerder van 't casteel t' onrecht gequartiert.

+ Item deestyt so werdt tot Antwerpen al wederom op 't casteel vuel bedorven gesouten vleesch vercocht, 't pont voer eenen halven stuver ende de magistraet der stat was gedwonghen by haere officiren daertoe te helpen ende 't selfde werdt ook in alle kercken gecondicht; vuele

+Bedorven vleesch van 't casteel wordt weder onder de borgers vercocht.

erme menschen liepen 't coopen en 't sommich was noch goedt, maer 't en mocht hem niet langer houden.

[19 November 1569]

+ Item op den 19 dach November so verbrande men van den 9 uren tot 12 uren alle de boecken, die in boeckvercoopershuysen gevonden waeren in Meerte lestgeleden ende by de gedeputeerde van Loven gewesen syn, niet goedt te syn, ende eenige boeckvercoopers die doen gevanghen waeren, sitten noch gevanghen[99].

+Cristelijcke boecken op de merckt verbrant.

Item op den 19 dach Novembris so werden tot Antwerpen 7 straetscenders+ gedoyt: de 3 gehangen, de 4 werden levendich verbrant, maer al hadden dese aller weerelts booscheyt bedreven, so werden dese haer tonghe niet geveetert, gelijck men die Cristum recht bekennen dede[100].

+Seven moorders worden gedoyt.

+ Item deestyt dede Ducdalbe tot Antwerpen ende over al Hollant en Zeelant de scepen arresteren, die som langhe gewacht hadden na tracktaet tusschen Engelant en Ducdalbe, maer nou was haer hope al uyt; en sommighe die noch goedt gelaeyen hadden ontlaeyden nou. Ende niemant en wiste dan waerom, maer ten leste hoorde men dat Ducdalbe meynde vuel crychsvolck na Spangien te seynden om te gebruycken teghen de Mooren in Garnaten; maer de coniginne van Engelant vreesende voer verraet en wilde geen passagie gheven, 't en waere dat men haer eerst oock so vuel volcx liet aennemen ende haer frontieren besetten, en dat Ducdalbe oft den conick van Spaengien die voer 3 maenden betaelde en daer goede borge voer stelde[101].

+Ducdalbe doet vele schepen arresteeren maer te ver geefs.

+ Item deestyt dede Ducdalbe over alle de Nederlanden alle tollen en imposten en accysen sluyten, willende van 't selfde 3 maenden lanck den ontfanck trecken om de landen mede te bescermen, so hy seyde; maer hy verdruckte in plaets van bescerminghe en dit was omdat de groote scattinge hem niet opgebrocht en werdt; ende hierdoer so werden de steden gedwonghen hem uyt te coopen van dien ontfanck.

+Ducdalbe doet alle tollen en acksynsen sluyten.

[23 November 1569]

+ Op den 23 dach werden twee wederdoopers, jonge mannen, en een vrouwe levendich verbrant en haer spraecke doer ijseren vysen aen de tonghe benomen; en daer was turbatie onder 't volck, so dat sommige riepen men sou vryer onder de Torcken wonen dan in dese landen[102].

+Dry persoonen levendich verbrant.

+ Item deestyt was voor Ducdalf weghe eenen nieuwen scoutet binnen Haerlem, die groote tirannye dede over die van der religien ende verjoech er vele uyt der stat om simpel woerden.

+Vervolch tot Haerlem in Holland.

+ Item deestyt is 't gesciet dat er grooten twist in Engelant was, doerdien de boeren van 't quartier van Norfocx haer hadden opgeworpen met wapenen ende met cruycen met vanen, ende wilden haeren heere de Hertoghe van Norfocx uyter gevanckenisse hebben, meynende dat sulcken getuygh haer victorie sou gheven; ende te voren quam 't geroep, dat de coniginne van Engelant van haer ondersaten gevanghen was, welcx sommighe paepen wel gehoept hadden. Maer men hoorde

+Hoe vuel boeren in Engelant haer in wapen wirpen om haren heere Norfocx losse te krijgen en hoe sij gestraft werden.

haest, dat de coniginne van Engelant die papistece boeren hadde doen verstooren en ombrenghen ende van de overste justiceren; dit quartier van Norfocx

is altoos seer papists geweest. Maer den hertoghe van Norfocx werdt nou noch strenger gevangen gestelt, ende vreesende die van Scotlant,[+] dat Norfocx uytgeraecken soude ten lesten, ende als dan de gevanghen hoere de coniginne van Scotlant sou trouwen en dan 't landt tiranniseren en onder pausdom brengen.

[+]Ende Vitellus was deestijt noch in Engelant.

[+] So presenteerden sy de coniginne van Engelant duysent mannen om haer te wreken over de rebellige, also dat dese hertoghe ten lesten na syn bekentenisse, die hy gedaen hadde om Ducdalbe 't landt over te leveren, so werdt hy metter bylen onthalst in 't naeste jaer, ende der gewapender boeren waer wel 10 oft 12 duysent; en Vitellus, Ducdalf ambesaet was noch in Engelant en niettegenstaende desen trouble so hielt men hem syn beloeft geleyde(103).

[+]Deze boeren destrueerden der calvinisten kercken.

Eindnoten:

(96) GACHARD, *Bibliothèque Nationale*, t. II, p. 477: in brief van 16 Oktober wordt de aankomst vermeld van M. Vetus, sekretaris van den koning van Frankrijk. De Fransche agent, die hier voortdurend geld en kruit bijeenbracht was baron Ferrals.

(97) Erik van Brunswyck stierf 11 Juni 1558. Zijn zoon Jules was zeer gierig, zoodat Oranje zich ongaarne tot hem om hulp wendde.

(98) A.C., p. 201. - De sermoen-verstoorder was Marcus Saligant, sinds 20 Febr. 1568 gevangen (zie A.A., dl. XIV, p. 48, n° 540). - De andere was Johan de Somme, schoonzoon van Andries Bourlette. Zie BAKHUIZEN VAN DEN BRINK, *Cartons, op. cit.*, dl. I, p. 130; het vonnis, bijlage F., p. 183.

(99) Dit was dus gebeurd involge het rondschrijven van Alva, in dato 7 Maart 1569: bij GACHARD, *Corresp. Phil. II*, t. II, p. 674.

(100) A.C., p. 201.

(101) Over deze voorbereiding een zeer belangrijk schrijven van G.A. aan John Mersch, in dato 8 December 1569. - KERVIJN, *op. cit.*, t. V, p. 544.

(102) A.C., p. 202.

(103) KERVIJN, *op. cit.*, t. V, p. 508 en 513.

Decembris 1569.

[+] Van dese maent en was er niet besunders te scryven, dan dat er groote spraecke was van den peys in Vranckeryck so vore geruert is, en van de groote preparatie, die den prinsche maeckte in Duytschlant by provisie oft dien peys niet ter perfecktien en quame om dan weder de Hugenoosche prinschen bystant te doen, oft oock om weder in Nederlant te vallen, daer Ducdalbe oock voer vreesde, versiende Mastricht en meer ander steden van wapenen en munitie. En hadde oock geerne gernisoen in 't lant van Luyck gehadt tot huerder bescerminghe, so hy seyde, maer sy en[+] gaven hem geen geloove, willende haer steden selve bewaeren(104). In dese maent trock een groot heere, die onlancx uyt Spaengien gecomen was, met name Duc de Naziette nou met een van Ducdalfs sonen doer Duytschelant weder na Spaengien met luttel peerden sonder iet uyt te[+] rechten, hoewel de fame was, dat hy quam om het landt te goeverneeren. Ende op den lesten Decembris arriveerde

[+]Sprake van peys in Vranckeryck, den prinsche d'Orange nochtans gereetscap.

[+]Duc de Nazielle treckt na Spaengien.

[+]Vitellus uyt Engelant.

Siapin Vitellus, die als ambesaet in Engelant was geweest van Ducdalf wegen. Ende so haest Ducdalbe[+] gehoort hadde, dat hy over was en niet verhoort en is geweest, so dede Ducdalbe alle Engelsche goeden, lakenen en ander prys maecken, dat te voren bescreven was ende 't laken dede hy bereyden om soldaten[+] mede te betalen. Ende op den 14 December arriveerden in Zeelant 60 coopvaerders Spaensche scepen, en dat by fortuyn van winde, also dat d'Engelschen haer niet en hinderden; maer nou maeckte sy noch meer preparatie van scepen ende de Waterguesen hielden haer noch al ontrent Empden[105].

[+]Engelsche goeden hier verbuert.

[+]De waterguesen cregen bystant uyt Engelant tot roof ter zee.

[+] In dese maent December is Vergas, president opperste van Ducdalfs raet, gestorven, gheheel sinneloos liggende ende oock is synen bichtvader, dat een minnebroeder was, gestorven van Ducdalbe[106].

[+]Vergas sinneloos en bichtmonnick gestorven.

[22 December 1569]

[+] Item den 22, 27, 29 Decembris was tot Antwerpen noch al den breeden raet vergadert om de groote scattinghe, die Ducdalbe noch al eyste, maer 't en werdt niet geconcenteert; dan wilde hy 't hebben, dat hy

[+]Breeden raet om scattinghe.

volck stelde om te ontfangen ende te proeven hoe 't vergaen sou, maer den raet en wilde geen consent geven, opdat de gemeynte haer niet den wyt geven en soude(107).

+ Item deestyt deden de hoogduytsche knechten, liggende in Valecyn in Henegou grooten overlast haeren capiteynen, hebbende die alle in 't yser geslagen om haer betalinge te hebben; niet willende oock met laken oft andere waere, maer met gelt betaelt syn, ende dese knechten waeren van den regiment van graef Loduwyck Ladron, die binnen Antwerpen lach met 4 vendelen van den selven volck, de 2 in de stat, de 2 by de Spaengiarden op 't kasteel. Ende desen overste hadden sy ontboden met eenighe knechten, dat hy geldt brochte; maer so sy oock aen Ducdalbe waeren geweest, die wou se hanghen, maer hy creech sulcken tydinghe, dat sy de gevangen capiteynen van gelycken doen souden; en so trocken haer overste derwaerts om dat te slissen met 6 peerden, maer so hy haer meynde met woerden te contenteeren, so stelden sy hem oock gevanghen(108).

+Hoe de Duytsche tot Valencyn haer capiteynen gevangen namen.

Eindnoten:

(104) Zie o.a. KERVIJN, *op. cit.*, t. V, p. 529.

(105) De maatregelen betreffende de in beslag genomen goederen, KERVIJN, *loc. cit.*, p. 561. Het vertrek van den gezant met Alva's zoon naar Spanje, via Lorreinen, wordt reeds den 2^{n} Oktober aangegeven: GACHARD, *Bibliothèque Nationale*, t. II, p. 476. Het volledig rapport van Vitelli's onderhandelingen, KERVIJN, *op. cit.*, t. V, p. 563.

(106) Een grove vergissing: Juan de VARGAS verliet bij Alva's vertrek, het land.

(107) De verslagen van den Breeden Raad, welke ons zouden kunnen inlichten over deze zittingen zijn verloren gegaan. De '*Collegiale Actenboeken*' op het Antwerpsche stedelijke archief berustend geven op datum van 19 November 1569 de aanduiding der verstrekte 'commissie' voor de inning der gelden. - Zie ook GACHARD, *Corresp. Phil. II*, t. II, p. 120, de gegevens van Alva over den toestand der kwestie.

(108) De geldnood van den hertog was inderdaad pijnlijk. Aanduidingen over de sommen aan de soldaten, o.a. Duitsche, verschuldigd vinden wij bij GACHARD, *op. cit.*, in den brief van 24 Februari 1570. Zie over de gébeurtenissen te Valencijn, A.C., p. 205.

1570

January.

[1 Januari 1570]

+ Item den eersten dach aen den avont so gesciede 't dat 3 persoonen, man, vrou en kint, synde te langhe buyten der stat van Antwerpen gebleven, so dat de poorte toe was, so meynden sy over het gevrosen ys en over den eerden walle in de stat te comen ende vielen doer een gadt dat in 't ys gehouwen was, daer den visch locht doer schepte en verdroncken.

+3 persoonen verdroncken doer 't ys.

[11 Januari 1570]

+ Op den elften January doer vele dreygementen van Ducdalbe 'so begonden de wyckmeesters elck in syn quartier in alle borgeren huysen te gaen scryven en te vragen, hoe vele haere goeden weerdt waeren, op dat se daeraf souden den hondersten pennick geven, maer elck claechde seer, dat hy geen goedt en hadde, maer meer sculdich was dan syn goedt weerdt was ende sy ginghen so de meeste menichte verby; ten lesten ontboden sy de treffelycxste op 't stathuys, en wat elck bekende, luttel oft vele, 't was al aengenaem; maer 't en quam noch tot geender perfectie; maer op sommighe dorpen had men begost te geven. Tot Utrecht hadde+ Ducdalbe by de Spaengiarden, die daer in stat laghen, den borgemeester doen vanghen omdat hy de gemeynte, die genoech van de soldaten belast waeren, niet en persequeerde om hem te geven. Ende so eenighe hem somtijts voerhielden van den previligien van den lande, so eyste hy die om te verbranden, met oock de namen van degene, die in 't jaer 1566 gedient hebben in officien oft dekenschappen van allen steden, omdat die de predicatien ende beeltstorminghe niet belet en hebben, willende die lijf en goedt eyschen. Maer Godt gaf dat het noch ter tyt daertoe niet en quam(1).

+Hoe men deser tyt tot Antwerpen orden begon te maken om Ducdalf groote scattinge te weghe te brenghen, maer 't en quam noch niet ter perfectien.

+Ducdalf dreycht de previlegien te verbranden en 't lyf te nemen van alle die in 1566 in dienst der steden hebben geweest.

Item den 11 Januarius werdt Spelleken de royroede tot Brusel van+ Ducdalf weghen gevanghen gestelt, die nochtans een groot vervolger der Cristenen is geweest vuel jaeren, en werdt gesedt op eenen toren, die men noempde Truerenborch. Onlancx was hy noch eens gevangen en geraeckte doen haest losse; maer daer was nou meerder beswarnisse gecomen, hoe hy met dreygementen van sommighe lieden geldt afgenomen hadde, segghende bevel te hebben haer te vanghen ende versiert was om syn giericheyt; van gelycken was oock eenen scoutet van Mechelen gevangen met synen sone, dat oock een groot vyant plach te syn over die niet catolicx en waeren(2).

+Hoe Spelleken de royroede van Ducdalbe werdt gevangen.

+ Item deestyt werden doer bevel van Ducdalbe in dese landen over de duysent geleyeboeven gevangen om na Spaengien te seynden om te gebruycken teghen de Mooren in Garnaten, die 't conicx volck noch quelden.

+Vuel geleyboeven werden opgenomen om naer Spaengien te seynden.

+ Item tot deser tyt doer de groote clachte der cooplieden en scippers, so gaf Ducdalbe concent te moghen varen op Spaengien, elck op syn peryckel oft hy van der Engelsche genomen werdt, maer en mochten niet min varen dan met 8 scepen tseffens, ende wel versien syn van dobbel wapenen ende noch so vuel bootsgesellen dan sy behoefden om haer te verweeren; welck den scippers lastich viel, want noch onlancxs werden 3 scepen, die uyt Spaengien quamen, genomen; maer nou begonden de Bertoensche coopvaerders Spaensche goeden over te brenghen en die mochten vry voerby Engelant varen(3).

+Ducdalf gaf consent met 8 scepen verby Engelant te mogen varen.

[25 Januari 1570]

+ Op den 25 dach January snachts is 't gebuert in 't aptye van St. Peeter, als dat een monick, lesende in een nigromantye boeck, is van den boosen syn tonghe uytgetrocken. Ende onlancxs is oock gebuert, dat tot Antwerpen een slave oft knecht van 't groot Oostershuys sulcken boeck in een kamer vandt en daer in lesende, werdt ter vensteren uytgeworpen op de plaetse en stirf corts daerna gelyck de monick.

+Tot Gendt een monick met tooverye omgaende wordt syn tonge uytgetrocken.

[27 Januari 1570]

+ Item den 27 dach en daerna was wederom den Breeden raet vergadert om de groote scattinghe, die Ducdalbe eyste op diveersche goeden te setten 6 jaeren lanck durende, mits siende hy met de heel groote scattinghe niet duer en mocht, maer dit werdt hem oock afgeslaghen.

+Nieuwe scattinge versocht.

[29 Januari 1570]

+ Op den 29 dach January so werdt tot Gendt een gebodt gedaen in alle prochien, dat elck mensche hem sou stellen desen vasten te bichten+ te gaen ende van synen pastoor een briefken te ontfangen, en dan met hetselfde te Paeschen tot een waerteecken sou ten sacrament comen; en dat op pene van lijf en goedt. En boven desen begonden pastoor en koster in elcke prochie om te gaen om 't volck te scryven; maer doer comotie en doer vele, die haer ter vlucht stelden so lieten sy 't steken; maer den lesten dach werdt tot Antwerpen een weduwe na de galghe gevuert en daer gegraven, hebbende 6 daghen in d' eerde op 't kerckhoff geleghen en daer missen en plissen over gedaen; en dat ter oorsaecken de papen bevonden, dat se van ander religie in haer leven is geweest ende 't goedt werdt prys gemaeckt(4).

+Tirannich gebodt tot Gendt om te comen ten sacrament.

+Een doy vrouwe naer de galge gevuert.

+ In 't eynde deser maent dede Ducdalbe in alle quartiren alle syn Spaengiarden monsteren, daer sy laghen, alrecht oft hy nou vyanden waer verwachtende.

+Spaengiarden monsteren overal.

Eindnoten:

(1) Zie nota 107, p. 119. - A.A., dl. I, p. 297, 17 December, 18 Januari: ordonnantiën hiermede in verband.
(2) Over de bestraffing van Spelleken, alias Grouwels, zie BLAES, *op. cit.*, t. I, p. 83: de onbekende verteller plaatst de bestraffing in 1568, doch verstrekt overigens dezelfde details.
(3) Voortdurend treffen ons de klachten over het optreden van zeeroovers, vermoedelijk door Engeland aangemoedigd. De hier door van Haecht vermelde voorzorgsmaatregel, slechts mits goede bewapening uit te varen, wordt ook bij VAN METEREN, *op. cit.*, t. I, p. 507 aangehaald.
(4) Over de ontgraving der vrouw, A.C., p. 202: wellicht is hier 31 in plaats van 13 Januari bedoeld. Zie BERTRIJN, *Chronyck der Stadt Antwerpen*, p. 242.

Februarius.

+ Deser tyt so hadde Ducdalbe ontboden aen die van Hoochstraten ende aen de dorpen daer ontrent, dat men hem soude de geeyste scattinge brenghen, oft hy zoude de coeyen en peerden doen uyt der stallen halen.

+Hoe Ducdalbe selfs tot Brusel in den raet compt om syn scattinge te eyschen.

Ende tot Brusel quam Ducdalbe self in den raet der gemeynten ende wilde dengenen doen vangen die d' woerdt dede, maer so doen sy alle riepen: ‘'t Is onser aller woerdt’, soo liet hy 't blyven; verhalende wat men hem al ghegheven heeft, ende dat noyt een hertoch van Brabant sulcke scattinghe en dorst eyschen als hy doet. Ende dat er eens een hertoch van Brabant was die syn hof ter Vuren boven Brusel hielt ende eyste 2000gl. eens ende werdt hem langhe geweygert ende ten lasten werde 't hem geconsenteert ende doen men hem 't geldt telde so costede het bancket 5 gl. 6 groot en 9 myten, vragende oft men ou nou so trackteerde en dat was doen vuel! Ende 't is bevonden dat Ducdalf sone, noutertyt tot Antwerpen wesende, met name den Grandt prior, op eenen avont tienduysent gl. verspeelde ende dagelycx vertuyschet hy vele ende 't Antwerpen werden 't weder al versocht en oock tot Loven om te geven, en afgeslaghen.

[6 Februari 1570]

+ Item den sesten February wo werde't verboden desen vasten vleesch te eten op de pene van hem voer heretyck te houwen, welcke men lyf en goedt neempt, uytgesceyden crancke, mits advys van haeren bichtpape, maer den crychslieden was 't dry daghen ter weken toegelaten, en de reste namen sy aen haer selven.

+Verboden vleesch te eten en volck van Calvinis religie gevanghen.

Ende deestyt was tot Antwerpen een cuyper gevanghen met syn huysvrou, omdat sy in eenighe heymelyke predicatie der calvinisten haer kint hadden doen doopen en niet by de papen, ende so sy gepynicht waeren bedroechen sy noch andere, die oock gevangen werden[5].

+ Item deestyt de waterguesen hebbende haer vergaderinghe te water ontrent Empden, ende synde eenige uyt Vranckeryck gecomen daer by, hebben haer havene aen Vrieslandt gemaeckt. Ende de soldaten uyt Groeninghen, wesende Walsche soldaten van Ducdalbe, trocken uyt om die te slaen, maer sy werden oock dapper ghequets; men hoorde, dat dese waterguesen nou 28 scepen sterck waeren; wat daer noch uytrysen wil, sal men metter tyt sien; sy hebben wel vuel meer scepen genomen, maer die haer niet aen en stonden rantsoenden sy; maer sy hadden geen overheyt dan die sy onder malcander maeckten. Ende na deestyt bereyde Ducdalbe eenighe scepen toe, die in Meerte haer ter see gaven ende daerna verdwynden de waterguesen, hebbende nochtans Ducdalbe vuel spyts gedaen[6].

+Van de waterguesen aen den Vrieschen candt en hoe die verdwenen.

[17 Februari 1570]

+ Den 17 February werdt tot Brusel een bode van Empden levendich verbrant met cleyn vier, omdat hy brieven van de waterguesen overbrocht hadde. Alle dit jaere en noch daerna was er alle groote spraeke+ van den peys in Vranckeryck; d'een seyden de papen en die van Gwise houden 't teghen; somma elck seyde 't syne, maer den grondt was, hoe sy ter bester tyt een moorderye souden moghen te weghe brengen t' hueren vordeel, soo 't na 2 jaeren bleke.

+Een bode van Empden tot Brusel verbrant.

+Diveersche spraecken van den peys van Vranckeryck.

Van Spellekens doot.

+ Op den elften dach February ten 2 uren nanoene so werdt tot Brusel den generaelen provoest, die men noempde Spelleken, de royroede, gehanghen ende 2 van syn lieutenanten werden aen deselve galghe gegheeselt ende 8 jaeren gebannen op 't galeyen; ende op ter leeren climmende custe hy syn 2 officieren, seggende: 'Dits den loon van groote heeren te dienen.' Ende terstont seyde hy: 'Stoot af eer ik desperere.' Ende terstont werdt syn baert en aengesicht geheel swerdt, ende doot synde werdt hy peck swerdt; synen tittel was, dat hy degene die grootelycx aen 't hof besculdicht waeren om gelt vrygelaten hadde, ten anderen, dat hy onsculdige gedoyt hadde, ende ten derden dat hy, mits bevel hebbende de cooplieden op de wegen te moghen vragen oft ondersoecken na heretycke boecken, en vindende dat die geldt hadden, haer ophinck. Voerwaer hy en werdt niet beclaecht en 't en was oock geen wonder dat syn concientie vroechde: hy brageerde met ander lieden goedt, met de gouden keten om den hals ende syn sergianten tot 12 toe, hadden die scoonste peerden die men vinden mochte en vuel scoon huysinghen. Godt heb de siele[7].

+Van Spellekens doot tot Brusel.

+ Item in 't eynde deser maent quam de tydinghe, dat den Torck met gewelt de stat van Thunis heeft ingenomen, die Keyser Carel in synen tyt wonne, ende daerby aen der see een seer groote sterckte boude, die men noempde de Golette, die welcke oock beleghert werdt, van de welcke men in Meerte tydinghe creech, dat die oock van den Torck ingenomen werdt. Ende deden die breken en raseren, also dat Spaengien, hebbende de groote vyantschap van de Mooren in Garnaten nou oock voor den+ Torck beefde, dat hy uyt Africa overcomen sou. Maer in Spaengien werdt groote preparatie gemaeckt om met menichte de Mooren te overvallen, maer mits ick in April hier na uyt mynen lande reysde, so en conde ick daeraf noch van meer ander dinghen niets besunders gescryven, maer moest om der boecx vervolginge op ander lieden, te weten, mijns broeders scryven, wat voorts varen en op 't gene ick in Vranckeryck sach, daer ick van der Mooren niet en hoorde. Maer hoorden namaels dat se desen somer weder tot slaven onder den Spaengiarden gebrocht syn, niet met gewelt, maer met bedroch en scoon beloeften, tot dat sy van 't geberchte in Garnaten afquamen en de wapenen neder leyden. En syn soo met groote hoopen omgebracht, doer eenen met name den Grandt Comandor van Castilien, die vuel van syn eygen soldaten doyde, omdat sy de Mooren hert vielen, tot een scoonen scyn, waerdoer sy hem geloof gaven en syn also bedroghen en vuel getiranniseert[8].

+Hoe Thunis met de Golette wordt van den Torck ingenomen.

+Hoe de Mooren in Garnaten weder tot slaven werden gebrocht doer liste.

Eindnoten:

(5) De aangehoudenen waren Peeter Diedelmans en huisvrouw. - A.A., dl. XIV, p. 72, n°s 798 en 799. - A.A., dl. XII, p. 433, 434, 442.
(6) Zie over deze strooptochten VAN VLOTEN, *op. cit.*, t. II, p. 153.
(7) A.C., p. 202. Zie nota 2. - Daarbij ook VAN METEREN, *op. cit.*, dl. I, p. 516.
(8) Zie VAN METEREN, *op. cit.*, p. 515; GACHARD, *Bibliothèque Nationale*, t. II, p. 302 en 303. Op 20 Januari 1570 leidde Don Juan van Oostenrijk, hier door van Haecht bedoeld, het beleg van Galeras.

Martius.

+ Also in Februario voergaende tot Antwerpen in 't Vrouwenbroeders clooster een monick so wel predickte, dat alle menschen dat liefhebbers waeren van den woerde Godts en d'Evangelio hem seer geern hooren ende met menichte vergaderden. Ende also vuel ander monicken ende ypocryten haer daeraen ergerden, al en waert maer om 't geloop so waeren den eersten deser maent in syn sermoon gecomen alle de principaelste hoofden van den capittele oft geestelycken raet, als den coordeken en ander canonicken om hem te hooren; ende daerna werdt hy in 't capittel ontboden hem voerhoudende dat de gemeynte haer aengebrocht hadden, dat hy na den mont predickte ende de sonden niet en strafte, en dat het meest al luterianen waeren, die hem volchden, want voer den noen predickte hy buyten der stat op 't Kiel oft ander dorpen, daer 't volck al seer liep. Maer sy hielden hem vuere, dat hy meer predickte op de bermherticheit Godts dan op de straffe, also dat dese monick ten naesten predickdach hem beclaechde voer 't gemeynte over de achterclappers, seggende: 'Ick en hebbe het catolyck geloove niet gelastert', als 't waer is, want hy en moeyde hem met haer abuysen niet. Maer hy seyde: 'Nou ick en hebbe 't siraet der kercken niet versmaeyt, waer 't Salomon dedet, maer ick betrouwe my wel, dat hier niemant en compt, hy en weet wel, dat de houten oft steenen beelden geen cracht en hebben noch mirakel en doen.'

+Van een monick predikende het waer evangelium maer 't werdt hem haest verboden.

Verhalende voorts al wat hy dien vasten geleert hadde, en hoe hy der sonde gestraft hadde, straffende nou seer der weerelts boosheyt, seggende: ''t Is al doet hem wech, laet weduwen en wesen op straet setten, dat wy 't goedt hadden, en dit doet men den Godtvreesenden meest.' Ende dit hoorden deselven wederom ende en conden dit niet verdraghen, also dat doen op den 12 dach Meerte de kercke wederom vol volcx was, so quam daer een ander op den stoel. Ende hy werdt versonden na Tienen, en somma de waerheyt en mocht geen plaetse hebben.

[6 Maart 1570]

+ Item op den 6 Meerte so stirf tot Antwerpen een treffelyck coopman, een suyckerbacker sonder bichte en werdt daerom aen de galge gegraven, mits waeren nochtans de vrinden aen den capittelraet geweest, omdat sy 't sacrament brengen souden, maer sy en wilden, seggende: 'gy doeghet om 't goedt te behouden en niet omdat hy hem bekeert heeft' en wisten wel dat hy van Calvinis religie was. Maer doen saghen de vrinden in tyts wat toe, ende droegen de meeste uyt eer hy doot was. Ende de vrouwe verliet het huys, also dat den doyen 4 daghen alleen was, en doen quam de heer in 't goedt, al dat se vonden en den doyen voerden sy aen de galghe. Godt moet het geclaecht syn, dat de doyen geen rust en hebben[9].

+Een borger sonder bicht stervende wordt aen een galge gegraven.

[15 Maart 1570]

[+] Op den 15 dach Meerte so werdt tot Brusel een edelman Longevale genoempt uyt Vranckeryck levendich verbrant, ende was op de passagie

[+]Te Brusel een edelman verbrandt.

gevanghen: ende omdat hy Ducdalbe tirant geheeten hadde, werdt hem syn tonghe te voren uytgetrocken; ende heeft den prinsche van Oraengien[+] gedient en werdt in Hoochborgoengien gevanghen ende ten selven daghe werden tot Antwerpen 2 wederdoopers verbrant met geveeterde tonghen(10).

[+]2 doopers tot Antwerpen verbrant.

[+] Item deestyt so werdt over alle de Nederlanden een gebodt gedaen dat alle klercken buyten in ander landen ter scolen liggende, souden binnens landts comen op de verbuerte van al haer goederen, uytgesceyden die in Spaengien oft tot Roomen ter studien laghen en dit alles binnen den termyn van 3 maenden. Ende van gelycken werden alle boecken scier verboden, ommers Duytsche boecken(11).

[+]Klercken van buytens landts ingeroepen.
Vuel boecken verboden.

[16 Maart 1570]

[+] Item op den 16 dach Meerte arriveerden tot Antwerpen ambesaeten uyt Engelant om na Brusel te trecken ende met Ducdalbe te trackteren van de handelinge van de scipvaert, die langhe stil gestaen heeft, waeraf men nou goede hope hadde van accorderen(12).

[+]Ambesaeten om accoort met Engelant te maken.

[+] Deestyt heeft den Torck, nadat hy den conick van Spaengien heeft de stat van Thunis ende de Golette in Africa afgenomen, nou oock het eylant van Cypres ingenomen heeft, dwelck in de Italiaensche zee leedt en was den Venitianen onderdaen geweest ende hierdore was Italien dit jaer wel bevreest.

[+]D'eylant Cypres van den Torck gewonnen.

[+] Deestyt was er eenen rycxdach in Duytschlant tot Spiers beroepen, daer vuel coninghen beroepen waeren ende oock Ducdalbe was daer geroepen, verordineert hebbende den hertoch van Arschot daer te seynden, maer die weygerde 't seere, also dat ten lesten den heere van Norcarm, een heere uyt Henegou daertoe geordineert was. Men vermoeyde dat daer van vele saecken deser landen aengaende soude gehandelt worden(13).

[+]Eenen rycxdach tot Spiers beroepen.

[+] Item deestyt werden de knechten van Loduwyck Ladron afgedanckt, die eensdeels wel twee jaeren en een half binnen Antwerpen gelegen hadden; de 4 vendelen hier, 4 in Zeelant en 4 vendelen in Valecyn, maer daer was groot krackeel mede om de betalinge en die en wouden met geen laken betaelt syn, houdende noch den broeder van haeren oversten en ander capiteynen, tot dat men haer geldt sou brenghen. Ende den overste gaf tot Antwerpen een sceybancket. Ende een van de 4 vendelen in Zeelant namen de Spaengiarden van het Antwerpsch casteel aan, die den X April in 't casteel quamen ligghen. Ende Ladron naer Valecyn reysende om die oock tevreden te stellen werdt gevanghen(14).

[+]De Duytschen van Ladron werden afgedanckt.
Ladron tot Valecyn gevanghen.

Eindnoten:

(9) De suikerbakker was genaamd Dirk Bouzijn: zie A.A., dl. XIV, p. 72, n° 800, alwaar verdere verwijzing. - Ook A.C., p. 204.

(10) A.C., p. 204. - Bij BLAES, *op. cit.*, t. I, p. 92, nota 2, wordt eveneens de dood van Longueval medegedeeld.
(11) Men zie TERLINDEN, *op. cit.*, p. 96, edikt van 11 Februari 1570, betreffende de boeken door het concilie van Trente verboden; een edikt van 4 Maart 1570 verbood het studeeren aan vreemde universiteiten, TERLINDEN, *op. cit.*, p. 96.
(12) Over de aankomst der onderhandelaars, zie GACHARD, *Correspondance de Philippe II*, t. II, p. 125: brief van 19 Maart 1570. Thomas Fiesco leidde de onderhandelaars voor. - Zie verder KERVIJN, *op. cit.*, t. V, p. 617: brief van 31 Maart 1570.
(13) Zie over den beroepen Rijksdag, VAN METEREN, *op. cit.*, t. 1, p. 517 en POULLET et PIOT, *op. cit.*, t. IV, p. 11. - Over Filips van Sint-Aldegonde, heer van Noircarmes, lid van den Raad van State, kapitein generaal, zie *Biographie Nationale*, t. XV, p. 783.
(14) A.C., p. 204: zie over de gevangenschap van Lodron, p. 112. - BLAES, *op. cit.*, t. I, p. 88.

April.

[4 April 1570]

+ Op den 4 April gesciede 't, dat een Spaengiart staende op de sciltwacht op de wallen van 't casteel een borger, die buyten 't casteel hem te na wandelde, doerscote. Ende onlancx hier te voeren werdt een Spaengiart in de stat met voeten getrapt doer syn spytich spreken, ende syn mede-

+Een borger van een sciltwacht by dage doerscoten.

geselle ontliep 't na 't casteel ende riep: ‘Spani Spani’; dies er een deel in oerden afquamen om in de stat te vallen, maer sy bedachten haer wat betere.

[8 April 1570]

+ Op den 8 dach so werdt buyten Antwerpen een vrou en een oude man gehangen om quaet geldt, dat se geslagen hadden; ende dese selve vrouwe hadde over dry jaeren haeren eygen man aen eenen staeck gebrocht, hem valschelyck overtuygende, dat hy beelden afgebroken hadde ende den roof versmolten hadde. Ende sy boeleerde dier tyt met een ander, die oock met valsch gelt omginck, ende hoewel syn gebuerte getuychde, dat hy hem met de beeltstormminge noyt gemoeyt en hadde, so must hy sterven, mits hy van der calvinisten opinie was en daerby bleef[15].

+Een vrouwe met eenen ouden man gehangen om quaet geldt.
Deze vrou hadde haeren man aen eenen staeck gebrocht.

[9 April 1570]

+ Ende op den 9 dach April so gesciede 't dat een pastoor van St. Joriskerck met syn sacrament buyten der stat geweest hebbende, ontmoette eenen man die 't sacrament niet en eerde, waerom den paep hem met der ander handt sloech en den man en dorst hem niet weeren. Daerna al gramme synde, ontmoeyten hem 3 gesellen die 't oock niet en eerden+ en hy en dorst die niet slaen, maer riep so: Rabauwen gaedt al na de galge. Ende deestyt gesciede 't dat een hoere sonder bichte gestorven was, maer als de geestelycke gedeputeerde hoorden dat het een sulcken verken was geweest, so werde 't terstont geconcenteert die te mogen graven, maer een godtvreesende mensch moest na de galge gevuert worden.

+Sot bedryf van een pastoor der katolyker kercken.

+Een hoere sonder bicht stervende wordt terstont geconsenteert niet aen de galge te graven.

+ Item deestyt was te Mechelen commotie, doerdien men de gemeynte wilde dwingen om te geven Ducdalfs scattinge, loopende met hoopen in den raet, roepende: ‘Wat gy vuel raetslaecht oft ordineert, wy+ en sullen niet geven.’ Ende hier te Antwerpen begonde men al te gheven en rontom der stat, te weten, d'eenderdendeel van den hondersten pennick van elcks haeffelycke goeden. Maer van der coomenschap telcker verhandelinghe stont noch stille, maer 't scene dat dit 6 jaeren sou moeten duren. Daerentusschen beraeyt Godt! Ende men moest het op 't stadhuys dragen ende op den 12 dach begonden de gecommiteerde om te gaen, om te executeren die 't niet gebrocht en hadden in Meerte; ende die 't nou wouden brenghen moesten 4 stuivers meer geven voer de executuers. En vuel mispresen 't, daer men 't haer niet met gewelt en liet halen omdat het den raet niet geconsenteert en hadde[16].

+Te Mechelen commotie in den raet om de scattinge.

+Te Antwerpen moest men 't vast al beginnen te geven.

[16 April 1570]

+ Item op den 16 dach so was heer Kerstiaen, een prekeren monick van Brugghe weder tot Antwerpen gecomen ende hem was nou toegelaten te prediken, welck hem over 2 jaeren verboden en daerom versonden werde; ende 't scene dat hy wederom met den evangelium recht doer woude, al sou men hem dat weder beletten; maer hy was omgecocht, doende menige goede sermoonen, maer bleef huychelende.

+Broeder Kerstiaen quam weder maer niet so wel als voren.

+ Ende als desen dach so vertrock ick, Goevaert van Haecht na Vranckeryck tot Parys, woonende daer omtrent 17 maenden, bevelende mynen broeder Reynier my wat copyen te scryven van de gesciedenisse in dese landen en dat te bewaeren tot myn wedercompste also hy dede. Maer

+Van mijn vertreck uyt Antwerpen na Parys.

in myn huyscomen, vondt ick hem tot Atrecht in de aptye van Sint Vaes by den proest aldaer scilderende, wesende sieckelyck, ende aldaer met hem sommighe daghen wesende. Ende corten tyt thuys wesende, creghen wy tydinghe, hoe hy in den heere ontslapen was.(17)

+ Volcht hier nou copye van syn scryven voer een jaer oft wat meer.

+Ducdalbe compt in Antwerpen.

[29 April 1570]

Item op den 29 dach April quam Ducdalbe tscepe binnen Antwerpen van Brusele geconvoyeert met sommige vendelen Spaengiarden, die daech te voren geforieert waeren. Maer dear werdt groote triomphe op 't casteel bedreven met scieten ende de Spaengiarden bedreven in vuel huysen voer d' eerste grooten overlast. Ja so, dat sy eenige krancken, ja vrouwe in 't kinderbedde, dede van haeren bedde gaen, en sy laghen in de beste camere en wilden al den cost gegeven hebben.

Maer den lesten April werdt gepubliceert, dat sy geenen overlast en souden moghen doen, noch den cost niet hebben, dan service van lywaet, olie, asyn, sout en brandt; maer sy deden noch overlast genoech(18).

[18 April 1570]

+ Item den 18 dach April so verbranden tot Haerlebeeck 27 huysen, welck uyt een brouwerye gecomen was, daer eenen simpelen woonde, waermede dit stedeken, wesende d'outste van Vlaenderen seer gesceynt was.

+Van grooten brant tot Haerlebeeck.

Eindnoten:

(15) A.C., p. 205. - Zie vermelding van de beide schuldigen Godefroid de la Vigne en Marie de l'Escluse, weduwe van den ijverigen calvinist Jan Gillon, A.A., dl. 1, p. 296, in dato 18 Frbruari.
(16) Op het Stedelijk Archief bevinden zich de rekenboeken van deze geldinning. - Zie enkele desbetreffende geboden, A.A., dl. I, p. 197, 7 Maart en 31 Maart.
(17) Zie dl. I, inleiding, p. XVII.
(18) Over de aankomst der Spaansche soldaten, A.C., 207: eveneens over het feestvieren aldaar. Later moest een bizondere kommissie aangesteld worden om konflikten en geschillen tusschen burgers en soldaten op te lossen.

Mayus.

[1 Mei 1570]

+ Op den eersten dach Meye so werdt Sonnius nieuwe bisschop van Hertoghenbosche tot Antwerpen van de canonicken en van den abt van Sinte Michiels ende de heeren der stat ingehaelt, als apt van Sinte Beernaerts ende bisschop van Antwerpen. Ende des graven van Megens volck hadden hem van Bosche geconvoyeert; ende werdt geleydt in 't vrouwenbroers clooster, alwaer hij gecleedt werdt als een bisschop ende werdt doen geleydt met cruycen en vanen ende met de vier biddende oerden, monicken ende ander Michiels monicken na ons Lievrouwenkercke; ende Ducdalbe quam oock hem geleyden met allen synen state, don Frederico, en den Grandt prior, beyde sijn sonen, Siapin Vitellus, den grave van Megen en meer andere. Ende na der missen gingen tsamen ten eten in 't hoff van Sinte Beernaerts. Ende na der maeltijt so ginck de bisschop eenen krancken canonick het sacrament dragen ende Ducdalbe ginck mede; ende den derden dach dede den bisschop syn eerste sermoon in 't midden van de groote kercke[19].

+Sonnius wordt bisschop van Antwerpen gemaeckt.

[10 Mei 1570]

+ Item op den 10 dach Meye so vertrock Ducdalbe wederom van Antwerpen+ na Brusele met syn soldaten, also dat Antwerpen nou sonder gernisoen was, sonder die op 't casteel lagen. Ende Loduwyck Ladron colonel der Duytschen lange in Antwerpen gelegen hebbende, was nou tot Valecijn gevangen met meer andere capiteynen van de gemeyn soldaten, omdat men haer met laken wou betalen[20].

+Ducdalbe treckt uyt Antwerpen na Brusel.

+Loduwyck Ladron, colonel, tot Valecyn gevangen.

+ Ende tot Mechelen werdt deestyt een concilium gehouden van de geestelycken op sommighe scattinghen oft onderhoudingen van crychsvolck, die Ducdalbe haer was eyschende, waerom men hoorde, dat sy sommige presentatien deden mits men haer wilde versekeringhe doen van voorderinghe der catolycker religiën te doen ende 't volck te dwingen ten sacrament te comen.

+Mechelen concilium.

Eindnoten:

(19) Over het inhalen van den nieuwen bisschop, A.C., p. 206 (vermeldt datum van aankomst niet), J.C. DIERCXSENS, *op. cit.*, t. III, 1, p. 147, D. PAPEBROCHIUS, *op. cit.*, t. III, p. 169. - Over den bisschop F. Sonnius, zie *Biographie Nationale*, dl. XXIII, p. 175 en TH. GOOSSENS, *Franciscus Sonnius in de Pamfletten*, 's Hertogenbosch, 1917.

(20) Over de gevangenschap van Lodewijk Lodron werd reeds hooger gehandeld. Betreffende de volgende vermelding over het 'concilium' van Mechelen, verwijzen wij naar J.C. DIERCXSENS, *op. cit.*, t. III, 1, p. 153, alwaar breed verslag over de gewichtige besluiten van deze bijeenkomst.

Dat men de soldaten met laken betaalde blijkt ook uit A.C., p. 219.

Junius.

[3 Juni 1570]

+ Item op den 3 dach deser maent so werden tot Parys sommige Huygenoosen gebannen, ja in 't generale, alle die haer favoriseerden, nietteghenstaende men nochtans seer hoorde, dat in de leegers werdt van peys sterck gehandelt, die nou van beyden syden ontrent Lions lagen ende waeren van beyden syden seer sterck, hebbende dit jaer niet vuel uytgerecht dan getrackteert en 't plat landt bedorven. Den 9 Julio so werden er noch 15 conterfeytsels gehangen, omdat die personen haer niet en hadden comen verantwoerden, maer eer tien dagen werden se weder afgedaen omdat men so vuel van peys hoorde in de leegers.

+Sommige Huygenoosen uyt Parys gebannen.

+ Ende also nou tot Antwerpen den bisschop ingehaelt synde, ende daerenboven 't concilium tot Mechelen gehouden werdt, soo presumeerden alle liefhebbers des evangeliums wel, dat het vervolch om des naems Cristi meerder worden soude en syn daerom vuele propelyck uytgevlucht na Engelant en elders. Onder alle is op den zestienden dach een schip tot Lillo achterhaelt, daer sommige huysgesinnen in waeren, d'welck verraden was en werden gevangen en meer anderen tot Antwerpen. Ende men begonde weder te forieren tot Antwerpen tegen de wedercompste van Ducdalbe[21].

+Vuele vluchten uyt Antwerpen vreesende 't vervolch en sommige werden gevanghen.

+ In 't eynde deser maent op 't Sint Jean Baptisten dach, seer vroech, so waeren de Spaengiarden so wel omtrent 200 uyt het casteel van Antwerpen getrocken ende braecken alle de boomen, vruchten ende cruyden met voeten en sweerden die ontrent den casteele in 't marckgraven lye stonden ende braecken alle tuynen en heymsels en sleypten die boomen achter de weghen, omdat eenige dagen te voren

+Die Spaengiarden uyten casteel bederven alle de hoveniers hoven met moetwille.

sy uyt rooven waeren ende de hoveniers sloegen op een becken ende joegen haer wederom in 't casteel. Ende daerna werdt eenen hovenier doot gesmeten ende daermede en was haeren moetwille noch niet geblust, voer dat sy 't al bedorven hadden wat de lieden hadden om by te leven.

[27 Juni 1570]

Item den 27 en 28 Juni so werdt tot Antwerpen een jonck geselle en een jonge dochtere verbrandt wesende van de doopers religie(22).

Eindnoten:

(21) Deze aanhoudingen niet vermeld in A.A., dl. XIV, *Tijdordelijke tafel*...
(22) A.C., p. 208 (geeft aan 28 Juni). - A.A., dl. XIV, p. 76, n°s 852 en 853 (geeft aan 27 Juni).

Julius.

[12 Juli 1570]

+ Op den 12 dach Julius quamen tot Antwerpen wederom Spaengiarden in, 500 te voete en te scepe, van Mechelen omtrent 400 ende dwongen de

+Ducdalbe compt weder in Antwerpen.

borgers op der straten om haer na de logysen, achtervolgende de biletten te wysen, ende eenen borger die stelde hem te weere ende hief een Spangiart een arm af seer naby. Ende op den 13 dach quam Ducdalbe in Antwerpen na den noene ende tot Brusel sturft seer van der peste.

[16 Juli 1570]

+ Item op den 16 dach Julius, so gesciede 't, dat tot Antwerpen in de groote kercke in presentie van Ducdalbe, den bisschop van Cameryck in 't Franssoys predickte ende na den sermoone werdt daer den bisschop van Antwerpen op eenen autaer geset ende al de canonicken rondtom ende de bisschop van Atrecht was ook daer met al Ducdalf raet ende menich borgere om al de simonie te sien. Ende daer werdt afgelesen het groot perdon in Latyn, dat van den conick van Spaengien en den paus van Roomen met eenen aflaet daerby gesonden hadde? Ende op de groote merckt was een stellage met trappen van dry syden gemaeckt, alwaer men 't selfde perdon na den noen in presentie van Ducdalbe en menich hondert borgers werd gelesen in Duytsche. Dies soude elck nou voorts catolicx leven en wat voer gesciet is, was vergeven, so sy seyden. Ende al wat Ducdalbe aen hadde was seer ryckelyck geborduert ende de heeren der stat stonden als pagien onder aen de stellagie, de trappen waeren bedeckt met root laecken: ‘dats bloetverwe’ seyden sommige en so sal 't perdon oock syn.

+Van 't groot perdon so dat tot Antwerpen werdt afgelesen.

+ Ende dit groot perdon gelesen synde, so werdt er seer gescoten met roeren en met groot gescut op 't casteele, ende alle de trompetten sloegen ende de groote clocke luyde sommige avonden lanck, driemael alle avont. Ende den 17 dach werden losse gelaten alle die gene die om eenige saecken der religien aengaende gevangen waeren, onder welcke oock een scoelvrouwe was, die lange hadde gevangen geweest. Ende nu gesciede dit, vuelen hadden quaet behaegen al maeckte men groote blijscap, seggende: 't Is in effeckt niets anders dan de Spaensche inquisitie dat er is gelesen, want de conclusie van den perdon is, dat gy voortaen moet een catolyck leven leyden of gy valt in 't dangier. Ende dat is seker[23].

+Blyscap bedreven na het lesen van het perdon.

+ Ende dit nou afgedaen wesende, so was Ducdalbe noch qualyck te vreden, omdat men niet met pecktonnen geviert en hadde, dies men om hem te believen ende te bewysen het goedt behaegen dat men in het perdon hadde, so begonde men op den 25 dach als Sinte Jacops dach te vieren al de straten der stat doere en sonderlingen op de merckt voer alle+ ambachten cameren 3 dagen en nachten lanck en oock op der stat toren met vierpannen, lanteernen, pecktonnen en andere ciraten met vierpylen beseyden: de Spaengiarden maeckten oock loose scermutsingen; en in dese selve dagen versocht Ducdalbe weder scattingen maer werdt afgeslaghen[24].

+Van de triomphe van vier om het perdon.

+Vieringe over de heele stat.

[20 Juli 1570]

[+] Op den 20 Juli so quam graef Aelberecht Ladron, colonel van 12 vendelen Duytschen wederom tot Antwerpen binnen, die van d'eerste van April tot Valecyn met synen broedere gevangen geweest van syn eygen soldaten om quaey betalinge, ende nou waeren sy betaelt en hy hadde haer geloeft en gesworen alles vergeten en vergeven te hebben, wat spyt

[+]Ladron, colonel over 12 vendelen Duytschen ende synde tot Valecyn gevangen geweest compt nou weder in Antwerpen.

sy hem in de gevangenisse aengedaen hadde en hadt se nieuwelyckx aengenomen en quamen na Antwerpen; maer eenige, maar luttele namen haer gelt en paspoorte en trocken van daer wech, wel kennende den Italiaenschen aerdt, dat hy 't haer vergelden sou ende seyden 't alreede, dat hy 't gesworen maer metter herten niet gemeynt en hadde. Ende also dese knechten seynde omtrent 900 mannen tot voer Liere quamen, trocken[+] alle de Spaengiardsche ruyteren uyt Mechelen en Brusel uyt, ende besetteden haer, dat se niet achterwaerts en conden, ende de stat van Lier werdt voer haer gesloten. Dies sy gevoelende, dat se vyanden hadden, so bescansten sy haer tot Ballaer op 't kerkhof. Ende op den 28 dach 's avonts quamen sy te Borgerhout, al waer 't haer genoech gewaerschout werdt, dat sy souden geslagen worden, en dat men meynde dat sy al doot waeren. Maer sy achtedent som licht, seggende: ‘Onser een is wel vier Spaengiarden machtich’; de grootheyt hadden sy wel! Ende doen sy daer waeren quamen dien avont vuel Spaengiarden te voet en te peerde tot Dueren, Berchem ende Dambrugghe en van de vierde sy de stat teghen hadden, daer Ducdalbe met Spaengiarden inlach.

[+]De Duytsche knechten van Ladron werden vervolcht en omringelt.

[29 Juli 1570]

[+] Item op den 29 dach Juli smorgens voer den dage so trocke Ladron met syn broeder en met Don Frederico, Ducdalfs sone ende met 2 vendelen Spaengiarden ende sommige peerden ende met de Spaensche droscaert oft royroede uyt Antwerpen naer Borgerhout, eer vele borgers op waeren. Welcke groote deernisse ende beroerte onder 't volck maeckte, want 't gemeyn[+] volck beminde meer de Duytsche dan de Spaengiarden, ende elck meynde dat men se slaen soude. Ende de Duytsche hadden haer in slachorden gestelt, op het Laer, daer de Calvinisten in 't jaer 1566 predickten: ende Ladron quam daer ende eyste van de principaelste uyt, ende hoewel sy overdragen hadden, dat se niemant in handen leveren en souden, so deden sy 't nou mits sy gedreycht werden niemant te sparen, want sy waeren oock van alle seyden beset. Ende so sy van hem geroepen werden, quamen sy terstont en spraken: ‘Wat beliefts ons, genadighe heere!’ Waerop hy antwoerde: ‘Doen ick u gevangen was en drincken eyste, so en spraeckty so niet, my biedende de pispot’. Ende werden met 4 of 6 t' seffens gebonden, eerst haer wapenen afleggende; en werden ten eersten 18 mannen in stat gebrocht, en daerna 24 en 60 en so voorts wel tot 120 als, en doen quam Ladron wederom ontrent de noen in der stat met de Spaengiarden en des anderdaech dede hy er noch halen ende den lesten Juli dede hy haer trommelslagers en vendragers halen, so sy nou in Borgerhout laghen[(25)].

[+]Hoe de nieuwe overste van de Duytschen en allen die tegen Ladron meest misdaen hadden al gevangen werden in Antwerpen gebrocht.

[+]Vuel borgers liepen 't spel sien verstoyende de flauwinge met deernisse om sien.

[+] Item deestyt werden tot Antwerpen de meubelen vercocht van den grave van Egmont en van den grave van Huerne en al met gereeden gelde, welcke heeren Ducdalbe in den jaere 1568 in Juni hadde doen onthalsen.[+] Ende mits dat hy qualyck gelt van het gemeyn volck conde gecryghen, socht men alle middelen die hy conde, want met gewelt dorst hy 't qualyck doen, vreesende 't gemeynte rasende te maken, eyschende nou sommige

[+]De goeden van Egmont en Huerne werden vercocht.

[+]Ducdalbe eyste S. Rommens silveren casse en anddere.

seer groote oude scatten en juweelen van de geestelyckheyt, als de casse van silvere van S. Rommen tot Mechelen en van S. Dingele te Geele en so voorts meer andere van de geestelyckheyts goederen.

[20 Juli 1570]

+ Den 20 Juli waren tot Parys geboren twee kinderen in een, hebbende 4 ermen en 4 beenen, 2 hoofden en maar eenen buyck, eenen navel, maer van achter sach men vier billen en leefden 3 dagen.

+Wonderlycke geboerte van 2 kinderen.

Eindnoten:

(23) Zie A.C., p. 200. - Zie GOSSART, *op. cit.*, p. 293. - DIERCXSENS, *loc. cit.*, p. 156. Ook bij Bor, *op. cit.*, dl. 1, p. 320, STRADA, *op. cit.*, p. 285. Men zie bibliografische aanduidingen bij ERENS, *Tongerloo en 's Hertogenbosch, op. cit.*, p. 160, nota 1. De rede, door F. Richardot over het pardon generaal uitgesproken werd bij Plantijn uitgegeven.
(24) Over deze viering, A.C., p. 211.
(25) Betreffende de geschiedenis van Lodrons gevangenneming en de bestraffing der schuldige soldaten, zie A.C., ab. p. 211 tot 214. - Ook KERVIJN, *op. cit.*, t. V, p. 674, 683.

Augustus.

[1 Augustus 1570]

+ In 't eerste deser maent, so sach men tot Borgerhout groote deernis onder de Duytsche knechten, want men wilde haer sonder paspoort laten vertrecken, en van eenige die so getrocken waeren, had men er 9 aen eenen boom sien hangen, en vuele sagen oft sy sturven van ancxste; ende in de stat was oock droefheyts genoech te sien over die vrouwen der gevangenen, die al kermende achter straeten liepen ende hadden requesten aan Ladron en aen Ducdalbe ghegheven met voetvallinge voer hem; hy, Ducdalbe, liet se wel op staen, maer Ladron bleef even hert(26).

+Deernisse onder de Duytsche knechten.

Ende Ducdalbe trock den 3 Augusti uyt naar Nimmeghem om der Keysers Maximiliaens dochtere daer te verwachten, die ten Ryn afquam om na Spaengien te reisen en te trouwen den conick Philips van Spaengien haeren cosyn; ende daertoe hadde Ducdalbe seer groote stucken gescuts de ambachten der stat van Antwerpen op de nwerf gereet gestelt om die t' scepe te doen en de bruyt daermede te convoieren na Spaengien(27).

[3 Augustus 1570]

+ Des nachts op den 3 dach waeren der op den pleyn voer het casteel binnen de stat dry galgen gerecht en 's morgens seer vroech werden er 8 Duytschen aen gehangen en eenen onthalst, ende eenen werdt verbeden; een Duytsche vrouw spronck in 't water met haer kinderkens, een ander verhangt haer selven; des noenens werden sy afgedaen en gegraven. Den 4 dach werden er 9 gehangen en 9 onthalst, onder welcke twee waeren die van Ladron een paspoort hadden, dewyle hy noch gevangen was. Maer waeren tot Lueven blijven otteren daer hy se nou hadde doen halen; het werdt nou wel geclaecht, dat sy hem niet gevangen en hielden tot sy uyt den lande waeren; die 2 dat gebruders waeren werden eerst de handen afgehouwen[28].

+Duytschen gedoyt.

[6 Augustus 1570]

+ Ende op den 6 Augusti 's morgens seer vroech so werdt er nog negen onthalst ende vier gehangen ende daer quam een bruyt die woude eenen verbidden en de provoest seyde 't is te laet. Maer den gevangene sprack: ‘Is 't uyt liefde dat gy voer my bidt so treckt daer uyt mynen sack dat gy vindt,’ want syn handen waeren gebonden, ‘en bewaert dat tot mynder memorien’, so sy dede: 't waeren ringen oft ander juweelen.

+Een bruyt woude een Duytsche soldaat verbidden maer 't en mocht niet sijn.

+ Ende dien morgen was er een bloedig teeken in der locht gesien en sommich vier gevallen.

De twee vendelen knechten, die op 't casteel lagen, wesende van den selven colonelschap conden qualyck dese bloedige justicie over haer

+In wat maniren vele Duytsche noch gedoyt werden in Antwerpen.

+ medebroeders gesien, willende haer vendelen somtyts scueren. Maer den moet van Ladron begost wat te vercoelen, seynde die tot Borgerhout lagen haer trommelen en vendelen weder en paspoorten tot over de Mase. Maar den sevenden dach werdt er noch twee gehangen en elck een gescilderde croone opgeset en noch twee gevierendeelt, maer eerst onthalst: dit moesten wel van de principale wesen; de twee waeren vaendragers geweest, onder welcke was een out fraey man, met een grysen baart en seyde, hy hadde+ 40 jaeren den crych gevolcht, maer noyt sulcx gehoort noch gesien so met de knechten te handelen. Ende alle de andere syn gegraven geweest, maer dese werden buyten gevuert op 't gemeyn galgevelt en daer gehangen aen nieu half galghen, die root geverwet waeren van sperren, wesende deselve van den taneele daer Ducdalbe onder sat doen men het perdon op de groote merckt uytlasse, synde doen in grooter maesteyt sittende, luttel denckende dat men van 't selfde hout galgen maken soude[29].

+Eenige Duytschen werden gehangen aen de sperren daer Ducdalbe onder sadt doen men 't perdon uytlas.

+Vuel meysens cosen de gevangen Duytschen, dier noch waren tot eenen man.

Ende nadat dese justicie gedaen was, so vercoelde den moet van Ladron, want daer quamen 't synen huyse seer vuele meysens en dienstboden, die elck een van de gevangen Duytschen begeerden ende men riep aen 't gevangenis, dat allen die eenen begeerden wouden incomen, en dan cosen sy eenen die haer aenstont en werdt haer ghegheven. Vuelen seyden: ‘'t Is al hoerenwerck’, sommighe seyden: Al en hebben sy die te voren noyt lief gehadts, 't is een werck van caritaten en bermherticheit.

[11 Augustus 1570]

+ Item op den elften dach Augusti, also ick tot Parys was, so werdt daer met trompetten den peys afgelesen op alle brugghen en ander plaetsen tusschen den conick en den amirael met eenen vrede in der religien tusschen+ de catolyckque en de gereformeerde. D'inhout desselfs in 't corte was, dat elck sou moghen vry in der conciencien leven, sonder malcanderen te moghen missegghen ende in sommige steden openbare predicatie+ der gereformeerder oft calvinisten kercken, ende dat elck verjaechde 't syne sou weder aenveerden, dat noch in wesen was.

+Peys werdt in Parys gelesen met die van der religien.

+De conterfeytsels der heeren werden met traecheyt van der galgen gedaen.

+Alsdoen werdt tot Parys verboden rapiren en geweer te draghen om scoonen scyn.

[14 Augustus 1570]

+ Ende op den 14 dach werden eenige conterfeytsels van den amirael Mongemmeri en andere afgedaen van der galgen en dat voer den dage, mits dien dag den conick met synen broeder inquam; maer des amiraels conterfeytsel van houte gesneden, so groot als het leven, hangende aen Monfacon buyten stat, dat hinck noch 5 dagen na desen. Hieraen sach men hoe willecom desen peys die van Parys en desgelycxse papistece steden was, want om desen peys hadt men getracteert van in December 1569[30].

+Mits de gemeynte qualyck in den peys tevreden was.

[24 Augustus 1570]

+ Item op den 24 dach Augusti so begonde men tot Antwerpen de straten te verciren met diveersche stellagien oft arcke triomphalen, mits men des keysers Macximiliaens dochtere was wachtende, die Ducdalbe was tegen gereyst, ende was den 13 dach tot Nimmeghen ingecomen, daermen oock groote triomphe gedaen hadde, omdat sy 't als sy by den conick in Spaengien, haeren bruydegom, sou comen, soude weten te vertellen wat eeren haer hier in 't landt gedaen waere. Ende van daer reysde sy naer

+Van de triomphe als de bruyt van ons conick tot Antwerpen quam.

Bergen op Zoom, en quam den 26 dach 's avonts ten 5 uren binnen Antwerpen ter Royerpoorten in, vuel eer dan men gemeynt hadde, want 't werck was noch onvoldaen, maer seer fraey en vuel in 2 daghen. De weduwe van Egmont, Huerne, Montigni en meer andere waeren haer tot Bergen tegen geweest, clagende haerder mannen verlies en daerenboven noch luttel goedts behielden, mits Ducdalbe dat al mede geconfisqueert hadde. Comende in der stat, so sach men dat sy cleynen state hadde; by haer waeren 2 van haer jongste broeders. Sy was omtrent 22 jaeren, sittende met meer ander dochteren te peerde in eenen gouden of vergulden sadele, een fluweelen mantele geborduert, scoon en blosende. Voer d'eerste op de Peerdemerckt stondt eenen taneel vol sierlyck maechdekens ende doen werdt boven haer hooft een tabernakel gedraghen van vier edelen. Voer haer reden 2 benden van Ducdalf ruyteren: haer dienstdochteren saten in silveren sadelen; Ducdalbe met syn sonen en sommige heeren van der oerden reden achter haer en menigen coopman. Op de Groote merckt daer stont den grooten ruesen met alle de cleyne rueskens achter hem danssende, elck met een tortse en voorts alle der gulden cameren van boven tot beneden, ja op de huysen en den stathuysen alderleye vueringe van fackelen, pecktonnen; en de alle de trompetten en seer vuel scalmeyen en trommelen sloeghen ende den gemaeckten grooten walvisch en dede oock niet dan draeyen. Ende van daer naer de kercke achter 't stathuys omme ende in 't gadt van de Hoochstrate stont den oliphant; ende het loff in den choor gedaen synde, sadt sy weder te peerde ende reeds tot by den Rooden Leewe, daer stond het groodt zeepeert in 't gadt van de Cammerstrate: van daer de Kerckhofstraete in, aen 't Beddestrate, daer stont een scoon arcke triomphale van den Genevoysers; van daer op de Meerebrugghe daer stont de triomphale arcke van de Lombardiesers, al vol scoonder scilderyen en alderleye spel en sanck. Ende van daer in de Meere theuren logyse van de kercke af, mits den avont, gingen de scutteryen met tortsen neffens de peerden, die wel souden voertijts in blanck harnas geweest hebben. Maer de vrempdelingen waeren nou in de wapen, want so sy ten huyse in was, quamen daer de Spaengiarden ter wachte en scoten dapperlyck; ende het vieren duerde al den nacht. Ende des anderdaech rede sy ter kercken ende passeerde doen doer ander straten om aerdichheyt te sien. En na den noene werdt sy geleydt na het nieu casteel van Andtwerpen, daer men alle triomphe bedreef met groote artelrye; ende dien avont vierde men alle de stat dore en oock de arcke triomphalen ende dat seer abondant met pecktonnen en oock t' sommige steden liepen wynvaten, ende ten lesten quam den oppersten heere ende donderde seere met blicxemen en regenen, so dat menighe nat thuis quamen.

Ende den derden avont ginck de coniginne in 't nieu Oostershuys eten, ende alle dien avont vierde men weder al de stat doere met vierpylen en ander siraet. Ende op den lesten dach vertrock sy weder na

Bergen op Zoom met stercken convoye, maer haer joncksten broeder bleef hier mits syn sieckte en reysde so de see over naer Spaengien in September, na windt wachtende(31).

Eindnoten:

(26) A.C., p. 214 en 215.
(27) A.C., p. 126, KERVIJN, *op. cit.*, t. V, p. 683.
(28) Zie over deze bestraffing, A.C., p. 216 en 217. - KERVIJN, *op. cit.*, t. V, p. 683. - D. PAPEBROCHIUS, *loc. cit.*, ab. p. 172.
(29) A.C., p. 217 en 218.
(30) Hier is bedoeld het 'Edit de Pacification de Saint-Germain' dat den 8 Augustus 1570 werd gesloten. Definitieve onderhandelingen waren reeds den 14 Juli ingezet. - LAVISSE, *op. cit.*, t. VI, 1, p. 113.
(31) De intrede der bruid, zie A.C., p. 29. - PAPEBROCHIUS, *op. cit.*, t. III, p. 178, KERVIJN, *op. cit.*, t. V, p. 697.

September.

+ Van deser maent en vonde ick geen besundere gesciedenissen. Ende de coniginne, de bruydt wachtede tot Bergen na bequamen windt ende soolange bleef Ducdalbe daer haer verselscappen met 200 ruyteren tot in 't eynde der maent, dat sy t' scepe ginck. Ende in Engelant was deestyt groote sterffte. Ende in dese maent hadden de papen of canonicken tot Antwerpen wat nieus gepracktiseert, daer sy geen scade in October by en deden, alsoo men lesen mach.

+De bruyt wacht na windt. Sterfte in Engelant. De canonicken practiseren pro fyten.

October.

[1 Oktober 1570]

In 't eerste deser maent so hier te voren by Ducdalbe uyt bevel+ des conicx een generael perdon gelesen was, welck elck sou gebruycken mits voordts aen catolyckelyck te leven, so hadde den raet van den capittel tot Antwerpen daerby een geltfeeste gepracktiseert, te weten, dat elck persoon sou comen by synen pastoor ende bekennen, dat hy misdaen hadde in het hooren of exerceren van eenighe andere religien, ende sweeren oft beloven voordaen de Roomsche kercke te obedieren, ende dan gaven sy een perdonbriefken den bekendere, mits daer voere betalende 4 st. Ende hiertoe waeren gecommitteert als canonick Donckere, Almaras, Perdo en eenige pastooren ende begonden 't openbarelyck te predicken, dat elck mensche was sculdich een te halen. En eenighe antwoerden ronduyt: 'Wy en kennen geen kercke, dan daer Cristens 't hooft af is', en seyden: 'Daer vore houden wy onse Roomsche kercke'. En dit soude duren niet langer dan XVI daghen, en stroyden doer haer caren uyt, dat die geen en haelde, soude van Ducdalbe aengetast worden en in scuren gestout worden en verbrant. Ja, die eenige sculdenaeren hadden en geen

+Hoe de borgers en borgers vrouwen doer der papen vuel verleydt werden om een perdonbriefken by haer te halen, dwelck coste 4 st.

perdonbrief en hadde, niet en sou moghen syn sculden eyschen. In somma dat op de leste daghen 't volck met honderden begonden te loopen insonderheyt de vrouwen, meest also, dat se met hoopen dronghen voer der gecommiteerden dueren, ja moesten er meer maken om 't volck te gerieven. Ja, quamen ten leste so dicke dat se wel sonder vuel vragens alsy gelt sagen, een briefken gaven en creghen also een grooten scadt. Maer doen den tyt der daghen omme was ende vuel volstandige cristenen, die haer met veysinge niet en hadden willen besmetten, en werden Godt loff niet gemolesteert, want men hadder so gedronghen, dat het scene, dat elck mensch een gehaelt hadde. Ende elck swege, vuele die 't gedaen hadden scaemden haer[32].

In 't eerste deser maent, so werdt tot Parys in 't hof van Gwise de bruyloft gehouden van den jongen Gwise, ende troude een jonge weduwe, diens eerste man van der religien was, daer vele in verwonderden. Ende

+ na de feeste werdt een tornoyspel gehouden, alwaer des conickx companie d'een als d'andere al in 't groen waeren ende alle de andere in diveersche andere colueren, so dat ick noyt meerder triomphe en sach. Ende in de sale, daer men de feeste hielt, waeren gemaeckt twee groote eerden roetsen met vuel trappen, die vol presenten stonden, als stoopen, pot scalen, vaten, scotelen van silver en goude blinckende, ende voorts alle het hoff doere versiert met scilderyen en ander consten(33).

+Bruyloft tot Parys van Gwise.

+ Ende corts daerna vertrock de conick Carle de 9 van dien name na Masiers om syn bruyt te wachten, te weten de ander suster van die onlancx na Spaengien gevaren was, beyde wesende dochters van den keyser Macximilianus, welcke feeste aldaer te Masiers gehouden werdt met grooter triomphe, op den 26 October ende daerna langhe durende. De conick was out 22 jaeren(34).

+De conick Karel IX trout tot Masiers der Keysers dochtere.

Eindnoten:

(32) De inhoud van de akte van pardon, (cfr. Bor, t. I, p. 320) voorzag in princiep het pardon van den koning voorwaardelijk gesteld aan de absolutie door de geestelijke macht. Wat van Haecht hier verhaalt is vermoedelijk de praktische uitwerking hiervan.

(33) Hendrik, hertog van Lorreinen, hertog van Guise huwde Katharina van Kleef weduwe van Antoon van Croy, prins van Porcien. De Fransche koninklijke familie had een huwelijk met Magaretha van Valois voorkomen.

(34) Zie hierover reeds hooger, pag. 79: begin Januari 1570 had men tot dit huwelijk beslist.

November.

[1 November 1570]

+ Op den eersten dach aen den avent met stormenden winde, so werdt tot Antwerpen ende over alle plaetsen aen de zee en groote riviren gelegen alsulcken hooghen vloet, dat het scene een diluvie te wesen ende menig duysent menschen en beesten verdroncken; men sy dat het water nou nog eenen voet hoogher was dan in den jaere 1542 doener in Zeelant 72 dorpen verdroncken. Het water was tot Antwerpen op sommige quartiren langh den watere, 3 voeten hooger dan de strate; de scade die in stat in vuele kelders gesciede was onsprekelyck, insonderheyt in olie pypen. dies men de olie met stoopen en tobben scepte, soo die op 't water dreef; van gelycken van smout, bier, wyn en ander goet. In de Nieustat braken eenige spuyen van de vlieten en eenige dycken, so dat der statmure van den water een gadt doerbrack; eenige lieden tot 6 of 7 toe verdroncken in haer kelders, en in een huys quam den brant boven, die met den viere van 't waeter opwaerts geweken waeren. Maer de meeste ellende gesciede in de dorpen op vele plaetsen doer het breken der dycken, welck Johan Fruytier van Leiden seer aerdig rethoryckelyck bescryft, welck ick doer de liefde, welck ick tot de conste droech niet en hebbe cunnen gelaten hier te verhalen, doer de correckheyt ende nootelycheyt tot beternisse van allen menschen, die ick er in vinde, welck openbaerlyck gedruckt is.

+Van den grooten vloet.

Corte bescryvinge van den ellendighen en seer beclaechlycken watervloet, die op den* 1 *Novembris* 1570 *in allen landen aen de Noerdtzee geleghen, is gesciet met afspoelinge van vele huysen, beesten en menschen met duysenten, op ryme gestelt door Johan Fruytier, die oock geen lange jaeren hierna en leefde.

De Heere heeft syn gramscap in den vloedt, syn grimmicheyt in het water, synen toerne in der zee bewesen ende de stroomen in het landt verdeelt (Habacuc, 3, 8, 9).

De zee en de watervloet sal brieschen en de menschen sullen verdwijnen doer vreese ende verwachtinge der dingen, die der weerelt overcomen sullen (Luce, 22, 26).

[+] *Prologue van den jongen sondtvloet bescreven doer Johan Fruytier van Leyden, tot den Cristelycken lesere, saluyt.*

[+]1570, 1 Novembris.

Aengesien de almachtige en rechtveerdighe Godt ons vuel teekenen ende voerboden der toecompsten syns soons Jesu Cristi ons toegesonden heeft ende desen jongen sondtvloet des jaers 1570 des 1 Novembris wel een van de grootste en wonderbaerlyckste is, so en conde ick niet nalaten[+] voer ulieden, die wydt van den zeecant geseten syt, mede te deylen tot vermaninge, leere ende waerscouwinge, gelyck ick dat met mynen oogen meest gesien hebbe en by lieden die 't overgecomen is bevraecht hebbe, alle welcke straffe ons overcomen is doer onse sonden, ende gelyck Jeremiam beclaecht, leest daer breedere 4. 5. 6. 7. 8-19. Want als het bovenal te verwonderen is, so is het water als dat behoorde overalle leech te syn, is 't over alle dycken geloopen, alle steenen gewentelt, huysen met sande doerwelvet, heel stucken landts wechgedreven, soms met huys en hof op andere plaetsen. Ick weet wel dat het sommiger menschen vrempt sal syn, dat ick dit eenen sondtvloet noeme, omdat er ander groote vloeden syn geweest, so in den jaere 1530, 1508 en 9, 1420 en 1400, 1374 en den jaere 1230 als geheel Vrieslandt onderginck, en wel hondertduysent menschen verdroncken, en in den jaere 1176, als in Hollant byna alle menschen en beesten verdroncken, behalve die haer op seer hooghe plaetsen hielden; maer dese, na der cronycken scryven, luyden maer altoos meest van een landtschap, maer dese streekt wel over 6 of 7 landtscappen, ende hoewel ick in 't blyven der dooden tot de honderduysent niet en can gecomen, om voer sekerheyt te scryven, maer soude wel meynen dat het daerover passeert doer de menichte der plaetsen, dat men qualyck de menichte conde weten, die men som noch vonde 4 maenden na den dach en meer. Ende op 't corste verhaelt[(35)].

[+]Dits gesciet in Groeningen landt, in Hollandt, in Reyder landt ende Essenlandt en in 't landt van Oldenborch.

Item ten eersten scryft Johan Fruytier noch sommige fraeye redenen tot den 3 staten des landts uyt de propheten getrocken, verhalende elck tot beternisse syns levens, bywysende dat het alle doer ons sonden ons is overcomen. Maer mits dat ons sulx tot der historien niet en dient, so late ick dat, om cortheyt blyven, hoewel wy de vermaninge wel nut sou syn, die wy oock by allen de propheten connen vinden en lesen; nu volcht de reste in 7 pausen, waervan de eerste spreeckt meest in 't generale, 1570, 1 Novembris.

De eerste pause van den sondtvloet.

1.

Anno 70 in Novembris den eersten dach,
[+] Werdt vervult welck hier is gesproken
Als men Godts rechtveerdige straffe sach
Over de landen, daer hy hem heeft gevroken.
Syn sweerdt is van den eenen eynde ingebroken
En tot den anderen eynde uytghegaen.
[+] De zee heeft haeren mont wyt opgeloken
Ende gelyck men den Nilus jaerlycx siet staen
Over Egipten landt, so sach men se nu slaen
Met onstuymich gewelt over alle dycken.
D'ellende, 't jammer, de schade die sy heeft gedaen
In leege landen is by geen goedt te gelycken.
Sweyrdt, vier ontloopt men, 't water can men niet wycken.

[+]Jere. 14.

[+]Amos, 8.6.7.8.

2.

[+] Wy mogen te recht met Jeremiam spreken
De doot is tot onseren vensteren ingespronghen
Hutten, huysen, sloten sach men d' water breken
Nau sluys oft zyl die 't wel heeft bedwongen.
[+] Den noerdtwesten wint heeft 's nachts so doergedrongen,
Dat hy duysenten op 't bedde verrascht heeft metter doot.
Is 't wel uyt te spreken met eenighe tonghen,
Hoe deerlycken de levende naeckt en bloot,
Riepen: ‘Redde, redde, help, help in waters noot’,
Och dit gescreye duerde desen duysteren nacht.
Nu was daer des hoorenden last oock so groot,
Dat hy meest op sich en de syne heeft geacht.
't Is quaet hulpe te doen sonder middelt oft macht.

[+]Jeremias, 20, 21.

[+]Van West Vrieslant, oost waerts geschiede 't meest bij nacht en op sommige plaetsen 's anderdaech.

3.

Met wat verlangen werdt den dach vertoeft
Van hen die daer dreven, oock die daer waeren op 't landt,
Als hy quam, hoe liep het volck beancxt en bedroeft
Na den ongewoonelycken watercant.
Daer mocht men sien Godts wonderlycke handt
Ende den sondtvloet afgebeelt na het leven,
Daer saten de huysen op het hooge sandt,
Den huysraet dreef om haer, 't volck was gebleven.

Hoybergen, stroyscelven men vondt gedreven
Aen moerten, geestlanden en hooge heyden;
Hier saten de naeckte liedekens beneven,
Die de handen wrongen en haer verlies bescreyden.
't Valt het vleesch swaer van goedt en bloet te sceyden.

4.

[+] Dat woert, dat ons den propheet te voeren spelde
[+] Wy levende met ons ooghen sagen,
Namelyck dat de doode lichaemen op den velde
Als verstroyt mes op den velde verdroncken lagen.
[+] Hoe ellendich hingen sy aen heggen en haghen,
Met cuskens, lakens en bedden doer nadt,
Hier lagen raderen, daer ploech en waghen,
Hier een tonne biers, daer een botervadt.
Wat lagen daer kisten, daer uyt was den scat
Met scoone cleederen, die d' water sceynde.
Van het beest op den mensch men met voeten trat;
Men sach niet dan droefheyt, waermen sich wende!
Godt verkeert haest 't menschen vruecht in ellende.

[+]Jere, 20, 21.

[+]80 kisten lagen in 't landt te Worste tot Wolsdorp by een.

[+]In Groeningenlandt en Oost-Vrieslant by Noerden.

5.

De scapen, die daer werden uyt den coyen gereten
Na Habacuks waerscouwinge tot ons allen,
Lagen doer golven hier en daer gesmeten,
Als hen 't gebou was op den hals gevallen;
Runderen, peerden, coeyen uyt weyden en stallen,
Ossen en vette swynen met hoopen
Sach men ligghen aen de hoochten der wallen;
't Domme vee moest oock 't smenschen sonden becoopen.
Daer sach men den vader om syn doet kindt loopen,
Het wyf socht den man, de man t' doede wyf...
Men mocht er de meesters in haer tranen doopen,
Wiens knechten ze sochten, die d' water liep te styff.
Menich soeckt na goedt en verliest siel en lyf.

6.

Wie en soude slapende niet worden wacker,
Ende dit siende bedroeft syn en beswaert,
Want gelyc de arnen ligghen op den acker
Achter den maeyer die niemant en vergaert,

Soo sach men de doode hier en daer gepaert
Te samen gedreven uyt dorpen en steden.
Stercke mans als boomen syn niet gespaert,
Cloecke jonge deernen heeft de doodt bestreden.
Och hoe deerlyck was 't te sien dat daer werdt betreden,
So menich jongelinck en jonck kindt.
De onsculdige heeft de straffe geleden
Daer men de scult van in den ouderen vindt.
Wie is 't die Godts ordeelen recht versindt.

6.

Was het niet aen te siene seer ellendich
Daer vader, moeder, dochter werden aengetast,
Die hen selven met coorden seer behendich
Aen den anderen hadden gebonden vast,
Verhopende mogelyck te comen uyt last
Als d'een den anderen soude voorts trecken.
Van een ander huysgesin is 't oock juyst gepast
Dat se allen laghen op eender plecken
Man, wyf, en kinderen mocht een kleedt decken,
Die daerenboven waeren gedreven seer wyt.
Can u dit, o mensch, niet tot boete verwecken
En betering des levens in desen laesten tyt?
So denckt vry dat gy verceert van herten syt.

7.

[+] Noch vuel deerlycker was 't aenscouwen
Daer niet wyt van den andren laghen
Uyt een gebuerte meest alle de vrouwen,
Met de barende vrou doer d' water verslagen.
Dit niet alleenelyck en is te beclagen.
Dan daer syn oock ander vroukens gevonden
Wiens kinderkens in de half geboorte stonden.
Man en wyf quamen op plancken gebonden
Hopende dat hen helpe zou gescien,
Dan de golven hebben se mede verslonden,
Deser gelycker is er vele gesien...
Och mensch condt gy hierdoer noch niet de sonden vlien?

[+]Dit is geschied by Noerden.

8.

Het was oock aen te sien seer deerlyck
Als sommige vroukens lagen aen den strande,
Die om haer kints levens waeren so begeerlyck
Dat sy haer lyf lieten daervoer te pande;
Met het aensicht lagen sy gedruckt in den sande
In haer bestorven handen het doode kint lach.
Andere vroukens men oock in desen lande
Aen balcken met coorden men gebonden sach,
Want als sy gevoelden des waters herden slach,
Ruckten sy haer liefsten goedt uyt der wiegen,
Dit vandt men doot by haer als het werdt dach.
So dit is een liefde, die niet wil bedriegen
't Spreeckwoerdt valt waer: ‘Moeders hert mach niet liegen’.

9.

Andere sach men oock sitten op den dyck
Met de doode kinderkens op den scoot,
Sy wieschen deselfde van modder en slyck:
Het clagen en weenen was daer groot.
Sommige hielen haer kinderkens in der noot
So seer vast om deselfde te bescermen,
Dat sy gereddet werdende van der doot
Deselfde doot vonden in haer aermen.
Och hoe deerlyck was te hooren het kermen,
Dergeender, die aldus saten bloot en naeckt.
Een steenen hert mocht sich ontbarmen,
Insiende hoe ons Godts hant hadde geraeckt.
Wel verstockt is hy, die hierdoer niet op en waeckt.

10.

Op een ander plaetse quam een man opgeclommen,
Die met syn doode wyf seer in 't waeter wrocht.
Een groot stuch weechs hadt hy met haer geswommen
Ende doot synde, heeft hy noch syn trouwe bedocht
Op der moers hoochde heeft hy 't wyf gebrocht.
Daerna ginck hy hem in 't naeste huys droogen;
Drooch synde werdt sy daer weder van hem gesocht
Om met begraven syn liefde te betooghen.
Dese daet maeckte vuel betraende ooghen

En brengt met haer menige scoone leere.
In noodt bystant te doen, na liefde te poogen
Trouwe te bewysen tot Godts eere.
Die trou is, trou loont hem, want trou is de Heere.

11.

+ Hoe moeste eens mans herte worden doerwondt
Die seer hooch sadt, daer hem noot dede blyven.
Als hy eerst syn kinderen sach sincken in den gront,
Ende na syn wyf versincken doer 't verstyven,
Die suster en broeder sach doer d' water ontlyven,
En sommige van syn nabueren verdrincken?
't Was oock deerlyck, dat men sach dryven
Ingespannen wagens en 't volck versincken
Sy meynden mogelyck, 't water sal ons niet crencken,
Wagen en peerden sullen ons bevryden.
Hier sullen wy op Amos woerden dencken:
'De snelle can Godt ontloopen t' geenen tyden
Noch de machtige en can hem niet ontryden.'

+Amos, 2, 14.

12.

+ O droevich gesichte wel om beclagen
Hetwelck men tot Wolsdorp sach inderdaet,
Daer vuel boetianigers gedreven lagen
Becleedt met haer oude Vriesche ciraet.
+ Ja, die uyt Essens gereden waeren laedt,
Comende uyt croegen, bruyloften en vruecht,
Lagen daer gestorven in sulcken staet
Als gy ('t best hopende) overdencken muecht.
Dit sy ou, o levende, een spore totter duecht
Opdat gy in soberheyt altyt houdt wacht.
Onderrecht hiermede oock dyne juecht,
Leert se waken, en bidden om des geestes kracht
Want de Heere comt als een dief in der nacht.

+De Vriesche vrouwen dragen silveren platen en cnoopen om het hooft en achter in 't haeyr, op de borsten en ermen.

+Tot Berdon was een kinderbedde daer 15 menschen met de crancke vrou by malcanderen lagen.

13.

Wat bitterder eynde, meynt gy, heeft genomen
Een vergaderinge, daer niet dan vruecht werdt gehoort
Daer d' water scielyck is in huys gecomen
En de heeft het droncken geselscap verstoort.

Daer men 22 menschen sach liggen versmoort
Die den anderen hadden gevat in den armen.
Heeft het desen niet gegaen na Amos woort
Dyn vruecht sal verkeeren in droefheyt en karmen?
Een steenen hert mocht het sich ontbarmen,
Die aen d'ander syde een man van 't water sach gesmeten
In den doorne, die om syn lyf te bescermen
Met den tanden daer rontsom in hadt gebeten.
O mensch wilt deesch straffe toch niet vergeten.

14.

Och wat was het den mensch in 't herte een cruys
Die van verde uyt hoochten de huysen sach staen,
Daer het water stont rontsomme het huys,
Ende daer men de vlamme boven uyt sach slaen.
De arme liedekens hadden 't hen selven gedaen
Omdat sy het vier op solder brochten.
Het was noot die men niet mocht ontgaen,
Want als de lieden 't lyf te bergen sochten -
[+] - Sy vielen in 't water eer sy dochten -
Clommen sy omhooch, sy liepen in den brant
Hoe seer sy erbeyden ende wrochten.
Levende hadden sy de doot by der hant.
Siet, leert, danckt Godt, die vry waeckt op 't landt.

[+]Dit gesciede by Noerden by Emptden by Groeningen en binnen Antwerpen.

Dit sy nou genouch gesproken, want dits maer een pause ende deser gelijcken is er achte pausen gelyck dese al rethoryckelycken gestelt, som oock verhalende van de wonderlycke bescermingen vueler menschen ende oock van vuele dieveryen, die met scuyten bedreven werden; maer het soude alhier te lanck syn te verhalen, want men selve in den druck breeder mach lesen, so laten wy 't blyven, maer de somme der doode menschen is luttel min dan hondert duysent.

[+] Terwyl nou dese deerlyckheyt binnen en buyten Antwerpen gesciedet was, ende alom de landen, so was Ducdalbe binnen Antwerpen met vuel[+] Spaengiarden, maer sy laghen meest buyten der stat in de naeste dorpen ende quamen binnen der stat waecken, in welcker recompensse de borgers gaven elck 2 of 3, 4, 6 st. ter weken, welck onder de soldaten uytgedeylt werdt.

[+]Ducdalbe deestyt in Antwerpen.
[+]Een Italiaen om dieverye gehangen.

[9 November 1570]

Ende op den 9 dach November so werdt tot Antwerpen op der Meerebrugghe eenen Italiaen gehanghen die groote scelmerye in coopenscap gedaen hadde, te weten, eenighe scepen met valsche coopenscap geladen hadde, doen sincken ende maeckte syn medegesellen wys, dat de beste coopenscap verdroncken was, die hy elders vercocht hadde[(36)].

Op 't eynde deser maent so quamen de Spaengiarden die buyten der stat lagen al in der stat ligghen, doende groote overlastinghe, waer duere oock eenige beroerte quamen. Ende onder alle sou men eenen Spaengiart de wippe geven oft ‘le stroppe coorde’, maer 't was meer met de borgers gespot, want elck sou 't selfte om eenen pot biers hem hebben laten doen(37).

[30 November 1570]

+ Ende op den lesten dach was 't so grooten onweder van wint en dondere als 't vole gesciet is, ende metten blixsem ontstack boven den toren van Sint Joris kercke, maer 't en brande niet lange en 't vloeyde wel hooghe(38).

+Overlastinge der Spaengiarden in Antwerpen. Donder en onweder.

Eindnoten:

(35) Betreffende den watersnood te Antwerpen, zie VAN METEREN, *op. cit.*, t. I, p. 525, BLAES, *op. cit.*, t. I, p. 96. - A.A., dl. I, p. 299: de mandementen van de stadsoverheid.
Bij VAN METEREN, *loc. cit.*, een overzicht betreffende de uitgebreide rampen in Holland en Zeeland. - Ook DIERCXSENS, *loc. cit.*, p. 164.
De uitgave van het gedicht van Johan Fruytiers over den Zondvloed, en waarheen van Haecht verwijst, werd gedrukt in 1571, zonder vermelding van plaats noch drukker. Een herdruk volgde *tot Leyden, bij Daniel Roels, boeck-vercooper, anno* 1614.
(36) A.C., p. 224.
(37) A.C., p. 225.
(38) A.C., p. 225.

December.

[1 December 1570]

+ In 't eerste deser maent, so was er weder eenen nieuwen aflaet van den paus gecomen, waeraf de geestelycke vuel predickten, dat men doch der gratien aennemen soude; maer dese geltfeesten quamen so dickwyls dat de gemeynte sulcx luttel achteden ende de spraecke was dat het de geestelycke aen Ducdalbe versocht hadden, dat men se soude dwingen die desen aflaet niet en wouden gebruycken, maer het bleef ongedaen, doch was er genoech die 't Babels aflaet naliepen.

+Van des paus aflaet.

+ Item deestyt so beginde men weder met den Engelschen hier tot Antwerpen en elders te handelen, want den peys was in Spaengien gemaeckt tusschen Engelant en dese landen, daer er vele in verblijt waeren(39).

+Peys tusschen Engelant en dese landen.

+ Item deestyt hoorde men vele van eerdtbevingen die in Italien gesciet was, in der voerleden maent, waerdoer vuel huysinghen en groote edificien gevallen waeren, en sonderlingen tot Ferraren en Florencien ende andere plaetsen. De fame was lange dat Ferraren heel versoncken was.

+Eerdtbevinge in Italien tot Ferraren.

[+] Item in 't eynde van desen jaere, so vielt so vuel sneeuws als by menschen gedencken gesien was, so dat de reysige tot over de knien daer lange in gingen.

[+]Van scattinge op juweelen en fyn goedt.

Item deestyt werdt er groote scattinge gestelt op fyn lywaet en ander syden en fyn laken ende 't scene, de gemeyne borgerscap geen flouweel, ringen of ander siraeten en souden mogen dragen oft sy souden moeten siaers vuel daeraf geven, die sulcx dragen wouden.

[+] Item deestyt cregen de Spaengiarden het casteel van Louvesteyn in met groot gewelt, mits sy daer een gadt in gescoten hadden ende daer en waeren geen 20 mannen oppe ende hadde haer lange geweert, ende een met name Herman Ruyter, hem stellende aen het gadt brocht met een sweyrdt menigen om lyf en dese, die men guesen noempden, waeren met liste daerop comen[(40)].

[+]Van het innemen van Louvesteyn.

FINIS.

Eindnoten:

(39) Over de herneming der onderhandelingen en de respektievelijke opdrachten der betrokken regeeringen, zie KERVIJN, *op. cit.*, t. VI, p. 25, 26 et seq.

(40) De onderneming tegen het kasteel Loevesteyn vinden wij o.a. verhaald bij BLAES, *op. cit.*, t. I, p. 83, KERVIJN, *op. cit.*, t. VI, p. 16. - VAN METEREN, t. I, p. 534.
Over Herman de Ruyter, herkomstig van 's Hertogenbosch, en omtrent 19 December 1570 te Loevesteyn gestorven, zie *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, dl. II, p. 1246.

Beschryvinghe van des jaers 1571 maer in 't corte mits ick noch tot half september tot Parys was.
1571

Januarius.

[1 Januari 1571]

+ TEN eersten daghe werden 14 gevangenen uyt Louvesteyn te Antwerpen ingebrocht, van de welcke op den 12 dach buyten Antwerpen tot Dambrugge 2 geraeybraeckt werden ende 10 gehangen, want dese hadden de Spaengiarden vuel spyts gedaen(1).

+De vrybuyters uyt Louvesteyn t' Antwerpen inbrocht en gedoyt.

+ Ende in 't beginsel van desen jaere was er groote spraecke dat er weder eenige oorloge tegen Ducdalbe sou aengeghrepen worden, maer daer en quam niet af. Dan den grave van 't Heerenberghe was deestyt weder in syn stat gecomen met seer luttel volckx, mits Ducdalbe die sonder gernisoen gelaten hadde ende dese hoepte doer de ingesetene de stat teghen hem te houden; maer haest quamen de Spaengiarden geweldich derwaerts en moest wycken(2).

+Den grave van 't Heerenborch comende in syn stat moest haest ruymen.

+ Item deestyt gescieden er vuel quaets van de wolven, want in vuele jaeren en was so vuel sneeuwe niet gevallen als deestyt en hadde wel 6 weken geleghen, so dat de wolven seer verhongert waeren, ende dorsten in vuel contreyen wel eenen man te peerde bespringen en in de huysen loopen; tot Namen moesten de borgeren der stat poorten scerpelyck bewaeren om de wolven daer uyt te keeren, ende hadden oock eenen postelier van Ducdalbe opgeten, wiens peert thuys quam geloopen.

+Van vuel quaets, dat de wolven deden, doer den gedurigen sneeuwe en een poste van Ducdalbe opaten.

[16 Januari 1571]

+ Ende den 16 dach January was den dach gestelt, dat men sou scattinge stellen tot Antwerpen op alle juweelen, ringen, ketenen en fluweelen; maer alle rycke verlieten sulcx tot dat Ducdalbe oft syn adherenten sagen dat se daeraf niet cryghen en souden; van gelycken gesciede in ander steden(3).

+'t Volck verliet juweelen te dragen om geen scattinghe te geven.

Eindnoten:

(1) Voor deze gebeurtenis zie pag. 146, nota 40, Ook GACHARD, *Correspond. de Phil. II*, t. II, p. 167. - PAPEBROCHIUS, *op. cit.*, t. III, p. 194. - MENDOÇA, *op. cit.*, t. I, p. 253.
(2) Deze geruchten over oorlogsmogelijkheid blijken ook uit GACHARD, *loc. cit.*, en KERVIJN, *op. cit.*, t. VI, p. 32. - GACHARD, *Bibliothèque Nationale*, t. II, p. 502-505.
(3) Over dit verbod vinden wij in de Antwerpsche 'Gebodboecken' geene aanduiding. - Cfr. A.A., dl. I, ab pag. 300.

February.

[+] In dese maent, doer dien den sneeuwe smolte werden alle riviren so groot, dat er groote scade doer gesciede. Ende op den 23 dach, so viel tot Parys de brugghe in van Sinte Mertenspoorte doer de cracht van der riviren, die haer so breet spreyde, als by menschen gedeynken gesien was.

[+]De Seyne tot Parys breeckt een brugghe.

+ Op den lesten January doer groote coude was tot Antwerpen een scolle ys voer de stat blijven steken, waer een man overliep, maer 't en duerde maer een getyde.

+Te voet over de ryviere tot Antwerpen.

+ Item also den peys in Vranckeryck noch ter tyt van weerden gehouden werdt, so conden nochtans de catolycke qualyck met die van der religien overdraghen, beginnende alreede eenighe te vermoorden boven in 't landt en daer 't geordineert was openbare predicatien te moghen houden, wilden 't de papisten qualyck verdraegen, vuel min noch in 't afsceyden van gronden en erven, die geconfisqueert waeren; waerom men diveersche clachten aen den conick quam doen om sulcx te versien, alsoo 't oock belooft werdt eenen heer te commiteren om aen beyde syden de vredebrekers te straffen.

+Clachten aen den conick over die teghen den peys den volcke van der religien moorden of sca deden.

Meerte.

[6 Maart 1571].

+ Ende het gesciede op den 6 dach van Meerte, Carel de 9 van dien name de conick van Vranckeryck, wesende in October des voerleden jaers nieuwelyck gehout met Isabelle des keysers dochtere ende de wijle het landt in peyse was, so heeft hem ende synen raede belieft syn incompste tot Parys te doen, tot grooten last van die van Parys. Maer ick moet getuygen, dat ick noyt desgelyke triomphe en sach: ende Isabella, syn huysvrou, sach self de incompste.

+Entrée royalle à Parys.

Ten eersten waeren de eerste die inquamen al borgeren van elck ambacht 20 of 30 mannen, seer sierlyck, op syn crychs wel gewapent. Ende de cooplieden, die men noempt de enfans de Paris waeren in root fluweel al te peerde; ende voorts vuel ander siraeten sach men aen de heeren der stat ende conseliers, presidenten en advocaten. Maer voorts en was 't niet om uyt te spreken de groote ryckelycheyt, die men sach in den edeldom ende haere pagien, so in wapenen als in versilverde en gouden pluymagien. Ende de conick met beyde syn broeders waeren al+ in blanck silvere, so wel habyten als harnas van den hoofde tot den voeten. Ende vuel costelyckheyts was er vuergedraghen ende ten lesten quamen eenighe benden ruyteren wel gemonteert: ende de straten waeren oock wel verciert met arcken van triomphale; het bancket gesciede op 't paleys.

+Van den conicx incompste tot Parys.

[8 Maart 1571]

Ende den 8 dach Meerte gesciede de crooninge oft salvinge tot Sint Denys, 2 mylen van daer, welck oock seer ryckelyck was.

[11 Maart 1571]

Ende op den XI dach van Meerte so deden de papen tot Parys een seer groote processien met welcke alle de edelen mede ginghen met den conick, waer in men sach draghen vuel costelycke reliquien, sacramenten en ander ornamenten, daer sy haeren godtsdienst me deden naer pauschelyke wyse, maer 't en is den godtsdienst

niet dien Godt behaghen can. Ende in alle dese incompsten en waeren oock geen edelen van der religien; die en dorsten haer noch niet in Parys begeven, wel kennende den boosen

aert der papisten ende in sonderheyt des conicx moedere, die alle listen is soeckende om 't pausdom voer te staen ende de andere uyt te roeyen, hoewel de noot gedwongen heeft desen peys te maecken. Godt weet hoe 't eynde vergaen sal.

[29 Maart 1571]

Ende op den 29 dach Meerte, so dede de coninginne haer incompste; als doen waeren al die van stats weghen als vore, maer den edeldom was nou ongewapent, maer alderhande geborduerde cleederen en coussens en mantels was men siende van den hoofde tot den scoenen toe; van bloemwercken en ander costelyckheyt, de behangsels van den peerden waeren meest gouden en silveren ketenen oft ten minsten vergult; 3 wagekens in middelste was de coniginne, in de andere des conicx susters, welcke wagenen al versilvert waeren, so oock de vier raderen ende den wageman en syn sweepe al blanck silvere en wagecoorden; en vuel edel vrouwen costelyck te peerde, maer die van des amiraels oft Condé oft den conick van Naverre en waeren er niet, wetende dat die van Parys haer haetich waeren[4].

[18 Maart 1571]

+ Ende het gebuerde op den 18 dach van Meerte tot Parys, in een strate my onbekent, dat een catolyck man hadde een hostie in den muere geplackt, ende daer achter eenige olie gestelt; ende in dat huys hadde te voren een van der religien gewoont, ende gaf uyt dat dien dit hostie in den muur gemets hadde, ende dat dit hostie so gesweet hadde, dat den muere daerduer wat afgevallen was ende de hostie nou bloot sach. So scene 't dat dit een wonderlyck mirakel sou syn ende de sotte papisten drongen om dit te sien met duysenten, want ick en conde van den gedrange tot aen 't huys niet gecomen. Ende de meyninge van vuele was, dat men dit met processien sou in der kercken halen ende eenighe van de papen waeren dit visiteerende, maer lieten 't ongehaelt, want vuele souden er met gespot hebben en niet sonder reden.

+Van een hostie, dat doer den meester meynde tot Parys miraculen te doen, maer scaempden haer sulx te beginnen.

[11 Maart 1571]

+ Item op den elfsten dach van Meerte so hebben sommige scippers en schuyteboeven tot Orliens die paeps en moordens gesint waeren, de predicatie, die die van der religien buyten der stat waeren houdende in een dorpeken, genoempt Libet, verstoort en sommige dootgesmeten, ende sommige vrouwen tot op haer hemde haer habijten berooft. Ende op den 18 dach Meerte, so deden de heeren van Rouwaen van gelycken, hebbende omtrent 200 mannen sekretelyck gehuert, die 't volck waeren wachtende, die van de predicatie waeren comende, nietteghenstaende dat den conick haer 2 daghen te voren doen scryven hadde, dat se de predicatie op sulcke plaetse buyten der stat souden toelaten, gelyck in den peys besloten was, maer

+Die van Rouwaen doen een predicatie vermoorden en den conick doet daer straf fe over die den peys braeken.

sy hebben se doen vermoorden en wyt en breet vervolghen; ende vuele uyter stat vielen nu by de gehuerde soldaten ende sommige borgers uyt Rouwaen, die buyten der stat waeren om te wandelen, werden oock mede berooft en vermoordt, ende de bevruchte vrouwen en werden niet gespaert; in als was er omtrent 140 doyen.

+ Ende de conick oft synen rade, hoewel dat het haer van herte niet leet en was, dat sulcx gesciede, so wilden sy den peys geobediert hebben, so lange als 't haer beliefde, scickende derwaert subyt den heere van Mommeranci met ruyteren en knechten om over alsulcke rebelleerders van den peyse recht en justicie te doen. Maer sy hielden hem een wyle buyten der stat en baden om gratie. Maer den conick gaf 't bevel 't vier in de stat te scieten oft hem de poorte te openen, maer eer hy daerin geraeckte was er daer over de 200 uytgevlucht die handadich waeren geweest of daertoe gecommandeert hadden, maer haer goederen werden geconfisqueert en nog sommige werden gebannen en gehangen ende den heer van Mommerancy bleef daer omtrent 2 maenden in en quam seer in den haet van die van den huyse van Gwise en van den Parisienen; vuele seyden, hy was meer Hugenoos gesint dan anders hoewel sy 't moesten lyden om den peys te observeeren oft de orloge hadde weder haest begonst: ende die van der religien hielden haer predicatie doen met vreden. Ende de conick sconck Mommeranci eenich huys dat Gwise beseten hadde, daer vuel twisten om resen tot dat hem niet min en werdt bewesen[5].

+Haer wapenen werden haer alle afgenomen en in 't casteel gedaen.

Eindnoten:

(4) Hier is dus beschreven de intrede van Elisabeth, tweede dochter van keizer Maximiliaan II.
(5) Vermoedelijk is hier bedoeld de kapitein des konings François van Montmorency, maréchal de France. Zie L. LALANNE *Dictionnaire historique de la France*, Paris, 1872.

April.

[1 April 1571]

+ Op den 1 April op eenen sondach werdt tot Parys een man gehangen doer 't conicxs wille, so subyt omdat hy sonder reden, [hadde] den ambesaet van den keyser, syner huysvrouwen vader, in 't ketspel seer gequets hadde.

+Subyt een gehangen op eenen sondach.

+ Omtrent dees tyt dede Ducdalbe in 't casteel op een piedestaal een staende beelt maken, hem gelyckende so groot als 't leven, van metael oft coper, hebbende onder syn voeten sommige heeren liggende gefigureert met 4 ermen en momaensichten aen, ende dit al tot een memorie syner victorien, die hy eer synen meester den conick van Spaenigen hadde behooren toe te scryven[6].

+Duc dalbe doet t' synder eeren een figuer in 't casteel rechten.

+ In dese maent van April ende voorts heel den somer doere, so sturft in Nederlandt en sonderlinghe in Brabant meest en niet luttel binnen Antwerpen en op de dorpen daerby seer van de peste; ende gelyck de papen nou omtrent 2 jaeren lanck dat hier geuseert hadden, dat wie sonder bichte oft sacrament sturf, moest aen de galge gegraven worden, ende nou sturven so wel papisten subyt als andere, so dat sy 't moesten laten doergaen. Dan het gesciede, dat eenen man so raesde doer de sieckte, dat hy 't eender vensteren uytspronck en viel doot; dien moest sonder voer te bidden aen de galge buyten stat gegraven worden. Ende noch 3 dagen voernamen sy, dat

+Papen tirannye over een doot lichaem van der peste en sonder bichte gestorven.

desen van ander religien was geweest, en doen hy eerst sieck werdt in een ander huys gelegen hadde en geweygert hadde aen den paep te bichten, so deden sy hem opgraven en aen de galge hanghen: hierom seyden vuel menschen, dat de peste voorts waeyde

van dat stinckende lichaem dat daer onder wint hinck en van der pesten gestorven[7].

Eindnoten:

(6) A.C., p. 229. - MERTENS en TORFS, *op. cit.*, dl. IV, p. 473. Alwaar beschrijving en afbeelding van het monument. De oprichting had plaats op 19 Mei. Het beeld was door Jonghelincx vervaardigd.

(7) Men zie A.A., dl. I, p. 300, in dato 24 en 26 April, enkele mandementen in betrekking tot deze pestziekte. Ook in verband met den dood van Hans van der Thoren, p. 301. - Verder p. 301, 302, 303.

Mayus.

[21 Mei 1571]

+ Den 21 dach Mey werdt tot Parys een jonge jufvrou onthalst en het hooft na Piccardyen gesonden en 't lichaem verbrandt, hebbende haer man doen vermoorden.

+Een vrou die haeren man vermoort had, verbrandt.

Julius.

+ In dese maent werdt een gehangen tot Parys die syn nichte en oock syn dochter beslapen hadde, en siende dat se bevrucht waeren heeft hy se vermoort, welck hy noyt bekennen en wilde, maer werdt hem overthoont, anders sou hy vreeder doyt gestorven hebben.

+Moorder gehanghen.

Augustus.

+ Omtrent deestyt so werden op zee sommige zeeroovers, dat 't meest volck was van Ducdalf verdreven, op zee gevangen en som in grondt gescoten, en de reste tot Amsterdam gedoyt doer Ducdalfs bevel; men noemde dese waterguesen. Maer in effeckt vondt hem Ducdalf nou geheel meester in dese lande hebbende luttel openbare vyanden, maer ander genoech[8].

+Waterguesen op zee verrast tot Amsterdam, inbrocht en gedoyt.

Eindnoten:

(8) Einde Juni en begin Augustus hadden in de nabijheid van Emden de watergeuzen in gevechten met Alva's kapiteinen de nederlaag geleden. - Zie VAN VLOTEN, *op. cit.*, t. II, p. 184 en 185. - GACHARD, *Corresp. Phil. II*, t. II, p. 179.

September.

+ Op de helft van deser maent quam ick, Govaert van Haecht uyt Parys wederom binnen Antwerpen, daer ick van in April 1570 gewoondt hadde en daerdoer veroorsaeckt ben geweest meer van Vranckeryck dan van Brabant te scryven, welck wilt Godt, nou weder beteren sal, latende mynen broeder Reynier tot Atrecht sieckelyk en sterf corts naer myn afsceyt, van daer dat ick luttel dachte, maer de heere weet wat ons nootelyck is.

+Hoe ick Govaert van Haecht uyt Parys weder te Antwerpen quam en myn broeder tot Atrecht sturf.

+ In dese maent was Ducdalbe nog al even dapper, eyschende in alle de provinciën den tienden pennick van alle coopenscap t' elcke verhandelinge, maer hy conde't seer qualycken te wege bringhen, want menighe coopenscap weer dicwils verhandelt wordt, so woude iegelyck liever stil sitten; also dat de staten des landts tot Brusel vergadert dit nog afsloegen(9).

+Van scattinge die Ducdalbe nog al eyste.

+ In dese maent is er groote beroerte geweest in Scotlandt doer den papisten en ander pauselyck besteck, meynende het landt te vermeesteren en wilden den jongen conick, die eenen gouverneur hadde, hem van der coniginnen van Enghelant ghegheven, hem ontweldighen, ja men gevoelde, dat sy meynden metten eersten winde uyt Spaengien help te

+Beroerte in Scotlant doer den Paus besteken.

hebben, om also eenen crych tegen Engelant aen te rechten; maer de coniginne seer haest daer hoorende heeft er volck van wapenen gesonden, so dat meest alle de oproerders ter scande quamen(10).

+ Omtrent deestyt werdt de peste wat cesserende in Antwerpen ende op de dorpen; ende binnen Antwerpen waeren gestorven met die eensdeels van buyten in 't gasthuys waeren gebrocht 1700 menschen, maer meestendeels kinderen; maer vuel corens bluef op 't velt liggen, soo de menschen gestorven waeren; heel dorpen daer men geen volck en sach.

+1700 menschen van der peste in Antwerpen gestorven.

Eindnoten:

(9) GACHARD, *op. cit.*, t. II, p. 189. Alva meldt de schikkingen met oog op de inning van den 10^{n} en 20^{n} penning; zie ook p. 198, de verwittiging van Noircarmes aan den koning. Het plakkaat was uitgevaardigd den 31^{n} Juli 1571.

(10) KERVIJN, *op. cit.*, t. VI, p. 177 en volg., 178, 182.

October.

+ In dese maent ende nog lange hierna hielt hem den conick van Vranckeryck, Carel den 9 van dien name, al tot Bleys met den meestendeel van syn edelen; ende aldaer quamen de hugenoosche prinschen by hem, als den ammirael ende meer andere. Ende daer werdt getrackteert van een houwelyck tusschen den conick van Naverre ende vrouwe Margriete, des conicx Carels sustere; ende mits desen peys, die den conick seer scerpelyck dede onderhouden, bewesen de heeren malcanderen groote vrintschap ende werden alle van den conick seer vriendelyk ontfangen, hoewel daer groot fenyn omtrent was; maer 't gerese noch by een jaer eer 't uytgespogen werdt. Ende den ammirael werdt van den conick geacht+ en gehouden als syn vader, ende 't geheel goevernement werdt hem betrout ende werdt oock gemaeckt opperste tresorier van alle conicx goederen te ontfangen. Boven desen so werdt den 9 October tot Parys+ met trompetten gelesen doer allen straten met expressen wille des conicx, dat de geestelyckheyt souden moeten overbrenghen de rekeninghe van allen haeren goederen sonder iet te verswyghen op de pene van lyf en goedt te verbueren. Ende dit werdt allen den landen doere gepubliceert, hoewel vuele landen en steden dat mispresen, die paeps gesindt waeren. De spraeck liep dat men haer lieden sou het vierde deel afnemen ende daermede de achterheyt van den lande, die doer de lange orloge gecomen was, soude effen maken. Maer sy papen sullen 't noch wel lange in 't proces+ houden, gelyck sy noch doen om een cruys, dat tot Parys staet in de strate van Sint Denys op een hoeck daer een huys gestaen heeft, daer de gereformeerde de predicatie gehouden hadden: ende den huysvader en syn sone syn er om gehangen geweest. Ende in den peys is besloten dat dit soude gebroken worden, ende dat de erfgenamen souden moghen haer erf gebruycken, verhueren oft betimmeren; maer sy hielden 't tegen ende so sy gevoelden dat het den conick ten lesten sou willen gebrocken hebben, so laudeerden de geestelycken nou,

+Van een houlyck tusschen den conick van Naverre en des conicx Carel den 9 sustere getracteert tot Bleys.

+Den ammirael wordt seer by den conick geacht.

+De papen in Vranckeryck moesten alle haer goeden overbrengen.

+Om dit cruys tot Parys te breken was een proces. (met bij gevoegd schets van het kruis).

dat het sou met stucken afgesaecht worden, want het cruys was cleyn, maer stont op een hooge naelde oft piramide van steen, seer versiert met coperen sneden en dat om so te vervuren na 't kerkhoff van Sint Innocent en daer tot een memorie te

staen; maer waeren vreesende dat den conick den heere van Mommeranci, (die) al executeert van den rebelleerders van den peyse, sou seynden om dat met gewelt te doen breken. Maer sommighe canalie riepen: ‘'t En sal niet gebroken worden, noch oock niet vervuert worden wat het cost’; en sommige devote herten beweenden 't en becreten 't cruys, omdat+ se hoorden dat het sou moeten gebroken worden. Ende den conick aldus tot Bleys seynde met vuel Huygenoosche prinschen, soo men daer van vuele saken trackteerde en oock van den houwelyck voerseyt; ende so den ammirael daer 't gebruyck der gereformeerder religien hielde, so was de spraeck dat den conick en syn moeder, ommers den conick en meer andere daer oock diveersche reysen ter predicatien waeren geweest. Ende den heere van Gwise ende den Cardinael van Loreynen spuelden al het grammeken ende hielden haer al uyt den hove, tot Parys blyvende en quamen in Nederlant tot Brusel, by Ducdalbe; oft sy quamen hem waerscouwen dat de conick van Spaengien niet qualyck tevreden en sou syn, al scene 't dat Vranckeryck 't paus vyanden nou liefhadde, want och, och, och, 't was al bedroch ('t bleeck 1572 in September eerst)[11].

+Den cardinael en den hertoch van Gwise vluchten half uyt den hove te Bleys, omdat hare vyanden verheven worden van den conick.

[1 Oktober 1571]

+ In 't eerste van deser maent so werdt rechts buyten Loven op eenen wagen 7 Spaengiarden vermoort, die van Diest quamen: daer bleef er 5 terstont ende 2 vluchteden na Loven, seer gequets, en den eenen sterf aen de poorte. De Spaengiarden tot Loven tierden oft sy 't al vermoort souden hebben dat sy sagen, maer en liepen niet seer daer 't gesciet was. Dit hadden 5 peerdenmannen gedaen, die haer subyt overvielen; men hoorde, dat de oorsaeke was, dat een van dese 5 een herbergier van Diest was, wien een van dese 7 Spaengiarden syn dochter gescoffiert hadde, een meysken van 12 jaeren of min en daer af sturf[12].

+By Loven 7 Spaengiarden op eenen wagen vermoort mits eenige een dochter tot Diest vercracht hadden en sturf.

+ In 't eynde deser maent so hoorde men tot Antwerpen opelycke tydinge van groote verraderyen, die in Engelant wederom doer Ducdalbe+ besteken is geweest met de papisten aldaer, ende den hertoch van Norfocx, die een wyle tyts op geleyde heeft uytgegaen om syn voergaende verraet, dien selven Norfocx werdt nou, mits van desen aenslach wetende, in strenge gevangenisse op den tour gestelt en noch wel 40 mannen, meest edelen tot hem; ende noch dagelijcx werdt er vuel gevangen. Men hoorde dat se meynden Londen in brant te stellen op vele plaetsen en 't hof in te nemen ende de coniginne, na dat den windt sou waeyen gevanghen in Spaengien oft by Ducdalbe souden leveren. Te voren hebben sy de coniginne meynen uyt Londen te locken om een seer groote tente te sien die haer geschonken was van een van dese verraders, welcke tente tot Antwerpen gemaeckt was. Maer 't en gelucke en ginck sy niet uyte, en dit meynden sy nou met meerder gewelt te doen; maer is doer godts believen in 't licht gecomen. Maer Ducdalbe werdt sieck van ongeneuchte, also dat de wachten tot Brusel een wyle sonder sciten oft trommelen optrocken[13].

+'t Paus en Ducdalf verraet in Engelant ontdeckt.

+Den hertogh van Norfocx nou vuel strenger lange gevangen gehouden, tot dat de doot volchde met der bijlen.

+ In 't eynde van deser maent wilde men tot Antwerpen doer bevel van Ducdalbe de scattinge van den tienden pennick op alle comenschap beginnen te doen geven, want alle tollenaren hadden daer bevel af, ende de scepen die geladen waeren wilde men niet laten varen, voer dat se betaelt souden hebben. Maer de cooplieden wilden haer goedt weder thuis halen, ende de scippers liepen met hoopen om haer ordinaris tolgelt, dat se betaelt hadden, weer te hebben, so dat er lichtelyck beroerte soude gecomen hebben. In Henegou en Artoys en sonderlinge tot Doernick was oock groote beroerte om dees wel geweest, also dat den bisschop van Doernick en Atrecht genoech te doene hadden, om 't volck te stillen. Ende den 2 November waeren tot Antwerpen wel 200 zeevisschers vergaert, die men oock den tienden visch eyste, maer sy swoeren oock liever geenen visch aen stat te brengen, so dat de ander scepen die op Spaengien en elders gelayen waeren weder consent creghen te vaeren. En nochtans hadden sommige torfscepen doer bedwanck tot Antwerpen begonst te geven, maer d't bleef weder steken(14).

+Tot Antwerpen en elders wilde men doer Ducdalf hevel den tienden pennick doen te wercke stellen, maer doer vreese van trouble bleve 't steken.

+ Ontrent deestyt dede Ducdalbe sommige Spaengiarden uyt Gendt, Brugghe, Cortryck en elders vertrecken al na de frontiren als te Duynkerken, Sinttoomas en soo voorts alrecht oft hy eenige vreese hadde dat uyt Vranckeryck oft uyt Engelant (iets) gescieden soude: de spraecke en 't geruchte heeft wel 2 jaeren soo gegaen en noch doet, maer daer en isse niet vuel uytgerecht, dan somtyts wat roovinge te lande en ter zee, daer den coopman meer dan Ducdalf af bescadicht is(15).

+Ducdalbe dede de gernisoenen op de frontiren stercken.

Eindnoten:

(11) Over de bijeenkomst te Blois en den geest der onderhandelingen, zie LAVISSE, *op. cit.*, t. VI, p. 1, p. 118. - Voor het kruis, 'la croix des frères Gastine', *loc. cit.*, p. 120.

(12) Over dergelijke gebeurtenissen is het kritisch onderzoek bijna onmogelijk. Teekenen wij hierbij aan, dat voortdurend en in elke stad dergelijke feiten zich voordeden.

(13) Betreffende dit moordplan leze men den brief van koning Filip II aan Alva, GACHARD, *Corresp. Phil. II*, t. II, p. 185. - Ook KERVIJN, *op. cit.*, t. VI, p. 183, 187.

(14) Over den weerstand tegen den tienden penning zie men GACHARD, *op. cit.*, t. II, p. 202. - MERTENS en TORFS, *op. cit.*, t. IV, p. 476. - In het algemeen VIGLIUS, *Commentarius rerum actarum super impositione decimi denarii* (HOYNCK VAN PAPENBRECHT, *Analecta*, t. I, 1, ab pag. 287), PIRENNE, *Histoire de Belgique*, t. IV, p. 24.

(15) Met het oog op den steun, welke bij een eventueelen opstand in England aan de opstandelingen zou worden verleend, werd de vloot in gereedheid gehouden en werden Waalsche soldaten aangeworven. Over die troepenbewegingen, GACHARD, *op. cit.*, p. 189,; KERVIJN, *op. cit.*, t. VI, p. 207 en 210.

November.

[1 November 1571]

+ In 't eerste van November so quamen diveersche brieven in de Nederlanden aen Ducdalbe tot Brusel en oock aen diveersche cooplieden, so uyt Venegien als uyt Spaengien, van de groote victorie die Dom Jean van Oostenryck op de zee hadde gekreghen tegen de Torcken, wesende capiteyn generael van den conick van Spaengien Philipus, ende bastaert broedere, een bastaert sone Caroli de vijfde. De fame liep dat er 118 Torcxe galeyen genomen waeren en ontrent 20.000 Torcken geslagen ende 16.000 Cristenen verlost, die den Torck voer slaven dienden. Ende 't scene dat van der Cristenen syde luttel gebleven waeren, maer ick geloof wel, dat men ten love van Duc Jean wat luyde riep, want sonder bloetstortinge aen beyde syden en can sulcx niet gescieden. Maer de victorie was groote, ende so vuele seyden riep men te luydere, omdat men de scattinghe die Ducdalbe was eyschende te williger concenteeren sou(16). Ende op den 15 dach begonden sy, tot Antwerpen 3 daghen lanck alle dagen drymael de groote clocke te luyden ende daerenboven werdt by den magistraet bevolen allen ambachten en guldenbroeders haer tegen den 18 dach te bereyden om triomphelyck te vieren en oock allen natiën; ende voer

+Triomphe om de groote victorie van Don Jean tegen den Torck op zee.

d'eerste deden de papen processie generale met den berrende keersen, daer de Poortugaloysers, Genevoysers en Italianen medegingen. En des avonts werdt generale vieringe gedaen, doer de gansche stat. Op de groote Merckt werdt van 't stats wegen eenen grooten hoogen stapel houts geleydt om te verbranden, maer 't werdt den ermen gegheven ende desgelycks van meer ander natien. Maer allen den gulden cameren en ambachten waeren haer huysen verciert met tortsen, ende de Merckt, Meere en elders met pecktonnen; op de Meere stont een groot gevangenisse gemaeckt, daer men gevangen Cristenen in geboeydt hielt, die verlost werden; daerop stont een Torcx hooft, dat verbrande doer vuel viseyen en vierpylen, dier in gemaeckt werden; van gelycke triomphe gescieden in alle de landen om dese victorie [17].

[10 November 1571]

+Een jongelinck om syn geloove levendich verbrant.

+ Op den 10 dach November so werdt tot Antwerpen een jongelinck van sestien jaeren levendich aen eenen staeck verbrant op de Merckt om der religien wille; men hoorde dat hy doopsgesint was; hy lede groote torment, lang levende. Ten selven dage werden noch 2 dieven buyten stat gevuert en een vrouwe, en daer gehanghen [18].

[14 November 1571]

+Een om valsche muntysers gesoden.

+ Den 14 dach werdt een smidt tot Antwerpen levendich in 't water gesoden, die instrumenten gemaeckt hadde om quaet geldt te slaen, van welck de ordinanciers noch gevanghen waeren [19].

+De liggende ambassaet van Vranckeryck wordt uyt Spaengien thuys gesonden, als een oncristen.

+ Deestyt werdt den ambassaduer van Vranckeryck die in Spaengien gewoon was te liggen, thuys gesonden en dat omdat de conick van Vranckeryck met de Hugenoosen vrede gemaeckt hadde; en die in Vranckeryck lag trock oock na huys; 't scene dat er een gramscap was, maer Godt doersiet haer niren, den tyt leere 't al [20].

+Van dierte in 't corne.

+ Deser tyt was het corne seer diere also, dat het 4 gulden begonde te gelden; ja was bevonden binnen Antwerpen dat eenige kinderen in een huys draf aten, maer also de stat vreesde voer trouble doer de duerte te comen, werdt allen cloosteren bevolen over te brengen hoevuel maten+ corens sy hadden. En de fame liep dat allen corenvercoopers van gelycken souden moeten doen, doer welcke ordinantie 't corne terstont viel op 3 gulden en min.

+Verbodt corne uyt den lande te vuren.

+Ducdalbe in vuel steden doet met gewelt de scattinge ter executien stellen maer elck slote syn borse en winckel, so dat hy luttel of niet ontfinge.

Ende ter selver tydt sondt Ducdalbe overal syn comissarissen uyt, willende sonder langer vertreck dat men soude den derden Decembris+ beginnen de scattinge op allen comenscap ter executien te stellen, te weten voer hem den tienden pennick op alle coopenscap rou goedt en op het handtwerck het dertichste deel; en het eetelycke, te weten graen, waere vry. En dat het sus lange getreyneert hadde, scene seer groote gratie te wesen. Daerboven werdt op den 25 dach, op eenen sondach, gepubliceert dat geen graen en mocht uyt des conicx landen gevuert worden, dat was soeticheit.

Ende om dese scattinge te volbrenghen hadde Ducdalbe in vuele plaetsen syn colecteurs al gereet als tot Dornick, Duwaeye, Brugghe en

elders ende dede 't met gewelt beginnen. Maer vuele sloten haer winckels toe, so dat er so vuele niet af en quam, dat men de ontfangers oft bedienders sou connen daermede haer betalinge doen; tot Utrecht in Hollant hadde Ducdalbe subytelyck doen 8 vendelen incomen om aen de grootste eerst[+] te beginnen met gewelt. Tot Antwerpen werden onder alle ambachten mannen gecosen om dit wekelycken te ontfangen, maer dese seynde onboden voer den generalen colecktuer, vraechden hoe sy dit souden connen cryghen, want menige moet leven van 't gene hy dagelycx ontfanget; vragende oock wie haer lyf versekeren soude als sy 't ommers 't gemeynte souden moeten afhalen, willende oock sien besceet, dat het de staten van den lande geconcenteert hadden [(21)].

[+]'t Antwerpen werden sommighe tot colectuers gedwongen maer 't bleef noch steken.

Ende in 't eynde deser maent quamen de staten van Vlaenderen weder voer Ducdalbe om te bidden dat hy toch van sulcx scattinghe wou ophouden, opdat de landen mochten by haer neeringhe blyven; maer hy en wilde niet hooren, expresselyck bevelende de selve ter executien te stellen, latende hem duncken als 't overal waere, dat de coopenscap sou synen ganck hebben. Maer elck hielt syn borse toe en so quam daer dit jaer anders niet af.

[+] Tot Brusel in December stont het vleeschhuys lange gesloten want niemant van de vleeschouwers en wilde slaen, als sy souden moeten tiende deel van den ontfanck geven aen Ducdalbe. Hy nam sommige gevangen, die hy 't dede doen; dan en wou niemant van dat vleesch coopen; hy gaf elck van buyten en binnen de vryheyt te mogen slaen, maer niemant en dorste het doen, ja so dat Ducdalbe syn muylen na Antwerpen sondt om vleesch. Men wist niet wat de gemeynte hadt, also dat hy nochtans swoer synen wil te hebben oft daer en sou geen Godt syn [(22)].

[+]Brusel het vleeschuys gesloten om niet te geven.

Eindnoten:

(16) Zie o.a. KERVIJN, *op. cit.*, t. VI, p. 192, 216, 217.
(17) Betreffende die feestelijkheden, A.C., p. 234, 235. - PAPEBROCHIUS, *op. cit.*, t. III, p. 208.
(18) A.A., dl. XIV, p. 86, n° 975: de verbrande herdooper was Guillam Roels.
(19) A.C., p. 234.
(20) Reeds begin Augustus waren de onderhandelingen aangaande het uitwijzen van den Spaanschen ambassadeur Don Frances de Alava begonnen. Zie GACHARD, *Bibliothèque Nationale*, t. II, p. 341, 342.
Betreffende het vertrek van den Franschen gezant Forquevaux, zie GACHARD, *op. cit.*, p. 354. Beiden werden evenwel dadelijk vervangen. Forquevaux had zelf om ontslag verzocht.
(21) Betreffende de aanstelling der geldinners, GACHARD, *Corresp. Phil. II*, t. II, p. 189, brief van 3 Aug., p. 202, brief van 23 Sept. 1571. - PAPEBROCHIUS, *op. cit.*, t. III, p. 210.
(22) Over den toestand te Brussel, HENNE et WAUTERS, *op. cit.*, 423 en 424.

Decembris.

[1 December 1571]

+ In 't eerste van dese maent so voer uyt Seelandt een seer scoon vlote scepen met alderhande goedt ende handwerck na Spaengien, van welcke Ducdalbe wel meynde syn tiende part te hebben doen de scepen gelaeyen waeren; maer elck woude 't syne uythalen, so moest hy laten passeren. Ende het gesciede dat het allergrootste scip, synde tot Antwerpen getimmert, toebehoorende Gieles Hoffman terstont voer op een sandtplate ende borste ende sonck, alleen dat men 't gescut boven af crege; de scepen moesten met menichten varen oft sy werden aengetast van de waterguesen; dat waeren verdreven lieden om der religien, die op zee roofden [23].

+Een vlote treckt na Spaengien, waervan Gilles Hoffmans groot scip verdrinckt.

[7 December 1571]

+ Den 7 Decembris so gesciede 't tot Antwerpen dat men 2 gevangenen te water aenbrochte, die te Heymessen hadden haerder 6 wesende, eenige Spaensche soldaten berooft, ende so daer 2 officiren oft diefleyders quamen om die uyt te halen wesende gebonden, so dringt den eenen hem selven

+Eenen dief verdrinckt syn selven met den diefleyder.

met den diefleyder van der plancken, en doude hem so onder, dat sy beyde verdroncken [24].

+ Deestyt werden 't Hertoghenbossche 12 Spaengiarden gehangen, wesende de principaelste van die overdragen hadden haeren cappitteyn te vermoorden, een deel huysen te plunderen voer haer betalinge en so ten lande uyt te trecken.

+12 Spaengiarden ten Bossche gehangen.

+ Item deestyt was tot Brusel op eenen morgestont op de merckt een seer groote vergaderinge van vuel kinderen met stocken en ander kindergereetscap ende ten lesten scoren sy lieden eenigen raet ende sceyden tot na den noen; doen quamen sy al aen 't hoff van Ducdalbe wel tot 3 oft 400 als ende sy begonden daer te spelen en te trecken, also dat de wachten van den hove stillyck verdobbelt werden, vreesende eenigen oproer te volgen van de ouders, maer sy en verdreven de kinderen niet; ende sy begonden te spelen en te roepen van den tienden penninck, maeckende onder haer lieden colectuers ende telden negen kinderen ende van tiende riepen sy 'tali', dat sou voer Ducdalbe syn. Ten leste riepen sy oock, hy moeste den tienden boterham hebben, maer die en wouden sy de colectuers niet geven, maer wirpen se ter eerden, makende gerucht+ oft sy die al doot souden gesmeten hebben en so voorts. In somma men sach cleyn apparentie om dese scattinge in oerden te brengen; tot Dornick en Duwaey gaven de colectuers in handen van justicie, seggende liever so te sterven dan van een rasende gemeynte doot gesmeten te worden. Ende achter den 16 dach Decembris liet Ducdalbe de vleeschouwers weder vercoopen sonder tiende te geven, so dat er met den nieuwe jaer anders sou op geordineert worden.

+De kinderen van Brusel maken vergadering voer 't hof en spelen raetsie van den tienden pennick.

+Ducdalbe laet de vleeschouwers weder toe te mogen slaen voor sommige dagen.

+ En 't gebuerde deestyt buyten Brusel op een dorp oft vryheyt daer een jaermerckt was vuel vee en ander goedt quam, ende als 't goedt daer quam, so sondt Ducdalbe daer commissarissen met 2 trompetten, bevelende haer te reguleeren, dat den conick syn tiende hadde, maer so sy sagen dat elck syn goedt oppackte ende syn beesten wechdreve, wederriepen sy 't terstont, dat elck voer dese reyse sou doen als voergaende.

+Een jaermerckt sou liever opgebrocken hebben dan tiende te geven.

+ Deestyt so was tot Antwerpen van Ducdalbe in 't conicx name eenen goevernuer gestelt om de stat te regieren met name Frederick Champagnie. Desen was in plaetse van den prinsche van Oraengien, die verdreven is; so regiert desen nou het borchtgraefschap van Antwerpen. (Hij) was een seer gespraecksaem man, scynende goedertiren te wesen, maer het was den broeder van den cardinael Grandvelle, die nou in Spaengien is en is den autheur van allen dese troubelen over dese landen, uyt eenen haet, die hy teghen den edeldom en borgeren desen landen is dragende [25].

Nou desen synde in 't goevernement, so was hem des nachts na den 16 Decembris eenen brief op syn duere geplackt, hem biddende dat hy sou willen wyslyck regieren en toesien, dat doer dierte van corne oft doer de scattinge geen trouble en quaeme, hem noemende en opelyck scryvende

+Hoe den broeder van den Cardinael Grandvelle nou goevernuer van Antwerpen was, ende hoe hem van onbekende liefhebbers des vaderlant gebeden werdt wyselyck te regieren en die de gemeynte soecken op te eten geen geloove en sou geven, hem die namen scryvende.

diveersche personen, die de stat nou ter tyt regieren ende niet en soecken dan de gemeynte op te eten, waerduer vuel cooplieden en consten uyt den lande geraecken; biddende dat hy desulcke geen geloof oft gehoor sou geven, als Germeye, Hemcxthoven, Cristoffel Pruym, de Scetsen en meer andere [(26)].

[17 December 1571]

[+] Ende op den 17 dach Septembris (Decembris?) quam tot Antwerpen de tydinghe hoedat den Torcxsen keyser tot Constantinopelen alle de Joedtsche natie hadde doen vermoorden, welck aldaer machtige cooplieden syn. En hadden hem vuel geldts op woecker gedaen om de orloge ter zee tegen de Cristenen te vueren. Ende nou hy die verloren heeft ende haer vuel sculdich synde, heeft se also betaelt, en wel so vuel by haer gevonden als de geheele orloge gecost heeft; sommige seyden, dat sy hem tot dien crychs geraden hadden [(27)].

[+]Hoe den Torck tot Constantinopelen de Joden vermoort.

[+] Item deestyt so quam de tydinghe, hoe dat op den 10 dach deser maent tot Parys een troubele is geweest en dat van wegen het steenen cruys dat in Sint Denys straet stont op een plaetse, daer een hoeckhuys gestaen heeft, daer die van der religien voertyts gepreeckt hadden; oock was den man en sone gehangen. Ende nou mits den peys als vore geruert is, so was by denselven besloten, dat dit sou gebroken worden,[+] ende 't huys sou opgetimmert worden; maer nou hebben die van Parys hiertegen geprocedeert om dit selve te houden staende. Maer nou was 't met den erfgenamen en met den rade van den conick besloten, dat men 't sou in stucken sagen en dan op 't kerkhoff van Sint Innocent weder stellen, waertoe desen dach den put gegraven werdt om daer weder te fonderen. Ende de canalie begonde te vergaderen, waerom het kerckhoff toegesloten werdt: maer haest liepen sy de dueren open en wirpen die op den put en soo voorts; daerna quam des conicx provoost met 200 scutten en 20 oft 30 peerden met de wercklieden om 't selve met stucken af te sagen en te vervuren na het kerkhoff.

[+]Troubelen in Parijs om het breken van dit cruys staende op een naelde beneden met coperwerck verciert. (hier geeft schrijver een seer ruwe schets van het kruis).

[+]Hoe 't selve met gewelt werdt afgesaecht met stucken en op 't kerkhoff gestelt.

Maer de canalie en vuel papistece borgers verdreven den provoost en sloegen synen luytenant doot en noch 3 oft 4 daertoe; en liepen noch na de erfgenamen, die dit versochten op dat haer huys opgeboudt mocht worden: dieselve beroofden sy haer huysen maer op Sint Toomas nacht quam de provoost met syn soldaten en saegden 't af. Maer eer de stucken noch vervuert werden quam den dach aen en de canalie als uytsinnighe menschen, liepen naer de erfgenamen, waeraf sy 2 huysen, wel ten 10 plaetsen in brandt staken en den huysraet ter vensteren uytwirpen; en liepen na 't paleys, meynende daer sommige heeren te vinden en doot te slaen, maer waeren gevlucht na 't conicx hoff. Daer vergaderden sy wel 200 peerden en 300 voetvolckx, daer sy de canalie mede verjoegen en hielden wel 3 dagen scerpe wacht en 't cruys werdt op 't kerkhoff gestelt. Corts daerna quam de heere van Mommerenci met volck in om die rebelleerders te straffen van den peyse.

[21 December 1571]

+ Ende op den 21 dach Decembris s' avonts spade quam de tydinge tot Antwerpen, hoedat des conicx huysvrouwe, dochter van keyser Maximilianus, wesende syn nanichte, gelegen was van eenen jongen sone, waerom in Spaengien groote blyscap was, want daer en waeren anders geen sonen levende. De sustere van dese vrouwe hadde de conick Karel van Vranckeryck de 9 van dien name, maer die en crege geen kinderen; ende men luyde noch dien avont de groote clocke en 's anderdaechs werdt bevolen, dat alle ambachten en de 6 gesworen gulden met den nieuwen jaere op dertiendach souden vieren. Ende dit was de vierde vrouwe van conick Philips; synen eersten en outsten sone Caerle was van der inquisitien in 't gevangenisse vergeven, omdat hy altoos na Nederlant verlangde [(28)].

+Nieuwen conick in Spaen gien geboren by der keysers dochter syn nichte ende vierde vrouwe.

+ In 't eynde van desen jaere waeren tot Brusel vergadert en by Ducdalbe ontboden de generale staten van den lande op de pene van vierhondert croonen, die failgierde; ende hy wilde de scattinge van haerlieden goedt gedaen hebben, die sy hem geconsenteert en gelaudeert hadden, welck sy niet en loochenden. Dan seyden: ‘Mits wy 't so vele als 't aengaet lauderen, wat connen wy gebeteren, dat de steden niet en willen doen?’+ So wilde hy, dat sy dan na Spaengien souden reysen en 't selfde aen den maesteyt verantwoerden, die arders niet en wiste, 't selfde en werdt ter executien gestelt. Maer als sy willich waeren, en mannen om te reysen geordineert hadden, so en wilde hy niet dat se reysen souden; dat was een waerteeken, dat de conick van sulcx niet en wiste en woude evenwel hebben dat men 't ter executien stellen soude [(29)].

+Staten tot Brusel vergadert om den tienden pennick.

+Staten wouden na den conick reysen, maer Ducdalbe en wou niet.

+ Item in 't eynde van desen jaere was binnen der stat van Tienen in Brabant gelegen, een vrouwe die haer lichaem was brandende, so dat men dat sach smooren, en swerdt worden sonder vlamme. En sterff also deerlycken in 't aensien, ende te voren hadde sy als simpel sommige daghen gegaen en seyde dat se branden sou.

+Een vrouwe verbrant in haer selven.

+ Item deestyt werdt by 't Hertoghenbossche een vrouwe en een wageman op de bane deerlyck vermoort van een moorder, die haerlieden als voer goedt geselscap aenquam en doen vuere hy den wagen met de bedeckte doyen in een bosche, daer hy se plonderde: maer werdt gecregen.

+Van een deerlycken moort.

EINDE 1571.

Eindnoten:

(23) Hier is bedoeld de koopman Gielis Hooftman, reed vroeger vermeld. Ook uit het jaar 1574 wordt ons bericht dat een schip van ‘Gielis Hofman borste op een plaet’, A.C., p. 253.

(24) Zie A.C., p. 237.

(25) Zie ROB. VAN ROOSBROECK, *Nota's over de briefwisseling van Frederic Perrenot, gouverneur van Antwerpen* (A.A., IIe reeks, 1^{e} jrg., 2^{e} aflev., p. 81, 1926).
Frederic Perrenot, heer van Champagney, baron van Renaix werd in April 1571 tot gouverneur aangesteld - Over hem *Biogr. Nation.*, t. XVII.

(26) Betreffende dezen brief zie ROB. VAN ROOSBROECK, *Over een anoniem manifest*, 1571 (*Bijdragen tot de geschiedenis*, 17e jrg., p. 72, 1926).

(27) Dat de Joden niet zonder invloed waren te Constantinopel blijkt ons uit den rang welke Joao Miquez, hertog van Naxos er bekleedde. Men zie I. PRINS, *De vestiging der Marranen in Noord-Nederland in de XVIe eeuw*, p. 102, Amsterdam, 1927.

(28) De jonge zoon werd Ferdinand geheeten: over deze gebeurtenis zie GACHARD, *Bibliothèque Nationale*, t. II, p. 355. - Ook A.A., dl. I, p. 305.

(29) PAPEBROCHIUS, *op. cit.*, t. III, p. 210. - GACHARD, *Corresp. Phil. II*, t. II, p. 208, 210, 213, 222, 224, 225. - Vroeger had de koning het bezoek met supplikatie van Nederlandsche Staten-afgevaardigden verboden. *Op. cit.*, p. 174.

Waere bescryvinghe naer myn simpel vermogen van dese Nederlanden prinsipael naer myn cranck vermoghen in 't corte van den jaere 1572 door Govaert van Haecht.
1572

In den eersten van Januarius.

[+] ALSO Ducdalbe hem nou overalle dese 17 Nederlanden meester vindende ende alle de principael steden met Spaengiarden en ander soldaten beset waeren ende geen vyanden in de landen en hadde dan generalyck alleman om de groote scattingen, daer hy alle steden mede quelde, maer niemant en wilde 't hem concenteeren, haer dreygende op de pene van lyf en goedt sulcx als hy wilde hem te concenteren. Also dat alle man, jonck en oudt op hem verbitterden, hoewel hy en syn soldaten vuel wils in vuel plaetsen deden. Gelyck 't noch bleeke tot *Dueren* by Antwerpen op den lesten dach der voerseyder maent, dat 2 oft 3 Spaengiarden daer omtrent den dorpe quamen ende ontmoetten eenen boer met synen cnape daer sy meynden geldt af te dreyghen. Maer sy moesten voer den boer, geslagen synde vlieden, ende so quamen sy op den eersten dach des jaers uyt den casteele van Antwerpen wederom derwaerts 18 oft 20 sterck, meynende haer leet te wreken; maer de boeren haer gewaer wordende trocken de clocke, also dat den hoop der boeren der Spaengiarden bussen deden beven, al waeren die met haegel gelayen; ende en waere de droschaert van Borgerhout met syn peerden niet gecomen, die (de) boeren stilde, die Spaenigarden souden er gebleven hebben [(1)].

[+]Van overlast, die de Spaengiarden deden en van de boeren van Duerne die lichtelick souden 20 opgeslickt hebben.

[6 Januari 1572]

[+] Ende op den 6 dach January so vierde men tot Antwerpen en meest over alle de Nederlanden, volgende het gebodt van Ducdalbe, ende dat om de geboerte van des conicx sone, mits hy anders geen sonen en hadde[+] levende, al was dit syn vierde huysvrouwe. De spraecke was oock lange, dat er souden publicatien gedaen worden, dat die om saecken der religien uyt dese landen gevlucht syn wederom souden mogen keeren, maer daer en quam niet af [(2)].

Maer den edeldom sonderlinge ende meer ander gemeynten hoepten dit jaer noch weder in haer landt te comen sonder Ducdalbe dat te vraegen oft na syn mandaten te wachten, want daer was in Duytschelandt, Oostlandt en Vranckeryck bestellinge van vuel ruyteren en knechten

[+]Triomphe en vieringen om des conicxs sone in Spaengien.

[+]Aenneminge van ruyteren en knechten tegen Ducdalbe voer den prinsche van Oraengien.

tot dienst van den prinsche van Oraengien; maer omdat nou wel drie jaeren lanck daer al spraeck af is geweest en anders niet gevolcht, ende doen den prinsche over Mase quam 1568 in October ende niet uyt en rechtede, so en was er geen geloove onder 't gemeyn volck meer voer, dat men 't en sach voer oogen [3].

[8 Januari 1572]

+ Ende op den 8 dach dede Ducdalbe tot Brusel gebieden, dat alle beenhouwers, brouwers ende in 't generale allen ambachten op de pene van lijf en goedt haer souden voegen haer goedt en waere daer na te vercoopen, dat de conick daeraf den tienden pennick hadde, oft dat se geen hanteringe en souden mogen doen en haer winckelen sluyten, also sy oock deden; dan in 't heymelyck geriefde elck syn kennisse; het bier haelden sy met stoopen buyten der stat, het broot stont vry, maer aen syn volck en wilde niemant iet vercoopen, also dat op den 12 dach een van syn hellebardiers genoodicht was te bidden om Godt, dat men hem een weynich boteren wou vercoopen en spraecken vry uyt tot haer heeren, dat sy 's nimmer meer concenteeren oft geven en souden, al sou Ducdalbe haer het lyf nemen ende haelden haer dekens en ouders uyt den raet op den XI dach, omdat se te lange saten in den raet; ende Ducdalbe bleef even hert, seggende deestyt: Als 't hier te Brusel gedaen is sal ick de gemeynte tot Antwerpen wel doen concenteeren en comen daer en syn boven haer. Sijn sij boven haer heeren, omdat de heeren haer met... (*eenige woorden weggesneden*) [4].

+Die van Brusel sluyten al haer winckelen toe ende scryven rebelle op de dueren die 't niet en volchden en Ducdalbe meynde nochtans dat sy 't doen souden uyt ontsach en dan wou hij 't Antwerpen comen.

+ Ende deestyt quam de tydinge hoe den grave van Megen te Swol gestorven was, hebbende willen om het lancxte drincken tegen eenen+ apt; hy hadde bestellinge van Ducdalbe om eenich peerdtvolck en vier+ regimenten knechten aen te nemen in Westphalen om van Ducdalfswegen die steden van Campen, Deventer en Swol en andere daeromtrent te besetten ende te dwingen den tienden pennick te geven oft die sonne+ sou haer scijnen. Later hoorde men dat hy hem vermeten hadde, want hy was Ducdalbe seer toegedaen: ende alsus vergingen de meeste prinschen+ van den lande dagelycx: d'eene sturf, d'ander bleef verslagen, d'ander werden van Ducdalbe gedoyt of in Spaengien vergeven en soo voorts [5].

+De grave van Megen doot gedroncken.

+Arenberch en Adolf geslagen.

+Brederode en Hoochstraten gestorven.

+Montigni en de Marquis van Bergen in Spaengien doot.

+Egmont en Heurne te Brusel onthalst.

[15 Januari 1572]

+ Ende op den 15 dach Januarius quam de tydinge, hoedat tot Brusel de gemeynte tegen Ducdalbe in wapen was, maer 't en was niet also: dan de Spaengiarden, 3 vendelen die in Brusel lagen, werden nou al op de merckt geforieert ende mits de borgeren geen goedt vercoopen en wilden, so wilde Ducdalbe dat de borgers haer nou den cost geven souden. Maer dat en conde soo oock niet dueren, die gemeynten seyden: ‘Believe 't hem, hy mach nemen lyf en goedt, maer wy en willen niet consenteeren’. Van gelycken onboden vryelyck die van Mechelen ende meer ander steden. Ende op den 23 dach gesciede 't mits de heeren van Brusel, gelyck meest de heeren van alle steden, Ducdalbe seer toegedaen waeren, mits daer

+Die heeren van Brusel wilden selve brouwen.

van lange op gepracktiseert was, dat sy 4 brouweryen in namen om selve te brouwen, ende souden Ducdalbe synen tienden betaelt hebben;[+] maer sy en conden niet, want der brouwers gesellen en wilden haer niet dienen; vuel biers werdt van Antwerpen na Brusel gesonden, elck aen synen vrindt, want daer was biers gebreck; de scamel gemeynten, die haelden 't op de dorpen met stoopen en potten alle dagen wel 3 oft 400 sterck uyt, want men wist tot Brusel van geen wercken. Ende omdat Ducdalbe sach dat syn eygen volck qualyck eten costen cryghen, dede hy gebieden dat se haer winckelen souden openen op de pene van hondert gulden scade ende betalen haer tiende, achtervolgende syn mandamenten maer sy en waeren syn geboden niet achtende, houdende haer winckels gesloten [(6)].

[+]Vuel biers van Antwerpen na Brusel.

[26 Januari 1572]

[+] Omtrent den 26 dach Januarius waeren tot Brusel gecomen de staten van Vlaenderen om te verbidden aen Ducdalbe, dat hy wilde ophouden met dese ondoenelycke saecke, hem presenterende andere scencken; maer hy sondt haer wech, haer noemende rabauwen, ende beval dat se de scattinge souden ter executien stellen, so hy lange genoech bevolen hadde oft hy soude aen den conick scryven, dat se tegen syn mandamenten rebelleerden en dan sou men besien wat men met sulcken rebellen sou doen [(7)].

[+]De staten van Vlaenderen versoecken seer oodtmoedelyck dat Ducdalbe wou cesseren van de scattinge.

[+] Van gelycken onboet hy aen Mechelen en Antwerpen dat sy souden sien op te brengen van alle goeden, 't elcke verhandelinge den tienden pennick ende van het handwerck den 30 pennick, waerom de heeren van Antwerpen de gecosen en toegedwonghen colecktuers wederom ontboden, die onder allen ambachten geordineert waeren; dese waeren gewillich gelyck sy den eedt gedaen hadden trouwelyck te dienen en te ontfangen, 't gene men haer sou brengen. Maer men brocht haer niet, daerom wouden de heeren nou, dat sy 't souden manen oft eyschen en elck op den eedt scerpelyck bemanen oft sy den conick 't syne gaven; maer dat en wilden sy geensins doen, seggende: ‘'t Volck te doen sweeren dat compt den magistraet selve toe.’ Maer sy en dorsten 't oock niet gaen eyschen en soo liep den tyt vast met troubele dore [(8)].

[+]Boven desen versoeckt Ducdalbe noch al voortsganck oock tot Antwerpen en Mechelen.

[+] Ende deestyt heeft den paus van Roomen 2 ambesaten, te weten 2 graumonicken oft minnebroeders gesonden aen Ducdalbe aen hem begeerende dat hy de nieuwe bisschoppen die in den lande ingedrongen syn in vuel steden, dewyle hy het landt geregiert heeft, weder sou willen casseren ende te niete doen, wandt de eerdtsch bisschoppen bevonden dat se haerlieden seer scaeyelyck waeren, die dit eerst aen den paus vercregen hebben om weder te casseren. Nochtans syn daerdoere de troubelen eerst begost, midts den cardinael Grandvelle met meer andere van des paus adherenten sulcx sochten in te brengen; daerom den edeldom ende de steden daer tegen screven en procedeerden in den jaere 1565 en 1566. Maer na dat Ducdalbe in 't landt quam in 't nasomer des jaers 1567, so

[+]Den paus versoeckt aen Ducdalbe, dat hy de nieuwe bisschoppen in Nederlandt ingedrongen weder sou afsetten, want de eerdtsbisschoppen en cloosteren daerover seer claechden, dat se haer profyten ontrocken en also den paus. oock niet en conden voldoen.

syn se metter tyt al voorts gebrocht. Maer so ick hoorde aen Sonnius, nieuwe bisschop van Antwerpen, soen waeren sy lieden niet van sinne afstant te doene, maer wilden tegen de aerdtsbisschoppen procederen. Maer de nieuwe hielden haer seer aen de Spaengiarden: in somma daer den eenen duvel tegen den anderen wilt opstaen, alsulckx ryck dat moet vallen [9].

+ Ende den broeder van cardinael Grandvelle, die bisschop van Mechelen is, oft de officie besit, hoewel hy hem nou te Roomen houdt, heeft so vuel nochtans gearbeyt, dat desen syn broeder met name heer Frederick Champaignie is gecosen tot eenen goevernuer over Antwerpen in plaetse van den borchgraef, den prinsche van Oraengien, die borchgraef van Antwerpen is, hoewel hy nou ballinck is en een ander syn goevernement oft borchgraefschap quam besitten. Ende dese Scampainie scene een goedt gemeyntenaer te willen wesen; hy was seer spraecksaem, maer Godt kendt syn herte.

+Heer Frederick Champanie broeder van Cardinael Grandvelle oft nieuwe bisschop van Mechelen wordt een goeverneur over Antwerpen.

Maer de broedere, de cardinael Grandvelle, wesende nieuwe bisschop+ van Mechelen ende als een hooft oft paus over alle de nieuwe bisschoppen van herwaerts overe, die en heeft dese landen geen duecht gedaen, maer uyt eenen haet onder 't gewelt van de Spaengiarden brocht. Desen goeverneur Champaignie liet toe ende publiceren, dat de borgers souden mogen vry sonder te misdoen alle dieven en straetschenders leveren, gevangen, levendich oft doot, waertegen de andere magistraten al lange geweest hebben, willende dat de borgers geen doot en souden mogen smyten [10].

+Hy laudeert dat de borgers mogen alle dieven oft straetscenders doot smyten, come 't niet te passe te vangen sonder te misdoen.

[24 Januari 1572]

+ Item op den 24 dach deser maent gebuerde 't tot Parys op Onser Vrouwen brugge, dat een silversmidt wesende uyter stat syn vrouw met een suygende kint en 2 marten thuys liete, die van eenige moorders in haer huys alle viere vermoort werden, de kele elck afgesneden en beroofden het huys sonder dat men wiste wie 't gedaen hadde; en de menschen souden daer hebben blyven stincken; dan daer was eenen hont levendich bleven in 't huys, die maeckte na dry daghen soo vuel getiers van honger, dat de geburen 't huys deden openen, meynende dat de vrouwe oock uytgereyst was en vonden se so deerlyck al vermoort, 't kindt aen de borste.

+Een deerlycke moort in Parys gesciet den 24 January.

+ Alle de ambachten tot Antwerpen werden den lesten Januarius geeyschet haer boecken daer de namen der meesters instonden om seker oorsacke, dienende tot de scattinge; maer elcke dekens en ouders ontseyden 't de heeren, maer so sy daerom in February weder werden aengesprocken, so vergaderde elck syn meesters op de camere, maer die riepen al: ‘Geensins, dat waere so vuel te seggen, dat wy in de scattinge concenteerden.’ Waerover de dekens vreesden, dat se gevangen mochten worden, maer de meesters presenteerden haer ouders te waecken en dit werdt den goevernuer en ander heeren so aengeseyt, welck haer seer mishaechde.

+Den ambachten weder haer namen geeyscht over te brengen.

Eindnoten:

(1) Over den algemeenen toestand in de gewesten, de verbittering van de bevolking, enz., leze men het bericht van Don Francis de Alava aan den koning, GACHARD, *Cor. Phil. II*, t. II, p. 217. - Ook de brieven van Morillon, POULLET et PIOT, *op. cit.*, t. IV, p. 80. Met *Dueren* is hier natuurlijk *Deurne* bedoeld.

(2) Zie A.A., dl. I, p. 305, ordonnantie van 4 Januari.

(3) Zie hierover, anno 1568, p. 20 en volgende. - Over de legerwervingen van Oranje, BOR, *op. cit.*, t. I, p. 362.

(4) Hierover de reeds aangehaalde beschrijving van Viglius, bij HOYNCK VAN PAPENDRECHT, *Analecta*, t. I, 1, ab pag. 287; ook POULLET et PIOT, *op. cit.*, t. IV, p. 80, 83, 88.

(5) Over den dood van dezen edelman, GACHARD, *op. cit.*, p. 221. De levensbeschrijving van Charles de Brimeu graaf van Megen, zie *Biographie Nationale*, t. III, p. 63.

(6) POULLET et PIOT, t. IV, p. 88, 92; ook de bittere klacht van Alva aan den koning, in dato 15 Januari 1572, GACHARD, *op. cit.*, p. 222.

(7) GACHARD, *op. cit.*, p. 224, brief van 2 Februari 1572; ook POULLET et PIOT, p. 93. Volgens de berichtgeving van Morillon was het woord ‘villacos’, rabauwen, bestemd voor de burgers van de hoofdstad!

(8) Betreffende de aanstelling van de collecteurs, zie p. 161, nota 21. - POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 82. Aldaar p. 80, uitvoerige bibliografie aangaande den tienden penning; ook A.A., dl. I, p. 305, 12 Maart, gebod van stadswege de geldinners niet te hinderen in hunne werkzaamheid.

(9) Over den strijd rond de nieuwe bisdommen, zie, E.P.A. ERENS, *Tongerloo en 's Hertogenbosch, De dotatie der nieuwe bisdommen in Brabant*, 1559-1596 (1925), ‘Vlaamsch Historisch Boekenfonds’, n^{r} 2. - Over den bisschop Franciscus Sonnius, TH. GOOSSENS, *Franciscus Sonnius in de Pamfletten*, 's Hertogenbosch, 1917.

(10) Over Champagney en zijn aanstelling, zie p. 161, nota 25.

Februarius.

[1 Februari 1572]

+ In 't eerste deser maent so werdt den inwoonderen van Brusel van Ducdalbe geboden, dat sy souden haer winckelen openen ende haer ter neeringe stellen, en sonderlinge oock den brouweryen werdt bevolen bier te brouwen op de pene van bannissement uyter stat. En hoe wel alle winckelen meer dan een maent gesloten geweest hebben, so en waeren sy noch niet van sin die te openen, want hy wilde dat men den conick de tiende soude betalen. Ende het bier begonde daer groot gebreck te worden, also dat elck tot Antwerpen aen synen vrindt om een tonne biers sondt; siende dat sommige gierigaerts van Antwerpen, als den weert+ 'In 't gescildert huys', Peer de suyckerbacker, syn gebuer, ende den weerdt 'In de croone' aen 't bierhooft, die cochten vuel biers en vuerden 't naer Brusel ende betaelden Ducdalbe den tienden pennick. Maer sy werden so bespot en met slagen gedreycht van de gemeynten, so tot Brusel en Antwerpen, dat se niet meer derwaerts en voeren. Also dat op den tienden+ dach deser maent den brouwers werdt geconcenteert te mogen brouwen sonder tiende te betalen, voer dat den raet der gemeynten dat soude concenteeren, waeraf sy oock versekeringe wilden hebben. eer sy wouden beginnen [11].

+Mandaten tot Brusel om de winckels te openen en bier te brouwen op den banne.

+Eenige gierigaerts van Antwerpen brochten bier tot Brusel en betaelden den tienden pennick.

+Bruselaers cregen concent bier te brouwen sonder tienden, totdat het geconcenteert sou worden.

+ Ende die heeren van 't Hertoghenbossche meynden deestyt haere gemeynte te bedrieghen om te concenteeren den wille van Ducdalbe, haerlieden wysmakende ende met eede wouden versekeren, dat die volle leden van Antwerpen sulcx Ducdalbe al geconcenteert hadden. Maer die borgers van Bossche wouden ommers eenen dach beraet hebben ende sonden dierwijlen posten naer Antwerpen ende vonden contrarie: noempden haer heeren doen oock meyneedighe.

+Die van den Bossche meynden haer gemeynten met list te doen concenteeren.

+ Ende deestyt waeren van der staten van Vlaenderen wegen vuel bisschoppen, apten en prelaten tot Brusel by Ducdalbe gecomen, hem noch eens biddende van de scattinge van den tienden pennick op te houden hem presenteerende ander scoon gescencken. Maer hy dreychde den bisschop van Atrecht die d' woerdt dede, segghende, dat hy die scencken noch wel crychen soude tot de scencken; maer de spraecke ginck dat de bisschop hem weder dreychde, dat men hem liever met dat geldt te lande uytdryven soude en trock uyter stat [12].

+Die staten van Vlaenderen presenteeren Ducdalbe scencken die hij niet en wil en dreygen malcanderen.

+ Ende roerende den tyt van den jaere, so viel 't den 13, 14 en 15 dach deser maent so vuel sneeuwe, als 't in vuele jaeren gedaen hadde, ende daerna werde 't een felle coude, also dat er in 't eynde deser maent seer groote scollen ys in de Scelde voer Antwerpen quamen en meynden daer alle getyden over te loopen: maer 't en wou niet gelucken. Maer de coude bleef gedurich also dat de sneeuwehoopen tot in 't eynde van Meert bleven ligghen. En eenighe sturven van coude op sommige quartiren, ende de pestilencie cesseerde seer doer de coude; oock was 't den 9 dach

+Van den winter en coude en groote sneeuwe; eynde van der peste.

verboden eenige sterfhuysen van der pesten oft die goeden te roeren, op pene van confiscatie, voer eenen tyt die men toelaten sal [13].

+ In 't eynde van deser maent waeren doer fortuyne van winde in Engelant 2 Spaensche sceepkens aengecomen, daer vuel gelts in was competerende aen Ducdalbe, welck gelt de coniginne confisqueerde, omdat sy 't weder meynden wech te voeren tegen de rechten van haeren lande.

+De coniginne van Engelant onthout Ducdalbe vuel gelts.

[23 Februari 1572]

+ Ende op den 23 dach February so werden tot Antwerpen wederom voer de wethouderen alle de geordineerde colecktuers ontboden, ende op haeren eedt bevolen allen borgeren den eedt af te nemen, dat sy getrouwelyck souden haer tienden betalen. Maer sy bleven daerby als desen+ en oock den 26 dach, dat sy wel souden ontfangen, dat men haer brochte, maer en wouden den borgeren geenen eedt eyschen: maer niemant en brocht haer niet!

+De bedwongehn colectuers worden weder tot Antwerpen voer den raet ontboden.

+Den tienden pennick te moeten betalen wordt gepubliceert sonder mede te spotten.

[27 Februari 1572]

Maer op den 27 dach, omtrent den noene sonder dat het by den Breeden (raet) geconcenteert was, (werdt) gepubliceert dat elck sou moeten overbrengen aen den colectuers den tienden pennick van alle, wat hy vercochte ende den uytvuerdere daerenboven noch den 30^{en} pennick van het hantwerck ende werdt oock verboden hiermede te spotten oft te gecken,+ op pene van gelde ende op den ban werdt verboden dat niemant en mocht syn winckelen sluyten gelyck se te Brusel 6 weken gedaen hebben. Maer die van Antwerpen vercochten als vore en scickten niet te geven, maer des anderdaechs vond men in de groote kercke gescreven, dat sommige ambachten geconcenteert hadden de tiende te geven, te weten zeeldraeyers, smeden en timmerlieden om den tienden bast, keten en hout tot der galgen van alle, die de scattinge geinventeert hadden [14].

+Daer werdt gescreven dat de zeeldrayers, smeden en houtbrekers den bast, keten en galge houdt souden geern leveren.

+ Ende op den vastelavont dach was tot Brusel een groot bancket bereydt, dat een van Ducdalfs sonen woude scencken, daer vuel edelen van desen lande werden bygeroepen en vuel dochteren, somma vuel hoeren, die na de feeste besconcken werden. Ende daer was er oock een goedt getal van Antwerpen, want 't en was sommige heeren van Antwerpen om den Spangiarden te believen niet genoech dat haer dochteren met den Spaengiarden hier seer familiardt waeren: sy sonden se haer noch thuys, als des amptmans dochteren en ander heeren, de vermaerde Belle Simone en andere; men dede vuel om in state te blyven, maer men hoorde dat er een seer groote pasteye was, die vol hanecammen gebacken was, een iegehelyck bedencke wat het te segghen was [15].

+Ducdalf sone houdt een bancket tot Brusel, daer de Belle Simone en vuel hoeren oft heeren dochteren van Antwerpen en elders geroepen werden.

+ Ende in 't eynde deser maent was er groote spraecke, dat er in Duytschelant crychsvolck bereydt werdt om Ducdalbe den tienden pennick te brenghen oft slaghen, maer men heve't so langhe geseydt, dat men 't scier niet en sal gelooven voer men siege't eersten, ende sommige wilden oock seggen dat hy oock volck

+Fame dat de verdreven heeren van dese landen weder volck aennamen tegen Ducdalbe.

aennam in Duytschelant by sommige[+] geestelycke vorsten, die hem toegedaen waeren.
Ende deestyt lagen syn Spaengiarden in sommige steden en leden gebreck daer sy te swack waeren

[+]Sijn Spaengiarden leden gebreck doer zijn opstinaetheyt.

met gewelt te cryghen; de fame was dat er eenighe ten Bossche haer verhangen hadden, synde te groots te bedelen, ende creghen quade betalinge, want de geduerige scattinge en conde Ducdalbe niet crygen en ander gescencken en wilde hy niet hebben [16].

+Van twee vrouwen die malcanderen trouden.

+ In 't eynde February, so is 't tot Antwerpen in 't licht gecomen, dat een vrouwe hebbende van haer jonge daghen in mans cleederen gegaen, haer verstoute een vrouw te trouwen, maer haest dede de vrouwe haer beclach aen de vrinden, die 't den paep claechden, die se getrout hadde, ende werdt gevangen, ende mits het so bevonden werdt, werdt sy metter doot gedreycht, maer men liet se gaen loopen ende de andere vrouwe mocht haer daer af houden.

+Eerdtbevinge en onweder tot Roomen en IJsbrock.

+ In 't eynde deser maent so quam er tydinge van groot onweder, dat op den 8 dach 4 uren lanck duerde met alsulcken donder en blicxem, dat elck meynde dat de stat sou versoncken hebben, so dat elck vuel tonnen met water en tobben bereyde, meynende dat het niet sonder brant vergaen en sou. Maer daer volchden so grooten reegen, dat by menschen gedencken niet desgelycx gesien en was. Van gelycken en is er geen cleyn eerdtbevinghe geschiet ontrent dier selver tyt, ontrent der stat van IJsbroeck, also dat eenige der statpoorten gevallen syn en vuel huysen gesceynt.

+Van een monick die het evangelium leerde ende verboden werdt te predicken.

+ In desen vasten gelyck by 't pausdom oock de manire was, so waeren sy desen vasten in alle kercken prekende dagelycx ende onder allen hadde Godt verweckt wederom eenen christen leeraert, die dagelycx syn kercke was vol crygende in 't vrouwenbroeders clooster, leerende vuel van Cristus verdienste, cleyn achtende vuel van des paus seremonien, al was hy selve een monick; dit conden vuel van ('t) capittel qualyck verdragen, hem ontbiedende ende willende hem straffen, dat hy de catholycke scade dede.

Ende als hy volstandich bleve, so deden sy op den 8 dach Meerte een ander op den stoel comen ende de kercke was volle volcx; en corts hierna moest hy in syn clooster gevangen worden en syn boecken verbranden oft sy dreychden hem te verbranden oft te onthalsen, indien 't hy wou verloochenen. Sy hebben anderen verdreven, maer Godt verweckt er ander uyt hueren eygen volcke. Maer sy bleven verherdt, seggende dat 't volck na wat nieuws loopt en die haer na den mont spreken en soo voorts. Scene oft sy wel gewilt hadden, dat hy gevloden hadde maer hy en woude niet wycken, en synen oversten van den clooster en wou hem oock niet gevangen houden, noch oock syn dissipulen, die oock dapper de waerheyt sochten te volgen; de Heere wil haer stercken [17].

+De heere van Berlaymont eyschende in Namen den tienden pennick vertreckt uyter stat doer vreese.

+ Item deestyt is de heer van Berlaymont uyter stat van Namen gecomen, gelyck hy goeverneur van het Walsch quartier was, ende wilde perfoortse dat men aen Ducdalbe den tienden pennick sou betalen, maer sy begeerden dat hy op 't raethuys sou comen, daer de borgers meestal gewapent quamen en sommige vrouwen oock, dies hy van scrickinge de stat verliete [18].

Eindnoten:

(11) POULLET et PIOT, *op. cit.*, t. II, p. 94: de stad Brussel had aan de brouwers een oude schuld van 30.000 gulden kwijtgescholden.
(12) Over het bezoek van de bisschoppen, POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 89, 91; GACHARD, *op. cit.*, p. 224.
(13) Betreffende den sneeuwval en het uitbreken van de pest, zie de uitgevaardigde ordonnantiën, A.A., dl. I, p. 305.
(14) Over de mentaliteit van de Antwerpsche bevolking schrijft ons Morillon: '... Et y sont les gens, ad ce que l'on me dit, encores plus durs que icy...' POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 101.
(15) *La Belle Simone* is Anna Simoen alias Cymon de Dycpenstein, dochter van Domingo en Clara Almaras, gehuwd met Filips van der Linden, heer van Marneffe, en na diens dood, 1570, met ridder Jan van den Laar, communemeester van Mechelen!
(16) POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 158, betreffende de lichting van Duitsche benden voor Alva; ook p. 151.
(17) Niet verder aan te duiden: stellig is het, dat hij dergelijke berichten de geprikkelde fantasie een ruim aandeel heeft.
(18) Over de gebeurtenissen te Namen, POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 91, 119.

Martius.

[3 Maart 1572]

+ Ende het gesciede op den derden Meerte dat de magistraten van Antwerpen hadden doen vergaderen den gewoonelycken raet van der stat, ende als die gecomende waeren, so langde men haer eenen besloten brief, seggende: ‘Neempt dien en reguleert u daer na!’ considererende wel, dat het der scattinge roerende was; maer de gemeynte sprack: ‘Lese 't, ons vore en opent den brief.’ Maer sy en wilden 't niet doen; also vertrock elck ende lieten van beyde syden desen brief oft ackte liggen.+

+Hoe men de gemeynte tot Antwerpen met eenen besloten brief wilde de scattinge doen observeren.

Ende op den vierden dach werden sy wederom ontboden, te weten, alle dekens ende ouders van allen ambachten, haer bevelende, dat se souden aen den borgemeester overbrengen alle de namen van haere ondersaten, die wel bekenden, dat men sulcx hem niet en behoorde te weygeren, waerdt dat men niet en wiste, dat dit tendeerde tot een seker nieuwicheyt, also dat sy sulcks niet en souden willen doen sonder consent en bywesen van haere ondersaten, begeerende oock anders daer niet meer op te vergaderen.

+Moderatie op het vleesch en groote en cleyn vee, meynende dat men dies te betere de ander comenscap sou laten geven.

Ende siende, dat sy van den rade der gemeynten anders niet crygen+ en souden, so lieten sy een moderatie publiceren op het vee, stellende dat som 6 st. 5 st. 4 oft 3 stuyvers hogere dan 't gewoon was te geven, meynende dat de ander comenscap dan gewilliger sou ghegheven worden, sluytende daerenboven op den 5 dach alle tollen toe, tot dat men eerst soude de tiende betalen en het dertichste deel van 't hantwerck; verboden oock alle scippers en wagelieden eenich goedt te vuren, dat sulckx niet betaelt en hadde op de verbuerte van wagen, peerdt of scip. Ende so men vreesde, dat er een comotie soude comen, so werden er honderste ende tiende mannen gecosen, die men dede sweeren den conick ende de stat getrou te syn ende dit om 't volck in stilte te houden. Maer sommige riepen: Dits onsen ouden eedt, dit willen wy wel volgen, maer belangende den tienden pennick en willen wy niet voerstaen [19].

+Honderde en tiende mannen gecosen om 't volck in stilte te houden.

+ Ende tot Brusel gingen de colectuers van huys omme om te ontfangen, maer elck seyde meest, dat het den hertoch hale van die 't geconcenteert hebben, niet ontfangende! Tot Midelborch werden sommige officiren die met den colectuers omgingen gequetst en verjaecht.

+Tot Brusel gaen de colectuers om maer crygen nichil.

+ Ende het gesciede tot Antwerpen dat eenen met name Peeter de Hase ende Lancken, den tollenaer, beyde liefhebbers om den tienden pennick te voorderen byna dootgesmeten werden, ende op den 8 en 9 dach voer er vuel goedts uyt Antwerpen met wagens en kerren na Francfoort+ ende de magistraten deden 't volgen tot Dueren ende wilden 't vasthouden en prysmaken, om dat het den tienden pennick niet betaelt en hadde. Ende de cooplieden deden haer clachten, waerom men haer sou doen geven, dat by den gemeynen raet niet geconcenteert en was, maer en werden niet gehoort. En so trocken sy na Brusel voer Ducdalbe in

+Peeter de Hase en Lancken den tollenaer byna van de gemeynte geslagen doot.

+Wagens en kerren met goedt by de magistraten gearresteert om prys te maken.

sonderheyt vuel Fransche cooplieden, die den ambesaet van Vranckeryck tot Brusel liggende voer haer voerspraecke namen; ende desen vraechde Ducdalbe of 't het aen beyden syden tusschen de coningen gesloten en was, de cooplieden alle liberté (te geven)? Begeerde hy dan weder orloge, so mocht hy de cooplieden goedt nemen; somma ten eynde, hy moest het lauderen 't goedt te laten, maer dewyle sy te Brusel waeren voer het goedt wech op den 13 dach doer troubelen die begonden te rysen. Want 't waere oock onverdragelyck, dat de vremdelinghen souden vry syn en borgers niet; sodat syn eyschen hier een groote scuer cregen [20].

+Procureur van de dieven gehangen.

+ Ende also tot Antwerpen alle den winter dore de dieven seer gedomineert hadden, mits men geene oft slappe justicie dede, want de heeren lieten toe dat de dieven haer rechtelyck mochten verantwoerden; ende hadden een procureur, die haer altoos diende, maer hy is in den nawinter om eenige saecken tot Brusel gecomen, daer hy gevangen werdt en op den 3 Meert gehangen, met noch eenen met name Frans de Vlaming, een boef, die by synder vrouwen dochter geslapen hadde, waerom hy een wyle van den bisschop van Antwerpen gevangen was geweest, maer hem was bevolen dat hy hem wel wachten soude van de weerlycke heere. Op den 9 dach Meerte waeren tot Antwerpen diveersche beroerten doer dieven, die van de borgerye gevangen en som dootgesmeten werden, waerom het scene dat de magistraet soude cortelyck des nachts borgerwacht stellen om de dieven te beletten; maer om dieveersche oproerden, die dagelycx resen, doer mandaten en dreygementen, die Ducdalbe dagelycx dese maent so hier en al de landen doere deden, daer alle gemeynten tegen waeren, want 't gene wat hy eyste was ondoenelyck, so en dorsten sy den borgeren de wapen in de hant niet geven, want dan souden sy noch min hebben willen geven; nochtans waeren de hondertste en tiende mannen al geordineert, maer de wacht bleef achter [21].

[10 Maart 1572]

+De colectuers van Antwerpen werden bedwongen elck een te waerscouwen syn tiende te betalen.

+ Ende op den 10 dach Meerte werden de geordineerde colectuers van den tienden ende dertichsten pennick tot Antwerpen wederom voer de magistraten ontboden, ende bevolen dat se souden elck in syn ambacht omgaen ende bevelen, dat elck tegen den eersten April sou comen betalen ende so sy haer weygerden als vore, hoe wel den loon die haer gestelt was groot genoech was, so vreesden sy de gemeynte ende haer werdt gepresenteert een officier oft diefleyder by te voegen ende so sy 't niet en wilden doen, hadden de magistraten bevel van Ducdalbe haer gevangelyck te setten, haer huysen vol soldaten te leggen, ja, lyf en goedt te nemen. Siende na dese dat het syn moeste, begeerden sy dat men haer brieven geven soude, dat sy daertoe gedwongen waeren om 't selve elck te gaen bevelen allen syne ontfange van 14 dagen den 1 April als sy souden sitten over te brengen, en begeerden sonder officier te gaen.

[12 Maart 1572]

Maer daer werdt een gebodt gedaen op den 12 Meert dat niemant haer in 't omgaen en sou mogen naloopen, bescimpen oft eenich beletsel

doen. Maer elck borger antwoerde meest als 't geconcenteert is sullen wy 't brenghen, wy syn niet sculdich en soo voorts. Ende seer qualycken conden de cooplieden goedt uyter stat cryghen; vuel getiers was er dagelycx op de tollen, meest gaf elck een briefken van hem, dat hy 't betalen sou als 't de borgers gaven oft geconcenteert was, ende daermede cregen sy goedt wech. En in ander steden was van gelycke getier al, want hy woude 't hebben met gewelt al en was 't niet geconcenteert dan bij een deel van de staten van den lande en dat by conditie dat het de gemeyne leden van den lande concenteerden ende oock hadden sy het graen en wolwerck uytgesteken; oock waeren meestal geestelycke staten, die geen comenscap en doen, die 't geconcenteert hadden. Maer nou liep de fame, dat men in andere landen woude alle goederen verbuert maken, daer Ducdalbe tienden afgheheven was. Ende oock in Vranckeryck en elders (werdt) geldt, dat by den conick van Spaengien geslegen was, verboden, 't gene seer willich plach te syn [22].

+ Ende also tot Brusel gelyck tot Antwerpen seker dagen gestelt waeren, dat elck syn tiende van syn vercocht goedt sou comen betalen ende soo die gemeynten niet en liepen, al waeren de dagen gepasseert, so dede Ducdalbe op den XI dach Meerte aldaer gebieden, dat elck syn rekenboecken sou overbrengen op de verbuerte van lyf en goedt, maer also men syn geboden niet achtende en was, dede hy op den 14 dach gebieden, dat men sou comen betalen oft men soude executie doen ende 't goedt voer de duere vercoopen ende den hals daerby nemen ingevalle sy wederspannich vielen, de magistraten die hy daertoe geordineert hadde. Maer de borgers bleven so eendrachtich, niemant en betaelde en seyden: ‘Hebben wy lyf en goedt verbuert, dat hy 't neme’; so en wisten sy niet aen wien beginnen. De steden van Hollant hadden deestyt vuel commissarissen te Brusel om aen Ducdalbe te versoecken met dese scattinge op te houden, maer en werden niet gehoort [23].

+Ducdalbe doet tirannige mandementen tot Brussel om den tienden pennick te hebben.

+ Die gemeynten van Tergouwen uyt grammen moede, waeren tsamen geloopen ende wouden dootsmeyten die 't van de gemeynten waeren eyschende, maer 't was noch wel vergaen. De staten van Vlaenderen hebben menichmael genoech versocht, dat hy van dese grouwelycke scattinge sou ophouden ende noyt van Ducdalbe verhoort en werden; so ordineerden sy mannen oft commissarissen onder haer lieden, die selven na Spaengien souden reysen om te sien of het synen wille was, dat desen Ducdalbe als goevernuer generael van syne 17 Nederlanden alsoo woude laten verderven.

+De staten van Vlaenderen en andere wouden na Spaengien reysen om daer gratie te vinden van dese scattinge.

+ Ende die van Brabant en andere deden van gelycken; onder allen hoorde men dat den apt van Perck sou mede reysen, wesende een geestelyck persoon; maer die eenich verstant hebben sien wel dat het de gemeynte nimmermeer en sullen willen noch connen gegeven, sonder 't landt in grooten troubel te stellen ende ten lesten souden 't de geestelycke weder wel becoopen, met Ducdalbe uyt den lande gejaecht worden,

+Ducdalbe doet de staten arresteren die reysen wouden, maer deden 't boven arrest.

't Scene dat het wel synen wille was, dat se aen den conick reysen souden en daer vercrygen, dat se conden. Maer op den 22 dach hoorde men, dat hy de reysers op de frontiren hadde doen arresteren [(24)].

+ En wilde de Staten Generael tot Brusel vergadert hebben, maer vele en betrouden hem niet vuel by hem te comen, dewyle hy soo raesde met alle syn tirannige mandaten; die van Vlaenderen waeren wech en sommige reysden boven arrest, dat hy gedaen hadde. Ende daer was dese+ maent vuel spraeken dat men in Duytschelant, in Denemercken en elders voer den prinsche van Oraengien was volck aennemende, maer 't scene hy en paste op niemanden, want hy hadde eenen rycken heere en noch vuel vrinden. De bisschop van Cuelen doer synder papen raedt dede de gevluchte van dese landen die daer waeren scuylende nou oock vertrecken, omdat sy niet ter kercken en quamen, welck sy wel te voren wisten eer+ men haer plaetse ghegeven hadde; sommige erm, verloopen waeren als vrybueters ter zee, beroovende Spaensche scepen, en ander scade deden sy; ende desen hiet men waterguesen [(25)].

+Ducdalbe werdt van vele gedreycht maer achte de dit niet.

+De bisschop van Cuelen dede Ducdalbe ten believen de gevluchten om de religie uyt Cuelen vertrecken.

+Vuele gevluchten oft die Ducdalbe seer hateden roofden op zee.

Onder alle is er nochtans eenige die se aenhouden ende een scip was in 't eerste van dese maent in het Vlietlandt aen den Hollanschen+ cant met een deel guesen in 't ys vervrosen. Ende daer vervrosen liggende, quamen een deel Walsche soldaten van Ducdalbe over het ys ende meynden dit scip met den volcke van alle syden te overvallen, maer so sy groot gescut op hadden, scoten sy het ys in stucken ende vuel Walen verdroncken.

+Wat er een guesen seip doet; vuel Walen doer d'ys verdrincken.

[22 Maart 1572]

+ Ende op den 22 dach der maent Meert werdt tot Antwerpen een Cristen levendich verbrant ende syn tonge geveetert, omdat hy den naeme Cristi niet aenroepen en soude. Het was een timmermanssone, oock een timmerman. Sy gaven uyt dat het een wederdooper was, maer belogen hem; hy was gevlucht geweest en wedergekeert en conde seer qualyck swygen; altoos wilde hy andere d' wordt recht leeren verstaen en so was hy haest verraden. Maer de dieven en soeckt men niet seer ter doot te brengen [(26)].

+Een cristen om de religie verbrant.

+ Ende deestyt liep er een fame dat er posten uyt Spaengien comen waeren, hoewel de commissarissen noch niet daer en conden wesen, maer de fame liep genoech in wat peryckel de landen stonden met dese grouwelycke scattinge, die Ducdalbe van alle coopenscap woude hebben, te weten so verre genoech verhaelt is, den tienden pennick van alle goedt 't elcke verhandelinge en den 30 pennick van alle hantwerck; ende het goedt wordt dicwils 2 oft drijmael verhandelt, eer 't uyt een stat geraeckt. Nou scene 't dat het de conick niet en begeerde: ommers daer was een monick met name Boonavontuer, dat een licht clappardeken was, die predickte 't openlyck op den 25 dach dat het de conick afgeslegen hadde ende hy werdt 's anderdaechs daerom voer den goevernuer ontboden en hy seyde, den paep der Spaengiarden op 't casteel hadde 't hem geseyt en dat er den casteleyn scryven af hadde. Het mocht wel waer syn maer, en wilden 't niet dat men 't wiste, want sy

+Posten uyt Spaengien dat den conick den tienden pennick niet en begeerde. Maer Ducdalbe en wilde sulcx niet.

en waeren 't niet van wille op te houden, want niemant alle dese maent dore en mocht goedt uyt Antwerpen vuren dan met besceet namaels te betalen, indien het noch gelaudeert werdt. Ende Ducdalbe sondt noch weder brieven tot Antwerpen aen de magistraten, inhoudende de executie en soo sy 't niet en deden woude hy 't haer aen lyf en goedt vergelden; die borgers hadden oock weder by requeste versocht te mogen handelen by maniren als voren oft woude hy 't met gewelt nemen, dat hy 't dan doen soude. Maer 't scene haest dat men daer sou oochluyckinghe doen[+] tot by Paeschen, als men sou vleesch beginnen te vercoopen. Tot Dort hadde hy oock eenen commissaris gesonden, maer in den raet der gemeynte comende, dreychden sy hem in een mande gecapt en gesouten thuys te seynden, als hy daer weder sou af spreken comen; maer Ducdalf creech ander werck.

[+]Die van Dort dreygen Ducdalfs commissarissen te souten in een mande.

Deestyt dede hy oock tot Brusel aflesen dat de stede van Diest en[+] Leewe souden haer muren geraseert worden; allen renten van haer gulden, ambachten oft cameren met al dat sy meer hadden, soude verbuert syn en tot profyt van den conick vercocht worden en dat omdat sy in den jaere 1568 doen den prinsche, haeren heere, over Mase quam, victalie aenvuerden, maer hy creech ander werck [(27)].

[+]Mandaet de muren van Diest en Leewe te raseeren.

[+] Deestyt werdt tot Roomen eenen nieuwen paus gecosen met name Greson Bon Compainie, en paus Pius de vijfde was gestorven [(28)].

[+]Nieuwe paus gecosen.

Eindnoten:

(19) Vermoedelijk is hier bedoeld een ordonnantie van 23 Februari 1572, het vervoer van goederen naar het buitenland verbiedend, indien de 10^{e} penning niet betaald was POULLET et PIOT, p. 119.

(20) Betreffende den aanslag op den tollenaar, POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 149; aangaande de klacht der Fransche kooplieden, *loc. cit.*, p. 140, 149.

(21) De sociale en ekonomische mistoestanden deden de misdadigheid wel snel toenemen: Morillon schrijft, POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 148: '... et tous les maulvais garçons se tiègnent aux villes, attendantz occasion de pillaige...'.

(22) A.C., p. 238. - A.A., dl. I, p. 305.

(23) Te Leuven had men met geweld den 10^{n} penning geëischt: het resultaat was weinig bevredigend. Einde Januari reeds had men verwacht, dat strenge mandementen (verbanning, konfiskatie van goederen) door Alva zouden uitgevaardigd worden. - POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 88 en volg.

(24) Betreffende het verzet der Staten, en hunne reis naar Spanje; POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 141, 143. De koning zelf wenschte dit bezoek niet, zooals blijkt uit de berichten aan Alva. - GACHARD, *Corresp. Phil. II*, t. II, p. 229, 230, 240. Men zie de verklaring van Alva aan de Staten van Brabant, in dato 13 Maart, POULLET et PIOT, *op. cit.*, appendice, p. 596.

(25) Betreffende de houding van Keulen jegens de bannelingen, leze men de Inleiding bij SIMONS, *Kölnische Konsistorial Beschlüsse, Presbyterial - Protokolle der heimlichen Kölnischen Gemeinde*, 1572-1596, Bonn, 1905. - Ook ENNEN, *Geschichte der Stadt Köln*, dl. IV, p. 860 et seq. - POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 160.

(26) A.C., p. 238. - Hans de Moe, de jonge; A.A., dl. XIV, p. 86, n^{r} 982; hier aangegeven 21 Maart: misschien geldt dit als datum van het vonnis.

(27) De berichten als zou de koning het innen van den 10^{n} penning niet wenschen, wanneer dergelijk geweld gebruikt moest worden, drongen ook door tot Morillon: zie POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 120. Betreffende de houding van den koning, zie GACHARD, *Corresp. Phil. II*, p. 228;

aangaande de bestraffing, POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 159; het plakkaat contra Diest, in dato 19 Maart, aldaar, p. 598.

(28) De nieuwe paus was Gregorius de XIII, Hugo Buoncompagno, den 7 Januari 1502 te Bologna geboren. - Pius V stierf den 1^{n} Mei 1572.

April 1572.

Nota. - Den 1 *April, Ducdalf verloren synen bril.*

[2 April 1572]

[+] Op den 2 April gesciede 't dat eenige Spaengiarden tot Antwerpen souden t' scepe gaen na Hollant oft Zeelant, en coopende wat visch, meynden sy die sonder gelt mede te dragen, waerom sy allen in 't peryckel haers levens quamen, want also de borgeren nou al geturbeert waren, gelyck scier de heele landen, so werden sy t' scepe gedreven, so van borgers en scippers. Maer sommige werden gewondt met keyen en scheephaken en eenen werdt ghegrepen en syn rapier afgenomen en gebroken en in 't Scelde geworpen: en waeren nochtans wel 20 sterck, ten minsten. Sy wouden uyten scepen met roeren onder 't volck scieten, maer ander coopvaerders die in 't selve scip waeren, spraeken ten besten.

[+]Eenige Spaengiarden maken tot Antwerpen vechterye omdat se sonder gelt niet en mochten coopen.

[+] Ende deestyt hoorde men hoe die borgers van Utrecht gewaer geworden synde hoe de Spaengiarden mits quade betalinge voergenomen hadden eenigen brant te maecken ende eenen hoeck te plonderen, waerom de borgers stercke wacht hielden. 't Selfde hoorde men, dat sy in de vorleden maent oock uyten casteele van Antwerpen meynden te doen, maer sy vreesden daer de Duytsche knechten, dat die met de borgers souden aenvallen. Maer als de Spaengiarden tot Utrecht sagen de borgerwacht, so en begeerden sy niet langer in Utrecht noch op 't casteel te syn ende

[+]De Spaengiarden tot Utrecht doer quade betalinge meynden een deel van de stat te plonderen, 't selfde hebben sy t' Antwerpen oock voer gehadt.

+ vertrocken den vierden dach, wesende 6 oft 700, elck vendel ontrent hondert ende souden gaen ligghen in den Hage en in Leyden en Delft, waer publicatien gedaen waeren, mits sy weynich in elcke stat souden syn, dat men haer sou moeten den coste geven, gelyck men plach. Maer so sy 's morgens vroech posten cregen van Ducdalbe, dat se souden moeten trecken naer het landeken van den Briele, welcke op den 1 dach van de waterguesen was ingenomen met het stedeken, hebbende 't geheel landeken met scepen subyt beset ende in den dageraet met poeder de poorten verbrandt. Maer en deden geen borgers leedt, dan die haer weeren wouden, die luttel waeren ende joegen de nonnen, papen en begynen+ uyt den cloosters, beroovende de kercken en cloosters en sonden de begynen scepe na Antwerpen, haer latende niet meer uytdragen dan se dragen mochten, maer deden een galge rechten om soldaten te straffen, die de borgerye souden overlast doen. Den inwoonders deden sy sweeren den conick van Spaengien en de stat getrouwe te syn, maer 't pausdom niet, ende den prinschen van Oraengien als goevernuer van Hollant en+ Zeelant. Den borgemeester van den Briele was 't ontvloden, ende quamp 't tot Brusel aen Ducdalbe claghen, maer werdt in scepe gevangen gesedt om syn quade toesicht, hoewel de overvallinge subyt was. Want men wist nou van waer se quamen: dan 't was vuel verdreven volck van desen+ lande en al den winter hebben se op zee dicwils geweest en Spaensche scepen berooft. Sommige seyden, dat er wel 3.000 waeren en meest van Rotsielle uyt Vranckeryck gecomen waeren, maer 't en was so vele niet, + maer waeren van daer en elders volck verwachtende, makende terstont haer plaetse sterck [29].

+Dat eylande ken van den Briel wordt van verjacht volck om der religien in des prinschen naem ingenomen, die men noempt de waterguesen.

+Papen en nonnen worden uytgejaecht.

+Den borgemeester van den Briel ontvloden doet syn clachte voer Ducdalbe en wordt gevangen.

+Den Briel werdt terstont sterck gemaeckt tegen d'aencomen der Spaengiarden.

+Den graef van Limmen was overste in den Briel, en heer in landt en stat.

[6 April 1572]

+ Ende op den 6 dach April, als Paeschdach, eenige Spaengiarden uyt Hollant met scepen gecomen synde aen ander eylandekens by den Briele, om te besichten hoe sy den Briel souden mogen aenvallen, uyt den scepen+ synde op 't landt, syn die van den Briele met lichte scepen en scuyten subyt aengecomen en hebben der Spaengiarden scepen verbrandt, met scuyten den Spaengiarden langhs de haven nagejaecht en som doen verdrincken. Ende deestyt syn oock sommige Spaengiarden die haer compaignien wouden volgen van den scippers bedrogen en aen den Briele aengevaren, die sy daer gebruyckten tot slaven en deden graven.

+Der Spaengiarden scepen worden by den Briel verbrant.

+Eenige Spaengiarden worden verdoelt aen den Briel brocht.

+ Ende met desen geruchte begonde Ducdalbe wat te cesseeren van het eyschen van den tienden pennick, want op den 4 dach April, als goeden Vrydach, waeren tot Brusel vuel beesten ter mert. Ende hy beval dat sy de tiende souden maken daeraf te geven; maer doen woude elck syn beesten ongeslagen weder ter weyden voeren. Waerom hy doen, dat siende (gebood) dat se noch veertien dagen souden vercoopen als vore, meynende daerentusschen synen verloren Briel weder te krygen. Maer 't was verre van daer, hy verloer er noch wel eenen toe; hy hadde 't die heeren van Antwerpen voer Paeschen oock ontboden de scattinge

+Den tienden pennick van Ducdalbe cesseert met den Briel.

ter executien te stellen, maer 't gemeynte riep wel opelyck dat hy soude na den Briel syn tiende haelen [30].

[8 April 1572]

+ Ende op den 8 dach April so hoorde men tot Antwerpen seer wonderlycke tydinge van Vlissingen uyt Zeelant, als hoe den 6 dach, op den Paeschdach, dewyle alle 't volck meest in der missen oft sermoon waeren, 6 oft 7 scepen met Spaengiarden aenquamen om in Vlissingen te geraecken niet tot goedermeyninge, maer eensdeel om hem te wreken over de gene die Ducdalbe de tiende souden weygeren ende oock om de stat te besetten, mits hy gevoelde, dat sonderlingen de steden van Hollant en Zeelant+ al wanckelyck stonden. Ende soo 't Godt gaf, was haer 't getyde ontgaen ende en conden aen de stat niet havenen met den grooten scepen, maer eenige van den oversten en foriers quamen in stat ende forierden, maer de borgers begonden te murmureren ende een vrouwe die uyten scepen der Spaengiarden quam ende wat Spaens verstaende, hadde onder allen gehoordt, hoe sy quamen om een deel borgers te hangen. Ende ginck+ terstont in de kercke en seyde 't den pastoor, en die seyde 't de gemeynte wederom, dat se toesien souden, en dat de Spaengiarden niet alleen en quamen om de stat tegen de waterguesen te bescermen maer om swaerder saken ende de vrouwe riep 't oock luyder stemmen uyt. Des elck liep na den oever van der zee en wouden de Spaengiarden met der scepen in den grondt scieten, maer bevonden al het gescut vernagelt. Doen sagen sy dat se verraden waeren ende bevoelden wel, dat de capiteyn van het nieuwe casteel dat Ducdalbe daer hadde begonden te graven (schuld hadde), welcke sy de dycken doerbraken en lieten 't met den water verderven en dryven. Vuel calcx en ander gereetscap dat er gebrocht was ginck al dryven; de werckliedeen moesten terstont uyter stat vertrecken, te weten die aengenomen waeren in ander steden, om dit casteel te bouwen: maer 't gelt dat in stat was om die te betalen, dat hielden sy.

+Hoe Ducdalbe zyn garnisoen meynde in Vlissingen te brengen maer de stat verloor.

+Verraedt in Vlissingen Groot gescuts laetgaten met loot verstopt.

+Die van Vlissingen verdrincken Ducdalfs begonnen kasteele.

+ Ende die borgeren wouden terstont van den borgemeesters de sluetelen hebben van 't artelrye huys om ander gescut op de haven van der zee te stellen ende wouden de Spaengiarden met haer scepen in grondt scieten; maer den borgemeester weygerde 't, seggende: ‘Dede ick dat+ 't mocht namaels mynen hals costen, maer doet so gy 't verstaet’. So werdt 't al open gebroken, maer den moet vercoelde wat, om degene+ die de scepen toebehoorden, dat volck van Vlissingen was. Maer het soude haerlieden meer noch (costen) na doerdien verstaen werdt, de Spaengiarden een groot getal van die van Vlissingen meynden op te hanghen in stroppen met lange haeken, gelyck daer men de scapen en calveren inhangt, en hadden eenige tonnen met sulcken basten gevult met haer brocht. 't Selfde, soo ten lesten uytbrack, hadde Ducdalbe meynen tot Antwerpen voer desen Paeschen oock te doen doen allen dekens en overheyt der gemeynte, die hem den tienden pennick weygerde, maer de Duytsche soldaten, die in 't casteel by den Spaengiarden lagen, en wilden 't selfde niet helpen beginnen. De spraecke was, dat sy de straten

+Hoe de Spaengiarden subyt van Vlissingen vertrocken want de stat geheel tegen haer lieden rebelleerde.

+Hoe 't gescut tot Vlissingen vernagelt was.

+Hoe de Spaengiarden meynden die van Vlissingen te hangen in haken als calveren oft scapen.

namen en huysen al in scrift hadden, die sy op eenen nacht also meynden aen haer duere te hangen en te doerscieten alle die dat souden willen beletten oft moeyen hebben. Maer de Heere en heve 't niet gewilt [31].

+ Die van Vlissingen nadat dese Spaengiarden van der stat vertrocken waeren en die er binnen waeren gevangen, so leyden sy scepen en scuyten met volck van wapen op de stroomen om de wacht te houden; maer te voren waeren 2 Spaengiarden tot haer comen geswommen, seggende: 'Doet ons genade wy willen met de vlote na Spangien en in dit landt niet blyven'.

+Die van Vlissingen legghen wachtscepen van orlogen uyt op zee.

Ende eenen wesende als een goevernuer in Walcheren was deestyt+ in Vlissingen ende hadde seer geerne den peys gemaeckt, met name menheer van Wacken ende voer uyt by de Spaengiarden met scoone beloefte die te doen vertrecken, so hy dede, maer hy beloefde wederom te comen dwelck hy liete en voer met syn scuyte na Middelborch, al hadde hy op syn manne waerheyt geswoeren wederom te comen, waerom die van Vlissingen aen hem ontboden, cregen sy hem noch eens, dat hy+ haer niet ontgaen en soude; ende op den 7 dach quam noch een scip van Antwerpen na Vlissingen daer vuel coopvaerders in waeren en van geen swarichheyt en wisten, ende so daer 3 Spaensche capiteynen in waeren die eerst tegen de wachtscepen spraecken, so werden syluyden met de Spaengiarden byna in grondt gescoten, want de Spaengiarden en wisten oock anders niet dan de voergaende scepen en waeren er al inne ende in 't beclimmen hieven de Spaengiarden noch eenen syn vingeren af. Maer 't scip werdt gevangelyck in brocht ende de coopvaerders ontslagen, maer de Spaengiarden werden gevangen gestelt. Den eenen was cosyn van Ducdalbe: en werden noch van de gemeynte gequets eer men haer in de gevangenisse creech ende by haer werden eenige brieven (vonden) waer in stonden de namen te weten alle scier die van 't regiment waeren, om te hangen. Noch 2 ander Spaengiarden oock nergens af wetende waeren op 't landt gesedt buyten de stat en werden van de boeren doorsteken ende in 't water geworpen, want elck was tegen de Spaengiarden gesint; het gansch landeken van Walcheren was in troubele. Ende de eerste Spaengiarden die voer Vlissingen quamen waeren in den Hollantschen cant gevaren [32].

+Menheer van Wacken als goevernuer van Walcheren vliet in Middelborch.

+Eenige Spaengiarden niet wetende hoe het te Vlissingen gestelt was, vielen in haer doot en gevangenisse.

+ Ende deestyt heeft de grave van Bossu als een cornel oft overste der Spaengiarden om die van den Briel te benauwen geeyschet passagie doer de stat van Rotterdam, welck de borgerwacht hem geweygert heeft; ende breeder solliciterende aen de magistraten, heeft vercregen te mogen doertrecken met 10 oft 12 Spaengiarden t' seffens om so sy ommers de gemeynte wysmaeckten te Delfshagen te trecken; maer als sy op den 9 April souden doertrecken hebben se terstont de poorten ingehouden en over de 60 oft 70 borgers so van der wacht en andere ombrocht, makende getier oft sy 't al souden vermoort hebben, ende quetsene er noch vuele ende leefden seer furieuselyck met rooven,

+Rotterdam wordt van den graaf van Bossu ingenomen met Spaengiarden.

vangen en dreyginghen. Also werden de borgeren doer quade toesicht oft valscheyt haerder heeren bedrogen [33].

+ Ende die van Middelborch en wilden met haer omliggende steden niet aenhoudende, seyndende om onderstant van Spaengiarden te hebben by Ducdalbe, welcke men daer seer qualyck en souden connen inbrengen, want het platlandt van Walcheren was oock tegen de Spaengiarden in wapen, bewarende dagelycx haer dycken ende dreychden die van Middelborch te verdrincken met doerstekinge van dycken, so sy Spaengiarden innamen; eenige oude soldaten, die op 't casteel van Rammekens lagen gaven 't overe aen die van Vlissinghen; die van Ter Vere en Ermuyden hielden d'een en d'ander uyt [34].

+Die van Middelborch wilden 't met de Spaengiarden houden.

+ Ende Ducdalbe sondt capiteyn Beavoys, die de guesen 't Ousterweel sloech, tot Vlissingen, begeerende, dat se wouden de gevangenen wederleveren, ende wat er gesciet waer wilde den hertoch geerne vergeven, niet wetende dat het so cloecken mannen waeren, betrouwende dat se+ de stat voer den conick bewaeren souden en niet meer begeerende, dan dat sy weynich soldaten wouden innemen om te beter gelyckelyck den conick voer te staen of 't van noode waere. Maer sy geboden hem terstont te vertrecken, seggende: ‘Wat wy doen dat 's voer den conick, maer Ducdalbe die 't landt en ons soeckt te bederven en kennen wy niet en weten hem niet te wille’. En convoyeerden hem tot Middelborch, anders souden hem de boeren dootgesmeten hebben, dreygende de stat te verdrincken so sy Spaengiarden wouden inlaten [35].

+Capiteyn Beavoys meynde Vlissingen te becouten.

+Vlissingen dreycht Middelborch te verdrincken.

[10 April 1572]

+ Op den 10 dach April quamen drie vendelen Spaengiarden sonder wille van de borgerwacht doer believen van de magistraten binnen Bergen op Zoom hoewel sy gelyck vuel steden in Hollant haer gemeynten belooft hadden geen in te laten en lieten se langhs het hoff in de stat comen. En op de mert comende scoten sy 4 oft 5 borgers doot. Dies elck riep om wapen, maer de borgemeester maeckte een verdrach dat elc borger maer een soldaet en soude logieren, syn service doen van lywaet, brant en sovoorts, maer syn eygen cost sou doen, maer bleven noch sommige dagen byeen op 't hoff, vreesende de borgerye mits sy weynich waeren en daerna sceyden sy haer [36].

+Bergen op Zoom comen Spaengiarden in stat borgers doodende.

+ Deestyt hoorde men oock vele van vuel volcx dat uyt dese landen al om dienst liep na den Briele in Hollant en cregen al dienst ende swoeren den conick van Spaengien en den prinsche van Oraengien, ende daer quamen oock dagelycx scepen uyt Engelant en Vranckeryck met volck en victalie in den Briel aen ende maeckten het landeken seer sterck en hadden 2 Spaengiarden aen een muelen gehangen, dat men 't verre sien sou.

+De heer van Limme neempt volck in den Briel voer den prinsche van Oraengien.

[+] Ende tot Antwerpen werden de groote scepen die voer de stat lagen haer gescut afgedaen en in de stat brocht, van vreese of het die van Vlissingen haelden met scepen met al, want men alreede hoorde, dat die van Zeelant wel mochten met die van den Briel accorderen en Ducdalf al

[+]Gescut weder van de coopvaerders scepen tot Antwerpen afgedaen uyt vreesen van Vlissingen. Verboden nieuwe tijdinge uyt Hollant oft Zeelant in Antwerpen te brengen.

het leet doen dat se conden. Ende met menichte liepen de borgers van Antwerpen dagelycx na den watercant om wat nieuws uyt Zeelant oft Hollant te hooren, meest haer verhuegende in den tegenspoet van Ducdalbe, also dat men eer den 14 dach, de coopvaerders tegen voer ende haer verbode nieuwe tijdinghen in de stat te brengen [37].

+ In dese maent van April en oock in de maent van Meye hierna volgende liep een groote fame van het huwelyck tusschen des conicks Carels suster van Vranckeryck en den conick van Naverre daer men nou wel 6 maenden af gesprocken heeft. Maer de spraeke was nou al dat de ondertrouwinghe+ gesciet was, maer de questie was waer men bequamelyckste dese feeste houden soude om een scoon moort aen te rechten, soo 't bleeck in Augustus. De Hugenoosche prinschen en quamen niet geern te Parys, maer den roep+ was, dat se de feeste op de frontiren van Artoys wouden houden te Ferry ende niet vuel volcx ter feesten wouden comen. In somma Ducdalbe speelde oock het grammeken, omdat se so na aen de frontiren met vuel ruyteren draeyden; 't scene, dat se 't al in 't quade verstonden, d'een so wel als d'andere; den ambesaet van Vranckeryck, die gewoon was tot Brusel in 't hoff te ligghen, vertrock den 17 April oock half met onminne soo 't scene. Maer sy waeren 's beter eens dan men meynde al liep den roep sterck, dat het al op Ducdalbe gecoockt werdt. Ja, buytens landts liep de fame ende daer werden vuel weddingen gedaen, dat hy desen somer sou verdreven worden, maer de vossen waeren 's al eens [38].

+Hoe men al draeyde waer men best de moortbruyloft van Vranckeryck sou te werck leggen.

+Ducdalbe scene gram te syn omdat men de bruyloft op de frontiren wou houden.

+Ambesaet vertreckt soo 't scene met onminne uyt Brusel.

[12 April 1572]

+ Ende op den 12 April werden in der nacht tot Delfshagen een deel van de waterguesen overvallen, maer daer en bleef er maer 40 oft vyftich doot maer verliepen 't al. Dan de huyslieden leden den meesten noot en werden vuel vermoort en berooft van de Spaengiarden; men hoorde dat er een vrouwe uyt den Hage naer Rotterdam quam met een sceepken,+ die sy haer jonck kint in 2 stucken hielden en wirpen haer de stucken in den scoot. Aen alle syden maeckte Ducdalbe gereetscap om hem te wreken over de waterguesen in den Briel en over de Seelanders. Tot Bergen en daeromtrent vergaderde hy vuel volcx en gescut ende aen de Vlaemsche syde aen 't sas van Gendt laghen 8 vendelen Walen daer monsr. Mondragon colonel af was, alias Lapooge genoempt. Dese hoopten+ in Middelborch te geraecken. Ende die van Vlissingen en Ter Vere met de boeren van den platte lande hoort men dat gemonstert waeren 40.000 mannen, maer dreychden Middelborch dagelycx te verdrincken, omdat sy met Ducdalbe wilden aenhouden. Maer ten lesten werdt goedt bevonden, dat men dat peryckel niet beginnen en soude, om 't peryckel dat heel Walcheren van den water sou mogen lyden, maer dat men 't liever verhongeren en beleggen soude. Ende deestyt quam oock een groote vlote coopvaerders uyt Spaengien, die van geen swaricheyt en wisten;+ maer men liet den coopman 't syne, maer 't gescut en poeder werdt al in Vlissingen gedaen en opgescreven. Vuel volcx sonderlingen de vrouwen namen de vlucht uyt Zeelant en vele uyt Ziriczee om den crych te ont-

+Waterguesen werden te Delfshagen verslagen maer de boeren werden meest van de Spaengiarden vermoort.

+Ducdalbe maeckt groote gereetscap om de waterguesen te overvallen.

+Die van Walcheren monsteren 40.000 mannen tegen de Spaengiarden en die van Middelborch.

+Vuel vrouwen en goederen vluchten uyt Zeelant.

vlieden, 't was seer deerlyck om sien; en vuel vrouwen uyt Vlissingen vindende haer ongerust van de mans liepen wederom [39].

+ Ende op den 20 April quam de tydinge hoe 't in 't landeken van den Briele de Spaengiarden eenige brantstichters gesonden hadden, die het stedeken van den Briele meynden ten diveersche plaetsen in brant te stellen, maer die selve waeren gevangen ende doen staken sy selven+ eenige quay scuren in brant en lockten de Spaengiarden daermede aen, also dat er wel omtrent 400 bleven. Ende corts hierna namen de waterguesen het eylandeken van Hoelkensplate in, maekende daer wat sterckten oppe [40].

+Sommige Spaengiarden geslagen die met verraet den Briel meynden in te nemen.

+Maer sy vlieten 't haest breder mits Ducdalbe Te Veren aen den water cant quam (?).

+ Ende die van Harderwyck gelegen aen de Suerzee in Gelderlant die sloten haer stede voer Ducdalf volck toe. Ende corts hierna gaven die van Vlissingen haer overe, latende de waterguesen incomen tot 8 oft 900 mannen toe, stekende de vendelen en wapenen uytte van den prinsche van Oraengien. Hier sach men nou, dat het niet al verloren hoops werck en was, gelyck vuele riepen, maer dat er groote meesters mede gemoeyt waeren al en waeren se noch niet present. Maer corts scickte den prinsche noch wesende in Duytschelandt, te Dillenborch boven Cuelen dry oft 4 cloecke capiteynen binnen Vlissingen, want hem daer vele aen gelegen+ was. Maer die van Ter Vere bleven noch op haer geheel noch d'een noch d'ander begeerende. Maer eenige hadden wel gewilt, dat se oock van des prinschen volck in ghehadt hadden, sonderlinge de visschers. Also dat de poorte opgesmeten werdt ende daer quamen omtrent 7 oft 800 boeren in, redelyck gewapent, ende eysten dat die van der stat haer eedt doen souden. Maer de raedt en vuel borgers seyden: ‘Wy hebben de conick en ons stat gesworen, en begeeren niet te sweeren’, maer wilden dat se des anderdaechs souden uyttrecken. En men beloefde haer, dat men haer de stat versekert met de borgerye bewaeren soude ende geen Spaengiarden inlaten.

+Die van Vlissingen geven haer over aen den prinsche d' Oraengien.

+Die van Ter Vere blyven noch op haer selven.

+ Maer in 't uyttrecken riepen de visschers: ‘Treckt uyt haest sullen de Spaengiarden hier syn, waermede wy en die van Vlissingen noch bedrogen sullen worden.’ Doen bleven de boeren noch langhe in oerden staen, maer het scene oft de heeren de boeren dreychden so trocken sy uyt na Ermuyden, die haer willich innamen. En omtrent 100 oude soldaten die in Ter Vere en Ermuyden gelegen hadden en meer Spaensch dan anders gesint waeren, vloden na Middelborch, welck noch binnen dese maent van de boeren beleghert werdt en bescoten.

+Middelborch wordt belegert van de boeren van Walcheren.

Maer de meeste scade, die se haer conden doen, was dat se haer het soet water benamen en ander victualie, want in de vaert soncken sy+ 2 scepen met gruys en steen gelaeyen. Maer de stat was alreede met soldaten van der Spaengiarden wegen bewaert, daer Beavoys overste af was, die daer aengenomen waeren en som coopmanswijse daer ingecomen waeren. Maer eenen Spaenschen bailiu viel in dese maent over de muren van Middelborch te bersten. Sonder sulcke en meer andere als Beavoys,

+Middelborch hiel sprake met Vlissingen.

menheer van Wacken, de bisschop en andere soude de stat wel met de andere aengehouden hebben, want sy begost hadden 't samen te spreken. Maer die hoofden waeren beletsel van duechden, de borgeren vordragende het ontset dat Ducdalbe haer doen soude en het ontset sal meerder verlastinge wesen. Maer d'een scickten 't den Spaengiarden, d'ander scickten 't den waterguesen al gewonnen, maer het eynde wyse 't al ende den inwoonder der steden en platten lande dragen den meesten laste [41].

[27 April 1572]

+ Ende op den 27 April, so trock den goevernuer uyt Antwerpen met den casteleyn van den casteele ende sommige crychlieden om te besichtegen om een sterckte te maken by 't dorp van Lillo, 2 mylen van Antwerpen om daer de scepen, die van Seelant souden comen te doen visiteren, maer om den grooten coste werde't gelaten, makende slechts een cleyn loopschansken.

+Tot Lillo scansse begrepen.

+ Alreede begonden die van Seelant met haer orloechsscepen so verre te comen. Ende Ducdalbe bereyde oock scepen van orlogen tot Amsterdam ende tot Enckhuysen, maer die van Vlissingen dreychden haer scepen die tot Ermuyden lagen in brant te steken, soo sy Ducdalbe dienst deden. Ende het bleeck noch in de leste daghen deser maent, dat tot Enckhuysen eenige capiteynen quamen om te sien oft de orloechsscepen wel bereydt+ waeren, maer sy en mochten met geen soldaten in stat comen om die te sien. Ende so sy de wacht der borgerye dreychden, so werden sommige in 't water gesmeten en tot Amsterdam werde 't werck gescorst, omdat er niet gelts genoech aengebrocht en werdt. Ende op den lesten April quamen vier Spaengiarden in de vlieten van Antwerpen eenige scepen soecken, die bequaem souden syn ter orlogen te bereyden ende een siende dat haer aenstont, so gingen de bootsgesellen daermede dryven ten vliete uyt ende een Spaengiaert, nemende eenen spriet loopende over ander scepen om de bootsgesellen te steken werdt met steenen geworpen, ende toen de bootsgesellen dat merckten, dat de borgers haer wouden helpen, stieten sy eenen, dat men hem moest na 't casteel dragen ende vloden in eens berbiers huys en ontboden den mercktgrave. Maer doen was 't al+ stille, niemant en hadde 't gedaen; somma qualyck conde Ducdalbe aen scippers oft scepen geraeken; hierom werden in 't eerste (van) Meye alle de scepen die 't Antwerpen lagen gearresteert, omdat de Spaengiarden haer gerief souden nemen; maer die wech conden oft buyten stat lagen gingen al boven arrest dryven na Zeelant [42].

+Ducdalbe (dede) de orloechs scepen in Hollant 't Enckhuysen bereyden, maer vielen hem contrarie als hy vuel gelts verquist hadde.

+Vuel scippers t' Antwerpen met haer scepen vlieden om Ducdalbe niet te dienen.

+Ducdalfs Spaengiarden waeren vuelen oock seer onwillich om te water om vechten te gaen.

+ Het voetvolck dat te Bergen, Tertolen, Roosendael en elders lach, wilden oock qualyck voorts ommers niet 't scepe sonder eerst betalinge te hebben. Nochtans waren uyt Antwerpen 5 wagens met gelde gevoert, Godt wete wie 't versciet, maer 't en mach niet helpen. Ick geloove dat de papen nou het beste moeten doen, want de wederspannicheyt beginde+ scier aen alle steden van Hollant en Seelant. Tot Brusel hadde Ducdalbe hem nou noch vermeten, hy soude synen wille van den lande cryghen, al soude hy se al verbranden van d'een eynde tot den anderen en eyste

+Geldt uyt Antwerpen na Berghen.

+Ducdalbe dreycht van noch synen wille van de landen te hebben.

[+] der stat sleutelen en dede alle syn volck seffens ter wacht comen. Maer de borgeren hielden daer scerpe wacht tegen, so hielt d'een mensch d'ander in sceede. Uyt Antwerpen trock een vendel Duytschen, wesende 300 mannen uyt den casteele na Mastricht, opdat die Spaengiarden souden na Antwerpen comen om na Hollant en Seelant te trecken. Maer die Duytschen riepen opelyck uyt: 'Nou doet men ons vertrecken, hadden wy willen de borgeren helpen vermoorden, so souden wy moghen hebben blyven'. Ende die cooplieden van Vlissingen haelden noch al wat se van doen hadden in Antwerpen, want had men 't haer geweygert, so souden sy daer oock alle cooplieden goeden gehouden hebben.

[+]Die coopvaerders van Vlissingen hielden noch den coophandel.

Eindnoten:

(29) Over de inneming van den Briel, BOR, *op. cit.*, p. 366. - Breedvoerig behandeld bij VAN VLOTEN, *op. cit.*, t. II, p. 200 en volgende. Ook VAN GRONINGEN, *Geschiedenis der Watergeuzen*, p. 95. Leiden 1840. - Zie ook BERNARDINO DE MENDOÇA, *Commentaires, op. cit.*, t.I.p. 254 en volgende.

(30) Men leze bij BOR, p. 361 de 'vreeselijke' plannen, welke men Alva, trouwens zonder eenige aanleiding daartoe, toeschreef: de inneming van den Briel kwam deze plannen verhinderen?

(31) Aangaande het gebeuren binnen Vlissingen, BOR, *op. cit.*, p. 309; VAN VLOTEN, *op. cit.*, t. II, p. 208 en volgende; BERNARDINO DE MENDOÇA, *op. cit.*, p. 263.

(32) VAN VLOTEN, *loc. cit.*, p. 210. De Zeeuwsche landvoogd was Antoon van Bourgogne, heer van Wacken, Catthem en Capelle; de aangehouden Spaansche overste was Don Pedro Pacieco. - Ook BERNARDINO DE MENDOÇA, *op. cit.*, p. 264 en 267.

(33) De tocht van Boussu naar Rotterdam en zijn wreed optreden aldaar, BOR, *op. cit.*, p. 367 en volg. Met Delfshagen is hier natuurlijk Delfshaven bedoeld, dat ook door de Spanjaarden werd ingenomen. - Ook POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 192. - BERNARDINO DE MENDOÇA, *op. cit.*, p. 259 en volg. - BLAES, *Mémoires Anonymes, op. cit.*, t. I, p. 104. - GACHARD, *Cor. Phil. II, op. cit.*, t. II, p. 245.

(34) POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 202, 205. - GACHARD, *Corresp. Phil. II*, t. II, p. 245, 246.

(35) Betreffende den tocht van den heer van Beauvoir naar Vlissingen, VAN VLOTEN, *op. cit.*, p. 211. - A.C., p. 238. - GACHARD, *op. cit.*, p. 251.

(36) BERNARDINO DE MENDOÇA, *op. cit.*, t. I, p. 264.

(37) R. VAN ROOSBROECK, *Nota's over de Briefwisseling van Frederic Perrenot, gouverneur van Antwerpen, op. cit.*, p. 89 en volgende. - Op 27 Juni 1572 wordt Jaspar Lammens voor 3 jaar gebannen wegens het verspreiden van valsche en onrustwekkende geruchten, A.A., dl. XIV, p. 86, n^{r} 983.

(38) Over de ontevredenheid van den Franschen ambassadeur, GACHARD, *op. cit.*, p. 239. Het huwelijk waarover hier kwestie is was op 11 April 1572 ontworpen en in een akkoord vastgelegd: Margareta van Valois zou in den echt treden met Hendrik van Navarra, zoon van Jeanne d'Albret.

(39) Strijd rond Middelburg, VAN VLOTEN, *op. cit.*, p. 213. - POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 209. - GACHARD, *op. cit.*, p. 245.

(40) Bedoeld is hier Ooltgensplaat, op het eiland Overflakkee.

(41) Over den wensch der wisschers van Vere, de Watergeuzen in de stad in te nemen, VAN VLOTEN, *op. cit.*, p. 213; ook aldaar aangaande de gebeurtenissen te Middelburg. - POULLET et PIOT, *op cit*, p. 213. - GACHARD, *op. cit.*, p. 245.

(42) Aangaande het begin der moeilijkheden te Enkhuizen, VAN VLOTEN, *op. cit.*, p. 215. - Over het opeischen der schepen te Antwerpen, POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 219. De tocht van Champagney naar Lilo wordt bevestigd door Morillon, *loc. cit.*, p. 215. - Zie ook GACHARD, *op. cit.*, p. 254.

Majus 1572.

[1 Mei 1572]

+ In 't eerste van dese maent hoorde men dat in Vlissinghen noch wederom versche soldaten aengecomen waeren, so uyt Vranckeryck oft Engelant, wandt mits sy scerpe wacht hielden op vuel scepen ter zee en so vuel volckx behoefden.

+Hoe die van Vlissingen een scip met amonitie cregen dat op Rotterdam meynde te varen.

+ Ende Ducdalbe hadde een scip doen laden te Mechelen met vuel amonitie ende daerop houdt getast, en meynde daermede te Rotterdam geraeckt te hebben tot behoef van synen volcke; maer so sy alle scepen neerstich dorchsochten oft oock bespiet mocht wesen ende bevonden dat dit geen coopmans goedt en was, so werde 't te Vlissingen aengebrocht. Ende also de borgeren van Ter Vere met haer magistraten overdragen hadden noch van d'een noch van d'ander volck in te laten, ende daerenboven bevonden hadden, dat eenen heere brieven gescreven hadde, dat de Spaengiarden comen souden en dat de borgemeester oock heymelyck+ meynde buspoeder na Middelborch te senden, so hebben sy dese gevangen genomen, ende aen die van Vlissingen om volck gesonden, die haer terstont 300 soldaten sonden. Met gelycken verraet hadde Ducdalbe+ dalbe oock meynen 150 mannen op 't kasteel van Rammekens te crygen. maer 't scip was oock in handen gevallen en werden in zee geworpen (43).

+Van verraet van die van Ter Vere en hoe sy aen die van Vlissingen om volck sonden.

+Hoe Ducdalbe doer hulp der heeren, Spaengiarden in Ter Goes crege.

+En hoe die borgers vuel uytvloden.

[3 Mei 1572]

Maer op den 3 dach Meye 't s' avonts quam tot Antwerpen een heel scip vol vrouwen en kinderen gevlucht uyt het stedeken van Ter Goes, daer seer subytelyck 300 Spaengiarden waeren ingecomen doer wille van de heeren, hoewel sy haer gemeynte beloeft hadden van geender syden volck in te laten. Maer geen mannevolck en lieten sy uytvluchten, maer by 200 borgers namen de vlucht na Vlissingen so haest als sy de Spaengiarden sagen arriveren, verlatende haer woonstat. 't Was deerlyck ende Ducdalbe liet syn soldaten so vuel moetwils bedryven, dat het onverdragelyck is.

[4 Mei 1572]

+ Ende op den vierden Meye met der nacht beval men de scepen en de scippers van Antwerpen niet uyt haer scepen te gaen op lyf en goedt; ende die haer scepen onbequaem waeren ter orlogen, wilden sy doen dienen op de scepen, daer de scippers afgevlucht waeren; de bootsgesellen

+Hoe men de scippers tot Antwerpen haer scepen nam en haer dwong te dienen ende sciptimmerlieden sochten, want om orloegscepen uyt Enckhuysen te cryghen was de hope uyt.

verliepen oock daer sy conden; sy sochten oock al sciptimmerlieden om vuel scepen boven plat te maken en gescut op te stellen, want op Amsterdam was cleyn hope orloechscepen te cryghen ende Enckhuysen was geheel tegen Ducdalbe gerebelleert. 't Soude tot Antwerpen oock lichtelyck gebueren, maer 't was met den casteele gedwongen, welck de Spaengiarden oock nou van als provideerden, opdat, oft de stat oock haer wou afvallen, dat haer lichtelyck niet en sou iet gebreken [(44)].

Want vele hoorde men nou van vuel gereescap van orloghe en ruyteren en knechten die den prinsche van Oraengien in Duytschelant vergaderde om Ducdalbe te lande te besoecken, latende dese boeckxens oft plackaten openbaer uytgaen, ende dieselve seynden en saeyen scier over alle de Nederlanden in vuele steden [(45)].

Copye uyt den druck in 't corte.

Wy, Wilhelm van Nassouwen, by der gratien Godts, prinsche van Oraengien, heere van Breda, Diest, Grimbergen, borchgraef van Antwerpen,[+] stathouder generael van 't conicx wegen over Hollant, Zeelant, Vrieslandt en Utrecht, wensche 't allen heeren staten, ridderen, edelen en capiteynen, droschaten, scouteden, amptmannen, borgemeesteren ende allen anderen der borgeren ende ingesetene salicheyt, vryheyt en verlossinge uyt der wreeder uytlandischer bloetdorstiger verdruckers.

[+]Van een plackaet dat den prinsche van Oraengien liet saeyen in vuel steden, dat hy Ducdalbe te lande woude comen besoecken.

Ons is van hertsen leet dat de overwreede gewelden, lasten, scattingen, fortsen, doodingen, verdragingen, confiscatien over ulieden en vrouwen en dochteren so ongenadelycken alreede so lange jaeren geduert heeft onder den name en sonder des conicx wete tegen synen eedt ende des landts privilegien, ten opruyden van den cardinael Granvelle om het concilie van Trenten ter executien te stellen met der inquisitien van Spaengien, gelyck genoech kennelycken is.

Het is oock alle de weerelt kennelyck met wat moyte wy over vier jaeren gearbeyt hebben tot dienst des conicx en voldoeningen onsen eedts om ulieden allen weder te brengen met den lieven vaderlande tot de oude vryheyt, voerspoet en ryckdom en te verlossen van den verdruckers ende tirannen en onder de gehoorsaemheyt des conicx te genieten de vryheyt der concientien waeraf wy ulieden doer Godts genaden souden geholpen hebben overlange, indien gylieden duer ongescickte vreese niet so versuymich en haddet geweest. Verhopende dat gylieden nu ulieden bedt daer in sult quyten tot uwer eygen welvaert en verlossinge bysonder nu gylieden siet de groote bequaemheyt ende menige middelen, die wy soecken om den vyant des vaderlants te water en te lande te bescadighen, ende dat vuele steden en havenen alreede ulieden den wech wysen en alreede haer hebben overghegheven in onse handen onder de gehoorsaemheyt des conicx, die gy nu alle gader behoordt te volgen, so gy niet eeuwelyck in slavernye begeert te blyven met allen u nacomers.

Verhopende dat gy niet die scoone middelen versuymen en sult, dat van Godt compt, dat wy met syn hulpe alreede so vuel stroomen en steden beset hebben en den vyant qualyck ievers henen can ende hem onversien vindt, sonderlinghe in d' scipcrych.

Ende indien, dat Godt verhoede, nou niet en gesciet, ende gy niet ons, u selven niet en helpet en u dan scade overcompt, willen des onsculdich syn en gehouden werden. Aldus gegeven tot Dillenborch, den 14 April 1572.

Onderteekent: Wilhelm van Nassou.

+ Ende also Ducdalbe nou cleyn hope hadde uyt Hollant eenighe orloechscepen te cryghen, want sy scier allen teghen hem rebelleerden uytgesteken Amsterdam; maer Enckhuysen verclaerden hen vrienden van den prinschen van Oraengien, die conden de Amsterdamsche scepen wel in 't cot houden. So dede hy alle neersticheyt om tot Antwerpen scepen te bereyden ende men vuerde in 't eerste deser maent vuel scepen+ met provande na Bergen op Zoom ende daer trocken vuelderhande soldaten derwaerts ende oock Ducdalfs sone Dom Fredericus selve met vuel ruyteren en dat om de stat van Middelborch te ontsetten, want daer was noot ende alreede hadden sy dry scepen verbrant en in den grondt gescoten, die na Middelborch meynden te varen met soldaten synde noch nou uyt den gesichte van Bergen ende tot Antwerpen werden in besloten plaetsen vrempde instrumenten van orlogen ten dienste van Ducdalbe bereydt (46).

+Gereetscap van orloechsscepen wordt tot Antwerpen begost.

+Ducdalf sone met vuel soldaten te voet en te lande na Bergen op Zoom, om na Middelborch te varen.

[7 Mei 1572]

Ende op den 7 Meydach voeren 26 scepen met ontrent 2.000 soldaten meest Walen van Bergen na Middelborch ende arriveerden in der nacht+ aen Walcheren aen een onbequame havene genoempt 't Vroukens polder, die haer eenige gewesen hadden en sceepten daer het volck en provisie uyt en trocken so te voete op Middelborch. Hier voere en hadden haer+ de guesche wachtscepen niet gehoeydt, doch quamen sy noch intyts om sommige ydel scepen te nemen en in brant te steken. Oock en waeren er over duysent mannen niet in Middelborch comen, die reste som verdroncken en met scuyten vloden; somma van dese 26 scepen en quaem er maer 7 tot Bergen wederom.

+Middelborch wordt doer een onbequame haven met soldaten ontset.

+Maer de scepen worden van die van Walcheren meest vernielt.

+ Ende so de boeren van Walcheren vernamen dat de Spaengiarden en de Walen te lande gearriveert waeren overviel haer de vreese en vloden naer Vlissingen, Ter Vere en Ermuyen, maer te Ermuyen quamen de Spaengiarden haest geweldich aen ende de soldaten die er op lagen, haer swack vindende vloden af, maer daer bedreven de Spaengiarden en Walen grooten moort onder de boeren. Maer sy werden daer van soldaten uyt Vlissingen weder uytgedreven, daer men hoorde dat den casteleyn van 't Antwerps casteel doot bleef oft seer gequets, maer dese verlieten 't weder omdat het onsterck was ende de Spaengiarden die namen 't ten naesten nacht weder in en maeckten 't sterck (47).

+Ermuyden werdt van Ducdalfs volck genomen en vuel boeren ombrocht.

[8 Mei 1572]

+ Ende op den 8 dach Meye na den noene quam Ducdalfs sone Dom Frederick in poste van Bergen en toch subyt in poste na synen vader na Brusel, die men alle dage tot Antwerpen was verwachtende, want hy was geforieert; de oorsaecke deser haesticheyt was dat hem tot Bergen op Zoom eenen brief gesonden was, dat hy de stat van Bergen van alles wel versien soude en 't hoff ledich houden, want graef Loduwyck van Nassouwen, broeder van Oraengien, sou daer synen pfincxen comen houden den 23 Mey en met Godts hulpe niet failgeren. Hierin was hy seer geturbeert, maer sy meynden Bergen in Henegou, welck dien dach werdt ingenomen, soo men na hooren sal.

+Ducdalfs sone crycht eenen brief om Bergen te ruymen voer thuys van Nassou maer sy meynden Bergen in Henegou.

Ende nou hielden die van Vlissingen vuel scerper wacht ter zee, rontom het eylandt van Walcheren opdat Middelborch genen bystant meer en creeg: altoos was Ducdalbe mits syn soldaten daerin waeren, de stat nou versekert, die te voren wanckelbaer stont, maer provisie sal gebreken.

[10 Mei 1572]

+ Ende op den tienden dach Meye dede Ducdalbe vuel wagens met harnas en ander wapenen uyt Antwerpen vueren na het landt van Luyck op, na de stat van Tienen, waeruyt de fame quam dat hy daer woude leger slaen tegen de compste van den prinsche van Oraengien, die passagie doer het landt van Luyck geeyschet hadde. Maer dit waeren wapenen om een regiment Namuroosche Walen, die aengenomen waeren en daer souden monsteren. Ende noch dagelycx soliciteerde Ducdalbe tot Antwerpen en elders om de groote scattinge van de tienden en dertichsten pennick, maer elck achte 't nou licht, maer seyden in synder alherenten absentie, in Zeelant en Hollant begint men te geven en de prinsche sal de reste brengen.

+Ducdalbe maeckt preparatie om eenen leger te velde te hebben tegen de compste van den prinsche van Oraengien.

[9 Mei 1572]

+ Maer op den 9 dach Meye werdt den eygen cosyn van Ducdalbe die op den Paesdach Vlissingen meynde in te cryghen gehanghen met noch twee ander capiteynen met hem [48]. Ende tot Brusel was op 't hof geplackt: ‘Dit hof is te hueren tegen Sint Jans misse’; somma hem+ werdt vuel spyts gedaen ende de Spaengiarden roempden haer noch, sy souden meester worden van de landen, al souden 't sy 't al in 't vier steken en alle wateren fenynigen en bederven.

+Ducdalf cosyn wordt te Vlissingen gehangen en gevierendeelt en 2 met hem.

+De Spaengiaerden roemen noch meester te worden.

+ Ende tot noch toe hebben die van Vlissingen de coopvaerders en vischers laten varen en vlieten, al quamen sy van Antwerpen oft ander van Ducdalfs steden, mits die visiterende; maer siende 't bedroch en 't peryckel dat er in gelegen was, so hielden sy 't al voer vyanden, dat se sagen dat van syn plaetsen quam.

+Geen coopvaerders van Antwerpen en mochten meer op Zeelant varen om 't peryckel van 't verraet dat Ducdalbe dreef.

[14 Mei 1572]

Ende op den 14 dach van Meye hoorde men hoe die van Ziericzee, boven de beloefte die se aen die van Vlissingen gedaen hadden, van Ducdalf volck (hadden) ingenomen, te weten 4 vendelen Walen; ende opden 15 dach so voeren wederom 14 scepen van Bergen op Zoom met victalie na Middelborch om de stat te spysen, maer sy werden meest van die van Zeelant genomen en in gront geschoten. Ende die van Zee-

+ lant haeltden eenige orloechscepen met der nacht voer de stat van Dorderecht, die daer voer hem, te weten Ducdalbe bereydt werden, met welcke hy hoepte met noch eenige die tot Antwerpen bereydt werden victorie ter zee te vechten, ende vergaderde vast al volck nader te brengen; ende die van Dorderecht vernemende dat Ducdalbe geerne Spaengiarden, die in den Bosche lagen te Dort soude brengen, waerom sy haer in wapen wirpen, gelyck meest alle de steden van Hollant en Zeelant ende namen capiteyn Quayribbe en haeren borgemeester, die dese meynden in te brengen, gevangen [49].

+Die van Dort nemen oock de wapen tegen Ducdalbe aen. Nemende capiteyn Quayribbe en haeren borgemeester gevanghen.

[19 Mei 1572]

+ Item op den 19 dach Meye so dede Ducdalbe tot Antwerpen ende overal de Nederlanden, die noch tegen hem niet gerebelleert en waeren verbieden, dat men die van Vlissingen, Ter Vere en den Briel geen handelinge doen en soude, noch oock met deselve geen ransoenen maken, maer riep die ter orlogen te vier en sweerde, maer sweech voorts van Dort, Enckhuysen en meer andere steden van Hollant, verhopende, die noch om te setten en te bedriegen: maer die van Seelant en waeren van het dreyghen niet soeckende haerlieden ransoen, hebbende 28 Walen gebonden, 2 en 2 aen een in zee geworpen, doende een coopvaerder tot Antwerpen sulcke tydinghe te dragen. Men hoorde dat er Ducdalbe alreede wel 2500 mannen in Zeelant gelaten hadde [50].

+Ducdalbe roept openbaer orloge tegen die van Vlissingen, Ter Vere en den Briele.

[21 Mei 1572]

+ Op den 21 Meye werdt tot Antwerpen een valsch munter gesoden in een grooten ketel met water op de groote Mert ende deestyt so verbranden die van Seelant het sas van Gendt tegen over Vlissingen [51].).

+Een munter gesoden. Die van Zeelant verbranden het sas van Gendt.

+ Ende also nou Ducdalbe die van Vlissingen en meer andere tot vyantscap beroepen hadde, so betroude hy hem op syn scipvaert, die hy veerdich hadde ende hadde alreede binnen Roterdam 4 mannen verbrant, die hy gecreghen hadde oft syn volck. Ende also die van Middelborch nou Ermuyden in hadden, ende eenige scepen, die die van Vlissingen daer in de vaert van Middelborch gesoncken hadden uytgelicht, so waeren daer van Ducdalfswegen ontrent 26 scepen gereet so van Middelborch, Bergen, Roterdam, Amsterdam en oock eenige van Enckhuysen, die hy uytgecreghen hadde, eer dese stat teghen hem gerebelleert was en waeren alle wel vol soldaten, maer meest niet wel ter orlogen opgerust. Ende deden den aengrypen op de scepen van Vlissingen en Ter Vere op de stroomen liggende, also dat den ammirael van Ter Vere gescoten werdt en woude sincken; dies sy moesten 't gescut afdoen ende staken doen daer den brandt in selve. Ende daer begonde eenen dapperen scipcrych, so dat ten lesten Ducdalf scepen moesten vlieden, maer 5 huen vloden

+Van eenen dapperen scipstrytontrent Walcheren tusschen die van Vlissingen en Ducdalbe.

onder 't casteel van Rammekens ende die bescermpden haer.[+] Tot nou toe hadden die van Vlissingen haer betrout, dat die soldaten van Rammekens met haer souden syn, maer nou sach men contrarie en scoten dapper na der guescher scepen, so men die noempden; eenige ander scepen van Ducdalbe waeren nu Ter Goes ende som in de haven oft vaert van Middelborch gevloden. En de sprake was dat er Ducdalbe

[+]'t Casteel van Rammekens rebelleert tegen die van Vlissingen anders dan sy meynden.

wel duysent mannen gelaten hadden. desen 22 dach Meye, want overvloedige dooden sach men dryven en groote branden werden gesien en syn scepen waeren vol volcx en d'ander gebruyckten luttel volcx; maer hadden oock in 't eerste scade geleden, eer haer die van den Briele te bate quamen. Ja eenige seyden, dat de zee van den bloede geverwet was [52].

[25 Mei 1572]

+ Ende op den 25 dach in Meye als Pfincxsen dach, so werdt tot Antwerpen ende over al het Nederlandt het perdon afgelesen, ommers in alle steden daer Ducdalbe en des paus macht noch heerscappye hadden. Ende was het selfte dat over 2 jaeren in July afgelesen werdt en 't voerleden jaer vernieuwt werdt, maer nou en was 't maer drie maenden verlengt voer alle degene die haer noch wouden tot der Roomsche religie bekeeren, dien wasse alle voergaende mishandelingen vergeven, etc. [53]+ Ende ten selven dach quam de tydinghe hoe dat graef Loduwyck van Nassou, broeder des prinschen van Oraengien met pracktycke en luttel volcx op den Sincxenavont hadde de stat van Bergen in Henegou ingenomen, en van gelycken de stat van Valecyn, waeraf de Spaengiarden noch het casteel in hadden. Maer waren daer secretelyck en in boeren cleeren in comen, en hadden haer wapenen en wynvaten doen incomen en daerna de poorten opende meer peerdevolcx en ander ingelaten, roepende tot den borgeren: ‘ Ulieden en sal niet mischieden, 't is van wegen den prinsche van Oraengien en soeken ulieden niet, dan Ducdalbe, die alle de landen met tiranisie en scattingen verwoestet’. Dit was het Bergen dat sy meynden en aen Ducdalf sone gescreven hadden in Bergen op Zoom, dat hy 't hoff prepareeren soude, sy souden haest hem besoecken.+ In dese tydingen waeren vuel borgers verblyt nou den prinschen, die men guesen noempde, oock te lande begonden, en seyden: ‘Godt verlicht ons heden wel met synen heiligen geest’; maer Jesuwiten en Papisten+ grimden som van quaetheyt. Maer also de borgers van Antwerpen verblyt synde op den Sincxen dach, werden op den 26 wesende des anderen daech weder bedroeft, mits seer vroech gelycx den daghe daer 15 vendelen soldaten van Ducdalfswegen inquamen, te weten 10 vendelen Spaengiarden en 5 vendelen Walen van Bergen op Zoom, die daer gelegen hadden+ eenighe daghen om 't schepe te gaen tegen die van Seelant, wesende de Walen gevlucht uyt Steenberghen en Geertruydenbergen, daer de Waterguesen haer verjaecht hadden. En de Spaengiarden hadden wel by dry jaeren in 't Hertogenboschen geleghen; hierin waeren de borgers nou seer bedroeft en hoepten, dat se haest vertrecken souden na Brusel om op Bergen in Henegou te vallen. Maer en liepen so haest niet. Maer Ducdalbe vreesende, dat die van Brusel hem mochten leveren gelyck de fame wel liep, dat graef Loduwyck sulcx uyt Bergen in Henegou vereyschet hadde, so nam hy der stat sluetelen van Brusel in syn bewaernisse, maer anders hielt hy hem noch tot Brusel, wetende dat de macht noch so groot niet en was om hem te comen belegghen. Ende de borgers van Brusel hielden haer so coel, al oft sy van geen vyanden en wisten,

+'t Paus perdon dat 2 jaren open gestaen heeft wordt noch 3 maenden verlengt.

+Hoe doer des prinschen van Oraengien broeder Valecyn en Bergen in Henegou wordt ingenomen.

+Blyscap en droefheyt onder vuelen.

+15 vendelen Walen en Spaengiarden comen subyt in Antwerpen.

+Ducdalbe tot synder versekeringe neempt der stat sluetelen van Brusel by hem.

gelyck sy die oock voer geen en hielden. Ende 2 benden ruyteren die[+] Ducdalbe uytgesonden hadde om te besichten, quamen gevlucht wederom doch sonder groote scade, maer de vreese joech haer mits sy twee stercke steden soo 't hueren wille hadde. En dan liep de fame noch van Duwaey, Cameryck en andere, welcke so niet en was [(54)].

[+]Die borgeren van Mechelen refuseren eenige soldaten van Ducdalbe in te nemen noch passagie niet en willen geven, nemende selve scamel borgers aen ten dienste der stat.

[27 Mei 1572]

Ende op den 27 dach Meye hoorde men hoe de stat van Mechelen begonde te rebelleren teghen Ducdalbe mits sy verstaen hadden, dat de soldaten die so subyt in Antwerpen gecomen waeren meynden een deel na Mechelen te comen ende mits sy geen casteel en hadden als Antwerpen,[+] so conden sy haer stat versekeren ende wirpen haer in wapen en wilden haer stat selven bewaeren, seggende lange genoecht belast geweest te hebben, als 't waer was, hoewel haere magistraeten, die noch in dese maent van Meye by nachte tegen des borgers danck daer in te brengen (sochten). Maer sy werden 't gewaer en namen eenige gevangen ende maeckten een lichte brugge neffens haer stat, daer Ducdalf mocht syn passagie nemen voer syn soldaten, beliefden 't hem, maer doer de stat niet, en lieten hem alle amonitie des conicxs halen dat hy wilde. Somma so dat hy haer ten lesten noch bedanckte seer, dat se haer stat so wel bewaerden, maer hadde hy se connen bedriegen, hy soudt gedaen hebben. En sy namen 5 vendelen stercke scamel borgers in stat aen om dagelycx te waken, die sy ordineerden, dat den ryckdom en de geestelyckheyt die er vuel was souden betalen ende so het scene en wouden sy geenderhande soldaten passagie doer de stat geven [(55)].

[+]Eenige heeren van Mechelen gevangen, die metder nacht meynden volck in Mechelen te brengen.

[31 Mei 1572]

[+] Ende op den lesten dach Meye quam ons tot Antwerpen noch een vuel droever tydinge als hoe dat de stat van Valecyn ten roove gecomen was, ende dat doerdien graef Loduwycx volck synde daer in gecomen op den 24 dach so voerseyt is, ende dat bovendien eenige Spaengiarden het casteelken in hadden, so hebben die eer lange daghen bystant gecreghen uyt Dornick en Duwaey ende als de borgeren dat hoorden aen 't getrommel, so eenige meynden dat het volck van graef Loduwyck soude geweest hebben, mits die in de stat waeren alle uren noch volck waeren wachtende; maer eenige borgeren siende dat het Spaengiarden waeren, ende also door het casteel terstont conden in de stat comen, so lieten sy haer over de muren vallen, maer den meesten deel vielen noch met graef Loduwycx volck aen ende namen de merckt in. Ende die van den casteele siende haer assistentie, begonden seer in de stat te scieten, ende corts daerna begonden sy eenige huysen in 't intrecken na der merckt in brant te steken, maer graef Loduwycx volck ende eenige borgeren met haer dreven haer weder tot op 't casteel ende doen begonden de magistraten een vreese te cryghen om den tweeden intocht niet te verwachten, versoeckende aen de capiteynen van Loduwyck te willen uyt der stat vertrecken, opdat sy mochten met de Spaengiarden

[+]Hoe de stat van Valecyn tot een pilagie is comende.

peyseren, eer sy meer volcx cregen ende de stat met gewelt overvielen. Ende hoewel die capiteyenen eenige brieven toochden, dat se oock bystant uyt Bergen in

Henegou waeren verwachtende, ende dat het haer eygen bedryf niet en was bewesen, maer wille en wete van Oraengien ende Loduwyck synne broedere.

+ So waeren de heeren en den ganschen raet van Valecyn twyfelachtich, oock bekennende dat Ducdalbe haer te machtich sou syn, mits den voet doer den casteele in de stat hebbende. Als de capiteynen siende, dat se in vrees waeren van vyanden van buyten en binnen te cryghen, so syn se uytgetrocken, berooft hebbende eenighe kercken juweelen, seggende tot den borgeren: ‘Die syn lyf wil salveeren mach ons wel volgen, en neme 't mede dat hy can’, so eenige deden. Maer de Spaengiarden so haest sy gewaer werden dat de Guesen, so men die noemde, uyt waeren, vielen sy als verwoeyde honden in de stat, doot smytende wat sy vonden, vrouwen en mans, also dat er over de hondert en tachtich menschen doot bleven, ende alle wat in der stat was dat conde oft mocht, liep ter stat uyt+ en der muren af. Die boeren siende dat de stat geplondert en berooft werdt, so beroofden sy alle de uytgevluchte meest van goudt en silver, dat se by haer hadden. Ja werden vele tot op haer lyven uytgescut, so wel vrouwen als mans. Den roof van der stat vuerden de Spaengiarden met scepen uyt na Dornick en Duwaey, daer 't vercocht werdt en na dry dagen werdt geboden, dat elck mocht weder in syn wooninge comen, maer dat gerooft was bleef also [56].

+Den roof uyt Valecyn wordt met scepen na Dornick en Duwaey gesonden.

+De boeren buyten Valecyn berooven degenen die over de muren uytgevlucht waeren.

+ In 't eynde deser maent syn gecomen onversiens een deel Guesen uyt den Briele in de vryheyt van Roosendael ende eysten daer ransoen oft sy wouden plonderen oft branden. Maer de gemeyne boeren wesen haer in der kercke daer de paep met 6 oft 7 haer op den toren gesloten hadde, van de principaelste van den dorpe; maer als sy na den toren quamen, scoten sy so dapper nederwaerts, dat se vuel volcx verloren ende den capiteyn werdt selve oock gequetst, waerom sy den brant in der kercke en toren staken, ende daer verbranden noch wel over de 200 huysen daertoe, ende vertrocken wederom na den Briele, meynende dat dese personen al op den toren verbrant ende versmacht waeren. Maer men bevonde haer levende, hebbende haer met den clockseelen nedergelaten in 't sacramentscoor, daer se doen hoewel het overwelfs was, noch meynden van hitte te vergaen, haer doen bergende in een gemets graf, dat so groot was, dat sy alle seven daer in lagen en waeren vry van den dampe [57].

+De Guesen uyt den Briel verbranden Roosendael en 7 mannen salveren haer wonderlyck in een graf.

+ Den lesten Meye verbranden tot Mercxem, by Antwerpen oock sommige scuren ende wooningen met vuel hoys, 2 peerden en 3 verckenen ende waeren toebehoorende Hans de Grave, droschaert van Brabant, welcken brant oock met handen gestoeckt was ende vermoeyden oock dat het de Guesen gedaen hadden [58].

+Hans de Gravens wooningen verbrant.

+ In 't eynde deser maent so heeft de grave van 't Heerenberge syn stedeken also genoempt, gelegen in Gelderlandt wederom ingenomen, verhopende dat nou te houden, waer Ducdalbe hem 2 mael heeft uytgedreven [59].

+De grave van 't Heerenberge compt in syn stat.

[+] Aldus Ducdalbe siende dat hy nou vuel vyanden te lande begon de te cryghen, so liet hy nou vuel biers vercoopen tot Antwerpen voer half accysen, mits hy ongereet was om eenige ermeye 't scepe te brenghen waertoe dit bier gebrouwen was; ende deestyt was 't tot Antwerpen peerdemerckt, maer om den periculuesen tyt, werdt die tot Mercxem geleydt buyten der stat.

[+]Peerdemerckt wordt tot Antwerpen buyten de stat geleydt.
Ducdalbe dede syn scipsbier vercoopen.

Eindnoten:

(43) Den vierden Mei hadden de burgers van Vere de poorten voor de Geusche benden opengesteld. - GACHARD, *op. cit.*, p. 253.

(44) Betreffende de moeilijkheden om de vloot te Antwerpen op te tuigen zie, A.R., *Pap. Et. et de l'Aud.*, reg. 273, f° 217, brief van gouverneur Champagney aan Alva, 7 Mei 1572. - POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 219. - Voor Enkhuizen, GACHARD, *op. cit.*, p. 254.

(45) Niet vermeld bij VAN DER WULP, *Catalogus...,op. cit.* Zie evenwel BOR, p. 375.

(46) Alva's zoon Don Fadrique en de heer van Noircarmes zouden de bevrijding van Middelburg, nu door vijanden omringd, leiden, GACHARD, *op. cit.*, p. 256. - Over de voorbereiding van dezen tocht, menig detail bij BERNARDINO DE MENDOÇA, *op. cit.*, p. 269.

(47) Over den tocht naar Middelburg, VAN VLOTEN, *op. cit.*, p. 214 aldaar ook betreffende Arnemuiden. - GACHARD, *op. cit.*, p. 253. - Voor Antwerpen, *op. cit.*, p. 257. - Ook MENDOÇA, *op. cit.*, p. 273. - Slechts 18 schepen met ongeveer 1.500 soldaten vertrokken uit de stad, R. VAN ROOSBROECK, *op. cit.*, p. 90. - A.C., p. 239.

(48) Zie BOR, p. 369: de uitvoering van het vonnis tegen Pacieco. - A.C., p. 238. - GACHARD, *op. cit.*, p. 257.

(49) Aangaande Zierikzee, BLAES, *op. cit.*, p. 120. Voor Dordrecht: Pieter de Quaderebbe, meier van Leuven, verkeerde werkelijk in gevaar. - POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 243. Men zie zijn werkelijken noodkreet aan Alva, p. 623, aldaar.

(50) A.C., p. 239. Voortdurend werden ordonnantiën uitgevaardigd, waardoor het verkeer met de gerebelleerde plaatsen verboden werd. - TERLINDEN, *op. cit.*, p. 117 en volg.

(51) A.C., p. 239: hier is aangegeven, Donderdag, 22 Mei: wat inderdaad overeenstemt. Zie GIRY, *Manuel de Diplomatique*

(52) Over de aanhoudende gevechten, zie MENDOÇA, *op. cit.*, p. 276 en p. 289.

(53) Ook bij DIERCXSENS, *op. cit.*, t. III, pars 1, p. 196, wordt hiervan gewaagd. Bij Morillon lezen wij echter: 'l'on ne parle plus du nouveau pardon, et il est mieulx non le publier...', Brief van 28 April 1572, POULLET et PIOT. - Dit pardon was toegekend den 22 Februari 1572. - Zie TERLINDEN, *op. cit.*, p. 112.

(54) De intocht van Spaansche troepen, A.C., p. 240. - Aangaande het innemen van de grensstad Bergen, A.C., p. 240. - VAN VLOTEN, *op. cit.*, p. 218. - BOR., p. 377 en volgende. - BLAES, *op. cit.*, p. 107. - GACHARD, *op. cit.*, p. 258, 259. - MENDOÇA, *op. cit.*, p. 277 et seq. - VAN METEREN, *op. cit.*, dl. II, p. 79.

(55) Over de rebellie van Mechelen, A.C., p. 240. - POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 233, alwaar enkele bibliografische aanduidingen, nota 3.

(56) A.C., o.c., p. 244. - POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 231. - GACHARD, *op. cit*, p. 260. - MENDOÇA, *op. cit.*, p. 287.

(57) A.C., p. 241. - POULLET et PIOT, p. 242.

(58) Wij weten dat de geuzen tot bij Oosterweel naderden, en vermoedelijk van daar uit aan land gingen.

(59) BLAES, *op. cit.*, p. 120. - MENDOÇA, *op. cit.*, p. 297, over den inval van den graaf in Gelderen.

Junius.

[1 Juni 1572]

+ In 't eerste deser maent so scickte Ducdalbe secretelyck soldaten na Bergen Henegou, mits hy meynde met verraet daer in te geraecken ende graef Loduwyck van Nassou met synen volcke die onlancxs de stat ingenomen hadde om te brengen.

+Hoe Ducdalbe oock met liste meynde syn volck in Bergen Henegou te brenghen en graef Loduwyck te vangen, maer 't selfde failgierde en werden wel 3 oft 400 geslagen en 2 capiteynen ter poorten uytgehangen.

Daer was een bancket bereydt, daer men hem genoydt hadde, maer het was hem gewaerschouwet, maer evenwel ginck hy ter maeltyt, maer quamp er seer vroech, doende eerst de wachten ende poorten wel besetten. Mits hy ten huyse was, so en sloegen de verraders sulcx wachte, geen achte, maer doen 't tyt was ter maeltyde te sitten, bedanckte hy den weerdt en seyde: ‘Ik hebbe nootelyck wat uyt te doen’. Ende dier tyt quamen ter statspoorten 2 van Ducdalfs capiteynen in, gecleedet in monicx cleederen ende graef Loduwycx volck en was niet georloeft eenige geestelycke hindernisse te doen; maer dese werden gevolcht en in haer logys gevangen en terstont ter statspoorten uytgehanghen met haer monicxcleederen en meer andere soldaten gevangen, die als bedelaers en boeren incomen waeren. Dese meynden der statpoorten in te nemen, ende eenighe souden 't huys ingehouden hebben, daer Loduwyck ten eten sou syn. Ende na desen trocken 500 peerden en sommich voetvolck ter stat uyt en sloeghen Ducdalf soldaten, die met een groote vreese bevangen waeren, toen sy saghen dat haeren aenslach gefailgiert was. Van dese quamen sommige ten 5 dach tot Halle en tot Brussel al gequets in, ende 't gesciede dat de kinderen riepen: ‘Waer blyft den gevangen graef Loduwyck’. Ende dese tydinghe quam eerst den 7 Juny tot Antwerpen ende rechts te voren hadden sommighe Spaensche en Italiaensche cooplieden al willen wedden, dat men eerlange hooren soude, dat Loduwyck soude in Bergen gevangen syn. Corts hierna werden doer graef Loduwyck sommige borgers der stat haer wapen afgenomen, die tot het volbrengen meynden te helpen [(60)].

+ In 't eerste dese maent verbranden in Gendt 20 huysen doer ongeluck, en eenige soldaten in 't casteele meynden, dat het vyanden in stat waeren en verlieten 't casteele, ende den 5 Junius so verbranden te Borgerhout by Antwerpen 16 wooningen, en den 7 dach verbrande er noch 4 wooningen in 't selve dorp Sinte Willeboorts doer onweder en dondere.

+Diveersche branden doer ongeluck en onweder.

+ Ende in 't eerste van deser maent quam den hertoch van Aerschot weder tot Brusel in 't hoff by Ducdalbe, hebbende 't hoff wel een jaer oft meer verlaten om een questie, die hy teghen Ducdalbe hadde; ende heeft

+De hertogh van Arscot hebbende hem langhe absent gehouden quam nou ten hove.

hem gehouden in Artoys ende elck was nou verwondert, dat hy hem nou in 't hof gaf.

[6 Juni 1572]

Item op den 6 dach Juny in den avont syn van Antwerpen 23 scepen afgevaren met alderhande creemerye en bier om na Seelant, te Ziericzee en Bergen te varen dewelcke in der nacht aen den Doel van die van Vlissingen[+] en Ter Vere doer capiteyn Worst genomen syn, mits Ducdalbe openbaer orloge tegen haer uytgeroepen hadde. 't Volck setteden sy ten lande uyt, maer eenige Spaengiarden vuerden sy gevanghen met haer, ende daer na op den 8 dach namen sy noch 12 scepen en vischscuyten; somma sy en wouden nou[+] geen handelinge toe laten om daer doer niet verraden te worden. Ende deestyt is Ducdalfs capiteyn Bossuysen van Amsterdam afgevaren na Zutfphen, dat onlancx hem afgevallen is, ende meynde dat met 26 scepen en vuel volck weder in te cryghen. Maer die van den Briele syn wel met een deel scepen afgevaren en hebben Ducdalfs scepen meestal 't scanden brocht, verbrant[+] en in grondt gescoten, sodat het Ducdalbe aen alle syden teghen liep. Die van Dermonde hielden Ducdalf Spaengiarden, die onlancx daer uytgetrocken waeren, daer uyt sonder die weder te willen ontfangen. [(61)].

[+]Die van Zeelant doer capiteyn Worst nemen scepen in de riviere ontrent den Doel by Antwerpen.

[+]Die van den Briel maken de scepen van Amsterdam te scanden die Enckhuysen meynden in te nemen.

[+]Dermonde houdt Ducdalfs volck uyt haer stat.

[+] Item deestyt meynden eenighe Franssoysen, wesende oock vrienden van den prinsche van Oraengien de stat van Atrecht met lichte peerden en voetvolck in te nemen, maer het viel haer contrarie. Ende Ducdalbe, siende dat hy aen alle syden vyanden creghe, begonde oock noch ruyteren en knechten aen te nemen in Duytschelant doer graeve van Evelstein ende hertoch Erich van Bruynswyck, waertoe hy den tiende deser maent Juny vuel gelts na Cuelen opscickte. Ende dese hadden byna den prinsche van Oraengien in handen gecreghen, die boven Cuelen syn vergaderinge maket. Ende Ducdalbe dede oock het casteel van Antwerpen met allerhande provisie versien om oft dese stat hem oock eens als vele wilde teghen vallen, het casteel niet gebreck hebben en soude [(62)].

[+]Eenige Franssoysen meynden Atrecht in te nemen en faelgieren. Ducdalbe nam noch ruyteren en knechten aen.

't Casteel van Antwerpen wordt geprovideert.

[+] Ende also alle dit jaer doere en oock in 't voergaende jaer de fame geloopen hadde, dat Ducdalbe soude vertrecken na Spaengien ende dat er eenen anderen goevernuer uyt Spaengien comen soude om de landen van des conicx weghen te regieren, so quam nou op den elften dach Junius de tydinghe, hoe syn scepen in Zeelant gearriveert waeren ende synen persoone met eenighe cleyn scepen oft scuyten ter Sluys in Vlaenderen was aengecomen, met name Duc de Medicina oft Medina. Ende sonder den stercken winde syn gansche ermeye soude in handen van die van Zeelant gevallen hebben, ende noch sach hy voer syne ooghen dat er dry oft vier verbrant werden ende eenighe geclampt, die vol volcx waeren; en alle die Spaengiarden werden te Vlissinghen gehanghen en noch 10 oft 12 van syn scepen geraeckten onder 't casteel van Rammekens, dat van Ducdalf wegen bewaert werdt ende daer mochten noch 6 oft 700 Spaengiarden op syn, en die trocken doen op Middelborch. Somma de een werdt hier en d'ander[+] daer verstroyt en een van syn grootste scepen, daer doch vuel peerden inwaeren verdronk onder Britanien [(63)].

[+]Duc de Medina compt ter Sluys aen en die van Zeelant nemen en verbranden syn scepen.

[+]Een vlote van die uyt Lisseboenen quam wordt genomen.

Ende dewyle dese batalie op zee gesciede, so meynde een vlote coopvaerders van Lisseboenen met den selven winde voerby Vlissinge doer te vaeren tot Antwerpen, maer sy scoten so dapper daerna ende siende noch al des conicx wapen uyt der stat steken, so en wisten sy niet wat het te seggen was, oock niet wetende dat Ducdalbe vyantscap geroepen hadde tegen die van Seelant. Dan dat se gesien hadden dat men de ermeye van den Duc de Medina bevochten hadde, so anckerden sy onder de stat, maer daer werden terstont soldaten opgeleydt, makende goedt en scepen verbuert. Ende daer waeren 26 scoonder scepen, waeraf dry scepen, siende dat men de scepen al bemande, hielden haer anckers af, ende hebbende goeden windt, quamen op den 14 dach anckerloos tot Antwerpen aen, daer noch eenige cooplieden in verblyt waeren, maer vuele droeve, want sy waeren groote scatten weerdt; maar 't goudt en silver van Medina was meest aen de Vlaemsche syde met hem gearriveert. Hier sach men de groote scade, die Ducdalbe gedaen (had) met orloech te roepen tegen die van Vlissingen en Ter Vere, die nou alle coopvaerders ter zee beroefden. die uyt Spaengien quamen ende na Antwerpen meynden te comen [(64)].

[14 Juni 1572]

[+] Ende op den 14 dach in Junius so quam de tydinge hoe de grave van 't Heerenberch met eenighe ruyteren en knechten in den naem van den prinsche van Oraengien heeft de stat van Zutphen in Gelderlant[+] ingenomen, sonder eenich gewelt daer oppe te doen, maer de papen kercken en huysen werden wel berooft van alles dat er was en sonderlinge van silver en ander juweelen. Ende doer desen grave van 't Heerenberge werden daeromtrent eenighe nieuwe aengenomen soldaten, die Ducdalbe aengenomen hadde, geslagen, ende die van Dermonde en Gorckum die weygerden van synen volcke in te nemen.

[+]Zutphen wordt doer den graef van 't Heerenberch ingenomen en papen goeyen berooft.

[+]Dermonde, Gorckun en andere weygeren van Ducdalf volck in te laten.

[15 Juni 1572]

[+] Op den 15 dach Juny so werden tot Rypermonde 15 Franssoysen gehanghen, voorts in den Scelde geworpen, dat meest edelen en edel kinderen waeren, ende waeren onlancx tot Bins gevangen, daer er noch 3 gehangen was en 2 gevangen ende meynden gelyckelyck in Bergen Henegou in dienste van graef Loduwyck te comen: ende eenen boer leverde haer in handen der Spaengiarden tot Byns. 't Scene dat het tot grooten leetwesen was van den conick van Vrankeryck maer hadde Ducdalbe niet geweten, dat hy niet misdoen en mochte, mits dat sy van der religiën waeren, die men daer Hugenoosen noempden, hy, en soudts niet hebben derven doen, want sy noch in geenen dienst en waeren, ende oock mach den vrempdelinck dienen die 't hem belieft en met ransoen gelost worden; so scyne 't dat Ducdalbe geen coningen en ontsiet maer syns som al eens.

[+]Te Rypermonde doet Ducdalbe 15 Franssoysen edelen hangen die graef Loduwyck, die Bergen in Henegou in heeft, meynde te dienste te comen.

[16 Juni 1572]

+ Item op den 16 dach Juny werdt Duc de Medicina, die men hoorde dat gecomen was om de landen te regieren tot Brugghe feestelyck ingehaelt ende den 17 dach werde hy tot Gendt feestelyk onthaelt, en den 18 dach tot Aelst, daer hem den hertoch van Aerschot met een vendel Spaengiarden tegen quam om hem tot Brusel te geleyden, want hy was sonder

+Duc de Medina werdt tot Brugge, Gendt en Aelst ingehaelt.
Medina verwondert dat er noch kercken so versiert syn met beelden.

volck, mits syn volck onder Zeelant gebleven en verstroyt was. Men hoorde dat hy so verwondert was, dat hy sach, dat de steden noch so vuel eeren hem aendeden, ende dat sy noch de catholycke kercken so verciert hadden, mits Ducdalbe so vuel quaets van 't volck van desen lande seyde, wel vermoeyende dat Ducdalbe doer syn vreetheyt de steden en den volcke oorsaecke gaf om teghen den coninck te rebelleeren oft ommers tegen 't pausdom; want sy en cosen geenen anderen heer. Dan hielden de steden in voer den prinsche van Oraengien om haer te bescermen tegen de Spaensche inquisitie ende wreetheyt der Spaengiarden (65).

+Ducdalbe versocht dat die van Mechelen Duc de Medina wouden innemen.

+ Ende deestyt begonde Ducdalbe wat te vleyen met die van Mechelen, haer bedanckende dat sy haer stat sus lange en so wel bewaert hadden, begeerende dat sy haer te rusten souden geven, ende die aengenomen borgeren, die sy in de stat aengenomen hadden, begeerde hy in dienste te+ houden en in synen leeger, die hy beroepen hadde deestyt voer Bergen Henegou. Ende de papen wouden sulcx op den predickstoel 't gemeynte oock raden, opdat sy niet in de gramscap en souden comen van den conick, maer sy antwoerden, sy souden de stat sowel als de Spaengiarden voer den conick bewaeren; ende als dit niet hulpen en mochte, so meynde men die van Mechelen met Duc de Medicina te becouten, dat die daer sou comen ligghen met weynich van synen volcke. Maer sy seyden: ‘Laet Ducdalbe eerst met syn Spaengiarden uyt den lande syn en dan sullen wy ons beraden’ (66).

+Ducdalbe begindt Bergen in Henegou te belegghen.

+Eenich volck en edelen van Medina en Ducdalbe wouden tot Vlissingen gaen

+ Ende deestyt werden oock te Vlissingen sommige edelen van Duc de Medina gehanghen en sommige van Ducdalf volck mede, ende de wapen van Ducdalbe hingen sy te midden van henlieden.

+10 Vendelen Spaengiarden trecken uyt Antwerpen na den leeger in Henegou.

+ Ende op den 16 dach Junius so moesten subytelyck 10 vendelen Spaengiarden die nou dry weken in Antwerpen gelegen hadden optrecken naer Brusel om voorts na Bergen Henegou in den leeger te trecken ende waeren heel tornich om quade betalinge en dat se voer den vyant moesten. Maer daer waeren noch 5 vendelen Walen in der stat en daer quamp er dien dach noch 3 vendelen Walen toe ende de Spaengiarden meynden doer Dermonde te trecken, maer weygerden 't hen.

Ende deestyt namen die van Dordtdrecht 300 soldaten uyt den Briel in van weghen den prinsche van Oraengien; dese stat heeft haer langhe gehouden gelyck Mechelen, Dermonde en ander, maer nou en waeren de omliggende steden niet tevreden; sy en moesten soldaten innemen omdat Ducdalbe daer geen verraet en dede en met dese ander mochte dwinghen.+ Ende deestyt werdt de stat van Deventer berent van weghen den prinsche van Oraengien, mits daer seer vuel papisten woonden en niet sonder gernisoen betrout en werden, gelyck Campen, Swol en eenige ander. Gouwe nam oock 't prinschen volck in dese maent in (67).

+Dordrecht neempt soldaten in oft Guesen en van wegen Oraengien wordt Deventer belegert.

+ Ende deestyt werden tot Antwerpen 2 benden ruyteren voer Ducdalbe aengenomen ende overal vuel voetvolcx; dese ruyteren werden gecleedt met stamette roy rocken, geboort met gouden passemente; de sprake

+Ruyteren tot Antwerpen aengenomen voer Ducdalbe

was, dat se de natie der Italianen souden betalen, maer ten lesten hoorde men dat de papen en cloosteren dien laste souden dragen en elcke bende sou ontrent hondert mannen syn.

[18 Juni 1572]

+ Item den 18, 19 en 20 Junius was 't alle dage ontrent den avont groot onweder van donder en hagel, waermede te Rypermonde 50 huysen omsloegen, d'welck vuel seyden dat een Godts wrake was over de 15 Franssoysen daer onlancx gehangen; tot Aelst leden oock vuel kercken en torens wat scade; vuele hagelsteenen werden geraept als eieren groot, men sprack van eenen ontrent Cortryck van 7 ponden swaer, maer ontrent Antwerpen vrosen eenige op coele plaetsen samen als groote steenen.

+Scade doer donder en hagel.

+ In dese maent was er groote spraecke van vuel Franssoysen, die in Vranckeryck werden vergadert tot dienst van den prinsche van Oraengien ende om graef Loduwyck die Bergen in Henegou in hadde ende van Ducdalbe belegert was, ontset te doen; maer in 't eynde deser maent liep een fame, dat den amirael en ander prinschen van de Hugenooten van den conick gevangen waeren, omdat se teghen Ducdalbe den prinsche van Oraengien wouden volck toeseynden; men hoorde haest contrarie, maer merceerden vast al na de frontiren; maer was een voerbode van 't groot verraet, welck eenige, die 't wisten, wel gewilt hadden dat het terstont gesciet hadde [(68)].

+De Hugenoosche prinschen nemen in Vranckerryck volck aen voer Oraengien.

[22 Juni 1572]

+ Item op den 22 dach Junius so trock Ducdalfs sone Dom Frederick met Siapin Vitellus en capiteyn Norcarm na den leger voer Bergen in Henegou ende op den 23 dach quamen 5 wagenen Spaengiarden wesende het keukenvolck van Duc de Medina in Antwerpen, wesende van Middelborch 't scepe gecomen op Bergen op Zoom om na Brusel te trecken by haeren heere, ende waeren de reste, ontrent 800, ter Muyden bleven voer de welcke men tot Antwerpen so vuel paer cousen maeckte, mits sy naeckt en ongecleedet waeren.

+Eenige van 't volck van Medina arriveren tot Antwerpen.

+ Ende op den 15 dach Junius so werde 't tot Antwerpen en elders openbaer oerloghe geroepen teghen die van Bergen Henegou ende teghen alle die dese stat favoriseren oft eenige bystant doen. Ende voorts quam de tydinge hoedat graef Loduwycx volck dapper uyt der stat gevallen was, ende hadden eenige Spaengiarden geslaghen en vuele gequets, die som tot Brusel en tot Halle ingebrocht waeren. Ende daer werden opgeroepen alle leenheeren om den conick dienst te doen naer out heercomen binnen+ den tyt van 14 daghen, maer sy en liepen niet seer, want sy in vuel jaeren niet vuel oft niet van haer leengoeden ontfangen en hadden. Ende daer werdt oock geroepen eenen vryen legher te weten, tolvry en ander lasten alle die den leeger souden provisie aenbrengen; ende Ducdalbe werdt in dese publicatie verclaert als capiteyn generael van de ermeye ende Duc de Medina als goevernuer van den lande,

+Openbaer orloge tegen Bergen Henegou. Vryen leger beroepen voer alle soetelaers.

+Alle leenheeren worden opgeroepen binnen 14 daghen.

also dat het scene dat Ducdalbe soude den begonden crych volvuren, anders en socht
Duc de Medina

+ de landen om die te regeeren niet te aenveerden, al was hy daerom gecomen [69].

+ Ende deestyt heeft haer de stat van Leyden, Gorckum en 't casteel van Louvesteyn overghegeven aen den prinsche van Oraengien, also dat men nou een stedeken van Hollant en wiste, 't en was tegen Ducdalbe, dan Amsterdam [70].

+ Ende deestyt was er doer Ducdalbe eenich verraet besteken binnen Vlissingen doer eenige capiteynen der soldaten, die hy omgecocht hadde met vuel gelts, also den capiteyn ende goevernuer van Middelborch met name Beavoys was uytgecomen met omtrent 1.000 soldaten en sommige willige borgeren, ende gelieten haer oft sy 't Souborch, gelegen tusschen Middelborch en Vlissingen, wilden overvallen. Des uyt Vlissingen ter stont 400 Engelsche werden uytgesonden om die ontset te doen, daer men tersont een foute sach van poeder. Ende voorts en socht den capiteyn niet te vechten, so moesten dese oock na Vlissingen wycken; die vyanden volchden even dapper, niet scroemende voer 't gescut van der stat, welck men hoorde, oock niet en treffte, ende meynden so ter stat in te vallen, mits eenige vrinden daer in hebbende. Maer werden van der statswegen gevangelyck gestelt; ende Beavoys siende, dat het besteck niet ter perfectien conde gebrocht worden, trock weder na Middelborch verbrandende Westcappel en eenige ander dorpen. Ende terstont hierna staken die van Vlissingen sommige dycken dore en verdroncken vuel landts, bedurven menigen huysman ende dat om dat die van Middelborch niet meer en souden connen comen op Vlissingen, dan langhs de dycken. En vuel kelders in Middelborch quamen daer doer vuel waters; maer corts lieten sy 't weder drooge af en stopten de dycken, gravende alleen omtrent Vlissingen groote grachten [71].

+Duc de Medina wordt verclaert als goevernuer en Ducdalbe als veldheere.

+Leyden, Gorckum vallen Ducdalbe af, maer Amsterdam houwet noch met den Spaengiarden.

+Hoe capiteyn Beavoys met alder macht uyt Middelborch toech en meynde Vlissingen met verrassen en verraet in te crysghen.

[26 Juni 1572]

+ Op den 26 dach Junius begost men tot Antwerpen van de Croonenborch poorte tot aen 't casteel een nieuw walle te maken al waer de stat lange open gelegen heeft, niet hoedende voer eenen watercrych; aen d'ander eynde in de Nieustat werdt een toren genoempt den steenen craen de cappe afgebroken en met eerde gevult, ende in den hoeck werdt noch een stuc walle gemaeckt om gescut op te setten, want de guesescepen haer altemet naby vertoonden. Dien hoeck walle noempden 't volck eerst Vlissingen en den toren herwaerts Rammekens, maer corts daerna werdt dien hoeck walle Cattenberch genaempt, soo 't bleef heeten [72].

+ In dese maent van Junius was er eenen ambesaet van de coniginne van Engelant gesonden by den conicke van Vranckeryck, die nou tot Bleys was, welcken seer feestelyck ontfangen was van den conick Carel de 9 van dien name. Men hoorde, dat het begeeren was, dat hy sou willen toelaten, dat die prinschen van der religien mochten den prinsche van Oraengien en ander verdreven heeren bystant doen, gelyck sy dagelycx vuel volcx in Zeelant sondt, welck men verstont dat hy willich beloefde, al was 't met valscher herten oft doer quaden naraet der moeder [73].

+Van sterckmakinge van Antwerpen ende hoe Cattenberch gemaeckt werdt en een ander walle by 't casteele.

+Ambesaet uyt Engelant gesonden in Vranckeryck om de verdreven heeren in haer landt te helpen.

+ Ende also nou geheel Hollandt den prinsche van Oraengien doer den grave van Limmen, die den aenvanck eerst gedaen hadde, was toegevallen, al en was hy noch met syn ermeye noch niet in 't landt, so hebben de overgevallen steden haer elck versiende tegen Ducdalbe, met ontrent 50 oerloechsscepen en galeyen haer vertoont op de Suerzee voer Amsterdam, de stat op eyschende van des prinschen weghen. Maer daer en rees geenen cleynen twiste binnen, want vuele hadden 't wel gewilt, ende hadden Ducdalbe oock menighe weygeringhe van den tienden pennick gedaen; maer namen uytstel tot dat den prinsche in 't landt soude syn; tusschen dien cregen sy brieven van Ducdalbe en bleven hem getrouwe, haer belovende wel ontset te doen, al lagen sy midden onder haer vyanden (74).

+Meest alle de steden van Hollant tegen Ducdalbe gerebelleert synde, eyschen de stat van Amsterdam oppe met 50 scepen van orloge.

+ Ende Ducdalbe scickte diveersche brieven over alle steden, belovende van den tienden pennick 't geenen dagen meer te vermanen, nou by sach dat hy heel Hollant en Zeelant verloren hadde op elcx een stat na te weten Middelborch en Amsterdam.

+Ducdalbe scickt brieven dat men van den tienden pennick niet meer verhalen en sal.

+ Ende meynde deestyt Zutphen met bedroch weder in te crygen om open passagie op Hollant te hebben, seyndende daer een capiteyn met een heel vendel soldaten, uytgevende dat se den prinsche sonder soudye wouden dienen, maer meynden de stat in brant te stellen, en hadden eenige putten gefenynicht en werden meest ombrocht.

+Ducdalbe meynde met liste Zutphen weder te crygen.

+ In 't eynde deser maent syn omtrent 300 soldaten uyt Zeelant, die men Guesen noempde gecomen in 't dorpe van Eekeloo in Vlaenderen, daer sy de kercke beroofden van 't silverwerck en namen den paepe, den meyer en den baeliu gevangen me na haer scepen, doer welcke wel 300 menschen uyt dien dorpe verdreven waeren, omdat se 't pausdom niet en wilden obedieren. Ende bovendien vonden dese Guesen noch eenen wagen op de bane met 4 Spaengiarden, die omtrent 6.000 pont Vlaemsch versch gemunts gelts hadden in tonnekens by haer, dat sy van Brussel brochten, met welcken buet sy oock 't scepe liepen (75).

+Van een grooten buet die de Guesen cregen tot Eekeloo.

+ Dit waeren de heeren die den prinsche van Oraengien waeren ten dienste met den noembre van de gemonsterde ruyteren ende knechten op den 12 in Julio, die men wel can concidereren wel wat meer gemonstert worden, dan daer dagelycx bevonden worden. In den eersten den hertoch van Pomeren 2.500 peerden en 1.600 voetvolcx; den hertoch van Mechelenborch 2.500 peerden en 2.500 voetvolcx; den heere van Tisselborch 1.200 peerden en 1.500 voetvolcx; eenen van den huyse van Mansvelt 6 vendelen knechten, de prinsche Casimirus 2.000 peerden en 5.000 voetvolcx; de grave van 't Heerneberghe 3.000 peerden en 4.000 voetvolcx, den prinsche over de 7.000 mannen so ruyteren en knechten, daer de heere van Mandersloo overste lieutenant af was, wesende de faute van de ermeye, mits hy in dienst des conicx van Vranckeryck was, so na breeder geseyt was? (76)

+De somme van den leger van Oraengien.

Eindnoten:

(60) De geschiedenis van den monnik wordt ons eveneens verhaald door Morillon, POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 242.

(61) François van Boschuysen vice-admiraal van Holland, als vlootvoogd in 1573 afgezet. Over hem, *Nieuw Nederl. Biogr. Woordenboek*, dl. IV, p. 243. - Bedoeld is hier de geuze nkapitein Ewout Pieterszoon Worst.

(62) Over het aanwerven van de nieuwe benden, zie VAN METEREN, *op. cit.*, t. II, p. 83 en 86: aangaande den strijd der Franschen te Binche, aldaar, p. 84. De bestraffing der gevangen Fransche edelen, *loc. cit.*, en A.C., p. 241.

(63) De vernietiging van Medina's vloot, BLAES, *op. cit.*, p. 111. - POULLET et PIOT, p. 256, 257. - MENDOÇA, *op. cit.*, p. 295. - VAN GRONINGEN, *op. cit.*, p. 128. - GROEN, *Archives*, t. III, p. 438.

(64) Over het in beslag nemen van een deel der Portugeesche vloot zie A.R., *Pap. Et. et de l'Aud.*, reg. 273, f° 333, brief van gouverneur Champagney aan Alva, 14 Juni 1572. - MENDOÇA, *op. cit.*, p. 297. - POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 257.

(65) Over de intrede van Medina Celi, MENDOÇA, *op. cit.*, p. 296. - POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 257, 269.

(66) Einde Juni was een belangrijke troepenmacht naar Bergen getrokken. VAN METEREN, *op. cit.*, p. 83. - Voor Mechelen en Medina Celi, POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 270.

(67) A.C., p. 242. - POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 277, 283. Dordrecht ingenomen den 25 Juni 1572. - BLAES, *Mémoires, op. cit.*, p. 119.

(68) Over het samenkomen van die Fransche hulp, zie VAN METEREN, *op. cit.*, p. 84. - MENDOÇA, *op. cit.*, p. 310.

(69) Over de verhouding tusschen beide gouverneurs, zie POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 256.

(70) POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 284. - MENDOÇA, *op. cit.*, p. 302. - BOR, *op. cit.*, p. 376.

(71) Betreffende Engelsche hulp, MENDOÇA, p. 290. - POULLET et PIOT, p. 285, 287.

(72) In verband hiermede het gebod ‘gruys en aerde te vueren in de Nieuwstad, in den hoek neffens den waetermuelen’ A.A., dl. I, p. 307, 20 Juni.

(73) GACHARD, *Bibliothèque Nationale*, t. II, p. 383.

(74) Cfr. VAN METEREN, *op. cit.*, p. 82. Graaf van der Marck, heer van Lumey was met de leiding belast. Een overzicht van den toestand bij GROEN, *Archives*, t. III, p. 463.

(75) Poullet et PIOT, *op. cit.*, p. 287.

(76) GROEN, *Archives..., op. cit.*, t. II, p. 467 geeft ons een overzicht van de samenstelling van Oranje's leger, in dato 8 Juli. De aanteekening van G. Van Haecht is tamelijk fantastisch.

Julius.

[1 Juli 1572]

+ In 't eerste van deser maent is tot Gorckum een inquisituer gehanghen ende eerst syn tonge uytgetrocken, met name Delredo een Spaengiarts sone, maer geboren van Antwerpen; desen heeft syn residentie ontrent Vianen gehadt en vuel boeren gepersequeert, om als sy op eenige vierdagen eenich landtwerck deden en niet wel ter missen en quamen; ende nou 't gansch landt rebelleerde hadde hy syn goedt al in tonnen na Antwerpen gepackt, maer de boeren leverden hem; vuel volcx van 't Hertogenbosche+ vluchteden oock op Antwerpen ende dat omdat de Guesen haer uyt Hollant daer dicwils ontrent de stat vertoonden ende vuel roovinghen deden.+ Desgelycx verthoonden sy haer ontrent Antwerpen, te Lillo, oock noch op den I dach deser maent met 9 oerloechscepen onder welck een groot was, genaempt 'Den Leeuwe'. Ende mits in Antwerpen soldaten lagen te weten 8 vendelen Walen sonder de Spaengiarden in 't casteele, ende hoorende van des prinschen van Oraengien toecompste met een groote+ ermeye, die nou over den Ryn was in 't landt van Gulck, so vreesden vuele haer oock tot Antwerpen haer en haer goederen te betrouwen, maer vloden na Cuelen met haer goeden, ende den prinsche creege grooten toeval van volcke. Ja oock eenige canonicken uyt Gulck trocken hem ten dienste om Ducdalbe te helpen verdryven [77].

+Delredo een inquisituer tot Gorckum gehangen.

+Vluchtinge tot Antwerpen en ten Bosche.

+Guesche scepen verthoonen haer ontrent Antwerpen, oock een den grooten Leeuwe genoempt.

+Prinsche van Oraengien met 8.000 ruyteren en vuel voetvolcx werdt noch voer hem vergadert oock voer Ducdalbe.

[4 Juli 1572]

+ Ende opden 4 July quam de tydinge dat op den 2 dach voer Bergen Henegou een groote scermutsinge gesciedt was, mits graef Loduwycx volck ten 2 plaetsen uyt der stat gevallen was in Ducdalf leger, also dat er ontrent 300 mannen van beyde syden bleven.

+Scermutsinge voer Bergen Henegou.

+ Item deestyt de Spaengiarden hebbende in Antwerpen haer residentie ende siende dat de Guesen dagelycx haer verthoonden te watere ontrent Antwerpen, so visiteerden sy alle de torens en oock de borgershuysen, bevelende vuel yseren geerden en tralien te maken, opdat men met duyster nachten niet en soude connen volck langs achter in laten.

+De Guesen te weten eenige Zeelanders halen de barsie van Brusel tot Antwerpen voer de stat met der nacht.

Ende 't gesciede op den 5 dach, 's morgens vroech, niet tegenstaende dat se wacht op 't Scelt hielden, dat de Guesen gecomen waeren met 5 mannen, op 't veer en losten daer een scuyte en quamen na de stat gevaren en braken daer de barsie losse van Brusel, die sy doen met riemen roeyden na haer scepen, die in 't lanck reck lagen ontrent Outsterweel, roeyende verby der Spaengiarden wachtscip, met der duysterheyt.+ Oock en dachten sy niet dat er vyanden van achter conden comen, ende doen de barsie by haer volck quam, scoten sy met groote stucken na de stat, dies daer groot getier was van de soldaten, die alerm sloegen met den trommelen ende bestelden des anderdaechs wacht aen de dycken, maer en vernamen doen niet [78].

+Alerm daerdoer in de stat onder den soldaten.

[8 Juli 1572]

+ Op den 8 dach Julius so gescieden diveersche oproeren in Antwerpen doer vechteryen; ende eerst doer soldaten die 's morgens gequets inquamen, die met een convoye ontrent Bommel van de Guesen geslagen waer;

+In Antwerpen noch andere diveersche oproeren doer aengenomen soldaten en ander inconvinienten.

maer dese stat en wilde d'een noch d'ander inlaten. Oock werden in Antwerpen knechten aengenomen, om in de stat van Brugghe te legghen, die sy meynden, dat se innemen souden liever dan Waelen. Ende seer groote vechterye maeckten dese tegen de Waelen, die in Antwerpen laghen. Ende op den noen so gebuerde 't dat 2 Spaengiarden met haer wapenen op de borse onder den cooplieden wandelden, welck so by Ducdalbe en den goevernuer der stat Frederick Champignie verboden was, waerom den scoutet haer beval te vertrecken, mits hy 't sach. Maer en wilden 't niet laten, dies den scoutet die woude vangen, te helpe nemende de borgeren, ende daer wouden eenige Spaensche cooplieden de Spaengiarden helpen, en sonder dat den goevernuer dat middelde, sou er eenen grooten oploop gebuert hebben. Op den 10 dach werdt oock eenen soldaet doer syn sculdt in de ruye geworpen, waerom oock alle de Walen in wapen liepen ende daer werden 2 borgers gequets tot der doot en eenige... (rand van het papier afgesneden).

+ Ende hoewel Ducdalbe geen gernisoen binnen de stat van Mechelen en conde gekryghen, so lieten sy altoos hem toe des conicx van Spaengien artelrye en wat hy van doene hadde daer uythalen om op scepen van orlogen te gebruycken, die hy tot Antwerpen en elders als ter Sluys was toe rustende. Maer die van Amsterdam, hoewel sy so wel als ander steden Ducdalbe den tienden pennick geweygert hebben, so waeren sy nou hem seer toegedaen, doer dien de papen ende de magistraten haer+ seer opwirpen: ende namen volck uyt haer eygen stat aen, die sy nieuwelyck den conick van Spaengien en Ducdalbe ende de Roomsche kercke deden sweeren, verdryvende vele persoonen, die desen eedt weygerden. Noch waeren sy rontom besloten, want in alle was 't schier volck van wegen den prinsche van Oraengien; ende deestyt werdt doer den grave van 't Heerenberge de stat van Harderwyck gelegen in Gelderlant aen de Zuerzee van 't prinschen wegen met verrasschinge geweldelyck in genomen+ en versloegen en verstroyden Ducdalf soldaten, die er in laghen ende oock eenighe borgeren, die dese wouden helpen, beroovende voorts als sy gewoon waeren alle de kercken en cloosteren en haer huysen. Dit siende de stat van Hattem ende Elborch, ende wesende sonder soldaten van Ducdalbe, gaven haer overe in handen van den prinsche, van Oraengien, die noch in 't landt niet en was. Maer den grave van 't Heerenberch bereyde den wech daer in Gelderlant ende den heer van Limme in Hollant ende vergaderden groote scatten van 't kercken en cloosteren silverwerck, als van kelcken en ciborien [79].

+Hoewel de Mechelaers Ducdalf volck niet in en wilden, so lieten sy hem amonitie volgen.

+Hoe die van Amsterdam Ducdalbe eedt swoeren en self volck aennamen.

+Hoe de stat Harderwyck van de Guesen werdt ingenomen.

+ Ende Ducdalbe persequeerde die der Roomscher kercken leedt deden, want op den 9 dach werdt daer tot Brussel eenen tengieter levendich verbrant, die onlancx van Antwerpen derwaerts gevuert werdt, ende syn huysvrouwe was daer onboden om synen verteerden cost te betalen ende brocht eenen vrint mede, meynende den man losse te kryghen; en so bevonden was dat den vrint oock van der Roomscher religien niet

+Ducdalbe verbrant noch volck om de religie.

en was, werdt mede levendich gebrant ende des anderdaechs syn vrouwe oock, maer die werdt geworcht [80].

+ Dese fame comende voer Loduwyck in Bergen Henegou, dat Ducdalbe noch niet op en hielt van branden om saken der religien, heeft oock eenige gevangen Spaengiarden, die hy in scermutsinghe gecreghen heeft, doen verbranden. Ende in d'eerste van deser maent syn buyten Parys gevonden+ in 't coerne vermoort 25 knechtkens kinderen, die met laten gedoyt waeren om het bloet te gebruycken voer eenige groote heeren, die laserye hadden; men vermoeyde op eenige Italiaenen.

+Loduwyck verbrant Spaengiarden tot Bergen Henegou.

+25 kinderen buyten Parys in 't coerne vermoort.

+ Item deestyt hoorde men dat in Zeelant weder soldaten en amonitie aengecomen waeren, die van 't prinschen wegen in Engelant aengenomen waeren. Ende Ducdalbe hadde secretelyck volck in Scoonhoven in Hollant gecreghen en doen van prinschen volck daer meynden in te trecken en haer de poorten geopent werden, werden sy haest uytgesmeten en by+ 300 geslagen. Bovendien beleyde met weinich volcx capiteyn Bossusen Oudewater, daer de Guesen in waeren, maer daer werdt hy so van die van binnen en ander omliggende soldaten oft Guesen der ander steden+ afgedreven. Deestyt quamen noch 300 Spaengiarden van Duc de Medina volck over Bergen na Antwerpen en meynden na Brugge te trecken [81].

+Die van Seelant crygen noch volck uyt Engelant.

+300 Guesen in geslagen in Scoonhoven.

+300 Spaengiarden van Medina in Antwerpen.

+ Ende alsoo eenige van Ducdalfs soldaten de Guesen te Scoonhoven bedrogen hebben, als voer verhaelt is, hoewel te beduchten is dat sy in Hollant oft Zeelant qualyck wat sullen connen houden, so hebben sy haer nochtans verstoutet Oudewater met weynich volcx te beleggen doer capiteyn Bossuysen. Maer op den 18 dach Julius hoorde men hoe hy met scande moest van Oudewater wycken doer de Guesen, die uyt allen andere omliggende steden hem daeraf dreven en vuel volcx afsloegen [82].

+Oudewater werdt doer capiteyn Bossuysen van Ducdalfswegen belegert maer corte verdreven naer Utrecht. toe

[14 Juli 1572]

+ Ende op den 14 dach quam de tydinge dat den prinsche van Oraengien nou met alle syn heycracht nou in 't landt van Gelre was, van welcke compste lange gesproken (was), wel verhopende, en oock vuel menschen met hem, dat hy nou Ducdalbe met alle synen aenhanck verdryven soude, mits hy alreede doer syne helpers, den grave van Limmen en andere Engelsche soldaten scier heel Hollant en Zeelant 't hueren wille hadden. Ende soo men hoorde en wouden sy niet langher (ommers alle die met den prinsche in 't landt waeren comen, wel met 8.000 ruyteren sonder+ 't voetvolck ende de stercke stat van Venlo opgeheyst hadden) Guesen genoempt worden, maer protestanten oft voerstanders des vaderlandts. Maer voer het lichtste bleven sy onder 't gemeyn volck al Guesen heeten [83].

+Prinsche van Oraengien compt met grooter heyrcracht in 't landt van Gelre.

+Venlo wordt opgheheyscht.

Ende den grave van Limme ende den grave van 't Heerenberge sloegen alle 't silverwerck van der kercken roof nau achte, so dat het te beduchten is, dat se als se ryck gestolen syn, den crych geen gade en sullen slaen ende Ducdalbe en 't gansche pausdom, dat hem aenhanckt, is seer listich.

[17 Juli 1572]

+ Ende op den 17 dach hoorde men dat den prinsche van Oraengien de stat van Venlo sterck belegert hadde, maer en wilden haer niet opgeven noch scier geen van alle de steden, dan de stat Gelre, welcke heeren den prinsche tegen reden ende inhaelden en besconcken hem met eenen gouden cop na haer vermogen, maer de borgemeesters hadden te voren al in den leeger geweest. 't Was te verwonderen dat de steden, die ommers geen gernisoen in en hadden, haar nou niet over en gaven, maer sy vreesden al dat Ducdalbe den prinsche noch vermeesteren soude, gelyck in 't jaer 1568, en dat sy dan te meer getirannisseert souden worden (84).

+De stat van Gelre haelt den prinsche met eeren in.

+ Ende sommige staten van Gelderlant vergaderden te Zutphen, daer den graef van 't Heerenberch van 't prinschen wegen met volck in lach: daer werdt getrackteert hoe men best doen soude en hoe men handelen soude, die haer tegen den prinsche rebellich hielden. Ende overdroegen meest, dat se souden volgen oft doen souden soo de stat van Remunde als wesende de outste stat soude voerdoen, die haer oock niet en woude overgeven. Dies den prinsche van Oraengien daer met aller macht van volck en gescut voerviel ende die stormender handt wonne, welcke tydinge op den 25 dach tot Antwerpen quam; en wat in wapenen vonden werdt niet gespaert, papen en monicken en kercken werden oock som dootgesmeten en meer dan ander borgers geplondert. Doen brachten+ die van Venlo haer sluetelen, biddende om lyf en goedt te houden en sonder gernisoen te blyven, welck den prinsche haer weygerde en wilde daer volck in hebben; daerop sy noch na Venlo trocken om haer te beraden, en namen daerna volck van Ducdalfs wegen in, te weten den jongen grave van Megen. Corts daerna nam de prinsche het casteelken van Montfort in, 't is daer by gelegen, daer ontrent 60 Spaengiarden op vermoort waeren (85).

+De stat van Remunde wordt van den prinsche belegert ende stormenderhant gewonnen.

+Die van Venlo laten den prinsche en nemen van Ducdalfs volck in haer stat.

+ De wyle nou den prinsche van Oraengien met aller macht in 't landt van Gelre was ende Ducdalbe vreesde, dat hy de stat van Bergen in Henegou, daer Loduwyck van Nassou in belegert was van hem, ontset doen soude, so dede Ducdalbe vele listen om graef Loduwyck uyt der stat in handen te cryghen, so dat daer vele scermutsingen gescieden,+ insonderheyt op den 10, 15 ende op den 25 dach Julius. Ende in de eerste is oock Siapin Vitellus, een van Ducdalfs prinsipaelen raet, daer gescoten in syn been en tot Brusel seer cranck ingebrocht ende meer andere gequetste te wagen inbrocht, wel tot 7 wagens toe, soo dat men ten eynde deser maent hoorde, dat er wel 17 vendelen tot Bergen ter stat uytstaken, die se in diveersche scermutsingen gecreghen hadden, ende syn oock wel treffelycke capiteynen gevangen. Men seyde van eenen aptdye buyten der stat, waeraf den apt hem rekende maeschap van 't huys van Nassou, ende hem so langhe quelde om syn gast te worden, ende hem soo scandelycken meynden te leveren, maer was 't gewaer worden en brachten veel Spaengiarden daer om lyf en leven. Onder alle so heeft Ducdalbe ten

+Van veel scermutsingen voer Bergen in Henegou.

+Siapin Vitellus gequetst.

lesten daer oock een trompet gesonden om capiteyn tegen capiteyn te lossen, welck hy in 't eerst niet doen en woude [86].

+ Ontrent den 18 dach deser maent syn sommighe Enghelsche soldaten uyt Zeelant comende in Vlaenderen gevallen ende hebben de stat van Aerdenborch ingenomen, welck een oude onstercke stat was, maer hadden eenige pyniers by haer om die te stercken ende hadden oock eenige peerden by haer. Ende 't geviel dat sy uytliepen na Gendt ende ontmoetten 23 stucken gescuts nieuw gegoten tot Mechelen, die in den dageraet waeren uyt Gendt gereden om na Brugghe te vuren en daer en waeren maer 25 Spaengiarden by, die 't ontliepen weder na Gendt, welcke geerne de borgeren bewillicht hadden 't selfde wederom te vervolgen,+ maer en wilden niet. Ducdalbe meynde dit op scepen van orlogen te leggen, die ter Sluys bereyt werden; ende tot Antwerpen waeren oock 4 orloechscepen bereyt, maer doer dese tydinghe werdt van dese 't gescut oock afgedaen en ander gewant. Nochtans op den 18 dach trocken noch 300 Spaengiarden van duc de Medina volck doer Antwerpen, onlancx daer gearriveert synde, na Brugge. Maer op den 20 dach quam de tydinge, dat monsieur de Rues, een Walsch capiteyn, synde persoonelyck in Brugge, ende hebben de natien der Italianen en Spaengiarden daer samen overdragen secretelyck volck in te brengen; en de gemeynte dat gewaer wordende, hebben eenige knechten van Rues dootgesmeten ende de cooplieden haer wapenen afgenomen. Dies terstont die Engelsche van Aerdenborch met 200 mannen daer voerquamen ende sy eysten Brugghe oppe in den naem van den prinsche van Oraengien. Maer die van Brugghe maeckten onder malcanderen een verbont noch d'een noch d'ander in de stat te laten, so dat de Engelsche en ander Guesen weder Brugghe verlieten. Corts daerna ontrent den 25 dach verlieten sy seer subytelyck Aerdenborch nemende allen den roof met haer oock de clocken+ uyt den toren om gescut af te gieten en voeren na Zeelant en op 't landt van Ter Goes dat landeken in nemende en benauwende de stat, daer noch eenighe Spaensche en Walsche soldaten inlagen. Want eenigen capiteyn was uyt Engelant in Zeelant gecomen en hielt voer groote dwaescheyt, dat se den vyant so in 't Ter Goes en Middelborch en Ermuyden te midden onder haerlieden lieten liggen; so scene 't, dat se haer landt voeral wouden gaen suyveren [87].

+Aerdenborch een oudt stedeken in Vlaenderen wordt van de Guesen ingenomen.

+De stat van Brugge in ancxste, overdraecht d'een noch d'ander in te laten.

+Het stedeke van Ter Goes wordt van de Guesen tot Zeelant ingenomen en de stadt belegert.

+ Ende de Spaengiarden in Rotterdam ligghende, ende siende heel Hollant en Seelant haer contrarierde, van vreese oft sy daer ten lesten oock qualycken conden uytgeraecken, hebben 't ontrent den 24 dach verlaten, nemende grooten rooff met hen en scoten in 't uyterste noch eenige borgeren doot en trocken na Utrecht, maer hadden noch menigen aenstoot eer sy daer geraeckten. Ende noch onlancx in dese maent hadden sy 2 vrouwen gehangen, sommige seyden met den voeten om hooge, alleen omdat sy eenige goederen, die haer by de Guesen genomen waeren, wederom geransoent hadden. Ende nou moesten sy de stat verlaten, en

+De Spaengiarden, omtrent 700 sterck verlaten Rotterdam doer hongersnoot ende met vuel peryckels en aenstonts raken sy uyt den lande van Hollant, maer werden alleskens stercker duer papisten, die haer toevielen om wech met haer te geraken.

eenige onder haerlieden hadden wel willen de stat verbranden, maer werdt noch verbeden; terstont daer na quam de grave van Limmen van de stat van Dort gevaren en nam Rotterdam in [88].

[18 Juli 1572]

+ Ende op den 18 dach quam t' Antwerpen in poste subyte tydinghe goedt voer den Spaengiarden, waerom oock op 't casteel eenige artelrye gelost werdet; d'inhout der brieven was van de groote victorie, die als Ducdalfs sone geslagen hadden alle de Franssoysen, die de hugenoosche prinschen afgesonden hadden na Bergen in Henegou om graef Loduwyck van Nassou, broeder des prinschen van Oraengien, die in deselve stat belegert was ontset te doen, welcke comende tusschen de stat Gilain en Bergen met grooten reegen ende hebbende luttel lancien, syn van den Spaengiarden wel tot 12 oft 1.500 geslagen, ende noch wel 900 oft daerontrent gevangen. Maer de boeren waeren de Spaengiarden seer behulpelyck, hebbende sommige brugghen afgebroken; de gevangenen werden som gevuert na Valecyn ende som na Aet boven Brusel, welck stedeken oock geen gernisoen in en woude hebben gelyck vuel steden, maer met de gevangenen quamen sy in en bleven in [89].

+Hoe seer vuel Franssoysen comende om Loduwyck van Nassou by te staen van den Spaengiarden wel tot 1.500 geslagen en 900 g vangen worden, daer men de boeren vuel scults af gaf van verraden te hebben.

[22 Juli 1572]

+ Ende op den 22 dach quamen op 't casteel van Antwerpen wel 20 wagens met bogaetsie en Spaensche vrouwen uyt Hertogenbosche, want de Spaengiarden vreesden oock dat sy, mits dat het de naeste palen van Hollant waeren, ten lesten souden overvallen worden van de Guesen, scickende daerom haeren scat op 't Antwerps casteel, op welck sterckte sy haer betrouden, hoewel de Guesen dagelycx aen den Doel op 2 mylen na by Antwerpen quamen ende niet toe en lieten, dat men moschelen mocht+ gaen vangen met der scuyten, roepende dagelycx: ‘Segt de Spaengiarden dat sy ons haer 13 gescilderde oerlochscepen brengen, want wy hebben se van doene’. Ende bonden de scippers handen voeten en lieten se so met der scuyten wederom dryven. Maer op den 27 dach verraste de+ Spaensche wachtbarsie eenen scipper met name Jan Block, die uyt syn scepen te Lillo gegaen was om eenen paep te vangen, ende vingen noch meer andere borgeren van Antwerpen, die daer in 't dorp waren comen wandelen. Den scipper wetende dat sy hem ombrengen soude, bekende dat hy wel 30 Spaengiarden met syn handt gedoyt hadde, ende den capiteyn van der barsie, een moran geboren, worchde hem de keele toe tot dat de coorde brack; doen doerstiet hy den strote voorts met eenen poengiart, en alles in presentie van dese borgeren in der nacht binnen den vliedt en worpen hem doen in 't water. Godt wete hoe die borgers te moede waeren, maer quamen losse daerna op den 29. De overste van den casteele ende van der stat, wetende dat de rivire vry was bewandelden aen beyde syden den dyck wel 3 mylen verre om te sien der Guesen compste te beletten; haer naloopers beroofden vuel boeren.

+Spaenigarden uyt den Bosche seicken haer scatten in 't Antwerps casteel.

+Hoewel die Zeelanders oft Guesen dagelycx in de rivire tot by Antwerpen quamen.

+Een scipper Jan Block wordt gevangen en vermoort.

[+] Ende so de heeren t's avonts weder quamen van haer besichtinghe aen de dycken, bevolen sy de wacht op den toren, dat oft se buyten der stat iet sagen, dat se de clocke souden trecken, maer den goevernuer

[+]Ter Goes wordt verlaten om verraet dat onder haer lieden was in Walcheren.

dede 't weder verbieden. Dit was daerom dat de tydinge was comen dat de Guesen Ter Goes in hadden, maer corts hoorde men contrarie. Maer[+] deden vuel scade buyten der stat, met rooven en branden, maer verlieten de stat in 't eynde van deser maent, mits vindende groot verraet onder haerlieden, want de Spaensche en Walsche soldaten in de stat Ter Goes liggende en gebreck van poeder hebbende, werden uyt haeren leger versien. Oock was verraet in Walcheren, want capiteyn Beavoys, uyt Middelborch meynde Vlissingen en Ter Vere te cryghen, doer hulp van binnen, hebbende alreede Ter Vere beclommen, maer failgierde. Ende deestyt werdt tot Antwerpen de trommel oock geslagen om scipvolck te cryghen, maer en creghen niet vele, want elck vreesde tegen de Zeeuwen en Hollanders te dienen, want dat waeren de rechte water ratten; oock was er dese maent voetvolck in Antwerpen aengenomen om binnen Brugghe te legghen, maer mits dat die van Brugghe overdragen te hebben geen volck in te nemen in haer stat, so syn die oock verdwenen, meest overgeloopen na Hollant en elders [(90)].

[+]Tot Antwerpen wordt scipvolck aengenomen.

[+] In 't eynde desr maent vergaderde Ducdalbe ontrent Antwerpen groote menichte van wagenen van alle dorpen uyt Vlaenderen en Brabant ommers over de 2.000, met welcke hy een wagenborch woude slaen, tegen dat de prinsche van Oraengien soude willen over Mase comen, om daer synen leeger in te besluyten, want mits hy alreede Remunde in hadde, begonden sommige van synen ruyteren hen over Mase te laten sien, also dat oock vuel cloosteren liggende buyten Diest en elders begonden te vlieden in de steden en oock haer habyten te veranderen om onbekent over landt te reysen, want de papen oft monicken die in der Guesen soldaten handen vielen, en waeren daer niet ten besten aen, maer quamen som oock om lyff en leven; men seyde vuel van eenen minnenbroder, die de grave van t' Heerenberch te Zutphen in Gelderlant heeft doen quartiren, en syn clooster doen verbranden gelyck meer andere; maer men seyde dat hy met eenich verraet hadde meynen den grave om te brengen [(91)].

[+]Ducdalbe vergadert vuel wagens om hem daer in te besluyten.

[+] Deestyt vergaderden de staten van Hollant tot Dordrecht om soldaten en geldt te fineren voer den prinsche van Oraengien; men hoorde dat daer geraempt was, dat sy geraempt hadden op te brengen 8.000 mannen en die betalen souden, waerom tot Dorderecht vuel gelts geslagen werdt. Ende mits sy deestyt met pracktyck van hoywagens de stat van[+] Bommel innamen, so quamen sy in de Langstraet en namen daer veel volcx aen om welcker oorsaken Ducdalbe die van Dorderecht op den 7 Augusti riep voer vyanden des conicx met allen haeren aenhanck, verbiedende met haer te handelen oft eenige betalinge te doen. Ende also Ducdalbe noch hebbende syn gernisoen in Zieric see ende daer oock orlogescepen bereyde, maer soo te water beset waren dat se qualyck victalie creghen, ende den cappiteyn van d'oerloechscepen hebbende tot Brusel by Ducdalbe geweest om ontset te worden, maer so hy sach

[+]Te Dort vergaren de staten van Hollant om gelt en volck voor den prinsche op te brengen.

[+]Bommel wordt overrompelt en Ziriczee overgegeven.

daer geen middelt en was, is met het principael scip en sommich gelt overgevallen en na Vlissinghen gevaren, medenemende allen syn huysgesin; daerna op den 10 Augusti werdt Ziriczee subyt bescoten en de soldaten Walen gaven 't over en trocken sonder wapen uyt op Bergen op Zoom en wel 200 bleven dienen; daer cregen sy 8 orloechscepen die daer bereyt lagen [92].

Eindnoten:

(77) POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 284: over het optreden der geuzen.
(78) A.C., p. 242. - ROB. VAN ROOSBROECK, *op. cit.*, p. 93.
(79) Over de troebelen te Antwerpen, A.C., p. 242. - ROB. VAN ROOSBROECK, *loc. cit.*, p. 93; voor den toestand te Mechelen, en elders: POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 290, 292, 295. - Elborch is Elburg, in Gelderland, BOR, p. 381.
(80) A.C., p. 243.
(81) POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 284, 311. - MENDOÇA, p. 290.
(82) BOR, p. 381, geeft een overzicht van de veroveringen door de Geuzen. - Ook MENDOÇA, *op. cit.*, t. II, p. 22, 23.
(83) POULLET et PIOT, p. 313. - VAN METEREN, *op. cit.*, p. 88.
(84) Over het voorttrekken van Oranje aan de Maas, POULLET et PIOT, p. 330. - GACHARD, *Corresp. Phil., II*, t. II, *op. cit.*, p. 268-269.
(85) Betreffende Roermond, POULLET et PIOT, p. 330. - Voor Venlo, p. 339. - GROEN, *op. cit.*, p. 479.
(86) Deze gevechten rond Bergen worden uitvoerig behandeld bij MENDOÇA, *op. cit.*, t. I, p. 311.
(87) De tocht van Geuzen en Engelschen in Vlaanderen, POULLET et PIOT, p. 333, 340. - GACHARD, *Corresp. Phil. II*, t. II, *op. cit.*, p. 270. - MENDOÇA, *op. cit.*, t. I, p. 292. Bedoeld is hier Jean de Croy, graaf van Roeulx.
(88) BOR, *op. cit.*, p. 396. - POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 332.
(89) Beschrijving van dit gevecht ab. pag. 318 bij MENDOÇA: ook p. 324, 326 over de hulp der boeren: de aanvoerder der Fransche hulpbenden, M. de Genlis werd gevangen genomen. Met Aet is Ath bedoeld. (Aat.)
(90) Poging rond TER GOES, MENDOÇA, *op. cit.*, p. 293. - Over het werven van soldaten te Antwerpen, ROB. VAN ROOSBROECK, *op. cit.*, p. 90.
(91) Over het aanrukken van Oranje, POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 343. - VAN METEREN, p. 88 en volgende.
(92) Over deze bijeenkomst te Derdrecht, BOR; *op. cit.*, f° 386. Zij had plaats rond 15 Juli 1572. - Zie ook POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 321. - Aldaar p. 339, betreffende Bommel! VAN METEREN, *op. cit.*, p. 72.

Augustus 1572.

[1 Augustus 1572]

+ In d'eerste van deser maent hoorde men vele van de blijschap die nou in Vranckeryck was, hoe willecom den amirael, die so lange met meer andere hugenoosche prinschen teghen den conick georloecht heeft, nou daer was, ja van de gemeynte werde inhaelt, ende oock werdt daer nou en in de voerleden maent de feeste van der bruyloft gehouden, te weten, van den jongen conick van Naverre ende Margariete de suster van den conick Carel de 9 nou present regierende, welck houwelyck in den peyse nou alreede 2 jaeren in Augusto gepubliceert, besproken was. Ende 't heeft scier een jaer geduert dat men geraetslaecht heeft waer men dese feeste alder bequamelykste soude mogen houden, want niet geerne en quamen' de hugenoosche prinschen tot Parys ende en hebben er tot noch toe niet geweest, hoewel den peys alreede 2 jaeren geduert heeft. Ende niet geerne en vereerden de gemeynte oock dese hugenoosche heeren oft de protestanten van der religie, soo men die mocht noemen, maer werden daertoe gedrongen. In somma de vogels waeren nou in 't net, dwelcken net men lange gespreyt en gebreydt heeft, soo men na lesen sal. 't Is wonder dat dese geen achterdencken en creghen, doen sy hoorden dat haer volck, die sy gesonden hadden na graef Loduwyck, so deerlyck geslagen werden; sy souden hebben mogen dencken, 't is misluckt, de Spaengiarden syn listich, maer sy syn van eenige in 't net gelevert [(93)].

+Van der blyscappe die tot Parys werdt doen de heeren van der religien inquamen ende van der bruyloft van den conick van Naverre en 't conicx suster die daer gehouden werdt, na wel beclaecht.

+ Op den eersten Augusti verbrande scier het half dorpe van Walem tusschen Mechelen en Antwerpen gelegen, van hen eygen vier en oock de kercke ten gronde.

+Brant van Walem.

[3 Augustus 1572]

+ Ende op den 3 Augusti quam de tydinge hoe Ducdalbe meynde met verraet de stat van Bergen in Henegou doer 7 oft 800 soldaten in te cryghen en graef Loduwyck also in handen te cryghen, uytgevende dat se waeren van syns broeders des prinschen van Oraengien weghen, hebbende geconterfeyte vendelen ende syne veltteeckens. Maer so haer de stat geopent was ende willecom geheeten waeren, so werdt de statvalpoorte gesloten ende alle omgebrocht, want Loduwyck van Nassou was van 't verraet geadverteert, dat hoewel syns broeders volck over Mase begonde te comen om hem ontset te doen noch so na niet en was. Ende die van binnen+ omgebrocht synde liepen syn ruyteren een ander poorte uyt, die er oock vuel ombrochten; hier doer dede Ducdalbe alle de Franssoysen ombrengen, die over veertien dagen gevangen waeren by Bergen in Henegou,

+Ducdalbe meynde met list Bergen in Henegou in te crygen, maer vielen in de valle.

+Waerom alle de gevangen Franssoysen meest gehangen, verdroncken en gedolven werden.

met hangen, verdrincken ende in putten vreedelyck dolven, sonder eenige genade.

[10 Augustus 1572]

+ Ontrent den 10 Augusti nam den prinsche van Oraengien de stat van Weerdt in, maer 't casteel niet ende syn ruyteren meynden deestyt 8 vendelen Spaengiarden te slaen by Arscot, die uyt Hertogenbosche quamen, maer weeken ontrent Mechelen. In Bosche waeren nou Duytsche+ getrocken, die eensdeels geslagen waeren in t' derwaerts trecken en waeren onder den grave van Evelstyn; maer omdat het lantslieden waeren, lieten se sy meest leven, maer meynden 't op de Spaengiarden te wreken. Ende Ducdalbe meynde deselve met smeeken in Mechelen te crygen, maer die van Mechelen seyden al, sy wouden haer stat selfs bewaeren, maer anders en wilden sy niemants vrint oft vyant syn; maer 't selfde hebben die van Dortrecht en andere oock geseyt lange tyt, maer ten lesten hebben se al 't prinschen volck ingelaten en so trocken die 800 Spaengiarden oock al na den leeger voer Bergen Henegou [(94)].

+De stat van Weerdt wordt van den prinsche ingenomen.

+Mechelen ontseggen Ducdalfs Spaengiarden noch al in te laten.

[12 Augustus 1572]

+ Op den 12 dach Augustus werden uyt het casteel van Antwerpen 17 stucken gescuts te water bestelt op Brusel, die Ducdalbe na den leeger vuerde die voer Bergen Henegou was, en op den 13 vuel wagens met picken en scippen, corven en manden oock al derwaerts.

+Ducdalf met alle macht na Berghen in Henegou en syn sone.

Ende deestyt hoorde men dat tusschen Luyck en Mastricht, op een dorp, een deel van Ducdalf ruyters geslaghen waeren, in der nacht al slapende verrast by 600, welcke des prinschen volck gedaen hadden en dese waeren oock uyt Duytschelant van eenige geestelycke cuervorsten Ducdalbe ten dienste gesonden. Ende met alle dit gescut en ander gereetschap trock Ducdalf sone selve na den leeger en beroemde hem, hy sou eer tien dagen, de stat van Bergen in Henegou t' synen wille hebben oft sou daer voere doot blyven [(95)].

+ Ende deestyt syn de geestelycke en werlycke persoonen, als den apt van Perck en andere van de staten van Vlaenderen, die in Meerte leste geleden ter oorsaecke van den tienden pennick op alle goeden, die Ducdalbe was eyschende, na Spaengien gereyst waeren, met vreden wederom gecomen ende soo men hoorde syn dese, omdat het meeste geestelycke personnen waeren, wel ontfangen geweest; want de conick niet en meynde hier noch so vuel prelaten en apten geweeste waeren. Maer noch musten sy daer blyven tot dat er scryven was van Duc de Medina, welck scryven met haerlieder segghen accordeerde, te weten, dat hy noch overal den dienst der kercken vondt, uytgenomen in sommige steden, die nou dewyle dese op de reyse syn geweest, tegen Ducdalbe gerebelleert syn, als oock heel Hollant en Zeelant. Ende soo men hoorde hadde de conick haerlieden en alle syne landen van dese scattinge ontslaghen, maer duc de Medina wien syn volck verstroyt en syn

+De gesanten in Meerte lestleden getrocken comen met gesontheyt uyt Spaengien wederom en vinden de landen vol onruste doer den tienden pennick geresen, die den conick haer quytscolde.

scepen doer de Seelanders verbrant waeren en siende 't lant so verweeret, liet Ducdalbe het goevernement behouden [96].

+ Ende deestyt belegerden die Guesen de stede van Amsterdam te water en te lande, waertoe de andere steden van Hollant meest behulpich waeren, want uytgesteken Amsterdam was 't scier alle met haer overcomen ende alle de papen en monicken waeren uytgeroyet, ommers hare+ kercken alle benomen. Maer hier in Brabant waeren de papen noch in floratie; ende op den 24 dach werdt in alle haer kercken des paus aflaet gecondicht, om te bidden voer den Torck, die sy seyden dat so sterck op den treck was; maer 't waeren ander Torcken die sy meynden, willende+ bidden dat haere aenslagen hen mochten gelucken, want op den 26 dach Augustus trock Ducdalbe persoonelyck uyt Brusel in synen leeger, die met 4 hoopen voer Bergen in Henegou lach, ende duc de Medina met hem; ende Ducdalfs wapenen werden belesen, syn peerdt werdt Catelyne+ genoempt, en syn sweerdt Margriete en wel bewywatert, ende des van Roomen aflaets brieven bevolen catolyck mensche te bichten te comen, en den naesten en den tweeden sondach 't sacrament te ontfangen, want daer waeren goede saken voerhanden (97).

+Amsterdam van de Guesen belet.

+Roomsch aflaet in alle catolycke steden gecondicht.

+Ducdalbe in persoon te velde voer Bergen in Henegou.

+Syn peert en wapenen belesen.

Ende graef Loduwyck 't prinschen broedere, die menichmael uyt Bergen Henegou gevallen is geweest en Ducdalbe vuel scade gedaen heeft, was nou so vast belegert dat hy niet meer en conde uytcomen; oock was de stat die hy met liste ingecregen hadde, so vol papistes volck, dat hy altoos syn meeste macht moest daerin houden; maer nou wachtede hy alle dage ontset van synen broedere, de prinsche van Oraengien, Willem van Nassouwen.

+ Ende so haest als Ducdalbe persoonlyck uyt Brusel na synen leeger voer Bergen Henegou getrocken was, so hoorde men dat des prinschen van Oraengien heyrcracht oock even sterck derwaerts so de cassye oppe als oock herwaerts intreckende van Diest na Mechelen; ja quamen tot+ by Antwerpen toe, so dat vuele dorpen de vluchte in der stat namen. Ende de natien der cooplieden van Spaengiarden ende Italianen cochten vuel wapenen om haer de stat te beter te versekeren met Ducdalbe, ende+ maeckten noch eenige soldaten in de stat te crygen, Walen die te Aelst en te Tempsick in Vlaenderen geleghen hadden, vreesende dat des prinschen vrinden in stat waeren, als 't waer was; maer hadde folie geweest tegen 't casteel te rebelleren. Maer men hoorde, dat den prinsche wel 8.000 peerden ten minsten by hem hadde; ende op den 29 dach werden+ tot Ranst ontrent 30 oft 40 ruyters royrocx, onlancx voer Ducdalbe in Antwerpen aengenomen, geslagen; 7 quam er in stat gevlucht; elck die nam de vlucht met wagen, peerden en kerren in de stat. Ende op den 30 Augusti werdt den prinsche van Oraengien oft syn volck tot Mechelen in gelaten, te weten 1200 ruyteren en een regiment voetvolck. Lange hebben die van Mechelen Ducdalf volck geweygert, maer nou waeren sy+ hiertoe gewillich, nemende eenige heeren gevangen, die 't haer wouden beletten; ende 2 bisschoppen werden daerin gevonden, die de borgers al meynden te becouten, dat se weynich van Ducdalf volck souden in nemen

+De prinsche van Oraengien met 8,000 ruyters en vuel voetvolcx oock derwaerts om de stat te ontsetten.

+Prinsch van Oraengien oock met aller macht na Ducdalf leger.

+'t Prinschen volck vertoont haer tot by Antwerpen en slaen tot Ranst eenige van Ducdalfs ruyters.

+De Spaensche en Italiaensche cooplieden wapenen haer om de stat wel te bewaren, maer de borgers van Antwerpen, noch Oosterlingen en Duytschen en dragen haer geen sake aan.

+Die van Mechelen laten den prinschen volck in stat.

en waeren so in de valle. Ende alle de artelrye van Mechelen werdt van blijschap gelost [98].

+ Item so Ducdalbe nou opgetrocken was, dede hy tot Aet en elders noch wel 140 Franssoysen hangen en in putten delven, wesende de reste van degene die onlancx by Bergen Henegou geslaghen werden. En dit was een teeken, dat hy noch syn vyanden niet en vreesde, hoewel de fame wat liep dat hy in Vranckeryck met die tirannye vuel vyanden gemaeckt hadde, en eenige seyden, dat het wel 't conicx wille was, gelyckt hierna met de waerheyt bleeck.

+Ducdabe en vreesde geen vyanden, doende noch wel 140 Franssoysen doyen van de reste van die onlancx gevangen waeren.

+ Deestyt verbrande scier de half stat van Huesden, gelegen aen den Hollantschen cant, die de Hollanders lieten uyt en in gaen en de Spaengiarden niet, waerom sy 't vier in de stat scoten, mits liggende op een casteelken daerby en liepen doen voorts van daer [99].

+Hoe de stat van Huesden scier half afbrande duer de Spaengiarden nijt.

+ Ende op den lesten dach Augusti also nou een vyantschap was tusschen Mechelen en Antwerpen, hoewel den haet tusschen de borgers niet groot en was, dan tegen de Spaengiarden, so waeren die van Mechelen op de Scelde comen en namen de barsie van Brusel en 2 huen+ ende namen 't tholhuys boven Sinte Beernaerts in en den tollenaer gevangen, also dat men Antwerpen sommige dagen gesloten hielt; ende Ducdalbe orloge scepen, die den 19 dach bevaert voeren te Sinte Beernaerts en 't vier in een scoten in 't wederkeeren, so dat vuel gewants verbrande: en liepen nou niet verre van huys. Nederwaerts omtrent Lillo en naerder, verthoonden haer dicwils de Zeesche orloge scepen. Alleen waeren dese orloge scepen dese maent eens gevaren na Bieselinghen met gelt en soldaten; de Zeeuwen meynden, dat se meer naerder gecomen souden hebben, maer werdt daer uytgedaen en voorts met scuyten na Ter Goes bestelt+ om die daer te ontsetten en te betalen. In 't eynde van desen heeft Ducdalbe een clooster voer Bergen Hengou ingekregen, daer hy 2 stormen opgedaen hadde, en doen trock Loduwycx volck met der nacht af [100].

+Mechelaers nemen scepen op den Scelde.

+Ducdalf orloechscepen tot Antwerpen bereyt en onlancx bevaert na Sinte Beernaerts voeren, bleven nou wel in 't cot.

+Ducdalf neempt een clooster by Bergen in met 2 stormen.

Den 26 Augusti.

+ Ende den selven dage als Ducdalbe van Brusel persoonelyck na den leeger in Bergen Henegou optrocke ende den prinsche van Oraengien oock met aller macht volchde, so dat men alle dage meynde dat er een groote slach gescieden soude, so quam op den selven dach de tydinghe, waerdoere Ducdalbe mogelyck te stouter optrocke, als hoe dat op den 22 dach wesende de bruyloft van des conicx van Vranckeryck suster te voren tot Parys gehouden met den conick van Naverre, ende de conick groote beloeften aen den amirael en ander hugenoosche prinschen gedaen hadde, en versekert hadde, dat haer geen leet in dese stat gescieden en soude. Ende hoewel den peys nou 2 jaeren geduert hadde en wel redelyck gehouden is geweest, en soo men met dit houwelyck een jaer oft meer gedraeyt heeft, waer men dese feeste bequamelyckste houden

+Hoe den amirael tot Parys duer scoten wordt.

soude so en quamen sy in dese stat niet geern, en so werdt in 't ryden den amirael uyt een venstere gescoten en 't geraeckte in den arm, so dat hy van der doot geen noot en hadde! Ende 't gesciede op den wech so den admirael van syn logys na 't conicx hof sou rijden, dat was na 't huys te Louveren. Ende hierdoor was 't gansch hof beroert, want men werdt gewaer dat den scuet gevalscht was en den amirael in 't peryckel was om den arm te moeten verliesen: de bruyloft was gehouden op den 18 Augusti. En op den 22 in Julio was noch een bruyloft gehouden van den outsten sone van den prinsche van Conde, wiens vader in 't velt bleef; dese hadde getrout eenige dochter van den huyse van Gwise, so dat, soo 't scene, dat de vrintscap seer groeyde; maer 't was al bedroch. De conick Carel de 9 van dien name, die quam den amirael besoecken ende hoewel 't huys daer den scuet uytgecomen was seer doersocht was en niet gevonden, so beloefde hy 't seer te wreken, waer hy in syn ryck te vinden, en oock alle die bevonden souden worden daer eenige wetenschap af te hebben. Ende omdat hy beloeft hadde dat in Parys, daer den amirael niet geern en quam, hem geen leedt gescieden en sou, so presenteerde de conick hem om syns eedts en beloefte wille syn half rycke voer die pyne tot recompense. Ende op den 23 dach als des saterdaechs, so dede de conick met trompetten uytblasen, al Parys doere, dat waer'dt dat er eenich meester waere, die den amirael wist te genesen sonder den arm te verliesen, hy soude hem terstont scenken 30.000 croonen; 't scene dat de conick groote droefheyt maeckte en al d'ander mede. Maer 't was al bedroch, want daer was meer op handen; die den scuet gedaen hadde was een Italiaen; 't waer ongeloffelyck, dat sulcx sou sonder 't conicx wete syn, want op den 24 dach voer den dage als 't sondach, corts na den middernacht, wesende oock Sinte Bertolomeeus dach, so heeft hem den hertoch van Gwise en Alexander Eduwaert, 't conicx outste broeder die naemaels Henry genoempt werdt, gewapent met allen haeren aenhanck ende syn eerst stille in des amiraels huys voer syn bedde gecomen ende hem vermoort; Gwise gaf hem selfs den scuet. Ende voort voeren sy in alle cameren en huysen van den selven voerdorpe van Parys genaempt 't fourbou van Sainckt Jermyn du Pres en vermoorden alle de edelen van den amirael ende alle die van der hugenoosche syde ter feesten gecomen waeren; over de 300 edelmannen, sonder de edelvrouwen, maechden en jonge kinderen; sy en spaerden niet ende sleypten die al gepluystert[+] tot in de rivire, sommige geheel scandelycken naeckt. Dan des amiraels sone was t'synen gelucke daer niet, de heere van Mommercanci ende capiteyn Lorge waeren 't ontvlucht en werden van Gwise en 't conicx broeder vervolcht, maer ontquamen 't met noch eenige andere: den bruydegom, de conick van Naverre ende den prince van Conde, hoewel die oock van der religie waeren oft ommers die beminden. Dese waeren van t's avonts in 't conicx huys a Louvre bleven en werden daer bevrydt oft hadden se, willens om de houwelycken, daer behouden, denckende

[+]Van de moort tot Parys.

deesch jonge heeren sullen haer bekeeren. Ende in 't aencomen van den dage begonde dit geroep eerst in de stat te comen, want dese edelen lagen meest al in een quartier ende doen begonde de stormclocke te luyden, ende des conicx broeder riep selve: ‘Slaet doot, doyt alle de hugenoosen’. In somma alle de borgeren liepen in wapenen en alle hugenoosche huysen, te weten alle daer men wiste daer 't volck niet catholicx en waere werden vermoort, jonge kinderen, vrouwen en maechden so wel als de mannen ende het gepuffel ende canalie dede de meeste moort; ende berooft synde werden die martelaren alle met den haere oft baerde na de rivire gesleypt; sommige geheel huysgesinnen werden met een kerre wech gevoert en so gelyck slyck in de rivire geworpen. Elck die een huys wist te wysen daer volck van der religie woonden, dat waeren de beste cristenen; maer menich huysgesin werdt vermoort om den roofs wille, in sonderheyt vuel goutsmeden; oock seer vuel van der wet ende oock eenen president ende des conicx secretaris met allen syn gesin. Des conicx gerde en was oock niet ledich, t' sommige plaetsen me moordende ende sommige plaetsen defenderende, nadat se bevel cregen. Maer dicwils dede de canalie dat sy wilden; vuel groote huysen begonden 't in t' eerste met gewelt tegen te houden, maer, lacen, luttel oft geen cregen victorie, want de boosheyt behielt d'overhant. Vuel Nederlanders en ander vrempdelinghen werden oock al vermoort van ambachtsgesellen, oock sommige klercken en machtige jongmans, heeren kinderen van vremde landen, die in sulcke steden comen om de tale te leeren; sommige werden gelyck huspot gecapt, andere cregen duysent wonden na haer doot; in somma geen tongen muegen sulcx uytspreken, noch geen pennen scryven die deerlyckheyt, die er te sien was. Maer het gelach ende blijschap onder de borgeren, die meest paeps waeren, was soo groot dat men 't 't gekerm niet en hoorde; haer veltteekenen waeren witte cruycen; men seyde van een doctor van een colegie, die oock vermoort was, van wien men seyde dat syns gelyck in Europa niet en was. Menich dede wraeke over synen vyant met eenen roep: ‘Dat 's een hugenoos’; sommige pagien vermoorden hun eygen heeren; de peerden, juweelen en anderen roof was terstont in alle straten te coopen, meer dan half om niet. Over de 200 persoonen bevont men, die catolyck waeren me vermoort, dat 's nou van de bekende, sonder de onbekende; want daer eenen van der religie in huys was werde 't dicwils al vermoort oft by grooten gelucke (gespaert?).[+] Men hoorde van 5.000 oft 6.000 in als, onder jonck en out. Den amirael lach 3 daghen hoofdeloos, de mannelycheyt afgesneden op straete, ende na vuel sleypens hingen sy het lichaem aen de galge van Monfacon buyten Parys. Aen welcke galge van Monfacon sy over 2 jaeren, eer het peys was, syn figure van hout gesneden so groot als het leven gehangen hadden, welck die Pariseenen seer noode afdeden, doen 't peys was; en nou[+] hebben sy 's noch moordadelyck t' huerder eeuwiger scanden volbracht; en worden daerom eeuwelyck moorders genoempt. Des amiraels hooft

[+]Des amiraels lichaem lach hoofdeloos 3 dagen op strate. 't Lichaem des amiraels wordt aan Monfacon gehangen.

[+]Eynde van der moort.

wilde men seggen, dat se na Spaengien by de inquisituers gesonden hebben. Het gemoordt duerde dien sondach en maendachs den helen dach, tot dat de conick wesende op syn huys te Loveren aen de rivire gelegen, wat berou creech, doerdien hy sach, dat de rivire, die nochtans seer doerdryft, scier bedeckt was van de doode lichamen. Ende dede gebieden, dat men niemanden meer dooden en soude; maer 't en was dien dach, noch dien nacht niet om stillen; ende doen moeste men se voordaen voer synen broedere oft voer mons[r] de Gwise brengen, die besculdicht werden hugenoos te wesen. Nou is 't te weten dat hugenoosen is, volck die Jean Calvinis leeringe oft religie volgen, ende bescermen die oock geern met gewelt en wapenen; haeren eersten vermaerden capiteyn hiet Hugo, waeraf de name hugenoosen gebleven is [(101)].

[30 Augustus 1572]

[+] Ende op den 30 dach Augusti wierdt alom Parys geboden, dat alle persoon hem sou comen bichten ende den laesten Augusti sou elck in syn prochie ten sacrament gaen, ende wie dat het niet en dede, soude voer suspeckt gehouden worden.

[+]Elck wordt tot bicht beroepen.

[+] In September begonde men te hooren, hoe dat die moorderye van Parys over 't geheele conickryck begonde te gescieden, ja so sommige seyden, daer bevel af creghen, maer nergens met sulcken furie als tot Parys, maer naemen er meest vuel gevangen. Tot Amiens hoorde men, nadat er vuel gevangen was, dat (sy) so der stat poorten open deden en lieten uyt loopen die wilde; te Rouwaen was de sprake, dat er 400 vermoort was in den eersten aengryp, vuel gevangen en doen de poorten opengestelt; tot Orliens hoorde men, dat er die van der religien tegen de andere in wapen stonden, niet besonders en gebeurde. Van Bleys was sprake, dat die van der religie alle de papen en monicken vermoort hadden; van Lions en Bordeaux sey men van vuele die daer vermoort waeren; maer van Lions sey men van dry oft vier vleeschouwers die aengenomen hadden eenen heelen toren gevangenen te dooden, die men seyde, sy met 5 oft 6 t' seffens afhaelden en beneden doyden, gelyck ossen en scapen. De Heere verdraecht vele [(102)].

[+]Van de moorderyen, die in vuel ander steden van Vranckeryck gescieden.

In September liet de conick een gebodt doen dat men alle gevangenen, soude losse laten, sonder eenich scade oft ransoen te nemen, behalve die men wisten dat van den aenslach geweten hadde om den conick en syn moedere en broeders te vermoorden; want de conick liet boecxkens uytgaen, dat het wel synen wille was dat den edeldom vermoort was, haerlieder nagevende, dat se na syn lyf gestaen hadden, begeerende wel dat elck voorts sou synder concientien vry syn, naer inhout van den peyse, maer dat er nergens geen vergaderinge oft predicatie soude gedaen worden, die te voren waeren toegelaten; en dat op pene van lyf en goedt, tot dat er meerder stilte ware. Maer 't geloof was uyt en doen de gevangenen te Rouwaen los gingen werden sy op strate gedoyt.

Eindnoten:

(93) LAVISSE, *op. cit.*, t. VI, 1, p. 126.
(94) De inneming van de stad Weert, MENDOÇA, *op. cit.*, p. 345. - Voor 's Hertogenbosch, POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 343. - Met den graaf Evelstyn is bedoeld Otto, graaf van Everstein. Toestand te Mechelen, POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 327.
(95) Wij lezen inderdaad voortdurend berichten over de aankomst van Duitsche hulpbenden, POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 334, 336, 341, enz.
(96) De ontvangst van de afgevaardigden bij Filips II wordt ons verhaald in het schrijven van GACHARD, *Corresp. Phil. II*, t. II, p. 264. - Ook POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 352.
(97) Belegering van Amsterdam, BOR, *op. cit.*, p. 404. De beide landgraven voor Bergen: zie MENDOÇA, *op. cit.*, p. 343.
(98) Gebeurtenissen te Diest en te Mechelen, POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 343, 351, 356, 412. - MENDOÇA, *op. cit.*, p. 349. - De overgave van Mechelen, POULLET et PIOT, p. 372, 405 en volg., BOR, *op. cit., Bijvoegsel*, p. 144.
(99) Voor de verdere veroveringen door de Geuzen in het Noorden gedaan, verwijzen wij hier naar JOH. VAN VLOTEN, *Nederlands opstand tegen Spanje* (1572-1575), ab. pag. 37, 1858.
(100) MENDOÇA, *op. cit.*, p. 338: aanval op de abdij Epinlieu.
(101) Zie het breedvoerige verhaal, VAN METEREN, *op. cit.*, p. 90 en volgende. - LAVISSE, *op. cit.*, t. VI, 1, p. 125-130 (alwaar bibliografische aanduidingen).
(102) De gebeurtenissen in de provincie, LAVISSE, *loc. cit.*, p. 131. - Zie ook de ver meldingen bij POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 416.

September 1572.

[1 September 1572]

+ Op den eersten dach in den maendaechschen rade, versochten de Italiaensche en Spaensche cooplieden, dat sy tot versekeringe van der stat souden mogen op de merckt en op 't stathuys openbare wacht houden met de 6 gesworen gulden, welck haerlieden werdt ontseet by den geheelen rade, ende den goevernuer, ende dat se souden haer stille houden als andere natien (103).

+De Spaensche natie die in Antwerpen, daer doch gernisoen genoech in lach, het waken geweygert.

+ Ten selven dage na den noene quamen de Guesche scepen en scuyten ontrent 30 en roofden by Outsterweel 200 scapen en sommige ossen ende als sy 2 uren wech waeren ging de wachtgeleye en barsie van Antwerpen besien, waer se geweest hadden. Ende ten 2 dach sonden die van Mechelen het Brusels scip en de barsie wederom, die se in 't eynde Augusti genomen hadden, houdende eenige persoonen gevangen, verbiedende den scippers eenige Spaengiarden oft ander soldaten van Ducdalbe te vuren.

+De Guesen rooven scapen en ossen in 't landt van Outsterweel; die van Mechelen seynden de genomen scepen wederom.

+ Ten selven daghe quam een spraeke dat des prinschen van Oraengien ruyterye te Borgerhout, wesende t' naeste dorp by Antwerpen, ontboden hadde, dat sy goeden cost besorgen souden om wel te betalen, welck vele deden en haelden spyse in der stat, en sonderlinge de speelhoven, vreesende so sy failgierden bescadicht te worden, maer en quamen niet (104).

+De Guesen van Mechelen dreygen voer Antwerpen en Borgerhout te comen.

[2 September 1572]

+ Ten 2 dach quamen tot Antwerpen noch 3 vendelen Duytschen van den grave van Evelsteyn in, wesende 800 sterck, en Evelsteyn lach met+ meer andere in de stat maer dese quamen uyt Ducdalf leger van Bergen Henegou, welcke stat men nou begonde te bescieten, daer Loduwyck 't prinschen broeder in was; ende den prinsche Mechelen in hebbende,+ naerderde vast om syn broeder te ontsetten. En dese Duytschen meynden in Dermonde te geraeken door eenige heeren, maer de borgeren werden 't gewaere en namen de heeren de sluetelen af en so werden se tot Antwerpen ontboden. Ende so van Rouwaen en Parys en ander plaetsen quam scryven, dat de spraecke aldaer was, dat den prinsche van Oraengien al verslagen was, begeerende sekerheyt te hooren, waerdoer+ vele vermoeyden by de groote daer hope moest af syn en eenich verraet in synen leger moest besteken wesen; oock vreesden vele dat tot Antwerpen so doer de soldaten en Spaengiarden en Italianen wel eenige+ moort als tot Parys lichtelyck soude aengerecht worden. Maer tot Parys hebben 't de borgers malcanderen gedaen; ende hoewel 't volck hier oock diveersch in religie waeren, betrouden wel dat sulcx niet gescieden en soude 't en waer doer vrempdelingen; seer quaet vermoeden hadden de+ borgeren in mons[r] Mondragon, colonel van de Waelen, die men ‘lapoogh’ hiet, mits hy met advys van meer andere vuel van de waterpoorten dede toe metsen, omdat de Guesen haer so dicwils ontrent de stat verthoonden; ende syn eygen wyf vluchtede selve uyt der stat. Ende op den 3 dach

+Noch 800 Duytsche comen in Antwerpen.

+Fame in Vranckeryck, dat den prinsche al verslagen was. teeken van verraet.

+Die van Dermonde nemen haer heeren de sluetelen.

+Antwerpen vreest voer moorderye doer soldaten.

+Eenige hielden 't voer seker dat sulcx ophanden was geweest, maer niet en dorsten bestaen.

+Godt behuedt ons.

werden t' scepe 10 tonnekens met gelde uyt Antwerpen na Ducdalbes leger gevuert op Dermonde, en so na Brusel met 20 soldaten. Ende ten+ selven dage trocken noch 150 na de stat van Liere, mits sy om onderstant gescreven hadden, want dien morgen hadden die van Mechelen meynen Lier subyt te overvallen (105).

+Lier neempt meer gernisoens in uyt Antwerpen.

[4 September 1572]

+ Ende ten 4 dage in September werdt de stadt van Diest, Tienen, Leeuwe en Loven overghegeven aen den prinsche van Oraengien. Diest lagen sommige Walen in, die werden doer quaey wacht overvallen; en namen de borgers in gnade, mits sweerende. En die van Loven doer raet van de geestelycke weygerden oock in te laten; dies terstont de poorte werdt bescoten en opgebrant; in 't incomen bleef een capiteyn en een+ vendrecht en wel 40 borgeren ende tierden als souden sy 't al vermoort hebben. Maer graef Jan 't prinschen broedere, dede vuel arbeyts om stillen en voer haer ransoen telden sy terstont 16.000 gl. en bleven sonder+ garnisoen, belovende getrouwicheyt en 't prinschen leeger te provideren ende trocken hierop na Bergen in Henegou, die van Ducdalbe bescoten werdt wel dapper; ende graef Loduwyck 't prinschen broedere lach daer in stat dagelycx verwachtende ontset van syn broederen (106).

+Diest en Loven wordt van 't prinschen wege ingenomen.

+Tienen, Leeuwe geven haer over.

+Bergen in Henegou van Ducdalbe beleegert, wordt seer bescoten.

[6 September 1572]

+ Op den 6. dach September so trocken sommige van 't prinschen volck uyt Mechelen en trocken over d'water in Dermonde, die haer overgaven aen den prinsche van Oraengien; daer in synde, namen sy gevangen den deken van Ronsen, een out vervolger der cristenen in vuel steden en dorpen van Vlaenderen; maer anders en beroofden sy geen kercken noch en lieten niemant uytvluchten, maer aenveerden vuel coffers en goederen der Spaenscher soldaten, die nae den leger waeren (107). Ende op den achsten dach gaven die van Aelst haer oock overe. Ende corts hier na hoorde men dat eenighe, die men noemptde wilde Guesen oft Boschguesen, die haer in 't jaer 1569 ontrent S. Tomas hielden in t' Bosche, syn nou weder subyt vergaert ontrent 200 en hebben de stat van Oudenaerde ingenomen onder de hoochmisse, mits ontrent 100 Walen die er inlagen quaey wacht hielden; ende begonden terstont volck van+ wapenen in den naem van den prinsche van Oraengien aen te nemen, so dat se corts Ypren en Cortryck incregen. Oock men seyde van eenige kercken silveren beelden, die se aentasteden om gelt af te maken. Vuel volcx van Gent en Brugge vielen haer toe: die van Gendt souden oock wel lichtelyck Ducdalbe afgeweken hebben, maer het casteel hielt haer in bedwanck. Ende de rivire van Antwerpen was nou van beyden syden besloten doer Mechelen, Dermonde, Aelst en die van Seelant quamen dagelycx tot by der stat (108).

+Dermonde en Aelst geven huer over aen Oraengien.

+De wilde Guesen stonden weder oppe en cregen Oudenaerde, Cortryck en Yperen in.

[7 September 1572]

+ Op den 7 September trocken wederom 150 Walsche soldaten uyt Antwerpen na Liere en een ander partye van Lier quamen op den achtsten dach weder in Antwerpen op den noen, alle losse scietende; dies 't gemeynte verscrickte ende vreesden voer eenen oploop, want een groote

+Comotie in Antwerpen door jalousie.

jalousie was er tusschen de borgeren ende de Spaensche natien en Italianen, vreesende dat die eens souden met de soldaten een Parysche moort aenrechten oft ten minsten uyt jagen souden alle die niet catolycx gesint en waeren, mits sy al gewapent waeren. Maer 't scene den goevernuer heer Frederick Champaengnie die was daer seer tegen, haerlieder seer dreygende met syn gemeynte, so sy haer niet stil, ongewapent en hielden als andere cooplieden. Maer de colonel van de Walsche soldaten, die men ‘lapoogh’ hiet, huelde seer met haerlieden; dese hadde scier alle de waterpoorten toe doen metsen op den werf, daer 't van alle coopenscap plach te vloeyen. Daer stonden nou scanscorven en geen borgers en mochten daer wandelen; dies t' gras tusschen de steenen uyt wiesche. t' Onsen propooste van de incomende Walen, die doen sy sagen dat het volck verscrickt was, scoten noch meer en liepen d'een d'ander op 't lyf; dit sach der scoutet Mansdael en wilde de borgers verspreken en quetste eenen soldaet, dies sy hem vingen en leyden hem tot haers colonels logys, Mondragon, die hem t' s'anderdaech in 't casteel wou vuren. Maer de heeren en de goevernuer en wildens niet gedoogen, dies hy noch dreyghde daer andere by te setten; en sy dreychden hem met der gemeynte, dies hy in 't casteel (de) halen 9 cleyn stucxkens gescuts, die hy in syn poorte stelde t' synder bewaringe. Maer den scoutet werdt t's anderdaechs op der stat gevangenisse gestelt; hy eyste recht daer over, maer bleef een wyle gevangen sitten; op den goevernuer hadde 't gemeynte wat betrouwen, maer met een vreese mits hy een broeder was van den cardinael Granvelle, die de oorsaeck is en de bederver van alle 't Nederlant, die de edelen eerst twistich gemaeckt heeft en is nou viceroy tot Napels; doer hem is syn broeder aen 't goevernuerscap geraeckt en de prinsche als borchgraef is er uyt.

[10 September 1572]

[+] Ende op den 10 September voeren eenige scepen van orlogen en 2 geleyen opwaerts na Rimps en Hellegaete ende haelden daer de pompen wech, daer men wagenen en peerden mede over de rivire stelde; dit deden sy ten spyte van die van Mechelen en Dermonde, die oock deselve[+] qualyck connen derven. Ende op den 11 dach so eysten die van Dermonde het huys van Rypermonde oppe aen den baeliu van Waes; het soude haer seer gedient hebben om alderhande goedt, dat begonde uyt Seelant aen den Doel t'scepe gebrocht te worden en so op Dermonde en na Mechelen, en dit Rypermonde soude haer nader geweest hebben. Maer op den 12 dach[+] quamen daer Waelen oppe uyt Antwerpen. Ten selven dage trock uyt Antwerpen een heel vendel Waelen, dragende haer vendel en eenige wapenen tot haeren capiteyn en trocken subyt ter poorten uyt om quaey betalinge, seggende wy en willen de conick niet dienen en bedelen gaen gelyck er 3 vendelen Duytschen in de stat lagen, die seer bedelden [(109)].

[+]Die van Antwerpen halen de pompen van Rimps en Hellegate.

[+]Die van Mechelen eyschen Rypermonde.

[+]Een vendel Walen verlaten Ducdalfs dienst om betalinge.

[+] Ende deestyt quam mons[r] de Rues met een deel Walsche soldaten binnen der stede van Gendt liggen van Ducdalf wegen, anders souden sy lichtelyck haer ooc overghegheven hebben en tegen het casteel gerebel-

[+]Mons[r] de Rues compt van Ducdalbes wegen in Gendt met Walen.

leert hebben. Ende die van Dermonde syn gecomen op den wech en hebben dry wagens met Walen te Dermonde inbrocht ende eenen Spaengiart, die daer op syn heerlyckheyt woonde met een vrouwe van desen lande, dien sy vingen en thuys beroofden van alle de meubelen (110).

[12 September 1572]

+ Ende den 12 dach werde 't clooster van den Troon by Herentals van kerckensilverwerck berooft ende het ciraet der kercken en beelden gebroken van 7 Guesen uyt Mechelen, doch sonder bevel, maer sy quamen om des cloosters peerden, die sy wech gesonden hadden, en doen deden sy haer dit te spyte (111).

+De kercke van 't clooster van den Troone berooft.

+ Ende deestyt hoorde men tot Antwerpen vuele van benautheyt van honger, die in Ducdalf leger was, want hy lach voor Bergen Henegou in een wagenborch besloten ende des prinschen leger lach scier rondtom hem. Ende allen uren meynde men dat er eenen bitteren slach sou geslegen+ worden, dies elck scier vreesde victalie den legers aen te vuren; ende men hoorde op den 14 dach van smorgens tot den avont seer eyschelyck scieten, want Ducdalbe hadde daer menichte van groot gescut voer de stat.

+Den honger begonde beyde de legers so van den prinsche als van Ducdalbe te benauwen.

+De stat van Bergen in Henegou wordt seer gescoten, dat men 't Antwerpen (hoorde).

Ende op den selven dage nam den prinsche van Orangien te rugghe+ gekeert synde met groot gewelt de stat van Nyvel in, om dat sy hem de provisie afnamen, boven dat se hem getrouwicheyt gesworen hadde ende werdt ten roove ghegeven en bleef er vuel borgers doot.

+Nyvel wordt van den prinsche ten roof ghegeven

+ Item deestyt riep de coniginne van Engelant openbaer orloge teghen den conick van Vranckeryck om de moorderye, seyndende volck en gelt na Rotsielle en ander steden, die 't teghen de conick hielden, want alreede begonde in Vranckeryck aen te gaen; al was de moort groot geweest, daer waeren noch al eenige hoofden overbleven (112).

+'t Scene dat de coniginne van Engelant die seer vuel verdreven volcx herberchde de moort van Parys wou helpen wreken.

+ Ende deestyt is doer den hertoch van Holst oock hier in 't landt vuel quaets gedaen met rooven en stelen en hadde ontrent 1800 peerden en luttel voetvolck; ende was ten dienste van Ducdalbe en hadde vuel wagenen en beroofde een deel van Vrieslant ende d'meeste deel van de Kempen en hielt hem onder 't Hertogenbossche; syn predicanten leerden de papen gansch contrarie 't pausdom; ende hy roofde so wel kercken en cloosteren als ander dorplieden ende en wilde Ducdalbe genen dienst doen, voer dat 't gene dat de conick hem van outs sculdich was betaelt is. Hy hadde oock 't stedeken van Huesden berooft, daer de Guesen uytgejaecht, maer die van Bommel deden hem vuel spyts en bleef noch lange ligghen rooven (113).

+De Holsteneer wesende in dienst van Alva dede groote roovinge op 't plat landt.

[18 September 1572]

[+] Ende op den 18 dach September seer spade, soo quam de prinsche van Oraengien 't s'avondts in Mechelen uyt den leger met 5 benden peerden. Ende soo men hoorde op den 19 dach, so begonde synen, geheelen leger af te wycken, ende Ducdalbe begonde met de stat van Bergen te tracteren. De oorsaecke was dat alle 't prinschen aenslach gefailgiert was, want[+] de grave van Mandersloo als een overste over de meeste menichte, ende gehouden altoos ten dienste van den conick van Vranckeryck, desen so het tyt was slach te leveren, ontfinck eenen brief, dat hy niet langer den

[+]De prinsche van Oraengien wyckt uyt den leger in Mechelen doer verraet dat voerhanden was om hem te leveren.

[+]Doer Mandersloo moest den prinsche wycken.

prinsche en sou dienen, maer dien gevangen soude leveren in handen van Ducdalbe. Anders verstaet men dat des prinschen volck so diep in Ducdalfs wagenborch gebroken waeren, dat Ducdalbe selve begonde persoonelyck te vlieden; maer doen Mandersloo niet en woude met syne ruyteren vechten, so was 't niet; maer hy en woude oock geen verrader syn, maer hadde liever af te trecken gelyck hy dede [(114)].

In Mechelen was groote blyscap doen den prinsche daer in quam met den jongen graeve van Sassen; en die van Dermonde met die van Mechelen namen het huysken van Temsick in, gelegen by Rypermonde. Maer ick geloove, dat er meer swaricheyts onder de hoocheyt was, mitsdien den slach voer de hant gewonnen scene en so moest afgetrocken syn ende de stat sonder ontset blyven, daer des prinschen broeder Loduwyck in was. Ende men hoorde oock, dat se binnen der stat tweedrachtich begonden te worden ende graef Loduwyck sochten quyt te syn, doerdien het ontset soo tardeerde [(115)].

[20 September 1572]

Ende op den 20 dach, so werdt tot Antwerpen een gebodt gedaen, dat geenen borgere by nachte en soude op straet comen, wat geruchte oft alerme dat hy hoorde, oft werdt hy geslagen oft gequets van de soldaten[+] men soude daer geen recht over doen; hierin waeren scier alle borgeren qualyck gerust, seggende nou siet men dat se een Parysche moort willen aenrechten en den eenen borger en sal den anderen niet mogen helpen; maer vele hielden heymelyck wachte binnen haeren huyse, en branden heel nachten lichte; vuele bleven tot over middernacht voer haer dueren couten en deviseren, so dat de heeren wel merckelycken conden sien dat de wachte 't volck in den sin lach [(116)].

[+]Gebodt tot Antwerpen daer de borgers in droevich waeren.

[21 September 1572]

[+] Item op den 21 dach September so begonde de spraecke openbaer te comen, dat Ducdalbe de stat van Bergen in Henegou t' synen wille hadde, welcx contrackt op den 19 dach geteekent was. Cortelyck: Loduwyck met alle syn volck mochten met hem uyttrecken en elck borger die woude met hem; souden vry geleyde hebben tot over Mase binnen Remunde, maer so eenige wouden wederkeeren souden gehouden worden als rebelle; de Franssoysen, die in synen dienste waeren, werden geconvoyeert tot op de frontiren van Vranckeryck, maer die moesten sweeren teghen den conick van Vranckeryck noch teghen den conick[+] van Spaengien niet meer te dienen; ende Loduwyck was sieckelyck van droefheyt als hy uyttrocke en hadde gyselaers by hem voer syn versekeringe. Ende seer corts hierna hoorde men dat de paus, de conick van Spaengien, keyser en Vranckeryck weder een verbont gemaeckt hadden, alles uytgeroeyt te worden wat niet catolyck gesint en was [(117)].

[+]Ducdalbe accordeert met de stat van Bergen.

[+]Paus, keyser, Spaengien, Vranckeryck een verbont.

[+] Ende deestyt hadden die van Rouwaen haer gevangenen uytgelaten, maer werden op der straten vermoort tot over de 200 en noch wel so vuele daertoe; die dit feyt aenrechtede was de principael van de gene die in 't vorleden jaere aldaer tegen den

[+]Moort tot Rouaen.

peys de predicatie vermoorde, daer er een deel af gestraft werdt, omdat de peys eenen scyn hebben

soude. Maer nou meynen dese, dat se alleen meester syn sullen; maer de Heere sal haer weder vyanden genoech verleenen, want de booscheyt moet straffe hebben, en dagelycx gescieden tot Parys vuel moorden uyt nyt.

[25 September 1572]

+ Ende den 25 dach September voeren eenige galeyen van Antwerpen na Temsick om de Guesen te verdryven, die hen niet en verscrickten, want sy hadden de boeren van 't geheel landt van Waes meest mede; maer op den 26 dach voeren noch XI scepen van orlogen met vuel Walsche soldaten derwaerts, dies sy de vlucht namen, ende met der haest dreven de boeren alle haer beesten wech; mear 17 dorpen werden berooft van lywaet, ketels ende al dat de Walen vonden, maer en dorsten niet langer blyven, vreesende dat de menichte der boeren haer overvallen soude.

+17 dorpen van het landt van Waes worden berooft van de Walen uyt Antwerpen.

+ Ende dewyle dese roovinge aldaer geschiede quamen de Guesen uyt Zeelant ende roofden over de 100 horenbeesten in 't lant van Outsterweel, welck gerucht in de stat comende, liepen noch eenige Walen die noch in de stat waeren derwaerts, maer niet om te bescermen, want 't gene dat de andere gelaten hadden, dat roofden sy, en wilden nochtans vrinden wesen. Daerom hadde 't om wenschen geweest, de meeste menichte der borgeren sou de vyanden daer in begeeren en de vrinden uyt, want+ vuele menschen en wisten wat peyse in alle desen crychshandel, synde som blyde maer meest droeve in den tegenspoet van Oraengien, dien sy beminden. Ende so het landt begonde te verlaten, die op den 23 dach September met syn meeste menichte Mechelen oock verliet, latende daer de ruyteren in die er te voren in waeren tot bewaernisse; maer als hy uyt trocke regende 't seer, ende merceerden al voorts, dies men wel merckte dat het haest dede; het nat weder duerde acht daghen; vuele wouden seggen, hadde 't te vooren so geweest. Ducdalbe en soude voer de stat in de valeye niet hebben connen blyven.

+De Guesen halen eenen roof van hondert beesten tot Outsterweel by Antwerpen.

+De prinsche in persoon treckt uyt Mechelen.

+ Ende nou lach den prinsche van Oraengien in de Kempen ontrent Hilverenbeeck, ende syn volck roofde al wat se vonden; dit was een teeken van aftrecken. Men seyde vuel van groot verraet dat onder syn volck was, ende hadde hy langer in Mechelen gebleven, dat hy daer doerscoten geworden sou hebben, want Ducdalbe daer vuel toe huerde; men hoorde van 2 Italianen die er op bevonden waeren en gevangen syn to Mechelen; ende Ducdalbe begonde synen leger oock op te breken om den prinsche oft syn volck te verdryven uyt allen plaetsen [(118)].

+Den prinsche treckt doer de Kempen roovende na de Mase om te wycken uyt Brabant.

[29 September 1572]

+ Ende op den 29 dach September werdt van Ducdalfwegen in den naem van den conick openbaer orloge geroepen tegen de stat van Dermonde en Mechelen, te viere en te sweerde, met haer omliggende dorpen en quam met aller macht vast derwaerts aen, also dat des prinschen volck diveersche cloosteren buyten der stat begonden te verbranden: ende daer gescieden sommige scermutsingen, ende

+Ducdalbe roept openbaer orloge tegen Mechelen en Dermonde.

verbranden oock het groot[+] begijnhof. Dies daer in de stat twist begonde te rijsen, siende den aenstaende noot voerhanden was, met veel murmuratien haer betrouwende

[+]Twist in de stat Mechelen tegen de soldaten.

op de gnade van Ducdalbe; hadden sy konnen raet vinden om des prinschen volck, die 500 peerden en 4 vendelen voetvolcx waeren, uyt te kryghen; ende also in der nacht des prinschen volck dit gevoelende, quamen al gepackt ende gesackt op der merckt ende eysten der stat sluetelen, die sy ten leste met vuel twisten creghen.

Eindnoten:

(103) A.A., dl. I, p. 308, 27 Augustus, de bewaking door de stad in verband met mogelijk verraad ingesteld.
(104) Men vreesde dat de rebellen het Kempenland tot bij Lier en Antwerpen zouden veroveren, POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 395, 412.
(105) POULLET et PIOT, *loc. cit.*, en p. 427. Champagney zond hulp om de stad Lier te ontzetten. - Dendermonde werd den 6^{n} September door Oranje ingenomen. GACHARD, *Corresp. Phil. II*, t. II, p. 277, *Correspondance du Taciturne*, t. III, p. 69.
(106) Diest nam op 1^{n} September, Zoutleeuw en Tienen op 2 September de benden van Oranje in: Leuven den 3^{n} September. Zie POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 412, 413, 414.
(107) Voor Dendermonde, zie nota 105. - Bedoeld is de deken van Ronse. Pieter Titelmans, wiens biografen als plaats van overlijden Kortrijk aangeven (6 Sept. 1572). Zie *Biographie Nationale*, t. XXV, p. 352.
(108) Over de onrust in West-Vlaanderen, POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 426, 427, 432.
(109) Met Rimps is Rumpst bedoeld, Hellegat de plaats bij de samenvloeiing van Rupel en Schelde.
(110) POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 430: Morillon gewaagt van de gevangenneming van François de Hallewijn, heer van Zweveghem, in dienst van Alva.
(111) Over het convent van den Troon, zie PRIMS, *Grobbendonck-Ten Troon, Campinia Sacra* II, Antwerpen, 1932.
(112) De burgers van La Rochelle deden een beroep op de Engelsche koningin, zie LAVISSE, *op. cit.*, t. VI, p. 136.
(113) Met Holstein is hier bedoeld Adolf, hertog van Holstein-Gottorp; over de rooverijen van zijn leger, zie POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 432.
(114) De opperbevelhebber van Oranje's leger was Ernest van Mandelsloot. Over hem GROEN, *Archives*, p. III, 448, 467, 483, 488.
(115) Petreffende de intrede van Oranje in Mechelen, POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 436.
(116) Zie voor dit gebod, A.A., dl. I, p. 309.
(117) Voor deze overgave, zie MENDOÇA, *op. cit.*, p. 372. - POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 438. - GACHARD, *Corresp. Phil. II*, t. II, p. 277. - BOR., p. 409.
(118) Men leze over de plunderijen de bittere klacht van Morillon, POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 449. - Oranje trok terug in de richting van Maastricht, GROEN, *Archives*, t. IV, p. 3.

October 1572.

[+] Also dese stat van Mechelen die altyts seer chatolicx oft papist is geweest ende oock geen ander religie openbaer en hebben willen toelaten meer dan eenighe andere steden in Brabant, hoewel sy langhe tyt geen Spaensch gernisoen en hebben willen daer in laten, doer vuel overlasten en scandalen die sy daer in bedreven hebben; ende hebben nou op 't leste, doerdien sy haer stat met haer in woonende en aengenomen borgeren en ander gesworen gulden selve lange bewaert (hebben) teghens Ducdalfs wille, ende hy heeft haer daerover gedreycht; waer uyt doer

[+]De seer catolyke stat van Mechelen wordt berooft.

toedringen van die van der religien daer in wesende, sy des prinschen volck daer hebben in gelaten. Maer siende dat het keeren woude met den prinsche van Oraengien, die men meynde, dat duer de grooter heyrcracht Ducdalbe sou verdreven hebben, so sochten sy alderleye listen 't prinschen volck daer uyt te kryghen, de welcke dit merckende al gepackt en gesackt op den eersten Octobris in der nacht op de merckt quamen. De sommige seyden wel: Wildy ons getrouwe blyven, ons leven is voer ulieden; maer eenige vermoeyden oock dat capiteyn Waerous, overste van 't prinschen volck niet en sochte dan uyt te trecken, oft, hoewel hy een van Mechelen was en voertyden om der religien wille daer uyt geweken, hiertoe van de geestelycke omgecocht was, mitsdien hy oock 2 gevangen bisschoppen liet losse gaen, oock den scoutet Boevekercken die men hoorde dat 2000 gl. voer ransoen geboden hadde. De gemeynte scickten dese 2 bisschoppen aen Ducdalbe om gnade by hem te vinden, waerop dese gesanten huer wel betrouden, dat sy vercryghen souden en haer lyf en goederen behouden, als alle de Guesen ende rebellige souden uyt der stat syn. Die welcke Guesen in der nacht uyt der stat trocken na Diest toe en van daer op Weerdt, daer 't prinschen leger noch lach. Ende scier wel 1000 borgeren met 't prinschen volck trocken mede uyt, die de genade niet en dorsten verwachten, wetende dat de stat den soldaten te voren was ghegeven en dat Ducdalfs ganschen leger derwaerts quam; en namen het gereetste met hem; dit duerde tot den dage toe, dat vuel borgers en oock vuel vrouwen uyt der stat trocken. Ende ontrent 7 uren in den morgenstont trocken de bisschoppen, die gevangen waeren geweest, na Ducdalbe om voer de gemeynte te bidden; dit was vrempt, dat se die niet mede gevuert en hadden om ransoen af te hebben. Ende so haest de Spaengiarden vernamen dat het gernisoen uyt was, so overvielen sy de stat, de mueren en poorten beklimmende; de geestelyckheyt die daer

niet verstroyt en was, meynden haer met cruysen en vanen in te halen, maer 't en mocht niet helpen, 't werdt al berooft en gestolen. Wandt Spaengiarden, Duytschen en Walen, het trock al in, en niemant en weerde hem; vuel vrouwen en dochteren werden gescoffiert; sommige om sulcx te ontvlieden sprongen uyt vensteren, sommige in 't water; sommige so wel vrouwen als mannen werden tot der doot getormenteert om haer scatten te wysen; de geestelycke, kercken, cluysen, nonnen noch begynen, 't werdt al berooft, in welcke plaetsen vuele meynden haer goedt te salveren. Vuel oude scatten werden gevonden! Vuel gevangen werden tot Antwerpen en in 't casteel gebrocht, die noch boven 't verlies van allen haeren goeden eenich ransoen voer haer lyf beloeft hadden. d' welck de vrinden haer sulcx leenden oft wouden se ombrengen; sommige dochteren brochten sy oock op 't casteel, die se voer haer vrouwen wouden houwen; uyt vuel ander steden was goedt tot Mechelen brocht om daer wel bewaert te syn; de slecste bedden scudden sy de pluymen uyt ende vulden de tycken met lywaet en ander goedt, so dat de pluymen in alle straten seer dicke lagen [(119)].

[3 Oktober 1572]

[+] Item op den 3 en 4 dacht Octobris begonden de Spaengiarden den rooff tot Antwerpen en tot Brusel met volle scepen en oock te wagen te coope te brengen en 4 scepen waeren met den rooff gesoncken, mits het oude verlaten scepen waeren; en al werde 't haer geseet, sy en wouden 's niet gelooven; ende een oft 2 scepen, mits de soldaten daer af waren,[+] en siende den goeden wint voeren voerby de stat na Zeelant toe. Ander treffelycke hulpen stelen en gaven de scamele beroofde wederom; eenige cochten (d)en besten coop die se conden en soerteerden daermede haer beroofde vrinden; maer vuel roofcoopers liepen oock uyt na Mechelen en cochten van de soldaten heel winckelen uyt en dat waeren meest[+] Italiaensche, Spaensche en Poortugaloosers cooplieden en borgers mede; eenige vonden silveren ketenen en ander juweelen onder slecht goedt dat se cochten. Ende deestyt werdt tot Antwerpen afgelesen, dat de soldaten die eenige geestelycke goederen hadden oft ornamenten van kercken dat moesten weder geven, so dat sy 's noch vuel weder cregen. Ende achter den 8 dach en mocht er geenen roof meer uyt der stat gevuert worden, maer daer was er nou weynich in dan houtwerck; alle winckelen van ten, coper, lywaet, cremerye en wat men mach verdencken, leer, beesten, 't was er al uytgevuert. De deerlyckheyt coste noch menigen het leven al werdt er geen weere geboden; op den 5 werdt er eenen[+] Spaengiart gehangen, die 2 gesusters vercracht hadde en eerst den vader doerstack, omdat hy 't woude beletten, kiesende te sterven voer sulcx te sien; de moeder liep doen haer clachte aen den oversten doen en ten gelucke werdt hy op 't feyt bevonden en so moest hy sterven. Op den 4 dach was er noch 2 soldaten om gelycke saeck gedoyt; maer werdt er een gestraft, 100 ontquamen 't sonder gestrafft te worden; maer de Heere almachtich sal se noch straffen [(120)].

[+]Den roof van Mechelen met vuel s;epen tot Antwerpen gebrocht.

[+]Vuel cooplieden, rechte buetcoopers, liepen na Mechelen om heel winckelen uyt te coopen.

[+]Alle straten lagen die van pluymen.

[+]Eenige gehangen om vrouwen vercrachtinge.

[8 Oktober 1572]

Op den achsten dach werdt tot Antwerpen geboden, dat de soldaten 't sy Walen en Spaengiarden moesten optrecken, want Ducdalbe trock selve oppe, en niemant en mocht se achter den 9 dach logieren, dies sy haer den roof moesten quytmaken; men hoorde dat sommigen soldaten haeren rooff duysent gulden erffelyck weerdt was.

+ Ende alreede hadde Ducdalbe doer vreese vuel steden weder in gekregen; op den 5 dach was Dermonde met accoort overgegheven met een somme van penningen, boven dien; eer 't gelt al getelt was, maeckten haer de soldaten aen 't plonderen dry uren lanck, van welcke sy op den 6 dach sommige scepen met roof tot Antwerpen brochten, maer werden doer eenige overste wederom gedreven; maer sommige soldaten grepen er so vuel uyt als se dragen mochten. 't Prinschen volck die daer in waeren, waeren doer d't lant van Waes na 't Saftingen getrocken, daer sy oversceepten na Zeelant; de Guesen van Oudenarden verlieten oock de stat en trocken na Zeelant. De stat van Diest, Tienen, Loven, Leeuwe, mits 't prinschen volck die al subyt verlaten hadde, hadden de lichte peerden van Ducdalbe die alreede geincorporeert en niet seer berooft; want sy hadden bueten uyt Mechelen, dat een rycke stat was, genoech;+ en noch was de sprake dat Ducdalbe alle de huysen, gronden en erven oock prys wou maken. Ende begonde nou te trecken na Mastricht om den prinsche van Oraengien te volgen, die nou al over Mase wech was, draeyende doer Gelderlant na Hollant. Ende de Spaengiarden beroempden+ haer, mochten sy weder in Hollant comen, dat sy desen somer hebben moeten verlaten, dat sy jonck noch oudt en souden laten leven; corts+ hier na quamen sy in Remunde, d'welck den prinsche met gewelt gewonnen hadde in 't incomen, so dat dit heel desolaet was, ende en vonden daer nauwe menschen in stat [121].

+Tienen, Loven, Diest, Leeuwe, Dermonde en Oudenarde haest al wederom in Ducdalfs handen.

+Prinsche over Mase treckt doer Gelderlant na Hollant maer d'ermeye meest te niet.

+Remunde oock weder in Ducdalf handen.

+Hoe de Spaengiarden Hollant dreygen.

+ Na dat die van Dorderecht (in Hollant, daer nou die van der gereformeerde religie predickten gelyck meest al Hollant doere) gehoort hadden, dat die stat van Mechelen by roove genomen was, de papen en monicken de oorsaeck wytende, omdat men die nadat den prinsche en syn volck daer in was, liet in rusten sitten, so scene 't wilden sy sulcx niet verwachten, die al t' samen leydende uyt haer clooster en uyt der stat. Dit scene dat overal Hollant volgen soude, mits oock de Calvinen anders niet en practiseren dan wraecke te doen, quaet met quaet te vergelden, verre van een cristelycke religie, al hebben sy den scyn; en alle wraecke wil Cristus selver doen; maer dit syn al vruchten der oerlogen.

+In Hollant tot Dorderecht papen en monicken uyt de stat met so vele als sy dragen mochten.

[9 September 1572]

+ Tot Antwerpen begonde men op den 9 dach groote preparatie te maken om met der orloechscepen, die er waeren, na Seelant te varen en met meer andere; ende so men uytstroyde hadden de Guesen, die der stat van ter Goes belegert hadden, de stat verlaten, ende begonden uyt alle steden te wycken: also gaf men de soldaten, die vuele niet geern te water en quaemen goeden moet. 't Scene sy en souden niet te doen hebben

+Die scepen ter orlogen en ander tot 40 als en 2.000 soldaten varen na Zeelant en vluchten sonder victorie.

dan de steden te plonderen; maer 't was haer noch ongereet ende d'overste, sy wisten wel beter want op den 10 dach werden tot Antwerpen, 3 groote stucken gescuts in Vlaenderen gedaen en na Saftingen op den dycke gevuert, opdat, als de scepen souden van Antwerpen afvaren en of se moesten wycken, daer eenen rugge souden op hebben. Nochtans was menich borger van Antwerpen bedroeft vreesende, dat er een seer groot verraetscap moest syn om dese subyte scipcrych die aengegrepen werdt; want op den avondt des selfsten 10 dach van October werden alle de acht vendelen Walen die in Antwerpen waeren in scepen bestelt, daer mons. Mondragon colonel af was, met noch sommige soldaten die van Bergen op Zoom en van Lier gecomen waren; somma in als ontrent 2000 mannen en wesende in 40 scepen, daer onder 13 orloechscepen waeren, soo scepen en eenige galeyen en barsie. Ende begonden op den elsten dach 's morgens te varen, waeraf men na den noen als sy ontrent Saftingen waeren gerucht hoorde, want haer eerste ontmoet dat se sagen, te weten de wacht van Zeelant waeren 6 hulcken, en ('t) provande scip met bier verbranden de Guesen, omdat het dese niet nemen en souden, mits het op 't drooghe sadt. Ende sy en dorsten tegen dese hulcken niet in varen, so en werdt desen nacht anders niet uyt gerecht. Maer so die van Zeelant sagen, dat se niet en dorsten aencomen, so quamen sy haer op den 12 dach 's morgens seer vroech op haeren nest besoecken met 7 zeebooten seer dapper scietende; daer achter volchden noch wel 70 ander scepen. Maer als ons Antwerpsche scepen dit saghen namen sy de vlucht na Antwerpen, maer een van de 13 orloechscepen, die van de leste moesten syn om d'ander te bescermen, werdt genomen met volck en gescut; een barsie in 't vluchten quam op 't sandt te versteken; daer moesten de soldaten en scippers doer den modder uytspringen en wirpen 't gescut in 't water en staken daer den brant in, opdat se de Guesen met den hooghen water niet lossen en souden. Haeren amirael werdt oock een stuck van den mast gescoten, so dat sy dien meynden te verliesen. Capiteyn Worst, een aenvuerder der Guescher scepen, daer te voren fame was van uytgestroyt, dat van Ducdalbe was omgecocht, die volchde de scepen tot op een groote myle na by Antwerpen daer hy noch een scip, dat in een kılıe vıoet den brant in scote; de soldaten sprongen uyt maer vuele branden hem. Also waeren sy ten 9 uren weder aen de stat sonder victorie, ende scicten terstont soldaten uyt na Saftingen om dat gescut weder te halen; maer een brack het rat, d'welck de Guesen op den nacht creghen met wat scermutsinge [(122)].

[+] Ende ontrent deestyt te weten, half Octobris, Ducdalbe wesende nou tot Mastricht begonde met synen leeger op te trecken na Gelderlant om den prinsche van Oraengien, die nou tot Zutphen was, om voorts in Hollant te reysen, te vervolgen. Ende deestyt liep er een seer groote fame al de landen doere, dat doer des paus besteck een moorderye in[+] Duytschelant op handen is geweest om als in een Parysche bruyloft oft vergaderinge van (den) rycxdach alle de cuervorsten om te brenghen.

[+]Ducdalbe treckt van Mastricht na Zutphen in Gelderlant met synen leger.

[+]Fama van moorderye ophanden in Duytschelant onder de cuervorsten.

Ende de bisschop Sonnius van Antwerpen dorste deestyt oock wel opelyck[+] predicken, dat het in dese Nederlanden niet eer wel gaen en sal, voer dat er oock een sulcke bruyloft gehouden is, dwelck Godt verhuede.

[+]Bisschop van Antwerpen wenscht om een Parijsche bruyloft.

[16 Oktober 1572]

In der nacht na den 16 Octobris plonderden de Guesen van Zeelant[+] de kercke van Outsterweel by Antwerpen. Ende ontrent deestyt, so hebben die van Bommel, die oock onder die van Hollant waeren, tegen Ducdalbe den Holstener vuel spijts gedaen, een deel volcx afgeslagen en wel 40 wagens[+] afgenomen; desen Holstener was, als voerseyt is, in dienst van Ducdalbe, maer en dede niet dan stelen en roof nemen al de Kempen doer, meer op de vrinden dan op de vyanden, niemant aensiende paep noch koster, en dit alles omdat de conick hem van outs sculdich was; niet eer en wou hy de leger volgen voer en sou eerst voldaen syn.

[+]Outsterweelsche kercke berooft.

[+]Den Holstener berooft noch al de Kempen; de Guesen van Bommel jagen hem eenen buet af.

[19 Oktober 1572]

[+] Op den 19 in den avont trocken de acht vendelen Walen met mons[r] Mondragon haeren oversten uyt Antwerpen na Bergen op Zoom, van waer sy een saecke voornamen, die noyt gehoort en was, te weten ontrent 2000 mannen. Met den getyde van leechwater trocken wel 3 mylen verre tot voer de middelt doer het water tot op 't landt van Ter Goes, om de Spaengiarden die binnen Ter Goes van de Guesen belegert waeren, ontset te doen. De Guesen, haerlieder compste vernemende, verlieten het landeken, beroovende de dorpen, verbrandende alle muelens en ginghen in haer scepen. Maer hadden sy gebleven, sy hadden se wel geslagen, want sy waeren seer onbequaem om te vechten, hoewel d' water ten leechsten was; maer sy meynden dat er vuel meer gearriveert souden hebben. Eenige verdroncken op den wech en ontrent 200 Walen quamen wederom, die in d' water niet wouden gaen, en daer na werden sy gedwongen noch te volgen. Ende eer het eynde der maent uyt was keerden sy alle weder van daer, want het was erger van te voren; den honger joech se van daer en lieten de Spaengiarden de stat bewaren als vore [(123)].

[+]Mons[r] Mondragon verjaecht de Guesen uyt het landt Ter Goes, mits comende doer 'd water van Bergen; maer den honger dede haer weder verloopen.

[24 Oktober 1572]

[+] Ende op den 24 dach October so werdt tot Antwerpen als van 't conicx wegen geboden, als dat wie eenige renten oft ander penningen sculdich waeren aen de inwoonderen van der stat van Mechelen, dat men die soude tot Brusel aen 't hof moeten betalen op pene van dobbeı te betalen, welck voor haer groot verdriet was.

[+]De renten en sculden aen die van Mechelen moest men aen 't hof betaelen.

[+] Item deestyt werdt subytelyck de stat van Scoonhoven overvallen en ingenomen van die van Hollant ende werden Ducdalfs soldaten meest vermoort, en de borgeren op ransoen gestelt. Ende hier waren eenige gevluchte uyt Mechelen nederslagen ende waeren nou weder in 't verdriet comen. Vuel volcx dat uyt dese landen in 't landt van Cleve gevlucht was, dede den vorst nou weder vertrecken, insonderheyt de calvinen, mits sy versocht hadden openbare predicatie te willen hebben [(124)].

[+]Scoonhoven van die van Hollant ingenomen.

Eindnoten:

(119) Voor de plundering van Mechelen, POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 451, 453 en volgende. - GACHARD, *Corresp. Phil., II*, t. II, p. 283. - BOR, *Bijvoegsel...*, p. 144. - MENDOÇA, p. 382. - A.C., p. 244, VAN METEREN, *op. cit.*, t. II, p. 120. - GROEN, *Archives*, t. IV, p. 9, de verrechtvaardiging van Bernard, heer van Merode, Oranje's bevelhebber te Mechelen.

(120) De roof te Antwerpen, POULLET et PIOT, p. 457, 485: betreffende de verordening in zake roof van kerkornamenten, *loc. cit.*, p. 459. - Ook A.A., dl. I, p. 309, 7 October. - A.C., p. 245.

(121) Aangaande de overgave van Dendermonde en Oudenaarde, MENDOÇA, p. 380. - POULLET et PIOT, p. 457, 459. - A.C., p. 245. - VAN METEREN, *op. cit.*, t. II, p. 122.

(122) Voor de onderneming tegen Ter Goes, POULLET et PIOT, p. 462. - VAN METEREN, *op. cit.*, p. 124. - MENDOÇA, t. II, p. 14.

(123) De tocht van Mondragon, A.C., p. 245. - MENDOÇA, p. 16. - VAN METEREN, *op. cit.*, p. 125. - POULLET et PIOT, p. 487, 488, 489.

(124) A.C., p. 245. - MENDOÇA, *loc. cit.* p. 22. - POULLET et PIOT, p. 494.

November 1572.

[1 November 1572]

+ In 't eerste van deser maent begonde Ducdalbe hem ontrent de stat van Zutphen in Gelderlant te vertoonen. Ende den prinsche van Oraengien was deestyt tot Delft in Hollant geweken, want de grave van 't Heerenberge viel hem af ende hadde in syn bewaren gehadt diveersche steden daerontrent, als Campen, Swol, Harderwyck en andere ende hadde van dese vuel gelts en kercken roof gestolen. En verliet syn soldaten ende vlode na Oostlant oft Ducdalbe hadde hem tot sulcx omgecocht: ende so verliepen en verdwenen alle syn soldaten, want haer capiteyn oft colonel was met den gelde wech. En de steden werden 's oneens: d'een woude Ducdalbe in stat hebben, d'ander niet, also dat hy op den 16 dach de stat van Zutphen beclom en in nam. Ende soo men hoorde bleven daer wel by 800 borgers doot, so gehangen en verdroncken, en de stat werdt meest berooft, want sy waeren tweedrachtich. Ende na dat Ducdalbe nou meester van Zutphen was, so gaven de ander steden van Gelderlant haer overe, hem dragende de sluetelen tegen. Ende terstont hier na so scickte Ducdalbe de helft van synen leger terstont in Hollant, want Utrecht was nog met hem en Amsterdam, maer anders niet. In dit feyt van Zutphen was dom Frederick als capiteyn generael; men seyde vuel van eenen bogaert daer vuel volcx ingevlucht by een gevonden werden, die hy aen de boomen dede hangen; op de wegen buyten stat, vont men oock vuel vrouwen en kinderen vermoort ligghen [(125)].

+Zutphen wordt door Dom Frederick, Ducdalfs sone ingenomen.
De grave van 't Heerenberge verlaet syn soldaten tot 26 vendelen, als tot groot achterdeel van den prinsche van Orengien.

+ In 't eynde deser maent was tot Parys een legaet van den paus van Romen gecomen om conick Carel, de 9 van dien name, de benedicxtie te geven, omdat hy in Augusto lestgeleden de Roomsche kercke so seer gevoordert hadde ende so vuel hugenoosen over al syn rycke vermoort hadde. Maer noch en waren sy niet al doot, want noch eenige waeren al cloeck tegen 't conicx volck te velde en die van Rotsielle en ander steden verbranden dagelycx vuel dorpen. Al quaet tegen quaet, en elck wou voer de religie stryden, maer dat hoort anderen stryt te wesen. Ende desen selven legaet quam oock na Ducdalbe, die oock dagelycx met moorden en branden de Roomsche kercke voerstont, om hem oock de benedicxtie te geven, op dat hy alle de vyanden mocht verwinnen [(126)].

+De paus seyndt eenen legaet aen den conick Karel en aen Ducdalbe.

+ Ende dom Frederick, Ducdalf sone, voorts treckende in Hollant, so hebben die van Naerden op goeder trouwe hopende, hem de stat sluetelen teghen gedragen, mits het een swack stedeken was ende hy heeft se in genaden ontfangen en is op den 30 dach deser maent daerin+ getrocken met syn volck. Ende nadat hy daer gepeyseert hadde ende wel 3 uren daerin geweest hadde, so dede hy alle borgeren vergaderen+ op de merckt ende syn capiteynen ontboet hy by hem, seggende: 'Ick hebbe dese perdoen geloeft, maer myn comissie is, dat ick 't al vermoorden soude wat in Hollant is dat tegen de conick gerebelleert heeft, ende men derf den ketters geen geloof houden.' Waerop men hoort,

+Ducdalbe seyndt syn sone in Hollant, die de borgers van Naerden vermoort en hy blyft te Nimmegen.
+De moort van Naerden doer dom Frederick.
+Hollant al in wapen om die moort.

dat een capiteyn seyde: ‘Heere, dat doende en suldy geen victorie meer hebben.’ Maer hy stont op van der tafel en seyde: ‘Doet my na’, en doerstack er selver 2 oft 3 met syn handt en so werden meest alle de inwoonders van Naerden vermoort en oock mede vuel vrouwen en kinderen en de stat berooft. En hierdoer was syn geloof uyt ende geheel Hollant werdt verbittert om liever doot te vechten, dan alsoo vermoort te worden [(127)].

Eindnoten:

(125) De onderneming tegen Zutphen, MENDOÇA, p. 29, VAN METEREN, p. 131: hier wordt slechts gewaagd van 500 dooden, BOR, p. 415.
(126) GACHARD, *Bibliographie Nationale, op. cit.*, t. II, p. 411, brief van den koning, 5 December. - Voor La Rochelle, LAVISSE, *op. cit.*, p. 135.
(127) VAN METEREN, p. 133. - BOR, p. 418. - MENDOÇA, p. 31. - POULLET et PIOT, p. 525: over de wreedheid der Spanjaarden, deze uitlating van Morillon, p. 526: ‘... Ces gens ne feront jamais aultre chose et se délectent au sang humains et à faire beaucoup de vefves et orfelins...’

December 1572.

[1 December 1572]

[+] In 't eerste van deser maent na de moort van Naerden, den leger van Ducdalbe beleydt doer dom Frederick synen sone, nou wesende in Hollant ende hem wat reposerende in Amsterdam, welcke stat haer tot noch toe aen den conick van Spaengien gehouden hadde, sonder te rebelleren teghen hem, so practiseerde dom Frederick daer hoe hy met liste, verraet oft gewelt aldereerste de stat van Haerlem eerst mochte vermeesteren. Ende mits het selve belegge byeen dry deelen des jaers duerde, is myn voernemen de gelegentheyt van dien op alle maenden eerst te verhalen, also wy daeraf tot Antwerpen tydinge cregen en oock meest so dat daerna in druck quam doer Peeter Sterlincx met aller seer neerstich bescreven [(128)].

[+]Van beginsel des noots van Haerlem in 't corte bescreven.

[+] Also doer het sekreet scryven uyt Amsterdam aen eenige van der wet van Haerlem is Dierick de Vriese, oude borgemeester, die de gansche saeken der stat van Haerlem betrout waeren ende Adriaen van Assidelst secretelyck haerderder na Amsterdam getrocken, op den 3 Decembris om haer verraderyen te bestellen. Maer terstont na haer vertrecken werden de scutteryen vergadert doer ander jonckers en heeren, die de borgeren de saken voerleyden, oft sy de genade van dom' Frederick wouden verwachten, mits sy alreede aen den prinsche van Oraengien verbonden waeren. En riepen eendrachtelyck, sy en wilden haer tirannye niet verwachten, maer lyf en goedt voer den prinsche en 't vaderlant wagen, waeraff men terstont besceet na Delft aen den prinsche gescreven heeft, ende ontboden oock eenige hoplieden ende capiteynen met soldaten derwaerts, die daerontrent lagen [(129)].

[+]Verraet haest in 't licht.

[4 December 1572]

+ Ende op den 4 Decembris werden de beelden uyt alle de kercken in Haerlem uytgedaen, maer dat en was 't niet die 't haer letten souden.+ Op den 5 dach is Cristoffel van Schagen en Adriaen van Assendelst wederom uyt Amsterdam in Haerlem gecomen, die luttel wisten dat haeren handel al in 't licht was en Dierick de Vriese was noch daer gebleven en dese werden gevangen na Delft gevuert.

+Beelden uyt der papen kercken die er noch waeren
+2 gevangen na Delft gevuert.

[6 December 1572]

+ Op den 6 Decembris begonden de Spaengiarden alreede op Sparendam scermutsingen te doen, daer terstont bystant gesonden werdt; ende op den 8 dach werden daer vuel borgers met scippen en spaeyen (gesonden),

+Sparendam na diveersche scermutsinge bestormt en ingenomen.

om den dyck door te steken, welck sy niet diep genoech en deden, want de Spengiarden dat by de boeren weder deden stoppen ende maeckten een loopscanse tegen die van Sparendam; ende doer de coude ende vorst hebben sy Sparendam op den 10 in der nacht van allen syden over d'ys beloopen en de soldaten uyt Haerlem ter vlucht gejaecht, daer eerst vuel Spaengiarden bleven, mits sy groot gescut hadden. Ende die van Haerlem dit hoorden en sagen, sonden een vendel borgers en een vendel soldaten uyt, maer quamen te laet; daer bleef Marten Pruys doot, als capiteyn van Sparendam, een cloeck man [(130)].

[8 December 1572]

Ende op den 8 dach is den heere Sint Alegonde, als comissaris van den prinsche van Oraengien in Haerlem gecomen, met commissie om de wet te veranderen, waertoe hy de borgeren met alle welsprekentheyt verwillichde, hoe 't selfde gedaen werdt niet om de oude wet te versmaden oft te onteeren, maer om de stat beter te versekeren; maer eerlange werden sommige van d'oude wet als gevangenen in haer huysen als suspecte bewaert [(131)].

[11 December 1572]

[+] Ende op den 11 dach Decembris so werdt de stat van Haerlem so wel te voete als te peerde berendt, daer de borgers sommige scermutsen tegen deden; maer so de Spaengiarden terstont eenige toernen in hadden, so en conden de borgers niet vuel uytrechten. En den 12, 13, 14, 15, 16, 17, dese dagen seer mistich wesende, so bescansten de Spaengiarden haer t' hueren wille, en die van der stat maeckten haer oock sterck; de vyanden songen in haer scansen scier aen elcke poorte een spotliet, aldus luydende: [+]Haerlem wordt berendt.

> Christus is operstanden,
> te Haerlem is onsen buet voerhanden,
> dus willen wy vrolyck syn,
> mergen sal ons de stat vry en eygen syn.

Maer het coste meer tyts en menigen man.

[18 December 1572]

[+] Op den 18 dach begonden de Spaengiarden de cruyspoort van Haerlem te bescieten met clooten van 40, 44 et 46 ponden tot 680 scueten, ende de borgers repareerden de gaten met eerde, wolsacken en hout, so sy best conden. Den 19 dach werden stadich noch 675 scueten gescoten, so dat de borgers genoodicht waeren eenen nieuwen wal te beginnen. [+]Haerlem bescoten.

[20 December 1572]

+ Ende op den 20 dach na 159 scueten begonden de vyanden het blockhuys te bestormen, mede brengende vuel brughen om over de grachten te leggen, waer onder de borgeren seer dapper met ketenen en roeren scoten, so dat sy moesten wycken. Ende dat hernemende moesten de tweede reyse oock met scanden wycken, latende vuel dooden en gequetste ende vuel wapenen liggen, die die van der stat haelden; ende hierna laghen de vyanden seer stille, niet doende dan graven. Ende dom Frederico was selfs voer de stat gelogeert op 't huys te Cleef, en oock de grave van Bossu, de grave van Evelsteyn en Norcarmes en andere.

+Haerlem bestormpt.

[24 December 1572]

+ Den 24 dach Decembris is meester Adriaen Assidelst om 't verraet tot Delft gehangen en 't hooft 2 uren lanck op eenen staeck gestelt. +Verrader van Haerlem tot Delft onthalst.

Den 29 December is joncker Seraets met 3 vendelen Waelen van des prinschen van Oraengien wegen in stat gecomen en dicwils vielen die van der stat uyt en brochten eenige om.

Den 24 dach deser maent werden uyt het casteel van Antwerpen 124 tonnen met buspoeder op 36 wagens na den leger gevuert ende die Guesen van Bommel deden de Spaengiarden op de passagie vuel spyts ende hadden er deestyt 40 gevangen, die sy om der stat geeselden en daerna malcanderen deden hangen.

In 't eynde deser maent werdt boven de stat van Parys in der locht een sweert gesien, alrecht of Godt haerder moorderye dreychde, ende ontrent Antwerpen werdt een groote sterre lange dagen gesien, seer claer lichtende boven allen andere sterren.

+ Dese maent en de voergaende maent was 't so grooten coude als oyt voor kerssmisse gesien was, so dat er vuele in Ducdalf leger van coude starff, ende 't was groot wonder, dat nou het Scelt niet toe en bleef voer Antwerpen gelyck in 't jaer 1564. Maer 't en wou nou niet gelucken; dan op den 29 dach lach het ontrent een ure toe; vele liepen over, maer doen 't dreef waeren daer noch wel 50 persoonen oppe, die men met scuyten moest afhalen. +Van den fellen winter.

Eindnoten:

(128) Aangaande Haarlem, POULLET et PIOT, p. 540 en volgende (met bibliograf. aanduidingen). MENDOÇA, p. 35, VAN METEREN, p. 137, - BOR, p. 420.
(129) MENDOÇA, p. 36. - VAN METEREN, p. 138: bedoeld is pensionaris van Assendelft.
(130) De onderneming op Sparendam, zie VAN METEREN, p. 140, - MENDOÇA, p. 38. - BOR, p. 422.
(131) VAN METEREN, p. 40. - BOR, p. 422: betreffende de verder aangehaalde gebeurtenissen: zie *loc. cit.* - OOK MENDOÇA, ab. pag. 38.

1573

Januarius.

ALSO wy sedert den belegge van Haerlem voergenomen hebben in elcke maent de gesciedenisse van dien eersten te verhalen, so willen wy also d' beginsel maeken, mits aldaer alsulcken feyten van wapenen gesciet syn dat het weerdt is te scryven. Ende om hetselve op 't corste te scryven, so is 't te weten, dat in dese maent op diveersche dagen[+] vuel sledden met coren en ander vitualie ingecomen, so over d'ys en andersins uyt de omliggende steden, somtyts mede brengende diveersche soldaten; ende tot den 8 dach deser maent, so was den vyant sonder scieten, beginnende als doen met 24 scueten.

[+]Die van Haerlem seynden Ducdalbe 10 hooftden en een voer interest tot betalinge van den tienden pennick.

[10 Januari 1573]

Den 10 January meynden wel 2.000 soldaten uyt des prinschen van Oraengien leger in Haerlem te comen, maer doer den duysteren nacht en mist verdwaelden sy en keerden meest wederom en sommige geraekten onder de Spaengiarden, hoewel nochtans een licht ten toren uytstack en een clocke luyde; en eenige quamen noch in de stat, die eenen gevangen Duytsch mede inbrochten, die haer gevraecht hadde oft hy by Amsterdam was, en seyden ja, en werdt corts gehangen.

[12 Januari 1573]

Op den 12 werdt 150 mael op de stat gescoten, raserende vuel huysen en kercken ende sochten de stat te ondergraven; den dertiensten syn er 2 lieden aen de tafel sittende doerscoten ende haer dienstmaecht; ende ander alermen en scermutsingen gedaen. Den 16 January, also den Spaenschen leeger hert onder stat lach, so hebben sy een hooft met een spicie geworpen op het bolwerck in der stat met een brief daerop gescreven: ‘Dit's 't hooft van Capiteyn Philips’; hiertegen deden die van der stat terstont 12 gevangenen, so soetelaers en Duytsche ophangen en doen in der nacht de hoofden afhouden ende vulden daer mede een tonneken met elf van dien hooftden, welck sy in de Spaensche scansche deden worpen ende deden 't haeyr en baert sceeren op se gues, te weten cort en groote knevels, met een brief: ‘Dit is den tienden pennick bij Ducdalbe sus lange gemaent en niet betaelt, en voer interest seynden wij een meer.’

[17 Januari 1573]

[+] Den 17 dach syn die van der stat uytgevallen en hebben 't huys te Rustenberch met foorsen ingenomen en al vermoort en brochten een vendel en 3 trommelen in, waeraf sy den vendrager doersteken hadden.

[+]'t Huys te Rustenborch van die van der stat ingenomen.

[19 Januari 1573]

Den 19 dach in 't uyttrecken van vuel sledden om meer corens te halen is so dapper gevochten, dat die van der stat wel 200 mannen sloegen

en brochten 2 trommelen en sommige gevangenen in, en den 20 noch 2.

Ten selven tyde hebben die van Delft, Leyden, Gouwe gepresenteert de sieke en gequetste van Haerlem te herberghen; den 27 dach is er eenen cloot gecomen doer een huys, mede nemende 't hooft van een maerte, daer sy stont (en) hoenderen van den spete dede.

[28 Januari 1573]

+ Op den 28 January quamen t' seffens 80 sledden met spyse in Haerlem met ontrent 400 soldaten Walen, Engelschen en Scotten, al jonge mannen; ten selven dage werdt geboden d' beste vleesch niet meer dan twee blancken te vercoopen, het coeyenvleesch eenen braspennick.

+80 Sledden en 300 soldaten comen in Haerlem.

[30 Januari 1573]

+ Item op den 30 January so syn die van der stat seer geweldicht uytgevallen om de vyanden haer gescut te vernagelen oft af te nemen, maer so die in haer scansen al gereet waeren om eenen storm aen te grypen, moesten sy wycken, en vuele werden gequets; te voren was 't noch eens aengeleyt en niet sonder scade gesciet; maer nou was 't noch vuel meer scade, vuel overste waeren oock gequets. Ten selven dage noch hebben sy den vyant doen springen met ondergraven, daer er oock vuele bleef; en doen scoten die van der stat 321 scueten.

+Haerlem bestormpt.

[31 Januari 1573]

Den lesten en 31 dach voer den dage waeren de Spangiarden, Walen en Duytschen al bereet om de stat te bestormen met ontrent 20 vendelen en vuel peerden waeren oock al in oerden, opdat haer niemant uyt der stat ontvlieden en soude, meynende de stat wel versekert te syn, mits se over d'ys en andersins de wallen van aen S. Janspoorte en aen de Cruyspoorte al met der nacht beclommen hadden, haer seer stil houdende tot het kycken van den dage. Ende ontrent 50 borgeren werden 't eerst gewaer, die met Godts hulpe vuel deden tot dat de gansche stat in wapen was; en daer werdt wonderlyck gevochten; wat over de wallen hem liet sien werdt doerscoten en doersteken. Ende so sy hadden gegraven, hadden die van der stat daertegen gegraven en met poeder onderset, en werdt in den storm aengesteken. Daer bleef 't al dat er ontrent was en de lichamen, trommelen, wapenen, ermen, beenen, 't vloech al in der locht en de borgeren vielen tot in haer scansen, so dat sy moesten met scanden wycken, mede sleypende haer doode, so sy best conden. Dewyle desen storm gesciede aen de Cruyspoorte en Sint Janspoorte, so quamen (aen) de Scaelwycker poorte 170 sledden met coren in, met 300 soldaten en 70 peerden het Haerlemmer meer over d'ys [(1)].

Dit 's nou van Haerlem geseyt, so het gesciet is. Maer tot Antwerpen werden vuel vremde tydingen gestroyt van dat sy Ducdalfs volck lieten tot aen de mert comen, eer sy se sloegen en van 300 vrouwen die mede ter wacht trocken, daer een oude van 70 jaer, Ule genoempt, overste af was; maer 't en was also niet als de fame wel liep.

In 't eerste van deser maent werdt van Ducdalf wegen al Brabant doere geboden alle soldaten in den leger te trecken, die voer Haerlem lach, elck onder syn regiment, op de pene van den hals; ende vuele scouden den leger om de groote coude, also dat er op den 20 dach tot Mercxem

3 Spaengiarden gehangen werden van den droschaert mits sy sonder paspoort waeren.

[5 Januari 1573]

+ Item op den 5 dach January begonde 't warm weder te worden, dies de Guesen oock terstont in de riviren quamen uyt Hollant en Zeelant ende verbranden 't gehucht geheeten Ternuesen in de Vlaamsche syde. Deestyt hoorde men oock van 2 seer groote scepen die uyt Anckoenen comen waeren daer vuel rycxdoms in was voer Ducdalbe, die nadat se haer wel 2 dagen op zee gevochten hadden, haer moesten verwonnen geven en de soldaten werden al in zee geworpen en de scepen te Vlissinghen aengebrocht [(2)].

+Scepen van de Guesen genomen voer de werf.

[13 Januari 1573]

Op den 13 dach in der nacht quamen de Waterguesen en haelden 't Antwerpen 5 coopvaerders scepen voer den werf, som heel en som half gelaeyen en doen sy den buet wech hadden, lieten sy haer hooren met scieten en trompetten, en onze orloechscepen lagen van vreesen binnen in de vlieten, maer eenige seer groote orloechscepen werden bereyt en sommige cleyne oock [(3)].

[11 Januari 1573]

+ Item opten elften Januarius werdt tot Antwerpen 't huys van Joos Dapt van gelde berooft, welck een seer ryck chatolyck man was; die 't deden waeren dry mannen met syn eygen sluetelen; hy woonde alleen en was een oukleercooper. Hy hadde alle syn goedt den cloosteren gemaeckt, hoewel hy scamel vrinden genoech hadde; hy wenste den prinsche van Oraengien en synen aenhanck vuel quaets, waerdoer men dachte dat hem de Guesen listelyck uyt de stat gevuert hadden, so oock de fame liep. Maer op den 19 in Sprokel werdt hy gevonden, verworcht in een ydel huys, dat de moorders daertoe gehuert hadden [(4)].

+Van de moort van Joos-Dapt in Antwerpen met liste in een ydel huys geleydt.

+ Ende op den 13 January was tot Antwerpen een heymelycke vergaderinge van wederdoopers leeringe; ende de mercgrave daer in comende en te onsterck wesende, vloden 't meest, want sy waeren 200 sterck en daer werdt er 37 gevangen uytgeleydt, onder welcke was den leeraer en vuel vrouwen; maer duer pynen beclapten sy er vuele, so dat er corts by 100 gevangen was. 't Volck was beroert als sy de vroukens sagen weenen en riepen: ‘Nou suldy bloet hebben voer de papen’, en so voorts; de vergaderinge was op den Oever by de Munte [(5)].

+Vuel wederdoopers 't Antwerpen gevangen in hun vergaderinge.

+ Item deestyt hoorde men dat de grave van Limmen, die de meester is geweest die Ducdalbe vuel steden in Hollant heeft afgenomen, nou by den prinsche van Oraengien werdt gevangen gehouden en van alle syn diensten vercleyndt, mits 't gansch landt over hem clachtich was gevallen, doer vuel overlastinge en

+Den grave van Limmen die Hollant gedwongen hadde, by den prinsche gevangen gehouden.

ransoeningen, die hy den gemeynen man aengedaen hadde ende der kercken roof wech gescickt hadde. En syn luytenant was mede gevangen, die men verraetscap opleyde; in somma Limmens dominatie was uyt [6].

[+] Item deestyt mons[r] du Sainct Lis, een frans heer, hugenois, noch gevangen synde in 't Antwerps casteel sedert den slach by Bergen, Henegou, nou byna verlost synde doer synen scoelmeester, van instruementen, die hem vercleedet hadde; maer werdt noch van de wacht

[+]Mons[r] Sainct Lis byna uyt het casteel verlost en eenen gehangen om dies.

gekent, en desen scoelmeester werdt daerom tusschen 't casteel en de stat gehangen, en eenige borgers gevanghen, die der saecken gemoeyt hadden [7].

[23 Januari 1573]

+ Ende op den 23 Januarius quamen 2 vendelen soldaten in 17 oerloechscepen van Bergen op Zoom tot Antwerpen, daer er noch 5 seer groote en eenige cleyne opgerust werden. 't Was haer groot geluck, dat sy de rivire so veylich vonden. Ende dewyle sy 't Antwerpen noch triompheerden om dat se duer comen waeren, quam een poste tydinge brengende,+ dat de Guesen de soldaten voer aen 't hooft van Bergen verjaecht hadden en 't gescut genomen, vuel soutkeeten en een capelle verbrant hadden, also dat de 2 vendelen soldaten, die met de scepen comen waeren terstont over landt na Bergen trocken, want de grouwel en alerme was daer groot geweest. Ende in 't eynde der maent soncken de Guesen 2 scepen voer 't gat van Bergen met steenen, om dat se aldaer met geen groote scepen meer uyt oft in en souden connen varen. Hiervoer vreesden oock die van Antwerpen: 't selfte was tot Amsterdam oock gedaen, maer de stercke stroom con 't weder breken [8].

+17 Orloechscepen van Bergen op Zoom comen tot Antwerpen daer men er noch anderen toe bereyde om soo met groot gewelt na Zeelant te varen.

+De Guesen of Zeelanders verbranden de soutkeeten voer Bergen.

[28 Januari 1573]

+ Op den 28 dach werden tot Antwerpen 2 vrouwen en eenen man en op den 31, 2 mans en een vrou van de leste gevangen wederdoopsche levendich verbrandt, haer tongen geveetert tegen het spreken en 2 was doot gepijnicht, duerende de justicie: so sloegen de soldaten op haer trommelen, die de wacht hielden op de Merckt [9].

+Doopers levendich verbrant.

+ Dese maent was groote scade van den sneeuwwater tot Parys, Namen, Loven, Mechelen en elders gesciet; tot Loven waeren 2 stat poorten gevallen en meer huysen, en eenen apt met huys, wagen en peerden verdroncken en vuel volcx in vuel plaetsen.

+Vuel scade van dopperwater doer den sneeuwe.

+ Ende overmits Ducdalbe op het landt van Walcheren het casteel van Rammekens, Ermuyden en Middelborch 't synen wille hadde, so was er te meer hope om die van Vlissingen ende Ter Vere te becomen; maer sy waeren te sterck te water en hadden 't gewelt van scepen seer vuele. Also dat se in 't eynde van dese maent, met groot gewelt 4 scepen onder het casteel van Rammekens quamen uythaelen, daer er een onder was dat wel 60 stucken gescuts op hadde; ende noch 13 verbranden sy daer. Het waeren som noch van de scepen die met duc de Medina waeren overgecomen in 't voerleden jaer ende nou noch by Ducdalbe is. Ende vuerden wel 150 gevangen bootsgesellen met hen en som waeren verdroncken; ende dese en meer anderen werden tot Vlissingen gehangen. Sus soude ick meynen, dat nou alle de scepen van Medina te niet syn gecomen, want in 't arriveren bleef er vuele; maer in dit feyt verloren die van Vlissingen oock 4 scepen, die van het casteel in gront werden gescoten [10].

+Die van Vlissingen nemen Ducdalfs scepen onder het casteel van Rammekekens en vuel volcx gevangen.

Hier verloes Ducdalbe bequaem scipvolck dat ter zee gewent was, ende tot Lier, Loven, Brusel, Antwerpen werdt de trommel omgeslagen om volck te cryghen om

te dienen op de scepen van oerlogen. die tot Antwerpen bereydt werden, met welcke het scene dat men de

weerelt dwingen soude; want het gescut werdt van alle steden overvloedich gebrocht om op dese scepen te legghen, en daer werdes vuel opgedaen, dat vuel te groot was 't scepe te gebruycken; met welcke men vermoeyde, de meyninge was, mocht hy aen Rammekens oft Ermuyden havenen en Middelborch ontsetten, dat hy daermede wou Vlissingen en Ter Vere te lande bescieten; maer 't was te beduchten, dat er noch vuel onderwegen blyven sullen.

+ Item in 't eynde deser maent was er groote comotie binnen Amsterdam doer den grooten last, die de stat hadde om Ducdalf leger te versien van alle victalie, also dat het coren by tien gulden daer goude. Ende om dat de gemeynte daer tegen seyden, mits de Spaengiarden den borgemeester wouden vangen, so werden er eenige borgeren doerscoten, ende elcx borgershuys was scier een gasthuys vol siecken en gequetste, die dagelycx uyt den legher quamen. Die van Utrecht moesten oock dagelycx vuel provisie in den leeger voer Haerlem bestellen ende meest moest het met den halse in den leeger gedragen worden om de quaetheyt der dycken, so dat er dicwils in den leger vuel gebreckx was, ende den prinsche van Oraengien hadde synen leger op d'ander syde over het mer van Haerlem [11].

+Commotie in Amsterdam door dierte mits Ducdalfs leger te spysen met den winter.

Eindnoten:

(1) De gebeurtenissen in en rond Haarlem geschied volge men bij BERNARDINO DE MENDOÇA, *Commentaires, op. cit.*, t. II, p. 44 tot p. 57. VAN METEREN, *op. cit.*, dl. II, ab. pag. 144. - BOR, *op. cit.*, t. I, ab. pag. 430.
(2) Bedoeld is hier vermoedelijk Ancona.
(3) A.C., p. 246, VAN METEREN, *op. cit.*, p. 163.
(4) A.C., p. 246, VAN METEREN, *loc. cit.*
(5) A.C., p. 247.
(6) BOR, *op. cit.*, p. 424, behandelt uitvoerig het konflikt tusschen de Staten en Willem van de Marck, die met zijn overste, Bertholt Entens, werd gevangen gehouden te Delft. Aldaar ook de akten betreffende de afzetting van Willem van de Marck. - Ook GACHARD, *Corresp. Phil. II*, t. II, p. 313. - GROEN, *Archives*, t. III, p. 444.
(7) A.C., p. 247.
(8) Over de afsluiting der Amsterdamsche haven, BOR, *op. cit.*, p. 420. Aangaande de plannen tot afsluiting der Schelde, KERVIJN, *Relations, op. cit.*, t. VI, p. 671.
(9) A.C., p. 247. - A.A., dl. XIV, p. 88, ab. n^{r} 1001.
(10) BOR, *op. cit.*, p. 433.
(11) Zie over den nood te Amsterdam TER GOUW, *op. cit.*, dl. VII, p. 78.

Februarius.

[1 Februari 1573]

+ Op den eersten February werdt in Zeelanders van Rammekens weder seer dapper gescoten, want die van Vlissingen en Ter Vere haelden met gewelt noch een groot oerloechschip onder het casteel ende meynden 't selve oock in te nemen, maer die

+Gewelt op Rammekens doer die van Vlissingen.

van Middelborch, te weten capiteyn Beavois, die sondt haer 300 walsche soldaten tot assistentie.

+ In 't eerste van February was tot Delft in Hollant, daer den prinsche van Oraengien was, een groote beroerte, waerdoer tot Antwerpen 't gerucht liep, dat Oraengien gevangen was, en aen Ducdalbe gelevert sou worden; maer ten lesten hoorde men, dat het al niet was, dan dat de beroerte gecomen was doer den grave van Limmen, die om syn quaet regiment by den prinsche als gevangen was en niet en mocht uyt den hove gaen. En die 't hem wouden beletten dreychde hy, waerom hy half tegen 't prinschen danck vast gevangen en gevuert of slot van Ter Gouwe.

+Beroerte tot Delft.

+ Also wy voer usantie nou eerstmael allen maenden voeral van den belegghe van Haerlem op het cortste verhalen, so is 't te weten dat, het gene dat se nou niet met huere sledden over het ys en cregen, dat cregen sy nou met scuyten en scepen noch alle dese maent meestal over het mer van Haerlem, een water so genaempt, daer die van Amsterdam vuel neersticheyts om deden om dat te beletten, so noch wat breeder geseet sal worden, ende diveersche dagen gevielen scermutsingen en vuel loose en andere alermen.

+Haerlem creech nou alle provande te water met scuyten over het mer.

[3 Februari 1573]

+ Den 3 dach werdt het geboden dat men 6 pont broots in Haerlem moest leveren voer 2 st. en 1 pont boter voer 2 stuyvers, en ander eetwaere naer advenant.

+6 pont broots 2 st. boter 't pont 2 st.

[4 Februari 1573]

Op den 4 February en oock den 5, den vyandt hebbende seer diep aen de Cruyspoorte ondergraven en poeder daergestelt, so verrasten haer[+] die van der stat en deden vuel pioniers sterven. Op den 7 dach soo quamen er 105 sledden met coren in over d'ys, maer voorts was 't al met scuyten te doen.

[+]Van ondergraven, mineren, voer Haerlem.

[10 Februari 1573]

Op den 10 dach deden die van der stat den vyant weder springen, soo sy van graven ende mineren niet op en hielden.

[9 Februari 1573]

[+] Op den 9 February so begonden de vyanden voer Haerlem op het bolwercke van de Cruyspoort, dat die van der stat geabandoneert hadden een hoochde oft catte te maken, om van daer bequamelyck de stat met groot gescut te beschadigen. Waerom die van der stat met aller neersticheyt[+] eenen nieuwen walle binnen begonden als een halfmane ende seer haest voleyndt werdt, daer aen werckende met alle man nacht en dach, vrouwen en mannen, edele en erme, capiteynen en borgemeesteren, niemant uytgesteken.

[+]Een catte tegen Haerlem gemaeckt.

[+]Eenen nieuwen walle gemaeckt in Haerlem.

[14 Februari 1573]

Den 14 February 40 soldaten brochten in 60 laste corens en ander vitualie en meer daer na.

[17 Februari 1573]

Den 17 dach quamen 28 scuyten in en den vyandt dede een deel van der stat springen, maer 't en bedreef niet vele, waerom al bereet synde te stormen, den storm niet voorsginck.

[18 Februari 1573]

+ Den 18 dach die van Haerlem hebbende gemaeckt een groote galeye van 84 voet, die selve toegerust ende in 't Haerlemmer mer gebrocht om de corenscuyten te bewaeren en ten selven dage sonden die van Leyden een scuyte met 2 metalen stucken.

+Die van Haerlem seynden galeyen in 't Haerlems mer.

[19 Februari 1573]

+ Den 19 quamen noch 19 gotelingen en vuel cruyts en loot en deestyt begonden die van Amsterdam aen 't Pennincx veer te dolven en te graven doer den dyck om met galeyen en scuyten die van Haerlem het mer te benemen, maer werdt noch belet.

+Amsterdam graeft doer den dyck.

[21 Februari 1573]

Den 21 dach syn die van Amsterdam wederom met scuyten en scepen gecomen om hen begonden werck te volbrengen, waertegen de cleyne geleye uytviel en meer ander scuyten, en oock te voet en te peerde uytgevallen, so dat se haer eenen damlooper met den volcke afnamen, die meest doersteken en de reste werden in 't Fuyck gehangen.

[25 Februari 1573]

+ Den 25 dach hebben die van Dorderecht aen Haerlem gesonden 2 scoone metalen stucken, d'een scietende 44 pont en d'ander 13 pont ijser en 5 ijseren slangen.

+Dorderecht seyndt geschut tot Haerlem.

[26 Februari 1573]

+ Den 26 de groote galeye van Haerlem, seer vroech uytvarende, is gecomen onder 12 scepen van Amsterdam en subyt overvallen, ende daerna wel 2 uren is de cleyne uytgevaren daer Jacop Thoniss capiteyn af was, en hebben die groote wedergekregen en noch een nieuw corveel van den vyandt, en al het volck doerscoten en doersteken, uytgenomen dry die se te Haerlem inbrochten; en eenige victalie scepen quamen oock+ in ende ten lesten daghe deden sy die van Amsterdam noch wederom loopen [12].

+Cloecke batalie op 't Haerlems water oft mer.

Item in 't eerste van deser maent begonde men tot Antwerpen vuel

+Preparatie om Middelborch te spysen met gewelt.

van der oerloeche scepen en andere te laeyen met alderhande provisie om Middelborch te spysen.

[16 Februari 1573]

+ Item op den 16 en 20 dach Februarius werden tot Antwerpen weder 7 wederdoopers so vrouwen en mans levendich verbrant met geveeterde tonghen, benemende den menschen de spraeke om Godt te loven ende vuele werdt er in ander steden oock gevangen waeraf ick niet en scryve (13)

+7 Doopers levendich verbrant.

+ Item deestyt syn diveersche soldaten uyt Bommel by den Bosche getrocken die haer met die van Hollant en Seelant houden ende hebben het stedeken van Megen ingenomen en berooft; dies Ducdalbe terstont van diveersche steden, soldaten derwerts scickten, maer mits sy sulcx hoorden syn se met den buet na Bommel getrocken en de stat verlaten.

+Die van Bommel berooven Megen.

+ Item deestyt de conick Carel de 9 van dien name, hebbende de stat van Rotsielle belegert en alreede sommige scade geleden, is in dese maent selve in persoone wel met 20.000 mannen met alderhande gereetschap van orlogen derwaerts getrocken met den ganschen hofgesin, met synen broeder Herry als goevernuer generael van de ermeye en met mons[r] de Gwise, en oock met syn swager, de conick van Naverre ende den jongen prinsche van Conde, die met der herten, geloof ick, den hugenooten niet en conden bestryden; maer mits sy sedert de moort van Parys als gevangen bewaert syn geweest, so moesten sy mede, 't en waere, mits sy beyde jonck synde, verleydt waeren; den tyt sal leeren (14).

+De conick van Franckeryck treckt met alder macht voer Rotsielle.

[23 Februari 1573]

+ Item op den 23 dach February waeren die van Seelant ontrent Lillo in de rivire wel met 60 oerlochscepen ende soncken oft stopten by Ordam de rivire met 14 gelaeyen quaey scepen, met steenen en scorren gelaeyen, waerin die van Antwerpen seer bedroeft waeren; maer men bevont dat+ die rivire niet al gestopt en was, maer hadden in 't midden een open gadt gelaten ende dat, om dat, als de oerloechscepen van Antwerpen die haer prepareerden om haest in zee te comen alsdan niet so gemackelyck en souden connen vlieden, maer met één t' seffens souden moeten uyt en in varen. Ende dewyle sy daer besich waeren met scepen te sincken quamen eenige scepen van orlogen tot by der stat, waer onder oock de barsie van Brusel was, die onlancx voer stat genomen hadden, ende scoten diveersche scueten in de stat en in de orloechscepen die op stroom som voer de stat lagen, waeraf de bootsgesellen som de vlucht namen in de stat; maer mits de donckerheyt en werden geen aengetast, ende des anderdaechs werden die beter met soldaten bewaert. Ende den 26 dach voeren sy allegader van Antwerpen in als met de victaliescepen om Middelborch te spijsen 50 scepen; de 30 waeren ter orlogen bequaem, waeronder 6 groote hulcken waeren, ende alle de soldaten van Antwerpen werden daer in gedaen; maer en voeren niet voorder dan te Lillo voer den 28 dach, cruypende net een t' seffens doer 't gat

+Die rivire voer Antwerpen wordt meestendeel doer de Guesen met scepen te sincken gestopt.

+De scepen van orloge varen weder tot Antwerpen.

van de gestopte rivire, wel versiende nou de dycken tot Saftingen toe met volck en gescut om een wycken op te hebben, mits sy nou so geringe duer 't gat niet en souden connen comen. Oock hoord men dat haer hope uyt was om sonder dapper te moeten vechten tot Middelborch oft Ermuyen te geraecken,

mits eenige in Seelant gevangen waeren, die haer daertoe souden geholpen hebben; en hoe sy varen wordt in d'ander maent geseyt, als wy eerst van den landtcrych van Haerlem sullen gescreven hebben, so wy begost hebben [(15)].

[28 Februari 1573]

[+] Ende op den 28 ende lesten February werden tot Antwerpen noch 2 wederdoopers levendich verbrant als vore gemuylbant, een man en vrouwe [(16)]. [+]2 doopers verbrant.

Eindnoten:

(12) Voor Haarlem: uitvoerig detail bij MENDOÇA, *op. cit.*, t. II, ab. p. 57: zoo betreffende het leggen der mijnen, p. 58, het maken van de 'catte', p. 59, de hulp van de andere steden, p. 67, de gevechten op het meer, p. 77, enz. - Ook VAN METEREN, *op. cit.*, ab. p. 145. - BOR, *op. cit.*, ab. p. 431.

(13) A.C., p. 248. - A.A., dl. XIV, p. 90, n[rs] 1008 tot 1015, alwaar verdere verwijzing: blijkbaar werden 8 herdoopers verbrand.

(14) L a v i s s e , *op. cit.*, t. VI, 1, p. 137.

(15) A.C., p. 248. - BOR, *op. cit.*, p. 433. - KERVIJN, *Relations, op. cit.*, t. VI, p. 671.

(16) A.C., p. 248. - A.A., dl. XIV, p. 90: het waren Hendrik Hannon en Lijnken Baillaerts.

Martius.

[+] Byna al dese maent durende hebben die van Haerlem noch dagelycx diveersche victualie over het meyr gecregen, totdat sy het meyr verloren, welcken dach wy na specificeren, met oock diveersche cleyne scermutsingen dagelycx ende met vele scietens van beyde syden, de principale ackten al hier op haeren dach noterende. Also dat die van Haerlem den 3 dach haer gesconcken gescut te werck stellende op de weerde van eenen halven dach de catte, die de Spaengiarden voer de stat gemaeckt hadden,[+] raseerden. Den 5 Meert hebben die van Haerlem een scip genoempt een jachte in het meyr gesonden met haer volck en werdt gepubliceert vry exsyse van alle goedt. [+]Van Haerlem. [+]Vry exsyse van alle goedt.

[14 Maart 1573]

Den 14 so hebben die van Haerlem weder een myne doen springen en de Spaengiarden bescadicht en eenen Spaengiart werdt er levende uytgedolven, maer sterf sonder meer te spreken.

[19 Maart 1573]

Ende den 19 deden de Spaengiarden een werck springen maer 't en dede geen scade.

[22 Maart 1573]

Op den 22 dach als Paeschdaechs so quam met scepen 70 last coren binnen Haerlem.

[25 Maart 1573]

+ Ende op den 25 dach 's morgens syn uyt Haerlem ontrent 200 Walen getrocken en cregen der vyanden eerste scansche, maer so sy niet sterck+ genoech en waeren, moesten sy weder na 't stat wycken. Maer sloten raet om na den noen met meerder macht uyt te trecken soo sy deden; te weten 6 vendelen borgers de Waterpoort uyt en 200 mannen de Zylpoort uyt en een seker getal met scuyten en de jachte den boom uyt gevaren, en de scermutsinge beginnende, syn noch meer knechten de Waterpoorte uytgevallen. Ende na dat de vyandt eens syn groot gescut gelost heeft is hy vluchtich geworden, ende werden vervolcht tot over die vaert, so dat er ontrent duysent geslagen werden; en de in de stat werden vuel costelycke habyten van de dooden inbrocht ende verbranden 300 tenten; brochten oock in vyf dubbel bassen, 2 metalen stucken, vuel buspoeders, 9 vendelen, 30 peerden, vuel coeyen, calveren, cleederen, scalen, ringen, somma elck brocht wat en met groote triomphe werden die 9 vendelen op de wallen gesteken ende waeren achtergebleven 8 mannen, 1 capiteyn.

+Van een seer groote victorie van die van Haerlem.

+Maer corts hierna wordt net meyr verloren, comende met scepen doer den dyck.

[29 Maart 1573]

Maer op den 29 dach Meert syn de Spaengiarden doer hulpe van die van Amsterdam by 't huys te Hert met 33 scepen en 7 galeyen doer

een gedolven gadt doer den dyck in 't meer van Haerlem gecomen ende ten selven dage hebben die van Haerlem, haer derde getimmerde galeye op 't meyr brocht by d'ander scepen, maer de vyanden begonnen terstont by de Fuyck een scanse te maken om daer ondere haer orloechscepen en galeyen te bevryden (17).

+ Ende nou comende tot den scipkrych daerom vuel orloechscepen van Antwerpen afgevaren waeren in 't eynde February om Middelborch te spysen, dat van die van de steden van Seelant benaut was. Dese lagen noch tot den derden en vierden Meert onder Saftingen, siende altoos de Guesche scepen voer hem varen; ende mits sy haer al onder dycx hielden, daer se vuel gescuts op hadden, dat mons^{r} de Rues bewaerde, so en dorsten die van Zeelant haer daer met gewelt niet uythalen; maer op den 4 en 5 dach quamen noch eenighe scepen met soldaten en gescut versien,+ uyt Bergen op Zoom, die de Guesen van achter quelden om dat de ander te beter souden doer geraken. Maer 't was al te vergeefs: sy werden gejaecht tot Bergen in de havene; maer op den 7 dach meynden sy doer te varen met gewelt, maer werden soo doerboort en gescoten, dat se moesten wycken met verlies van volcke ende ontboden op den 9 dach een scip met timmerlieden om reparatie te doen, die daertoe gedwongen werden.+ En dien dach hernamen sy 't noch eens, maer 't was al om niet; in dese batalie bleef doot een Spaens cornel met name Arriette.

+Batalie by Saftingen; eenige van onse scepen moesten na Bergen vlieden doer noot.

+Op den 14 dach wordt capiteyn Arriette onlancx tot Antwerpen getrout te Vrouwenbroers gegraven.

+ Als nou voer dese reyse die van Middelborch, daer capiteyn Beavoys overste goevernuer in was, hoorden dat er geen hope en was om ontset te worden, so deden sy vuel vrouwen en kinderen uytgaen om te langer te connen tegen houden, die van Vlissingen en van Ter Vere ontfangen werden. Ende dese opgerechte ermeye den 16 dach weder voer Antwerpen synde, werden in de stat geleydt; maer men hoorde maer van 80 mannen die se verloren hadden met scieten; maer vele van sieckten vergingen,+ wandt de soldaten d' water ongewent waeren. Ende wederom werden $_{e}$r noch 6 groote hulcken begost om noch eens te hernemen (18).

+Scepen druypen weder by der stat.

+Vrouwen werden uyt de stat Middelborch gedaen.

Item deestyt was er groote beroerte in Hongeryen duer groote scattinghe, die de keyser er dagelycx was afnemende tot behoef van de Nederlandsche orloge, want de paus, conick van Vranckeryck, Spaengien+ en Macximilianus den keyser waeren al in een verbont met den paus; in somma alle de meesten van Cristenryck. Maer hoewel zy d'woert Cristi wel vuel verdriets aendoen, so en mogens niet geheel verdrucken en worden daerover oock dicwils gestraft. Gelyck men nou hoorde van den conick van Vranckeryck, Carle de 9 van dien name, die in Sprokel vorleden met alle syn gewelt na Rotsielle getrocken was, welck hy belegert hadde. Ende 't scene dat sy sochten met den conick te accorderen, houdende sprake; maer nadat sy beloeft hadden 't conicx volck in te+ laten, behoudende lyf en goedt, so hadden sy seker gescut verborgen gestelt en sloegen also 't conicx volck buyten en binnen; haer lose was

+Noch 6 hulcken tot Antwerpen begost op te rusten ter orloch.

+Beroerte in Hongeryen doer des keysers scattinge.

+De moorders liggende voer Rotsielle worden geslagen.

‘foy du roy’ willende seggen, gelyck den conick in de Paryssche moort gequeten hadde van de beloefte, die hy den amirael gedaen hadde, soo doen wy nou oock. Somma daer werdt er vuel geslaghen; eenige willen[+] seggen wel van over de dusent. Hierna in April vielen die van Rotsielle so dapper uyt dat er de conick noch wel 4.000 mannen liet, waerom tot Parys alle de principael crostuers oft erbeyders, alle die so cloeck in de moorderye geweest hadden, werden opgescreven en moesten de conick dienen ende in den leger trecken na Rotsielle: also moesten de moorders al haren loon hebben [(19)].

[+]Moorders van Parys moesten vuel uyt na den leger voer Rotsielle.

[18 Maart 1573]

[+] Ende op den 18 dach Meerte werden uyt Antwerpen 18 wagens met amonitie, poeder en ander dingen uytgevuert na Ducdalf leger, die noch voer Haerlem lach ende hadde wel willen Bommel en Buren oock beleggen, die hem vuel spyts van achter deden, maer en conde 's niet al gedoen.

[+]Amonitie na Ducdalf leger voer Haerlem.

[+] Item deestyt werdt tot Lillo by Antwerpen op de rivire een bolwerck begost om gescut op te stellen, welck hierna een geweldige sterckte werdt, en dit om de orloechsscepen onder te scuylen; ende daer waeren nou gecomen 3 oft 400 Bremesche bootsgesellen tegen dat de orloechscepen weder eens souden varen [(20)].

[+]De forte van Lillo wordt begost.

[21 Maart 1573]

[+] Op den 21 dach Meert waeren in Zeelant tot Vlissinghen wederom 2 groote scepen van orloghen gearriveert uyt Engelant, brengende soo men hoorde wel 1.400 mannen, also dat de coniginne den Seelanders also vuel bystants dede als 't muegelyck was. Ende deestyt in de Palmweke hadde Ducdalbe, wesende nou tot Nimmegen, tot Brusel de staten van de Nederlanden doen vergaderen, haer wederom quellende met scattinge[+] op te brenghen; maer men hoorde, mits sy sagen dat de orloghe bleef gedurich en geen eynde af en quam, dat de conick haer bevolen hadde in 't verleden jaer, als sy uyt Spaengien quamen in Augusti, dat men de soldaten uyt den lande sou doen, en de landen sou doen regieren by de selve die regierden als hy na Spaengien trocke, 't welck de staten wel eer hadden mogen seggen. Maer dachten mogelycx dat Ducdalbe haest sou alle Guesen verdreven hebben; maer nou sy sien dat het perykulues is om de landen lichtelyck al te verliesen, so wilden sy wel dat het gemiddelt[+] waere. Maer Ducdalbe en was des geenen wille, noch Duc de Medina, nou 't Hertogenbosche wesende; ende synde daertoe uyt Spaengien gesonden om dese landen te regieren en wilde niet in 't goevernement treden, voer dat Ducdalbe hem eerst het landt in rusten stellen soude, daer 't noch verre af was. Ende Vergas, eenen van synen raet, droech hem also tot Nimmegen het raport over en was byna in handen van die van Bommel gevallen, die welck het dorp van Ossen verbranden [(21)].

[+]De coniginne oft ommers uyt hueren lande compt volck voer die van Zeelant.

[+]Ducdalbe doet vergaderen de staten tot Brusel om gelt te cryghen.

[+]Duc de Medecina en wil in 't regiment niet treden so lange d't landt niet in ruste en is.

+ Item in 't eynde deser maent tot Dornick noch ontrent 30 Franssoysen gevangen synde van die in 't vorleden jaer voer. Bergen Henegou

+Franssoysen tot Dornick breeken uyt de gevangenisse.

gevangen werden, syn uytgebroken doer hulpe van eenige scuyten, waerom tot Valecyn eenige daer noch gevangen synde, ombrocht werden.

Item in 't eynde deser maent de Engelsche, onlancx tot Vlissingen[+] gearriveert, syn gecomen voer het casteel van Rammekens daer Ducdalfs volck op was, welck sy meynden te overvallen, maer die van Ermuyden en Middelborch quamen Ducdalf volck ter assistentie, so dat er wel 300 Engelsche oft meer bleven en haeren oversten seer gequets (22).

[+]De Engelsche bestormen Rammekens en worden geslagen.

[+] Ende deestyt begonde men tot Antwerpen noch XI groote hulcken ter orloghen te bereyden, sonder die ander die er waeren en sonder de cleyne scepen. Ende deestyt hadde Ducdalbe noch 1.500 versch volck[+] uyt Hoochborgoenien gekreghen, die hem den paus oft den kardinael Granvelle toescickte, die alreede Nimmeghen gepasseert waeren, om noch al voer Haerlem te trecken, welck nou seer gestelt was doer lange belegeringe en benautheyt, te moeten in handen vallen, mits sy in 't eynde deser maent, so voer in 't eerste geseyt is, het water of 't meyts verloren.

[+]Noch elf hulcken 't Antwerpen ter orlogen bereydt worden.

[+]Noch 1.500 mannen comen Ducdalbe toe uyt Hoochborgoengien.

Eindnoten:

(17) Voor Haarlem, zie MENDOÇA, *op. cit.*, t. II, p. 87, 89 tot 92. - BOR, ab. p. 436. - VAN METEREN, *op. cit.*, p. 147. (Ook Van Meteren blijkt bij Fruytiers te hebben geput.)
(18) A.C., p. 248.
(19) Over de hardnekkigheid van het verweer, zie LAVISSE, *loc. cit.*, p. 141.
(20) GACHARD, *Corresp. Phil. II*, t. II, p. 355; aldaar p. 306 betreffende de aanwerving van de bootsgezellen uit Bremen.
(21) Bij GACHARD, *op. cit.*, p. 342, brief van Alva in dato 16 April over de moeilijkheden met de Staten.
(22) KERVIJN, *Relations, op. cit.*, t. VI, p. 681: over Engelsche hulp p. 649, 663, 677. - Betreffende de hulp uit Bourgondië verder aangehaald, zie POULLET et PIOT, *Corresp. Granvelle*, t. IV, p. 554.

April.

[1 April 1573]

[+] Op den 1 April also nou die van Haerlem het meyr verloren hadden, so cregen sy met een scuyte buspoeder in de stat over het landt oft ondiepten; alsdoen scoten die van der stat 19 mael; ende op den selven dage sloegen de soldaten de beelden van Sint Jans kercke in stucken, die tot noch toe waeren heel gebleven.

[+]Van Haerlem voer dese maent.

[4 April 1573]

Den 4 April hebben die van Haerlem buyten stat (een) opgehangen en een vrou verdroncken. En den 9 April syn omtrent 100 scepen van den prinsche van Oraengien uyt de Kaech na de Fuyck toe gecomen ende die van Haerlem met 12 scepen; maer

verloren sommige tegen de Spaengiarden die in den brugge bleven stecken, die sy meynden om te seylen ende diveersche scermutsinge werden te lande gedaen, maer al te vergeefs.

[10 April 1573]

Ende op den 10 April maeckten de vyanden een lange scansche van den Houte tot de Fuycke, also dat er scier niet eenen vogel meer uyt der stat en conde, sonder in haeren handen te vallen. Ende op den 11 dach laghen 't prinschen scepen te Heemstede, meynende die van Haerlem, dat sy daer volck in wouden nemen, so dat die van Haerlem ook aen diveerschen syden uytvielen, maer werden wederom gedreven.

Ende 7 oft 8 van de vyanden liepen moetwillich met 2 vendelen aen d't blockhuys ter wallen op, roepende: ‘victoria, victoria’; maer den eenen vendrager werdt van de wacht gescoten dat hy bleef ligghen. Ende den 14 in der nacht syn er weder dry posten in der stat gecomen, dweersch doer der vyanden legher; ende die van Haerlem hebben desen dach haer vierde galeye te water gesonden, lanck wesende 108 voeten.

[16 April 1573]

Den 16 dach syn 15 edelen met sommige mannen met cruyt geladen in stat gecomen; ende den 19 dach is er eenen waechhals by scoonen

dage uyt Haerlem na 't prinschen scepen getrocken met eenen verrejager oft cloetstock doer der vyanden leger, ongequets, doergeraeckt, hoewel menigen scuet na hem gescoten werdt.

[19 April 1573]

Den 19 hebben 't prinschen scepen 2 duysent mannen uytgeset om tegen den vyant te scermutsen, maer mits die van der stat niet uyt en vielen en werdt er niet uytgerecht. Ende in der nacht vielen die van der stat uyt en liepen Rustenborch af, brengende 4 gevangenen mede die 's anderdaech gehangen werden. Ende de Spaengiarden uyt de Fuyck met een geleye en sommige te lande meynden Rustenborch weder te crygen den 20 dach en noch daerna, maer moesten elcke reyse wycken. Ende diveersche mynen werden dese maent doen springen van d'een en d'ander syde, maer niet vuel scade en deden.

Ende deestyt werden in Haerlem gouden penningen geslegen, daer d'een syde was de wapen en d'ander haer advys 'Vincit vim virtus' [(23)].

[+] Op den eersten April werdt tot Antwerpen een gebodt gedaen, dat so wie conde geleveren een van der guescher capiteynen genoempt, capiteyn Worst 't sy levendich oft doot, die soude hebben 3.000 guldens [(24)].

[+]Gelt werdt op capiteyn Worst gestelt.

[+] In 't eerste van April lagen die guesen van Zeelandt dicwils en scoten voer het hooft van Bergen om sommige orloechscepen die Ducdalbe daer prepareerde uyt te locken.

[+]Bergen wordt van de Guesen gequelt met scieten.

Ende deestyt vloden van de orloechscepen Claes de Grave een der principael scippers wech na Duytscelant, omdat de casteleyn hem geslagen hadde in 't leste uytvaren, mits hy de scepen na synen sin wou geregiert hebben. En na die Guesen en dorste hy niet vlieden, mits hy groot vyant der Guesen is geweest en nou sach hy dat de Spaengiarden meesters wouden syn.

Claes de Grave, scipper van d' oerloechsscepen vliet wech.

[+] Item omtrent deestyt hebben die Guesen van Bommel omtrent 500 Walen geslagen by 't Hertoghenbosche op de Langstraet ende daer waeren oock eenige ruyters by, die 't som half naeckt ontreden. Ende op[+] den 13 dach April werden tot Antwerpen, tot Mechelen en in meer ander plaetsen gepubliceert dat alle personen 't sy of sy in dienste van den prinsche van Oraengien waren, te water of te lande, dat sy souden comen in haer steden oft woonplaetsen, sonder ten eenighen tyden daerom gemolesteert te worden; maer so sy binnen dry weken van des conicx vyanden niet af en weken, so sou men alle haere goederen, gronden oft erven confisqueeren; maer geen en sach men wederkeeren. En deden oock wel die hen uyt den strick hielden, want van Bergen in Henegou is er dese maent wel 30 gehangen en onthalst van die, welcke in 't voerleden jaer graef Loduwyck behulpich geweest hadden; ende syn som eens losgelaten geweest, maer nou op den achten April weder gevangen en binnen dry oft vier daghen daerna ombrocht [(25)].

[+]Walen geslagen.

[+]Alle personen worden ingeroepen die tegen den conick in dienst waeren.

Item deestyt hoorde men vuel van den peys die de Veneetianen nou

+ gemaeckt hadden met den grooten Torck, hem tevreden gestelt hebbende met een somme penningen, mits condicien hem geen hindernisse te doen 't sy tegen wien hy orloge aengrepe. Hiertoe souden mogelyck die van Venegien niet hebben moeten toe comen, hadde de conick van Spaengien en Vranckeryck haer assistentie gedaen, gelyck de Cristenen wel souden behooren. Maer sy verquisten 't selfte wel dobbel over haer eygen ondersaten, die vuel deerlyck vermoordende alles meest om 't pausdom te believen. Ende boven dese behielt den Torck noch het coninkryck van Cypres, dat hy haer in 't voerleden jaer afgewonnen hadde [26].

+Peys met den Torck ende de Veneetianen hebbende met desen orloge Cypres verloren.

[17 April 1573]

+ Ende op den 17 dach April voer de ermeye van de orloechscepen nou wederom uyt en dit was nou de derde male, ende waer nou sterck 18 hulcken ende noch 33 ander scepen, wesende daerop omtrent 3.000 mannen, so bootsgesellen, Hoochduytschen, Walen en Nederlanders. Ende de eerste bisschop van Antwerpen, met name Franssoys Sonnius, die sach de scepen afvaren en gaf haer de benedicxtie seggende: ‘Gaedt henen, kinderen, in 't landt van beloeften, dat ouwe is, dat ou Godt ghegeven heeft, dat gy 't winnen sult ende en sult er niet sparen’. Maer 't volck hoopte meest dat Godt sulcke moort niet gehingen en soude. Ende bleven noch sommige dagen tot Lillo ligghen, 2 mylen van der stat, beroovende diveersche doerpen en vuerden 't al scepe en monsterden.

+Hoe men tot Antwerpen de derde reyse op Middelborch dede en de bisschop gaf de benedicxie en verkeerde in maledicxie.

Ende deestyt quam de tydinge, dat die van Vlissinghe voer Middelborch het huys van 't Houborch ingenomen hadden ende op den 19 dach April so ginck men tot Antwerpen en elders processie generale om Godt om victorie te bidden en dat de benaude stat van Middelborch mocht gespyst worden, vermanende oock dat men boven desen op den 22 dach noch een misse van devotien soude doen, soo 't gesciede. Ende den avent te voren en onder de misse quam de tydinge al sterck dat de scepen al victoriueselyck te Middelborch oft onder Rammekens gearriveert waeren, so dat de heeren van blyscappen noch een misse deden singen ende deden de groote clocke luyden. Ende 't casteel noen en avont scoten seer ende de Spaensche en Italiaensche cooplieden maeckten groote blyscap; en vuel menschen waeren droeve om de groote moort, die er bedreven sou worden. Ende een scip met graen was er wederom gecomen, met vuel graens omdat het leck was worden, welck goedt sy in 3 huen deden ende meynden die na te seynden: maer noch en waeren de scepen niet duer soo men op den 23 dach 's morgens hoorde. Doen gaf men uyt, dat het om den peys was dat het casteel gescoten hadde, die gemaeckt was tusschen de coniginne van Engelant en Spaengien, daer den coophandel sommige jaer stil gestaen hadde: anders en was et geenen crych geweest; welck men hoorde dat in Meye gepubliceert sal worden [27].

Ende desen dach meynden sy victorie te vechten; nadat sommige wilden seggen, hadden sy eenige Guesen omgecocht, die haer nochtans niet en voorderden, so dat er ten minsten 2 groote scepen in grondt

gescoten werden met 25.000 pondt poeders ende 5 groote hulcken werden gevangen tot Vlissingen aenbrocht; een van dien hiet ‘den Oliphant’ en hadde 360 mannen oppe, maer daer quam er maer 40 levende aen. Een scip was er oock verbrant, de reste raeckten onder Rammekens; van daer mochten sy met den halse sommigh graen te voet op Middelborch dragen; van dese 5 scepen werden tot Vlissinge wel 200 mannen gehangen en behielden wel 100 metalen stucken gescuts en vuel ander goedts [(28)].

[24 April 1573]

+ Ende op den 24 dach hoorde men de Guesche scepen op 't water triomphe bedryven ontrent Bergen op Zoom om de victorie die sy nou weder hadden tegen de Spaengiarden.

+Guesen macken triomphe om de victorie.

+ Ende in 't eynde April begonde men wederom vuel te hooren van Graef Loduwyck van Nassouwe, broedere van Willem van Nassou, prinsche van Oraengien, die ten dienste van Oraengien nou in 't landt van Cleve was ruyteren en knechten aennemende: ende heeft oock soo binnen+ ende buyten Luyck 700 mannen in 3 dagen gekregen. Ende van desen trock er 400 subytelyck binnen Bommel by den Bosche, die Ducdalbe dicxwils vuel scade op de passagie deden van syn volck, die op den leger reysden die voer Haerlem lach [(29)].

+Graef Loduwyck neempt volck in 't lant van Cleve aen ten dienste van den Prinsche van Oraengien.

+Ducdalbe doet vuel gescuts gieten en bereydt wagens en doet weder ammonitie na Harlem vuren.

Ende deestyt dede Ducdalbe uyt Antwerpen vuel groot gescuts en gebroken gescut na Mechelen doen vuren, om daer bequame artelrye af te doen gieten: en dede oock weder alle dorpen in Brabant en Vlaenderen scryven eyschende van elck dorp eenen wagen met 4 peerden en 2 knechts tot haeren eygen last.

Also dat men sach, dat hy weder eenigen leger was wachtende, om hem met den wagenborch te bescermen. Ende daer werden deestyt oock uyt Antwerpen vuel wagens met ammonitie na Haerlem gevuert.

Item in 't eynde deser maent quam de tydinge, hoe dat tot Delft+ in Hollant op den 24 dach eenen troubel was, so dat daer de gemeynte ende canalie alle de beelden ende ciraten uyt alle de kercken en cloosteren gehaelt ende op de merckt openbaer verbrant (werden); maer de treffelycke borgeren noch oock de soldaten en moyden haer niet, maer die van der religie maecken (zich) van sulcx al meester ende de prinsche van Oraengien was in deselve stat [(30)].

+Alle de beelden der kercken van Delft werden verbrant op de merckt.

Eindnoten:

(23) Voor Haarlem, MENDOÇA, *op. cit.*, ab. p. 93 (aangevoerde verslagen uit de briefwisseling van Filips II). Ook VAN METEREN heeft bij Mendoça geput. - BOR, p. 436. - J. VAN VLOTEN, *Nederlands opstand tegen Spanje*, dl. II, p. 87 en volg., Haarlem, 1858.

(24) Niet vermeld in de Gebodboeken, zie A.A., dl. 1, ab. p. 312.

(25) Eveneens niet vermeld. Wel vindt men in de briefwisseling van Alva met den koning uitlatingen in verband met een pardon.

(26) Den 7 Maart 1573 was een overeenkomst tusschen Venetië en de Turken afgesloten.
(27) A.C., p. 249. - Over het akkoord met de koningin van Engeland, zie MENDOÇA, p. 84. - GACHARD, *op. cit.*, p. 318, 331, 333. - Aangaande de onderhandelingen, KERVIJN, *op. cit.*, t. VI, p. 318 en volg., 675.
(28) VAN METEREN, *op. cit.*, p. 165: plaatst deze gebeurtenis verkeerdelijk in Februari. - Zie ook A.C., p. 249.
(29) Over het verblijf van Lodewijk in Duitschland, POULLET et PIOT, *op. cit.*, t. IV, p. 548. - GACHARD, *loc. cit.*, p. 340. - Voor de hulp uit Kleef ook p. 354.
(30) A.C., 249. - GACHARD, *op. cit.*, dl. II, p. 354.

Meie.

[+] Wy vervolgen alnoch 't gene wy begost hebben, te weten in 't eerste van elcke maent, de gesciedenissen van Haerlem. Op den 1 Meye 's nacht syn acht mannen in de stat gecomen, die de Spaengiarden 2 scuytkens met 800 pont cruyts ontweldicht hadden, dat sy meynden in stat gebrocht te hebben; alsdoen scoten die van der stat 14 scueten.

[+]Diveersche gesciedenissen van Haerlem.

[3 Mei 1573]

Den 3 Meye bescreer men alle de provande van der stat, die er weynich gevonden werdt: ende een pont zeepe gou 6 st. en meer, en quay boter 4 st., een ey eenen halven st.

[4 Mei 1573]

Den 4 Meye is er oproer in stat onder de Walsche soldaten gecomen doer eenen, die men in der nacht om syn misdaet gehangen hadde, welck geslist werdt doer ander, die men losliete.

[6 Mei 1573]

Op den 6 Meye scoten de vyanden 6 oft 7 der stats coeyen, maer eenige der stats soldaten vielen uyt en scoten drie mannen. Ende om dese koyen alle dese maent doere gebuerde menige scermutsinge, alles te lanck te verhalen. Ende op den selven nacht trocken 5 soldaten uyt en sneden een sciltwacht den hals af.

[8 Mei 1573]

Den achsten Meye heeft den vyant viermael doer der groote kercktoren met haer groot gescut gescoten en in dien nacht daerna syn 3 posten na de scepen uytgetrocken, mede hebbende 20 oft 30 soldaten tot convoye en 3 duyven om de boden wederom te syn. Op den 9 Meye wirpen de vyanden over een scanse een hooft, daer met een briefken opgescreven: ‘Dit's 't hooft van capiteyn Olivier.’

Ten selven daghe werdt gevangen genomen meester Quiryn, meester Lamberecht, eertyts borgemeester, doer quade presomtie, die men op haer en haer gesin hadde.

[12 Mei 1573]

Den 12 Meye is er eenen vliegenden post met een briefken aen syn been ingecomen.

[14 Mei 1573]

Den 14 is er doer 't delven der vyanden een van der stat mynen mits den regen ingevallen, daer 3 soldaten onder doot bleven, waeruyt eenen allerm volchde.

[18 Mei 1573]

Ende naer diveersche scermutsingen op den 15, 16 en 17 Meye gesciet, so werdt op den 18 Meye afgelesen en geordineert dat ieder man hem 's daechs moest lyden met een pont terwenbroots, de vrouwen en maechden met een half pont, dry kinderen met een pont, de hoeren en jongers met moutekoecken; ende die met so vuel broots niet genoech en hadde, moeste hem voorts vervullen met de vorseyde koecken, mits dat er geen coren meer en was: ende de brouwers en mochten geen hooger bier brouwen dan van 20 stuyvers de tonne.

[19 Mei 1573]

Den 19 Meye syn 5 vyanden der walle opgeloopen en hebben er 3 in de stat gescoten; d'eene was een jonge dochter, eerde dragende. Ten selven nacht liepen sommige uyt der stat, 2 doersteckende en eenen gevangen inbrengende, die sy den 21 naeckt uytsonden met 2 brooden, scryfende aen synen overste, dat eer hy die 2 brooden op soude geten hebben, hem besoecken souden, willende hem daeromme waerscouwen.

[21 Mei 1573]

Op den 21 dach hebben de vyanden over de walle comende wel 9 eerdedragers gescoten; op den 22 dach hebben de vyanden acht vierballen in de stat geworpen, daer diveersche branden quamen die geslist werden.

[23 Mei 1573]

Den 23 dach quamen wel 500 vyanden stormende op de scanse van

Rustenborch, daer in den eersten oft in den aengryp maer 10 oft 12 soldaten op en waeren, wesende al in de stat. Daer bleven 2 Spaensche capiteynen en noch 7 andere Spaengiarden, ende in als wel 40 mannen en staken 4 hoofden op spicien tot den teeken uyt. En den eenen capiteyn die bleven was hadde een gouden keten om met omtrent noch 200 gouden croonen. Ende daerna quam 't vier in 't cruyt op de scanse, daer er 7 af soo verbranden.

[25 Mei 1573]

Den 25 na middach is er een vliegende post ingecomen ende in der nacht trocken vele soldaten uyt om te vertegenen sommich volck, die geladen souden comen van de scepen met cruyt; maer niet vele en quam er in, men vocht er te seer om te scepe en te lande. Ende oock met dat die van der stat onder oogen quamen, meynden sy dat het oock vyanden waeren en flauden doen meest, lydende vuel scade.

[27 Mei 1573]

Den 27 Meye aen den avont hebben de vyanden een galge op haer catte gerecht voer de stat, daer sy een deel borgers en soldaten aen gehangen hebben, die den voergaenden nacht met cruyt meynden in de stat te comen en hingen sommige aen de voeten. Waerom de soldaten van der stat soo verstoort waeren en beweecht, dat sy van gelyckx deden voer der vyanden oogen, daer aen hangende meester Lambrecht, meester Quiryn en andere ende een paep en vyf soldaten tot 13 als: en meester Quiryns dochter, de begyn, verdroncken met andere alles sonder concent van raet oft capiteynen, want sy waeren maer verordeelt gegheeselt en gebannen te syn; ende namen noch sommige gevangen; dit siende meester Dirick is tot de vyanden overgeloopen.

[28 Mei 1573]

Den 28 Meye syn der prinschen van Oraengien scepen op het Harlemmer meer geslagen, achterlatende 21 scepen, waeraf de vyanden t' s' avonts triomphe bedreven en scoten. Op den selven dach bestormden de vyanden een scanse op den meerkant, daer sy drymael mannelyck afgeslagen werden, maer siende dat haer van als begonde te gebreken ende van den scepen verlaten waeren, hebben haer overghegeven, behoudende lyf en goedt.

Ende ten lesten Meye deden sy een myne aen de stat springhen, daer er sommighe van der stat doot bleven en 2 capiteynen in peryckel die er uytgedolven werden [(31)].

Voorts nou van oersaken in 't generale.

[+] Op den eersten dach van der maent van Meye so werdt tot Antwerpen ende van gelycken over al het tracktaet gelesen, dat geaccordeert was tusschen de coniginne van Engelant ende onsen heere de conick van Spaengien, belangende den coophandel die nou sommige jaeren verboden is geweest. Verclarende dat elck nou wederom in syn oude liberteyt ende vryheyt soude treden; maer nou was men beduchtende dat die van Vlissinghen hoe wel sy haer geen vyanden des conicx en verclaerden, nochtans geen passagie den coopvaerders souden en willen geven om het peryckel,

[+]Tracktaet van den Engelschen van den coophandel, sommige jaeren verboden, werdt gepubliceert.

dat haer daer duer soude mogen overcomen, want sy syn tegen Antwerpen en tegen alle steden, die met Ducdalbe en 't pausdom aenhouwen. So dat het te considereren was, dat de Engelsche scepen souden moeten arriveren op Ostende, Duynkercken oft ander Vlaemsche steden, welcke men lange secretelyck gedaen heeft met Engelsche goeden. Maer men verstont, dat er ambesaeten uyt Engelant om die passagie te hebben in Zeelant waeren, maer hoewel sy goede vrienden waeren was 't te beduchten, sy de rivire van Antwerpen van waer haer alle gewelt overcompt gesloten sullen houden; den typt sal 't leeren [32].

[5 Mei 1573]

Op den 5 Meye is 't so grooten onweder geweest in die stat van Mompelier in Languedock en donder en hagel, dat scier alle huysen bescadicht waeren: noyt was sulcken hagelen so groot gesien, alle de kelderen liepen vol water; een dorp was d'onderste opwaerts geworpen en na een duysternisse sagen sy een teecken in de locht: een naeckt beelt op syn (scostien?) weerelt gecroont, en hoerden een stemme dicwils roepende ‘Vigilate et orate’, dat is, ‘waeckt en bidt’.

[7 Mei 1573]

+ Item op den 7 Meye ende te voren is er grooten alerm geweest tot Bergen op Zoom ende op 't landeken van Ter Tolen, mits dien de Guesen daer vuel volcks te lande gestelt hadden, welcke daer geslagen werden en met grooten hoopen in putten gedolven; sy hadden sommige hoeven en huysen verbrant; haer eygen capiteyn wel wetende dat Mondragon, alias Lapooge, peertvolck in Bergen gekregen hadde, hielt se daer ligghen en meynde over te vlieden, maer syn luytenant werdt het gewaer en doerstiet hem [33].

+Een deel Guesen by Bergen geslagen doer haer eygen verraders.

Deestyt ist capiteyn Worst gestorven, men vermoeyde van vergif en syn sone van een gescut. Ende op den 20 Meye so werden tot Antwerpen+ 3 vrouwen en eenen man, wesende van den doope, levendich verbrant, de tongen geveetert, ende den 26, den 28 en den 30 Meye noch 5 vrouwen en 2 mans. Ende den 2 Juny werden er noch 2 vrouwen verbrant; d'eene was seer ryck ende was noch niet in de gemeynte ontfangen dan by de vergaderinge geweest; men seyde, dat het goedt haer om den hals brochte. Onder de manspersonen was een backer, die men hoorde, dat syn geloof was afgegaen omdat hy 8 kinderen hadde, opdat by haer mocht by blyven, gelyck hem beloeft was. De deerlyckheyt was groot die men dagelycx sach ende 't gesciede in meer steden; de Heere wil't versien [34].

+13 persoonen meest vrouwen worden levendich verbrant.

[+] Item in 't eynde deser maent hoorde men onder Zeelant dicwils scieten, want onse orloechsschepen, die in April voerleden na Middelborch gevaren waeren en sommige genomen, ende de reste die onder 't casteel van Rammekens lagen, deden groote neersticheyt om wederom te comen, want de victalie begonde haer te failgieren; maer sy werden te seere gequelt als sy haer ter vaert begonden te stellen.

Ende men hoorde, dat capiteyn Beavois, goevernuer van Middelborch met syn huysvrouwe ende vuel scats uyt Middelborch met vuel peryckels

[+]Onse ermeye onlancx na Zeelant gevaren, socht middel om weder herwaerts te comen.
Beavoys uyt Middelborch in de scepen. Den bisschop der stat gestorven.

in de scepen geraeckt was om mede na Antwerpen te comen en ander middel te soecken om Middelborch te ontsetten, hebbende menheer van Wacken de sorge der stat bevolen; maer de bisschop, welcke een van de 3 principael hoofden was is, so men hoorde, van ongenuchte gestoren, want hy hadde opghegheven dat het tyt was met Vlissingen en Ter Vere te accordeeren, eer alle de gemeynte verhongerde: en werdt daerover met een siflet oft vuyst in 't aensicht geslagen [35].

Eindnoten:

(31) Over de gebeurtenissen te Haarlem GACHARD, *op. cit.*, p. 352 en volg. - MENDOÇA, *op. cit.*, ab. p. 100. - VAN METEREN, *loc. cit.*, p. 147 en volg. - Kapitein Olivier is de schilder Antoine Olivier, die o.a. Lodewijk van Nassau behulpzaam was bij de inneming van Bergen. - Zie over hem DR. P.J. VAN HERWERDEN, *Het verblijf van Lodewijk van Nassau in Frankrijk*, p. 120, Assen, 1932.
(32) A.C., p. 248. - Zie ook GACHARD, *op. cit.*, p. 333.
(33) VAN METEREN, *op. cit.*, p. 166. - Aldaar ook over den dood van den admiraal Ewout Pieterszoon Worst, welke stierf van 9 op 10 Mei 1573. - GACHARD, *op. cit.*, p. 357.
(34) A.C., p. 249 en 250. - A.A., dl. XIV, p. 90, ab. n^{r} 1020.
(35) A.C., p. 250. - De bisschop was sinds 1562 Nicolaas da Castro.

Junius.

[7 Juni 1573]

[+] Ende op den 7 dach deser maent quam de tydinghe hoedat de orloechscepen die nou een maent en meer onder het casteel van Rammekens by Vlissinghen geleghen hadden, waeren doer gevochten met capiteyn[+] Beavoys en waeren in 't beginsel der rivire van den Scelde by een plaetse genaempt Ter Neusen. Ende tot Antwerpen waeren 5 oft 6 scepen ter orlogen wat opgerust, die men wel langhe derwerts gewenschet hadde, synde geladen met vuel provande; maer sy sagen quade middelt ende oock waeren de soldaten onwillich; maer op den 8 dach moesten sy voorts, als men hoorde dat het versekert was dat de scepen behouden waeren. Maer sy moesten de Walen elck 3 gl scencken om gewillich te maken, want de scepen waeren noch niet sonder noot. Want sy hadden een seer groot scip mede overbrocht doer den bequamen wint die sy sagen, welck men noempde ‘den grooten Boscheyer’ daer Duc de Medina mede was overcomen uyt Spaengien; en dat scip was so groot dat het niet dan met den alerhoochdsten water en conde varen; so moesten sy daer noch al wat om vechten. Ende op den 9 dach quam Beavois in Antwerpen ende op den 10 en 11 dach begonden de scepen aen te comen sonder eenighe victorie; dan brochten sommighe Spaengiarden uyt Zeelant mede overe. Ende in die plaetsen waeren Walen geleedt, maer 't was te duchten, dat het ten lesten sou moeten overgelevert worden. want het seer benaut was en te vuel ongelegen om te connen victalieren; 12 orloechsscepen waeren er achter bleven met vuele scoon gescuts, ende Beavois den

[+]De orlochscepen van Antwerpen comen weder uyt Zeelant.
[+]Den grooten Boscheyer comt mede uyt Zeelant. Beavoys compt mede uyt Zeelandt.

capiteyn treckt naer Nimmegen by Ducdalbe, om noch eens weder met vuel scepen op Middelborch te varen, vermetende hem dat te ontsetten [36].

+ Ende deestyt was het conickryck van Polen sonder conick ende haer gesanten gesonden in Vranckeryck aen des conicx outste broedere met name Henricus, dien sy de croone des rycx presenteerden, daer vele in verwondert waeren, dat sy sulcken noorder cosen tot eenen conick, want hy met Mons. Gwise waeren de meeste commanduers van de Parysche moort. Maer hy was cloeck ter wapen en altoos te velde in syn broeders plaetse ende de cloeckheyt sagen de Polacken geerne. Ende haer crone en versturf op geen bloet, maer mochten altoos kiesen na de aflyvichheyt, die 't haer beliefde. Alle welcke Poelsche gesanten met haeren state tot

+Des conicx broeder van Vranckeryck wordt versocht tot conick van Polen.

Parys seer triompheerden, maer onder de gemeynte was hongersnoot ende monsr. was in den leger voer Rotsielle, daer se henen toghen [37].

Ende om weder te comen tot onsen belegghe van Haerlem, naer onse gewoonte, in 't beginsel van elcke maent, so is 't te weten dat Ducdalfs volck op een hooge catte, die sy voer de stat van Haerlem gemaeckt hadden, op den 1 dach deser maent 10 persoonen gehangen hebben, ten aensiene van die van der stat.

[3 Juni 1573]

Den 3 Juny werdt van de vyanden een stormhuysken aen vier masten opgetrocken achter en boven over met busgaten, maer na dat se 2 male gescoten hadden, soo scoten die van Haerlem de touwe in stucken en het vielen de buschcieters van boven neder en het huysken bleef oversyde hangen wapperen.

+ Ende terselver tyt is er een wielmacker en 2 posten die sommige duyven mede namen, uyt Haerlem na den prinsche van Oraengien gereyst+ om ontset te hebben, want de noot begonde groot te worden in der stat, hoewel dat sy menich vroem feyt bedreven ende neerstich waeren, so wel in 't graven als in 't uyttrecken om menige scermutsinge, die hier niet al verhaelt en worden; want op den 6 dach waer't geordineert, dat de borgeren voordaen moutekoecken eten, maer de soldaten haer pont tarwen broots als vore. En dien dach scoten de vyanden op de stat XXVI scueten; corts daerna quamen sommige duyfkens in de stat met brieven en beloefden ontset en oock eenige sonder brieven. Ende de vyanden deden dagelycx vuel neersticheyt om de coeyen van Haerlem, die buyten stat ter weyden gingen te stelen met scermutsingen.

+Van Haerlem.

+Gelt van cleynen valuer geslagen in Harlem.

In dese maent werdt er gelt in Haerlem geslagen, dat maer de helft weerdt was.

[15 Juni 1573]

Den 15 Junius deden de Spaengiarden een myne springhen en meynden met dien smoock te comen stormen, maer merckende dat men op haer acht hielt, trocken af.

[16 Juni 1573]

Den 16 dach hebben sy weder een stormhuysken opgehangen.

[17 Juni 1573]

Den 17 Junii is monsr Serraets en Gontyn met sommige haeckgescutten na de Fuyck geconvoyeert, by hen hebbende eenen corf duyven, en den 18 dach bracht een duyve de tydinge dat den prinsche tot Leyden was en den heere van Batenborch tusschen

Amsterdam en Utrecht om den leger van Ducdalbe de victalie te beletten en dat men de sake voorderen soude.

[+] Ende deestyt werdt er binnen Haerlem noch een binnewal begonst van Sinte Margrieten tot Sint Jans poorte en werdt voleyndt; maer de ermoede begonde te comen, so dat men peerdenvleesch en coeyenhuyen begonde te eten.

[+]Een binnenwalle binnen Haerlem gemaeckt.

[25 Juni 1573]

Den 25 dach scoten die van der stat met een cortou dry oft viermael doer het opgeheven stormhuysken.

[27 Juni 1573]

[+] Den 27 en 28 in der nacht trocken wel een duysent mannen met

[+]Uyterste noot.

hemd na de Fuyck, maer so sy geen scepen en vernamen van den prinsche quamen sy troosteloos weder in de stat.

[29 Juni 1573]

Den 29 werdt gepubliceert, dat elck borger den gecommiteerden souden toonen alle haere provande, die anders de soldaten onder 't decsel van dien sommige huysen plonderden. Voorder willen wy segghen, wat wy hier tot Antwerpen van ander gewesten vernamen, maer sou men alle de luegenen roeren, die er van Haerlem en van den leger geseet hadden, men soude vuel papiers behoeven.

[+] In desen tyt so was 't in Vranckeryck so grooten dierte ende sonderlinghe ontrent Parys, dat men hoorde dat een viertel terwe goude 30 fransse guldens. Den leger die voer Rotsielle en Sensar lach bedorfs vele ende[+] en rechteden niet uyt; dan d'een roofde, d'ander verbrande, ende vuel verjaecht en verermt volck quam al tot Parys. Men hoorde dat den cardinael van Loreynen tot Parys alle dagen wel 5.000 menschen 2 cleyn broykens gaf, daer toe noch een liart oft ortken. Maer 't en mocht niet helpen, so dat die erme wel riepen tot den conick, die hem tot Parys hiel: ‘Doyt ons gelyck men de Hugenoosen vermoort heeft om uyt der ellende te syn’. Maer men hoorde dat noch eer den oost quam, dat er eenige dagen waeren dat ryck noch erm geen broot om goudt en conden cryghen. 't Is oock te beduchten dat de goede Godt die scandelycke moort noch met der tyt wreken sal. Daer was spraeke dat 40 mannen uyt Parys geloopen waeren om broot te soecken ende ten lesten een oven vol heet broots vonden en dat doer grooten honger so heet aten, dat se alle oft meest alle verslickten en storven [(38)].

[+]Van seer groote dierte in Vranckeryck en sonderlinge ontrent Parys.

[+]Coren 30 gulden.

Ende deestyt was er een groote fame van groote gereetscap, die den prinsche van Oraengien maeckte om Haerlem te ontsetten, te water en te lande, daerin die van der religie overal groote hope in hadden, ende oock mede meest die van der stat. Somtyts was de fame desen dyck, dien dyck is Ducdalbe afgenomen, hy wordt selfs in synen leger benaut, den prinsche die treckt selve met vuel van den staten van Hollant te velde en soo voorts; maer alle en quam daer niet af.

[+] Item deestyt werdt in 't dorp van Tillenborch eenen secretaris met 2 van Ducdalfs heeren vermoort van de Guesen uyt Bommel oft daeromtrent gecomen, nemende oock alle de brieven die sy by desen vonden met hen, want hy was van Nimmegen gecomen, hebbende by Ducdalbe geweest. Ende so men hoorde was desen secretaris uyt Vranckeryck gecomen, gesonden van des conicx van Spaengien ambesaedt, die daer altyt is in[+] 't hoff liggende, om te comen raet halen aen Ducdalbe, mits sy in Vranckeryck wederom van sinne waeren met den Huygenoosen te peyseren, want doer de seer groote dierte en conden sy den orloghe niet volvuren. Uyt dese brieven, die by de doyen gevonden werden, liedt men den druck in Hollandt uytgaen, als dat het scene dat Ducdalbe sou bekent hebben, dat hem alle de Nederlanden syn ten beste ghegeven ende bevel heeft

[+]Eenen secretaris van de Guesen vermoort. De secreten die men by hem vonde in eenige brieven werden in Hollant gedruckt

[+]D' Inhout der brieven was haer gewelt dat se deden en doen mogen.

alle overheyt van den prinsche af tot den dekens van allen ambachten toe die in den troubelen tyt in officie geweest syn ende de beeltstorminghe ende predicatien niet belet en hebben, souden gedoyt worden, ende dat de eene des anders buel sou syn. Nou ick geloove voer d' eerste dat die van Hollandt wel wat meer daertoe versiert hebben dan des inhouts brieven geweest is, om de herten der menschen tegen Ducdalbe te verherden. Dan nochtans wat siet men anders, dan oft het so waere, want Ducdalbe laet syn volck stelen, rooven, scoffiren, moorden en branden, al so sy willen, so dat sy geen overheyt in desen lande en ontsien, maer selve die na haeren wille meynen te regieren, so wel in geestelycke als in weerlycke saecken. Ja hebben, so vele gelooven, eenige Spaengiarden oft die de Spaengiarden syn toegedaen d' beginsel der troubelen gesocht ende eenige gehuert, die op de wegen en passagien de beelden hebben gebroken, gelyck ick gesien hebbe, dat een verloopen paep, die om eenen dootslach sommighe jaeren geleden onthalst werdt, tot Antwerpen op de Meerebrughe bekende openbaer, dat hy in den jaere 1565 oft 1566 het cruyseficx aen 't gericht buyten Antwerpen afgeworpen hadde, ende daertoe gehuert was. Waertoe diende sulcx anders dan om die van der religie te besculdigen aen den conick ende daerop strenge plackaten te verkrygen, waerduer sulcx Godt verdroten heeft. Ende die van der religie syn toegenomen ende hebben 't al uytgeroeyt, maer syn haer oock te verre te buyten gegaen ende vuel gewelts aengerecht, dwelck geen Cristenen betaemt; syn nou daerover weder gevallen onder Ducdalbe en ander tirannen handen; ende in 't jaer 1571 zyn diveersche staten van den lande in Spaengien by den conick gereyst om de groote scattinge, die Ducdalbe was eyschende te aboleeren, welck sy vercregen en Ducdalbe scorsse't oock het tyranniseren. Maer is te duchten dat sy al maer en wachten na bequament tyt, op dat de landen niet al t' seffens oproerich en worden, want Hollant en Zeelant hem nou genoech met orlogen te doene geeft [(39)].

[16 Juni 1573]

Op den 16 Juny gesciede 't tot Antwerpen in de Scipstrate, dat eenige Walsche soldaten den borger ten huys uyt joegen en doer dronckheyt spyse en dranck ter vensteren uytwirpen, waerdoer ten lesten de borgeren gebueren daer invielen, die uytjoegen en vier doyt sloegen. Den goevernuer der stat, heer Frederick Champanie, broeder des cardinaelen Granvelle, socht noch in 't goede aen maer mogelyck oock doer oochluyckinge, want Granvelle is fondatuer aller deser troubelen. En voerwaer in 't plat landt doen de soldaten wat se willen, al souden sy de mans met der ooren aen der dueren nagelen, dewyl sy vrouwen en dochteren scoffiren [(40)].

[20 Juni 1573]

[+] Ende ontrent den 20 Juny, so was capiteyn Beavoys van Nimmegen weder tot Antwerpen gecomen, hebbende consent en bevel van Ducdalbe de orloechscepen weder op te rusten, so sy begonden ende vuel cleyne daer-

[+]Capiteyn Beavoys synde van Ducdalbe geautoriseert bereydt nieuwe scepen tot Antwerpen om Middelborch te ontsetten, die dagelycx om onderstant screven.

toe om over de ondiepten te varen, vermetende deselve Beavois hem Middelborch ontset te doen ende Walcheren geheel tot gehoorsaemheyt te brengen, ordinerende nou met geen Spaengiarden oft luttel te willen dit werck te beginnen, die des scipscrych niet en verstaen, hebbende vuel[+] scippers willen dwingen te varen na haeren sin. So was syn intentie niet dan met gewillich volck voorts te varen en daertoe Nederlanders te gebruycken, beginnende oock het groot scip, dat Ghielis Hoffman, een machtich coopman begost hadde te bouwen, op te maken om ter orlogen te gebruycken, 'd welck hy liever hadde te abandoneren, dan tot 's conicx dienste op te bouwen ende gaeysie der af te verwachten [(41)].

[+]Het lanck hooft van Middelborch van de Guesen ingenomen en Wacken blyft doot.

[23 Juni 1573]

Ende op den 23 dach quam de tydinghe hoe die van Vlissingen en Ter Vere het lanck hooft van Middelborch hadden ingenomen om welcx te beletten mijnheer van Wacken als die Beavoys daer tot eenen goevernuer gelaten hadde, was uytgecomen met sommige andere en is gebleven oft over doot gequets. Ende Ermuyden werdt oock te water beleydt, sinckende sommige gruysscepen in de vaert op Middelborch, also dat het te beduchten was de stat verloren sou gaen eer er nieuwe scepen bereyt souden syn. Ende 't casteel Rammekens en conde niet vuel uytrechten, mits Vlissingen en Ter Vere eendrachtich daer tegen waeren [(42)].

[+] Ende deestyt hoorde men dat die van Amsterdam die met Oosters coren plegen alle de landen te versien selve corensgebreck begonden te hebben, mits dat sulcx doer die van Enckhuysen en ander belet wordt, ende in een jaer sulcx niet onfangen en hebben, ende daerenboven nou 7 maenden lanck Ducdalfs leger voer Haerlem hebben moeten provideren. En nou moeten sy 't selve uyt Brabant en Gelderlant cryghen, dat dicwils sonder peryckel daer niet en can comen door die van Bommel ende andere, die't beletten. Behoeven nou scier selfs uyt Ducdalf leger gespyst te worden [(43)].

[+]Die ingesetenen van Amsterdam, die geheel Nederlandt van coren plegen te versien hadden nou oock gebreck.

[+] Ende deestyt waeren weder ontrent 3.000 nieuwe soldaten meest Italianen in 't landt gecomen, die na den leger trocken: uyt Antwerpen werden de wapenen gevuert om de selve te monsteren, wesende nou ter tyt tot Mastricht om voort na den leger te trecken [(44)].

[+]Ducdalbe crycht noch 3.000 nieuwe soldaten.

[+] Item op den 27 Juny gesciede 't tot Antwerpen dat 4 mannen quamen cloppen voer den scoutets huys, wetende dat hy uyt was, ende haelden daer een kint uyt, een scolier, eens scipperssone met name Bouwen Eewouts, wesende scipper van den prinschen van Oraengien, ammirael van Zeelant, dien sy te Lueven uyt der scolen gehaeIt hadden en als gevangen bewaert. Ende werdt so weder ontrooft en ter stat uyt gevuert sonder beletsel. Men hadde te voren 800 gulden voer ransoen geboden; men sochte met trompetten, den scoutet werdt gevangen, maer al niets.

[+]Een Romeyns feyt in Antwerpen, daer nochtans stercke wacht in alle poorten was.

[+] Ende in 't eynde van dese maent begonde men in Vranckeryck in den leger voer Rotsielle van peys te trackteren, dwelck daerna in d'eerste Augusti volbrocht werdt op denselfden voet en articulen, als die voer

[+]Peys in Vranckeryck mits 't conicx broeder woude na Polen reysen daer hy beroepen was.

de moort was, besluytende van alle saken, die sedert den lesten peys gesciet syn een vergeten te hebben aen beyden syden. Ende so werden die van Rotsielle van den belegge verlost en oock die van Sensar; ende dit gesciede meest omdat des conicx broeder Henrickus, hertoch van Aniou, na Polen soude trecken ende daer conick worden [45].

Eindnoten:

(36) VAN METEREN, *op. cit.*, p. 167. - A.C., p. 250.
(37) LAVISSE, *op. cit.*, p. 139. - Den 9^{n} Mei had de verkiezing plaats van den hertog van Anjou, doch eerst in Juni bereikte hem het bericht.
(38) Voor Haarlem, zie VAN METEREN, *op. cit.*, p. 151 en volg. - GACHARD, *op. cit.*, ab. p. 366. - MENDOÇA, *op. cit.*, ab. p. 105. - Met Sensar is hier bedoeld Sancerre, dat door La Châtre belegerd werd.
(39) De klachten over de wanregeering van Alva, het baldadige optreden der soldaten zijn algemeen.
(40) GACHARD, *Corresp. Phil. II*, t. II, p. 371. - Brief van Champagney in dato 12 Juni.
(41) Over den koopman Gielis Hofman, ook Hooftman, zie L. VAN DER ESSEN, *Episodes de l'histoire religieuse d'Anvers, op. cit.*, p. 28.
(42) GACHARD, *op. cit.*, p. 382.
(43) TER GOUW, *op. cit.*, dl. VII, p. 78 en volg.
(44) GACHARD, *op. cit.*, p. 374.
(45) Betreffende de ontvluchting van Ewouts zoon, zie A.C., p. 250. - VAN METEREN *op. cit.*, p. 163: de vader, Bouwen Ewoutszoon was admiraal van de Geussche vloot, na den dood van admiraal Worst. - Bedoeld is hier het Edit de Boulogne, na de heffing van het beleg voor Rochelle toegekend; LAVISSE, *op. cit.*, 140 en 142.

Julius.

[1 Juli 1573]

[+] Op den eersten Julius gesciede 't voer Haerlem dat die van der stat met hen vyanden doer sommige bevelhebbers spraeck hielden tot 3 diveersche reysen, dwelck eerst byquam daer een vendrichts vrouwe, die in stat gevangen was en gesciede met groote eerbidinge. Maer des andersdaech hebben de vyanden alle haer gescut nader de stat gebrocht ende een poorte en sommige torens ende vuel muers omgeworpen, ende maeckten gereetscap om te stormen, brochten oock met der nacht sommige vlotten in de vesten om bequamelyck te stormen. Ende terselver tyt staken die van der stat een swerte vlagge ter stat uyte, haeren grooten noot daermede aen de scepen, van verre leggende, te kennen gaven.

[+]Van Haerlem.

[4 Juli 1573]

Ende op den 4 dach quam een duyve in de stat, brengende brieven van den prinsche van Oraengien dat hy haer hoepte ten volgenden nachte te ontsetten; dies die van der

stat van blyscappen 358 scueten scoten. Ende trocken dien nacht alle de soldaten te Scaelwycker poorte uyt met witte hemden, meynende 't scipvolck van ure tot ure sou gecomen hebben, maer en vernamen niet. Ende ten selven dage heeft men oock wederom samensprekinge gehouden, maer en conden niet accorderen, want de soldaten en wouden sonder wapenen niet uyttrecken.

[5 Juli 1573]

Den 5 July hebben des prinschen scepen ten middage haer weder verscenen, waerduere vuele ter stat uyttrocken om te helpen; dit merckende den vyant maeckte een alerme ende die van der stat deden so vele, dat er een scuyte met een capiteyn en 4 duyfkens geraeckte by de scepen met eenen brief aen den prinsche, biddende om ontset, want sy den honger niet langer lyden en conden.

[7 Juli 1573]

Den 7 July quam er eenen brief van den prinsche, biddende dat se haer noch twee daghen wouden ordentelyck lyden, daerin vele borgers haer verblyden en wat te vreden stelden, hoewel elck opgerust was om de stat[+] te verlaten, ende sommige haer goedt wechghegheven hadden en sommich van de soldaten berooft was. Ende ten selven dage hadden de soldaten de Lombaerden opgesmeten en geheel berooft, meynende alle uren van de stat te verlaten; den VIII dach quam er een duyve in belovende dien nacht ontset te worden, maer het misluckte, want den prinsche verloer den slach in het Mannepat; waerom men gereetscap maeckte uyt der stat te trecken, maer vrouwen en kinderen daerin te laten. Maer de vrouwen dat gevoelende maeckten sulcken misbaer, dat het niet en gesciede.

[+]In desen slach bleven wel 800 borgers des landts en meest van Delft, die uyt liefde dachten hier tegen te helpen en dat maeckte groot geschrey.

[10 Juli 1573]

Den 10 des avonts was er weder den uyttocht geordineert met vrouwen en kinderen, maer dat belettede den vyant doer eenen brief, belovende genade voer alle die in stat waeren, waerop hen de Duytsche hoplieden terstont betrouden en afvallich werden. Ende ten selver uren vertoonden de Spaengiarden 9 vendelen, die se in 't Mannepat van 't prinschen volck gekregen hadden. Van doen aen ginck alle dingen sonder orden; d'een wou uyt, d'ander niet; de heeren maeckten peys, d'ander en wou niet en M. Quiryns dochter met des costers wyf werdt met groote vreetheyt dootgeslagen van de soldaten.

[13 Juli 1573]

Den 13 July werdt van stats wegen onder de soldaten omgeslagen oft sy liever wouden sonder wapenen uyttrecken oft op Ducdalf genade oft ongenade in stat blyven. En cosen in de stat liever te blyven; maer een capiteyn Bordet, hoorende van dese genade, verwillichde een van syn soldaten hem den lesten dienst te doen en hem te doerscieten; dat hy ten lesten doer lanck bidden volbrachte. Dit Romeyns stuc gesciede meest omdat in 't contracteren uytgesloten waeren in genaden te nemen, die in Bergen Henegou gedient hadden, daer Bordet een af was.

Den selven dage 's morgens ten 9 uren is men buyten de Sylpoorte getrocken om het accoort te bevestigen, waerop de scutteryen op 't stathuys onboden waeren oft sy op 't selve tevreden waeren, gemerckt sy souden moeten opbrengen voer der stat plonderinge twee hondert en veertich duysent gulden: d'een duysent binnen 12 dagen, d'ander in dry maenden en consenteerden doer noot.

De stat in handen van Ducdalbe wesende is met de groote clocke afgelesen, dat alle borgeren en soldaten hen wapen souden brengen op 't stathuys, ende dat de manspersoonen souden gaen te Syl in 't clooster en de vrouwen in de groote kercke, en de soldaten in een ander kercke,[+] uytgenomen de Scotten met de Duytschen, hebbende de mueren bewaert; dit gedaen synde is Philips Matius, die eertyts borgemeester was, by de borgeren en heeren te Syl gecomen, en hen gebeden de penningen op te brengen, opdat de stat niet geplondert en werdt, wesende van Ducdalbe daer gesonden en is doen onder 6 mannen 2 ponden broots uytgedeylt.

[+]Het deerlyck besluyt van Haerlem.

[14 Juli 1573]

Op den 14 dach is Philips voerseyt met capiteyn Juliaen wedergecomen en den borgeren goeden moet ghegheven, ende d't leven hen gesconcken was, mits opbrengende de voerscreven penningen. Maer des niettegenstaede werden al sommige huysen berooft, mitsdien de Spaengiarden dien dach inquamen, ende alsdoen werden de Scotten en Duytschen oock geboden hen wapenen by d'ander te brengen ende werden in cloosters bewaert. En Dom Frederico, Ducdalf sone, en den graef van Bossu en meer ander syn dien dach in de stat gecomen, ende de capiteyen ende

vendrechts der stat ende soldaten haer vendelen gepresenteert hebbende, werden gevangen uyt der stat gevuert na het huys te Cleve.

[15 Juli 1573]

Ende op den 15 dach syn omtrent 300 Walen op de merckt gehangen

en gerecht; tenselven dage is Ducdalbe van Amsterdam gecomen ende heeft de stat van buyten besichticht en is weder na Amsterdam gekeert sonder binnen te comen.

[16 Juli 1573]

Den 16 is hopman Ripperda en synen luytenant onthooft en Steenbach, predicant, gehangen en noch 247 soldaten in 't meyr verdroncken en den 17 een deel buyten Scaelwycker poort onthalst. Den 18 is er buyten de selve poorte wel 300 onthalst, daer sommige borgers onder waeren, in meyninge wesende met de soldaten uyt te comen en so doer te gaen: en Simon Symons, predicant, werdt onthooft.

[20 Juli 1573]

Den 20 is Lansloot van Brederode, Rosoni en den rentmeester van den Briel gevangen en buyten stat te Scooten gevuert en daer onthalst.

[24 Juli 1573]

Den 24 werden acht oft negen treffelycke borgers gevanghen die eertyts om d'evangeliom gevlucht waeren, waeronder oock een borgemeester ende een tresorier was, en ander cooplieden.

[25 Juli 1573]

Den 25 July ist met 4 trommels omgeslagen, dat men alle uytlandische sou openbaeren op de pene van in syn duere gehangen te worden; den 27 werden noch veertien van de treffelyckste heeren en van den rade der stat gevangen en uyt der stat gevuert.

[29 Juli 1573]

Den 29 in der nacht maeckten de Spaengiarden buyten der stat een groot rumoer, willende mede in der stat syn om den roof oft haer betalinge (te) hebben, verworpende alle haer cappiteynen en overste, welck niet en was dan een werck Godts, want het duerde 6 weken dat sy dewyle niet uyt en rechteden ende dewyle sterckten haer alle steden.

Den 11 Augusti syn daer noch 300 soldaten so Engelsche, Scotten, Walen, die tot noch toe gevangen geweest hadden onthalst, grootelycx buyten haer meyninge. Den XII Augusti hebben die Spaengiarden Dom Frederico, haeren veltheere in de stat

gehaelt met grooter triomphe, mits sy doer Chipio Vitellus, een out vervaren crychsman, verackordert waeren voer 30 croonen den man.

Den 15 heeft den godloosen Godefridus Amerbode, bisschop van Haerlem, Sinter Baven kercke gewyt en de misse gesongen en Dom Frederico 9 artykulen voergehouden, die hy hem beloeftde te volgen. Den 16 syn de Spaengiarden vergadert om te monsteren, maer so men haer de leeninge wilde corten, sceyden sy haer.

Den 17 syn sy weder in de kercke gecomen en hebben gelt ontfangen, en voorts uytgetrocken om Leyden te beleggen, maer is ten lesten op Alcmar gevallen, daer se weynich eere behaelden. Den 18 syn binnen Scooten 18 van de Walsche capiteynen en vaendragers onthalst, ende op den 19 werden sommige siecken in 't gasthuys liggende op den werf onthalst. Op den 21 dach is er een generael perdon gelesen voer de borgeren, uytgesteken 57 borgeren in dese niet begrepen; maer den 12 September moesten er noch uyt elcke gulde 12 borgers gecosen om te pyniren voer Alcmar [(46)].

In dese maent Julio was er in den lande niet vuel te segghen, dan al van de benautheyt en van het overcomen van Haerlem: ende doen nou op den 15 dach de tydinge quam, dat Haerlem op den 13 dach was overgelevert, so luyde men t's avonts dicwils de groote clocke, ende na 2 daghen quam den roep dat het al gelogen was, so dat er wonder tydinge in drij oft 4 daegen af liepen.

[4 Juli 1573]

+ Ende op den 4 en 5 dach Julio hoorde men seer scieten in Zeelant en dat omdat die van Vlissingen eenige groote scepen genomen hadden onder Ermuyen, ende vele meynden, dat sy het casteel van Rammekens hadden ingekregen. Ende die van Middelborch waeren oock genoech benaudt, verwachtende dagelycx ontset van Antwerpen. Ende deestyt hebben eenige borgeren van Middelborch haer gemeynt van meerdere+ benautheyt te ontlasten ende den anderen steden haer over te geven onder den prinsche van Oraengien. Maer sy werden gevangen, gehanghen en gevirendeelt van den magistraet en soldaten, die Beavoys daer gelaten hadden, met bevel de stat voer den conick wel te bewaeren, totdat hy haer ontset aenbrenghen souden [47].

+Onder Ermuyen worden scepen genomen van die van Vlissingen en ter Vere.

+Middelborch benaut.

Ende eenighe steden van Zeelant, die hadden te deser tyt oock geviert om den peys van Vranckeryck.

+ Ende nademael Haerlem gewonnen was, so was er troubels genoech in 't landt; men gaf vuel van den staten de wyt, dat dese stat niet by tyde gevictaliert en was, ende daerom stelden hem oock sommige ter vluchte. Ende die van Rotterdam ende meer andere riepen seer over den prinsche van Oraengien, dat hy te goedt was en te medelydich over syn vyanden en daer doer syn selven ende menighe stat en borger in lyden brochte.

+Van den twist in Hollant ende den graef van Limmen wordt gelost.

Ende so wilden sy den grave van Limmen weder in officie stellen, hem halende uyt het slot van Ter Gouwe uyt syn gevanckenisse. Maer 't scene, hy en woude niet dienen voer dat syn besculdigers gestraft souden syn; maer sy waeren meest vertrocken, ende den prinsche, die rede van d'een stat in d'ander, biddende om haer getrouwicheyt, haer voerhoudende dat se souden aenmercken Ducdalfs tyrannye, ende dat de heere hen noch merckelyck wou helpen, seyndende de tweedracht onder Ducdalfs leegere [48].

+ In dese maent so werdt tot Antwerpen doer capiteyn Beavois de scipvaert oock dapper toebereyt, om met alle gewelt Middelborch te ontsetten, die dagelycx seer om assistentie screven, synde gelyck die van Haerlem geweest hebben, in hongersnoodt.

+Scepen van orlogen bereydt om na Middelborch te varen.

[24 Juli 1573]

[+] Item op den 24 Julio so werden doer Antwerpen wel 70 wagenen gevuert met vuel brugscuyten en ander gereetscap van orlogen geladen, na Hollant gevuert om meer andere steden te dwingen; maer de steden[+] van Hollant en wisten Ducdalbe niet te wille, hebbende meest al van des prinschen van Oraengien soldaten ingenomen; alleen die van Alckmar

[+]Vuel gereetscap van orlogen vuert Ducdalben na Hollant.

[+]Alcmar slaet in Ducdalf volck.

gaven hem gehoor al en meynden sy 't niet, presenterende hem getrouwe te syn, gelyk sy dat den prinschen van Oraengien tot noch toe geweest hebben, maer en wouden geen gernisoen in de stat hebben. Maer sy sonden oock bespieders tot in Ducdalf legere, ende merckten daer dat degene, die na de stat comen souden om den eedt van de stat te ontfangen, uyt waeren om met verrassinge de stat in te nemen, waerom sy doen terstont van 't prinschen volck in namen ende als Ducdalfs capiteynen na de stat quamen, deden sy hen achterwaerts trecken ende trocken ten lesten uyt en sloegen in den hoop, die achter hen meynden in de stat te volgen [(49)].

Te Leyden meynden eenige van de wet de stat voer Ducdalbe te houden, maer sy werden van de gemeynte vermeestert en sommige gevangen. Ende ten eynde van deser maent dede Ducdalbe tot Antwerpen ende in meer ander steden publiceren, dat niettegenstaende hy alle de groote gereetscap van orloge na Hollant gevuert hadde, dat des niettemin hy willich was alle de steden in genaden te ontfangen van 't conicx wegen, die 't beliefde en so niet, wilde hy haer oock met allen gewelt overvallen, maer sy en vreesen hem niet [(50)].

Eindnoten:

(46) Voor de overgave van Haarlem, zie o.a. GACHARD, *Cor. Philippe II*, t. II, p. 386 en volg. VAN METEREN, *o.c.*, p. 153. - A.C., p. 250. - MENDOÇA, *loc. cit.*, ab. p. 120. - GROEN, *Archives*, p. 175.
(47) Vermoedelijk bedoeld bij VAN METEREN, *op. cit.*, p. 169. - MENDOÇA, *op. cit.*, p. 138.
(48) BOR, *op. cit.*, p. 429.
(49) GACHARD, *op. cit.*, p. 393. - VAN METEREN, *op. cit.*, p. 180. - MENDOÇA, p. 141.
(50) GACHARD, *op. cit.*, p. 387. - VAN METEREN, *op. cit.*, p. 161: plakkaat van 26 Juli 1573. - Reeds in Februari werd dit pardon via Amsterdam om, aan de steden aangeboden, BOR, *op. cit.*, p. 434.

Augustus.

[+] In 't eerste van deser maent bestelde Ducdalbe een regiment knechten voer de stat van Bommel met sommighe ruyteren, daer den casteleyn van het Antwerps casteel overste af was, makende also een manire oft beginsel om de stat te beleghen. Maer hy conde 't qualyck bygebrengen om den twist die in den leeger so binnen als buyten Haerlem was. Ende dese stat hadde hem menighe spyt ende afbrueck gedaen, willende haer nou dat vergelden, bevelende voeral haer beletsel te doene van eenich coren van desen nieuwen was daer in te kryghen, maer seer haest verdreven sy haer vyanden tot by 't Hertoghenbosche ende sloegen er vele, haer vuel wagens ende anderen roof afgenomen hebbende [(51)].

[+]Ducdalbe maeckt beginsel om Bommel te beleghen, maer werden gesleghen en verdreven daer verre genoech af.

[+] Ende deestyt waeren de orloechscepen tot Antwerpen wederom gereet om de stat van Middelborch te spysen, synde in als ontrent 60 scepen bequaem om vechten, ende dit was nou de vierde scipvaert; d'eerste van 12 scepen, de tweede van 30 scepen waeronder 5 hulcken waeren; de derde waeren 40 scepen, de 20

[+]Sestich oerloechscepen doer capiteyn Beavoys tot Antwerpen nou gereet: ende dit was de vierde uytvaert.

waeren hulcken, en behaelden so vuel eeren, dat se doersloegen en de stat spysden maer weynich, ende verloren 5 vromer scepen, ende in 't wederkeeren oock sommige, maer en brochten niet mede. Ende nou en waeren sy in geen kleyn peryckel, want een faute was er, dat sy te wille hadden gehadt eenen capiteyn, in hebbende het lanck hooft van Middelborch, die 't haer meynde te leveren ende laten havenen; maer was gedoyt met syne complicen tot Vlissinghe, ende oock werden de Zeelanders en Hollanders alle daghe ter zee stercker.

[2 Augustus 1573]

+ Op den tweeden dach Augustus algereet wesende om uyt te varen in als met 70 scepen, met de onweerbaer scepen die victalie voerden ende daertoe 3.000 mannen met de bootsgesellen, hoewel het voernemen van 6.000 was, maer met den twist van Haerlem en quam 't niet by. Hebbende hen ordonantie nou gemaeckt, elcke natie van soldaten, so Spaengiarden, Duytschen en Walen in besundere scepen, elck alleen ende deden als desen dach een misse singhen, die alle de capiteynen hoorden. Ende daer werden vier scepen met Spaengiarden bemant, daer+ cappiteyn Mondragon overste af was op het seer groot scip van Gielis Hofman. Ende voeren in sulcken ordinantie af op den 4 dach tot Lillo toe, 2 mylen van der stat. Ende op den 6 dach volchden met ander scepen noch 4 vendelen soldaten, die van Haerlem oft daerontrent quamen, en bleven de scepen daer sommige dagen ligghen, mitsdien op den sesten dach de tydinghe quam, hoedat de soldaten van Rammekens op den vierden dach Augusti dat overgelevert hadden by gebreck van poedere. Want sy waeren ondergraven en daerduer gedwongen hen over te geven aen die van Vlissinghe en Ter Vere onder den naem van den prinsche van Oraengien. Welck de prinsipael havene was daer Baevois met de grootste scepenen sou hebben mogen havenen. Waerom Beavois eenige posten sonde aen Ducdalbe, verclarende dat het onmogelyck sou syn de stat van Middelborch te ontsetten; maer hy wilde perfoorste dat se souden hun reyse volbrengen: also sy deden.

+De scepen varen af.

+Middelertyt wordt het casteel van Rammekens overghegeven aen den prinsche van Oraengien.

[10 Augustus 1573]

Op den tienden hoorde men seer scieten ontrent Bieselingen, want de Zeelanders quamen haer tegen en hadden alreede 4 oft 5 scepen genomen.+ Maer op den 18, 19 en twintichden dach wayde 't seer stercken windt, waermede de scepen doervoeren verby Vlissinge tot Westcappelle by Onser Vrouwen Polder, daer sy havenden ende begonden vyf oft 6 scepen te lossen en te vueren ende te draghen na Middelborch. Ende Mondragon settede sommige soldaten te lande en werdt goevernuer van Middelborch. Maer Beavois ammirael en wilde niet landen 't en waer dat hy aen Ermuyden conde havenen, daer de Guesche scepen te sterck voer lagen.

+Met stercken winde havenen de scepen aen Westcappelle, varende verby Vlis singen.

+ Maer niet langhe en mochten sy daer met vreden blyven ligghen, want daer quamen uyt Hollant ter assistentie van de Zeeuwen 30 scepen van orlogen ende met sommige brantscepen, also dat den ammirael Beavois voer d'eerste synen ancker afhielde, en elck nam de vluchte. Ende vuel victalie, die men noch aen de havene vondt werdt genomen, ende den goevernuer Mondragon werdt in Middelborch gedreven. Ende de victalie, die in de stat geraeckt was, was noch weynich. Ende de scepen hebbende goeden wint voeren wederom verby Vlissinghen, ende 20 van de cleynste quamen op den 27 dach Augustus tot Antwerpen; maer de grootste bleven noch ontrent Bieselinghen, verloren hebbende ontrent 20 scepen als en brochten mede twee cleyn Oostersche sceepkens, die ze op

+Sonder groote victorie comen de scepen wederom.

zee genomen hadden, die sy er 5 hadden ende 3 waeren haer weder afgenomen: ende de stat was weynich gespyst. Ende als sy tot Antwerpen waeren ginck men wederom ander scepen toereyden, cleyne maer geen groote, want daer waeren geen meer oft men had se wederom van nieuws moeten beginnen. Ende dit is de scoon victorie die sy hadden; ende vuel van de gevangenen werden gehangen en verdroncken en sommige oock in dienst genomen (52).

[18 Augustus 1573]

+ Ende op den 18 dach Augusti werden uyt Antwerpen vuel wagens met gelt uytgevuert voer de Spaengiarden, rebellerende tot Haerlem. Ende namen haeren wech noch over Mastricht, scouwende die van Bommel die dagelycx op de baene roofden ende vuel volcx ransoenden, so papen ende ander kerckelycke lieden, die se tot Bommel ende ander Hollantsche steden vuerden. Ende het verdroet Ducdalbe seer, dat hy se moest contenteren, hadde hy mogen synen thoren wreken, want hy hadde geerne by de Walsche capiteynen de stat wederom doen belegghen, maer sy en hielden die binnen Haerlem waeren voer geen vyanden, so moest hy+ kiesen. Ende met desen grooten storm van winde op den 18, 19 en 20 dach gesciede groote scade doer doerbrekinge van dycken so in Vrieslandt als meer andere plaetsen oostwaert, daer seer vuel beesten met duysten verdroncken (53).

+Gelt na den leger.

+Vuel beesten doer breken der dycken verdroncken.

+ Ende deestyt vergaderde graef Loduwyck van Nassouwen, broeder van den prinsche van Oraengien volck by Cuelen ende ontrent Nuys aen den Ryn om synen broeder toe te synden, die corts hierna by 2.000 den Ryn afvoeren, verby Nimmegen, daer se na scoten en geraecken sonder scade binnen Bommel (54).

+Loduwyck 't prinschen broeder vergadert vuel volck aen den Ryn.

+ Ende in 't eynde van deser maent oft in 't eerste van September is Ducdalbe, veraccordeerdt synde met syn Spaengiarden, voer Alcmar gevallen, die hem dapper bestieten ende in 't eynde van der selver maent September drymael bestormde, doen de de borgers van Haerlem pyniren.+ Maer werde dapper afgeslagen en so men hoorde, liedt daer wel dry duysent mannen voer. Ende doer het vuel reegen en conde hy het gescut niet daer afbrengen maer moeste 't met stucken breken en so met scanden de stat laten (55). De rebellichheyt hadde vuel tyts doen verloopen. Ende in der nacht op den lesten Augusti werdt van wegen den+ prinschen van Oraengien de stat van Geertruydenberge beclommen en ingenomen, mits sy de wacht meest slapende vonden. Daer den prinsche van Dordrecht s'anderdaechs persoonelyck inquam ende gebode den borgeren niet langer te plonderen. Ende dede alle boomen van buyten inhalen en de stat stercken. Maer de borgers vuerden haer goedt som self uyt van vreese van Ducdalbe weder haest overvallen te worden (56).

+Ducdalbe beleydt Alcmar, daer hy met scade en scande af moeste.

+In desen belegge was Dom Frederick Ducdalf sone overste en is er met scande geslagen.

+Geertruydenberge van den prinsche ingenomen.

Eindnoten:

(51) Over de muiterij te Haarlem, GACHARD, *op. cit.*, p. 397-403. - VAN METEREN, *op. cit.*, p. 181. - GROEN, *Archives*, t. IV, p. 179. - MENDOÇA, *op. cit.*, p. 142.

(52) De voorbereiding en de uitvoering van dezen tocht, bij VAN METEREN, *op. cit.*, p. 169. - GACHARD, *op. cit.*, ab. p. 399, 403. - A.C., p. 251. - De inneming van het kasteel van Rammekens, VAN METEREN, *op. cit.*, p. 170. - GROEN, *Archives*, t. IV, p. 179. - MENDOÇA, *op. cit.*, p. 138 en volg.

(53) Over den grooten storm, die veel schade aan het land toebracht, GACHARD, *op. cit.*, p. 402, 408 et 409. - GROEN, *Archives*, t. IV, p. 191.

(54) Hierover brief van kapitein Turqueau uit Siegen, GROEN, *op. cit.*, p. 183; ook GACHARD, *op. cit.*, p. 403.

(55) GACHARD, *op. cit.*, p. 402. - VAN METEREN, *op. cit.*, p. 183, en volg. - MENDOÇA, *op. cit.*, ab. p. 154.

(56) VAN METEREN, *op. cit.*, p. 178. - A.C., p. 251. - GROEN, *loc. cit.*, p. 195.

September.

[1 September 1573]

+ In 't eerste van deser maent heeft den prinsche van Oraengien gecomen tusschen Geertruydenberge ende Breda op een sterck huys oft slot genoempt Oosterhout, aensiende van verre syn stat en hoff van Breda. Sommighe seyden dat hy daer eenen nacht geslapen hadde, denckende daer noch eens weder in te comen.

+Den prinsche hebbende Geertsbergen in compt persoonlyck tot Oosterhout en aensiet syn stat van Breda en meynde Bergen in te nemen.

[2 September 1573]

Ende op den II. dach Septembris dede den prinsche van synentwegen de stat van Bergen op Zoom beclimmen ende sonder beletsel van eenen+ mulder, sy hadden mogen victorie hebben. Maer die werde 't siende en riep alerm tot den soldaten ende 't was so verre, dat er alreede twee vendrechts op de wallen waeren; maer eer sy alweder afgeraeckten verloren sy vyf mannen.

+Batalie op de Zuerzee tusschen Amsterdam en Enckhuysen.

In 't eerste van deser maent waeren die van Amsterdam, daer grave van Bossu overste af was, uytgevaren teghen die van Enckhuysen, met alle haer oerloechscepen ende met oock de gene die Ducdalbe gebruyckt heeft op 't Haerlemmermeer, want sy nou gemackelycker uyt conden; wandt de oude scepen met steenen gelaeyen, die de Enckhuysers voer haeren stroom gesoncken hadden, opdat er maer een t' seffens en soude uytcomen, oft uytgecomen synde, qualyck weder in hen cot souden connen, gelyck de Zeelanders oock op de rivire van Antwerpen gedaen hebben hier te voren, die waeren deser tyt met den stercken winde of te sterckeren stroom verdreven. Maer sy haelden victorie gelyck Beavois op Zeelandt gehaelt heeft, ende claechde van te luttel volcx op syn scepen te hebben, dies men terstont de scepen weder repareerde. Ende Ducdalbe sach de batalie van eenen hoogen toren, wel siende dat hy niet en conde doergebreken [(57)].

In d'eerste van deser maent was tot Antwerpen grooten roep van peys te maken ende men forierde alle de stat doere: 't scene de staten van den lande souden hier comen en dat Ducdalbe hier haest syn soude. En dese fame quam doer brieven, die men seyde dat uyt Spaengien comen waeren. Ende des niet teghen staende, so voeren op den 14 dach 40 cleyne orloechscepen van Antwerpen vol soldaten; men seyde dat men se op het landt van Ter Goes sou setten om dat te bewaeren tegen de Zeelanders van Vlissinge, die daer somwijlen 't goedt uyt der scuren haelden en weder voer een belegge sorchden. Maer 't en was dat niet; sy hielden die op de rivire liggen; maer op den 18 dach brack het fenyn uytte binnen+ Geertruydenberge, alwaer een capiteyn van den prinsche van Oraengien werdt dootgesmeten van d'ander capiteynen ende soldaten, mitsdien sy een verraet aen hem merckten, mitsdien hy in d'ooghe was, hoewel den prinsche van Oraengien hem alle dinghen betroude, mits hy hem van joncx opgehouden hadde. Maer de trouwichheyt en hadde hy in 't voerleden jaer in 't belegghe van Ter Goes niet bewesen, so ommers

+Een verrader ende capiteyn met name Ceres werdt in Geertruydenberge dootgesmeten, die de prinsche meynde te leveren, ende hier riep men dat er peys voerhanden was.

andere aen hem wel gesien hadden, dat hy de stat wel gewonnen sou hebben, hadde hy gewilt; maer ter contrarie de stat hy nachte selve dede poeder en provisie. Ende nou waeren er eenige soldaten van Ducdalbe gecomen tot Oosterhout ende hy en wilde niet toelaten die te slaen. Ende so sy hen sloegen meynde hy eenige brieven op te eten, die hy by hem hadde en van Ducdalbe comen waeren. Ende doen sy dat saegen smeten sy hem doot ende sleypten al de stat doere en wirpen hem ten leste als eenen hont uyt der stat. Aen d'inhout der brieven sagen sy, dat hy meynde den prinsche van Oraengien noch eens tot Oosterhout te brengen, die men daer subyt soude omringt hebben en daertoe hielt men dese soldaten op de rivire om subyt ontrent Bergen uyt te setten en derwaerts te trecken; en van Breda desgelyck; ende soude also den prinsche met cracht tot Antwerpen gebrocht hebben en daer ombrocht. En dit soude den peys en vergaderinge der staten geweest hebben.

[19 September 1573]

Ende op den 19 dach quamen de soldaten met de 40 scepen wederom sonder iet uytgerecht te hebben [(58)].

Ende nou openbaerde 't oock wat brieven dat uyt Spaengien comen waeren, waerom men den 21 dach de groote clocke luyde, en was om des[+] conicx geboren sone, den tweeden by dese coniginne. Deestyt hoorde men hoe dat er wederom een accoort gemaeckt was in Augusti voerleden in Vranckeryck tusschen die van Rotsiele, dat belegert was, Nismes en Montauban en andere steden van der religie, confirmerende wederom den selven peys, die voer de moort was: elcx syn religie vry; dit was omdat 't conicx broeder na Polen sou trecken om die crone te ontfangen [(59)].

[+]Eenen sone wordt den conick van Spaengien geboren.

[+] Op den 19 dach September is capiteyn ende grave van Bossu wederom van Amsterdam uytgevaeren na Enckhuysen, meynende onder het batalieren dat de Oostersche vlote die op de zee lach voer 't gat van Enckhuysen, geladen meest met coren, dewyle doer varen soude op Amsterdam na ouder gewoonte; also dat die Enckhuysers en de ander oerloechscepen, die uyt Zeelant en uyt Den Briele haer te bate gecomen waeren op beyde syden moesten omsien, want die Oosterse hadden liever t' Amsterdam dan t' Enckhuysen geweest, want 't goedt behoorde aen vuele van Amsterdam. Maer als sy sagen dat men er 2 dagen dapper vochte, ende dat die van Amsterdam niet en voorderden, maer groote scade leden en vuel volcx verloren werdt aen beyden syden; ja, soo sommige segghen, dat de zee bloedich werdt siende, ende dat de coopvaerders sagen dat se tot Amsterdam niet en conden somen sonder in groot peryckel van genomen te worden, en dat men dan 't goedt en scip sou confisqueren, so leyden sy tot Enckhuysen willich aen. Ende doen die grave van Bossu als admirael dat gewaer werdt, so weken sy na Amsterdam met verlies van eenige scepen en vuel volcx.

[+]Die van Amsterdam varen wederom uyt tegen die Enckhuysers en meynden eene vlote corens in te halen.

[25 September 1573]

+ Op den 25 dach gesciede 't dat een Spaensch capiteyn en cruysheer

+Een Spaensch capiteyn berst van quaeheyt.

tot vechtens toe vuel woerden hadde tegen een scipper der selver oerloechsscepen van Antwerpen ende omdat hy hem sach vermeestert en syn thoren niet en conde wreken, berstede hy van binnen en, bloetspouwende, so viel hy doot ter eerden; so lief hadden sy de Nederlanders al waeren sy in haeren dienst.

In 't eynde deser maent werdt de benautheyt in Middelborch so langs so meerder, want al was capiteyn oft colonel Mondragon daer met 2.000 Walen incomen, de victalie was weynich die er ingecomen was oft die se by nachte al te met uyt het landeken van TerGoes conden crijghen ghen, want de scuyten werden dicwils genomen ende mits dien de Guesen Ermuyden nou belegert hadden, so conden sy 't noch min cryghen. Also dat Mondragon begonde de borgeren uyt te jagen, die van honger kermden; maer die van Vlissingen dreven se wederom, doerdien sy haer stat niet en wilden overgeven al eer Ducdalf daer gernisoen in hadde.

+Het silver den prinsche van Oraengien toebehoorende quam tot Francfoort in de merckt te coope.

+ Item in dese Francfoortse merckt hoorde men, dat het silverwerck van den prinsche van Oraengien te coope was; een seer scoon tresoor, om daer mede ruyteren en knechten aen te nemen en den crych te voorderen. Ende alle 3 syn broeders Jan, Hendrick en Loduwyck waeren daer gesien, maer 't en werdt noch niet vercocht. Ende was een teeken dat men 't socht te beleenen en een teeken, dat syn macht cleyn was teghen den machtigen conick van Spaengien te orloghen, maer dede hem vuel leets en met Godts hulpe, al wat hy conde [(60)].

+Duc de Medina treckt weder na Spaengien sonder iet uyt te rechten.

+ Item deestyt is Duc de Medina die een jaer oft meer in dese landen is geweest, (over zee comende ende onder Vlissinge syn scepen sach nemen en verbranden en hy met een scuyte te Sluys aenquam) nou wederom na Spaengien te lande getrocken, doer Vranckeryck, sonder in eenigen dienst oft gouvernement te treden, daer hy nochtans om gesonden was. En Ducdalf sou na Spaengien getrocken hebben, maer hy en begeerde 't niet te aenveerden; en nou was de spraeke dat er noch eenen anderen op de compste was om de landen met liste te bedrieghen, 't gene dat Ducdalbe met gewelt, wreetheyt en tirannye niet doen en conde [(61)].

Deestyt is tot Putiers op een bancket twist geresen tusschen den edeldom om eenige voergaende troubelen om saecken der religien aengaende, also dat er zes dootbleven, waeruyt men vreesde, meer volgen soude. Maer den peys in Augusti besloten bleef noch in crachte, mits dat dit maer een vechterye en was, in een camer gesciet; en 't was voerhanden dat des conicx broedere soude na Polen trecken.

Eindnoten:

(57) GROEN, *loc. cit.*, p. 194 en 195. - GACHARD, *op. cit.*, p. 412. Aangaande den tocht van Boussu, MENDOÇA, *op. cit.*, p. 142. - TER GOUW, *op. cit.*, p. 104. - Ook, *Anteykeningen van Broer Hendrik van Biesten*, p. 455, *De Dietsche Warande*, dl. VIII, Amsterdam, 1869.

(58) Betreffende de moord op den verrader, kapitein Erras, A.C., p. 252. - Bedoeld is hier kapitein Tseraerts, van wiens schuld Oranje niet overtuigd was. GROEN, *Archives*, o.c., p. 203 en 212.

(59) Over de onderhandelingen tusschen koning en Protestanten gevoerd, en het afsluiten van het edikt van Boulogne, (Juli 1573), tevens over de verdere besprekingen, LAVISSE, *op. cit.*, p. 141 en volg. Het vertrek van den hertog van Anjou naar Polen zou einde September plaats hebben.

(60) Bij TER GOUW, *op. cit.*, p. 111 blijkt dat Boussu rond 23 September terug te Amsterdam was.

(61) Dit was reeds in 1568 geschied. Zie P.J. BLOK, *Willem de Eerste, Prins van Oranje*, p. 183. Amsterdam 1919 (*Nederlandsche Historische Bibliotheek*, XI).

October.

[3 Oktober 1573]

[+] En het gebuerde op den 3 deser maent, dat uyt Antwerpen vuel Walsche soldaten trocken met drie seer groote stucken gescuts na Oosterhout, een casteelken tusschen Breda en Geertruydenberge gelegen, daer

[+]Oosterhout wordt van Ducdalf volck 4 uren lanck bescoten dat er niet eenen Gues op en was.

Guesen van Geertruydenberge opgecomen waeren. Maer om het seer nat weder bleven sy met het gescut tot Breda tot op den 5 dach, en vielen er doen voer; en die van het casteelken vielen tegen hen uyt ende sceynden wel 200 mannen en als, want daer was oock volck van Bergen voer brocht. Maer in der nacht trocken sy stillick af, latende daer nochtans eenich gescut op, die met lonten een ure na d'ander losten; ende met dier practycken, so werde 't wel vier uren lanck bescoten, dat er niemant op en was.

[6 Oktober 1573]

+ Ende op den 6 dach werden tot Antwerpen 4 vrouwen van den doope levendich verbrant (62).

+Groote bloetstortinge op de Zuerzee, de grave van Bossu wordt gevangen binnen Huern gevuert en alle syn scepen, die hy uyt Amsterdam gevuert hadde, werden vernielt.

[11 Oktober 1573]

Ende op den 11, 12, 13, so gescieden er een seer groote bloetstortinghe op de Zuerzee mitsdien de grave van Bossu wederom van Amsterdam was uytgevaren met 40 scepen van orlogen teghen die van Huerne, waeraf so, men hoorde, sy meynden wel versekert te syn, dat haer de stat doer den capiteyn sou gelevert worden. Maer ter contrarien so hadde hy er den prinsche van Oraengien af gewaerscout ende de orloechscepen so van Enckhuysen en Den Briel doen tegencomen, so dat den stryt seer bitter werdt. Ende de grave van Bossu als ammirael met syn seer groot scip, dat onverwinnelyck scene te syn, werdt gevanghen gevuert binnen Huerne, en 't scip na Enckhuysen. Dit scip en was niet om beclimmen, maer sy wirpen uyt der ander scepen meersen, die 't beringelt hadden, so vuel heet water, kalck en aschen dat sy er d'ooghen verblinden; dewyle beclommen sy't aen d'eynden: en hadde 40 stucken gescuts oppe en 400 mannen en 20 edelen. Ende van de 40 orloechscepen en quam er geen 10 thuys, de reste waeren al vernielt, verbrandt, in grondt gescoten en gevangen; dit maeckte een groote blyscap in Hollant, want desen Bossu maeckte hen een groote vyantscap alle desen tyde dat Ducdalbe op hen georloecht heeft (63).

+ Ende dit maeckte Ducdalbe wesende binnen Amsterdam een groote grouwel ende wilde daerom de stat vol Spaengiarden brengen, die voer Alckmar waeren opgebrocken, hoewel den raet dat over twee reysen tegen hem afgecocht hadde: ende omdat het den borgemeester sonder den rade niet en woude concenteren, wilde hy hem doersteken, en dien, dat ontcomende, bracht de borgerye in wapen en hielden stercke wacht. Maer die Enckhuysers quamen by nachte met scuyten roepen: ‘Levert ons Ducdalbe of hy sal 't oulieden noch vergelden.’ Maer sy waeren te seer paeps gesint, so lieten sy sulcx, maer bewaerden hen stat wel selve, en hy en mocht maer syn gernisoen hebben (64).

+Ducdalbe wilde gernisoen in Amsterdam hebben en stelde hen in peryckel om gelevert te worden.

+ In 't eynde deser maent siende die van Vlissinghen en Ter Vere, dat het landeken van Walcheren scier t' onder soude mogen gaen doer foute van de gebroken dycken, so hebben sy aen alle syden de dycken begonst te versien, daerby stellende scerpe

+Die van Walcheren dycken haer landt ende die van Middelborch, die dat wilden beletten, worden geslagen.

wachte om de dyckers te[+] bescermen, want op den 26 dach October so viel de colonel Mondragon uyt Middelborch uyt met alle syn machte om alsulcx te beletten; maer

[+]Benautheyt van honger om deselve stat.

hy liet daer 3 capiteyenen en ontrent 300 mannen. Ende den honger begonde seer groot te worden in de selve stat, sonderlinge onder de borgerye, wandt de soldaterye nam voeral haer gerief; ende men begonde alreede peerdevleesch te eten. Ende men maeckte tot Antwerpen noch al gereetscap van ontset te doen, maer van sustigen tegenspoet verflauden sy seer. Ende sommige scippers, die bedwongen waeren om te dienen, verliepen 't, haer in peryckel stellende van gevangen oft gehangen te worden, werden se achterhaelt.

Eindnoten:

(62) VAN METEREN, *op. cit.*, p. 193. - E. GOSSART, *L'Etablissement du régime espagnol dans les Pays-Bas et l'insurrection*, p. 292, Bruxelles, 1905. Aldaar verdere verwijzingen. - MENDOÇA, *op. cit.*, p. 170.

(63) Voor de bestraffing der 4 vrouwen, A.C., p. 252. Aldaar p. 252 voor wat betreft den tocht en het vertrek der Walen naar Oosterhout. Aangaande het gevecht op de Zuiderzee, zie VAN METEREN, ab. p. 187. - TER GOUW, *op. cit.*, p. 111. - GACHARD, *op. cit.*, p. 418 en volg. - MENDOÇA, *op. cit.*, p. 144.

(64) TER GOUW, *op. cit.*, p. 109, 113 en volg.

November.

[1 November 1573]

[+]Ducdalbe compt van Hollant na Brussel om eenen nieuwen goevernuer te ontfangen en hy vertrocke.

[+] In 't eerste van deser maent so hebben de Spaengiarden afcomende van den belegge van Alcmar 't hoff van Hollant Den Hage ingenomen, mits het een open plaetse is. De Guesen van Hollant hadden 't te voren in, maer en waeren dese macht niet machtich te wederstaen. Ende Ducdalbe en hadde geen steden in Hollant dan Utrecht en Amsterdam en Haerlem en Naerden, dat hy met groote cost en tirannye gewonnen hadde. En was gescepen daeruyt te moeten wycken, maer hielt syn soldaterye noch so diep daer in 't plat landt als hy conde, te weten in den Hage en tot Egmont aldermeest. Maer hy was op de bane om na Antwerpen te comen met Dom Frederick synen sone, daer sy op den 9 dach in quamen en voeren op den 12 dach vroecht na Brusel, want hy was na Spaengien ontboden. Ende daer was eenen anderen goevernuer op den wech, die sy op waeren om hem tot Brusel te ontfangen en wellecom te heeten, die van den conick gesonden werdt om de landen in vrede te stellen, was den roep. Maer men wiste alreede van wat condicien hy was; synen naem was Don Lois ende commandor van Milanen; hy hadde de Mooren in Garnaten die in den jaere 1569 gerebelleert waeren teghen haer papen en inquisitueren ende waeren wederom gekeert tot haer oude wet van Godt scepselen te eeren; maer in 't jaer 1570 werden se doer desen bedrogen en met scoon woerden van hueren stercken berge gelockt, doodende vuel van syn eygen volck, die eenich gewelt tegen de Mooren aengerecht hadde, tot dat hy in 't geloove was en voer een goedt, saechmoedich heere geacht was. Doen dede hy die met hoopen ombrengen ende heeft se wederom met liste onder de Spaensche tirannye ende wreetheyt der inquisitueren gebrocht. So dat

se nou wederom subieckt syn en houten en steenen beelden moeten eeren, gelyck vuele hier oock doen. Godt betert. Ende desen, meyndt men, dat die van Hollant en Zeelant, die van alsulcx syn afgeweken, oock wederom met gewelt oft liste tot de gehoorsaemheyt sal brengen; vuele seyden: ‘Uyt Spaengien oft uyt de helle en can niet goedts comen’ [65].

[16 November 1573]

+ Ende op den 16 dach deser maent voer den colonel Beavois wederom van Antwerpen met ontrent 100 scepen in als, so oerloechscepen en vitua-

+De vyfde ermeye vaert uyt Antwerpen, om Middelborch met gewelt te spysen.

liescepen ende was op deselve ermeye vuel soldaterye. Ende dit al om de benaude stat van Middelborch te spysen; ende dit was nou de vyfde reyse, die men derwaerts gevaren heeft; ende twee mael is 't gespyst, maer seer weynich en met groot verlies van volcke. Ende nou waeren de Zeelanders weder gesterckt met de victorie onlancx die se tegen die van Amsterdam gekregen hebben, hebbende den grave van Bossu met syn geweldich scip gevanghen, met welck sy nou dese ermye waeren verwachtende. Ende het gesciede doen dese na Zeelant souden afvaren, mits sy vuel onwillich waeren ende vuele oock sonder paspoorte waeren verloopen, dat se eenen scuete scoten met groot gescut, daer 2 clooten op waeren, onder het gemeyn volck, die 't aensagen van de Engelsche caeye; ende daer bleven 7 borgeren doet. 't Scene dat het gescoten was na den kasteleyn van het casteel, ende den hoefmeester van Ducdalbe, die daer oock stonden en stonden se vast 't scepe, meest Walsche soldaten. Ende noch vlogen die clooten in den muer, doer de poorte in een borgers huys [66].

[24 November 1573]

+ Ende op den 24 dach November so gesciede 't dat men seer hoorde scieten ende doen hoorde men terstont de tydinghe, als dat alle de soldaten meest op de cleyn scepen gedaen waeren, ende verlieten den rechten wech. Dan de groote bleven omtrent Saftingen liggen ende de cleyne meynden over de ondiepten op Middelborch te varen. Ende comende over de Boomcrieck by Rommerswale, vinden sy daar acht Guesen scepen; maer die waeren te onsterck teghen dese ermeye, so dat sy die stat ydel verlieten ende vloden wech. Dies Ducdalf volck Rommerswale innamen, ende al is 't seer cleyne, so trocken daer wel 500 Walen inne: maer seer subyt quamen de Guesen van Vlissingen ende Ter Vere oock met vuel cleyn scepen ende dreven dese gansche ermeye tot in de havene van Bergen op Zoom, die er sy tien scepen afnamen en oock sommige soutkeeten by+ Bergen verbranden. Ende die Walen, die in Rommerswale waeren ende by hen een scip terwe hadden om by te leven ende hen siende so vast omringelt ende dat oock alreede hen den watermuelen was afgescoten, so gaven sy noch denselven daghe de stat wederover, behoudende hun lyf ende werden ontrent Bergen aen landt geset: ende sommighe bleven in dienste van den prinsche van Oraengien.

+Rommerswale wordt van Ducdalf ermeye ingenomen.

+Rommerswale wordt weder overghegeven aen de Guesen oft prinschen van Oraengien.

Ende middelertyt was er een scip aencomen met scippen en picken om dit plexken sterck te maken; noch quam er met der nacht een Spaensch capiteyn aen met een scuyte met poeder, niet wetende, dat sy 't overghegheven hadden; dies syn gesellen terstont aen eenen spriet hinghen en daerna werdt hy by Bergen verbrandt op den 1 December.

+ Ende den colonel Beavois was in 't vluchten byna gebleven eer hy te Bergen geraeckte, hem latende van d'een scip in d'ander vallen. Ende den hoefmeester van Ducdalbe trock op den 25 dach November met alle neersticheyt na Bergen met 2 wagenen timmerlieden van Ant-

+Men dede vuel neersticheyt om Middelborch te spysen, maer 't was al te vergeefs en misluckt.

werpen, willende Ducdalbe dat men met aller haest de gescoten scepen wat soude repareren ende niet ophouden en soude, Middelborch en waer gespyst. Dies sy op den 29 dach wederom uytvoeren, maer werden met gewelt weder terstont in haer cot gedreven. Ende mons. Mondragon nou present 't gouvernement hebbende in Middelborch, alle uren op ontset wachtende ende oock sommige vrinden op 't casteel van Rammekens hebbende, die alle gescut meest vernagelt hadden ende oock sommige binnen Ter Vere, dwelck sy meynden, hadden de scepen moghen arriveren, terstont te bet te overloopen. Maer was oock al gefaelgiert, ende die cleyn scepen moesten in Bergen blyven ende de groote omtrent Saftinghen (67).

+ Item in dese maent is de heer van Sainct Lis die van Ducdalbe in 't voerleden jaer voer Bergen, Henegou, gevangen werdt, wesende van die partye der Hugenoosen gecomen om Loduwyck van Nassou ontset te doen, wesende in de stat belegert op 't gevangenis, te weten, 't casteel+ van Antwerpen, gestorven op syn bedde van sieckte. Maer hoewel dat het nou in Vranckeryck peys was, so en droech Ducdalbe hem dies niet aene, so dat er groot vermoeyen was, dat se hem met vergiff gedoeyt hadden (68). Want oock deestyt hadde Ducdalbe sommige cappiteyenen doen dooden, die hy uyt Haerlem aldaer gevangen gebrocht hadde, noch niet vreesende, al hadde hy vuel tegenspoets nou, ende al hadde den prinsche van Oraengien hem gescreven: ‘So gy met myn capiteynen handelt, so sal ick met den grave van Bossu en andere doen’; maer hy screeft wederom: ‘Ick hebbe gecockt so ick wil, koeckt gy so gy wilt’, niet achtende anders de heeren van desen landen oft sy blyven oft niet.

+Mons. Sainct Lis in 't casteel gevangen van Antwerpen, gestorven.

+Van Ducdalf bitterheyt tot op syn leste al stont hy alle dagen te vertrecken.

Hoewel den grave van Bossu hem wel seer grooten dienst gedaen heeft, maer al wat pauselyck gesint is en acht niet wat het cost, mochten sy maer boven blyven. Also can men wel dencken dat men mons. De lis oock een woerdt aen Ducdalbe uyt Vranckeryck geleendt is, want al is 't daer peys doerdien 't conicx broeder na Polen moete, den nyt is noch wel groot; ende sonderlinghe onder de edelen en officiren gelyck 't noch onlancx omtrent October tot Putiers gebleken is doer een verhalinge van den voerleden troubele op een bancket: 6 persoonen doot bleven doer vechterye die er uyt resen. Maer mits dit in besloten cameren gesciet is en is den peys daerom niet te niet, maer elck bleef vry in syn concientie; ende in sommige steden predicatie daer die was te voren, met condicien, so daer catolycke waeren, die oock hen missen begeerden,+ haer oock plaetsen sou gegont worden. In 't eynde deser maent Novembris, so werden binnen Antwerpen sommige borgeren ende vrouwen en dochteren gevanghen van de royroede, ende dat uyt bevel van Ducdalbe synen meestere, ende men bescreef alle haere goederen om die te confisqueren. Ende en hadde anders geen oorsaecke dan dat se op de passagie eenen bode hadden ghegrepen, die uyt Hollant van Alcmar quam, meynende uyt Hollant sommige brieven secretelyck in Antwerpen te brenghen:

+Ducdalbe doet borgers in Antwerpen vangen om brieven uyt Hollandt aen hen gescreven.

ende aen wien eenige brieven hoewel maer van recommandatien en quamen, die werden gevangen ende by nachte uyt haeren huyse gehaelt tegen alle privilegien: in somma dat Ducdalbe tot den lesten dach toe[+] syn tirannye gebruyckte. Ende den nieuwen goevernuer Dom Louis commendador van Milanen, die was tot Brusel gecomen ende nam den selven bloetraet van Ducdalbe meest tot synen rade (69).

[+]Den nieuwen goevernuer treedt in 't goevernement.

Ende vuel vendelen Walen ende noch meest colonels ende cappiteyenen quamen deestyt al tot Brusel om van Ducdalbe, al eer hy sou vertrecken, hen betalinghe mochten hebben; maer den nieuwen goevernuer nam al des conicx sculden t' synen laste, comende voorts om vrede te maken, so den roep was; maer daer was cleyn hope af; hy quam den 17 dach in Brusel (70).

[+] Ende het gesciede deestyt dat Henricus de Valois, broeder des conicx Carels de 9. van dien name in Vranckeryck, nou uyt Vranckeryck optrocke doer Duytschelandt na Polen, om daer voer hueren conick ontfangen te worden, met properen state, meest van Polackten, die hem waeren comen halen. Ende nakende de palen van den palsgrave ende den prinse Casimirus, so dede sy hem convoyeren ende ontfinghen hem vrindelyck: ende graef Loduwyck van Nassou was daer oock presentelyck. Vuelen verwonderden hen dat dese heeren eenen alsulcken moordere als dien over die van der religien is geweest, noch so feesteerden oft 't scier betrouden doer hen steden te trecken. Maer synen state en was niet groot, ende de groote heeren staen altoos geern wel met malcanderen (71).

[+]Des conicx broeder van Vranckeryck treckt na Polen om conick te syn.

Eindnoten:

(65) De inneming van den Haag is verhaald bij VAN METEREN, p. 178 en 190. Tijdens dezen tocht wisten de Spanjaarden Marnix van St-Aldegonde gevangen te nemen. - GACHARD, *op. cit.*, p. 416. - De hier verhaalde verdrukking der Mooren werd door Van Haecht vroeger medegedeeld: zie p. 94 en 123. - Ook VAN METEREN, p. 194.

(66) A.C., p. 252. - GACHARD, *op. cit.*, p. 429.

(67) GACHARD, *op. cit.*, p. 432. - VAN METEREN, *op. cit.*, ab. p. 174. - GROEN, *Archives*, t. IV, p. 282.

(68) GACHARD, *Biblioth. Nationale*, t. II, *op. cit.*, p. 435. - A.C., p. 252.

(69) VAN METEREN, *op. cit.*, verhaalt integendeel, p. 190, dat juist door tusschenkomst van den gevangen graaf van Boussu vele burgers van Haarlem gespaard bleven. Betreffende de aankomst van Don Lodewijk van Requesens, A.C., p. 253. - MENDOÇA, *op. cit.*, p. 170 en volg.

(70) Over den toestand in onze landen, zie het schrijven van Requesens aan den koning, GACHARD, *Corresp. Phil. II, op. cit.*, p. 432.

(71) GACHARD, *Bibliothèque Nationale*, t. II, p. 437. - LAVISSE, *op. cit.*, p. 145: deze bijeenkomst 'l'entrevue de Blamont' had trouwens een politieken ondergrond: zij bedoelde eene schijnbare anti-spaansche orienteering in de Fransche politiek.

December.

[1 December 1573]

[+] Also voer geroert is, als hoe die van Zeelant voer Bergen op Zoom op den 1 van deser maent eenen capiteyn der Spaengiarden, die onder Rommerswale gevangen was, quamen verbranden, d'welck den hoefmeester van Ducdalbe, die bevel hadde de saken te doen voorderen en Middelborch te spysen, qualycken sien mochte ende wilde perfoortse hebben dat de scepen souden uyt de haven varen ende haer leedt wrecken, al was 't tegentyde. Ende hoewel de colonel oft amirael Beavois hem genoech seyden, dat het folie waere mits sy van Zeelandt daer wel 3 scepen tegen een hadden, so wilde hy de sciplieden slaen ende doen varen, die hem ten lesten grepen en wouden hem dan mede hebben. Maer hy ontsprong 't weder ende doen scoten sommige soldaten na hem, maer misten. Ende hij liep terstont daer na in poste na Brusel ende vuel sculdenaren volchden hem, om huere betalinge. Ende hoewel hy syn clachte dede ende mitsdien Ducdalbe op syn vertrecken stont, so werdt den selven niet gehoort en een ander in de plaets gestelt [(72)].

[+]Noch andere middelen om Middelborch te spysen failgeren.

[3 December 1573]

Ende op den derden dach in der nacht werden subyt 3 scepen met graen gelaeyen tot Antwerpen, die men meynde secretelyck na Middel-

borch te crygen, terwylen sy nou al meest wacht hielden tegen d'uytcomen der scepen van Bergen. Maer 't viel oock foute: die moesten te Bieselingen in wycken, welck graen als 't anders niet wesen en conde, voorts met wagens in der stat van Ter Goes gevuert werdt.

+ Ende des nachts na den eersten dach Decembris so verbranden die van Zeelandt het stedeken van Rommerswale, mits dat desolaet was en+ niet weerdt om bewaeren: ende dat meest omdat Ducdalbe daer geen scuylplaetse vinden en soude. Ende op den 6 quamen de groote oerloechscepen, die so langhe ontrent Saftingen gelegen hadden wederom tot Antwerpen ende de soldaten trocken af op de dorpen ende dit eensdeels omdat se geen middelt en saghen om de stat Middelborch te spysen, ende oock om de stercke coude; so dat het ys begonde in de rivire te dryven,+ dat de scepen soude bedorven hebben. Maer op den 8 dach met der mane eclipsiale veranderde 't in warm weder, anders hadden de Spaengiarden tot Utrecht, Haerlem en in den Hage liggende, voer hen genomen alle 't plat landt van Hollant af te branden, want de wateren waeren scier+ sterck genoch om over te ryden te voete en te peerde; want het verdroet hen seer dat se geen steden meer en conden cryghen. Uyt welcker vreesen sy alle de beesten voer eerste in de steden deden brenghen, en van vuel kercken stallinghen maeckten, tot dat het verandert was.

+Rommerswael verbrant doer dygen inwoonders.

+De uytgevaren scepen comen weder tot Antwerpen, te weten, de groote.

+Met den couden vorste meynden de Spaengiarden het plat landt in Hollant af te branden.

+De orloechscepen gevlucht synde in de rivire die van Bergen compt, doen noch al proeven om Middelborch te ontsetten maer al te vergeefs.

[17 December 1573]

Ende op den 17 dach deser maent hoorde men weder dapper scieten ende dat was dat wederom die cleyn orloechscepen, die tot Bergen ingedreven waeren, geerne hadden uytgevaren om Middelborch te spysen, maer werden al wederom ingejaecht ende men moeste de gelaeyen scepen ontladen. En dat om dat het graen bederven woude. Ende daer werden sommige sculdenaren op bewesen, die aen Ducdalf hoefmeester ten achter waeren, want Dom Lowis, den nieuwen goevernuer, hadde alle des conicx sculden die Ducdalbe gemaeckt hadde t' synen laste genomen. Ende+ op den 18 dach December werden tot Antwerpen wederom vuel cleyn scepen gearresteert om ter orlogen bereyt te worden, ende dat doer bevel des nieuwen goevernuers, hoewel nochtens de fame was loopende, dat hy de landen in vrede wou setten. Ende den hertoch van Arscot wou+ na Hollant als ambesaet aen den prinsche van Oraengien seynden. Maer nou de groote scepen van orlogen hier waeren en de cleyne te Bergen, so was 't van noode weder cleyne te bereyden, want die en conden niet wederom by een geraecken. Maer 't en was in mynen sin niet dat hy vrede sochte, want syn wapen en wese dat niet uyt, hoewel hy vrindelyck genoech siet. Syn wapen waeren 2 wolven elck bytende in een+ scaep; ende des paus wapen tegenwordich was een vliegenden draeck; ende is des paus voervechtere ende exponeren syn wapen, dat hy een voerstander der Cristenen is tegen alle wolven. Maer ick geloof eer dat hy een vervolger der rechter Cristenen syn sal. Den tyt sal 't leeren. De heer can een wolf in een scaep als Paulus bekeeren [73].

+Tot Antwerpen doer bevel van den nieuwen goevernuer Dom Lowis werden nieuwe scepen gearresteert.

+Daer liep fame van peyse sed ego non credo.
Van Dom Lowis en des paus seer eerlycke wapens.

+De paus hiet Bon Compangnie, van Bolonen geboren.

[18 December 1573]

+ Item op den 18 dach vertrock Ducdalbe uyt Brusel op Namen en so al voorts na Spaengien met ontrent 300 ruyteren ende met Vergas, een van synen bloetraet ende met Boulee synen royroede, in wiens plaetse oock eenen ander gecosen was. Ende Ducdalbe werdt gedragen in een wagen oft osbaer om syn outheyt en moest nou so slechtelyck de landen verlaten; ende een ander sou die voorts comen winnen, niet teghenstaende dat hy in vuel boecken heeft laten uytgaen, dat hy die al gewonnen heeft. Maer die regieren wil doer gewelt en tirannye, wat hy den eenen dach wint, dat verliest hy den anderen [(74)].

+Hoe Ducdalbe de landen latende na Spaengien is reysende.

+ Item deestyt was den borgemeester van Middelborch met noch eenen capiteyn tot Antwerpen gecomen synde, huerder viere, met eenen scuyte uyt Middelborch gevaren over de ondiepten by nachte, om haer clachte mondelingen te doen aen desen nieuwen goevernuer in wat benautheyt sy waeren van honger, al hadden sy onlancx 500 veerdelen terwe gekregen; wat hulp (was) dat voer 2.000 soldaten sonder de borgerye, ende alle ander saet, catten, peerden, honden was oppe. Ende een veertel terwe goude daer 60 gulden, als die te crygen was oft sekretelyck brocht werdt. Maer daer was luttel borgerye in, mits die al verloopen en som al gestorven waeren; maer noch vuel vrouwen, maer bedurven vuel van honger; de fame was dat er dicwils kinderen verloren werden, die men vreesde dat de soldaten aten. Ende haeren overste mons. Mondragon en wilde 't niet overgeven tot den lesten man en de benautheyt was er groot; huerder was er 4 in een scuyte uytgevaeren, maer de scuyte was gesien en uytspringende op de ondiepten, waeren de 2 gevangen ende de 2 andere (een paar woorden afgesneden).

+Van de groote benautheyt in Middelborch. Catten, honden eten. Compt den burgemeester selfs clagen.

+ Ende ontrent deestyt te weten den 17 December is den edelen prinsche van Oraengien, Wilhelm van Nassou, met 18 oft 20 oerloechscepen uyt Hollant gecomen in Zeelant tot Vlischinge, dewyle Middelborch in den meesten hongersnoot, was in syn handen moeten overghegheven worden,+ welck de gemeynte die weynich was, wel hadde willen lange doen, maer de soldaten waeren haer meesters. Ende hy was tot noch toe in Zeelant niet geweest. Syn scip was so seer ryckelyck verciert en behangen, al hadde hy eenen keyser geweest. Ende de ander so seer geweldich, dat se vrywel een groote ermeye souden hebben derven aentasten; ende aencomende so scoten de ander orloechscepen sonder getal van Vlissingen en Ter Vere so seer vreeselyck, by 2 uren durende. Ende daer na speelden de trompetten en claretten dat het een vruecht was om hooren. Ende hadden oock langhe om syn compste in Seelant geroepen. Ende terstont+ quamen sommighe voer Bergen op Zoom scietende, ende die vyanden uyt eyschen ende die van Bergen hadden alle dese vruecht wel van verre gesien en gehoort; ende des prinschen scepen toonden daer sommighe quartiren van gedoyde verraders, maer tot sulcx werdt den prinsche gedrongen; uyt der naturen was hy vuel te bermhertich, goedertieren

+De prinsche van Oraengien compt met groote blyscap in Zeelant.

+Ende groote wysheyt en goet leven werdt hem toegescreven.

+Sommige soldaten van Bergen comen weder tot Antwerpen.

en wys. Ja, men screef hem alsulcken wysheyt toe, dat veule seyden, dat hy den tweeden Salomon was [(75)].

[20 December 1573]

+ Ende op den 20 in der nacht quamen vuel soldaten van Bergen op Zoom en werden geleedt op de groote orloechscepen, want hoe wel daer oock orloechscepen genoech waeren, en dorsten sy tegen de groote menichte niet uytvaren: en de groote scepen moest men oock bewaren.

+Sin van het liedeken dat tot lof van den prinsche van Oraengien scier in alle de Nederlanden werdt gesongen.

Ende deestyt werdt er over alle landen tot loff en eere van den prinsche van Oraengien een liedeken gesonghen, en op alle instrumenten gespeelt en sonderlinge op de scepen.

Wilhelmus van Nassouwe, ben ick van Duytschen bloet
Den vaderlandt getrouwe ben ick tot in der doot.
Een prince van Oraengien, ben ick vry onvervaert,
Den edelen conick van Spaengien heb ick syn eer bewaert.
In Godts vreese te leven heb ick altoos betracht
Daerom ben ick verdreven, om landt en lieden bracht.
Maer Godt sal my regieren, als een goedt instrument
Dat ick sal wederkeeren, al in myn regiment.

In alsulcker maniren waeren er vuel clausen en seer goede resolutie alhier te lanck om te verhalen. Ende tot Brusel, daer nou den nieuwen goevernuer in syn residentie was, was een refereyn vraechwys gespelt,+ of desen den Messiam was, die de landen sou verlossen of dat sy noch een ander waeren verwachtende [(76)].

+Van Messiam.

[23 December 1573]

+ Item op den 23 dach December so quam Dom Loduwyck den nieuwen goevernuer, die men ‘groothooft’ noempde binnen Antwerpen met ontrent 200 peerden ende voorts hellebardiers en hertsiers van die Ducdalbe tot+ synen state heeft gehadt. Ende daerby was de heere van Berlaymont ende de hertoghe van Aerscot, monsr. de Lalaine, Siapin Vitellus, ende de heer Beavois, capiteyn generael om Middelborch te ontsetten. Ende dit waeren se bycans alle die meeste die 't hoff volgen van al de Vliesch heeren; de reste syn gestorven en van Ducdalbe gedoyt. Ende dit geheel jaer en bedreef men tot Antwerpen niet dan raet houden hoe men middel sou mogen vinden cm Middelborch te ontsetten, daer quade middel toe was; want daer was seer luttel gewillich scipvolcx ende vuele bootsgesellen, die men hier van Duynkercken gesonden hadde syn meestel oock doer quaey orden en betalinge verloopen. Ende noch werdt in 't eynde van desen jaere een proeve gedaen om Middelborch sonder gewelt met scuyten by nachte te spysen, so van hier, van Bergen en van Duynkercken, maer het failgierde al; sy werden verjaecht en gevangen, want de Zeelanders hadden de menichte der oerloechscepen en fluer van scipsvolck, ende besetteden het geheel landt van Walcheren so rontom, dat er niemant aen en conde.

+Dom Lowis den goevernuer compt in Antwerpen.

+Hoe men met scuyten de stat van Middelborch socht te spysen sonder gewelt en van den hongersnood.

Ende de benautheyt was groot daerbinnen; men seyde dat mons. Mondragon als overste daer in de

kermende vrouwen in kelders slote en daer liedt sterven. Ende hadde deestyt 3 mannen te peerde cregen, die hy terstont dede hangen; maer syn eygen soldaten stalen hem een peerdt, dat se aten en cockten waerom den principalen daeraf daerby dede hangen. Maer des al niet tegenstaende werden d'ander 3 met den naesten nacht met gewelt gestolen en geten ende grimmende van quaetheyt en dorst hy daer niet meer toe doen. Maer seyde wel: ‘Als er noch menschen 't eten syn en is 't geen hongersnoode’. Ende daer werden dicwils kinderen verloren, die men vreesde dat de soldaten aten, maer ick dencke dat se secretelyck ter stat uytgedaen werden: maer de noot was groot genoech [(77)].

+ Dit eynde des jaers 1573 was seer werm tegen natuere, so dat scier alle boomen botten ende bladeren creghen, ende was tot noch toe desen winter geen sneeuwe gevallen, dan eenen stercke koude vorst in November; het coren goude so in Brabant, Vlaenderen en Gelderlant al 3 gulden, maer de Hollanders, mits sy 't van Oostwaert creghen hadden 't beter coop.

+Van de wermte des jaers.

[26 December 1573]

+ Op den tweeden kersdach gebuerde 't tot Zurich in Switserlandt, dat vuel oeyeveers over de stat vliegende so vochten, dat het bloet ter neder viele: ende sommighe vlogen soo leege dat se met cluppelen werden dootgeslagen; daerna aen 't sitten comende op de huysen, maeckten alsulcken gecleppen dat het wonder was en daerna regende 't buyten stat scoon bloet.

+Van vuel oeyveers vechtende tot Zurich.

+ In 't eynde van desen jaere was er twiste in Vranckeryck om groote scattinge ende nieuwicheden, die de Italianen daerop brochten, mits sy den conick met menichte van gelt te leenen doer den grooten interest op aten ende sy waeren grootelycx in 't hoff geacht by des conicx moedere, dwelck een Italiaensche vrouwe was.

+Twist in Vranckeryck om de Italianen om haer scattingen.

Eindnoten:

(72) GACHARD, *Corresp. Phil. II*, p. 432 en volg. - A.C., p. 253.
(73) GACHARD, *op. cit.*, p. 437. - De persoonlijkheid van den nieuwen gouverneur, MENDOÇA, p. 170.
(74) GACHARD, *op. cit.*, p. 438. - Een algemeene beschouwing over de regeering van Alva, bij GOSSART, *op. cit.*, p. 297.
(75) Over de gebeurtenissen in verband met het beleg van Middelburg, GROEN, *Archives*, t. IV, ab. p. 300, 305, 306 et 307.
(76) Zie over het ‘Wilhelmus’, BLOK, *Willem de Eerste, Prins van Oranje, op. cit.*, t. I, p. 195.
(77) De intrede van Requesens te Antwerpen, A.C., p. 253 (geplaatst op 23 December).

Bescrijvinghe des jaers 1574 unde van Januwarius.
1574

Januwarius.

[1 Januari 1574]

+ In 't eerste van dese maent ende jaere dede Dom Lowies den goevernuer, tot Antwerpen synde, alle de oude oerloechscepen van Ducdalbe hier gebleven, oprusten ende meer ander nieuwe daertoe beginnen, en van gelycken tot Bergen op Zoom en aen sommige Vlaemsche steden. Maer die sullen seer qualyck uytconnen; ende op den eersten dach hadden die van Bergen geerne weder uytgevaren, maer werden haest wederom ingedreven. De scepen mochten sy wel bereyden, maer 't volck om die te regieren was er luttel die de Spaengiarden begeerden te dienen. Also dat desen goevernuer op den 15 in der nacht vuel scippers dede van haeren bedde en uyt haer scepen halen, en gevangen op 't stathuys leyden ende wilde dat sy teghens haeren danck den conick souden dienen, meer dan Ducdalbe oyt dede [(1)].

+Preparatie van scepen doer den nieuwen goevernuer die de scippers van haeren bedde haelde.

[8 Januari 1574]

+ Op den 8 dach werdt Dom Jean de Mandoyse een grooten Spaenschen heere van den conick van Spaengien van een lackeye van Dom Lowies over doot gewondt, so dat hij stierf en tot minnenbroeders gegraven; en de lackeye werdt op den 9 dach daerom gehangen, hoewel Lowis wel selve d'oorsake was [(2)].

+Dom Jean de Mandoyse slechtelyck doersteken van een lackeye doer misverstant.

[10 Januari 1574]

+ Item op den tienden dach gesciede 't dat sommige Guesen als wandelaers syn gecomen binnen Bergen op Zoom ende weder uytgaende ende besien hebbende wat gereetscap men daer maeckte, so sloegen de sciltwacht doot ende verliepen 't voorts na haer scepen. Ende op den 14 dach+ vertoonden haer wederom 3 Guesche scepen aen het hooft van Bergen, waerteghen de heere van Beavoys als ammirael liet acht scepen uytvaren; dies de Zeelanders weynich weken, maer haest keerden sy ende dreven de 8 scepen van Bergen weder in Bergen; waerna de heere van Beavoys een groote sieckte creech, siende geen middelt om daer doer te vechten,+ als 3 acht verdryven. Ende desen Dom Loduwyck wilde perfoortse dat hy doer sou maken te breken, daer hij geenen middel toe en sach sonder te blyven oft gevangen te worden, en dan te blyven sitten, gelyck den grave van Bossu, die Ducdalbe heeft laten sitten; want by den Spaengiarden en acht men de heeren deser landen niet, so dat het hem mogelyck leedt, dat hy vyandt der Guesen was

+Guesen slaen de sciltwacht in de poort van Bergen doot.

+3 Guesen scepen dryven 8 scepen van Bergen in haer haven.

Beavoys valt daerduer in sieckte, vuel mogelyck overpeysende.

+Dom Lowis doet vuel dreggen en gescut en werckliеden na Bergen vuren.

en cleynen danck vreesde van de Spaengiarden te hebben. Op den 15 dach dede Dom Lowis noch sommich groot gescut en 3 wagens met yseren dreggen en sommige werckliеden om aldaer te doen haesten; de dreggen waeren om te clamppen;

seggende: ‘Men moet 4 oft 5000 mannen avonturen en haer met volck verduren.’ Nochtans heeft Ducdalbe vry het volck niet gespaert. Maer 't gescut was er quaet meer om cryghen ende dicwils werde 't op zee genomen. Daer was dees tyt oock spraeke dat al de meeste cofferkisten[+] van Ducdalbe en die met hem na Spaengien te lande getrocken syn, op zee genomen syn van die van Rotsielle, so sy de bogaetsie op Rouwanen 't scepe gedaen hebben, daer men hoort dat vuel costelycx goedt gebleven is [(3)].

[+]Ducdalfs bogaetsie een deel op zee genomen.

[+] In dese maent van Januarius so syn tot Empden 2 scepen met graen gelaeyen geweest, alsoo men op den 18 dach hoorde, die men met de wapenen van den prinsche van Oraengien vercierde ende also met liste na Middelborch meynden te vuren, uytgevende dat se op Vlissingen wouden varen. Maer comende doer de eerste en tweede wachte, werden aen de derde aengetast en gevangen, mits men gevoelde, dat sy de rechte vaert op Ermuyden namen. So dat er quaden twyste was om ievers ontset te crygen ende waeren oock van wille hen over te geven en hadden daer op den 18 dach niet een bode met een scuytken in der nacht ingecomen, die haer de tydinge brachte, dat desen nieuwen goevernuer groot gewelt van scepen en volck gereet hadde ende sonder failgieren ontset souden worden. Ende desen bode geraeckte daer wederom uyt op den 22 dach met onweder en stercken winde, als sy so nau geen wacht en konnen houden. Want men hoorde dat er so in wachtscepen en orloechscepen wel 400 waeren die het landt van Walcheren besetteden, waeronder waeren 116 hulcken. D'inhout der brieven uyt Middelborch gescreven was, dat sy niet langer dan tot den 25 dach der maent en souden connen houden. Maer waer 't dat se dien dach de ermeye in zee mochten sien en hooren, souden dan noch coragie nemen om te houden tot den lesten der maent, met weinich wyns dat sy noch hadden; maer geen graen meer, dan huyden voer cost ende vuel gingen stervende achter straten.

[+]Van de benautheyt in de stat Middelborch.

Ende men hoorde vele van de menichte van coopmans goeden, die noch binnen Middelborch waeren, dwelck den goevernuer dicwils swoer dat hij liever den brant in de stat stellen soude dan den Guesen sulcx laten: maer dat gesciedt doer toernichheyt: maer mach beter doen [(4)].

[24 Januari 1574]

[+] Item op den 24 dach Januarius als sondaechs, so begonden de orloechscepen van Antwerpen af te varen ende men ginck in de stat processie generale met den sacramente 3 dagen na malcanderen; ende[+] den gouvernuer Dom Loduwyck ginc selve te voet daer achter. Op den 25 dach maeckten die van Bergen oock gereetscap om uyt te varen, willende een scansce maken van het hooft van Bergen en brochten gescut derwaerts om daer onder te mogen scuylen. Maer de Guesen maeckten so vuele met scieten van haeren scepen, dat er vuel peerden en menschen om doot bleven en niet en conden volbrengen [(5)].

[+]Scepen van Antwerpen varen weder uyt en was de seste uytvaert.

[+]Processie 3 dagen, Don Lowis trock van Antwerpen na Bergen.

[26 Januari 1574]

[+] Ende op den 26 dach Januarius, de scepen noch niet wyt gevaren synde, wilde een scip geheeten ‘de Sonne’ syn gescut lossen, en daer

[+]3 quade fortuynen eer men te water was gevaren.

borstede een stuck ende doyde by 20 mannen en d'opperste van 't scip was bedorven; op den 27 dach weder wat voortsvarende tot by Saftinge, daer helde haer meeste scip te seer over syde, so dat het water scepte en sonck, mits het doer de busgaten inquam, eer sy 't meynden doer quade toesicht. 't Volck werdt gesalveert, uytgenomen eenige die onder in 't scip waeren en die 't gescut op 't lyf rolde en so doot bleven. Dit scip hadde getimmert den vromen coopman dGielis Hoffman, die 't afgenomen was om tot orlogen te gebruycken; daer bleve 't scip en ander amonitie; noch een dat meerder was, van denselven getimmert, bleef over 3 jaer [(6)].

[27 Januari 1574]

Op den 27 voer den gouvernuer Dom Lowis te peerde uyt Antwerpen na Bergen op Zoom om aldaer de scepen oock te doen uytvaren; ende daer comende aen den avont voer een scip uyt der haven en woude triomphe[+] maken; daer quam 't vier in 't poeder, dat 't scip verstoef en al dat er op was, wel 70 oft 80 menschen; dit waeren al quade beginselen; voer de dry processien dry scaden alreede geleden [(7)].

[+]De ermeye van Bergen doer den commanduer bereyt, verliest de batalie.

[28 Januari 1574]

Ende op den 28 dach aen den avont so staken alle de orloechscepen[+] uyt de haven van Bergen doer bevel van den nieuwen goevernuer Dom Lowis ende waeren 20 cromstevens wel versien van volcke en gescut, meest al metalen stucken, en voorts vuel ander huen tot 80 scepen als.

[+]De soldaten en de vuel Spaengiarden gecapt, in zee geworpen.

[29 Januari 1574]

Ende op den 29 dach de Guesescepen geweken synde, so namen sy[+] de vaert op Middelborch, ende Dom Lowis trock naer Mertensdyck om de scepen te sien varen. En daer was voer het uytvaren een mandaet tot Bergen gedaen, dat men niemant en sou gevangen brengen, maer al dooden en vernielen en verdrincken, welck haer selve al overquam. Want ontrent den noen vernamen sy de menichte der Guesen oft Zeelanders en Hollanders: daer waeren ten eersten de ammiralen lange aen een geclampt met dreggen, maer die van Bergen werdt overwonnen en genomen en noch wel 10 oft 12 daertoe ende en spaerden niemant; daer was een scip wel cierlyck gescildert al na der Spaengiaerden sin en hadden haer wonder daermede geroempt te doen. En werden alle scier gecapt en alsoo in der zee geworpen, ende en hielden geen gevangen dan eenige scippers van desen lande, die se wisten met bedwanck moesten dienen. Den goevernuer oft commandador, soo hy genoempt werdt, dit siende van verre, dat so vuel scepen verloren werden, riep ende weesch met den handen, dat de reste souden vlieden, so sy deden; maer in 't vlieden leden sy groote scade noch. Ende siende de Guesen dat eenigen edeldom aen 't lant stonde,

[+]Don Lowis aen Mertensdyc siende 't verlies, riep: ‘Keert wederom’ en moest oock vlieden.

begonden de clooten oock na de dycken te vliegen, so dat het haest tyt was na Bergen te loopen, verloren hebbende wel 14 scepen en vuel volcx, ontrent 2.000. Het gescut hoorde men tot Antwerpen seer wel ende oock de triomphe, die se dien avont noch tot Rammekens, Vlissinghen, Ter Vere en Ziriczee gemaeckt werdt met scıeten; de genomen scepen werden daer oock aenbrocht. Des anderdaechs quam een Guesen scip voer de haven van Bergen triomphe maken, spelende het

liedeken van Oraengien, voerwaerts breeder gemelt, dat van vuel kinderen alle de landen over gesongen werdt [8].

+ Ende de oeloechscepen van Antwerpen, die wel gewaldiger en grooter waeren en vuel volcx op hadden, maer en waeren so vuel scepen niet, ligghende t' Saftingen, voeren op den 30 dach voorts dore, maer geen goede tydinge hebbende so vreesden sy en quamen wel tot scier tegenover Vlissinghen, maer hielden haer al aen de Vlaemsche syde, daer se oock niet langhe en bleven. Maer weken na Antwerpen, want hoewel de Zeelanders raet niet en gedroech dan in 't black haer met haer menichte te omringhen ende den prinsche niet en wilde dat men met groot peryckel haer soude van daer halen, so souden 't de Zeewen ten lesten noch gehasardeert hebben, hadden se blyven ligghen. Hier was nou den troost ende lange verwachtende ontset van die ellendige stat van Middelborch tot niet.

+De scepen van Antwerpen quamen wel tot by Vlissingen, maer hielden haer aen de Vlaemsche syde, maer vloden ten lesten en quamen den 4 February tot Antwerpen wederom.

[31 Januari 1574]

+ Den lesten en 31 January quam Dom Lowis tot Antwerpen van Bergen, met hem cappiteyn Juliaen een Spaengiart, dien syn scip in 't vluchten genomen was, maer hy was 't ontsprongen. Daer waeren doot bleven 2 cosyns van desen goevernuer en den susters sone van den cardinael Grandvelle en meer andere cloecke Spaengiarden, de droefheyt was groot.+ Ende den ammirael Bcavois, dien de Spaengiarden geen eere na en seyden, mits hy in diveersche reysen Middelborch niet en heeft connen ontsetten, ende nou mits syn cranckheyt niet en heeft connen daerby wesen, mocht hem verhuegen dat nou vuel Spaengiarden, groote beroemers, noch min eere behaelt hebben en groote scade geleden [9].

+Don Lowis met Juliaen cappiteyn compt weder tot Antwerpen.

+De Spaengiaerden nou so luttel eer als Beavoys die dees reyse siec was, gehaelt hebben.

In 't eynde van dese maent liep de fame dat Ter Gouwe, een stat+ in Hollant, den prinsche van Oraengien woude afvallen, in somma, met dreyginghe cregen sy haer soldaten uyt der stat. Maer doen dachten sommighe papisten, Spaengiarden oft Walen in te cryghen, d' welcke vuele borgeren so niet en verstonden, maer begeerden wel vry te syn van soldaten; en so deden die so vuele dat de soldaten weder in quamen en meer daer toe, en daer werden sommighe gevangen [10].

+Twist in Ter Gouwe.

Item die van Amsterdam, wesende met de Spaengiarden, maer en+ wilden geen gernisoen hebben, mits de overlastinge die se wel eer geleden hebbende, bewerende haer stat seer neerstich teghen alle die van Hollant en Zeelant, die 't met den prinschen van Oraengien hielden. So moesten sy de Spaengiarden, die binnen den Hage lagen spijsen oft haer victalie haer daer laten coopen, want sy anders geen steden daerontrent en hadden ende de dorpen waeren so seer bedorven, dat se daervan niet en creghen. So hebben de soldaten van Leyden haer deestyt vuel vitalie afgenomen, ende de Spaengiarden die er doot bleven, die stapelden sy buyten Leyden op eenen hoop; vuel cleyn scermutsinge gescieden hier ontrent dicwils, maer geen groot gewelt, want de macht van beyde syden was al na Zeelant om Middelborch te ontsetten en dat te beletten [11].

+Eenen stapel Spaengiarden by Leyden gemaeckt in scermutsinge gebleven.

+ Item deestyt is Mynheer van Norcarm, die in 't voerleden jaer voer

+Norcarm, Vliesheere, gestorven.

Harlem in synen mont gescoten was met seer groote pyne, noch van die quetsure gestorven, ende was een heer van den Gulden Vliese en des paus vorstander [12].

Eindnoten:

(1) Zie POULLET et PIOT, *op. cit.*, dl. V, p. 3, 6, 12. - KERVIJN, *op. cit.*, dl. VII, p. 26. - In het A.A., dl. I, p. 316, enkele mandementen in verband met werving der schippers: einde December 1573, begin 1574. - GACHARD, *Corresp. Phil. II*, t. III, p. 3, 8, 15.
(2) POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 7. - Men zie een andere versie van dezen moord, A.C., p. 253. De gekwetste edelman was Don Juan de Mendoça, generaal van de ruiterij; de moord was gepleegd door den knecht van Champagney. - GACHARD, *op. cit.*, p. 7.
(3) POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 7. - VAN METEREN, *op. cit.*, t. II, p. 215. - Over het kapen van het schip dat Alva's bezit vervoerde, zie KERVIJN, *op. cit.*, p. 39.
(4) POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 12. - Over deze goederen, zie GACHARD, *op. cit.*, p. 26, 48.
(5) Voor de processie, A.A., dl. I, p. 316. - Voor het vertrek der schepen, GACHARD, *op. cit.*, p. 12: hier is het vertrek voor 22 Januari aangegeven.
(6) A.C., p. 253.
(7) Over het vertrek van den gouverneur, POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 12. - A.C., p. 253: de aankomst bij GACHARD, *op. cit.*, p. 15.
(8) A.C., p. 254. - POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 17. - MENDOÇA, *op. cit.*, t. II, p. 179 en volg. - GACHARD, *Corresp. Phil. II*, ab p. 15. - VAN METEREN, *op. cit.*, p. 216. - BOR, *op. cit.*, t. I, p. 479.
(9) POULLET et PIOT, *loc. cit.* - Julian Romero had het bevel over dezen tocht, en was bijgestaan door Dirk van Glymes. - MENDOÇA, *loc. cit.*, p. 182 meldt ons hoe Julian Romero ontsnapte. - VAN METEREN, *op. cit.*, p. 223 en volg.
(10) POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 12, 13.
(11) POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 20.
(12) POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 15. - BOR, *op. cit.*, p. 492. - De heer van Noircarmes stierf den 5^{n} Maart te Utrecht; hij had bij de gevechten rond Alkmaar een gevaarlijke wonde opgeloopen, GACHARD, *op. cit.*, p. 33.

Februarius.

[+] Item deestyt nam den broeder van den prinsche van Oraengien, namentlyck graef Loduwyck van Nassouwen ruyteren ende voetvolck aen tot Dillenborch boven Cuelen; de hoop en was niet so groote als de fame wel seer groot liep. Ende deestyt waeren oock ontrent Antwerpen teekenen in der locht van geruchten van orloghen gesien, so dat het scene een jaer van orloghen te willen syn.

[+]Graef Loduwyc neempt volck aen tot Dillenborch.

Ende deestyt is 't oock gesciet dat den Dom, wesende de hooftkercke[+] van Cuelen berooft is van hen silverwerck, met stilheyt in der nacht, van eenige, die hen in de kercke hadden laten sluyten, waerom men 2 dagen de stat gesloten hielde, maer de dieven en werden niet bevonden. Ende corts hierna nam den bisschop oock volck aen tot dienst van den conick van Spaengien, so gelyck sulcke potentaten al in een verbont syn malcanderen te helpen; waeruyt oock eenige seyden: ‘De bisschop heeft gelt moeten hebben, hy sal de kercke selve berooft hebben’ [13].

[+]Den Dom tot Cuelen berooft.

+ Item deestyt werdt oock eenich krychsvolck in Piccardyen aengenomen, dwelck men vermoeyde van de vrinden waeren van Mons. de Sainct Lis, die van Ducdalbe op 't Antwerpsch casteel vergeven is, wiens doot men vermoeyen hadde, dat noch eenige dachten te wreken [14].

+By Peronen crychvolck sonder te weten wien sy dienen souden werden aengenomen.

[4 Februari 1574]

+ Item op den 4 February 's morgens seer vroech, gesciede 't dat sommige soldaten uyt Geertruydenberge ende Bommel overvielen het dorp van Oosterwyck, daer een eerde walle omgeslagen was, daer oock wel 200 soldaten in 't gernisoen laghen, die alle geslagen werden met alle boeren, die hen ter weere stelden; en staken den brant in 't dorp en namen den scoutet en sommige andere gevanghen: en dit ter oorsaecken, dat dese daer sommige Guesen hadden omgebrocht [15].

+Oosterwyc van de Guesen verbrant.

+ Also die van Middelborch nou geen hope meer hebbende van ontset te worden, so moesten sy met den prinsche van Oraengien accorderen en waeren nou alreede in 't parlementeeren. En dierwylen op den 11 dach, so voeren subyt van Antwerpen de cleyn scepen van orlogen ende sterckten de stat ende het landeken van Ter Goes, van volck, poeder, gescut en ander provisie en quamen op den 14 dach wederom sonder vyanden te sien.

+Het landt van Ter Goes wordt gesterckt.

+ Ende in d'eerste deser maent hadde Dom Lowies present goevernuer van des conicx landen de staten doen vergaderen van den lande ende eyschte een seer groote scattinghe, welck hem de staten tot de helft toe gelaudeert hadden, met condicien dat hy de landen in vrede sou stellen, gelyck hy seyde, dat syn commissie was en daerom quam; maer niet eer en wouden sy iet consenteren, hy beroempde's hem wel te doen, maer

+Den nieuwen gouverneur eyscet seer groote scattinge die by condicien van peys hem wordt geconcenteert.

+ 't was te duchten, dat die van Hollant oft Zeelant na syn scoon fluyten niet luysteren en souden, 't en syn so slechten menschen niet gelyck Indianen oft Mooren. Sy kennen den Spaenschen aert te wel; den tyt sal 't leeren [16].

+Elck brocht hier syn rekeninge; wat scade de dorpen en steden geleden hadden en waer scier eenen rycken conick sulcx scade te restitueren.

+ Item deestyt is er groote commotie geweest binnen Duynckercken in Vlaenderen, alwaer oock orloechscepen bereyt syn geweest om Middelborch te ontsetten. Maer vuel scippers werden tot dien dienst gedwongen, ende en hebben niet ter zee gewilt, maer wel de stat bewaren. Ende nou de stat Middelborch moest overghegeven worden, wilde men haer de scult geven en werden gevangen; ende de borgereye hulp se met gewelt weder losse, so dat mons. de Rues derwaerts trock met soldaten; maer de gemeynte en liet geen gernisoen in stat so comen, gelyck oock die van Brugghe geen in en lieten, siende ander steden gelyck Antwerpen, Bergen, Breda en andere so seer bedorven en overlast worden [17].

+Commotie binnen Duynckerck.

[19 Februari 1574]

+ Item op den 19 dach February so werdt de stat van Middelborch en Ermuyden doer Mons. Mondragon, die men oock 'Lap ooge' hiet, mits hy op d'een ooge eenen lap droech, overgelevert met accoort in handden van den prinsche van Oraengien, die nou tegenwoordich tot Vlissingen was. Ende trock den selven colonel uyt met syn soldaten met hen wapenen en werden na Vlaenderen overgesceept; met hem trocken oock+ uyt alle papen en monicken; maer die moesten alle haer goeden in stat laten, wandt dat was al verbuert ende oock alderleye coomenscap weder die vrempde oft ingesetene toe behoorden. Maer alle anderen huysraet en juweelen behielden de borgeren, dies so moesten sy opbrengen 3 tonnen goudts en niet uytvluchten. Ende de wedt werdt verset, ende daer werden vuele verlempde, vercruepelde scippers die durende de orloge gequets waren in officie gestelt. Ende ter eeuwiger memorien werdt geordineert dat alle jaer 2 mannen uyt Vlissinghen en 2 uyt Ter Vere souden comen in de rechten sitten om 't groot peryckel dat dese steden geleden hebben om die van Middelborch weghen. Des prinschen scipvolck grimden seer, dat men dese noch so gemackelyck liet uyt trecken, ende Mondragon bedanckte's hem oock seer van des prinschen handelinghe. Ende hy werdt hierna gemaeckt goevernuer van het casteel van Gendt [18].

+Middelborch ende oock Ermuyden wordt overgelevert in handen van den prinsche van Oraengien.

+De papen moesten met de soldaten te dien lande uyt.

[21 Februari 1574]

+ Item op den 21 nacht sprokel werden tot Antwerpen in 't casteel 2 Spaensche soldaten gevangen ende oock eenige borgeren in der stat, die 't samen overdragen hadden het casteel te leveren in de handen van den prinsche van Oraengien, welck men verstonde, op den 23 nacht met den vaste avond soude beclommen geworden hebben van 't prinschen volck uyt Geertruydenberge; maer was nou deerlyck met de bemoeyde misluckt; men verstonde dat den eenen Spaengiart by den prinsche gevangen is geweest ende op die beloefte los is gegeven [19].

+Verraet in 't Antwerps casteel om aan den prinsche d'Orangie te leveren.

Ende om deser oorsaecke werdt er so op 't kasteel ende in der stat seer stercke wacht gehouden ende het groot gescut dat mits den watercrych

+ na Bergen op Zoom en na Breda gevuert ist geweest, werdt nou op den 22 dach weder tot Antwerpen op 't casteel gebrocht.

+Valckenborch wordt van graef Loduwyckx van Nassouen volck, broeder van Oraengien, ingenomen, gelegen by Mastricht.

Ende deestyt was er seer grooten roep van het nieuwe volck, dat er tot Dillenborch vergadert was; den roep was dat scier aller der vorsten macht daer by was met graef Loduwyck van Nassou: maer het eynde openbaerde 't dat de macht niet seer groot en was; sy syn deestyt over den Ryn gecomen ende hebben het sloetken van Valckenborch ingenomen, daer sy de Spaengiarden die in Mastricht lagen, seer mede quelden en een groote vreese aenjaechden. De fame was oock dat se den bisschop van Luyck passagie geeyschet hadden, die haer niet en dorste weygeren, mits sy altoos van Ryckx wegen quamen ende den roep was noch vuel meerdere dan de menichte was [(20)].

+Den Clunder by Dordrecht van de Spaengiarden berooft over d'ys.

+Antwerpen vreest voer den nieuwen tocht die by Mastricht is.

+ Item deestyt hebben sommige Spaengiarden een eylandeken van dry dorpen by Dordrecht ingenomen, hiet den Clunder, synde over d'ys gecomen; 't prinschen volck siende de menichte hadden de vlucht genomen,+ maer vrouwen en kinderen hadden de vreese, werden vuel vermoort en in 't generael al berooft. Ende wat se niet en conden mede nemen, dat verbranden sy en trocken uyt eer se weder beset werden. Van dese quamen op den 27 dach Spaengiarden binnen Antwerpen, maer op den 28 dach trocken sy weder som uyt; 3 vendelen na Mastricht, want dat die nieuwe Guesen haer daer stille hielden, maeckten groote alerme. Ende Dom Lowies goevernuer begonde daerom oock nieuwe Walen in Henegou en Artoys te doen aennemen. De fame liep oock dat dese nieuwe Guesen stracx op Antwerpen souden comen, waerom den raet daerop ontboden werdt, te weten, de gesworen gulden en de natien, met wat orden men best de stat bewaeren soude. Maer de gulden seyden: ‘So lange soldaten in stat syn ende die de merckt inhouden, so en dient ons geen wacht.’ De Engelsche, Oosterlingen en Duytschen hadden liever te vertrecken dan haer vryheyt te buyten te gaen en haer met waken te moeyen; maer Spaengiarden en Italianen, Poortugaloysers die waren willich de wapen te aenveerden mits sy de papen lief hebben [(21)].

Eindnoten:

(13) POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 36.
(14) POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 37. - GACHARD, *op. cit.*, p. 23: aldaar ook over de wervingen van Lodewijk van Nassau.
(15) POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 32.
(16) Betreffende de vergadering van de Staten, POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 32, 33, 42, 45. - GACHARD, *op. cit.*, p. 24. - Aldaar ab. pag. 521, een reeks van dokumenten in verband met de vergadering van de Staten-Generaal, voor einde April beroepen.
(17) POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 33. - GACHARD, *Corresp. Phil. II*, p. 17, handelt over de handelingen van den graaf van Roeulx; over het dwangregiem by de schippers, p. 15.
(18) POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 41. - A.C., p. 254. - MENDOÇA, *op. cit.*, ab pag. 184. - VAN METEREN, *op. cit.*, p. 228. - BOR, *op. cit.*, p. 481. - GACHARD, *op. cit.*, p. 24.
(19) A.C., p. 254. - POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 40. - Men zie een uitvoerig verslag over deze poging bij BOR, *op. cit.*, ab pag. 483; GACHARD, *op. cit.*, p. 29.

(20) Over de wervingen van Lodew. van Nassau, MENDOÇA, *op. cit.*, p. 190; POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 39; BOR, *op. cit.*, p. 488; GACHARD, *op. cit.*, p. 17, 23.
(21) Over de nieuwe benden A.C., p. 254. - De onrust in het land blijkt bij MENDOÇA, *op. cit.*, p. 196; POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 44; GACHARD, *op. cit.*, p. 23.

Martius.

+ Ende het gesciede tot Antwerpen in 't eerste van deser maent, dat al Brabant doer geboden werdt, dat men alle graen, hoy en stroo ende beesten soude brengen in besloten steden, welck de pachters en landtluyden niet seer en waeren achtende, want het was oock geboden dat men alle muelenysers ende rosmuelens soude inbrengen, opdat de vyanden, die men vreesde dat over Mase souden in 't landt breken, geen geriefs en souden vinden. Maer boeren en pachters seyden, sou men het plat landt so berooven, so souden sy 't wel in colen stellen; hoe het was, de vreese was groot, die de Spaengiarden hadden voer dese nieuwe Guesen, die Valckenborch inhadden [(22)].

+Alle graen, hoy en stroo en ander voeyrage wordt geboden in besloten steden te brengen.

[3 Maart 1574]

+ Item op den 3 dach Meerte werden tot Antwerpen uyt den casteele tot op de Meerebrugghe 4 mannen brocht, te weten 2 Spaengiarden en 2 borgeren die onlancx gevangen waeren, ende hadden eenigen aenslach gemaeckt om het casteel te leveren.

+2 Spaengiarden en 2 borgers die 't casteel van Antwerpen meynden te leveren werden gequartiert.

Die welcke op de Meerebrugghe gevierendeelt werden, synde eerst een weynich geworcht. De quartiren werden rontom aen 't casteel gehangen; de borgeren waeren haer monden gestopt, omdat sy niet van de catolycke religie en waeren. 't Stont seer deerlyck de menschen also in stucken te houwen, maer hadden oock een quaet wercke begonnen: hadden sy 't connen volbrengen so hadde er mogen der stats en landts welvaren aen gelegen syn, maer nou was 't niet [(23)].

+ Item also nou Hollant ende Zeelant scier geheel was onder de subjiectie van den prinsche van Oraengien, so en dorsten de scepen uyt Spaengien oock niet meer op Zeelant comen, doende haeren coophandel vuel op Rouaen, daer er deestyt een vlote van 20 scepen aenquam. Ende die van Zeelant ontrent Rouaen wacht houdende op eenighe scepen die uyt Spaengien souden mogen comen, waeren versaeft als sy 20 scepen sagen, maer met een coragie grepen sy toe, ende sy roofden van de 20, 2 scepen die sy te Vlissinghen aenbrochten. Ende noch hadde een ander partye eenen zeeroover die lange in zee gedomineert hadden, gecregen daer se vuel buets af hadden [(24)].

+Zeelanders wouden op zee.

[5 Maart 1574]

+ Ende op den 5 dach Meerte voeren de oerloechscepen van Antwerpen na Bergen op Zoom ende so brochten sy alle de orloechscepen van Bergen na Antwerpen, sonder vyanden te sien.

+De orloechscepen van Antwerpen halen die van Bergen by haer.

+ Ende des nachts op den 5 dach Meerte werdt de vryheyt van Hoochstraten berooft van die van Geertruydenbergen ter oorsaecken dat die van Hoochstraten eenige van huere vrybueters gevangen tot Antwerpen gelevert hadden, die op den lesten Sprokel daer gehangen werden; in somma den huysman moest het ten lesten al becoopen.

+Hoochstraten wordt berooft.

+ Ende deestyt hoorde men van grooten twist die er binnen Parijs was, doer dien den hertoch van Gwise en den jongen Condé met den conick van Naverre op den lesten Sprokel so haestich in Parys quamen gevlucht van Sint Jermyn Aleys, daer de conick was, seggende dat de+ conick meynende te comen na Parys, heeft moeten terugghe wycken doer volck van wapen, dat gesien was, waeraf de fame liep dat se den conick meynden te vangen. Ende desen hoope vertrocke na Neder Normandyen,+ so dat tot Rouwaen oock eenen grouwel quam. Ende vuele trocken uyt Parys met wapenen om den conick in te halen. Ende corts hierna dede de conick vragen, wie sy waeren, wat se sochten, oft wie haer hooft was; maer en gaven geen antwoorde dan: ‘Wy syn van den bloede der weeskinderen’ oft ‘tot bescerminge der weeskinderen’, ende men vermoeyde dat mons. Mongomerri haer overste was. Ende de conick dede openbaer orloghe roepen, niet tegen die van Rotsiele

+Twist in Parys. Gwise, Condé en Naverre comen gevlucht.

+Openbaer orloge wordt tegen de nieuwe opgestane geroepen.

+Vuel steden in Languedoc en Gascoengien accorderen met de Hugenoosen.

oft Hugenoosen, met welcke dat het peys was, maer tegen die haer nou nieuwelycx op-

geworpen hadden ende nou eenige stedekens in Noemandien hadden in genomen, bevelende alle syn edelen hen met wapenen daer tegen te setten. Ende den jongen prinsche van Condé, die 't nou met den conick aenhoudt ende goevernuer van Piccardyen gemaeckt was, meynde dese maent synen intree tot Amiens te doen, maer bleef nou achtere. Deestyt vielen den conick van Vranckeryck vuel steden af in Languedock, en Provincien en Gascoengien om de groote scattingen die sy durende de orlogen tegen de Hugenoosen hebben moeten opbrengen en die men haer, nou 't peys is, noch niet en wil ontlasten (25).

Item deestyt brocht den prinsche van Oraengien syn oerloechscepen en vlock uyt Zeelant al meestendeel na Hollant; d'eene vermoeyde om Amsterdam te belegghen; d'ander, dwelck ick meest geloefde, om synen broeder graef Loduwyck te vertegenen, die ter Mase afcomende, bequamelyck so in Hollant sou mogen comen; want tot Geertruydenberge werden oock vuel stallingen op de merckt gemaeckt.

+Scermutsingen tegen Mastricht.

+ Ende het gebeurde op den 4 dach Meerte ende van gelycken op den 9 dach, dat de Spaengiarden uyt Mastricht tegen graef Loduwycx volck, die Valckenborch in hadden uytvielen, maer sy moesten sonder victorie al weder ter statwaerts in keeren, achter latende eenen oversten en sommige ander dooden; ende sommige ruyteren, die gevangen waeren, werden met leersen en sporen gehanghen (26).

+Spaengiarden worden uyt Hollant ontboden en al om desen nieuwen hoop te keeren.

Ende desen selsten en negensten dach in meert werdt vuel gelts+ uyt Antwerpen gevuert na sommige Spaengiarden, die in Hollant te platten lande lagen, om die te betalen ende al na Mastricht te doen comen, om desen nieuwen hoop te keeren. So dat men sach dat se in Hollant maer en sochten de vaste steden te houden, als Haerlem, Utrecht ende Amsterdam ende de reste wouden sy verlaten; 't scene dat se desen nieuwen hoop seer vreesden (27).

+Dom Lowies gouvernuer neemt vuel Walen aen en doet alle geestelycke overheyt den conick gelt leenen

+ Ende also nou overal Henegou en Artoys ende oock in 't landt van Namen vuel Walen doer bevel van Dom Lowies tot dienste des conicx van Spaengien werden aengenomen, so hadde by oock vuel gelts van doene, ontbiedende nou wederom vuel van den staten, oock apten ende prelaten, abdissen ende alle andere overste van kercken ende cloosteren van buyten en van binnen; ende also sy hem in de voerleden maent een scattinghen ontseet hebben, ende remonstreerden wat scade alle steden en dorpen van de soldaten geleden hebben, so wilde hy nou van haerlieden sonderlinghe van de geestelycke van elck in 't particulier gelt geleent hebben voer den conick, dwelck sy niet en conden weygeren, want den crych was meeste om de geestelycke in haeren state te houden (28).

+Den prinsche van Oraengien vergadert oock de staten van Hollant en Zeelant tot Dorderecht.

+ Item deestyt vergaderde de prinsche van Oraengien oock de staten van Hollant en Zeelant binnen Dordrecht om saken des crychshandels aengaende, daertoe oock roepende die van Amsterdam en Utrecht, die 't noch met de Spaengiarden hielden, haer versekerende vry geleyde te

gaen oft te comen, verhopende haer te trecken tot haer gebueren; maer al hadden sy wel haer steden vry sonder gernisoen, sy en wilden altoos den conick van Spaengien geen vyant syn [29].

+ Item deestyt werden tot Antwerpen ontboden sommige persoonen en alle taverniers voer de wethouders en haer werdt gevraecht oft sy eenige vrienden hadden oft kennisse, die haer in dienst van den prinsche van Oraengien ghegheven hadden, maer dies eenige hadden, seyden: ‘Sy syn vertrocken by faulte van neeringe oft diergelycke ende so en weten wy niet waer se syn.’ En so nam het ondersoecken een eynde. De fame was, dat men so alle man sou ontbieden en so te weten, die hier eenige renden oft erven hadden, en dat dan verbuert mochten maken.

+Het wordt begost wie van desen landen Oraengien dienden, om haer goeden te confisqueren.

[17 Maart 1574]

+ Ende op den 17 dach Meerte in der nacht syn vuel Spaenigarden en Walen uyt der stat van Mastricht getrocken in wit lywaet om te overvallen henne vyanden, dese nieuwe hoopen Guesen die graef Loduwyck van Nassou daer in Valckenborch en daeromtrent gebrocht hadde; ende overvielen also met snelheyt sommige dorpen, daer se groote moort deden, meest onder de boeren, die 't nochtans niet en conden gebeteren, dat de Geusen daer logierden. Maer nadat de vluchtige elders den alerm maeckten, so moesten de uytloopers met der nacht ten lesten vlieden. En vuel achter bleven en gequets in Mastricht quamen, ja sommige, dolende, waeren gevlucht na Luyck.

+Spaengiarden uyt Mastricht vallen in der nacht op hen vyanden, niet sonder groote scade.

Ende corts hierna so begonden dese Guesen ter Masen nederwaerts+ te trecken na Gelderlant, mitsdien de Spaengiarden die in Hollant ontrent 3000 lagen, daer uyt vertrocken waeren; en in Gelderlant gecomen, hebbende den Hage geplondert, latende Sparendam, Haerlem en eenige ander plaetsen met Duytsche beset, maer die selve werden oock haest van de ruyterye van Loduwyck binnen Venlo en Remunde gejaecht, want sy hadden er vreese vore, hoewel sy so sterck niet en waeren als men luyde riep. In dese steden van Gelderlant was volgende het gebodt so vuel graens en voerage in gedaen, dat het scier op strate moest ligghen. Ende op den 26 dach Meert waeren wederom vuel Spaengiarden en Walen+ uyt Mastricht gevallen, denckende haer vyanden gesceyden synde, nou onsterck souden syn. Maer sy moesten wederom wycken met scanden, ende ontrent 150 die gevlucht waeren in de kercke in 't dorp van Meersen verbrant ende noch eenige ander dorpen en huysen, die den Spaengiarden faveur gedaen hadden werden deestyt oock aengesteken [30].

+De Guesen trecken na Gelderlant mits de Spaengiarden uyt Hollant derwaert oock waeren gecomen.

+De kercke van Meerssen verbrant met sommige Spaengiarden.

+ Ende deestyt derwylen nou den watercrych gestilt was, mits het overgeven van Middelborch, so werden er passepoorten van beyden syden ghegeven, so dat die van Zeelant tot Antwerpen mochten visch brengen; so deden sy oock tot Roosendael en meer ander plaetsen; dit werdt toegelaten om het profyt dat de overheyt daeraf hadde.

+Sevenbergen wordt den prinsche van Oraengien overghegeven en weder verlaten.

[19 Maart 1574]

Ende op den 19 dach Meerte so werdt het casteelken van Sevenbergen doer den Walschen capiteyn die er op lach overghegheven, dwelck den Spaengiarden seer spete. Dies capiteyn Juliaen met Walen en Spaen-

giarden na Breda trocke ende meynden dit terstont weder te overvallen. Maer en conden niet, want des prinschen volck vrocht nacht en dach daeraen om sterck te maken. Maer in 't leste van deser maent, dit al niet tegenstaende, so verlieten sy 't weder ende staken den brant daerin, want de Spaengiarden meynden daer eenen hoochmoet te bedryven ende met groot gescut dat uyt Breda te overvallen. Ende den prinsche en wilde om een so cleynen nestken syn volck niet avonturen (31).

+ Item deestyt so werden alle de boeren van het landt van Waes ende noch voordere tot Gendt en Hulst toe gemonstert ende seer tot de wapen geuseert, ende hadden consent de soldaten, als die niet met den redelycken cost en wouden te vreden syn doot te slaen. Maer 't en was nergens om gedaen dan oft de Guesen uyt Zeelant daer eenigen inbreeck wouden doen, dat de boeren dan souden wederstant connen doen.

+Vlaemsche boeren worden gewapent.

+ Item in 't eynde van deser maent gaf den prinsche van Oraengien een grooten maelteyt allen synen cappiteynen binnen Geertruydenberghe; ende wilde met alle synen volcke na de Mase oft daerover corts trecken, om synen broedere graef Loduwyck van Nassouwen tegen te trecken oft in te halen, die noch ter tyt Valckenborch by der stat Mastricht in hadden; maer begonden nederwaerts in Gelderlandt te dalen langs der Mase (32).

+Oraengien geeft syn vechters een maeltyt.

[26 Maart 1574]

+ Item op den 26 dach Meerte, so vertrock Dom Lowies den nieuwen goevernuer uyt Antwerpen na Brusele, niet scickende selve te velde te trecken, hoewel hy vuel voetvolcx vergaderden ende noch corts hierna noch capiteynen na Switserlandt uyt sonden om noch volck aen te nemen (33).

+De commandor uyt Antwerpen na Brusel.

Eindnoten:

(22) POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 57, 58. - MENDOÇA, *op. cit.*, p. 199. - GACHARD, *op. cit.*, p. 29.
(23) POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 45. - GACHARD, *op. cit.*, p. 29: de gestrafte Antwerpenaars waren Adriaan van Gorchum en Jan Maes.
(24) Over de kapers van Vlissingen, zie KERVIJN, *op. cit.*, p. 66.
(25) LAVISSE, *op. cit.*, t. VI, p. 148. - De werking van den hertog van Alençon was niet vreemd aan deze woelingen.
(26) Over de gebeurtenissen te Maastricht, MENDOÇA, *op. cit.*, p. 200. - Sancho d'Avila had aldaar de leiding, BOR, p. 489, 490; GACHARD, *op. cit.*, p. 42.
(27) Over den toestand in de Nederlanden, MENDOÇA, *op. cit.*, p. 196; BOR, *op. cit.*, p. 489.
(28) Over de moeilijkheden in verband met de van de geestelijkheid geëischte schattingen, GACHARD, *op. cit.*, 72: over den algemeenen geldnood, *ibidem*, p. 54.
(29) KERVIJN, *op. cit.*, p. 89. - GACHARD, *op. cit.*, p. 41. - Over de brieven aan Amsterdam, *op. cit.*, p. 42.
(30) Over de uitvallen der Spanjaarden, MENDOÇA, *op. cit.*, p. 203 en volg; VAN METEREN, *op. cit.*, p. 235; GACHARD, *op. cit.*, p. 42.
(31) Over het kasteel van Zevenbergen, GACHARD, *op. cit.*, p. 42.

(32) GACHARD, *op. cit.*, t. III, p. 31 licht ons in over de beweging van Oranje's troepen; VAN METEREN, *op. cit.*, p. 236; BOR, *op. cit.*, p. 491; GACHARD, *loc. cit.*
(33) Over de aanwerving van Zwitsers, POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 91; GACHARD, *op. cit.*, p. 23.

April.

[2 April 1574]

+ Op den tweeden dach deser maent trocken alle de Spaengiarden die in Antwerpen laghen uyt, maer in plaetse van dien quamen 6 vendelen nieuwe aengenomen Walen, daer heer Frederick Champaingnie, goevernuer van Antwerpen, overste af was; met dese Spaengiarden ende ander die uyt Breda getrocken waeren ende met die nou het verbrant Sevenberghen hadden ingenomen, meynden sy Geertruydenberge oock een vreese aen te jagen en in te nemen; maer dien nest was te quaet om aencomen, also dat daer sommige te voete en te peerde voer doot bleven.

+Spaengiarden uyt Antwerpen, Duytsche blyven en nieuwe Walen comen in.

[6 April 1574]

+ Item op den 6 dach April trocken wederom vuel Walen en Spaengiarden uyt Mastricht te voet en te peerde na Valckenborch makende een maniere om dat te belegghen, maer al was 't meeste volck vertrocken, waren er haest 200 peerden wedergekeert die de Spaengiarden en Walen scier omringden; ende willende vluchten moesten vuele de Mase kiesen ende verdroncken; verliesende een maestrodel campo ende sommige ander capiteynen, sonder de gemeyn soldaten. Maer siende graef Loduwyck dat het de Spaengiarden begonden te meynen, so verlieten sy Valckenborch des nachts ende trocken ter Masen nederwaerts. Ende terstont

+Loduwyck verlaet Valkenborch.

+ manneerden de Spaengiarden Valckenborch, ende op den 8 dach trocken sy der Guesen leeger na; maer in der nacht quamen sy wederom in der stat gejaecht en nemende slechts wyn en broot, trocken den Brabantschen cant weder ter Masen af, want den roep was dat de Guesen wouden over de Mase comen, gelycken tot Luyck op den 9, als Goeden Vrydach, anders niet en wiste, sy en waeren over Mase. Somma de Spaengiarden werden deestyt wel gejaecht.

+Spaengien jagen den leeger al na.

+ Ende deestyt so was den prinschen van Oraengien crychsvolck (aennemende) tot 40 vendelen toe nou al meest uyt Hollant om graef Loduwyck teghen te comen; ende namen met gewelt het huys van Weerdenborch in ende trocken so voorts na het huys te Hele, wesende al ontrent het quartier van 't Hertoghen bosche. Ende op den Paesdach sloegen die van Geertruydenberge een vendel Walen, wesende over de hondert, daer er geen tien af en quamen, mits de Guesen ontrent hondert peerden waeren en so vuel mannen te voet, die se achter op hun peerden gesedt+ hadden. Ende om dese ende diergelycke tydinghe werdt den goevernuer Champanie en andere tot Brusele ontboden op den 9 en 10 voer Paeschen, want men hoorde dat er vreese was dat Graef Loduwyck van Nassouwen 't hooft na Nimmegen hadde ende den prinsche van Oraengien van deser syden oock derwaerts draeyde oft syn volck (34).

+Den prinsche van Oraengien overvalt 't huys van Weerdenberch.

+Loduwyck van Nassou compt na Nimmeghen.

+ Item deestyt quamen diveersche brieven uyt Spaengien daer men in verwondert was, als hoe Ducdalbe synde te hove gecomen in Spaengien, so hy van hier vertrocken was, aldaer gevangen werdt gestelt ende sommige andere die hier in desen Nederlanden van synen rade syn geweest.+ Ende Dom Frederick, syn sone, hoort men dat uyt des conicx hoff gebannen was; maer men hoorde dat sulcx was om een edel dochter, die hy hadde willen te houwelyck met gewelt hebben oft vercrachten, gelyck hy alle moetwille in dese landen gewent is.

+Hoe Ducdalbe in Spaengien comende voer 7 maenden gevangen werdt en Dom Frederick gebannen uyt den hove.

Maer men hoorde dat de conick op vuel manieren op Ducdalbe gestoort was; eensdeels dat hy doer tyrannye groot de landen verloren hadde, een deel gelyck Hollant en Zeelant ende een deel van Brabant en andere plaetsen; ende ten anderen, so hoorde men oock dat hy vergrampt was, omdat Ducdalbe in het Antwerps casteel syn eygen beelt op een piedestael gerecht hadde, ende hadde sommige prinschen onder syn voeten liggende, d'twelck men seyde den grave van Egmont en Huerne waeren, die van hem gedoyt waeren, niet nochtans sonder des conicx bevel. Maer en wilde niet lyden, dat hy syn bloet met voeten terde, hy die maer een dienaer des conicx en was. In somma, alsoo men na hoorde, heeft er wel 7 maenden gevangen geseten.

+Paus en conick van Vranckeryck deden vuel moeyte om Ducdalbe te lossen.

Ende de paus, de conick van Vranckeryck en andere hebben vuel biddende brieven daerom gescreven eer hy mocht los comen, maer hadde hy met syn tirannye gewonnen, so wel als 't oorsaeck geweest is van verliesen, so souden 't de inquisitueren voer grooten dienst aen des conick

gepresen hebben. Maer nou en conden sy des conicx gramschap tegen Ducdalbe niet versoeten [35].

+ Ende men begonde in Spaengien een ermeye van scepen te bereyden en volck van wapenen aen te nemen om met gewelt op Zeelant te comen uyt Spaengien ende soo te besien wat desen nieuwen goevernuer oft commandor Dom Lois van deser syden sal uytrechten. De victorie die hy noch gehadt heeft is seer cleyn.

+Ermeye van scepen wordt in Spaengien bereyt.

+ Item deestyt hoorde men dat den conick van Vranckeryck Carel de negenste wel van wille was te peyseren met de Hugenoosen ende met de gene die onlancx in Piccardyen waeren opgestaen, maer de geestelycke waeren er seer tegen, sonderlinge die van Parys, die den conick vuel gelts presenteerden, met condicien, dat hy selve te velde trocke tegen+ de Hugenoosen. Maer corts hierna hoorde men wien dit nieuw volck aenginck die in Piccardyen waeren opgestaen; d'welck in dese Paesdagen openbaerde dat den prinsche van Condé, wesende goevernuer in Piccardyen met 700 peerden en sommich voetvolck doer Loreyenen ten lande uytvluchtede, synde gewaerschout doer Mommerancy ende den conick van Naverre, dat den crych sou moeten aengaen; en vlode na Duytschelandt.

+Den prinsche van Conde vlucht met vuel volcx en edelen uyt Vranckeryck.

+Naverre en oock Mommerancy en oock des conix jongste broedere, die men seyde van desen aenslach geweten te hebben werden seer nau bewaert.

Hy was sedert de moort van Parys by den conick gebleven ende heeft over 3 jaren de sustere van Gwise getrout: ende soo sou men se algeerne catholyck maeken, maer 't wil qualyck syn.

Mommerancy en Naverre werden nou wel nau bewaert ende daer was groote swaricheyt om dat hy ook een prinsche der Hugenoosen woude wesen gelyck syn vader, die in 't velt doot bleef; des conicx jongste broedere Duc Dorliens werdt oock bewaert en gewacht; men seyde, dat hy van dese nieuwe vergaderinge geweten hadde [36].

[16 April 1574]

+ Ende op den 16 dach April so quam de tydinghe, hoe dat de Spaengiarden ende ander Walen, die onder den dienst des conicx van Spaengien waeren naer het bevel van Dom Lowies, graef Loduwyck van Nassouwe met syn nieuwe aengenomen volcke, die nou onlancx van Valckenborch ter Masen nederwaert getrocken syn naer Nimmegen, naer lange natrecken en tegentrecken, omdat haer volle betalinge beloeft was als sy dien hoop geslaghen souden hebben. Dwelck gesciede op den 14 dach April op der Moockerheye. Ende der Spaengiarden macht was 36 vendelen sonder het peertvolck, so dat graef Loduwyck des prinschen van Oraengien broeder, met alle gewelt werdt overvallen, ende de Spaengiarden verbrantden het dorp van Moock. Men hoorde dat Loduwyck wel groote moort onder de Spaengiarden dede met syn ruyteren, maer syn voetvolck sonderlingen Duytschen, die en wouden niet vechten en roepende om gracie werden vluchtende geslagen. Ende Loduwyck is so diep daeronder geweest, dat hy onbekent is doot gebleven en geplondert. De spraecke liep langhe, dat hy gevlucht en gesien was hier en daer, maer 't was ten leste al foute; maer is so onbekent doot gebleven met meer andere.

+Van den slach te Moock over Mase gesciet daer graef Loduwyc doot bleef.

+ Ende dıen avont en daer na luyden overal de clocken want de blyscap was groot. De fame was dat de boeren den meesten plondert hadden; dat de Spaengiarden self oock weken vreesende voer den achtertocht. Maer sy syn al voorts gevloden en vuel van den boeren ombrocht. 't Selste wilde men oock wel segghen van Loduwyck maer het was al onsekere (37).

+Blyscap en clocken geluydt.

[18 April 1574]

+ Ende op den 18 dach April so werdt uyt Antwerpen vuel gelt en wagens met laken na den Spaenschen legher gevuert. Maer eer den 19 des avonts hoorde men dat de Spaengiarden en sommige Walen die met hen in den slach waeren geweest geheel muyteneerden ende met geen laken oft half gelt en wilden tevreden syn; maer wilden haer volle betalinghe tot den leste pennick hebben, gelyck haer den casteleyn van het Antwerps casteel, die haer overste in desen slach was geweest, beloeft hadde. Ende sy verwirpen ende casseerden alle haer capiteynen en joegen die van hen, cosen eenen elecktuer onder hen ende swoeren malcanderen voer geen steden meer te trecken oft iet te doen, sy en waeren eerst te voren betaelt. Oft sy souden 't met gewelt uyt Antwerpen halen, om dat hy 't beloeft hadde, te weten, den casteleyn van het casteel (38).

+Hoe de Spaengiarden muytineerden, haer oversten verjoegen en hen vendelen scuerden.

Ende sy scuerden alle haer vendelen, dies tot Antwerpen een groote+ vreese quam ende men hielt de stat gesloten den 20 en 21; ende sommige Spaengiarden die in de stat op haeren pennick lagen, dede den gouvernuer heer Frederick de Champanie uyt der stat gaen, ende dede de scutteryen, die er 6 gulden waeren, 's nachts waken; maer den gemeynen borger werdt niet iet bevolen. Ende op den 22 dach quamen sommige ruyteren voer Antwerpen, maer men slote haer de poorte toe. Dies den kasteleyn van het casteel de selve doer 't casteel in de stat brochte; ende waeren weynich, maer sy hadden eenen wagen by haer daer 13 vendelen op lagen en sleypten die rede doer de stat tot een teeken van victorie en seyden, die alle van de vyanden gekregen te hebben. Als desen dach beval den casteleyn dat die van Antwerpen souden gelt gereet maken om de Spaengiarden te betalen, die er dry duysent quamen en waeren som wel 30 maenden ten achtere.

+Den casteleyn van het casteel wilt dat Antwerpen de rebellen sal betalen.

+ Den gouvernuer Champanie sondt posten na Brusel aen Dom Lowies, gouvernuer generael, om hier met haest te comen en dit te remedieren (39). Ten lesten reedt hy selve ende quamen op den 24 dach t' samen in Antwerpen voer den noene.

+Don Lowies wordt tot Antwerpen gehaelt.

+ Item deestyt so waeren de Spaengiarden tot Heerentals ende allen sonder overste, dan die sy onder malcanderen cosen ende dicwels veranderden, op dat elck eens beheeringe hadde. Ende hadden aldaer eenen outaer gerecht tegen het Westen, contrarie de sede, ende daer ontfingen sy 't sacrament ende swoeren malcanderen by te staen om in Antwerpen haer gelt tot de volle betalinge te halen ende haeren gecosen electuer getrouwe te syn.

+Rebeligge Spaengiarden synde in Heerentals stichten eenen autaer tegen het Westen, daer sy eedt swoeren.

Op de dorpen deden sy wel min gewelts dan sy plegen, maer aten en droncken matelyck.

+ Ende tot Antwerpen hielt men scerpe wacht ende de gouvernuer beval noch al dat de 6 gesworen gulden der stat haer wapenen souden veerdich hebben, ende hy hadde noch 6 vendelen Walen in stat en 3 vendelen Duytschen oft meer. Ende op den 25 dach April dede den gouvernuer Champanie der stat valpoorten optrecken, so dat het scene dat men haer met gewelt wou uytkeeren, want de Spaengiarden waeren op den treck van Heerentals herwaerts ontrent 3000. Men hoorde dat er in als maer 5000 in 't landt en waeren van 12.000 die Ducdalbe in 't landt brocht hadde en van noch wel 7 oft 8000 die er in diveersche reysen sedert gevolcht syn.

+Den casteleyn van het casteel beloefde haer in Antwerpen te helpen en nochtans scene 't dat het Champanie woude keeren.

Waerom sy te meer verbolgen syn, siende dat se so gesleten worden, willende nou daerom eens effen af betaelt syn al souden se er om blyven. De huyslieden namen vele van buyten de vlucht in Antwerpen, daer en was maer een poort open, met haeren besten huysraet, niet tegenstaende dat men wiste de Spaengiarden in stat wouden syn. Ende den casteleyn van het casteel beroempde hem dat hy se er inbrengen soude, wat het coste. Waerom oock de orloechscepen op de rivire geleydt werden doer bevel van den gouvernuer, opdat het die adverteren souden.

+ Desen nacht na den 25 April quamen de Spaengiarden seer by Antwerpen ende ontrent acht uren quamen sy voer de poorte, ende soo men de poorte toe dede, so trocken sy lanx den eerde walle die er loopt van Sint Joris poorte tot aen 't casteel; en neffens 't casteel wirpen sy de gracht toe met eerde en slichten den walle en quamen so in de stat voer het casteel staen blincken [40].

+De rebellen quamen over de wallen neffens het casteel in stat.

Als doen was er een groot geloop in de stat; de knechten aen de poorte staende niet wyt van daer en boden geen weere en hadden oock geen bevel, maer werden al op de Merckt ontboden; des gelycx oock de gulden,+ elck in haer wapen. Ende doen se al vergadert waeren liet men weder elck naer huys gaen en de soldaten in haer logys, want de heeren en den commandant Dom Lowies gaf sulcx bevel, seggende, dat hy met de Spaengiarden overcomen was. Hoewel dat het ommers scene, dat Champanie, gouvernuer der stat daerin wel qualyck tevreden was; want op den noen trocken de Spaengiarden ter statwaerts in, eerst op de Meere en van daer op de Groote Merckt ende begonden terstont te roepen, dat+ se de Walen met den gouvernuer Champanie wilden uyt der stat hebben. Dies den grouwel nou noch meerder was onder de borgerye, ende den goevernuer ruymde syn huys noch dien avont ende vlode in de Nieuwstat en de Walen, syn 6 vendelen soldaten, met hem en hielden het groot Oosterhuys tot haer bescerminge; oock was dat quartier sterck. De borgerye en wist niet hoe 't verstaen was: oft het gemaeckt spel was oft niet. Den commandador die hy om raet en hulpe selve van Brusel gehaelt heeft, vuel meer tegen hem dan anders, en hielt met de rebellige Spaengiarden.

+Groot geloop en grouwel in Antwerpen.

+Spaengiarden comen op de Merckt. Champanie en syn soldaten, te weten de Walen, vlieden na den Nieuw stat.

Men hoorde oock dat er tusschen den casteleyn en Champanie eenen

+ twist oft haet is geweest, en daeraf is 't te beduchten de borgerye den last sal moeten dragen. Ende als sy op de Merckt waeren so forierden sy alle haer selven in de beste ende rycxste huysen ende en spaerden geen, noch heeren, noch bisschop, geestelycke noch weerlycke, noch Spaensche+ Italianse oft ander natien van cooplieden, en deden haer wel trackteren ende wilden meest al wyn drincken, die 9 en 10 stuyvers den pot goude. Ende des nachts na den 26 dach April, so maeckten sy een seer grooten loosen alerme met uytloopen en stooten op alle dueren, daer 't viel, roepende 'foora, foora', dat is 'uyt, uyt'; somtyts riepen sy 'foora luterianos' met groot gecrys, en scoten oock doer sommige dueren, daer se licht sagen, maer en deden niemant leedt, al riepen sy dicwils 'slaet doot'. Maer van den grooten grouwel cregen vuel vrouwen misval; vuele liepen van vreesen ongecleedt tusschen de daken op de huysen; de Duytsche knechten die na haer gewoonte op de Merckt en elders waeckten, stonden en beefden, maer sy en werden niet van de loopende rebellen aengeruert.

+De Spaengiarden deden haer wel trackteren in de beste huysen die voertyts al vry plegen te syn van soldaten.

+Van haeren loosen alerme in der nacht met gecrys en geroep 'foora, foora, foora'.

+ Des anderdaechs ten eersten als op den 27 April, so namen de Spaengiarden het stathuys inne, daer sy geen partye en vonden; ende dat gedaen synde, so eysten sy dat Champanie den gouvernuer met syn 6 vendelen+ Walen ter stat uyt souden trecken. Den gouvernuer, dit siende, dat men hem met gewelt soude willen ter stat uyt hebben, wilde hem ter weere stellen, ende dede de oerloechsscepen in de vlieten comen van+ de Nieuwstat. Ende sommich gescut op de muren staende om de Guesche scepen te keeren, dede hy afhalen ende op de hoecken van de straten stellen om de Spaengiarden te keeren; ende het groot Oostershuys werdt volroeren en musquetten geleedt in alle de vensteren, ende alle bootsgesellen+ voechden haer ontrent den gouvernuer. Ende de Spaengiarden sloegen oock hun wagenborch in de straten daer ontrent, maer de borgerye noch scutteryen en moeydens haer niet, maer eenighe die presenteerden hem bystandich te syn als sy in 't werck souden syn. Maer den gouvernuer werdt bevolen van Dom Lois, dat hy die poorte der stat soude uyttrecken doer de Slyckpoorte op de naeste dorpen, gelyck hy dede met syn Walen, hoewel dat het, soo 't ommers scene, grootelycx 't synen onwille was. De Walen meynden noch vele in de stat te comen ende haer bogaetsie uyt haer logysen te halen, maer de Spaengiarden en lieten haer niet so vele toe, dan als sy huer wapen in de Nieuwstat lieten (41).

+De Spaengiarden nemen het stathuys inne.

+Den gouverneur Champanie moest wycken in de Nieuwstat.

+Men stelde aen beyde syden wagenborch.

+Gouvernuer Champanie moet de stat ruymen met syn Walsche soldaten.

Als dese nou uyt waeren getrocken doer beloefte van den gouvernuer Dom Lois, dat men cort raet sou scicken om den Spaengiarden te betalen, en dat hy dan wederom sou incomen, so werden de Duytsche knechten groote vrinden en als broeders binnen der stat met de Spaengiarden. Ende sommige Walen, die met de Spaengiarden in den slach te Moock geweest hadden, hadden meynen in Brusel also te geraecken,+ maer mits daer geen casteel en was so en conden sy daer niet inne ende

+Tot Brusel meynden de Walen oock in te comen.

plonderden sommige dorpen: so begonden de boeren de clocken te trecken, so haer die betercoop lieten paeyen.

[+] Den borgeren ende cooplieden van Antwerpen, niet connende desen handel begrypen noch verstaen, overquam grooten grouwele, ende stelden haer met vrouwen en kinderen met coffers en packen ter vlucht in alle scepen na Mechelen, Brusel, Aelst, Gendt, Brugghe, Dermonde en so voorts. Maer eer half na noene, als de Spaengiarden dit gewaer worden, seyden sy: ‘Wy en willen geen quaet geenen borgeren, dan alleen ons betalinghe hebben’, ende deden alle het goedt wederom vuren ende de scepen, die geladen waeren ende niet afgesteken en waeren weder ontladen.[+] Doen vluchteden noch vuel borgers en vrouwen wech zonder goedt, niet willende den grouwel van den voerleden nacht meer verwachten, dwelck men seyde, alle nachten sy doen souden na haer manire, als sy eenighe stat gewonnen hebben. Maer haer gecosen elecktuer, die strafte haer om alsulcx, seggende: ‘Dit is een stat des conicx, en niet der vyanden onderworpen geweest en gylieden doet er alle gewelt inne, den gouvernuer met syn Walen verdreven, die welcke ons altoos trouwelycken hebben in 't velt bygestaen!’ Also dat sy dien nacht stil waeren. Maer als haeren electuer haer wat te straff viel tierden sy vreeselyck! Ende gelyck hy seer wel sprekende was, dan seyde hy haer weder wat dat se geerne hoorden.

[+]Borgers en cooplieden nemen de vlucht met kisten en coffers uyt Antwerpen.

[+]De gecosen electeur der Spaengiarden straft haer om haer ongeregelt tieren by nacht.

[+] Den gouvernuer buyten stat liggende, en betroude 's hem niet wel aldaer, vreesde oft uyt grooten haet de Spaengiarden hem overvielen: so nam hy by hem mons. de Havere, broeder van den hertoch van Aerscot, die noch 20 vendelen Walen bybrochte; desen en heeft noyt in Ducdalbes tyt hem den crych willen moeyen, maer desen Dom Lowies heeft hem er toe gebrocht. So dat dese nieuwelycx syn aengenomen; ende daer werden oock posten na Spaengien van des gouvernuers weghen gesonden om syn clachten te doen van 't gewelt, dat hem van de Spaengiarden gesciede; syn broedere de cardinael Grandvelle, die was viceroy van Napels; de hertoch van Aerscot hielt de Waelen, die in 't verbondt me waeren van de rebellige Spaengiarden uyt Brusel met wapenen, als voerseyt.

[+]Champanie neemt meer Walen by hem buyten stat.

[29 April 1574]

Op den 29 April so was tot Antwerpen den Breeden raet vergadert om raet en middelt te soecken om dese rebellige Spaengiarden te betalen.

Den gouvernuer generael hadde van Brusel synen tresoor doen halen, dat was geestimeert op 8000 gl. Maer 't en mocht niet helpen: der Spaengiarden waeren ontrent 3000 oft ommers 2500 ende waeren 30 maenden ten achtere ende was gesommeert op 8 tonnen goudts haer tachterheyt. Den gouvernuer eyste van de stat 4 tonnen goudts den conick te leenen, de reste soude hy aen de contooren beleenen, belovende oock den borgeren,[+] die hiertoe gelt leenen souden, rente daeraf te geven ende het principael binnen 6 maenden al weder te doen hebben. Hiertoe moesten alle borgeren en cooplieden gelt leenen, d'een 3000 gl, d'anders 2000, 1000, 600, 100,

[+]Alle borgeren ende cooplieden van Antwerpen werden gescat tot de betalinge der Spaengiarden.

+ 50, 25 tot 6 gl. toe, somma dat het geordineert werdt dat er scier niemant vry en was. Elck claechde, seggende: ‘Wy moeten de Spaengiarden den cost en den dranck dagelycx geven.’ So werdt geantwoerdt: ‘Wilde se dan langhe in de stat houden en den cost geven?’ Somma 't en hulpe geen excuseren; men seyde: ‘Hebdy geen geldt, gy hebt goedt te verliesen.’ Maer niemant en scickte van dese leeninge vuel weder te hebben, al werdt het scoon belooft en brieven daeraf gegheven, gelyck+ oock gebuerde. Vuele droegen haer silveren en gulden juweelen tot dese leeninghe. Ende elck wou segghen, dat het noch meer sou uytbrenghen dan 8 tonnen goudts; altoos daer werdt nou met gewelt vuel gekreghen, dat dicwils geweygert was [42].

+Hoe de borgers alle moesten gelt leenen tot betalinge der rebellen.

+Vuel droegen haer silver voer gelt.

+ Des nachts na den 29 April soo maeckten de Spaengiarden weder eenen grooten alerme met roepen en tieren, screewen en smyten, op dueren en vensteren en scieten, omdat sy gehoort hebbende van den raet, die vergadert was, daer sy geen besceet af en hadden van haer betalinge te hebben oft niet. Maer op den lesten April den gouvernuer oft commandador generael accordeerde met haer, dat sy souden voer 5 maenden nemen laken, syden oft flouweelen, welck bequamelycker van vuele cooplieden was om crygen, maer voer de andere 25 maenden sou men haer gereede penningen geven. Maer de commandador hadde haer geerne buyten de stat doen monsteren, maer sy en wilden niet; oock wilden sy voldaen sy van vuele aflyvige, daer sy testamenten af hebben, daer sy den voerleden nacht den meesten tier om maeckten. Ende haer werdt+ afgesloten, de vier syden van de nieuw Borsse om te monsteren, want sy wilden uyt der stat niet.

+De Spaengiarden maken den tweeden alerm en geroep van ‘foora, foora’ met roepen en scieten en onmenschelijck screewen.

+Monsterplaetse voer de Spaengiarden wordt bereyt op de nieuw Borsse.

+ Ende deestyt waeren de Walen buyten Antwerpen liggende wel 30 vendelen sterck, waerom de Spaengiarden te min uyt der stat wouden om te monsteren, maer haest trock er een deel wech naer 't Hertogenbosche, mits den prinsche van Oraengien hem sterck maeckte op den punckt van der Mase ende de Walen tusschen Lits en Ham. De spraeck was van 60 vendelen, ende de spraecke was nou dat het verstroyt volck van Loduwyck haer wederom versamelden te Kerpen by Cuelen. Maer daer en volchde niet vuele af, en hadden dese niet geslagen geweest, men verstont dat den prinsche in als sterck was met eenige die met scepen in zee waeren by 200 vendelen. Daerentegen hadde den conick van Spaengien, daer Ducdalbe overste af is geweest en daer tegenwoordich Dom Lois oft commandador, so men hem noempt, over de 200 vendelen sonder het peertvolck; welcken last dit cleyn landeken te weten de 17 Nederlanden+ al dragen moesten. Ende noch hoorde men dat er in Duytschelant in sommighe papistece steden aenneminghe van ruyteren en knechten was? 't Sy voer den conick van Spaengien oft voer den conick van Vranckeryck. D'een so wel als d'ander waeren vuel doende om het pausdom voer te staen en hebben oock beyde vuel vyanden, gelyck 't noch onlancx gebleken is, dat den jongen prinsche van Condé uyt Vranckeryck ge-

+Den prinsche van Oraengien wel met 60 vendelen by den Bosche.

+Van de menichte des voetvolcx dese landen te houden hebben so van beyde syden.

+ vlucht is na Duytschelant met vuel volcx, van welcken volcke men vermoeyde nou oock ontrent Kerpen waeren ligghende. Desen Condé ontvlucht synde, men seyde hem na dat hy met syne consoerte heeft meynen den conick te vanghen ende hem dan te dwinghen te doen 't pausdom uytroeyen! Hoe dat het was, den lesten van dese maent April so werdt tot Parys den grave van Cocquenac ende den grave van Meru oft Molu onthalst. Ende daer na op den 5 Meye werdt den heere van Mommerancy+ ende meer marichalen ende oock den sekretaris van duc D'Alencon 't conicx broedere en meer ander gevangen gevuert op eenen toren, die genoempt was La Bastilie. Ende alle die inwoonderen van Parys ryck en erm, die moesten haer versien van wapenen, want sy vreesden dat Conde volck sou vergaderen, ende eenighen inbreeck soude willen doen.

+2 graven werden tot Parys onthalst, d'een was een Italiaen.

+Vuel edeldoms gevangen op de bastilie gevuert.

Ende corts hierna sloech des prinschen van Condé volck sommighe capiteynen ende andere bevelhebberen ontrent Straesborch met haer+ wagenen gelaeyen met wapenen, soo sy meynden na Litsenborch te comen om daer sommige aengenomen soldaten voer den conick van Spaengien te monsteren, hebbende dese wapenen in den Duytschen lande gecocht ende brochten sommige gevangenen na den hoop te Kerpen (43).

+'t Volck van Condé slaet sommige cappiteynen des conicx van Spaengien ontrent Straesborch.

Eindnoten:

(34) MENDOÇA, *op. cit.*, p. 208. - POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 79, 80. - GACHARD, *op. cit.*, p. 48.
(35) POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 78.
(36) Men zie over deze beschuldigingen tegen den hoogsten Franschen adel, LAVISSE, *op. cit.*, p. 150.
(37) A.C., p. 255. - MENDOÇA, *op. cit.*, ab pag. 214. - POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 77. - VAN METEREN, p. 236 en volg. - BOR, *op. cit.*, p. 491. - GACHARD, *op. cit.*, p. 51.
(38) Over de belofte van den kastelein, POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 77; GACHARD, *op. cit.*, p. 38.
(39) Over het begin deze muiterij, MENDOÇA, *op. cit.*, p. 229; GACHARD, *op. cit.*, p. 52; BLAES, *Mémoires Anonymes, op. cit.*, t. I, p. 156. - Een volledig verhaal biedt ons het verslag van Champagney zelf, in ROBAULX DE SOUMOY, *Recueils d'Arétophile, Par quel moyen les Espagnols amutinez entrèrent en Anvers, le XXVI d'apvril* 1574. Bruxelles, 1860. - Zie ook VAN METEREN, *op. cit.*, p. 240 en volg.; BOR, p. 494.
(40) A.C., p. 255, *Recueils d'Arétophile, op. cit.*, p. 61. - GACHARD, *op. cit.*, ab pag. 55, 61, 73 et seq.
(41) *Recueils d'Arétophile, op. cit.*, p. 61. - A.C., p. 255. - POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 84.
(42) *Recueils d'Arétophile, op. cit.*, p. 57. - POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 82 en 87.- GACHARD, *op. cit.*, p. 63.
(43) Betreffende de troepen rond Keulen, POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 82. - Aangaande de verwikkelingen in Frankrijk, *ibid.*, p. 136; VAN METEREN, *op.cit.*, p. 240; BOR, *op. cit.*, p. 492; GACHARD, *op. cit.*, p. 64, 78.

Meye.

[2 Mei 1574]

+ Op den tweeden dach deser maent, so monsterden de Spaengiarden op de nieuw Borse binnen Antwerpen: ende haer was scerpelyck verboden geen huerlingen oft jongens in de monsteringhe te passeren; maer sy tierden noch vreesselycken om 't gelt van de aflyvige te hebben, daer testamenten af waeren ende liepen eenmael wel 800 uyt de monsterplaetse na de Groote Merckt; maer de reste bleven daer; so moeste de reste oock accorderen.

+De rebellige Spaengiarden monsteren.

[4 Mei 1574]

+ Op den 4 dach Meye werdt haer geboden op de galge dat se in geen geestelycke persoonen huysen meer en mochten herbergen oft te coste gaen, dwelck sy qualyck wouden laten. Maer haer werdt gepredickt van hen Spaensche papen dat sy verdoempt waeren, so sy 't niet obedierden. Maer de borgeren moeten de rebellighe Spaengiarden noch al wel trackteren, hoe wel den borger sonder neeringe was; daer en was niemant, die dat socht te beletten; vele die 't niet herderen en conden verlieten hen huysen haer verbergende by vrinden, etc.

+De Spaengiarden wordt op de galge verboden langer in geestelycke huysen te liggen.

[7 Mei 1574]

+ Item op den 7 Meye quamen alle de Spaengiarden capiteynen en vendrecht in der stat om by de betalinge te syn, maer haest maeckten de rebellighen al sulcken alerme in de stat en wilden de huysen oploopen daer se in waeren, maer en deden geen borgeren leedt. Maer eer sy ophielden moesten der Spaengiarden capiteynen ter stat uyte; maer des nachts daerna soo maeckten sy getier om het treyneren van betalinge; de somme was so groot, dat men qualyck de penninghen conde crygen, waertoe noch dagelycx borgeren ontboden werden om te leenen [(44)].

+Der Spaengiarden capiteynen meynden in stat te syn by de betalinge, maer moesten uyt Antwerpen.

+ Item deestyt hoorde men dat sommige Spaengiarden, die in Hollant ontrent Utrecht lagen ende oock die van den casteele aldaer oock muytineerden gelyck dese en cregen daer oock so huer betalinge; de fame was eerst dat de stat rebelleerde teghen 't casteel, maer 't en was niet so en den ermen esel, de gemeynte, moest den last dragen.

+Spaengiarden te Utrecht doen als dese in Antwerpen

+ Ende op den achtsten Meye in der nacht was er oock muyterye onder de Spaengiarden, die op 't casteel lagen ende cosen oock sommighe ander overste. Ende namen den casteleyn de sluetelen af met gewelt ende gevoelende dat se in accoort met die van der stat waeren en wisten wat raet, dan practiseerden, dat sy sommige met giften en beloeften tot huerwaerts trocken, ende dat gedaen synde, so ontboden sy de gecosen overste 2 ende wirpen die van een blockhuys in 't water; daerna ontboden sy noch ander die sy gevangen hielden ende so werden sy wederom meester; en d'ander flauden, brochten de sluetelen weder en riepen om gratie. Maer vele borgeren vermoeyden noch dat het al bedroch was en dat die in 't water geworpen waeren, met ander saken den hals verbuert waeren;+ ende hiermede wilden bewijsen, dat het haeren onwille was al dat er gesciede. Ende daer werden 2 scueten gelost ende doen liepen alle de Spaengiarden na den casteel; maer men dreychde haer te scieten, ende so gingen sy weder in der stat. Ende op den 9 dach begonde men den+ Spaengiarden in der stat voer 5 maenden laken, syden oft flouweelen te meten in betalinge, dwelck seer traech toe ginck. Ende des nachts maeckten sy weder alerme met tieren, screeuwen en scieten ende voorts meer ander nachten, omdat men haer nou maer 15 maenden gelts woude geven, seggende dat den conick uyt Spaengien sulcx gescreven hadde [45].

+De Spaengiarden van het casteel begonden oock te muyteneren.

+Betalinge met laken begost.

+De conick scryft niet al effen te betalen.

Ende op den elsten nacht gesciede 't dat sy scietende over de wallen na gewemel, dat sy in een weye sagen vyf scoonder peerden scoten, daraf+ de 2 terstont sturven. Ende die peerden in der stat behoorende ende clagende, overdroegen dat elcken soldaet van syn betalinge eenen real sou geven en so de peerden betalen. Ende op den 12 dach stichten sy tot Antwerpen eenen outaer op de Merckt tegen het westen en oock een groote galge ende swoeren nieuwelycx wederom malcanderen niet te sceyden, sy en waeren ten vollen betaelt en dwongen haer veltpapen daer misse te doen, hoewel onse papen daer seer teghen waeren.

+Nieuwen tier, nieuwen eedt, nieuw galge op de Merckt.

+ Item ontrent den 12 dach Meye quamen buyten Antwerpen vuele Walsche soldaten die van Bergen op Zoom quamen, synde uyt het landt van Ter Goes comen, daer de stat nou gesterckt was en van als versien om te houden tegen andere steden van Zeelant; maer haest trocken dese al wech naer 't Hertoghenbosche, daer men manire maeckte van leeger te slaen teghen den prinsche van Oraengien, die daer oock met vuel volcx lach en socht te beletten dat dese die naer Utrecht en Amsterdam en de Grave en Sparendam en Haerlem 't hueren wille en hadden, so lichtelyck niet en souden connen inbreken.

+De meeste menichte Walen uyt 't landt van ter Goes na Bosche om leeger teghen Oraengien te slaen.

[15 Mei 1574]

Ende op den 15 dach Meye dede den commandor gebieden dat alle

+ Spaengiarden eer men soude beginnen met gelde te betalen, ende niet van den eersten dach mede in stat geweest en waeren, souden vertrecken uyt der stat. Maer daer was geenen vrede, noch oock met die van den casteele. 't Wilde al te vollen betaelt syn. De spraecke was wel dat men 't haer ten lesten sou te passe brengen, maer sy waeren te nootelyck van doene. Ende oock gevoelde men wel, dat het des overheyts wille was 't gene dat se aengerecht hebben, geenen middelt wetende anders om de penningen te vinden, hoewel sy mogelycx wel meer moetwils doen dan sy meynden; maer dat is gelyck als men eenen den vinger biedet, hy de geheele handt neempt, etc. (46).

+Gebodt tegen nagecomen Spaengiarden.

[17 Mei 1574]

+ Item op den 17 dach maeckten de Spaengiarden weder groote vergaderinge en getier en wilden ten volle betaelt syn en oock voer de aflyvige daer testamenten af waeren, dwelck de commandador haer moest gelooven, ommers voer de testamenten die oprecht en voer getuyghen gemaeckt waeren. Ende waeren allen 30 maenden ten achter en som noch meer; en hadde allen voer 5 maenden laken, syden en flouweelen ontfangen, daer sy haer als jonckers seer costelyck mede cleeden (47).

+Men moest de Spaengiarden gelooven wat sy wilden. Sy cleeden haer seer ryckelyck.

[21 Mei 1574]

+ Item op den 21 dach so dede Siapin Vitellus opperraetsheer van den commandador ende mede een groot colonel van den leegere synen eedt aen de rebellige Spaengiarden, dat haer van alle dat sy aengericht hebben na de betalinge geen leedt gescieden en sal, maer al vergeven was. Ende daerna trock hy den 23 dach na den leeger by den Bosche, want synen raet was er van doene doer een groote faute die er gebuert was in de stat+ van Bommel by den Bosche, daer den capiteyn van de soldaten was omgecocht so men anders niet en meynde; houdende de genade en 't perdon de borgeren voere, dwelck den commandador alle de steden presenteerden en seggende wy en connen niet eewelyck tegen den conick van Spaengien orlogen. Maer 't was al bedroch en dobbel verraet, want hy hadde den prinschen van Oraengien alle den handel voergedragen ende screef aen deser syden, dat se comen souden als sy wilden, men soude haer de stat leveren. Ende de borgeren screven oock, die also gesint waeren; ende den capiteyn hadde er 10.000 gl. op ontfangen; en dat se niet te seer (met) vuel volcx comen en souden, op dat 't gerucht niet te verre en liepe ende eenich beletsel quame. So was Mons. de Havere ende Capiteyn Mare derwaerts getrocken met 8 oft 9 vendelen Walen. Maer als er 300 oft daerontrent in waeren gingen de poorten toe en werden doot gesmeten; sommige vlogen de ander poorten uyt en deden scade aen de reste; daer gelt en volck verloren; en capiteyn Mare was er bleven ende eenige borgeren werden gevangen, die so gereet geweest waeren om de stat onder den conick van Spaengien te leveren (48).

+Siapin Vitelle als oppervelthеer van den commandor doet eedt aen de Spaengiarden dat haer om haer rebellicheyt geen leedt gescieden sal.

+Die van Bommel bedriegen 300 Walen, hebbende de stat vercocht; capiteyn Mare blyft er in doot.

[+] Op den 21 dach Meye gesciede 't tot Antwerpen in 't huys van de weduwe Geeraerts Sterck, welcke vrouwe haer huys verlaten hadde om 't gewelt en menichte der hoeren, die de Spaengiarden daer dagelycx inbrochten, latende haer knechten daer, die de Spaengiarden den cost

[+]Eenen cassier, eender weduwen dienaer, deerlijck tot Antwerpen van der rebellige vermoort en gehangen.

besorchden; ende om de questie der hoeren werdt eenen knecht, den cassier gevangen, hebbende een Spaengiart gequets; maer hy was eerst geslagen en namen hem gevangen ende vuerden hem op de Merckt voer haeren gecosen elecktuer en wilden dien terstont gehangen hebben. Maer hy wilde vertoeven tot des anderdaechs om alle de questien te hooren, belovende hen dien sonder faute te hanghen, so verre den gewonden Spaengiart sturf. Maer die quetsure was weynich; maer aen den avent namen sy dien uyt des elecktuers handen, vuerden hem onder de galge op de Merckt staende; en eenige hadden hem wel willen gracie doen, ommers hy geraeckte aen 't loopen ende liep tot in de Swerdtsusterstrate, daer se hem doyden met vuel wonden, so scieten en steken; en sleypten hem op de Merckt, hingen hem met een voet aen de galge. Wat de mensche kermde, geen borger en dorst hem helpen; des anderdaech werdt hy afgedaen ende begraven en bedelden geldt om een sielmisse te doen. Doen dede den commandor de reste, het huys ruymen, maer anders en werdt er niet toe gedaen [(49)].

[24 Mei 1574]

[+] Ende op den 24 dach Meye aen den avont so was 't vier tot Brusel in eenen poeyrtoren gecomen ende was wechgevlogen met noch eenen poedermuelen, die er by stonde, met alle die menschen, die er beneden in woonden; sodat men niet en wiste hoe dat 't vier daer in was comen. Ende dit poeder brack een groot gadt in der stat muere ende wel 400 huysen vlogen de tichelen af van der daken ende oock meest alle glasen van Sinter Goelen kercke vlogen uyt; ende ontrent 25 menschen bleven doot, sonder de gequetste. Ende ontrent dat quartier buyten stat weyende waeren 40 scapen: bleven oock alle doot met de herders; desen slach gegaen synde, liepen de borgeren met wapenen derwaerts, meynende dat het verraderye was van de Walsche soldaten, die men daer was uythouwende en geerne haer betalinghe daer meynden te vinden, gelyck de Spaengiarden in Antwerpen. Maer den hertoch van Arscot eerst doende 't volck vertrecken van daer als men geen vyanden en sach, want daer was noch eenen toren by blyven staen, die het dack was afgevlogen ende daer was noch meer scade af te vreesen. Maer de Heere bewaerde 't. Ende daerna hielt men scerpe wachte ende men brocht groot gescut aen de plaetse des gebroken muers; men hadde oock vermoeyen op eenige verdreven Engelsche papisten, die te hove verkeerden, mits sy om hun verraderyen uyt Engelant gebannen syn. Ende waeren desen namiddach uyt Brusel gereden en haer was iet geweygert geweest; somma onseker hoe [(50)].

[+]Brusel bescadicht door brant in eenen poeyrtoren.

[+] Item deestyt werdt tot Antwerpen eenen aflaet van den nieuwen paus Gregorius gecondicht om gelt te forniren ende te bidden, dat men den Torck mocht wederstaen, die men hoorde dat wederom groot gereetscap[+] van orlogen maeckte van scepen en galeyen, ende hadden vermoeyen dat hy weder na Italien woude comen ende Malta, dat eylandt, sou maken te gewinnen oft na Spaengien. Want so voere geruert is dat den conick

[+]Den paus seyndt aflaet om gelt te crygen en den Torck te wederstaen.

[+]Spaengien vreest oock den Torck en denckt dit jaer geen ermeye op Zeelandt te seynden.

van Spaengien een ermeye gereyde om op Zeelant met gewelt te comen, soo hoorde men nou dat die reyse oock gescorst is, eensdeels uyt vreese des Torcx ende eensdeels beter onderrecht synde hoe onverwinnelyck dat Zeelant is ende wel so sterck van scepen syn, mits sy de Hollanders te baten hebben als Spaengien sou moghen opbrenghen. Ende daertoe syn de Zeelanders cloeck en seer vervaren ter zee. So was 't nou geordineert dat men sou maken Hollandt ten platten lande te overvallen en dan op Zeelant orlogen [51].

+ Item deestyt namen die van Walcheren vuel Vlaemsche vischepen so van Duynckercken en daerontrent ende vuerden die alle gevangen te Vlissinghen en Ter Vere en te Middelborch.

+Vuel vischers in Duynckerken gevangen.

[27 Mei 1574]

+ Ende op den 27 dach Meye begonde men tot Antwerpen in Sinte Michiels clooster de Spaengiarden betalinge te doene, daer vuel tafelen gestelt waeren ende 't en was hier noyt gesien de soldaten 't seffens so vele 't ontfangen; de minste ontfingen 150 gl. en sommige vuel meer, en dan sommige vuel van de gemaeckte testamenten van de aflyvige; somma sy droegen 't gelt met vollen hoeyen som wech.

+De Spaengiarden werden betaelt in gelde te Antwerpen tot haeren volcomen contentemente.

Daer waeren oock present aelmoeseniers, papen, nonnen en begynen van allen kercken, elck versocht een goede aelmisse; sommige gaven geerne, sommige niet. De ermen waeren er vuel ontrent; vuele verdobbelden haer gelt seer haest; sommige werde 't oock so van dieven en van haer jongens behendelyck gestolen. Ende waeren meest alle gelyck prinschen gecleedt ende noch hadden alle cleermakers en van meer ander steden hier aen haerlieden abondant werck, die haer som ryck stalen, so aen gouden en silveren passementen, als aen ander stoffe. Vuel volcx van ander steden waeren hier de soldaten gevolcht om haer betalinge te cryghen, so vuele oock het haere creghen. Dese betalinge duerde voorts alle dese maent doere en gaf menigen goede neeringe [52].

+ In 't eynde deser maent quam den roep dat de Spaengiarden die tot Utrecht betaelt waeren alreede eenen grooten inbreeck op Hollant gedaen hadden, vuel steden hen overgegheven hadden; maer 't en was niet also, maer men stroyde goede tydinghe om dese uyt Antwerpen oock haest derwaerts te locken, maer men maeckte grote gereetschap; sy waeren by vyanden in 't landt van Yselsteyn, en sommige Walen waeren over de Lecke tot by Scoonhoven; maer en was noch niet aengetast, dat noch niet met haer en was; den prinsche van Oraengien hadde oock vuel volcx om syn steden te bescermen, den tyt sal 't leeren hoe 't eynden sal [53].

+Preparatie om met gewelt in Hollant te vallen.

[30 Mei 1574]

+ Item op den 30 dach Meye de Spaengiarden nou al betaelt synde, wesende Psinxendach, so werden haer de artyckelen, die sy sweren moesten voergelesen ende den commandor die swoer haer eerste ende nuttede het sacrament, dat allen haeren handel vergeven was; ende daerna so swoeren sy hem en haeren conick goedt ende getrouwe te syn. Ende daer waeren al 400 Spaengiarden die nou al peerden gecocht hadden ende

+Hoe alle de oerloechscepen van Antwerpen, daer Hamstede nou overste af was, op den Psinxendach werden genomen.

wouden voer ruyterman dienen, d' welck den commandor seer wel behaechde, ende leyden hem voer d' eerste mael thuyswaerts met vuel scietens en triomphe makende (54).

Ende het gesciede dat sy nouwelycx hem thuys geleydt en hadden, daer en quam een quaet geruchte in der stat en alerme, want daer quamen vuel loopende soldaten, scippers en bootsgesellen lancx den dyck in stat gevloden ende al op desen Psincxendach; ende brochten de tydinghe dat alle onse orloehscepen genomen waeren van de Guesen oft Zeelanders. Ende onse scepen waeren over de dertich en hielden haer al op de rivire, een twee oft dry mylen ten hoochten van hier; sommige dagen te voeren waeren er 5 oft 6 uytgevaeren met sommige Duytsche en Engelsche soldaten. Men vermoeyde dat sy meynden eenen roof uyt het landt van Ziericzee te halen ende lagen desen morgenstont ontrent Bieselinghen; ende mits dat het miste, so waeren de Zeelanders haer verby gevaren ende so moesten sy haer gewillich over gheven, want sy waeren vermant; dese scepen manneerden sy doen met haeren volcke ende quamen doen na de andere scepen op de Scelde liggen, die doen oock bedroghen werden ende al vuel vermant waeren, eer sy wisten dat het vyanden waeren; sy sagen wel meer andere oerloechscepen daer achter comen, maer meynden dat de voerste voer die achterste vluchteden. So dat al de prinsipaelste genomen werden, ommers sestien ende noch 5 oft 6 die in 't sandt saten, daer dese afgevloden werden; die werden daer verbrant. De reste namen de vlucht na de stat, dat meest cleyne waeren; ommers alle de meerscepen waeren nou wech, behalve den ammirael, die aen stat lach om te calfaten en noch 2 die afgedanckt waeren, nadat Middelborch over was gegeven, denckende nou geen scipcrych so vuele van doene te hebben. Ende den principael capiteyn, Hamstede genoempt oft ammirael wesende op 't scip, dat men hiet den Visammirael was gevangen. De Spaengiarden met den commandor met groot getier liepen lanch de dycken na en haer ter eeren hingen sy 2 gevanghenen aen eenen spriet. De Spaengiarden namen het blockhuys in van Ordam, dat de Walen vanvreesen dat de Guesen landen souwen verlaten hadden. Maer sy keerden als het water keerde weder na Zeelant. De Spaengiarden volchden met acht oft tien scepen: de Guesen dat gewaer wordende leyden haer stil 2 mylen van der stat en hadden op een half myle naby de stat geweest. Maer sy en deden malcanderen niet vele, maer des anderdaech quamen sy wederom, medebrengende sommich verbrandt gescut van de verbrande scepen, en 15 oft 16 was er gescoten en achterbleven, so sy aen de dycken geraeckt waeren uyt de Guesen scepen. Corts hierna[+] soo moest men nou noch eenighe scepen gaen repareren om de stat te bewaren ende de rivire te bestellen, dat se bewaert was. die er nou weynich waeren. Wel terecht hadde den ammirael Hamstede tegen syn vrouw geseydt: ‘In desen crych moet ick blyven, ten lesten.’ Siende oock gelyck[+] te voeren capiteyn Beavoys, die deestyt tot Luyck van sieckte gestorven

[+]Hamstede gevangen na den prinsche gevuert.

[+]Beavoys nou doot tot Luyck gestorven.

is, dat hy de Spaengiarden niet te passe en conde gedienen ende tegen natuer syn lyf sou moeten wagen; ja scier tegen stroom en wint wilden sy somtyts gevaren hebben. Maer in de leste reyse uyt Bergen, mits Beavoys sieck was, en sy 't al na haeren wille deden, so en haelden sy oock geen eere; en nou seyden sy dat desen Hamstede een verrader was, mits hy uyt Zeelant was. Maer 't en werdt niet bevonden, maer werdt stracx naer den prinsche van Oraengien gevuert. Somma in groot peryckel hy mach wel gevreest hebben gelyck Beavoys oock dede, en daeraf sieck werdt en nou gestorven is [(55)].

Eindnoten:

(44) A.C., p. 256. - POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 90. - VAN METEREN, *op. cit.*, p. 240.
(45) A.C., p. 256. - POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 91. - VAN METEREN, *op. cit.*, p. 251. - Zie verder GACHARD, ab pag. 55, ook voor de verdere vermeldingen in verband met de muiterij.
(46) A.C., p. 257. - POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 93.
(47) A.C., p. 257. - GACHARD, *op. cit.*, p. 89. - POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 94
(48) POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 95. - MENDOÇA, *op. cit.*, p. 234.
(49) GACHARD, *op. cit.*, p. 89. - POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 94. - A.C., p. 257, 258.
(50) BLAES, *op. cit.*, p. 158. - POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 96. - GACHARD, *op. cit.*, p. 91.
(51) Over de algemeene plannen in verband met den strijd, MENDOÇA, *op. cit.*, p. 235; POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 99.
(52) A.C., p. 258. - POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 92.
(53) POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 100. - GACHARD, *op. cit.*, p. 68.
(54) A.C., p. 258. - POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 92.
(55) Over dezen zeeslag zie MENDOÇA, *op. cit.*, ab pag. 236; GACHARD, *Corresp. Phil. II, op. cit.*, p. 92; POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 92, p. 139 de klachten over vice admiraal Adolf van Haemstede, VAN METEREN, *op. cit.*, p. 253; Bor, *op. cit.*, p. 495. - Beauvoir stierf den 2 Juni te Spa, GACHARD, *loc. cit.*, p. 103.

Junius.

[2 Juni 1574]

[+] Op den 2 dach Junius vertrocken de Spaengiarden uyt Antwerpen tot op de voerdorpen, nou sy een heel maent daer geleghen hadden, en hadden sommige borgeren en cooplieden in haer huysen 300 ja 400 gulden gecost, ende bovendien moesten de lieden noch den conick gelt leenen dwelck te beduchten is, sy nimmermeer weder hebben sullen. Op dese dorpen lagen sy tot op den vyfden dach, alsdoen treckende na Hollant,[+] wachtende so lange na cleederen en oock vuel scoon wapenen, die noch ongedaen waeren; alle man werck hebbende voer de Spaengiarden mochten alle de Sincxdagen vry wercken, oock op den Psincxendach nanoen. Seer vuel hoeren, ja borgers dochteren en oock wel eenighe vrouwen sach men met den Spaengiarden doergaen die 't gelt en de fraey cleeren geern sagen; de Spaengiarden van het casteel trocken oock mede; men leyde daer 300 oude oft verlemptde oft die getroude vrouwen hadden werden op 't casteel geleedt. Ende so

[+]Spaengiarden trecken uyt Antwerpen met vuel hoeren na Hollant.

[+]Een generaal perdoen voerhanden.

haest alle de Spaengiarden op den treck waeren na Hollant, vertrock Dom Lois commandor uyt Antwerpen na Brusel, de staten des landts daer ontbiedende, ende om oock een generael perdon voer alle menschen en steden af lesende, die haer willich onder den conick van Spaengien wouden geven; men hoorde dat er alleen 7 heeren uyt dese gratie waeren gesteken, als den prinsche van Oraengien en consoerten. Maer 't is te beduchten dat er luttel op betrouwen sullen, maer eenige moorders en dieven, die onder den prinsche scuylen mogen, som weder na haer steden comen en dese onsekere gracie aennemen [56].

[+] Item deestyt quam de tydinge voer sekere hoe dat den conick van Vranckeryck Carel den 9. van dien name tot Parys gestorven is, wesende den tweeden sone van Herry, out ontrent 26 jaeren gehouwet wesende met des keysers Macximilianus dochtere daer hy maer een dochterken by en hadde. So quam de croone op Duc Danjou, Herry synen broedere, die nou in Polen was en daer de croone ontfangen hadde. Maer het landt wilde op hem wachten, hoewel hy gesworen hadde uyt Polen niet te gaen in 27 jaeren, en so werdt des conicx moedere het regiment van den rycke bevolen tot dat hy comen soude. Men vermoeyde dat se hem al ontboden hadden eer den conick doot was, dat wetende by de medicynen, want

[+]Van de doot van conick Carel van Vranckeryc dat eenen seer mallen conick is geweest, so ick gesien hebben, lichtelyck slaende oft consent tot quaet gevende, vuel sotteryen, vliegen en jagen userende, meer dat dan de orloge soeckende.

het landt en wilde niet, dat men den joncxten broedere, Duc Dalecon tot de croone sou kiesen; want men seyde hem al na dat hy een adere hadde, treckende na de Hugenoosen ende en mach daerom tot Parys niet verdere gaen dan 't den raet oft syn moedere en belieft. Desgelycx oock den conick van Naverre, die des conicx suster heeft, op welcke feeste men den ammirael en meer andere Hugenoose prinschen vermoorde en so menich hondert borger en borgerinnen; maer den prinsche van Condé 't quaet vermoeyende is 't ontvlucht ende is in Duytschelant volck aennemende [(57)].

Ende corts hierna so is 't gesciet, dat Mons. Mongommery oft Lorge geheeten op een casteelken gecomen tusschen Parys en Rouwaenen en werdt terstont gevanghen na Parys gevuert; eenige wouden segghen, dat hy met list ontboden was, dat hem beloeft was niet te gescien, maer synen raet begeerden; dese was degene die conick Herry, der ouder coniginnen man, deser kinderen vadere, in 't tornoyen syn ooge uytstack daer hy af sturff: de lancie brack en den spinter van den houte scote door de gaetkens van den helm, een teecken Godts wille. Men seet dat hy bestolen hadde alle degene die niet aen de Roomsche kercke gelooven en wouden haer een ooge sou uytsteken; nou de conick vergaft hem het feyt, want hy hadde hem tot het tornoyen geport en teghen hem willen spelen. Maer om der vrouwen wille moest hy balinck syn en heeft hem by de Hugenoosen altoos gehouden en menich feyt in orlogen gedaen ende in 't moorden op de bruyloft is hy 't ontvlucht, maer nou in 't perket: en werdt in het eynde van deser maent tot Parys onthalst. en syn hooft op een pinne à grève geset, ende alle syn geslachte gebannen. Syn hooft werdt met der nacht van den staeck genomen, daer er sestien van der wacht om doot bleven en 6 van die 't deden, sonder dat men wiste wie se waeren oft waer sy bleven; ende stervende bleef by syn religie [(58)].

[+] Ende verstaet dat hy wesende op 't scavot om te sterven, dat hy de oude coniginne verwete haer hoerderye, die sy na haers mans doot bedreven hadde met den cardinael van Loreynen en meer andere, noemende sekere plaetse daer een dochterken was, dat sy in hoerdom gewonnen hadde. Welck van vuel volcx gehoort werdt, maer nietemin was 't te voeren oock in 't licht.

[+]Wat hoerderye den stervenden mons. de Lorge de oude coniginne verwete op 't scavot.

[+] Ende corts hierna so hoorde men dat het de conick van Polen heymelyck uyt Polen gevlucht was ende tot Weenen by den keyser comen, synder voerleden broeders scoonvader; desen Herry, mits dien hy altoos voer synen broedere te velde lach tegen de Hugenoosen en daertoe seer virich en devote scene te wesen voer de Roomsch religie, so was hy in[+] 't landt sonderlingen van de papisten en Parisienen seer bemint en hoepten seer op syn compste, latende haer voerstaen dat hy haest alle de Hugenoosen soude 't onder brengen. Maer ick hebbe 't gesien dat hy tot den jaere 1589 residerende noch vuel min dede dan Carel oyt dede, gelyck elck

[+]Herry vlucht uyt Polen om van de Fransche croone niet te failgieren.

[+]Hoe seer men op hem betroude, dat hy sou de Hugenoosen verdryven en hoe luttel soo ick sach tot den jaere 1589 toe hy daertoe dede.

in myn cladboeck lesen mach, en oock hope hier in noch al te verhalen soo Godt my gratie geeft en den tyt hebbe. Maer onseker mits voerhanden was, dat ick oock om myn geloove, dat ick hebbe aen Christum Jesum en myn salichheyt alleen doer syn lyden verhope, oock sal moeten myn vaderlandt en stat Antwerpen laten niet wetende, hoe verre my gelegen sal syn voorder te scryven, hebbende in myn cladboeck so verre gesien en gescreven, dat desen Herry groot vyant was worden van de Gwisianen, mogelyck oock van de kercke; al en scene 't noch niet, den tyt sal 't al leeren [59].

Maer hy hadde in 't eynde 1588 den Gwisart en den cardinael Gwise doen vermoorden; en hy selve en desen Gwise waeren hoofden van de groote moort, maer eenen broeder van Gwise bleef er over, die de Parisienen opwirpen en groot volck met den paus en conick van Spaengien vergaderden om die moort te wreken.

Somma, de weerelt draeyt wonderlyck, die men meynde dat het verbeteren souden, souden 't ten lesten willen uytroyen [60].

+ Ende het gesciede op den 8 dach Junius niet tegenstaende dat de stat van Antwerpen allen dese lasten der Spaengiarden gedragen hadden, so quamen er noch 3 vendelen Duytsche in de stat en daer was er 4 vendelen van te voren, hoe wel den commandador beloeft hadde de stat onbelast te houden; so cleyn achte men der gemeynten scaden.

+Antwerpen noch nieuwe soldaten nou de Spaengiarden wech waeren.

[9 Juni 1574]

Item op den 9 dach so werdt de stature van Ducdalbe die hy 't midden in 't Antwerpsch casteel gestelt hadde van copere op een piedestael, hebbende sommige heeren onder syn voeten, uytgedaen om na Spaengien te vueren [61].

+ Ende deestyt gesciede vuel scermutsinghen ontrent Leyden in Hollant ende in de Haghe daer de Spaengiarden van 't prinschen volck werden uytgedreven. Ende de Waterlanders uyt Noert-Hollant namen de Spaengiarden en Walen vuel victalie af; dit waeren de Spaengiarden die ontrent en in Utrecht haer betalinghe hadden met de verdreven Walen uyt Antwerpen.

+Vuel scermutsinghen der Spaengiarden in Hollant.

+ De Spaengiarden uyt Antwerpen deden oock vuel scermutsinghen ontrent Bommel en namen Worckum in, een afgebrande plaetse; daer verdroncken vuel van 't prinschen volck ende sy, Spangiarden, eysten Louvesteyn oppe die haer vuel speyts deden; de Spaengiarden roofden vuel beesten ontrent Worckum.

+Worckum, in een open vleck.

+ Vuel Spaengiarden en Walen siende geen groote victorie voerhanden, dan dat er dicwils vuel bleven sochten sonder paspoorten ten lande uyt te loopen, en werden vuel ontrent Bergen, Henegou, gehangen; oock+ sommighe Walen; en scier 3 vendelen Walen waeren uyt nyt overgevallen aen den prinsche van Oraengien. Oock hoorde men deestyt dat sommige orloechscepen van den prinsche van Oraengien in het eylandt van Elimaderi geweest en hebben dat beroeft en vuel baets uytgehaelt [62].

+Sommige Walen vallen overe.

+Het eylandt van Elimaderi berooft van de scepen van den prinsche d'Orange.

[12 Juni 1574]

+ Item op den 12 dach Junius mits tot Antwerpen onlancx weder noch Duytsche knechten waeren ingecomen, ende doerdien men gesien hadde hoeseer familiardt die Duytsche hen hadden in de Spaensche foora, so was er haet van andere soldaten tegen hen; ende oock der borgeren kinderen ende jongers hadden nou voer een gemeyn spreeckwoerdt hen na te roepen: 'Hans Moffmas'. Waertegen desen dach een gebodt gedaen werdt dat men den Duytschen soldaten niet meer 'Hans Moffmaf' en mocht naroepen, noch in geen ander maniren scelden op de pene van vyftich gulden. Ende hier was een Engelsman uyt Engelant verdreven omdat hy papist was oft met eenich verraet tegen de coniginne hem gemoeyt hadde; desen hadde sommige Engelsche soldaten onder hem ende bevel van den commandor een groot scip dat met Duc de Medina uyt Spaengien was comen op te rusten ter orloegen bequame. Daermede meynde hy na Zeelant te varen tegen als men sou hooren dat de ermeye van Spaengien sou veerdich syn om op Zeelant oft op Engelant te comen, dat sy dan oock souden met dit scip ende meer andere, die er noch hier 't Antwerpen syn, hoewel niet te vele mochten daerteghen syn.

+Wat twist dat er in Antwerpen quam tusschen Duytsche ende Engelsche soldaten doer het woerdt 'Hans moff, maf, maf, maf'.

Dese Engelsche soldaten van desen scepe haerder 7, op den 13 dach, riepen de Duytschen na, haer sceldende voer 'moffmaffen' ende sy sloegen tegen de Duytsche en quetsten er vele: en daer bleef er twee doot. Maer de Duytschen werden ten lesten wel veertich sterck, so dat sy, Engelsche, moesten vlieden tot op haer scip ende den twist bleef gedurich eene heele maent tusschen dese Engelsche ende de Duytsche. Ende op den 12 Julius, een maent, hierna liep 't overhooft ende de Duytsche vielen op eenige Engelsche cooplieden, die sy meynden dat soldaten waeren. Die er sy twee dootsloegen ende noch eenen borgere; des anderdaechs quamen 5 oft 6 Engelsche soldaten ter poorten in, synde te voren uytghegaen. Maer incomende so werden sy vechtende van de Duytsche vervolcht tot aen de Ysere Wage. Daer vloden 2 Engelsche in een huys, dwelck huys van de Duytsche bevochten werdt: ende een Engelsche man, op eenen trap staende, die men heet 'Sceefhals' quetste er vuele eer hy doot viele, so sy meynden, mits sy menigen scuet doer den solder op hem scoten. Maer hy genas noch, al hadde hy vuel wonden. Sy pluysterden 't huys wel halfs; ten lesten mits 't gerucht in huys scier een ure duerde, so sochten sy 't weder op de borgerye, die hen te na stonden, slaende en scietende in den hoop, so dat er eenige op straet doot bleven: ende liepen oock in de Cammerstrate in eenen ouden glaesmakers huys, mits hy syn doere intyts toe en crege oft daer mocht iemant in vlieden van der straten; desen ouden man vermoorden sy in syn huys met syn vrouwe. Doen begonde de borgerye eyschelyck te roepen om steenen ende verjoegen alle de Duytsche die er ontrent waeren: daer lach er sommige op de straten over doot en vuel gequets en vuel doot, soo 't scene; maer ick sach dat terstont ontrent een half gewapent vendel aenquam van de Duytsche met haeren capiteyn voer aen; doen vloden alle de borgerye

en sy scoten allomme, waer duer oft venstere open was. Doen stonden vuel die er op den pleyn over doot lagen weder op ende het stilde.

Ende op den 14 dach deden de borgeren ende oock van wegen de gebleven cooplieden groote clachten aen de wethouders met vuel getuygen, dat sy alle onnoosele hadden dootgesmeten, som in haer huys en op straet en scier van geen vechterye en wisten. So dat er eenen post gesonden werdt aen den grave van Evelsteyn, haeren colonel, die oock sonder lange slapen den 15 dach al vroech in Antwerpen was. Ende desen dach nanoen 'moffmaf' weder sadt seynde, werden vechtende onder malcanderen ontrent de Melckmerckt en Lange Nieuwstrate. Ende hoe seer dat het voorboden was de borgeren tegen haer noch sy tegen de borgeren, so vielen sy ten lesten weder op de borgeren; daer werdt weder een groot geworp met steenen ende haer capiteynen sloegen selve onder hen volck. Ja, Evelsteyn quam selfs te tyde; ende daer waeren alreede 2 Duytsche doot gebleven, ende Evelsteyn dede des anderdaech alle de Hoochduytschen vergaderen in de Nieuwstat ende hielt hen alle de scandalen en stercke getuygenissen voere ende nam er vuele gevangen. Ende op den 19 Junio werdt er dry van de meeste oproerders gehanghen; ende daermede nam den twist een eynde, die een maent geduert hadde [(63)].

[+] Item deestyt, als te weten in 't eerste van Junio 1574 soe syn er sommige coopvaerders met eenighe orloechscepen van Amsterdam uytgevaeren over de Zuerzee en meynden Oostwaert te varen om coren, gelyck sy pleghen, oock plach men 's haer genoech te brengen, want 't was den corenstapel aldaer. Maer sedert dese orloge en brengt haer niemant niet ende doer dien sy den Spaenschen leger die duerende de oerloge van Haerlem en nou wederom al hebben moeten spysen, so beginnen sy dierte te cryghen. Maer het uytvaeren was weder haest benomen; die van Enckhuysen vielen haer onversiens aen, al en meynden sy maer duer te varen ende namen haer 18 scepen af; dies de Oostersche reyse gescorst werdt.

[+]Die coopvaerders van Amsterdam meynden Oostwaert te varen om coren, maer die van Enckhuysen namen 48 scepen hen af.

[+] Item deestyt te weten ontrent half Junio quam de tydinghe dat de Spaensche ermeye daer van in April af geseyt is, dat se bereydt werdt om met gewelt in Zeelant of in Hollandt te vallen, in zee gesien was ende men sondt piloten van Antwerpen na Duynkercken om haer behulpelyck[+] te syn mits dese beter de zee alhier kenden dan de Spaensche. Maer corts hierna, so hoorde men dat het 36 Hollandtsche en Zeeuwsche scepen waeren van self aen de havenen gevaren, synde uyt Spaengien gevlucht,[+] mits sy daer geresteert waeren om de ermeye te dienen ende victalie en volck te vuren; maer synde gecomen uyt Cicilien na Boscheyen en siende scoonen wint syn doergevaeren na haer vaderlant, niet synde van sinne geweest daer tegen te dienen; dan waeren gedwongen geweest, maer nae ontcomen [(64)].

[+]Van de seer groote ermeye van orloechscepen die men uyt Spaengien in Zeelant was met vreesen wachtende.

[+]Van 36 scepen Hollanders en Zeelanders die van dese ermeye vlieden.

[+]Hoe dese ermey doer subyte sterffte in de volgende maent heel weerloos werdt; ja, so weerloos dat men daer mede den Torck niet iet en hinderde, die haer quam besoecken en sy meynden een ander te besoecken.

Maer den prinsche van Oraengien dede seer stercke wacht houden op de zee, want men wiste ure noch tyt, wanneer de seer geweldighe

ermeye van Spaengien sou na Zeelant comen, die men hoorde dat over de 300 scepen was, wel versien van vuel gescuts, dat van allen steden ende eylanden vergadert was. Maer desen afbrueck van dese scepen was haer seer scadelyck. Ten anderen hoorde men dat het vuel erm soldaten waeren, die er op waeren, want Ducdalbe hadde de beste in synen tyt al uyt den lande gevuert, ende die noch na hem herwaerts gesonden syn. Maer in de volghende maent quam de tydinghe van de seer groote sterfte, die onder de ermeye gecomen is, also dat dit crychsvolcke gaende over straten doot nederviele ende den oversten van also subyt eerst gestorven. Ende so quam daer voorts een snelle doot over de meeste menichte, also dat dese geweldighe ermeye geheel weerloos werdt ende die Zeelanders en Hollanders daeraf vry waeren. Ja was also weerloos, dat men daer mede binnenslandts den Torck niet en conde iet beletten, die in den nasomer in Barbaryen den conick van Spaengien de seer groote stat van Thunes met het casteel, dat men Golette noempt gewonne, die den keyser Carolus de vyfde verovert hadde, so men na 't synder tyt hooren sal.

[16 Juni 1574]

[+] Ende op den 16 dach Junius so werdt tot Antwerpen het perdon van Dom Lowies weghen, dat soo 't scene, hy aen den conick vercreghen hadde, afgelesen ende daer werden 20 personen uytgesloten, daer Hermanus predicant d'eerste af was; tot Brusel werde 't eerst gelesen op den[+] 6. dach en daer werden seven heeren uytgesloten als den prinschen van Oraengien, de grave van Culenborch, 't Heerenberch, Limme en ander heeren. Ende so werden in alle steden eenige uytgesloten, maer voorts was 't alleman vergeven ende alle steden van Hollant en Zeelant werden tot deser genaden geroepen binnen 3 maenden; wie voorts catolyck wou leven, al het voergaende waer vergeven [(65)].

[+]Dom Lois doet allom een generael perdon lesen, maer eenige werden er uytgesteken.

[+]Eenige Zeelanders hangen 't perdon aen een galge met Lois conterfeytsel.

[+] Die van Mechelen werden oock haer oude vryheden geloeft, maer de steden van Hollant en Zeelant hielden haeren spodt met het perdon; sommige eysten 10 maenden haer beraet; sommige nagelden het placcaet van 't perdon met syn conterfeytsel aen de galghe en soo voorts. Maer men beloefde elck syn geconfisqueert goedt, gronden, huysen oft erven, al wat te becomen was weder te geven, dan alleen die er uytgesteken werden. Maer elck seyde: ‘'t Sal Ducdalf perdon gelyck syn, quamen sommige men sou se met den halse vatten.’ Maer die van Mechelen vierden 3 dagen lanck om haer verkregen oude previlegien [(66)].

[+]Die van Mechelen vieren van blyscap.

Eindnoten:

(56) A.C., p. 258, 259. - POULLET et PIOT, p. 90. - GACHARD, *op. cit.*, p. 80, p. 99. Aangaande het pardon, *ibid.*, p. 99 en p. 485.

(57) LAVISSE, *op. cit.*, p. 152, verhaalt de dood van Karel IX, op 30 Mei 1574.

(58) POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 99. - LAVISSE, *op. cit.*, p. 151. - Montgomery werd gevangen genomen te Saint-Lô; hij werd den 29 Juni geschavotteerd, *loc. cit.*, p. 155. - Zie ook over de beschuldigingen tegen de koningin, p. 158.

(59) Over deze vlucht en het onthaal te Weenen, zie LAVISSE, *op. cit.*, p. 154. Daar ook aangaande de regeering van Henri III.

(60) Dus in 1588 is Godevaert nog in leven: 1589 is de laatste uitlating in kronologisch orde: zie onze inleiding, dl. I, p. XVIII. Vermoedelijk moet hij rond dezen tijd de stad verlaten hebben, vermits het termijn door Farnees aan de protestanten toegestaan, in 1589 verloopen was.

(61) Over de oprichting van dit beeld, zie MERTENS en TORFS, *op. cit.*, dl. IV, p. 47.

(62) Met Worckum is hier bedoeld het dorp tegenover Gorinchem (Woudrichem) - Over de tochten van de Spanjaards, MENDOÇA, *op. cit.*, p. 240; VAN METEREN, p. 256, voor de gevechten in Noord-Holland, bij Wormer. - Aangaande de nieuwe gevechten rond Leiden, zie VAN METEREN, *op. cit.*, p. 259; BOR, *op. cit.*, p. 502 en volg. - Voor het beleg van Leiden, GACHARD, *op. cit.*, p. 105.

(63) Men zie in verband met dezen oploop de mandementen verbiedend de soldaten te beschimpen, A.A., dl. I, p. 317, 11 Juni en volgende; KERVIJN, *op. cit.*, p. 193.

(64) POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 149, 154. - Over het gereedmaken van de vloot, *ibid.*, p. 163, MENDOÇA, *op. cit.*, p. 245; GACHARD, *op. cit.*, p. 114; VAN METEREN, *op. cit.*, p. 252; BOR, *op. cit.*, p. 524. - Betreffende de uit Spanje gevluchte schepen, BOR, *op. cit.*, p. 523, 525.

(65) POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 145 en volg. - A.A., dl. I, p. 318, - VAN METEREN, *op. cit.*, p. 257. - BOR, *op. cit.*, p. 310. - Over de vloot, zie o.a. MENDÓÇA, *op. cit.*, p. 246.

(66) POULLET et PIOT, p. 148, opinie over 't pardon! BOR, *op. cit.*, p. 513 en volg., betreffende de uitgeslotenen. Aldaar ook de bulle van den paus. - Men zie ook GACHARD, *op. cit.*, p. 99, voor Mechelen, p. 516.

Julius.

[+] In 't eynde der voerleden maent quamen hier in 't landt noch 4000 nieuwe aengenomen Switsers ende trocken vast na den Hollantschen candt, wesende seer erm volck. Ende vuel Walen liepen al sonder paspoorte[+] uyt Hollant al weder na haer landt, te weten daer mons. de Havere overste af was, mits die in den leger geen gelt en cregen ende de staten van Henegou hadden voer haer betalinghe gesproken [(67)]. Men is oock

[+]4000 Zwitsers tot dienst des conicx van Spaengien.

[+]Fame van peys maer anders niet.

in de voerleden maent vergadert geweest tot Brusel, maer daer en is niet van gedaen; de staten eysten voeral de landen in vrede gestelt te syn, eer se scattingen concenteeren wouden. Ende daer liep somtyts wel een spraecke van peys te maecken met den prinsche van Oraengien, maer den prinsche en wilde daer niet af hooren, voer dat de Spaengiarden en ander vrempdelinghen uyt den lande waeren [68].

Desgelycx heeft deestyt de gravinne van Bossu gesonden aen den prinsche om van haeren man, den grave van Bossu, te tracteren, die te Huern gevangen sidt. Maer den prinsche gaf antwoerde, dat haer man den Spaengiarden grooten dienst gedaen hadde, en dat sy nou sou maken aen haer te vercrijgen, dat synen sone die Ducdalbe tot Loven uyt der scolen genomen heeft ende na Spaengien gesonden is, dat dien weder quame dan sou haer man oock losse gaen.

+ Maer van des crychshalven en werdt niet uytgerecht dan rooven en stelen d'een aen d'een syde aen d'ander tot groote bederffenisse van het plat landt. Ende op den 5 en sesten dach hoorde men wederom in Zeelant seer scieten, ende ten lesten hoorde men, dat het om blyscap en triomphe was om seer vuel coopvaerders, die aengecomen waeren uyt Denemercken met vuel provande ende brochten oock sommige orloechscepen ende soldaten mede tot assistentie van den prinsche.

+Den prinsche d'Orange crycht provande en soldaten uyt Denemercken.

+ Item deestyt is den hertoch van Arschot van Brusel vertrocken na Vranckeryck om als van deser landen weghen den nieuwen conick willecom te heeten, die op den wech was, ende heeft het conickryck van Polen verlaten en is er uytgevlucht. In desen conick hadden alle papisten een groot behagen, maer na 19 jaeren is hy wel haer vyant worden [69].

+Aerscot treckt na Vranckeryc om den nieuwen conick Herry 3 te vereeren.

[8 Juli 1574]

+ Item den 8 dach so werden tot Antwerpen twee valsche munters gedoyt den eenen gesoden in water en den anderen gehangen.

+2 valsche munters gedoyt.

[9 Juli 1574]

+ Item op den 9 dach, so quamen sommige orloechscepen uyt Zeelant haer vertoonen tot by Antwerpen. Ende tot Antwerpen werden oock+ sommige oerloechscepen weder opgeboeyt, maer met cleyn coragie, want binnen 2 jaeren is er daer over de hondert genomen, die al tot Antwerpen syn getimmert eensdeels van nieuwen hout begost en eensdeels opgetakelt.

+Guesen scepen vertoonen haer bij Antwerpen.

+In 2 jaeren tot Antwerpen over de hondert scepen genomen van de Guesen.

+ Item deestyt was er noch al groot geroeppe van de groote ermeye, die men alle uren was verwachtende met den eersten winde, dat se in Zeelandt soude met gewelt inbreken, maer vuele wisten wel betere om de groote subyte sterffte die er was onder het crychsvolck van der ermeye gecomen; maer men riep te meer omdat de Spaengiarden die alhier in Hollant vast diveersche steden begonden te benauwen als Gorcum, Leyden, Leerdam en Bommel; ende het plat landt werdt seer afgebrant en berooft.

+Fame van de Spaensche ermeye.

[20 Juli 1574]

+ Ende op den 20 dach Julius, so cregen de Spaengiarden het stedeken van Leerdam in Hollant in, nadat sy 't eenen dach bescoten hadden, so en begeerden de borgerye den storm niet te verwachten, maer begeerden de genade van het perdon te genieten, d'welck geconsenteert werdt ende

+Leerdam werdt den Spaengiarden overgegeven genietende het perdon.

+ so lieten sy het crychsvolck van den prinsche van Oraengien uyttrecken, dat er weynich in was ende behielden lyf en goedt, uytgesteken eenen predicant ende eenen scoelmeester, die men vonde ende het perdon niet begeerden te genieten; so werden die twee gehanghen (70).

+2 gehangen van der religien hoofden.

Ende de Spaniarden teghen het verbodt plonderden sommige huysen, dies Siapin Vitellus als overste ordinancier ende raetsheer van den leegere+ toernich werdt ende hy dede 6 van de roovers hangen ende teghen hem murmererende, dede hy er noch 3 hangen, waerom sy al te hoop werden seer rasende ende capiteyn Juliaen, een colonel, versprack de Spaengiarden+ also dat Vitellus moest uyt der stat vluchten ende quam tot Brusel aen+ Dom Lowies syn clachte doen, begeerende ontslagen te syn van synen dienst en wou na Italien na huys trecken, seggende: ‘Als men geen+ booscheyt en ongehoorsaemheyt en mach straffen, so sal den crych qualyck vergaen’ (71).

+Spaengiarden plonderen.

+9 Spaengiarden gehangen.

+Twist.

+Vitellus vlucht.

+ Met desen twist bleef 't achtere dat men Gorkum soude hebben gaen bescieten, daer 2 scanssen voer geslagen waeren, so dat die van der stat qualyck victalie conden cryghen dan te watere en dat met stercken winde oft doncker nacht. 't Gescut om te bescieten was uyt Vianen by Amsterdam brocht ende doer dit gerucht wederom gevuert; maer die van Leyden werden seer benaut.

+Met desen twist en werdt Gorcum niet bescoten, daer preparatie af gemaeckt was

+ Ende also deestyt wel eenige steden eensdeels doer toelatinge en eensdeels doer oochluyckinge toegelaten was, sonderlinge de Vlaemsche steden met die van Hollant en Zeelandt te handel en, so heeft nou deestyt Dom Lois den commandador wel scerpelyck verboden sulcx meer te doen op pene van lyf en goedt, also dat die van Acxele in Vlaenderen 't selste verbodt obedierden, ende sommige cooplieden die van Vlissingen over Acxelt meynden te comen naer Antwerpen, want de rechte rivire lieten sy noyt so passeren, gevanghen en gehanghen hebben. Waerom seer corts daerna op den 25 Julius die van Vlissinghen daer aen Acxele sommige scepen met volck en peerden brochten ende joegen 300 soldaten, die in Acxele lagen daer uyt ende verbranden het meeste deel van het stedeken (72).

+Acxele wordt van de Zeelanders meest verbrant.

Item deestyt so werdt tot Brusel eenen Spaenschen pagador oft pennickmeester met noch sommige ander Spaengiarden vermoort uyt nyt: en de moorders en werden niet vonden.

+ Item deestijt was er noch al spraecke onder de staten des landts om peys met den prinsche van Oraengien te maeken, presenterende Dom Lois alle syn crychsvolck te betalen, dat hy met haer uyt den lande trocke, want den prinsche van Oraengien en wilde niet eer daer af spreken, want de staten, so wel geestelycke als weereltlycke begonden te mercken dat de vrempdelingen ende Spaengiarden over haer sochten te domimineren; maer nou wilde 't qualyck syn. Ende desen Dom Lowies brocht+ de seckte van de Jesuwiten seer vuel in 't landt die er wel lange geweest hebben, maer desen goevernuer liet haer nou toe kercken te bouwen;

+Hoe in desen tyt de Jesuwiten, dwelck meest Spaensche monicken waeren seer vermenichvuldichden ende kercken timmeren so tot Antwerpen en elders.

+Tot mishagen van vuele geestelycke.

+ tot Brugghe hadden de Jesuwieters het Engelsch huys gecocht ende tot Antwerpen hadden sy desen voer somere het seer groot scoon huys van Aken gecocht, daer men plach keysers oft coningen in te logieren.

Ende deestyt begonden sy daer in midden van de groote wooninghen een kercke in te timmeren; dit mishaechde vuel cloosteren, ende men seyde dese Jesuwiten monicken vuel scandalen na, dat sy verboden de vrouwen met hen mans te converseren sekere daghen ende die 't overtraden geeselden en soo voorts. Ende de stat van Antwerpen calendierden den coep van desen huyse, maer sy cregen sulcke brieven van den hove, mits sy Dom Lois, den goeveruer, te vrinde hadden, dat men haer den coop moeste laten. Aldus begonden vuele apten en prelaten wel te mercken, dat het seer te beduchten was dat de vremde haer meesters souden worden, sochten daerom al middelen om te peyseren met den prinsche van Oraengien; maer die en wilde oock niet hooren voer dat de vrempde uyt den lande souden syn. Maer hebben nochtans deestyt sommige mannen aen hem gesonden om hier af te spreken en oock om den grave van Bossu losse te cryghen, die de Spaengiarden nou cleyn achteden al was hy haer een grooten diender geweest. Ende leyden mede den heere van Alegonde, secretaris van den prinsche, die alhier tot Utrecht gevangen was, dat een seer welsprekende man was, ende beloefde syn devoir te doen aen den prinsche om te peyseren. En beloefde oock weder na syn gevangenisse te comen; men presenteerde hem tegen Bossu te lossen, maer den prinsche en wilde niet, want men verstaet dat hy was beloeft losse te laten in 't overgeven van Middelborch, anders en soude den prinsche Dragon so niet laten uytgaen. So en werdt hier niet uytgerecht, ende keerende wederom in syn gevangenisse, so maeckten de staten dat men hem corts hierna losse liedt, en werdt tot Delft gelevert mits sy sagen den prinsche in als so syn woerdt hielt. Maer dewyle Alegonde by den prinsche was screeff by vuel brieven, die men na Spaengien sonde, synen heere veronsculdigende ende bewysende in wat peryckel der hoeveerdegheyt der Spaengiarden den conick noch brengen sullen tot verlies synder landen; en gelyck Carolus. 5. syn vader doer haer oock vuel scade geleden heeft, so voer Mets en in Africa en in ander plaetsen; gelyck desen Alegonde seer fraey van scryven ist; Godt geve dat se den conick ter hant comen [(73)].

+Den gevangen Alegonde, secretaris van den prinsche, wordt gebruyckt om met den prinsche voer des landts vrede te spreken, keerende na syn beloefte weder in 't gevangenisse.
Wordt daerna losse gelaten.

Eindnoten:

(67) MENDOÇA, *op. cit.*, p. 256. - GACHARD, *op. cit.*, p. 106. - POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 135.
(68) Over de bijeenroeping der Staten GACHARD, *op. cit.*, p. 102, 116, 118; VAN METEREN, *op. cit.*, p. 259; BOR, *op. cit.*, p. 516, aldaar ook voor de houding der afgevaardigden. - Over de onderhandelingen rond een vrede, zie MENDOÇA, p. 259; GACHARD, *op. cit.*, p. 121 en volg.; GACHARD, *Corresp. Guillaume le Taciturne*, t. III, p. 397 en volg.
(69) POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 167. - GACHARD, *op. cit.*, p. 180.
(70) GACHARD, *Corresp. Phil. II, op. cit.*, p. 124. - MENDOÇA, *op. cit.* ab pag. 256. - VAN METEREN, *op. cit.*, p. 279. - BOR, *op. cit.*, p. 530.
(71) POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 172; bij MENDOÇA wordt de terugkeer van Vitellus gemotiveerd door beroep van den gouverneur ten einde de krijgsplannen verder te bespreken: zie aldaar, p. 257.

(72) POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 176. - GACHARD, *op. cit.*, p. 134, aangaande gebeurtenissen rond Axel.
(73) Over de vredesonderhandelingen van Marnix van St-Aldegonde en de houding van de Staten, zie GACHARD, *op. cit.*, p. 29, 120, 148 en volg.; POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 170, 172; VAN METEREN, *op. cit.*, p. 285; BOR, *op. cit.*, p. 533.

Augustus.

[3 Augustus 1574]

+ Op den 3 Augustus so quam Dom Lois als commandador ende gouvernuer generael weder binnen Antwerpen alwaer oock de generale staten geroepen waeren, ende hy bracht nou heer Frederick Champanie den gouverneur wederom in de stat, die de Spaengiarden uytgedreven hadden. Nou sach men wel aen haer wesen, dat het al gemaeckt spel is geweest (74).

+Dom Lois met Champanie den gouverneur compt in Antwerpen, oock de staten des landts.

[7 Augustus 1574]

+ Ende op den 7 dach trocken 3 vendelen Hoochduytsche uyt der stat ende den 14 dach noch 4 vendelen, also dat alle de soldaten uyt waeren, maer seer haest quam den colonel Hannibal met 1500 nieuwe aengenomen Duytsche knechten in Antwerpen ligghen, die een broeder was van graef Loduwyck Ladron, die in 't jaer 1567 in Antwerpen quam met 12 vendelen daer Antwerpen vuel overlastinghen af hadde.

+De Duytsche van Evelsteyn trecken uyt en Hannibal compt in met 1500 soldaten.

Maer in 't jaer 71 dede desen tot Antwerpen groote tirannye onder syn knechten, om dat se tegen hem gerebelleert hadden, maer sedert is hy na Italien getrocken ende daer in vuel miserien en met grooten stanck gestorven (75).

Dese 7 vendelen die nou uyt Antwerpen sceyden, trocken na Bommel, want die 4000 Switsers, die onlancx in Junius waeren in 't landt comen, trocken alreede wederom, synde vuel gestorven; haer was beloeft+ alle maenden haer gelt ende den commandor die van den staten geen gelt en creech, ende niet vuel uyt Spaengien en creech, moest by faute van gelde haer laten gaen. Want soo men hoorde screef den conick uyt Spaengien dicwils dat men dese landen soude in vrede stellen, waer 't mogelyck. Want den Torck was seer sterck ter zee ende was gevallen te lande in Barbaryen voer de geweldighe stat van Thunes, die Carel de vyfde den Torck afgenomen hadde; ende hadde daer een sterck casteel by gemaeckt, die men noempde de Golette. Van dit gerucht+ was Spaengien in roeren ende men ginck hier te lande oock vuel processie; tot Antwerpen, in de groote kercke, ten eersten op den 15 dach en daer na al de weke in de ander prochien, biddende dat het hier vrede mocht worden, so sy seyden, ende dat de Torck in Spaengien mocht gekeert worden. Maer ick geloove dat de geestelycke meest beletsel waeren, dat de Spaengiarden niet uyt den lande en trocken; sy souden se wel hebben willen quyt syn, maer dan vreesden sy, dat de Guesen haer vermeesteren en souden; ende dan was hier quay middelen om den crych te onderhouden (76).

+Den Torck compt voer Thunes in Affrica.

+Processien om den Torck te keeren en hier om peys.

+ Die steden van Hollant en Zeelandt gaven den prinsche van Oraengien deestyt oock scattinghe, maer redelyck, ende dat om de stat van Leyden te ontsetten, dat van de Spaengiarden so lanchs so stercker met bolwercken belegert werdt ende in hongersnoodt begonde te comen.

+Hollant en Zeelandt geeft den prinsche redelycke scattinge om Leyden te ontsetten.

+ Item deestyt werdt tot Antwerpen een concilium gehouden onder de grau monicken, die men minnenbroeders noemptde, die hier van allen gewesten quamen; men en conde niet wel hooren wat sy quamen tracteren, maer men hoorde dat sy niet geerne en sagen, dat de Jesuwiters overal in 't landt begonden te resideren. Ende eenige wouden oock segghen dat sommigen argumenteerden, dat het wel van noode waere, dat men in desen tyde om de gemeynte in eenichheyt en by de Roomsche kercke te houden wel van noode waeren 't heeren nachtmael onder 2 specien uyt te reycken den leeken, maer sulcke en moesten geen gehoor hebben, want daer en quam niet af.

+Concilium tot Antwerpen onder den grauwen broeders.

[15 Augustus 1574]

+ Item op den 15 dach so voeren al de orloechscepen die tot Antwerpen die er niet seer vele en waeren uyt, want daer waeren alleen 8 Guesescepen die haer beroepen hadden, maer en dorsten niet verre in 't black comen, en het gebeurde dat de Guesen in 't navolgen een scip verloren, dwelck op de ondiepte bleef sitten en moesten daer 't gescut afdoen en staken 't voorts in brande.

+De reste van d'oerloechscepen van Antwerpen kycken noch eens uyt.

+ Ende deestyt dreychde den prinsche van Oraengien oft die van Zeelant seer den Vlaemschen cant om scattinghen af te cryghen, waerom Dom Lois daer sommich crychsvolck henen scichte, maer noch Brugge, Niepoorte, noch Duynckercke en wilden 't volck in hebben, segghende dat Antwerpen daermede in den gronde bedorven werdt, willende haer steden selve bewaeren; alleen die van Hulst namen volck in [77].

+In Vlaenderen vuel steden weygeren het gernisoen in te nemen, den prinsche dreycht haer oock.

+ Item deestyt so staken de Hollanders vuel dycken doere in Hollant om met scuyten te connen varen op Leyden ende dat te spysen, also dat men hoerde, dat het rontom Leyden ontrent 2 voet hooge van water werdt. Maer de Spaenigarden hielden haer al op de opghegraven scanssen ende scutteden d'water daer se conden oft mochten.

+Den prinsche d'Oraengie doet vuel dycken breken om water by Leyden te brenghen.

+ Ende het geschiede dat in 't eynde van Augusto quamen vuel capiteynen der Spaengiarden tot Antwerpen uyt den leger van Leyden, aen Dom Lois ende de staten des landts haer clachten doen, dat het onmogelyck was aldaer voer Leyden langhe te blyven ligghen, mits het water doer vuel doergesteken dycken haer begonde te quellen ende hadden die van Leyden vuel gratien gepresenteert, maer sy bleven volherdich+ herdich op Godt betrouwende; verhopende dat sy noch doer den prinsche van Oraengien ontset souden worden, die van alle steden uyt Hollant en Zeelant vuel scuyten ende van de cloecxste sceepscrychslieden dede naer Delft toebrenghen. Hier voer vreesden de Spaengiarden seere, al roepende dat se naer huys wouden ende niet langer en wilden dienen, mits sy sagen dat sy niet vele in Hollant noch Zeelandt en conden gewinnen, ende nou wel in 't habyt waeren en vuele den buydel noch vol gelts hadden, also dat se uyt den leeger vuel wechliepen met hoopen. Alle die peerden in Antwerpen gecocht hadden, waeren alle wech; sommige vercreghen oock paspoorten, mits latende haer betalinghe aen haer overste; het was van noode dat men aen de frontiren stercke wachten op haer hielde oft wilden met gewelt doer na Spaengien; tot Marienborch en by Papamen werden sommige achterhaelt ende geslaghen en sommige gevanghen.

+Hoe het Spaensch crychvolck voer Leyden begonde onwillich te worden, siende het water haer ten lesten sou quellen.

+Vuele verliepen na Spaengien en som werden op de frontiren gevangen en dootgesmeten.

+ In 't eynde deser maent creech den prinsche van Oraengien een+ heete cortse, waerdoer het ontsetten van Leyden te langer treyneerde, ende oock dede Dom Lowies alle syn machte al na Leyden trecken om het ontsetten te beletten, verlatende Bommel en Gorckum, latende alleen sommige scanssen daerontrent beset [78].

+Prinsche van Oraengien sieck van een cortse.

+Den commandador doet den leeger voer Leyden stercken, verlatende Gorcum en Bommel om Leyden te meer te benauwen.

Eindnoten:

(74) Men zie evenwel de ongunstige beschouwingen van Requesens over Champagney, GACHARD, *op. cit.*, p. 138; POULLET et PIOT, p. 182.
(75) Bedoeld is hier graef Annibal d'Altaemps.
(76) POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 152. - Over den terugtocht der Zwitsers, p. 186 en 201. - GACHARD, *op. cit.*, p. 137. - BOR, *op. cit.*, p. 530.
(77) POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 201. - GACHARD, *op. cit.*, p. 134.
(78) MENDOÇA, *op, cit.*, p. 251, over het beleg van Leiden. - Verder pag. 260 en volgende, vooral pag. 268 en 269, 271. - POULLET et PIOT, *op. cit.*, p. 204 en 205. Voor de inneming van Gorckum (Goinchem), VAN METEREN, *op. cit.*, p. 279; BOR, *op. cit.*, p. 548 en volg.

September.

[1 September 1574]

+ Item in 't eerste van deser maent quamen dicwils posten uyt Spaengien maer wat tydinghe sy al brachten en wist men niet, maer+ vuele wouden segghen dat men uyt Spaengien nou vry geen ermeye herwaerts en dorst verwachten, maer dat de conick al screef, dat men syn crychsvolck derwaerts seer behoefde, mits den Torck de stat van Thunes+ was overghegheven ende dat hy de Golette oft casteel seer sterck belegert hadde ende bescoote, ende voersekert was in te cryghen, mits daer te luttel volcx op was, nadat se seer groot was. Dit quam doer girichheyt van de capiteynen, die 't volck laten versterven en verloopen ende vuel den conick ter rekeninghen brengen ende als er nou subyte belegeringhe compt, niet en hebben om wederstant te doen.

+Posten uyt Spaengien om helppe.

+Den Torck Thunes in Affrica ingecregen.

+De Golette sterck belegert en bescoten werdt.

+ Oock so sceyden den 4 dach deser maent de staten des landts van Antwerpen, die daer alle de voerleden maent vergadert syn geweest, daer men niet vele af en hoorde wat sy uytgerecht hadden [79].

+Staten des landts sceyden uyt Antwerpen.

[7 September 1574]

+ Item op den 7 Septembris in der nacht deden de Hollanders een proeve om Leyden ontset te doen en creegen een scanse in, die er noch vuel was, maer by faute van te luttel waters oft winde, dat het niet genoech derwaerts en vloeyde moesten sy, scermutsende, weder wycken.

+D'een proeve der Hollanders om Leyden te ontsetten met der nacht.

+ Item deestyt so was er seker tydinghe, als dat de conick van Polen daer uytgevlucht synde om van de croone van Vranckeryck niet te failgieren, nou syn broeder Carel de 9 doot was, tot Lions in Vranckeryck was gecomen, synde gecomen over Italien en doer Venegien en meer ander plaetsen, daer hy wel ontfangen is geweest. Ende voer d'eerste hoort men dat hy de staten van den lande dede vergaderen tot Lions ende den conick van Naverre ende Duc Dalencon synen jongsten broedere, die men tot Parys als half gevangen hielt, gebode hy liber en vry te laten gaen, daer 't haer beliefde. De fame was oock dat hy van opinie was vrede te maken met de Hugenoosche prinschen, maer nochtans hadden de Parysienen en ander papisten een ander hope van hem, dat hy die vuel in d'orloge voer syn broeder gedaen heeft, tegen die van der religien nou noch meer doen sal als't voer syn eygen is; den tyt leert vuele [80].

+Herry du Valoys de derde van dien name ende de derde sone van Franssoys du Valoys gecosen tot de Franse croone compt tot Lions verlaten hebbende Polen; hy doet de staten vergaderen, doet syn broeder en Naverre syn swager liber en vrij gaen.

[15 September 1574]

+ Item op den 15 en op den 21 dach Septembris so gescieden voer Leyden wederom eenighe scermutssingen ende des prinschen volck wonnen wederom eenighe bolwercken, die sy raseerden, niet sonder verlies van volcke; maer het water begaf haer wederom, so dat sy moesten wycken ende de Spaengiarden keerden ende scutten

+Scermutsinge voer de stat van Leyden.

het water al daer se conden oft mochten, want de stat was seer benaudt van honghere waerom sy 't haer oock dachten te verduren [81].

[23 September 1574]

[+] Item op den 23 dach Septembris werdt tot Antwerpen ende in meer andere hoeftsteden van den lande den gemeynen Breeden raet vergadert

[+]Van groote scattinge die Don Lois der steden dede voerhouden.

om een seer groote scattinghe, die Dom Lois was eyschende, te weten op elck veertel coren 10 st., de terwe 20 st. en een aem wyns 6 gs ende so al naer advenandt op laken en alderleyde coopenscap, en dat voer 6 jaeren durende tot betalinghe der crychslieden ende onderhoudinghe der orloghen. Dit was al 't gene daer de geestelycke ende weerlycke staten al langhe op vergadert syn geweest ende soo men hoort, so hebben sy hem geconcenteert al het crychsvolck te betalen, woude hy met den volcke uyt den lande trecken na Spaengien, daer sy wel van doene syn om den Torck uyt Barbaryen te verdryven, maer sy en sochten dese landen oock niet te verlaten, maer de steden namen haer beraet op dit versoeck [82].

+ Ende boven desen so en wilde Dom Lois niet toelaten eenighen steden met die van Zeelant oft Hollandt te handelen, maer sommige en wilden 't om syns gebodts wil niet laten, sonderlinge die van Brugghe, die oock geen soldaten van Dom Lois en wilden in haer stadt hebben. Ende de Zeelanders dreychden Gendt, Hulst en andere steden groote scaden te doen, so sy des commandadors geboden onderhielden, te weten scaden met dycken doer te steken.

+Verbodt met Hollant to handelen.

+ Item in 't eynde deser maent so hoorde men dat de generaliteyt van de steden van Hollant versochten aen die van Amsterdam en Utrecht besceet te hebben oft sy wouden de stat van Leyden helpen ontsetten ende den Spaenschen leger verdryven oft dat sy eeuwelyck haer vyanden wouden blyven, want sy waeren gesindt sonder ophouden de scansen der Spaengiarden te overvallen, hebbende nou oock soo het water dagelycx meer opvloeyde den Spaengiarden 2 galeyen en vuel scuyten afgenomen, die haer spyse aenbrochten uyt Amsterdam, d'welck den Spaengiarden flauwe maeckte, want der Hollanders scuyten sagen sy groote menichte. Ende de Spaengiarden die se vonden op dese galeyen hadden sy grouwelycken omgebrocht. Sy eysten de stat dagelycx oppe, maer daer en was geen gehoore; 'Sy souden se oock noch voer den conick bewaeren' seyden sy, verhopende ontset.

+Hollanders dreygen Amsterdam en Utrecht en nemen 2 galeyen en vuel scuyten.

[26 September 1574]

+ Item in 't eynde deser maent, 26 September, werdt noch vuel poeders uyt Antwerpen na den leger voer Leyden gesonden [83].

+Poederen na Leyden.

+ Ende deestyt trocken oock uyt Duytschelant 2000 ruyteren na het quartier van Lions, daer den nieuwen conick was hem tot dienste; nochtans was de spraecke, dat hy wel sou hebben willen peys maecken met die van der religien, maer het landtsraet drong hem meer tot oerlogen en verhoepten eenen cloecken voervechter aen hem te hebben. Men wilde seggen dat dese ruyteren in 't eerste syn aengenomen geweest om den prinsche van Condé te dienen, maer by faute van gelde dese nou dienst doen oft mogelyck doer de veranderinghe van de doot des conicx ende kiesinghe des nieuwen de Hugenoosche prinschen geenen crych eerst en willen beginnen, ende besien wat desen papisten willen aenrechten met den nieuwen conick.

+2000 ruyteren trecken uyt Vranckeryc.

+ Item den 7 en den II en den 14 dach October was men tot Antwerpen vergadert op de scattinghe die men haer hadde voergehouden; maer voer conclusie niettegenstaende Dom Lois in stat was, so werde 't hem altemael geweygert niet te geven hoe seer hy nochtans de stat met overlastinge van crychsvolck dreychde. Men hielt den aengevers voere dat voertyts Antwerpen sou opbrengen 4 tonnen goudts tot opbouwinge van het casteel, met scoon beloeften dat het daerna sou ontlast syn van soldaten ende en is er noyt sonder geweest; so en soude 't oock niet helpen dat men dese soude geven [84].

+Van den ontsegghen der grooter scattinge.

Eindnoten:

(79) POULLET et PIOT, *op. cit.*, ab pag. 196. - Voor de houding en het afscheid van de staten van Brabant, zie BOR, *op. cit.*, p. 568; GACHARD, *op. cit.*, p. 149 en volg.
(80) Over het verblijf in Italie, LAVISSE, *op. cit.*, p. 155; verder p. 158, 159 en 160.
(81) MENDOÇA, *op, cit.*, ab pag. 269. - GACHARD, *op. cit.*, p. 136, 145.
(82) POULLET et PIOT, OP. CIT., p. 235. - Over de algemeene geestesgesteldheid bij de Staten, GACHARD, *op. cit.*, p. 181, 184.
(83) POULLET et PIOT, *loc. cit.*, p. 238. - MENDOÇA, *op. cit.*, p. 278. - GACHARD, *op. cit.*, ab pag. 174.
(84) Herhaaldelijk wordt door Requesens de houding van de Brabantsche bevolking in het algemeen gelaakt. - GACHARD, *op. cit.*, p. 184.

October.

[2 Oktober 1574]

+ Ende het gesciede op den tweeden dach deser maent als des saterdaechs, dat des prinschen van Oraengien volck, niet seer wyt van Leyden liggende, so alle 't plat landt overwatert werdt, doer het doersteken van vuel dycken; ende de Spaengiarden, Duytschen en Walen onder het bevel van Dom Lois die lagen op scanschen, dycken ende hoochden om de stat van alle syden te benauwen. Ende des prinschen volck begonde met ontrent 1600 uytgecoren mannen met groot gescut op hen scuyten de blockhuysen te bestormen. Ende met het doersteken van noch eenen binnendyck cregen sy vuel waters, also dat sy twee sterckten wonnen, daer er haer geen af en scapeerden, hebbende goede slycsporen, daer sy mede in 't oploopen vast gingen sonder slibberen: ende 't waeren al Spaengiarden, die sy seer wreedelycken vermoorden, stekende die hoofden op spicien ende cloetstocken, maeckende also den anderen bolwercken een vreese ende der stat een teecken der victorien. Ende met alsulcken moede ende teekenen vielen sy des anderdaech vroech aen ende maeckten alle de vyanden vluchtich van haer scanssen. Maer werden met vuel scuyten so dapper vervolcht, dat het wel 1500 oft ontrent 2000 waeren dootgebleven: ende de stat was noch voer den noene ontset en gespyst met 900 scuyten.

+Van de ontsettinge van de belegerde stat van Leyden.

[3 Oktober 1574]

Ende op den derden dach na den noen quam den prinsche van Oraengien selve binnen der stat; men hoorde vuel van des hongersnoot dat er geweest was, ende ontrent 300 gevangenen, meest Spaengiarden werden gelyck coopmansgoedt met gebonden handen in sommige scepen geworpen en so na Vlissinghen gevuert Men estimeerde dat den Spaenschen leger wel 20000 sterck was, maer mits den watere en conde d'een d'ander niet helpen ende de menichte van scuyten en scepen en hadden sy niet, gelyck wel de Hollanders, maer tegen Godt en helpt oock geen sterckte [85]

[10 Oktober 1574]

[+] Item ontrent den 10 dach October quam alhier oock seker tydinge van het verlies, dat den conick van Spaengien hadde in Affrica oft Barbaryen, daer hy onlancx de stercke stat van Tunes verloren heeft ende nou hoorde men gelyck 't oock waerachtig was, dat den Torck oock de sterckte daerby gelegen aen de zee, die men noempde de Golette gewon-

[+]De Golette by Thunes in Barberyen wordt oock van den Torck gewonnen, en 't gernisoen vermoort.

nen hadde met gewelt en al de Spaengiarden en Italianen die er op waeren vermoort, waerom in Spaengien en Italien was en by sommige oock hier groote droefheyt; men hoepte oock hier doer verlossinge van de Spaengiarden te hebben, dat se na Spaengien souden moeten, maer den Torck en quam niet voordere, liet het daermede hem genoech syn.

+ Ende also de stat van Bommel oock beset was met Duytsen ende die van Bommel gehoort hebbende van de scoone victorie van Leyden vielen sy oock seer dapper uyt der stat op sommige scanschen, also dat se vreesende voer ergere, oock van der stat afweken (86).

+Bommel wordt oock vry van den belegge.

[20 Oktober 1574]

+ Ende op den 20 dach deser maent Dom Lois hoorende van allen desen teghenspoet ende dat bovendien de gemeynte hem geen scattinghe tot onderhoudinge van den crych en woude consenteren, d'welck de 2 staten te weten de prelaten en den edeldom alreede al geconsenteert hadden, doch by condicien, dat het den derden state, te weten de gemeynte oock consenteeren souden, d'welck sy niet en wouden. So vertrock hy na Brusele alwaer hy oock terstont den gemeynen raet dede vergaderen; maer die spraecken noch vuel stoutere, niet willende iet concenteeren, dreygende hem met recht wel te mogen verdryven, mits de conick volgende synen eede ende des landts rechte niet en mochten een vrempt heer tot goevernuer stellen, dan een van synen bloede. Ende woude hy niet simuleren, so wouden sy eenen bescermheere des landts kiesen, dreygende oock van gelycke seer den canselier, omdat hy lichtelyck 't conicx zegel vercochte (87).

+Dom Lois crygende overal tegenspoet en geen consenteringe in scattinge tot Antwerpen treckt na Brusel die hem nou vuel min te wille wisten.

[23 Oktober 1574]

+ Item op den 23 dach October, so screef den commandador noch eens tot Antwerpen, doende den Breeden raet noch eens vergaderen, doende vragen wat men den conick sal overscryven, maer hem werdt gescreven, dat se niet geven en wouden, als voere wy geseyt hebben.

+Dom Lois scryft noch eens aen Antwerpen om de scattinge.

+ Ende ten selven dage werdt tot Antwerpen een manspersoon levendich in aschen verbrant, die op de passagie van Hollant gevangen was ende mits hem was gevonden eenen paspoorte van den prinsche van Oraengien ende bovendien en wilde hy 't catolyck geloove niet bekennen voer goedt, maer by syn religie blyven, waerom de bisschop Franssoys Sonnius seyde, so gy ou niet en wilt bekeeren, suldy in asschen verbrant worden, gelyck 't oock gesciede.

+Een persoon levendich verbrant in aschen.

Eindnoten:

(85) MENDOÇA, *op. cit.*, p. 274. - BOR, *op. cit.*, p. 559. - GACHARD, *op. cit.*, p. 174.
(86) BOR., *op. cit.*, p. 572. Voorloopig nam men nu een verdedigende houding aan. Zie o.a. GACHARD, *op. cit.*, p. 566.
(87) Betreffende de houding van de stad Brussel, zie BOR, *op. cit.*, 573, voor Antwerpen, p. 575.

November.

[1 November 1574]

+ In 't eerste van deser maent hoorde men dat den gecoren conick Henry van Vranckeryck oock een perdon heeft laten uytroepen voer die van der religien, haer vergevende wat se souden mogen misdaen hebben, mits voorts aen levende catolyckelyck; maer hy voorderde daer weynich by, want voorts aen te volgen de catolycke religie is cleyn vryheyt der concientien. Ende heeft een stedeken boven Lions sterck doen belegghen, d' welck geen victalie naer Lions dede comen, ende soo 't scene

+Herry den conick van Vranckeryc laedt oock een perdon uytgaen.

+ meynde 't met gewelt te overvallen; maer op eenen nacht syn se uytgetrocken met allen haer bogasie, waerom de conick geturbeert was soo 't ommers scene, want sonder dat se in synen leeger eenige vrinden hadden was 't onmogelyck te scapperen. D' welck hem corts hierna openbaerde van Mons. Damville, die met alle syn volcke corts oock vertrock na Languedoc, gevende vuel steden en plaetsen overe aen de Hugenoosche prinschen. D'oorsaecke was, dat den conick, die wel den jongen conick, synen swagere van Naverre en synen broeder losse hadde doen laten en in 't generael een perdon liet uytgaen; maer synen broedere Duc de Mommerancy hielt men noch gevangen. D'oorsaecke synder gevangenisse is, om, daer Caerle 9 den voerleden conick hem gestelt hadde in justicie over alle vredebrekers, 't sy oft het die van der Hugenoosen oft de Catolycke souden syn; ende doen vielen die van Rouwaen in de faute ende de conick dede haer doer hem straffen. Dit dachten die Catolycke hem nou te passe te brengen; ende mons. Damville plach hem seer trouwelyck te dienen, maer siende nou synen broeder verongelycken, is contrarie gevallen [88].

+Mons. Damvil valt den conick af en levert steden in Languedock.

+ Ende op den eersten November werdt in de Jodenstrate 2 lichte vrouwen om haer goedts wille vermoort; sy hadden er wel 6 dagen doot geleghen; so sy saten aen de tafel waeren se van eenighe boelen vermoort.

+2 vrouwen vermoort.

[4 November 1574]

+ Den 4 November was er eenen Spaenschen capiteyn ten Bosche, die synen weerdt overlast dede ende sloech; dies den sone den capiteyn doerstack ende dien sone werdt oock ombrocht, so dat er byna meerdere beroerte gesciede.

+2 dootgeslagen in Bossche doer de Spaengiarden.

+ Deestyt hadden de Spaengiarden over de Lecke een seer groote yseren keten gespannen, die met stucken in diveersche steden gemaeckt was; en dat omdat die van Dorderecht, Bommel, Geertruydenberge souden gesepareert syn, en leyden op elck eynde soldaten met een scanse; maer op den Alderheyligen dach braecken des prinschen vrybueters de+ keten, en sloegen wel 200 soldaten, braken de masten daer se aengespannen was ende brochten de keten oft een deel tot Dorderecht, daer se aen de poorte tot een monster hinck. Den roep was dat sy er te voren+ een gelach op vertert hadden, dat de cappiteynen hadden belooft te betalen als sy de keten souden gebroken hebben ende met brenghen. Noch wert er deestydt in Hollant op eenen dyck den Spaengaerden sommich ghescudt ontweldicht [89].

+De Spaengiarden spannen een keten over de Lecke.

+Des prinschen volck nemen de keten gespannen over de Lecke, hanckt te Dort.

+(Nota: hier begint scrift van andere hand tot aan einde.)

[14 November 1574]

+ Item op den 14 dach November geschidet tot Borgerhout by Antwerpen, dat sommighe banckgesellen by een saten en droncken; en een seyde, hier hebbe ick een vers pinten biers, daer moet gy alle in gedoopt syn; een verrader, bot in 't verstant liep en seyde daer, dat een camer vol wederdoopers by een waren; dese

+Banckghesellen worden buyten Antwerpen gevanghen doch men meynde door het aenbrengen dat volck van dopsche religy was.

lipen gelyck se pleghen van Herodus naer[+] Pilatus, van den merckgraef naer den goevernuer en soo voorts. Dies men terstont al stille derwaerts croop met dinaers oft diefleyders den gouvernuer Champanie en den kasteleyn van 't casteel ende sommighe andere waren te perde achter 't dorp op 't velt daer die calvinisten over sommighe

[+]Beghinsel van 't scryven Philups van Haecht dusent 6 hondert en tien, hiernaer volghende copyen genomen uyt myns vader saliger boecken die naer malkanderen vervolgen.

jaren predickten ende gelyck daer altoos des sondaechs vuel borghers in dat dorp gaen wandelen en drincken, soo sorchden sy voor beroerte; dies men oock sommighe Duytsche knechten bestelt hadde, die den wech besetten tot aen 't dorp. Als nu den merckgraef, schoutet ende diefleyders in 't huys ontrent de camer comen, beghonden sy te twyfelen dat se bedroghen waren, want sy hoorden 't gheraes van de dronckaerts; waer sulckx geweest als sy meynden, daer soude meerder stilte geweest hebben. Maer omdat sy wisten dat de heeren op 't velt waren en dorsten sy se niet nalaten te vanghen. Ende het dorp was seer beroert, ende oock mede[+] een deel van der stadt, sonderlinghe doen men alle dat volck 2 ofte 3 samen gebonden inbrochte. Maer dien avont merckten sy seer wel dat se 't volck ter onschult gevanghen hadden. Des anderdaechs werden sy ondervraecht oft se noot in eenighe vergaderinghe geweest en hadden; sy seyden alle ‘neen’; maer een mandemaker seyde spottelyck ‘ja’, maer hy meynde by vergaderingen van drinckebroeders, segghende: ‘Dat en wil ick niet looghenen, ghy soude 't wel mercken aen mynen rock; ghy en sout daer door steken, so dick als het mout van den bier daer op hanckt.’ Alsoo lieten sy die met schanden weder gaen; om vuel ghelt hadden sy wel gewilt, dat het niet gesciet en waer geweest.

[+]Die gevanghen worden met scanden los gelaten.

[15 November 1574]

[+] Item op den 15 dach November weder den gemeynen Breeden raet vergadert om op te brenghen sommighe penninghen met den verloop, die sommighe nasien geleent hadden, doen nu in den somer de Spaeniaerden scandelyck gewelt in de stadt bedreven ende haer deden belaten, daer veul ryckdoms most toe leenen; maer het was geordineert dat het[+] gans lant dien last soude helpen draghen. Dit wilde men nu allen dese stadt doen betalen en sommighe acksysen verdiren, op dat met der tydt sulckx soude betaelt worden, ende de geleende 't haer weder mochten hebben; welck den raet al wel goet dochte, maer dat het dese stadt des coninckx armeye alleen soude betalen en wilden sy niet ackcorderen en spraken de heeren seer qualyck toe, eyschende rekeninghe van die 4 tonnen goudts die gegheven waeren oft geconsenteert tot bouwinghe van den casteel, waertoe geconsenteert waren honderste ende tinde penninghen van huysen ende renten; willende sien oft dat niet meer beloopen en soude dan 4 tonnen goudts en oft men met den overschitsel niet eenen muer en soude moghen oft connen maken tusschen stadt en 't casteel, opdat sulckx niet meer en gesciede. Want het was by wille van die van den kasteel, vraghende waer die beloofte bleef, want den borgheren was belooft gheen knechten in stadt te legghen ende noot en is er sonder geweest, ja meer dan schier te voren. Wilden oock verbrant hebben die boecken, daer men de borghers alsoo in geschadt ende gevixtimeert hadde te moeten leenen om gheen memorie daer af te houden. Ende na de leeninghe moest men de soldaten noch een mant den cost gheven, wel lackerlyck [(90)].

[+]Den gemeynen raet vergadert om scatting op te brengen.

[+]Dit wert alsoo geantwoordt en af geseyt niet te gheven op den 18 Novembris.

+ Item deestydt waren de staten van het Nederlant wedrom vergadert tot Brusel en schier van alle steeden waren daer eenighe heeren, maer wat sy raetslachden hoorde men weynich; dan sy riepen om peys te maken met den prinsche d'Orangie, die Hollant ende Seelant in hielt+ ofte byna al, ende die riepen oock wel om den peys, hoe wel sy ons meest benauden doer dien sy meesters van de zee syn, want die neiringhe, die was cleyn: dat ghaf haer oorsaeck. Ende den commandoor Don Lowies, die nu gouverneert de reste van de Nederlanden, ghaf eerst uyt dat hy in het lant quam om peys te maken; 't self begheirden de staten volbrocht te hebben eer sy hem iets wilden gheven. Maer niet al en syn se noch geheel eendrachtich en hy en synen raet begeiren oock wel te peyseren en alle steeden te bevryen van soldaten, maer de Spaingaerden wilden sy in de casteelen en sterckten houden. Ende sulckx weet men, dat den prinsche niet van wil en is 't en waer dat de Spaingaerden ende andere vremdelinghen uyt den lande vertroecken, dan wilt hy gehoor+ geven om 't acorderen. Want middeller tydt en houden sy niet op vuel verraets te aengrypen om hem te verraschen in dieversche maniren. Ende als 't dan peys waer ende haer Spaingaerden in haer sterckten laghen, souden sy daer al secreet veul volckx by brenghen ende hem dan eenichsins verraschen ende dan waer peys uyt [91].

+De staten tot Brusel practiseren om peys te kryghen.

+Peys wil de comandoor wel hebben, maer wilde de Spaeniaerden in de casteelen houden.

+Aenslagen bevint men dagelyckx om den prinsche d'Orangenen te verraschen.

Ende den commandoor nou qualyk by ghelt synde en de drossaerden oft provoosten generael als Hans de Grave ende andere, die 't geboufte uyt den lande houden ende oock mede den leigher volghen, synde gecomen+ tot Bruselen om haer betalinghe, bewees haer aen diversche dorpen ontrent Breedael en Bos, die met die van Hollant ofte met prinschen volck gecomposeert hadden voor een somme ghelts, opdat se vrede mochten hebben, dat sy die omdat se sulckx gedaen hadden, souden berooven ende verbranden, de lieden vanghen ende ransoenen tot haer betalinge. Het welcke des gheensins en hebben willen doen, 't en waer dat de staten van den lande daer in consenteerde, welck dat ontseyden.

+Den comandoor gaf voor betalinghe prys sommige dorpen die met synen vyanden geransoent hadden.

Item deestytdt alsoo 't prinschen volck uyt Geertruyenberghen en+ Bommel op vrybuet liep, soo hadden sy soo hier ende daer sommighe treffelycke persoonen gevanghen, die se op ransoen stelden, soo van Leuven, Bruselen ende andere plaetsen.

+Sommighe borgheren werden achter lande gevanghen.

Item in d'eynde deser maent werden weder veul Walen aen genomen in dinst ende veul preperasien van orloghe uyt Antwerpen gevurt na de+ frontiren van Hollant, daer veul waghens om gearristeert werden.

+Walen werden weder aengenomen.

Eindnoten:

(88) Over het optreden tegen Damville, zie LAVISSE, *op. cit.*, p. 155, 162.
(89) Voor de verdere gevechten, MENDOÇA, *op. cit.*, ab pag. 282; VAN METEREN, *op. cit.*, p. 279.
(90) Dat de kwestie van Antwerpen hangende bleef blijkt uit den brief van Requesens aan den koning, GACHARD, *op. cit.*, p. 218.
(91) Vermoedelijk betreft het hier de vergadering van enkele notabelen waarover bij GACHARD, *op. cit.*, p. 205.

December.

[1 December 1574]

Item in 't eerste van deser maent was er eenen stercken roep, als dat[+] Antwerpen verraden was ende dat maer de leveringhe en gebrack. Men seyde veul dat van 't prinschen volck secretelyck daer binnen waren en den commandoor screef dat van Brussel, dat se scerpe wacht souden

[+]Hoe den roep was dat Antwerpen verspiet was om den prinsche te leveren.

+ houwen en hem was aenbracht, dat men in sommighe huysen volck en wapenen soude vinden, die op den derden nacht van den gouverneur en andere heeren doersoecht werden, als namelyck 't Ghulden hooft op de Perdemert: maer en vonden niet dan 't huysgesin, soo dat behoort;+ alsoo dat het dickwils door quade tonghen compt, sonderlinghe door de gheestelycke, die liver sien, dat de stadt vool knechten was dan gheen, want sy vreesen altoos. Daerenboven waren nou noch de Jesuwiten, die nou een kercke binnen Antwerpen timmerden binnen 't schoon huys+ van Aken. Dese en waren van 't ghemeyn volck niet seer bemint; oock en sochten sy 't ghemeyn profyt niet, dan haer eyghen en men gaf haer oock naer, dat sy aengaende haer deel den commandoor presenteerden alle de scatinghe te geven, die hy eyste. Ja, den roep was dat sy de geheele somme presenteerden, dies souden sy 't volck examineiren en van haer geloof ondersoecken en bichten. Die contrarie de catolicke kercke oft haer relisie waren, dat sy die geconfiskerde oft verburde goeden souden na haer trecken. Maer ick en geloofs niet, maer ick scryf 't omdat men sien soude hoe se bemint syn. Godt kent hun herte [92].

+Veul wert er geseyt doer quade tonghen.

+Daer men de Jesuwiten die t'Antwerpen een kercke timmeren oock voor betroude.

+Hoe sy seer in den haet van 't ghemeyn volck waren ende veul dinghen naseyden.

[4 December 1574]

+ Item op den 4 Desember by den avont quamen subyt ontrent 400 Spaniaerden in stadt Antwerpen ende 6 scepen waren te voren van de stadt met Spangaerden, van den kasteel en Duytschen uyt der stat afgevaren na het lant van Tergoes en dat omdat men tot Vlissinghen een ermeye schepen toeruste ende van als versach; also dat den roep was+ van 200, sorghende dat den prinsche ivers eenen aengryp doen soude. De stadt van Antwerpen vreeschde dat men weder met gewelt haer iet soude doen geven doer veul volckx, dat men daer ront om brochte; daer waeren gecomen 15 vendelen Duytschen, daer Hannibal oversten+ af was, die met sommighe binnen lach. Op den 8 nacht quamen die aen de stadt en wilden binnen syn, segghende: ‘Wy weten sekerlyck dat er vyanden comen, die ons souden overvallen’. Ende deden groote schade+ ontrent de Kipdorppoort van boomen en berders ramen, die se daer voor de stadt afbraecken ende verbranden voer de coude. En mits den roep was dat Antwerpen maer en gebrack te leveren, so geloofde men haer+ aensprake, want de poorte was open en de ander Duytschen en Spangaerden maeckten binnen een getier in sommighe straten al oft sy van 't prinschen volck geweest hadden, roepende ‘Oraingen, Oraingen’, om te sien oft gheen borgers uytloopen en souden. En de Spaingaerden al waren sy weynich, bedreven veul moetwils hoe wel dat het afgelesen was, dat men se den cost niet gheven en dorste; sy liepen van d'een huys in d'ander om een maeltydt te hebben en dreychden de stadt te plonderen. Ende den 8 dach braken sy een van de schutters camers open ende saghen daer veul wapenen, segghende doen noch meer dat de stadt en sy verraden waren; maer midts sy ondericht werden dat het gesworen ghulden waren en den coninck geeedt hadden, als sy, soo en namen sy es niet [93].

+Spaingaerden subyt in Antwerpen.

+Den roep was dat de stadt verraden was om den prinsche te leveren.

+Prinsche mackt scepen gereet.
Veul Hoochduytsche knechten comen ontrent der stadt van Antwerpen.

+De knechten maken loose alarmen in Antwerpen.

+Hoe door dien den roep quam dat de stadt verraden was, de Spaingaerden selfs de stadt dreychden te plonderen.

[10 December 1574]

+ Maer op den 10 dach so vertroecken sy uyt der stadt met noch sommighe Duytschen na het lant van Ter Goes; ende onlanckx op den 15 dach was van daerontrent een mertschip van Dordrecht dat op Sirckxzee meynde te varen, gevanghen brocht, daer tot over de 20 mannen ende vrouwen in waren, dwelck sy verrast hadden met eenen boot op Berghen op Soom; en daer waren oock eenighe capitael persoonen in, die in 't prinschen dinst waren en die scheen 't dat oock beleden hadden dat de stadt Antwerpen verraden was.

+De Spaingaerden trecken naer Ter Goes.

+ Item deestydt was den roep dat Henry den derden, nou present conick van Vranckryck en van Polen, maer noch ongecroont, nochtertydt gepeyseert hadde met de Huyghenoetsche steeden ende heeren, maer 't en was also niet. Maer midts hy veul vyanden heeft ende hem veul volckx soo hier ende daer in Provinsien, Gascoingien en Langedock afgeslaghen hebben, soo soude de gheestelyckheyt wel willen dat het peys waer eer den conick meer lants verliest.

+Hoe eenen roep quam dat het in Vranckryck peys was, maer was contrary.

+ Item deestydt was oock den roep, dat den Torck, nietteghenstaende dat hy den keyser ontseyt hadde noch 8 jaren peys gemaeckt hadde, dies en soude hy den coninck van Spanien noch geen ander heeren daer hy orloch op wou vuren geen bystant doen ende hy maeckten in sommighe+ ongersche steeden, die onder den Torck waren groote gereescap van orloge, denckende moghelyck het lant van Stuermerck te winnen, d' welck 't keysers Mackximilianus broeder toe behoorden, hertoch Carel. Maer ick vernam dat dese ackcordasie tot Weenen vorhanden was ende niet+ volheynt eer hy Teunis met die Golette in Barbaryen gewonnen heeft, daer hy Italien ende Spangien seer mede benaude. Maer nadien syn ambasaten van die Golette vernamen, trocken sy wederom sonder it te consuleren, alsoo dat het seer te vreesen is, dat hy ofte de syne dit toecomende jaer oock bevochten sullen worden. Ende tusschen Spanien en Italien, soo voor verhaelt, is twist comen door 't verlies van dese groote sterckte, ende den caerdinael Granvele als vise Rooy van Napolis, die bevel van den coninck hadde sulcken sterckte te provianderen ende noch 1 ander capiteyn, die 't bevel hadde crysvolck jarelyckx daer te seynden, want de ordene was dat er altoos 7.000 mannen souden op syn. Maer den capiteyn die er oplach ontfinck jarelyckx volle ghelt en liet se verloopen, versterven, dat er nau 2.000 op en was. Ende als die van Italien eenich gerucht van den Torc hoorden en daer volck sonden, sant hy se wedrom, segghende, dat hy syn volck al hadde ende sterck genoech was. Des nietteghenstaende, soo is Granveles ende den anderen capiteyn in Spanien by den coninck ontboden haer te verantworden. Maer den paus Bon Companie genampt heeft hem sulckx verboden en den coninck daer heeten te comen. En daer werden veul papiren in Italien geschildert, daer den coninck slapende sit in eenen stoel ende vuel esels ront om hem; en oock syn er silveren medalien soo gemaeckt, en oock is er een comedīe tot Napels ofte Roomen gespeelt, daer synen raet al eselsooren hadden,

+Van den Torck ende van den keyser en van de Golette.

+Hoe den cardinael Granvelle in Spanien ontboden wordt om de Golette.

+Den paus ontbidt den coninck daer te comen en laet toe dat men seyt dat coninckx raet van Spanien esels syn.

alsoo dat sy wilden segghen dat 't coninckx raet, welck syn inquisuteuren al esels waren [94].

[12 December 1574]

+ Item op den 12 dach December als Sondachs soo liep eenen stercken roep tot Antwerpen onder het volck, dat dien comenden avont ende nacht Antwerpen wel mocht gewonnen worden, soo van binnen ende van buyten van 't prinschen volck, nietteghenstaende dat er noch 4 oft 5 vendelen+ Duytsche knechten in waren. Alsoo dat veul hopten dat se van de quelling eens ontsleghen souden worden, die se van den vremdelinghen nu langhen tydt geleden hadden, niet wetende den rechten gront hoe 't+ soude vergaen, alsoo elck vreesde mede dat het sonder groote bitterheyt ende perykel niet geschieden en soude. Ende de overheyt hadde er over sommighe voor gevreest en 't volck ontrent ende in de stadt gesonden,+ maer waren som weder uyt. En hoewel het scheen dit al nimant dan liefhebbers en wisten van den prinsche, het wert so verre gebreydt, dat het voor avont 6 uren de knechten ende den gouvernuer der stadt wisten+ ende oock den kasteleyn van den kasteel. Alsoo dat tot dier uren alle de trommelen alaerm sloeghen ende alle de knechten en mosten waken en hilden dien nacht seer scerpe wacht. Ende van d' ander vergaderinghe en wert men niet gewaer; sommighe Duytsche knechten, die noch buyten der stat laghen, die werden in geroepen ende quamen binnen, alsoo dat sy in de voorbaet waren, soo men meynde. En des sorghens gelyckx den daghe, ginghen veul knechten na huys en het was doen mistich en als 't wat claerder werdt op den dach, so sach men daer wel 40 scheepen ligghen met volck; soo men twijfelde ommers sy begonden dapper in de stadt te schieten ende de oorlochscheepen van der stadt vlooden in de vlieten, vreesende dat sy die met gewelt van de stadt halen souden, want sy waren weynich. Ende midts de donckerheyt waren sy in der nacht tot Ordam, 2 mylen van der stadt verby gevaren, dat sy van 't blockhuys haer niet gesien en hadden. Maer die van der stadt schooten dapper oock na haer lieden, maer niet al en waren sy binnen scheuts. Ende mits sy anders gheen teeken van binnen en vernamen, soo troecken sy een kleyn myle wech ende daer bleven sy ligghen tot na noen. Men twyffelde dat sy meynden dat de stadt van binnen al gewonnen was, oft geweest soude hebben door haer vrinden; ende dan soo samen 't casteel souden aenvallen hebben, want 't scheen dat er 2000 mannen in waren, ende men wist dat het casteel weynich volck op hadde. Dewyle de scheepen+ nou wech waren, soo maeckte men groote gereescap van veul gescudts te stellen lanckx den watercant. Ende 200 Spaeniaerden die tot Eekeren laghen werden binnengehaelt ende veul Duytsche knechten tot 15 vendelen+ in als daer Hanibal, broeder van Ladron, oversten af was, want den roep was, dat se na noen eerst gewelt souden doen ende haer vrinden haer van binnen openbaren souden. Maer als 't noen was ende goet getyde om na de stadt te comen, soo troecken sy hare seylen oppe en soo ider meynde, dat se na de stadt souden comen, so troecken sy wech, hebbende weynich

+Hoe de beroerte tot Antwerpen begonst en de spraeck te voren was, dat de stadt haest in 's prinschen handen sou syn.

+Knechten werden van buyten ingeroepen om stercker te syn.

+Hoe die van 't prinschen schepen in stadt scoten, sinde dat sy geen vrinden en vonden soo sy meynden.

+Hoe sy tot nanoen een cleyn myl van der stadt haer hilden.

+Elck meynde dat se nanoen weder comen souden, gewelt gebruycken om alsoo haer vrinden van binnen te verwecken.

+Gebot in Antwerpen alle nachten licht uyt te steeken 8 daghen lanc.

+De Spaensche ende Itaelianen nasie hadden 't geloove in wapenen te waken en geen borghers oft ander nasy.

wints. Doen merckte men dat sy daer gebleven waren oft sy noch eenich teeken van die van binnen gesien hadden. Maer noch vreesde men voor den nacht en in 't stadt werdt geboden, wat men hoorde den comenden[+] nacht, dat elck borgher in huys soude blyven ende licht uytsteeken, welck 8 daghen lanck duerde alle stadt door. Ende de Spaensche en Itaeliaensche coopliden, die hadden het geloove dat se mochten mede waken in wapen gelyck de soldaten. En desen nacht werden sommighe[+] borghers huysen opgeloopen: een suyckerbacker genompt Bertelmeeus van der Heghen en noch een ander aen de Nieuwstadt, daer men sommighe wapenen in vonden om mannen te wapenen ende oock eenen die van der stadt dinst was, genampt Merten Ney, daer men oock velteekenen ofte iet vont, 't welck vernomen was, oft men hadde 't wel geweten maer men woude's, het eynde openbaert meer. Desen Bertolemeeus[+] was in den dach voor de stadt heeren ontboden, die hem van eenen aenslach aentegen en hy verontsculdighden hem en sy seyden: 'Wy en[+] betrouwen 's ou oock niet, maer de Spaensche nasy hebben soo vernomen; mackt ou t' avont met u vrou van huys.' Maer nerghers en vonden sy imant van dese die 't scheen dat van de overste soude hebben geweest,[+] hadde 't begonnen werck vorts gegaen. Dese huysen werden daer naer den knechten ten besten gegeven ende werden al berooft, sonderlinghe eene aen de Nieuwstadt; daer en bleef deur oft venster in, en had men 't niet weder verboden, den eenen steen en soude op den anderen niet gebleven hebben, om het eyser ende loot al uyt te breken. Des nachts verbranden de knechts alle de looven ende bancken van de borghers huysen als op de Mert ende elders daer se laghen. Ende sommighe liden als namelyck eenen suykerbacker in ''t Swert' aen de Mert werdt gevanghen tot onschult ende syn goet meest berooft, door 't aenbrenghen van een Duytsche krysvrou, die sach dat hy syn gesellen in den kelder eten droech, soo ginck sy segghen, dat hy daer verraders verborghen hadde. Ende alsoo den 13 dach de poorte dickwils open ginck, midts men knechten liet[+] incomen, soo veul geraecktten wel uyt, die uyt syn wouden; maer daer na en liet men nimant meer uyt. En soo se nimant meer uyt en lieten en hadden se gheen gevanghen dan eenen Wael ofte 2, die scheen dat capiteyn soude geweest hebben. Die in 't pynighen nimant en wisten te beclappen, dan die 't verloopen waren, en voorts den gemeynen hoop en kenden sy niet. En een was er, eenen Wael, die om gheen tormenten, soo men hoorde, niet lyden en woude. Soo begonde men doen nacht en dach te vanghen,[+] schier alle vremdelingen, die men in herberghen vont, soo nimant, gheen coopliden uyt en conden dan met grooter moyten; en oock veule borghers al op den wint en presonsie. En veule, ja meest nadat se ondervracht[+] en ondersocht waren, werden sy weder losgelaten ende oock wert er gevangen seer veul Walen, quaet gepuffel, veul diven, die eendeels gevanghen bleven.

Men hoorde ten lesten dat er wel 2000 persoonen gevangen sijn geweest,

[+]Sommighe huysen bespiet seynde werden opgeloopen; ende vonden wapenen en gheen volck.

[+]De opgeloopen huysen werden van de knechten berooft met consent.

[+]Onschuldige werden oock gevanghen en berooft.

[+]Maer op den eersten dach waren de prinsepaelste uyt der stadt wech, als Merten Ney en meer andere.

[+]Sommighe Walen waren gevanghen.

[+]De heeren van Antwerpen doen groote nersticheyt om 't volck te vinden die van den aenslach wisten die voorhanden was; soo werden by 200 mannen gevanghen in alle herberghen want nimant en mochte uyt.

[+]Maer in 't eckxsamineren vonden sy weynich die er af wisten.

[+]Sommighe waren noch door d' water uyt geloopen sinde dat het al sout was; 't gemeyn volck was meest blyde dat den aenslach misluckt was.

maer weynige vonden sy die van der saken om de stadt te leveren wisten; sy meynden onder de vremdelinghen te vinden soldaten van den prinsche van Orannien volck, maer en bevonden niet. Soo weynighe die dachten[+] sy weten; de overste van de knechten en den kasteleyn van 't casteel en soo vordts dat die borghers die wysen soude die mede handadich meynden te syn, maer sy en conden gheen vinden; sy waren den eersten dach uyt oft daer en waren gheen geweest. Ende onder de borghers en conden sy niet geraken, midts die prinsepaelste uyt waren; ende de Spaeniaerden seyden, dat sy er den eersten nacht sommighe persoonen hadden sien over die wallen uyt der stadt door d' water loopen. Het volck mestendeel was blyde, dat se geen borghers oft niet veul en vonden oft ommers gheen in handen waren, die men sculdich vont. Ten anderen om dat het niet tot perfectie comen en was, want het haddn groot perykel geweest van de gemeynte ende seer te beduchten geweest, al hadden sy 't gewonnen gehadt, dat sy 't niet langhe en souden gehouden hebben oft 't volck soude twistich geworden hebben, want vuel dieversche nasien in Antwerpen syn. Ten anderen soo sceen 't enckelyck dat het hof daeraf geweten heeft ende daerop versien was, want veul volckx buyten ront om Antwerpen was lighende ende nou binnengebracht waren die anders, hadden de borghers met der saken haer gemoyt te duchten geweest hadde, dat se over de wallen in 't stadt souden gecomen ofte door kasteel van voren aen gerooft souden hebben; maer nu en was er gheen oorsack.

[+]Hoewel sy meer de Spaengaerden dan 't prinschen volck haten, maer 't hadde te duchten geweest dat de stadt ten roof soude gecomen hebben.

[17 December 1574]

[+] Item op den 17 dach gesciden 't, dat in de Cuyperstraet van heer Champanie als gouvernuer der stadt ende capiteyn Juliaen en den casteleyn van 't casteel eens borghers huys opgeloopen wert, door dien haer van een Spansche mosse en 2 mothatsen aenbrocht, dat daer haer boel vermoort was. En de sergianten begonden te plonderen, maer dien borgher, een saetvercooper stelde syn goet in des gouvernuers handen, op dat men de plonderinghe verhoeden soude, en begheirde dat die sulckx aenbrocht hadden, souden oock gevanghen syn, tot dat ze onderricht waren, welck den gouvernuer ende Juliaen ackcordeerden. Maer den kasteleyn en wilde 't niet, waer uyt binnen den huyse onder haerliden grooten twist was tot vechtens toe. En sommighe geburen die den man in syn recht verantwoorden mosten mede gevanghen gaen. Dit maeckte beroerte in 't stadt; maer sy quamen haest los, want die sy seyde dat vermoort sou syn was van ander borghers bespiet waer hy in gegaen was ende hem de maeltydt doen bereyden sonder loon: en dit by den gouvernuer soo gevonden en wert gevanghen, want sulckx had men hem in dit huys geweygert; uyt dien haet hadden syn jonghers ende hoere dit begrepen.

[+]Borghers werden gevanghen ende weder losgelaten door quade aenbrenghers.

[18 December 1574]

+ Item op den 18 dach quam den comandoor Don Lois van Brusel na Antwerpen en die poorten en hadden noch niet opengestaen; maer die uyt most syn most een sonderling teeken hebben by de overheyt. Ende denselven dach wert een gebodt 's morghens gedaen, dat elck van der

+Huysoeckinghe wert gedaen ende nimant en wert gevonden.

straten syn most binnen een ure ende daer waren mannen geordeneert die huyssoekinge deden, want der Spaengaerden intensy was, dat er noch volck verborghen most syn. Maer dit mackte een groote vreese ende veul sorchde dat se oock verboden boeken soecken soude. Maer de omgaenders,[+] welck wyckmesters waren en ander ingeseten, die en sochten sulckx niet noch en quamen in veul huysen niet dan vraghen oft se geen vremt volck oft wapenen in huys en hadden, warom de Spaingaerden niet ten beste te vreden en waren, ende het duerde van voernoen tot na middernacht; ende Merten Ney ende Bertolmeeus van der Heghen en noch 3 andere werden ingeroepen opden eewighen banne.

[+]Sommighe borghers werden in geroepen.

[19 December 1574]

[+] Item den 19 ende 20 dach Desembris so werden de poorten van Antwerpen opengedaen ende daer werden sommighe gevangen in gestelt; waer 't dat sy imant kenden die van desen aenslach wisten, dat sy die[+] wysen souden en daer mede souden sy vry wesen. Maer sy en saghen nimant uyt ofte ingaen die sy kenden; ende de Spaeniaerden waren qualyck te vreden dat men in de huyssoecking nimant gevonden hadde. Alsoo dat op den 20 dach weder verboden wert, wel scherp, dat hem nimant[+] op den 21 dach, als Sint Tomas dach en soude vervorderen op de straten te comen voor de huyssoecking beter soude gedaen syn, ende opdat hem nimant gaende ende staende op der straten houden, darom was dat verboden. Alsoo waren er nou veul meer mannen geordineert en by elck was een Spaeniaert en 2 Duytsche knechten al gewapent; dese doorsoechten elck huys van het benedenste tot het opperste, maer en vonden geen volck dan elck met syn huysgesin, soo hy dat cost verantworden. En noch en saghen sy veul cameren niet, die noot open en geweest en hadden, die in de huysen niet bekent en syn en cant soo niet al doer sien. Maer nu vreesden elck meer dat se alle boecken doersien souden oft met nemen ende dan van haer geloof ondersoecht worden; soo dat veule haer boecken ende scriften verbrant hebben.

[+]Gevangen worden in de porten gestelt om ander te wysen.

[+]Scerpe huysoecking en een nieuwe vreese comt onder 't volck.

[+]Veule die verbranden haer boecken, dat het haer soude vinden dat men darom niet en sochte.

[23 December 1574]

[+] Item op den 23 dach Desember so vertroecken sommighe Duytschen ende Spaeniaerden uyt Antwerpen, want sus lang hadden sy haren legher al op de groote plaetschen gehouden ende in gheen huysen geloseirt, dan die er te voren in laghen. Maer de stadt hadde haer broot, bier, kees moeten bestellen oock berring: noch soo deden sy de borgheren groote schaden als bancken ende looven, die sy verbrant hadden.

[+]De stadt wert ontlast van 't veul crysvolck.

[24 December 1574]

[+] Item op den 24 dach Desember so werden 4 mannen op een horde alle de stadt door gesleypt en daer naer soo werden die dry gehangen en een van dien doot wesende, wert gequartiert ende terstont de virendeelen ter stadt uyt gestecken; desen was een van der scrifturen, maer en hadde hem met dese saken niet gemoyt: het was een dooper ende om een florasy had men hem met omgevurt. Noch was er een metser[+] gevanghen van te voren, bevonden om een graf te maken in eenen kelder, daer een vrouwe van synder relisy in gegraven soude hebben: ende die wert na de galge gevurt ende levende verbrant na het sleypen. Synen

[+]Sommighe van de verraders worden gedoot.

[+]Eenen dooper wordt met haer verbrant.

mont was toegesloten: hy en hadde oock in 't pynighen nimant willen aenbrenghen, seggende altoos: ‘O Heere, bewaert mijn tonghe, dat ick mynen nasten niet beclappe.’ Maer alle wat teghen de Romsche kerck is, houden sy al even quaet ende mede als verraders en ergher [95].

+Spaeniaerden worden van die van Uttrecht geslaghen.

+ Item in 't eynde deser mant, soo uyt Hollant de Spaeniaerden, die van Leyden afgedreven waren af quamen, meynden sy binnen Uttrecht te comen en hadden leeren gerecht, willende met gewelt daerin comen; welcke stadt nochtans niet teghen haer en was, maer meynden daer haer te doen wederom betalen, gelyck sy in Junio lestleden binnen Antwerpen deden, en de die van den casteel en waren niet met haer, maer met de stadt ende met een keten scooten sy die leeren en die er op waren af: ende die op de muren waren werden van de borgheren verslagen, alsoo dat er daer wel 150 bleef voer die stadt [96].

+Van brieven die Merten Ney scryft, wesende nou in Hollant ende hoe hy syn onschult doet.

+ Item in 't leste deser maent, soo hadde Merten Ney als cappitael hooft om de stadt van Antwerpen over te leveren aen den prinsche, briven gescreven aen sommighe binnen Antwerpen, als hoe men hem ende de syne seer blammeerde, ende op den ban ingeroepen hadde op den 20 December, met noch meer andere ende hen naer seyden, dat sy eenen roof uyt der stadt gehaelt souden hebben in sommighe gheestelycke ofte andere diergelycke huysen ende dan de gemeynte verlaten hebben tot eenen roof voor de Spaeniaerts, gelyck den gemeynen roep ende vreese was, dat het soo geschiet sou hebben. Ghevende daerop een antworde, dat syliden niet van sin en syn geweest eenige goeden ofte huysen aen te tasten. Den prinsche en soude selve in Antwerpen geweest hebben, wel meynende dat hy eer 2 daghen selfs daer in soude wesen. Ende waer 't dat sy haer mochten verantworden teghen de heeren van der stadt oft staten des landts, haerliden wel souden verontsculdighen, dat men haer van geen verraderye gedaen te hebben en souden bewysen; want sy alleen gesoecht hebben haer selven ende de gemeynte te verlossen van de tirannye der Spaeniaerden, hopende wel dat synen banne niet duren en al, maer schryft selve dat het den Heere alsoo noch niet en belieft en heeft, gelyck 't oock yghelyck tuychde. Want hadden sy eenen moet gegrepen, ongetwyfelt naer menschelyck verstant, sy hadden met kleyn moyten 't heuren vermeten gecomen. Maer elck namp 't voor 't beste noch aldus, midts sy de stadt in groot peryckel souden gestelt hebben. Ten anderen scryft hy oock, dat men noch met der tydt de rechte verraders wel kennen sal. En den roep was dat een cappiteyn den prinsche afgevallen is, ende desen aenslach al hier met den hove geconsuleert sou hebben, hebbende den prinsche oft die van Seelant toegeseyt dese stad te leveren om synen peys daer mede te hebben ende uyt geveysder hertten; en het scheen wel warachtich, want uyt niet en was rontom Antwerpen soo veul volckx. En desen verrader hadde het volck hier toe verleyt ende alsoo meynde 't hoof te sien wie tot sulckx gesint was. En op 't leste heeft hy hem te soecken gemackt, meynende dat die hy verwillicht hadde, als sy 't prin-

schen volck voor 't stadt souden sien, uytloopen souden, alsoo om leven comen ende de stadt tot eenen roof oft tot een groot ransoen brenghen; maer Godt gaf dat sy stil bleven, ende dat de prinsipaelste vluchten; ende de andere blyven eensdeels onbekent [(96)].

[23 December 1574]

Item op den 23 nacht Desember syn sommighe vrybuters onderweghen Berghen en Antwerpen gecomen tot Capelle en verbranden daer een scoon hoeve, die sy wisten dat eenen ryken papist binnen Antwerpen toebehoorde; ende sy hadden dese plecke op ransoen geset, en hy en wilde er niet toe geven: daer door staken sy den brant daer in. Ende geeft men, soo is men in 't ooch van de Spainiaerden: alsoo dat het een bedruckten tydt was.

Item in 't eynde van desen jaer wert tot Antwerpen een vleeshouwers soone, een banckgesel, gevanghen, die oock een vrybuter is geweest in Hollant oft op de weghen een roover. Ende op 't perdon quam hy vrylyck in, maer wert nu bevonden van den aenslach iet geweten te hebben, ende beclaptte sommige ander persoonen en oock den weert die hem geherbercht hadde, doen hy naer den aenslach wachte. En bleef oock gevangen alleen om dat hy niet en quam aenbrenghen, wat hy dese hoorde segghen. Ende dese verrader seyde: ‘Moecht ick op 't straet gaen, ick soude er wel meer wysen’; meynden hem selven aft te clappen [(97)].

Corte conselusie van den heelen jare: in den eersten, in den somer heeft van de peste alle den somer door alle de Nederlanden veul volckx gestorven, sonderlinghe tot Ghent, Machelen, Antwerpen ende sommighe steden in Hollant. Aengaende den crych: de Spaeniaerden hebben niet veul van werden uytgerecht oft in gecreghen, maer den prinsche kreech Middelborch in met Ermuyen in Seelant: in 't eerste van den jare voorts is geheel Seelant teghen de Spaeniaerden, uytgesceyden het landeken van Ter Goes in Hollant.

Eindnoten:

(92) Over de sympathie van Requesens voor de Jesuieten, zie GACHARD, *op. cit.*, p. 7, 21. - Voor hunne kerk, MERTENS en TORFS, *op. cit.*, dl. IV, p. 494.
(93) MENDOÇA, *op. cit.*, ab pag. 294. - GACHARD, *op. cit.*, p. 209.
(94) GACHARD, *op. cit.*, p. 192.
(95) MENDOÇA, *op. cit.*, p. 295. - GACHARD, *op. cit.*, p. 216. - BOR, *op. cit.*, ab pag. 585. - MERTENS en TORFS, *op. cit.*, t. V, p. 17, alwaar aanduiding van de helpers van Marten Neyen, klerk van de Rekenkamer.
(96) GACHARD, *op. cit.*, p. 239.
(96) GACHARD, *op. cit.*, p. 239.
(97) MERTENS en TORFS, *op. cit.*, dl. V, p. 19, de gelukkige vlucht van Marten Neyen.

Register op de belangrijkste eigennamen

A.

AALST, I, 95, 120, 121, 135; II, 79, 192, 206, 212, 297.
AARDENBURG, II, 201.
AARSCHOT, II, 205, 311.
AERSCHOT (hertog van), I, 137, 217, 244; II, 25, 67, 125, 190, 192, 274, 297, 302.
AFRIKA, II, 123, 125, 313, 314, 316, 318.
AKEN, I, 8, 137; II, 41, 313, 323.
AKEN, huis van, I, 69, 70, 177.
ALARDUS (Franciscus), predikant, I, 105, 106, 137, 159, 163, 209.
ALAVA (Don Francis de), Spaansch ambassadeur, II, 155, 161.
ALBRET (Jeanne d') koningin van Navarra, II, 228.
ALENÇON (hertog van), II, 299, 306, 316, 332.
ALKMAAR, I, 110, 113, 114, II, 259, 263, 267, 270.
ALVA (Ferdinand van Toledo, hertog van) (Ducdalbe), I, 40. 132, 224, 226, 229, 230 en volg. 259, 261, 264. II, 5, 6, 7, 8, 10 en volg. tot 48, 50 tot 61, 66 en volg., 72 tot 107, 109 tot 134, 142, 143, 147, 150 tot 201, 203 tot 207, 211 tot 230, 233, 235, 239, 241, 244 tot 272, 273, 274, 277, 278, 280, 281, 282, 285, 292, 295, 298, 307, 310, 311.
AMBOISE (Edikt van), I, 135.
AMIENS, II, 289.
AMSTERDAM, I, 6, 12, 13, 14, 16, 21, 64, 74, 75, 77, 102, 110, 143, 183, 205, 214, 217; II, 29, 55, 101, 151, 181, 183, 184, 186, 191, 195, 196, 198, 206, 222, 223, 232, 236 en volg. 253, 256, 259, 264, 265, 267, 268, 269, 276, 278, 279, 284, 289, 300, 309, 312, 317, 332.
ANCONA, II, 237, 276.
ANJOU (hertog van), II, 72, 81, 257, 277, 279, 305.
ANTWERPEN, voortdurend in de twee deelen vermeld.
ANTWERPEN (bisschop van), II, 127, 129, 171, 221.
ARENBERG (Karel, graaf van), I, 17, 24, 144, 153, 177, 217, 182, 237, 238, 241, 243, 250, 251, 257, 264.; II, 17 22, 23, en volg. 28, 66, 164.
ARMENTEROS, sekretaris van de regentes, I, 162, 164, 166.
ARNEMUIDEN, I, 46; II, 178, 180, 181, 186, 201, 229, 238, 239, 241, 245, 256, 260, 262, 266, 282, 286, 330.
ARTOIS I, 43, 62, 88, 104, 177; II, 17, 76, 92, 105, 154, 179, 191, 287, 289.
ASSENDELFT (Adriaan van), (Leiden), II, 223, 225, 234.
ASSONLEVILLE (Christoffel d'), lid staatsraad, I, 145.
ATH, I, 88; II, 202, 207, 232.
ATRECHT, I, 177; II, 30, 92, 95, 127, 151, 191.
ATRECHT (bisschop van), II, 129, 154, 167.
AUGSBURG, I, 24, 75, 137, 139, 140, 149, 162.
AUGUSTIJNER MONNIKEN, I, 140.
AUMALE (Claude de Lorraine, hertog van), II, 58, 60, 72, 75.
AVILA, (Sancho d'), kastelein v. Antwerpen, II, 97, 116, 332.

AXEL, II, 114, 312, 335.

B.

BAILLAERTS, Lijnken, II, 276.
BALCK, (Ysbrandt), predikant, I, 172, 247.
BATTENBURG (heer van), II, 253.
BATTENBURG (kinderen), I, 214, 217, 218; II, 6,11,25,26.
BEAUVOIR (Filips van Lannoy, heer van), I, 251; II, 178, 180, 195, 203, 228, 239, 243, 251, 252, 255, 256, 260 en volg. 268, 269, 271, 274, 281, 284, 304, 305, 334.
BEIEREN (Jacoba van), I, 151.
BEIEREN, I, 82.
BEIEREN, Sabina van, I, 151.
BELLE, I, 233; II, 6.
BELLERIVE, zie CORRANUS.
BERCHEM, bij Antwerpen, I, 62, 211, II, 7.
BERCHEM (Adam van), luitenant van Oranje, I, 108, 125, 186, 192 en volg. 212.
BERCHEM (heer Hendrik van), burgemeester, I, 49, 65, 73, 139, 171, 193, II, 103.
BERG (Graaf Willem van den) (... ook op 's Heerenberg), I, 82, 143, 161, 221.
BERGEN (in Henegouwen), I, 88, II, 79, 179, 185, 187 en volg. tot 232, 237, 244, 246, 258, 270, 307.
BERGEN-OP-ZOOM, I, 3, 72, 106, 137, 221, 222, 223, 233, 244; II, 96, 133, 134, 178, 181, 184, 185, 186, 187, 191,

194, 204, 220, 221, 238, 243, 246, 248, 251, 264, 265, 267 en volg., 277, 281 en volg., 300, 305, 324, 330.
BERGEN (vrouwe van), I, 183, 221.
BERGEN (Jan van Clymes, markies van), I,10,39,85,221, 223, 233, 244.
BERLAYMONT (Karel, graaf van), I, 17, 24, 30, 49, 78, 217, 244; II, 10, 27, 54, 58, 64, 169, 274.
BERNOUILLE, koopman, I, 125, 165, 178.
BERRY, II, 13, 107.
BILLEMONT (Claude de), heer van Bermont, I, 143.
BILSEN, II, 49, 50, 51.
BINCHE, II, 192, 230.
BLEKERE (Lievin de), predikant, I, 135.
BLOCK, Jan, II, 202.
BLOIS, II, 13, 152, 153, 160, 195, 210.
BOECHOUT, bij Antwerpen, I, 8, 66.
BOGAARDEN MONNIKEN, II, 91, 95, 97.
BOMBERGEN (Karel van), geuzenkapitein, I, 125, 165, 178, 206, 213, 249, 253.
BOMMEL, II, 197, 203, 214, 221, 225, 232, 241, 244, 246, 248, 254, 256, 261, 263, 285, 301, 307, 311, 314, 315, 319, 320, 322.
BORDET (kapitein), II, 258.
BORGERHOUT, bij Antwerpen, I, 63, 68, 70, 90, 97, 106, 118, 174; II, 7, 92, 96, 130, 131, 132, 190, 211, 320.
BOSCHHUYSEN (Frans van), vice-admiraal, II, 191, 195, 230.
BOULOGNE (edikt van), II, 278, 279.
BOURBON (Antoon van), koning van Navarra, I, 150.
BOURBON (kardinaal van), II, 83.
BOUZIJN, Dirk, II, 124, 144.
BOUSSU (Jan de Henin-Liétard, graaf van), I, 51; II, 177, 224, 228, 258, 264, 265 en volg. 278, 279, 281, 311, 313.
BRABANT, I, 24, 27, 28 en volg. 40, 41, 42 en volg. 70, 72, 75, 78, en volg. tot 115, 129, 132, 133, 134, 135, 139, 140, 151, 166; II, 20, 40, 44, 57, 64, 66, 68, 72, 95, 122, 150, 159, 172, 203, 206, 216, 227, 236, 248, 256, 275, 287, 292, 335.
BRANDENBURG (Albrecht, markgraaf van), I, 76, 243.
BRANDENBURG (markgraaf Johan van), II, 36.
BREDA, I, 13, 25, 96, 115, 120, 132, 133, 150, 164, 174, 175, 205, 212, 213, 220; II, 14, 15, 18, 37, 49, 50, 70, 183, 264, 265, 266, 267, 286, 287, 291, 322.
BREDERODE (Hendrik van), I, 24, 28, 30, 33, 36, 64 en volg., 82, 84, 112, 115, 119, 121, 131, 137, 143, 144, 145, 151, 164, 174 en volg., 204, 213, 214, 217, 218, 219, 237, 257; II, 8, 10, 11, 14, 25, 64, 164.
BRECHT (Dirk van), stadskapitein, I, 116, 163, 181, 182, 190 en volg.
BRESELINGEN, II, 207, 262, 272, 304.
BRETAGNE, II, 13, 75, 191.
BRIMEU (Karel van), zie MEGEN.
BRUGGE, I, 7, 19, 30, 38, 54, 94, 95, 106, 113, 121, 135, 154, 161, 246; II, 97, 100, 126, 154, 155, 192, 198, 201, 203, 212, 286, 297, 313, 315, 317.

BRUNSWIJCK (hertog Erik van), I, 23 en volg., 30, 70, 74, 79, 80, 132, 133, 150, 185, 205, 214, 217, 218, 253; II, 31, 36, 65, 109, 118, 191.
BRUNSWIJCK (hertog Julius van), II, 31, 68, 109, 118.
BURCHT, II, 40, 47, 85.
BUREN (graaf van), zoon v. Oranje, I, 213, 246, 255; II, 12, 15, 64, 69.
BUREN (Anna van), I, 170, 246.
BUREN, II, 244.
BURGONDIE, I, 2, 17, 57, 58, 218, 237, 241, 243; II, 10, 13, 17, 31, 41, 61, 89, 125, 228, 245, 277.
BRUSSEL, doorloopend vermeld.

C.

CALVIN (Calvijn, Calvinus), I, 15, 44, 110; II, 16.
CAMERIJCK, zie KAMERIJK.
CAMMEN (Jan van der), pensionaris, II, 65.
CAMPAGNA, II, 13.
CAMPEN, zie KAMPEN.
CANTO (Alonso del), faktor van Filips II, I, 44, 134, 136, 138, 142, 143.
CAPELLE, II, 228, 330.
CAREL V (Carolus), zie KAREL.
CARLOS (don), zoon van Filips II, II, 114, zie ook hertog KAREL.
CARMELIETEN, I, 101.
CASIMIRUS (prins), II, 42, 69, 90, 271.
CASTILIEN (grand commandor van), II, 123.
CASTILIEN (Philips van), I, 58.
CASTILLO (protonotarius), I, 148, 154.
CASTRO (Nicolaas da), II, 277.
CATSENELLEBOGE (Catzellenboge), I, 82, II, 37.
CATTHEM, II, 228.
CATZ (Barbara en Medarda), I, 133.
CELLEBROEDERS, I, 160.
CERES (kapitein), II, 264. Zie TSERAERTS.
CHAMPAGNEY (Frederik Perrenot, heer van), II, 157, 161, 166, 198, 213, 226, 229, 230, 232, 255, 277 en volg., 313, 320, 327, 331, 333, 335.
CHARTRES, II, 65.
CLAESKEN, bisschop van Haarlem, I, 83.
CLEVE, zie KLEEF.
CLOUGH (Richard), I, 156.
COCQUENAC (graaf van), II, 299.
COLIGNY (admiraal), II, 72, 117.
CONDE (stad), I, 16.
CONDE (prins van), I, 15, 16, 47, 80, 82, 150, 224, 226, 235 en volg., 264; II, 6, 10 et sq., 42, 43, 51 et sq., 115, 149, 208, 241, 288, 289, 293, 298, 299, 306, 317.

CONSTANTINOPEL, zie KONSTANTINOPEL.
COOPHUYS, I, 5.
COREMANS (Aerdt), I, 153.
CORINTHIEN, I, 93, 122.
CORNELIS (predikant), zie HUBERTI.
CORNELIS (broeder), I, 121.
CORRANUS (Antonius), predikant, I, 163, 166.
COSIMO (hertog), I, 21.
CREVECOEUR, II, 58.
CROY (Jean de), graaf van Roeulx, zie ROEULX, II, 231.
CUEBEL (raadsheer), I. 52, 139.
CUELEN, zie KEULEN.
CULENBERGH (Culenborch, Culenborg), zie KUILENBURG.
CUNERUS (Petrus), I, 154.
CURIEL (Hieronymo de), I, 134.
CYPRUS, II, 125, 247.

D.

DAELHEM (Dalen), bij Roermonde, II, 21, 26, 33.
DALE (Pauwels van), koopman, I, 10, 46, 189.
DAM (Groningen), II, 22, 23, 24, 66.
DAMBRUGGE, bij Antwerpen, I, 10, 68, 181, 182, 233; II, 7, 44, 57, 104, 130, 147.
DAMVILLE, Fransch edelman, II, 320, 336.
DANDELOT, Fransch kapitein, II, 18, 94, 107.
DATHENUS (Petrus), predikant, I, 167.
DAUXY (Filips), Spaansch agent, I, 165, 247.
DEINZE, I, 154.
DELFSHAVEN, II, 177, 179, 228.
DELFT, I, 113, 115, 151, 162; II, 79, 175, 222, 223, 225, 236, 239, 248, 257, 276, 313, 315.
DEN BRIEL, II, 79, 175, 176 en volg., 186, 187, 189, 191, 193, 228, 259, 265, 267.
DENDERMONDE, I, 75, 161, 166; II, 24, 191, 192, 193, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 219, 232, 233, 297.
DENEMARKEN, I, 6, 7, 17, 46, 226, 239; II, 55, 60, 85, 173, 311.
DEN HAAG, I, 79; II, 61, 62, 175, 179, 268, 272, 279, 284, 290, 307.
DENIJS (Jan), Geuzenkapitein, I, 214, 250, 253.
DEURNE, bij Antwerpen, I, 118, 185, 188; II, 95, 130, 163, 170, 226.
DEVENTER, I, 75, 153; II, 61, 101, 104, 117, 164, 193.
DIEST, I, 13, 14, 115, 178; II, 29, 37, 49, 54, 55, 59, 71, 76, 90, 99, 100, 101, 105, 117, 118, 153, 174, 183, 203, 206, 212, 219, 228, 232.
DIEST (Jan van), I, 22, 142, 163.

DIEST (Cornelis van), I, 148.
DIEST (Gilles van), I, 231, 262.
DILLENBURG, I, 218, 246; II, 14, 60, 180, 184, 285, 287.
DOEL, II, 191, 210, 213.
DOLLART (inham), II, 24.
DONCKER, kanunnik van O.L.V. kerk, II, 87, 88, 89, 134.
DOORNIK, I, 88, 103, 128, 129, 130, 167, 170, 172, 176, 246; II, 32, 34, 61, 62, 75, 76, 90, 94, 113, 114, 154, 155, 157, 188, 189, 244.
DORDRECHT, I, 110; II, 8, 87, 174, 186, 193, 202, 203, 205, 219, 229, 232, 240, 287, 289, 320, 324.
DOWAAI, I, 6; II, 155, 157, 188, 189.
DUFFEL, I, 71, 75, 84, 85, 87, 152.
DUINKERKEN, II, 154, 251, 274, 286, 303, 309, 315.
DUISBURG, II, 66.
DUITSCHLAND, I, 9, 69, 75, 76, 82, 89, 105, 108, 109, 111, 123, 130, 139, 150, 151, 152, 162, 165, 167, 170, 171, 212, 213, 216, 220, 221, 222, 224, 225, 226, 235, 239, 244; II, 11, 14, 23, 56, 58, 76, 77, 78, 80, 94, 96, 107, 109, 111, 125, 163, 168, 173, 180, 183, 191, 205, 220, 246, 271, 277, 293, 298, 299, 306, 317.
DYCKPENSTEIN (Anna-Simone), II, 227.

E.

EBERSTEIN (graaf Filips van), I, 256; II, 20, 66, 191, 205, 211, 224, 232, 309, 314.
EEKLOO, I, 94, 154; II, 100, 196.
EEWOUTS (Bouwen), II, 256.
EGMONT, 208, 292.
EGMONT (Lamoraal, graaf van), I, 17, 24, 29, 30, 46, 70, 79, 82, 83, 85 en volg., 95, 104, 107, 112, 113, 119, 121, 127, 128, 129, 134, 147, 150, 152, 161, 166, 167, 170, 173 en volg., 184, 188, 206, 207, 217, 219, 222, 231, 233, 234, 235, 237, 244, 247; II, 6, 10, 11, 27, 46, 130, 164.
EINDHOVEN, II, 21.
EKEREN, II, 65, 108, 118.
ELISABETH, koningin van Engeland, I, 258; II, 73, 75 en volg., 106, 110, 111, 151, 153, 168, 195, 214, 233, 244, 247, 250, 277, 308.
ELISABETH, koningin van Frankrijk, II, 11, 64, 79, 114, 149, 160.
ELBURG, II, 198, 231.
EMDEN, I, 2, 19, 210, 217, 218, 219, 247; II, 33, 91, 106, 122, 142, 160, 282.
ENKHUIZEN, I, 4; II, 181, 182, 183, 184, 186, 191, 229, 256, 264, 265, 267.
ENGELAND, I, 2, 14, 19, 21, 25, 28, 29, 82, 222, 226, 234, 247; II, 23, 60, 72, 73, 80, 81, 83, 84, 85, 87, 89, 92, 95, 101 en volg., 110, 111, 114, 117, 121, 125, 128, 134, 143, 144, 152, 153, 154, 161, 164, 168, 178, 182, 195, 199, 201, 244, 251, 308.
EDINGEN (Engen), I, 240; II, 26.
ENTENS BERTHOLT, II, 276.
EPINLIEU (abdij van), II, 232.
ERARD, prins-bisschop van Luik, I, 151.

ESCLUSE (Marie de l'), II, 126, 145.
ESSEN, II, 66.
ESSENLAND, II, 136, 141.

F.

FADRIQUE (don), Alva's zoon, II, 229.
FERRARE I, 166; II, 143.
FERDINANDO (dom), I, 80.
FERDINANDUS, keizer van Duitschland, I, 5, 6, 21, 151; II, 39.
FERÉE (hertog van), II, 83.
FERMETROSEN, zie FOURMESTRAULX.
FERRALS, Fransch agent, II, 116, 118.
FIESCO (Thomas), 144.
FLORENCIE, I, 14, II, 143.
FLORIS, I, 65.
FOCKER, zie FUGGER.
FOCKERSHUIS, I, 135.
FOREST, II, 13.
FORQUEVAUX, I, 250, 263; II, 161.
FOURMESTRAULX, koopliedenfamilie, I, 12, 13, 15, 21.
FRANCESCO DEI MEDICI, I, 21.
FRANCISCUS II, zie FRANS II.
FRANKFORT, I, 81; II, 5, 86, 90, 96, 170, 266.
FRANS II, I, 80, 149, 150.
FRANSSOYS (predikant), zie ALARDUS.
FREDERICO (don), Alva's zoon, II, 127, 130, 184, 185, 194, 205, 222 en volg., 258, 259, 263, 266, 292.
FRUYTIER (Jan), dichter, II, 135, 136, 146.
FUGGERS, I, 39, 83, 135, 136.
FULDA, II, 63.

G.

GAESBEEK (kasteel en land van), I, 79, 112, 127, 150.
GALERAS, II, 144.
GASCOGNE (Gascoengien), I, 29; II, 55, 288, 289, 324.
GEERTRUIDENBERG, II, 187, 263, 264 en volg., 285 en volg., 320, 322.
GELDEREN (Gelderland), I, 75, 129, 144, 239, 240; II, 15, 20, 32, 33, 34, 74, 180, 189, 192, 198 en volg., 219, 220, 222, 231, 256, 275, 290, 291.
GELEYN (meester, scherprechter), I, 4.

GENLIS (monsieur de), Fransch overste, II, 231, 237, 270, 285.
GENT (Gendt), I, 43, 48, 54, 63, 72, 74, 77, 88, 94 en volg., 107, 113, 138, 147, 154, 160, 165, 184, 220, 231, 232 en volg., 243; II, 7, 15 en volg., 24, 27, 30, 38, 47, 69, 76, 92, 95, 102, 121, 154, 190, 192, 201, 212, 213, 286, 291, 297, 317, 330.
GERMEYE, zie GRAMAYE.
GHISLAIN, II, 202.
GIELIS (veermeester), I, 3, 5.
GILLES (Jan), pensionaris, I, 137.
GILLON (Jan), II, 145.
GLYMES (Dirk van), II, 331.
GOLETTE (fort van la), zie TUNIS.
GOES (land van), ook TER GOES, II, 182, 186, 201, 202, 203, 207, 219, 221, 233, 264, 266, 272, 285, 300, 323, 324, 330.
GORKUM, II, 36, 192, 195, 197, 311, 312, 315, 335.
GORCUM (Adriaan van), II, 332.
GOUWE (ter), I, 14, 16; II, 172, 193, 236, 239, 260, 284.
GRAEF (Hans de), ook GRAVE, I, 70, 72, 95; II, 59, 189, 322.
GRAMAYE (Thomas), II, 158.
GRANADA (Garnaten), II, 77, 81, 94, 105, 110, 121, 268.
GRANVELLE (kardinaal), ook Grandvelle, Granvellus, I, 8, 20, 23 en volg., 30, 39, 44, 75 en volg., 121, 134, 140, 141, 142, 148 en volg., 183, 227, 260; II, 27, 165, 166, 183, 213, 245, 255, 284, 297, 324.
GRAUMONNIKEN, I, 47, 93, 102, 103, 113; II, 16, 18, 165.
GRAVE, zie GRAEF.
GRAVE (stad), I, 187, 202; II, 21, 23, 66, 300.
GRAVE (Klaas de), II, 246.
GRIEKENLAND, II, 98.
GRIEM (Jehan le), II, 67.
GRIMBERGEN, II, 37, 183.
GRONINGEN (Groeningen), I, 75, 83; II, 22, 23, 24, 29, 30, 34, 61, 65, 67, 74, 101, 103, 117, 122, 136, 142.
GROESBEEK (Gerard van), bisschop van Luik, I, 22, 150.
GUISE (Henri, hertog van), I, 15, 22, 80, 81, 87, 149, 151, 222, 226; II, 18, 51, 122, 134, 135, 146, 150, 153, 208, 210, 241, 252, 288, 293.
GUISE (kardinaal van), II, 307.
GULLIK (land van), II, 21, 26, 197.
GULPENBURG, II, 20.
GUYENNE, II, 13.
GWISE, zie GUISE.

H.

HAARLEM, I, 25; II, 110, 223, 224 en volg., 235 en volg., 253 en volg., 268, 272, 276 en volg., 285, 289, 290, 300, 309.
HAECHT (Willem van), factor. v.d. Violieren, I, 19.
HALLE, II, 190, 194.

HAM, II, 298.
HAMBURG, II, 81, 85, 114, 115.
HAMELMANN (Herman), predikant, I, 166.
HAMES (Nicolaas van), I, 157; II, 69.
HAEMSTEDE (admiraal Adolf van), II, 303, 304, 305, 334.

HANNEKAMP (Hendrik van Nedonkel, heer van), II, 19, 66.
HANNON (Hendrik), II, 276.
HARDERWIJK, II, 180, 195, 222.
HARELBEKE, II, 127.
HARTMANN (Joachim), predikant, I, 166.
HASE (Peter de), II, 170.
HASEWINDEKEN (het), I, 125.
HASSELT, I, 108, 128, 129, 173, 177, 178, 182, 184, 188 en volg., 202.
HATTEM, II, 198.
HAVRÉ (markies van), II, 297, 301, 310.
HEDDIJN (kasteel van), II, 109.
HEEMSTEDE, II, 245.
HEIDELBERG, II, 107, 118.
HELLEGAT, bij Niel, I, 91, 153; II, 213, 233.
HENCXTHOVEN (Jacob), II, 40, 69, 158.
HENEGOUWEN, I, 43, 62; II, 14, 17, 26, 51, 56, 57, 76, 79, 91, 92, 112, 125, 154, 185, 187, 190 en volg., 199 en volg., 212, 214, 215, 237, 287, 289, 307, 310.
HENDRIK II, koning v. Frankrijk, I, 16, 22.
HERENTHALS, I, 67; II, 214, 294, 295.
HERMANUS (predikant), zie MODET.
HESSEN (landgraaf van), I, 76; II, 36.
HESSEN (Filips van), I, 149.
HESSEN (Willem van), I, 133.
HEUSDEN, II, 207, 214.
HEYDEN (Jasper van der), predikant, I, 126, 166.
HEYLIGERLEE, II, 24, 25, 66.
HEVEREN, II, 53.
HIVARENBEEK, II, 216.
HOEI, II, 41.
HOLLAND (Gewest), I, 4, 16, 23, 25, 33, 62, 72 en volg., 94, 102, 106, 110, 113 en volg., 129, 143, 170, 173, 175, 185, 214, 217, 239; II, voortdurend vermeld.
HONDSCHOTE, I, 164; II, 9, 10, 103.
HONGARIJE, 8, 42, 45, 82, 84, 111; II, 243,
HONGARIJE (Maria, koningin van), I, 76.
HOOFTMAN (Gielis), I, 197; II, 156, 161, 256, 267, 278, 283.
HOOGSTRATEN, II, 121, 288.
HOOGSTRATEN (Antoon van Lalaing, graaf van), I, 17, 24, 30, 82, 110 en volg., 158, 159, 161, 168 en volg., 203, 206, 213, 229, 251, 253, 255, 261; II, 8, 25, 76, 113, 164.
HOORN (graaf van), ook Huerne, I, 17, 24, 30, 46, 71, 82, 83, 87, 89, 90, 104, 112, 121, 128, 129, 147, 161, 164, 167, 174, 175, 176, 213, 233, 235, 237, 244, 266; II, 6, 10, 11, 21, 27, 46, 130, 164, 292.
HOORN, I, 128, 213; II, 21, 267, 311.
HOUTENISSE, II, 105.
HOUWAERT (Balthasar), I, 42, 137, 163, 209, 254; II, 76.
HUBERTI (Cornelis), predikant, I, 21, 132, 159, 163.
HUISVELT (Willem van), I, 36.

HULST, I, 127; II, 291, 315, 317.
HULST (Lieven van), II, 84.

I.

IERLAND, I, 82.
ILLYRICUS (Matthias, Flacius), predikant, I, 170, 171, 172, 246, 255.
IMMERSEELE (Jan van Liere, van), I, 139.
INSBRUCK, I, 149.
INTERCURSUS, I, 19.
ISABELLE, koningin van Frankrijk, II, 148, 149.
ITALIE(N), I, 7, 8, 9, 12, 30, 47, 78, 132, 199; II, 6, 12, 37, 58, 94, 108, 125, 143, 314, 316, 319, 324, 335.

J.

JACOBA (van Beieren, vrou), I, 82.
JAN IV, I, 151.
JAN (don, dom Jean, Juan), I, 132; II, 11, 87, 116, 123, 144, 154.
JAN (Augustijnermonnik), I, 52.
JARNACK, II, 83.
JASPER (van der Heyden), Calv. predikant, I, 126, 194, 197.
JEMMINGEN (slag van), II, 68.
JERUSALEM, I, 17.
JOHANNA, dochter van keizer Ferdinand, I, 21.
JOLY (Gilles), II, 64, 116.
JORIS (Meester, Sylvanus), predikant, I, 172, 247.
JOYEUSE (overste van), II, 13.

K.

KALES, II, 87, 106, 115.
KAMERIJK (bisdom), I, 11, 153, 221, 224, 259.
KAMERIJK, 75, 236, 237, 241.
KAMPEN, II, 82, 101, 114, 117, 164, 193, 222.
KAREL (keizer), I, 8, 17, 23, 27, 32, 35, 39, 40, 50, 51, 58, 63, 68, 75, 80, 114, 132, 135, 137; II, 38, 72, 123, 310, 313, 314, 324.
KAREL, hertog van Savooie, I, 149.
KAREL IX, koning van Frankrijk, I, 16, 47; II, 10 en volg., 25, 41, 44, 55, 58, 60, 74, 78, 86, en volg. 97, 104, 107, 109, 132, 135, 148 en volg., 192, 195, 207, 208, 210, 214, 215, 222, 241, 243, 247, 292, 298, 299, 305, 316, 319, 320, 324, 334.

KAREL (don Carlos), zoon Filips II, II, 10, 35, 40, 42, 159.
KARTHUIZERS, I, 136.
KEERBERGEN (Peter van), II, 82.
KEMPEN (landstreek), II, 50, 84, 214, 216, 221, 232.

KERPEN, I, 204, 214; II, 298, 299.
KERSTIAEN (Heer), predikant, II, 16, 18, 22, 126.
KEULEN, II, 14, 20, 22, 25, 31, 35, 40, 56, 57 en volg., 73, 173, 180, 191, 197, 227, 263, 285, 298, 333.
KEULEN, (bisschop van), II, 173.
KIEL, bij Antwerpen, I, 11, 42, 73, 74, 90, 93, 96, 97, 103, 136, 174; II, 7, 26, 41, 124.
KIEL, (kerk van), I, 21.
KIEL, (predikant, parochiaan van), I, 17, 21, 23, 42, 63, 73, 74, 90, 106, 148, 153, 158.
KLEBITZ (Wilhelm), I, 161.
KLEEF (Cleve) (hertog van), I, 28, 79, 82, 134, 150, 218, 237.
KLEEF, II, 224, 277.
KLEEF (land van), I, 219, 231; II, 20, 221, 248, 258.
KLEEF (Katharina van), II, 146.
KNYFF (Johannes), bisschop van Groningen, I, 151.
KONSTANTINOPEL, I, 210; II, 6, 158, 161.
KUILENBURG (graaf van), I, 17, 24, 30, 66, 82, 110, 112, 161, 164, 174, 175, 179, 213; II, 8, 25, 310.
KUILENBURG, I, 143; II, 25.

L.

LAAR (Jan, van den), II, 227.
LAER, bij Borgerhout, I, 63, 73; II, 130.
LALAING (Filips van), II, 91, 116, 274.
LAMBERECHT (meester), II, 249, 250.
LAMMENS (Jaspar), II, 255.
LANCKEN (de Tollenaar), II, 170.
LANGUEDOC, II, 13, 78, 107, 288, 289, 320, 324.
LANNOY (slag van), I, 130.
LANNOY (don de), II, 115.
LA ROCHELLE, ook Rotsielle, II, 13, 43, 93, 94, 101, 117, 175, 214, 222, 233, 234, 241, 243, 254, 256, 257, 265, 278, 282, 288.
LAUWEREYS, I, 94.
LEEMSSEN, gebroeders uit Axel, II, 79, 114.
LEERDAM, II, 311.
LEEUWARDEN, I, 75, 206, 207.
LEEUWE, II, 51, 53, 54, 174, 212, 219.
LEIDEN, I, 79; II, 175, 195, 236, 240, 253, 259, 261, 284, 307, 311 en volg., 329, 334, 335.
LE MAINE, Fransch legeroverste, II, 13.
LENDE (graaf van), Fransch legeroverste, II, 13.
LENS, II, 86.

LEPELAAR (Jan), II, 26, 67.
LETA, I, 60.
LEUVEN, ook Loven, I, 8, 12, 13, 44, 56, 60, 74, 78, 92 en volg., 154, 162, 170, 175, 207, 246; II, 11, 12, 14, 23, 50 en volg., 81, 92, 98, 100, 101, 105, 110, 122, 131, 153, 212, 219, 227, 232, 238, 256, 311, 322.
LIBET, II, 149.
LIER, I, 11, 42, 66, 72, 101, 123, 124, 126, 136, 143, 154, 217, 219, 231, 233, 240, 250; II, 20, 35, 53, 83, 130, 212, 220, 232, 238.
LIERE (hof van), I, 145.
LIGARIUS (predikant), I, 163.
LIGNE (Jean de), I, 144.
LYMHOF, protest. tempel, I, 109, 130, 160, 165, 179.
LIMBURG, ook Lemborck, I, 75, 165.
LYSMAAL, II, 71.
LILLO, II, 128, 181, 197, 202, 207, 229, 241, 244, 247, 262.
LIMMEN, zie MARCK.
LIMOSIN, II, 13.
LIMOSE, II, 93.
LINDANUS (Willem), I, 151.
LINDEN (Filips van den), I, 227.
LYON, II, 12, 13, 128, 210, 316, 317, 319.
LIS (Monsieur de Sainct), zie GENLIS.
LISSABON, II, 108, 191, 192.
LITS, II, 298.
LODRON (kolonel Albrecht), II, 85, 100, 103, 129 en volg.
LODRON (Lodewijk), I, 230, 233, 238, 241, 245; II, 8, 12, 14, 18, 23, 28, 30, 40, 43, 60, 74, 75, 82, 89, 92, 108, 112, 125, 127, 129, 130, 141, 145, 314, 325.
LOEVESTEN (kasteel van), II, 143, 146, 157, 195, 307.
LOIS (don), zie REQUESENS.
LONDEN, II, 106, 153.
LONGUEVAL, II, 124, 144.
LONGJUMEAU (vrede van), II, 66.
LORG (kapitein de) zie graaf VAN MONTGOMERY.
LORREINEN (Anna van), II, 29, 67.
LORREINEN, II, 13, 81, 83, 293.
LORREINEN (kardinaal van), I, 78, 80, 149, 236; II, 153, 254, 306.
LOUVRE, paleis te Parijs, II, 208, 210.
LUBECK, I, 17, 22.
LUIK, ook Luyck, I, 4, 10, 16, 22, 79, 103, 108; II, 41, 48, 49, 56, 72, 77, 80, 205, 248, 290, 292, 304.
LUIK, (land van), I, 16, 160, 166, 173, 179, 184 en volg.; II, 20, 23, 28, 41, 44, 55, 111, 185.
LUIK, (bisschop van), I, 121, 129, 150, 177, 178; II, 56, 59, 70, 77, 109, 287.
LUNENBURG (hertog van), II, 36.
LUTHER (Martinus), I, 27, 44, 68, 73, 90, 96; II, 16.
LUYTHAGEN, bij Antwerpen, I, 215.
LUXEMBURG (Lutsemburg, Lutsenborch), I, 75, 228 en volg., 244; II, 76, 77, 109.

M.

MAASEIK, I, 129, 173, 174; II, 49.
MAASTRICHT, I, 9, 10, 75, 79, 103, 121, 150, 166, 173, 205, 207; II, 20, 35, 36, 39 en volg., 49, 50, 51, 68,

69, 74, 111, 182, 205, 220, 233, 256, 263, 287, 289, 290, 291, 332.
MABUSE (Jan van), II, 8, 63.
MADRID, I, 39, 234.
MAES (Jan), II, 332.
MAINZ (bisschop van), II, 60.
MALSERCK (Otto van), II, 36.
MALTA, I, 7, 8, 9, 12, 17, 45, 84; II, 302.
MENDOÇA (Don Jan van), II, 281, 331.
MANSDAEL (schout), II, 213.
MANSVELT (Pieter van), I, 215, 217, 221 en volg., 230, 231, 233 en volg., 238, 244, 254, 255; II, 76, 83.
MARCHIENNES (abdij van), I, 158.
MARCK (Willem van de), I, 249; II, 20, 21, 40, 69, 175, 178, 196, 198, 199, 202, 231, 237, 239, 260, 276, 310.
MARCK (Philippine van de), I, 151.
MARIENBORCH, I, 315.
MASE (land van), II, 28, 35, 36, 40, 42, 43, 44, 48, 49, 53, 287, 289, 290, 291, 292, 293, 298.
MATHYS (predikant), zie STATTVELT.
MATUIS (Filip), II, 258.
MAURITS, hertog van Saksen, I, 76.
MAXIMILIANUS (keizer), I, 6, 8, 14, 45, 52, 111, 140, 151, 161; II, 39, 44, 56, 70, 79, 94, 95, 243, 324.
MEAUX (Concilie van), I, 59.
MECHELEN, I, 8, 13, 25, 39, 68, 72 en volg., 94, 101, 102, 106, 110, 119, 125, 126, 150, 154, 158, 159, 164, 173, 174 en volg., 203, 230, 243; II, 15, 21, 24, 26, 30, 31, 39, 41, 44, 50 en volg., 57, 67, 74, 92, 98, 101, 103, 106, 120, 126, 128, 130, 131, 145, 164, 165, 182, 188, 193, 198 en volg., 227, 232, 233, 238, 246, 248, 297, 310, 330, 334.
MECHELEN (aartsbisschop van), I, 8, 20, 25, 30.
MECKLENBURG (hertog van), I, 17, II, 36, 196.
MEDICIS (Catharina van), I, 47; II, 92.
MEDINA CELI (hertog van), II, 191 en volg., 201, 205, 206, 230, 238, 244, 252, 266, 309.
MEERSEN, II, 290.
MEGEN (graaf van), I, 17, 24, 51, 66, 68, 71, 79, 80, 91, 110, 144, 150, 153, 177, 182, 185, 205, 214, 217, 219 en volg., 234, 239, 248, 257; II, 22, 23, 30, 32, 85, 127, 164, 200, 226, 240.
MERCELIS (heer), prochiaan van St-Andrieskerk, I, 68.
MERE (Poltrot de), I, 15, 22.
MERKSEM (prochiaan van), I, 17, 63.
MERKSEM, I, 10, 11, 22, 40, 95, 96, 163, 188, 233; II, 44, 45, 57, 104, 189, 190, 236.
MERODE (Bernard, heer van), II, 233.
MERODE (jonkvrouw de), Westerloo, II, 96, 116.
METZ, II, 13, 78, 83, 313.

MIDDELBURG, II, 8, 83, 84, 170, 177 en volg., 191, 194, 195, 196, 201, 203, 228, 229, 238, 239 en volg., 247, 248 en volg., 261, 262, 266 en volg., 303, 304, 313, 330.
MILAAN, I, 170; II, 269.
MINDERBROEDERS, I, 47, 74, 101, 102, 108, 110, 138, 147, 148, 162, 163, 172; II, 91, 97, 165.
MIQUEZ (Joao), II. 161.
MISHAGEN, I, 96; II, 18, 65.
MODERATIE, I, 136, 138, 140, 152.
MODET (Hermanus, predikant), I, 63, 64, 95, 100, 107, 122, 125, 142, 154, 156, 157, 160, 166, 173, 177, 178, 184, 188 en volg., 202.
MOL (Hans de), II, 227.
MOL (Ambroise), II, 35.
MONCONTOUR, II, 107, 117.
MONDRAGON (veldoverste), II, 179, 211, 213, 220, 221, 233, 251, 262, 266, 267, 270, 273, 274, 286.
MONTESQUIOU (kapitein), II, 115.
MONTFORT (graaf van), gezant, II, 116.
MONTGOMMERY (admiraal), II, 132, 288, 306, 334.
MONTIGNY (graaf Jan van), I, 85, 182, 221, 223, 244; II, 35, 67, 164.
MONTMORENCY (Frans van), I, 240; II, 150, 153, 158, 160, 208, 293, 299, 320.
MONTPELLIER, II, 251.
MOOR (Willem), II, 74, 113.
MORILLON, I, 44, 138, 139, 140, 141, 142 en volg., 159, 161, 255, 256, 260; II, 64, 68, 70, 72, 113, 116, 226 en volg. 234.
MUYDEN, II, 23, 194.

N.

NAARDEN, II, 222, 223, 268.
NACHTEGAELKEN (het), schotschrift, I, 111.
NAMEN, I, 75, 225; II, 14, 56, 93, 147, 169, 185, 227, 238, 273, 289.
NAMEN (Filips van), II, 67.
NAPELS, I, 7, 39, 227; II, 213, 297, 324.
NASSAU (Adolf van), II, 24, 25, 66, 164.
NASSAU (Hendrik van), II, 266.
NASSAU (Jan van), I, 246; II, 212, 266.
NASSAU (Lodewijk van), I, 46, 81, 142, 143, 161, 163, 175; II, 8, 22 tot 34, 66, 85, 185 en volg., 215, 248, 263, 266, 270, 271, 277, 285 en volg., 298, 331, 332.
NASSAU (Willem van), zie ORANJE.
NASSAU, Nassouwen, II, 37.
NAVARRA, I, 80, 150, 179; II, 12, 83, 149, 152, 179, 204, 207, 208, 241, 288, 293, 306, 316, 320.
NAVARRA (Hendrik van), II, 228.
NEDERLANDEN, wordt bestendig vermeld.
NEJARA (hertog van), II, 99, 102, 111, 117.

NEUSS, II, 263.
NEYEN, MERTEN, II, 326, 328, 329, 336.
NIEL, I, 153.
NIEUWLAND (Nikolaas), I, 151.

NIJVEL, II, 56, 214.
NIJMEGEN, I, 75, 110, 161; II, 92, 108, 131, 132, 222, 244, 245, 252, 254, 255, 263, 292, 293.
NIMES, II, 107, 265.
NOIRCARMES (Filips van St-Aldegonde, heer van), I, 246, 257; II, 55, 125, 144, 160, 194, 224, 229, 279, 284, 313, 331, 335.
NORDEN, I, 247; II, 138, 139, 142.
NORFOLK (hertog van), II, 106, 110, 111, 153.
NORMANDIE, II, 13, 288, 289.
NOSTRADAMUS (Mr Michel), II, 14.
NUNEZ (Marcus), II, 45.
NURENBERG, II, 91.

O.

OLDENBURG (land van), II, 136.
OLIJFTAK, rederijkerskamer, I, 7.
OORDAM, II, 241, 304.
OOSTENDE, II, 25.
OOSTENRIJK, I, 42.
OOSTERHOUT, II, 264, 265, 266, 279.
OOSTERLINGEN, I, 10, 77, 109, 230, 253.
OOSTERSCH (huis), Antwerpen, I, 19, 157.
OOSTERWEEL, I, 4, 182 en volg., 214, 219, 225, 251. II, 178, 197, 211, 216, 221, 230.
OOSTERWIJCK, II, 285.
OOSTLAND, I, 12, 109, 211; II, 55, 80, 81, 163, 222.
ORANJE (prins van), I, 81, 91, 96, 117.
ORANGE (prins van), I, 17, 24, 25, 29, 30, 39, 46, 67, 69 en volg., 102 en volg., 129, 142 en volg., 165, 170 en volg.; II, 5, 8, 12 en volg., 19, tot 44, 48 tot 60, 68, 69 tot 78, 80, 86, 89 en volg., 125, 157, 163, 164, 166, 173, 175, 178, 180 en volg., 201 tot 267 en volg., 282 en volg. tot 332.
ORLEANS, I, 152; II, 13, 43, 91, 149, 210.
ORLEANS (hertog van), II, 293.
OSSEN, II, 244.
OUDENAARDE, I, 135; II, 212, 219, 233.
OUDEWATER, II, 199.
OVERFLAKKEE, II, 228.
OVERIJSEL, II, 117.

P.

PACIECO (don Pedro), II, 228, 229.
PALTSGRAAF, II, 36, 43, 56.
PAMELE, I, 135.
PARK (abt van), II, 172, 205.
PARMA (Margaretha), regentes, zie op REGENTES, I, 14, 17, 23, 24, 27, 31, 36, 47, 51, 54, 78, 104, 112, 167, 169, 171, 174, 213, 217, 230, 234, 235, 244; II, 27, 75, 77, 103.
PARYS, I, 15, 238, 240, 241; II, 65, 78, 79, 83 en volg., 89, 93, 97, 98, 107, 126, 128, 131 en vol., 147 en volg., 158, 166, 179, 199, 204, 207 en volg., 214, 216, 222, 225, 238, 241, 244, 253, 254, 288, 293, 299, 305, 306, 316.
PASSAU, I, 28, 51, 139, 254.
PAUS, Pius V, I, 8, 45; II, 10, 12, 58, 60, 64, 129, 151, 153, 165.
PAUS, Gregorius XIII, II, 174, 187, 206, 215, 220, 222, 228, 243, 324.
PEREZ (Marcus), I, 125, 165, 178, 248.
PEREZ (Antonio, I, 162, 164, 260.
PERGAMONT, I, 116, 117, 118, 163.
PERONNES, II, 285.
PETER POTSMONNIKEN, II, 91.
PICCARDIE, II, 13, 285, 289, 293.
PIEMONT, I, 77, 113, 149.
PIETERS (Balthasar), I, 167.
PLAISANCE, I, 31.
POITIERS, I, 59; II, 98, 101, 102, 266, 270.
POITOU, II, 13.
POLEN, I, 82; II, 252, 256, 257, 265, 266, 270, 271, 279, 305, 306, 311, 316, 324.
POLLET (Jean), II, 132.
POMMEREN (hertog van), II, 36, 196.
PORTUGAL, I, 5, 14, 76, 199; II, 11, 75, 95, 108.
PRIEELS (Engelken), II, 45, 70.
PROVENCE, II, 13, 78, 289, 324.
PRUISEN, II, 36.
PRUYNEN (Christoffel), I, 139; II, 158.
PRUYS, (Martin), II, 224.

Q.

QUADEREBBE (Peter de), meier van Leuven, II, 14, 64, 186, 209.
QUARRÉ (raadslid), II, 117.
QUIRIJN (meester), van Leiden, II, 249, 250.

R.

RAMMEKENS (kasteel van), II, 178, 182, 186, 191, 195, 238, 239, 245, 247 en volg., 256, 260, 262, 270, 278, 283.
RANST, bij Antwerpen, II, 88, 206.
RECKLINGSHAUSEN (kasteel van), II, 64.
REGENTE (Margaretha van Parma), zie ook op PARMA. I, 16, 17, 20, 24 en volg. tot 54, 62, 66, 69, 70, 71, 74, 80 en volg., 92, 97, 102, 105, 106, 110, 113, 115, 116, 121 en volg., tot 138, 144 en volg., 176, 183, 202 207, 218.
RELIGIEVREDE, I, 51, 52, 106, 110, 140.

REQUESENS (don Lodewijk van), dom Lois, I, 132; II, 268, 271, 272, 274, 279 en volg., 298, 305, 310, 312, 313, 315, 316 en volg., 322, 327, 331, 335, 336.
REYDERLAND, II, 136.
REYGER (den), protest. tempel, I, 117, 129.
RICHARDOT, bisschop v. Atrecht, zie ook aldaar, II, 145.
RYSEL, I, 21, 88, 130, 170, 176.
RIPPERDA, II, 259.
ROELS (Guilam), II, 155, 161.
ROERMONDE, ook Remunde, I, 83; II, 28, 44, 66, 119, 200, 203, 215, 219, 231, 290.
ROESELBERG, II, 92.
ROEULX (graaf van), II, 42, 48, 57, 69, 76, 201, 213, 231, 243, 286, 332.
ROME, I, 40, 55, 78, 91; II, 12, 86, 125, 166, 169, 174, 325.
ROMERO (Juliaan), Spaansch kapitein, II, 258, 284, 290, 312, 327, 331.
ROMERSWALE, II, 269, 272.
RONSE (stad), II, 90.
- (deken van), I, 23, 132, 184; II, 102, 212.
ROOSENBURG, II, 36.
ROOSENDAAL, II, 77, 181, 189, 290.
ROSSEM (Merten van), I, 42, 126.
ROUAAN, I, 80; II, 19, 78, 79, 101, 149, 210, 214, 215, 282, 288, 306, 320.
ROTTERDAM, II, 102, 177, 179, 182, 186, 201, 202, 228, 260.
RUDSEMELIS (Jan), II, 23, 16.
RUMPST, II, 23, 66.
RUPEL, I, 153; II, 233.
RUPELMONDE, I, 3, 4, 112, 213; II, 62, 192, 194, 213, 215.
RUSTENBURG, II, 236, 246, 250.
RUYTER (Herman de), II, 143, 146.

S.

SAAFTINGEN (het land van), II, 219, 220, 241, 243, 269, 270, 272, 283, 284.
SAIGE (Willem le), rentmeester, II, 65.
SALIGANT (Marcus), II, 109, 118.
SALIGER (Joannes), predikant, I, 255.
SANDE (Gillis van de), koopman, II, 58.
SAKSEN (hertog Maurits van), I, 51, 76, 81.
SAKSEN (hertog Willem van), I, 243; II, 10, 13, 25, 36.
SAKSEN (hertog Johan Friedrich), I, 254.
SANCERRE, Frankrijk, II, 254, 257, 277.
SANTHOVEN, I, 250.
SAS VAN GENT, II, 179, 186.
SAVOIE (hertog van), I, 89, 149.
SCHAGEN (Christoffel van), van Leiden, II, 223.

SCHEIFVE (Jan), kanselier van Brabant, I, 166.
SCHELDE, I, 3, 4, 5, 26, 69.; II, 233, 276.
SCHETS, Antwerpsche bankiersfamilie, II, 158.
SCHOONHOVEN (Jan van), schepen, I, 143.
SCHOONHOVEN, II, 199, 221, 303.
SCHOTEN, II, 259.
SCHOTLAND, I, 82, 226; II, 106, 111, 151.
SCHOUWENBURG (Joos van), II, 24.
's HEERENBERG, I, 32, 33, 34, 82, 310.
's HEERENBERG, (Willem, graaf van), I, 112; II, 53, 147, 189, 192, 198, 199, 200, 203, 222.
ST-JORIS (pastoor van, parochiaan van), I, 11, 74, 101 en volg., 246.
ST-MICHIELS (abt van), II, 127.
ST-MICHIELS (paters van), I, 148.
ST-MICHIELS (abdij), I, 69, 124, 145, 148, 159, 177, 193, 198, 226, 229; II, 48, 90, 99, 303.
ST-OMAARS, I, 96, 155; II, 6, 10, 32, 154.
ST-ROMBAUT, Mechelen, II, 130, 131.
ST-TRUIDEN, I, 16, 70, 71, 75, 84, 87, 143, 146, 152; II, 28, 51, 53, 59, 89.
SICILIE, II, 309.
SLUIS, II, 23, 191, 198, 201, 266.
's HERTOGENBOSCH, I, 30, 49, 71, 73, 75, 78, 80, 114, 115, 116, 126, 127, 150, 162, 166, 176, 204 en volg., 230, 235, 239, 240, 250, 253, 261.; II, 20, 34, 39, 43, 74, 86, 127, 146, 157, 159, 167, 169, 186, 187, 197, 202, 205, 212, 214, 244, 246, 248, 261, 292, 298, 300, 301, 320, 322.
SIEGEN, II, 276.
ST-BERNAERTSABDIJ, II, 102, 127, 207.
ST-BERNAERTS (de abt van), ziet TILIUS, I, 137; II, 127.
ST-DENIS, bij Parijs, II, 148, 152, 158.
ST-DYMPHNA, kerk te Geel, II, 131.
ST-GERMAIN DES PRÉS, Parijs, II, 208.
SITTARD, II, 20.
SOISSONS, II, 113.
SOLIMAN II, sultan v. Turkije, I, 111, 151.
SOMME (Johan de), II, 109, 118.
SONNIUS, bisschop van 's Hertogenbosch, I, 83, 151,; II, 127, 145, 166, 226, 247, 319.
SPANJE, voortdurend aangehaald.
SPANGENBERG (Cyriacus), predikant, I, 126, 166, 171.
SPARENDAM, II, 223, 224, 234, 290, 300.
SPELLE, alias GROUWELS, de ' royroede '. II, 7, 9, 26, 32, 82, 86, 120, 123, 144.
SPIERS, I, 236; II, 125.
STATFELT (Mathijs van), predikant, I, 136, 142, 147, 163.
STEENBERGEN, I, 72, 205; II, 187.
STERLINCKX (Peter), II, 223.
STOKKEM, II, 49.
STRAATSBURG, II, 77, 78, 80, 96, 113, 299.

STRALEN (Antoon van), schepen van Antwerpen, I, 10, 11, 20, 22, 40, 163, 165, 166, 181, 188, 190, 207, 215, 233, 235, 262, 266; II, 6, 32, 44, 57, 68, 71, 104.
STIERMARKEN, I, 258; II, 324.
STRIJCKER (Herman de), zie MODET, I, 142.

T.

TAFFIN (Jean), predikant, I, 157.
TAXIS (Roger van), I, 260.
TEMSCHE, II, 206, 215, 216.
TERNEUZEN, II, 237, 252.
TERVUREN, II, 53, 54, 122,
TEXEL, II, 105.
THOREN (Hans van der), II, 160.
THOULOUSE (Jan van St-Aldegonde, heer van), I, 157.
TIENEN, I, 13; II, 52, 53, 54, 55, 124, 159, 185, 212, 219, 232.
TILIUS (Thomas), abt van St-Bernaerts, I, 137, 260.
TELLENBURG, II, 254.
TITELMAN (meester Pieter), deken van Ronse, I, 23, 38, 132, 184, 250; II, 102, 212, 232.
TOLEN, II, 181, 251.
TONGEREN, II, 41, 55.
TONGERLOO (abdij van), I, 78.
TOURAINE, II, 13.
TOURS, II, 62.
TRANSSYLVANIE, I, 151.
TRENTE (Concilie van), I, 9, 20, 27, 28, 32, 33, 55, 56, 59, 79, 232; II, 72, 144, 183.
TRENTE (kardinaal van), II, 76.
TREURENBERG, Brussel, II, 120.
TRIER (bisschop van), II, 60.
TSERAERTS (geuzenkapitein), II, 225, 253, 264, 279.
TUNIS, II, 123, 125, 310, 314, 316, 318, 324.
TURKEN, I, 6, 7, 8, 9, 12, 14, 17, 42, 45, 52, 82, 84, 111, 126, 137, 151, 152, 160; II, zie TUNIS.
TURNHOUT, I, 73, 187, 219, 250.
TURQUEAU (kapitein), II, 278.
TWEEBRUGGEN (hertog van), I, 243.; II, 58, 76, 80, 81, 82, 83, 84, 86, 90, 91, 93, 98.
TYMANNUS (Ditmar), predikant, I, 163, 167.

U.

UBIQUITEIT (theorie van de), 168.
ULFEN (kasteel van), II, 34.
URFÉ (overste van), II, 13.
URSELE (Lanceloot van), I, 49, 65, 139.
UTRECHT, I, 75, 114, 162, 185; II, 39, 61, 62, 101, 120, 156, 174, 183, 199, 201, 222, 239, 253, 268, 272, 289, 300, 303, 307, 313, 317, 329.
UTRECHT (proost van), II, 101.

V.

VALLADOLID, II, 105.
VALENCIJN, I, 75, 127 en volg., 166, 167, 170, 173, 174, 179, 219, 223, 246, 247, 253; II, 17, 57, 65, 74, 75, 77, 90, 112, 113, 119, 125, 127, 129, 187, 188, 189, 202, 245.
VALET (Jan), commendador van Malta, I, 9.
VALENCIA, I, 76.
VALKENBURG, II, 43, 48, 69, 287, 289, 290, 291, 292, 293.
VALOIS (Frans van), II, 316.
VALOIS (Hendrik van), II, 146, 228.
VALOIS (Margaretha van), II, 146, 228.
VARGAS (Juan de), lid van den Beroerteraad, I, 136; II, 45, 59, 111, 119, 244, 273.
VELTWIJK, II, 108.
VENDÔME, I, 80, 150, 237.
VENETIE, I, 7; II, 105, 108, 154, 247, 277.
VENLOO, I, 75, 108; II, 199, 200, 231, 290.
VERBRUGGE (Anna), II, 45, 70.
VERE, II, 178, 179, 180, 182, 184, 186, 191, 192, 203, 229, 238, 239, 243, 252, 256, 260, 262, 267, 269, 270, 273, 283, 286, 303.
VERHEYDEN (Jan), burgemeester van Antwerpen, I, 126.
VIANDEN, II, 37.
VIANEN, I, 64, 131, 179, 182, 185, 186, 205 en volg., 253; II, 14, 197, 312.
VIGLIUS, president raad van State, I, 44, 45, 50, 142, 145; II, 226.
VIGNE (Godefroid de la), II, 126, 145.
VILLIERS (Jan van Montigny, heer van), geuzenkapitein, II, 23, 26.
VILVOORDE, I, 96, 120, 148, 175, 177, 219, 233, 235; II, 25, 44, 52, 61, 74, 109.
VINCENNES (Edikt van), I, 135.
VIOLIEREN (rederijkerskamer), I, 7, 10.
VITELLI (Sciapin), legeroverste, II, 95, 103, 104, 106, 111, 117, 118, 119, 127, 194, 200, 259, 274, 301, 312, 335.
VLAANDEREN, I, 3, 12, 17, 23 en volg., 31, 38, 43, 45, 50, 53, 54, 62, 70, 72, 88, 91, 94, 96, 103, 107, 112, 113, 127, 128, 129, 130, 132, 166 en volg., 173, 175, 176, 186, 213, 232; II, 6, 7, 9, 10, 13, 24, 32, 34, 40, 42, 50, 59, 61, 72, 79, 95, 100, 102, 103, 127, 156, 165, 167, 172, 173, 191, 196, 201, 203, 205, 206, 212, 220, 231, 248, 275, 286, 315.

VLIELAND, II, 105, 173.
VLISSINGEN, II, 176 en volg., 195, 203, 204, 228, 237, 238, 239, 243 en volg., 252, 256, 260 en volg., 237, 282 en volg., 303, 312, 318, 323, 332.
VRANCK (Jeroom), II, 103.
VRIEZE (Dirk de), II, 223.
VROUWENBROEDERS (klooster van de), II, 124, 127, 129.

VROUWKENSLAND, II, 61.
VROUWSKENSPOLDER, II, 184.

W.

Waas (land van), II, 213, 216, 219, 291.
WACKEN (Antoon van Bourgondië, heer van), II, 177, 181, 228, 252, 256.
WACKERZEELE, II, 44.
WALCHEREN, II, 81, 83, 177, 178, 179, 180, 184, 185, 186, 202, 203, 238, 256, 267, 274, 282, 303.
WALEM, I, 119, 125, 126; II, 204.
WARROUX, II, 217.
WASTEEL (Pieter), II, 65.
WATERLOO, I, 130.
WEDDE, II, 33.
WEENEN, I, 5, 14,; II, 44, 95, 306, 324, 335.
WEERDENBURG, II, 292.
WEERT, I, 128, 213; II, 21, 44, 205, 207, 232.
WESENBEKE (Jacob van), pensionaris, I, 74, 144, 146, 148.
WESTKAPELLE (Zeeland), II, 195, 262.
WESTFALEN, II, 164.
WEST-VLAANDEREN, I, 184, 233; II, 6, 233.
WILLEBROEK, I, 112, 113, 161, 206, 207, 254.
WIJNEGEM, I, 118; II, 88.
WILMARSDONK, I, 189.
WILRIJK, II, 87.
WINSCHOTEN, II, 24.
WOERDEN, I, 132.
WOLFF (Martinus), predikant, I, 166.
WOLSDORP, II, 138, 141.
WONDELGEM, I, 154.
WORST (kapitein), II, 191, 220, 230, 246, 251, 277, 278.
WOUDRICHEM (Worckum), II, 307, 334.
WURZBURG (bisschop van), I, 210, 254.

Y.

YPEREN, I, 128, 129, 173; II, 10, 11, 58, 80, 90, 94, 212.
YPEREN, (predikant van), 128.
YSBROECK, I, 76, 149; II, 169.
YSELSTEEN (land van), 203.

Z.

ZEELAND, I, 3, 4, 33, 46, 62, 72, 74, 94, 106, 113, 129; II, 8, 14, 15, 39, 44, 51, 52, 61, 81, 92, 110, 125, 135, 146, 156, 174 en volg., 237, 241, 242, 244, 246, 251, 252, 255, 260, 264, 265, 268, 269 en volg., 284, 286 en volg., 300 en volg. 322, 329, 330.
ZEVENBERGEN, II, 290, 291, 332.
ZIERIKZEE, II, 179, 185, 191, 203, 204, 229, 283, 304, 324.
ZIGET, I, 161; II, 75, 144.
ZOUTLEEUW, II, 232.
ZURICH, II, 275.
ZUTFEN, I, 75, 144; II, 191, 192, 196, 200, 203, 220, 222, 233.
ZWEDEN, I, 6, 46, 82, 239; II, 60, 85.
ZWITSERLAND, I, 235; II, 275, 291.
ZWOLLE, I, 75; II, 82, 101, 104, 117, 164, 193, 222.